KHOEKHOENSE STAMNAME

'n Voorlopige verkenning

G.S. Nienaber

KHOEKHOENSE STAMNAME

KHOEKHOENSE STAMNAME
'n Voorlopige verkenning

G.S. NIENABER

Vir die Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing
Pretoria
uitgegee deur
Academica
Pretoria Kaapstad

INSTITUUT VIR TAAL- EN KUNSTENAVORSING

UITVOERENDE DIREKTEUR: DR. K.P. PRINSLOO

SENTRUM VIR NAAMKUNDENAVORSING
Hoof: Dr. P.E. Raper
Outeur: Prof. Dr. G.S. Nienaber

Eerste uitgawe in 1989 deur Academica,
'n afdeling van Human & Rousseau (Edms.) Bpk.
Atriumgebou, Glenwoodweg 60, Pretoria
Stategebou, Roosstraat 3-9, Kaapstad
Bandontwerp deur Elmarie van der Merwe
Geset in 10 op 12 pt Garamond deur RGN, Pretoria
Gedruk en gebind deur Nasionale Boekdrukkery, Goodwood

ISBN 0 86874 349 6

Inhoudsopgawe

Voorwoord vii

Verantwoording en dankbetuiging viii

Afkortings xi

Lys van kaarte xv

INLEIDING

Hoofstuk 1: Opdrag en metode en grense 1

Hoofstuk 2: Die stamme onder Van Riebeeck 10

Hoofstuk 3: Ontstamming en vernuwing tot circa 1800 24

Hoofstuk 4: Pogings tot groepering en indeling van stamme tot circa 1800 30

Hoofstuk 5: Pogings tot groepering en indeling van stamme na circa 1800 44

Hoofstuk 6: Volk en stam 53

Hoofstuk 7: Perspektiewe en afronding 78

NAAMLYS 89

Lys van foto's 923

Bibliografie 945

Kartografie 983

Verkorte aanvullende bladwyser 993

Voorwoord

Die Instituut vir Taal- en Kunstenavorsing (INTAK) van die RGN konsentreer grootliks op navorsing oor die eietydse situasie op tale- en kunstegebied in Suid-Afrika. Vanweë die unieke waarde van prof. G.S. Nienaber se navorsing oor Khoekhoense stamname, en omdat prof Nienaber so 'n navorser van formaat is, het die RGN sy projek sover as enigsins moontlik ondersteun. Sy bevindings vir hierdie verslag sal dan ook, na verwagting, internasionale erkenning en vermelding kry.

Dit is die eerste keer dat 'n uitvoerige studie net aan Khoekhoense stamname gewy word. By die RGN het reeds 'n driedelige werk verskyn waarin die betekenis van Khoekhoense plekname deur prof. G.S. Nienaber en dr P.E. Raper nagevors is. Baie plekke en streke bewaar die naam van een of ander stam, en so sluit die twee projekte by mekaar aan.

Binne die Republiek van Suid-Afrika bestaan nie meer afsonderlike Khoekhoense stamme nie, maar 'n herinnering aan hulle leef voort in name soos Attakwaskloof, Griekwaland, Hessekwaskloof, Korannaberg, Outeniekwaland. Daar is nog nakomelinge van die ou Khoekhoen wat minstens hulle taal nog in ere hou en bekend staan onder die versamelnaam van Nama, benewens enkele splintergroepe. Hulle woon in Suidwes-Afrika of in aangrensende plekke. Dit is opmerklik dat die Namas se taal deur nie-Namas aangeneem is.

Die lotgevalle van hierdie klapklanksprekende volkere het baie aandag van die geskiedkundiges ontvang. Gedurende die afgelope halfeeu het die belangstelling in hulle besonder sterk toegeneem, veral van geleerdes buite Suid-Afrika en Suidwes-Afrika, soos van argeoloë, sosioloë, antropoloë, sereloë en talle ander kennisgebiede.

Die benadering van die studie-objek van die kant van die taalkunde, en hier meer bepaaldelik van die kant van die onomastiek, het verskillende nuwe aspekte na vore gebring, aspekte rakende die herkoms van die Khoekhoen, die taalverwantskap, die geskiedenis en die trekroetes, sowel as die kultuur en politiek. Prof. Nienaber, 'n erkende gesaghebbende op die gebied van die ou Khoekhoense taal, het gedurende die afgelope nege jaar intensief sy volle aandag aan hierdie segment gewy en met verrassende nuwe beskouings vorendag gekom.

Dit is met genoeë dat my Instituut hierdie verslag van Prof. Nienaber, as een van Suid-Afrika se heel senior taalkundiges, publiseer.

K.P. PRINSLOO
UITVOERENDE DIREKTEUR: INTAK

Verantwoording en dankbetuiging

Hierdie studie sluit aan by **Toponymica Hottentotica** wat in drie dele verskyn het (twee in 1977, die laaste in 1980) en wat net oor plekname gehandel het. In hierdie werk gaan dit oor stamname. Vir die goeie perspektief word daarop gewys dat Khoekhoense plek-, stam- en persoonsname dikwels ineengestrengel is, die twee laasgenoemdes die nouste, trouens, die meeste vroeëre stamname is aangepaste kapteinsname.

Dr P.E. Raper was medeskrywer van **Toponymica**. In die beplanningstadium van die etnonimiese projek is gehoop dat hy weer as medeskrywer ingeskakel sal wees. Sy veelvuldige verpligtinge as hoof van die Sentrum vir Naamkundige Navorsing en sy ander verantwoordelikhede, bv. as volle lid van die United Nations Group of Experts on Geographical Names (UNGEGN), het dit vir hom onmoontlik gemaak om mede-outeur te word.

Indien nie medeskrywer nie, dan was hy in die volle sin van die woord medewerker. Elke hoofstuk en elke afsonderlike artikel is aan hom voorgelê, dikwels is by ingewikkelde gevalle die uiteenlopende "verklarings" vooraf met hom bespreek en sy siening ingewin. Baie prikkels is van hom ontvang. Sy betrokkenheid van die beplanningstadium af was sodanig dat ek erkentlikheid wou betuig deur (met sy medewete) die ons-vorm te gebruik in plaas van die ek-vorm. Gedurende die loodsing van hierdie werk deur die pers het dr Raper die leiding op hom geneem. Aan hom, ook vir sy kollegialiteit, betuig ek my dank.

Teenoor die RGN voel ek my grootliks verplig. Selfs na my aftrede kon ek my kantoor behou, en alle normale geriewe vir die voortsetting van my navorsing was vryelik tot my volle beskikking. Die biblioteek het byvoorbeeld skaars boeke en tydskrifartikels opgespoor en gekry, en daar was toegang tot kollegas en ander bronne van inligting. Die resultaat van nege jaar se intensiewe navorsing het die RGN ten slotte laat uitgee. Ek spreek nie net vir die ontvange hulp my dank teenoor die RGN en sy personeel uit nie, maar ook vir die gees van welwillendheid.

Die hulpvaardigheid en welwillendheid het ek van naby van die kant van almal ontvang wat tot die familie van die Sentrum vir Naamkundenavorsing behoort. Mev. Pieta F. Nel verdien lof vir die noukeurige lees van die proewe op alle van vele stadiums, by geleenthede daarin ook bygestaan deur mevv. Alta M. Longueira en Fi S. Smit. Dr. Lucie A. Möller het die moeisame werk verrig om deskundig die biblio- en kartografiese lyste op te stel.

Die tiksters onder leiding van mev. Susan Botha het 'n lastige opdrag gehad met 'n kopie waarvan onderdele in verskillende tale gestel is, insluitende Khoe-

khoens, maar hulle het gou die nodige aanpassings gemaak. Ek het waardering vir die wyse waarop mnre P.J. van Schalkwyk en M.W. von Kloëg ook die tegniese probleme opgelos het, en vir die leiding wat van mev. S. Reinecke en mev. E. Meiring uitgegaan het. 'n Besondere woord van dank gaan ook aan mev. Lynette Hearne vir die (land)kaarte wat sy gemaak en vir die Khoekhoense trekroetes wat sy geteken het.

Dr K.F.R. Budack het die ms. in xeroxkopie gelees en goeie wenke gegee wat opgevolg is. Ek dank hom ook vir aanwysings om sekere fotomateriaal in die hande te kry. Dr C.J. Skead het sy aantekeninge oor stamname van Khoekhoen en San vryelik vir my toeganklik gemaak. Mnr F.K. Krenz, 'n vooraanstaande kenner van die geskiedenis, die kultuur en die tale van die inboorlinge van Suidwes-Afrika, was vir dr P.E. Raper en my tot groot steun i.v.m. ons navorsing van Khoekhoense plekname. Hy het weer ingewillig om die ms. oor die stamname te lees, maar kort voor hy die manuskrip ontvang het, het hy ernstig siek geword. Slegs 'n paar artikels het hy nog kon lees en annoteer. Op 13 Februarie 1986 is hy in die ouderdom van 84 jaar oorlede.

Besonder hulpvaardig was instansies soos die Argiefbewaarplekke van Kaapstad (hier onder meer met landkaarte waarvan 'n groot aantal vir my gebruik gefotografeer is), Pretoria en Windhoek. Tegemoetkomend was ook die personeel van die Staatsbiblioteek (Pretoria), die Merenskybiblioteek van die Universiteit van Pretoria, die biblioteek van die Opleidingskollege op Otjimbingwe en die RGN se eie biblioteek, veral laasgenoemde wat geen moeite of koste ontsien het om skaars tydskrifartikels uit die buiteland te verkry nie, by name uit die Britse Museum. Ek was diep geroer deur die skenking van drie skaarse werke (een daarvan die woordeboek van Irle) uit die boekery van die eerbiedwaardige oue heer oom Jan Gaerdes van Kalidona, intussen oorlede, met 'n inskripsie in sy bewerige hand.

In die loop van die nege jaar wat ek aan hierdie studie gewy het, is daar talle persone wat behulpsaam was en wat ongenoem bly, en hulle sluit in name soos dié van dr Karel Prinsloo en van my vrou, die eersgenoemde is die Uitvoerende Direkteur van die RGN se Instituut vir Taal- en Kunstenavorsing, altyd toeganklik, altyd bereid om die pad vorentoe gelyk te maak, en my vrou wat vir my in argiefbewaarplekke afskrifte gemaak en materiaal gefotokopieer het, en ten slotte ook proewe gelees en my orals en altyd bygestaan het. Aan almal my dank.

Kyk ek nou aan die einde van my "voorlopige verkenning" van net een klein segment terug, dan is ek my sterk bewus van die algemene agterstand in ons studie van basiese aangeleenthede aangaande ons kennis van die veld van die

Khoesanistiek. Afgesien van wat reeds betroubaar vasgestel is, is daar gebiede waar ons vir ons 'n beeld opgebou het wat in mindere of meerdere mate skeef getrek is. Dan is daar nog die "ongekaarte terreine". Daar word gevorder, kwantitatief en kwalitatief. Die vraag wat hom mag voordoen, is dit: Het die tyd nie aangebreek om die pas te versnel deur die enkelinge nasionaal of selfs internasionaal saam te trek in 'n liggaam of 'n organisasie wat hom in die besonder toelê op die bevordering van hierdie vertakking nie?

'n Nota oor spelling. Stam- en groepname wat in Afrikaans reeds geyk is, is in die *Bespreking* as Afrikaans behandel. !*Orana* of !*Korana* (albei met één *n*, vir die uitgang van die comm. pl., en met die *-a* van die objekskasus) word dan behandel as *Koranna* in Afrikaans, sonder die tongslag, en as enkelvoud en met die eerste *-a-* as 'n kort vokaal. Ook *Damara, Griekwa, Nama/Namakwa* en dergelikes gedra hulle in 'n bespreking binne 'n Afrikaanse konteks as Afrikaans. Minder geyk is *Khoekhoen* en *San*. Vir eers die geval *San*, gewoonlik só geskryf of anders met 'n lengtestreep bo die *a* om die gewoonste uitspraak van *Saan* weer te gee, 'n spelwyse wat ook toegepas word, bv. soms deur dr Vedder. Dus: drie spelwyses. Amptelik is my meegedeel dat die Taalraad van Suidwes-Afrika besluit het om die Nama-ortografie vir *San* te normaliseer as *Saan*. Ek verwelkom dit. Dit het te laat gekom om dit in hierdie werk toe te pas. Let wel: die *-n* is natuurlik die merker van die comm. pl. ook hier, net soos in *Khoekhoe-n*. Nou is daar onder geleerdes 'n neiging om *Khoekhoen* sonder die uitgang *-n* te gebruik. Maar dan behoort hulle ook die *-n* by *San* of *Saan* weg te laat en die twee met mekaar nou verbonde groepe in spelling eenders te behandel. Om duidelike redes is 'n *Sa* of *Saa* as naam hinderlik en verwarrend, wat my voorkeur vir die spelling *Khoekhoen* intussen sy grondslag gee, en dan (voorlopig nog) vir enkelvoud én meervoud.

Afkortings

(Die gewoonste Afrikaanse afkortings is stilswyend weggelaat. Verboë en afgeleide vorme word nie gegee nie, ook nie die afkortings van die name van maande nie.)

aanm.: aanmerking
adj.: adjektief
adv.: adverbium
AE : Afrikaanse etimologieë (Boshoff-Nienaber)
akk.: akkusatief
ald.: aldaar
alw.: alwaar
anon.: anoniem
arg.: argaïsties
AS : African studies. Johannesburg
a.w.: aangehaalde werk
BKD : Belangrike Kaapse Dokumente (twee dele), kyk BÖESEKEN (Bibliografie)
BMB : Berliner Missionsberichte
b.nw.: byvoeglike naamwoord
BRM : Berichte der Rheinischen Missionsgesellschaft
BS : Bantu Studies, *nou* African Studies. Johannesburg
bw.: bywoord
byv.: byvoeglik
byw.: bywoordelik
c. *of* ca : circa
CMM : Cape Monthly Magazine, Kaapstad
Collectanea : kyk HAHN TH
comm.: communalis
c.s.: cum suis
Daghreg.: Daghregister
dgl.: dergeliks
dl.: deel
dies.: dieselfde
dist.: distrik
DSWA : Deutsch-Südwestafrika/Duits-Suidwes-Afrika
dw.: deelwoord
e.d.: en dergelike
e.d.m.: en dergelike (dies) meer
e.e.: en elders

e.g.: eersgenoemde
ekv.: enkelvoud
e.v.: en volgende; en verder
fem.: femininum
g.d.: geen datum
gen.: genitief
Globus : Globus. Illustrierte Zeitschrift für Landes- und Völkerkunde (later opgeneem in Petermanns Mitteilungen). Brunswick
Hg.: Die Huisgenoot, geïllustreerde weekblad. Kaapstad
HOIK : Hollands-Oosindiese Kompanjie
HS : Hakluyt Society
HSRC : Human Sciences Research Council
i.c.: in casu
id.: idem
i.e.w.: in een woord : kort gestel
Jg. *of* jg.: jaargang
Joernaal : Journaal van die Suidwes-Afrikaanse Wetenskaplike Vereniging. Windhoek
K.A.: Kaapse Argiefbewaarplaas (Kaapstad)
kapt.: kaptein
km : kilometer
kons.: konsonant
Kor.: Koranna(s)
Kron.: Kronieke
Kr.-R.: Kroenlein-Rust (Bibliografie)
lett.: letterlik
lg.: laasgenoemde
LMS : London Missionary Society
LV : Linschoten-Vereniging. 's-Gravenhage
lw.: lidwoord
m : meter
masc.: masculinum
m.a.w.: met ander woorde
m.b.t.: met betrekking tot
m.i.: myns insiens
Mitt.: Mitteilungen/News letter/Nuusbrief SWA Wissenschaftliche Gesellschaft, Windhoek
ml.: manlik
m.m.: mutatis mutandis
ms : manuskrip

mv.: meervoud
Na.: Nama
n.a.v.: na aanleiding van
N.Br.: noorderbreedte
NOIK : Nederlands-Oos-Indiense Kompanjie
nom.: nominatief
obj.: objek, objektief
o.d.: onder datum
o.i.: onses insiens
o.m.: onder meer
ong.: ongeveer
ons.: onsydig
opm.: opmerking
Ou-Kaaps : Khoekhoense dialekte in die Boland en aangrensende streke
o.w.: onses wetens
pers. vnw.: persoonlike voornaamwoord
pl.: pluralis
PNK : Pleknamekomitee
pron.: pronomen
Quellen : Quellen zur Geschichte von Südwestafrika
red.: redakteur
resp.: respektiewelik
RZA : Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse tijd. 's-Gravenhage
S_2A_3 : South African Society for the Advancement of Science
SABW : Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek
SAJS : South African journal of science. Johannesburg
S.Br.: suiderbreedte
s.d.: sonder datum
SESA : Standard Encyclopaedia of Southern Africa
s.i.: syns insiens
sing.: singularis
s.j.: sonder jaar
s.nw.: selfstandige naamwoord
s.v.: sub voce
SWA : Suidwes-Afrika
SWAWV : SWA Wetenskaplike Vereniging. Windhoek
t.a.p.: ter aangehaalde plaatse
t.a.v.: ten aansien van
TLMS : Transactions of the London Missionary Society (London)
t.o.v.: ten opsigte van

TVV : Tydskrif vir Volkskunde en Volkstaal. Johannesburg
TWK : Tydskrif vir Wetenskap en Kuns. Pretoria
t.w.: te wete
vn *of* vn.: voetnoot
vnw.: voornaamwoord
vr.: vroulik
VRS : Van Riebeeck Society (Cape Town)
VRV : Van Riebeeck-Vereniging (Kaapstad)
WAT : Woordeboek van die Afrikaanse Taal
WNT : Woordenboek der Nederlandsche Taal
ww.: werkwoord
Z. f. Eingeb-Spr.: Zeitschrift für Eingeborenen-Sprachen, *nou*: Afrika und Uebersee. Hamburg

Lys van kaarte

1. Kaarte wat oorgeneem is (chronologies geplaas)

1. Guy Tachard 1685 xvii

2. G. de L'Isle c. 1700 xviii

3. F. Valentyn 1726 xix

4. R. de Vaugondy 1749 xx

5. I. Tirion 1763 xxi

6. J. H. Richter 1845 xxii

7. R. Grundemann xxiii

2. Benaderde trekroetes

8. Kaapmans xxiv

9. Cochokwas en Gonnemans xxvi

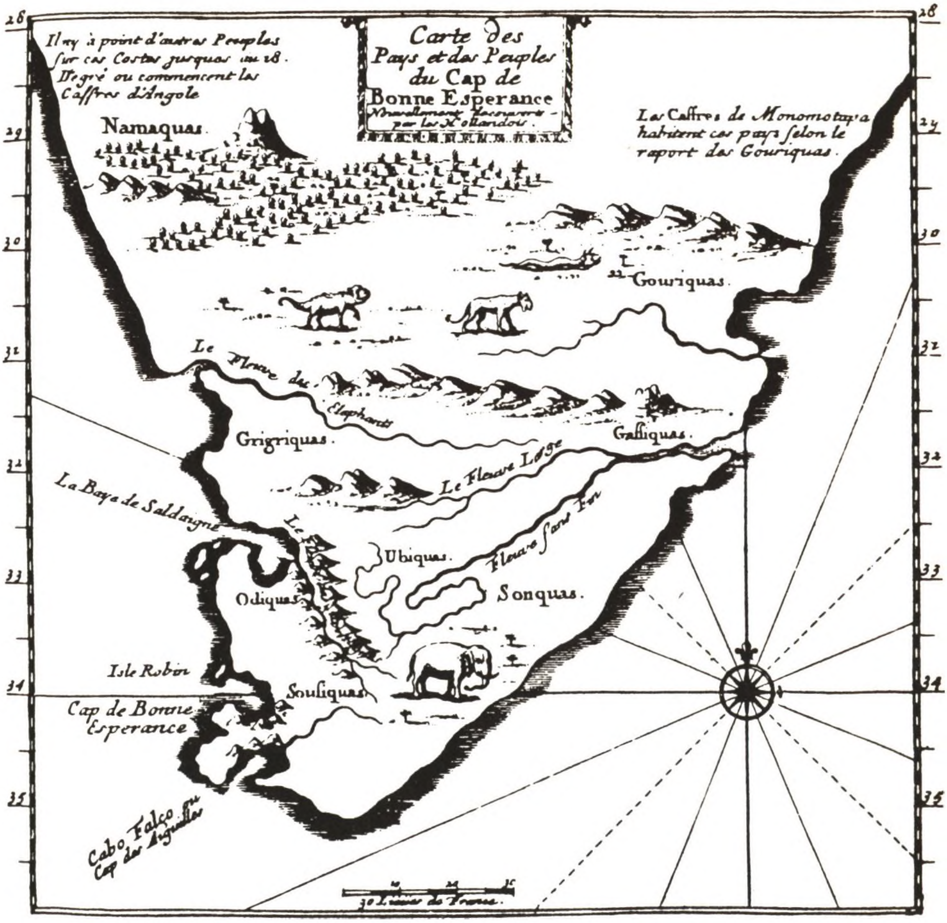
10. Griekwas xxviii

3. Saamgestelde kaarte

11. Stamme rondom die Kasteel en ooswaarts xxx

12. Korannas langs die Oranjerivier xxxii

G. TACHARD. 1685. Carte des pays et des peuples du Cap de Bonne Espérance

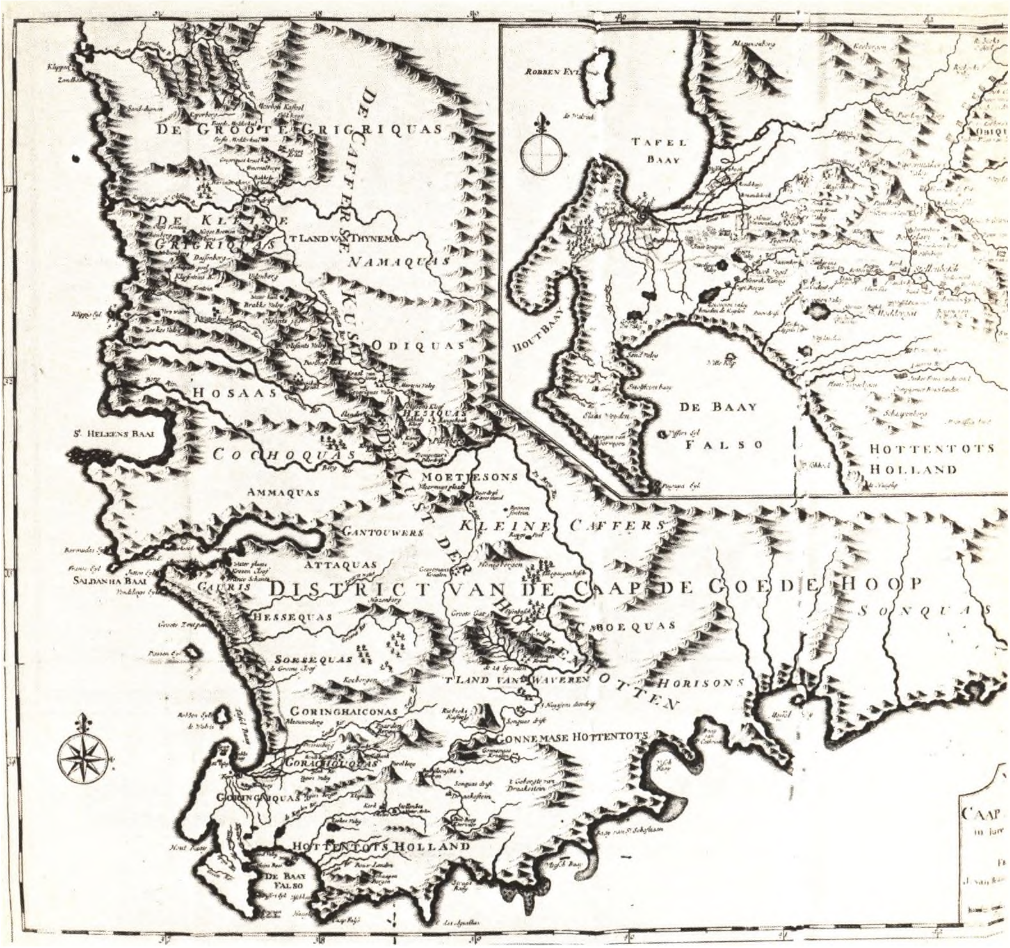

Geneem uit Tachard se boek *Voyage de Siam des Pères Jesuites* (1687). Na bewering volgens gegewens verstrek deur H. Claudius, 'n Kompanjiesamptenaar. Een van die heel vroegste private kaarte wat hier gemaak is. Maak 'n potsierlike indruk. Die Breërivier en sy sytak Riviersonderend (Le Fleuve Large en Fleuve sans fin) bereik die oseaan op 32° S.Br. Die hele gebied suid van 29° S.Br. word as Khoekhoens voorgestel. Vir ons van belang is die verspreiding van die genoemde stamname. Tachard se kaart is tot laat deur ander gevolg. Vergelyk DE L'ISLE c. 1700 (1708) *Carte du Congo et du pays des Cafres* en DE VAUGONDY, R. 1749. *Pays des Cafres.*

G. DE L'ISLE. c. 1700. Carte d'Afrique

F. VALENTYN. 1726. Nieuwe kaart van Caap der Goede Hoop in hare jegenswoordige staat.

Hierdie kaart het verskyn in deel 5 van Valentyn se *Beschryvinge van oud en nieuw Oost-Indien* (1714-1726). Dit is deur ander kaartmakers nagevolg. Vir ons is die verspreiding van die Khoekhoense stamme van groot betekenis, veral die ligging van dié stamme in die gordels naby die Kasteel.

R. DE VAUGONDY. 1749. Pays des Cafres.

Geneem uit Norwich: *Maps of Africa* 1983:236. Groot nadruk is op kettings skakelberge gelê. Die plasing van stamme is meestal amusant en is oorgeneem. Let op die spelling van wat bedoel was as *Cafrarie*.

I. TIRION. 1763. Kaart van het zuidelykste gedeelte van Afrika. (Vergroot).

Dr. J.H. RICHTER. 1845. Charte des Rheinischen Missionsgebietes in Süd-Afrika.

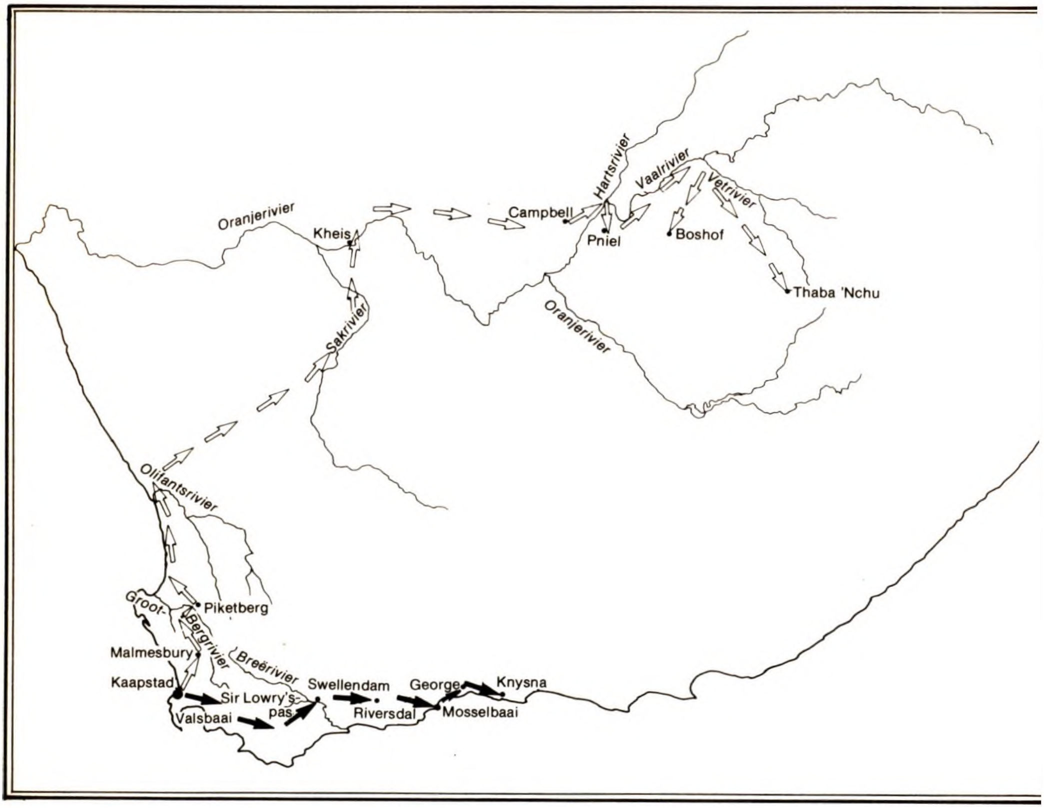

Dr R. GRUNDEMANN. 1867. Grossnamaqualand

Uit: R. Grundemann: Allgemeine Missions-atlas. Erste Abteilung, Afrika. Gotha: Justus Perthes

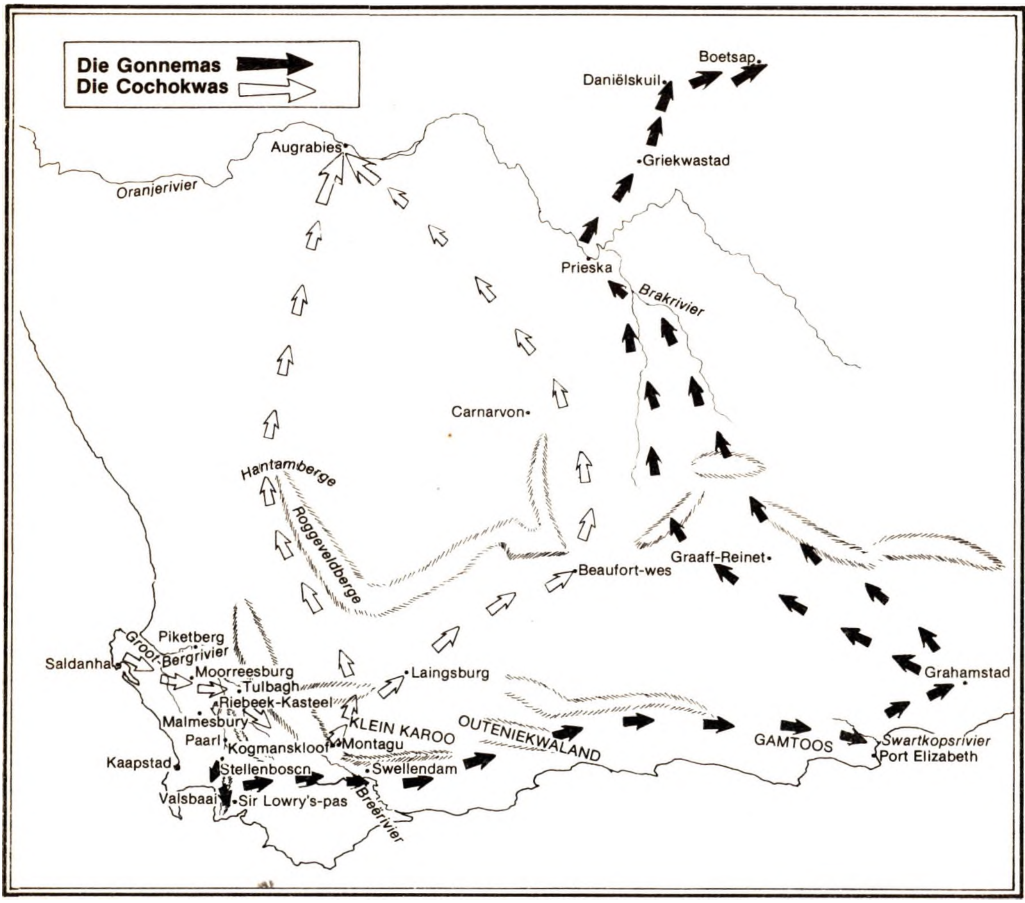
TREKROETES VAN KAAPMANS (GORINGHAIKWAS)

1. Trek noordwaarts (ligte pyltjies)
Die beginpunt staan vas. Die tradisionele woonplek was die Skiereiland. Vas ook staan Hoogekraal en Schachers se Kraal teen 1680.
Ander vaste punte is: Kheis aan die Oranjerivier (2822 CC), die samevloeiing van Oranje- en Vaalriviere, die samevloeiing van Vaal- en Hartsriviere, en die oorsteking van die Vaal na die Oranje-Vrystaat en na die Modderrivier. Die verbindinge tussen die vaste punte is onseker, ook die eindpunte.

2. Trek ooswaarts (swart pyltjies)
Die beginpunt staan vas. Die tradisionele woonplek was die Skiereiland (Tafelberg).
Die eindpunt is afgelei. Dit is die omgewing van Mosselbaai, George, suid van die Outeniekwa, tot miskien Knysna. Dit word gegrond op die dun verspreiding van 'n paar plekname met die element "Hoogekraal" of variante daarlangs, en daarby het ons in hierdie omgewing 'n goeie gemeenskap van nasate van Khoekhoen wat nou heeltemal ontstam is en hulle voorvaderlike taal nie meer ken of wil gebruik nie. Teen 1800 het hulle 'n eie kaptein gehad, ene Dikkop, met standplaas **Hooge Kraal**, 8 km suid van George. In 1813 het Hooge kraal 'n sendingpos geword onder C.A. Pacalt en toe is sy naam ook verander tot Pacaltsdorp. Vandag is dit 'n bekende Kleurlingdorp met 'n eie dorpsbestuur. Die Topografiese vel 3322 Oudtshoorn 1973 het naby Pacaltsdorp aan die strand wes van Heroldsbaai ook nog 'n oord **Hoogekraal**. En dan gee Leistner & Morris 1976: 172 op 3322 DC nog 'n **Hoogekraalrivier** op wat hulle by Drège gekry het. Drège was van die vroeë 1820's 'n professionele versamelaar van plante en diere vir Europese musea, en waar hy iets versamel het, het hy die plek noukeurig genoteer soos hy dit van mense aldaar verneem het. Die rede vir ons belangstelling in die naam **Hoogekraal** is dat die Hollandse naam ook die vertaling is van **Goringhai**. Opmerklik dat **Hoogekraal** as pleknaam hier suidelik van George voorkom waar die krale topografies juis nie hoog lê nie. Kom dit dus nouliks van die topografie, dan mag dit van die ou stamnaam **Goringhai (kwas)** kom. Dit sal sin maak. En om dit te bevestig, noem Engelbrecht 1936:6 nog iets anders. In die Doopregister van Pacaltsdorp se Kleurlinggemeente vind hy in die vroeër tyd die familienaam **Koeries. Koeries**, sê Engelbrecht, is tog deursigtig van die stamnaam **Goring-(haikwas)**. Sulke gesinsname het in vroeër jare "resepmatig", kan mens sê, ontstaan. Die plekname met element "Hoogekraal" kom dus wel van die stamnaam **Goringhaikwas**, net soos die familienaam **Koeries** bepaald ook daaruit gevorm is. Hoe kom die Goringhaikwas, in Hollands die "Hoëkraalvolk", dan hier by Mosselbaai-George uit? Afleiding: hulle het van hulle tradisionele tuiste weggetrek hierheen. Die trekroete van die Skiereiland af hierheen is natuurlik raaiwerk.

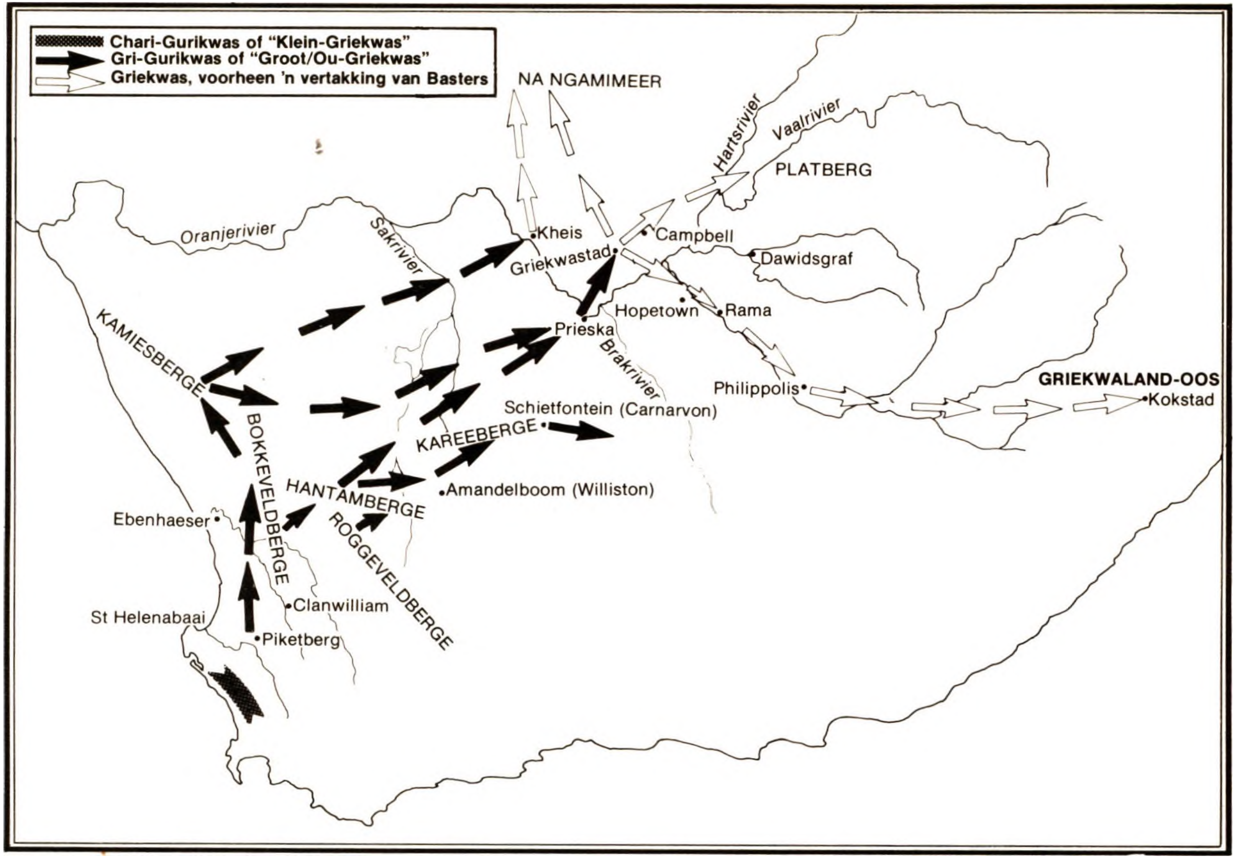
TREKROETES VAN COCHOKWAS EN GONNEMANS

1. Trek van Cochokwas noordwaarts (ligte pyltjies)
Vaste punte: Die beginpunt is die tradisionele woonplek oos en suidoos van Saldanhabaai. Dan Cogmanskloof en Klein Karoo via Tulbagh. Byna 'n eeu later as Aukokoa of Ogaqua bokant Augrabies. Die trekroetes tussenin is rekonstruksies en waarskynlikhede.

2. Trek van die oostelike tak van die Cochokwas, bekend as die Gonnemans, eers ooswaarts, toe noordwaarts (swart pyltjies)
Vaste punte: Die beginpunt is die tradisionele woonplek langs en oos van die Groot-Bergrivier suidwaarts tot Valsbaai. Oor die berge ooswaarts tot by Port Elizabeth en Gnutuma (Grahamstad). Dan noordwaarts en oor die Oranjerivier, waarskynlik by Prieska, na Griekwastad, Daniëlskuil en Boetsap, waar daar Hooymans (d.i. Gonnemans) was. **Gnutuma** (Grahamstad) is self verdraaiing van **Gonnema**. Tussenliggende roetes is vermoedens en afleidings.

CHARI-GURIKWAS; GRI-GURIKWAS; GRIEKWAS

Ons onderskei drie groepe. i. Die **Chari-Gurikwas** of "**Klein-Griekwas**". Of hulle uit hulle gebied weggetrek het, weet ons nie seker nie en daarom is vir hulle geen pyltjies gebruik nie. ii. Die **Gri-Gurikwas** of "**Ou-**", ook te verstaan as die "**Groot-Griekwas**", word met swart pyltjies aangedui. iii. **Griekwas**. Hulle is klaarblyklik grootliks 'n menggroep en 'n deel het hulle vereenselwig met die naam "Griekwas". Hulle was treklustig. Roetes word gerekonstrueer aan die hand van vaste punte. Die trekrigtings word met wit pyltjies aangedui. Hieronder word na die belangrikste vaste punte verwys.

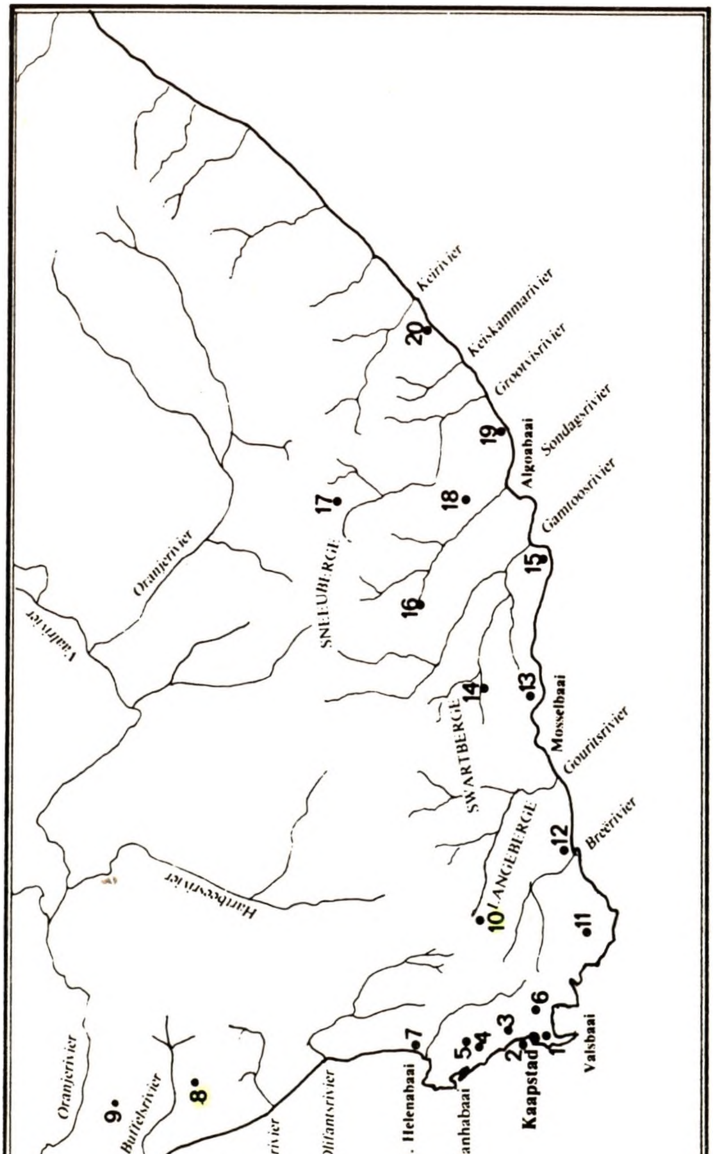
Vaste punte

i. **CHARI-GURIKWAS.** Die duidelikste is Van Riebeeck wat hulle woonplek vir Wagenaar so aandui: Hulle is gewoonlik "tusschen de Saldanhabaij ende ten halven tusschen 't Robben ende Dasseneijland, ongeveer 4 á 5 uijren gaens van de zee-cant in 't landt". Dapper 1668 plaas hulle "meest in de dalen en daar ontrent van de Saldanha-Bay". As hulle weggetrek het, was hulle koers nie onderskeibaar genoeg nie.

ii. **GRI-GURIKWAS.** Van der Stel 1685 kry hulle noord van Piketberg en noem hulle "een kleine natie". Kolb 1727 plaas hulle "territorium" aan die Saldanhabaai. Hulle trek noordwaarts en word gevind langs en noord van die Olifantsrivier, ook in die Koue Bokkeveld en die Sederberge, bereik die Hantam en die Kamiesberge, en raak erg verbaster. Dan verdwyn hulle onder dié naam.

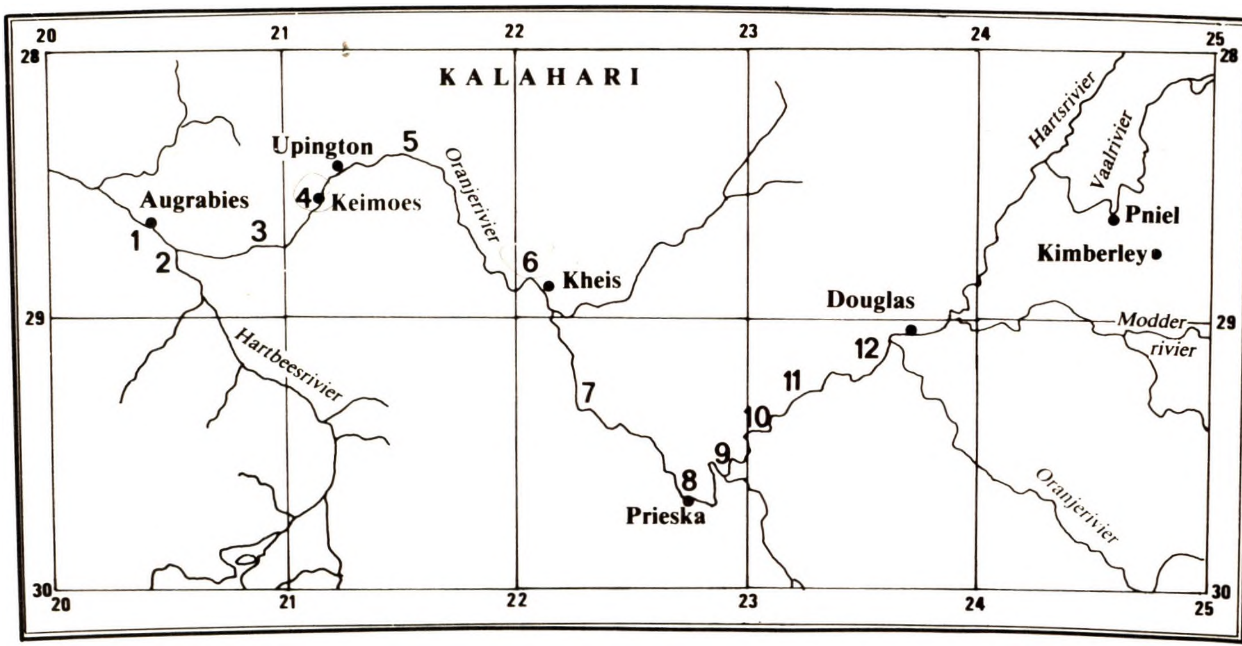
iii. **GRIEKWAS.** Lichtenstein skryf in 1811 dat die naam **Giriqua** toe reeds "verschollen" was. As selfstandige groep het die stammetjie prakties grootliks verdwyn, of het erg versprei geraak, en so het hulle baie verbaster geraak. Van Hantam en Roggeveld het een seksie ooswaarts getrek na die plato van die Kareeberge en na Amandelboom, Sakrivier en Schietfontein. 'n Ander groep het oor Prieska getrek noord van die Oranjerivier waar 'n afdeling in 1813 by Klaarwater onder aandrang van Campbell die naam Griekwas vir hulleself gekies het. 'n Faksie het nuwe weivelde gesoek in die gebied van Philippolis, Rama, Backhouse en Grootfontein, en kapt. Berend is na Buchap. By die hervatting van 'n nuwe trek is hulle na Kokstad en Griekwaland-Oos. Die onrus het in treklus uiting gevind en nog 'n afdeling het deur die Kalahari na Ngamimeer getrek (1849), en selfs verder tot Taogo en Libebe.

BY BENADERING DIE LIGGING VAN OU KHOEKHOENSE STAMME IN DIE KAAP VOOR HULLE WEGGETREK HET

Die bedoeling was om vir vinnige oriëntasie kartografies 'n ruwe aanduiding te gee waar enkele meer bekende *Ou-Kaapse Stamme van vroeër* aangetref was. Reeds op die oudste kaarte tref ons sulke hulp aan die belangstellende aan. My kaartjie hier het gebruik gemaak van die pogings van voorgangers, by name van Theal af oor Maingard en tot by Elphick. Graag erken ek my verpligting teenoor hulle, en dank ook die RGN se kunstenaar, mev. Lynette Hearne, wat onder my aanwysings die werk gedoen het. Die stamme is met syfers aangedui en die syfers onderaan die kaartjie verklaar, beginnende by 1. Wat die vorm van die naam betref: Voorrang is gegee aan die naam soos dit onder die koloniste in omloop was, en daarnaas kom die inlandse naam as dit veel anders was, dan tussen ronde hakies. Soms is ook (vir praktiese redes) die naam of naamvorme genoem wat *na die vertrekke uit die suidelike stamgebied* in omloop gekom het, dan tussen vierkant hakies geplaas.

1. Kaapmans (Goringhaikwas) [Hoëkraalvolk, Hoogstaanders; Khuremankies]
2. Strandlopers (Goringhaikonas)
3. Tabakdiewe (Gorachoukwas) [Korannas]
4. Chari-Gurikwas
5. Saldanhars (Cochokwas) [Smalwange, Nouwange; Aukokoa, Ogokwas]
6. Gonnemans, Goenemans, Goeiemans [Hoymans; Ngutama]
7. Grigrikwas [Griekwas]
8. Amakwas [Bethaniërs; !Aman]
9. Klein-Namakwas
10. Cauas [Ambraals, Goliaths, Kai-/Khauan, Hai-/Khauan]
11. Koopmans, Soesekwas (Chainoukwas)
12. Hessekwas
13. Gourikwas
14. Attakwas
15. Gamtoes
16. Inkwas
17. Chinese Hottentotte [D'Gauas]
18. Hoengeykwas
19. Gonekwas

KALAHARI
Upington
Augrabies
Keimoes
Kheis
Douglas
Prieska
Pniel
Kimberley
Oranjerivier
Hartbeesrivier
Hartsrivier
Vaalrivier
Modder-rivier
Oranjerivier
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
20
21
22
23
24
25
28
29
30

Die ligging van die Korannastamme langs die Oranjerivier soos dit aangegee is deur Gordon tydens sy besoek in 1779. Deur mev. L. Hearne nagetrek van Maingard in AS 1964 (deel 23 nr 2). Die syfers op die kaart stel die name van stamme voor, en in die Lys hieronder word die name aangegee. Na die gebruiklike "Hollandse" naam kom die Korannanaam in die spelling van Gordon.

1. Karosdraers (G.: Namnyqua)
2. Hartbeeste (G.: Camagaqua)
3. Snyers (G.: Kaukeys)
4. Nouwange/Smalwange (G.: Ogoqua)
5. Tweelingvolk (G.: Gysiqua)
6. Hoogstaanders (G.: Goeringquaeys)
7. Skerpioene (G.: Hoekingeis)
8. Swartvolk (G.: Nukais)
9. Syvolk (G.: Namcam Eys)
10. Koranna (G.: Kora Eys)
11. Katte (G.: Groote Toenequa Eys)
12. Linkshande (G.: Arebe Eys)

HOOFSTUK 1

OPDRAG EN METODE EN GRENSE

Doelstelling

Die opdrag was om die betekenis en gebruik van die Khoekhoense (Hottentotse) stam- en groepname te probeer nagaan. In eerste instansie is gedink aan die leksikale betekenis, en ook aan die patrone van stamnaamgewing. Die eintlike mikpunt was om van hierdie hoek uit 'n moontlike bydrae tot ons kennis van die outochtone hier aan die suidhoek van Afrika te maak.

Omdat die Khoekhoen self geen vorm van skryf- of tekenkuns beoefen het nie, is die belangstellende op ander hulpmiddele aangewys. In die besonder het die argeologie reeds heelwat tot ons kennis van hierdie ou volkere bygedra, en ook langs ander weë is met 'n mate van welslae iets bereik, die meeste miskien nog deur die bestudering van wat deur ander skryfkundige kontakte opgeteken is, d.w.s. deur die gerekonstrueerde geskiedenis.

Elke volk het sy eie taal. Dit word as 'n belangrike vraagbaak geraadpleeg, omdat in die taal self 'n massa gefossileerde geskiedenis ingebou is. Daardie verstenings kan dalk verklikkers oor die nog onbekende samehang word. So is daar deur taalvergelyking gepoog om die werklike verhouding tussen Khoekhoen en San te bepaal, en daar is 'n verband tussen Khoekhoen en Berbers vermoed, en so meer. 'n Vertakking van die taalwetenskap is Naamkunde.

In die Naamkunde is die name (in die ruimste sin van die woord) vir persone, plekke (lande ens.) en van volkere (nasies, stamme ens.) 'n triptiek. Hulle vorm 'n engere eenheid. In die Khoekhoen-konteks: 'n kapteinsnaam kan die kern vorm van 'n stamnaam, en die stamnaam die kern van 'n pleknaam. Hierdie vervlegting kom dikwels voor. *Korannaberg* of *-kolk* kry hulle name van die *Korannas,* en die stam hou die herinnering groen aan 'n vroeë kaptein *!Kora,* volgens die tradisie.

Die Khoekhoense plek- en plaasname is reeds behandel. Ook daar was die toespitsing hoofsaaklik leksikologies, maar nie uitsluitlik nie. Die toponimie het te veel raakpunte met meegaande werklikhede, soos die omgewing (bodemgesteldheid, plant- en dierlewe, reënval en klimatologiese omstandighede, minerale), met die bewoners self wat in die reël die naamgewers is, ook die makers van die geskiedenis, en so meer, sodat die plekname meer is as net plekke met 'n naam wat 'n leksikale betekenis as waarmerk het. Die Khoekhoense pleknaamstudie het ons inderdaad veel geleer oor die Khoekhoen self, en trouens oor hulle taal self. Die uitkomste van daardie navorsing is vervat in die publikasie

Toponymica Hottentotica, waarvan deel 1 (A*, A-G) en deel 2 (A**, H-Z) in 1977 verskyn het, en die afsluitende deel 3 (B, A-Z) in 1980. Daarin is by die 5 000 plek- en plaasname bespreek. 'n Gekondenseerde verwerking daarvan deur G.S. Nienaber en P.E. Raper is as nr 1 in die reeks *Southern African Place Names* deur Butterworth uitgegee onder die titel *Hottentot (Khoekhoen) Place Names.*

Met die verskene studie oor die plekname en die huidige studie oor die stamname bly van die drieluik nog net die belangrike taak oor om ook die ou persoonsname na te vors.

Elkeen van die drie genoemde afdelings stel sy besondere eise. Ruweg kan ons vir elke afdeling die name in drie groepe sorteer. Daar is: (i) name waarvan ons met sekerheid of redelike sekerheid die leksikale betekenis ken, soms ook die feite oor die ontstaan of die toepassing op die gegewe geval; (ii) name waaroor ons ten opsigte van die oorspronklike betekenis niks weet nie, of waar in die woorde van L.F. Maingard 1931:502, "the task of solving the problem is almost beyond hope"; (iii) name wat tussen hierdie twee punte lê en waarvoor verklarings uitgedink word, bv. op grond van taalkundige assosiasies wat 'n naam vir so iemand mag oproep, of spekulasies na aanleiding van historiese feite wat 'n verklaring mag suggereer.

Dit sal die name wees wat onder groepe (ii) en (iii) val wat vir die navorser hoofbrekens gaan besorg.

Soms is daar 'n manier om baie van die taai probleme met sekerheid op te klaar. Dit het ons met honderde Khoekhoense plekname kon doen. Foutiewe verklarings kon reggestel word, en onbekende name kon in baie gevalle semasiologies ontsluier word, d.w.s. die eerste betekenis kon aangetoon word. Dit het egter net gegeld van plek- en plaasname in gebiede wat eers deur Khoekhoen bewoon is en wat daardie name gegee het. Vir die Khoekhoen van vroeër was daardie name nog deursigtig. Toe kom in daardie gebiede Hollandssprekendes: Blankes, Oorlamme en Basters.

Dit bring nou 'n dubbelheid: aan die een kant word die ou inheemse name behou, veral as hulle goed gevestig geraak het, bv. vir bronne, fonteine, berge, lope. Ander name word deur die nuwe intrekkers gegee, en hulle is in die reël Hollands, of party van die ou Khoekhoense name word verhollands.

Die dubbelheid kan ook op ander maniere ontstaan. Ons noem slegs nog een daarvan. Neem die geval van 'n groot plaas in die Noordweste. Hy het 'n Khoekhoense naam, en die tyd breek aan dat dit onder erfgename verdeel moet word. Die onderverdeling kry 'n naam wat 'n vertaling van die naam van die ou opstal is, iets wat maklik kon gebeur omdat die betekenis van die ou Khoekhoense naam in daardie betreklik vroeë tyd nog bekend was. So het die buurplase dan dieselfde naam gedra, die één nog Khoekhoens, die ander die Hollandse naam. Intussen sterf Khoekhoens hier uit en later weet niemand meer wat die ou plaas-

naam beteken nie. Die goue sleutel om in sulke gevalle die toe deur oop te sluit, is om te kyk of hier 'n naamtros is, selfs al het daar verstellings gekom. Daar was byvoorbeeld 'n plaas *Gorabis,* en die buurplaas is *Graafwater.*

Gorabis het intussen verander tot *Grappies.* Die geskoolde naamkundige kan sien wat gebeur het, en die probleem met *Grappies* is vir hom nie regtig 'n probleem nie. 'n *Gora* of *gorra* is 'n Khoekhoense woord wat ook in Afrikaans en S.A. Engels oorgegaan het vir 'n gat wat bv. in 'n rivierbedding gegrawe word vir syferwater. Ook hoefdiere les hulle dors deur self watergate te maak. Die *-bis* is 'n lokatief, *Gorabis* is letterlik "Graafwaterplek". Die bestaan van die naam *Graafwater* vir die buurplaas maak dit seker dat die een hier 'n vertaling van die ou naam is. Dus: die gevestigde pleknaam *Gorabis* vir 'n groot plaas wat later onderverdeel is, het naamkundig niks met die vertel van grappies te maak nie.

Deur naamtrosse te beskou kan dikwels die oorspronklike betekenis van 'n plek vasgestel word.

'n Stam en 'n persoon het ook soms meer as een naam. As die een Europees is en die ander Khoekhoens, sal dit lonend wees om te ondersoek of daar 'n sinonieme verhouding in die betekenis bestaan. Feit is dat dit maar selde die geval is, die etnonimiese opdrag is veel moeiliker as die toponimiese. Vir die vasstelling van die betekenis van sommige stamname het ons nie so 'n "goue sleutel" ontdek as vir die plekname nie.

Waar die Khoekhoense stamnaam semanties ondeursigtig geword het, sal die gewone gebruiker dit in die normale gang van sake berustend aanvaar. Dit is trouens nie nodig om ook te weet wat dié naam oorspronklik beteken het nie: as naam, bv. ten opsigte van verwysing, is dit nog in die gebruiksituasie adekwaat. Maar deur sy ondeursigtigheid kan ook moontlik iets van belang gemis word. In elk geval sal daar diegene wees wie se belangstelling in die raaisel geprikkel is en wat die antwoord soek. Uit ervaring weet die naamkundige dat 'n naam in talle gevalle teruggevoer kan word na 'n woord of woorde met 'n woordeboekbetekenis. Waar dié betekenis verlore gegaan het, is daar diegene wat dit weer wil ontsluier. Die naam word dan "uitgepluis".

Die "antwoorde" kan uiteenloop. Vir *Hottentot* is daar meer as twee dosyn verklarings voorgestel, vir *Koranna* ook 'n dosyn, en haas elkeen van die belangrikste stamname het 'n variërende aantal pogings te noem. Waar daar twee of meer verklarings is, kan nie almal korrek wees nie. Party verklarings kan met redelike sekerheid afgewys word, byvoorbeeld op taalkundige, geskiedkundige of ander gronde. In ander gevalle kan daar 'n keuse gewaag word op grond van die graad van waarskynlikheid of met byhaling van nuwe feite of insigte waaroor die verklaarder nog nie beskik het nie.

Dit is oorwegings van hierdie aard wat die metode van aanbieding bepaal het.

Metode wat gevolg is

Die behandeling van 'n geval volg in hoofsaak die patroon van: (i) die aanbieding van die opvatting van segsliede oor die betekenis van 'n stamnaam in hulle eie woorde; (ii) die bespreking van die bydraes met die oog op 'n samevatting van standpunte, en 'n moontlike konklusie.

Die studie het in feite sy eie vorm "gekies". Die komplekse aard van die beskouings en die eie verband waarbinne dit van geval tot geval geplaas is, het dit gerade gemaak om die boustof eers te verstrek. Die boustof is chronologies georden volgens segsliede, net die kern van die gedagte is woordeliks aangehaal en die bron is vermeld. Die bron is inderdaad nie altyd maklik self te raadpleeg nie. Die bibliografie sal toon dat baie stukke vir die gewone belangstellende nagenoeg ontoeganklik is. Ou boeke, veral reisbeskrywings, skaarse dokumente, artikels in tydskrifte, ook buitelandse tydskrifte wat nie in ons land aangehou word nie en net teen groot koste gekopieer kon word, word nou in die boustowwe regstreeks verstrek. Die ou spellings en skryfwyses is diplomaties behou. Dit is miskien die kortste manier vir die leser om ingelig te word.

Dit sal heeltemal onprakties gewees het om al ons materiaal weer te gee. Soos reeds gesê is, is net die pregnantste gedeeltes sitaatsgewys opgeneem. Daarby is die aanhalings eintlik 'n heel klein bloemlesing uit die vernaamste tersaaklike uittreksels. Waar absoluut nodig, is party sitate ook binne die besondere konteks geplaas.

Met hierdie dokumentasie voor hom, stel ons ons lesers in 'n hoë mate op gelyke voet met ons. Ons gevolgtrekkings is hoofsaaklik op hierdie ekserpte gebaseer. Die lesers kan nou by die lees van die boustowwe self vooraf hulle eie gevolgtrekkings maak, en wanneer dit by ons bespreking daarvan kom, dit toets met ons argumentasie en bevindings. Waar ons te kort skiet, kan hulle help om by beter en juister evaluasies uit te kom en om insigte te verdiep. Die lesers mag ook kennis dra van aanvullende materiaal van belang. Die verwysingsveld is geweldig groot en dele daarvan is nog onontgin, bowendien verskyn steeds nuwe materiaal.

In langer artikels is die sitate soms moeilik oorsigtelik. By die afdeling waarin hulle bespreek word, kan die omvang van die boustof dan verwarrend werk, omdat verskeie aangehaaldes mekaar mag weerspreek. In sulke gevalle het ons soms ons bevindings *vooraf* meegedeel, sodat die leser as "mede-speurder" reeds van die begin af ingelig is. Dit sal die kritiese lesing verskerp. Vgl. bv. die artikel **HOTTENTOT.**

Die stelling is dat die afdeling (ii), die bespreking, nie 'n selfstandige eenheid is nie. Die sitate vorm 'n integrale deel daarvan: hulle (die sitate) moet met aandag gelees en ingeneem word as substantiewe deel van die besprekings.

Hulle is die fondament van die bouwerk.

Terugskouend kan ons wel sê dat dié metode soms goeie resultate gelewer het. Die grondslag dan was wat ander oor die naam se betekenis en toepassing gesê het, en in die gedeelte waarin dit krities beredeneer is, kon opvatting teen opvatting gestel word en geëvalueer word.

Die antwoorde van ons segsliede het op verskillende maniere van benadering berus. Ons noem enkeles daarvan.

Ons informant, bv. 'n sendeling of 'n geskiedskrywer soos Vedder, ondervra die oues van dae van 'n stam of 'n hoofman en doen dan verslag. By *ou* name is die uitslag veelal: "Weet nie", of anders is daar 'n oorlewering. Dikwels is die kern van die oorlewering dat die stam die naam van 'n vroeëre groot hoofman aangeneem het. Wat die grondbetekenis betref, word daarmee niks bereik nie, dit verskuif net die vraag van die stam na die persoon. Oor die algemeen word uiters selde iets van waarde op hierdie manier van bevraging verkry waar dit ou name geld. Die naam is lankal losgeslaan van sy ankers, die woordgeskiedenis het geatrofeer. (Terloops, watter persoon wat hom 'n *Suid-Afrikaner* noem, kan sê wat die kerndeel *Afrika* beteken?)

Nou word die taal self hieroor bevra. Die soeker wil van die hede na die verlede gaan, hy wil die "geskiedenis" rekonstrueer. Hy pleeg onder meer oogfilologie, hy "kyk" na die naambousel, en "luister" daarna, en probeer dan iets sinvols maak van die assosiasies wat opgeroep word en waarvan een vir hom die waarskynlikste lyk.

Hierdie metode van "hineininterpretieren" is baie gewild en word heel algemeen toegepas, om voor-die-hand-liggende redes. Dit is trouens ook al wat nog oorbly as die geskiedenis en die oorlewering swyg. En dit is juis hierdie antwoorde waarmee ons gewoonlik te doen kry. Die gevolg van die toepassing van hierdie metode is dat ons verskillende antwoorde ontvang, afhangende soms van die soort simpatie van die verklaarder. Lees die artikel **HAUKHOEN** vir ophemeling en neerhaling. Daar kan dus heelwat willekeur opgemerk word.

Tog hoef ons die moeilikhede en die willekeur nie te oordryf nie. Werklik veel positiefs is bereik, soos ons later nader sal probeer aandui. Intussen word daarop attent gemaak dat die ondertitel van die studie lui: "'n Voorlopige verkenning", waarmee ons wil sê dat party skaarse of weinig-bekende name vir eers weëns te min inligting uitgelaat is, dat byna alle Sanse groepname voorlopig onbespreek gelaat is, dat wat die behandelde name betref, daar nog baie brakkolle oorbly en talle onopgeloste vrae of miskien verkeerd opgeloste vrae die belangstellende sal uitnooi om die soektog voort te sit.

Dit sou goed gewees het as ons die grondslag kon verbreed het. Dink aan 'n geval soos **SAN** en **SON** vir "Boesmans". Wat ons betref, ons opvatting is dat die verklarings wat vandag algemeen aanvaar word, minstens twyfelagtig is en

moontlik verkeerd. Die name wat aan hierdie volk gegee is, bv. deur Swart en ander volke, behoort almal ingesamel en semanties bekyk te word, ook bifokaal bekyk te word. Met "bifokaal" bedoel ons dat die naam gesien moet word as komende van buite of van binne. As San bv. *die volk se eie naam* is, deur hulleself gekies en op hulleself toegepas is, dan betwyfel ons dit of hulle uit hulle eie taal vir identifikasie 'n algemene naam sou gekies het met die betekenis: "(Ons is) insamelaars/bymekaarmakers/gaarders (van veldkossies, uintjies ens.)" As dit 'n naam is wat van buite aan hulle gegee is, het dit 'n beter kans. So 'n selfverkose versamelnaam veronderstel ook 'n volksbewussyn, 'n besef van nasieskap, wat vir die San nog bewys moet word. In ons metode het ons daardie breedte nie kon gee nie wat minstens 'n wyer perspektief in die naamgewingspatrone sou verskaf het. En soms miskien ook die antwoord of 'n bevestiging.

Die metode wat toegepas is, het nie net te min breedte nie, bv. in sy taalsosiologie, maar ook te min diepte, bv. in sy taalargeologie, en ons voeg hierby, in die chronologie in die algemeen. Chronologie gee die soort raamwerk wat ons hier nie het nie. Egon Friedell in sy *Kulturgeschichte Aegyptens* (3e dr., München 1961) beweer dat die mens se sterkste begeerte, sy ewige droom, is om chronologie in die wêreld in te dra. Wanneer die mens eers daarin geslaag het om die tyd in te dwing in skemas van meetbaarheid, dan het hy die droombeeld dat hy die tyd kan beheer, dat die tyd aan ons behoort. Chronologie is eintlik 'n erfstuk van die Westerse beskawing. Die Grieke het net 'n heel gebrekkige historiese sin geopenbaar. Diachronie en sinchronie is in die geskiedenis die chronologie. Die eerste is 'n vertikale lyn, die tweede 'n horisontale lyn. Daarbinne word nou 'n mate van vastigheid op albei lyne nagestreef, bv. in die rangskikking van gebeure. In die verbale tydperk berus die vastigheid heel sterk op dokumente en bykomstighede, in die pre-verbale tydperk op afleidinge, te wete spekulatief of uit navorsing wat argeoloë, antropoloë en sodanige deskundiges onderneem het.

Waar sulke vrae in verband met ons onderwerp ter sprake kom soos die herkoms van die Khoekhoen, daar geraak ook ons in die pre-verbale tydperk. Op hierdie gebied is ons geheel en al ontuis ten opsigte van die kennis wat deur bv. palaeo-antropologie, menslike biologie en verwante dissiplines tot sover ingesamel is. Ons moet dus op deskundiges op daardie terreine steun vir 'n algemene aanduiding. Ons haal in die verband die samevatting aan wat prof. PV Tobias gee in sy artikel "A century of research in human biology and palaeoanthropology in Southern Africa" (AC Brown: *A history of scientific endeavour in South Africa,* 1977, 238-9): "The picture has thus emerged of a late Middle Pleistocene to early Upper Pleistocene population of sub-Saharan Africans classified as the subspecies *Homo sapiens rhodesiensis.* They were seemingly derived from *Homo erectus* ancestors ... The *rhodesiensis* peoples, in turn, appear

to have given rise to the protonegriforms, such as may be represented by the Ingwavuma Border Cave remains as well as others. In the latest stage, a new reading of the fossil evidence *with* the genetic evidence would support the dichotomy of the proto-negriforms during late Upper Pleistocene times into two main streams, one developing the distinctive features of the negroid peoples, the other assuming the characteristics of the Khoisans''. Die term ''Khoisan'' (verouderde spelling vir ''Khoesan'') word hier as 'n versamelnaam gebruik vir die Khoekhoen én die San (Hottentotte en Boesmans), vir die sprekers van klaptale, vir mense wie se vel olyfkleurig is, in teenstelling met die mense van groot liggaamsbou en swart van vel. ''Pleistoseen'', saamgestel uit die Griekse woorde *pleistos,* hier vir ''mees'', en *kainos,* hier vir ''nuut, resent'', die geheel vir die ''heel nuutste, mees resente'', is 'n term wat 'n geologiese tydvak aandui wat ongeveer 10 000 jaar gelede sy afsluiting gekry het.

'n Ander dissipline wat ons met die tydberekening prikkels kan gee, is die argeologie.

Dit blyk dat op hierdie gebied nog langsaam gevorder word, maar dat belangrike voorlopige vasstellings gemaak word, ook ten opsigte van ons navorsing. In die *Nuusbrief van die Suid-Afrikaanse argeologiese vereniging* 3(1) Junie 1980 kom 'n artikel van dr Tim Maggs voor oor ''Bantu-speaking or Hottentot-speaking?''. Daarin verwys hy na die ''evidence that they [the Khoisan pastoralists] had reached the southern Cape by about AD O, some 300 years before the Early Iron Age'', en verder: ''...it was only in the 1970's that we found out that pastoralism dates back 2 000 years. Prior to that research, most people assumed that the Hottentots reached the Cape only a little before Bartholomew Diaz...'' Albei aanhalings is op bl. 1.

In dieselfde nommer van die genoemde *Nuusbrief* is daar ook 'n artikel van dr P.B. Beaumont van die McGregor-museum in Kimberley. Dit heet: ''On the origins of Hottentot Culture in Southern Africa''. Oor die chronologie sê hy die een en ander, bv.: ''Archaeological research during the past decade has demonstrated that Hottentot herders first appeared in that region [the Western Cape] at precisely the time of Christ on the basis of reliable data from Die Kelders Cave near Hermanus...'' Dan vertel hy oor die uitgrawings wat 'n span van die McGregor-museum by ''Buxton near Taung'' onderneem het. ''These sites yielded LSA pottery and sheep and cattle remains in levels radiocarbon dated back apparently to about three thousand years ago. It would thus seem that Hottentot click-speakers were already grazing their stock along the Harts River a millenium before they eventually reached the Indian Ocean''.

Ses jaar later is daar 'n artikel van dr Beaumont in die Jaarverslag 1986/7 van die McGregor-museum onder die opskrif: ''A prehistorian's perspective'' wat die kwessie van die chronologie op datum bring. Oor ''The first herders'' sê

hy hierin: "The Hottentots/Khoi with their distinctive ceramics and fat-tailed sheep are known to have reached the south-western Cape by about AD 200, but where and when they first entered South Africa has been a major issue for the past decade. Of importance therefore was the discovery on a farm near Vanwyksvlei of a stone circle containing distinctive artefacts, including bifacial arrowpoints and thin-walled black burnished sherds, with two concordant radiocarbon readings of about 500 BC. These earliest dates for pottery south of Tanzania would suggest that the Khoi were in the northern Cape for many centuries before they spread to occupy the entire western portion of South Africa, where they subsequently formed a barrier to the south-western movement of Iron Age agriculturalists during the past eighteen centuries. An inventory of early herder occurrences in the subcontinent that have yielded metal objects is also presently being drawn up as a prelude to further investigations directed at the possibility that copper smelting in a Khoi context predates the advent of the Iron Age."

Die segment wat ons hier in studie geneem het, die Khoekhoense etnonimie, lewer binne die verband van die herkomsvraag nog nie 'n belangrike bydrae nie, maar sy hulpdiens vir byvoorbeeld die etniese geskiedenis is wel aansienlik, of anders en breër gestel, die Khoekhoense etnonimie is outonoom en tegelyk ook vir geskakelde kennisgebiede wat die Romeine sou genoem het, 'n *ancilla.*

Miskien moet ons nog 'n opmerking of twee maak. Dit gaan nog steeds oor die metode, maar nou eers oor 'n negatiewe aspek daarvan. By ons studie oor plekname het dr. Raper en ek baie van veldwerk gemaak en duisende kilometers in dié verband afgery. Dit was 'n uiters lonende onderneming waaroor ons hier nie hoef uit te wei nie. Maar in verband met die etnonimiek het ek dit nagelaat. Vir sover dit dienstig kon wees, is dit reeds onderneem, bv. deur Th. Hahn, Knudsen, Wuras, Maingard, Vedder en ander, en ek kon hulle bevindings steeds benut. Vandag sou ek by die paar nog bekende of gehoorde name wel niks nuuts gevind het nie. My ondervinding sou dieselfde gewees het as dié van mev. Hoernlé in 1925:4 "For most of the names of these groups, or 'tribes', as I shall call them later, it is not now possible to find any clear meaning, *nor are the names thought of as having any meaning by the people themselves:* they are proper names and no more". (My kursivering). In 'n sin bevat dit somaar stilswyend tog 'n waarskuwing waarop ook Langenfeldt gewys het: die etnonimikus moet hom nie laat dryf deur *furor etymologicus* nie.

Ten slotte: ek het my gerig na empiriese feite sover as wat hulle vir my deur insameling beskikbaar was. Die onomastiese data het ek sentraal gestel, in eerste instansie data wat segsliede uit eie waarneming of ervaring verkry het en liefs self meegedeel het. My houding was 'n oopheid vir wat binne die bepaalde tyd aan my oorgedra is, soos ek dit verstaan het. Ek wou fokaal sien, selfs multifokaal waar dit nodig was. My opregte strewe was die primaat van die vermeende of

afgeleide werklikheid, en my ondersoek het nie in die diens van enige buitebelange gestaan nie.

Dit is nodig om dit te sê as ek merk hoe daarvan soms afgewyk word. So sluit Miklos Szalay 1972:354 'n paragraaf in sy bydrae "Kap-Hottentotten" instemmend met die volgende aanhaling af: "There are, in fact, several Afrikaans myths that need exploding; perhaps the most virulent one is that there was no one at the Cape on their arrival". Waar etnisiteit op die spel is, breek houdings soms emotief deur.

Elders het ons verwys na die feit dat die Khoekhoen hom as volk ook al ekspansief kon laat geld het. So het hulle op 'n tyd, mens kan sê imperialisties, die Bergdamaras in hulle invloedsfeer ingetrek, en ook sommige San-groepe het hulle kultureel en ekonomies by die Namas aangesluit. Inderdaad is dit 'n belangrike vraag of hulle hierin nie al te veel en onbillik misken is nie. Daardie gesigspunt behoort nog aandag te kry. As 'n voorbeeld van etniese vooroordele en vooringenomenheid soms selfs van 'n kant waar mens dit nie sou verwag het nie, gee ek 'n aanhaling. Die aanhaling kom uit 'n artikel van H. Anders 1934 in die April-uitgawe van *The Blythswood Review* en is uit die pen van "the late W.T. Brownlee, a Xhosa linguist of the first rank, ...in the *South African Outlook* in October 1930. Speaking of the clicks in Xhosa, he concluded by saying: 'I hold the view that the influence of neither Bushman nor Hottentot was strong enough to cause the Xhosa to incorporate into their language an alien graft ...... It seems to be quite out of reason to suppose that the Xhosa, possessing as they do a language so rich, so pure, so beautiful, so flexible and so expressive, would have deigned to prostitute it by the affiliation to it of the most objectionable part (i.e. the clicks) of the language of a race so feeble and so contemned as either the Bushman or the Hottentot'".

Dit gaan hier nou net oor die saak dat iemand se vooringenomenheid sy metode en bevindings kan kleur, en dat dit op die gebied van etnisiteit maklik aktief kan word. Ek het bewustelik geprobeer om my daarvan los te hou.

HOOFSTUK 2

DIE STAMME ONDER VAN RIEBEECK

Kennis van die inwoners hier aan die suidspits van Afrika was uiters skraps. Voor Dias in 1488 (vyf eeue gelede) vasgestel het dat hierdie vasteland nie verder strek as byna aan die 35° S.Br. nie en omseil kon word, was hierdie streke aan die Europeërs heeltemal onbekend. Die praktiese gevolg van Dias se ontdekking was dat die seeweg na Indië oop was, soos Da Gama byna 10 jaar later bewys het, en dat ander seevarende volkere op wydgespasieerde tye gevolg het, daaronder Hollanders, Engelse, Franse en Dene. Dit sou meer as 150 jaar na Dias se tog duur vooraleer een van hulle 'n skugtere poging aanwend om 'n pos te stig met die oog op die gesondheid van die diensvolk en passasiers. Vir die ryk handelsonderneming NOIK kom stig Van Riebeeck 'n verversingspos by Tafelbaai. Hulle moes sorg dat daar vir die vlotelinge vrugte en vars groente sal wees wat hulle self moes kweek en verbou, en vars vleis wat hulle van die inboorlinge voordelig moes inruil.

Vir die kennis van die inboorling as 'n nuwe volk is dit 'n keerpunt.

Die Hollanders moes van hulle kant onderhandel met die inwoners. Vir lewering van vee moes hulle die Khoekhoen se goeie gesindheid wen en behou. Hulle was gaste in 'n vreemde land, en min in getal. Vir vee was hulle die verleë party. Daarom moes hulle weet wie vee het om te ruil, wie ryk is en gewillig is om te ruil.

Weliswaar het dit ook gegeld van die skepelinge wat voor Van Riebeeck se koms die baai binnegeseil het. Hulle was ook in aanraking met die Khoekhoen, en baie van die besoekers het hulle ervaringe te boek gestel, iets oor die land vertel en veral wonderlike verhale oor die kliktaal, die kleredrag, die (vir hulle weersinwekkende) eet van rou en soms erg ontbindende vleis en ook die derms, die nagtelange dans by volmaan en so meer. Die aksent het hulle laat val op die wonderbaarlike en die afwykende, alles vir die vermaak van die tuisblyers. Eweveel aandag het die wonderlike diere en die seldsame gewasse ontvang.

Hierdie mededelings was uit die aard van die saak oppervlakkig en bereken op die aandag van die gewone nuuskierige. Die ernstige leser het hom bepaald net 'n baie vae idee kon vorm van die klapklanke van die Khoekhoen of van die groepering van hierdie sprekers. Hulle in Europa het geweet van die Noord-Afrikaanse tale, die Afro-Asiatiese groep soos Egipties-Kopties, Berbers, Chadies, Koesjities; die More het hulle geken as volksgroep, ook die Libiërs en Etiopiërs ens., maar die reisverhale het seker geen lig gebring aangaande die etnografiese plek van die Kaapse outochtone onder die volkere en rasse van

Afrika nie.

Met die nedersetting van die Hollanders aan die Kaap sal daar in vele opsigte verandering kom. Die kennis van die Khoekhoen sal deur die intiemer aanraking dieper word. Dit merk ons in sy *Daghregister:* daarin doen Van Riebeeck uitvoeriger verslag oor sy handelspogings as wie ook al van sy opvolgers, hy noem meer stamme en kapteins by naam as ander kommandeurs aan die Kaap, en daaruit blyk sy ywer om deur doelgerigte ondervraging van sy tolkin Eva, van haar oom Herrie (van die Strandlopers) en van besoekers dieper landwaarts in so volledig as moontlik op hoogte van stamme, hulle ligging en hulle veebesit te kom. Daaruit blyk ook sy pogings om landtogte uit te stuur en vryburgers op talle maniere te ondersteun as hulle die land wil verken. As hy uit sulke ondervragings die indruk kry dat daar ander voordele vir sy Meesters mag wees, soos goudvondste, dan laat hy geen steen onaangeroer nie. Van Riebeeck is nie net opperkoopman en kommandeur nie, hy is ook verkenner en ontdekker.

Aan die einde van sy kommandeurskap aan die Kaap laat hy aan sy opvolger Wagenaar 'n "Memorie tot informatie ende onderricht" (1662) na, waarin hy die beleid uiteensit wat hy gevolg het om deur tuinbou die skepe van vars vrugte en groente te voorsien, ook om die voorraad duiskoring aan te vul deur die instelling van die vryburgery, en deur die vryburgers vet "beestiael ende schapen" te laat teel. En dan, "comende tot den handel met dese lants volckeren", gee hy in sy *Memorie* 'n duidelike oorsig van die belangrikste "volckeren" t.o.v. ligging, "weerbare coppen", kapteins en handelsnut van al die "Hottentoos" binne die kring van 'n 100 km. of so met wie hy in betrekking was, maar daarenbowe noem hy ook ander wat hy net van naam ken, insluitende die Choboqua of Chobona. Hierdie *Memorie* gebruik materiaal wat deur die *Daghregister* heen versprei is, aangevul en vir die benutting van Wagenaar "prakties" gemaak is. Vir ons kennis van die vroeë Kaapse stamme bly Van Riebeeck vir die beginjare steeds ons beste en volledigste vraagbaak.

Van Riebeeck se indeling

Om herhaling van boustowwe en beredenering te voorkom, verwys ons na die artikel **CHOBONAS.** In die *Daghregister* van 31 10 1657 kry Van Riebeeck deur ondervraging van die Cochokwas die toestand soos dit onder die Khoekhoen van die Kaap weergegee word. Van Riebeeck gee hier en elders die volksverhoudinge in sy tyd soos volg aan. Daar is vier groepe: (i) (implisiet) die Hollanders; (ii) die Khoekhoen; (iii) die Boesmans; (iv) die Chobonas (die laaste drie eksplisiet).

Die Chobonas is 'n negervolk, hulle word uitdruklik beskryf as swart van huidkleur, op enkele plekke vereenselwig Van Riebeeck hulle met die Monomotapers,

en blykens sitate in die genoemde artikel **CHOBONAS** is die naam deur latere segsliede ook al op die Xhosas toegepas. Volgens Van Riebeeck se informante was die Kaapse Khoekhoen verplig om die oppergesag van die Chobonas te erken. Party kapteins en stamme was gedurig in opstand en is op allerlei maniere onderdanig en skatpligtig gehou, bv. militêr en ook diplomaties. In Van Riebeeck se tyd was daar nie veel van hierdie gewelddadige botsings merkbaar nie. Die vermoede is dat die oorloë verder terug in die tyd lê, die uitkoms was sonder twyfel dat die Chobonas geseëvier het, die gevolg was bepaald ook dat die Khoekhoen geografies weggestoot is en minstens 'n deel van hulle gebied ontruim het.

In Van Riebeeck se tyd was die naam van 'n ander Swart volk reeds bekend, nl. die Briekwas (Thlaping, 'n tak van die Tswanas).

Hoe skerp die etniese skeiding tussen geel, bruin en swart was, weet ons nie. In die lig van die geskiedenis is daar die beeld van suidwaarts bewegende Swart hordes wat, altans langs die oostelike streke, onstuitbaar was. Langs die westelike kusstrook bly daar die onopgeloste raaisel van die Bergdamaras. Om die ewe wat die verloop hier was, die ander nog enigmatiese geval is die aantal kolonies nie-Khoekhoen binne hulle gebied soos dit sedert Van Riebeeck se tyd bekend was, bv. op die kaart van Valentyn staan die "stam" "Kleine Caffers", op De L'isle se kaart in die "Pays des Hottentots" staan die groep "Cafres Errans" ens. Wat beteken die "Swart Sonkwas" in die stukke wat W.A. van der Stel se aanklag teen die 39 veerowende Vryburgers bevat? Dit wil voorkom of daar 'n tyd van vermenging mag gewees het veel groter as wat oppervlakkig blyk. Die etnonimie het vingerwysings in die rigting.

Is die Chobonas koloniserende indringers in die grondgebied van die Khoekhoen, hulle "Swart Gevaar", dan was daar ook 'n "Wit Gevaar", die Hollanders. Die Swartes kom oorland, die Wittes oorsee. Die Swartes was baie, horde op horde, met rundvee soos die sand van die see, die Wittes is gering in getal, en sonder lewende hawe, sonder aansprake op weiland, en aanvanklik sonder koloniserende voornemens.

Tussen Swart en Wit kom Bruin nou te staan.

Vir Bruin was die aanraking met albei vreemde indringergroepe rampspoedig, op verskillende wyses. Van die Wittes was daar vir die Bruine niks te vrees wat sy lewe of leefwyse betref nie, sy "regering" en sy vryheid nie. En tog was die Witte vir die Bruine in nasionale sin die groot gevaar, net soos dit die geval was waar elders in die wêreld 'n primitiewe volk onder die bekoring van die beskawing van die Europeër gekom het.

Die ou Khoekhoense beskawing het verbrokkel, die voorvaderlike goedere is prysgegee en ander waardes oorgeneem. Die uiteindelike gevolg was totale ontstamming. In Van Riebeeck se tyd was die eerste tekens al daar. Die mooi

tolkinnetjie Eva het haar al as 'n Hollandse meisie beskou, en Hollands as taal het by die Bruines begin ingang vind. Die ontstammingsneiging het van die Kaap af al verder uitgekring. Om genotsartikels in die hande te kry is hulle rykdom, die vee, onoordeelkundig verkwansel, het hulle verarm en heeltemal afhanklik geword. Krale het verdwyn en ook stamme.

Van Riebeeck noem nog twee seksies, die Boesmans en die "Hottentoos". Die Boesmans word die bondigste geteken, hier onder hulle ou inlandse naam: "Soanqua sijn struyckrovers, niemandt onderdanich als't gewelt van pijl ende hasagayen, daer se haer principael op verlaten...." "Struikrowers" het hier die sin van gewapende rowers wat hulle tussen struike skuil hou en wat vir hulle bedryf ander mense hulle vee afhandig maak, met of sonder moord.

Die interessante lê daarin dat Van Riebeeck hier die twee groepe klapklanksprekers blykbaar skei. Dit sal nog lank 'n twispunt bly of San en Khoekhoen geneties een of twee is, dit is hoe die term *Khoesan* bv. geïnterpreteer moet word. Vir die huidige het ons aangeneem dat Van Riebeeck se *Soa(n)qua* en *Struyckrovers* basies dieselfde is as die *San* van later. Dit is die standpunt wat blykbaar taamlik algemeen gehuldig word. Die naam *Bosje(s)man* (waaruit *Boesman* ontwikkel het) kom by Van Riebeeck nog nie voor nie. As wisselnaam vir die *Struyckrovers* gebruik hy *Berghvolck* (III 360 e.v.) en *Bergh-hottentoos* (III 342).

Daar is by Van Riebeeck geen duidelike beginsel om die Khoekhoen uit eie kennis as eenhede te groepeer (dit is: in te deel) nie. Van Riebeeck onderskei tussen hulle individueel volgens ligging, veebesit en soms volgens rang, of volgens 'n ander bykomstigheid.

Dit kom goed uit in die Hollandse name. Die eerstes met wie die Hollanders in aanraking gekom het, het Hollandse name gekry, die inheemse name kom eers later op in amptelike stukke. Die naam *Hottentot* het wel 'n Khoekhoense grondslag maar sy oordrag en toepassing kom van die Hollanders. By die dans word die maat met handslag en begeleidende eenlettergrepige stemstote aangegee, die vokalisasie is soos 'n refrein, en uit die vokale dansrefrein van *(h)ot-(h)ot-(h)ot* of sy verbandhoudende variasies het *Hottentot* (met hoofletter H) ontwikkel. *Strandlopers* en die wisselname *Vismans* en *Watermans* benadruk elkeen 'n eie gesigspunt, *Tabakdiewe* verwys na 'n daad wat sy eie verhaal vertel, *Kaapmans* (vir hulle wat bo-op Tafelberg tot by Kaappunt hulle "hoë krale" gehad het) en *Saldanhars* benoem lokaliteite.

Geen enkele van die Hollandse name is 'n vertaling van die inheemse name nie. Hulle is eievinding van die Hollanders self, is soos by- en toename, bv. *Dacha-maekers* vir die *Hancumqua* (II 197), 'n groep wat, anders as die vroeër genoemdes, nie in die kring by en rondom die Kasteel se sfeer gewoon het nie. Dit het in Van Riebeeck se tyd selde gebeur dat stamme dieper die land in Hol-

landse name gekry het. Die *Dacha-maekers* is die uitsondering. Die rede waarom die inlandse name nie verklaar is nie, sal wel weens onkunde van die taal wees en weens gebrek aan belangstelling daarin. Die Khoekhoense stamme buite die periferie het onder die amptenary en die vryburgery die Khoekhoense name reeds in Van Riebeeck se tyd behou, altans die belangrikste stamme, soos die *Chariguriquas, Chainouquas, Goronas, Hosaquas* ens. en die *Namaquas*, die verste afgeleë Khoekhoense groep waarvan Van Riebeeck gehoor het. Opmerklik dat Van Riebeeck ook reeds die inlandse naam van die Bondelswarts gehoor het, vgl. **CUMISSOKWAS.**

Die meeste van die stamme uit Van Riebeeck se dekade is vandag nog slegs name uit 'n vervloë tyd. Baie het weggetrek en is geabsorbeer of het verdwyn, party vir goed, ander om elders weer te verskyn, soos die *Cochokwas,* die *Gurikwas,* die *Cauquas,* of daar is stamme wat opnuut gestruktureer geraak het, soos die *Gorachoukwas, Goronas, Goringhaikwas* en meelopers wat, soos ook ons dit sien, later hulle rol as *Korannas* (die volk van !Kora) laat geld het. Die genetiese verband het Van Riebeeck nie bepaaldelik vasgestel nie, maar uit sy beskrywings kry mens die indruk dat hy die Kaapse stamme as 'n etnies nouverbonde en homogene groep aanvaar het.

Daarin het hy ongetwyfeld gelyk gehad. Ons kan hulle, nie net geografies nie maar ook etnies, as 'n entiteit stel teenoor bv. 'n Oos-Kaapse en 'n Noord-Kaapse en 'n Binnelandse groep, voorlopig altans. Tot die Noord-Kaapse groep reken ons in Van Riebeeck se tyd voorlopig die *Namas* wat in 1661 ontdek is en oor wie heel onwaarskynlike verhale aan hom opgedis is: in sy *Memorie* (1662) is hy vol gloeiende verwagting oor die handelsmoontlikhede met hulle. Met die Oos-Kaapse groep het hy teen 1662 ook net ligtelik in aanraking gekom, onder andere met die *Chainouquas, Heusaquas,* en meer binnelands, met die *Hancumquas.* Die grense tussen hulle is vir Van Riebeeck nog uiters vaag en onvas.

Eintlik is dit 'n aansienlike gebied wat deur die stamme bewoon word van wie Van Riebeeck gehoor het.

Die buitering is nie-Khoekoens. Die *Chobonas* ("Monomotapers") is reeds genoem, en terloops ook die *Brigoudijs* (Tlhaping) of *Briekwas* ("Bokvolk", wat briekwabokke aangehou het): oor hulle kry Van Riebeeck eers in Maart-April 1661 berig.

Wat die Khoekhoen betref: die gebied strek van die Namakwas tot by die Hankumkwas. Die Namakwas woon suid en noord van die benedeloop van die Oranjerivier, verder noord en aangrensend is dan die Briekwas van Botswana, noordeliker en oostelik die "Monomotapers". Miskien kan mens reeds sê (soos dit na Van Riebeeck rykelik sal blyk) dat die Namakwatak veral fluviaal georiënteer is (want nie net langs die Oranjerivier sal hulle geanker wees nie, maar later sal vasgestel word dat ook die Groot-Visrivier 'n naelstring sal wees).

Die ander stamme wat in Van Riebeeck se tyd ontdek is, sal aan albei kusstroke, van die Kaap noordelik op tot verby die Olifantsrivier, en ooswaarts in die rigting van die Outeniekwaberge toe, littoraal georiënteer wees. Tussenin die twee kakebene lê die nog totaal onbekende binnelandse oop ruimtes.

Ons wil die samehang van die volke en stamme oorsigtelik stel soos hulle aan Van Riebeeck aan die einde van sy tienjarige kommandeurskap bekend was, en wel soos hy dit in sy *Memorie tot informatie* 1662 meegedeel het. Van Riebeeck het die grondslag gelê van 'n nuwe tydperk wat nou ingetree het en wat veral die outochtone swaar sal tref. Sy koms in 1652 kloof die tyd in twee: die wat voorafgaan en die wat aanbreek. Die Khoekhoen tree nou al meer en voller in die lig van die geskiedenis.

* * *

A. NIE-KHOEKHOENS

1. *Bryckje, Brigoudys* (in Nama: *Bri(e)kwa*, in Tswana: *Tlhaping)*. 'n Swart volk. In die suidwestelike hoek van Botswana. Slegs in naam aan die Kaap bekend. Hou bokke aan.
2. *Chobona(s), Choboqua(s)*. 'n Swart volk, veronderstel om in Mosambiek te woon (volgens 'n kaart by Van Linschoten, deur Van Riebeeck gebruik). Volk nie ontmoet nie, maar volgens Van Riebeeck verneem het, het die Monomotapers die Khoekhoen polities en ekonomies oorheers.

B. KHOEKHOENS ("HOTTENTOOS")

I *Noordweste.*

1. *Namaquas*, "een volcq te machtig rijck van bestiael, van seer grote stature, bij nae als halve reusen". In Maart 1661 ontdek, maar nog nie aan die Kasteel gewees nie. Oedasoa (van die Cochokwas) vrees hulle.
2. *Cummissokwas* (Bondelswarts); in 1662 van hulle deur Oedasoa gehoor.

II *Rondom die Kasteel:* (a) *beginnende by Saldanhabaai*

1. *Saldanhars*, inlandse naam *Cochoquas*, aan vee en volk die sterkste Kaapse stam, onder twee kapteins, Oedasoa, die opperste (getroud met die suster van Eva, Van Riebeeck se tolkin), en Gonnema, die swart kaptein. Hulle het "te samen al eenige duisent mannen sterk beslaende meest het lant in 't midden tegen over ons [aan die Kasteel], onder 't Africase gebergte van omtrent de baij Fals beginnende, tot heel nae de Saldanhabaij

. . .", aan die rondtrek volgens behoefte aan weiding. Noue "alliantie" met die Hollanders, doen flinke ruilhandel en is jaloers op mededingers. Nooit in oorlog met Hollanders tydens Van Riebeeck gewees nie. In kwaaivriendskap met onder andere die Namakwas. Onder opperheerskappy van Chobonas (A. 2) en erken gesag van Hancumkwas (B III.1), maar op hulle beurt het die Saldanhars (Cochokwas, naam beteken "Smalwange", na 'n vorige kaptein) 'n seksie Khoekhoen in knegskap gehou as "skaapwagters", nl. die Charigurikwas.

2. [*Klein*] *Chariguriquas,* aan die Hollanders goed bekend maar van hulle "gansch geen bestiael dat naam hebben mach en can becomen". Het omtrent 300 "weerbare coppen". Gebied lê gerieflik tussen Saldanhabaai "ende ten halven tusschen 't Robben ende Dasseneijland" om hulle te dwing om kaptein Oedasoa van die Saldanhars se vee op te pas. Teen hom in opstand gekom en 'n deel van volk het padgegee tot bokant die Olifantsrivier waar Van Meerhoff hulle in 1661 aangetref het.

II. *Rondom die Kasteel: (b) Tafelbaai en Skiereiland*

1. *Gorachouquas* ("Mense van kaptein Gora, ook Goro, se werf") , deur die Hollanders *Tabakdiewe* genoem omdat hulle in 1657 tabakplantjies uit die tuine van die Vryburgers gesteel het; hulle was die volk- en veerykste van hierdie groepie van drie wat 'n hegte familietjie gevorm het. Die Gorachoukwas tel ongeveer 700 of so weerbare manne, "wel 6 mael soo rijck van bestiael wesende" as die Kaapmans (nr 2 hieronder), maar onwillig om vee te ruil. Toenemend vyandig teen die Hollanders en op 19 Mei 1659 breek die oorlog teen die Hollanders uit, sterk gesteun deur nr 2 hieronder. Hulle was in verset teen uitreiking van bou- en weigrond aan die Vryburgers wat daarmee op hulle gebied inbreuk gemaak het. Hulle gebied was aan die voet van Tafelberg (en die Bosheuwel) en dieper die land in tot selfs agter "'t Lupaertsgeberchte". [As die inlanders later wegtrek, was hulle onder die heel eerstes om pad te gee.]

2. *Goringhaiquas* ("Mense wat in hoë krale gewoon het", verstaan: in krale hoog teen of op Tafelberg en die Skiereiland), onder kaptein Gogosoa, die vet kaptein, swaar en gewigtig, deur Herry voorgedoen as die voerder van oppergesag oor al die bruin mense. Die Hollanders het hulle die *Kaapmans* genoem, dit is die Skiereilanders. Dit was 'n klein groepie, 300 weerbare manne, arm aan vee, vir die koopman Van Riebeeck van weinig betekenis, maar lastige klante. Hulle het saam met die Gorachoukwas 'n jaar lank "oorlog" gevoer.

3. *Goringhaiconas* (die "Kinders van die mense van die Hoëkrale"). Die Hollanders het hulle genoem *Strandlopers.* Ander name was *Watermans* en ook *Vismans.* Hulle was die kleinste stammetjie, in 1662 behalwe vroue en kinders "niet boven 18 man sterk", sonder "'t minste bestiael". Hulle het geaas op wat die see uitspoel of op wat tussen klippe vindbaar is. Maar hulle was die lastigste, aangevoer deur die sluwe "koning Herry", in sy eie reg vir Van Riebeeck 'n belangrike persoon. Hy kon bietjie Engels brabbel, het met sy ingebore taalbegaafdheid vir die Hollanders tolkdiens gelewer, was (wanneer hy as tussenganger wou) bruikbaar in onderhandelings. Dan was hy ook die oom van Eva, Van Riebeeck se tolkin, en het deur haar die Saldanhars vir sy sluwe planne probeer oorhaal, aangesien Eva se suster die vrou van Oedasoa was, kaptein van die Saldanhars. Herry was verder 'n gunsteling by die Kaapmans en Gogosoa.

II *Rondom die Kasteel: (c) langs die kus suidoos*

1. *Chainouquas,* kaptein Sousoa, en onder Hollanders later gewoonlik na hom genoem as *Soeswaes.* In 1660 rapporteer enige Vryburgers dat "Soesöa" die regte koning was, maar die vorige kaptein was Chaihantima. Met die Chainoukwas kon voordelig handel gedryf word. Hulle was, soos later vasgestel is, so ongeveer in die omgewing van Botrivier en het so die poort na die Hessekwas gevorm. Hulle was "een machtigh veerijck volcq" en sou die Saldanhars al meer uit die eerste plek verdring.

2. *Heusaquas* (later ná Van Riebeeck: gewoonlik *Hessekwas* genoem). Van Riebeeck het hulle nie ontmoet nie behalwe nog net die afgesant van hulle "Heer" om navraag oor handelsbetrekkings met die Hollanders te doen.

3. *Atiquas en ander.* Van Riebeeck noem vir Wagenaar nog 'n groep stamname deurmekaar: van hulle het hy gehoor en verstaan dat hulle "noch verder woonen" as die Hancumkwas (oor wie straks). Onder die los groep kom name voor soos *Atiquas* wat deur party kenners volgens klankooreenstemming as *Attakwas* beskou word. Feit is dat Van Riebeeck langs die suidoostelike kusstreke nog net so ver as met die Chainoukwas oorkant die bergketting regstreeks in aanraking was. Die Hessekwas. Attakwas, Outeniekwas en verder ooswaarts was nog totaal buitekant sy invloedsfeer.

III *Binnelands (van die Kasteel af noordnoordoos en noordoos)*

1. *Hancumquas,* ook *Chancumqua* en *Hamcumqua,* die Hollandse bynaam

was *Dachamaeckers*. Van Riebeeck se eerste gerugte van hulle kry hy op 31 10 1657. Soms weerspreek party berigte mekaar, maar in hoofsaak word hulle nog in 1662 (*Memorie*) gesien as "de aldergrootste ende machtighste van al het smerige Hottentoosgeslacht", en hulle heerser is "Keijser ofte altoos Opper-Coninck off Heer over alle d'andere". Hulle het regstreekse verbintenis met die Chobonas. Die ander groot stamme soos die Saldanhars is almal aan die kaptein van die Hancumkwas ondergeskik. Hulle bewoon ook beter mathutte as die ander en het goeie handelsbetrekkinge met die Chainoukwas. Self was hulle nog nooit aan die Kasteel gewees nie. Hulle woon, sê Van Riebeeck, "omtrent midden tusschen beyde de zeen van 't Caepse landt..."

2. *Chamaquas*, verder die *Omaquas, Atiquas, Houtunquas* "ende *Chauquas*", hulle woon almal nog verder as die Hancumkwas, d.w.s. hulle is dieper binnelands in en verder van die kusstroke af. Vir Van Riebeeck is hulle net name van veeryk Khoekhoense stamme. Weiding moes daar wel voldoende gewees het, en langs sekere riviere moes hulle hulle nedersettings gehad het. Party van hierdie name kan ons identifiseer, soos die latere energieke en koloniserende *Cauquas*. Daar is nog ander name wat in die *Daghregister* verstrooid voorkom maar nie meer in die *Memorie* van 1662 nie, bv. die *Cabonnars* (III:497), *Cumissoquas* (III:443), *Eycouqua* (III:277), *Kaiguqua* (II:188), *Khonaiqua* (III:11), *Oengayqua* (II:188) en so meer.

C. SOAQUAS, SONQUA

1. *Soaquas, Sonquas, Souqua*, die Hollandse name was *Struyckrovers*, ook *Berghvolck* en, 'n keer, *Bergh-hottentoos* (III:342): laasgenoemde samestelling laat blyk dat die skeiding tussen Khoekhoen en Soaqua nie met sekerheid skerp was nie en die terme kon ineenskuif. Waar 'n onderskeid gemaak is, was dit nie noodwendig etnies gewees nie.

* * *

Terugskouend

Van Riebeeck noem baie stamname, en as die hele gebied in aanmerking geneem word, insluitende dié wat deur die Brigoudijs (Thlaping) en die Chobonas bewoon was, dan is dit besonder groot, maar in feite is die gebied waarin Van Riebeeck gedurende tien jaar aktief vir die aankoop van "klein ende groff" vee

geopereer het, eintlik heel klein, van Saldanhabaai langs af tot net anderkant die Hottentots-Hollandberge. Vier jaar later na Van Riebeeck se vertrek omskryf Wagenaar dit so: "De geseijde Hottentosen (sijn) ongevaerlijck 40 a 50 mijlen Oost en Noort van dese Africaensche Zuijthouck gelegen" (moontlik Rynlandse myle).

Daarby gee die baie name in 'n sin 'n skewe beeld. Dit is in feite nie werklik so veel as wat dit lyk nie. Die Goringhaikwas (Kaapmans) en die Goringhaikonas (Herry se klompie) is soos (by wyse van spreke) broers van die "groot broer" Gorachoukwas (Tabakdiewe), en op hulle beurt is hulle tesaam òf neefs van die Cochokwas (Saldanhars) òf, om die verwantskap nouer te maak, halfbroers. Die Cochokwas het baie noue bande met die Goronas, klaarblyklik is hulle ook soos broers, en dit lyk seker dat die Goronas en Cochonas ook baie na-familie van die Charigurikwas was, die afdeling wat 'n tydlank "Ouboet" se skape opgepas het.

Die beeld van "broers/halfbroers/neefs" is nie baie bevredigend nie, en tog is dit 'n poging om 'n enge gesinsverband voor te stel. As die afsonderlike artikels oor hierdie stamme gelees word, sal daar voldoende bewyse vir ons voorstelling gemerk word. Let bv. op naamkundige saamsnoering: *Goringhaikwas* en *Goringhaikonas*, *Gorachoukwas* en *Goronas/Gorokwas*, en die Cochokwas word as *een stam deur twee kapteins tesaam* en tog afsonderlik geregeer, deur Oedasoa, die slanke en slimme, en deur Gonnema, die swarte en sluwe. In die latere geskiedenis skei hulle, en Gonnema se volgelinge noem hulle na hom die *Gonnemans/Gunjemans/Goenjemans/Goeyemans/Hoymans*.

Daar is ook bloedbande tussen die groepe denkbaar. Eva Krotoa is bv. 'n Kaapman, "koning Herry" van die Strandlopers is haar oom, en die vrou van die opperhoof van die Cochokwas (Saldanhars), nl. Oedasoa, is Eva se suster. Herry Autshumao bepleit driftig die aansprake van die Kaapmans (Goringhaikwas) se "Vette kaptein" Gogosoa as die eintlike opperhoof van al die Wes-Kaapse stamme. Op verskillende vlakke lyk dit of daar 'n gesinsvaste verhouding tussen die omliggende stamme van die Tafelbaaise gebied in Van Riebeeck se tyd bestaan het. Toe die Eerste Hottentotse Oorlog (Mei 1659 — April 1660) gevoer is, was daar 'n aktiewe betrokkenheid by die Gorachoukwas en die Goringhaikwas as versetgroep, maar ook 'n simpatieke betrokkenheid van die kant van Gonnema en veral van Herry en die Vismans.

As ons siening van 'n betreklik enge saamhorigheid by die Wes-Kaapse stamme korrek of minstens houdbaar is, dan is daar ook grense tussen hulle en ander vas te stel. In Van Riebeeck se tyd kom die Namakwas binne die gesigskring (in 1661), maar hulle word as 'n ander "slag" van "Hottentoos" gesien. Daar is skeiding en onderskeiding. Minder gemarkeer maar tog ook in 'n losse verband is die oosteliker wonende Chainoukwas, en sterk afwykend die Binnelanders

soos die Hancumkwas. Vir Van Riebeeck is die verband daar: hulle is almal "Hottentoos", behorende tot die "Hottentoos geslacht", maar hulle is nie almal eenders nie, bv. in fisieke voorkoms nie (die Namakwas is "halve reusen") , of kultureel nie (die Hancumkwas bewoon beter en groter matjiesgoedhutte), en so meer, sodat Van Riebeeck self groepe erken.

Dat daar dialektiese verskille tussen die groter groeperings sal bestaan, lyk aanvaarbaar. Die Wes-Kaapse groep sal bv. 'n eie plek daarin inneem. Dit is die tentatiewe gevolgtrekking waartoe die skrywer van *Hottentots* 1963 gekom het. Nienaber het Wes-Kaaps (deur hom daar Ou-Kaaps genoem) gestel teenoor Oos-Kaaps, Nama en Koranna. Hy het selfs "konsonantwette" probeer vasstel. Dit behoort deur 'n fonetikus en fonoloog verder met toegespitste aandag en deskundigheid bestudeer te word. Maingard het ook 'n mate van aandag aan die probleem bestee en wat die drie groepe Wes-Kaaps, Koranna en Nama betref, foneties bevind dat daar 'n nouer ooreenkoms tussen Wes-Kaaps en Koranna bestaan as tussen Wes-Kaaps en Nama. Langs taalkundige weg kom ons by dieselfde gevolgrekking as Maingard uit, maar vir alle sekerheid word gesê dat dit nog steeds 'n twispunt is en dat ander soos bv. C. Ehret langs 'n ander weg ("The first spread of Food production to Southern Africa") hierdie ooreenkoms afwys en Wes-Kaaps nouer by Nama as by Koranna laat aansluit.

Daar is vir ons geen twyfel oor die noue taalkundige verwantskap tussen Wes-Kaaps en Koranna nie. Dit stel 'n vraag aan die orde. Is daar een of ander kousale verband hiervoor? Ons weet nie met sekerheid nie. Geskiedkundiges het goeie rede om te veronderstel dat die Korannas op 'n tyd in Wes-Kaapse streke inheems was. Dit word onder andere op oorlewerings gebaseer. Ook etnomimies is daar aanknopingspunte voor te vind. Die prominentste groep onmiddellik rondom Tafelberg was in sieletal en veestapel die Tabakdiewe, *Gorachoukwas* genoem, letterlik die "mense (*-kwa*) van die werf (*//gâu*) van *Gora*". Gora is die kaptein, sy naam word wisselend gespel: *Chora, Chorou, Coru, Gora.* Daar is nog die seksie van die Cochokwas wat militêre diens vir die Chobonas moes gelewer het, hulle naam was *Gorona/Goroqua,* letterlik die "manne (*-qua*) of mense (*-na*) van *Goro*".

Die geskiedkundige, die taalkundige en die naamkundige, die een meer, die ander minder, sien 'n verband tussen die Wes-Kaapse stamme soos die Gorachoukwas (ten engste verbonde met die Goringhaikwas en -konas) en die Goronas (ten engste verbonde met die Cochokwas) aan die een kant, en die Korannas aan die ander kant. Volgens 'n wydverspreide oorlewering dra die Korannas die naam van 'n historiese hoofman !Kora wat in die Suide was, in die Wes-Kaapse weivelde.

Toegegee dat baie skakels ontbreek, is daar nogtans 'n sterk argument vir bv. die gedagte van Stow dat dit in werklikheid net "Korannas" was met wie Van

Riebeeck handel gedryf het, d.w.s. met mense wat Korannas geword het.

Vooruitskouend

Die kleinste etniese groep aan die Kaap was die Hollanders. Hulle koms was wesentlik ingegee deur die behoefte aan humanitêre dienste. Om die uitsonderlik hoë sterftesyfers te bestry is 'n verversingspos aan die voet van Tafelbaai ingestel. Vars water, vleis, vrugte, groente en hospitalisasie kon kranke skepelinge help om te herstel, vir hulle was dit tot heil.

Die Hollanders het ook ander dinge gebring. Hulle bring handel, want hulle moes vee koop van die inboorlinge, en hulle bring begeerlike handelsartikels soos genotsware (sterk tabak, sterk brandewyn) en onproduktiewe snuisterye soos rooi krale, met die gevolg dat die inboorling in die ruilhandel aan die kortste ent trek en progressief verarm en, op die lange duur slaafs afhanklik word. Die Hollander wen noodwendig altyd, die inboorling verloor uiteraard altyd. In feite was die koms van die Hollander vir die inboorling tot onheil, hier soos trouens elders waar die koloniserende Europeër stil-stil ander se grond vat tot hy die hele land het.

Toe die Hottentot onwillig word om nog vee te verkoop, het Van Riebeeck die reg verkry om die vryburgery in te stel en daarvoor die nodige bou- en weigrond te neem. Dit was 'n knap set. Van Riebeeck kon die Kompanjie oortuig dat hulle in hulle eie belang daarmee somaar heelwat geld sal uitspaar, bv. aan salaris vir die amptenare wat aftree en Vryburgers word, aan die invoer van rys en ook van broodkoring wat nou deur die Vryburgers plaaslik en goedkoop verbou kon word, en aan die noodsaak aan 'n eie veefokkery, en so meer. In sy *Memorie* 1662 word vooropgestel hoe die Kompanjie meer onafhanklik van die inboorlinge kan word.

Die oorspronklike opset om net gesondheidsdienste te lewer het verbreed. Die Kaap word gekoloniseer. Die nedersetting word permanent. Die Hollander word grondeienaar en boer.

So het Van Riebeeck tegelykertyd die grondslag van mededinging gelê wat in ope kompetisie onkeerbaar tot die ontstamming van die onaangepaste inboorling sal lei.

Ons gebruik die woord "verbrokkel(ing)" baie los. Die grondwoord staan in ablautverband met "breek", die uiteenval in dele. In ons konteks wil dit sê dat die samelewing van die Khoekhoen in party opsigte uiteenval. In sy innerlike voltrek 'n revolusie hom. Die ontplooiing daarvan vertoon 'n ingewikkelde patroon. Die proses is gewoonlik in twee rigtings, 'n verhollandsing (positief gesien) en 'n "ontkhoekhoensing" (negatief gesien). Die ontleding hiervan is besonder boeiend maar val buite ons opdrag hier. Ons noem (asof terloops) een

aspek wat al heelwat aandag gekry het maar te weinig sosiolinguisties ondersoek is. Ons bedoel die saak van die taalvervanging by die Khoekhoen. Om ons net te hou by die tyd toe daar 'n toestand ontstaan het van volgehoue en deurlopende aanraking tussen Hollander en Khoekhoen (desgewens met insluiting van die jaar wat die strandelinge van die *Haarlem* aan die Kaap was): Die relatief klein groepie vreemdelinge, persentueel maar 'n breukdeel, het nie die taal van die bodembevolking aangeleer nie omdat in die eerste plek die vreemdelinge die suigkonsonante nie kon uitspreek of kon onderskei nie, met die verbasende gevolg dat die outochtone die inkomelinge se taal probeer gebruik het. Die gaste was die verleë party maar het nie die vermoë gehad om, soos hulle heel seker graag sou wou, die gashere se welwillendheid te wen deur hulle taal te gebruik nie. Met gebare en met klanknabootsings kon hulle nie ver genoeg kom nie. Daar moes noodwendig 'n soort van noodspraak gegenereer gewees het, met 'n Hollandse grondslag.

Dit gee ons 'n drievoudige stratifikasie: 1. die gewone taal van die Khoekhoen soos onderling gepraat; 2. die gewone taal van die skepelinge soos deur hulle in hulle omgang onder mekaar plaaslik gepraat; 3. 'n geleentheidstaal vir omgang van 1. en 2. aan die Kaap, met 'n hoofsaaklik Hollandse grondslag. Omdat ons dit hier net het oor die Khoekhoen, laat ons die versteurende faktor weg wat met die invoering van die slawe sedert 1658 bygekom het. Vir die Khoekhoen het die aanraking met Hollands tot die ondergang van hulle taal gelei. Die geleentheidstaal in wisselende stadia van kreoolsheid het al meer algemeen geword, nie net in hulle omgang met nie-Khoekhoen nie, maar ook onder mekaar. Die vroeëre geleentheidstaal het progressief gedekreoliseer geraak. Daar was altyd groot belangstelling vir die totstandkoming van kreoolse vorme, maar boeiender is die aktiewer proses van dekreolisering in die rigting van die statusvorm van die normtaal. SA Louw het in 1948 prikkelende gedagtes hieroor gegee. Teen 1800 het Khoekhoens binne die grense van die "Kolonie" ongeveer verdwyn (nr 1 hierbo), hy is vervang deur 'n vorm van die destydse "Kaaps-Hollands" van die Blanke koloniste. Nie heeltemal ten onregte is dit genoem "Hottentot-Hollands". Dit was op verre na nog nie gestandardiseer nie. Die handhawers daarvan was die gedenasionaliseerde Khoekhoen, die "Kleurling" van bv. die Westelike Provinsie, en die Oorlamme en Basters, laasgenoemde met êrens langs die bloedlyn en in een of ander graad met Blankebloed in die are. Ten spyte van opvallende afwykings is daar 'n voortgesette en bewuste strewe na totale eenwording en gelykmaking van hulle taal aan die Afrikaans van die Blankes. Die proses van ont-taling blyk uit hulle herbenoeming weg van die ou Khoekhoen af. Só sterk het die "verbrokkeling" van die ou orde gegaan wat hierdie een opsig betref, nl. die ont-taling, en gelyk daaraan loop ook die proses van ontstamming en dergelike aanpassings en vernuwings. Dit was in-

derdaad 'n revolusie wat hom voltrek het in die gemoed van die volk met wie die Hollanders in 1652 in aanraking gekom het. Uit die oue het die nuwe opgestaan, soos 'n papie. En nou sal dit juis die nuwe wees wat die groot verwoester van die eie sal word en waarmee die Hollander en die Blanke kolonis nie gemoeid was nie. Die Oorlamme en die Baster, hulle wat beskaaf geword het en vir die grootste deel Christene geword het, het die geweer leer hanteer en op die kommandoperd gery, dit het hulle die mag gegee oor die stamvaste, Khoekhoenssprekende Nama noord van die Oranjerivier, dié Namas het hulle aangeval en uitgeroei en verkneg en vir hulle geleer om Afrikaans te praat. Die Oorlam en die Baster het die Hollands wat ons Afrikaans noem, op hulle beurt (kragdadig) uitgebrei t.o.v. dié gebied, maar hulle en ander Afrikaanssprekende Khoekhoen het ook tot die "vorming" van die taal bygedra, sy aard en karakter en seggenskrag. Verbrokkeling beteken dus nie noodwendig ondergang nie. Ook op ander terreine kan dit waargeneem word.

HOOFSTUK 3

ONTSTAMMING EN VERNUWING TOT CIRCA 1800

Ons het reeds aangetoon hoe daar gedurende die tien jaar van Van Riebeeck se bewind 'n verbrokkeling in die geledere van die Khoekhoen aan die Kaap aan die ontwikkel was. Ons sien dit bv. in die geval van Eva Krotoa wat in Van Riebeeck se huishouding opgeneem was. Sy sê sy het 'n "Hollandse hart" in haar. Aan Wagenaar sê Van Riebeeck in sy *Memorie* 1662 dat Eva "de Nederlandse tale soo perfect bijnae als een Nederlantse dochter spreekt", en in Wagenaar se tyd trou Eva wettiglik met Pieter Meerhoff. Onder Herry se mense, hoor Wagenaar, is Hollands in die kort tien jaar tot 1662 reeds so "ingewortelt" dat mens moet oppas wat in hulle teenwoordigheid gepraat word.

Die proses sprei al verder uit, en met die Kasteel en die Kompanjiestuin as middelpunt kring dit al dieper die land in uit. Mens kan dit positief sien as die "Hollandse stroom". Hy word gaandeweg al sterker van binne en oorrompelend na buite. Die Hollandse rigting word plaasvervangend van die oue. Wat Hollands is, word begeerlik, het prestigewaarde, kry voorrang. Die nuwe taal, genots-artikels, gewoontes, gebruike, word bo die eie gestel en die Hollander se groter kundigheid, meerdere kennis, magtige wapentuig bring mee dat sy mag en oppergesag erken word. Die gevolg is dat die Khoekhoen tradisielos word en dan tradisieloos. Die proses van verarming verhaas dit. Die kraallewe verander en ontstamming kry 'n loop. Die Kaapse Khoekhoen word, in die woorde van Farrington, "hangers-on of the Dutch".

Die proses is verwikkeld maar sy verloop is duidelik: krale word versit na mate die Hollandse landbouers grondeienaars word onder 'n eie landsbestuur en met 'n eie regstelsel, die epidemies soos die vernietigende pokkiesepidemie van 1713 (om nog 'n faktor te noem) bring 'n ommekeer en hele stamme verdwyn, en daarby, baie stamgroepe verhuis om uit die invloed van die Hollandse bewind en kolonisasie te kom.

Daar is ook diegene wat nie wegtrek nie: hulle ontstam geheel en al en, waar die slawegemeenskap 'n ruimte aan arbeid ooplaat, kan die "hangers-on" dit aanvul en darem vry wees. Hulle is 'n soort van bywoners.

In hierdie omstandighede ontstaan menggroepe, bv. tussen slawe en ontstamdes. Dié kontaksituasies skep variërende maatskaplike oriëntasies wat ook sy etnonimiese neerslae het. Sosiale stratifikasies sluit teen so ongeveer 1750 (net ruweg gemarkeer) die volgende in: slaaf, as onvrye op die onderste vlak; die Hottentot, as vrye maar ekonomies verslaaf, net bokant die slaaf; die Oorlam,

'n ontstamde stand, met 'n sterk besef van eiewaarde en ekonomies soms vooraanstaande, kultureel vooruitstrewend, baie van hulle gekerstend, baie in besit van wa en wapens; en, ten slotte, die sogenoemde Baster wat soms ook Europese bloed het en veelal dieselfde vlak as die Blanke wil en soms ook kan handhaaf.

Dit handel hier oor wat ons genoem het die "Hollandse rigting" wat in sy oorsprong van die Kasteel en die Kompanjiestuin uitgegaan het. Dit was die beginpunt. Die wesenlike stootkrag was die instelling van die stand van Vryburgers. Waar die Vryburgers gaan, het die Hollandse invloed saamgegaan.

Die groot impetus het van W.A. van der Stel gekom wat die beperking opgehef het dat die Vryburger veral landbouer moet wees en koring moet verbou: die Vryburgers kan nou ook veetelers word. Hulle het nou groot plase vir veeweiding nodig, en as veeboere stroom hulle oor die "Kaapse bergen" die binnelande in.

Dit het 'n belangrike uitwerking op die verhouding met die Khoekhoen gehad. Vir die harde werk met verbouing van koring, wyn en so meer het die landbouer die stelsel van gedwonge slawediens die voordeligste gevind. Vir die veeteelt was die Khoekhoen weer bruikbaar en het hom aangetrokke gevoel tot werk soos die van skaapwagter, wadrywer, wildjagter en so meer. Die langsaamaan verarmende Khoekhoen van die binneland word al meer by die plaasbedryf van destyds ingeskakel. Hy word so al meer en meer in los groepies, veral as gesinnetjies, aangetref, en die ontstamming in die binnelande het in vinniger tempo plaasgevind. Veral in die Oostelike Provinsie het die verdwyning van stamme en hulle name met rasse skrede plaasgevind, en waar stamme tog nog voortbestaan het, is hulle deur die Swart volkere totaal opgeslurp soos dit gebeur het met die volgelinge van Ruiter en die Stuurmans.

Uit die Veeboer kom die Trekboer, waarmee ons verstaan dat die Trekboer 'n veeboer is wat nog bewegingsruimte het, soos in yl-bewoonde gebiede. Hier word gedink aan die gebiede waar die Khoekhoen toe nog in 'n mate van afsondering gewoon het. Daar was hulle nog bewaarders van hulle taal en tradisies. So was die toestand nog teen 1750 toe die Oorlamme en die Basters en ook die Trekboer die Namas langs en noord van die Oranjerivier in hulle voorvaderlike rus begin steur het. Die Basters en ten dele die Oorlamme het saam met die Trekboer ook hierdie nuwe beskawing en die kommando gebring. Die verwoestende krag wat die Namakwas ondervind het, het nou die kwaaiste uitgegaan van die oorlogsugtige (en Hollandssprekende) Aicha-ais onder die aanvoering van die ou Jager en toe die jong Jonker Afrikaner. Nou is dit Khoekhoen teen Khoekhoen.

Vir die verloop hiervan moet die algemene geskiedenis geraadpleeg word. Hoewel daar goeie deelstudies gepubliseer is, bestaan die behoefte aan 'n grondige geheelstudie van die Khoekhoen. So 'n studie kan 'n lewenstaak word. Wat

die etnonimiek betref, het ons hierbo 'n paar algemene lyne getrek wat as 'n raamwerk wil geld. Hierbinne wil ons nog 'n paar opmerkinge oor stamname in die algemeen maak.

Binne die koloniale grense so iets meer as 'n eeu na Van Riebeeck se vertrek het hom ten opsigte van die Khoekhoen ook 'n vreedsame revolusie voltrek in die rigting van verhollandsing. Hy het hom vrywillig gedenasionaliseer en innerlik hernasionaliseer. Die oue is verby. In sy uitvoerige verhandeling wat hy in die vorm van 'n brief gedateer 24 April 1779 aan griffier Hendrik Fagel rig en waarin Gordon seker die indringendste oorsig van land en volk aan die Kaap gee wat tot 1779 daaroor geskryf is, sê hy ook die een en ander oor die Khoekhoen van sy tyd. Daaruit wil ons aanhalings maak.

"Ik zal Uw HWGb. dan verzeekeren, dat van al die Natien, Hessequas, Coopmans, Grisgrisquas, Gamtouwers etc. er geene meer existeeren, dat in de geheele uitgestrektheid onser Colonie geen eene Hottentots-Natie is, dat er bij eenige Compagnies-plaatsen nog enkelde Familien overgebleeven zijn, en eenigen bij de boeren woonen, en hier en daar een enkeld kraaltje van een of twee Families formeeren; dog sonder eenige gedagten van Gouvernement of naam van Natie, leggende op plaatsen, dewelke onse boeren niet aanstaan, en zig bij hen zomwijlen verhuurende. De eenigsten dewelke men nog een Horde kan noemen, legt op onse grensen, bij het Cafferland, het zijn de *Gounaquas,* dog veel met Caffers verbastert. Hun Chef is een goed man, wordende door de onsen Ruiter, en door de Caffers Cosjoo [''Skaapboer''?] genaamdt: desselfs hottentots naam kan niet met onse letters geschreeven worden. Hij heeft nog omtrend twee hondert, so mannen, vrouwen en kinderen bij zig. De kleijne Namaquas, tussen noorder Oliphants-rivier, en Oranjes Rivier, zijn ook bijna versmolten; dus zijn de Namaquas en Einiquas Hordes, en die der Binnenlanders, in het algemeen Bosjesmans genaamdt, de eenigsten, die den naam van Hordes verdienen..."

In 'n sin maak Gordon volgens sy kennis in 1779 'n indeling. 'n Hottentotse nasie bestaan nie meer in "onse Colonie" nie, daar is geen Hottentotse volk met 'n eie (geordende) goewerment nie. In die oostelike grensgebied is wel nog 'n stam van 200 onder Ruiter, maar hulle is met die Swartes verbaster en in die proses van opslurping. In die noordelike grensgebied, tussen die Olifants- en Oranjeriviere, is ook 'n stammetjie besig om opgeslurp te word, hulle is die Klein Namakwas. Origens is daar net 'n paar verenkelde kraaltjies met 'n gesin of twee of so, en dan verstrooides op plase soos huurlinge. Afsonderlike stamme soos dié wat Kolb en ander reisigers genoem het, bestaan nie meer nie. Aan die periferie is daar die Swartes, by hom "Caffers", en aan die Oranjerivier is daar (Groot) Namakwas en Einikwas, verder is daar, nie as "Hordes" nie maar as aktiewe lede, die "Bosjemans".

Gordon meen dat Kolb geneig is om dinge "in het generaal" te vergroot, maar Gordon self is hier ten opsigte van die inlanders weer geneig om dinge te verklein. Dit is die gevolg daarvan dat hy in 1779 skryf. Later na sy vierde reis veral toe hy ook die Korannas leer ken het en die Gaminus en ander opgespoor het, sou hy sekere aspekte waarskynlik anders beoordeel het. Sy voorstelling van die toestande binnelands is wel goed gesien en berus op wat hy op sy uitvoerige reise tot toe persoonlik ervaar het, aangeskerp deur sy weetgierigheid ook op hierdie gebied.

Neem ons dit aan, dan is die tempo tog besonder snel gewees. Toe Schrijver in 1684 tot by Garies in noordelike rigting 'n tog gelei het, en vyf jaar later, in 1689 in oostelike en noordoostelike rigting tot by so ongeveer Aberdeen (volgens die vasstelling van Mossop), was hy geheel afhanklik van tolke. By ruiltogte verneem ons selde uitdruklik dat tolke saamgeneem is, maar dit was seker nog lank die geval as die mikpunt ver die land in is. Beutler het diep die land ooswaarts binnegedring en deur sy ondersoek "(he) laid the foundation for the history of the Eastern Province" (Forbes in SESA deel 2:300). Hy moes by geleentheid nog 'n tolk gebruik, bv. toe hulle geprobeer het om by die Sneeuberge in aanraking met die *d'Gauas* te kom. As Gordon dan 'n 27 jaar later die beeld te sien kry wat hy hierbo van die Khoekhoen in die oostelike streke geskilder het, dan het die proses van voltrekking tussen die tyd van Beutler in 1752 en Gordon in 1779 oënskynlik 'n vaart aangeneem.

Die naam *Hottentot* het etnonimies so gaandeweg nuwe bybetekenisse aangeneem. In die tyd van Van Riebeeck was dit 'n gewone etniese term vir die klapklanksprekendes aan die Kaap. Baie van die kenmerke en eienskappe het gebly, soos die fisieke eienskappe, baie het verander, soos wat van die Hollanders oorgeneem is (taal, gewoontes en derglike), en ander is afgelê, soos die stambestaan. Die term *Hottentot* sluit nou die nuwe mens in met wat hy afgelê het en vir wat hy nou geword het. Dit is teen 1800 nie meer die naam van 'n outonome volk in 'n soewereine ryk nie. Dit is nou die term van 'n ontstamde volk wat nog vry is maar wat onderhorig geword het. Sy waarde as term het sodanig gedaal dat dit soms self skeldnaam vir 'n geminagte geword het, ook onder die eie volksgenote van hoër rang. Burchell 1812 dl 2:204 vertel onder andere "It was disgusting, though ridiculous, to hear these two woolly-headed men, call their companions, *Hottentots,* as an appellation of inferiority, good enough for Heathens..." Die twee gee selfs voor dat hulle nie meer Hottentots kan praat nie! Vir sommige is die verkorte vorm hiervan, nl. *Hotnot,* selfs 'n verdieping van die ongunstige gevoelswaarde, van die pejorasie.

Terugskouend dan kan ons sê dat die Khoekhoen binne die grense van die ou Kolonie teen 1800 nagenoeg ontstam en onttaal het. Lichtenstein kan uit eie intieme ervaring vir Gordon van 'n 25 jaar voor hom goed aanvul waar hy

in 'n artikel wat in 1808 in *Allgemeines Archiv* verskyn het, die volgende oorsig gee: "Wenig Hottentotten, die in der Colonie geboren sind, wissen von ihr (hulle eie taal) mehr, als ein Paar hängen gebliebene Idiotismen. *Alle* (sy kursivering) sprechen sie Holländisch. Nur gegen die Gränzen der Colonie findet man noch hin und wieder einen Hottentotten, der zu den seinigen in eigner Mundart redet, aber auch diese ist lange nicht mehr das ächte Hottentottische, sondern untermischt mit einer grossen Zahl Holländischer Worte und Phrasen... Die Sprache der Hottentotten ist also rein und unverfälscht nur bei den ausserhalb der Colonie frei und selbstständig lebenden Stämme zu finden".

Daar is inderdaad pogings in die werk gestel om die nasionale voortbestaan van die Koloniale Khoekhoen te verseker of te bestendig. Die bekendste was die pogings om die Katrivier-nedersetting in die vrugbare vallei noord van Fort Beaufort te stig. Hiervoor het veral kapt. Andries Stockenström hom sterk beywer en in 1829 is daartoe oorgegaan. Dit moes 'n lewensvatbare heenkome vir die Khoekhoen (Kleurlinge) bied, en eerw. James Read jnr. het die geestelike leier geword. Teen 1833 was daar byna 2200 van hulle as inwoners geplaas, dog 22 jaar later moes die kwynende nedersetting ontbind word. Aan die Khoekhoen in die Kaapkolonie herinner tans nog net name van bv. streke, riviere, berge, klowe en plekke soos plase, in die besonder plase wat op die lid *-kraal* uitgaan met as eerste komponent die naam van 'n kaptein of kraalhoof.

Dit is egter nie net 'n kwessie van verdwyning nie. Uit die oue kom die nuwe voort. In 'n sin kan mens sê die outydse Kaapse Khoekhoen het hom met verloop van tyd hervorm en herbou, hy is nou, ook geestelik, anders en beter toegerus om sy plek te hou en te verstewig.

Ons belangstelling bly nog steeds die Khoekhoen self, en daarom keer ons terug na hulle. Hulle tref ons aan die periferie aan, hoofsaaklik langs en noord van die Oranjerivier. Die hoofgroepe is die Namas en Damaras, en die Korannas en Griekwas. Ons kennis aangaande die stamme en die volkere word verskerp deur die belangstelling van geleerde en kundige reisigers uit hierdie tyd, maar bowenal deur die betrokkenheid van die sendelinge.

Nota 1: Leersaam om daarop te let dat die toenemende kolonisasie ook 'n verbrokkelende uitwerking op die wild gehad het. Nadat in 1677 vrede met die Hottentotte gesluit is, is opgemerk dat die wild gevaarlik min word. Die gedagte aan beskerming van die wild het daartoe gelei dat jag op bepaalde tye van die jaar "toe" was (d.i. "verbied") , en wanneer dit weer "oop" was, moes mense in besit van 'n jaglisensie wees, uitgereik deur die kommandeur, ingeskryf in die "Oude Wildschutte Boeken" (waarin later ook weilisensies geregistreer is). Die afname van wild het ook die bestaan van jagtersvolkere soos die Boesmans

geraak en op sy beurt gelei tot verbrokkeling van die jagtersvolkere in die bedreigde areas.

HOOFSTUK 4

POGINGS TOT GROEPERING EN INDELING VAN STAMME TOT CIRCA 1800

Van Riebeeck het sy bes gedoen om teen so min koste as moontlik vir die NOIK nogtans so veel as moontlik van land en inwoners te leer ken, begerig om na die gehoopte rykdom wat daar aan goud, diamante, edelgesteentes, koper en minerale mag wees, tot voordeel van die Here Meesters te soek en dit te laat ontsluit. Wat hy deur ondervraging uitgevind het en verder aangevul het deur land- en kustogte te laat uitvoer of te ondersteun, is pligmatig aangeteken. In die proses daarvan het hy 'n beeld gekry van die Khoekhoense inwoners met wie in aanraking gekom is of van wie daar iets verneem is, en op grond daarvan het ons in hoofstuk 2 sy groepering van die Khoekhoen gerubriseer en ook verwys na die nie-Khoekhoense groepe.

Namate die kommandeurs nà Van Riebeeck al minder vee vir aankoop ontvang het, is al meer gebruik van ruiltogte na die Khoekhoense stamme binnelands gemaak. Sulke togte het nie net vee gekry nie, maar ook nuwe stamme ontdek. 'n Goeie voorbeeld is die ruiltogte van Isaq Schrijver, veral dié van 1689 tot in die omgewing van die huidige Aberdeen. Dit het onses insiens weinig praktiese waarde om elke stam indiwidueel by ontdekking te noem, aangesien daarmee in die Naamlys rekening gehou is, maar dit mag sy nut hê om by 'n paar historiese gevalle stil te staan. Die eerste is Simon van der Stel: hy was ook die eerste nà Van Riebeeck wat langer as Van Riebeeck aan die bewind was, en dan boonop nog twee keer so lank.

Simon van der Stel (1639-1712)

Van der Stel se verkenningstog van 5 maande uit en tuis in 1685 bevat enkele goeie aanduidings oor die verspreiding van die "bodembevolking" tussen Kaapstad en die Koperberge. Van gewone kraalskappe binne die gebied wat die koloniste toe reeds betrek het, was daar toe geen sprake meer nie, al bewaar 'n paar plekname nog 'n herinnering aan die vorige bewoners. Die eerste plek waar Van der Stel se geselskap gekampeer het, was reg oos van die Kasteel geleë en is toe nog genoem "De Hooge Kraal". Dit lê presies binne die gebied van die ou Goringhaikwas, af te lei van *!gurı* vir "hoog", plus *!hai* vir "werf" of "kraal", plus *-kwa* (*qua*) vir "manne/volk", en maak die verband tussen "Hooge Kraal" as pleknaam en *Goringhaikwas* as stamnaam redelik seker. Herinneringe aan ou stamme binne die gekoloniseerde gebied van destyds was op 'n tydstip

nog bewaar deur tans verdwene name soos *Bootsmanskraal, Gonnemans Kraalen* en meer sulkes wat op ou landkaarte voorgekom het. Party bestaan nog, soos *Hawikwasberge* of *Sonkwasdrif.* [Ons gebruik vir Van der Stel se reis die teks van Valentyn, vgl. VRV II-2 1971a.]

Die joernaalhouer van Van der Stel groepeer die inwoners net heel ruweg. Aan die een kant is daar die "Kaapze Hottentots" wat Hollands ken en die goewerneur waar nodig ook as tolke (vgl. Valentyn 1971a:240) gedien het. Toe Van der Stel 'n ewigdurende vrede met die Amakwas sluit, onderneem hy om "de Kaapze Hottentotten, Hesiqua's, Gregriquas en anderen" te laat weet dat niks vyandigs, nie net onder mekaar nie maar ook nie teen die Amakwas, onderneem mag word nie (290).

Aan die ander kant is daar die "wilden" waarvan die mees verspreide groep die bendes is wat verskillend genoem word as *Obiquas,* of *Sonquas,* twee name wat mekaar in die Joernaal as gelykbetekenend afwissel (Valentyn 1971a: 240 vn.), in die wandeling genoem "Bosjesmans", en in omskrywings "struikroovers" (238) ens.

Verder word enkele stamvaste kraalgroepe by bepaalde name genoem, waaroor straks meer na aanleiding van *Amakwas.* Hulle woon dieper landwaarts in. Baie belangrik is die ontdekking van die *Kamesons* (Bondelswarts).

Waar ons op die oomblik besig is om te kyk na die gebiedskeiding soos uit Van der Stel se berig van 1685 blyk, is daar 'n opmerking onder datum 1 September waaruit 'n afleiding gemaak kan word. Hulle was aan die Bergrivier net noord van die Heuningberge 3318 BB, en die goewerneur "(liet) een ordre uitgaan, *dewyl wy de Hottentots Kraalen meer en meer begonnen te naderen,* dat niemand van ons volk zich zelven zal hebben te vermengen in vleeschelyke wellust *met die Hottentotze Natie* ..." (ons kursevering). Die volgende dag passeer hulle twee krale van kapt. Goereman, en die bodembewoners neem toe in getal. *Goereman* is waarskynlik wanspelling vir *Goeneman* van die afdeling Cochokwas (Smalwange).

Die Bergrivier was toe so ongeveer die praktiese noordelike grens tussen die "Hottentotze Natie" en die Europese intrekkers, en wat die Khoekhoen betref, ook 'n kulturele grens in die sin dat die "Kaapze Hottentots" vereuropees raak, ook in taal en leefwyse, terwyl die ander klaarblyklik nog die kraalverband in ere bewaar.

Ons kan seker ook sê dat die Bergrivier 'n politieke grens was, so ongeveer. Van der Stel erken die noordwaartswonende Khoekhoen se staatsregtelike gesag in bepaalde onderhandelinge met hulle. Met groot sorg word by die noem van hoofmanne, ook van diegene wat vyandig of opstandig is, die kapteinsrang vermeld. Die Koperberg staan onder kapt. Oedeson, en indien die koperneerslae verwerk en vervoer kan word, sal daaroor met die Kaptein "gecontracteert" word

(afleiding by Valentyn 1971a: 292), dit wil sê 'n handelsverdrag gesluit word.

As staatsman van aanleg het Van der Stel sy bes gedoen om goeie verhoudinge tussen groepe tot stand te bring. Met die "Amaquas" het hy op 14 Oktober 'n vredesverdrag aangegaan "dat wy voor eeuwig en altoos met malkanderen in een goede en heilzaame vrede zouden leven". Tussen die Amakwas en die Sonkwas is deur Van der Stel se arbitrasie ("tusschenspreken") 'n ooreenkoms oor die veediewery bereik en die onenigheid onder die Griekwas is bygelê. Hy raai die Griekwas aan, "dewyl zy een kleine natie waren," om oorlog onder mekaar en teen ander "Hottentots" te vermy. Hierdie paar voorbeelde wil aandui hoedanig die toestand onder die Khoekhoen en die Sonkwas toe was soos dit as sydelingse opmerkings by die hoofdoel van Van der Stel se tog aangebied word. Die kern van die meeste moeilikhede is veerowery, moord en oorheersing.

Ons ontmoet 'n paar stamme by Van der Stel. Daar is, ruweg, die *Kaapze Hottentotten* en die *Hottentotze Natie,* dit wil sê die *Makkes* en die *Wildes,* met gradasies daartussenin. Die *Griekwas* is 'n klein "nasie", hulle leef in krale, naby Piketberg, en ook noord daarvan. [*Gregriqua's Valey,* verstaan: die vallei waar die Gre-, dit is "Groot" of "Ou" -Griqua's woon, lê op 3218 BC]. Hulle is onder mekaar verdeel en voer oorlog teen ander, daarin selfs in diens van die San (Valentyn 1971a:240). Saam met die Gregriquas word genoem die *Hesiqua's* wat ook "onder des E. Compagnie district behooren" (Valentyn 1971a:292), en dus bepaald suideliker lê as die *Hesiqua's gebergte,* 'n berg waar hulle moes gewoon het, geleë suid van Klawer op 3118 DC. Die bergnaam self het verdwyn maar nie sy waarde as geografiese aanknopingspunt nie. Die *Einikwas* kom nie as naam voor nie, wel die *Eyn* vir die Oranjerivier (vgl. Valentyn 1971a 292-3). Daar is onder datum 23 November 'n ongelukkig veels te vae en onbruikbare verwysing na "verscheide van die Hottentots, *Kamesons* genaamt", en wat by die Amakwaskrale woon (Valentyn 1971a:326). Dit is wel redelik seker dat hulle Khoekhoen is, 'n ander nasie as die San. Met die noordwaartse tog is die geselskap op 9 Sept. by kapt. Gonnema se krale verby sonder om hom of sy volk te noem, maar met die terugreis wou hulle van hom vee ruil en staan toe oor by die "Kleine Olifantsrivier" (3218 DB), net om die roubeklag van die *Goenjemans* by die dood van hulle hoofman te aanskou. Van der Stel is versoek om die seun in die plek van die ou leier aan te stel.

Aangaande Van der Stel se bydrae volgens hierdie *Joernaal* is daar nog twee punte wat ons wil noem. Die eerste is dat terme soos *Sonkwas* en *Hottentots* baie los, en *Amakwas* onpresies gebruik word. Die ander is dat Van der Stel, politiek ingestel soos hy is, geen enkele verklaring van 'n naam gee nie.

Obikwas en *Sonkwas* word dikwels deurmekaar gebruik, sonder om 'n onderskeid te maak, en dit kan slegs gebeur dat hulle as 'n vertakking van die Khoekhoen beskou word. So verneem ons byvoorbeeld dat die Sneeuberge aan

die Bergrivier op 3318 BD bewoon is "door *een Natie van Hottentots* (ons kursivering) genaamt Obiquas" (Valentyn 1971a:232). Op een plek word die maatstaf tussen die *Obiquas* en *Hottentots* gespesifiseer as ekonomies eerder as etnografies: "Door onderzoeking en narigting bevinden wy, dat de voorz. Sonqua's zyn zoo veel als de armen in Europa, waar van yder natie van Hottentots de hare heeft, die van hen gebruikt worden, om kondschap te geven, wanneer zy eenige vreemde natien gewaar worden. Zy rooven ... van anderen, het zy by oorlog of by vrede ... dewyl zy niets hebben" (258).

Dit is 'n heel belangrike indelingsfaktor wat destyds in die omgang gegeld het. Dié maatstaf verklaar die bynaam van "Struikrowers", so ongeveer 'n neerhalende beroepstitel van die kant van die Blankes aan hulle gegee. Ook maak dit samestellinge begryplik soos "Amaqua's Sonqua" e.d.m. (Valentyn 1971a:276, 308 e.e.).

Die opmerklike is, ten slotte, dat die term *Namakwa* nie in die *Joernael* voorkom nie, hoewel dit sonder die geringste twyfel vir hierdie stamme reeds bekend was. Die Joernaalhouer praat uitsluitlik van *Amakwas*. Vgl. verder die **NAAMLYS**.

Hoewel Van der Stel sy tog nog geen 25 jaar nà van Riebeeck se vertrek onderneem het nie, val dit op hoe skraal die gegewens oor die stamme by hom is. Hy en sy amptenare het klaarblyklik nie veel moeite gedoen om in dié rigting kennis op te doen nie. Hulle het meer kopererts saamgebring as inligting oor die stamme en hulle verspreiding. Daar was vir hulle eerstelik twee groepe, Hottentotte wat mak is, "Kaapze Hottentotten", en die "Hottentotse Natie" wat nog wild was. Die maatstaf is dus die peil van beskawing volgens Hollandse standaarde.

Die name van die "mak" stamme hoor ons glad nie of selde. Toevallig hoor ons (by die terugkeer) van die Goenjemans, en dan hoor ons terloops van die Hesiquas. Die Gregriquas is nog net 'n klein stammetjie en hulle word gemaan om die vrede te bewaar.

Kom ons by die wilde stamme, dan is daar klaarblyklik 'n verdeling in die *Obikwas* en *Sonkwas* aan die een kant, en die *Amakwas* aan die ander kant. Meelopers is die nog haas onbekende *Kamesons*. Die Namakwas wat Van Riebeeck met soveel moeite en hooggespanne verwagtings laat opspoor het, word nie eers onder daardie naam genoem nie. Alles word maar oor een kam geskeer: Amakwas en Namakwas. Van die Swart stamme meer noordwaarts word niks vermeld nie, soos van die Briekwas.

Van der Stel was dus duidelik veral op soek na koper en, terloops, hy het as politikus waar moontlik vrede bewerkstellig, maar 'n "student" in die sin van Van Riebeeck was hy nie. Tog het Van der Stel vir ons dit maklik gemaak om die gelykmakingsproses waar te neem soos dit hom in die kort spanne van

'n klein kwarteeu voltrek het.

Francois Valentyn (1660-1727)

Ds Francois Valentyn het op sy reise tussen Nederland en die Ooste vier keer aan die Kaap oorgebly, altesaam het die tye daarvan ses maande beloop. Hy was nooit verder as Stellenbosch en Hottentots-Holland die land in gewees nie. Wat ons by hom leer, kry hy veral uit drie bronne. (1). Van Riebeeck se *Memorie* van 1662 benewens ander dokumente was vir hom oop. Daaruit het hy vir hom 'n lys van stamname opgestel. (2). Die reisberigte van Simon van der Stel en J. Starrenburg kon hy raadpleeg en in sy boek weergee, verbatim. (3). Die verklarings van die 45 Vryburgers wat gaan vee roof het, is tot sy beskikking gestel, wel met verlof van W.A. van der Stel.

Valentyn se lyste is baie onbetroubaar en moet met groot omsigtigheid gebruik word. Lastig is dat hy name van Khoekhoen en Swart volksgroepe deurmekaar aanbied as Hottentots, of dat hy dieselfde stam onder twee (een keer onder drie) wisselspellinge neerskryf en dan voorgee dat dit verskillende name is. So het hy nie geweet dat *Cabouquas* en *Kobonas* dieselfde stamnaam is nie. Die kaart wat Valentyn van die "Kaap der Goede Hoope" vir hom laat teken het en wat deur ander (soos deur Kolb) nageteken is, gee vir die stamme hulle ligging, maar ook dit is baie male ontwyfelbaar verkeerd geplaas. Die kaart het wel beperkte waarde. Dit is opgeneem in die uitgawe van sy ambisieuse werk in 1726, 'n jaar voor sy dood, en waarin ook die afdeling oor die Kaap verskyn het. Sy drie lyste (in sy boek op kaart gebring) is 'n compendium van stamname soos hulle tot 1714 (datum van sy laaste besoek aan die Kaap) na sy beste wete in amptelike stukke bekend was. 'n Geordende groepering gee hy nie.

August F. Beutler (1720-Sterfdatum onbekend)

Goewerneur Ryk Tulbagh het 'n goed toegeruste landtog onder leiding van vaandrig Beutler na die Oos-Kaap gestuur. Dit was in 1752, 'n eeu na Van Riebeeck se aankoms, en het oor die nege maande geduur. Hulle moes die land en sy moontlikhede ondersoek, en het op St. Francisbaai en ook by Algoabaai bakens opgerig om die NOIK se eiendomsreg daarop teenoor 'n moontlike Franse kolonisasie daarvan te bevestig. Hulle het tot anderkant die huidige Butterworth gegaan voor hulle met 'n ompad tot verby Cradock teruggekeer het. Forbes 1965:7 sê hierdie tog "stands as a cornerstone in the foundation of the history of the eastern Cape".

Ook vir ons kennis van die Khoekhoense stamme bevat Beutler se verslag nuttige aanduidings vir daardie tyd, selfs al bly dit in betreklik algemene stellings.

Haupt, die joernaalhouer, gebruik drie termini wat 'n etniese (en dus tot 'n mate ook 'n etnonimiese) konnotasie het. (i). Die een is *Caffer.* Namate Beutler se geselskap die Keiskamma (as destydse grens) nader, toon die tolke vir hulle die *Caffersgeberghte* aan en bring hulle ten slotte binne *Caffersland,* waar hulle dan met die Swart volk self in kennis geraak. (ii). Alomteenwoordig is die *Bosje(s)mans,* deur Haupt as 'n aparte, eiesoortige groep voorgehou. Dit is hulle nog, al word hulle soms genoem *Bosjesmans Hottentotten* 1922:291. [Waar by Beutler 'n bladsy aangehaal word, kom dit uit RZA III 1922]. (iii). Die Khoekhoen: die oorkoepelende en algemene naam vir hulle teen hierdie tyd was *Hottentotten.* Die term kan 'n bepalende lid wees of 'n bepaling bykry. So kry ons *Attaquas Hottentotten* (291) of *Damasonquas Hottentotten* en *lands Hottentotten.* Die eerste twee voorbeelde toon dat die ou stamnaam soms nog gehoor word, ook praat Haupt verder van *Gamtousch natie* (279), 'n paar keer van *Gonaquas natie* (286) en van *Houteniquas (land),* maar die feit is dat die stamname eintlik nog net geleentheidsname geword het, soos uit die volgende sitaat blyk.

Beutler was tot anderkant Butterworth 3228 AC en daarvandaan weswaarts en effens noordeliker so ver as Cradock 3225 BA, en kon slegs drie nuwe stamname noem, die *Damasquas/Damasonquas,* die *Hoengeyquas,* en by die Sneeuberge die *d'Gauas* (of Chinese Hottentotte, letterlik : die "Rooi Volk") .

Die sitaat bevat 'n aanduiding van 'n groepering, maar die kern daarvan is dat die Khoekhoen verarm is en afgesak het tot op die punt van die vee-lose Boesmans, verstrooid is en ontstam geword het. Ons haal 'n gedeelte van die belangrike oorsig aan (1922:291-2).

Die eerste wat Beutler by naam noem, komende van die Kaap af ooswaarts, is die "Attaquas Hottentotten ...; in het Cannas land van de Attaquas cloof [3321 DD] af tot aan de Lange cloof en soo voorts noordwaarts op...; na dat hun al haar vee van de Bosjesmans Hottentotten gerooft is geworden (heeft) een gedeelte derselve sig met er woon [metterwoon] begeeven by onse landbouwers, en het andere gedeelte (is) getrocken na den oorspronk van de Gourits en Oliphants rivieren ... *De verdere Hottentotten* uytgenomen de Damasquas, Damasonquas en Hoengeyquas, waarvan hier voorwaarts bereyts mentie is gemaakt, die wy onder weegen hebben ontmoet, *wisten niet te seggen van wat natie se waaren,* sy noemden haar alleen na de rivieren waarby deselve woonde en ook wel somtijds lands Hottentotten. Alle deese Hottentotten die voor deesen rijk van vee waaren, dog nu daar van door de gedaane rooving der Bosjesmans ten eenmaal ontbloot sijn, sijn door de oorlogen die se so teegens malkanderen als teegens de Caffers hebben gevoert, ten deele om 't leeven gebragt en ten anderen van een verstrooyt, en die dewelke nu hier en daar nog worden gevonden *bestaan uyt verscheyde natien die sig byeen hebben gevoegt,* sy leeven

thans als de Bosjesmans van den roof, de jagt en hetgeen se verders op't veld en langs de stranden eetbaar vinden, sijnde dikwils door hongersnood genoodsaakt, sulke dingen te eeten, waarvan de natuur een afgrysen heeft; als se eenig groot dier dooden, voeren sy haare craalen daar by en als de eene eenig wild op het gebied van een ander schiet, voeren sy daarom oorlog teegens den anderen, ja brengen alles dat hun voorkomt, mannen, vrouwen en kinderen sonder onderscheyd om het leeven, die het nu ontkomt salveert sig met de vlugt in de bosschagiën en word aldaar de prooy van den leeuw die hun al waaren se met vuuren omringt of in spelonken geborgen daar uyt weet te haalen soo dat alles maakt dat se allengskens verminderen en waarschynelijk ten laatsten in 't geheel sullen uytgeroeyd worden. Voornoemde Hottentotten sijn klijn van gestalte hetwelk men moet toeschryven ten deele aan 't gebrek aan voedsel en ten anderen aan dat se seer sober voorsien sijnde van carossen, geduurig by het vuuren leggen om sig te verwarmen". (Ons kursivering).

Binne 'n eeu na Van Riebeeck is ook die suidooswaartse stamme ekonomies geruïneer. Volgens Beutler was die "destabiliserende" faktore die veerowende Boesmans, die oorloë onder mekaar en die stryd teen die Swart nasies. Die vyande, die fisiek sterkere Xhosas en die fisiek swakkere Boesmans, elkeen op eie wyse, was die meerdere van die Khoekhoen. Die Khoekhoen is letterlik op sy knieë gebring, tot die bedelstaf gedwing.

'n Uitkoms was om onder die koloniste te gaan werk, waardeur die ou kraallewe dan onmoontlik geword het. Diegene wat nogtans vry wou bly, het hordes gevorm, maar "se wisten niet te seggen van wat natie [verstaan: stam, kraalskap] se waren". Die enigste "hordes" met 'n eie identiteit wat Beutler teëgekom het, was Ruiter se *Gonakwas* en die Sneeubergse *d'Gauas* met 'n eie kaptein. En dan moes Ruiter met die Swartes saamwerk om te kan voortbestaan, naamlik teen die aanvalle van die Boesmans. Waar Beutler stamname noem, gee hy geen verklarings van die betekenisse daarvan nie. Die kaart van C.D. Wentzel hierby is baie belangrik bv. vir die ligging van die *Dgauas Land* en die uitgestrekte gebied van *Het Bosjesmansland.* Die *Dgauas* kon ons identifiseer as die Chinese Boesmans, kyk aldaar.

Jacobus Coetsé (1730-c.1804, volgens SESA)

Coetsé het in 1760 op 'n olifantsjagtog (met twee waens en 12 Griekwas) tot oor die Oranjerivier gegaan (een van die eerste Blankes wat dit gedoen het) en gekom tot by die huidige Bunsenberg op 2818 BC, deur hom *Swartberg* genoem, noord van Warmbad.

Vir ons is veral van belang wat hy oor die inwoners meegedeel het. By Aluriesfontein 2818 DA was hy "eijgentlijk [aan] het begin van 't Land der groote

Amacquas die bevoorens aan deese seijde van die groote Rivier gewoond, dog seedert ongeveer 20: jaaren herwaards, zig over deselve Rivier [verstaan: die Oranjerivier] landwaarts in, begeeven hebben''. Dit is die eerste van drie volksgroepe wat hy by name noem. Alurisfontein lê aan die Houmrivier en 'n tien kilometer of so suid van Warmbad. Teen 1740 het hierdie ''Groot Amakwas'' van die suide van die Oranjerivier noordwaarts opgetrek tot so onder en bo Warmbad.

Hoekom hulle getrek het, weet ons nie. Die seksie rondom Aluriesfontein was teen 1760 vyandig teenoor Blankes, soos Coetsé ondervind het: hulle het hom gedreig. Daar was ''duysenden aan alle kanten''. Coetsé kon Hottentots praat, en toe hulle verneem dat hy hom nie onder hulle wou kom vestig nie maar net olifante kom jag het, het hy hulle gepaai. Hy kon sy reis in vrede voortsit en het oor Warmbad getrek tot by sy Swartberg waar hy die tweede seksie Amakwas aangetref het, 'n ''vrij sagtsinniger....troup'', wie se taal ook enigermate verskil van die taal van die voriges.

Die tweede nasie was die *Damroquas*. Die berigte (gerugte) oor hulle het die Kaapse regering in die besonder geprikkel. Coetsé het net terloops van hulle gehoor: hulle is 'n vreemde volk, veel beskaafder as die Amakwas, woon ver noord van Swartberg, en nog baie ander verdigsels word bygemeng. Klaarblyklik is dié volk die Herero's. Om meer van hulle te wete te kom, sal twee jaar later die ekspedisie van Hop onderneem word: dit is die eintlike bydrae van Coetsé, naamlik hierdie motivering.

Coetsé noem nog 'n volk, die derde, nl. die *Enequas* [wel dieselfde volk wat beter bekend is onder die spelling **EINIKWAS**, in Afrikaans die Riviervolk]. Hulle woon ten ooste van die ''Groot Amakwas'' wat Coetsé gesitueer het in die gebied Aluriesfontein-Warmbad-Swartberg (ruweg in die graadvierkant 2818); hulle is volkryk, hou ook ''tamme bocken'' aan en, wat belangrik is, lewe in vyandskap met die Groot Amakwas. Die bokke is wel van die Briekwas (die Tlhaping) verkry. Ons neem aan dat die Enequas aan die Oranjerivier ook hier Hottentots of Boesmans is, waarskynlik Hottentots, soos die Amakwas.

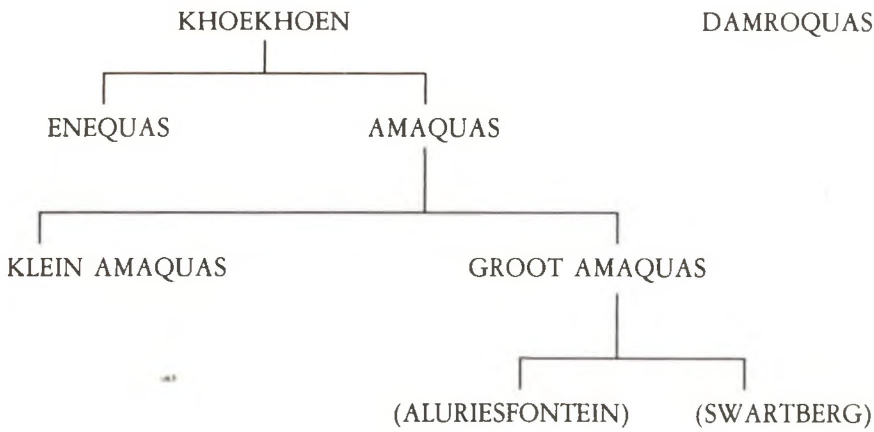
Oor die Amakwas nog 'n aanvulling. ''Groot Amakwas'' veronderstel 'n teenstelling met ''Klein Amakwas''. Daar is inderdaad in Coetsé se relaas verwysings na Klein Amakwas. Coetsé vertel uitdruklik dat hy ''de taal der Kleijne Amaquas ..... ten vollen magtig'' is. Hy is 'n Vryburger wat in 1760 30 jaar oud was, toe gewoon het op Klipfontein in die Piketberge, en dié taal waarskynlik van jongs af geken het, dit wil sê van sy omgewing geleer het, moontlik van sy speelmaats. Op sy jagtog het hy egter nie ''Klein Amakwas'' saamgeneem nie, maar 12 Griekwas.

Hoe die dinge presies inmekaar sit, weet ons nie, ons weet nogtans seker dat Coetsé die ''Klein Amakwas'' as 'n stam onderskei het. Aan die einde van sy

relaas (wat hy, terloops, nie in eie persoon opgestel het nie maar wat uit sy mond deur 'n amptenaar opgeteken is) hoor ons iets van hulle, naamlik dat hulle 5 jaar tevore (dus teen 1755) van die Groenrivier af weggetrek het tot oor die Buffelsrivier, sodat die Klein Amakwas nou suid van die Oranjerivier lê, en die Groot Amakwas benoorde die rivier (waar ons later die Bondelswarts of !Gami≠nus, Van der Stel se Kamesons, se "Tuisland" sal vind).

Die Klein Amakwas is blykbaar betreklik homogeen, die Groot Amakwas bestaan, volgens Coetsé, in 1760 uit twee hordes, die een op Aluriesfontein, die ander rondom Swartberg, en tussen die twee is daar verskille, bv. in houding, en (wat veral belangrik mag wees) in dialek. Die Groot Amakwas het teen 1740 oor die Oranjerivier getrek en moontlik 'n lugleegte laat onstaan, die Klein Amakwas het teen 1755 noordwaarts verskuif tot oor die Buffelsrivier. Die twee trekke het waarskynlik 'n verband gehad, bv. dat die Klein Amakwas die lugleegte tot eie voordeel benut het. By Hop en Brink (die volgende perikoop) sal ons sien dat Coetsé se Klein en Groot Amakwas waarskynlik die amptenaar se normalisering wil wees vir Klein- en Groot Namakwas.

Coetsé sien die samehang van stamme deur hom genoem waarskynlik so:

Hendrik Hop (1716-1771)

Die verslag wat Coetsé van sy tog gegee het, in die besonder wat hy van 'n volk met die naam van *Damrokwas* gehoor het, het die verbeelding aangegryp, ook van goewerneur Ryk Tulbagh en sy Politieke Raad. En toe die gedagte by burger Hendrik Hop ontstaan het om saam met ander koloniste op hulle eie koste 'n ontdekkingstog te onderneem, het die goewerneur dit sterk ondersteun. Die Kompanjie kon daaruit voordeel trek. Die landmeter Carl Frederik Brink word

saamgestuur, ook die tuinier J.A. Auge en die sjirurg C.C. Rijkvoet. Dit is veral die rol van Brink wat baie belangrik was, want nie net het hy die kaart geteken nie, maar ook die dagboek bygehou. Die ekspedisie wat op 16 Julie 1761 begin het, het oor die nege maande geduur, 'n lang tyd vir die 13 burgers om van hulle plase af weg te gewees het.

Hulle het die verste tot hiertoe die land noord van die Oranjerivier van die suide af binegegaan. Coetsé het gevorder tot 2818 BC, noord van Warmbad, Hop en sy geselskap (wat, tussen hakies, ook vir Jacobus Coetsé ingesluit het) het sover as Gründorn aan die Brauss op 2618 DB gekom, oos van Keetmanshoop. Alleen die droogte, gebrek aan water en die toestand van die trekdiere en die gehawende waens het hulle gedwing om nou om te draai. Die hoofdoel van die reis het hulle nie bereik nie, naamlik om die Damrokwas op te spoor en meer inligting oor die Enekwas in te win.

Ons eerste belangstelling is die stamme. Volgens afspraak was die vertrekpunt van al hierdie deelnemers uit die Kaap die plaas Koekenaap aan die bopunt van die Olifantsrivier waar hy 'n elmboog na die oseaan toe maak. Dit was 'n indrukwekkende "treijn" van 15 waens, elk met 'n span van tien osse, en by hulle was 17 Blankes en 68 "basterd hottentotten".

Eers hiérvandaan kry ons iets van 'n stamlewe te sien, en dan is dit die *Amakwas*. Brink omskryf hulle gebied soos volg: "Wat nu deese Landstreek van d'Oliphants rivier tot hier toe, gemeenlijk het Amaquas lant genaamt, betreft, deselve strekt ten Zuyden aan die Olifants Rivier, ten Westen aan de zee, ten Noorden aan de groene Rivier, en ten oosten aan het bockeveld..." Die twee riviere se uitmondingspunte is 3118 CA en 3017 DC. En dan vertel Brink dat hulle noord van Groenrivier *Namakwas* kry, hulle kampeer op Klip Valley by "een Namacquas kraal", en effens verder is daar "Namacquas van verscheidene kleijne kraalen".

Dit lyk dus of ons bokant Groenrivier nie meer in die Amakwasland is nie, maar in die Namakwasland. Coetsé het in 1760 gevind dat die Amakwas al 5 jaar vroeër uit hierdie gebied van hulle aan die wegtrek was, maar Brink gee 'n duidelike uitspraak aangaande die skeidslyn tussen die Amakwas en die Namakwas, naamlik Groenrivier.

Dan kry ons nog 'n grenslyn. Op 21 Sept. 1761 staan die "trein" by Ramansdrif 2818 CD, en dan verneem ons: "Wierd preparatie gemaakt om onse Equipagie van de kleijne Namacquas aan d'overzyde in de groote Namacquas over te setten...." Suid van die Oranjerivier woon die Klein Namakwas, en oorkant woon die Groot Namakwas. Brink stel dit so: "Voor 't overige werd deese gantsche Landstreek van de groote rivier af tot hier toe [naamlik die punt ten ooste van Keetmanshoop waar hulle omgedraai het, bekend as Gründorn] met den naam van 't Land der groote Namacquas onderscheiden, en strekt ten W.

aan de Zee; ten N. aan 't land van St. Thomas, ten oosten aan de Bricquas en Gricquas, ten Suiden aan de kleine Namacquas..." Die punte noord, wes en oos berus op ou kaarte en kom van hoor-sê, is nie empiries verkry nie.

Wat die Namakwas betref, kry ons hier belangrike inligting. Daar word enkele stamme onderken, waarvan ons drie kan identifiseer, een nog nie. Wie die *Tradi-amacquas* is, weet ons nie, die *Einikwas* is die "Riviervolk", minder deursigtig is die Comeincquas (*!Gami-≠nun* of "Bondelswarts") en ook die *Cobonas* (die //Haboben of "Velskoendraers") .

'n Tussenwerpsel: hoekom het Coetsé die Khoekhoense ingesetenes van Klein- en van Groot-Namakwaland deurlopend genoem *Amakwas* en nie *Namakwas* nie? Dit het 'n mate van verwarring veroorsaak, veral waar hy die Amakwas in "Klein" en "Groot" laat vertwyg het. Miskien is dit toe te skryf aan 'n poging tot normalisering aan die kant van die beampte met wanopvatting. Brink se voorstelling is ongetwyfeld die juiste, soos ook deur ander bevestig word. Dit is denkbaar dat die Amakwas wat hulle tussen die indringende koloniste uit die suide en die Klein Namakwas noord van hulle bevind het, in die gedrang gekom het en noordwaarts oor die Oranjerivier uitgewyk het en onder die naam van *!Aman* vir hulle later in en om Bethanien 'n eie werf aangelê het. Die ander stamname bevat niks wat vir ons nuwe lig bring nie. Die nodige word in die betrokke artikels gesê, soos by **BRIEKWAS, COBONAS, COMEINCQUAS, DAMARAS, EINIKWAS** en **NAMAKWAS (GROOT** en **KLEIN**).

Hendrik Jacob Wikar (Joernaal 1779)

Gedurende die bewind van Joachim van Plettenberg is verskeie belangrike togte onderneem wat ook vir ons kennis van die inboorlinge van betekenis is. Bo-aan die lys sal die name van Wikar en Gordon gevind word. Wikar vertel van twee togte wat hy langs die Oranjerivier uitgevoer het, die eerste het hy op 4 Sept. 1778 begin, die tweede op 1 April 1779, en daarvolgens het hy ongeveer 'n 475 km. of so van Goodhouse af tot by Koegas gereis.

So het hy die stamme langs die rivier leer ken en benoem, die Namakwas, die Einikwas of Rivier- en Oewervolk, en die Korannas. Daarbenewens het hy berigte verneem van dieper landwaarts in wonende stamme, soos die *Damaras* of *Damracquoas* (Berg- en Beesdamaras of Herero's), die *Kaweb* (Ambo-groepe) en die *Blicquoas* of Briekwas (Tlhaping), benewens tussen- of menggroepe soos die *Gyzicquas* of Tweelingvolk. Ten slotte is daar Boesman-stamme.

Dit gee ons 'n ruwe stratifikasie van (i) Khoekhoen, (ii) San, en (iii) Bantoes. Vir (i): die Klein en die Groot Namakwas, die Einikwas of Riviervolk, en die (Groot) Korannas; vir (ii) die Chaboup en, miskien, name met 'n bestanddeel soos *Sam-, San;* (iii): Herero's, Ambo's en Tlhaping of Briekwas. Daar is meng-

groepe, soos die Tweelinggroep en die Bergdamaras, laasgenoemdes wat etnies tot die Herero's behoort maar in taal en sentiment tot die Namas behoort. Wikar gee ons die volledigste algemene beeld tot hiertoe van die breë etniese groepe van Suidwes-Afrika.

En nie net 'n "algemene beeld" nie: van die ripuariese ingesetenes gee hy die eerste betroubare beeld van hulle ligging, organisasie en leef- en denkwyses. Vedder 1934:22 noem Wikar se *Bericht* "eine Fundgrube für den Forscher, der nach den alten Wohnsitzen verschiedener Namastämme und Hottentotten...fragt". Die liggings word eksplisiet toponimies of topografies vindbaar gemaak, of implisiet, vir laasgenoemde byvoorbeeld die openingsin van sy *Berigt*: "Toen ik...aan de groote rivier quam, vond ik...eenige Hottentotten uyt 't klyne Nomakkoasland....*wagtende om door de rivier te gaan ... na de groote Nomacquoas* ...." [dit is: die Oranjerivier skei die Klein en die Groot Namakwas]. Die Groot Namakwas word geteken as bestaande uit Bondelswarts (Warmbad), Velskoendraers (Karasberge) en, as die hoofstam, die Rooinasie (Hoachanas). Die Riviervolk verval in die Karoshebbers, Snyers en Smalwange, en die Groot Korannas in onder andere die Hoogstaanders en die Spinnekopdraad-kraal. Wikar vertaal baie van die stamname direk. In die artikel **KORANNAS**, afdeling B, word sy aandeel volledig bespreek.

Samevattend: Wikar, 'n wakkere gees en daarby prakties aangelê, het deur sy vertroulike omgang met die groepie van 15 Hottentotte onder Klaas Barend baie voorregte geniet, die geleentheid gehad en benut om goeie en betroubare kennis op te doen, het selfs aantekeninge gemaak, en het 'n gesaghebbende informant geword, insluitende oor die destyds nog aktiewe stamme. Hy bly vir ons 'n uitstaande vraagbaak.

Robert Jacob Gordon (1743-1795)

Gordon se haas universele belangstelling het ook die etnografie en etnologie ingesluit, en oor die Khoekhoen het hy baie betroubare en dikwels nuwe inligting verstrek. Toe hy byvoorbeeld sy verslag aan Fagel voorberei het, het hy, waarskynlik in aansluiting by wat Kolb meegedeel het, vir hom 'n lys van vrae opgestel oor sake wat hy in die besonder wou ondersoek het, bv. aangaande seremonies by geboorte, manbaarmaking, huwelike en dood. Hierdie wetenskaplike ingesteldheid merk ons in alles wat hy oor die Khoekhoen berig. Hy vertel wat hy gesien, gehoor en ervaar het, en dit in onversierde, saaklike taal. Die belangrikste bron is sy reisbeskrywings en die genoemde verslag aan Fagel. Dan is daar los velle met aantekeninge wat nie altyd goed ontsyferbaar is nie, reëls loop inmekaar, bykomstige opmerkings in los verband word interlineêr amper soos vlegwerk op leë ruimtes ingevoeg, soos ons op enkele velle gevind het

waar dit presies oor stamname langs die Oranjerivier gaan en oor name van volkere en kapteins meer noordwaarts. Natuurlik was dit net vir sy gebruik bedoel gewees, hy sou dit kon "gelees" het, feit is egter dat hy hierdie aantekeninge nog nie geïntegreer gehad het nie.

Toe Gordon hom hier kom vestig het, was die stamme binne die destydse koloniale grense reeds verbrokkel. Anders as bv. Coetsé, Hop en Brink, of ook Wikar, het hy 'n algemene of landswye oorsig oor die stamme kon gee. Dan het hy gevind dat 'n georganiseerde nasionale bestaan iets van die verlede was.

Wat die Khoekhoen betref, noem hy in 1779 aan Fagel nog net drie "hordes", soos hy hulle noem, naamlik die (i) *Gounaquas* van Ruiter, 'n stammetjie wat reeds verdeel was en sterk verbaster was met die Xhosas (by hom "Caffres") in die oostelike Kaap; (ii) *Namacquas,* in twee groepe: die "Kleijne" wat byna geabsorbeer is, en die "Grote" Namakwas; (iii) die *Einikwas.*

Ons het die sitaat in die hoofstuk oor *Ontstamming* reeds aangehaal. Net so min as Wikar het ook Gordon nog die verband tussen bv. Einikwas en Korannas deurskou, en tog is Gordon se gegewens in wat hy self genoem het sy "vierde reyse" 'n belangrike aanvulling by Wikar. Voor hy die genoemde reis van 1779 onderneem het, het Gordon 'n samespreking met Wikar gehad, en veel van wat hy oor die stamme in gesprek met Wikar verneem het, sou in sy reisverhaal opgeneem gewees het, kan ons aanneem, maar Gordon het ons kennis oor die ripuariese stamme nog verder uitgebrei.

Oor die groepering het Gordon buitekant die geografiese inligting van bepaalde name niks bygedra nie. Hy het op sy uitstekende kaart die ligging telkens aangedui met die kraalname daarby, soms ook met die vertaling daarvan in Hollands. Maingard 1964:57 en verder het dit bespreek en die spelling gemoderniseer, en bowendien die verband tussen die stamme met 'n nasionale verband met die Korannas aangedui. Gordon het programmaties altyd geprobeer om die vertaling van Khoekhoense name (byvoorbeeld plek- en stamname) vas te stel. Die gevolg is dat hy ons oor stamname baie sleutels gegee het, en waar hy dit nie gedoen het nie, sê soos by *Koranna,* moet ons waarskynlik aanneem dat die informante self nie meer die antwoorde kon gee nie. Dan merk ons nog op dat Gordon meer name as Wikar opgeteken het, en dit in enkele gevalle van groepe waarmee hy nie direk in aanraking was nie en van wie hy net van hoor-sê weet, soos met *Hottentotten Taubqua Hordes.*

Dit is waar dat Gordon nie 'n sintuig vir geskiedenis, vir chronologie, het nie. Hy gee weer wat hy nou en hier waarneem, hy is die beskrywende waarnemer, die verslaggewer. Dit geld ook oor die Khoekhoen. Binne die verband van wat hy sintuiglik vasstel, is hy vir die kennis van die Khoekhoen een van die heel grootstes, ook etnonimies.

Ander reisigers en 'n terugblik

Daar is nog baie ander wat op een of ander manier maar ruweg in 'n mindere mate as die genoemdes in hierdie tydperk tot ongeveer 1800 besondere aandag verdien. Onder die ongenoemdes is daar, voorop, die Fransman Francois le Vaillant wat twee toere onderneem het, die eerste in 1781-1782 na die ooste, die tweede beginnende in 1783 na die noorde. Sy mededelings moet telkens baie krities gewaardeer word vanweë vergissings en oordrywings. Wel betroubaar is die gegewens wat ons vind by Carl Thunberg, Anders Sparrman, William Paterson, al drie natuurkundiges, en by die drie broers: Willem van Reenen (in 1791-1792) Sebastian en Dirk van Reenen (in 1793), al drie boere wat na koper en goud in Suidwes-Afrika gaan soek het, ook na die veeryke Herero's gaan soek het en net Bergdamaras (sonder vee) gevind het. Die gegewens van hulle aan ander is in die **NAAMLYS** verwerk. By geeneen van hulle het ons 'n doelbewuste groepering gevind wat mens as 'n indeling of 'n georganiseerde oorsig kan beskou nie, maar soms kan so 'n rubrisering afgelei word.

In die volgende hoofstuk sal ons sien hoe die behoefte daaraan aktueel geword het, en wel van meer as een kant.

HOOFSTUK 5

POGINGS TOT GROEPERING EN INDELING VAN STAMME NA CIRCA 1800

Ons gebruik die Oranjerivier en 1800 as gerieflike grense, die een geografies, die ander chronologies, met die verstandhouding dat albei as breë, rekbare, onpresiese terme opgevat moet word. In ruimtelike sin het die Khoekhoen as nasionale eenheid suid van die Oranjerivier nou nagenoeg verdwyn, soos ons reeds aangedui het.

Binne die ou koloniale grense het hulle vorm van Hollands die vervangende taal geword. Lichtenstein sê oor die "Hottentotten die in der Colonie geboren sind ... *Alle* (sy kursivering) sprechen sie Holländisch" (hy was van 1803-6 aan die Kaap), Burchell "... the usual language of the Klaarwater Hottentots is Dutch ..." (hy was hier in 1811), en Backhouse, hier in 1839, sê "Dutch is now almost as much the language of the Hottentot, as of the White Man, in the Colony, and there are many Hottentots who understand no other language". Alleen nog die groepie van die Gonakwas van Ruiter, swerwende tussen die Groot Visrivier en die Keiskamma, byna geheel en al ver-Xhosa, en die Chinese Hottentotte aan die Sneeuberge, kon nog "Hordes" (term van Gordon) genoem word. Reeds in 1752 het Beutler bevind dat seksies aan die suidoostelike kus al grotendeels ontstam het en baie nie meer kon sê aan watter stam hulle behoort nie, hulle is nog net "Landshottentotte". Suidwaarts van die Oranjerivier het die Khoekhoen as Khoekhoen ondergegaan en hulle word nie meer groepmatig in stamme onderskei nie. In dié sin is die benoeming nou makliker: hulle is nou nog net "Hottentotte", dié term het inklusief geword. "Hottentots" kontrasteer nou in die breë met Blankes, Boesmans en Swartes, etnies gesien, en met slawe.

Daarby het nuwe behoeftes vir onderskeiding gekom. Uit die ou toestand het 'n nuwe ontwikkel met 'n ander maatskaplike gelaagdheid. *Hottentots* dek ook rangsverskille, soos *Hotnot* met 'n mate van geringskatting, maar wel nadruklik gestel bokant die slaaf, 'n hoër stand weer het die omskrywing met *Kaaps/Cape*, waarskynlik nog hoër was die *Oorlamme* geëvalueer wat geheel en al hulle eie baas was en vry, teen 1800 blykbaar nog nie skerp omlyn wat stand betref nie, en verder was daar die *Basters* en dergelikes. Die *Basters* het in een of ander graad Blanke bloed in die are gehad. Hulle het hulleself as die aristokratiese stand geag. Ook in ekonomiese sin het hulle oor die algemeen 'n posisie van oorwig verkry en 'n goeie kulturele peil gehandhaaf. Deur die besit van geweer, ryperd en tentwa met 'n span trekosse was hulle, soos die Oorlamme, in staat

om teenoor swakkeres hulle wil af te dwing, soos Jager en Titus Afrikaner, en later Jonker Afrikaner dit gedoen het, ook soos die Booise of Frederikse en andere, en so kon hulle 'n politieke mag uitoefen. Dit het hulle trouens in Groot-Namakwaland gedoen.

Nie een van hierdie groepe het op 'n "nasionale" grondslag opgetree nie, hulle het hulle rondom een of ander sterk leier geskaar; dié wat uit die Kolonie getrek het en uiteindelik die naaste daaraan gekom het om as 'n nasionale groep beskou te word, was juis die Jonker Afrikaners, altans in die vroeëre stadium.

Waar ons die Oranjerivier teen 1800 as 'n grens noem, is dit teen 1800 die breë tydvlak waarin die riviergrens oorgesteek word, of oorgesteek is. Binne die Koloniale gebied het die volksverhuising, die Groot Trekke, stukrag in noordelike rigting gekry. Ons is dokumentêr nog nie goed ingelig oor die voortgang daarvan nie. Die geskiedkundiges probeer die toestand rekonstrueer volgens wat die waarskynlikste lyk, so byvoorbeeld Theal en Stow wat aan die oorlewerings 'n hoë plek toeken, maar die oorlewerings weerspreek mekaar dikwels flagrant, soos in die geval van die Korannas (dink aan Meyfarth en Wuras).

Hoe ook al, dit lyk seker dat daar al van vroeg af onder die Kaapse groepe roeringe was, soos gedurende die Eerste Hottentotse Oorlog (1659-1660), en skerper gedurende die Tweede Hottentotse Oorlog (1673-1677 onder die bewind van Goske), in albei gevalle waar die destabiliserende kragte die Hollandse belangegroepe was. Daar was ook ander kragte aan die werk, dink aan die periodieke pokkiesepidemies, in die besonder dié van 1713 wat hele krale uitgedelg het (Theal), en dink aan die stamoorloë onder mekaar, om watter redes ook al.

In die vorige hoofstuk is terloops gewys op roeringe en rusteloosheid volgens die verslae by Simon van der Stel, by Jacobus Coetsé en by Wikar en Gordon, om enkeles te noem. Voor 1750 het Trekke vaardig geword, doelgerig na die Oranjeriviergebied waar Ou-Kaapse stamme soms weer opduik (byvoorbeeld die Cochokwas of Smalwange, die Cauan, dit is die Kai-/Khauan of Ambraals, ensovoorts). Pella is een van die belangrikste plekke waar die Oranjerivier oorgesteek is, Prieska is 'n ander, later ook Pniel en nog ander nuwes.

So kom, in 'n breë tydvlak rondom 1800, en ruimtelik in 'n breë vlak suid en noord van die bo- en benedelope van die Oranjerivier, twee groepe teenoor mekaar, die suidelike ontstamdes wat soms opnuut gegroepeer word, en die noordelike Namavolkere, die Rooinasie en meeganendes, redelik onaangetas, redelik stamvas, Khoekhoenssprekend en wat in tradisies voorvaderlik gerig is.

Die twee groepe sal nie geskei wees nie. Groot-Namakwaland sal van die suide af ingedring word deur die Oorlamme en Basters wat die "nuwe beskawing" bring en ook die beroerings.

Juis in hierdie tyd sal ook 'n ander faktor van die suide af kom: die kersteningsaksie, gevoer deur Blanke sendelinge. Ook hulle sal 'n beroering teweegbring,

maar op 'n ander vlak, 'n geestelik-sosiale vlak. As die sendingbeweging na baie pogings en van baie kante eers genormaliseer is, so teen die jare 1840, dan sal dit, wat die Khoekhoen betref, vir die Namagroepe voortaan veral van die Rynse Sending uitgaan, vir die Korannas veral van die Berlynse Sending. (Ons sê "veral", want daar was by tye ook ander genootskappe bedrywig). Die Rynse sendingaksie se belangrikste stasies bestaan nog, maar die Berlynse sendingwerk onder die Korannas het doodgeloop toe dié volk opgehou het om viriel te bestaan; die poste op Bethany (1843), Pniel (1845), Hebron (voorheen Platberg, 1846) en Saron (1847) moes uiteindelik gesluit word.

Die sendelinge wou baie dinge heeltemal verander en uitroei, dinge wat vir die ou Khoekhoen normaal en wettig en geëerd was, soos veelwywery, drankgenot, dans, inisiasieseremonies, "losse" sedes en so meer, maar die sendelinge wou ander sake weer bewaar, soos die ou Khoekhoense taal, en in dié verband het hulle in meerdere of mindere mate die taalgeskiedenis gedien. Leer- en leesboeke is geskryf, die Kategismus en Bybelboeke is vertaal, woordeboeke is saamgestel en grammatikas geskryf, en dan was daar die talle artikels oor die gewoontes en gebruike en veral oor aspekte van die eietydse geskiedenis, artikels wat hulle laat verskyn het oor die stamme onder wie hulle gewerk het. Dié artikels is in die lopende uitgawes van die twee belangrikste maandblaaie opgeneem, naamlik in die *Berichte der Rheinischen Mission* (BRM) en die *Berliner Missionsberichte* (BMB).

Die kennis aangaande die stamme was aanvanklik baie oppervlakkig en voorlopig van aard, gevolglik was sulke lyste wat van sendelinge afkomstig was van wisselende waarde. Die broers Albrecht 1806:99 se algemene lys het geografies heel weinig betekenis en geneties geen, en Schmelen se stamnamige materiaal van 1814 is baie skraal (Moritz 1915:205-214). Campbell het op 1813:282 'n lys van "Names of the different Tribes of Corannas on the Great River" gegee, 15 name (vergissings daargelate), en op 310-311 aldaar "Names of the different tribes, and their chiefs, in Great Namacqua country", vir 9 stamme. Tot destyds was hulle die beste en betroubaarste lyste wat hy, deur navraag, onder andere by Schmelen self, kon saamstel. Die allerbeste en volledigste lys van Korannastamme is dié van Wuras in BMB 1848:32, 'n lys wat deur ander (gewoonlik verkort) meermale oorgeneem is, sonder erkenning (kyk byvoorbeeld by Wallmann 1858 en Wangemann 1872). Hierdie lys van Wuras is *in extenso* in die artikel oor **KORANNA** opgeneem. Ander name van Korannastamme by sendelinge is as boustof in die genoemde artikel gebruik.

Die lys van Namastamme by Campbell 1813 is reeds genoem. Hy was 'n "director of the London Missionary Society" en nie self 'n sendeling hier nie, maar sy gegewens oor die stamname het hy van sendelinge gekry. Na hom het ons verskillende oorsigte van Namastamme deur sendelinge, hoofsaaklik Rynse

sendelinge, maar ook van ander genootskappe of taalgroepe, soos dié van Rev. Edward Solomon (Presbiteriaans, Lovedale) 1855, of van Rev. H. Tindall (Wesleyaans) 1856. Hulle materiaal is as boustowwe verwerk. Ons gaan sulke lyste en oorsigte stilswyend verby tot by die Rynse sendeling Johannes Olpp wat veel oor die geskiedenis en taal van die Namas geskryf het. Hy was 12 jaar op Gibeon gestasioneer waar Hendrik Witbooi deur hom gedoop is. Ons verwys in die besonder na 'n artikel van hom wat gedeeltelik in BRM 1876:71 e.v. opgeneem is. Ons gee enkele uittreksels uit die bespreking en dan die *Uebersicht* in sy geheel.

"Die Einwohnerzahl von Gross-Namaqualand mag etwa 40,000 Seelen betragen. Diese werden gegenwärtig von 17 Kapitänen, *gao-augu,* regiert, die unter einander nicht immer im besten Frieden und Einverständnis leben, der grossen Eifersucht wegen. Wenn irgendwo, dann kann man hier von 'Kleinstaaterei' reden ...

"Wie hoch sie selbst den Adel ihrer Herkunft schätzen, kann man aus folgenden ersehen. Am tiefsten stehen die Buschmänner innerhalb der englischen Colonie, die sogenannten ***kou-san.*** Davon sind zu unterscheiden, die ... ***nu-san,*** die aber selbst wieder in drei Klassen zerfallen [kyk die *Uebersicht*]...

"Noch eine Stufe höher stehen dann die eigentlichen Namas, die im Unterschied von allen vorhergenannten Viehzucht treiben. Zu ihnen dürfen aber bei Leibe nicht [om die dood nie] die *Khoi-khoin,* sonst auch *Orlam* genannt, gerechnet werden. Diese letzten wären eher im Stande einen europäischen Premier-Minister einen Hottentotten (Knecht) zu heissen, als sich selbst diesen Namen gefallen zu lassen [naamlik as Nama of Hottentot]. Der Giriquanaer will wiederum ganz bedeutend von den Korab unterschieden sein, und nun erst gar die Bastards (Mischlinge) in ihren mancherlei ***kleuren*** (Farben) und eingebildeten oder wirklichen Schattirungen ...

"Seit dem Jahre 1867 haben die Khoi-khoin [verstaan: die Oorlamme tot wie die Witboois en die Afrikaners behoort] politisch das Uebergewicht, und den meisten Einfluss auf die Uebrigen; sind aus diesem Grunde aber auch von der einen Seite stets bedroht, von der andern stark beneidet. Mit der gehofften 'Verschmelzung diesseitiger und colonialer Elemente' will es nicht so recht vorwärts gehen. Die einzelnen Gruppen schliessen sich eher gegen einander ab als dass sie sich nähern. Verbindungen von Europäern mit Bastarden finden verhältnismässig häufiger statt als Vereinigungen der Bastarde mit Leuten von dunklerem Blut ...

"Die Zahl Derer, die in verschiedenen Perioden dem Druck in der englischen Colonie nachgebend den Oranjefluss überschritten und in Grossnamaland sich angesiedelt haben, ist ohne Zweifel grösser als die Ziffer der Ureinwohner ... (Es) fällt ihnen [hulle wat uit die Kolonie kom] schwer, sich sittlich und

ökonomisch auf der früheren Höhe zu halten. [Nogtans voel hulle hulle "gehoben" omdat hulle die Engelse juk afgewerp het, en dan vervolg Olpp:]

"Zum Andern (haben) sie ein neues 'Daheim' gegründet, trotz alles Widerstandes der ursprünglichen Bewohner dieses Landes. Darauf sind sie stolz. Die Andern knirschen die Zähne; sie können jetzt nur noch über die Hälfte ihres Landes gebieten; und, was nicht gering zu schätzen ist, Missionare, an denen sie sich heraufranken möchten, werden ihnen nicht nach Wunsch zugesandt — das erbittert sie im innersten Mark ihrer Seele ..."

Olpp se georganiseerde samevatting volg nou, uit BRM 1876:81-2. Vir die stamname raadpleeg die **NAAMLYS**, vir plekname *Toponymica Hottentotica;* by persoonsname het ons tussen hakies die klapklanke bygevoeg.

Uebersicht über die Bewohner von Grossnamaqualand

I. *San (Buschmänner)*

1. Huri-san (an der Seeküste)
2. Karani-san (im Mittelstrich des Landes)
3. Gowa-san (in der Kalihariwüste)

II. *Naman (Namaqua)*

	Stammesnamen	*Name des Häuptlings*	*Ortsnamen*
1.	Gamenus	Naochab [≠Naoxab]	Warmbad
2.	Kharo-oas	Tseib [Tsaib]	Nugoais, Keetmanshoop
3.	Kara-gei-khois	Kachab [Kaxab]	Ouobab, Ouobflussgebiet
4.	Khou-geis	Gorochab [≠Goroxab]	Hoachanas
5.	Hawubes	Heiguchab [/Haiguxab]	Oas, Oasquelle
6.	O-geis	Garib [≠Garib]	Oub, Oberes Fischflussgebiet
7.	Khou-gao-goas	Huisib [≠Huisib]	Ameib (im Hereroland)
8.	Aonis	Gurib [!Gurib]	Awahaob, Rothe Bank

III. *Khoi-Khoin (Orlam)*

	Stammesnamen	*Name des Häuptlings*	*Ortsnamen*
1.	Amas	Neichab [//Naixab	Ui-gamis, Bethanien
2.	Kouas	Kachab [≠Kaxab]	Ou-tsawis, Berseba
3.	Kowesis	Aeib [!A-//âib]	Kachateus, Gibeon
4.	Aichas	Hoa-arab [/Hôa-/arab]	Aigams, Windhoek
5.	Kouas	Nanib [//Nanib]	Gobabis

IV. *Bastarde (aus der Capkolonie)*

1.	De Tuinier	Herman van Wyk	Anis, Rehoboth
2.	De Tuinier	Klaas Zwart	Geious, Grootfontein
3.	Steinkopfer	Elias Vries	Gaibes, Kalkfontein
4.	Pellaer	Dirk Vylander	Has [Rietfontein]

Hierdie uittreksel is 'n geredigeerde afskrif, die vollediger en oorspronklike brief is in *Quellen* 16 opgeneem, van bladsy 220-236.

* * *

Hierdie lys beperk hom dan tot Groot-Namakwaland se "bewoners" in Olpp se tyd. Uitgesluit is dus die twee ander groot groepe wie se name in die algemene beskouing genoem is, die Griekwas (*Giriquanaer/Giriquander*) en die Korannas. Baie opmerklik is wat Olpp oor hulle selfgeskatte rangorde sê: die Basters beskou hulleself as die aristokrasie, hulle beset die boonste sport, is die naaste aan die Blankes, en ondertrouing tussen Basters en Blankes kom nogal voor. In Groot-Namakwaland volg dan die Oorlamme op 'n laer plan. Op daardie tydstip het hulle polities die meeste te sê gehad en was trots daarop dat hulle die helfte van die land van die tandeknersende ou besetters afgeneem het. Hulle noem hulleself *Khoekhoen*, en wil "om die dood nie" vereenselwig word met die ou bewoners nie, die Namakwas of Rooinasie nie. Die Namakwas of Rooinasie en die Oorlamme is saam "Hottentotte", maar hulle is happig en hatig op mekaar, en die saamsmelting waarop die sendelinge gehoop het, vind nie plaas nie, inteendeel: hulle dryf net verder uitmekaar. Op die laagste vlak is die "Buschmänner".

En wat die Griekwas en die Korannas betref, is Olpp se opmerking hier ook waardevol. Die Griekwas wil hê dat hulle indiwidualiteit erken moet word, hulle wil byvoorbeeld "unterschieden" wees van die Kora, en in die oorspronklike brief in *Quellen* 16/233 staan: hulle wil "wiederum *vorteilhaft* (ons onderstreping) von den !Korab unterschieden sein", dit wil sê hulle staan 'n trap hoër as die Koranna, in eie estimasie.

Die swak afdeling by Olpp is dié oor die San. Opmerklik dat hy onder die *Naman* die samevattende terme soos */Awakhoen, //Khauben, Kai-//Khaun* nie ook noem nie en ook nie die gesagsposisie van hulle vermeld nie, of van hulle kaptein soos ≠Goroxab, of van sy voorganger, die bekende //Oasib. Wel noem hy hulle by II,4 as 'n stam, in rang dus gelyk aan die onderhoriges.

Ons wys weer daarop dat *Khoekhoen* by Olpp 'n bepaalde en enger toepassing ontvang het as wat gewoonlik gebruiklik was. Blykbaar is dit soos die term in sy tyd algemeen aangewend is, naamlik om die stamme van die Rooinasie uit te sluit, hoewel die Rooinasie tog, as die eintlike bewaarders van die ou tradisies soos die eie taal, die sterkste aanspraak op die erenaam van *Khoekhoen* kon laat geld het, want dat die Oorlamme dit vir hulle usurperend toegeëien het as 'n erenaam, is klaarblykend.

Sekerlik wou die Oorlamme nie erken dat hulle van oorsprong Hottentotte was nie. "Von uns Europärn sind alle diese Leute in Bausch und Bogen mit dem Namen Hottentotten benannt worden. Das ist aber in ihren Augen ein gräuliches Unrecht ...", en die Oorlamme sou eerder 'n Europese Eerste Minister 'n Hottentot ("Knecht") noem as om hulleself met daardie term te benoem (Olpp ald. 78). Daar was 'n sterk emosionele element vir die Oorlamme aanwesig, en omdat hulle op die naam *Hottentot* as vernederend, indien nie beledigend nie, neersien, het hulle dit vir hulleself verwerp en dit vir hulle "outydse" en nog "primitiewe" volksgenote aangepleister. Feit is egter dat die Namakwas self reeds 'n eeue-oue naam gehad het en dat dit blykbaar die Blankes was wat die ook reeds eeue-oue en universele naam van "Hottentots" gerieflikheidshalwe toegepas het.

Gegewens wat deur sendelinge verstrek is, het intussen as grondslag vir landkaarte gedien waarop die verspreiding van Khoekhoense stamme ook opgeneem is. Die belangrikste kaart tot aan Olpp se tyd het net kort voor sy *Uebersicht* verskyn. Dit is nommer 9 "Grossnamaqualand" by Justus Perthes in die afdeling *Afrika* van Grundemann se *Allgemeine Missions-Atlas* 1867. Dit is 'n besonder insiggewende en ook betroubare kaart, die stamname word met die korrekte klapklanke aangegee, die regerende hoofmanne vermeld, en selfs 'n groepering word gemaak in "Reine Namaqua" (stamme van die Rooinasie) en "Orlams". Th. Hahn se kaart van 1879 is basies dieselfde werk maar nou in die formaat van 'n wandkaart, en het groot verpligting aan Grundemann gehad, klaarblyklik. Grundemann se kaarte van die aangrensende gebiede is ewe belangrik vir die verspreiding van die ander stamme soos die Griekwas en die Korannas.

Volgende op Grundemann en Olpp het die tye vir die Khoekhoen baie verander. Die Duitse Ryk het sy gesag oor die gebied tussen die Oranje- en die Kuneneriviere uitgebrei, opstande het tot oorloë gelei waarby ook Khoekhoense

stamme en alliansies betrokke was en waaruit hulle as die verlorende partye getree het, alles wat in die heldere lig van die geskiedenis gebeur het. Oor groeperinge is die hoofwerk van sendelinge-kant dr H. Vedder se *Das alte Südwestafrika* 1934; dit is die vraagbaak wat tot dan die nodige chronologies en sinchronies kan verstrek.

Ons het die sendelinge se bemoeiinge bekyk om 'n insig oor die groepering van die Khoekhoen in stamverbande te kry. Daarvoor het ons enkele verteenwoordigende gevalle uitgelig. Dit is natuurlik nie net die sendelinge wat hiervoor belangstelling gehad het nie. Die belangstelling word in die besonder sowel as in die algemeen natuurlik steeds gemotiveer deur bepaalde behoeftes, soos gewone nuuskierigheid na etnogenese of na die plek binne die volkere of binne die tale van die wêreld en so meer. Trouens, taalgeleerdes is hierin dikwels aktiewe navorsers, en ook ander kan hiervoor 'n terloopse aandag hê. Lank voor Van Riebeeck is al Khoekhoense woorde opgeteken en lyste aangelê (byvoorbeeld deur Th. Herbert 1626), vergelyk onder andere Nienaber 1963 vir ou woordelyste tot 1815. Sonder om te wil afdoen aan die betreklike waarde van vroeëre belangstellendes in die Khoekhoense taal kan ons nou oorgaan tot die ernstiger werk van geleerdes. Dit kry ons eers so teen die middel van die 19e eeu.

Hierby kan ons net terloops stilstaan om binne die sfeer van ons eintlike ondersoek te bly, naamlik die oorspronklike betekenis van die stamname en die wysiging daarvan binne die konteks van die tyd, wat ons rakelings met die geskiedenis in aanraking bring, altans dikwels en in wisselende mate. Sekere vrae sal deur die geleerdes pertinenter gestel word, vrae soos die etnogenese van die Khoekhoen, verwantskap met ander tale en volkere en kulture, en dan is daar die kwessie van klassifikasie, wat iets meer is as dié van groepering.

Dié besprekings dra ook 'n meer akademiese karakter as wat die meer praktiese beskouings was waarmee ons tot hiertoe besig was. 'n Voorbeeld: Knudsen beskou dit as 'n persoonlike goddelike openbaring dat hy in 1 Kronieke 8:7 onder die nakomelinge van Benjamin name vind soos *Naaman* en name soos *Gora* en *Saabdi*, wat hy gelykstel met *Namas, Korannas* en *San* (vir ons Boesmans), en daaruit die vir hom ontwyfelbare Joodse herkoms van Hottentotstamme uit die Bybel self meen te bewys. C. Richard Lepsius daarteenoor bespreek as akademikus die "Völker und Sprachen Afrikas" in sy *Nubische Grammatik* 1880 en, steunende op Bleek en Hahn (oor wie straks), sien hy dat die Khoekhoense genussisteem slegs met een taal in Afrika ooreenkomste het, naamlik met die Noord-Afrikaanse Hamities, of enger gestel, met Koesjities. Dit open die weg tot allerlei spekulasies waaraan baie ander geleerdes na Lepsius gaan deelneem. Lepsius, terloops, het 'n veel vroeëre verbintenis met Khoekhoen gehad, en die balkiesstelsel vir klapklanke is in hoofsaak deur hom voorgestel.

By ons is daar in die 19e eeu veral twee navorsers te noem, Bleek en Hahn, die eerste met *A comparative grammar of South African Languages* (1862), die ander met *Die Sprache der Nama* (1870). Albei was ook bibliotekarisse, die eerste honorêr vir sir George Grey wie se geskrifte en boeke oor "The Hottentot Language" hy gekatalogiseer het, uitgegee in 1858. Dit is die grootste private versameling werke en oorspronklike ou manuskripte oor hierdie taal vir daardie tyd. Bleek moes self 'n stelsel uitwerk, en die interessante is dat baie van die beginsels wat daarby betrokke was, in groot biblioteke tot vandag toe nog in ag geneem word, vergelyk Fivaz en Scott: *African languages: a genetic and decimalised classification for bibliographic and general reference* (1983?). Bleek se indeling, naamlik van Grey se werke oor Afrikatale, so sê hulle waarderend, "is based on grammatical and geographical criteria, with appropriate notation for classifying the works in the collection under the relevant family, branch, species, language and dialect" (xxii). Bleek soek by 'n taal sy genetiese verband. In sy *An Index of the Grey Collection* 1884 gee Th. Hahn nie 'n eie indeling van die Khoekhoense tale nie.

Na Bleek (Wilhelm H.I.) en Hahn (Th.) het daar baie navorsers op die gebied van die Khoekhoen en San gekom, maar, soos reeds gesê, val dit nie binne ons opdrag om langer daarby stil te staan nie. Die belangstellende kan sy lig gaan opsteek by Fivaz en Scott vir 'n oriëntasie van die probleme waarmee die bibliotekarisse te doen kry as hulle werke in en oor byvoorbeeld die Afrikatale wil orden, en wat prinsipiële sake oor Afrikatale betref, en met name oor Khoekhoen en San, kan verwys word na J.H. Greenberg 1966, O. Köhler (*Les Langues Khoisan* 1976), C.F. en F.M. Voegelin 1964 en, in die besonder, E.O.J. Westphal, veral sy grondige en samevattende studie "The click languages of Southern and Eastern Africa" wat verskyn het in *Current trends in Linguistics* 7 1971:367-420; hy het ook aandag vir die belangrikste ondersoekers op die gebied gehad soos vir R.N. Cust 1883, A. Werner 1915, A. Drexel, I. Schapera 1930 en ander. In die **NAAMLYS** is kennis van die bydraes van talle ander geleerdes geneem, soos van Budack, Engelbrecht, Maingard, Meinhof, Walter Moritz, Traill en nog talle ander wie se name in die Bibliografie vermeld is.

HOOFSTUK 6

VOLK EN STAM

In die **NAAMLYS** word 'n groot aantal stamme en substamme bespreek in die poging om van elkeen die oorspronklike betekenis te wete te kom. Hulle is alfabeties gerangskik. Dit gee die indruk van 'n aantal losstaande eenhede. Party hoort egter saam. In hierdie hoofstuk word op die samehang gewys. Die waarde van so 'n "oefening" is dat die belangstellende 'n oorsig kan kry, bv. van die "familieskap" van stamme.

Die taak is nie so maklik as wat dit lyk nie, maar wat die Khoekhoen as "volk" en "nasie" betref, kan daar heelwat oor drie heelhede binne die Khoekhoen vasgestel word. Die drie "heelhede" is geografies en genealogies die volgende: (i) Die Namagroep; (ii) Die Kaapse + Korannagroep; (iii) die Oostelike groep. Vir (i) moet veral gelees word wat onder **GEIKHAUN** gesê is, en daar moet gelet word op die skematiese voorstelling soos ons dit van Budack oorgeneem het. Vir (ii) word dringend gewys op die uitvoerige bespreking van hierdie vraag in die bydrae volgende op **KORANNAS** en getitel : "B. Die Korannas as 'n familie van Stamme", en meer bepaald daarin die samehang tussen die "Kaapse" stamme en die Korannas. Vir (iii) word die nodige in hierdie hoofstuk gegee.

Ons bespreek hierdie saak van "stam" en "volk" nie prinsipieel nie, dit is immers ook nie die plek daarvoor nie, maar die terme "volk", en veral "stam" is in die konteks van die Khoekhoense geskiedenis soms so rekbaar en onvas dat dit miskien nodig is om op die soms wisselende aspekte van die dichotomie "volk" en "stam" te let. Eintlik behoort die term "nasie" ook hierby betrek te word. Hierdie onvastigheid het opgekom toe die stamme begin uiteenval het. Die eenheid van 'n stambewustheid raak by tye soms verlore en in die mate word die terme ongeldig, en gaandeweg selfs "verkeerd", of minstens ongewoon.

By normale afsplitsing behou die term "stam" sy gewone konnotasie, hier gebesig as "inbegrepenheid". So bly bv. *Klein Namakwa* stamnamig nog "inbegrepe" by dieselfde groep as *Groot Namakwa*, en dit geld ook vir bv. *Klein Koranna* naas *Groot Koranna*. Maar as Wuras vertel dat Goliath Ysterbek nukkerig word en met 'n deel van sy groep afswerm en die ander deel agterbly, en elkeen van die dele by ander aansluit, dan raak die begrippe labiel en het nou nie meer die stabiele grondslag nie. Daar kom nou 'n nuwe soort groepering tot stand wat vir hom in party gevalle 'n ander naam kies, soos die *Landshottentotte* van Beutler, of soos *Oorlamme* en *Basters*, of 'n ou naam 'n nuwe konnotasie gee, soos *Griekwas* in 1813. Die naamgewing het nou eerder 'n historiese as 'n genealogiese patroon. En dan is daar nog 'n heel natuurlike manier van benoeming van groepe, naamlik om die lede van 'n faksie wat in hierdie tye

van ontstamming 'n naam soek, vir hulle te noem na 'n leiersfiguur, soos die *Afrikaners, Ambraals, Witboois* ens.

Daar het suid van die Oranjerivier nooit 'n werklike nasionale figuur opgestaan wat die Khoekhoen hier tot volk/nasie verbind het nie. Ook noord van die Oranjerivier was daar onder die Khoekhoen nie so iemand nie behalwe dat die Kai-//Khaun die status van senioriteit en gesag gehad het, maar blykbaar nie veel meer nie, bygesê dat ons hieroor onvoldoende ingelig is. Th. Hahn 1881:97 beweer wel dat al die Khoekhoen skatpligtig aan die Kai-//Khaun was. Van Riebeeck was om begryplike redes baie begerig om die saak van die Khoekhoense hiërargie opgeklaar te kry, en hoewel hy die een en ander daaroor vasgestel het, was alles so seer op losse skroewe dat ons daaruit min betroubare afleidings kan maak. Stamhoofde was daar, baie het ons van naam geken, enkeles selfs redelik goed, veral aan die begin, maar 'n nasionale en sentrale simboliese figuur oor die hele Khoekhoense volk en op wie se bevel daar vir die hele volk besluit word oor bv. oorlog en vrede, dit was daar o.w. nie.

Die strewe na so 'n éénheid was daar wel, kan ons veronderstel. Die eienaam *Khoekhoen* of *Khoen* wys klaarblyklik in die rigting van 'n bewustheid van nasionale saamhorigheid. Spesifiek as eie volksnaam is dit al in 1691 opgeteken in die vorm *quena (Khoen(a))* vir "de Hottentotsche nation, natio Hottentotica in genera" (Nienaber 1963:310). Die naam was dus oud, natuurlik veel, veel ouer as sy dokumentasie in 'n lys, en dan ook algemeen ("in genera") . En dit sê ook dat die besef van 'n volksbewussyn oud moes gewees het. Ons gebruik die begrip "volk" hier ruweg in die sin van (wat die indiwidu betref) 'n "lid van (geografies) saamhorende mense", in Engels "people", in Latyn "populi", in Grieks "dêmos", terwyl ons "nasie" opvat in die sin van (wat die indiwidu betref) "iemand wat deur geboorte lid van 'n groep/volk geword het en wie se kulturele verworwenhede hy hom toe-eien." *Nasie,* ou uitspraak : *'naatsie',* is verwant aan Latyn *nat-us,* "gebore wees."

Die algemene inlandse naam *Khoena* of *Khoekhoen* het Van Riebeeck en sy amptenary nie gebruik nie, want die tekenende term *Hottentot* het al ingeslaan en die inlandse term was nie meer nodig nie, trouens, dit was seker nagenoeg onbekend gewees. Vir sy onderhandelings met die oog op die inkoop van vee het Van Riebeeck die inlanders geklassifiseer na stamme, waaroor elders die nodige reeds gesê is. Al meer en meer stamgroepe met hulle eie name het bekend geword. Die volkslewe was nog gesond en stamvorming (wanneer nodig) het op die natuurlike wyse van afswerming plaasgevind. In so 'n soort proses het die amptenare asook die Vryburgers klaarblyklik geen belangstelling getoon nie.

Daaroor het ons geen regstreekse aanwysings ontvang nie, nòg van die amptenare, nòg van die koloniste, nòg van besoekers en reisigers. Almal het vir identifikasie van groepe of vir wat ons "stamme" noem, terme gebruik wat lokaliteit aandui of wat sê wie die kaptein is, benewens nog enkele volkse toe- of byname. Omtrent net in amptelike beriggewing is die aanduiding van groepe in 'n mate

meer "tegnies" gewees. In die gewone gang van sake was daar eerder 'n nivelleringsproses aan die gang en is oorhoofse terme gebesig soos "Hottentot" of "volk", en soms miskien "heiden", die eerstes neutraal, die tweede moontlik emotief.

Die behoefte aan identifikasie in terme van stamname het onder die Blankes voortskrydend verdof en geleidelik in verval geraak, tot op 'n paar reste na. Die langste hierteen het name soos *Koranna, Griekwa* en *Nama* stand gehou, en alleen die laasgenoemde het hom tot vandag toe as selfstandige taal gehandhaaf en skool- en leestaal geword.

Die behoefte onder die Khoekhoen het hom in die pre-Europese tydperk by stamsplitsing natuurlik voortdurend en deurlopend laat geld. Daar sal wel verskeie redes voor gewees het, een daarvan die noodsaaklikheid om met die oog op weiding en water vir die veestapels die stam kleiner te maak, dit wil sê uitmekaar te gaan woon. In so 'n geval het die splitsing waarskynlik in 'n gees van welwillendheid plaasgevind. Die naamgewing vir die twee dele kan dit laat uitkom deur die stamnaam te behou maar met bepalende toevoegings soos (voorlopig in Afrikaans aangegee:) Groot x Klein, Oud x Jonk, Links x Regs, ens.

Sprekende oor die *!haoti*, die "Bänke, Stämme", sê Olpp 1884:23 onder andere "der Original-Name des Stammes erlischt nicht", nl. in 'n gesonde voortbestaan. Die bestendigheid van 'n naam, die verkleefdheid aan die naam van 'n stam en sy handhawing is trouens 'n teken van 'n gesonde nasionale voortbestaan, ongeag die nomadiese leefwyse. Oor die beweeglikheid is deur veekopers dikwels heelwat gesê. So kry ons die volgende (onvolledig aangehaalde) karakteristiek daarvan by Gabbema oor sy besoek aan Ngonnoma (die "Swart kaptein") in November 1685 (*Daghregister* 2/412) : "... ende dewijle deselve, vermits haer menichvuldig vee, noyt een halve maendt op een stede stil leggen, maer telckens een plaets cael geweyt hebbende, na d' ander voorttrecken, gelijck vliegende legers, sulcx daeromme te vangen schier als vogels in de lucht ..." Die voorstelling is wel oordrewe (en in "poëtiese styl") , maar dit skets 'n wesentlike trek.

As omstandighede dit meebring dat 'n stam in twee verdeel en 'n behoefte kom op om hulle onomasties te onderskei, dan is die frekwentste manier van differensiasie om die een substam bepalend aan te dui as "Groot", en die ander as "Klein", bv. in die geval van *Amakwas, Bergenaars, Korannas, Namakwas, Springbokke* en andere, of vir die bepaling net in Khoekhoens, byvoorbeeld by *Griekwas, //Khaun* en andere.

Mens sou dink dat daar oor die term "Groot" nie te redekawel sal wees nie. Maar dit word deur sommiges nogtans op meer as een manier verstaan, byvoorbeeld ten opsigte van omvang (massa), liggaamsbou, senioriteit in rang of in jare en status, of uitgestrektheid in gebied. Ons gee enkele voorbeelde hiervan.

Gordon het in die ms. van sy vierde reis 1779 'n los vel met notas oor stamme aan die Oranjerivier. Dit is nie besonder duidelik uiteengesit nie maar dit kom voor asof "groot" hier in 'n militêre sin gebesig word. Die sin lui : "Korikambes

is de bynaam [van 'n bepaalde substam, miskien van die Ogeis of 'Groot Dooden'], dese hieten ook de kai of grote namaquas omdat sy sterker als de Caminoekwas [verstaan: die !Gami-≠nus of Bondelswarts] zyn''.

Mentzel 1787 [in die Engelse vertaling van sy Duitse teks] in VRV 25 1944:310 skryf, met kennis van die reisverslag van Roos en Marais 1761, onder andere: ''One must not be deceived into believing that the epithet 'Great' in 'Great Namacquas' was bestowed on this nation on account of its numbers or bravery. The only difference between them and the 'Little Namacquas' lies in the name, and it is very doubtful which of the two is the larger or more numerous tribe, for the Great Namacquas also live together in small families ... They too live scattered and separated from each other like the Little Namacquas ...'' Mentzel self het 'n heel verwarrende beeld van die stamme, so noem hy as 'n afsonderlike stam van die Namakwas Roos en Marais se *Keinamacquas*. Dit terloops.

Knudsen 1848:18 ''Namaqualand ist eingetheilt in Klein-Namaqualand, im Süden vom Grossfluss, weil es von kleinem Umfang ist, und Gross-Namaqualand, im Norden bis zu den Damras und Ovahereros ...''

Hoernlé 1925:4-5 ''According to the traditions of these people they are all descendants of one line of ancestors ... One form of this legend was told to me by ... a headman of the Bondelswarts in 1913. There were once, so he said, five brothers ... The eldest was the ancestor of the Gei//Khauan, or Rooi Natie, the tribe acknowledged by all the others to be the senior tribe among them ...''

Engelbrecht 1936:3 ''In current literature the adjectives *great* and *small* are very often found prefixed to a tribal name. [En as voetnoot hierby:] This phenomenon was explained by Benjamin Kats as follows : 'When people of a kraal marry they have children. Their female children used to be married by the men of another kraal and the people of this (i.e. the latter) kraal were then the little of the other kraal (i.e. the one from which the women came) which was now the *great* one'.''

Die gewone terme vir ''groot'' is in Khoekhoens *gei/gai* of *kei/kai*, soos uit die spelling daarvan by enkele aanhalings hierbo ten dele al geblyk het. *Kâi* se direkte teenstelling, nl. betekenende ''klein'', bv. vir ''omvang'' of ''formaat'', is in Khoekhoens 'n woord wat ooreenstem met *≠kari*, later *≠kharí*, met wisselspellings soos *chari* (in Ou-Kaaps) e.d., byvoorbeeld in *Chariguri-kwas* vir ''Klein Griekwas''. Hierdie antitese *Kâi-* en *≠Kharí-* het stamnamig waarskynlik primêr betrekking nie op persone se voorkoms nie, maar op die status of grootte van die stam as sodanig. Op senioriteit kom ons straks terug.

Kâi het in Khoekhoen ook nog 'n ander antitese. *Kâi* kan ook beteken ''hoog'' en ''lang'' met sy respektiewelike antonieme (in Nama weergegee) van *≠am* vir ''laag, ''plat'', ook soms *≠ham*, en van *!nuwu* vir ''kort''. Ons weet van geen stamnaam waarvan die bestanddele met sekerheid op hierdie terme teruggevoer word nie.

Kâi kan stamnamig minstens nog twee ander teenstellings vorm. Die een is met *Kâm* (hoogtoon) vir ''jong'', in die sin van behorende aan die jeug of jong-

mense. Ons het dit in die breë bespreek by Gordon se naam vir die "'Gam namacquas of kleine namacquas" (kyk **GAMNAMAKWAS**). Klaarblyklik wil dit sê dat die afgestigte groep nou die "Jong/Nuwe" werfskap is, maar of dit slaan op resentheid of op iets anders, is nie sonder meer aan te neem nie. As ons dink aan wat Benjamin Kats aan Engelbrecht 1936 meegedeel het, kan die benoeming dalk op grond van huweliksgebruike opgekom het eerder as op grond van senioriteit, hoewel laasgenoemde nie *per se* uitgesluit is nie.

Wel op senioriteit (genealogies) is die tweede teenstelling te plaas, nl. waar *Kâi* as antoniem */gôan* het (middeltoon), pl. comm. vir "kinders", soos in die geval van *//Khau-/gôan,* die "//Khau-kinders", vir die "Swartboois", dit wil sê vir die "boois" wat van die *//Khau,* eintlik die *Kâi-//Khaun* of "Rooi Nasie", in historiese tye afgeskei het. Hier, ten minste, het ons redelike sekerheid oor die afsplitsing sowel as oor die (genealogiese) verband tussen die senior of moederstam en die afgesplitste substam.

Hierbo het ons *Kâi* in verskillende velde telkens as 'n antitese werksaam gesien. Maar hy is nie altyd net teenstellend nie, hy kan ook sonder 'n direkte teenstelling nogtans onderskeidend wees. So het ons *Kâi-/Khauan* of "Groot /Khauan" as die naam vir die groep van Ambraal Lamberts ('n neef van Jan Frederik), later met hoofsetel Gobabis, en die agtergeblewe ander gedeelte, die */Hai-/Khauan* van Paul Goliath van Berseba, waar die eerste komponent verbind word met */hai* = "vaal". Oor die toepaslike waarde van die "vaal" hier bestaan nog geen sekerheid nie. Ewenwel is daarnaas nog 'n alternatiewe naam vir */Hai-/Khauan* wat wel suiwer teenstellend is teenoor *Kâi-/*Khauan, nl. die gewone *≠Kharí-/Khauan* (vir "Klein") .

'n Gelede vorm van *Kâi* is *kaira* vir "ou(d)" en "oud wees". Ons vind dit terug in die ou naam *Ge(e)ri-quas,* ook *Cheri-griquas,* die oudste vorme met *-e-* wat later verdring is deur *Gri-griquas, Chiri-griquas* ens. met *-i-*. Die voorstuk beteken dan die "Ou" of "vaderlike" afdeling. Hulle was die verste van die Kaap af en die amptenary en koloniste het hulle die laaste leer ken; die naaste aan die Kaap van die *-Gurikwas* was die *Chari-gurikwas,* letterlik die "Klein Gurikwas", sodat die twee afdelings dan ten dele in die voorstukke teenstellend-onderskeidende name gehad het. In feite was daar verwarring in die nomenklatuur vir hulle, maar daarop gaan ons nie dieper in as om hier net op een feit te wys nie. Die amptenare en die koloniste het nie besef dat die voorstuk *Chari* (*≠khari*) reeds "klein" beteken het nie. Hulle het gemeen dat *Chari-gurikwas* die algemene naam van die hele stam was, en toe hulle later by beter kennis moet onderskei tussen *Groot* en *Klein* "Griekwas", het hulle gepraat van "Klein Charigurikwas" en "Groot Charigurikwas"!

Wat by hierdie pare opgeval het, is onder meer : (i) dat die basiese stamnaam behou is; (ii) dat daar klaarblyklik 'n genealogiese verband was; en (iii) dat daar

in die ligging 'n soort van nabuurskap was. Die verbondenheid openbaar hom hiervolgens onder meer naamkundig, herkomstig en geografies.

Die motiewe van afsplitsing is onses wetens nog nie volledig nagevors nie. Soos gesê, was hiervoor by die Blankes in vroeër tye geen belangstelling nie. Geleerdes soos Hoernlé, 'n bekende antropoloog, het heelwat oor die sibbes en kapteinskappe en oor etnogenese onder die Namas in haar artikel van 1925 ingewerk. 'n Deel van 'n aanhaling daaruit volg hier (1925:10 en 11): "The analysis of the sib structure of this tribe [die Swartboois] shows, I think, the whole mechanism by which sibs and tribes are formed among the Nama. A large and flourishing family will very often have its own favorite pasturing grounds and be so large as to exclude members of other families or sibs. In course of time they become sufficient unto themselves, and the headman begins to play the-part of chief. They arrange their migrations to suit themselves independently of the other members of the tribe, and in course of time are acknowledged to be independent. Then, as the families increase, descendants of the different brothers group themselves together more closely and form sibs and sub-sibs. In this way a new tribe develops from a sib, or a part of a sib, of the parent tribe."

En oor die naamgewing (aldaar bl. 8) : "In some cases I have been given traditions of the formation of the tribe, the various sibs claiming relationship with one another in the far distant past, but in no case has it been possible to trace this relationship genealogically. Each sib names itself eponymously from its first known ancestor, or from the ancestor under whom it first claimed independence. The Nama themselves recognize these divisions into tribes and sibs, the tribe being called !Haus, and the sibs !Hau !Nati, that is, things within the tribe (!haus, tribe; !na, preposition in, turned into a noun by the suffix s for the singular or ti for the plural)."

Die etnoloog dr. K.F.R. Budack, 'n ander erkende gesaghebbende op die gebied, het ook, en wel by herhaling, op die proses van afskilfering by die Namas gewys, in die besonder op die samestelling van die *Kâi-//Khaun.* "Angesichts der Entstehungsart dieses 'Stammesbundes' sollte man vielleicht eher den Terminus 'Stammesfamilie' benutzen, um die auf Verwantschaft und Abstammung beruhende Basis seiner Existenz zu betonen. Diese Stammesfamilie ist keine politische Organisationsform von höherer Qualität, sondern das Ergebnis der quantitativen Ausbreitung einer schon bestehenden Organisationsform ... Die Stammesfamilie ... stellt nur eine Fortsetzung und Ausweitung der Sippenordnung dar ..." (Budack 1970:53). In 1972:253 sê hy weer: "Volgens tradisie het die egte Namastamme almal uit sibbes ontstaan wat van die Gai-//khaun of Rooi Nasie afgestig het ... Die afstigting van sibbes en die vorming van nuwe stamme uit hulle is 'n normale proses in die etnogenese van die

Khoe-khoen."

Hierdie stelling is gemaak op grond van wat in die lig van die geskiedenis waargeneem kan word, en wel ten opsigte van byvoorbeeld die Swartboois. Selfs die Swartbooise Khoekhoense naam *//Khau-/gôan* bring in die hoofbestanddeel die stamfamiliale verband met die "moederstam" *Kãi-//Khaun* uit. *Kãi-//Khaun* is die naam van 'n bepaalde stam met sy hoofsetel by Hoachanas, maar dit is nie net 'n stam nie, dit is ook 'n stamboom met takke waartoe minstens die volgende sewe behoort, nl. die *Kharo-!oan*, die *//Khau-/gôan*, die *//O-gain*, die *//Haboben*, die *!Kara-khoen*, die *≠Aonin* en die *!Gami-≠nun*. Hulle is, om die mooi term van Budack te leen, 'n "Familie van Stamme" wat genealogies met mekaar verbind is, hoe los die verband in party gevalle ook mag geword het, hoe die tussenliggende tye van afskilfering in duur ook al mag verskil het.

I. DIE KAI-//KHAUN OF ROOINASIE AS 'N FAMILIE

Ten spyte van die normale sentrifugale kragte was daar ook nog behoudende faktore, soos hier die erkenning van die oppergesag van die Kái-//Khaun in die rol van die paterfamilias. In BRM en in *Quellen* is daar 'n hele paar berigte oor die gesag van //Oaseb !Nakhoman (+ - 1800 — 1867) van die Rooinasie, bv. in *Quellen* 10/32 in 'n berig van Kroenlein uit 1852 : "... ich riet meinem alten Kapitän zu Oasib zu gehen, der als Oberhaupt aller Namaquacapitäne angesehen wird, und es sich schriftlich geben zu lassen, ob dieser Platz unser sei oder nicht ..."

Oor die uitoefening van oppergesag oor alle Namakwalandse kapteins noord van die Oranjerivier was daar geen twyfel nie, al het daardie gesag na die ingrype van die Oorlamstamme later gekwyn, maar hoe sterk hierdie gesag van die kaptein van die Rooinasie ook oor die gebiede suid van die Oranje was, weet ons nie meer so goed nie. Volgens Th. Hahn 1881:97 was dit blykbaar wel lank van krag. Hy sê onder andere: "... about fifteen or twenty years ago the Gei//khous of Great Namaqualand had the supremacy over all the Nama tribes. Certain it is that the Gei//khous once ruled from the borders of Ovamboland to the mouth of Olifants river, and that all the tribes of Great and Little Namaqualand sent annually a tribute to the paramount chief ... The last tribute of that kind was paid in 1863; and in 1856, even from Korannaland the chief Poffadder came to do homage to //Oasib on *≠Hatsamas*, acknowledging that his tribe, the 'Springbucks', were a branch of the Gei//khous." Die skatpligtige heffing "generally (consisted) of a heifer, buchu, spears, and copper or iron beads, and milk-tubs."

Of Th. Hahn oordryf met die afbakening van die gebied (van Ovamboland tot aan die Olifantsrivier) of nie, die kern hiervan bring ons by 'n baie be-

langrike vasstelling oor die samestelling van die Khoekhoense volk. Die opbou van die volk is in 'n hele paar artikels na te lees, soos by Olpp 1884, Hoernlé 1925, Vedder 1934, Budack 1972 en andere. Die ordening is patriliniêr. Die eerste eenheid is vader, moeder en hulle kinders, met 'n wooneenheid, nl. die matjiesgoedhut. Die wooneenhede word gegroepeer in (geordende) kraalskappe met gemeenskappe waarby afstamming en rang deurslaggewend is. Ons haal enkele sinne uit Olpp 1884:23 aan: "... die Einwohner gehören irgend einem der verschiedenen *!haoti* = Bänke, Stämme an ... Zu jedem Stamm gehören eine Anzahl Geschlechter ... Jegliches Geschlecht zerfällt in so und so viele Hauptfamilien ... Jede Familie nennt eine Anzahl Häuser die ihrigen, und jeder Mann wie jede Frau pflänzt ihren eigenen Geschlechtsnamen fort ..." 'n Khoekhoenstam, sê weer dr. Budack 1972:251, is "'n groep mense wat onder 'n outonome regering 'n spesifieke gebied bewoon. Die groep is onderverdeel in 'n aantal sibbes en linies wat in 'n bepaalde rangorde teenoor mekaar staan ..."

Nou het ons hierbo by die beskouing van die stamme wat 'n verbintenis met die Kái-//Khaun het, vasgestel dat daar 'n besondere kohesie tussen hulle bestaan. Hulle vorm 'n groter groep, of soos Budack dit op 'n keer gestel het, hulle is 'n familie van stamme, waarby daar nog 'n spesiale besondersheid pas, nl. dat een van die stamme die hoofstam is, soos in die verhouding van ouer tot kinders, en dat dié verhouding aanvaar en erken word, bv. om aan die hoofstam 'n gesagsposisie toe te sê in die persoon van die regerende kaptein aan wie tribuut betaal word en wat in sekere sake soos die toewysing van woonplek die finale beslissingsreg het. Hy is die paterfamilias. Ons lê verder op die feit die nadruk dat hierdie segment van die Khoekhoen as volk baie groot is, nie net in sy eie reg nie, maar selfs ook deur ander volkere wat van herkoms nie Kái//Khauns is nie, heeltemal te ver-Nama (soos die Damaras), of altans tot op 'n hoogte, soos enkele San-stamme, kyk bv. **TSHUKHWE**.

II. 'N KAAPS-KORANNA FAMILIE

Om by die volk as eenheid uit te kom, vra ons of daar elders nog sulke groot segmente in Khoekhoens was as wat ons by die Kái-//Khaun vasgestel het. Ons meen van ja.

In die uitvoerige artikel **KORANNAS** het ons net vlugtig op hulle tradisies oor trekrigtings gewys en meer in die besonder op Stow se argumentasie dat baie stamme aan die Kaap met wie Van Riebeeck in aanraking was en met wie hy veehandel gedryf het, eintlik Korannas of familie van hulle moes gewees het. Stow het ook in party stamname ooreenkomste gevind wat blykbaar aantoon dat daardie Kaapse name bestanddele bevat wat familieskap met die Korannas mag bewys. Vergelyk *Kora-nna* met *Gora-choukwa* (Tabakdiewe) aan die voet

van Tafelberg, en ook met *Goro-na* van die *Cochokwas* waarvan hulle 'n substam was, dan weet ons hierby nog dat daar noue bloedverwantskap was tussen die Gora-choukwas en die Goringhaikwas of Kaapmans bo-op Tafelberg en die ander hoë berge van die Skiereiland, almal volgelinge van die swaar en oortolligvet kaptein Gogosoa, en ewe na in bloedbande met Herry se Strandlopers of Goringhaikonas, asook met die Cochokwas of Nouwange van Saldanhabaai. Dit hang nou af van die houdbaarheid van die skakel dat *Kora-* (van *Koranna*) en *Gora-* (van *Gora(chou)-kwas* of van *Gora(chou)-nna*) minstens in die eerste komponent dieselfde is. Indien wel, soos baie aanvaar, insluitende Engelbrecht 1936, dan kan Stow gelyk hê. Dit is nodig dat ons die saak ook van ander kante moet beskou, te wete of ons 'n verband tussen die Korannas en die Wes-Kaapse Khoekhoenstamme kan lê.

In **KORANNAS** het Maingard se artikel aandag gekry waarin hy, met enige taalkundige bewyse, die stelling maak dat Kora en Kaaps nader aan mekaar staan as aan Nama, bewyse dat vir sover hulle drie op 'n keer nog een stam was, Nama lank voor die ander twee afgesonder geraak het en so met verloop van tyd sy eie afwykende taalneigings ontwikkel het.

Hier wil ons nou ook op Th. Hahn 1901 se ongepubliseerde bydrae oor die vraagstuk wys, dit kom in sy manuskrip *Collectanea Hottentotica* dl. II:258 en volgende voor. Dit heet: "Beweis, dass das !Kora älter ist als das Nama." Hierdie stelling het Hahn al 'n 20 jaar vroeër gemaak; in 1881:118 staan bv. "The little we know of the !*Kora, which bears the most ancient type of the Khoikhoi,* like Sanscrit among the Indo-European languages, is very insufficiently known ..." Ons kursiverings. Nou voer hy bewyse vir Koranna se hoë ouderdom aan, waarby hy oorlewerings noem en veral taalkundige beskouings gee.

Ons lig net 'n paar daarvan uit. "Es gibt unter den !Kora eine Sage, wonach sie sagen sie seien vom Kap nach Korannaland eingewandert." Dit lyk of hy hiermee aandui dat bv. die Gorachoukwas (Tabakdiewe van die Kaapse Vlakte) verenigbaar mag wees met die Korannas, en stel die moontlikheid oop dat die Korannas ook van die ander stamme rondom (en op) Tafelberg afkomstig kon gewees het, volgens die Korannas se oorlewerings. "Die Kaphottentotten standen den !Goras dialektisch näher als den Namaquas." "Die Kaphottentotten hatten auch den gutturalen Kehllaut-Schnalz" (waarop ook Maingard, Westphal en andere as 'n hoofkenmerk gewys het).

Die fonetiese, leksikale en grammatiese bewyse laat ons hier vir eers weg. Vir ons sentrale argument het ons dit hier nie nodig nie. Ons sentrale argument is die vraag in watter mate daar 'n samehang tussen Koranna en Kaaps is. Is hulle 'n "Familie van Stamme" op dieselfde manier as wat die lede van die //Khaun (Kai-//Khaun) dit was? Stow sê ja, Engelbrecht ag dit inderdaad moontlik, altans, hy sien geen beswaar daarteen nie, maar oor die besondere

aspek spreek Hahn hom nie ondubbelsinnig uit nie, hoewel hy dit nie uitsluit nie.

Wat die Kaapse dialekte betref, sien Hahn wel 'n hiërargie. Hahn 1881:96-97 sê onder andere: "It appears that the greater number of the so-called Cape Hottentots were tribes who were more or less connected with the /Khauas, and acknowledged that tribe as the paramount tribe as about fifteen or twenty years ago the Gei/khous [verstaan: die Rooi Nasie] of Great Namaqualand had the supremacy over all the Nama tribes ..." Hahn plaas die /Khauas in die Goudini-streek en die Breërivier-dal. Hulle was aan Van Riebeeck van naam bekend as daggakwekers en met groot kuddes vee. Hoe Hahn daaraan kom om hulle die plek van opperheerskappy onder die Kaapse stamme toe te ken, is vir ons 'n raaisel. Op grond van wat hy in die "Cape Records" gelees het, moes hy seker die stelling gemaak het, maar ons het so 'n dokument nog nie raakgelees nie. Is dit miskien 'n afleiding wat hy gemaak het as uitvloeisel van sy groot verering vir Ambraal Lambert se voorgeslag, veral aan moederskant? Of is dit die aanloklikheid van die name *Kãi-//Khaun* wat die oppergesag in die noorde uitgeoefen het, en die */Khauan* wat dit dan in die suidelike streke sou uitgeoefen het?

Die aktuele vraag nou is: Wie was die ware gesagvoerder onder die Khoekhoen suid van die Kai-//Khaun? Van Riebeeck wou dit ook geweet het. In sy tyd is drie kapteins as die opperste voorgehou. Herry het volgehou dat dit Gogosoa was, die vet en dik ou kaptein van die Kaapmans met sy gebied op die rug van die Skiereiland vanwaar hy weerskante kon afkyk op die see en, noord- en ooswaarts, op die land daar onder hom, dus op die ander stamme wat volgens Herry almal Gogosoa se onderdane was.

Die indrukwekkende "Swart Kaptein" Gonnema het veehandelaars laat verstaan dat hy die vernaamste was, maar Van Riebeeck het uiteindelik geweet dat die ware regent van die Cochokwas nie die "Swart Kaptein" Gonnema was nie, hy was net die mede-regent, die ware oppergesag het in die skraal Oedasoa berus.

Ons het hier dan twee groepe, dié van Gogosoa en dié van Oedasoa. Gogosoa se groep sluit in: die Goringhaikwas of Kaapmans, die Goringhaikonas of Strandlopers (ook: Watermans), die Gorachoukwas of Tabakdiewe, die Charingkurinas of Klein Griekwas. Hulle is vier, die eerste drie is bloedverwante, van die vierde weet ons dit nie maar vermoed dit.

Die Cochokwas word opgegee as Cochokwas én as "rechte Saldanhars", dus tog wel as twee seksies. Die joernaalhouer voeg by: "Gorona, of Goroqua, van Kochoquas volcq": dit beteken dat die Gorona 'n faksie van die Cochokwas is.

Die ander vyf "troupen" wat daarop genoem word, is dan nie Cochokwas nie maar "troupen" van "alle de rechte Saldanhars", en dit is baie, baie seker dat hier growwe verwarring oor party name is. Ons kan dit maar dadelik en duide-

lik sê: Die joernaalhouer was soms erg in die war toe hy op 15 November 1657 verslag gedoen het van die samespreking met die afgevaardigdes van die Chainoukwas. Herry wou eers nie met tolk- en ruildienste help nie, hy was opstandig en misnoeg en moes omgekoop word, Pieter Otegno was aan Herry se kant, en Eva was blykbaar nie teen die onwil van die twee mans opgewasse nie. Die joernaalhouer trap oor hierdie deurmekaarpratery soms lelik klei, so noem hy "Herry's troup" verkeerdelik *Goringhaikwas*. Die beste bewys is dat die vertaling van die *Daghregister* in Engels op meer as een punt onbedoeld misleidend is juis waar die simpatieke vertalers soms verheldering wou bring.

Ons probeer sê dat ons hier nie 'n glyskaal van verwantskap van die Kaapse Khoekhoen op grond van hierdie verslag met veel vertroue kan opstel nie. Maar in die afsonderlike artikels het ons darem 'n redelike basis vir party algemene gevolgtrekkings gevind, meen ons.

Moontlik sal daar 'n goeie mate van instemming vir die volgende sieninge wees. Aan die orde is nog steeds die vraag in watter mate daar 'n "Familie van Stamme" onder die Kaapse Khoekhoen was. Ons het ook hier inderdaad bewyse van familieskap gevind. Al kan ons nie, soos in die geval van die stamme van die Kái-//Khaun by die Namas, die "stamouers" aanwys nie, kan ons darem 'n vermoedelike stamboom opstel.

Om te begin: ons wil by gebrek aan iets beters die bewering van die Kaapmans (die Goringhaikwas, dit is die "Hoëkraalmense") oor hulleself aanvaar as "wesende de gene die dit Caepse lant van alle eeuwen pretenderen haer eijgen te wesen." Of hulle wel 'n besef van "alle eeuwen" gehad het, weet ons nie, maar die strekking is tog duidelik: hulle is baie, baie lank in volle besit van die land, en hulle praat as diegene wat die eerste reg het om oor eiendomsreg die beslissende uitspraak te gee, ook namens die ander omliggende inwoners.

Die groot nasionalis Herry sluit hom hierby aan. Gogosoa is vir hom die opperste gesagvoerder. Miskien moet ons 'n oomblikkie hierby stilstaan. Gogosoa, oud, dik en vet (sy naam beteken etimologies "Vet man") se stam is maar klein. Weliswaar is die stam orologies geleë en die hoogste in die onmiddellike omgewing, maar in getalsterkte, militêre mag en ekonomiese krag neem hulle 'n nederige posisie in. Alleen Herry se troepie is kleiner. Ongeveer gelyk in sieletal aan Gogosoa se Kaapmans is die Charigurikwas, maar laasgenoemde het 'n groter gebied as die Kaapmans wat op die Skiereiland ge-eiland was. Ál die ander stamme is militêr minstens twee keer so sterk as Gogosoa. Gogosoa het maar "omtrent 300 weerbaere coppen", die Gorachoukwas (Tabakdiewe) 600-700, en die Cochokwas het "te samen al eenige duijsent mannen beslaende ende betreckende meest het lant in 't midden tegen ons over, onder 't Africase geberchte van omtrent de baij Fals beginnende, tot heel nae de Saldanhabaij." Vir die veeruil was die Kaapmans nie van veel betekenis nie. En tog beweer Herry

dat hierdie militêr geringe Gogosoa "van alle die aen dese seyde van de Groote-Berghrevier woonde" as die eie kaptein en opperhoof erken word, en ook diegene wat (deur geweld) onderdanig aan die Chobonas (of Swart volkere) gemaak is, "souden ten rechten niemandt anders met meeninge (moeten) erkennen als voorsz. Gogosy" (*Dagh.* o.d. 15 11 1657).

Ons weet nogtans dat oostelik daar die Chainoukwas is wat klaarblyklik meer gesag gehad het as eenigeen van die "Kaapse" stamme, en nog dieper die land in weer die Hankumkwas wat 'n trap bokant die Chainoukwas gestaan het. Miskien kan ons nou sê dat Gogosoa as kaptein binne 'n kring die oppergesag voer, en dat dié kring die stamme insluit wat van Kaappunt af links van die Groot Bergrivier af tot by sy uitmonding nomadies woon, en aangrensend ook die stamme regs van die rivier. Hier kom nog noordwaarts plusse by, effens later te noem as ons van stamme praat soos die Griekwas en andere.

Ons gaan nie nou herhaal wat in die artikels oor die indiwiduele stamme reeds gesê is nie. Ons wil net die lyne saamtrek soos ons dit sien.

Die Goringhaikwas of Kaapmans vorm 'n intieme familiale groepie saam met die Gorachoukwas, Goringhaikonas, Cochokwas (en by name met die Gonnemans), Goronas en Charigurikwas. Die Kaapmans is soos die oudste broer, die ander die jonger broers of neefs.

Besondere vermelding verdien nog 'n "broer" of "neef". Hy is !Korab met sy volgelinge wat hulle naam *Korannas* van hom geneem het. Ons het aangeneem dat daar 'n familiale verwantskap tussen *!Korab* aan die een kant en die seuns (waarmee ons die komponent *ôa-* in persoonsname vertaal) van *Gogo-*, *Oeda-*, ensovoorts en van die werf ("chou-") van *Gorab* ensovoorts aan die ander kant bestaan het. Dié aanname berus op (vermeende) ooreenkomste in name, taalkundige verwantskap tussen die twee dialekgroepe, en verder sterk steunende op sommige oorlewerings.

Daar is natuurlik veel wat daarin twyfelagtig is. So kan nog nie uitgemaak word of, soos Stow, Theal en andere meen, die volgelinge van !Korab van die Kaap af, sê van die Kaapse vlakte af, weggetrek het nie, dan wel of die ander van hulle af suidwaarts getrek het. Vergelyk verder die kritiese bespreking in Engelbrecht 1936:10 en volgende. Ons moet ewenwel rekening met die intieme verbondenheid van die Korannas as lede van die Kaapse groep hou, en ons skaar ons ook aan die kant van diegene wat na studie van die oorwegings meen dat dié beskouing goeie grond het.

Die Korannas het in die lig van die geskiedenis gekom. Deur die bemoeiinge van sendelinge, veral Berlynse, is veel oor hulle opgeteken en dit het boustowwe vir belangstellendes gelewer soos vir Engelbrecht, Maingard en andere. Die splitsing in stamme en sub-stamme onder die Groot en die Klein Korannas is redelik samehangend behandel: dit raak egter meer die geskiedenis as die onomastiek,

en vir sover dit onomasties bekend is, het ons die belangrikstes behandel.

Soos gesê, werk ons met die hipotese dat Koranna geneties saam te dink is by die Gorachoukwas en die ander reeds genoemde stamme daar. Ons doen dit vir eers voorlopig, indringend word dit bespreek onder B. wat onmiddellik op die artikel **KORANNAS** volg, kyk aldaar.

Ons keer terug na die opmerkings oor die "Familie van Stamme" van die Skiereiland, die gebied noord van Tafelbaai en Valsbaai, en op langs die stroomrigting van die Groot-Bergrivier tot by sy uitmonding, veral links (of wes) van sy loop, maar ook aangrensend regs daarvan. Dan kom ons nog by ander stamme van Piketberg af tot ongeveer daar waar die Olifantsrivier uitwater. Daar woon ook verskeie stamme en stammetjies, hoofsaaklik nog swak bekend, behalwe dat die *Grigrikwas* hier opgeval het. Vergelyk die kaart van Valentyn oor die verspreiding soos dit toe bekend of vermoed was. Die *Grigrikwas* of "Groot/Grys Griekwas", klaarblyklik volgens die worteldeel van die naam op 'n keer vertak met die *Chariguriķwas* of "Klein Griekwas", 'n stam wat gedeeltelik aan die Cochokwas as skaapwagters onderdanig was en aan hulle geneties verwant was, moet tog bepaald "saamgedink" word. Daar was teoreties 'n tyd toe hulle een stam was wat dan later gesplits het. Ons meen dat net soos die Charigurikwas so ook die Grigrikwas genealogies by die Kaapse tak behoort.

Ook tot die groepe van die Kaapse distrik het stamme behoort wat ons in 'n ander verband leer ken het, soos die *!Amakwas* en die */Khauan.* Die !Amakwas het ons vereenselwig met die Oorlamme wat oor Pella na Bethanien verhuis het, kyk die artikel **AMAS**, en die */Khauan* wat op 'n tyd in die huidige distrik van Worcester gewoon het, was die bekende Oorlamme wat onder aanvoering van Ambraal Lambert na Gobabis uitgewyk het met agterlating van die Goliaths in Berseba en omstreke.

Om saam te vat. Vir ons lyk dit of ons tot hiertoe naas die Kái-//Khaun-familiegroep wat ons as 'n afsonderlike noordelike groep onderskei het, kan praat van 'n tweede afsonderlike breë groepering, nl. van die Wes-Kaapse stamme plus die Korannastamme wat op 'n tyd klaarblyklik een familie uitgemaak het.

III. 'N SUIDOOSTELIKE FAMILIE?

As derde groep sien ons die stamme aan die Kaapse suidkus ooswaarts van die Skiereiland af tot ongeveer aan die Keiskammarivier en ook noord van die kuslyn landwaarts in. Aanraking met hulle het later gekom as met die Cochokwas en ander om die Tafelbaaigebied, en toe was dit met die Chainoukwas, die Hessekwas en die Attakwas, met hulle dus wat die naaste aan die Kasteel was. Die kaptein van die Chainoukwas het 'n hoër gesags- en magsposisie beklee as die kapteins van die stamme rondom die Kasteel en aan die Groot Bergrivier. Die

Chainoukwas was ook donkerder van vel as die "nasies" om die Hollandse handelskolonie. Die lid *-nou* in hulle naam is moontlik te vereenselwig met *≠nu* vir "swart". Hoe ook al, die Chainoukwas het bepaald meer as net handelsbande met die binnelandse swart volkere gehad. Nog nader aan die Swart volk as die Chainoukwas was 'n ander binnelandse stam, die *Hankumkwas*. Bowendien was die Hankumkwas op hulle beurt hoër in rang en gesag as die Chainoukwas. Hulle was bepaald nog Khoekhoens van ras, en soos alle Khoekhoense groepe wat die suidelike en die Kaapse groepe insluit, was ook hulle self onderworpe aan die gesag van die Swart volke, die Chobonas, soos die Xhosas.

Ons het weinig rede gevind om 'n genealogiese lyn tussen hulle te kan vasstel. Ten spyte van die standsverskil by die Hankumkwas en Chainoukwas teenoor die Hessekwas, Attakwas en die Inkwas is daar in die berigte van die veeruilers, veral van Schrijver, die duidelike indruk gelaat dat hulle almal goeie Khoekhoen is wat betref gewoontes en gebruike, en die nabuurskap en welwillendheid onderling laat darem sterk dink aan familieskap.

Feit is dat ons van die "Suiderlinge" (wat ons voorlopig as 'n oorkoepelende term gebruik) min weet. Die aanraking wat die Blankes met hulle gehad het, was in die begin nie diep nie. Dit blyk miskien ook daaruit dat die gros nie Hollandse name gekry het nie. Die vroeëre ontdekkingsreise het in die reël van die Kasteel af noordwaarts gegaan, bv. op soek na die Namakwas of na die goud van Vigiti Magna of na koper in die berge. Om ook die oostelike landstreek beter te leer ken, is Beutler 1752 deur Ryk Tulbagh gestuur met die opdrag "ter ontdekkinge van de waare gesteltheyd der hier binnen waarts leggende landen en dies bewoonders." Wat Beutler oor die bewoners langs die Suidkus gevind het, was ('n eeu na Van Riebeeck se landing) treurig. Ons het by die individuele stamme reeds daarop gewys. Vir ons argument om 'n moontlike genealogiese verband te bepaal word enkele hooffeite kortliks herhaal.

Beutler het deur die land van die Khoekhoen gekom tot waar "Caffersland" begin. Die eerste groep wat hy, komende van die Kasteel af, by naam noem, is hulle wat "in het algemeen waaren genaamt Attaquas Hottentrotten"... "Na dat hun al haar vee van de Bosjesmans Hottentotten gerooft is geworden" is hulle verstrooi: party het by die boere gaan woon, ander het weggetrek na die Swartberge (Ladismith, Oudtshoorn), "na den oorspronk van de Gourits en Oliphants rivieren". Die Hottentotte meer ooswaarts "sijn met haare craalen vertrocken na het Houteniquasland"... "De verdere Hottentotten [ooswaarts] uytgenomen de Damasquas, Damasonquas en Hoengeyquas ... wisten niet te seggen van wat natie se waaren, sy noemden haar alleen na de rivieren waarby deselve woonden en ook wel somtijds lands Hottentotten. Alle deese Hottentotten die voor deesen rijk van vee waaren, dog nu daar van door de gedaane rooving der Bosjesmans ten eenmaal ontbloot sijn, sijn door de oorlogen die

se so teegens malkanderen als teegens de Caffers hebben gevoert, ten deele om 't leeven gebragt en ten anderen van een verstrooyt, en die dewelke nu hier en daar nog worden gevonden bestaan uyt verscheyde natiën die sig byeen hebben gevoegt, sy leeven thans als de Bosjesmans van den roof, de jagt en hetgeen se verders op 't veld en langs de stranden eetbaar vinden, sijnde dikwils door de hongersnood genoodsaakt, sulke dingen te eeten, waarvan de natuur een afgrysen heeft ..."

Deur gevegte ondermekaar, of nog kwaaier, deur oorloë met die Bantoes, en die kwaaiste, deur die veerowery deur die Boesmans, het die oorlewendes van die Khoekhoense stamme verstrooid geraak en is sodanig verarm dat hulle soos Boesmans en Strandlopers aan die lewe gebly het, of hulle het onder die boere gaan woon. Die stamlewe het tot niet gegaan: Gordon het 26 jaar na Beutler net een groep gevind wat hy 'n "horde" kon noem, 'n geordende kraalskap, nl. die Gonakwas.

Ons het dus vir die lê van genealogiese verbande ongenoegsame gegewens en noem hulle net geografies saam. Eintlik is ons redelik goed ingelig oor sake soos die name, die ligging, die leefwyse, en daar is 'n goeie hoeveelheid brokstukke oor die taal wat 'n aanduiding van die dialekte gee. Alles saamgeneem kan ons hulle geografies goed plaas, danksy die verslae van die gestrande oorlewendes van die *Stavenisse* (1688), die berigte van Schrijver (1689), Hartogh (1707) en andere, die reisverhale van H. Swellengrebel (1776), Van Plettenberg (1778), Gordon (1778), Sparrman (1785), Thunberg (1788-89), Le Vaillant (1790) en lateres, onder wie veral Barrow (1801/1804), Lichtenstein (1811) en Burchell (1822/24) belangrik is. Dit stel ons in staat om die stamme nog voor die tragiese verbrokkeling op 'n kaart aan te dui en ook om met weinig gevaar van teenspraak hulle as 'n eenheid, 'n samehorigheid te beskou, en wel as 'n "Familie van Stamme." Hulle is in hoofsaak, van wes na oos, die volgende: Chainoukwas, Hessekwas, Gourikwas, Gamtoos, Damaskwas, Gonakwas, Hoengeykwas, en verder van die kusstreek af dieper die land in: Attakwas, Inkwas en D'Gauas.

IV. DIE DRIE "FAMILIES" SAAM GESIEN

Volgens ons beskouing het ons tot sover dan drie "Families" uitgeken. Ons noem hulle: (i) Kái-//Khaun; (ii) Kaaps en Korannas; (iii) Suidoostelikes. Met die nodige voorbehoude koppel ons hulle aanmekaar as lede van die Khoekhoense Volk. Ons gaan hier nie tot groter eenhede nie, soos byvoorbeeld "ras", 'n term wat party etimoloë verwant ag met *radix* of "wortel". Die begrip "volk" wat ook 'n politieke konnotasie kan hê, stel in toepassing op die Khoekhoen verskillende boeiende vrae aan die orde. Een daarvan bekyk ons heel vlugtig

en sal merk dat dit vir die indeling van die Khoekhoense taalgroep van belang is.

Die Khoekhoen as volk met 'n eie taal en kultuur het in party kontaksituasies 'n beïnvloedende faktor geword. Ons noem enkeles:

(a). Die Bergdamaras het êrens in die tyd sy eie taal en kultuur afgelê en dit vervang met die van die Namas wat hulle meesters geword het. Hulle het oorspronklik 'n Bantoetaal gepraat as moedertaal. In 'n sin is hulle taal nou 'n dialek van Nama. Hierby moet as 'n taalvertakking ook die dialek van Kwadi gereken word, volgens die indeling van Westphal 1962:33 en elders. Kwadi is 'n Bantoestam van Suid-Angola en word antropologies geklassifiseer as Negroïde.

(b). Daar is Sansprekers wat nie Santale praat nie, maar tale wat aan Khoekhoen verwant is en onder Khoekhoen gegroepeer moet word. Dit is tale wat gehoor word in die area "enclosed by a line drawn from Serowe to Gobabis to Dirico (in Angola) to Wankie and back to Serowe", en omvat Naron, Shuakhwe, Bukakhwe, Xûkhwe en baie ander. Westphal (aan wie se artikel in SESA 2/612 ons die feite ontleen het en uit wie ons die aanhaling gemaak het) noem hierdie tale *Tshu-Khwe,* 'n term deur hom gemunt. Hulle het oorspronklik 'n Santaal gepraat. Daar was na gelang van plek, tyd en omstandigheid soms samewerking tussen San en Nama. So vertel Wikar 1779 van San wat hulle as veehoeders, jagters en soldate vir hulle Namabure verdienstelik gemaak het, en daar word selfs van ondertrouing met Sanvrouens vertel.

(c). Van waarde is 'n studie van Carl Meinhof 1905 oor "Hottentottische Laute und Lehnworte im Kafir." Dit toon diepgaande invloed in klank en terme, nie net in Xhosa nie. Westphal 1971:368 het 'n artikel oor die "click-using Bantu languages" wat suigkonsonante oorgeneem het, daaronder Xhosa, Zulu, Swati, Sotho en Yei, maar daar is weer ander Bantoetale wat ook in noue aanraking met Khoekhoenssprekendes verkeer het en suigkonsonante nie oorgeneem het nie, soos Tswana, Kgalagarhi, Wes-Shona, Herero, Ambo ensovoorts. 'n Boeiende navorsingsveld is plekname, veral rivier- en bergname, wat kontaktale regstreeks en veral in vertaalde of verhaspelde vorm uit 'n Khoekhoense dialek ontvang het. 'n Aansienlike aantal sulke name kom in Afrikaans en in suidelike Nguni as bewys hiervan voor, asook in Engels, Duits en ander randtale, maar dan in mindere mate.

Hierdie volk met sy taal en kultuur was, soos gesê, 'n belangrike beïnvloedende faktor gewees. Hulle het ander in 'n meerdere of mindere mate ver-Khoekhoens, maar is ook op hulle beurt soms ont-Khoekhoens, soos vorme van hibridisasie en verbastering deurlopend getuig. Dit is 'n heel ekstensiewe terrein wat op indringende studie wag. Dink aan die Oorlamme met veral die Afrikaners, aan die bekende Basters van Rehoboth en elders, aan die mengstam van Namas en

Tswanas genoem die Geisikwas of Tweelingvolk, die Griekwas, die bekende menggroep van Xhosas en Gonakwas, die menggroep van Boesmans en Korannas bekend as die Bitterbosse, ensovoorts. Van gemengde bloed is ook talle van hulle wat as Bruinmense of Kleurlinge in enger sin 'n sterker politieke en kulturele plek inneem. Met die Khoekhoen as middelpunt het ons weer 'n uitstekende voorbeeld van die slingerbeweging van die volksgeskiedenis.

Naas "suiwer" stamme is daar dan gekruiste en ook geabsorbeerde stamme. Een gevolg is dat party stamme aanpassings maak, bv. in taal. Die Damaras is antropologies, etnologies en geografies geskei van die Namas maar linguisties is hulle nagenoeg eenders en albei praat Nama. Dit skep soms 'n terminologiese lastigheid wanneer 'n naam meer as een konteks het. 'n Uitweg is om 'n nuwe (linguistiese) term te skep soos Westphal byvoorbeeld met *Tshukhwe* gemaak het of Schultze (in 'n ander verband) met *Khoesan*. Hoe ook al, 'n klassifikasie van stamme soos ons die probeer maak het, sal op punte verskil van 'n klassifikasie volgens die tale wat die stamme praat. Ten spyte van die genoemde lastigheid sal ons sover doenlik by die ou terme bly. Westphal 1971:378 gee "the author's [sy] classification" en begin met "Hottentot Family", met daarby die interessante toevoeging: "proposed *Khwe-Kovab Family*": *kovab* = "taal", en *khwe-* is 'n vorm van *khoeb* = "mens", wat aansluit by *Khoe(khoe)(n)*.

Met die uitsondering van Nama is al die Khoekhoense (Hottentotse) tale vandag dooie tale. Ons kennis van hulle berus op bewaarde lyste van woorde en/of van tekste, byvoorbeeld van die Ons Vader of van liturgiese gedeeltes ensovoorts. Die dialek wat ons na Nama die beste ken, is Koranna, en daarna kom Griekwa en Ou-Kaaps. Eers met die koms van die sendelinge merk ons 'n bewuste strewe na bewaring en uitbouing, maar behalwe vir Nama was dit per slot van sake reeds te laat.

Vir die oorsig van die tale (dialekte) begin ons dan by Nama. Die opmerklike nou is dat die eintlike bewaarders van Nama nie die Namavolk self is nie, maar die nie-Nama, altans in getalle uitgedruk. In die Odendaal-verslag (1963) word vir hulle tuislande die behoefte vir die Namas geskat op 50 000, vir die Namasprekende Damaras op 80 000. Die amptelike sensus vir 1970 stel die Namas op 32 991, die Damaras op 66 779. Die Bybelgenootskap van Suid-Afrika het 'n hervertaling van die Bybel in Nama oorweeg en het daarvoor statistiek ingewin. In 1975 gee hulle die getal vir diegene "vir wie Nama as skryftaal dien" op as 32 853 Namas en 64 973 Damaras. Die Jaarverslag 1975 vir Bantoe-Onderwys 4.3.4. gee die volgende syfers vir respektiewelik Nama- en Damarakinders in die primêre skool: 1 036 en 11 794, vir die sekondêre skool: 18 en 597. Westphal 1963:249 het ook 'n berekening gemaak en van sy "grand total of between 87 000 and 98 000 Hottentot-speakers in southern Africa" is

die Namas 30 000, onder die nie-Namas tel hy: Damaras Korannas, Griekwas, Hai-//'um, Kedi en ander "derivative dialects of Nama", en Tshukhwe as groep. Daar is dan die teenstelling: hulle wat as Nama hulle eie taal praat, as geboortereg, en die ander wat dit ook praat en die groot meerderheid uitmaak. Die taal van die Namas het dus imperialisties geword.

DIE KHOEKHOENSE (HOTTENTOTSE) TAALGROEP

Met die oog op oorsigtelikheid maak ons twee indelings, albei etnologies gerig. Die eerste rig hom net tot die Khoekhoen wat almal dieselfde taal gepraat het met regionaal kleinere verskeidenhede of dialekte, en met name wat verbind is aan die groep- of stamname van die meeste sprekers. Dit gee 'n eenvoudige beeld en was vroeër die gewoonste indeling, behalwe dat ons hier die Damaras uitlaat omdat hulle etnologies nie inpas nie.

I. 1. Nama
   2. Koranna
   3. Griekwas (oorspronklik 'n vertakking van 4.)
   4. Ou-Kaaps
   5. Suid-oostelike kustale.

II. Die Khoekhoenssprekers wat etnologies nie-Khoekhoens is maar linguisties tog tot die Taalfamilie behoort, word nou ingesluit vir 'n geheelbeeld, dit wil sê dit sluit Negroïedes in soos die Damaras, en die Kwadi van Suidwes-Angola, en ook daardie Khoisanoïedes (term gevind by Tobias in *SESA* 1970 1/459-460 oor "Physical anthropology") wat eertyds Santale gepraat het maar dit verruil het vir Khoekhoens. Vir hulle het ons Westphal se term *Tshukhwe* hier gebruik: oor die algemeen is ons veel aan Westphal se studie verskuldig.

II. 1. Nama (as algemene naam vir hierdie groep). Almal lewende tale.
   a. Nama (vir die Namastam)
   b. Damara (derivaat van a)
   c. Kwadi (blykbaar soos b.)
   d. Tshukhwe (soos vir b.), insluitende die Hai-//'um-groep.

   2. Koranna : nie meer aktief nie.
   3. Griekwa, 'n vertakking van 4; nie meer aktief nie.
   4. Ou-Kaaps : nie meer aktief nie.
   5. Suid-oostelike kustale : nie meer aktief nie.

III.1. Hadza en
   2. Sandawe van Tanganjika, onder meer, is vir doeleindes van klassifikasie nog te onseker.

Daar is verskeie samevattende kaarte oor die verspreiding en ligging van hierdie taalgroepe, vergelyk byvoorbeeld Westphal 1965 en Köhler 1981 met 'n goeie kaart oor "Les Langues Khoisan", hulle "extension et classification provisoire."

Hierdie beskouing oor die eenheid van die stamme as lede van 'n volk en hulle klassifikasie onderling val, streng genome, buite ons opdrag om die betekenis, veral die leksikale betekenis, van die stamname te ondersoek. Nogtans het ons gemeen dat hierdie afwyking wel geregverdig kan word vir sover dit eenheid in die veelheid bring. Saam hiermee hang die vraag of daar nie nog groter eenhede is nie. Ons raak net aan een daarvan, die vraag van sy oertuiste.

DIE KHOEKHOEN LANDSBURGER OF IMMIGRANT?

Is die Khoekhoen in Suidelike Afrika kolonis of natuurlike landsburger? Kom hy van elders af of het hy hier ontstaan? Daar is voorstanders van albei rigtings. Tindall 1857:3 beskou hulle as die "aboriginal [ab-origin-al] inhabitants". "Meine Ansicht über die hottentottischen Capvölker geht dahin, dass sie die ältesten Urbewohner des südafrikanischen Continents sind, d.h. das Embryo der Hottentotten ist in jenem Theile der Erde von Uranfang gewesen und dort zur Entwicklung gelangt", sê Th. Hahn 1869:17, en voer enkele redes hiervoor aan. By dieselfde Hahn 1870:5 lui dit: "Die Südspitze Afrikas wurde ursprünglich von einer gelben Völkerrasse bewohnt, welche in ihrer äussern Erscheinung und in ihrer Sprache kein Analogon, weder auf dem ganzen afrikanischen Continent, noch in irgend einem der übrigen Welttheile findet. Diese Rasse begreift man im Allgemeinen unter dem Namen, die 'Hottentotische'."

F.J. v. Bülow 1896:81 se bevinding op navraag was: "Während die Einen behaupten, die Hottentotten wären Insulaner mongolischer Abkunft, worauf die rothgelbe Hautfarbe, die vorstehenden Backenknochen und die Augen schliessen lassen, halten sie die Anderen für die Ureinwohner Südafrikas ..." Pastor Wandres bespreek in *Windhuker Nachrichten* 11(4) 15 Februarie 1909 die verskillende herkomsteorieë en besluit: "eine feststehende Tatsache aber ist, dass die Hottentotten die Ureinwohner Südafrikas sind ..."

Die ander standpunt het verreweg die grootste aanhang, en vandat die vraag die eerste keer gestel is, neig die antwoorde in die rigting dat die Khoekhoen intrekkers van buite was. Die huidkleur en die "mongoolse" ooghoek maak hulle Mongoloïedes, die taal maak hulle oertydse burgers van Hamitiese, Koesjietiese, Berberse of Nilotiese volkere, die stamname is voldoende om hulle te openbaar as 'n verlore Israelitiese stam, die vetstertskaap plaas hulle in Persië, die Zeboe-beesras in Asië of (later) in Aden ens.

Meiring 1953 het hierdie paragraaf: "Dit is interessant om te verneem dat byna elke Hottentot die besitter was van 'n hond met 'n kort stert en swart kleur.

Hierdie is een van die sterkste bewyse dat die Hottentotte afgestam het van immigrante uit Noordoostelike Afrika, daar hier geen wilde honde was wat as voorouer vir die makgemaakte hond kon gedien het nie en sy voorouers dus saam met hul base die land ingekom het ..." Meiring praat oor Hondius se boekie van 1652.

Met dié aanhaling wil ons die neiging illustreer om nog 'n bewys ("een van die sterkste bewyse") te vind dat die Khoekhoen "immigrante" is. Die ingesteldheid was dat Suidelike Afrika leeg aan "mense" was, dat daar sekerheid was dat hier nie, soos elders wel, 'n menstipe gegenereer het nie. So 'n vooringenomenheid maak van die Khoekhoen noodwendig uitlanders. Hulle kon dit gewees het, maar dan moet daar waar na analogieë gesoek word, dit wil sê na buitelandse raakpunte of herkomsoorde, 'n breë seleksie van onderwerpe vir ondersoek wees. Is byvoorbeeld die steatopigie en steatomeria betekenisvolle differensiasie in die oorlewingstryd en sluit dit aan by vetstuiting in skaapstert en beesskof, of by vogbewaring in Karoo- en bolplante? Is daar unieke kenmerke? In hoever is geestelike aangeleenthede soos Heitse-eibib, Tsúi//goáb, Kaggan, //Gâuab (almal gesien deur die oë van die Khoekhoen) eie verwerfnisse? Wat van die gifsuier en die melkdrinker en andere?

In alle billikheid teenoor onsself: bostaande moet nie gesien word as 'n poging om ons in die dispuut te meng nie. Ons is daarvoor ook nie toegerus nie. Ons stryd is teen haastige vooringenomenheid. Daar word nog na die antwoord gesoek of die Khoekhoen outochtoon is of nie. Antropoloë, etnoloë, fisioloë, seroloë, argeoloë, linguiste, folkloriste, historici, geodemograwe en ander lewer almal 'n eie bydrae, en daar word gevorder, nie net ten opsigte van die oorspronklike tuisland nie, maar ook in die opsig van die genetiese verwantskap en die oervolk.

Ons het 'n mate van familieskap onder die Khoekhoen vasgestel. Daar is verskillende stamme versprei oor 'n wye gebied en met 'n taal homogeen genoeg om orals in die gebied verstaanbaar te wees. Die vraag het opgekom: hoe was die toestand voor die splitsings begin het? So 'n vraag is deur enkele belangstellendes gestel en verskillend beantwoord. Hulle het vir dié toestand name voorgestel soos *pre-Khoen, proto-Khoen, Urstamm, Urvolk* en so meer. Dit is seker nie heel duidelik hoe hulle so 'n toestand gesien het nie, maar dit kom nie erg daarop aan nie, hoofsaak is dat daar vir hulle (teoreties) 'n oerstam was, minstens 'n gemeenskappie wat organies bestaan het en uit sy kern gegroei het en hom evolusionisties kon laat geld het, ook in geestelike waardes soos 'n bewussyn van saamhorigheid.

Die bestaan van so 'n "oerkern" wat aan die groei was, is veronderstel. 'n Prikkelende voorstelling hiervan is (om een te noem: daar is ook ander) deur C. Ehret 1982 ontwikkel en in 'n diagram veraanskoulik ("Figure 3: Linguistic

scheme of Khoikhoi history, with suggested approximate dating") . Hy begin met (i) 'n "proto-Khwe society" (*Khwe* ontleen aan Köhler, aansluitend by Westphal se *Tshu-khwe*, vir ou "Central Khoesan") , wat hy teen 1 000 voor Christus plaas, daarna in tyd gevolg deur (ii) sy "proto-Khoekhoe", teen 500 voor Christus, van die proto-Khwe daardeur onderskei dat die proto-Khoekhoe veetelers geword het. Die (iii) "proto-Cape-Orange society" stel hy in die tyd teen die jaar 0.

Wat die Khoekhoen betref, het ons sprekers van 'n taal met poppismata, net soos die San dit ook het. Dit gee 'n linguistiese afbakening teenoor die sprekers wat dit nie het nie. Om te beweer dat die gebruik van suigkonsonante nie 'n deugdelike metode vir klassifikasie is nie, is oordrewe. Dit hang af van hoe dit gehanteer word. Daar is verskille tussen Khoekhoen en San, nie net in byvoorbeeld hulle woordeskat en grammatika nie, maar daar is ook die opvallende feit dat hulle eenders is ten opsigte van die oorvloed aan klapklanke. So is daar die slingerbeweging of hulle saam of apart gereken moet word. Dit geld ook die beoordeling met maatstawe wat nie-linguisties is. Feit bly dat hulle deur die antropologie in die reël saamgekoppel word. Op grond van voedsel-produksie verbind ook Ehret hulle in sy naam van "proto-Khwe", al is dit op verskillende vlakke. Hierdie koppeling blyk ook uit die terme wat volgens die een of ander behoefte geskep word, soos *Khoesan* (en sy derivate, byvoorbeeld *Khoesanoïde*), Coon se *Capoids* (met sy geografiese konnotasie van "Cape", die beperkende rede hoekom Gayre of Gayre die term wou losmaak van "Cape" deur die skepping van 'n "nuwe" term, nl. *Cappoids*!), en so meer. Die populêre taal uit die tyd van die Kompanjie wys in dieselfde rigting as ons dink aan name soos "Hottentot-Bosjesmans" en dies meer.

Die vraag of die Khoesanoïede 'n afsonderlike hoofraskonstellasie is, is nog onuitgemaak. Inskip 1969:23 meen dat onlangse serologiese studies die feit bevestig dat die Khoekhoen inheems is aan suidelike Afrika, maar latere serologiese navorsing meen dat die Khoesanoïede en die Negroïede dieselfde gemeenskaplike voorgeslag gehad het en later geskei het (Tobias SESA 1/460). "We may well become befogged by these conflicting views" sê Desmond Clark 1959:96 oor die kwessie van die hibridisasie van die "Hottentot type", en op ander terreine in verband met die voorvaders het ons dieselfde indruk, te meer aangesien ons ontuis is op hierdie gebied.

Ons roer nog een vraag liggies aan en knoop dit aan die teorie van dr. F.B. Lorch, 'n teorie wat ons weer by die kwessie van 'n oervolk bring, deur hom genoem *Qhuenasokê*, "the languages of the various Hottentot and Bushman tribes."

In die mate wat die Khoesangroepe met die Europese kultuur in aanraking gekom het, en van die tyd af, is hulle eie kultuur bedreig geword. Daarop is

reeds herhaaldelik gewys. Dit het spoedig geblyk dat die voortbestaan ook van hulle taal in die gedrang was. Orals is waargeneem dat Khoekhoens as taal ondergegaan het. Alleen waar hulle nog in afsondering was, het Khoekhoens hom as spreektaal kon handhaaf, soos in Groot-Namakwaland. Toe die sendelinge, by name die Rynse sendelinge, ook onder die stamvaste Namas begin werk het, en daar vir hulle doelbewus beywer het om die inlandse taal aan te leer en te gebruik, het hulle teenstand ondervind sodra hulle Nama in die skool wou laat leer. Van die kant van die Oorlamme en die Basters was dit verstaanbaar, maar dat die Namas self ook verset getoon het, dit wil sê net Hollands wou begunstig het, het van die sendelinge laat verklaar dat Nama spoedig 'n dooie taal sou word. Dus: van vroeg af (soos aan die Kaap) en orals, is die waarneming gemaak dat Khoekhoens as taal die aftog blaas, selfs in die buitewyke. Dit was 'n sterwende taal, eeuelank al. En tog: dit is nog steeds spreektaal, en moedertaal, en maak selfs in die jongste tyd vooruitgang, byvoorbeeld as skooltaal en skryftaal, met 'n genormaliseerde ortografie, en boeke, tydskrifte en blaaie verskyn daarin. Dit lyk of ook van die Santale 'n toekoms het, nl. in eie kring, en op skool en in geskrif handhawers en beoefenaars het. Koranna en Griekwa het totaal ondergegaan.

Vergeleke by hoeveel Khoesansprekers daar vandag by gesonde groei kon gewees het, was die agteruitgang geweldig groot. As aktiewe tale is die gemeenskappe wat hulle nog viriel gebruik, verkrimp tot eilandjies. Nama self word vandag hoofsaaklik deur nie-Namas gehandhaaf. Een enkele groep, die Damaras naamlik, is in getalle meer as al die Namas saam. Hoewel Khoekhoens dus nie gesien kan word as 'n uitgestorwe taal nie, word die handhawers wel gesien as die oorblywendes, die res, die laaste verteenwoordigers van 'n eens sterk volk oor 'n betreklik uitgestrekte gebied. Dieselfde geld van die Santale.

Dan is dit interessant om Lorch se rekonstruksie aangaande hulle verhewe plek by hom te sien. Vooraf: Lorch se siening laat mens baie dink aan die metode wat onder party Duitse taalgeleerdes gedurende die eeuwending toegepas is, byvoorbeeld deur Hermann Hirt (1865--1936) in sy *Die Indogermanen* (2 dele 1905-1907). Sy lieflingsidee was die van "pro-ethnos": ongeag hoe ver eilande van sprekers geografies uitmekaar lê, as daar in klank of om ander redes genoeg ooreenstemming tussen sulke stamme is, dan beskou hy hulle as oorgeblewe groepies van dieselfde gemeenskap, stam, volk ensovoorts. Hulle behoort proetnies saam, is 'n oervolk wat reeds daar was nog voor die koms van die Indogermane, soos by die Baske, Magjare en Finne, of: die *Venedi* van Pomeranië en die *Veneti* van Lombardië, die een Slawies en die ander Italies, moes in die gryse verlede één stam gewees het. Omdat ons die gryse verlede nie ken nie, kan maklik gegoël word. Ons kan dit ook by Lorch sien. Die *Hettiete (Hattusa)* verbind hy met byvoorbeeld die Sangroep *Hadza,* "a Bushman language", in

Tanzania, maar ons gee sy taalgroepe liewer in 'n aanhaling wat dan 'n familie van uitgestorwe tale bevat wat almal verwant aan Khoekhoens en San sou wees.

Die aanhalings kom uit die manuskrip van 'n samevatting van sy bevindings wat hy geformuleer het vir die samespreking wat dr. Lorch in 1981 met ons gehad het. Hierin verwys hy gedurig na sy gepubliseerde werk wat ons nie kon raadpleeg nie.

Dit gaan in eerste instansie oor nuwe lig wat hy deur die ontsyfering van die kleiskyf ("diskos") van Phaistos oor die Hiksos kon bring. Die Hiksos is 'n Semitiese volk wie se herderskonings Egipte na die bloeitydperk van die "Middel Ryk" verower het een ongeveer 180 jaar as farao's daar geregeer het, nl. van (ruweg) 1700 tot 1520 voor Christus. Die skyf van gebakte en aan weerskante beskrewe klei is deur Permier in 1908 in die ou stad Phaistos in die suide van Kreta ontdek. Lorch het vasgestel dat twee-derdes in 'n onbekende nie-Indogermaanse taal geskryf is wat hy (met Khoesanwoorde) *Qhuenasokê* genoem het. Hy kon die teks ontsyfer, die eerste wat dit reggekry het. Daar het hy ook die name van die konings van Hiksos gekry, name wat elders as Egiptiese farao's opgeteken staan. Bevestiging is ontwyfelbaar gevind toe hy, weer as eerste, daarin geslaag het om die 30 fragmente van die verbrokkelende *Papyrus Regius* van Turyn reg saam te stel, waarin hy die koningslys bewaar gevind het. Dit beteken dat die herderskonings tegelyk in Egipte én in Kreta geregeer het. Bowendien is die name van die Hiksoskonings self Qhuenasoké van oorsprong. Op hierdie stadium gaan ons twee aanhalings gee, die eerste oor die taal *Qhuenasokê, 'n baie groot familie wat almal uitgesterf het behalwe die Khoesangroepie,* en die tweede oor die geweldige uitgesterkte gebied waar sy Qhuenasoké gepraat sou gewees het, 'n gebied wat van Voor-Asië strek, langs die hele Middellandse See, weerskante, by die Gibraltarengte verby tot by die eilande in die Atlantiese Oseaan. Die kursiverings hieronder is van ons.

"By analogy with the term *Indo-European* I have introduced the term *Qhuenasokê* (short *Qhuena* or Q.) to describe *a synthetic mother-language - unrelated to Indo-European, Semitic, Ural-Altaic, or similar known language families - from which are derived a group of dead and living languages, the only still existing members of which are represented by what Schapera calls the Khoisan languages, i.e. the languages of the various Hottentot (Khoi) and Bushman (San) tribes.* Among the now extinct languages belonging to this group are Hattian or Hattusa — *the forerunner of mod. Hadza, a Bushman language* —, Hurrian, Phrygian, Lydian, Tyrrhenian — the forerunner of the later Etruscan, Philistine or Pelasgian — still wrongly considered by many an Indo-European language -, many of the languages of ancient Crete — such as Kydonian, Palaeocretan, Titanic, Eteocretan, and the like -, ancient Libyan — later mixed with Hamitic languages such as Berber, of which it still forms the substratum

-, ancient Atlantic — the forerunner of Guanche, a term here used for the speech of the indigenous inhabitants of all the Canary Islands, which latter probably represent Plato's Atlantis -, and, no doubt, many more. *The term Qhuenasokê itself I derived from !xwe- // na-so-!ke, 'First-there-sitting-people', i.e. 'autochthons'*, a term used by the Cham (/xam)-Bushmen to designate an extinct people or 'early race' (so translated by D. Bleek, The Mantis and his friends) whom they held in high regard, if not awe, probably due to the higher state of civilisation prossessed by these people. On the other hand, the term might simply refer to the relatively tall Philistines or Pelasgians, seeing that in Cham-Bushman the 'Blue Crane' (!k'o), one of the Philistino-Pelasgian totem birds, is described as a metamorphosed member of the 'Early Race', bringing to mind Homer's account of the Gerano machia, the annual battle between the Pygmies (or Bushmen) and the Cranes (or Pelasgians). In this connection it might be noted, too, that at Knossos, while the throne-room and council-chamber was designed and built for people of small stature such as Bushmen, the frescoes mostly depict men of slim, tall build of a type generally associated with the Pelasgians."

"As for the geographical distribution of the Qhuena-speaking peoples in ancient times in general, they seem to have extended in a belt stretching from the Caucasus in the East across Asia Minor and the island and shores of the Mediterranean to the Atlas region and Canary Islands in the West."

Dit is die "synthetic mother-language" wat Lorch spesifiek uit San oorgeneem het, die *Qhuenasokê*, wat ons die aanleiding gegee het om Lorch se rekonstruksie hier te noem. Wie so 'n taalfamilie met 'n samestelling uit 'n Santaal benoem, moet tog 'n noodwendige verband tussen San (of Khoesan, soos Lorch in sy beroep op Shapera doen) veronderstel. Die bepalende kenmerk van San moet dan tog met sy suigkonsonante daarby ook in berekening geneem word.

Dit was Lorch se een moeilikheid. Hy het dan tog daaroor iets te sê gehad, en een argument haal ons aan. Hy praat oor die "pelogliewe", die Ou-Griekse skrif wat vir 'n derde van die teks op die diskos van Phaistos (van Kreta) gebruik is (die lid *pelo-* is 'n verkorting van *Pelasgi*, die ras wat in voorhistoriese tye oor Griekeland versprei was): "... besides the fact that in Qhuenasoké the same root may be combined with a number of different clicks without alteration of sense, the absence of clicks in the phonetic values of peloglyphs and the fact that they are used in writing a similar sound value regardless of the clicks with which it may be combined, have led me to conclude that *the clicks in Khoisan are adventitous and due to secondary, later introduction* in order to distinguish some of the bewilderingly numerous homonyms, varying from tribe to tribe as to the kind of click used to differentiate the multiple senses of the same root."

Dr. Lorch het 'n groot naam onder sy vakgenote en het 'n besondere bydrae

gelewer. Maar sy verklaring van hoe suigkonsonante in Khoesangroepe gekom het, is totaal en absoluut onvoldoende. Tog meen ons dat sy rekonstruksie van 'n oervolkse gemeenskap waarby hy Khoesan betrek het, deur ons in aanmerking geneem moet word. Hy gaan van die standpunt uit dat Khoesan (in dié sin soos hy dit gebruik het) 'n groep tale met 'n hoë ouderdom is, dat hulle randtale is wat die oorblyfsel is van 'n stratum van reeds uitgestorwe tale. Dit is 'n aktuele vraag.

Ter aansluiting by Lorch: as daar na die oorsprong van spraak en taal gesoek word, het talle geleerdes die klapklanke in dié verband daarby betrek, soos A. Trombetti, Ch. Hockett, C.S. Coon, en tans Roman Stopa, bv. in sy *The evolution of click sounds in some African languages* (Kraków, 1960), en in sy indringende *Structure of Bushman and its traces in Indo-European* (Londen, 1972). Daaruit twee aanhalings. Op bl. 26: ". . .we have on this continent (Africa) the best preserved sequences of cultural and linguistic levels of evolution, beginning with those of Bushmen and Pygmies, next coming to the West-Sudanic types of culture and language, then to the Bantu Types and finishing in highly developed. . .Hamitic".

Op bl. 58 gee hy sy "conclusions":

"1) Bushman constitutes the most primitive now accessible type of man, culture and language;

2) Speaking roughly, Bushman approaches us to the type of human speech at the close of Upper Paleolithic;

3) Etymological studies on Bushman allow in many instances to penetrate into the original connexion between sound and meaning;

4) Etymological studies on any linguistic group of Africa have to count with the clicking substratum or a clicking genealogic source. This substratum seems to allow us to prove the genetic unity of all linguistic groups of Africa."

(My kennismaking met Stopa dank ek aan die prikkelende gesprekke met genl. Chris Pretorius van Pretoria)

PERSPEKTIEWE EN AFRONDING

Hierdie hoofstuk wil tegelykertyd 'n terugskouing wees oor wat ons in verband met ons studie oor die Khoekhoense name vir stamme gesien het, sowel as 'n algemene oorsig. In die afdeling **NAAMLYS** het ons met besonderhede gewerk, hier wil ons met algemeenhede werk, met heelhede.

Dit het 'n duisend jaar plus 'n halwe millennium na die geboorte van Christus geduur voordat Europa langs 'n ysvrye see, d.w.s. suidelik, by die Ooste kon uitkom. Dit het moontlik geword toe die Portugese net voor 1500 die landmassa van Afrika, die groot hindernis, kon omseil het langs sy weskus. Wat daarop gevolg het, is bekende geskiedenis. Dit sou 'n honderd jaar duur plus 'n halwe eeu voordat een van die seevarende lande vir hulle 'n vaste ruspunt langs die suidkus inrig.

Toe Van Riebeeck en sy geselskap hulle aan die voet van Tafelberg gevestig het, was hulle kennis van die inwoners aan die suidelike gedeelte van die vasteland nog baie skraps. Met sy vertrek in 1662 het Van Riebeeck deur omgang en deur navraag en gerugte drie heelhede aangeteken.

Hulle was:
1. Die Chobonas/Chobokwas, deur hom ook geïdentifiseer as "Monomotapers" en Swart Negers;
2. Quena, die haas onbekende naam vir die geelbruin inwoners wat algemeen "Hottentotte" genoem is, en
3. Soakwas/Sonkwas, deur geleerdes vereenselwig met San, in Afrikaans algemeen "Boesmans" genoem.

Namate die kennis van land en mense toegeneem het, is die drie groepe van Van Riebeeck ook deur ander bevestig. In hulle onvermengde kern verteenwoordig hulle drie suksessiewe beskawings wat opvallend simultaan in die suidhoek aktief opgetree het reeds lank voor die tyd dat daar aanraking met die Europeërs was. Ons noem hulle tentatief drie "rasse" (oor raskenmerke vgl. bv. C.G. Seligman *Races of Africa* 1930.) Argeoloë onderskei hulle, beginnende by die vroegste en soms gebruikende as internasionale terme daarvoor: *hunter-gatherers, pastoralists* en *agriculturists.*

Hulle handhaaf elkeen 'n eie lewenstyl, met die Boesman op die eerste trap in die stryd om oorlewing. Hierdie stryd om oorlewing en die verbandhoudende kultuur het veral in die jongste tyd baie aandag getrek en navorsers gelok. Toe *Homo sapiens* die vlaktes (en die berge) begin verken het, het hy hom vir voed-

sel veral gerig tot wat die natuur hom bied, nl. aan wat hy as veldkos kon ''oes'' (vrugte, bessies, wortels, uintjies, heuning, ens.) en aan diere kon kry (insekte, voël- en miereiers, kleiner diere en grootwild), waarvoor terme gebruik word soos ''jagters'' en ''insamelaars''. Sy behoeftes was min, sy gemeenskappies klein, vir die toekoms word geen voorsorg getref nie, aan sang, dans en vermaak was 'n behoefte, e.s.m.

'n Ander en ingewikkelder lewenstyl is gehandhaaf deur die Khoekhoen wat klein- en grootvee aangehou het. Hy het nog steeds veldkos bymekaar gemaak en het ook gejag, maar sy vee moes hy versorg en beveilig, bedags en snags, hulle het in kraalskappe saamgewoon, sodat hy behoefte aan 'n meer geordende samelewing gehad het en 'n hoofman gekies het. Daar was meer genietinge van die lewe, en hy het vir hom 'n ryker kultuur geskep.

Die derde ras was die Negervolk, 'n volk wat fisies beter toegerus was as die vorige twee, en verstandelik hoër gestaan het, en wat boonop as landbouende volk beter vir die dag van more kon gesorg het.

Dit is inderdaad opvallend hoe die drie beskawings uit drie opeenvolgende trappe hier gelyktydig bymekaar was. Ons praat nog oor die tyd voordat 'n vierde trap hier uitkom, die Europese beskawing wat die Hollanders gebring het.

Wat in die voortye tussen die drie voorgeval het, weet ons nie. Dat die pot dikwels oorgekook het, kan ons aanneem. Sulke aanduidings is daar. Die Damaras laat ons besluit dat die Khoekhoen en 'n Negervolk waartoe die Damaras behoort het, eeue gelede 'n stryd gevoer het waarin die Damaras oorwin en verslaaf is en selfs hulle taal prysgegee het. Dié inskakeling van die negervolk by die Khoekhoen was so volledig dat hulle hulle in 'n punt van geskil met die latere Herero's aansluit by die Namas wat hulle voortdurend sleg behandel, en nie by die eie stamgenote, hier die Herero's nie. Alle herinnering aan so 'n tyd van stryd is by die Damaras uitgewis, asook by die Namas self. Dit moet dus, sou mens meen, baie ver terug in die tyd gelê het. Die Namas was hoog op in die land gewees, bv. aan die Kunenerivier, en moes lank gelede ook militêr die oorheersende volk hier gewees het. Erens in die tyd moes daar dan die draai gekom het.

Ons het nog steeds vermy om te spekuleer oor toestande waarvoor ons nie vaste gegewens het nie, en ons wil ook nie nou daarin verval nie. Ons bly liewers by wat redelik seker is. Die geskiedenis en die oorlewerings vertel van die beweging van die negerstamme suidwaarts langs die ooskus van Afrika. 'n Gedeelte het in 'n westelike rigting afgeswenk. Uiteindelik het Swart en Bruin gebots en Bruin is gewoonlik verslaan of geabsorbeer, laasgenoemde deur samewoning. 'n Voorbeeld is wat met Ruiter se Gonakwas gebeur het, en dit sal wel net een van baie wees. Wat mens Khoekhoenland kan noem, het gevolglik telkens gekrimp.

In die artikel **CHOBONAS** is gewys op die skatpligtigheid van die Kaapse Khoekhoen aan die Chobonas, en daar is twee tegnieke genoem hoe die Negervolk die Khoekhoen in bedwang gehou het. Die Chobonas het gekom soos die onafwendbare noodlot vir die Khoekhoen. Die sterkste stoot was met die horing langs die ooskus. Ons weet seker dat die Khoekhoen op 'n keer rustig tot hoog in die huidige Zoeloeland gevestig was, maar daardie stoot van die Ngunigroep het gereik tot by die latere Xhosaland. Die Sotho-Tswanagroep het met meer aktiewe weerstand te doen gekry, o.m. omdat die Koranna en die Griekwa op 'n tyd oor die vuurwapen en die kommandotegniek beskik het waarteen die assegaai nie bestand was nie.

Teen die Chobonas (ons gebruik nog deurgaans vir die algemene naam die naam van die Khoekhoen self vir die negervolk hier) moes die Khoekhoen dit aflê, óf met gelatenheid, óf deur die bevel van die lem van die assegaai.

Die Khoekhoen het dit ook met die Soakwa/Sonkwa te doen gehad. Hulle was orals, en altyd uiters gevaarlik. Die gifpyltjies was tingerig en klein, maar die skut se oor en oog skerp. "Where distance renders sound inaudible, the eye operates with a precision and force which a person who has never witnessed the like, would scarcely be disposed to credit. By the latter alone, they will often discern with distinctness what others require a telescope to distinguish, and discover the nature and appearances of particular objects, when persons less versed in observation would scarcely be able to perceive the figures themselves" (Smith 1930:179). Verbasend is ook sy bekruipkuns. As 'n gebied waarin die Sonkwas volop is, ook bv. Khoekhoen as bewoners tel, kan hulle die Khoekhoen tot die bedelstaf bring en uitroei. 'n Voorbeeld daarvan kry ons by Beutler 1752, vgl. **LANDSHOTTENTOTTE**. Aan die ander kant het party Khoekhoenstamme weer die Sonkwa in hulle diens ingespan, soos die Namakwas gemaak het wat hulle as wagters, spioene of soldate aangewerf het, en in Groot-Namakwaland het die Namas party Sonkwas heeltemal ver-Nama, soos die *Hai-//um*.

En toe kom die vierde en die vyfde groepe. Groep 5 was die slawe waaroor ons later net 'n terloopse opmerking hoef te maak. Maar groep 4 is van beslissende betekenis. Hulle is die Europeane: die Hollandse Kompanjiesdienaars en die koloniste. Waar ons die Sonkwas, die Khoekhoen en die Chobonas as die drie opeenvolgende stadia in die progressie van evolusionistiese ontwikkeling gesien het, is die Europeane uit die sfeer waar die beskawing destyds sy hoogste sport bereik het. Daarmee het ons aan die suidhoek die hele spektrum in aksie in al vier die stadia simultaan saam.

Dit het gelei tot 'n teenstelling van beskawings en lewenstyle, wat vir die Khoekhoen swaar getref het. Waar ons enkele perspektiewe trek, mag dit goed wees om ook na die motiewe van die destabiliserende party te kyk, nl. die Hollanders.

Suidelike Afrika het vir die handeldrywende Wes-Europa weinig te bied gehad. Hulle het by hom die lang pad verbygeseil om by die speserye en kaneelbas te kom, by die sy en weefprodukte, die juwele en ander aanloklikhede. Vir Suidelike Afrika se volstruiseierdoppe, karosse, assegaaie, kieries en dergelike meer het hulle geen handelsposte opgerig nie. Van ivoor het hulle ook nog weinig af geweet. 'n Anderhalwe eeu het hulle die kuste en die storms gewoonlik vermy, hoewel hier 'n behoefte aan 'n verversingspos bestaan het. So 'n verversingspos het hulle wel gehad, die eiland St. Helena, onbewoon, met vars water en 'n betreklike veilige hawe en met skape vir die vang. Toe op 'n keer 'n paar mak honde (waarmee die wildgeworde skape gevang is) agtergebly het en self wild geword het en vir hulleself skape gevang het, en toe daar ook konkurrensie kom, veral van die kant van die Engelse, het die Hollanders aan Tafelbaai gedink. Daar was wel inwoners, maar die inwoners het volop vee gehad en, soos geblyk het toe die *Haarlem* se gestrandes oor 'n jaar lank daar op die retoervloot gewag het, die inwoners was vriendelik en vreedsaam. Daar was ook die moontlikheid vir tuinbou met die oog op groente en vrugte tot voordeel van die siekes aan boord.

Die NOIK het klaarblyklik geen territoriale ambisies gehad nie. Ook was dit in eerste instansie nie 'n handelspos nie, bv. soos die Ooste dit gekry het. In eerste instansie was dit 'n humanitêre onderneming om 'n hersteloord vir siekes daar te stel en om die kragte van die ander op te bou. En as 'n soort van salwing van die gewete: om die christelike geloof vir die "heidene" te bring.

En tog was dit ook 'n handelspos en het dit tot kolonisasie gelei. Daaraan het die Hottentotte deels ook self skuld gehad. Die een faktor vloei uit die ander voort.

Die tuinbou het die Hollanders self behartig, en wel met Hollandse arbeid. Die Hottentot (die Hottentot-Hollandse naam het destyds klaarblyklik geen pejorasie ingehou nie) het afsydig van harde liggaamlike arbeid gestaan en was alleen vir ligte werkies te vinde vir onmiddellike beloninkies.

Die veehandel kon geen voordeel trek uit die Strandlopers van Herry nie, want hulle het geen vee besit nie, ook nie uit die Kaapmans van Gogosoa nie, want hulle het net genoeg vir eie gebruik gehad, ook nie uit die Tabakdiewe van Chora nie, want hulle wou uit nasionalistiese gronde nie aan die Hollanders verkoop nie. 'n Tydlank was die leweransiers die twee afdelings van die Cochokwas van Saldanhabaai, die een onder die slanke en waardige Oedasoa, en die ander onder die swaarlywige swart kaptein Gonnema met hoofsetel aan die Vier-en-twintig Riviere. Hulle het egter nie altyd voldoende vee gelewer nie.

Die tyd het begin aanbreek dat die Kompanjie toe self amptenare moes stuur om vee binnelands te gaan aankoop, en die vee moes toe deur die amptenary versorg word. Die Kompanjie word toe self "veeboer". Hy skakel die Khoe-

khoen geleidelik uit, of ook: die Khoekhoen skakel homself uit. Die Kompanjie word ook wettige landeienaars toe hy in 1672 (20 jaar na Van Riebeeck se landing) Saldanhabaai en die Kaapse distrikte van Gogosoa se oudste seun en opvolger Schacher koop. Die Kompanjie het in feite daardeur die hele land gekoop wat al meer deur uitbreiding onder sy diktatuur gekom het. Die proses van kolonisasie wat met die instelling van die stand van Vryburgers in 1657 in prinsiep begin het, het tot die oorname van die land gelei. Die Kompanjie het na die Kaap gekom as die verleë party, met vreedsame bedoelings, onderdanig aan die gevestigde inwoners wie se oppergesag hy erken en geëerbiedig het, maar ten spyte van al die goeie voornemens het die omstandighede sy eie ingeboude loop geneem.

Die studie van die volks- en stamname reflekteer dié verloop in baie opsigte. Op die verbrokkeling van stamme is o.a. in die voorgaande hoofstukke gewys. So het baie name verdwyn, sommige vir goed, ander het elders herverskyn, en dan is daar ander name wat opgekom het, nuwe name vir nuwe groeperings en herstrukturering, soos die Afrikaners van Jonker, die Basters, Booise, Kleurlinge, Bruines, Oorlamme, Witboois. Enkele van die nuwe name het op hulle beurt ondergegaan, en van die genoemdes is daar twee wat 'n eie roepingbewustheid ontwikkel het en toekomsgerig by die Basters en die Bruines geword het.

In die **NAAMLYS** is die hoofsake oor elke naam na vermoë gesê, tog word 'n paar algemene opmerkings by enkeles hier gemaak.

Wat ons van die Khoekhoen weet, is prakties alles uit die pen van nie-Khoekhoen. Dit hoef nie, maar dit kan soms wel 'n mate van gekleurde siening gee. Om 'n naamkundige voorbeeld te gee. Die Europeërs was meer as 'n eeu en 'n half met Khoekhoen in aanraking gewees voordat die Khoekhoen se eie volksnaam opgeteken is, en dan onvolledig en te eng toegepas (vgl. **QUENA**). Maar onder hulle was die algemene of volksnaam nogtans in volle gebruik gewees. Feit is dat die Khoekhoen by kundige navraag hulle stamnaam opgegee het in plaas van hulle volksnaam.

Interessant is die opmerking van Willem Uithaler wat in 1835 deur dr Andrew Smith (in VRV 21 1940:284 en 288) ondervra is. Smith sê: "The name of his tribe was Kaya or Hoyman Hottentots [*Hoyman* vir *Gonnema(n)*, 'n kaptein van die Cochokwas of 'Smalwange'] ... The Hoymans were also called *Quaikuip*, but this word appears to be used as a general term to indicate all of that class of people..."

Willem, 'n sterk leier en rebel, sê in feite dat daar twee name is vir die stam aan wie hy behoort: die spesifieke stam is die *Hoymans*, d.i. die *Gonnemans*, maar die "general term to indicate all of that class of people [verstaan: al die "Hottentotte"] is *Quaikuip*," Smith se spelling vir *Khoekhoeb*, ook *Khoikhoib*.

[Die *-oe-* in *khoe* is eintlik 'n tweeklank, en dit word moontlik geag dat tussen die twee vokaalklanke 'n oorspronklike oorgangsklank *-w-* "uitgeval" het. *Khoekhoe-b* (ekv.) word begryp as betekenende "Iemand wat 'n mens (*khoe-b*) of lid is van sy eie mense".]

Die eintlike volksnaam wat toe algemeen in gebruik was, was *Hottentot.* Dit is te betwyfel of in die vroeë dae aan dié naam iets neerhalends ten opsigte van die benoemde gekleef het. Waarskynlik nie. Eers toe daar veel later 'n stratifikasie gekom het van hoog en laag, kon op die laerstaande neergesien word. *Hottentot* is aangevoel as 'n term om smalend te sê dat die benoemde onbeskaaf was. Daardie betekenis is in die naam ingedra, dit was oorspronklik nie daar nie, of nie noodwendig daar nie. Nou is die kwetsende so sterk dat die gebruik van die term selfs strafbaar geword het. Dit is waarskynlik sy betreklike onbekendheid wat die alternatiewe naam *Khoekhoen* 'n neutrale waarde besorg het en as wetenskaplike term aanneemlik gemaak het, en bowendien was die term uit die sfeer van die volk self wat hom die allure van onvervalstheid verleen het.

Die studie van die Khoekhoense stamname het nog 'n nuttige neweproduk gelewer. "Neweproduk", want die opdrag was om in die eerste plek die stamnaam se *etumon* of "ware (en oorspronklike) be-tekenis" te probeer vasstel, menende dat dit in sy soms gefossileerde vorm tot die hoekom van die naam sal lei. Die naam mag só 'n stuk verbleekte of verlore geskiedenis openbaar en ons basiese kennis verryk. Deur navorsing weet ons dat 'n stamnaam in die meeste gevalle 'n patroon volg om die kapteinsnaam tot stamnaam te verhef. *Cochokwas* beteken op 'n stadium "die Smalwange". Maar dit is tog duidelik dat alle Smalwange nie smalwangig sal wees nie, die meeste kan bv. bolwangig wees. Die afleiding is nou voor-die-hand-liggend dat hulle die naam van 'n (vroeëre) kaptein aangeneem het, 'n naam wat vir die betrokke persoon goed beskrywend en waar was, etimologies, maar vir die volk as geheel onwaar mag wees, hoewel dit etnonimies nog volkome in orde sal bly, omdat dit 'n lid van die volk identifiseer (*iden-*, aangepas uit *idem-*, beteken "dieselfde") .

Dit gaan by ons dus nou oor 'n "neweproduk" van die studie. Deur identifikasie kan ons soms ook 'n bydrae oor die trekrigtings en -roetes van 'n bepaalde stam lewer en gapings in die geskiedenis aanvul. Ons illustreer dit aan die hand van die *Cochokwas*.

Ons gebruik die term *Cochokwas* as 'n groepnaam vir 'n stam wat van Saldanhabaai se dale gestrek het tot aan die "Africase geberchte", 'n breë gordel van wes na oos, en diep tot aan Piketberg, oor die Groot Bergrivier tot die Vieren-twintig Riviere, by Riebeek-Kasteel en daar verby. Hulle was "eenige duijsent mannen sterk". Hulle het onder twee kapteins gestaan, Oedasoa en Gonnema. Toe die stamlewe verbrokkel geraak het, het sommige weggetrek en ander agtergebly en grootliks verhollands. Ons kyk nou na die twee faksies wat weg-

getrek het, die een faksie van Oedasoa en die ander faksie van Gonnema.

Gonnema (die diklywige kaptein wat sy gesig met roet swart gesmeer het) se faksie het hulle stamnaam verander en na hulle kaptein die *Gonnemans* geword. Die gedeelte wat padgegee het, het naastenby uit die gesig verdwyn. 'n Paar keer hoor ons van 'n kraal van *Goenjemans* of van 'n persoon wat 'n *Goeyeman* was, soos in die artikel **GONNEMAS** aangevoer is. Dit was blykbaar ongeorganiseerde en meestal los trekkies. Daar was duidelik ook 'n taamlike groot trek, mens kan sê 'n Groot Trek. Dit weet ons seker eers nadat ons die verbasterde vorm van die naam *Gonnemans/Goeyemans* kon identifiseer in die Bergenaars wat as *Hoymans/Hooymans* bekend geword het. Willem Uithaler het aan dr. Andrew Smith in 1835 vertel hoe hulle getrek het, onderkant die berge langs die suidkus tot aan die Gamtoos- en die Swartkopsriviere, toe oor die berge noord- en noordweswaarts tot hulle in Griekwaland-Wes was. Vgl. die artikel **HOYMANS**

Die ander faksie het die naam *Cochokwas* behou. Die Hollanders het hulle die "rechte Saldanhars" genoem en volgens Dapper was hulle in 15 of 16 krale verdeel in omtrent 400 of 450 hutte. Hoewel Oedasoa die status van opperste kaptein gehad en in rang bokant Gonnema gestaan het, was sy faksie kleiner. Ons tref die Cochokwas teen 1700 aan as 'n groep wat onrustig geword het: sommige het agtergebly en ander was aan die trek. Net soos 'n gedeelte van die Gonnemans ooswaarts getrek het (die Hoymans bv.), het ook 'n vertakking van die Cochokwas son-op getrek.

Dit weet ons as ons die naam *Cogmans* identifiseer. 'n Wisselvorm van *Cochokwas* is *Cochonas* (Van Riebeeck o.d. 29/10/1657), die name verskyn net na 1700 as *Koeke-mans* in die omgang, en as *Cogge-* en *Cogmans* (vgl. Cogmanskloof en -rivier). Dit dui die trekrigting aan: hierdie groepie Cochokwas moet dus 'n tydlank hier in die Klein-Karoo gevestig gewees het. Wat daarna van hulle geword het, weet ons nie. Wat ons wel weet, is dat Wikar en Gordon in 1779 Cochokwas aan die Oranjerivier gevind het, suidwes van die huidige Upington. Dan verskyn die naam as *Aukokoa* (by Wikar) en as *Ogoqua* (by Gordon), telkens sonder die *C-*(*K-*) vooraan soos vroeër in die Wes-Kaapse dialek, d.w.s. in 1779 hoor ons die naam volgens die Nama-dialek, gedevelariseer. Deur identifikasie van die soms erg verhaspelde stamname kan die etnonimikus ruspunte op tydstippe van stamme soms vasstel en 'n nuttige bydrae lewer. Vir beredenering en bewysvoering raadpleeg die artikel **COCHOKWAS**.

Nog 'n vertakking van die Saldanhabaaise Cochokwas was die *Odikwas*. Vervang ons die uitgang *-kwas* (ml. mv.) deur *-eis* vir "volk" (vgl. Koranna *//êis*, Nama *//áis*), dan is *Odi-kwas* gelyk te stel met *//Ute-//êis*, die Korannavorm vir die volkryke "Springbokke" van Pniel uit die tyd van Wuras. Hoe hierdie afdeling van die Cochokwas, die Springbokke, na Pniel en omgewing getrek

het, is ons onbekend (vir identifikasie kyk **ODIKWAS**), maar die slotsom is tog dat dit lyk of die stamnaamkundige deur identifikasie nuwe perspektiewe oor die Cochonas van Saldanhabaai tot bv. Riebeek-Kasteel kon open.

Onthou moet word dat Wikar 1779 die Cochokwas volgens sy segsmanne uitgeken het as Groot Korannas, en naas hulle was daar die Kaapmans bo-op die Skiereiland wat Wikar die Klein Korannas genoem het. Hoe hulle saamhang met die ander "familie" daar, almal lede van die Korannas, het ons elders onder B van die artikel **KORANNAS** geprobeer uiteensit.

Volgens ons bevindinge en insigte het Van Riebeeck se Hottentotte 'n baie belangrike rol gespeel.

Daar is vir eers die emigrante.

Oor die Cochokwas het ons iets gesê. Die westelike vertakking (van Oedasoa) moes gesplits getrek het, party langs die weskus, moontlik volgens die loop van die Olifantsrivier, oor die Groen- en Buffelsriviere tot hulle by die waters van die Oranjerivier by en bokant die Augrabiesval waarskynlik in voeling met die Namas gekom het (hulle noem hulle nou volgens die Nama-dialek *Ochokwas* en nie meer, volgens die Kaapse dialek, die *Cochokwas* nie). Een trek het eers 'n tydlank in die Klein-Karoo oorgestaan, tussen die berge van Montagu, en is toe noordwaarts. Die rigting ken ons nie, maar as ons dink aan hulle oostelike tak (volgens die kaart van Valentyn), die *Odikwas* wat onder die Korannanaam van *//Ute-//?eis* en die Hollandse naam van *Springbokke* opgedaag het langs die Oranjerivier by Pniel, dan kon hulle met die ander seksies oor Victoria-Wes opgetrek het. Met Jan Bloem, vader en seun, as kapteins, het hulle met kruit en geweer baie onheil gestig.

Die Gonnemans, die oostelike helfte van die Cochokwas wat onder die energieke swart kaptein Gonnema gestaan het, het eers getrek tot by die huidige Port Elizabeth voor hulle as *Hoymans* in 1835 in Griekwaland-Wes op hulle beurt onheil gestig het, veral die klomp wat as Bergenaars geopereer het. Die Gonnemans was as emigrante dus ook makers van geskiedenis.

Al die genoemdes was Groot Korannas. Die hart van die Groot Korannas was natuurlik Van Riebeeck se Gorachoukwas of Tabakdiewe. Uit hulle het die stigter van die Korannas voortgekom, nl. !Kora. !Kora se nageslag is die invloedryke Towenaars, en die kapteinsfigure van die Taaibosse. Hulle operasiegebied was nie die lang Oranjerivier nie, maar die Vaal- en Hartsriviere. Van Riebeeck het ook die Klein Gurikwas geken (hulle was o.a. veehoeders van Oedasoa se Chari-Ghurikwas). Blykbaar het hulle nie veel "geskiedenis" gemaak nie, al word 'n verband tussen hulle en die Groot Griekwas veronderstel.

Die aanduidings is dat die vertrekkende stamme van Van Riebeeck 'n woelige en geskiedenismakende potensialiteit geopenbaar en uitgevoer het, en ons meen dat hulle onder die drie "Families van stamme", die Kãi-//Khaun, die

Wes-Kaapses en Korannas as groep, en die Suidoostelike groep, die uitgebreidste aksieveld beset het en die aktiefste van almal was. Ons het nie op die militêre en koloniserende bedrywighede van al die stamme van die Groot Korannas gewys nie.

Kortliks ook iets oor die Klein Korannas, by name die *Goringhaikwas* van Van Riebeeck. Indien *-hai-*, soos algemeen aanvaar word, beteken "kraal", dan is hulle die "Hoëkraalmense", indien *-hai-*beteken "volk" (*//âi-*), dan is die letterlike vertaling "Hoëvolkmense".

Nou het Wikar 1779 by Kheis 2822 CC (ruweg tussen Upington en Prieska) 'n stam teëgekom met die naam (in Wikar se spelling) van *Kouringais*, letterlik "Hoëvolk", by Engelbrecht "the High Tribe". Engelbrecht 1936:5-7 het heelwat aandag aan hulle gewy en ook Maingard en ander kenners is van mening dat die *Kouringais* Van Riebeeck se *Goringhai(kwa)s* is wat hier aan die Oranjerivier herontdek is, net soos bv. Van Riebeeck se *Cochokwas* bokant die Augrabies herverskyn het. Oor die gelykstelling van *Goringhaikwas* en *Kouringais* was nooit enige twyfel nie. Dan is ook aangeneem dat die emigrerende gedeelte van die *Goringhaikwas* of *Kaapmans* waarskynlik van die Skiereiland af 'n rigting noordwaarts ingeslaan het tot by Kheis.

Nou word 'n derde naam opgespoor wat by die twee genoemdes skyn aan te sluit. Naby Plettenbergbaai het die goewerneur na wie die baai toe vernoem is, in 1778 by 'n nedersetting aangedoen genoem die *kleijne hoge kraal*, en dan vervolg Engelbrecht 1936:6 "The one-time existence of people of the High Tribe in that part of the country is further revealed by the traveller Campbell [1813], who visited them at their settlement about five miles from George, or at the present Pacaltsdorp, which in his time was the *Hooge Kraal* or the *Hooge Hottentot Kraal*..."

Naamkundig lyk die kans groot dat ons in al drie gevalle met dieselfde stam te doen het.

Ons werk nou met daardie veronderstelling. Dan kan ons van die trekroete vir ons 'n beeld maak: die Kaapmans het inderdaad na Kheis getrek deur 'n noord-noordoostelike koers in te slaan, of: die Kaapmans het die tendens van baie gevolg en eers langs die suidkus getrek tot by George, Plettenbergbaai en moontlik verder voordat 'n deel dan noord-noordwes getrek het tot by Kheis. Daar is natuurlik ook ander roetes gewees, maar vir ons is nou van belang dat waarskynlik ook die Kaapmans, d.i. die Skiereilandse Goringhaikwas (Hoëkraalvolk), of 'n deel van hulle, son-op getrek het, net soos bv. die Gonnemans of selfs die Cochokwas in die begin.

Vraag nr. 1: wat was die rede vir hierdie drang na die opkomende son? Vraag nr. 2: Wat het hierdie Trekkers daarna van koers laat verander? Dit lyk tog asof iets hulle pad son-op geblokkeer het. Die Swartes waarskynlik nie, hulle was

nog te ver weg. Goed moontlik was dit die Boesmans. Teen so 1740-50 het hulle, volgens Beutler (kyk **LANDSHOTTENTOTTE**), in hierdie suidoostelike gebiede die oorhand gehad en gevestigde Khoekhoense stamme verstrooi en verdryf.

Behalwe die Strandlopers het dus 'n gedeelte van ál die stamme in die nabye omgewing van die Kasteel op 'n tyd na Van Riebeeck se vertrek verhuis.

Die wat nie geëmigreer het nie, het daar ontstam, soos alreeds beskryf is, en het tot op sekere hoogte ook hulle taal en kultuur verruil. Party het hulle in diens van koloniste gestel, en so al meer en meer die maniere van die koloniste vir hulle toegeëien. Daar was ook 'n mate van verbastering.

Toe ook onder hulle in die loop van die agtiende eeu 'n uittog begin posvat het na die noorde, het veral twee nuwe groeperingsterme in omloop gekom. Dié terme was nie stamnamig gefundeer nie. Daar is heeltemal 'n nuwe grondslag gelê met die name *Oorlamme* en *Basters*. Hoewel dit nie so lyk nie, was albei name waarskynlik selfgekose en bedoel as ername. Dié name het 'n nuwe standsverskil tot uiting gebring, het heengewys op 'n hoër beskawingspeil. Hulle is nie meer onbeskaafde of rou, onkundige "Hottentotte" nie, of, om 'n Maleise woord uit die slawetaal te kies, hulle is nie meer "baar" nie ("onervare, ongeleerd, rou") . Teenoor "baar" het "oorlams" gestaan, afkomstig uit Maleis *orang lama* (*datang*), "'n mens (*orang*) wat al lank gelede (*lama*) na die Ooste gekom het (*datang* = aankom/aangekom)".

'n Oorlam in sy Kaapse konteks is iemand wat al lank in die land inheems is, die gewoontes en sy maniere ken, hom bv. europees aantrek, en wat Hollands praat, en dan moet bygedink word: iemand wat nie 'n slaaf is en as 'n "paai" of 'n "jong" aangespreek mag word nie. 'n Oorlam is niks anders nie as 'n Bruin Blanke. Trouens, 'n Oorlam sien neer op 'n "Hottentot".

En 'n Baster is weer niks anders nie as 'n Oorlam wat êrens langs die lyn die bloed van 'n Blanke in sy are gekry het. Gevolglik sien hy op sy beurt neer op die Oorlam en dra sy Hollandse naam en van met trots en handhaaf sy christenskap met eer as sy ryperd en skietgeweer hom nie te erg in die versoeking lei nie. Die grens tussen Baster en Blank het klein geword en selfs soms verdwyn, en daar is baie gevalle gewees waar die grens oorgesteek is.

Vir sover as daar Oorlamtrekke noordwaarts was en hulle hulle veral noord van die Oranjerivier gaan vestig het, het hulle geen Oorlamstate gestig wat lewensvatbaar was nie. Selfs met die kommandostelsel en met geweer en kruit kon hulle nie 'n standhoudende staat inrig nie. Alleen die Basters het so 'n ryk in Rehoboth gestig en dit gesond gehou en is besig om dit met staatsmanskap uit te bou. Byna-byna het die Basters wat hulle laat ompraat het om die naam van *Griekwas* aan te neem, hoewel hulle in der waarheid meer Korannas as Griekwas getel het, daarin geslaag om 'n staat te stig. Hulle het inderdaad die leiers gehad in die Waterboers en die Koks, en die geleenthede in sowel Griekwaland-

Wes as in Griekwaland-Oos, maar die geskiedenis het in albei gevalle te rapporteer dat uiteenlopende kragte die mooi gedagte tot niet laat gaan het.

Daar was dan van die ou Khoekhoenssprekendes net twee wat met behoud van die ou name en in 'n eie kerngebied oorgebly het, die Namas en die Damaras. Daar was van die geëmigreerde gesiviliseerdes uit die Kaapkolonie net die Basters van Rehoboth wat met staatkundige bevoegdheid oorgebly het. Die agtergeblewenes in die Kaapse distrikte, hulle wat nie weggetrek het nie, het 'n bestanddeel gevorm van die geïnkorporeerde veelvolkige heelheid bekend as die Bruines of Kleurlinge met 'n ontplooiende identiteit en 'n roepingbewustheid, toekomsgerig.

Daar kan gesê word dat in Suidelike Afrika gedurende die afgelope drie eeue en 'n half uit vele korrels een brood gebak is.

Naamlys

AANWYSINGS

Kopstukke

Khoekhoense stamname kom in die reël as een woord voor, d.w.s. die bestanddele daarvan word gewoonlik vas aanmekaar geskryf. As kopstuk verskyn hulle aanmekaar behalwe waar by opeenhoping van klinkers die lees lastig mag wees en 'n verdelingstrepie nuttig geag word. Die inskrywing is alfabeties volgens die Latynse stelsel en daarom word die suigkonsonante in die kopstuk weggelaat. Vir die vinding van 'n naam het dit groot praktiese nut, veral vir diegene wat Khoekhoens nie ken nie, al verloor ons daarmee iets aan wetenskaplikheid.

Wat volgens die konsensus die bruikbaarste skryfnorm beskou word, word die eerste geplaas, en daarna enkele spellingvariante. As die variant baie sterk van die "norm" afwyk en in sigself redelik frekwent is, dan word hy by wyse van kruisverwysing op sy alfabetiese plek opgeneem. In die kopstuk is die uitgang *-qua(s)* gespel as *-kwas*. As 'n stamnaam nie-Khoekhoens is (bv. as bynaam, toenaam of vertaling in Afrikaans of 'n ander taal) en redelik of heel bekend is, word hy op sy alfabetiese plek opgeneem, maar dan tussen vierkant hakies geplaas.

Inskrywing en Bespreking

Ons volg die gewone skema van: Wie? (segsman in die ruime sin); Wanneer? (datum of tydperk); Waar? (bron) en Wat? (die direkte woorde by wyse van aanhaling/sitaat, altyd in chronologiese volgorde). Dit bied die materiaal aan wat gerig is op die opdrag om die betekenis, etimologie, leksikaal en wat daarby behoort, te probeer vasstel binne die verband van die besondere gemeenskap.

Die materiaal is 'n seleksie, veral waar daar oor 'n naam volgens ons gerigtheid veel geskryf is. Dan het dit noodsaaklik geword om ons streng te beperk in die sitatekeuse uit wat vir ons beskikbaar geword het. Die Khoekhoen het reeds lank in die brandpunt van belangstelling gestaan en oor hulle is daar al gedurende vyf eeue talle berigte beskikbaar (Dias het in 1488 al met hulle kennis gemaak). Elphick 1977:xvi sê o.m. "... the materials which must be examined are dauntingly extensive", en hy is sekerlik 'n bevoegde gesaghebbende hieroor. Daar sal bepaald bronne wees wat ons nog nie aangeboor het nie. Nogtans word in die bronnemateriaal 'n bloemlesing aangebied wat die kritiese leser sal help om ook self die gevolgtrekkings te evalueer waartoe ons geraak het, en by punte van onsekerheid kan daar deur raadplegers nuwe segmente na vore kom.

Waar in die sitate heelwat teenstrydige "verklarings" aangegee word, is soms van die gewone stelsel afgewyk en het ons reeds aan die begin ons gevolgtrekking meegedeel in plaas van aan die slot, en so kan by die lees deurlopend ons eie standpunt met die van ander vergelyk word.

Spelling van Stamname

1. In aanhalings en uittreksels word die betrokke name gespel soos hulle in die geskrif of dokument opgeteken staan. Hier moet altyd rekening met die taal gehou word waarin die stuk gestel is. In 'n Hollandse teks klink die oop en die geslote *-u-* anders as in 'n Duitse of 'n Engelse teks, en 'n Franse *-ou-* het nie dieselfde waarde as 'n Hollandse *-ou-* nie.

2. In die bespreking wat op die deels ingekeepte sitate volg, is die medium hier Afrikaans en word die gegewe naam vanuit Afrikaanse standpunt bespreek. *Koranna* word as ekv. beskou, sy mv. is *Korannas,* hoewel *Korana* in Khoekhoens reeds mv. is en *Korannas* daarvolgens dan twee meervoudsuitgange het. Ook stamname wat op *-kwa* uitgaan (in Nederlandse tekste in vroeër tye gespel *-qua*) het 'n Khoekhoense mv. Maar binne Afrikaanse verband behandel ons *Namakwa* en soortgelyke gevalle as 'n enkelvoud, as 'n ongelede stam. In Afrikaans het hulle ook geen suigkonsonante nie, en so meer.

3. Byname wat party stamme gekry het, en hulle was byna sonder uitsondering Hollandse byname, het ook geen groot probleme gebied nie. Hulle is gespel volgens die tyd, geleentheid en gerigtheid, so kon hulle maklik verafrikaans word, bv. *Kaapmans, Koopmans, Tabakdiewe, Strandlopers.* Dit geld in gelyke mate van binnetaalse Khoekhoense stamname wat letterlik vertaal is in Hollands, bv. *Bondelswarts, Rooinasie, Veldskoendraers.*

   Wat spelling betref: nr 1 hierbo is gewoonweg net oorgeskryf soos hy in die bron staan, nr 2 is ook ontvang en volgens Afrikaanse spelreëls behandel, dit kon ook van nr 3 geld. Dit hang alles van die gerigtheid van die skrywer af en is bowendien nie primêr die taak van die Khoekhoenis nie.

4. Ons kry nou wel name wat vir sommige 'n probleem skep, en ons moet ook standpunt inneem.

   Familiename se spelling staan vas: daar is geen "verkeerde" spelling nie. Wat dit ook al is, soos die gebruiker dit oorgeërf het, so is dit vir hom reg en deur die wet beskerm. Die spelling van ou plekname staan ook betreklik vas, hoewel jonger plekname met weinig tradisie tot steun soms "gemoderniseer" word. Dit sou goed gewees het as daar 'n dwingende eerbied ook

vir stamname opgebou kon gewees het. Immers, ouer name het soms 'n vorm wat uit baie variante gepuur is en tot norm ontwikkel het, soms oor 'n lang tyd. *Cumi-sokwas* 1662 kry ons in 1685 as *Kame-sons*, in 1762 as *Comeincquas* en in 1779 as *Kami-ngou*, waaruit (of waarnaas) *Gaminus* gekristalliseer het. As schnalzlose vorm het hy status verkry en het in die literatuur dokumentasiepeil behaal en is lank behou.

Maar daar is 'n onvoldaanheid. Dit blyk daaruit dat in wetenskaplike werke die naam met sy suigkonsonante geskryf word soos dit gehoor word onder goeie sprekers, bepaaldelik onder diegene wat die betekenis ken. Dit skep 'n dubbelheid, aan die een kant is daar 'n "gebrekkige" spelling, aan die ander kant 'n "korrekte" spelling met 'n binnetaalse weergawe. In ernstige werk behoort die spelling *!Gami-≠nus* tot sy reg te kom.

Nou het ons in die jongste tyd ook al die spelling *!Khami-≠nûs*, en selfs *!Khami-≠nus* gesien.

Wat hier gebeur het, is dat die spelling gemoderniseer word met inagneming van die amptelike ortografie soos deur die Administrasie van SWA vasgelê is in *Nama/Damara, Spelreels no. 2,* 1977. Hierdie neiging tot aanpassing sal seker by geleentheid opduik. So het ook ons die spelling van die nasionale naam *Khoikhoi*, met sy baie lang tradisie van meer as 'n eeu, vervang deur *Khoekhoe()*, en name met bv. die komponent "*Gei*" vir "groot" het ons ook al teëgekom met *Kai*.

Reg of verkeerd, ons wil as algemene beleid, voorlopig altans, so ver as moontlik die "tradisionele" spelling eerbiedig. Waar daar afwykings is, sal dit gering wees.

By *Khoekhoen* het ons die saak van spelling genoem. Daar is ook nog sy skryfwyse. Baie algemeen was (in die verouderde spelling) die skryfwyse *Khoikhoi* of, verkort, *Khoi*, sonder 'n uitgang wat genus of getal kan aandui. So 'n vaste vorm het wel sy voordele. Ons vind dit egter lastig om die paar *San* en *Khoekhoen* nie eenders te behandel nie. Hulle is soos stalmaats. Ons het nog nie die vorm *Sa-* of *Saa-* teëgekom nie, en daarvoor bestaan goeie redes. Sonder om dit verder te beredeneer, is ons voorkeurvorm *Khoekhoen*, gelyklopend met *Sa(a)n*, waar die *-n* in albei gevalle opgevat word as die merker van die meervoud gemeenslagtig.

Terloops word gemeld dat *Saan* nou die amptelike spelling is en nie meer *San* nie, soos sopas aan ons meegedeel is. Ons het te laat van hierdie besluit verneem om nog die nodige aanpassing in ons teks te maak.

Die leser sal opmerk dat by voorkeur die term *Khoekhoen* gebruik word, ook waar dit binne die raamwerk van 'n gegewe tydperk *Hottentot* moes gewees het. Binne die werklikheid van vandag kan dit nie weggepraat word dat *Hottentot* as 'n kwetsende term beoordeel word nie, en nou word hier-

die ongunstige gevoel ook geprojekteer op die tyd waar dit nog vry van opsetlike pejorasie was. In wetenskaplike werke het dit gebruik geword om as 'n neutrale term *Khoekhoen* te besig.

A

AAISER

Judt F. 1896 *Quellen* 6/161 "Bald darauf wurde der Gobabisser und der !A-//aiser Besatzung das Vieh geraubt..."

Streng genome nie 'n etniese aanduiding nie maar tog van belang om 'n manier te toon waarvolgens sulke name op 'n geografiese grondslag kan ontstaan. Hier is dit 'n verwysing na 'n seksie Khoekhoen van Gobabis en 'n ander seksie van !A-//ais. Kyk **AAIS** in TH 1977:152, geleë op 2318 BA, betekenende "Plek tussen die riviere", verstaan: waar die twee Nosob-vertakkinge ineenvloei.

ABA-EIS [ROOIVOLK]

Engelbrecht 1936:41 "The /?Aba-//?êis or Rooi people. The ancestor is said to have been a Taaibosch man who was called Rooi (/?Abab) because of the many red cattle he possessed".

Saam met die Skerpioene, Seekoeie en Smalwange is hulle 'n vertakkinkie van die Groot Korannas, aangevoer deur 'n Taaibos. Die motivering van die kleurnaam is moontlik hoewel ongewoon. *Rooivolk* is 'n letterlike vertaling, lid vir lid. Die *-s* (vr. ekv.) sal hier ook die waarde van 'n kollektief hê. Mens veronderstel dat hulle in die Bloemhof-sirkel sou gevestig gewees het. Vgl. ook bespreking by **AWAKHOEN.**

ABA-EIS kyk **KABAKEIS**, by **KABAS, KAWAB**

ABI(E)KWAS kyk **OBIKWAS**

[AFRIKANERS] vgl. ook o.a. **AICHAAIN, HOA-ARAN, [JONKERS], TORO-XAAIN** ens.

Van Schoor 1761 Kaapse Argief C139 (*Resolusies van die Politieke Raad* Jan. — Des. 417-420 [Van Schoor berig] " ... dat de Bosjesmans Hottentotten Capitain Claas en Afrikaner toenmaals, zo men meende Landwaards geretireert, niet op te spooren waaren geweest, zijn deselve twee Hottentotten nogtans nu onderdaags, op aanzettinge van den commandeerende corporaal in het Bockeveld Diederick koekemoer herwaards verscheenen, welke Hottentotten, naar in 't eerste gantsch te hebben ontkent, den als

Posthouder op de in het bockeveld geleegene Veeplaats van den burger Lieutenant Nicolaas Laubser Evertsz: woonende Hottentot Adam Kok te hebben aangerand, en gedreijgd te vermoorden, nogthans wanneer hun door voorsz: Laubser het gepasseerde wierde voorgehouden, door de mande zijn koomen te vallen, als hebbende gerepte Afrikaner, toen gem. Capitain Claas gestand deed, dat hij met eenige andere Hottentotten, door ges(egde) Africaner uijt hun Craal geroepen waaren, hier op eindelijk betuijgd, dat vermits door deesen Adam Kok was geslaagen, hij uijt dronkenschap, de andere Hottentotten te hulp geroepen, en denselven Adam Kok aangerand had, ende ten aanzien teffens onderrigt geworden ben, dat gementioneerde Africaner behalven dit een vrij arroganten en boosen imborst komt te hebben, en men oversulx gantsch niet buijten bedugtiging is, dat bij aldien hij Africaner of desselfs vader den Hottentot oude Ram in vrijheid gelaaten wierden, nu of dan 't een of ander quaad uijtvoeren, of met andere Bosjesmans Hottentotten, dewelke buijten dit van een zeer roofzugtigen en wreden aard zijn, beleggen zal, zoo neeme de vrijheijd uw Ed. van dit een en ander schuldpligtig berigt te doen, met Eerbiedig versoek, dat veelge(melde) Africaner, zoo wel als desselfs vader, voorsz(egde) Oude Ram, ten Robben Eijlande moogen worden geconfineert, mitsg(ader)s dat ter voorkoming van verdere twist en moeijlijkheeden, opgem(elde) Adam Kok expresse mag bevoolen worden, dat uijt de Conterije van voorsz: Bockeveld zal hebben te vertrecken, zonder zig in 't vervolg daar weeder te moogen ophouden..." [Geteken deur A. v. Schoor op 4 Sept. 1761 te Stellenbosch].

[Die Politieke Raad het hierop besluit om vader Oude Ram en sy een seun Afrikaner na Robbeneiland te verban, en om die ander seun Claas vry te spreek en te ontslaan. Claas word in die Berigt en weer in die uitspraak van die Raad genoem "Capt. Claas". Adam Kok, terloops, kry opdrag om die Bokkeveld te verlaat "tot voorkominge van verdere onheijlen"]

Ebner 1829:200 "Jager, denn so heisst eigentlich der offtmals genannte ...; der Name Afrikaner ist ihm von den Colonisten zum Beinamen gegeben worden. Sein Taufname war Christian..."

Hahn 1881:98 "Pienaar ... was killed by the Afrikaners, as the //Eixa//ais were styled by the Boers..."

Vedder 1934:187 "Jonker Afrikaner entstammte der Häuptlingsfamilie des Hottentottenstammes der Afrikaner, der in alten Zeiten in der St. Helenabai wohnte. Der Stamm wird in alten Urkunden Grigriqua oder Griqua... genannt. Als Stammeszentrum galt der Roode Sand... wo später Tulbagh erbaut wurde. /Garuchamab, Jonkers Grossvater, hatte dort gewohnt. Ihm

folgte Jonkers Vater /Hôa-/arab (Katzenrippe) [algemeenste naam "Jager (Afrikaner)"]. Nach der britischen Okkupation wurde Jager als Hauptmann des Stammes der Afrikaner anerkannt, denn statt seines Namanamens wurde der Name Jager gebräuchlich, den er sich auf den Streifen nach Buschmännern oder auf Jagdzügen der Europäer verdient haben mag..."

Du Bruyn 1981:2 (ms.) "The origin of the name 'Afrikaner' is obscure. It came into general use after the Afrikaners had become the dominant group on the northern frontier at the beginning of the nineteenth century. It has been suggested that Jager Afrikaner...assumed this name. This is unlikely [want die naam was al in 1761 vir iemand uit hierdie groep gedokumenteer]. The Whites could possibly have given the name to this Khoikhoi clan, because they found the original Khoi name difficult to pronounce. Another possibility is that the group was called 'Afrikaners' because they were the descendants of slaves as well as Khoikoi. At the Cape the descendants of unions between slaves and Khoikhoi or whites were called 'Afrikaners' (i.e. people born in Africa) to distinguish them from the slaves who came from Madagascar, Mocambique and the east."

Dit spreek vanself dat oor so 'n roerige groep veel geskryf is. Hulle het ook vele name gehad, eie- en andertaalse name. Hier kyk ons net na die naam *Afrikaners*. Van al die name wat hulle in hulle glorietyd gedra het, was dit die algemeenste.

Ons kan aanneem dat hulle die naam uit Hollands gekry het. In eerste instansie was dit klaarblyklik 'n persoonsnaam. Die vroegste optekening aan ons tot sover bekend in 'n amptelike stuk kom uit 1761 (byna honderd jaar na Van Riebeeck se vertrek, en honderd jaar voor die sterfdatum van die grootste Afrikaner, Jonker). Dié verwysing het ons in Lau 1985:833 gevind waar die titel van Du Bruyn se ongepubliseerde lesing bibliografies vermeld staan. Deur 'n gelukkige sameloop van omstandighede kon ons 'n afskrif daarvan laat maak en die verwysing daarin na dié dokument gebruik om die betrokke argiefstuk aan te vra. Ons het dit byna *in toto* hier weergegee, d.w.s. die berig van Van Schoor.

Die berig van Van Schoor het vir ons in genealogiese opsig enige waarde. Adam Kok is "posthouder" (wel so iets as opsigter of plaasvoorman) op Nicolaas Laubser se veeplaas in die Bokkeveld. Daar word hy aangerand en selfs gedreig met die dood. Die daders is vader Oude Ram en twee van sy seuns, die een wat telkens (in die berig en in die hofuitspraak) as "capitain" Claas genoem word, die ander wat "Afrikaner" heet. Klaas is waarskynlik die oudste van die twee, maar hoekom is Oude Ram dan nie die kaptein nie? Ons merk op dat al drie, vader en seuns, Hollandse name het.

Ons kan aanneem dat hulle Basters is (êrens langs die lyn bymenging van bloed van Blankes het en hulle bewustelik by die beskawing van die Blankes aangesluit het, ook en veral wat taal betref) of dat hulle Oorlamme is, grootliks ontstamde Khoekhoen wat nie net uiterlik nie maar veral innerlik ver gevorder het om hulle met die ingevoerde beskawing en kultuur van die Blankes te vereenselwig. Vader Oude Ram, sy seun kaptein Klaas, en Afrikaner, sy ander seun, word deur Van Schoor nadruklik geklassifiseer as "Hottentotten" in die algemeen of, bepaaldelik, as "Bosjesmans Hottentotten". Maar suiwer "Hottentotte" was hulle bepaald nie meer nie: hulle Hollandse name dui dit aan, ook die tyd waarin hulle gelewe het in juis daardie omgewing waar hulle toe gewoon het, gebiede wat toe reeds gekoloniseer was. Die name Klaas (uit Grieks), Afrikaner, en waarskynlik ook Oude Ram, is sekerlik nie uit Khoekhoens in Hollands vertaal nie. Ons kan dus die bewering gerustelik aanvaar dat vader en seuns hier genoem, òf reeds Oorlamme was, òf byna daar was.

In 1761 was hierdie groepie se aksieveld die Bokkeveld, noord van Tulbagh. Hulle was moeilike klante. Oude Ram het kennelik 'n bynaam gekry, iemand wat stoot, of wat eiewillig is, sou mens meen. Afrikaner weer was in houding "arrogant", het 'n "boose imborst" gehad, hy probeer hom loslieg, handel in dronkenskap, dreig wie hom teëstaan, is van 'n roofsugtige en wrede aard. Afrikaner is baie soos sy pa, en Van Schoor meen dat vir vrede en rus in die Bokkeveld dit nodig is om pa en seun na Robbeneiland te verban. Dit was ook die vonnis van die Politieke Raad: Afrikaner was byna ses jaar op Robbeneiland waar hy op 15.6.1777 oorlede is, soos Du Bruyn dokumentêr vasgestel het. Klaas is ontslaan. Sy kraalnaam was *Garuxamab*.

Of Oude Ram ook ander kinders gehad het, weet ons nie. Kaptein Klaas was die vader van Jager en Titus, ook van Dawid (soms genoem Hendrik) en Simon. Jager se kraalnaam was */Hôa-/arab,* letterlik "Katrib", en sy volgelinge het op die gewone model ook 'n eietaalse naam gedra, nl. */Hôa-/aran,* verwysende na die voller */Hôa-/arab Kaib* of "Katrib die Grote". Die bestanddeel */ara-* word volgens die Khoekhoense genealogiese benoemingsreël ook aangegee as */arama(b).* Aan die naam van die pa word die agtervoegsel *-mab* gevoeg (tweede naam), die eerste naam van 'n seunskind kom van die ma se naam met die *-b* (uitgang van die ml. ekv.) as merker aangeheg. Die volle kâi-khoe-/ons is */Haramûb /Hôa-aramab* ("Vratjiesoog, seun van Katribbe")

Die verloop van die breë geskiedenis van die stam *Afrikaners* sedert Jager die middelpunt geword het, is algemeen bekend. Die naam Afrikaners (die een naam wat nou onder bespreking is) het diep ingeslaan en is intiem verweef met die

geskiedenis. Op die geskiedenis gaan ons nie verder in nie, hoe boeiend ook al, ons kyk nog net na die etnonimiese aspek.

Die naam is op een of ander wyse verbandhoudend met *Afrika*. Wat *Afrika* beteken, is (sover ons weet) nog onseker. Ons het daarvoor al by die twee dosyn verskillende "verklarings", een daarvan deur Charles Tissot wat bewyse aanvoer dat *Afrika* sy naam van 'n klein Berberstammetjie ontvang het wat gewoon het waar die Fenisiërs die hawestad Carthago aangelê het. Toe die Romeine die stad verwoes het en Tunisië en trouens Noord-Afrika voortskrydend Romeins geword het, het die *Africani* (vir die omwonende Berbers) verprei en dit het ander volksgroepies begin insluit. Toe breek die tyd aan dat, met die Portugese voorop, die vasteland suidwaarts al verder en verder oopgemaak word en uiteindelik omseil word, en telkens die naam *Africa* algaande daarop toegepas word. Die Berberse stamnaam het so landsnaam geword. Van die landsnaam is die persoonsnaam afgelei, 'n naam wat dokumentêr bewysbaar gedra is deur 'n Oorlam wat 'n seun van Oude Ram was. Die naam is aan hom gegee gedurende die eerste helfte van die agtiende eeu. Die eerste aan ons bekende draer van die naam is op Robbeneiland in aanhouding in 1777 oorlede.

Hierdie persoonsnaam het tot familienaam geword. Oude Ram se seun kaptein Klaas het, so kom dit voor, *Afrikaner* as sy familienaam aangeneem. Hy het geword *Klaas Afrikaner*. Die toenaam is wel nie aan hom gegee nie, want dit het al vir sy broer gegeld: hy het dit miskien gekies toe hy in sy Oorlamskap so ver gevorder het dat die goeie fatsoen vereis het dat hy 'n agternaam moes hê. Maar as dit nie Klaas self was wat 'n agternaam aangehang het nie, dan wel seker Klaas se seun Jager, die eintlike grondlegger van die stam. Vir die populêre opvatting hieroor vgl. die sitate by Ebner, Hahn en Vedder.

Na die moord op Pieter Pienaar in Maart 1796 en nadat Jager voëlvry verklaar is, het hy in die gebied noord van die Oranjerivier 'n skrikbewind gevoer met Afrikanerskraal as "hoofstad". Hy is deur Ebner tot die christendom bekeer en het by die doopvont 'n nuwe voornaam gekry. Jager Afrikaner het Christiaan Afrikaner geword, en het hom toe vreedsaam gedra tot aan sy dood in 1823 op Blydeverwacht. In sy tyd het die vroeëre persoonsnaam *Afrikaner* nou faksienaam geword en mens kan sê: stamnaam. Die ou Berberse stamnaam daar in Noord-Afrika het hier in Suid-Afrika langs 'n ompad weer 'n stamnaam geword.

Wat die grondwoord *Afrika* etimologies beteken het, weet ons nie. Ook ontbreek daar skakels tussen die oorgang van persoons- tot familienaam. Kyk na moontlikhede by Du Bruyn. Eers met die ondergang van hierdie eertyds so viriele stam het ook die naam ondergegaan.

Nota: In die *Berigt* van Van Schoor word uitdruklik gesê dat Afrikaner die seun van Oude Ram is. Van Schoor sê egter nié dat kaptein Klaas die seun van Oude Ram of die broer van Afrikaner is nie. Dit is 'n eie afleiding dat Afrikaner en kaptein Klaas broers was. Ons meen dat Du Bruyn dit ook so sien. Hoe ook al, waar dié verwantskap in die bespreking so genoem word, moet ook rekening met die feit gehou word dat dit ons afleiding is en dalk gewysig mag word. Dit verander nogtans nie die strekking van die argument oor die datering en die oordrag van *Afrikaner* op hierdie faksie nie.

AGOAN [as spotnaam bedoel]

Budack 1969:224 "Die Kxoe-kxoen werden von den Daman /Awa-kxoen, d.h. 'rote Menschen', genannt... Daneben ist der Spottname ≠A-/goan ('Schlachtvieh') weit verbreitet. Zur Erklärung wird meistens gesagt, dass es im Krieg mit den Kxoen-kxoen nur die eine Möglichkeit gab, diese 'abzuschlachten', wenn man ihrer habhaft werden konnte, weil sie sonst bei der ersten sich bietenden Gelegenheit erneut zu Kampf und Raub auszogen. Zwei meiner Informanten hielten den Ausdruck für einen Hinweis auf die Tatsache, dass die Kxoe-kxoen ein 'sterbendes Volk' seien. Hier handelt es sich sicherlich nicht um die ursprüngliche Bedeutung, aber der Erklärungsversuch bringt die heutige Einstellung einiger Daman zu den Kxoe-kxoen zum Ausdruck".

Dit is 'n naam wat van buite, hier deur die Damaras, aan die Khoekhoen gegee is en 'n gesindheid van onwelwillendheid openbaar. Die vertaling is deur dr. Budack gegee, van Nama *≠ǎ* = "schlachten", en */gõan* = "Vieh" (Kroenlein 1889:35 en 111).

AI

Hahn 1881:86 "It is strange that the ... !Ai-Bushmen [en ander stamme] all know //Gaunab whom they fear as an evil-doer, while we find no trace of the name Tsui//goab or Heitse-eibib..."

Naam wel n.a.v. *!ǎi* = "spring, huppel" (Kroenlein 1889:28) as 'n kenmerk van of na 'n insident m.b.t. hierdie groep.

AICHA-AIN, d.i. //AIXA-/AIN of //AIXA-//AIN, Kyk ook **[AFRIKANERS]** en **TOROXA-AIN**

Vollmer F.H. berig uit Hoachanas 1854 in *Quellen* 5/53-4 "Soweit ich in Erfahrung bringen konnte, hat der jetzige Krieg etwa folgendermassen seinen Anfang genommen: Von Jonkers Leuten kamen 2 Männer zu den Topnaars, um ein Mädchen zu heiraten. Die Mutter aber antwortete: 'Das kann nicht geschehen, denn unsere jungen Männer können von den qEichrais (= der Name des Jonkerschen Stammes und bedeutet 'Böses Feuer') auch keine Frauen bekommen. Warum sollen unsere Töchter immer dahin heiraten!' Mit dieser Antwort ritten die beiden Männer wieder nach Hause..."

Wallmann J.C. in *Petermann's Mittheilungen* 1858:52a: "Während die Griqua fast nur Kap-Holländisch reden, findet man unter den Orlam sehr viele, welche nur Nama sprechen. Die alte Hottentotten-Art zu leben, die Sitten... bestehen noch, selbst die alten Namen der früheren Clanschaften des Stammes, z.B. der 'Oicha-ai, der 'Gaun...sind noch im Gebrauch..."

Olpp J. BRM 1876 (Maart):81: "Khoi-khoin (Orlam) ... 4. Aichas. [Häuptling:] Hoa-arab".

Hahn Th. 1879 kaart "//Eixa-//ais (Chief Jacobus Afrikaner)", ten weste van //Hamrivier; "//Eixa-//ais (Chief Jan Jonker, /Hoa-/arab)", suidoos van Windhoek. Dieselfde by Hahn 1881:97, en aldaar op bl. 49: "... the famous Afrikander tribe or //Eixa-//ais, as they style themselves, whose chief was at that time [1815] Jager Africaner..."

Olpp 1884:19 "Ihm [dem Stamm der !Amas] folgten andere Khoi-khoin vom Süden her, die /Kouas und //Aixas..."

Schultze 1907:172 "//Aixa//aen oder der Afrikaaner".

Zwartbooi D. *Quellen* 1928 2/101 "... Orlams: zu ihnen gehören: 1.die //Aicha-//ain oder das zornige Volk".

Petersen I. *Quellen* 1928:2/39 "Die //Aicha-//ain oder Afrikaner. //Aicha heisst zornig sein. //Ais aber ist das Volk. Der Name bedeutet 'das zornige Volk'. Er ist ihnen beigelegt worden, weil dieser Stamm unter Jonker Afrikaner schlimme Kriege mit den Nama und den Herero geführt hat. Er wohnte in Windhuk. Er gehörte zu den Orlamstämmen..."

Eers iets oor die woorde waarmee ons opereer. Ons het in die aangehaalde sitate drie stelsels om die suigkonsonante te skryf, nl. die van Vollmer, van Knudsen en van Lepsius wie se stelsel vandag (effens aangepas) nog geld. Vollmer se woord *qEichrais* is vir die eerste komponent te lees as *//Eich-* (alle transliterasies volgens Lepsius se stelsel), en vir die tweede as */ais.* Dit weet ons seker omdat Vollmer die lid vertaal as "Feuer" ("vuur") , buitendien is Vollmer se teken vir die dentale klapklank 'n *v,* maar die dame wat vir dr. Vedder die tikkopie in Barmen, Duitsland, gemaak het (ene mev. Meyer), het waarskynlik die *v,* gelees as *r* of per abuis gaan tik as *r.* Vollmer gee dan *//Eich-/ais* en vertaal

dit met "boosaardige/kwaai vuur". Die Rynse sendinghoof op besoek, Wallmann, het self geen Nama geken nie en die gegewens in Suid-Afrika ingesamel. Hy gebruik die stelsel van H.C. Knudsen, waarskynlik ook Knudsen se feite. Die *'Oicha-ai* is te lees as *//Oicha-ai*. Wallmann vertaal die naam nie.

Die naam vir Jonker se Afrikaners verskyn sonder genusteken (by Wallmann), maar gewoonlik gaan dit uit op die *-s* van die fem. sing. en dui dan die stam of "clan" aan, of dit gaan uit op die *-n* van die comm. pl. en dui dan die stamlede aan. Ons kan miskien sê: die *-s* sien die baie stamlede verenig tot 'n enkele groep, 'n gemeenskap of 'n korpus, die *-n* sien die baie stamlede as enkelinge en verspreid, ook geografies.

Behalwe by Olpp wat net een komponent aangee, die eerste, het al die ander 'n tweeledige samestelling gebruik. Daar is wel 'n mate van variabiliteit in die eerste komponent se uitspraak, blykens die spelling (bv. *ai* naas *ei* en *oi*), maar dat ons telkens met dieselfde gelede stam te doen het, ly wel geen twyfel sover dit die aangehaalde voorbeelde betref nie. Die betreklike losheid in die uitspraak is opvallend in die vroeëre optekeninge, selfs al gebruik die optekenaars almal op een na dieselfde taal, soos hier, nl. Duits. Dit is verder opvallend dat almal wat die suigklap weergee, behalwe een, die lateraal gehoor het. Die eerste komponent, die *//âixa*, word vertaal as "boos(aardig), kwaad(willig)", by Kroenlein 1889:66 "zornig, böse", onder spelling *//êixa*.

By almal wat 'n verklaring aangee, is daar ook nog eenstemmigheid wat die betekenis van hierdie adjektief betref.

Die afwyking is by die tweede lid, sowel t.o.v. die suigklap as van die betekenis.

Die slotlid *-ai* verskyn op drie maniere: met die lateraal, met die dentaal, of sonder suigklap.

So teen 1880 kan ruweg 'n skeidslyn getrek word. (i) Van ongeveer 1880 af word die lateraal toenemend en dan alleenheersend gehoor, met *//âi* in die betekenis van "zusammenkommen" (Kroenlein 1889:22), en as substantief *//âis* = "das Volk". Die geheel beteken dan die "Toornige/kwaai/ boosaardige volk" vir *//Aixa-//ais*. Hierdie verklaring word vandag algemeen as die juiste aanvaar.

(ii) Alleen Wallmann en Knudsen, op wie Wallmann steun, laat die suigkonsonant by *ai* heeltemal weg. (Dat dit opsetlik is, blyk daaruit dat die naam se eerste lid wel met die gewone suigkonsonant geskryf word, nl. die lid *//Oicha)*. Van belang hierby is nog dat Knudsen reeds in Bethanien die taal begin opteken het en vir die suigkonsonante van 1842 af 'n eie stelsel toegepas het, berustende op die plasing van interpunksietekens vooraan. Tensy ons by

Wallmann 'n afskryffout het, is die naam vir die Jonkergroep inderdaad gehoor as *//Oicha-ais* en is moontlik te verklaar as "Boosaardige gesig/gelaat".

(iii) Baie boeiend vind ons die opgawe by Vollmer, hy was vyf jaar arbeidsaam op Rehoboth en het in 1853 onder die Rooinasie die sendingpos op Hoachanas gestig. Daar het hy die uitbreek van die oorlog van 1854 meegemaak en doen daaroor verslag, waarna ons straks sal verwys. Vollmer laat 'n moeder uit die Topnaarstam na die Afrikanerstam van Jonker verwys as die *//Eich(a)/ais,* wat Vollmer uitdruklik verklaar as betekenende "Böses Feuer". Dit is die vroegste dokumentasie waaroor ons beskik. Klaarblyklik is dit nie die Jonkergroep se naam vir hulleself nie, dit is 'n naam wat deur ander aan hulle gegee is. Hulle het verskeie name, soos die **Jonkers, Jonker Afrikaners, Afrikaners** e.a., en hulle eie naam is o.a. */Hôa-/aran,* d.i. "Katribbes": Die name vloei dikwels egter ineen, of dui onderverdelings aan.

Die Jonkers is 'n onderafdeling van die Oorlamme uit die Kolonie. Die Oorlamme omvat verskeie groepe, een daarvan is die !Aman, en 'n "vertakking" van die !Aman is die Jonkers. Hoewel betreklik klein, was hulle die mees gevreesde faksie van die Oorlamme toe hulle so teen die wending van die eeu die Oranjerivier oorgesteek het. So het daar in die gebied wat teen 1800 bekend was as Groot-Namakwaland en bewoon was deur Namakwas as 'n soort van versamelnaam vir die Rooinasie, die Topnaars en ander groepe, 'n toestand van spanning ontstaan tussen die Namakwas en die Oorlamme, die ou ingesetenes en die indringers.

Die indringende groepe was deur hulle eeuelange aanraking met die koloniste hoër beskaaf en was bowendien toegerus met vuurwapens, (outydse) geweers wat "vuur" uitgespoeg het en wat in 'n botsing onweerstaanbaar was. Hierdie vuurwapens het 'n toestand geskep waarin die Oorlamme die voordeel in 'n geveg gehad het, maar die Namakwas het die voordeel van getalsoorwig behou. Die Oorlamme kon roof en buit en moor na hartelus, en het dit ook gedoen. Oorlog was 'n winsgewende beroep. Die Oorlam-groep wat, soos die geskiedenis vertel, die vuurmonde van die geweers die beste gebruik het, was Jonker se faksie. Die faksie het deur sy oorwinnings al sterker en sterker geword. Kyk onder **AFRIKANERS** vir nog algemene opmerkings.

Dit bring ons terug by die kwessie van die naam. Is dit *//Aixa-//ain* of *//Aixa-/ain*, slaan dit op die mense wat "toornig/boos/kwaai" is, óf op die mense se nog ongekende vuurwapens wat dood saai as dit vuur, kwaadaardige, bose, verderflike vuur uitspoeg? Dit lyk of die vroegste dokumentasie eerder dink aan

die groot gevaar van die boosaardige en moordende vuur van die geweers as aan die toornige gesindheid van die "volk" (//ain). Indien dit so is, dan is die verskuiwing van */ain* na *//ain* 'n soort van volksetimologie op grond van analogiese verband met die talle groepname wat op *//ain* uitgaan of daartoe herleibaar is.

Vir ons lyk dit of die oudste dokumentasies eerder na die vuurwapens wys as na die bose saak, d.w.s. eerder as na die bose/toornige mense met vuurwapens.

Dit pas ook goed in die situasie waarin die stamnaam genoem is. Twee manne van Jonker se groep kom om 'n meisie van die Topnaars tot bruid te haal, maar die moeder van die bruid stuur hulle afwysend terug, vgl. eerste aanhaling. Kort daarop vra Jonker (Haramûb die Grote) vir die hoofman /Uixab van die Topnaars om met sy manne by hom (Jonker) 'n rietdans te hou, maar Jonker wou hulle in 'n val lok. Hy wou die Topnaars 'n les leer. Immers, as een van sy bende 'n vrou van 'n ander bende wil neem, dan moet dit toegestaan word as 'n natuurlike erkenning van hulle reg as heersende groep. Skending hiervan is 'n vernedering wat Jonker nie sal duld nie.

Dit lei uiteindelik tot 'n eerste aanval van Jonker op die Topnaars en die Rooinasie, en tot 'n teenaanval uit wraak. Dit is die begin van Jonker se oorlogswreedhede teen hierdie vyande na aanleiding van die weiering om aan een van sy manne 'n bruid af te staan. Vollmer beskryf die verloop van die oorlog verder in die *Quellen* 5/54 e.v. Vgl. ook die BRM 1855 5/49 e.v.

Ons het die nadruk sterk laat val op die besit van vuurwapens n.a.v. die verklaringsmoontlikheid van die inheemse naam as die "Manne met die bose vuur". Die Afrikaners se onoorwinlikheid moet ook aan ander bykomende feite toegeskryf word. Nie net die vuurwapens het hulle as vyandige mag onweerstaanbaar gemaak nie, maar ook die besit van ryperde, sodat hulle vinnig kon aanval en beweeglik gebly het. 'n Wisselnaam vir hulle is *Toroxa-//ain*, en die eerste lid is afgelei van *toro* = "Kriegskommando" (Kr.-R. 1969:360), "op kommando gaan", nl. te perd. Die betreklike klein troep van //Aixa-/ain, soos ons van nou af die naam gaan stel, kon met kruit en perd 'n groot aantal mense met geweld dwing en van hulle alles roof wat hulle wou hê. Met die perd en die "bose vuur" kon hulle die "bose volk" geword het, en het hulle dit trouens ook geword, soos hulle dade getuig het. Die vuur het verwoes, ook alle weerstand.

Met die oog op naamgewing was die demoraliserende uitwerking van ruiter, perd en vuur op die ou bewoners oorweldigend. Dit was nog orals en altyd die geval gewees waar 'n groep weerloos teen die geweld van die vuurspuwende en donderende moordwapen te staan gekom het. Net 'n gerug was al genoeg om 'n groep te verlam. Borcherds verwys na die dade en reputasie van Jonker se vader

Jager toe Borcherds saam met Somerville in 1801 in die buurt van Prieska was. Hy sê o.a.: "...we stayed with a certain group when news arrived that an outlaw known as Africaander was preparing to attack them, everyone, men as well as women became utterly afraid by this rumour and their only refuge [?] at that moment was to hide in all the holes and bushes in the vicinity, however, useless or unsuitable these means were at that moment, their fear prevented them from planning other precautions."

Die uitwerking van Jonker Afrikaner se roof- en plundertogte was sielkundig verderflik op die weerloses, om die ewe of Jonker teen Namas of teen Herero's te velde getrek het. C. Hugo Hahn beskryf dit so (in sy *Meine Heimreise* 1873, aangehaal uit *Quellen* 30/86): "Die ersten Reiter, die den Herero zu Gesicht kamen, erregten ungeheures Erstaunen und Grausen. Die Wundermär lief von Mund zu Mund, dass eine ganz neue Art erschrecklicher Ovipuka (Geschöpfe) bei den Namaqua seien. Sie hätten 4 Beine, 2 Köpfe und 2 Arme, und seien am Kopf und an den Schultern beflügelt (die breiträndigen Hüte und zerrissenen Jacken der Namaqua). Sie hätten Stöcke in den Händen, und wenn sie da hineinbliesen, so führe Donner und Blitz aus denselben und tötete die Leute..."

Die siening mag oordrewe wees, maar die vrees vir die vuurwapen sekerlik nie. Hahn vertel dat dit die krygers moedeloos gemaak het en hulle ontsenu het. Dit was 'n "bose vuur" vir wie daarmee te doen kry.

Ons meen dat die verklaring van *Aicha-ain* as *//Aixa-/ain* i.p.v. as *//Aixa-//ain* nie buite rekening gelaat kan word nie.

AIGORON

Budack 1969:226-7 " ≠Aí-!goron ['n Namanaam vir die Herero] ist ebenfalls bekannt und verbreitet. ≠Aís...bezeichnet ein Stück glänzendes Metall...In der Bezeichnung ≠Aí-!gorón bezieht sich der erste Teil auf die von den OvaHerero getragenen Metallperlen, und !gorós bedeutet 'Enkel (Fussknöchel)'. Die Perlen an den Fussringen waren meistens aus Eisen, seltener aus Kupfer...Vielleicht wäre 'Blinkenkel' oder 'Metallenkel' eine angenäherte Wiedergabe von ≠Aí-!gorón. Im Süden des Landes bezieht sich dieser Name auf alle OvaHerero. Bei den !Gomen von !Nani-/ous [Sesfontein] im südlichen Kaokoveld meint man damit aber nur die OvaHimba".

Die Namas noem die Herero soms met die naam (*Hereron*), meestal egter met name wat verwys na hulle baie horingvee (*Gomá-Daman* en *Gomáxa-Daman*), en daarnaas ook met algemene name soos **NUIGAEN** ("Vetore"), of, soos hier, met 'n woord wat beteken "Blinkenkel", mededelings van dr. Budack. "*≠Aís*

word vandag algemeen t.o.v. 'koper' gebruik. Ek meen dus dat 'koperenkel' 'n aanneemliker verklaring is (vgl. ook Tjamuaha wat volgens Vedder in Nama 'Kopervoet' genoem is)'', so lui 'n aanvullende verklaring van dr. Budack in 'n brief Nov. 1985.

Krenz maak in Feb. 1986 hierdie opmerking: ''Nicht ≠eis = Kupfer, sondern *≠heis* = Glanz = glänzend''. In Nama word ''glans'' gewoonlik gehoor as *≠kais*, by Kroenlein 1889:206 as *≠kẽib*.

AIKUMSIN kyk **GAIKHOMSEN**...

AIXA-SAN

Budack 1969:212 ''Im Nordosten Südwestafrikas unterscheidet der Namasprecher die !Kxû. Gelegentlich werden sie auch als //Aixa-sán, d.h. 'böse Sán', abgeleitet von Nama //aixa = böse, zornig, wild bezeichnet. Dieser Terminus ist ein Hinweis auf die Art der Kontakte zwischen ihnen und den Kxoe-kxoen...''

ALIKXEIEIN of **[ONDERVELDERS]**

Engelbrecht 1936:27-8 ''One of the Links men at Theunissen spoke of the Ali-kx'ei-//?êin or Ondervelders as all those tribes which...they had left behind in the Cape. Andries Bitterbos once used the term to apply to the later Hottentots from the Cape who knew Dutch...''

Die naam is afgelei van die streeknaam *Ali-kx?eib* vir ''Onderveld'', Koranna *ali-kx?ei* = ''onder''. Engelbrecht kon uit ondervraging moeilik vasstel wat die grenslyne van die gebied is. Toegepas op die Koranna sluit Ondervelders o.a. in: die Springbokke, Katte, Karoshebbers, Eselvolk, Boekvolk, en volgens party ook die Hoogekraal. Hulle vorm 'n teenstelling met die **BOLANDERS**.

AMAKHOEN (naas **KHOEKHOEN**)

Hahn Th 1867:238 in *Globus* 12 ''Die Hottentotten selbst nennen sich Khoi-Khoin..., auch wohl ≠Gui-Khoin..., und endlich Ama-khoin (wahre oder rechte Menschen)... Die Etymologie dieser Wörter zeigt,...dass die Hottentotten schon vor undeutlichen Zeiten...jenes Land inne gehabt haben müssen...''

Alleen by Hahn hierdie naam nog teëgekom. Die lid *âma* = "waar", die naam korrek vertaal as "Ware (of: regte) mense". Lees die toepaslike gedeeltes in die bespreking van **GUIKHOEN** hierby.

AMAKWAS

Cruythoff 1662 (joernaalhouer F. de Smit) RZA 1/77 [is uitgestuur om met die Namakwas in aanraking te kom; die geselskap is nog langs die Olifantsrivier. 'n San willig in om Cruythoff na die Vigita Magna te lei. Na die vertrek van Cruythoff en vier man daarheen kom 'n ou San by die agtergeblewenes en vertel:] "...dat sy binnen 3 dagen by de Anomaquas wesen souden..."

Van der Stel, Simon 1685 "Dagregister en Beschryvinge van de Voyagie gedaan naar het Amaquas land..." in Valentyn 1971:224; aldaar 240 "...zy [Sonkwas by Misverstands Doordrift op 3318 BD, na hulle oor die Bergrivier is] bekenden mede van de party geweest te zyn van die genen, de welke onlangs een Capitein van de Amaquas zyn vee weggenomen hadden..."; aldaar 244 "Verzoening der Sonquas en Amaquas..." [langs die Piketberg]. [*Tot hier is die Amakwas Amakwas, maar van nou af word onder Amakwas die Namakwas verstaan, nl. die Klein Namakwas, soos uit die volgende sitaat duidelik blyk*]. Aldaar 280 "Amacquas [Van der Stel is nou ten noorde van die Groenrivier, hulle "Keert Weder", en iets meer as 'n halwe breedtegraad suid van Springbok en die Koperberge] ...Tegen den avont quamen eenige Amaquas... by ons, wiens Kraal... digt by ons lag...;" aldaar 290 "Vredeverbond met de Amacquas gemaakt..."; aldaar 292 "Deze rivier [die Oranjerivier] zou...na de zeekant toe zeer diep zyn... Van de koperberg af zou men de zelve konnen bereizen... De zelve wort langs heenen tot aan de zeestrand toe door Amacquas bewoont..."

Valentyn (1705) 1973:60 [Waar Valentyn sy eie oorsig van die inboorlingstamme gee] "Ik heb in 't jaar 1705 onder de Namaquas (toen hier in 't Kasteel gekomen, om vrede te maaken, en door anderen wel Amacquas genaamt) vrouwen en kinderen, die ongemeen blank waren, gezien..."

Rhenius 1724 in VRV 28/134 "Dagh Register gehouden op de togt naar de Amaquas Hottentots..." [Rhenius is uitgestuur vir veeruil en bevind hom binne die gebied van die Amakwas, volgens ligging in Valentyn se kaart] "...ik ondervraagde deselve [4 vreemde Hottentotte] waar van daan...gaf tot antwoord, datse vande Amacquas Craalen quamen..."

Valentyn landkaart 1726 in Valentyn 1971:34 plaas "Ammaquas" suid van die boloop van die Bergrivier en noordoostelik van die inham van Saldanhabaai, so ongeveer in die omgewing van Vredenburg, Hopefield, Koringberg. Dit

geld ook van die landkaarte van Kolb 1727 en van N. Bellin + – 1730.

Coetsé 1760 VRV 15/280-2 "Hij [Coetsé] is uijtgekoomen in een effen en seer grasrijke Landstreek, Sijnde eijgentlijk het begin van 't Land der groote Amacquas, die bevoorens aan deese Seijde van de groote Rivier gewoond, dog seedert ongevaar 20: Jaaren herwaards, zig over deselve Rivier dieper Landwaarts in, begeeven hebben..."

Brink-Hop 1761 VRV 28/18 "Wat nu deese Landstreek van d'Oliphants rivier tot hier [nl. die Groenrivier] toe, gemeenlijk het Amacquas land genaamt, betreft, deselve strekt ten Zuyden aan de Oliphants Rivier [3118 CA], ten Westen aan de zee, ten Noorden aan de groene Rivier [3017 DC], en ten oosten aan het bockeveld, leggende onder de Zuijder breete van 30: gr. 30: min, tot 31 gr. 30: min..."

Cloppenburg 1768 ms bl. 70: "...die bergen alwaar aan de Overkant der rivier de Amaquas woonen, daar agter de kleine en daar agter de groote [Namaquas] van dien naam woonende: deese Natien tussen dat Bokke Veld en Zee, seer verre onse besittingen voorbij gaande..."

Gordon 1779 29 Julie "...informeerde my na de amacquas dog hoorde dat de kleine namacquas en de amacquas deselfde waren". [Gordon is by Wildschut. Hy bevind hom noord van die Spoegrivier en hulle kan die see sien, op 3017 AD].

Hahn Th 1881:55 " ... his [Knudsen's] notes are of great value, not only because they confirm what has been stated by former travellers and missionaries, but because they have been collected amongst Khoikhoi (the !Amas, or !Amaquas, of the Cape Records) who lived in the immediate neighbourhood of the Cape, from Berg river all along the west coast to the mouth of Olifants river. When Knudsen came amongst them they had left the colony just twenty-seven years. The tribe during that time could hardly have exchanged the old Cape idiom for the Namaqua, as, with very few exceptions, they had not intermarried with Namaqua women". Aldaar 96 "//Eixa//ais: This tribe is a branch of the !Amas (the Amaquas of the 'Cape Records') who formerly inhabited the country between Bergriver and Olifants river..."

Twee lastige vrae duik op: Is daar 'n verband (i) tussen Amakwas en Namakwas, en (ii) tussen Amakwas en Amas?

Wat die eerste vraag betref: Het ons te doen met een stam wat twee name het, of met twee stamme, elkeen met sy eie naam? *Amakwa* en *Namakwa* is so na aan mekaar in klank dat hulle net variante van dieselfde naam kan wees, óf is dié ooreenkoms net skynbaar en bloot toevallig? Gordon sê die twee name geld vir dieselfde stam, Hahn sê 'n eeu later dat dit andersom is.

Ons kyk eers na wat sekerhede is.

Op landkaarte verskyn die inskrywing "De Am(m)acquas", so op Valentyn 1726, algemene ligging soos hierbo onder die sitate aangegee is, en by diegene wat hom gevolg het, soos Kolb 1727 e.a. Oor die voorgeskiedenis van Valentyn se kaart, kyk Valentyn 1971:21 e.v. Die Amakwas word op hierdie kaarte geplaas net suid van die Cochokwas, ook nog by Tirion 1763 e.a.

Intussen het Coetsé 1760 en Brink-Hop 1762 hulle verslae van latere datum ingedien. Brink is landmeter en het 'n kaart van die roete gemaak wat Hop gevolg het. Op die kaart word die ligging van "De Amacquas" ingeteken soos hy (Brink) dit persoonlik vasgestel het. Die Amakwas is nou nie meer in die suidelike elmboog van die boloop van die Bergrivier regoor Saldanhabaai nie. Die toestand het aanmerklik verander sedert Valentyn dit in 1726 in kaart laat bring het. Brink plaas hulle nou nóórd van die elmboog van die boloop van die Olifantsrivier, tussen die Olifants- en die Groenrivier, in die algemene buurt van Meerhofskasteel 3118 AB en Bitterfontein 3118 BA.

Dieselfde verskuiwing van die Amakwas na die gebied van die berge oorkant die Olifantsrivier vind ons by Cloppenburg wat sewe jaar na Hop in hierdie streek was, nl. by Kardoukloof, toe hy die vasstelling gedoen het. Bokant die Amakwas was dan die Klein en nog verder noord die Groot Amakwas, verstaan: Namakwas. Brink was ook lid van Cloppenburg se reisgroep. Kyk ook Forbes 1962:115. In die loop van 35-40 jaar is dit 'n groot verskuiwing, van suid van die Berg- tot noord van die Olifantsrivier.

Die kaart van Brink is nie destyds gepubliseer nie, maar kaarte van party persone wat hulle plaaslik deur navraag kon oriënteer, toon inderdaad aan wat aan die gang was. Sparrman 1779 en Paterson plaas 'n "Amaquas Land" noord van die Olifantsrivier, verby Groenrivier en selfs hoërop. Die aanduiding is vaag, en die grootte van die gebied oordrewe. Van so ongeveer 1780 af verdwyn die "Amakwas" geheel en al van die landkaarte.

Wat die landkaarte leer, is dat die Amakwas 'n aparte stam(metjie) was, dat hulle teen 1750 reeds (indien nie vroeër nie) aan die trek moes gegaan het, noordwaarts, veral langs die kusgebiede, en dat hulle teen 1780 verbrokkel het en in diaspora geabsorbeer is, of anders elders weer as groep verskyn het. Ter bevestiging van die gevolgtrekking dat die Amakwas op 'n tyd 'n selfstandige en aparte stam was, is die feit dat die naam gebruik is in opposisie met Namakwas, veral toe hulle nabure geword het. Hulle was dit nie in die begin nie. Tussen die Amakwas en die Namakwas was baie ander stamme, bv. in die tyd van Valentyn se kaart, maar in die tyd van Hop se landtog het die Amakwas gegrens aan "De Kleine Namacquas" suid van die Oranjerivier, terwyl die "Groote

Namacquas'' benoorde die rivier vir hulle gevestig het. Deurdat die Amakwas voortgegaan het om noordwaarts te dwing, het hulle onder en tussen die Klein Namakwas geraak. Toe Gordon 1778 daar was, het die onderskeiding blykbaar waardeloos geword.

Indien ons kon vasstel dat die Amakwas en die Namakwas aparte stamme is, dan blyk dit dat in die dokumente groot verwarring heers. Die twee name word soms deurmekaar gebruik. In die beskrywing van Van der Stel se tog na die Koperberge word net gepraat van Amakwas, ook wannner die geselskap in die gevestigde gebied van die Klein Namakwas was (kyk na sitate). Die joernaalhouer was klaarblyklik oortuig dat hy konsekwent optree, aangesien die twee stamme vir hom maar een en dieselfde was. Dieselfde merk ons op in die verklaring van J. Coetsé. Die amptenaar wat alles opteken, gebruik net Amakwas. Coetsé verdeel die Hottentotte in twee groepe, die Einikwas en die Amakwas, lg. weer in Klein en in Groot Amakwas. Die Groot Amakwas verdeel hy geografies in die afdelings van Alurisfontein en van Swartberg. Maar daar is hoegenaamd geen twyfel dat die naam *Amakwas* hier onortodoks gebesig is nie, en waarskynlik nie van Coetsé afkomstig is nie. Die volgende jaar begelei Coetsé juis die geselskap van die kolonis en vryburger Hop, en dan hoor ons uitdruklik van die Amakwas; daar word hulle woongebied deur die landmeter Brink aangegee spesifiek in teenstelling met die gebiede van die Namakwas. Nog verder, Coetsé sê dat hy ''de taal der Kleijne Amaquas...ten volle magtig is'', oók het hy die Khoekhoen as mense goed geken en kon hulle welwillendheid wen.

As Coetsé onderskei het tussen Amakwas en Namakwas, en die sekretaris het dit ''in sy wysheid'' ongedaan gemaak, dan is hier vir ons 'n groot verliespos. Wie is bv. die ''Groot Amaquas'' wat so teen 1740 oor die Oranjerivier noordwaarts getrek het en in 1760 deur Coetsé suid en noord van Warmbad gevind is waar hulle eintlike gebied ''begin'' het? Coetsé dui aan dat daar groot bewegings en onrustige verhuisings aan die gang was, maar vanweë die onpresiese gebruik van die name deur die klerk is dit onmoontlik om die klos te ontwar.

Die ander vraag hou moontlik met hierdie trekke verband. Die vraag is naamlik of daar 'n verband tussen die Amakwas en die Amas is. Indien nie, dan kan ons op die huidige tydstip die naam nie verklaar nie. Die gegewens ontbreek. Indien daar wel 'n verband is, soos Hahn 1881 met stelligheid beweer, dan verwys ons vir hierdie aspek na die artikel **AMAN**.

AMAN

Alexander J.E. s.j. [1837?] in Moritz 1915 28/4:136 '' I saw three good situations for mission stations during my long journey. The first at the old

Mission Station of Bethany (West of the Fish River), which has an excellent water, good garden ground; the walls of the former missionary-house [die murasie van die kamertjie wat Schmelen gebou het toe hy die stasie in 1814 daar aangelê het] (are) in good order for roofing; about (are) all the large tents of the Amaka or the Buyes men, in whom every confidence is to be placed''.

Olpp J BRM 1876:81 ''Khoi-Khoin (Orlam). 1. Amas. Neichab [kaptein //Naixab *of* David Christiaan], Bethanien''.

Hahn Th 1879 landkaart ''!Amas''.

Hahn Th 1881:55 ''Knudsen collected (some very remarkable legends) amongst Khoikhoi (the !Amas, or !Amaquas, of the 'Cape Records'), who lived in the immediate neighbourhood of the Cape, from Berg river all along the west coast to the mouth of Olifants river. When Knudsen came amongst them, they had left the colony just twenty-seven years...'' Aldaar 96 ''//Eixa//ais...This tribe is a branch of the !Amas (the Amaquas of the Cape Record)...The !Amas again were a branch of the /Khauas (Cauquas of the Records) whose head-quarters were in the Worcester district, the present Goudini...'' Aldaar 102 ''The mission station, Bethany, in Great Namaqualand, was founded by the Rev. Mr Schmelen in 1814, who left with about 300 !Amas the station Pella in Bushmanland, and trecked north until they came to (Bethany). The !Amas bought the rights of this place and neighbourhood from the then paramount chief of Great Namaqualand, Gameb, for axes, knives, iron spears and tinder-boxes...Amongst the leaders of the !Amas were Xam/hâ (Lion tail) and /Hôa/ara (Cat rib) families, or, as they are now styled, the Amraals and Boois...In 1850 they [verstaan: die !Amas, toe nog die Amakwas] told my father [d.i. Samuel Hahn] that they were called upon by the Dutch Government in 1805 to fight against the English...''

Olpp J. 1897 *Quellen* 17/1-2 ''Niederlassungen der Khoi-khoin (Orlam): den ersten Anstoss zu den Verschiebungen gaben die aus Klein Namaland in Grossnamaland eingewanderten Amas (Booischen), die sich am Goan-gib [te Bethanien] ansiedelten. Dadurch wurden die Feldschuhträger auf das Zwiebelgebirge gedrängt...''

Schultze L 1907:172 ''Hierher gehören, gewöhnlich Orlam genannt...die !A-maîn oder Bethanier-Hottentotten...''

Zwartbooi D 1928 *Quellen* 2/102 ''Die !Â-mâin, auch !Amâs genannt. Den Namen kann ich nicht erklären. !Ab ist der von einem Stück Leder hergestellte Schuhriemen, mâi aber heisst weghängen. Man müsste also übersetzen: Das Volk, das die Schuhriemen weghängt''.

Petersen I 1928 *Quellen* 2/36 "Die !Aman. Sie wohnen in Bethanien, sind aber nicht so lange im Lande, als die Rooi-nasie. Woher sie ihren Namen haben, weiss ich nicht. !Am heisst in der Namasprache 'grün'. Man könnte daher den Namen 'die Grünen' übersetzen wie wir ja auch einen Stamm der Zwartboois haben, ferner Witboois, so könnte man die !Aman von Bethanien vielleicht die Groenboois nennen."

Kornelius Frederik 1928 *Quellen* 2/48-50 "...die !Aman wohnten früher in der Kapprovinz südlich vom Oranje. Der einflussreichste Mann, der damals unter ihnen war, hies !Garib. Er war der Vormann, und zog mit seinem Anhang in das Namaland. !Garib trug eine Hose. Die andern Männer trugen damals noch keine Hosen. Weil nun des Vormanns Hose nicht rot war, sondern wie die Farbe der Riemchen (!âb) aussah, so nannte man ihn mit einem Zunamen !Âbeb = der Riemchenfarbige, und seine Gefolgschaft nannte man !Âman. So ist der Name des Stammes entstanden, der in Bethanien wohnt".

Vedder 1934:174-5 "Der Häuptling...trug bereits eine Hose aus ungefärbtem Leder, weswegen man ihn...auch !Amab nannte (!âb = ungegerbter Lederrieman). Infolgedessen wurde sein Stamm die !Aman oder !Amaîn genannt..."

Kroenlein-Rust 1969:27 "!Amâis, !Amas: der Bethanier Hottentottenstamm".

Rooi J 1977 en vier ander plaasarbeiders by Amas, plaas nr. 46, dist. Karasburg, TH B 166 "Amas, dis !Amas, !Amas is mos heira, gom, heiragom".

Alexander skryf aan die Rynse sendelinge in Ebenhaeser (Vanrhynsdorp-distrik) en beveel die ou en verlate sendingpos van Schmelen by Bethanien aan as 'n goeie plek om weer sendingwerk te begin. In die brief van 1837 (?) praat hy van die *Amaka* waarvan die meer volkse vorm *Amakwa* sal wees, maar hy vind dit nodig om vir alle sekerheid die bekendste naam by te voeg, nl. die "mense van Buyes" [lees: van Jan Boois]. Hierdie *Amaka* is sonder die geringste twyfel dieselfde as die Amas. As Alexander vroeër in 1836 as reisiger sy besoek aan Bethanien en die vervalle sendingstasie van Schmelen bring, dan praat hy oor die "Tribe of Buys" wat hy daar aangetref het, vgl. Alexander 1838:249 e.v. *Buys* is daar sy benaderde spelling van *Boois*. Hy noem die "Amaka" hier in sy reisverhaal nie by naam nie.

Die sendingpos word dan inderdaad beset as die jong Hans Knudsen in 1842, 'n paar jaar na die datum van Alexander se brief, na Bethanien uitgestuur word. Knudsen het vlytig inligting oor die verspreiding van die inlandse stamme ingewin, en dan val dit nog sterk op dat hy die stamnaam *Ama-kwa/Aman(a)* ens.

nie afsonderlik noem nie. Hulle was natuurlik toe reeds daar, nl. sedert 1814. Blykbaar is hulle deur hom ingesluit onder die /Khauan.

Dit lyk of die stamnaam *Aman* eers na so ongeveer 1860 al meer en meer op die voorgrond tree, en dan dominerend word. Die gewoonste vorm is dan *Amas*, met die Hollandse meervoudsuitgang. In ons bronne kom die naam met 'n suigklap die eerste keer by Grundemann 1876 en Hahn 1879 voor, en daarna word die suigkonsonant wanneer dit gegee word, konsekwent deur almal as die serebrale klap geskryf.

Nou kom in later tye daarby nog 'n kwaliteit wat blykbaar moeilik plaasbaar is. Schultze skryf dit oor die uitgang (*!Amaîn*), Vedder vir o.a. Swartbooi op die tweede *a* (*!Amâin* en *!Amâs*), ook Rust vir Kroenlein-Rust, en Frederik op die eerste *a* (*!Âman*). Kyk die sitate. Vir Schultze is dit nie die aanduiding van nasaliteit nie, daarvoor gebruik hy die tilde, maar vir ander glo wel. By hulle kry òf die eerste òf die tweede *a* 'n nasale kleuring. Daar is hierin dus geen vastigheid nie.

As groepnaam kompeteer nou met mekaar o.a. een met 'n geografiese grondslag, nl. "Bethaniërs" of "Bethanier-Hottentotten", ander met 'n patronimiese grondslag, nl. die "Booise" en die "Frederikse", en 'n enkele met 'n etnonimiese grondslag, nl. die "/Khauan". Met verloop van tyd het daar verskuiwings en afskilferings plaasgevind, bv. toe die /Khauan verhuis het na die omgewings van Berseba en van Gobabis, en die seksie van Jan Boois na die kusstrook noord van Angra Pequena. Die wat oorgebly het, is onderskeidend genoem die *Aman*, beter die *!Aman*. C. von Francois in *Deutsch-Sudwest-Afrika* 1899 het twee kaarte oor die verdeling van die volkstamme (een vir 1852, die ander vir 1870), en albei stel Amanland voor as 'n gebied wat van die kus tussen die boloop van die Oranjerivier tot net noord van Angra Pequena strek en dan ooswaarts loop tot aan die Grootvisrivier, met Bethanien as hoofplaas. Hulle was dus redelik hokvas as gelet word op die rustelose trekgees wat die Oorlamgroepe destyds besiel het.

Die !Aman is, soos reeds by Th. Hahn opgemerk is, 'n vertakking van die Oorlamme. Hulle kom uit die Kolonie. Op die hakke van Kido Witbooi, leier van die /Khowesin, 'n vroeë Oorlamgroep wat oor die Oranjerivier Groot-Namakwaland binnetrek, volg die trek van Kobus Frederiks met ongeveer 300 !Aman en /Kauan. Deur die kwaai droogte het hongersnood voorgekom, het die San, Korannas en ander hulle plunder- en moordtogte uitgevoer, het die land onveilig geword, en dit, tesame met ander faktore, het volksverhuisings veroorsaak. So het baie van diegene wat in Pella vir hulle onder die sorg van die Londense Sendinggenootskap gestel het, padgegee, en vir die sendeling

J. Heinrich Schmelen, 38 jaar oud, het 'n groep in 1814 gevolg na die fonteine wat van Schmelen die naam Bethanien ontvang het. Hulle was, soos gesê, hoofsaaklik !Aman en /Khauan. Van Gameb, kaptein van die Kai//Khaun, die Rooinasie, aan wie Groot-Namakwaland behoort het, het hulle teen betaling leenreg op die grond verkry, en Gameb se opvolger //Oaseb het in 1856 die gebied as regmatige eiendom aan die !Aman toegesê. Vgl. o.a. Schinz 1891: 104.

!Aman het met verloop van tyd nà die staatstigting 'n soort van versamelnaam geword. As die !Aman en /Khauan van 1814 maar 300 getel het, dan sou die !Aman alleen waarskynlik minder as 200 getel het. Dan was daar die oorloë wat Kobus Frederiks en Dawid Christiaan //Nâixab e.a. gevoer het, soos blyk uit die verslae in die *Quellen* (o.m. in dele 6, 8 en 14), maar die getalle het tog toegeneem. As Schinz 1891:111 'n benadering van die getalle van die 12 daar genoemde stamme in Suidwes-Afrika gee, dan is die Bondelswarts die sterkste met 1800, maar daarna volg die !Aman en die ≠Khari/Khauan elk met 900 — 1000. Waarskynlik het daar 'n inburgering van ander nie-!Aman plaasgevind. Die naam *!Aman* het egter steeds 'n stryd gevoer, eensdeels teen die *Booise* waarmee dit soms vereenselwig is, so deur Olpp, en verder teen *Bethaniërs* wat veral onder die Blankes gewoon geword het.

Ons kyk na die betekenisse wat vir *!Aman* as naam gegee is.

Net oor 'n 100 jaar gelede is die naam die eerste keer met 'n suigklap opgeteken, volgens ons bronne. Net oor 'n 50 jaar gelede is in ons bronne die eerste verklaring van die naam raakgelees. Dit is verkry deur die inisiatief van dr. Heinrich Vedder wat die gegewens vir sy geskiedenis van ou Suidwes ingesamel het. Drie antwoorde is ontvang, al drie van Namakundige inboorlinge.

Een segsman kies kortpad: ons ken *Swartboois* en *Witboois*, dan pas *Groenboois* tog goed in as *!Am + a* die Namawoord *!ám* = "groen" bevat. Die ander twee segsliede verbind die eerste lid met Nama *!âb* (met dieptoon) = "der Riemen" (Kroenlein 1889:27), en hulle poëtiseer daarmee twee verskillende motiverings.

Vedder self gee voorkeur aan Frederiks se verklaring. Hy skryf in sy — *Anmerkung* by Swartbooi se interpretasie: "Siehe die einleuchtende Erklärung des früheren Häuptlings Kornelius von Bethanien". Dat Frederiks wat in die bloedlyn en tradisie van die kapteins van die !Aman staan, juiste inligting oor die voorsaat of "Vormann" !Garib verstrek het, o.a. oor die feit dat hy 'n riempiekleurige velbroek gedra het, hoef op sigself nie onwaar te wees nie. Ons weet trouens dat die Oorlamme uit die Kolonie die voorvaderlike karos verruil het vir klere soos die wat die koloniste gedra het. Dit was immers een van die be-

wyse van beskawing wat hulle nagestreef het. Net so natuurlik as wat die naam: die "Mense van kaptein Velskoendraer", was, sou die naam: die "Mense van kaptein Velbroekdraer" ook wees. Volgens Frederiks het !Garib die (wel vleiende) bynaam van !Âbeb gekry, en sy "mense" (in Nama uitgedruk met die uitgang -*n*) was dan die "!Âben", en "!Âben" het geword "!Âman". Vir ons is verder nie goed duidelik hoekom daar 'n teenstelling "riempiekleurig" was teenoor die "rot" wat klaarblyklik voorgestel word as die gewone of natuurlike kleur van die velbroeke van die ander nie. Lees die sitaat. Word daar gesuggereer dat die Rooinasie rooi broeke gedra het? Indien wel, dan is dit 'n vergissing.

Die bogenoemde drie verklarings ("Weghangende skoenrieme", "Groenboois", "Riemkleurige Velbroekdraers", die laasgenoemde aanvaarbaar vir Vedder) laat ons geheel en al skepties, voorlopig altans.

In tydsorde volg die opmerking van Budack 1972:247 wat, handelende oor die motiewe by naamgewing van stamme, by "!Aman, !Amaïn" skryf dat hierdie naam waarskynlik berus op 'n "bepaalde historiese gebeure wat vandag vergete geraak het". Daarmee is eintlik net gesê: Ons weet nie. Daar is ten slotte nog die aanhaling onder die naam van J. Rooi en sy span wat ons in 1977 op Duurdrift 2819 AD ondervra het, en van M. Christian met wie ons in 1974 op Aiais 2717 CB 'n onderhoud gevoer het. Laasgenoemde sê o.a.: "Amas: hierdie wit gom wat uit die boombaste kom, noem hulle !omas... die kinders is gewoond om daardie klas dinge te eet", en eersgenoemdes is taamlik verbaas dat ons vra, en sê o.m.: "!Amas is mos heira, gom, heiragom". So staan dit ook in Kroenlein-Rust 1969:26-7 "!amab:...das weisse Baumharz der Dornbäume, heira genannt..."

Die aanwesigheid van gom vind sy neerslag in enkele plekname met bestanddeel *heira* (bv. *Heirachabis* op 2617 BB) en met !*ama* (bv. *Amas* 2718 DD, plaas nr 46, suidoostelik van Grünau). Dit was ook 'n belangrike voedselsoort van die Khoekhoen. Simon van der Stel 1685 vermeld spesifiek as wetenswaardig o.a "Deze Amacquas hadden eenige gom, komende uit t' geboomte..." (Valentyn 1971: 292). Hy het egter daaraan gedink as 'n handelsartikel. Verskeie reisigers wys op die gebruik van hierdie gom. Alexander 1838:1/98 sê die Namakwas "content themselves with milk, a lump of gum from the *acacia capensis,* or bulbs and roots".

Ons stel die vraag of daar 'n verband kan wees tussen hierdie !amagom en die stamnaam. Die suigklank is goed, die motief is moontlik, die woonplekke in die omgewing van die riviere en van die doringbome wat gom dra, is gunstig. Wat natuurlik hinder, is die feit dat hierdie betekenis hom nie aan ander Namakundiges voorgedoen het nie. Intussen meen ons dat "Gometers" of, be-

ter, "Witgommense" ook in gedagte gehou kan word solank as wat dit nie as onhoudbaar bewys is nie.

Ons moet nog vlugtig kyk na 'n vraag wat Hahn oopgestel het. Hy beweer met stelligheid dat die Amakwas en die !Amas dieselfde stamgroep is. Die twee vorme is na genoeg aan mekaar om so 'n gevolgtrekking te maak. Teenoor die gewone *Amas* skryf Alexander 1841 inderdaad *Amaka*, bepaaldelik doelende op die Oorlamme van Bethanien. Hahn wys verder daarop dat die Amas 27 jaar terug uit die Kolonie na Bethanien gekom het, dat hulle vroeër naby die Kaap aan die Bergrivier gewoon het tot aan die monding van die Olifantsrivier, en selfs die Kaap teen die Engelse in 1805 help verdedig het.

In hoofsaak is dit wat trekrigting betref in ooreenstemming met wat ons by die behandeling van die **AMAKWAS** uit verslae, uit landkaarte en uit geskiedenisbrokstukke vasgestel het. Die Amakwas het van die suide steeds noordwaarts beweeg totdat hulle in buurskap met die Klein Namakwas gekom het. Reeds voor hulle nog buurgroepe was, het daar verwarring met die name ontstaan. In terme van belangrikheid vir veehandel en in terme van militêre moontlikhede het die Namakwas die Amakwas oorskadu, maar as landreise na die noorde oor die Bergrivier onderneem is, was dit die Amakwas met wie die Blankes die eerste in aanraking gekom het. Dit was die geval met Simon van der Stel, met Coetsé en Brink-Hop. Laasgenoemde het nog die Amakwas en die Namakwas uitmekaar gehou, maar Van der Stel se sekretaris het dit nie gedoen nie, ook nie die amptenaar wat Coetsé se Relaas opgeteken het nie. Maar ten spyte van die verwarring kon ons met redelike sekerheid die twee lank uitmekaar hou totdat die Amakwas onder die Klein Namakwas ingedring het.

Daar het 'n hiatus ontstaan. Dit lyk of die stamverbondenheid grootliks opgehef is en of daar wedersydse inburgering plaasgevind het. Hier moet ons rondtas. Blykbaar het 'n kern Amakwas tog hulle identiteit bewaar, moontlik in 'n familieverband, en het as sodanig saam met Schmelen van Pella af getrek, oor die rivier, en "nes geskop" in Bethanien. Moontlik was hulle aanvanklik 'n ondergeskikte groep, die Frederikse, en is eers saam met ander genoem met wie hulle 'n bondel gevorm het, veral met die /Khauan van Ambraal en met die Bersebaers van Paul Goliath. Maar nadat daar 'n wegsplintering gekom het, het hulle in Bethanien die oorwig in belangrikheid en invloed gekry en het die naam weer sy plek opgeëis. Dit lyk vir ons of dit 'n versoenbare stelling kan wees, die van Th. Hahn, te wete dat die Amakwas (wat voor 1800 in Kaapland nagenoeg "verdwyn" het) na 1800 in Groot-Namakwaland as !Amas weer 'n eie plek ingeneem het.

Etnonimies wil dit sê dat die verklaring wat vir !*Aman* geld, ook vir *Amakwa* sal geld. So 'n moontlikheid van gelykstelling gee aan die jong !*Aman* deur die ou *Amakwa* 'n hoë ouderdom, en verklarings soos die van Swartbooi, Petersen en Kornelius Frederik verloor op grond van hulle betreklike resente grondslag oortuigingskrag. Dink maar aan die ongelooide velbroek wat voorman !Garib van die !Aman sou gedra het. As die !Aman die voortsetting in die bloedlyn van die Amakwas is, dan dateer die naam uit die tyd van voor die aanraking met die koloniste van wie die dra van boeke afgekyk is.

Miskien moet ons ook na die rangordening van Hahn 1881:96 (sitaat) kyk. Hy stel dit so voor dat die naam /*Khauan* vir 'n stam wat oorspronklik uit die omgewing van Goudini afkomstig was, 'n soort van inklusiewe term is wat die Amakwas (dus ook die !Amas van latere dokumentasie) ingesluit het. Die !Amas was op hulle beurt as groep 'n inklusiewe term wat die //Aixa-/ais (of Afrikaners) ingesluit het: die spelling met -/*ais* (d.w.s. nie //*ais* nie) is volgens ons voorkeur aangegee. Hahn het o.i. gelyk met die noue verband wat hy tussen die /Khauan en die !Aman aanneem. Dit verklaar ook die gebruik soms onderskeidend, soms gewoon inklusief, van die terme in enkele van die aanhalings hierbo. Ons moet altyd bedag wees op 'n mate van rekbaarheid in die terminologie.

Kornelius Frederik wat ons reeds aangehaal het t.o.v. sy verklaring van die stamnaam, sê aldaar op bl. 5 o.a. nog: "Wir Nama vom Stamm der Bethanier (!Aman) sind keine Orlams. Die Orlams sind nach uns aus der Kapkolonie eingewandert. Wir gehören aber zusammen mit den /Khauan von denen ein Teil in Berseba wohnt, und ein anderer Teil ist nach Osten gezogen und hat in Gobabis gewohnt..."

Hier word met die term "Oorlam" 'n bietjie geskommel. Dit word 'n kwessie van wat nog by- en wat nog weggedink word. Die !Aman as algemene term omvat sonder enige misverstand die mense wat tot die Oorlamme getel word, mense wat uit die Kolonie na Bethanien uitgewyk het en hulle in een of ander graad by die beskawingsnorme van die koloniste aangesluit het.

Wat betref die "verdwyning" van die Amakwas en hulle "herverskyning" as Amas: dit laat bietjie aan ander gevalle dink, soos aan die Gorachoukwas van die Kaapse Skiereiland wat na die "Middelveld" toe padgegee het en daar omtrent verdwyn het om dan later in die daglig van die geskiedenis te tree as Korannas toe hulle hulle aan en oorkant die Oranjerivier en langs die Harts- en Modderriviere en daaromheen gevestig het. Die "gang" wat by die Amakwas-Amas waargeneem is, is nie uniek in die lotgevalle van die Khoekhoen nie.

Terloops gesê, die verband wat Hahn tussen die Afrikaners en die !Aman lê, is nie dieselfde as wat ons o.a. by Vedder 1934:188 kry nie. Vedder maak van die Afrikaners 'n vertakking van die Griekwas.

[AMBRAALS(E), AMRAALS(E)]

Terlinden 1838 in BRM 1839:61 [ondervra vir Jan Frederik, kaptein van Bethanien:] "Wie heissen die Capitaine der nächstliegenden Oerter? A[ntwort] 1. Ambraal Lambert (ein Neffe von Jan Frederik, dem Capitain von Bethanien) ist mit einem Theil der Leute von Bethanien 8 bis 10 Tagereisen weggezogen, gehört aber noch immer nach Bethanien."

Alexander 1838:1/215 "There lived [op Bethanien voor sy vernietiging] under the charge of Mr. Schmelen the chief Amral and his people, the families of the Buys [Booise], and the old Namaquas under Habusomop. Amral and the head of the Buys had been in the colony, were therefore called 'overlams', and were cleverer than the Namaquas..." ['n Geveg het ontstaan waarin die Oorlamme vir die Namakwas oorwin het, maar Schmelen het padgeggee, en ook Ambraal]. Ald. 254 "Amral and his people went and lived east of Bethany, and beyond the Great Fish river, where they now are..." Aldaar 2/207 "...they expected soon to be engaged in fighting with the people of Amral, the chief of the Keikouas Namaquas, who was not many days to the south-east of Kuis..." [Amraal se moedige geveg met 'n leeu word beskryf].

Cook E 1840 brief in Backhouse 1844:xxiv ("Appendix D") "We found Ameral living with about 400 people, in unusually good circumstances... A part of the tribes are at a distance [Boesmans en Bergdamaras o.a.] Over these people of different races, Ameral is a little King, and acts with a liberality and dignity towards them, becoming the name..."

Backhouse 1844:553-4 "Ameral was descended of a Dutch father and a Hottentot or slave mother; when Barnabas Shaw formed the Missionary-station among the Hottentots of the Kamiesberg, Ameral became his wagon-driver. Subsequently, being united with a number of other persons of similar descent, he joined J.H. Schmelen at a station called Bethany, nearer the west coast of Great Namaqualand. When the Station at Bethany was relinquished, Ameral and his adherents emigrated to the border of the Damara Country, near the Southern Tropic. Here, being possessed of fire-arms, they fell into marauding practices and often robbed the poor Damaras and other native tribes of their cattle."

Kroenlein 1853 *Quellen* 10/63 "Das junge Geschlecht von Amraals Volk hat auf einem Damarajagdzug eine Stelle gefunden, wo 32 Quellen dicht bei-

einander liegen und zwar 8 — 10 Stunden längs einem Bergrücken. Da wollen sie hinziehen''.

Wallmann J.C. redakteur van BRM wy die hele nr 22 van BRM, bl. 337-352, aan ''Amraal Lamberts'' en sy volk onder wie Eggert gaan werk het op Gobabis, die nuwe aanleg. Ald. 337 ''Amraal Lamberts ist kein Eingeborener [van Groot Namakwaland]. In der Hantam stand der Pontok seines Vaters und er wuchs unter den holländischen Bauern auf...Er ist zwar ein Hottentot...spricht aber das Nama nur schlecht...der Alte redet am liebsten sein Capholländisch. Jonker Afrikaner ist sein Vetter und Landsmann... Die Lamberts verliessen ihre Heimath im Anfange dieses Jahrhunderts ... [Saam met ander Oorlamgroepe trek hulle oor die Oranjerivier by Pella]. Die Lamberts befanden sich auch in der Gegend Pellas und Amraals Name wird in den Berichten öfters genannt. Da brach Missionar Schmelen 1814 mit einer Horde Orlam, die 150 Köpfe stark war, von dort auf (und) ging über den Fluss...Unter diesem Haufen waren auch die Gebrüder Lamberts, Amraal und Jakob, mit ihren Leuten. Jakob Lamberts war Schmelens Wagentreiber und als solcher eine angesehene Person in dem Wanderzuge...[Hulle vestig hulle in Bethanien]. Die Gebrüder Lamberts wurden in dieser Zeit der ersten Liebe auf Bethanien getauft...Amraal Lambert war ein reicher Mann geworden und galt für einen Häuptling. Nur noch Jan Booi, sein Ohm, und Willem Swartbooi konnten es ihm gleich thun...[Oorloë onder mekaar en wangedrag laat Schmelen besluit om die stasie op te gee]. Zum Bleiben im Lande konnte er [Ambraal] ihn [Schmelen] nicht bewegen und da zerstreute sich alles Volk, was bei Bethanien gelegen hatte, zog gegen Norden und Amraal Lamberts mit.'' [Alexander vertel dat Ambraal 'n sendeling by hom wou hê. Cook het hom besoek. Later stuur Cook vir Tindall na Ambraal wat etlike maande by Ambraal vertoef het. In 1842 stuur Schmelen vir Kleinschmidt en Hugo Hahn na Ambraal. Ambraal het hom toe in Naosanabis (distrik Gobabis) gevestig. Die Wesleyaanse sendeling Joseph Tindall was van 1843-51 hier gestasioneer. Ambraal het hom beslis gestel teen rowery en uitmoording van ander stamme, en ook Jonker hierin teengestaan.]

Chapman 1855 in 1971:1/168 te Gobabis ''Lamert Lamert is the son of Amraal Lamert, chief of a numerous people called *Gam Naka* (Lion's Hair), consisting of 1000 or 1200 souls, besides slaves. Amraal is now an old man and good Christian...Amraal is upwards of 70 but is remarkably hale for his age. He was formerly a slave at Cape Town in the time of the Dutch East India Company, and fought for them against the British forces at the Cape and at Blouberg''.

Tindall 1856:36 "Paul Goliat, (his people) number about 400. They properly belong to Ameral Lambert's tribe, but were left behind when he advanced northwards, and have since asserted their independence..." Ald. 37 "...If the traditions of his tribe are true, the valley of Table Mountain...was the pasture ground where the herds of their forefathers roamed. In 1806 Ameral's father, with a number of dependants who were located at the Elephant River, was summoned to Cape Town... to defend it against the English...Ameral claims many of the Corannas inhabiting the banks of the Orange River as his people...his tribe is now one of the smallest, 800 would be a large estimate..."

Chapman 1868:1/421 "I had a long and interesting conversation with old Amraal...From his account his grandfather must have been a chief of great importance. He lived where the town of Worcester in the colony now stands, that district belonging to him ..." Ald. 428 "I questioned old Amraal about the history of his tribe, as I know him to be a truthful and trustworthy old man. He tells me that Gam Naka, or Leeuw-wol-haar, as he terms it in Dutch, is the title of his particular tribe. Wol-haar (or woolly hair) was the original name, but one of his female ancestors, a chieftainess, had, in some extraordinary manner, conquered and killed a lion, since which time they have added 'lion', in order to perpetuate the memory of this occurrence. Amraal's own family name is Goedan, corrupted by the old Dutch colonists into 'Goodman'...This once powerful tribe is now dispersed among all the Namaqua, Griqua, and Bastaard tribes".

Olpp 1871 in *Quellen* 16/138 "Es handelt sich um Das Rote Volk, die Amraalschen (Gobabiser) und die Karageikhoin..."

Ambraal is die naam van 'n kaptein wat op sy volgelinge oorgegaan het en so stamnaam geword het, die Ambraalse. Die naam is betreklik jonk. Eers toe die Oorlamme in 1814/1815 onder die aanvoering van Schmelen by Pella die Oranjerivier oorgesteek het, begin die naam in geskrifte opduik, en nadat die Booise, ook genoem die Frederikse (die kaptein was 'n neef van Ambraal) en die Ambraals hulle in en om Bethanien gevestig het, het die stamleierskap van 'n groep op Ambraal oorgegaan. Die kapteinskap is blykbaar nie geërf nie, hoewel hy hoërop van aristokratiese afkoms is, volgens sy berig aan Chapman. Wallmann sê Ambraal het ryk geword "und galt für einen Häuptling". Hy was 'n man van aansien, (volgens Backhouse was hy een van die eerstes was gedoop is, was 'n neef van die onder-leiersfiguur Jan Booi(s), en was trouens ook die neef van Jonker Afrikaner, en 'n intieme vriend van Willem Swartbooi. Terlinden se segsman noem Ambraal 'n "kaptein", Alexander noem hom "the chief" en "chief of the Keikouas", Cook sê hy is soos 'n "king" oor "these people of different

races''. Die stamnaam is dus blykbaar nie ouer as Ambraal nie en het eers na 1814 of so 'n status gekry, bv. teen die jare 1830 toe Ambraal met sy afstammelinge en volgelinge eers ooswaarts van Bethanien af weggetrek het, tot oor die Visrivier, en toe noordelik. In 1841 was hulle aan die Nosob en in Augustus 1856 het hulle uiteindelik vir hulle by die fonteine van Gobabis gevestig.

Ambraalse is egter nie die enigste naam nie. Die eietaalse naam was **KAIKAUAS** (alwaat), maar daar was vroeër blykbaar ook ander, nl. *Naka* en later **GAMNAKA**, en boonop was Ambraal se eie familienaam *Goedan*, deur die koloniste vervorm tot ''Goedman''. Daar is soveel moontlikhede aangaande 'n betekenis van dié naam dat raaiery 'n te ruim keuse het. *Goedan* moes tog 'n mate van bekendheid gehad het, anders sou dit nie volksetimologies verander gewees het nie: dit kan tog net deur gebruik gekom het.

Die persoonlike besonderhede het Chapman uit die mond van die 70-jarige Ambraal self opgeteken. Van hom het Chapman verneem dat Ambraal se oupa 'n vername kaptein was met sy hoofplaas ongeveer waar Worcester vandag staan. Hoe die hoofstam, en wel saam daarmee van die Naka of die besondere substam van Amraal se mense, versplinter geraak het, weet ons nie. Henry Tindall, die seun van Joseph Tindall wat oor die agt jaar as Wesleyaanse sendeling by Ambraal was (op Naosanabis), gee 'n afwykende siening. Hy sê o.a. ''If the traditions of this tribe are true...'' dan het die voorvaders van Ambraal hulle vee laat wei in ''the valley of Table Mountain...'', wat nie die distrik van Worcester daar anderkant die berge kon gewees het nie. Miskien praat die tradisie en Ambraal die Oue nie van dieselfde tydperk nie.

Ambraal was nie 'n inboorling van Groot Namakwaland nie. Volgens Backhouse was hy 'n Baster, 'n kind van ''a Dutch father and a Hottentot or slave mother'', ook Chapman vertel dat hy vroeër 'n slaaf was ''at Cape Town'', ander dat hy in Clanwilliam-distrik gebore is. Wallman se gegewens rym nie heeltemal hiermee nie, want sy vader se pondok was in die Hantamwyk en Ambraal het onder die Hollandse Boere groot geword. Sy taal was Afrikaans, hoewel hy ''ein Hottentot'' was. Die inboorlingtaal het hy nooit goed geleer nie, selfs toe hy oud geword het as die leier en vader van sy Khoekhoenssprekende volk, het hy nog verkies om Afrikaans te praat.

Hier is dus dinge wat met mekaar versoen moet word, deur bv. te dink dat Ambraal se vader na die Hantam uitgewyk het en dat hy saam met hom daarheen gegaan het, of hom later gevolg het. Hoe ook al, dit wil voorkom of Ambraal daar 'n aantal persone rondom hom verenig het, daaronder waarskynlik leeglopers

en moontlik gevlugte slawe en ander, en as heilbegerige Oorlam (of as Baster?) het Ambraal aansluiting by sendeling Schmelen gesoek en ook gevind.

Ambraal as naam is wel aan hom deur Blankes gegee. Dié woord sal waarskynlik nie die betekenis van "siekerige persoon" hê nie (hy het later selfs 'n leeu aangedurf, kyk verwysing by Alexander), dan eerder die betekenis van "pronkerig/spoggerig", of verkieslik net die omgangsvorm van "admiraal". Die naam skyn die bewering te bevestig dat die draer daarvan 'n slaaf was, gegee met 'n tikkie ironie, soos vir *Apools, Kiewiet* e.d., immers, 'n admiraal is die draer van die hoogste rang in die vlootmag. Die toevoeging van die Hollandse familienaam *Lamberts,* d.w.s. van juis *Lamberts,* is nog nie voldoende opgeklaar nie. Dié naam het ook sy nageslag gedra.

Hendry Tindall se opmerking dat Amraal sy gesag wil laat geld oor "many of the Corannas inhabiting the banks of the Orange River as his people" is bepaald belangrik, maar ons weet nog nie juis in watter opsig nie. Moet ons daarvan aflei dat hy aan die Korannastam verwant was? 'n Verfyning by Tindall is nog dat Ambraal se vader (en hy waarskynlik ook) teen 1806 aan die Olifantsrivier was toe hulle met afhanklikes opgeroep is om die Kaap teen die Britse inval te help verdedig.

Ambraal Lamberts is op 13 Februarie 1864 op Gobabis oorlede, en indien hy toe 90 jaar was, soos beweer is, dan is hy teen 1774 gebore.

AMCAKUA, AMKAKUA en variante spellings (vir **[REGSHANDE]**, **[REGSTAANDERS]**, **[GOLIATHS]** ens.)

Red. BMB 1847:191 "Die zweite neue Station am Vaalfluss, die den Namen Saron erhalten hat, haben wir noch 2 Tagereisen weiter hinauf an diesem Fluss zu suchen, dort, wo sich der Fett-Fluss in denselben ergiesst. Br. Schmidt hätte...im Juni [1847] sich dorthin begeben, um das Werk unter den Link'schen Korannas anzufangen. Wir erfahren jetzt auch, woher dieser Stamm seinen Namen erhalten hat. Zu der Zeit, als dieser Stamm noch mit den goliat'schen *einen* Stamm bildete, war von den beiden ältesten Brüdern der eine links; sie entzweiten sich, und jeder hatte eine Parthei für sich. Die eine wurde danach *arei cakua* (das linkshändige Volk), die andere *amm cakua* (die Rechthände) genannt. Letztere sind unsere Goliath-'schen Korannas..."

Wallmann 1858:53 "Die !Koranna...Die meisten liegen am /Hai !Garib, und zwar meistens auf dem linken Ufer desselben; es sind die Rechthände, Linkshände, Zauberer..." Op p. 55 "Unter den !Koranna-Stämmen werden

die 'Rechthände' und die 'Zauberer' mit dem gemeinsamen Stamm-Namen ≠Nu ais, d.h. 'schwarzes Volk', benannt..."

Wangemann 1872:1/51 "[Die Korannas]: Es sind folgende [Stämme]: 1. Am cakua oder die Rechthände, mit dem Häuptling Goliat, auf unsern Stationen Bethanien [in die Vrystaat] und Hebron wohnhaft...; 2. ...die Zauberer... Beide Stämme zusammen heissen auch Nu-eis, das schwarze Volk."

Stow 1905:295 [Name van Korannastamme of "clans" deur hom uit lyste ens. saamgestel, daaruit as nr 8:] "The Regt-Staanders, those who stand for the right. These people have obtained the name of Goliaths, from one of their chiefs".

Maingard 1932:119-120 "Of the Korana who lived at the junction of the Vaal and Orange Rivers in 1778-1779, some, — the 'Right Hand' tribe and the 'Sorcerers', wandered to the neighbourhood of what became afterwards the Berlin Missionary Station of Bethany, and finally settled at a later date at Hebron [Windserton], higher up the Vaal River...". Aldaar 162 "Goliath Ysterbek, the chief of the 'Right Hand' tribe (lived 1849-1850) at Platberg".

Engelbrecht 1936:24-25 "Maingard elicited the information that the Links people took their origin from two brothers, one going to the right and the other to the left. From old Klaas van Neck's wife I heard a story which evidently aims at explaining the blood relation between the Taaibosch and the Links. In this it is stated that the Korana take their origin from a woman who had twin sons, one of whom was the ancestor of the Great Korana or Taaibosch, while the other and younger one became that of the Links. The two brothers continued to draw their drinking water from the same fountain, until the elder threw putrid skins into the part of the fountain used by his brother, whereupon the two parted company....Matiti of Bloemhof also hinted at the story of the quarrel, but he placed this event at a much later stage of their wanderings..." Voetnoot hierby p. 25: "All this evidence points to the fact that there were two large divisions: (i) that of the Right Hand, or the Great Korana, to which must also be reckoned the Right Hand tribe of Bethany [pos van Wuras aan die Rietrivier, suidelik van Bloemfontein, kaptein: Goliath Ysterbek]; (ii) the Left hand division with the Links tribe..."

Maingard 1964:59 "The tribes of the Upper Orange River...The Kei!Korana seemed to have been the first to have moved from their original quarters towards the Harts River between 1796-1804 and must have been accompanied by the //?Aremân//?ais... [d.i. die Linksstaners]. The next to migrate were the ≠Nu//?eis, which split into two sub-tribes, the

Kx?am//?ôâkwa (the right-hands) and the ....sorcerers. They settled at the Berlin Missionary station of Bethany, south of Bloemfontein (1834) ... The Sorcerers quarrelled... and finally found a home at Platberg-Hebron, above Pniel, on the Vaal (1840). The Kx?am//?ôamkwa joined them soon after..."

Dit lyk nie of daar naamkundig groot hindernisse is nie. Die naam wat die algemeenste voorkom, is die Afrikaanse vorm "Regshande", in Duits "Rechthände", in Engels "Right Hand(s)", die laasgenoemdes wel uit Afrikaans, soos Afrikaans dit op sy beurt uit Kora gekry het. Die Korannas het hulle naam waarskynlik self uit hulle taal ten bate van die Blankes oorgetolk, op dieselfde wyse as wat die Griekwas en Korannas hulle plekname verafrikaans het, soos bv. Bruchell 1811:1(202) dit vasgestel het.

(i) Volgens die bronne is die oudste Khoekhoense vorm *Am cakua,* in die spelling van die BMB en Wangemann. In Nama is dit *ãm* = "rechts" (Kroenlein 1889: 4) en */khã* = "Seite, Flanke" (Kroenlein: 190), letterlik dan "die flank/kant regs", gevolg deur die morfeem van die mv. ml. *-gu* of *-ku* vir "mans", "manne", "mense", plus die *-a*-obj., dus: "die Regterflankse mense", of vryer "die Regterhandse mense", die "Regshande".

Dit is seker logies om te meen dat die lid *-ca-* hierbo nie die uitgang van die ml. tweevoud kan wees nie, omdat mens tog nie twee regter- of twee linkerhande het nie (die *-ca-* is dus nie soos Nama *kha* van die masc. dualis nie). Die *-ca-* is dan met min twyfel soos Nama /khá-, vir "kant/ sy/flank", en dit is nie noodwendig "hand" nie, al is 'n hand aan een of ander van twee kante van die lyf. "Regshande", "Rechthände" en "Right Hands" is nie presiese vertalings nie, "Regterflankse mense" wel. Indien hulle goeie vertalings was, dan sou dit op relatiewe posisies gedui het, bv. geografies, sê op een groep regs en op die ander links van bv. die Vaalrivier.

In die vorm *Am(m) cakua* kom dié naam in ons bronne net by Duitse segsliede voor.

(ii) As letterlike vertaling van "Regshande" kry ons dit by bv. Maingard 1964. Die Korannanaam skryf hy soos hy dit waarskynlik self onder hulle gehoor het, neem ons aan, met die harde en dialekties-kenmerkende "ejective velar scrape" vooraan, die *kx?*, wat Nama nie meer het nie (of wat hy gedevelariseer het, vergeleke met Ou-Kaaps en Koranna, vgl. Nienaber 1963:186 e.v.) Die *kx?am* = "regs" staan dan teenoor Nama *//ãre*, Koranna *//kare* (*//kx?ãre*), vir iemand wat "links" is en die linkerhand eerder as die regterhand gebruik. Die tweede bestanddeel skryf Maingard *-//?ôâkwa*. In Nama is die ekv. van hierdie woord *//ôa-*, en volgens Engelbrecht 1928:38 is dit ook in Koranna dieselfde. Hy het 'n dualis

uitgaande op *-kha* vir die masc., die *-kwa* vir die ml. mv. slaan hier nie op "hand" nie maar op die mense wat hier tot die stam van "Regshandiges" behoort. Die begrip "hand" soos uitgedruk deur *//ôâ-* by Maingard is egter wyer as net die "hand", dit sluit ook "arm" in. Die term "hand" teenoor "arm" is in Nama *!ómi* (by Tindall *!umi*), in Koranna is dit *!umma* (Wuras en Meinhof) en *!umi* (Engelbrecht). Maingard se *Kx?am-//?ôâkwa* is weer te gee met: "die mense (-kwa) van 'n leier wie se regshandigheid hom om een of ander rede onderskeidend maak". Daar is dus kleiner verskille tussen die feitelikhede van Wangemann en Maingard; by die samevatting keer ons daartoe terug.

(iii) 'n Derde "verklaring" vind ons by Stow. Die Korannanaam vir Goliath Ysterbeek se vertakking, 'n vertakking wat afgeskei het van Jakobus se Towenaars met wie Goliath se groep die stam ≠Nu-//áis (Swartvolk) uitgemaak het, gee Stow nie, hy gee net die Hollandse naam vir hulle, nl. "the Regt-Staanders", en verklaar dit as "those who stand for the right". Dit is nie 'n letterlike vertaling van die naam soos o.a. by Wangemann en Maingard nie. By hulle is geen element wat met "-staanders" (in "Regt-Staanders") vertaalbaar is nie. Klaarblyklik is Stow se opgawe na analogie van "Linksstaanders" gevorm, die Hollandse vertaling van die oorspronklike inlandse **KAREMANKIES**, waarin die element *-ma(nk)* voorkom wat ooreenstem met Nama *mâ* = "staan". Stow se *Regt-Staanders* sou in Koranna ongeveer (en vereenvoudigd) gewees het *Am-mankies.* Maar so 'n vorm is nie opgeteken nie, waarmee nie gesê kan word dat dit nie bestaan het nie: immers, die teenstelling is tussen *//âre* en *âm,* en nie tussen die res nie. Wat nou in die besonder by Stow opval, is sy interpretasie van "Regt-". By die Linkse waarvan hy eweneens net die Hollandse naam aangee en nie ook die Korannanaam nie, lees ons: "...the Links stem, those of the left stem, or those standing to the left". Dit ly tog seker geen twyfel nie dat hy onder "links" verstaan: "hulle aan die linkerkant", sodat die teenstellende naam begryp moet word as "those standing to the right", en nie: "those who stand for the right" nie.

Om saam te vat: ons het dan drie termini, en daarmee saamhangend drie interpretasies, maar by almal is daar die gemeenskaplike kern van "regs/reg". (i) *Amcaqua,* waar *-ca-* semanties die inherente betekenis van "kant/sy/flank" het, maar deur BMB word die naam eksplisiet begryp as "regshandig" d.w.s. nie links nie. (ii) Maingard se *Kx?am-//?ôâkwa* (in aansluiting by Nama te vereenvoudig as *Am-//ôa-kwa*): die "Regshandse volk", sonder dat dit nader omskryf word, en wat albei die betekenissse

van (i) kan hê, nl. die inherente en die eksplisiete. (iii) Stow se verklaring van "those who stand for the right".

As ons Stow goed verstaan, dan wil die naam getuig dat hierdie vertakking staan vir "reg en geregtigheid", dat dit na hulle deugsaamheid en moraliteit verwys eerder as na regshandigheid of na hulle geografiese posisie teenoor die Linkse. Dit bring kontrasgewyse 'n nuwe element in die verklaring in. Niemand betwyfel dit dat die Linkse en die Regshande twee vertakkinge van dieselfde groep is nie, dat die twee terme kontrasterende fasette van dieselfde saak is nie, en as "Regshande" dan verwys na "those who stand for the right", dan sal "Linkse" verwys na "those who stand for the non-right, for the wrong", d.i., die "Slinkse/Sluwe/Geslepe" volk.

Watter van die drie interpretasies kan die sterkste aanspraak laat geld?

Hoewel idealiserende selfbenoeming nie vreemd is nie, dink slegs aan die verklaring van *Khoekhoen* self, lyk dit tog of Stow in sy verduideliking nie ook uit ander bronne steun gekry het nie, en in hierdie besondere geval, ook nie uit die verklaarde geskiedenis self nie. Wel uit die geskiedenis van die Korannas bekend is die deurlopende feit van splitsing van 'n stam. Dink bv. veral aan die geval **KATTE** en **KATSE**. By die Links- en Regshande is dit selfs bewaar as 'n oorlewering. Die oorlewering praat van twee oudste broers, maar ook van tweelingbroers, wat geskei het, "sich entzweiten", volgens BMB. In BMB 1847 is daar 'n vroeër vermelding van die naam vir die Linkshande, nl. in die Mei-uitgawe, p. 71, waar vermeld word dat die Franse aandeling Cocket onder die "*Arei cakua*, dem zahlreichsten Stamm der Korannas", wou begin werk het. Die redakteur van die BMB het seker gewonder wie en wat hierdie stam is, en in die Desember-uitgawe kon hy met groot ingenomenheid vertel dat deur die Berlynse Genootskap die nuwe pos Saron onder die Linkse gestig is daar waar die Vetrivier in die Vaal invloei, ongeveer 6 km suidoos van Bloemhof, en tegelykertyd ook wat die twee Korannastamname beteken, vgl. die eerste sitaat.

Die naam *Amcakua* beteken letterlik "Regterflankmense", dit is 'n posisionele term, net soos *Areicakwa*, "Hulle aan die linkerflank", dit ook is. Dit wek die indruk dat die een groep links, en die ander groep van die ander broer regs van mekaar hulle bevind het. Ten opsigte van watter punt die terme toepasbaar was, is haas onmoontlik om vas te stel. Ons het dit met die Vaalrivier as ruspunt geprobeer, maar dit wil nie goed werk nie.

Daar is dan die standpunt van die sendelinge ter plaatse by Saron, soos br. Johann Schmidt wat daar in bevel was, van wie die redakteur van die BMB sy berigte ontvang het en wat die singewing van die name verbind

aan die feit dat die een broer afwykend van die gewone norm "links" was. Dit sou bv. sterk opgeval het in die jag of in oorlog, waar hy die wapentuig "links" gehanteer het. Hy het die naam "Links" gekry, en sy volgelinge het die naam na hulle skeiding van die ander broer van hom ontvang, alles heel patroonmatig, sodat sy broer en dié se volgelinge kontrasgewyse die "Regshande" geword het. Stow se oordrag op 'n karaktertrek mag later gevolg het, maar is klaarblyklik nie die beginpunt nie.

Wat is dan die beginpunt? Dié vraag is belangrik omdat dit moontlik veel te doen het met die etnogenese van die groep, selfs van die Korannas. Daarop het Engelbrecht reeds gewys, vgl. die aangehaalde voetnoot.

Daar is vir eers die o. i. kern-komponent *-ca-* in die naam *Am-ca-kwa*, die "Regterflankse Mense", volgens ons siening. Dié naam het met posisie of relatiewe standplaas te doen. Dit is ook die oudste vorm, maar dit mag toevallig wees. Die teenstuk van "Regshande" is die "Linkse", ook "Links-Staanders" van Stow en ander. Die naam met die element "staander" is ook lokatief-gerig. Die verhaal wat Maingard onder sy informante verneem het (waarna Engelbrecht verwys en wat ons daarom nie weer aangehaal het nie), moet ook geografies gedui word: "... two brothers, one going to the right and the other to the left..." Klaas van Neck se vrou sien die skeiding tussen die twee broers ook geografies, "whereupon the two parted company", en by Matiti was dit seker nie anders nie.

As daar vanweë 'n geskil, om die ewe wat die aanleiding daarvoor mag gewees het, 'n skeuring in 'n groep ontstaan het wat tot gebiedskeiding gelei het, dan sou hulle noodwendig in 'n mate links en regs van mekaar standplase êrens ingeneem het. Ons het alreeds verwys na die **KATSE** en die **KATTE** langs die Oranjerivier, die Katse (Klaas Lukas) in die rigting van Pella, die ander (Bitterbosse) in die rigting van die samevloeiing van die Vaal- en Oranjeriviere. Herlees nou die voetnoot van Engelbrecht. Dit lyk of die skeuring baie groter was as wat ligweg aangeneem is. Die besef het laat by Engelbrecht posgevat. "As the above conclusions assumed definite from only at the time of going to the press, the author regrets that he has not been able to apply them in these pages with a view to classifying the different Kora tribes and units more adequately".

Dit is moeilik om die tyd van skeuring vas te stel. Die inlandse name tref ons gedokumenteerd voor 1850 aan, tog sal hulle veel ouer wees. Teen die tyd dat daar 'n noue voeling met hulle bewerkstellig is waardeur die twee groepe naamkundig apart uitgeken kon word, was hulle seker al lank geskei, of beter, tradisioneel geskei. Albei was numeriek sterk. Die Redakteur van

BMB noem die Linkse bv. "den zahlreichsten Stamm der Korannas", en die Regshande was wydversprei (tot by Bethany en Platberg, as Goliaths) en was gesaghebbend onder die Taaibosse. Dit lyk of dit die sentrale groep is wat Linkse en Regshande geword het. "Regshande" het dus 'n spesifieke inhoud gehad, bv. vir die volgelinge van Goliath Ysterbek oor wie Wuras veel te sê gehad het, en 'n oorkoepelende inhoud vir die ander hoërop langs die Vaal en die Harts.

Ons kom ten slotte by BMB se verklaring van die Regshande om hulle te onderskei van die Linkse n.a.v. hulle voorman wat linkshandig was. Ons hou rekening met die moontlikheid dat die linkshandigheid nie die primêre naam is nie maar op verdigting berus, die sekondêre naam geword het. Dit is 'n patroon wat nie vreemd aan die Khoekhoen se etnonimiese "styl" is nie. Dit word elders beredeneer. Dit kom hierop neer: 'n kaptein se naam word stamnaam, en die stamnaam word in sekere gevalle ongeveer 'n familienaam of 'n van (agternaam). So het Bondelswart se naam op sy stam oorgegaan, en toe op nakomelinge van die stam wat hulle as kaptein gehad het, bv. in die geval van Abraham Christiaan "Bondelzwart", of dink aan die Witboois. So kon die leier van die stam die Links-Staanders, "Hulle-aan-die-linkerkant", die naam vir homself óf aan hulle gegee het, óf van hulle gekry het; hoe ook al, toe hy die naam eers gehad het, kon dit gerasionaliseer geraak het heeltemal los van sy oorspronklike geografiese lokalisering, d.w.s. daar kon 'n persoonlike tepasbrenging van die naam gemaak word. Die verklaring in BMB dat hy linkshandig was, kon 'n laat-verklaring wees, 'n verdigting. In elk geval was *Links* ook 'n persoonsnaam, in Koranna was daar bv. *Kei//Areb*, "i.e. old Links, the father of Johannes Links..." (Engelbrecht 1936:24), hoewel Engelbrecht hieroor twyfel het. Omdat ons nog onseker is oor die tyd van rusie tussen die twee groepe wat die opkoms van die twee groepname moet dateer, is daar nog dowwe kolle.

Om die drade nou saam te trek: Neem ons as uitgangspunt die oudste dokumentasies van die betrokke name en ons ontleed hulle etimologies, dan, so meen ons, sê die name self dat die "linksheid" en die "regsheid" nie, altans nie oorspronklik, verwys na "Linkshandigheid" ens. nie, maar na 'n relatiewe posisie van iets t.o.v. 'n waarnemer of 'n punt. Die bestanddele (in Afrikaans weergegee) van "sy, kant, flank" of van "staan" soos in *Linksstaanders*, behoort beslissend te wees. *Links* en *Regs* in hierdie twee stamname is primêr posisioneel te beskou.

AMKHOEN (erenaam vir die Bergdamaras van Okombahe) kyk **GEI-UMEN**

AMMIAKWAS

Valentyn 1973:4 vertel hoe 45 vryburgers "buyten kennis der Regeering" in 1702 'n onwettige handelstog onderneem het. Hulle is met 4 belaaide waens "over de Kloof van Hottentots Holland" na "de groote Caboequas" wat as Bantoes beskryf word. Hulle sal wel Xhosas gewees het. Die koers word so aangedui: "sy waren *eerst,* en *zoo vervolgens,* by de Hoezequaas, Hessequaas, Gauris, Attaquaas, Gantauwers, de Ammiaquaas... en *eyndelyk* by de Caboequaas... gekomen". Let op die woorde wat ons onderstreep het en wat die koers progressief aandui van Sir Lowry's-Pas. af tot by die "Caboequaas", identifiseerbaar as Xhosas. Die woorde is so naastenby: "eers...vervolgens...eindelik". Die Attakwas moes so ongeveer gewees het waar Attakwaskloof K 3321 DD 'n herinnering aan hulle bewaar, in vroeër jare die kloof wat van die Mosselbaaigebied toegang tot die Klein Karoo gegee het. Die Ammiakwas het van hulle af nog verder ooswaarts gelê. Ons kan met redelike sekerheid aanneem dat die Ammiakwas nie die Amakwas was nie, maar 'n ander stammetjie van wie ons niks meer hoor nie. Hulle het dan, indien die gevolgtrekking juis is, as stam verdwyn. Blykbaar was hulle betreklik onbelangrik. Oor hulle stamnaam se betekenis weet ons niks met sekerheid te sê nie. Vgl. verder **AMAKWAS**, veral oor die geografiese ligging wat dit heeltemal onwaarskynlik maak dat die Amakwas en die Ammiakwas dieselfde stam is.

AMSAKWA, AMSAKUA, AMZAQUA

Albrecht C & A 1805 in Moritz 1919:99 "...Zwischen hier und der Rietfontein [verstaan: Rietfontein op 2922 BB]... wohnen am Grossfluss folgende Heiden, ... deren Namen in der Hottentotten- und niederdeutschen Sprache lauten [dan volg as vierde op sy lys:] T'Amzaqua..." [sonder die vertaling daarvan].

Wangemann 1872:1(52) "...17. Amsa kua, die Schaber oder Gerber, ebendaselbst ["weit unten am Oranjefluss"]."

Engelbrecht 1936:27 "In the existing lists of Orange River tribes there also occur names of people who have hitherto remained unidentified or about whom nothing further is as yet known. These are...the !Amsakwa or Preparers of skins..."

Die Albrechts gee die name weer soos hulle dié op hulle soektog na 'n plek vir hulle sendingstasie deur ondervraging gehoor het. Waar moontlik verstrek hulle die betekenis, maar by *T'Amzaqua* het hulle dit blykbaar nie uitgevind nie. Die *-qua* is die uitgang van die ml. mv., en die *T'* is 'n suigkonsonant. Die betekenis verskaf Wangemann, dog nie die spesifieke klap nie. Wangemann

situeer die groep langs die benedeloop van die Oranjerivier, saam met die Boekvolk, die Nouwange en die Snyers, om hulle hier op die Afrikaanse name aan te dui.

Hulle het klaarblyklik ook 'n verbintenis met die Karoshebbers. Daar is nogal 'n opvallende verband tussen die "Bewerkers van velle", die "Snyers" en die "Karosmakers", opvallender waar die beoefenaars daarvan bymekaar of in nabuurskap is, soos ons kan aflei. Engelbrecht het in sy studie *The Korana* 1936 'n afdeling aan die velbereiding en karosmakery gewy (bls. 103-112), waarna verwys word. Wangemann verklaar die naam m.b.t. die ontvliesing van die vel en die looiery daarvan. Of 'n hele stam hom daarmee onledig sal hou, is nouliks aan te neem, tensy die groep só daarin uitmunt dat die vervaardigde artikel ruil- of handelswaarde kry, en hulle as stam daardeur onderskeibaar is. Tog vermoed mens dat hulle maar gering in aantal was en wellig 'n onderdeel van hierdie rivierstamme was.

Engelbrecht spel die naam in moderne taal as *!Amsakwa*. In aansluiting by Wangemann se baie duidelike verklaring wat hy wel van bevoegde sy ontvang het, verkies ons *≠Amsagua*, bepaaldelik met die oog op die "ontvliesing" van die binnesy van die vel (vgl. Kroenlein 1889:36 by *≠âm* = "*abschälen*") .

'n Ander moontlikheid is natuurlik dat die naam van 'n kaptein op sy volgelinge oorgegaan het, en wel van 'n kaptein wat bedrewe was in die kuns van velbereiding. In so 'n geval sal die bepaalde groepnaam heel natuurlik wees en volg dit ook 'n bekende patroon.

Die naam het verdwyn, sover ons kan aflei. Dit is seker nodig om te sê dat hierdie naam nie verwar moet word met die inskrywing onder **AMCAKUA** vir die "Regshande" nie.

ANAKWA ('n ander naam vir "Hottentotte")

De Bruin 1869:2/109 "De oorspronkelijke bewoners, de Hottentotten, door de Hollanders Hottentotten genoemd, noemen zich zelven Kwakwa of Anakwa".

Anakwa of *Ana-manne* (*-kwa*, gelyk te stel met bv. Nama *-gu*, ml. mv., en *-a*,casus objectivus) is as algemene volksnaam so uniek dat die vraag ontstaan of ons hier 'n oorskryffout vir *Amakwa* of 'n wanspelling het. De Bruin het dit tog nie uit sy duim gesuig nie, en ons veronderstel dat sy eerste naam verstaan moet word as *Khoekhoe*, sy tweede naam as *(N)amakwa*.

ANIMIN

Vedder 1923: 10 [Vedder noem "verschiedene Stämme der Bergdama", en daaronder as nr 6:] "Die Animin. Sie bevölkerten die Umgegend von Okahandja".

Heel opvallend dat Vedder hier geen betekenis aangegee het nie, en ons lei af dat hy, soos dit sy gebruik was, vlytig maar hier tevergeefs navraag gedoen het. Ook ons laat dit daar. Uit die bewoording lyk dit of dit 'n redelik volkryke afdeling was. Ons het hulle naam in ons bronne in hierdie vorm nie elders teëgekom nie.

ANIXA-IN kyk HURININ

Budack 1977:12 "In former times the ≠Aoni tribe consisted of two sections, the !Khuisenin... and the Hurinin... The latter were also called Anixa-//în, i.e. 'those from Anixab (Sandwich Harbour)'. They lived near the beach at places such as... Anixab..."

In ons bronne is dit nog die enigste optekening van hierdie groepnaam vir 'n seksie van die ≠Aonin of Topnaars. Dit is 'n wisselnaam vir die *Hurinin* of Seekusbewoners, en wel vir die afdeling wat hulle veral gevestig het by Anixab, in Sandwichbaai, so ongeveer waar die tans versande Kuisebmonding was en waar Kaapstadse maatskappye vroeër visserye gehad het (vgl. Th Hahn 1879, kaart). Die naam *Anixab* vir die plek op 2314 BC beteken: "Voëlryke plek", die "Plek waar daar baie voëls is", bepaaldelik seevoëls. Die groepnaam is geografies gerig.

ANOMAKWAS

Molsbergen RZA, 1916:1/77 Cruythoff (joernaalhouer F. de Smit) is uitgestuur om met die Namakwas in aanraking te kom, en o.d. 25 Nov. 1662 terwyl hy en die ekspedisie langs die Olifantsrivier was, verneem hy van 'n Sonkwa dat "sy binnen 3 dagen by de Anomaquas weesen souden". Kennelik 'n skryffout vir *A(m)maquas,* so ook deur Godée Molsbergen beskou, blykens sy *Naamregister* 237, en so deur ons beoordeel na die aardrykskundige ligging van die groep soos dit aangedui is.

AOBE-AIN

Vedder 1923:10 "**Aobe-//ai(n).** Ein unbedeutender Stamm der ebenfalls in der Nähe von Omaruru seine Niederlassungen hatte".

Net soos in die geval van bv. **ANIMIN** gee Vedder geen direkte verklaring van die naam van hierdie onbeduidende stammetjie naby Omaruru nie. Hy skryf die lid *Aobe* sonder suigklappe. Dan lyk dit of 'n mens die naam kan opvat as *ãobe* = "wegwerfen" (Kroenlein 1889: 10), so ongeveer die "Verstote/Weggejaagde Volk", die *//ãi-n* (comm. pl.) is in Nama "volk". Hulle het later klaarblyklik in 'n ander groep opgegaan en uit die geskiedenis verdwyn.

AODAMAN, AUDAMAN, OUDAMAN (BERGDAMARA)

Campbell 1813:311 "Five tribes compose the Damara nation, 1st. Kuiwip [Kuiseb]..., 2d. Komaas [!Khomas] ..., 3rd. Houdam [≠Aodama]..."

Vedder 1934:32 "... die Bergdama, die man unterscheidet in //Gam-dama..., die Chou-dama..., und die ≠Oudama oder Berggipfeldama... das Namawort ≠ou = Gipfel, Spitze". Aldaar 110 "Nun gibt es unter den Bergdama zwei... Volksschichten, nämlich die !Homi-dama... im Erongo usw., und die ≠Ou-dama (≠ous = Bergspitze), die ihre eigentliche Heimat im Otavihochland haben. Sie sind dort unter dem Namen der 'Honigkaffern' bekannt. Diese Bergspitzen-dama werden von den Bergdama verachtet..." Aldaar is meer te vind op bl. 117 en 118.

Krenz 1972:5-6 "Der Stamm des Nordens sind die ≠Ao-daman. ≠**Aob** bedeutet Spitze oder Gipfel. Es wurde mir gesagt, sie hätten ihren Namen weil sie in den Berggipfeln zu Hause seien. Ihr Wohngebiet erstreckte sich von Franzfontein zu den Outjo Bergzügen, im Otavi-Bergland nennt man sie 'Dani' = Honig Dani-Daman. Das Gelände zwischen Otjikono, Nubes bis zu dem heutigen Biermannsskool-Nusemurib wird als 'Aurib' bezeichnet, danach werden die dortigen ≠Ao mit Aurin benannt. Als nächste Nachbarn der Ovambo muss Blutmischung mit ihnen stattgefunden haben, denn die Aurin haben durchweg gutgeschnittene und gleichmässige Gesichtszüge... Alle Ao-Daman waren den Hei-//om Saan hörig, ihr Dialekt verschieden von dem Hei-//om 'Sing-sang'..."

Moritz 1980:38 "Als ich 1969 auf der Farm Gaub den alten Pastor Friedrich/Awaseb fragte was 'Topnaar' auf Nama hiesse, konnte er mir zunächst keine Antwort geben. Als ich ihm daraufhin '≠Aunin' nannte, meinte er: 'Ja, so heissen die Damara im Norden'. Aganias !Gao/gâseb teilte mir mit, dass er von den ≠Au-daman stamme, die in der Gegend von Outjo wohnen..."

Campbell se indeling is van hoor-sê. Dr Vedder skryf n.a.v. die berig van Willem van Reenen wat in 1791-2 'n ondersoekingstog na Suidwes onderneem het en in die omgewing van Rheniusberg was, moontlik die Auasberge van vandag.

Die Bergdamaras is swart mense wat hier teen die tyd voor 1800 in drie groepe verdeel word. Vedder leun ook sterk aan by wat hy van die onderwyser ≠Neib ('n Bergdamara) te wete gekom het, veral oor die geskiedenis en lae beskawingspeil van die "≠Ou-dama" [nie uitvoerig aangehaal nie]. Krenz kon "aufgrund eigener Anschauung und Berichten alter Dama" sy uiteensetting gee van die ligging van die Nami-daman (sy naam), of Namibbewoners, volgens hulle jaggebiede. Dit is inderdaad so dat Krenz uit eie ervaring kon praat, en soms deel hy staaltjies mee van wat hy self belewe het en wat van inteime kennis getuig. Pastor Moritz se getuienis bring veral die leefbaarheid van die term *≠Aonin* teen 1980 goed uit.

Ons het hier heelwat boustof in die laaste drie sitate. In verband daarmee moet die artikel oor die Topnaars ook geraadpleeg word, vgl. **AONIN**. Daar is minstens naamkundig 'n duidelike verband tussen die twee geografies geskeie groepe, tussen hulle in die buurt van Walvisbaai en hulle hier in die noorde. Wat die historiese verband tussen die ≠Aonin, die !Gomen en die ≠Aodaman mag wees, is nie nou aan die orde nie.

Ons beperk ons hier net tot die ≠Aodamaras. T.o.v. die vertaling van die naam is daar, so lyk dit, nie groot verskil nie, altans in die gemeen. Vedder en Krenz verklaar die eerste bestanddeel as betekenende "Gipfel, Spitze, Bergspitze", en Krenz beroep hom boonop op wat deur ander by wyse van toepassing aan hom gesê is, nl. wat deur die Bergdamaras gesê is: "Es wurde mir gesagt, sie hätten ihren Namen weil sie in den Berggipfeln zu Hause seien". Die ander opvattings dat die "Spitze" heenwys op die "voorste/eerste/verste noordelik" en ander sekondêre toepassings, word nie by die ≠Aodaman geopper nie, soos in die geval van die ≠Aonin of Topnaars gedoen is. Hier geld die primêre betekenis. Dit is 'n standpunt wat ook ons in ons uiteensetting as die verkieslikste vir die ≠Aonin of Topnaars geag het.

Vedder gee aandag aan die onderverdelings, Krenz praat hier net oor die een onderafdeling, nl. oor die Ao-daman (sy skryfwyse) in isolasie. Vir Vedder is "Bergdama" 'n kollektief wat (bl. 110) twee volkslae insluit, die !Homi-dama, letterlik "Berg-dama", én die ≠Ou-dama, letterlik die "Bergspits-dama". So praat hy ook in sy *Das alte Südwestafrika* oor die "Bergdama" as omvattende term vir !Homi-dama én ≠Ao-dama, maar soms sluit hy laasgenoemde uit en beperk dit net tot !≠Homi-dama = "Berg-dama". Die volkslaag !Homidaman bewoon die Erongoberge, die volkslaag ≠Ou-dama bewoon die Otaviberge. Hulle bynaam is "Honingkaffers". Daar is verder 'n kulturele skeiding wat ook 'n ekonomiese grondslag het: Die !Homi-daman besit soms vee, hoewel die kuddes nooit groot is nie en afhang van die guns van die Hai-//om en Namas,

maar dit gee hulle genoeg selfrespek om neer te sien op die ≠Ao-daman, 'n groep van hulle eie volk wat deur hulle verag word, o.m. om rede van hulle baie lae beskawingspeil (vgl. Vedder 1934:117-8).

By Krenz is daar 'n effens ander toepassing wat baie duidelik geografies gerig is. Krenz noem die Bergdamaras wat die noordelike gordel vorm, almal ≠Ao-daman. Die gordel strek van Fransfontein 2015 oor Outjo 2016 en Otavi 1917 met Aurib en die Sandveld 1915 as 'n sentrum. Hy kom dus nie so ver suidwaarts as die Erongoberge nie (2115), soos by Vedder. Krenz onderskei dan drie afdelings, die ≠Ao-daman wat ten ooste van die streek Fransfontein-Outjo by Otavi as subgroep die bynaam kry van Heuning-daman, in Nama van Dani-daman, en wat in die Sandveld (1915) as subgroep die Aurin word, bewoners van die berge van die Auri!hub of Sandveld. Vir die Bergdamaras van die Erongoberge vgl. Krenz se **OE-AN.** Presies waarom hierdie swart Namasprekende Bergdamaras die bergspitse as woonplek verkies, word nêrens spesifiek gesê nie. Dit sal waarskynlik wees omdat dit hulle meer veiligheid mag verseker.

Naskrif: Krenz 1985 skryf hierby 'n opmerking in 'n bewerige handskrif wat ons soos volg uitmaak: "Die ≠Nukhoin-Daman waren sind ein unterdrücktes Volk welches Zuflucht vor den Nomaden (Herero-Naman) in den unzugänglichen Bergen suchte und fand. Sie nannten sich jeweils nach ihren Wohngebieten..." Dit voeg niks nuuts by nie.

AOGUWUN, AUGUWUN, AUKUBUN e.d. (Bergdamaras)

Wandres 1909:3 "Als notwendig [vir verdere studie deur bv. Rynse sendelinge] möchte ich die Erforschung des /Au-guwun und Daunan-Bergdaman-Sippen... bezeichnen...."

Vedder 1923:10 [as elfde en finale groep onder die 'Verschiedene Stämme der Bergdama.'] "Ao-guwu(n). 'Manner (aogu), die Tabak, Körnerfrüchte etc, zwischen den flachen Händen zerreiben (guwu)'. Dieser Stamm ist der unbekannteste und unzugänglichste von allen. Nördlich vom Brandberg bis zur Höhe von Zesfontein im Namibgürtel wohnend, haben sie nur geringen Handelsverkehr mit den Nama in Zesfontein. Mit ihren übrigen Volksgenossen können sie sich nur schwer verständigen, da ihre Sprache wesentlich von der der übrigen Bergdama verschieden ist. Sie sprechen freilich auch die von den Bergdama angenommene Namasprache, verwandeln aber in vielen Worten den Schnalzanlaut in einen Konsonanten (z. B. *dami* statt *//gami* = Wasser) und verwenden in Grammatik und Syntax altertümliche Formen und Regeln. Trotz grösster Anstrengungen ist es mir nicht möglich gewesen, diesen Stamm näher kennen zu lernen. Es scheint, dass

mit demselben Namen auch ein in jener Gegend wohnender Buschmannstamm benannt wird, der etwa die Ueberreste der alten 'Strandlooper' darstellen mag''.

≠Neib J. c. 1928 [Mitteilungen von dem Lehrer ≠Neib über die früheren Wohnsitze der Bergdama] in *Quellen* 2/13 ''Im Norden vom Brandberg, am Ugabfluss, wohnt auch noch ein schwarzer Volksstamm. Wir nennen ihn Ao-guwun. Sie sind klein, sehr schwarz, dick, und sprechen die Namasprache. Aber sie sprechen anders als wir. Man weiss nicht recht, ob sie auch zu uns Bergdama gehören oder nicht''.

Vedder 1934:111 ''...in den Brandbergen und nördlich davon (findet) sich isoliert ein Bergdamastamm (vor), den man als Dâuna-dama oder Ao-guwu bezeichnet. Offenbar hat sich dieser Stamm durch lange Zeiträume hindurch von jeder Berührung mit den andern Volksgenossen möglichst ferngehalten, denn er spricht die Namasprache in einem Dialekt der den übrigen Dama nur schwer verständlich ist''.

Krenz 1972:4-5 ''Einzuteilen wären sie [die Bergdama] in die Gruppen des Westens vom Swakop bis zum nördlichten Kaokofeld, sie selber nennen sich in Bausch und Bogen Nami-Daman = Namibbewohner und unterscheiden sich nach ihren Jagd- und Feldfruchtsammel-Gebieten in: Auguun oder Au-kubuun; fragt man sie nach der Bedeutung ihres Namens, erhält man nur ein Schulterzucken. Bekannt sind sie unter ihren Nachbarsippen wegen ihrer Rauflust und ihrer Ringkampfmethode. Nach Kampfbeginn versucht man zeurst, sich auf den Boden zu setzen und den Gegner über sich reissend, den Fuss als Hebelhilfe gebrauchend, ihn im hohem Bogen auf dem Boden landen zu lassen; bevor der Gegner sich aufrappeln kann, hat man sich auf der Sitzfläche gedreht, greift sich vom Fall auf das Rückgrat oft Benommenen von Neuem und wirft ihn 'Hals über Kopf', d.h. 'Au' = werfen, '/kubbu' = über Kopf. Es wird diesen Leutchen nachgesagt, dass, wenn ein Paar dieses gewalttätige 'Purzelbaum-Spiel' angefangen hatte, bald das ganze Dorf, Männlein, Weiblein wie Kindlein, daran teilnahm und alte Zwistigkeiten 'ausgebügelt' wurden, wobei es manchmal auch zu Knochenbrüchen und kurzen Ohnmachtsanfällen kam. Ein Auguu, den ich kannte, behauptete, dass seine Mutter eine //Ubu, also eine 'Strandläufer'-Buschmannfrau gewesen sei. Reste dieser Rasse lebten nordwestlich Sessfonteins. Alle Nami-dama gehen nachlässig im Gebrauch von Schnalzlauten in ihrem Dialekt um, aber die Auguun hatten fast gar keine''.

Haacke WHG 1979 in Nienaber-Raper 1980: 176 ''Ao(!)guwub, 'n berg, lê iewers agter die Grootberg [1914 CB]... suidwes van Sesfontein...Aoguwu, soms verkort tot Aogu, is ook die naam van 'n Damarastam by Sesfontein.

> Die betekenis kon niemand vir ons met sekerheid verduidelik nie, selfs nie lede van die stam nie. Olga /Nuas (self 'n Aoguwudama) het gepraat van 'n klein bossie wat as reukweerder gebruik word''.

Vir 'n goeie begrip moet vooraf die artikel **HOMDAMA** gelees word. Die Aoguwun is 'n obskure, raaiselagtige en blykbaar afsydige groepie wat aan die verdwyn is/was. Hulle word ruweg (en met goeie rede eintlik net voorlopig) as Bergdamaras beskou, hoewel onderwyser ≠Neib nie heeltemal reg weet of hulle ''zu uns Bergdama gehören oder nicht''. Hulle is dik en ''sehr schwarz'' (soos Bergdamaras) maar ''klein'' (soos Boesmans), en hulle praat, anders as die Damaras, 'n erg afwykende Nama wat as taal moeilik verstaanbaar is en, volgens Krenz, omtrent geen klapklanke het nie. ≠Neib en Vedder skryf die naam sonder enige klapteken, Wandres met 'n dentaal voor die eerste lid alleen, Krenz met 'n dentaal slegs voor die tweede lid, terwyl Haacke 'n onvastigheid gemerk het. Vedder 1934 beskou *Aogu* en *Dâuna* as alternatiewe name vir dieselfde groepie, Krenz as afsondelike name vir twee groepies. Hulle word verskillend geplaas noord van Brandberg (Vedder), aan die Ugabrivier (≠Neib), deur Krenz oor 'n ruimer gebied, deur Haacke noord van die Grootberge, ens., dus so ongeveer in die graadvierkant 1913 of so as kerngebied.

Die Aoguwun self kan nie sê wat hulle naam beteken nie en by so 'n vraag trek hulle die skouers op. 'n Verklaring kry ons net in die sitate by Vedder 1933, Haacke en Krenz. Olga /Nuas meen dit verwys na 'n bossie wat as reukweerder gebruik word. Krenz slaan meer 'n toon van gesag aan waarop hy ook die reg het: hy is 'n grondige kenner van die inlandse stamme, by name Boesmanstamme, ook in die Kaokoveld. Soos hy aan die begin van sy artikel meedeel, berus sy berigte op ''eigener Anschauung'', maar getoets aan wat hy van ou Dama deur bewuste ondervraging gehoor het. Ons haal sy verslag *in extenso* aan, nie net op grond van Krenz se gesag nie, maar dit is ook die uitvoerigste in ons ''kas''. Volgens hom is die naam deur die ''Nachbarsippen'' aan die swart, dik en kleingestaltige Aoguwun gegee vanweë hulle ''Rauflust'' en stoeimanier. ''Raufen'' is tog so iets soos ''uitpluk'' bv. hare (van woede, van spyt), of ''baklei'', ''handgemeen raak''. *Au-*, d.i. *ao*, beteken ''gooi'' (hier: so gooi dat hy deur die lug trek), en */kubbu,* d.i. */guwu,* beteken hier: ''oor die kop (gooi)'', as samestelling: ''(laat) bolmakiesie slaan''.

Die eksplisietste verklaring is die van Vedder 1923 wat sê dat die naam slaan op 'n gebruik van die aogu of die mans [wat van die vrouens?] om korrelvrugte tussen die hande skoon te vryf, of ook tabak fyn te vryf, ''etc.'' (Vedder). Dit wil voorkom of die naam aan die geïsoleerde en sku stammetjie gegee is. Vir ons lyk dit voorlopig of die beste antwoord die is wat die Aoguwun self verstrek het, 'n skouerophaling.

Waar die naam in die sitate op *-n* uitgaan, is die *-n* die uitgang van die mv. gemeenslagtig. Krenz sê dat hy die Nami-damaras wil indeel volgens woon- en jaggebiede. Die naam self is egter nie geografies gerig nie, maar verwys na 'n kenmerkende wilde nasionale eienskap van die benoemdes om van hulle opgekropte onwil ontslae te raak, volgens hom.

AONIN, AUNIN, OUNIN, kyk ook **GOMEN, MU-IN, NARANIN, NUBES, TOPNAARS**

Knudsen 1844 ms "Hottentotsnamen und Stammnamen (Ihre eigene muthmassliche Erklärung) ... Auniku (oder ka) d.h. 'die Oben', weil sie auf den Bergspitzen wohnen aus Furcht vor den Damras".

Knudsen 1864:16 ": Aunib; :Aunis; :Aunin" [die : te lees as ≠, vgl. o.a. Nienaber-Raper 1977:38]

Knudsen 1848:18 "Unter Namaquas verstehen wir Hottentotten, ... im weiteren Sinn: Buschmänner (Saw)... Top-Natie, rothe Natie etc. ..."

Kolbe FW 1848 in *Quellen* 28/2-3 "Die Bewohner dieses öden Landstrichs [nl. Walvisbaai en omgewing] sind sämtlich Namaqua. Sie laufen ganz nackt, nur mit einem Schurzfell bekleidet, umher. An Armen und Beinen tragen sie eiserne Ringe und um den Hals Korallen, die sie sich aus einer gewissen Frucht herstellen. Klein und gross trägt Ohrringe und jede Brust ziert ein geschliffener Knochen, mit dem sie die Narafrucht essen und der ganz wie ein Falzbein aussieht. Sie waschen sich nie, sondern beschmieren sich mit Fett, wenn sie welches haben und reiben die Haut mit Kuhmist ein. Kurz, es ist ein schmutziges, ekliges Volk, in jeder Hinsicht roh und ganz tierisch in seinen Sitten und Gebräuchen... Nach der Sage bildeten die Namas an der Bai früher ein grosses Volk; es hatte viele Herden und war reich. Aber teils durch eigenen Uebermut, teils durch Feindschaft mit andern Stämmen wurde die Bevölkerung bis auf eine geringe Anzahl aufgerieben und alles Vieh geraubt. Nach heute heissen die Bewohner der Bai und Umgebung "topnatie" (Gipfelnation) und bilden unter den Namaqua einen eignen Stamm und zwar mit eigner und ganz besondrer Armut; denn die übrigen Namastämme besitzen doch noah Vieh, wovon sie leben, diese hier aber haben gar nichts als die Narafrucht, die dazu noch mit blutender Hand aus dem scharfen Dorngebüsch herausgepflückt werden muss. Da sie nun ausschliesslich davon leben, so ist es leicht begreiflich, dass an Arbeit gar kein Gedanke sein kann....

"Der Häuptling dieses Stammes heisst Friedrich. Er ist getauft. Erst vor kurzem hat er die Zügel der Regierung ergriffen, d.h. die Zügel eines Och-

sen, denn darin besteht gewöhnlich die Würde und das Vorrecht des Königs, dass er Ochsen zum Reiten hat, während seine Untertanen zu Fuss gehen müssen. Zuweilen zeigt er sich mit seinem Reitochsen auch hier auf Keetmansdorf [Rooibank]; dann hat er gewöhnlich lederne Hosen und ein Wams an und einen Hut mit breitem Rand und Band auf. Er ist noch zu jung und kindisch, als dass er etwas ausrichten könnte. Sein Onkel Neigab, der hier auf der Station wohnt und während Friedrichs Minderjährigkeit als Prinzregent regierte, ist noch Unterhäuptling und weiss sich auch Respekt zu verschaffen. Friedrichs Residenz ist an den Ufern des Tschwachaup [Swakop], wo er für sein Vieh mehr Weide findet als hier..."

Op p. 7 "Man kan wohl die 'Topnatie' als den versunkensten Stamm unter den Namaqua ansehen..."

Redakteur BRM 1852:215 "Die auf der Westküste am Weitesten nach Norden drangen, sind unsere Namaquas. Der nördlichste Stamm derselben heisst noch jetzt Aunin, d.h. 'Welche die Spitze sind'... ein Beweis, dass die Hottentotten vom Süden kommen..."

Andersson C 1856:325-6 " 'Topnaar' ... signifies the First, the Highest, the Great, or those who originally inhabited Great Namaqualand..."

Tindall H 1856:39 "The Topnaars inhabit the country in the vicinity of Walwich Bay. They do not exceed 500 souls. It does not appear that they have ever been a wealthy people. A few years ago they were despoiled of what they possessed by an inroad made upon them by Willem Zwartbooi. They placed themselves under the protection of Jonker, and by herding his cattle many of them gained a competency. A dispute arose, and part of the tribe fled, with Jonker's cattle, to Zwartbooi, who espoused their cause, and an attack was made on Jonker, in which they were defeated and their chief and several men slain. The Topnaars are the most degraded members of the Namaqua Hottentot family..."

Wallmann 1858:53 "Die eigentliche Vorhut halten vielmehr die :Aunin [lees: ≠Aunin]. Von ihnen ist den Europäern bis jetzt nur ein einziger Stamm zu Gesicht gekommen, nämlich die bekannten Topnaar, welches Wort eine Uebersetzung des Namawortes :Aunin ist, d.h. 'die an der Spitze'. Er bewohnt die Walfischbai-Gegend...Nach wiederholten Aussagen liegt die Hauptmacht ihres Volkes weiter nach dem Norden..."

Chapman 1868:2/345 "This part of the country belongs to the Beach Hottentots, a small tribe living at Sheppmansdorp, a village 18 miles south of Walvisch Bay. These people subsist chiefly on the narra, with fish, which they impale on the horn of a gemsbok, or with an assagai... While here we had frequent opportunities of seeing the Beach Hottentots... Here we

made the acquaintance of Mr. Bam, the missionary stationed at Shepp-mansdorp..." Chapman 1971:(I)/191 [in *Diary* 1859] "... the Beach Hottentots here are called Topnaars, signifying aborigines..."

Fritsch 1872:346 "Die *Baunin* oder *Topnaar* übersteigen nicht 500 Seelen... Der Stamm heisst wohl 'Topnaars' (die obersten), weil sei am weitesten nördlich wohnen..."

Olpp 1876:81 "Naman (Namaqua). Stammesnamen: 8. Aonis. Häuptling: Gurib. Ortsname: Awahaob, Rothe Bank".

Hahn Th 1881:86 "They promised him [//Gaunab, die bose gees van die ou Khoekhoen] offerings so as not to provoke his anger, as is the case among the ≠Auni-Nama, in the Walefish Bay territory..."

Kroenlein 1889:38 "≠aub = die Spitze (eines Berges, Hügels etc.). ≠Aunib, derTopnarstamm bei Walfischbai (echte Naman). [In voorbeeldsinne:] Die Topnars sind eine wunderlich redende Volksart, da sie in etlichen Fällen ganz anders reden als wir (Dialectverschiedenheit). !Naraxab ist Kapitän der Topnars ....//Haibeb ist jetzt ihr Häuptling".

Schinz 1891:109 "...die das Küstengebiet von Walfischbai und Sandwichhafen bewohnenden ≠Aunin oder Toppnaers... Die Toppnaers sind wohl als die letzten Reste einer Reihe nunmehr verschwundener Küstenstämme zu betrachten, sie sollen — ihren eigenen Aussagen gemäss — vor Einwanderung der Ovaherero das Binnenland bis nach Gai//Kais (Okahandja) in Besitz gehabt haben und nach Missionar Schmelens Bericht, der 1825 die Walfischbai besuchend, die erste Kunde von deren Existenz nach Süden brachte, gleich den übrigen Namastämmen reich en Vieh gewesen sein. Die Immigration der Ovaherero von Norden und der Kolonialen Hottentotten (Orlam) von Süden her zwang die Toppnaers sich in die sterile ungastliche Litoralzone zurückzuziehen, wo sie ganz auf den Fischfang und die Verwertung der Narafrüchte angewiesen waren. In diesem armseligen Zustande befanden sie sich bereits, als Jonker Afrikaner nach dem Hererolande kam, und da sie diesem kaum gefährlich scheinen mochten, so gewährte er ihnen auf die Dauer den gewünschten Schutz, und ihm haben sie es daher zu verdanken, dass sie überhaupt noch als Stamm existieren".

Hartmann G 1902:3/416 "Die herrschenden Eingeborenen des Kaokofeldes... sind 2 kleine Stämme, die Toppnaers und die Swartboois. Sie zählen nur einige Hundert Menschen und werden in einigen Jahren gänzlich verschwunden sein..."

Hoernlé 1926:6 "The Topnaars, or the ≠Aunin, are the people of the point, referring to their inhabiting the sea coast, the extreme point of occupation of the Nama..." "The Topnaar tribe is today [deur mev. Hoernlé in 1912

besoek] divided into two sections... [die een seksie noord in Kaokoland, die ander suid in Walvisbaai en die Kuisebkom]. Those in the south are probably the most miserable of all the remnants of the Nama, though in Sir James Alexander's time they were described as being fine, handsome people... According to the information of these old people [mev. Khaxas en hoofmanne van die ou en pas oorlede kaptein Piet //Haibeb] the tribe originally lived far to the north in the region to which one branch has again retired. When they came to Walvis Bay, another Nama people, the /Namixan, were in control... These people were completely defeated and the remnant incorporated in the sibs of the newcomers who called themselves Mu//een, so that today no /Namixan are to be found...The Nama population of Walvis Bay consists now of stragglers from all the tribes and of half-breeds of many different nations".

Petersen 1928 in *Quellen* 2/37 "Die ≠Ounin...≠Oub nennen wir in der Namasprache die Spitze eines Berges oder eines Baumes, auch wohl die vordersten Leute die bei einem Marsch voranmarschieren..."

Vedder 1929:4/16 "...Topnaar (≠Ounin)... der Name ist dem Stamme gegeben, weil er in den Zeiten der alten Wanderungen am weitesten nach Norden vordrang, wohnen doch auch viele Glieder dieses Stammes in Sesfontein im Kaokovelde".

Vedder 1934:128 "....der Stamm der ≠Ouni (Spitzenleute), der offenbar von den andern Stämmen abgelehnt wurde... und sich... am unteren Kuisib zufrieden geben musste... Da dieser Stamm von alters her mit den Saan der Namib verschwägert ist und sich gar keine Erinnerung an eine Zeit der Einwanderung erhalten hat, ist anzunehmen, dass er einer der ältesten Namastämme darstellt".

Green 1952:40 "Long afterwards came the Topnaar Hottentots, one of the oldest Nama tribes. Known also as the Ouni ('sharp people') they had lived for centuries on the coast round Walvis Bay..."

Köhler 1957:99-100 "Ihr am meisten verbreiteter Name ist **≠Aonin**, der in der Nama-Orthographie ≠Aunin geschrieben wird. Die gelegentlich in der Literatur auftretende Schreibung ≠Ounin (Vedder) entspricht nicht der Aussprache des Namens, wie sie bei den Topnaar zu beobachten ist.

"Etymologisch wird ≠Aonin von *≠ão-b 'Spitze' abgeleitet. Der Wortstamm ist ≠ão,* während *-b* (masc.sg) als Genusendung gleichseitig etwas Langes oder Spitzes ausdrückt. Mittels der Ableitungsmorphems *-ni-*, das in der Strukturbeschreibung des Nama kaum zu finden ist und nach Meinhof (1909:131) in einigen Fällen lokale Beziehungen' bezeichnet vgl. *huri-*

ni-gu Seemämmer <*huri-b See*), wird ≠Ao-ni-n (comm. pl.) in der Bedeutung 'Leute der Spitze oder an der Spitze' gebildet.

Der Name ≠Ao-ni-n kann in seinem Bedeutungsumfang auf folgende Vorstellungen und Motive zurückgehen:

a) 'Bergspitze' (Kroenlein 1889:38; Rust 1960:58), demnach 'Leute der Bergspitze', d.h. Leute, die auf Berghöhen wohnen;

b) 'Spitze, Heeresspitze' (Rust 1960:58), demnach 'Leute, die an der Front der Nama standen'. Kroenlein gibt nun zwar in seinem Wörterbuch (1889:38) den Beispielsatz 'Die Topnars sind gar tapfere Leute', doch ist nicht bekannt, wann und wodurch sich die Topnaar in Tapferkeit vor den übrigen Nama auszeichneten;

c) 'Spitze' als 'äusserster Vorposten', demnach 'Leute, die an der Spitze, d.h. am Rande des von den Nama besiedelten Gebietes wohnten'.

Vedder 1966:115 "...the ≠Ounin...known as the 'Topnaars' ...probably constitute the remnants of earlier coast-tribes..."

Budack 1977:1 "The Dutch-Afrikaans term 'Topnaar' may be regarded as an approximate translation of the traditional tribal name which is ≠Aonin. In Nama, the noun *≠aos* means something like 'extremity' and is not only applied to the top of a mountain, but also to far away places and marginal areas of a territory. According to Meinhof (1909:131), the suffic *-ni* sometimes conveys a local implication. An adequate translation into English could be 'people of a marginal area'. From the viewpoint of other Khoe-khoe tribes, the ≠Aonin inhabited an out-of-the-way area of Namaland situated on its north-western border."

Moritz 1980:38 "Wir könnten ihn [den Namen] also mit 'Spitzenvolk' übersetzen...Ob es sich bei den Bergdama im Norden um 'Bergspitzenbewohner' handelt oder um ein 'Volk an der Spitze im Norden', könnte zumindest gefragt werden..."

W. Baikie Miller 1975 in SESA 11/313 vertel dat Dias vir Walvisbaai in 1487 ontdek het, en vervolg: "Before that the bay was known only to local tribes, most likely only to the Topnaars and the Strandlopers". Of the Topnaars teen 1500 al in Walvisbaai was, weet ons nie seker nie, maar dit skyn die algemene opvatting te wees. Sekerlik is dit dat Walvisbaai deur walvisjagters en robbevangers van verskillende seevarende lande besoek is. Uit eie kennis verklaar sendeling J.H. Schmelen oor sy besoek aan die Baai en sy omgewing in 1823 of 1824 bv.: "[Hier] liegt ein Hafen der jährlich von den Walfischfängern besucht wird, sowohl von den Engländern und Amerikanern, als auch Franzosen

und Portugiesen, die hier vom März bis zum September diese Leviathane fangen''. Of daar in die berigte van sommige van hulle spesifieke verwysing na die naam van die Khoekhoensprekers was, kon ons nie vasstel nie. Wel sê Schmelen net na die vorige sitaat die volgende: ''Die Küste ist von Buschmännern, Damaras und Namacquas bewohnt, welche vom Fischfang leben und auch einiges Vieh haben...'' Oor die Kuisib vertel hy ''Dieser Fluss ist gerade zwischen Namacqua- und Damaraland...'' Die aanhalinge kom uit Moritz 28/4: 221-222. Schmelen noem ook nog die Nawiesen [Nawén], Namanaam vir die Ovambo's. Maar ''Topnaars'' of ''≠Aonin'' as 'n afsonderlike, eienamige groep onderskei Schmelen nog nie.

Ook nie ander besoekers voor Schmelen se tyd nie, en dit sluit koloniste in soos J. Coetsé, Hop, Roos, Wikar, Gordon, Willem van Reenen, Pieter Brand, Sebastiaan Valentyn van Reenen (met ''Meermin'') en ander wat na die volkere oorkant die Oranjerivier navraag gedoen het of selfs by Walvisbaai aan was. So 'n 12, 13 jaar na Schmelen se eerste besoek was die bekende kaptein J.E. Alexander by Walvisbaai, en hy praat oor die ''Namaquas of the Bay'' (1838: 2/74), nog steeds in algemene terme.

In gedrukte of getikte bronne wat vir ons toeganklik was en deur ons geraadpleeg is, kom die stamnaam die eerste keer by Knudsen voor. Hy teken dit in 1844 sonder suigklap op en met verklaring. Toe was die jong Noor uit Bergen nog maar iets meer as 'n jaar in Bethanien gevestig, vlytig besig om die taal te leer, om 'n stelsel vir die voorstelling van die suigkonsonante te ontwerp, en om inligting oor die stamme en hulle verspreiding van sy segsliede in te samel, en daarby ook hulle eie ''muthmassliche Erklärung'' van sulke stamname te gee. Dit was in 1844. Twee jaar later gee Knudsen ook die suigkonsonant aan, getranslitereer lees die naam dan: *≠Aunib* ('n Topnaarman), *≠Aunis* ('n Topnaarvrou), *≠Aunin* (Topnaars).

Nog twee jaar later gebruik hy die Hollandse vertaalde vorm vir hulle, nl. *Top-Natie.*

Vir Knudsen is die ≠Aonin blykbaar 'n belangrike groep. In sy *Notizzen* noem Knudsen 16 name van inboorlingstamme en groepe, as eerste die Namakwas, dan volg die Basters en die Oorlamme, en as vierde op sy lys staan die ''Auniku (oder -ka)''. Weliswaar is dit nie te verstaan as 'n rangorde nie, tog stel hy die Auniku [die *-ku* is soos Nama *-gu,* uitgang van die ml. mv., en die *-ka* is as wisseluitspraak gegee, die geheel ''Auni-mans'', of liewer ''Auni-manne''] so hoog dat hulle wel geen onbelangrike groep na sy oordeel sou gewees het nie.

Die rede vir hulle naam is volgens Knudsen die Topnaars se vrees vir die Damaras. Damaras hier beteken die Herero's, die suidwaarts dringende en veeryke Swart

volk, populêr ook bekend as "Veedamaras" of "Vlaktedamaras", ens. Vir hulle beeste het hulle weivelde en water nodig gehad, en deur oorwig in fisieke en numerieke vermoë sowel as aan moed kon hulle afneem wat hulle aan veld nodig gehad het.

Tussen hulle en die Khoekhoenssprekendes was daar dus oorlog, en die swakkere Khoekhoengroepe was die retirerendes. Schmelen wat in 1824-25 in die Walvisbaaigebied was, verklaar uit eie waarneming dat die Kuiseb toe "gerade zwischen Namacqua- und Damaraland" die grens geword het (Moritz 1915:28 (4),222). Alexander 1838:2/73 noem die Herero's hier naby "Damara negroes". Die twee gevange Namakwas, wel Topnaars, vertel vir Alexander oor hierdie Damaranegers o.a. "The Damara negroes of the plains were at the distance of a month from them [van die Kuisebrivier], in die upper parts of the Swakop ... river ..., that they had no friendly intercourse with the Damaras [Herero's] of whom they were much afraid, as they were a strong people, *and very angry*..." [Alexander se skuinsdruk]. Hierop volg 'n beskrywing van die onvriendelikheid van 'n groep Herero's wat vir die Namakwas (verstaan: Topnaars) met klippe bestook het.

Daar kan ook ander redes vir Herero-aanvalle gewees het, weer met Alexander as informant (1838:2/74) van wat hy van die twee gevange Topnaars verneem het: "We are always afraid of meeting the Damaras on the sea-shore, to which they occasionally come on their hunting expeditions, after the elephants and other large animals in the Swakop. Not so long ago the Damaras came down and attacked the people of the Bay, who at first fled..." ['n Geveg het plaasgevind en baie Herero's het geval].

Die Walvisbaaise Khoekhoen het hulle klaarblyklik en gaandeweg aan die kwaadgesinde Veedamaras onttrek deur in die afgeleë bergtoppe veiligheid te soek. Vandaar dan hulle Namanaam ≠Aunin, volgens spelling en verklaring van Knudsen.

Wie hulle die naam van die "Mense van die bergtoppe" gegee het, weet ons nie, waarskynlik nie hulleself nie.

Kyk ons verder na die verklarings in die keuse uit opinies van enkele belangstellendes soos in die aanhalings hierbo verteenwoordig is, dan maak ons die vasstelling dat alle verklarings assosieerbaar is met die gedagte aan "top", "punt", "spits", "bergkruin", "vooraan", "eerste", ens., selfs die van Green almal herleibaar tot die grondwoord in Nama soos verklaar deur bv. Kroenlein en veral deur Köhler, kyk weer aldaar. Die opvallende is egter hoe die pogings tot singewing uiteenloop. Green betrek dit blykbaar op die mense self deur 'n

sinestetiese oordrag, maar hoe hy die mense self sien as "skerp", is nie eenduidig begryplik nie.

Miskien moet ons eers die gegewe uitsprake oorsigtelik tabuleer.

1. Die mense wat orologies daarbo is, "oben", hoog in die bergtoppe, nie in die laagte of op die vlakte nie, met die bygedagte dat die vyand hulle moeilik kan bykom (Knudsen).

2. Die mense op wie dieselfde teenstelling toegepas word maar sonder die eksplisiete bygedagte aan selfbehoud. Kolbe 1848 noem hulle 'n "Gipfelnation", Andersson 1856 o.a. die "highest", Kroenlein 1889 die "Bergpuntmense", Moritz 1980 "Spitzenvolk". Moritz wys wel op moontlikhede, die ander egter nie. Hulle sien die "top" net vertikaal, gestel teenoor "onder/benede/laag" ens. 'n Paar ander sien die term eerder horisontaal, deurdat "top" in "Topnaars", of "≠ǎu-" in "≠Aonin", opgevat word as "voor/voorste, eerste, ver/verste, die spits- of voorpunt, voorhoede" ens.

3. Wallmann 1858 het verneem dat die hoofmag van die ≠Aonin volgens die ondervraagdes se bewering in die noorde lê, en dat die Topnaars die spitspunt vorm. By die meeste is dit net andersom, so by Fritsch 1872 wat meen dat hulle uit die suide kom en die verste noordwaarts gevorder het, die boonste seksie Khoekhoen uitmaak. Dit stem ooreen met wat die ≠Aonin aan Hoernlé 1925 vertel het, "people of the point, i.e. extreme point of occupation of Nama", só ongeveer: "Die mense op die uithoek". Ook Vedder 1934 huldig hierdie opvatting. Hulle almal sien in die naam 'n term wat op die trekrigting slaan wat die nog nomadiserende ≠Aonin gevolg het. Hierdie moontlikheid hou ook Petersen 1928 oop, na dit lyk. Volgens hom is ***≠au*** nie net die kruin van 'n berg of boom nie, dit dui ook die mense aan wat by die mars op die voorpunt is.

   Hierdie drie verklarings voltrek hulle in die ruimte, vertikaal of horisontaal, maar die begrip van "spits" ens. kan hom ook in die tyd voltrek, soos hieronder blyk.

4. Chapman 1859:1/191 verklaar in sy *Diary* o.m. "... the Beach Hottentots are called Topnaars, signifying aborigines...", terwyl Andersson 1856 spesifiek die naam interpreteer as "First", die mense wat oorspronklik hier gevestig was, met bygedagtes aan "Great".

5. Die sinestetiese interpretasie van Green is reeds genoem, die "sharp people". Daar sal ander soortgelykes wees.

Die opinies laat blyk dat, hoewel daar oor die vertaling uit die bekende woord

in Nama geen twyfel bestaan nie, ons tog nie weet hoe om die kennis aan te wend nie. Sommige soek in die naam 'n brokstuk betroubare geskiedenis oor die herkoms van hierdie raaiselagtige volk, en poneer dan waarskynlike "oplossings". Ons wil nog 'n paar verwante aspekte in oënskou neem, in die hoop dat party oplossings in 'n beter perspektief gesien kan word en ons 'n tentatiewe keuse kan uitoefen.

Wanneer die ≠Aonin in die lig van die geskiedenis kom as 'n identifiseerbare groep met 'n eie naam, dan word vertel hoe arm en agterlik hulle was. Selfs kannibalisme is nie uitgesluit nie, vgl. **QUOIKORO.** Kolbe 1848 beskryf hulle as "in jeder Hinsicht roh und ganz tierisch" en praat oor hulle "ganz besondre Armut". Daar is miskien ironie in sy teenstelling van "Topnatie als der versunkenste Stamm unter den Namaqua". Hierdie vasstelling, ook in ons sitate, is soos 'n refrein. Tindall 1856 noem hulle "the most degraded members of the Namqua Hottentot family". In hierdie toestand het hulle deur armoede en honger geraak: honger is die grootste krag om die wil te breek en bedelaars te maak. Hulle het so op die onderste kulturele en ekonomiese trap beland. Mens kan die effens gedwonge stelling maak dat die "Top nasie" die "Onderste nasie" geword het. Hulle was 'n groep wat besitloos geword het en besitloos gehou is. As hulle wel vee bymekaar maak, dan word hulle telkens daarvan beroof. Dit is juis die opvallende kenmerk: hier is 'n Namakwastam wat geen veebesitters is nie, vir voedsel is hulle aangewys op die narravrug, vis en veldkos, en daarom onderhewig aan die seisoenskommelinge.

Toe hulle sedert die vroeë negentiende eeu in geskrifte vermelding ontvang, was hulle reeds 'n gebroke volk. Hoewel onder kapteins, was hulle militêr swak, in sieletal gering, en soms verspreid. Heelwat inligting hieroor kan uit verslae verkry word, bv. by Schmelen 1814 en, later by Scheppmann 1846 en by ander sendelinge en besoekers. Tindall 1856 stel die ledetal vir die nedersetting rondom Walvisbaai op 500. Dit lê buite ons opdrag om veel oor die uiterlike geskiedenis te sê. Ons belangstelling is die betekenis van die naam **≠Aonin.** Nou raak ons aan agterhaalbare geskiedkundige feite net vir sover hulle o.i. lig kan werp op Knudsen 1844 se mededeling, nl. dat die Topnaars vir vyande gevlug het in die bergtoppe vir skuiling, en op die ander verklarings.

Hoewel 'n gebroke volk, word nog steeds aanvalle op die ≠Aonin van die Kuisebgebied gemaak. Ons het reeds gewys op Alexander 1838 se waarnemings. Nou volg nog 'n paar aanhalings uit baie oor die saak. H. Scheppmann wat in 1845 'n Rynse sendingpos onder die Topnaars op Rooibank gestig het, vertel (kyk Moritz 1916:243) dat "Kommandos" [nl. van Oorlamme] Rooibankomgewing oorval het en verwarring gestig het. "Deshalb ist auch der ganze Hot-

tentottenstamm (mit dem beigelegten Namen Annika [sy spelling vir ≠Aonigua], Topnatie, eigentlicher Name ist Narinka) noch immer zerstreut..." Scheppmann skryf oor die jaar 1846. Rooibank was toe verlate, die bewoners verstrooid, en die vraag is: Waar? In die bergtoppe? In ander wegkruipplekke? Dit word nie vermeld nie.

Kolbe 1848 het ook iets in sy sitaat oor veeroof. In die artikel oor die **AICHA-AIN** is vertel hoe die oorlog van 1854 ontstaan het toe Jonker Afrikaner gebelg was oor die Topnaars en hulle aangeval het. Vgl. hieroor F.H. Vollmer 1854 in *Quellen* 5:51 e.v. Tindall 1856 verklaar in sy lesing dat die mense van Willem Swartbooi die ≠Aonin 'n paar jaar tevore beroof het "of what little they possessed" (kyk die aanhaling hierbo), en dat die Topnaars toe tussen twee vure beland het, tussen Jonker en Swartbooi.

Hulle het egter nie heeltemal ondergegaan nie, sprekende oor die groep aan die Kuiseb. Miskien is dit juis hulle besitloosheid, hulle armoede, wat hulle eintlike redding was. Militêre vermoëns was dit in elk geval nie. Die reste wat die stryd om voortbestaan oorleef het, het dit gedurende die tye van onbeheerde roofoorloë waarskynlik reggekry deur vlug en wegkruip. Schinz 1891 sê o.a. "Die Toppnaers sind wohl als die letzten Reste einer Reihe nunmehr verschwundener Küstenstämme zu betrachten..." Ook Hoernlé 1925 en Vedder 1966 (om net by ons aangehaalde segsliede te bly) beskou hulle as oorblyfsels, as reste. Kroenlein 1859 *Quellen* 11/237 noem hulle "verkommene Ueberbleibsel". Omdat dit vir die etnonimiese aspek perspektief mag gee, moet ons 'n oomblik na die kwessie van "reste" kyk. Reste waarvan?

Die kerngebied in die tyd sedert die identifikasie van die ≠Aonin as groep is die Walvisbaai-Kuiseb-omgewing. Daar word gesê dat hulle (i) uit die noorde hierheen gekom het, (ii) uit die suide afkomstig was, (iii) oorspronklike inwoners was.

Baie belangrik is die berig wat H. Scheppmann 1846 (Moritz 1916:244-5), die Rynse sendeling onder die Topnaars van Rooibank, lewer. Die onderskeiding is nog vaag, maar in hoofsaak vertel hy dat net onderkant die Ovanbo's 'n stam woon (die Nwuku) wat verbasend hokvas moes gewees het, en uit wie se geledere die ≠Aonin suidwaarts na die aangrensende gebied om Walvisbaai geëmigreer het. Ons haal die noodsaaklikste gedeelte aan. "Etwa zehn Tagereisen mit Reitochsen nördlich von hier [Rooibank] wohnt ein Rotes Volk, /Nwuku genannt. Gleich hinter diesem, nicht viel weiter, wohnen die Nawis [lees: /Nawis, vir Ovambo's, en hier wel ook vir Herero's]. In derselben Gegend wohnt auch noch der eigentliche Stamm !Narininku, wovon dieses Volk hier [in die Kuiseb- en Rooibankstreek], die Topnatie, ausgewandert ist. Die /Nwuku und /Nawis

haben verschiedene Sprachen. Beide Völker nomadisieren nicht, sonderen wohnen in zahlreichen Stämmen in festen Kralen. In ihren Häusern ist die Asche drei bis vier Fuss hoch gelagert, ein Beweis für die Beständigkeit ihrer Wohnplätze. Ihr Land soll fruchtbar sein; sie sind auch reich an Vieh..." [Vir leesbaarheid het ons deurgaans Scheppmann se interpunksietekens vir suigklappe getranslitereer.]

As ons Scheppmann goed verstaan, kan ons die voorstelling wat hy hom van sy mense se vertellings gemaak het, in baie breë terme miskien so weergee. Sy mense, die "Topnatie", woon so ongeveer tussen 23° 30' en 22°, is afkomstig uit hulle kerngebied waar die stamme hulle vir geslagte reeds gevestig het, sê by wyse van illustrasie tussen 22° en 20° 30'. In hierdie kerngebied woon die stamgenote, die Nwuku [kyk die artikel **NUBIS**]. Hulle praat 'n eie taal, en ons lei af dat dit 'n dialek van Khoekhoens is. Bokant hulle, sê van 20° 30' noord, woon die andertalige Herero's en, spesifiek, die Ovambo's. Die graadaanduidings is natuurlik suiderbreedte. Terloops wys ons daarop dat die oorlewering wat Scheppmann meedeel, in baie opsigte punte van ooreenstemming het met die "Sage" wat Kolbe 2 jaar later op skrif stel en wat ons aangehaal het. Vroeër sou hulle 'n groot volk gewees het, ryk aan vee, en baie gebruike is kennelik dié van die Namas wie se taal hulle praat.

Sprekende oor die ≠Aonin sê J.C. Wallmann 1858:53 o.a. "Nach wiederholten Aussagen liegt die Hauptmacht ihres Volkes weiter nach dem Norden in dem, den Europäern bisher unzugänglichen, Landstriche, welcher die Herero von den Ovambó... scheidet..." Lees ook die sitaat by Hoernlé, en let veral op die alinea wat berus op wat bepaalde ou mense te vertelle gehad het ("... the tribe originally lived far to the north...").

Dieselfde strekking vind ons terug in 'n belangrike artikel van prof. O. Köhler 1975:105 e.v. waarin hy o.m. verwys na sendeling Baumann snr. se bydrae oor vroeë ≠Aonin-trekke wat reeds teen die einde van die 18e eeu uit die noorde gekom het.

Soos reeds gesê, lyk dit of daar ook die opvatting bestaan dat die ≠Aonin uit die suide gekom het en hulle hier gevestig het, d.w.s. uit die teenoorgestelde rigting. Vedder 1929 o.a. laat weinig twyfel daaroor as hy sê hulle kry hulle naam daarvan dat hulle die verste "nach Norden" ingedring het, en dit kan net beteken: uit die suide.

Die stellings noord versus suid hoef nie noodwendig met mekaar te bots nie. Die !Gomen het byvoorbeeld suid van die Oranjerivier af, met oorstanings, noordwaarts tot in die Kuisebgebied getrek. Hulle is gereken as 'n vertakking van die ≠Aonin. 'n Deel van die !Gomen het later weer pad gekies nog verder

noordwaarts, nou van die Walvis-Kuiseb-area af. Een van die trekke het na die Okombahe-vlakte koers gekry, en veel later 'n ander groep op na Sesfontein in 1913 BA. En dan weet ons dat volgens oorlewering 'n deel van die Nuwin suidwaarts na Walvisbaai en omgewing afgesak het en bekend geword het as ≠Aonin. Dit hang af van die tyd waarin die trekke in bepaalde rigtings beweeg het.

Die leser raak miskien onseker oor die rigting van ons betogende uiteensetting, en daarom wil ons op hierdie punt die koers aandui wat gevolg is en gevolg gaan word. Ons kyk eers terug en dan vorentoe.

Terugskouend: Ons soek na die houdbare betekenisinhoud en opposisies van **≠Aonin,** goed vertaal as **Topnaars** of **Topnasie.** Die betekenis word deur sommige in verband gebring met die herkomsvraag. Dit word beweer dat die ≠Aonin uit die noorde kom na wat die tradisionele tuisland van hulle geword het, t.w. die Walvisbaai-Kuiseb-area. Ander meen hulle het uit die suide na die "Tuisland" gekom. Drie verklarings het die meeste aandag getrek. (i): die begrip "top" het te doen met "bergtop", omdat die ≠Aonin in tye van gevaar in die bergtoppe veiligheid soek; (ii): die begrip het te doen met "top" in die sin van "voorhoede", "verste punt", "uithoek"; (iii): "top" moet verstaan word as "eerste", "oudste", "oorspronklike" met betrekking tot die benoemdes.

Köhler 1975:100 wys (i) af, want hy vind geen steun daarvoor in die oorlewering of literatuur nie. In Knudsen het ons vandag wel so 'n oorlewering of verklaring. Nr. (iii) het vir Köhler "mehr Wahrscheinlickeit", maar dit is veral (ii) soos per Hoernlé wat sy voorkeur geniet. Prof. Köhler is o.w. die eerste wat 'n duidelike keuse gedoen het.

Vooruitskouend: Omdat ons meen dat o.a. Köhler die aansprake van nr (i) onderskat, wil ons nog 'n paar oorwegings in oënskou neem.

Vir eers iets oor die verspreiding van die ≠Aonin of Topnaars, die aansprake op 'n eie landgebied, sy grenslyne (hoe vaag meestal ook), daarna kyk ons na die stam in "diaspora". Aandag kry ook die plek van die stam binne die verband van die Rooinasie en die Namakwas, en die rassuiwerheid vs. "Mischvolk". Ten slotte bekyk ons die huidige "Tuisland" en maak 'n gevolgtrekking.

Die ≠Aonin/Topnaars het blykbaar 'n baie groot gebied bewoon, en het aansien geniet in die ou dae, volgens enige berigte. So vertel Schmelen wat in 1825 Walvisbaai besoek het dat die Topnaars die land besit het tot aan wat vandag as Okahandja bekend is, 72 km noord van Windhoek, weswaarts tot aan die

seekus. Daar het hulle talryke horingvee gewei. Hulle was toe nog ryk. Dit was glo nog voor die Herero's gekom het. Vgl. Schinz 1891:109.

Van Scheppmann kom ons te hore dat tien dagreise per ossewa noord van Rooibank af 'n afdeling van die Rooinasie of /Awakhoen gewoon het. Dié afdeling heet die /Nwuku, een van die talryke stamme in vaste krale. Trouens, so lank was hulle reeds daar gevestig dat die ashope 3 tot 4 voet hoog gegroei het. Nog 'n stam, "der eigentliche Stamm", wat by die /Nwuku woon, is die !Narininku, d.w.s. die !Narinin(gua) wat hulle naam van die !naravrug kry. Dit is dus 'n wanvoorstelling om te meen dat dié naam net van die vrug in die Kuisebwyk kom, dit is nie so nie: die naam is blykbaar oud en het sy eerste bestaansgrond vir hierdie Khoekhoen buite die Kuisebgebied.

Onder hierdie groep !Naranin was daar 'n klompie wat nie meer hokvas van nature was nie en wat gaan trek het, juis na 'n terrein waar daar ook, en miskien lokkender !naras was. Maar hier in die Kuisebbuurt word die !Naranin nie as *!Naranin* aangedui nie, hier is hulle volgens hulle eie sendeling die "Topnatie". Ons mag seker aanneem dat hulle vee saamgebring het van die land waaruit hulle geëmigreer het, geleë net suid van die /Nawis, d.i. Ovambo's, maar in feite wel ook Herero's.

Dit is na skatting suid van 'n lyn 20° 30' Suiderbreedte. Dit klop ruweg met bv. C. von Francois 1899 se kaart oor die verdeling van die volkstamme in 1852. Ook ander praat van Topnaars of sekere stamme van die Khoekhoen tot aan die Ovambo's, bv. Kleinschmidt 1851 in 'n brief in *Quellen* 10/7, of Schroeder 1876 in *Quellen* 24/8. "Ferner gehören zum Namavolk die sogenannten Topnaars, die die Westküste bis zum Ovamboland und vielleicht noch weiter hinauf bewohnen", lui dit by laasgenoemde.

Om hierdie tema af te sluit haal ons nog 'n belangrike uitspraak aan, 'n proklamasie van //Haibeb //Gamab, die kaptein van die Topnaars, te Walvisbaai uitgevaardig op 1 Okt. 1884. "Ich, Piet Haibib, sage also: Ich habe Kamaharero's Proclamation gehört, aber ich protestire dagegen und mache hiermit die Grenzen meines Landes bekannt. Mein Grund ist das ganze Kuisib Gebiet bis nach Gansberg und von da nach Onanis und Horobis im Zwachaub und von da nach Karibib, in einer geraden Linie von dort nach der See..."

Dit is 'n baie uitgestrekte gebied, 'n gebied wat drie groot riviere insluit, die Kuiseb, die benedeloop van die Swakop, en die Khan, en wat 'n bergagtige terrein bevat, die Gamsberg en die Khomas se westelike gedeelte, op tot net onderkant die Erongoberge, en dan weswaarts. As //Haibeb die riem breed sny, en ons stel dit smaller, bly dit nogtans groot. Bergtoppe is daar ook genoeg, as ons dink aan Knudsen se opgawe van die vermoedelike ("muthmassliche")

verklaring van sy informante in Bethanien.

As ons die drade aangaande die woonplek wil saamvat, lyk dit of daar 'n element van waarheid in die volgende rekonstruksie mag skuil. Die ≠Aonin of Topnaars, nou as versamelnaam gebruik, kan op twee vlakke gesien word. Die oorblyfsels woon vandag in agterlike omstandighede langs die benedeloop van die Kuisebstreek, hulle stapelvoedsel is die naravrug. Na hierdie streek het hulle blykbaar van elders gekom, altans, hulle oorlewering praat van emigrasie hierheen. As immigrante was hulle dus denkbaar 'n groep van status. Een groep kom uit 'n gebied waar die ≠Nubes, vereenselwigbaar met die /Nwuku van Scheppmann, en deur Th Hahn 1879 kaart as 'n vertakking van die ≠Aonin genoem, reeds geslagte gevestig moes gewees het. Die ashope was immers 3 tot 4 voet hoog. Die ≠Núbes was 'n stam of tak van die Rooinasie, volgens Scheppmann. Dié naam beteken ongeveer "the many people", die "skare" of "menigte", ook die "bende" (vgl. Kroenlein 1889: 268 s.v. *≠nuwis*.) "In derselben Gegend wohnt auch noch der eigentliche Stamm !Narininku [!Narinin(gua)] wovon dieses Volk hier [verstaan: hier by Rooibank waarvandaan Scheppmann skryf], die Topnatie, ausgewandert ist". Ons is nie seker of die hele stam van !Narininku afgetrek het na die Walvisbaai-Kuiseb-area nie, dan wel (soos ons meen) net 'n gedeelte van hulle.

In die besonder word ons geboei deur die feit dat Scheppmann klaarblyklik iets suggereer met sy gebruik van, aan die een kant, "Topnasie" vir sy eie groep, en van (ons translitereer regstreeks) "!Nariningua" vir sy Topnasie se voorouers. Hy dink aan 'n verskil, ten spyte daarvan dat sy Topnaars deur afkoms ook !Narinin is, en deur "beroep" die !naravrug aanhou en afoes, vandaar hulle alternatiewe naam van !Naranin.

Waarom dan die verskil? Oor die identifikasie van die suigkonsonant is daar geen twyfel nie, die " van Scheppman, geneem uit Knudsen se stelsel, is die ! van Lepsius. Die twyfel is nou of Scheppman se grondwoord *!nari* wel, soos al stilswyend aangeneem is, gelyk te stel is met *!nara*. Indien wel, dan wil Scheppmann moontlik laat uitkom dat sy Topnaars toe hulle nog intrekkers was, vee besit het en oor die algemeen 'n hoë status gehad het. Die gevaar bestaan egter dat Scheppmann goed gehoor het en in *!nari* die Namawoord sien vir o.a. *!nari* = "Diebstahl", as ww. "stehlen, entwenden" (Kroenlein 1889: 246). Dit open die deur vir allerlei spekulasies oor diefstal, roof en moord.

Nog 'n frase van Scheppmann wat nie heeltemal duidelik te vertolk is nie, is "in derselben Gegend". Ongeveer tien dae van Rooibank af noordwaarts kom mens per ry-os uit by die /Nwuku. "Gleich hinter diesem, nicht viel weiter" woon die Herero's en Ovambo's, d.w.s. *direk agter* die /Nwuku, aan die noor-

dekant van hierdie tak van die Rooinasie. Daar is dus 'n skeiding in (i) gebied, in (ii) taal (die /Nawis [Herero's en Ovambo's] en die /Nwuku "haben verschiedene Sprachen") , en in (iii) huidkleur.

Ons is nou by die grens tussen Khoekhoen (die /Nwuku) en die Herero's en Ovambo's. Die opmerklike is dit: die grens is blykbaar bestendig vir geslagte reeds. Trouens, Scheppmann deel dit as 'n wetenswaardigheid mee: "beide Völker nomadisieren nicht, sondern wohnen in zahlreichen Stämmen in festen Kralen". "In derselben Gegend" woon die "eigentlicher Stamm" van die !Narininku, die stam waaruit die Topnaars afgeskei het.

Ons verstaan dit so: direk agter die /Nwuku is die /Nawis, en in dieselfde omgewing as die /Navis (Herero's, ens.) is die !Narininku, d.w.s. die !Narininku woon in dieselfde omgewing as die /Nawis, naas of tussen hulle of baie naby aan hulle. Terloops, ons kan die omgewing met 'n mate van voorbehoud en op gesag van Th Hahn by benadering aangee. Op sy kaart 1879 skryf Hahn dwars oor die graadvierkante 2014 en 2015 in: "≠Nubes, Branch of the ≠Aunis of Walewich Bay". Dit is so tussen die Ugab- en die Unjabriviere, weerskante van die Huab, in die streek westelik van Outjo.

Hahn sê ≠Nubes en die ≠Aonin is vertak, Scheppmann sê dat ≠Aonin en die !Nariningu is vertak, en lg. is saam met die /Nwuku (Scheppmann se spelling en vorm van Hahn se ≠Nubes) substamme van die Rooinasie. Nou vra ons onvermydelik: Hoekom het die !Narininku dan weggetrek (die hele of 'n gedeelte van die stam maak nie saak vir die vraag nie)? Immers, geslagte lank was die grens betreklik konstant, het die twee volkere nie rondgetrek nie, was hulle vee- en volkryk. As !Narininku beteken, soos ons om die gegewe redes hierbo vermoed, die "Diefagtiges/Stelendes", bevat die naam nie 'n stukkie geskiedenis nie? Het daar onenigheid tussen die /Nawis[Nawēn] en die !Narininku ontstaan? Het die !Narininku hulle naam deur die ≠Nubis gekry, aangesien die Herero's nouliks 'n Namanaam vir daardie mense sou gekies het?

Op hierdie stramien sou mens kȯn voortborduur. In elk geval, in hierdie betekenis is *!Narininku* geen erenaam nie, en is bepaald nie deur die draers vir hulleself gekies nie. Mens kan aflei dat hulle as groep met sulke potensialiteite moontlik ook in hulle nabuurskap nie baie welkom sou gewees het nie. Dit kon die dryfveer gewees het om te trek. Die vermoede kan posvat dat die !Narininku 'n energieke, aggressiewe bende was. En aangesien ons met sekerheid weet dat die Herero's se ekspansiedrang suidwaarts hulle reeds voor 1800 laat deurdring het tot aan Walvisbaai, selfs suidwaarts tot minstens by Rehoboth, het dit in feite die gevolg gehad dat die Swart volkere, by name die Herero's, die !Narininku vroeg op die lyf geloop het. Dat kwaaivriendskap ontstaaan het, weet

ons uit verskillende berigte, soos by Alexander in hierdie artikel ook genoem is.

Die vyandiggesindheid kon sy ontstaan in die ou dae gehad het toe daar nog nabuurskap was, sodat wraakneming nie uitgesluit was nie. As die !Narininku in die tyd waarvan Scheppmann gepraat het, 'n buffergroep gevorm het, direk tussen die /Nwuku en die andertalige /Nawis, dan was hulle na hulle uittog vry daarvan, maar hulle het dit weer geword toe die Herero's se voorhoedes tot by hulle nuwe tuiste aangerol het.

Toe daardie tyd aangebreek het, was die frontlinie nie net by Walvisbaai en die Kuisebbekken nie. Kapt. Piet //Haibeb het voorgegee dat die dieptelyn ver gestrek het, tot by die berge. Sy gebied het van die see geloop tot 2316 AB by Gamsberg, toe noordwaarts tot 2215 DD, 2215 DA en 2115 DD, en dan weswaarts.

Soos hierbo beredeneer, meen ons dat Scheppmann opsetlik die onderskeid tussen "Topnaar" en "!Narininku" gemaak het, en dat hy !*Narininku* verstaan het as betekenende "Diewe en Rowers". Scheppmann het volgens ampsgenote 'n goeie kennis van Nama gehad, die taal van sy Topnaars. Maar met weglating van die morfeem *-in-* gee o.a. die superintendent van die Rynse Sendinggenootskap, Wallmann, ook die naam !*Narinku* (die klap getranslitereer) en sê: "Dieser Stamm führt noch den besonderen Namen !Narinku (getranslitereer), von der !Narafrucht, welche ihre Hauptspeise bildet" (Wallmann 1858: 53). Dat !*nari* 'n wisselvorm van !*nara* is, is wat hy voorgee. By die naam van so 'n belangrike stapelvoedselsoort lyk dit vreemd. Wat ons betref, ons aanvaar hier voorlopig die gesag van Scheppmann bo dié van Wallmann. Kyk verder die artikels **NARININKU** en **NARINKU.**

Ons keer terug na die naam **≠Aonin**, soos sy spelling tans algemeen weergegee word. Behalwe dat Fritsch 1872 *Baunin* skryf (miskien is die *B-* net 'n setfout vir die ≠), is die naam redelik konstant gespel, soms met, soms sonder suigklap, soms uitgaande op *-ku* (Nama *-gu*, ml. mv.), op *-ka* (waarskynlik die objeksvorm, in Nama *-gua*), en later veral op *-n* uitgaande, die morfeem van die gemeenslagtige mv. Tussen die grondwoord ≠*au-* (Kroenlein) of ≠*ao-* en die uitgang vir die mv. (*-ku*, *-ka* of *-n*) verskyn die *-ni-* wat, na dit voorkom, 'n afleidingsmorfeem is met 'n lokativerende funksie t.o.v. die bewoners van 'n plek of omgewing. Die grondwoord self is in die ou optekeninge gespel as *au*, *auu* en *ann*, ens. Waar die suigklap spesifiek vermeld word, is dit konsekwent die palatale ≠. Waar die naam regstreeks vertaal word, en dan altyd in Hollands, is die eerste lid altyd "*Top(p)-*", bv. *Topnaar/Topnaer, Top(p)natie* e.d.m. Dat *Topnaar* die inlandse naam ≠*Aonin* korrek vertaal, is nog nooit betwyfel nie. Die twyfel kom eers in die spel wanneer gevra word na die

hoekom/waarvoor van die naam, soos hierbo al meegedeel is. Die saak word juis daardeur bemoeilik dat die ≠Aonin ook nog 'n raaiselagtige volk is.

Vanself word gepoog om uit die naam iets oor die volk af te lei. Die naam moet, indien moontlik, die geskiedenis dien waar die geskiedenis swyg. As die geskiedenis bekend was, sou hý die naam gedien het. Nou is dit nie die geval nie. Ons gaan dus voort met die afweging van waarskynlikhede teenoor mekaar.

Daar is nog die kwessie van stamverwantskap, ook van etnisiteit. In sy hooftrekke sien ons dit so. Vir die olyfkleurige Khoekhoenssprekendes noord van die Oranjerivier is as algemene naam gebruik "(Groot) Namakwas", ook "Namakwalanders". Dit was 'n versamelnaam vir kraalskappe, familieverbande, stamgroepe ens., die belangrikstes met 'n eie naam onderskeibaar. Aan die noordelike punte het hulle voeling geneem met suidwaartsbewegende Swart volkere, by name die Herero's en verwante fraksies. So 'n punt waar die kontak blykbaar lank vreedsaam verloop het, was aan die kus en verder langs die Huabrivier op die land in waar 'n afdeling van die Namakwas se seksie, genoem die "Red Men/People" (Alexander) of "das Rote Volk" (Scheppmann), gevestig was. Hierdie vertakking van die Rooinasie heet die /Nwuku (Scheppmann), ook Nubees of ≠Nubes, d.i. die "Baie Mense". Blykbaar 'n newegroep van die /Nwuku is "der eigentliche Stamm !Narininku, wovon dieses Volk hier [te Rooibank], die Topnatie, ausgewandert ist" (Scheppmann).

Ons het hier 'n vaste punt wat op oorlewering berus en deur die geskiedenis gesteun word (kyk sitate). Baie opvallend dat Scheppmann 1846 *nie* die naam *≠Aonin* regstreeks vermeld nie, maar implisiet tog deur sy Hollandse vertaling "Topnatie", en dan, nota bene, vir die !Narininku *wat reeds in die Kuisebvallei woonagtig was.*

Die draagwydte hiervan is nie volkome duidelik nie. Die naam "Topnaar", dus ook "≠Aonin", het hier duidelik etniese waarde. Dit geld hier nl. vir die voortrekkers en afstammelinge wat die dialek van die ≠Nubes praat, 'n Namataal wat dialekties afwyk van die destydse norm en onder andere deurspek is van woorde uit die omwonende "/Nawis" of Herero-Ovambo's van vroeër, nl. uit die tyd vóór die trek suidwaarts. Een van die voorbeeldsinne by Kroenlein 1889:38 lui so: "Die Topnars sind eine wunderlich redende Volksart, da sie in etlichen Fällen ganz anders reden als wir (Dialectverschiedenheit)". Dit is juis op hierdie feit dat Köhler sy verklaring baseer vir die vertakking van die Topnaars genoem die !Gomen as die "Stom mense", omdat hulle onverstaanbaar praat, vgl. **GOMEN**, en vir o.a. Kroenlein se bevinding oor die taaleienaardighede van die ≠Nubes, vgl. **NUBES**. Maar die term "Topnaar" soos deur Scheppmann aangewend, wil nie sê dat dit eksklusief opgevat moet word om net die

intrekkende !Narininku aan te dui nie. Dit is wat ons bedoel met onsekerheid oor sy draagwydte. Sluit dit bv. ook die mense in wat reeds in die Kuisebvallei gewoon het? Dit weet ons nie. Maar feit is dat ons sprekers kry wat 'n "Namadialek" saamgebring het, en wat hier in die Rooibankomgewing "Topnaars" genoem word, soos meegedeel is deur hulle eie sendeling. Die term "Topnaar" verskyn in ons bronne eers so teen 1846, en sy teenstuk in Nama, in die vorm "Auniku", in 1844. Hulle is ongetwyfeld veel ouer as hulle optekening.

Wat sou die *Top-* of die *≠Ao-* in hierdie samehang kan beteken? Nouliks die "Oorspronklike inwoners", of die "Eerstes", tensy mens sê dat die "aborigines" vanself in die Kuisebvallei was en die intrekkers net opgeslurp het, maar dit is beslis nie wat Scheppmann beweer het nie. Indien "Top-" slaan op diegene "op die voorpunt", die "voorhoede", en betrek word op Scheppmann se mededeling, dan vorm die "Topnatie" van hom die voorpunt van diegene wat afgetrek het van die noorde na die die suide tot by die Kuisebkom en sy !naravelde. En dit roep ander twyfelvrae op. Beteken die naam dat die mense in die bergtoppe bly of, soos Knudsen se Namasprekendes van Bethanien vermoed het, in tye van nood die bergtoppe ingevlug het, dan ontbreek daar vir die waarmaking hiervan enkele skakels.

Vir die argument wat gaan volg, stel ons die hipotese dat die !Narininku van die Huabomgewing, die mense wat hulle hier in Rooibank-omgewing kom vestig het, die naam "Topnatie" (Scheppmann) geërf het van die mense wat reeds hier was.

Laat ons eers bietjie kyk hoe sommige die term *Topnaar* en *≠Aonin* gebruik, veral in etniese verband. Knudsen 1844 noem hulle die "Namaquas (Topnatie)... von Walfischbai" (in Moritz 1916:153), Scheppmann 1846 (in Moritz 1916:243) verwys na hulle as 'n "Hottentottenstamm... Topnatie ...", Kolbe 1848 sê die "Topnatie" is Namakwas (sitaat), ens. Eggert FS 1854 in *Quellen* 7/19 vereenselwig sy Topnaars met die "Küstenbewohner an der Walfischbay", en Wallmann 1858:53 beskou die Topnaars as 'n *onderdeel* van die ≠Aonin: "Von ihnen [nl. van die ≠Aunin"] ist den Europäern bis jetzt nur ein einziger Stamm zu Gesicht gekommen, nl. "die bekannten Topnaar".

'n Eie en opspraakwekkende koers slaan C Hugo Hahn 1858 in, vgl. BRM 1858:199. So lees ons daar o.a. "Die sogenannten Buschmänner auf der Westküste bis zum Ngamisee, sind ohne Ausnahme verarmte Namaqua. Diese hier und weiter hinauf bis zu den Ovambo und nach dem Ngamisee... sind alle eines Stammes mit den Auninku an der Wallfischbay, und nennen sich auch so..." Sy voorstelling neem ruimtelik *en* etnies nog verder toe. Ook die Herero het die ≠Aonin vroeër nie onder die Namakwas gereken nie, maar onder die San,

en het dieselfde naam vir albei groepe gebruik, nl. *Bu-kuruha,* volgens mededeling van Brincker 1886:225.

Sober deel Chapman 1859 (1971:1/191) mee: "The Beach Hottentots here [Walvisbaai] are called Topnaars". "Beach Hottentots" hoef nie noodwendig aan die kus op en af te swerf nie, dieselfde Chapman 1869:2/345 verduidelik in sy reisverhaal o.a. "This part of the country belongs to the Beach Hottentots, a small tribe living at Sheppmansdorp [Rooibank], a village 18 miles south of Walvisch Bay..."

Vir iemand wat byna 15 jaar in Suidwes was, is die indeling van die "Hottentot and Namaqua" in "Topnaars" en "Oerlam" vreemd, soos ons dit vind by die jong Sweed Andersson 1865:325, maar dit kom daarvan dat hy Topnaar gelykstel met die oerbewoners. Vgl. sitaat. Die seun van dr Hugo Hahn, nl. Josaphat Hahn 1869:4/2 237, het hiermee raak- en verskilpunte: "Im Gegensatz zu den Orlam's werden die ursprünglichen reinen Namaqua sehr oft 'Topnaars' genannt ... Die Topnaar-Namaqua ist einfach der etwas civilisirtere Buschmann ... Bei ihrem Eintritt in einen der grösseren Stämme verlieren die Buschmänner ihren Namen 'Saan'..."

Volgens Wandres 1909:2 speel die ≠Aonin ook 'n rol i.v.m. die oorname van Nama as taal deur die Bergdama. Die San is die oervolk, meen hy, en die mengras Khoekhoen het met San as moeders en 'n Hamitiese volk as vaders êrens in Somaliland ontstaan. Die Suid-Afrikaanse Hottentot verteenwoordig 'n agteruitgang as gevolg van kruising met Boesmanbloed. Toe die San die land oorstroom, was die Bergdamara reeds hier en is deur die San verslaaf en het toe van hulle die Santaal aangeleer. Na die Bergdamara hulle van die San afgeskei het, "und sich den ≠Aunin angeschlossen hatten, werden sie auch deren Dialekt angenommen haben..."

Die leser moet verder hierby ook nog die menings nalees wat in ons sitate staan, en veral die bevindings van Hoernlé. Dit kom in kort hierop neer dat die ≠Aonin as groep verskillend gesien word. Vir sommige is hulle suiwer Nama, en 'n vertakking daarvan, vir ander is "Topnaars" selfs 'n algemene versamelnaam, bv. vir Andersson, of hulle is gesien as bastervolk wat met die San vermeng geraak het en nou net verarmde San is, versprei oor 'n geweldige gebied tot aan en oor die Ngamimeer.

Eksogamiese verhoudings word ook deur enkele beriggewers veronderstel tussen ≠Aonin en Strandlopers en, vir soverre dit verskillende volke is, die Kusbewoners telkens gesien as die ouer laag, as die mense wat nog voor die ≠Aonin daar was. Hoernlé 1925 wat, soos al gesê is, die ≠Aonin-nedersetting twee keer besoek het, die eerste keer in 1912, gee haar indruk samevattend so weer: "The

Nama population of Walvis Bay consists now of stragglers from all the tribes and of half-breeds of many nations''.

Of hierdie swerwers, of party van hulle, by die ≠Aonin ingelyf raak, word nie gesê nie. Dat dit op 'n sekere hoogte gebeur het, is wel aan te neem. Budack 1977:2 het oor die Damaras en die ≠Aonin 'n opmerking en 'n interessante statistiek. Enkele sinne uit sy artikel lui: ''Among the ≠Aonin proper live a number of ... Daman. They form an integral part of the tribe... Most of the Daman living among the ≠Aonin were born in the tribal area of the latter. The same applies to several generations of their ancestors... A certain amount of intermarriage... has taken place which further increases the degree of integration between them. In March 1975 the ≠Aoni-daman were found to be 29,3% of the tribal population''... Die hele getalsterkte van die ≠Aonin in 1975 in die Walvisbaai-Kuiseb-area plus die klompie afstammelinge van die familie Jantjies te Luderitzbucht word deur dr. Budack geraam op 450 siele.

Ons wil nou probeer om 'n oorsig te kry van wat met betrekking tot die naam onder bespreking geblyk het.

Topnaars en *≠Aonin* (wisselspellings daargelaat) verskyn nagenoeg dieselfde tyd in dokumentasies, in ons bronne net na 1840. Die betekenisveld, die begripsinhoud, is gewoonlik dieselfde, behalwe enkele kere wanneer die een term meer ekstensief aangewend word as die ander, soos by Wallmann wat *≠Aonin* as die versamelnaam opvat en *Topnaars* as 'n onderdeel daarvan, of Andersson wat *Topnaars* as die omsluitende term gebruik. Hulle word, prakties gesien, verwisselbaar gebruik, met die Hollandse ''Topnaars'' as die presiese vertaling van die Namanaam *≠Aonin*. Die betekenis van *≠Aonin* is hiervolgens letterlik so ongeveer: ''Die mense (*-n*) van, of by (*-ni-*) die 'top' (*≠ao*)''. Dit word vandag toegepas op 'n verarmde en agterlike groepie aan die benede Kuiseb-vallei tot aan Walvisbaai. Uniek is hulle afhanklikheid van die !naravrug.

Die etnonimiese vraag is: Watter sinvolle verband het die *top* of die *≠ao* van die naam met die volk?

Die vraag is verskillend beantwoord, verskillend, vanweë die feit dat ons dit moet aflei van beskikbare buite-taalse gegewens. Die probleem hier is immers nie taalkundig nie. Daarom word na 'n oplossing buitekant die taal gesoek, by name in die geskiedenis. En nou is ook die geskiedenis van die voortyd grootliks stom. Dit beperk verklaarders tot wat die ''waarskynlikste'' is met betrekking tot die assosiasies wat *top* of *≠ao* oproep binne die verband van wat uit die ''geskiedenis'' aktueel vir die verklaarder lyk.

Omdat ons uit ons lektuur 'n vooringenomendheid vir Knudsen se verklaring

"ontwikkel" het, gee ons enkele buitelyne van die beeld wat ons voorlopig vir onsself gevorm het.

Die volk, later ≠*Aonin* genoem, kom voort uit die verband van die Namakwas, en wel uit die vertakking met die naam "Rooinasie" (in vertaling). Dit was 'n belangrike en aansienlike volk. Hulle het hulle eie kaptein-organisasie gehad. As hulle in die daeraad van die geskiedenis tree, was hulle moontlik vertwyg. Een afdeling was in die noord-weste, langs die Huab, 'n ander afdeling, die eintlike horde, het onder Frederik gestaan, Frederik Khaxab, d.i. die "Krygslustige, Oorlogsugtige", later opgevolg deur //Haibeb //Gamab. Terloops, een van Hoernlé se informante was "the daughter of one of the last chiefs, an intelligent old woman, Khaxas..."

//Haibeb se mense het 'n staanplek aangedui wat tradisioneel aan die Topnaaars behoort het. Moontlik was hulle eeue hier gevestig, net soos die noordwestelike tak geslagte lank aan die Huab gewoon het. Of die afdeling wat onder Frederik Khaxab gestaan het, ook uit die noordweste gekom het, weet ons nie.

Hoe ook al, die naam ≠*Aonin* het o.i. sy verskyning gemaak na hulle vestiging in hulle tuisland, Topnaarland, ≠Aonin-!hub, soos ons dit gerieflikheidshalwe gaan noem. Blykbaar het hulle eers hulle land op 'n ander groep verower. Hulle was, volgens hulle oorlewering, nie die eerste bewoners nie. Voor hulle was daar 'n ander Namagroep, die /Namixan, in die Walvisbaaigebied. Maar die /Namixan is totaal verslaan en hulle sibbes is geabsorbeer deur die oorwinnaars, die Mu//în, d.i. "Hulle (*//î-* en die comm. pl. *-n*) van die *Mu*-geslag". Bepaald toe nog magtig en invloedryk, en ryk aan volk en vee, is begerige oë op hulle gerig.

Daar was die suidwaarts-bewegende Herero's wat golf op golf gekom het. Scheppmann vertel hoe hulle veggereed gemaak is. Daar was die Namakwastamme self wat hulle aangeval het. Aanvalspunte was daar genoeg: Topnaarland het, toe dit al ingekrimp het, gestrek van Conceptionbaai aan die kus en dan ooswaarts tot Gamsberg toe, noordwaarts tot Karibib toe, en weswaarts tot aan die see. Alexander 1838:2/108 laat Quasip bv. vertel van 'n bloedige veldslag teen die Herero's wat vir die Bergdamaras teenspoedig verloop het. Die aanvallers moor almal genadeloos uit, ook vrouens en kinders, en roof en buit al die vee. Nie net Namakwas en Herero's (Veedamaras) bring by tye benouenis vir die bewoners van Topnaarland nie. Die latere geskiedenis vertel van oorloë met Jonker en Swartbooi, maar dit is die beslissende veldslae teen die oorheersende Herero's in die jare sestig van die vorige eeu wat die finale verstrooiing en verknegting veroorsaak het.

Om terug te keer na die naam: Daar was 'n algemene ontvlugtingstegniek wat

San, Bergdamaras en Namakwas gevolg het wanneer daar gerugte van 'n aanval kom waarteen hulle nie weerstand kon bied nie. Dié tegniek word in die geval van 'n groepie Bergdamaras aan Alexander verduidelik. Die vlug die berge in was die swakkere se defensietaktiek.

Van die drie gebruiklikste verklarings, nl. (i) dat *≠Aonin* slaan op die feit dat hulle die eerste of oorsponklike bewoners is, (ii) dat *≠Aonin* daarop slaan dat hulle die "voorhoede" van 'n voorwaartsdringende Namagroep is, of (iii) dat *≠Aonin* betrekking het op 'n manier om die magtiger vyand te ontwyk deur veiligheid in die bergtoppe te soek, lyk dit vir ons of die laasgenoemde verklaring, soos o.a. uit die mond van Knudsen se segsliede verneem is, houdbaar is.

Indien wel, dan lyk dit redelik seker dat die ≠Aonin nie self so 'n naam vir hulle sou gekies het nie. Die naam kom waarksynlik van buite, is aan hulle gegee, en bevat 'n element van neerhaling, moontlik van spot, asof gesê word: "Die weghardlopers" wat kudde en haard agterlaat om die lewe te red.

Ons interpretasie van die beskikbare feite is dat *≠Aonin,* en dan natuurlik ook sy vertaling *Topnaars,* oorspronklik 'n bynaam was met 'n enigsins ongunstige byklank, en dat dié bynaam algemene naam, of algemene stamnaam geword het. 'n Gesaghebbende navorser soos prof. Köhler 1957:99 wat plaaslik ondersoek ingestel het, verklaar o.a. "Ihr am meisten verbreiteter Name ist *≠Aonin* ..." Dit word as sodanig deur skrywers toegepas op die stamgenote in die Walvisbaai-Kuiseb-gebied, op die stamgenote in en rondom Sesfontein in die noorde, in die Okombahe-kom, suid-oostelik daarvan, op die afstammelinge in die Gobabis-distrik ooswaarts, op oorblyfsels in Lüderitzbucht, en op moontlik ander verwantes wat al verbaster het maar nog stamgenootlik bewus is, soos die ≠Aonin-San van Gobabis (kyk die artikel) of die Jantjies-familie van Lüderitzbucht (vgl. Budack 1977:2).

Maar hoe "algemeen" is hierdie stamnaam buite die kring van die geleerdes? Nog iemand wat baie moeite gedoen het om plaaslik deur ondervraging feite in te samel, is pastor Walter Moritz, vroeër as Rynse sendeling onder die Topnaars werksaam. By Moritz 1980:37 lees ons o.a. "Als ich 1969 auf der Farm Gaub den alten Pastor Friedrich /Awaseb fragte was "Topnaar" auf Nama hiesse, konnte er mir zunächst keine Antwort geben. Als ich ihm daraufhin *≠Aunin* nannte, meinte er: 'Ja, so heissen die Damara im Norden'." Hier is 'n *bejaarde* inlandse pastor ondervra, en as hy die naam *≠Auni* wel hoor, pas hy dit toe op 'n Bergdamara-seksie uit die omgewing van Outjo, uit die omgewing waar op 'n tyd 'n afdeling !Narinku gewoon het, en *nie* op die ≠Aonin van Walvisbaai en omstreke nie.

Hieruit trek ons voorlopig geen ander gevolg nie as 'n aanmaning tot versigtig-

heid dat Blankes dalk aan die term *≠Aonin* 'n wyer gebruik toeken as wat, by gerigte ondersoek, ook deur die feite gerugsteun word. Pront-uit gesê: ons het die vermoede gekry dat die Blankes in hulle beriggewing om begryplike redes van gerief die term *≠Aoni(n)* 'n soms onverdiende wye toepassing gegee het. Die gerief is die beskikbaarheid van 'n algemene, "tegniese" versamelterm.

Slotsom: "Der langen Rede kurzer Sinn" is dan, volgens ons, dat *Topnaars* en *≠Aonin* liefs gesien moet word as betekenende die "Mense in die bergtop", en dat daar bygedink kan word: "hulle toevlugsoord in tye van bedreiging".

Ten slotte word daarop gewys dat die verklaring van die naam *≠Aonin* of sy teenstuk in Afrikaans, nl. *Topnaars,* volgens 'n patroon van naamgewing geskied het wat in baie stam- of groepname onder die Khoekhoen en San aangetref is, nl. dat die benoemdes in tye van nood veiligheid soek in die vlug na die bergtoppe toe. Daar is o.a. die **Bergdamaras** self, die **BERGSE en NANNINGAIS.**

Naskrif: Krenz 1986 maak hierdie opmerking by die artikel oor **≠AONIN**: "Viele durch die Missionschulen gegangenen Dama wie Nama haben kein Gefühl für Geschichte ihrer Völker wie die Ovaherero. So kann es passieren wie bei Pastor Moritz. Nebenbei ≠Aonin ist weniger gebräuchlich als !Gumen = Topnaars! Das ≠Ao in ≠Aonin bezieht sich auf die Hornspitze des Rindes; ≠Ao in ≠Aodaman bedeutet hoch".

AONIN, AONIN-SAN (van Gobabis)

Eggert PS 1854 in *Quellen* 7/19-20 "In dem Lande, wohin die Leute wollen, wohnen Topnaar und Bergdamara. Die Topnaar sind von demselben Stamm wie die Küstenbewohner an der Walfischbay. Unsere Leute erzählen, dass diese Topnaar einst auf Honigsuche ausgegangen und daselbst von den Herero, die damals gerade vom Osten, vom Ngami-See herkamen, versprengt worden wären. Die Letzten sind zurückgekehrt und die am weitesten vorgedrungenen Topnaar, die den grössten Teil des Stammes bilden sollen, blieben dort sitzen. Ein unseren Leuten bekannter Mann vom roten Volk kam später auf der Jagd zu den Topnaar, blieb bei ihnen und wurde ihr Kapitän".

Budack 1969:212 "Im Distrikt Gobabis kennt das Nama die /Nu-san. Zur Erklärung wird gesagt, dass der Name von /nu = fremd, unbekannt, wüst abzuleiten sei... Im gleichen Distrikt wie die /Nu-san werden die ≠Aoni-san mit einem besonderen Terminus benannt. Das Namawort ≠aos bezeichnet nicht nur die Spitze eines Berges, sondern auch den fernsten Winkel eines Landes (Afrikaans: uithoek), während das Ableitungsformans -ni nach Meinhof die lokale Bezeichnung ausdrückt... Die etymologische

Erklärung des Namens bezieht sich auf die Tatsache, dass es sich bei den ≠Aoni-san, vom Namalande aus betrachtet, um eine marginale Gruppe handelt..."

Eggert was nou al 'n jaar op Wesleyvale (vroeër genoem Noassanobis, tans Leonardville), en omdat water skaars was, wou hy na Gobabis heen trek. Daarin het hy die steun van kaptein Lambert Ambraal gehad, maar nie van die "volk" nie. Dit gee hom die geleentheid om iets van Gobabis te vertel.

Op Gobabis woon Topnaars en Bergdamaras. Die Topnaars kom van Walvisbaai, maar na 'n oorval deur die Herero's het die grootste gedeelte van die Topnaars op Gobabis agtergebly. Dit is hierdie groep Topnaars na wie dikwels in sendelingverslae verwys word. Klaarblyklik is dit ook na afstammelinge van die Topnaars op wie dr. Budack se aanhaling van ons tyd betrekking sal hê. Hy noem hulle *≠Aoni-san*. Die lid *≠Aoni-* is 'n gewone naam vir die Topnaars in die omgewing van die Kuiseb-vallei. *Topnaars* is net die vertaling van *≠Aonin*. *≠Aoni-san* is lid vir lid "Topnaar-Boesmans". Die element *San* wys seker op die verbastering van die Topnaars met die Boesmans. Die verband tussen die twee groepe San, nl. tussen die /Nu-san en die ≠Aoni-san, is nie sonder meer duidelik nie. Voorlopig laat ons die eersgenoemde groep buite bespreking.

Budack dra sy verklaring van *≠Aonin* soos hy dit op die groep aan die kus van Walvisbaai en omstreke toegepas het, oor op hierdie ≠Aonin van Gobabis. Vir hom beteken *≠Aonin* die "Mense aan die uithoek". Die betekenis van die stamnaam hoef nie gemotiveer te word op grond van die posisie hier op Gobabis nie. Die oorgeërfde betekenis sal *dieselfde* motivering hê as wat hy aan die kus gehad het, omdat, volgens Eggert se mededeling, hulle gewoon net daardie selfde mense is wat deur omstandighede (vrees vir die Herero's) hier agtergebly het. Hulle woonplek hier tas o.i. nie die verklaring aan wat vir ons die aanneemlikste lyk nie, nl. dat die *top* van *Topnaar* of die *≠aos* van *≠Aoni* presies slaan op die bergtoppe vanwaar die vlugtendes se hulp in hulle tuisland baie maal vandaan gekom het. Vgl. **AONIN.**

AREBEEIS

Gordon kaart 3 1779 "Arebe Eijs".

Maingard 1964:59 "The Kei!Korana seemed to have been the first to have moved from their original quarters towards the Harts River between 1796 and 1804 and must have been accompanied by the *//?areman//?ais* (the *//?arebe* of Gordon), who at that time formed one unit with them. They settled at Mamusa, the modern Schweizer-Reneke, and in the Bloemhof district

respectively". En aldaar op 57 "The Arebe Eys (*//?arebe//?eis*, the Links or Left-hand people)".

Forbes 1965:107 "The Arebé Eijs [op Gordon se kaart, nageteken deur Forbes, is daar geen akuut op die *e* van *-be-* nie], whom he [Gordon] found at his turning point [deur Forbes bepaal as vermoedelik "the poort on Klein Naauwte, 15 miles N.W. of the present town of Prieska"] are probably the //?Arema-//?eis".

Die losgeskrewe *Eijs* is die veelvoorkomende slotdeel van Korannaname van stamme en kraalskappe langs die Oranjerivier, deur Engelbrecht, Maingard e.a. geïdentifiseer as *//?ais*, met die ejektiewe inset, en as teenstuk van Nama *//âis*, betekenende so ongeveer "volk". Die *-be* (by Forbes *-bē*) is die morfeem wat o.a. sê dat die naam betrek word op 'n plek, dus 'n soort lokatief is, sodat nog oorbly die *Are* van Gordon se kraalnaam. Engelbrecht, Maingard en Forbes identifiseer *Are* met *//Are-* in *//(Kh)arema-//(k)ais,* lid vir lid "Links-staande-volk", kyk **KAREMANKIES**. Gordon se *Arebe/Eijs* is dan so ongeveer "Links-wonende/synde-volk", en word vereenselwig met "the Links people", d.i. met "the Left-hand people", vgl. sitate by Maingard. Dit is moontlik. Die verklaring berus in feite op klankooreenkoms, nl. van die element *are* by Gordon en *//are* in die geïdentifiseerde *//Are-mā-//eis* (die ejeksies weggelaat).

Ons wys egter op 'n paar oorwegings. Gordon self verwys in sy *Journaal* van die 4de reis nie na *Arebe Eijs* nie. Hy het nooit tot by hierdie kraal deurgedring nie en het niks oor hulle geskryf nie. Die naam kom net op sy kaart voor. Op 'n vel los aantekeninge praat hy oor 'n stam wat veel verder ooswaarts lê as die *Arabe Eijs* van sy kaart. Hulle is die *'areman 'ash,* letterlik die "Links-staan(de) Nasie", deur hom vertaal as die "Linkerhand Natie".

Die gevolgtrekking is onvermydelik: volgens Gordon is die *Arebe Eijs* en die *'Areman 'ash* twee verskillende groepe, verskillend in naam en in ligging. Gordon wou hulle klaarblyklik uitmekaar hou, omdat hulle vir hom verskillend is. Dit sal dus nie reg wees om ongedaan te maak wat Gordon uitmekaar wou hou en die bestanddeel *are* van *Arebe Eijs* gelyk te maak aan die *'are* van *'Areman 'ash* nie. Daar is o.i. geen oortuigende regverdiging voor nie.

Ons wil Gordon "op sy woord" neem, soos ons die saak beskou, en dan doen 'n ander verklaring hom as 'n moontlikheid voor. Eers wys ons daarop dat die velêre konsonante na 'n suigklap dialekties verskil het, of kon verskil het. Vgl. veral Maingard se studie van 1964. In Nama kan hy "wegval", in Kora soms ook, of hy word "ejective" uitgespreek (met 'n ? geskryf), of hy word 'n soort van affrikaat wat as 'n "scraping sound" waargeneem word. So kry ons naasmekaar bv. Gordon se *'Areman-* en 'n 25 jaar later Lichtenstein se *Kharaman-*

vir dieselfde stam, die "Links-staande Volk", 'n naam wat onder die Blankes van die Vrystaat bekend was as **KAREMANKIES** (alwaar). Op dieselfde wyse kan *Arebe (Eijs)* voorkom as *Karabe*(-). Die wisseling *-e-* en *-a-* in die tweede lettergreep is nie ongewoon nie. Dit bring ons by Campbell wat in 1813 'n Korannastam ("tribe") gee wat deur Engelbrecht en ander onidentifiseerbaar genoem word, vgl. **KARABERS**. Hierdie stam het "verdwyn".

Vir ons lyk dit of daar 'n goeie (eintlik meen ons 'n beter) saak uit te maak is vir die volgende rekonstruksie. Gordon 1779 se *Arebe Eijs* is Campbell 1813 se *Karabers*. Die Khoekhoense lid *Eijs*, Nama *//âis*, Kora *//?eis*, wat "volk" beteken, het vervolks geraak: *(K)arabe-eis* het die Afrikaanse uitgang *-ers* gekry en *Karabers* geword. Indien dit korrek is, dan het ons nou van Campbell direk die verklaring van die naam ontvang; die "Kleinbontes" of "Little Spotted", bv. van die gespikkelde of swart-bont beeste wat die kraalgroep onderskeidend besit het, of van die manier waarop hulle gesigte "bont" geskilder is. Of miskien van die bont karosse, soos uit tiervel gebrei wat party van hulle of die kaptein dra? "Bont" is in Nama nog steeds */garu*. by Rust "bunt getüpfelt" (1960:13), en 'n tier (luiperd) is */garu-* vanweë sy gevlekte kolle, trouens, ook die tierboskat se ou naam was *tkaroe* (Nienaber 1963:481).

AREICAKUA en wisselvorme hiervan, soos **AREMANASH, ARAMINICE, ARAMONES** e.a. onder **KARAMANKIES** genoem, vir o.m. **[LINKSE, LINKSSTAANDERS, LINKERHANDSE NASIE]**

Gordon 1779 [op 'n los vel met aantekeninge by die "vierde" reis]: "De Hei Garieb [Vaalrivier] verdeelt sig daar weer in tweën [t.w. in die Vaal- en Hartsriviere] ...'toup qua... is t' hart van een Mensch, àreman ásh... de linkerhand Natie".

Red. BMB 1847:191 "Die zweite neue Station am Vaalfluss, die den Namen Saron erhalten hat, haben wir noch 2 Tagereisen weiter hinauf an diesem Fluss zu suchen, dort, wo sich der Fett-Fluss in denselben ergiesst. Br. Schmidt hatte...im Juni [1847] sich dorthin begeben um das Werk unter den Link'schen Korannas anzufangen. Wir erfahren jetzt auch, woher dieser Stamm seinen Namen erhalten hat. Zu der Zeit, als dieser Stamm noch mit den Goliat'schen *einen* Stamm bildete, war von den beiden ältesten Brüdern der eine links; sie entzweiten sich, und jeder hatte eine Parthei für sich. Die eine wurde danach *arei cakua* (das linkshändige Volk), die andere *amm cakua* (die Rechthände) genannt. Letztere sind unsere Goliath'schen Korannas..."

Wallmann 1858:53 [Skrywende oor die Korannas:] "Die meisten liegen am /Hai !Garib, und zwar meistens auf dem linken Ufer desselben; es sind die 'Rechthände', 'Linkhände', 'Zauberer'..."

Wangemann 1872:1/51 "Das Korannavolk zerfiel noch um die Mitte unseres Jahrhunderts, obgleich nur 20,000 Köpfe zählend, in 17 Stämme [en as voetnoot:] Es sind folgende: ...3. Arei cakua, die Linkhände... unter dem Häuptling Gert Hariep; unter ihnen ist die berliner Station Saron angelegt..." [As nr 1. noem hy die "Am cakua oder die Rechthände, mit dem Häuptling Goliat...."]

Engelbrecht 1936:25 "...there were two large divisions: (i) that of the Right Hand, or the Great Korana...; (ii) the Left Hand division with the Links tribe..."

Hierdie artikel moet gelees word saam met sy variante soos in die kopstuk genoem en waar dit elders op die alfabetiese plek behandel is, veral saam met **KARAMANKIES**, en dan saam met sy teenstuk **AMCAKUA**. Daardeur kan dele saamgevoeg word, steunende op sitate, maar die eksterne geskiedenis as sodanig val buite ons opdrag.

Die Korannanaam kom in die paar uittreksels hierbo met 'n vertaling voor, nl. in Hollands, in Duits en in Engels, telkens met die gedagte aan "links" of "left" as kern. Daaroor behoort geen twyfel te bestaan nie. Gordon se *Åreman åsh* is soos Koranna *//?areman//?ais*, met *//?are-* vir "links", *-mâ*(n) vir "staan", en *//?ais* vir "volk/stam", die geheel dan: die "Linksstaande Nasie/Volk/Stam". Gordon begryp dit as "Linkerhand Natie", d.w.s. "aan die Linkerkant", posisioneel.

Die redakteur van die BMB het sy gegewens direk van Johannes Schmidt ontvang wat die sendingpos Saron in 1847 aan die Vaalrivier aangelê het, en wat dit op sy beurt heel duidelik uit die mond van 'n Koranna gekry het. Die Areicakua is dan "das linkshändige Volk". Wahrig *Deutsches Wörterbuch* 1975:2393 omskryf *linkshändig* so: "mit der linken Hand geschickter als mit der rechten", ons "links" van aanleg. Die term gaan dus presies terug op 'n persoon se aanleg. Daar was twee broers, so lui die storie by Schmidt, waarvan die een links was, en toe hulle uitmekaar is, elkeen met sy aanhangers, het hulle, klaarblyklik die Korannas self, vir die volgelinge van die linkshandige broer die *Linkshande,* of kortweg die *Linkse* genoem. Hier het die naam dan begin. Die ander broer se volk het by wyse van onderskeiding daarmee die naam van *Regshande* gekry, in hulle taal die *Amcaqua,* nie omdat hulle by voorkeur die regterhand gebruik het nie, dit was immers die normale aanleg, maar omdat hulle nie een van die Linkses was nie.

Daar is 'n goeie rede vir hierdie erg simplistiese betoging. *Links* kan ook beteken: aan die "linkerkant", bv. geografies, en slaan dan nie op 'n aanleg nie, maar op 'n posisie, 'n kant. En dit is presies hoe die twee stamname deur baie geïnterpreteer word, in ons sitate by bv. Engelbrecht en waarskynlik ook by Gordon, die oudste direkte optekening wat ons tot sover het. Ons het by **AMCAQUA** pertinent met dieselfde probleem te doen gehad, en hier selfs met 'n derde.

Vir die verklaring van *Linkse* as lede van 'n stam word vir albei standpunte argumente aangevoer, en ook vir die naam *Regshande* is gelyklopende argumente, trouens, vir elkeen hiervan is daar ook bevestigende oorlewerings. By **AMCAQUA** gaan ons verder op die teensprake in en wy daar meer aandag aan die etimologiese aspek van die problematiek. Dit lyk of die etimologie kant kies vir die posisie eerder as vir die aanleg. Die *-ca-* in *Amcaqua* is soos Nama */khā* vir "Seite, Flanke", in hulle oudste optekeninge, en die *-mâ(n)-* in Gordon se dokumentasie of in die algemeenste naam in die volksmond, nl. in *Karemankies,* is soos Nama *mâ* vir "staan", m.a.w. die oudste vorme vir sowel die *Regshande* as vir die *Linkses* bevat in Koranna of in Nama die bestanddeel van "sy, kant, flank, posisie ("staan")". Die oudste optekeninge in Khoekhoens, etimologies beoordeel, het nie te doen met die aanleg, die "geskiktheid" van die hande nie, maar net waar 'n groep hom t.o.v. die ander groep bevind, links of regs. Dit lyk vir ons of die "linkshandigheid" 'n verdigsel mag wees, 'n verbeeldingsvlug.

AREMANASH kyk **KAREMANKIES**

ARIN (skeldnaam van Rooinasie vir Swartes)

Hahn 1881:152 "/Ava-Khoin -- i.e. Redmen, a name which the Khoikhoi often employ, chiefly in order to distinguish themselves from the much-hated black races, whom they sometimes call *xun,* things, or more emphatically, *arin,* dogs".

Die nodige is gesê. Die *-n* van *arin* is die pl. comm., dus "honde", ook die *-n* van *xun* vir "dinge, goed/goeters".

ARIWANGKIJS kyk **KAREMANKIES**

ARODAMAN (BERGDAMARA), AURIDAMAN

Vedder 1923:10 "*Aro-dama(n).* Sie waren die Bewohner des Waterberges und

dessen Umgegend und erhielten ihre Bezeichnung von der roten, lockeren Erde, die *arob* genannt wird''.

Krenz 1972:5 ''Ihr Wohngebiet [Krenz praat hier oor die /Geiao] erstreckte sich vom Outjoer Berggebiet um die beiden Paresise [2016] bis zum Waterberg, die oestlichen Zweige dieses Stammes nannten sich die Arro-daman. 'Arro-!hub' heisst das Sandfeld''.

Krenz onderskei en benoem die Namidaman (of die Damaras in die Namib) volgens die gebiede waar hulle jag of veldkos versamel. Hierdie oostelike tak van die */Geiao* (d.i. ''Dansers'') heet die ''Sandvelders'', in Nama die *Arodaman,* ook gespel *Auridaman* in die aantekening van Krenz aangehaal in Nienaber-Raper 1980:187. Dáár noem Krenz die ''Auridaman einen Zweig der Aodaman [kyk die artikel], welche die Bergzüge von Franzfontein-Outjo-Otavi bewohnten''. Die betekenis, waaroor dit hier in eerste instansie gaan, is duidelik aangegee. Oor *Arohub* (betekenis en uitgestrektheid) word nog na Nienaber-Raper, hierbo genoem, verwys.

ATTAKWAS ook **ATEKWAS** en **ATIKWAS** e.a.

Van Riebeeck o.d 16 12 1660 [het gehoor van stamme ooswaarts en noem net hulle name, onder wie:] ''...Atiquas, altemaelen, gelijck de Hamcumquas, dachaplanters ende rijck van bestiael...'' [en noem hulle nog eens in sy *Memorie* van 1662 aan Wagenaar].

Cruse in *Uitgaande Brieven* o.d. 20 1 1668 C 495:15 [berig dat hy die ''Gouriquas'' ontdek het en dat] ''...achter hen nog een natie de Attaquas geheten, lag, by de welcke wel schepen comen om te ruilen of te ververschen...'' [In Nov. 1668 ontdek Cruse wat met 15 man uit die jag *Voerman* in Mosselbaai geland het, landwaarts in na George] ''Attaquas, mede een natie als dese Caapse Hottentoos, en met coper en coralen in overvloet beladen...'']. Vgl. *Dagjournael* o.d. 6 11 en 23 11 1668. Molsbergen RZA 1916:1/128 voeg hierby: ''Deze stam was wat donkerder van huidkleur dan de Hottentotten aan de Kaap, dus zal er wel kafferbloed in geweest zijn''.

Schrijver 1689 in RZA 1922 3/104 ''... hier [by Steekdoornsrivier] kwaamen 2 Hottentots van de Attaquas Coraal bij ons...; ...als wanneer bij ons veel Attaquase Hottentots kwamen...''

Kolb 1719 (Duitse uitgawe, en daarvan 'n verwerkte uitgawe van hom gedruk 1754, soos heruitgegee deur) Erdmann 1979:51 ''Nördlich von den Namaquas wohnen noch die Attaquas...''

Beutler 1752 in RZA 1922:3/291-2 ''Aleer wy in het Caffersland aan welkers grens scheyding wy gearriveert sijn trecken, sullen wy hier laten volgen eenige

bysonderheeden die ons weegens de Hottentots natiën die wy sijn gepasseert sijn te vooren gekomen en in dien opsigte seggen: Als dat de dewelke in het Cannas land van de Attaquas cloof af tot aan de Lange cloof en soo voorts noordwaarts op, diep in het land voor deese hebben gewoont, in het algemeen waaren genaamt Attaquas Hottentotten, van wien de eerst gemelde cloof ook haaren naam heeft ontleent, dat na dat hun al haar vee van de Bosjesmans Hottentotten gerooft is geworden een gedeelte derselve sig met er woon begeeven heeft by ons landbouwers, en het andere gedeelte getrocken is na den oorspronk van de Gourits en Oliphants rivieren''.

Maingard 1931:503-4 ''Unless there is a background of historical data, the task of solving the problem [of the origin of ... national names] is almost beyond hope... I may, perhaps, venture here on an explanation of two names. [Die een is *Heisiqua,* die ander *Attiqua*]. The *Attiquas* may be 'the White people', form *xati,* 'white' (a word non-existent in Nama which has *!uri*) + *qua,* as it is on record that he Attiquas were like the Cape Hottentots, whereas the people to the east were darker, mixed with Bantu blood...''

Nienaber & Raper 1977:227 ''Die *-qua* is die suffiks van die mv. plus die sog. aandagsuitgang *-a* (in Nama *-gu + a*); Atta-kwa is dan die 'manne van Atta' of 'die Attamanne', moontlik die naam van 'n vroeëre hoofman''.

Ons het tot dusver net twee verklarings teëgekom, albei tentatief. Dié van Maingard ag dit moontlik dat die Attakwas in huidkleur opvallend lig of ''wit'' was. Molsbergen verstaan dieselfde inskrywing in die *Dagjoernaal* presies andersom, hy interpreteer dit so: ''Deze stam was wat donkerder van huidkleur dan de Hottettotten aan de Kaap'', en dink aan bloedvermenging met die Xhosa. Wat ons met sekerheid weet, is dat die Attakwas teen die tyd van Beutler se besoek, 'n eeu na Van Riebeeck se aankoms, 'n verbrokkelde stam was. Deur die rowery wat die Boesmans onder hulle vee gepleeg het, was hulle teen 1752 verarm en hongerlydend. Party het hulle aan die boere verhuur en ander het weggetrek.

Die name *Attăkwaskloof* en *Attakwasberge* gee 'n vaste punt aangaande waar hulle gewoon het, duskant en oorkant die Langeberge, in die omgewing van George maar ook in Klein Karoo (Schrijver). Dit was nog 'n redelike afstand van die Keiskammarivier wat die westelike grens met ''Caffersland'' (Beutler) was. Maingard hoef dus nie noodwendig onglyk te hê nie, soos ons dit sien, maar Molsbergen ook nie. Die werklike swak kant van Maingard se argument is sy ''taalkunde''. Hy steun veral op die uitspraak van die grondwoord as *Ati-*. Dit is inderdaad die oudste dokumentasie, maar in die volksmond nie die gewoonste nie. Gewoner was *Atta-*. In 1729 is aan 'n vryburger 'n plaas uitgegee wat geregistreer is as ''Voor Attaquas Kloof'' (Botha 1927:11). Daar is ook ander uitsprake. Van Reenen (J.) noem dit ''Hattaqua's Kloof'', Thunberg 1773

skryf dit as "Harteqvas klof". Sparrman 1775 as "Artaquaskloof", ens. (vgl. Nienaber-Raper 1977:226). En waarom kies Maingard 'n grondwoord wat nie in Ou-Kaaps met sekerheid bestaan nie en wat hy uit Griekwa neem?

Nienaber & Raper 1977 het ook geen verklaring vir die grondwoorde nie en verskuif net die etimologiese vraag van die stamnaam na die kapteinsnaam. Dit lyk of ons hier 'n geval het wat Maingard genoem het "the task of solving this problem (appears) almost beyond hope".

Die aanhaling uit Kolb 1745 is vir die aardigheid. Hy betreur die verlies van sy aantekeninge oor die stamname (die "naties") , en vir hierdie deeltjie (wat by Erdmann die naam het van *Unter Hottentotten*) plaas hy of die bewerker die Attakwas noord van die Namakwas.

AUKOKOA kyk **COCHOKWAS**

AUNI-NAMA

Hahn 1881:86 "They promised him [//Gaunab, the evil spirit] offerings so as not to provoke his anger, as is the case among the ≠Auni-Nama, in the Walefish Bay territory".

'n Soort samestelling wat dikwels voorkom, hier betrek op die ≠Aonin of Topnaars van die Walvisbaai-gebied, met die tweede komponent om te sê dat die ≠Aonin 'n afdeling van die Namakwas is. So praat ook Josaphat Hahn 1869:237 van "Topnaar-Namaqua", in dieselfde sin as wat Theophilus Hahn dit hier doen, maar met as eerste lid in die vertaalde vorm van ≠Aonin, d.w.s. die eerste lid is nou *Topnaar.*

AURIN (BERGDAMARAS)

Krenz 1972:5-6 "Das Gelände zwischen Otjikondo, Nubes bis zu dem heutigen Biermannsskool-Nusemurib wird als 'Aurib' bezeichnet, danach werden die dortigen ≠Ao(-daman) mit Aurin benannt. Als nächste Nachbarn der Ovambo muss Blutmischung mit ihnen stattgefunden haben, denn die Aurin haben durchweg gutgeschnittene und gleichmässige Gesichtszüge..." Dieselfde 1974 in Nienaber-Raper 1977-245 "Aurib is 'n landskapsnaam. Dit is die hele streek van Kamanjab tot Nubes tot Okaukuejo, en was bewoon deur die Auri-dama. 'Auri' beteken 'Vlak land (Karst)'. Dieselfde 1977 in Nienaber-Raper 1980:195 "...das Gebiet der Aurida-

man, ein Zweig der ≠Aodaman welche die Bergzüge von Franzfontein-Outjo-Otavi bewohnten..."

Die noordelike gordel Bergdamaras heet die *≠Aodamaras*, d.i. die "Damaras wat in die bergspitse hulle verblyf het" (van *≠ao-* = "bergspits") . Dié deel soos dit deur Krenz hier afgebaken is, het die naam Aurihub (Auri!hub, "Auri-land") gehad wat Krenz vertaal met "vlak land", ook met "Karst", d.i. 'n bedding van kalkagtige gesteentes. Die subgroep het hulle naam gekry van die gebied wat hulle bewoon het. Hulle het al met die suiwer swart Ovambo's wat hulle buurvolk was, 'n mengras begin vorm wat in die gelaatstrekke opvallend geword het [ook in haardrag ens., maar die gedeelte het ons nie aangehaal nie].

AUSNEIS

Engelbrecht 1936:47 "Subdivisions of or offshoots from the //?Are-mâ-//?êis [d.i. Linkses] ... (iii) The !Ausn-//?êis or Laaste-lê people. It is thought that there may be still a few of them left about Vryburg".

Ons kon niks verder aangaande hierdie oorblyfsels van 'n loot van die Linkses opspoor nie.

AUTENIQUAS (en variasies) kyk **OUTENIEKWAS**

AWAN, AWAKHOEN kyk ook **[ROOINASIE]** of **KAIKHAUN, KANUB-KOIN, KHAUBEN, KHAUBIBKHOEN** ens.

[Knudsen 1844 ms: "Tiefer im Lande nach Nord wohnt die sogenannte Roode Natie oder rothe Nation (Hottentotten, nur roth genannt weil sie nicht schwarz sind, wie ihre Nachbarn die Damras)..."]

Hahn 1881:101 "Redman, or /Ava-khoib, is identical with Khoikhoib". Dieselfde aldaar 152 "/Ava-khoin -- i.e. redmen, a name which the Khoi-khoi often employ, chiefly in order to distinguish themselves from the much-hated black races, whom they sometimes call *xun,* things, or more emphatically, *arin,* dogs".

Van Bülow 1896:86 "Die Hottentotten werden in ganz Südafrika zum Unterschied von den Negern und Kaffern die rothe Nation genannt..."

Vedder 1923:9 "Die Hautfarbe der Nama wird von den Bergdama allgemein als rot angesehen, weswegen sie dieses Volk auch */Awan* = 'die Roten' nennen (von */awa* = rot sein)..." [en dan volg 'n storie uit die volksmond: die vrou wat die moeder van die Damas geword het, het die lewer van 'n geslagte os geëet en toe net swart kinders gebaar; die vrou wat die moeder

van die Namas geword het, het die long van daardie os geëet en net rooi kinders gebaar, net */Awa-khoi(n).*]

Petersen I 1928 in *Quellen* 2/35 "Die alten Stämme nennen wir in der Namasprache /Awa-khoin = rote Menschen, wir nennen sie auch Khoikhoin = richtige Menschen..."

Vedder 1929:15 "Diese Nama unterscheiden wir nun in alte Stämme ...und in die Orlam-Stämme... Die alten Stämme haben sich selbst den afrikanischen Namen Rooi nasie...beigelegt. Dies ist die wörtliche Uebersetzung von /Awa-khoi...Die Bezeichnung soll daher rühren, dass sie sich vor Einführung europäischer Kleidung...mit einer roten Salbe einzureiben pflegten, die aus Butter oder Fett und aus einem pulverisierten roten Stein bestand...Zur Roten Nation gehörten sechs verschiedene Stämme ..." [wat dan genoem word]. Dieselfde 1934:127 "Sie selbst nannten sich /Awa-khoi = rote Menschen, da ihre Gesichtsfarbe ein blasses Rot durchschimmern lässt. Sie sind in der späteren Geschichte als 'die Rote Nation' bekannt geworden...Die Rote Nation betrachtete sich als Besitzer des gesamten Namalandes..."

Redakteurs *Dagboek van Hendrik Witbooi* in VRV nr 9 1929:2 vn "Die Rooi Nasie (/Awa-khoin) het die volgende ses stamme ingesluit: [5 word dan genoem, en as 6e:] Gei-//Khauan of meer bepaald die Rooi Nasie te Hoachanas... Die belangwekkendste opperhoof....was //Oasib. Deur hom en sy voorgangster Games...is Jonker Afrikaner die land ingebring ter verdediging teen die invallende Herero's". Aldaar bl. 4 vn "In engere sin is die Rooi Nasie die Gei//Khaunstam te Hatsamas en Hoachanas. In sy breëre betekenis sluit die benaming ook die Namastamme in: /Karo-!ôan, die Veldskoendraers, Grootdooden, Simon-Koper-mense en die Swartboois."

Vedder 1966: "...Six of these tribes entered into an alliance and formed a loosely-knitted entity under the leadership of the //Khauben ...The //Khauben, also called Gei-//Khaun, are now well-known under the name 'Rode Natie'. The allied tribes were called, and to this day call themselves, /Awa-khoin = Red peple..."

In die laaste sitaat uit Vedder verskyn al vier die algemeenste name vir hierdie sentrale groep. Soos die Afrikaanse en Duitse vertalings aantoon, word hulle beskou as 'n "nasie/Nation", d.w.s. meer as net 'n "stam". Dat oor hulle veel geskryf is, spreek eintlik vanself, en daaruit het ons net enkele aanhalings gegee wat pregnant op die naam betrekking het. Party is reeds in die artikel **ROOINASIE** aangehaal. Daardie artikel moet saam met hierdie bespreking gelees word, die een belig ook die ander, en so skakel ons herhaling uit.

Uit die verskillende gebruiksgevalle blyk dit dat die omlyning nie baie vas is nie, of dat dit in bepaalde tydsgewrigte rekbaar kan wees. Knudsen sien die kontraswaarde uitdruklik tussen Groot Namakwalandse Khoekhoen enersyds en hulle "Nachbarn", die Damras, andersyds; Hahn se kontras is wolkerig, aan die een kant is daar die "Redmen or *|Ava-khoin* (or) Khoikhoin", aan die ander kant is daar die "black races" (meervoud), blykbaar dus nie net die Damaras nie, maar ook die Herero's en ander, soos by Von Bülow.

Vedder sweef tussen Bergdamaras (of ≠Nu-khoen) en ander swartes, en Vedder wat gebruik maak van sy segsman Isak Petersen, voer in 1929 'n nuwe element in. Ons haal op bl. 15 'n gedeelte aan wat ons in die sitaat weggelaat het: "Fragt man einen Nama *aus den alten Stämmen* [ons skuinsdruk] welchem Volk er angehöre, so wird er nie [= nooit] sagen: Tita ge namata ich bin ein Nama, sondern er wird stets sagen: Tita ge |awa-khoita = ich bin ein roter Mensch..." *|Awakhoen* is 'n oorkoepelende naam wat Namasprekendes insluit, wel te verstaan, die ou rasegte Namas, daterende uit die tyd van voor die koms uit die "Kolonie" van die Oorlams en die Basters met hulle nuwerwetse beskawingsgoed, met hulle vuurwapens en perde en tentwaens, en met hulle Christelike geloof, Hollandse name en taal, en met hulle nuwe kleredrag ens. *|Awakhoen* sluit in en sluit uit. *|Awakhoen* is meer as 'n stam, dit is 'n "nasie", 'n term wat ten spyte van die losse verband deur 'n nasionale bewussyn tot 'n eenheid verbind is en stamme saamgroepeer, en tog is dit ook net soos 'n "stam" wat betrek word op die kern wat rondom Hoachanas as hoofsetel saamgetrek is.

Hoe ook al, onomasties is daar geen onduidelikheid nie. *|Awan* het die *-n* van die pl. comm., en die woord beteken letterlik "die Rooies" , dieselfde *-n* hoor ons in *|Awa-khoen,* letterlik die "Rooi-mense" (soos by Hahn) vir "Rooinasie". Dit word beweer dat die Namaterm die oudste is en die Hollandse naam 'n vertaling daarvan is. Die Afrikaanse naam het kennelik die algemeenste geword, waarskynlik omdat "Hollands" die algemeenste statustaal in die tydperk was toe die Oorlamme en die Basters die nuwe beskawing noord van die Oranjerivier ingebring het.

Die antwoorde op die vraag waarom "rooi" en nie bv. "geel" of "vaal" of "bruin" nie (wat vir die ou Khoekhoen ewe goed as "rooi" 'n teenstelling met "swart" kon gevorm het) is gegee in die artikel **ROOINASIE** en hoef nie hier herhaal te word nie. Ons het daar geen voorkeur uitgespreek vir die een of ander van die twee belangrikste moontlikhede wat aan ons deur verklaarders voorgehou is nie. Miskien is dit darem goed om te sê dat die roserige skynsel of glimmering van die huidkleur ook vir ander opgeval het, bv. vir Gordon wat 'n goeie waarnemer is. Hy teken op sy kaart nr 3 'n tafereel van 'n "Moetsjoaanaas Huijs-

houding'' met byskrifte. In die byskrif trek hy ''met de grootste Schijnbarheit'' (d.i. met die grootste waarskynlikheid) die lyn tussen die Khoekhoen en die Swartes. Die lyn loop ''omtrent Caap Negro op de 14de graad Z:B: tot aan de Oost-Kust...'' Aan die westekant van die skuins lyn is die tongklappende volkere, ''geele, schraale, rose Meschen...'' Gewoonlik word die huidkleur (waaroor byna alle vroeë reisbeskrywers iets te sê het, vgl. Raven-Hart 1971) aangegee as ''brown, or yellowish, or even white'' (Index by Raven-Hart 506). Weer spreek ons geen bepaalde voorkeur uit nie. Ons beweer slegs dat huidkleur as benoemingsmotief nie afgewys moet word net omdat ons begrip van ''rooi'' t.o.v. die vel van die Groot Namakwalandse Khoekhoen dit nie wil toelaat nie. Ook ons het ons ''Rooihuide'', na dit voorkom.

Vir die ander kant van die penning kan ons ook heelwat bewyse aanvoer, dog volstaan met 'n aanwysing van James Kitchingman, 'n sendeling wat in 1820 saam met Barnabas Shaw en Heinrich Schmelen, almal in diens van die Londense Sendinggenootskap, 'n reis na Namakwaland onderneem het, meer bepaald na die Rooinasie. Ons haal aan uit die vertaling van Moritz 1915:215 ''Heute Morgen wurde unsere Ruhe durch Weiber gestört, welche lange vor Tagesanbruch aufgestanden waren und Kameldornholtz klopften, um sich Pulver für ihr Haar zu machen. Es ist erstaunlich, was für Mühe sich diese Leute geben, um schmutzig zu sein...'' Aldaar 216 ''Goedownee ['n hoofman] zeigte ein sehr wunderliches Aeussere, sein Kopf war mit rotem Pulver und Fett bedeckt...Die Leute kamen in Scharen aus allen Gegenden herbei um uns die Hand zu geben...Manche hatten den Kopf mit rotem Pulver und Fett bis zu erstaunlicher Dicke belegt, so sehr, dass man ihr Haar nicht sehen konnte, während es bei anderen vorn und hinten aufgerichtet war, so dass es einem Büschel glich...Viele Frauen hatten das Haar gepudert, mit Fett eingerieben und ringsumher mit Seemuscheln behängt...''

Die opsmuk met o.m. bestryking van die gesig en hare met poeier en kleurstof was waarskynlik nie net tot een etniese groep beperk nie. Hoe dit gekom het dat die naam */Awan* of */Awakhoen* op grond van opskik en versiering met rooi kleurstof hom aan die groep gaan heg het wat algemeen bekend was as (in Hollandse vertaling) ''Rooinasie'', is 'n tema waaroor bespieël kan word maar wat origens nie nader aan te wys is nie. Ook weet ons nie bepaald of dit deur assosiasie met die natuurlike of die kunsmatige huidkleur ingegee is nie, of deur albei, die feit van so 'n verband is ewenwel nie weg te redeneer nie.

B

[BANTOE] kyk NUKHOEN

[BASTERS] (en wisselspellings daarvan)

Brink & Hop 1761 in RZA 1/28 "... ons geselschap ... bestond in 17 Europeesen ... benevens 68 basterd hottentotten ..." [en herhaaldelik hierna in spellings soos *bastaard, bastard* ensovoorts].

Barrow 1801: 1/49 "The coachman is generally one of those people known in the Colony by the name of *Bastaards*, being a mixed breed between a Hottentot woman and European man, or a Hottentot woman and a slave".

Borcherds PB c. 1801 in 'n brief aan sy vader, in Somerville 1979:215: "The inhabitants of these [areas] are Bushmen and certain people known as Bastards. Many of these people are descendants of Europeans and Hottentots whereby they have acquired this appellation, this is easily discernible by the whiteness of their colour, the length of their hair, which makes them very different to the Hottentots, who, as is known, have very short hair curling into itself. They are more cultured and have in their methods of cattle-breeding copied extensively from the farmers who live on the borders; their clothes are similar in taste to those of the farmers except that they are not in a position to provide themselves with a large quantity, often they are forced to dress themselves according to the style of the Hottentots, but in such a way that they are easily distinguishable, and for someone who knows them the signs are always clearly apparent that they have more in common with the qualities of the European than the Hottentots.

Their huts resemble those of the Hottentots but are slightly larger and easily distinguishable by the provisions which they always own above the Hottentots with whom it is a well-known fault of character never to provide for the future.

Many of these have some Corannas in service who ... are mostly used as herdsmen of their cattle.

The wealthiest own ox-wagons which they repair themselves when something breaks; not as neatly but just as well as the smith in Cape Town would do it.

They are not actually lazy like the Hottentots, but should their survival depend on their diligence and labour, they certainly would not last for long but nature in breeding cattle also stretches out her bountiful hand over

that part, and few people have to do more for maintaining life than know how to guard their cattle."

Anderson Wm. 1806 in TLMS 3 (1813)/11-13 [toe sendeling op Klaarwater, later Griekwastad, in 'n brief aan die LSG]: "That class of men amongst us called Bastard Hottentots, are a mixed breed from other tribes, not excluding Europeans and colonists on the father's side, settled on the Great or Orange River about twenty-five years ago, a few in number, only four families, one called Old Adam Kok, and three brothers, called Barands. Those parts being before unfrequented, had an abundance of small and large game; and these Hottentots having learned the use of guns, were enabled to live, and increased considerably; and from time to time were joined by others. But their increase of numbers, and having no order among themselves, caused many broils and contentions. Wickedness increased among them; (especially after one Africaner, a Hottentot, who had murdered a Colonist and escaped justice, came among them about fourteen years ago) and their contentions became so violent that they separated; the Kraal of Cornelius Kok, son of Adam, separated from the Berends, who formed themselves into a Kraal, and Africaner joining himself to the Boschemen, they were continually fighting with each other. C. Kok, with a view of preserving his cattle and sheep, which were numerous, countenanced the evil and murderous conduct of Africaner and his sons, which very much distressed the Berends. It was this Kraal, with some Corannas, who invited us to the Great River, and were the first to join us when we came; that of C. Kok did not join us till after Brother Kicherer left us. The place where they last resided on the Great River before we came, was about sixteen days journey west from the place where we now dwell. The Corannas occupied this place; they are by no means so numerous as the Boschemen, who are every where to be found, from east to west far north in the Briqualand. The Bastard Hottentots have no place they can call their own, but are considered as belonging to the Colony. In general, wantonness and lewdness do not appear in any remarkable degree; but rather a modesty more than might be expected. But their pride is disgustful; they look upon the Briquas and Corannas, compared with themselves, as mean and despicable; they endeavour to imitate Dutchmen, and wish to be looked upon as such ..."

Campbell 1813:252 "The people in this part, being a mixed race, went by the name of Bastards; but having represented to the principal persons the offensiveness of the word to an English or Dutch ear, they resolved to assume some other name ... hereafter to be called Griquas".

Red. BRM 1830:29 "Bastards, nämlich Heidenbastards, die von einem Hottentotten und einem andern Volksstamm sind, oder Bastardchristen, die von einem Hottentotten und einem Christen abstammen ..."

Red. BRM 1830-31:9 "Kein Ungetaufter darf mit einem Getauften zu Tische sitzen, essen oder trinken; selbst die Bastards, die aus einer Ehe zwischen Europäern und Landeseingeborenen abstammen, essen mit keinem Hottentotten".

Hahn J. Samuel 1835, in die sesde *Bericht* van die BRM, afsonderlik gedruk, skryf oor Kupido Witbooi, toe kaptein van Pella, en sê op bl. 53 onder andere: "In Pella sollen [in 1835] 500 sein, und in Kookvontyn nicht weniger. Die Sprache ist die Holländische; die Einwohner sind die Bastards ..."

Terlinden G. in BRM 1837:89 "Komaggas mag etwa 300 Einwohner haben ... Es sind etwa 30 getaufte Glieder der Gemeinde. Meist sind es Bastarde, und sie gehören fast alle zu einer Familie ..."

Knudsen 1844 ms "Grika-//ein, die mehr Orlami und Bastarde sind (Baster, Orlam und Manab sind eins)". [*Manab:* enige Hollandssprekende Khoekhoen].

BRM 20e *Jahresbericht* 1848-49:25 "Hier [dit is op Amandelboom, nou Williston] arbeiten unsere Missionare unter den Bastardhottentotten, Abkömmlingen von Weissen und Afrikanern ... sie ziehen besonders viel in den früheren Gränzen der Colonie als Viehbauern umher, hier an den Kareebergen meistens in ihrer Art wohlhabende Leute ... Sie mögen keine Heiden sein; das europäische Blut in ihnen lässt das nicht zu ..." [Sendelinge J.H. Lutz en F.W. Beinecke het sedert 1845 onder hulle begin werk].

Red. BRM 1852:84 "Die Leute [naamlik van die Richtersveld] unter welchen Frederik [die kategeet Fr. Hein] seine Wirksamkeit begann, waren Bastard-Namaqua, Nomaden, die je nachdem die Jahreszeit und das Feld war, mit ihren Heerden bald hier, bald da lagen ... Der angesehenste und reichste unter ihnen war Gert Korobib. Er war der Vater einer grossen Familie und viel gesitteter als alle Bastard rings umher. Gern wäre er für immer nach Komaggas gezogen; allein er was als Flüchtling aus der Colonie gegangen und musste sich ausserhalb derselben halten". [Komaggas het die noordelike grens van die Kolonie gevorm].

Hahn Josaphat 1869:236 "... es entstand ... eine neue eigenthümliche Mestizenrace, schlechthin Bastarde genannt, die europäische Väter und Namaquamütter hatten. Diese neu entstandene Race ist äusserlich kaum von den Namaqua zu unterscheiden. Dennoch wollen Einige, ohne ihrer Einbildung Gewalt anzuthun, die Portraits der afrikanisch-holländischen

Aristokratie in ihr wiedererkennen. Uebrigens ist nicht zu verkennen, dass diese Bastards entschieden ein gut Theil europäischen und holländischen Charakters geerbt haben worauf sie sich auch nicht wenig einbilden. ... Es entstanden zwei mächtige Staaten von Bastards ...: die Koranna's und Griqua's. Nach Norden jenseits des unteren Laufes des Gariep zogen auch ganze Bastardstämme [naamlik die Oorlamme]".

Fritsch 1872:378 "*Bastaarde:* wenn auch europäische Missionare in dieser Bezeichnung etwas Despectirliches fanden [Fritsch verwys nou na Campbell, hierbo aangehaal], so gilt dies doch keineswegs unter den Eingeborenen, und haben sich jene bemüht, die Benennung *'Griqua'* zu Ehren zu bringen, gilt dieselbe doch heutigen Tages noch nicht für schmeichelhaft, sondern, wer irgend auf weisses Blut Anspruch erheben kann, nennt sich mit Stolz einen *'Bastaard'* und protestirt gegen die Bezeichnung *'Griqua'* ... Unter den *Bastaarden,* welche den Kern der *Griqua*-Nation ausmachen, sind zwei Kategorien zu unterscheiden, nämlich solche von *Koi-koin* und Europäern, und zweitens, solche von Nigritern und Europäern; die dritte Kategorie, aus Verbindungen der beiden Eingeborenenfamilien hervorgehend, ist auch vorhanden ..."

Olpp J. BRM 1876:82 "Bastarde (aus der Capkolonie) [in die volgorde: stamnaam, kaptein, hoofsetel]:

1. De Tuiner; Herman van Wyk; Rehoboth.
2. De Tuiner; Klaas Zwart; Geious, Grootfontein [op 2516 BB].
3. Steinkopfer; Elias Vries; Gaibes, Kalkfontein.
4. Pellaer; Dirk Vylander; Has [Rietfontein, op 2620 CC]."

Vedder 1934:188 "Nun war aber der Stamm der Griquas, zu dem Jager [Afrikaner] gehörte, keineswegs ein reiner Nama- oder Hottentottenstamm. Es befanden sich darin viele, deren Vorfahren weisse Männer gewesen waren. Diese Mischlinge pflegte man Bastards oder, wenn sie im Dienst von Europäern gestanden hatten, Orlams zu nennen. Je mehr Blut weisser Väter in ihren Adern floss, um so mehr dünken sie sich über ihre andern Stammesgenossen erhaben ..." Verder nog betreffende plekke, byvoorbeeld op bladsy 489 en verder.

Rademeyer J.H. 1938:23 "In die begin van die 19de eeu word die Basters langs die oewers van die Grootrivier aangetref vir meer as 500 myl [800 km] ten weste en vir sowat 'n 50 myl [80 km] ten ooste van die teenswoordige Prieska".

Ons belangstelling is in eerste instansie etnonimies. Uit 'n baie groot aantal is hierdie sitate gekies om op een of ander wyse die verskuiwende grense te toon

wat met die term verband hou, naamlik as groepterm vir 'n aantal mense. Die term word op verskillende maniere gespel, byvoorbeeld as *Bastaards, Bastaarde, Bastarte* (in 'n Duitse bron), *Bastarde* of *-s,* ook met 'n *e* in die tweede lettergreep, en sonder *-d* in die agtervoegsel as *Basters,* ensovoorts. In toepassing op die volk van Rehoboth het die spelling genormaliseer geraak as *Baster* en *Basters.*

Wat sy betekenis betref, vind Campbell, 'n direkteur van die Londense Sendinggenootskap, dat *Baster* 'n aanstootlike naam is en hy oorreed daardie groep Basters in 1813 om *Griekwas* te word. Hy dink waarskynlik aan *bastard* as betekenende "oneg", "buite-egtelik". Die *-ard* is 'n pejoratiewe agtervoegsel, hier by *bast* vir 'n "pack-saddle (used as a bed by muleteers in the inns) in phrase *fils de bast,* lit. 'pack-saddle child', as opposed to a child of the marriage-bed, thus forming a tersely allusive epithet for illegitimate off-spring" (uit NED[2] s.v.) Rev. Pettman 1913:49 vind die naam "neither euphonious nor euphemistic", en so kan ons dit by baie ander lees, byvoorbeeld by Dower 1902:5: "a descriptive title given with greater regard to fact than to courtesy". By Arbousset en Dumas 1846:9 lees ons 'n lang uiteensetting wat so begin: "The inhabitants of Platberg are Bastaards, — a designation we can never use without a painful feeling ..."

Fritsch se boek verskyn byna 60 jaar nadat Campbell die naamsverandering vir 'n groep Basters tot "Griekwas" bewerkstellig het, en dit is interessant dat die mense self toe nog steeds verkies het om *Basters* te bly en toe nog steeds teen die term *Griekwas* geprotesteer het (lees die sitaat). Schinz 1891:112 vind ook dat Khoekhoen met Blanke bloed in die are daarmee so in hulle skik is dat hulle die betiteling as Basters met openlike of heimlike trots opeis en geen beskimping daarin sien nie. Daar word in eerste instansie nie op die buite-egtelikheid gelet nie, wat die woord *baster* vir iemand byvoorbeeld uit Europa gewoonlik impliseer, maar (wat in hierdie geval tel) op die bloedlyn wat ontstaan het, ongeveer soos in 'n Europese verband wanneer 'n koninklike of hoogadellike "baster" verwek word. Wat die stand na ondertoe ook al mag wees, na boontoe is dit aangevoel as strelend en veredelend. "*A memorandum prepared by the Secretariat of the United Nations at the request of the Committee on South West Africa,* and released for distribution on 23 February 1955, reference no. A/AC. 73 L 6, het op bladsy 181 'n voetnoot wat onder andere so lui: "Bastards: Not a term of approbrium; it does not imply illegitimacy, but merely refers to the fact that a person is the offspring of European and non-European".

Dieselfde werklikheid word van twee kante beskou. Op morele en daarmee gepaardgaande gronde vind een groep, veral die wat met sendelingywer vervul is, die term "Baster" selfbeskimpend en aanstootlik, terwyl die bedoelde Basters

die term vererend en statusverlenend vind. Wanneer die term later veral op die Rehobothers sy vaste toepassing kry, sal die "skimpnaam" inderdaad erenaam geword het. Dit is soortgelyk aan 'n verskynsel wat orals en dikwels waargeneem is.

Eweneens ten opsigte van sy etniese gebruik het die term verskuiwende en rekbare grense gehad. Dit hang saam met die nabuurskappe. Verbastering en uitbastering was orals aan die orde van die dag na alle kante toe en in baie vorme. Maar dit is 'n breër tema as die een wat ons belangstelling hier het. Ons het te doen met die term *Baster* vir sover dit die Khoekhoen raak en leefbaar geword het.

In reisbeskrywings en veral in amptelike stukke kom in verband met Khoekhoen die term *Bastaard,* alleen of meer gewoon saam met *Hottentot(ten)* as tweede lid, al meer en meer gedurende die tweede helfte van die agtiende eeu in geskrifte voor. Ons eerste sitaat gee 'n voorbeeld. Die benaming stel Khoekhoen voor wat nie meer raseg is nie en wat by Blankes heelwat van die Europese beskawing aangeleer het of Europese kundighede verwerf het. Hulle het vir die Blankes bruikbaar geword. Hulle kon Hollands praat of verstaan, was uitstekende wadrywers en touleiers, ook veehoeders, en wat veral aandag vereis, hulle het geleer om handig met vuurwapens om te gaan en kon as skuts gebruik word op die jagveld, in die stryd teen Boesmans, en op kommando. Vir vinnige verwysing kan gekyk word na Moodie 1960:III (22, 25, 26, 28, 32, almal uit 1774) ten opsigte van kommandodiens. Teen hierdie tyd (die tweede helfte van die 18e eeu) het die Basters numeriek 'n eie selfaangestelde klas geword, bekend as 'n tussenklas wat hulle losgemaak het van die stamskap en vry geleef het, ook baie beweeglik was. 'n Mooi blik hierop is byvoorbeeld vervat in die klag van F. Mentz, landdros van Swellendam, in 'n brief aan goewerneur Van Plettenberg (datum 26 Oktober 1774), waarin hy vertel dat gedroste slawe hulle voordoen as "Bastard Hottentotten" en hulle dan verhuur aan burgers.

As 'n klas het die Basters hulle onderskei. Op enkele eienskappe is deur die skrywers van die aangehaalde brokstukkies reeds gewys, en vir sover dit naamkundig insigte kan aanhelp, word 'n paar uigehef.

Die beginpunt is 'n Blanke en 'n slavin, of 'n Blanke en 'n Hottentottin (so byvoorbeeld volgens Barrow). Vir eersgenoemde vergelyk onder andere **KHOWAKHOEB.** Daar moes talle sulke beginpunte op talle plekke in baie tye gewees het. Sulke Basters van 'n eerste geslag kon nou self prokreatief geword het en nageslagte verwek het. Verskillende opmerkers het presies oor die vrugbaarheid van sulke Basterouers vertel, vergelyk die aanwysing in die sitaat uit BRM 1852. Terlinden in BRM 1837:89 praat oor die baie "Bastarde" van Komaggas, almal

familie van mekaar, en vervolg: "Es sind nämlich 6 Brüder dieses Namens, welche zahlreiche Familien und Kinder und Kindeskinder haben, was für neu Einkommende [soos vir Terlinden] eine unangenehme Sache ist ..."

Hoe ook al, daar was blykbaar geen praktiese behoefte om tussen die Slawebasters en die Khoekhoenbasters te onderskei nie, en tussen hulle, so vermoed ons, was aan die Kaap 'n natuurlike vermenging.

Op die bloed van 'n Blanke in sy are was 'n nakomeling baie trots. Dit het hom verbind met die hoë beskawing, hierdie "blou" bloed het hom in sy eie oog verhef bokant sy ander volksgenote, het hom iets besonders gemaak, hom ingeskakel by die hoogste klas. Daarom het hy die naam bewaar en bokant ander name gestel, omdat die term *Baster* presies op hierdie hoë besit sy aanspraak in die bloedlyn bevestig.

Op grond van hierdie aanspraak het hy die samehangende uiterlike en innerlike tekens vir hom toegeëien, soos kleredrag, gewoontes en gebruike, die Hollandse taal as moedertaal, 'n Hollandse naam en toenaam, en die Christelike geloof en godsdiens. 'n Baster eet nie aan dieselfde tafel saam met 'n ongedoopte nie (vergelyk 5e sitaat) en sien neer op sy minderes wat hy as "Hotnot" aanspreek en vir hom met "Baas" laat aanspreek. Nog 'n aanhaling oor hierdie houding, nou uit Burchell 1812:2(203-4) "... they rated themselves so high, that they actually regarded it as degrading to do the same work as a Hottentot. They carried this ignorant mischievous pride so far, as to deny all knowledge of the Hottentot language ... It was disgusting ... to hear these two woolly-headed men call their companions Hottentots, as an appelation of inferiority ..."

Daarteenoor staan tog ook dat hulle die verpligtinge aanvaar het wat die verhoogde status hulle oplê. Daar word byvoorbeeld uitdruklik vermeld dat die Basters van Amandelboom [nou Williston] geen "heidene" wou wees nie, want "das europäische Blut in ihnen lässt das nicht zu ..." (9de aanhaling). Aangaande 'n lastige moordsaak berig Kroenlein 1858 in *Quellen* 11/221 onder meer "Es war, wie es scheint, für den Bastardhochmut keine kleine Probe sich von Hottentotten, wie sie unser Volk durchweg nennen, richten zu lassen". Iets later (1868) het Kroenlein dit nog eens hieroor en sê (*Quellen* 12/472): "Das etwas prahlerische Wesen der Bastards, die sich wie weisse Leute zu führen suchen, berührte einen nicht angenehm".

Daar is nog 'n statusteken van groot belang. Dr. Vedder (in die voorlaaste sitaat) stel dit so voor asof die Oorlamme mense was wat in diens van Blankes gestaan het, maar die Basters was hulle eie base. Nou is dit so dat ons herhaaldelik lees dat die Basters oor die algemeen intelligenter en beskaafder as die ander was (kyk byvoorbeeld Josaphat Hahn), en ook dikwels dat hulle 'n mate van wel-

varendheid bereik het en vrye veeboere was (kyk byvoorbeeld die 9de aanhaling, ook die 10de). Baie het waens besit, ook geweers en perde, en muurhuise gebou. Die Basters was, oor die algemeen gesproke, die aristokratiese klas wat uit die ou Khoekhoen voortgekom het. Deur karakter en status het hulle gaandeweg die "skimp" uit die groepnaam gehaal en aan dié naam self karakter en status gegee.

Die woord *Baster* is in die voorgaande bespreking taamlik los gebruik, soms vir 'n nakomeling wat alleen staan, soms vir 'n gesin of familie, en soms vir 'n klas of groep. Ook hang die juiste gebruik van die naam baie saam met die tyd waarmee dit verbind word. Die losheid moet voorlopig alles vir lief geneem word. Vir alle sekerheid word herhaal dat ons taak etnonimies is, en nie om 'n geskiedenis van die Basters uit te stippel nie. Van verskillende kante is daar pogings aangewend om die uiterlike geskiedenis te vertel, naamlik soos dit hom in Suid-Afrika en ook in Suidwes-Afrika afgespeel het. Vir laasgenoemde is seker aan te beveel wat Vedder 1934:489 en verder meedeel.

Ons wys nog op die indeling van Olpp (sitaat 13), oorgeneem deur onder ander Schinz 1891:121, en deur hom met getalle aangevul, 'n indeling wat oorsigtelik is ten opsigte van Basters uit die Kaapkolonie. Sien die betrokke artikels.

Ten besluite nog een opmerking. Dit sal goed wees om saam met hierdie artikel ook die artikels oor **GAWAKHOEN** (Hoeddraers) en **OORLAMME** te raadpleeg. Daar is gesê dat die eintlike verskil tussen hierdie twee groepe in die feit lê dat die Basters hulle 'n trappie hoër beskou het as die Oorlamme, veral op grond van hulle bloedverbondenheid met 'n Blanke voorouer, en met wat daaruit voortvloei. Daar is ook aangetoon dat die sentrifugale kragte verhinder het dat 'n Oorlamryk tot stand kon kom. Die Basters weer het juis daarin geslaag om ten minste by een vertakking 'n lewenskragtige eie "ryk" te stig, naamlik te Rehoboth. Daar was veel onenigheid en stryd, en baie moeilike dae toe die Namas en die Herero's mekaar beveg het, maar die Woord is vervul toe na die baie Eseks vir hulle "Ruimte" gemaak is. Die ander groot vertakking van die Basters, hulle wat onder die naam **GRIEKWAS** vir 'n selfstandigheid geveg het, het ondergegaan. Daar is vandag verder nog allerlei plekke waar klein groepe aangetref word, byvoorbeeld in die nedersetting by Steinkopf, maar die kroon word gespan deur die vooruitstrewende "stam" van Rehoboth wat onder goeie toesig gestaan het en 'n geordende en gesagvoerende Raad met 'n gekose leier gehad het wat veral in die beginjare die Bybel as Wetboek erken het en die raad van die sendeling goed oordink en meestal gevolg het. Die vermoë om die volksbelang eintlik bo eiebelang te stel, was 'n goeie grondslag.

Hier behoort die etnonimiese behandeling af te sluit. Tog wil ons voor die slotparagraaf 'n langerige aanhaling hier by wyse van toegif laat volg, omdat dit 'n uitstekende karakteristiek van die Rehoboth-groep bevat kort na die vestiging, en afkomstig van 'n betroubare waarnemer. Die aanhaling is uit 1873. Vir die geskiedkundige perspektief word vermeld dat die groep Basters wat in 1768 hoofsaaklik uit De Tuin getrek het en na baie omswerwinge inderdaad 'n Rehoboth (Hebreeus vir "Ruimte") vir hulle gekry het, as 'n groep nog rou was, bestaande onder andere uit nog minder-beskaafde Namas en uit hoofsaaklik toonaangewende Basters, waaruit 'n volk nog moet ontwikkel. Nouliks nog drie jaar nadat hulle hulle hier gevestig het, was sendeling C. Hugo Hahn by hulle op besoek, en uit sy betreklik simpatieke berig spreek die spanninge wat ook naamkundig en kultureel ons insigte, regstreeks of onregstreeks, verskerp en in 'n mate ons eintlike onderwerp tersaaklik raak. Daarin is die regverdiging vir die leersame sitaat.

Hahn C.H. 1873 in *Quellen* 28/25-26 "Die wenigen Bastards haben steinerne Häuschen oder solche aus ungebrannten Ziegeln oder Hütten aus Schilf gebaut ["matjieshuisies", ook "hartebeeshuisies", uit *harubies(ies), haru* is Khoekhoens vir "biesies"]. Sie sind im gewissen Sinn halb-zivilisiert, aber kommen kaum weiter. Es sind merkwürdige Leute. In ihrem Aeussern zeigen sie theils mehr den Hottentottischen, theils mehr den holländischen Typ. Einzelne Männer und Frauen kann man kaum von Holländern unterscheiden. Im Bezug auf ihren Charakter sind sie ohne alle Energie, was sich leider auch in ihrem Christentum zeigt, dabei sind sie sehr eigensinnig, hochmütig und von sich selbst eingenommen. Es ist sehr schwer, Missionar unter ihnen zu sein, zumal sie kein Volk sondern nur ein zufällig zusammengelaufener Haufe von Familien sind, die sich ein Oberhaupt gewählt haben, dem sie gehorchen, solange es ihnen gefällt. Was aus der Einwanderung dieses Elements ins Gross-Namaland werden will, welche Folgen sie haben wird, kann wohl kein Mensch voraussehen; ganz ohne solche Folgen wird sie bei der bedeutenden Zahl der Bastards, da immer neue Züge nachrücken, nicht bleiben. Jedenfalls werden die Bastards mit dazu beitragen, dass die Namas etwas näher mit der Zivilisation in Berühnung kommen. Uebrigens herrscht zwischen beiden Parteien eine gegenseitige Antipathie. Die Bastards verachten die Namas viel mehr als die Schwarzen [Herero's] und wären ganz willig sich Kamaharero zu unterstellen, während sie nie einen Namaqua als ihr Haupt anerkennen würden. Daraus entspringt auch Jan Jonkers feindselige Stellung zu ihnen. Er will sie zu seinen Untertanen machen, um sich durch sie zu stärken und schikaniert sie auf vielerlei Weise, indem er ihnen die Benutzung aller um Rehoboth gelegenen Plätze nicht gestattet. Die Bastards

haben sich mit ihrer Beschwerde darüber an Abraham Zwartbooi und Kamaharero gewandt, jedoch wohl viele Worte, aber keine Hilfe gefunden ...

Das schlimmste ist die grosse Uneinigkeit unter den Bastards selbst. Piet Buikes [Beukes], der nach Jan Afrikaners Seite neigt, ist der Hauptgegner des gewählten Häuptlings Hermanus van Wyk ... Blieben die Bastards ungestört im Besitz von Rehoboth und waren sie einig, so würde der Platz in wenigen Jahren ein ganz nettes Dorf sein; es macht sich schon sowieso namentlich aus einiger Entfernung recht nett ..."

Soos die feite hierbo in 1873 geskets is, word die volksnaam "Basters" vandag betrek op die vaste bewoners van die gebied Rehoboth wat in 1870 gestig is. Daar is natuurlik wette wat die besit en verkryging van burgerskap reël. Maar die Rehobothers is nie die enigste wat op die volksnaam aanspraak maak nie. Daar is byvoorbeeld nog (1) die Klaas Swart-Basters van Grootfontein-Suid in die distrik Maltahöhe wat in 1901 in 'n opstand teen die Duitsers betrokke was, en (2) die Vilanders van Rietfontein en Mier wat vir die grootste gedeelte nie binne Suidwes-Afrika gevestig is nie. Vergelyk die betrokke artikels.

[BANTOES] kyk **NUKHOEN**

[BEACH HOTTENTOTS] kyk **HURININ**

Chapman 1859 in 1971a:191 "... the Beach Hottentots here are called Topnaars ..." Dieselfde 1868b:345 "This part of the country belongs to the Beach Hottentots, a small tribe living at Sheppmansdorp, a village 18 miles south of Walvisch Bay. These people subsist chiefly on the narra, with fish ...; they possess a few cattle and guns ..."

Chapman se oordeel oor hulle is baie ongunstig (nie aangehaal nie). Hy vereenselwig hulle met die Topnaars. Scheppmannsdorp is Rooibank wat na die dood van sendeling Scheppmann na hom vernoem is. Hy het daar 'n Rynse sendingpos in 1845 gestig. Chapman se term sluit aan by vae benamings soos "Küstenbewohner" of "Coastal Hottentots", ook "Strandlopers" en dergelikes, en wys meer na die algemene lokaliteit as na die etnisiteit van die mense, onduidelik aangedui as "Hottentots".

[BEESTEDAMARAS]

Van Reenen Wm 1791 in VRV 15/314: "Ook wierden wij door de Damrassen [dit is Bergdamaras] verzekerd dad nog neegen dagreyzens [verder] een volk

woonden, die de Commaka Dammeraas (of Beesten Dammeraas) genoemd wierden, terwijl zij rijk in runderbeesten zijn ..."
Witbooi Moses 1877 in *Quellen* 15 geen bl. "Ik maak uw hierdoor bekend dat ik eene brief ontvangen heeft van Jonker Afrikaner, verhalende dat het Beeste Dameras en ook het Bastards onder Peit Beukkes (sic) en Hermanus van Wyk in onze land ingetrokken heeft ..."

"Beestedamaras" is blykbaar 'n letterlike vertaling uit die Namanaam vir die Herero's, naamlik uit **GOMACHA(DAMARA)**, kyk aldaar. Die vertaalde naam was blykbaar heel gewoon in die omgang met Blankes en ook onder die Blankes self, die normale teenstuk van "Bergdamaras". Dit is ook in Duits vertaal, naamlik as *Rinder-Damaras.*

[BERGDAMARAS] kyk **CHOUDAMARAS, DAMARAS** en veral **NUKHOEN**

Alexander 1838:1/191 "... beyond the sources of the Fish river, the country of the Kamaka or Cattle Damaras ... is very fertile, the plains being grassy and full of cattle, whereas the Damaras of the Hills inhabit a region which is not generally adapted for grazing ..." Dieselfde 1838:2(138) "The Hill Damaras do not practise circumcision, as is the custom among the Kamaka Damap, and Caffres. In this respect the Humi Damap are like the Namaquas ..."
Kleinschmidt 1843 in Moritz 1916:220 "(Es) entstand ein neuer Lärm. Ein Löwe war unter den Bergdamras [oos van die Erongoberge] aufgetreten ..." [Hierna kom die stamnaam in hierdie vorm by hom herhaaldelik voor, so op 220b:] "Den Berg [naamlik die Erongoberge] beschreibt er [Jonker Afrikaner] als sehr hoch, worauf Bergdamras wohnen, die bis jetzt von ihren Feinden, den Komagga-Damras [Herero's] wie eingeschlossen waren ..."
Knudsen 1844 ms. "Die Damras werden in 3 Stämme ... getheilt: I. Die Viehdamras ...; II. Berg-Damras ...; III. Ore-Damras ..."
Hahn C. Hugo 1845 in *Quellen* 25/4 "... die Bergdamras und Omohereros (sind) ein und derselbe Stamm ..." Dieselfde 1848 in *Quellen* 25/53 "Erongo ... dies ist die schon oft erwähnte Gebirgsgegend, in der sich die reichen Bergdamras aufhalten, die in steter Fehde mit den Ovaherero leben ..."
Solomon 1855:37 "... most Europeans term them Berg Damaras ... According to their own tradition, the country near Walvisch Bay, and from that southward and north-east was originally theirs, and then no Damras were there, but lived at Kaoko ..."

"Bergdamaras" is die algemeenste naam vir hierdie Namasprekende swart volk wanneer hulle deur Blankes benoem word. Alexander gee dit in Engels aan wat

die eerste bestanddeel betref. Vir die tweede of hoofbestanddeel vergelyk die artikel **DAMARAS.** Ons het daar 'n voorkeur uitgespreek vir die stelling dat *Damara* oorspronklik 'n leennaam in Khoekhoens is wat op 'n eie manier aan Hottentots aangepas is, en dat dit die stam bevat waarmee die betrokke negerras hulleself genoem het. Dit gaan hier nou nie oor die hoofdeel nie, maar oor die bepalende deel *Berg-* wat Afrikaans (en Duits) is. In die Engelse vorm *Hill* kom dit ook voor, soos by Alexander reeds aangetoon is, maar dit is gewoonlik as *Berg-* dat dit in geskrifte van Blankes aangetref word. So teen 1830-40 moes dit reeds die gewone term onder Blankes geword het, volgens ons optekeninge.

Etnonimies is daar met hierdie samestelling geen probleem nie. Die naam wil sê dat ons te doen het met "Dumaras" wat hulle liefs in 'n bergagtige omgewing ophou, 'n soort van ekologiese of habitat-term dus. Daarom die alternatiewe name soos "Klipkaffers". Hulle onttrek hulle aan die oop vlaktes. Dit kán, want die berge bied beskerming, en die vlaktes het hulle as veelose groepe nie nodig vir weiding nie. Hugo Hahn sê hulle lewe "in steter Fehde" met die rasverwante broedervolk, die Herero's, bekend onder teenstellende name soos *Beestedamaras/Veedamaras/Vlaktedamaras* ensovoorts. Die term "Berg-" bepaal nie net ekologies nie, dit het ook by- of randbetekenisse aangetrek. So is 'n Bergdamara 'n Swarte wat 'n vreemde taal aangeneem het, wat arm is aan goed en moed, geen beeste aanhou nie, arm is van gees, sku en skugter, met die mentaliteit van 'n slaaf, 'n oorwonnene, lafhartig en voortvlugtig, ook teenoor iemand wat fisies ver sy mindere is, met die gevolg dat hy hom liefs in onherbergsame berge terugtrek. Hulle droewige lot is dat Swart en Bruin, Herero en Khoekhoen, hulle, die Bergdamaras, as "rechtlos" beskou wat straffeloos onmenslik behandel kan word. Dié geringskattende waardes kom in die name vir hom deur Nie-Blankes uit, byvoorbeeld in die Namanaam *Choudamara (Xau-daman)* = "Mis-, Drekdamaras", maar die woord "Berg-" is as sodanig vry van onvriendelike konnotasies.

Wie het dié naam aan die Bergdamaras gegee? Ons kan aanneem dat die naam gegee is. Hulle naam vir hulleself is **NUKHOEN,** soms **DAMARA.** Dit is moontlik dat die lid *Berg-* van *Bergdamara* 'n vertaling is van die ouer Khoekhoense term. Daar is die name soos */Ui-daman (/ui-* = "klip") en *!Homi-daman* (*!homi* = "berg") , en hoewel die naam van die stam !Homi-daman 'n beperkte toepassing kan hê (vergelyk die artikel s.v.), gebruik Alexander sy *Humi Damap* as die ekwivalent van "Hill Damaras", dit wil sê die Engelse "Hill" is 'n indirekte vertaling. Dit is nie moontlik om te sê of die lid *Berg-* 'n oorspronklike Afrikaanse of 'n vertaalde Khoekhoense benaming was nie.

Nota: 'n Baie belangrike oorsigtelike artikel oor "Die Bergdamra" verskyn in BRM Jan. en Feb. 1878. Dit is uit die pen van 'n deeglike kenner, eerwaarde C.G. Buttner, en handel oor ligging, etniese posisie tussen Herero, Nama en "Buschleute", volkskatting, oorsprong, sosiale ordening by families, werfte, groepe, liggaamsbou, taal, leefwyse, godsdiens, ensovoorts.

[BERGENAARS]

Smith 1835:284 in *Journal* 1975 (red. Lye) "The founding of Hardcastle, Griqua Town (Klaarwater), Danielskuil, Boetsap and Campbell gave the Griqua state the form which would prevail until dissention split the people and spawned a series of migrant renegade bands, such as the Hartenaars, the Bergenaars and the klein Bergenaars, who spilled over the country from the Langebergen on the west to Philippolis on the east ..."

Fritsch 1872:308 "... Diese Trupps von Banditen, welche besonders solche Localitäten lieben [nl. bosryke omgewings aan rivieroewers waar kwaaddoeners hulle skuilhou] waren früher unter den Korana noch häufiger und wurden met dem besonderen Namen 'Bergenaars' belegt".

Die naam *Bergenaars* bied op sigself geen probleme nie: dit het betrekking op persone wat hulle metterwoon in en by 'n bergreeks hou, hier bepaaldelik die bekende *Langeberge/Langberg(e)* 2822, wes van Postmasburg, strekking noordsuid. Met Andrew Smith se *Journal* as grondslag sê Lye 1975:2 oor hulle onder andere: "... smaller bands emerged among the dissidents from the attempts of the senior community of the Griqua at Griquatown to establish law and Christian order. These dissidents split off and spread themselves widely along the branches of the Vaal where they received the name 'Bergenaar' ..." Smith spel hulle naam onvas, onder meer as *Berghammers, Bergonners, Bergjonners*. Volgens hom was hulle renegate wat weerstand aan Waterboer gebied het en hulle as opstandiges en gewelddadigers by die Kok-faksies aangesluit het en hulle kragdadig teen die sendelinge verset het. Hulle was Basters, ook genoem Griekwas. Ons weet dat daar ook Gonnemans onder hulle was wat as leiers opgetree het (vgl. **HOYMANS**). Dit lyk of hulle menggroepe was. Byna 40 jaar na Smith het Fritsch waargeneem dat ook Korannabendes *Bergenaars* genoem is as hulle dieselfde bedrywighede van "bandiete" pleeg. Blykbaar het die naam later sy verband met die Langeberg(e) as lokaliteit (grootliks?) verloor. Vir 'n "Kortbegrip" van die Bergenaars kan verwys word na SESA 5/353 e.v.

[BERGHOTTENTOOS]

Van Riebeeck *Daghreg.* 1957:3/342 "... ende [de Namaquas] souden seer genegen sijn herwaerts aff te comen, maer nae 't scheen souden sij de Soaquas, offte de Bergh-Hottentoos, die haer veel bestiael affrooffden, eerst wat soecken te verdelgen ..."

Die *Soakwas* is hier wel San of Boesmans. Hierdie San is so ongeveer in die gebied van die Hantamberge te plaas. Van Meerhoff wat self die tog (sy derde na die Noordweste) gelei het, het die Nardousberg en die samevloei van die Olifants- en Doringrivier bereik. Dit was in Maart-April 1661 toe die kennis aangaande die inboorlinge nog betreklik gering was en die olyfkleurige inlanders oor die algemeen nog saamgegroepeer en "Hottentotte" genoem is, ook toepaslik op die San gemaak, maar dan gewoonlik met nadere bepaling. "Berghottentotte" is 'n alternatiewe naam vir San in hierdie omgewing, die bepalende gedeelte is geografies-gerig.

[BERGKLIMMERS] kyk **NANNINGAIS**

[BERGSE] kyk ook **OGEIS**

Albrecht C. 1807 Moritz 1918:108 "Am Anfang des Monats März raubten einige Hottentotten eines räuberischen Stammes, welche man Ookhijs oder Bergsche nennt, weil sie meistens auf dem Karasberg in Gross-Namaqualand wohnen, meinen Anhängern zehn Stück Vieh ..."
Campbell 1813:310 "Okais, or Mountain Tribe. Chief: Kandelaar: these live on the Karis Mountain".

Die broers Albrecht was destyds sendelinge te Warmbad 2818 BD, werksaam onder die Bondelswarts, wat deur die Okais/Ookhijs onder Kandelaar beroof en ook aangeval is. *Okais/Ookhijs* is die stamnaam, in Nama *//O-kais*, en beteken die "Groot-Dode". Die Hollandse naam is gewoon net geneem van hulle stamsentrum van destyds, die Karasberge (by Campbell *Karis Mountain*), verkort tot die generiese term "Berg" met, hier, die adjektiwiese uitgang. Verder meer onder die hoof **OGEIS.**

[BERGVOLK]

Inskrywings in Van Riebeeck se *Daghreg.* verwys soms na die San as "Bergvolck", byvoorbeeld onder datum 23 April 1661 lees dit "De Soaquas offte Berghvolck", onder datum 21 November 1661 "het berghvolcq, de Soaquas", en weer op 27 November 1661. Dit is klaarblyklik 'n kanselaryterm van die sekretaris en

is wel nie 'n volksnaam nie. Vergelyk ook die gelyklopende [**BERGHOTTEN-TOOS**].

[BERSEBAER(S)] kyk ook **[GOLIATHS]**, **HAIKHAUAN**, **KAUAN**

Tindall 1856:36 "... the people of Paul Goliat number about 400. They properly belong to Ameral Lambert's tribe, but were left behind when he advanced northwards, and have since asserted their independence. A Rhenish Mission is established with them at Berseba, which has had a very happy influence, and restrained them entirely from the commando system; they bear a good report from every Missionary and traveller ..."

Schinz 1891:106 "Einige Jahre später als die !Aman überschritt eine weitere Gruppe /Kauan unter Paul Goliath den Oranje und lagerte sich am Fischflusse, an 'Guldbrandsdalen'... Die kurz darauf folgenden Hungerjahre, sowie die ständigen Reibereien mit den Nachbarn, den Bethaniern und den Veldschoendragers, veranlassten die Goliathschen /Kauan, zum Unterschied von den /Kauan unter Amraal Führung, 'Kleine' /Kauan genannt, einen neuen Wohnsitz aufzusuchen, den sie dann auch am Fusse des sogenannten Grootbroekkaros fanden und dort 1850 die Niederlassung Berseba gründeten. Die Bethanier versuchten ihnen zwar die Quelle und damit überhaupt das Recht der Besitzergreifung streitig zu machen, aber das Verdict //Oasib's, des Nachfolgers von Gameb, der als solcher immer noch Herr von Gross-Namaland war, sprach ihnen den Platz bedingungsweise auf unbestimmte Zeit an..."

Hoernlé 1925:8 "The present administration has set aside certain reserves ... a large one for the Berseba Hottentots ..."

Die Hai-/Khauan, 'n Oorlamgroep uit die Kaapkolonie, het hulle na vele omswerwinge aan die voet van die Broekaros (ook: Brukkaros) gevestig. hulle was toe onder aanvoering van Diederik Isaak, en na sy dood, van sy skoonseun Paul Goliath. Die sentrum van hierdie nedersetting was die standhoudende bron met die ou naam van *!Autsabisis* ("Plek waar die swartebbenhoutbome staan") , deur eerwaarde Samuel Hahn herdoop tot *Berseba* toe hy daar onder die mense van Goliath in 1850 'n Rynse sendingstasie gestig het. Om die Bybelnaam wat geografiese naam geword het, tot grondslag van 'n stamnaam te neem, beteken dat die etniese waarde vanweë die splitsing van die /Kauan in twee groepe onder twee aparte leiers en geografies geskei, met die oog op onderskeiding, nie meer sterk op die voorgrond gestel word nie. Vandag word die naam *Bersebaer* of sy derivate gebruik om 'n "Lid van die gemeenskap van die Berseba-reservaat"

aan te dui, dit wil sê van die reservaat waarvan die grense in 1923 afgebaken is. Etnonimies is hierdie terme tans baie vaag.

[Terloops, die Bybelnaam *Berseba* beteken "Sewe Fonteine" en is die plek waar Abraham en Abimelech 'n ewigdurende vredesverbond gesluit het.]

[BETHANIER / BETHANIER(S) / BEHANIEN] ensovoorts.

Vir sitate verwys ons na die artikels **AMAN, AMBRAALS, BOOIS(E), FREDERIKS.** Die naam onder bespreking verwys na die in- en omwoners van Bethanien. *Bethanien* op 2617 AC is die naam wat Schmelen daaraan gegee het toe hy in 1814 'n sendingstasie daar opgerig het. Bethanien (Hebreeus, beteken ongeveer die "Huis van Ellende") het die ou name vir die sterk fonteine daar verdring. Die Khoekhoense naam was */Ui=gantes,* letterlik ongeveer die "Fontein wat met (gladde) klippe bedek is/waaroor (gladde) klippe geskuif is", vergelyk Nienaber-Raper 1977:1080-1, en in Afrikaans was dit bekend as "Klipfontein". Die toepassing op bewoners is geografies gerig, en inhoudelik is dit te verstaan as (i) 'n kollektief, of (ii) 'n aanduiding van bepaaldelik die !Aman. As "kollektief" het die term *Bethanier/Bethaniër(s)* so tussen 1814 en 1822 verwys na die ou Namas wat die plek in besit gehad het, byvoorbeeld die "Habusomops" (Alexander 1838:1/251 e.v.), sowel as na die Oorlamme wat saam met Schmelen van Pella gekom het en deur nuwe intrekkende Oorlamme aangevul is. Sulke Oorlamstamme was die !Aman, die Ambraals, die Boois(e), Frederiks en andere. Maar sommige het weggetrek, byvoorbeeld teen 1840 die Boois na Tsauchab, Grootfontein-Suid en daaromtrent, die Ambraals na (uiteindelik) die Gobabis-wyk. Die ou Namas is blykbaar geabsorbeer, en die oorblywende !Aman-stam het, veral die onder Dawid Christiaan, die oorheersende groep geword. Teen 1870 het hulle ongeveer 'n 1 200 volksgenote getel en toe het die term *Bethanier* 'n skerper etnonimiese inhoud gekry en in feite saamgeval met *!Aman.*

[BINNELANDERS] (alternatiewe naam vir Wilde Boesmans)

Gordon 1779 brief aan Fagel ms 4/120-1 "De eenigsten dewelke men nog een horde kan noemen ... zijn de Gounaquas ... de Namaquas en Einiquas, en die der Binnenlanders, in het algemeen Bosjesmans genaamdt, (zij) zijn de eenigsten, die den naam van Hordes verdienen".

In sy verslag aan griffier Hendrik Fagel, van wie Gordon vriendskap en begunstiging ontvang het, gee hy 'n oorsig van die ou oorspronklike inwoners, die Khoekhoen en die San, en verklaar dat daar van hulle nog net vier groepe is

wat nie heeltemal ontstam is of verbrokkel het nie. Hy gee hulle name in Khoe-khoens aan, behalwe dat hy die "Bosjesmans" met 'n Hollandse groepnaam aandui, en dan as 'n naam met teenstellende waarde. Die Boesmans is naamlik baie versprei en bevind hulle nie meer in die gebied wat die koloniste in beslag geneem het nie, maar dieper die land in waar hulle wild woon/rondswerf. Nader lokaliseer Gordon hulle hier nie, hy noem ook slegs 'n enkele hordeleier. *Binnelanders* is blykbaar Gordon se eie vinding.

[BINNELANDERS] (alternatiewe naam vir sekere Basters in Suidoos-Vrystaat)

Arbousset T en Daumas F (in vertaling uit Frans deur Brown J.C.) 1846:10-12
"Bastaards ... the greater part of them crossed the Orange River and located themselves in the neighbourhood of the spot where Philippolis now stands; and spreading themselves thence to the north end to the east, they are now to be found as far as Platberg, in which district some thousands of them reside. Amongst themselves they take the designation Binnelanders — Inhabitants of the Interior. They have continued the use of the Dutch language ... [Dan volg 'n onvleiende beskrywing van hulle voorkoms en karakter.] ... They are subject to their chief, but yield to him a very stinted submission. They are nominally governed by law, but their laws are obeyed neither by those for whom they were designed, nor by those who ought to see them enforced ... Brought to a state of semi-civilisation, the Bastards are now stationary ..."

Die kerngebied van hierdie groep Basters is Platberg en omgewing, daarvandaan suid- en suidooswaarts na Philippolis, en sal grootliks saamval met Griekwagebied. Die Griekwas het hulleself by voorkeur en met trots Basters genoem. Die alternatiewe naam "Binnelanders" was klaarblyklik as erenaam gebruik, moontlik in teenstelling met "Buitelanders" of "Buitewonendes", wat kultureel veel laer gewaardeer is in eie oog. Dit is hulle eie naam vir hulleself, geneem uit die taal wat hulle eie taal geword het en as sodanig geëer word. Vergelyk ook **[BOLANDERS]** en **[ONDERVELDERS]**.

[BLANKE] kyk **[EUROPEAN]**

BLIPS, BLIKWAS kyk **BRIEKWAS**...

BLY (BLIJ)

Schrijver 1689 in RZA 1922:111 "... tegens 't N. leggen nog drie andere na-

tiens geheeten Glij, Brij, en Blij, van dewelke d'Inquahase platte en dunne koopere plaatjes ruijlen, dewelke sij weder an de Kubuquas en Namaquas verhandelen; eijndelijck is nog een slag van volk bij haar bekend genaamt Briqua, 't welk menschenvreeters zijn ..."

Fritsch 1872:269 "Nach Norden von den *Inqua* erwähnt Schrijver noch drei Stämme, die *Gly, Bry* und *Bly,* doch sehen diese Bezeichnungen müssigen Erfindungen seiner Berichterstatter zu ähnlich, als dass Werth darauf gelegt werden könnte ..."

Die inligting is erg onpresies. Die *Bly, Bry* en *Gly* word as drie verskillende nasies aangedien. Ons ken die "verwisselbaarheid" van die *-l-* en *-r-* in ou Khoekhoens baie goed. 'n "Hond" is byvoorbeeld *alip* en *arip,* en *Bri-kwa* is by Wikar soms *Bli-kwa.* Vergelyk Nienaber 1963:182-183. *Bly* en *Bry* (die *-y-* en *-ij-* was destyds ook 'n lang *-i-*) kan die allofoniese uitspraak van dieselfde naam wees, sodat ons nie drie nasies kry nie, maar twee, met *Gly* as die tweede. Bowendien noem die segsmanne aan Schrijver se joernaalhouer inderdaad die Briqua asof hulle nóg 'n ander nasie is. Dit lyk vir ons of die joernaalhouer maar net in die war geraak het. *Bly, Bri* en (daaraan toegevoeg die uitgang vir die ml. mv., naaamlik *-qua) Briqua* is net drie uitsprake vir dieselfde stam daar noordwaarts van die Inkwas met wie handel gedryf word. Hulle is nie "Erfindungen" nie, soos Fritsch gemeen het, hulle het uit blote wanbegrip van die taal se onvastigheid ontstaan.

Die gesprek gaan oor die Inkwas se handelsvennote, en wat die "noordelikes" betref, herken ons direk die Namakwas en die Briekwas, en net soos hulle is óók noordelike vennote die *Brij,* die *Blij* en die *Glij.* Bowendien is die Brij, die Blij en die Glij kommersieel baie belangrik as verskaffers van koper plaatjies wat baie gesog was. Ons weet byvoorbeeld van Wikar dat die Namakwas hulle eie kopersmede en smelters gehad het in die persone van die Bergdamaras. Die Brij/Blij en die Glij was dan tussengangers, en die rol van die Briekwas as tussengangers was later ook bekend.

Sonder om die geval tot in den treure uit te rek, kan ons die hoor-sê-getuienisse van die segsliede onder die Inkwas ontwar as ons die verwisselbaarheid van die *-l-* en die *-r-* in gedagte hou. *Blij* en *Brij* is dieselfde as die swart *Brie-kwas,* 'n noordelike nasie met wie die Inkwas ruilhandel dryf. Dit is nie drie nasies nie, maar drie uitsprake van die naam van een en dieselfde nasie.

En, weer met weglating van die *-kwa (-qua)* as die uitgang van die ml. mv., en nog eens, waar met die Inkwas se neiging om 'n *-l-* te sê in plaas van 'n *-r-*, is *Glij* 'n uitspraakvariant van *Griekwa.* Ons herinner weer daaraan dat die *-ij-* eintlik 'n ou monoftongiese lang *-i-* was, dit wil se 'n *-ii-*, wat in ons spel-

ling voorkom as *-ie-*. Spreek Schrijver se *Brij* uit as *Brie*, sy *Glij* as *Glie-*, hier allofoon vir *Grie-*. *Brie/Briekwa* is die Khoekhoense naam vir die Tlhaping, 'n Tswanagroep, en *Briekwa* beteken letterlik die "Bokmense".

Bepaald nuut is die bewering dat ook die ou Griekwas van Schrijver se tyd ruilhandel met die Inkwas in koper plaatjies gedryf het. Ons sien geen rede om hierdie feit te betwyfel nie en beskou dit as 'n waardevolle mededeling.

[BOEKVOLK, BOEKBRIEWE] kyk **KANNISGEIS** ...

[BOESMAN, en dan **BOSJE(S)MAN, BOSSIE(S)MAN, BOESSEMAN** ensovoorts] **I**, kyk ook **SAN**

In verskillende opsigte is *Boesman* en *Hottentot* 'n paar. Hulle benoem die twee grootste inboorlinggroepe waarmee die Hollandse nedersetters die eerste in aanraking gekom het. Hierdie twee name het die algemeenste geword en gebly waarmee die twee groepe aangedui word. Albei name het koöperatief ontstaan, die Hollanders én die inlanders het aan albei 'n aandeel gehad. Albei name het as begrippe onvaste en verskuiwende grense gehad. En albei het kompeterende verklarings oor hulle aanvanklike betekenis gehad. 'n Mens sou 'n boekdeel met uitsprake oor hulle kon saamstel, en die indruk sou verwarrend werk. Ter wille van oorsigtelikheid gaan ons hier dieselfde metode volg as by **HOTTENTOT** vir sover dit die aanbieding betref: ons gaan in enkele woorde ons eie bevinding oor die ontstaan van *Boesman* as groepnaam vóóraf gee. Dit kan dan telkens by afwykende uitsprake getoets word, of by die vermelding van primêre bronne krities geïnterpreteer word.

Bevinding: Die beginpunt van die naam *Boesman* was *bosjesman*, afgelei van *bos*. In geskrifte was dit die standaardvorm. 'n Eeu na Van Riebeeck se koms kom 'n vorm op met *boes-* teenoor die *bos-*, en dan in briewe uit die pen van veldkornette en plattelanders. Die *boes-* is 'n sub-standaardvorm, uit die onderlaag of substratum, soos mens dit kan verwag by minder of ongeskoolde sprekers, insluitende slawe en Hottentotte en ander. Daar is so die uitspraak van *Boessie(s)man*, *Boesseman* en variante soos uit die Boerebriewe sal aangehaal word, vergelyk by nommers 20 en 21. Naas die "beskaafde" bestanddeel *Bosje(s)-* kom die meer volkse *Boessie(s)-*, albei tweelettergrepig. Uit die volkse *Boessie(s)-* ontwikkel 'n eenlettergrepige *Boes-*, aangehelp daardeur dat daar geen ánder woord was soos *boes-* nie, met ander woorde daar was geen opposisie teen 'n verkorting van *Boes(man)* nie, soos daar byvoorbeeld kon gewees het teen 'n verkorting van *bosjesman* tot *bosman/Bosman*. *Boesman* het dan via *Boessie(s)man* in Suid-Afrika uit *Bosje(s)man* gekom, dit het uit die onderlaag gestyg

tot die bolaag en in die verkorte vorm van *boesman/Boesman* genormaliseer geraak as groepnaam.

Dit moet benadruk word dat die beginpunt die verkleiningsvorm van *bos* was. Hoewel *bos* en *bossie* soms deurmekaar loop, is *bos* gewoonlik 'n geboomte, naamlik in die sin van bome wat min of meer dig bymekaar groei, 'n woud (vergelyk WAT), dink aan *Bosveld, bosbou(kunde)* ensovoorts, maar 'n *bossie* is gewoonlik 'n struikgewas. 'n Alternatiewe naam vir die volksgroep wat ons *Boesmans* noem, was vroeër veelal "*struyck*roovers". Wanneer die kolonistenaam *Bosjesman* dokumentêr opkom, dit is dokumentasiepeil bereik, dan word vir die bedoelde groep altyd en uitsluitlik die *verkleiningsvorm* van die grondwoord gebruik, word 'n verband gesoek nie met bome of bosse nie, maar met wat in Afrikaans verstaan word onder "bossies" in die sin van struikgewas, in Nederlands "struiken/heesters". Die naam *boesman* het gevolglik nie uit *bosman* gekom nie, dit is nie uit die eenlettergrepige vorm *bos* nie, maar uit die tweelettergrepige vorm wat op *bossies* teruggaan.

'n Unieke besonderheid met betrekking tot die naam is die volgende. Vir die inlanders het Van Riebeeck gewoonlik Hollandse name gebruik, soos *Kaapmans, Koopmans, Strandlopers, Tabakdieven, Watermans* ensovoorts, die Vryburgery en amptenare het die voorbeeld klaarblyklik algemeen nagevolg, máár in die geval van hierdie vertakking is die vreemde, of inlandse naam *Son-/Soa-/Souqua* gebesig, soms met 'n toenaam soos "Struyckroovers" of "Berghvolcq". Van Riebeeck het bepaaldelik vir hulle nooit die Hollandse naam *Bosjesmans* gebruik nie, hy kon dit trouens ook nie doen nie omdat dit in sy tyd nog nie bestaan het nie. Dit lei ons af. Die naam waaruit *Boesman* ontwikkel het, is eers ongeveer 'n kwarteeu *na Van Riebeeck se vertrek* vir die eerste keer opgeteken, nl. in 1685 (in die tyd van Simon van der Stel). Nou is dit ironies dat juis Van Riebeeck die outeur gemaak word van 'n verklaring wat totaal buite die regstreekse verband van sy mededeling lê.

Aanbieding

Ons weet wat 'n Boesman is, en as ons hom nie self gesien het nie, ken ons hom uit die vertoonkaste en diaramas in museums. En tog sal ons waarskynlik gou verwar of verstrik raak as ons die vroeë sitate hieronder lees. Daarby sal ons ander mededelings ook verwar, en daarom wil ons vooraf hieroor iets sê en die aanbieding verduidelik.

Die Boesman, volgens die beeld wat ons van hom as lid van 'n ras het, was al daar toe Van Riebeeck gekom het. In 1655 het Wintervogel hulle as groep van naderby leer ken (*Daghregister* I/295, 300 o.d. Maart/April 1655), maar daar

was al vroeër kontak. Verder was daar ook 'n ander groep wat as "Bosjesmans" bekend was en tog nie Boesmans was nie. Die sitate van onder andere Kolb en Büttner berig oor hulle. By Büttner was daar die gewone Boesmans, daar genoem Sonkwas, en dan 'n klomp suiwer Hottentotte van die stam van die Hessekwas, daar genoem, let wel, in Hollands, as "bosjesmans". Hierdie "Bosjesmans", suiwer Hottentotte, het geen vee gehad nie, hulle was daarvan beroof, en om te lewe, het hulle die vee van die ander Hessekwas geroof, hulle is gehaat, en het hulle in ontoeganklike plekke soos tussen struike en in berge skuil gehou.

Wat by die Hessekwas gebeur het, het ook by ander stamme gebeur. Daar was suiwer Hottentotte wat uitgestoot is, en hulle het groepe gevorm om die ander te beroof van vee, en met hulle buit het hulle toe haastig padgegee.

Die naam "Bosjesmans" het dus twee toepassings gehad, en watter dit was, moet uit die konteks vasgestel word. Omdat dit hier net oor die verbale entiteit *boesman* gaan, kom samestellings soos *Hottentot-Boesman* en die verwarring daarmee nie hier ter sprake nie.

Kom ons nou by die naam self, kan ook verwarring ontstaan. Die vroeëre gebruikers het geweet wat dit so ongeveer beteken en het dit nie nodig gevind om verklarings te gee nie. *Bosjes/Bossiesman, Hommes des buisson, Buschmann, Bushman* het enigsins 'n duidelike verband met struik/bossie(s) gelê.

Die moeilikheid het gekom toe daar geleerdes was wat hierdie verband nie aanvaar het nie, of dit anders wou interpreteer. Party wat met die Ooste bekend was, het beweer dat *boesman* gewoon net *bosman* is, die Hollandse vorm van *orang-oetang*, uit Maleis vertaalbaar met "mens + bos", 'n wilde woudmens (of bosman) dus. [Ons beweer dat die grondvorm *bosjes* of *bossies* was]. Smith argumenteer dat *bos/bosjes* nooit klankwettig *boes/boesies* kan word nie, dat *bosjesman* nie waar kan wees nie, en aangesien die uitspraak *boes-man* algemeen is, moet 'n verklaring gesoek word wat daardie *boes* regstreeks verklaar. Hy vind dit in 'n woord uit die volksgeloof. Franken aanvaar wel die bestaan van *bosjes*, en sê daar was twee verskillende woorde, naamlik 'n *bosjesman*, en 'n *boesman:* hulle het saamgeval toe die Duitse immigrante uit hulle vaderland 'n *Buschmann* uit die volksgeloof saamgebring het, en die plaaslike *bosjesman* tegelykertyd verduits het tot *Buschmann*, waaruit ten slotte ons eie *Boesman* voortgekom het. [Ons meen dat Duits nie hierdie invloed in hierdie geval gehad het nie, en dat *Boesman* (die naam) 'n plat plaaslike uitspraak was van *bosjes/boesie(s)man*].

Die aanbieding volg die patroon van geselekteerde basiese sitate, genommer 1-22, soms met 'n aanvulling om sy strekking in perspektief te stel. Die sitaat onder die naam van Van Riebeeck word opgeneem omdat dit deur party as

grondslag van 'n verklaring gekies is wat, ironies genoeg, nie in die bedoeling van Van Riebeeck gelê het nie. In hierdie verband moes ons Fritsch 1872 miskien ook opgeneem het, maar hy is te langdradig en diskursief. Sy stelling is dat daar by die benoeming 'n bygedagte aan 'n oerangoetan (= bosmens) was.

1. *J. van Riebeeck* 1654

Onder datum 24 April 1654 staan in die *Daghregister:* "Heden wierd doot gevonden aan 't geberghte een bosmanneken, op Batavia orangh-outangh genaemt, sijnde wel soo groot als een cleijn calff, pertinent handen ende voeten hebbende als een mensch, met lange armen ende pooten, heel ruijch ende doncker grauw van coleur, die ons volcq van honger opaten ..."

Die Hollanders is 'n volle twee jaar aan die Kaap. Voedselgebrek is groot, en die dooie bobbejaan word uit hongerte geëet. Dit maak die ontdekking van die dooie dier nuuswaardig. Hulle noem die bobbejaan met die Maleise naam *orangoetan (orang* = "mens", *oetan* = "bos") , letterlik "bosmens" oorvertaal as "bosmanneken", dit is "bos-mannetjie" of "woudmensie", die verkleining in vergelyking met 'n volwasse Hollander. Van Riebeeck besig nie die woord "bobbejaan" ("baviaan") hier nie, maar, bekend met die Ooste, kry ons hier die oordrag van die oosterse naam vir die *Simia satyrus,* 'n *silvicola* (vergelyk WNT s.v. **boschmensch**); 'n Oosterse en 'n Kaapse vergelykbare dier kry dieselfde naam. Dit is al wat Van Riebeeck gedoen het. Daar eindig sy verantwoordelikheid.

Maar as ons meer as 30 jaar later die naam vir 'n mens teëkom in die vorm "bosjesman", dan is daar diegene wat 'n tweede oordrag as 'n moontlikheid bekyk en vra of daar 'n verband tussen die naam van die dooie bobbejaantjie van 1654, naamlik die *bosmanneken,* en die naam van die struikmense, die *bosjesman,* bestaan, albei het immers raakpunte, byvoorbeeld albei soorte is "klein" van postuur vergeleke met byvoorbeeld 'n Hollander, en albei het 'n verband met die mens, die een vanweë die feit dat hy menslik voorkom, en die ander vanweë die feit dat hy inderdaad mens is. Anders gestel: het die *Boesman* nie sy Hollandse naam gekry deurdat die Hollandse naam van die orangoetang net op hom oorgedra is nie? Is *bosjesman* as naam ingegee deur *bosmanneken,* byvoorbeeld skertsend of neerhalend gesien?

Daar is waarlik geen goeie grond vir so 'n redenering nie. Die datums 1654 en 1685 lê 'n mensegeslag uitmekaar, die naam "bosmanneken" vir die bobbejaantjie van 1654 is omtrent enig, die gewone Nederlandse naam vir die bobbejaan is inderdaad 'n vorm van "bobbejaan" (vergelyk onder andere Boshoff-Nienaber 1967:169), sodat dit voor die hand lê dat as die naam *bosjesman* ontstaan het

met 'n bygedagte aan die bobbejaan, nie die hoogs seldsame *bosmannetjie* daarvoor uitgekies sou gewees het nie, en bowendien, wanneer daar sprake van 'n Boesman is, is die verband primêr nie met *bos-* (vir byvoorbeeld geboomte, woud) nie, maar, soos dit uitdruklik uitkom, met *bosjes/bossies.* Vir ander voorstanders, kyk nommers 18 en 22.

2. *Simon van der Stel* 1685

Onder datum 31 Oktober 1685 word in die *Daghregister* verwys na "de sonquaas in de wandeling Bossiemans [sic] genaamt".

Dit wil voorkom of die naam teen 1685 al ingeslaan het, in die gewone omgang het die Kaapse publiek dit al vryelik gebruik. Dit sal dus wel ouer wees as die datum van sy optekening hier. Let op die spelling, dit is *bossie-,* nie *bosjes-* of *bossies-man* nie. Hoewel by voorkeur nog steeds die inlandse naam van *Soa-, Son-* ensovoorts plus *-qua(s)* in amptelike stukke en in verslae gebruik word, kom ons, veral na 1700, al meer en meer die Hollandse naam teë, meestal as *Bosjesman(s)* opgeteken.

3(a) *P. Kolb* 1719 [Nederlandse teks 1727]

Uit die Nederlandse vertaling van 1727:1/453-4 onder meer "In 't gemeen worden de genen, die zich met stelen generen, *Boschjes*-mannen, dat is, zodanige menschen, die zich in de Gebergtens of Bosschen onthouden, en zich onder eerlyke luiden niet of heel zelden, daar zy onbekent zyn, laten zien, genaamt". Aldaar op 479-480 "... onder alle deze [Kaapse] Natien (worden) godloze deugnieten gevonden ... (zy) zyn op niets anders bedacht, dan hoe zy den anderen schade zullen toebrengen, en zulks alleen niet konnen doen of ook niet derven onderstaan, zoo rotten zy zich by elkanderen, onthouden zich op de ontoegangelyke plaatzen der bergen, en zoeken waar zy konnen vee te bescharen; 't welk zy ten eersten in 't gebergte dryven, en zoo lang daar van eeten als zy wat hebben, en zoo dra dat ontbreekt, gaan ze weder op roven uit. Alle dezen noemt men Boschjes-Mannen, of anders Struikrovers en dieven ... [Die Hottentotte haat hierdie soort "Bosjes-Mannen", trek teen hulle op en lewer slag. Word van hulle gevang, dan word hulle doodgeslaan.] Aanmerkelyk is 't, dat geen aanzien van perzoon daar plaats vind, en al was er ook des kapiteins eige broeder onder, zoo zou hy moeten sterven, zonder dat de Kapitein daar een woord tegen zoude derven zeggen; ja hy is nog wel amptshalven verplicht, de eerste hand aan hem te leggen ..."

3(b) *J.D. Büttner* 1719 (?)

Büttner 1719:25 [aldaar op bladsy 72 is 'n Engelse vertaling]: "Nun wollen wir auch melden die sort von Hottentotten, welche sich als räubers, und partheijgängers in lande aufhalten, und keinen gewissen platz haben, sonder sich in gebürgen und felsen verstecken, und beij nächtlicher Zeit die anderen hottentotten überfallen, und ihr vieh wegnehmen, dahero sie sich nicht genugsahm von ihnen vorsehen können, weilen diese raubpartheij vielerleij sorten sind, und das eine der anderen, wo sie nicht stark genung, zum succurs ruffen, dahero sie von denen Hottentotten welche vieh haben, als nemblich die nation von Hessequas, Koopmans, Cauers, Grigriquas, Kleine Namaquas etc. vor bosjesmänner ausgeruffen werden. Es sind diese räuberpartheij unterschiedliche sorte, und fuhren verschiedene nahmen, die erste raubpartheij ist die Sonquas, verfolgers von denen Cauwers; die andere raubpartheij sind die bosjesmans, die verfolgers von denen Hessequas, welches seine eigene leute aus seinen lande sind, nachdem der Konig von de Hessequas, welchen die ostindische Compagnie gekröhnet, seinen unterthanen das vieh abgenommen, und sie dadurch arm geworden, haben sie sich zusammen rottiert, und auf eine raubpartheij ausgegangen, ihre revange aber wieder zu suchen haben sie ihren eijgenen König wieder angethan, desgleichen auch den übrigen rest von seinen untergebenen, ihnen das vieh abgenommen, wodurch der König von denen Hessequas gantz und gar verarmet, und überdieses auch aus seinen lande flüchten müssen, dieser ursachen weil er sie so sehr strapuzieret von den ihrigen entblöset und ausgesogen, das er anjetzo nicht einen mehr von seinen leuten übrig hat, sondern der rest sich auch zu die räubers oder Malcontanten geschlagen. -"

Van der Stel noem die Sonkwas bepaaldelik "Bossiemans". In soverre as wat Van der Stel en die koloniste in 1685 onderskei het tussen "Hottentot" en "Bossieman", is die name dan etnies te beskou. So 'n onderskeiding is egter nie volgehou nie en die terme loop soms deurmekaar. Dit lyk of die term "Bossieman" 'n evolusie deurgemaak het. Büttner verwys na die Hessekwas en die "Cauwers", dit is "Gouwers" of "Gouritsers", en in November 1707 is Jan Hartogh en Pieter Wagenaar juis na hierdie ryk veebesittende stamme. Wes van Swellendam ontmoet hulle Hessekwas, en dié Hessekwas "versogten de hulp van de E. Comp. om manschap om weeder in haar land, daar sij door de Bosjes mans waaren uijtgejaagt te mogen trekken". Ses dae later is Hartogh aan die Breërivier en daar, so berig hy, "quamen 5 hessequas bossiesmans hottentots bij ons ..."

Wat beteken daardie naam van "Hessekwas-Bossiesmans-Hottentotte"? Tog wel dieselfde as die "Bosjes mans" wat enkele krale Hessekwas van hulle vee beroof en die eienaars verdryf het, met ander woorde, hierdie "Bosjes mans" is Hottentotte, behorende aan die Hessekwastam, wat struikrowers geword het en hulle in bosse en berge skuilhou, net soos ook die "Bosjesmans" gewoon was om te doen. Hier is "Bosjesmans" 'n begrip wat meer is as etnies, dit is nou eerder professioneel as gevolg van ekonomiese faktore. Dit is hierop wat Kolb en Büttner (onafhanklik van mekaar) wys. Kolb stel die "Bosjesmannen" en die struikrowers gelyk en verklaar hulle naam. Hulle is (van beroep) veediewe en hou hulle skuil in berge en in bosse en struikgewasse, want as hulle gevang word, word hulle sonder aansien van persoon of van rang doodgeslaan.

Büttner (skrywende in dieselfde tyd as Kolb) vul die besonderhede net aan, veral ten aansien van die toestande onder die Hessekwas aan die Riviersonderend en die Breërivier, en wel tot aan die Gouritsrivier. Ons het hom *in extenso* aangehaal. Hy sê ongeveer die volgende: Onder die Hessekwas het 'n nuwe groep ontstaan; die verarmdes, deurdat die koning [verstaan: die Oude Heer] sy volk se vee afgeneem het om aan die Kompanjie te verkoop. Die heel armes het toe van roof moes lewe, naamlik die roof van die vee van hulle eie landgenote. Daarvoor het hulle hulle in groepe saamgesluit. Hulle het geen krale gehad nie, geen vaste woonplekke nie en hulle het hulle onttrek en met die periodieke buit in die berge gaan wegkruip. Hierdie vrybuiters uit die Hessekwas het die ander Hessekwas net so besteel as wat die Sonkwas die "Cauwers" (of die Gouritsstam) besteel het en daarop die berge ingevlug het.

Nou volg die belangrike berig oor die naam: "*Dahero sie* [die Hessekwase veerowers] *von denen Hottentotten welche vieh haben* [soos die ryk Hessekwas, die Koopmans, Griekwas, Klein Namakwas] *vor bosjesmänner ausgeruffen werden* ..." Die naam *Bossiesmans* in die sin van veediewe wat die berge invlug of onder die bossies wegskuil, word *oorgedra,* en wel *deur die Hottentotte self,* as *skeldnaam,* op daardie Hessekwase verarmdes wat nou wild lewe soos Bossiesmans.

Daar is derhalwe twee soorte veerowers en avonturiers: (i) die Sonkwas, deur die koloniste in die gewone omgang "Bossiemans" genoem, en (ii) die beroofde Hottentotte, suiwer Hottentotte, d.w.s. nie-Boesmans, wat deur die veebesittende Hottentotte ook "Bossiemans" genoem word. Nr (i) het nog sy gewone etniese konnotasie van San, maar nr. (ii) is etnies vir gewone Khoekhoen, maar nou word *Boesmans* op hulle oorgedra vanweë 'n groot ooreenkoms met (i) betreffende die wyse waarop hulle as beroofdes aan leeftog geraak. Nr (i) is deur die

koloniste primêr nie ongunstig aangewend nie maar as beskrywend, nr (ii) is deur die Hottentotte primêr as skeldnaam aangewend.

Dit is nodig om met hierdie besondere toepassing soos ons dit by Kolb en by Büttner gevind het, rekening te hou. Kolb stel dit as synde baie algemener in swang as wat Büttner doen.

4. *C.F. Hofman* s.j., wel van later datum as Büttner

In sy ms in die Dessiniaanse versameling: "[oor roofsug ondere diere en inboorlinge] gelijk door de boschjesmannen, soo genaamt, om dat sij haar in de struijcken onthouden, en alleenlijk van den roof leeven, sonder selfs eenig vee aan te queeken, anders sijn sij van aart van den anderen niet verschijden, maar om haare roofsugt meer gevreest, als de wreedste roofdieren ..."

5. *H.J. Wikar* 1779

In RZA 2/80 "6de Natie ... als menschen die arm zyn en zich in bosschen en wildernissen onthouden (daarom by de ingeseetenen bekend onder de naam van Bosjesmans)..." Aldaar 84 "... een bossiesmanskraal ...; de Bossiesmans ...; Bossiesmannen ... [en 'n enkele "Boestjesmans" wat 'n hiperkorrekte of wanspelling kan wees.]"

6. R.J. Gordon 1779

In 'n brief aan Fagel: "De Bosjemans en Binnenlanders leven van de jagt, en graven wortelen, eeten ook gom van de Mimosas en andere boomen, Mieren, Struijseijeren, Sprinkhaanen, een soort van gras zaat, met een woord alles wat zij maar eetbaar vinden, zelfs Muizen, Slangen en Hagedissen ..." [Gordon skryf gewoonlik *bosjemans,* nie *bosjesmans* **nie.**]

7. *A. Sparrman* 1785

In sy *Voyage* 1785: 1/197 "There is another kind of Hottentots who have got the name of *boshiesmen* from dwelling in woody or mountainous places ..."

8. *F. le Vaillant* 1790

In *Voyage* 1790: 1/367 "Bossisman sont deux mots Hollandois qui signifient *hommes des bois* ou des *buissons* — ces Bossimans — ce sont de vrais pirates de terre ..."

9a. *J. Barrow* 1806

In *Travels* 1806: 1/56 "*Bosjesmans* or men of the thickets, because, lurking in the cover of the shrubbery, they are said to shoot their poisoned arrows

against the unguarded traveller, for the sake of plundering him of his cattle ..." [per Franken].

9b. *J. Barrow* In *Journey to Leetakoo 1806:383* [oor die "Bosjesmans" daar]: "Their whole property was very portable, consisting generally of a bow and quiver of arrows, a belt of skin, and sometimes half a cloak, two or three thin grass mats, which, when fixed between two sticks over a round hole dug in the ground, serve for a dwelling ..."

10. *H. Lichtenstein* 1812.

In *Reisen* 1812: 2/77 "Er liebt die Höhlen des Berges und die Felsritzen zu seinem nächtlichen Aufenthalte, aber in den Ebenen gräbt er sich kleine flache Gruben in die Erde oder setzt sich mitten in einem Strauch, so dass die von der Mitte aus niedergedrückten Zweige rund umher zum Schirm gegen den Wind dienen und ihre Bewohner sowohl vor den Feinden, als vor dem Wilde verbergen. Solch ein Strauch, der einigemal zum Bosjesmans-Aufenthalt gedient hat und dessen Aeste mit den Spitzen nun wieder aufwärts wachsen, bekommt ganz das Ansehen eines Vogelnestes; so gestaltet findet man jenseits des *grossen Flusses* besonders die weichlaubigen Sträuche der unterschiedenen Arten von *Tarchonantus* [*vaalbos*], und wenn sie kürzlich bewohnt waren, sieht man noch Heu und Laub und Wolle auf den Boden des Nestes. Diese Sitte hat dem Volke den Namen gegeben, denn ein Strauch heisst im africanischen Holländisch *Boschje (Bosje)* und mit *Bosjesman hat man den Wilden bezeichnen* wollen, der aus seinem Hinterhalte im Strauch auf das Wild und auf seine Feinde schiesst. Die Ableitung ist also dieselbe, wie unserm: *Strauchdieb*. Wenn man in diesem baumlosen Lande reiset, kann man sich nicht erwehren, über manchen Uebersetzer zu lächlen, der das holländische Bosch (Gebüsch, Wald) mit diesem Bosje verwechselt und an die surinamischen Buschneger denkend, diese Wilden: *Buschhottentotten*, oder wie einige Franzosen: *Hommes des forêts*, nennt. Nur um nicht pedantisch zu scheinen, behalte ich die Benennung *Buschmann* im Deutschen bei, obgleich sie eigentlich das *Bosjesman* nur unvolkommen wiedergiebt"

11. *J. Campbell* 1813

In *Travels* 1813:314 "The name Bushmen perhaps originated from two causes. 1st. From their country, which lies between the Great River on the north, and Sneuberg, etc. in the colony on the south, and is bounded by Caffraria, on the east, being almost destitute of trees, but much of it being covered with bushes; 2nd. From their method of assault, as they never attack man or beast openly, but from behind bushes ..."

12. *W.J. Burchell* 1822

Burchell skryf oor die jaar 1811 in sy *Travels* 1827 1/49 vn "Bushmen: This is often written *Bosjesman*, and *Boschman*, which being merely Dutch words signifying men living wild among the bushes ... They call themselves *Sâqua*, those at least who inhabit the country southward of the Gariep ..."

13. *T. von Wurmb* 1830

In BRM 1830-31:45 (sy dagboek) "Buschmänner (oder Männer, die sich hinter dem Busch aufhalten), dieser Spottname ist ihnen wegen ihrer Kleinheit und ihrer Lebensweise beigelegt ... Man glaubt hier allgemein, dass dieses Volk bloss ein verwilderter Stamm der Hottentotten sei, auch mehrere reisende Naturforscher meinen dies, aber ich muss dem widersprechen ..."

14a. *C.F. Wuras* 1840

Redakteur BMB 1840:90 "Bereits seit fünf Jahren hält sich eine kleine Anzahl Buschleute in der Nähe von Bethanien auf ... Miss. Wuras äussert sich darüber wie folgt: 'Wenige Matten über einen Strauch ausgebreitet, machen ihre Wohnungen aus. Ein Fell ist Alles, womit sie sich kleiden und des Nachts decken. Da aber dies *eine* Fell sie in den kalten Winternächten nicht genug vor der Kälte schützt, so machen sie sich eine kleine Höhlung in die Erde, in welcher sie zusammengekrümmt liegen ...'".

14b. *H.C. Knudsen* 1848

Hy skryf uit Bethanien. 1848:20 "Die Buschmänner in meinem Lande leben ohne Haus, setzen sich bei einem Wasser nieder unter einem Busch ..."

15. *C. Hugo Hahn* 1858

In *Quellen* 25/220, aanhaling egter uit BRM 1858:199 "Der Name 'Buschmann' wird in Süd-Afrika all den rothen oder eigentlich gelbbraunen Eingeborenen hottentottischer Abkunft gegeben, welche zerstreut in kleinen Haufen im Felde ohne Viehbesitz leben. Im engeren Sinne des Wortes sind's aber nur die Einwohner des Buschmannlandes südlich vom Orangefluss, und einige Stämme nördlich desselben im Betjuanenlande. Die südlichen haben ihre eigene Sprache, welche eines Ursprunges mit dem Hottentottischen ist (nur Einer, der nichts von Sprachwissenschaft weiss, kann das leugnen), aber jetzt nicht mehr von den Namaqua und Koranna verstanden werden kann ... Die sogenannten Buschmänner auf der Westküste bis zum Ngamisee, sind ohne Ausnahme verarmte Namaqua ..."

16. *J.C. Wallmann* 1858

Wallmann 1858:54 "Die Vermuthung ist alt, dass sie [die Buschmänner] ausgeschiedene Hottentotten seien, das Proletariat der Nation ...; genug, wenn beider nationale Affinität feststeht; aber das ist mehr als wahrscheinlich, dass die Saan die Ureinwohner dieser Gegenden sind und dass die Hottentottenstämme sich über sie hergeworfen und sie zum Theil ausgerottet oder unterjocht haben ..."

17. *H.T. Wangemann* 1872

Wangemann 1872:60-61 "Woher der Name Buschmann entstanden ist, ob von dem Gebüsch, in welchem er seine Räuberhöhle sucht, oder von dem aus zusammengebogenen Strauchwerk geflochtenen Hüttlein, in dem er übernachtet, das weiss man nicht. Er selbst nennt sich Saab ... Weil das Sichwaschen gänzlich ausserhalb seiner Tagesordnung liegt, ist er gemeinhin ganz von Schmutz entstellt. Dieser eiserne Bestand wird gemehrt dadurch, dass er sich Gesicht und Brust haufig mit Fett und rothem Ocker, auch wohl mit gelber und weisser Farbe einreibt, oder dass er, um ein Wild zu beschleichen, sich ganz und gar mit dem Staub bedeckt, und also ungesehen herankriecht ... Seine Wohnung ist bald gemacht. Findet er eine kleine Höhle im Fels, so ist das sein Haus. Sanft biegt er Zweige von Büschen zusammen, oder er steckt drei oder vier Stäbe in den Boden, hangt eine elende Matte als Wand um dieselben her, eine als Dach daruber und der Buschmannspalast ist fertig".

18. *A. Merensky* 1875

Merensky 1875:65 "Unser Buschmann erhielt seinen Namen nach dem Orangutang, den die Holländer in Ostindien kennen gelernt hatten. Orangutang heisst bekanntlich Waldmensch, — holländisch 'Boschman' oder 'Bosjesman' ..."

19. *J.J. Smith* 1937 en 1962

In die *Suiderstem* van 11 en 18 September 1937 het prof. Smith oor die naam *Boesman* geskryf. Die twee artikels is oorgedruk in *Op ons taalakker* 1962 waaraan die uittreksels ontleen is. Ons gee eers sy konklusies en daarna iets uit sy beredenering.

Smith 1962:549 "Alles bymekaar geneem is die getuienis, vir my altans, baie sterk dat ons in die Afrikaanse volksnaam *Boesman* 'n synoniem van *kabouter* moet sien, en dat die naam van die ou nasie eintlik niks met bosse te doen het nie". [Dit is Smith se samevatting. Terugskouend stel hy dit so:]

1962:549 "... die naam *Boesman* ... (is) met groot waarskynlikheid terug te voer tot die Nederlandse woord *boesman* of *boezeman*, wat 'kabouter' beteken. Ons het ook gesien dat *boesman* in die sestiende-eeuse woordeboeke van Plantijn en Kiliaen voorkom, maar dat dit daar alleen die betekenis van die Nederlandse *bietebauw*, of ons 'paaiboelie' het ..." Aldaar op bladsy 510 "Oor die oorsprong van die naam *Boesman* ... is enkele feite vermeld [naamlik in die vorige artikel wat op 11 September 1937 in die *Suiderstem* verskyn het] wat dit aanneemlik maak dat ons in die naam *Boesman* 'n ou dialekties-Nederlandse en Nederduitse volkswoord vir 'kabouter' het.

As hierdie afleiding juis is, dan het die ou koloniste aan die Boesmans daardie naam gegee omdat hulle net so klein van postuur is as die kabouters van die volksbygeloof. Die Nederlandse skryfvorme *Boschjesman*, *Bosjesman* of *Bossiesman*, wat — afgesien van een of twee uitsonderings — oral in die sewentiende- en agtiende-eeuse geskrifte voorkom, is dan seker maar 'Hooghollandse' skryfmaniere, in die pen gegee deur die mening dat die Boesman in die 'bosse' hou ..."

Die stelling is versigtig geformuleer en is duidelik. Die Nederlandse woord (met ooreenstemmende verwante in Noord-Duits), naamlik *boesman*, *boezeman*, is oorgedra op die bruin-geel inboorlingstam wat daardie naam dra, die oordrag is deur die koloniste gedoen wat uit Europe gekom het en die bygeloof oor die kabouters aktief geken het, en die rede is omdat die kabouter en die Boesman albei klein van postuur is.

Daar is drie besware, maar ons noem net twee, want die derde is "tegnies" en het betrekking op die chronologie insake *boesman* as Nederlandse woord vir "kabouter". Die een beswaar is die betekenis van *boesman* as "kabouter", 'n kaboutertjie is immers 'n vriendelike, jolige mannetjie met 'n lang baard, maar Smith het die oordrag so beredeneer dat hy hom kon oortuig het. Meer moeilikheid het die betekenis van die woord as "bietebauw" of "kinderskrik" opgelewer, en tog kon hy hom ook hier oortuig. Die ander beswaar was die feit dat talle amptenare, reisigers en ander die naam skryf as "*bosjes*-" vir die eerste lid, en waar verklarings gegee word, daardie verklarings gewoonlik die stamnaam begryp as 'n verwysing na die volkie se verblyfplek of leefwyse, byvoorbeeld dat hulle hulle tussen of onder die bossies tuismaak, vir hulle 'n skerm regdruk uit struikgewasse, ensovoorts.

Maar Smith moet uitkom by *b-oe-s*, en dit kan hy moeilik doen as daar 'n *b-o-s* in sy pad staan. Hy sê op bladsy 546 onder andere "Ons kan nie somaarso aanneem dat *bos* tot *boes* vervorm is nie — veral nie wanneer ons sien dat *bos* nog

in elke opsig 'n lewendige en onveranderde Afrikaanse woord is nie ... Die vorm *Boesman* in plaas van *Bosman* is onklankwettig ..." *Bosjesman* kan dus volgens Smith nie die uitspraak wees waaruit *Boes(ie)man* kon ontstaan het nie. As *Boesman* die gewone uitspraak is, dan is *Bos(jes)man* in die skryftaal 'n gemaakte of gedwonge vorm, opsetlik so gemaak om aan te sluit by die (verkeerde) verklaring dat dit iets met *bos(sies)* te doen het nie. Hy sê (op bladsy 547) "Die teenswoordige Afrikaanse spreektaalvorm is dan ook stellig van meer betekenis as die geskrewe vorm — wat heel moontlik opsetlik vervorm is [naamlik tot *Bosjes-*] om die woord 'n deursigtige etymologie te verskaf ... 'n etymologiserende spelling inderdaad ..." [waarvan Smith enige ander voorbeelde gee].

20. *J.L.M. Franken* 1938 en 1953

In die *Tydskrif vir Wetenskap en Kuns* 1938: 16/2 reageer prof. Franken op bostaande beskouing van Smith en beskuldig hom dat hy, Smith, 'n verklaring gee wat hy by Franken gehoor het en nou sonder erkenning oorgeneem het. Franken se stuk is oorgedruk in sy *Taalhistoriese bydraes* 1953 waaruit ons sal aanhaal. Franken en Smith is voorstanders van dieselfde verklaring, maar daar is verskil van uitleg. Albei neem die *boes(e)man* tot grondslag, Smith in die betekenis van "kabouter" in eerste instansie, Franken in die primêre betekenis van "paaiboelie" vanweë die Boesman se "dwergagtige, gedrogtelike voorkoms" en sy gelykenis op die paaiboelie. Verder: Smith verwerp as "onklankwettig" 'n verband tussen *boes-* en *bos-*, Franken laat die twee saamsmelt deur aan Duitse invloed te dink. Franken sien 'n ontwikkeling, 'n proses, en wel in drie stadia: (i). Die oorspronklike Hollandse naam vir die Boesman was *boschman* in die gewone, normale sin van iemand wat wild en onbeskaaf is en in die bos/woud leef. (ii). Omdat ons Boesmans nie in die bos/woud leef nie, maar tussen bossies/struike, het uit 'n *Bosman* 'n verkleiningsvorm ontwikkel en het die normale benaming nou *Boschjesman/Bossiesman* geword. (iii). [Ons siteer nou die kern van die betoog, soos op bladsy 148 staan:]

> "Die vorm het hom aan die Kaap dienooreenkomstig van *Bosch-* tot *Bossiesman* gewysig. Nadat hierdie benaming in hierdie vorm en betekenis reeds vas ingeburger was, is deur die talryke Duitse knegte en pasgangers, en die steeds toenemende getal van Duitse, by name Neder-Duitse 'coloniërs', vryburgers en ook Duitse Kompanjiesdienaars, veral in die tweede helfte van die agtiende eeu, aan die een kant *Buschmann* as vertaling van *Bosch(jes)man*, en moontlik aan die anderkant *bu(s)semann (popanz)* ingevoer en gebesig as benaming vir die berugte wanstaltige dwergagtige struikrowers. In die spreektaal het die *Boesseman, Boesman* geleidelik die oorhand gekry en ten slotte *Bossiesman* heeltemal verdring, maar *Bossies-*

man het hom kragtens sy ou burgerregte in die Kaapse Stukke en geskrifte gehandhaaf in die geskrewe taal, alhoewel *Boeseman, Boesman* tog die skryfwyse van die minder geletterde oorbergse buitemense (getuie *Bosseman, Bosman*) beïnvloed het, en ook gedeeltelik skriftelik, soos die vorige, deur hulle gebesig is.''

Franken sien die Duitse invloed in twee opsigte aan die werk. Die Duitse taal ken *bos* as *Busch,* dit wil sê *Bosch(jes)man* word in hulle uitspraak heel natuurlik *Buschmann,* en in die tweede opsig sluit hierdie uitspraak volkome aan by die woord *bus(s)emann* as naam vir die Popanz, die ''paaiboelie'' van die volksgeloof. Hy stel ook 'n tydsfaktor daar, naamlik die tweede helfte van die agtiende eeu. Dit is juis ook die tydperk dat daar jaarliks meer Duitse immigrante aankom as immigrante uit alle ander dele van Europa.

Bowendien kon Franken 'n belangrike vasstelling doen toe hy die briewe van die minder geleerde koloniste in die binnelande ondersoek, soos van veldkornette, en bevind dat 'n aantal *oe*-vorme [B-*oe*-sman] alleen voorkom in die laaste kwart van die agtiende eeu'' (bladsy 146), ook in ''gedrukte vorm'', naamlik by Wikar.

Die verskyning van 'n vorm van *Boesman* (met -*oe*-) in die Boerebriewe val saam met die groot toeloop van immigrante uit (Noord-)Duitsland, en Franken soek 'n regstreekse verband tussen die twee. In feite gee hy 'n dubbelloop-verklaring: *bosman* word aan die Kaap tot *bosjesman,* en *bosjesman* word op sy beurt via die Duitse immigrante aan die Kaap tot *Boesman,* ten dele direk onder invloed van en in aansluiting by daardie *boesman* wat uit die volksgeloof kom, naamlik in die betekenis van 'n ''paaiboelie'', toe oorgedra op die Boesman. Met ''paaiboelie'' as bindingsfaktor in gedagte word die Europese *boesman* die Kaapse *Boesman.*

Soos begryplik het daardie saak Franken opnuut geboei as hy op iets van belang afkom, soos toe hy oor Teenstra se taalgebruik geskryf het. Teenstra het dit oor die *Bos(ch)jesmannen* (VRV 24/1943:xxxviii), en Franken doen verslag van nuwe vindplase in ou Boerebriewe van 'n spelling van *boes*- as eerste lettergreep tussen 1776 en 1787, byvoorbeeld *boesemans* 1776, *boessemans* 1780, *boesiemans* 1780, en *boesmans* 1787. Hy het daarby 'n voetnoot wat onder meer sê: ''*Boesiemans* ... bewys afdoende dat Afrikaanse *Boesman* nie *boesman,* ''bietebauw'' (Kiliaan) is nie, maar dat die *oe* ontstaan het uit Duitse *u* vir *o*''. Dit is weer 'n wysiging van sy verklaring van 1938, en wel in die sin dat hy die rol van die Duitse burgery en immigrante nou as die faktor sien wat die uitspraak van die stamvokaal in die eerste lettergreep verander het.

21. *L.C. van Oordt* 1941

In *Die Huisgenoot* van 14 Maart 1941 doen L.C. van Oordt verslag van sy navorsing oor die skryfwyse en gebruik van die groepnaam *Boes(-)man* soos dit gedokumenteer is in die stukke van die Kaapse Argief. Die oudste is van 1752 ('n eeu na Van Riebeeck se landing) as *Boessiesmans,* gevolg deur *boesemans* 1776, *boesmans* 1788, *boesmans hottentots* 1783, *boestmans hottentos* 1784, *boessimans* 1785, *bussemans roovers* 1789, en in 1790 in dieselfde brief *Boesemans Berg* en *Bossimans berg.*

Aldaar 1941:69 "Altwee vorms (*boes-* en *bos-*) word myns insiens deur hierdie skrywers as variante of dubbelvorme beskou, en in hulle spreektaal het hulle miskien die twee vorme gehandhaaf. Dit was die oorgangsperiode van *Bossie(s)man* tot *boessie(s)man,* en hierdie oorgang is nie klankwettig nie, maar is skynbaar toe te skrywe aan vreemde invloed ... Watter vreemde invloed het ons dan by die ontstaan van die Afrikaanse woord *boesman?* Dat daar voor 1752 geen *oe*-vorme opgedaag het nie, pleit glo sterk ten gunste van ... Duitse invloed ... Prof. Franken se vermoede [aangaande die invloed van die Duitse koloniste in die 18de eeu] blyk dus goed gegrond te wees ..."

22. *F.R. Lehmann* 1945

Prof. Lehmann keer terug na die aanhaling uit die *Daghregister* van 24 April 1654 oor die dooie bobbejaanjie, in Maleis 'n "orangh outangh", deur Van Riebeeck genoem 'n "bosmanneken". In 'n artikel in *Tydskrif vir volkskunde en volkstaal* 2/1 (Augustus 1945) bewys hy dat *orang utan* eers op 'n mens, naamlik 'n wilde woudmens, toegepas is en later op die dier, sodat die Afrikaanse *Bosjesman* direk met die *Bosmanneken* verbindbaar kon gewees het.

Opsomming van verklarings

Ter wille van oorsigtelikheid word die verklarings eers gou opgesom. Die sitate wat ons uit 'n baie groot aantal gekies het, is genommer, en ons sal na hulle volgens hulle nommer verwys.

(i). "Bosmanneken" soos in 1. genoem, word oorgedra op die Kaapse "Bosje(s)-man", dit is op "Boesman". Die Maleise naam vir die orang-oetang word oorgeplant, veral op grond van die mate van ooreenkoms tussen die Hollandse naam vir die orang-oetang, naamlik "Bosmanneken", en die Hollandse naam vir die Sonkwa, die "Bosjesman". Voorstanders is 8 (met "hommes des bois", maar "des buissons" is vir "(mense) van bossies, struike, kreupelhout") , 18 en 22. Terloops vermeld, Fritsch 1872 is 'n ander voorstander hiervan.

(ii). Oordrag van die Nederlandse "boesman" in die sin van "kabouter" op die Kaapse "boesman" wat as mens klein is soos 'n kabouter, en die name is gelyk. Kyk 19.
(iii). Oordrag van die Vlaams-Nederlandse "boezeman" in die sin van "paaiboelie" op die Kaapse "boesman" wat as mens so lelik soos 'n paaiboelie sou wees, en die name is gelyk. Nommer (ii) hierbo steun veral op Christoffel Plantijn 1514-1589, nommer (iii) op sy setter Corn. Kiliaen (= Van Kiel) wie se woordeboek in 1574 uitgegee is. Kyk 20.
(iv). In aansluiting by (1) word daar 'n verband met die "boesman" en *bos-* gesien, *bos-* in die sin van "woud/geboomte/wildernis", maar dit blyk nie altyd uit die verband duidelik of die begrip nie eerder aansluit by "bossie/struik/-kreupelhout" nie. Kyk 3(a), 5, 7, 8, (13, 14), 18, 22.
(v). Nie *bos-* nie, maar *bossie(s)-*, insluitende struikgewas, vorm die grondslag van die Hollandse naam. Kyk 4, 9, 10, 11, 12, 17.
(vi). Die Boesman word só genoem omdat hy sy huis (skerm) tussen of van bossies en struike maak, om redes soos vir beskutting teen wind en weer, of om as jagpos of uitkyktoring te dien, of as fort vir aanvalle en dies meer. Kyk 4, 7, 9, 10, 11, 13, 14. Besondere aandag verdien die uiteensetting van Lichtenstein, nommer 10. Hy sê uitdruklik dat die natuurkind sy naam gekry het van die gewoonte wat die vlaktebewoners het om vir hulle 'n nes te maak deur die slap takke van byvoorbeeld die vaalbos, die saliebos, die waaibos of die witbos eenkanttoe te druk en vir hulle daarin skuil te hou. As die Boesman sy skuilplek daarna verlaat en die takke loop weer uit, neem party soorte *Tarchonantus* die vorm van 'n voëlnes aan.
(vii). Dit lyk of Campbell (nommer 11) sê dat die Boesman sy naam van sy land gekry het, en nie andersom nie. Die gebied wat deur die Boesman bewoon was, was ontbloot van bome en bedek met bossies, en daarom het die streek die naam van *Bosjesland* gekry, en sy klein bewoners is daarvandaan genoem *Bosjesman/-Boesman*, altans, so lees ons dit. Ook 15 se opvatting het hiermee raakpunte. Campbell gee die uitgestrektheid van die gebied aan wat hy as die eintlike Boesmanland beskou het, en dit behoort noukeurig gelees te word.
(viii). Von Wurmb (nr. 13) se verklaring is nie duidelik nie. "Bushmänner" is 'n spotnaam sê hy, en dit is aan hulle gegee weens hulle "Kleinheit" en "Lebensweise". Die "Lebensweise" kan mens moontlik in die sin interpreteer dat hulle hulle agter bosse ophou, maar in die Duitse vorm van die naam (*Bushmann*) skuil geen kleinheid nie.

Bespreking

Daar is verskillende en soms sterk uiteenlopende pogings aangewend om die

oorsprong van die volksnaam *Boesman* te bepaal. Aan die orde was vrae soos die volgende: kom die prikkel op een of ander manier uit Maleis, uit Nederlands, Hollands (soos gepraat aan die Kaap), uit Duits of Engels? Ook aan die orde was die vraag of die naam iets met *bos(jes/sies)* te doen het. Hierdie vraag is sentraal en ons kyk eerste daarna, en verwys nadruklik na die beskouing van J.J. Smith wat beweer "dat die naam van die ou nasie eintlik niks met bosse te doen het nie".

Ons meen dit het álles daarmee te doen. Die Boesman is 'n jagter in eerste instansie. Jagters gebruik gewoonlik soorte wapens om die wild vinnig en effektief dood te maak, gewelddadige wapens soos spiese, assegaaie, knopkieries ensovoorts, wat verwond, kwes, dood. Die Boesman se wapen is, soos Jonker Afrikaner gesê het, 'n "grap": die dryfdinamiek van die bogie is byvoorbeeld swak, ook die pyl, en die Boesman moet sy prooi bekruip om naby te kom, naby genoeg dat die pyltjie die bok kan bereik en sy vel kan prik om die gif van die pylpunt by die aar te bring.

Die bekruipkuns is moeilik om aan te leer. Die bekruiper moet soms tot doodsheid en absolute stilte kan verstyf om onsigbaar te bly. Daarom moet hy elke bossie (selfs in die enkelvoud) kan benut wanneer dit nodig is vir verskuiling. En ook nog die kamoefleerkuns beheers hy buitengewoon deskundig. Hy kan op 'n kaal veld sy eie bossie pluk en dit op die juiste oomblik ongesiens versit om sy doel te benader. Selfs sy huidkleur harmonieer met die bossies en die veld, volgens die eis van die omstandighede.

Sy "bossiekuns", om dit so te noem, dra hy as 'n tegniek oor wanneer hy op veeroof uit is of wraak neem. Hoe klein van postuur hy mag wees, soos 'n jong seun, hoe petieterig sy pyltjies en tingerig sy bogies daar mag uitsien, hy is die vrees van ander grofgeboude inlanders, van die Swartman en die Bruinman, en ook vir die geweerbesittende Blanke is hy, die bossiekunstenaar, die gevaar wat baiekeer skuil in die bossie wat nie 'n bossie is nie. Groter bossies en struike dien hom en sy gesinnetjie ook tot woning. Die Swartman beplan en bou sy hutte in 'n kraalvorm, die Bruinman doen dit insgelyks op 'n nederiger plan, en as daar getrek word, neem hy die stellasie- en matwerk saam, maar die Boesman nie: hy neem nie sy "huis" saam as hy "verhuis" nie, bossies, struike of, in die berge, grotte is immers orals.

Hy is gewoon 'n vlakte- en 'n bergmens wie se bewegings bepaal word deur die verkrygbaarheid van voedsel, by name van wild. Van nature stel hy hom nie in op voorraadskure nie, hy moet in diens van die maag elke dag die veld in vir plantaardige of vir vleesaardige voedsel. "Commandant Nicolas Tjaart van der Walt — a warm friend of the Bushmen and familiar, from his youth

upwards, with the language and habits of that singular race, being asked whether he had discovered any traces, or heard any tradition of the ancestors of the present race of Bushmen having maintained themselves by rearing or preserving any kind of domestic live stock, replied: 'The Bushmen never kept any live stock but a dog and a louse'." (Moodie 1960:125 vn).

Ons benadruk met hierdie gevalletjie die *daaglikse* afhanklikheid van die Boesman van die veld, die daaglikse tepasbrenging van sy veldlore en sy jagtegniek waarin die "bossiekuns" so blywend sentraal is, en dat dit goed denkbaar is dat hy 'n naam gekry het wat hom teenstellend met ander groepe en beskrywend van homself karakteriseer. *Bosjesman* of 'n variant daarvan sou so 'n naam wees.

Dié naam kom betreklik laat op, vir die eerste keer gedokumenteer in die tyd van Simon van der Stel. Dié naam het soveel direkte appélwaarde dat dit ten slotte die ingeburgerde inlandse naam van *Sonkwa* verdring het. Dié naam se grondslag is die rol wat die bossies speel in die lewe van die taai pigmeeagtige volkie wat deur jag 'n oorlewingstryd voer. *Bosjesman* wys op 'n verband met bossies, 'n verband wat onloënbaar is. Die mate van ooreenkoms met die woudmens of bosman van die Ooste, bekend as *orang-oetang,* is toevallig. Die eendersheid tussen die Nederlandse naam vir 'n kabouter, of ook vir 'n paaiboelie, en die Afrikaanse naam vir die *Boesman,* is op sy beurt bloot toevallig, en al is daar raakpunte wat 'n oordrag van byvoorbeeld 'n kabouter en 'n paaiboelie op die dwergvolkie van Suid-Afrika suggereer, word dit nie sterk gesteun deur ons kennis van die Boesman nie.

So 'n oordrag klink weliswaar poëties, maar die punte van verskil laat blyk dat so 'n verklaring in die lig van die geskiedenis geforseer is. 'n Kabouter is byvoorbeeld wel soms ondeund maar is tog in eerste instansie 'n behulpsame, aangename mannetjie, 'n paaiboelie weer is omtrent die teenoorgestelde, is 'n kinderskrik, en tog word albei ernstig as naam vir die Boesman bepleit. Dit is só, terloops gesê, dat die Boesman se kultuur beoordeel word as "primitief", maar 'n oop gemoed moet ook erken dat hy soms die meerdere van sy meerderes is, soos in die bekruip- en verdwynkuns, in spoorsny, in sy kennis van die gewoonte van velddiere, in sy gifkunde of die vermoë om die weer en ook die dag- en naghemel te lees, ensovoorts. E.J. Dunn 1931:9 maak hierdie opmerking: "The Bushman looked down upon the Kaffir as being stupid and ignorant, and considered him neither so clever nor cunning as himself. Certainly the Bushman excelled the Kaffir in his knowledge of natural history, ... was far richer in folklore, and greatly excelled him in the arts of painting and music ..."

Wat ons betref, ons meen die uitgangspunt en die grondslag in verband met die stamnaam *Boesman* is *Bosje-/Bosjes-man* of sy wisselvorm. Verreweg die meeste van die verklarings huldig dieselfde standpunt waarvan ons net enkeles aangehaal het. Nie almal lê die aksent eenders nie, soos dit in die vorige opsomming van die gegewe verklarings geblyk het. Trouens, *bossie(s)* het baie assosiatiewe moontlikhede, en die grense is soms vervloeiend, selfs by een en dieselfde persoon. Om hiervan net 'n enkele voorbeeld te gee: in sitaat 14 verklaar Knudsen 1848 dat die Boesmans in sy gebied sonder huise lewe, maar in 'n bron van 1844 verklaar hy, sprekende bepaaldelik oor die "Art des Häuserbaues" van die Boesmans: "... ihre Häuser bestehen meist aus einigen Büschen und Zweigen unter einem Baum im Halbkreis ohne Dach ..." Ons moet met ander woorde altyd bedag wees dat daar lugspieëlings is, ook in ons pogings om 'n duidelike begrip te kry.

Soos pas gesê, beskou ons dit so dat die beginpunt van die Hollandse naam in sy eerste bestanddeel *bosjes-* is, of 'n variant daarvan. Die volgende vraag is dan: "Hoe het hierdie *Bosjes-man* later *Boes(ies)-man* geword? Smith sê ongeveer dat dit nie kan gebeur op 'n klankwettige manier nie. Smith kan in hoofsaak gelyk hê wat standaard-Afrikaans betref. Franken en Van Oordt vind hierdie stelling so deurslaggewend dat hulle aan vreemde invloed gaan dink het, en wel aan die taal van die Duitse immigrante.

Die feit moet beklemtoon word dat die neiging hom hier voordoen om die Duitse invloed te oorskat op grond van die groot persentasie immigrante wat in die 18e eeu, veral die tweede helfte daarvan, die land uit die Duitse gebied binnegekom het. Die rede vir hulle betreklike geringe invloed was dat die Duitse vaders selde Duitse gesinne gestig het. Hulle is met Kaapse vrouens getroud en het Kaaps-Hollandse gesinne gestig. Wat nou die geval *Boesman* betref: toe na die rede vir die verhoging van die *-o-* van *bosjesman* tot *boesjeman* en *boesman* gesoek is, het Franken c.s. dadelik aan die ooreenkoms tussen Duits *Buschmann* en ons *Boesman* gedink en Duitse invloed veronderstel.

Dit was dan direkte invloed. Hierdie opvatting het 'n mate van steun ontvang. Ons moet egter op bedenkings wys. Ons bevinding was dat die grondvorm van die rasnaam in Hollands op *bosjes,* in Afrikaans *bossies,* teruggevoer moet word, nie op *bos* nie. *Buschmann* gaan binne hierdie belysting van Franken-hulle terug op die verkeerde grondwoord, op *bos,* in Duits *Busch.* As dit die *bosje/bossie* tot grondslag neem, dan behoort die Duits *Büsch-chen-mann* te wees (die *-chen-* gee die diminutief aan, die Afrikaanse *-sie*). Maar dan het die voorstanders van direkte Duitse invloed die verkeerde stamklinker, die [y] in plaas van die [u].

Interessant is dit om nou aan Lichtenstein (sitaat nommer 10) te dink. Hy sê dat die benaming *Buschmann* "eigentlich das *Bosjesman* nur unvollkommen wiedergiebt", want dit berus nie op *bosjes* nie, nie op 'n struik nie ("denn ein Strauch heisst im africanischen Holländisch *boschje (bosje)* ...)", maar op 'n *bos.* Dan vermaak hy hom oor daardie vertalers wat nie die verskil tussen *bos* en *bossie* ken nie. "Man kann sich nicht erwehren" om oor hulle wanbegrip te glimlag ("zu lächeln") nie. 'n *Bos* is immers 'n "Gebüsch, Wald". In feite sê Lichtenstein dat *Buschmann* as vertaling op 'n misverstand berus waaroor 'n kenner van ons bos- en woudarme binneland net kan glimlag.

Die vraag is of *Buschmann* werklik 'n "verkeerde" vertaling, of beter, 'n onvolkome verduitsing is? Ons glo nie. Die fout is onses insiens om te dink dat die Afrikaanse *boesman* onder invloed van *Buschmann* ontstaan het. Ons meen dit is presies andersom: toe *Buschmann* in Duits verskyn het, was *Boesman* reeds daar, en *Buschmann* is niks anders as die Duitse spelling van ons woord nie. *Buschmann* as rasbenaming is, volgens ons voorlopige navorsing, jonk. Hy is skaars gedokumenteer voor 1800.

Ons het 'n interessante aanduiding in die sitate van Kolb en Büttner, nommers 3(a) en 3(b). Hulle is Duitsers en skryf in Duits. Büttner het ons in Duits aangehaal, en hy skryf daar "bosjesmänner". Kolb het ons in vertaling aangehaal. In die Duitse teks skryf hy "Boschjes Männer" (1719:1(378a)), met die verklaring: "das ist: solche Leute, die sich in den Gebirgen und Wäldern aufhalten". Vir die eerste bestanddeel rig die Duitsers hulle na die Hollandse, ofte wel die plaaslike uitspraak. Die "invloed" gaan hier van Hollands op Duits uit, en nie andersom nie. Ons meen dat dit ook van *Buschmann* geld, sodat *Buschmann* 'n bewys is dat *Boesman* ouer is en sy model was. Hy bewys nie wat Franken, Van Oordt en voorstanders van Duits as 'n omwisselingsfaktor vermoed het nie. Dit is ook teoreties moeilik aanneemlik te maak dat die immigrante, hoe belangrik persentueel ook al, so 'n uitspraakvariasie op 'n gevestigde kolonistebevolking kan bewerkstellig oor 'n heel plaaslike aangeleentheid.

Die Engelse het onses insiens 'n beter kans gehad, aangesien hulle wel van die verkleiningsvorm *bosjes/bossies* kon uitgegaan het, wat vir hulle 'n *(Little) Bushman* sou gegee het, maar niemand het Engelse invloed ernstig voorgestaan nie, omdat die Afrikaanse vorm *boesman* reeds gevestig was toe Engelse invloed aktief kon geword het.

As *bos/bosjes/bossies* nie in die Nederlandse en Afrikaanse standaardtaal "klankwettig" tot 'n *-oe*-uitspraak geneë is nie, dan kom die *-os* in die sub-standaardtaal wel voor as *-oes.* Daarvan het onder andere Franken en Van Oordt talle voorbeelde gegee, en wel van die tweede helfte van die 18e eeu af, vergelyk nom-

mer 20 en veral 21 vir vindplase. Naas mekaar bestaan byvoorbeeld *boessiesman* (1752), *boesemans* (1776) en *boesmans* (1788), kyk nommer 21. In Van Oordt se *Taalargief* is verdere voorbeelde van *-os* x *-oes* te vind, ook in veelgebruikte woorde en name soos *landroest* (1770, brief 10, 1783 brief 60 en 63b), *Stellenboes* (1783, brief 63b). M.C.J. van Rensburg se studies oor die verhoging van vokale in die nie-standaardvorm van Afrikaans het ons insigte geweldig verbreed en verdiep, veral oor die verrassende uitgebreidheid daarvan in die onderlaag van die maatskappy, vergelyk sy *Aspekte van die verhoging van die vokale in Afrikaans,* nommer 14 van die *Acta Academica* 1981, en veral die uitkoms van sy ontleding van briewe in *Taalverskeidenheid* 1983. Hierdie vokaalvariasie is ewe gewoon in die taal van die Kleurlinge (vergelyk onder meer J.H. Rademeyer *Kleurling-Afrikaans* 1938) en die Kaapse Maleiers (onder andere in A. van Selms *Arabies-Afrikaanse studies* nommer 1 1951) en in die taal van die Khoekhoen (Nienaber *Hottentots* 1963). Hottentotse plantname soos *kamakos* of *kosnaatjie* is ook bekend in die variasie *-koes-* vir *-kos-* (wisseling *-o-/-oe-* vóór die *-s*), of kyk WAT by *kambroes* e.d.m.

Daar is 'n groot kans dat in die onderlaag 'n breë sub-standaarduitspraak van *boes(-)* lewendig was naas *bos*(-) voordat dit in die toepassing op die stamgroep *Bosjes/Boesjes-man* reeds in 1752 gedokumenteer is. Omdat daar geen ander woord *boes(ie)man* in Afrikaans was nie, was daar geen weerstand teen die wisseluitspraak van hierdie naam nie, en ook nie teen sy [energiebesparende] uitspraak van *Boesman* nie.

Vir sover dit in ooreenstemming met die feite is, is *Boesman* nie van buite af in Afrikaans ingedra nie. Dit het as naam van 'n volksgroep hier ontstaan, en hier sy beslag gekry in die vorm van *Boesman.* Die uitspraak het gegeld as plat en passend by die waardering vir die groep wat as minder-beskaaf gereken is. Moontlik is dit presies hierdie platheid wat die sub-standaardvorm die oorwinning laat behaal het. Dit het 'n bykomende ekspressiewe waarde verkry, en die naam vir die kort mannetjies is daarby self kort.

Die volksnaam het so losgeraak van die beskaafde "spelvorm", en dit is selfs 'n vraag hoeveel van die gebruikers van die naam *Boesman* dit nog verbind met die oorspronklike begrip van mensies wat in bossies hou vir skuiling, by jag en dies meer. Dit is trouens opvallend dat WAT by hierdie woord geen die geringste aanduiding gee dat die naam maar iets met *bos(sies)* te doen het nie.

Die begip het, soos reeds opgemerk is, 'n evolusie ondergaan. In die negentiende en twintigste eeue was die gebruik reeds taamlik vas omgrens. Dit het verwys na die volksgroep wat in eerste instansie wild geleef het, in betreklik on-

herbergsame streke, die jag beoefen het met pyl en boog, 'n primitiewe bestaan gevoer het, dwergagtig van postuur was of somaties sub-normaal was, en so meer. Hulle was as ras duidelik onderskeibaar.

Maar die naam *Boesman* het in die begin onder die Blankes aan die Kaap nog 'n onvaste omlyning gehad. Naas die gebruik van die naam vir die Sonkwas is dit ook gebruik vir nie-Sonkwas wat, net soos die Sonkwas (of die opregte Boesmans van destyds) van die roof gelewe het, ook "Boesmans" genoem is, al was hulle suiwer of gewone Hottentotte. Hulle was uitgestotenes, het geen vee of 'n vaste kraal besit nie, was besitlose verdrewenes wat moes bysteel om te kon lewe, en wat hulle in los groepe saamgesluit het vir gewelddadige oorvalle. Kolb en Büttner vertel ons heelwat van hulle. Opmerklik dat hulle eie stamgenote hulle uitgeskel het as "bosjesmannen". [Terloops, denkende aan J.J. Smith se gedagte dat die Boesmans se naam op oordrag berus van die woord van "kabouter": mens sal by hulle seker nie juis aan 'n groepie kabouters wil dink nie!] Hierdie klas van "Boesmans" het met verloop van tyd klaarblyklik verdwyn, altans, ons lees later nie meer van hulle nie, en die rasnaam het alleen nog, in sy gewone sin, die toepassing aangeneem wat dit vandag nog dominant het.

Hierdie naam met hiérdie toepassing is besig om geïnternasionaliseer te raak, naamlik ten opsigte van 'n algemene naam vir Boesmantale. So lees ons in P.V. Tobias (redakteur) se *The Bushmen* 1977 dat 'n multi-dissiplinêre simposium in Junie 1971 besluit het oor terme vir bepaalde studie-afdelings oor die Boesman, die Khoekhoen en die Neger. Toe is besluit om ten opsigte van die Boesman die naam *San* vir biologiese doeleindes te besig [ras, fisiese tipes ensovoorts], en die naam *Bushman* vir aangeleenthede met betrekking tot hulle taal/tale. Die redakteur spreek die hoop uit dat die stel name wat hulle daar gekies het, internasionaal aanvaar sal word.

In breë verband herinner ons ten slotte aan Lichtenstein se opmerkings oor naamgewing by die Boesmans. Hulle het in hulle geïsoleerde lewenswyse geen dwingende behoefte aan roepname vir mekaar gevoel nie, persone dra nie "name" nie, en so is daar, volgens Lichtenstein, ook geen sibbe- of kraal- of stamname as 'n aktiewe produk onder hulle nie. Alle name is dus aan hulle van buite gegee. Raadpleeg hieroor die slotparagrawe onder die hoof **SONKWA**. Wie 'n goeie "Kort Begrip" van die breë indeling van die verskillende inlandse Santale wil raadpleeg, word verwys na Westphal se artikel "Bushman Languages" in SESA 1970 1/612-3, met bibliografie van sy eie baanbrekende werk op hierdie gebied.

Nota 1: Nommer 8, F. le Vaillant, vra iets meer. Hy gee 'n verklaring oor die toepassing van die naam *Boschjesmannen* wat deur hom van buite af ingedra is. In sy jeug was hy in Hollands-Guinea waar sy vader Franse Konsul was. Daar het Le Vaillant ongetwyfeld dikwels van die woesthede van die bosnegers gehoor, die *Negres marrons* wat ook op die Franse eilande die lewe onveilig gemaak het. Hy het toe aan die Kaap gehoor van die *Boschjesmannen,* en die betekenis en gebruik van Bosnegers het hy op die Kaapse Boesmans oorgeplant. Vir *Boesmans* gebruik hy uitsluitlik *Hoeswaana* of *Houzouanas,* die inlandse name vir die Chinese Boesmans. Le Vaillant sal die lesers net verwar, en daarom het ons sy opvatting in die sitate tot die minimum beperk. Met hierdie verduideliking kan ons nou 'n kort uittreksel gee, en haal aan uit die Hollandse vertaling van sy Eerste Reis, deel 2/1798:304-05: "Onder den naam van *Boschmannen* of *Boschjesmannen* verstaan de bewooners van de *Kaap* en in het algemeen de Hollanders, hetzij in Afrika, hetzij in Amerika, alle kwaaddoeners of moordenaars, die uit de volkplanting wegvlugten om zig de straf te onttrekken; zij zijn, in een woord, hetgeen men in de Fransche eilanden *Negres marrons,* (Bosch-Negers) noemt. Wel verre dan dat deeze Boschjesmannen eene afzonderlijke soort zouden maaken, gelijk men zulks nog kortling geleden gezegd heeft, is het slegts een mengelmoes van Mulatten, Negers, en Mistissen van allerleie soorten, somtijds van Hottentotten en Bastaards, die, alle verschillende in kleur, elkanderen niet gelijken dan in snoodheid; het zijn waare struikrovers, zonder opperhoofd, zonder wetten en zonder orde leevende, aan alle buitenspoorigheden van wanhoop en armoede overgegeeven, laage wegloopers, die niet bestaan dan van plondering en schelmstukken. Zij nestelen op de steilste rotsen en in de ontoeganglijkste holen en brengen daar hun leven door".

Nota 2 (as toegif): Hugo Hahn 1857 *Quellen* 25/225 "Unsere Leute nennen die Buschmänner Ozombusumana (Sing. Ombuzumana), eine Verstümmelung des holländischen Namens. Der eigentliche Name, unter dem sie sonst bei den Ovaherero bekannt sind, ist Ovanguna. Der neue Name wird sicher den alten verdrängen, und die Etymologie wird vielleicht später den Philosophen Kopfschmerzen machen".

[BOESMAN, BOSJE(S)MAN, BOSSIE(S)MAN] ens. II

In hierdie artikel wys ons op 'n terminologiese lastigheid. Mens kan die artikel 'n onderhoof gee van "Boesmans wat nie Boesmans is nie". Dit het te doen met klassifikasie eerder as met die naam vir die groep. Daar is met ander woorde twee "soorte" groepe wat albei *Boesmans* genoem word maar biologies heeltemal van mekaar verskil. Ons het hulle al in sitate in die vorige artikel ont-

moet. In die vorige artikel het ons gepraat oor die pigmee-agtige ras wat vir sy gewone voedsel veral die beroep van jagter beoefen. In wetenskaplike werke word by voorkeur die term *San* vir hulle gebruik. Solank wild volop is, bly hy aan sy aard en lewenstyl getrou. Word wild skaars of onverkrygbaar, dan word die jagter 'n rower en vat "wild" wat privaat besit is, en in sy rooftog maak hy hom dikwels aan moord skuldig. Hy word nou 'n klas, gehaat en vervolg tot die dood toe.

'n Ander reeks omstandighede kan nie-San ook so tref dat ook hulle rowers en moordenaars word, met die gevolg dat hulle in die samelewing gehaat en voëlvry word, en tegnieke moet beoefen om te oorleef, soos om in grotte en gate, in klowe en bosse vir hulle bedags skuil te hou, presies soos voortvlugtige San moet doen. Hulle tree dan op soos die "Wilde Boesmans" wat vleis moet steel, en word nou in naam self "Boesmans", wat hulle etnies nie is nie.

Al sulke armes en verstotenes hoef nie hierdie slag Boesman te word nie. Die Strandlopers en Watermans van Herry het klaarblyklik nie tot die peil van struikrowers en moordenaars verval nie, maar dat sulke veerowende "Bosjesmannen" uit die Kaapse Hottentotte net na 1700 bedrywig was, weet ons van Kolb en Büttner (1719): laasgenoemde toon aan hoedat beroofde Hessekwas verplig was om vir hulle voortbestaan van ander Hessekwas te moes steel en toe deur hulle eie stamgenote "vor bosjesmänner ausgeruffen werden". Beutler 1752 beskryf die toestand waar Hottentotstamme tot die bedelstaf verlaag was en self soos Boesmans geword het. Smith 1830:172 in sy opstel oor "Observations on the origin of the Bushmen" deel die uitkomste van sy studie oor die toestande in die binneland mee en sê oor die saamraapsels wat die koloniste "Bushman, or more properly Bosjiesman" noem, o.a.: "Considering the manner in which their numbers are at present occasionally increased, we may, without much danger of error, attribute their origin, partly to the consequences of war or poverty, and partly association of characters whom crime induced to seek a refuge in the desert, or the habits of a better society expelled from their haunts ..."

Hierdie opmerkinge behoort sekere skynbaar teenstrydige bewerings in enkele sitate in die voorgaande stuk op te klaar.

[BOESMAN, ROOI] (vir die Chinese Boesmans)

Cloete H 1778 in Schutte 1983:72 [in antwoord op vrae van H. Swellengrebel oor die inwoners:] "... er (zijn) verscheijde Natien zooals 1. de Goeijemans, 2. de Gregriques, 3. Bosjesmans in zoorten waar van die van 't bokkeveld en Camies-bergen met groote pijlen en boogen schieten en die van

de Sneeuwbergen met kleijnder pijlen en boogen, waer onder ook rooje Bos-jes-mans genaemt word.''

Schutte G.J. (redakteur) 1983:72 [in voetnoot by bostaande:] ''Diverse Khoisan-groepe, met 'rooije Bosjesmans', ook soms 'Rode Natie' genoem, sal wel die Nama-stam Gei-//Khaun bedoel word''.

Schutte se annotasie berus op 'n vergissing. Die Rooi-Boesmans van die Sneeuberge kan nie gelykgestel word aan die Rooinasie van Groot-Namakwaland nie, met hulle hoofsetel in Hoachanas, amper 'n 1 000 km. verder weg. Cloete onderskei drie ''zoorten'' Boesmans, die derde is die enigmatiese groep in die Sneeuberge, noord van Graaff-Reinet. Hulle het verskeie name, onder die Blankes gewoonlik die *Chinese Hottentotte/Boesmans* genoem, onder die Khoekhoen die *Oeswanas.* Beutler 1752 het vir hulle die naam **DGAUAS** opgeteken, 'n naam wat Gordon 1779 by navraag nie weer teëgekom het nie en waarvan hy nie weet wat om te ''geloven'' nie.

Maar Beutler het gelyk gehad, net soos ook Cloete hier. *D'Gauas* is by Beutler die spelling van */Awa-n* vir ''Rooies'', en nou blyk by Cloete dat die koloniste hierdie Chinese Boesmans inderdaad ook ''Rooje Bosjesmans'' genoem het. Die woord *Chinese* slaan wel op die sterk geel huidkleur wat van 'n Chinees kenmerkend is, maar hierdie ''geel'' sal wel ook 'n inslag van ''rooi'' kon vertoon het, altans by sommiges.

Of die ''geel/rooi-geel/rooi'' die natuurlike huidkleur was of 'n gemaakte, dit weet ons nie. Vir wat dit werd is, gee ons hier 'n aanhaling uit Wangemann 1872:60-1. Hy beskryf die Boesman en sê oor hom onder meer: ''Weil das Sichwaschen gänzlich ausserhalb seiner Tagesordnung liegt, ist er gemeinhin ganz von Schmutz entstellt. Dieser eiserne Bestand wird gemehrt dadurch, dass er sich Gesicht und Brust häufig mit Fett und rothem Ocker, auch wohl mit gelber und weisser Farbe einreibt, oder dass er, um ein Wild zu beschleichen, sich ganz und gar mit dem Staub des Feldes bedeckt, und also ungesehen herankriecht.''

Hoe ook al, ons kan gerus wees dat ''Rooi-Boesmans'' 'n alternatiewe naam vir ''Chinese Boesmans (van die Sneeuberge)'' was.

[BOKSE BASTERS]

Olpp J. 1869 *Quellen* 16/53 ''Vor einem Jahr wollte man David Witbooi [verstaan: van Gibeon, standplaas van Olpp] beinahe über den Grossfluss jagen, weil er den sogenannten 'Bokse' (Bastards, die unter den südlichen Afrikanern bei Blydeverwacht wohnten), die von jeher seine Untertanen

waren, auf ihre Anfrage hin Aufnahme zusagte. Vor 2 Monaten habe ich sie in Goamus aufgesucht. Gegenwärtig sollen sie sich 2 Tagereisen oberhalb Gibeon befinden".

"Bokse" is blykbaar Hollands, die algemene taal van die Basters van destyds, en hou moontlik verband met die bokke wat van die Birinas verkry is. Die Bokse kom immers van die omgewing van Blydeverwacht, die ou Hamis, op 2819 AD, naby die Tswanas wie se Namanaam *Briekwas/Birinas* was, 'n naam wat juis afkomstig is van die feit dat hulle met bokke (in Nama *biri*) boer. Die klaarblyklike verbittering teen die Bokse by die Witboois van Gibeon is seker te verklaar uit die omstandigheid dat die Bokse aan die //Aixa-/ain behoort het, die Oorlamstam wat hom deur sy roof- en plundertogte en sy wreedhede gevrees en gehaat gemaak het.

[BOLANDERS]

Engelbrecht 1936:28 "... People like the Taaibosch and Links are called *Bolanders;* so possibly, though not quite certainly, are also the Seekoeie and the Scorpions ..."

Die versamelterm het blykbaar net 'n Afrikaanse naam gehad en nie ook sy teenstuk in Koranna nie. *Bolander* en *Ondervelder,* in die woorde van Engelbrecht, "generally allude to the locality in which they formerly lived".

[BONDELS, BONDELSWARTS ensovoorts] kyk **GAMINUS**

[BONTES] kyk **KARABERS**

[BOOIS/BOOISE]

Alexander 1838:1/251 "There [te Bethanien] lived under the charge of Mr. Schmelen the chief Amral and his people, the families of the Buys, and the old Namaquas under Habusomop. Amral and the head of the Buys had been in the colony, were therefore called 'overlams', and were cleverer than the Namaquas of Habusomop. The latter were jealous of the superiority of the former; besides, they wanted to get the whole station to themselves ..." [Die Habusomops het doelbewus en opsetlik skoor gesoek en die Oorlamgroepe aangeval. Dit was in 1822]. Aldaar 254 "Mr Schmelen ... now quitted Bethany and retired to Komakas [Komaggas 2917 DC] ... The Overlams also quitted Bethany for a time, ... Amral and his people

went and lived east of Bethany, and beyond the Great Fish river, where they now are; and the Buys returned and took possession of the station, where we found several families of them ..."

Knudsen 1850 in *Quellen* 3/45 "Der alte Jan Booi stellt sich immer mehr als Luegner und Heuchler heraus, der viele durch Spottreden verführt. Er selbst lebt im Honigbiersaufen ..."

Kleinschmidt 1855 in *Quellen* 30/14 "Bei /Kamsis kamen de Booischen Männer zu uns. Sie gefallen mir besser als irgendwelche andern Namaquas, die ich bis jetzt gesehen habe ..." [Die Boois het toe al verhuis noordwaarts met Grootfontein-Suid 2516 BB as die voorlopige kern].

Tindall 1856:37 "Further to the west are the people of Christian Christian, numbering 400, and those of Jan Boois, about 300. They claim the whole of the sea coast from the Orange River to Sandwich Harbour ..."

Kreft 1867 in *Quellen* 3/201 "Ueber Jakobus Boois (Kapitän von Salem) und Jan Jonkers Raubzug sind sie hinreichend unterrichtet ..." [en Kreft noem Jakobus Boois "ein Räuber"].

Kreft 1876 in *Quellen* 3/239 "Der alte Jan ist recht verfallen und dabei so arm geworden, dass er nur noch 2 Kühe hat. Er ist der Mann, von dem Br. H. Hahn 1859 sagen konnte, dass er *allein* imstande sei, einen Missionar zu unterhalten. Nach 4 Tagen verliess ich ihn und fuhr weiter nach dem Saoxab [2415 CB] wo der grösste Teil der Booischen liegt ... Der Hauptgrund aber [waarom Jan Boois en sy groepie nie na Bethanien wil terugkeer nie, soos hulle belowe het] war, dass er [Jan Boois, die Oue] in angetrunkenem Zustand den alten Moses, seinen Onkel, auf öffentlicher Strasse geschlagen hatte. Das konnten sie ihm nicht verzeihen ..."

Kreft 1877 in *Quellen* 3/241 "... Ich möchte meinem letzten Reisebericht noch etwas in Bezug auf die Familiennamen der hiesigen und der etwas oberhalb wohnenden Leute hinzufügen [Kreft skryf uit Bethanien]. Sie wissen, dass sich die hiesigen Fredereks und die anderen sich die Booischen nennen. Nun stammen sie aber alle mit Ausnahme einiger weniger Beiwohner hier von einem Vater. Jetzt habe ich aber den alten Jan, als den Aeltesten der jetzt noch lebenden Brüder, in Bulsport [2416 AB] soviel wie möglich darnach ausgefragt und folgendes verstanden: Es wird darauf gesehen, dass die Leute einen Familiennamen oder wie sie es nach dem Holländischen nennen, 'van' haben. Dazu wählen sie den Namen des Vaters oder des Grossvaters, welcher nun für sie am schönsten ist. So hiess der Grossvater des alten Jan und seiner Brüder, dessen Eltern am Cap herum gewohnt haben, Frederek. Sein Sohn hiess also nach dem Vater Kobus Frederek. Dieser erhielt aber den Beinamen Booi (ob der Name von Baum herrührt oder ob er ihn sich selbst beigelegt hatte, konnte ich nicht ermitteln). Er

muss dann landesflüchtig gewesen sein, denn heute hiess er so, morgen anders, wobei der sich die wunderlichsten Namen erdachte. Wurde er gefragt: 'Bist du nicht Kobus Boois?' so antwortete er: 'Nein, der und ich sind 2 ganz verschiedene Leute, ich heisse Jan Jakhals.' Er war ja unter den Bauern gross geworden und kannte das Nama nicht. Auf diese Weise hat er sich durch geschmuggelt, bis er endlich hier ins Land gekommen ist. Fünf Söhne brachte er mit hierher, die anderen sind alle hier geboren. Der alte Jan muss nun mit Vorliebe den Namen Booi gewählt haben und einige Brüder sind ihm gefolgt. Nun, streng genommen, sind sie alle Frederiks oder Boois. Sodann muss von jeher eine gewisse Spaltung vorhanden gewesen sein, die auch dazu beigetragen haben wird, sich so zu nennen. Denn der alte Jan strebte auch nach der Herrschaft und tut es heute noch mitsamt seinen Kindern, besonders denen seines ältesten Sohnes Jakobus, die in der Nähe von Windhoek wohnen''.

Die artikel oor die **AMAN** behoort vooraf ingesien te word. Ons weet dat die Boois, soms Booise, Oorlamme is, afkomstig uit die Kaapkolonie van destyds, dat hulle, waarskynlik oor Pella, onder die eerste groepe was wat teen 1814 of 1815 na Bethanien aan die Konkiep getrek het. *Bethanien* is die Bybelse naam wat Schmelen aan Uigantes of Klipfontein gegee het en waar hy aan die sterk fonteine 'n sendingstasie opgerig het. Die Boois was nie die enigste intrekkers uit die gebied suid van die Oranjerivier nie. Om een te noem, daar was die **AMBRAALS** (vgl. die artikel).

Die ou en nog stamvaste Namas wat daardie fonteingebied die eerste in besit gehad het, het in verset teen die indringers gekom. Die indringers was weliswaar hulle eie mense, maar hulle het vreemde waardes saamgebring, was ontwikkelder, en ander faktore het bygedra dat 'n jaar of sewe-ag na Schmelen hier sy ou kliphuisie opgerig het, 'n soort ''oorlog'' uitgebreek het. Die aanhaling uit Alexander verwys na die ''opstand'' van 1822. Schmelen is terug na die Kolonie (Komaggas), die Ambraals het vir goed padgegee en hulle uiteindelik in Gobabis neergelaat, die Boois het vir 'n kort rukkie padgegee. Teen 1825 was hulle terug by Bethanien. Die sendingpos is in 1842 weer beset, toe deur Knudsen, maar die Boois het hulle van die Frederiks op Bethanien losgeskeur en weggetrek, veral langs die kusstrook (vgl. Tindall), tydelik met Grootfontein-Suid as hoofplek, maar die grootste groep het verder verskuif tot aan Tsauchabriviertjie 2415 CB en omgewing.

Die stam se naam kom van die Hollandse naam van die stamstigter self, volgens die inligting in ons bronne. Alexander spel dit *Buys* in sowel ekv. (vir die persoon) as mv. Die voorkeurvorm vir die ekv. is by die meeste skrywers *Boois,* hoe-

wel *"(Jan) Booi"* enkele male voorkom. In die derde sitaat uit Kreft word met toepassing op 'n bepaalde enkele persoon sowel *Booi* as *Boois* gebruik.

Ons het volgens die verduideliking wat Jan Booi aan Kreft gegee het, klaarblyklik te doen met 'n naamgewingsprosedure wat geheel en al afwyk van die prosedure wat by stamvaste Khoekhoen in gebruik was, waar die seun die naam van die moeder kry, en die dogter dié van die vader. As die naam van die vader tog gebruik word, kry dit die morfeem *-mab/p* as slotlid. Dit kom ons voor of die ou Khoekhoense stelsel hier vervang is deur 'n nuwe patroon wat aansluit by dié van die Blankes. Jan Booi se oupa Frederik (met sy Hollandse doopnaam) het trouens onder die Boere grootgeword en kon Khoekhoens nie meer praat nie: hy het vroeg "Oorlam" geword en die Europese waardes aangehang, ook in die kwessie van die gee van name. Die verduideliking van kaptein Jan Booi aan eerw. Kraft laat te wense oor, maar die volgende lyk of dit sy bedoeling kon gewees het. 'n Mens moet 'n van hê. Die Oupa het blykbaar nog nie 'n van gehad nie, hy was net *Frederik.* Sy seun, Jan Booi se eie pa, was *Kobus* en sy van was gevolglik *Frederik.*

Die opvallende is dat Kobus Frederik nog 'n "Beiname" gekry het, nl. *Booi.* Vir Kreft is hier 'n onduidelikheid. Die "bynaam" se herkoms kon hy nie vasstel nie: was daar iemand in hulle voorsate of stamboom met so 'n naam, of het Kobus Frederik dit net geannekseer? Hierdie bynaam is 'n tweede "van", 'n alias of plus-naam. Die rede kan ons uit die verband aflei: Kobus Frederik/-Kobus Frederik Booi/Kobus Booi het een of ander strafbare misdaad gepleeg en moes vlug. Om hom hierin te help sodat hy die gereg kon ontwyk, het hy aliasse gebruik, soos "Jan Jakhals", en ook soos "Booi". Vir *Booi* het Kobus Frederik klaarblyklik 'n voorliefde gehad, hy was graag *Kobus Booi.* Ook Alexander 1838:1(259) noem hom "Cobus (Buys)".

Kobus het bepaald gehou van die eufonie van die toenaam en van sy inhoud. Lichtenstein 1811:1/190 vn skryf oor die gevoelswaarde van bepaalde aanspreekvorme aan die Kaap teen die eeuwending en se o.a. met betrekking tot *Booi*: "... ein Hottentott (nimmt es) ebenfalls sehr übel, wenn man ihn, wie einen Sclaven, *Pay* oder *Jonge* ruft, und verlangt von dem, der seinen Namen nicht weiss, geradezu *Hottentott* (hier auch wohl *Hotnot*) oder *Boy* angeredet zu werden". *Booi* word gebruik teenoor iemand wat "vry" is, nie 'n slaaf is nie, teenoor iemand wat aan die oudste bevolkingsgroep behoort en op landsburgerlike regte aanspraak maak. *Booi* is 'n term wat toe nog gesag gedra het, 'n bepaalde statuswaarde besit het, ook daarom in verbinding met ander hoedanigheidswoorde as naam graag gebruik is, bv. as *Kleinbooi, Witbooi* ens. Ook *Booi* was blykbaar nie 'n ongewone persoonsnaam nie en kom voor in bv. hofverslae, vgl.

o.a. Moodie 1960:3/108 waar vertel word van 'n "Hottentot Booy" wat in 1780 op 'n aanklag van moord verskyn het.

Hoe vryelik Kobus Frederik, die stigter van die stam, die toenaam *Booi* vir homself gebruik het, is moeilik om vas te stel. Schmelen het in 1814 juis by hom gebly, en gee aan Campbell 'n lysie van tien kapteins in Groot-Namakwaland, slegs één van die tien dra 'n Hollandse naam, en wel "Kobus Frederick — where I now reside" (kyk Campbell 1813:400), maar hier sonder die geliefde toenaam.

As ons Kreft (derde sitaat) goed verstaan, sou "familieverband" beter op sy volgelinge pas as "stam". Hoe Kobus Frederik-Booi se "stam" tot stand gekom het, weet ons nie. Vyf seuns het saam met hom uit die Kolonie gekom, ander is hier in Bethanien gebore. Daar sal ook nog ander familie aangekom het. Die groepe het 'n redelike beskawingspeil bereik, kan ons aanneem, aangesien die sendeling hom juis by hulle gevoeg het. Van Alexander weet ons dat hy Kobus se seuns Jan, die leier na sy vader se dood, sy broer Hendrik, die snelvoetige en langasem-jagter Hendrik (nie te verwat met die Hendrik van die Velskoendraers nie), Christiaan en Piet baie hoog geag het. Dit was nog voor die tyd van Knudsen toe Jan Booi versleg het en Jakobus Booi 'n "rower" geword het saam met die bendes van Jan Jonker.

Kobus Frederik-Booi was, so lyk dit, 'n man van aansien hier in Bethanien, wat sy misdryf in die Kolonie ook al mag gewees het tot hy uit die land moes vlug. Spanninge het egter na Kobus se dood ontstaan onder die span oor wie hy die kapteinskap gevoer het. Die spanning het 'n eienaardige gevolg gehad, nie daarin dat die stam geskeur het nie, dit is maar die gewone patroon, maar daarin dat die een groep die een naam van die stamstigter vir hulle toegeëien het, en die ander groep die ander naam. Die groep wat in Bethanien agtergebly het (Kreft sê "die hiesigen") , was toe die Frederiks, die ander groep wat weggetrek het tot uiteindelik by die droëloop Tsauchabriviertjie en by wie Jan Booi was, het hulleself genoem die Boois(e). Eerw. Bam sê hy kon die redes vir die splitsing nie agterkom nie. Bam 1879 in *Quellen* 3/248: "Bekanntlich wanderte vor Jahren ein Teil der Einwohner dieses Distrikts [Bethanien] nach Norden und wurde zwischen Rehoboth und Grootfontein [verstaan: Grootfontein-Suid] sesshaft. Der Hauptplatz dieser Niederlassung heisst //Hoeras im Saoxab (Flussbett) ... Auf die Frage warum die Boois — so nennt sich jener Teil zum Unterschied von den Frederiks die, obgleich jene auch den Stammnamen Fredrik tragen — weggezogen seien, so erhält man keine bestimmte Antwort". Kyk egter Kreft, tweede sitaat, vir redes.

[BOSJE(S)MAN] kyk **[BOESMAN]**

[BREIERS EN LOOIERS] kyk **AMSAKWA** ...

BRI kyk ook **BRIEKWAS**

Van der Stel skryf op 23 4 1682 aan Here 17 dat die Namakwas vertel het van twee nasies noordwaarts, die een genoem *Bri.* Op 29 10 1682 skryf hy weer oor die *Bri,* 'n nasie in die binnelande wat hulle 'n 20 jaar vroeër wou bereik het. Die lang uittreksels haal ons nie aan nie, dit is immers oorduidelik dat Van der Stel hier verwys na die **BRIEKWAS,** alwaar die verhaal van die ontmoeting "20 jaar" tevore (nl. 1661) uitvoerig vertel word. *Bri* is gewoon 'n alternatiewe spelwyse vir *B(i)ri-kwa,* die "Bokmense", vir die Tlhaping (Tswanas), dit wil sê nou sonder die meervoudsuitgang *-kwa.*

BRIEKWAS, BLIKWAS, BLIPS, BIRINAS en kyk ook **BRI**

Nieuhof 1660 in 1682:15 "Des jaers zestien hondert en zestigh, deden eenigen eenen lanttoght, en vonden twee nieuwe volken, als *Illunhwa,* en d'andere *Namakkawa* geheten ..."

Van Riebeeck. *Daghreg.* 3/342 o.d. 11 Maart 1661 uit Joernael van Van Meerhof "... ook een volcq, dat se Brijckje noemden ..." [noord van die Namakwas]. Aldaar 3/360-2 o.d. 23 April 1661 "... dat hij [Oedasoa, hoof van die Cochokwas] ... moeste optrecken tegen de Brigodijs, vóór desen abusivelijck Brikje genoemt, om haar te beoorlogen ..." (Dié naam by herhaling in die stuk gebruik, maar spelling daarna as *Brigoudys* (4 maal só op p. 361, 1 maal op 362)). Aldaar 3/443 o.d. 23 Februarie 1662 [Oedasoa is bly dat Van Riebeeck die Namakwas gevind het en hy] "dachte off souden niet alleen de Namaquas, maer oock meer andere volckeren opgevonden hebben ... en als se die [die rivier Vigiti Magna, hier wel die Oranjerivier] overgecomen waren geweest, seyde hij, dat se daer overal ... souden gevonden hebben [ander volkere] als namentlijck de Brigoudi ..."

Dapper 1668:38 "Noch verder te lande in, dan de Namaquas leggen, woont een ander volk, genaemt *Brygoudijs,* daer af weinigh by onkunde te schrijven valt ... De *Namaquas* en de *Brygoudijs* voeren tegen elkander sterke oorlogen".

Tappen 1682 in Raven-Hart 1971:240 "The Hottentots are of three races, namely Hesiquas, Brukwas ['n derde noem hy egter nie by name nie] and these are again divided into families ..."

Schrijver 1689:111 "... tegens 't N. leggen nog drie andere natiens geheeten Glij, Brij, en Blij. van dewelke d'Inquahase platte en dunne koopere plaatjes ruijlen, dewelke sij weder an de ... Namaquas verhandelen; eijndelijck is

nog een slag van volk bij haar bekend genaamt Briqua, 't welk menschenvreeters zijn ..."

Brink & Hop 1761 in VRV 28/54 "... 't Land der groote Namacquas ... strekt ... ten oosten aan de Bricquas ..."

Roos & Marais 1761 in RZA 2/51 [Hulle het opdrag gekry om] "een exact berigt te geeven ... voornaamentlijk van seekre natie Birinas gent." Ald. 53 "... sijnde deese Birina's ..." Ald. 54 "... wanneer deselve [die Namakwas] van de Birinas sprekende, een Enkeld Persoon een Biri noemen, het dierhalven zijne bedenkelijkheijdt heeft, of het Land der dikwils gen. Birinas, niet wel het Rijk van Biri zoude moogen zijn, te meer, dewijl hetselve volgens dies plaatsing in de Land Caarten, niet verre van 't land der Keinamacquas zoude komen te leggen". [Van die Birina(s) kry die Namakwas hulle yster, koper en krale, die yster ens. is vir assegaaie en pylpunte, die krale vir sieraad].

Le Vaillant 1783 in Nederlandse vertaling 1798:5/251 "... een lange keten bergen, die ... hen van de Kaffers, of ten minsten van de Briquas en Berinas scheidden ..."

Wikar 1779 in RZA 1916:2/79 [aanhaling uit Teks A, die gekuiste en taalkundig verbeterde teks vir die goewerneur] "Blicquas, wonende noordwaarts vier dagreisens van de z(uid) o(ostelyken) draay der rivier ... deeze zagtzinnige en vernuftige natie ... Deeze hoofdnatie of Blicquas brengt jaarlijks ... in ruiling tegens vee: yzere en kopere koralen ... assegayen, bylen, elsen, messen ... en andere zaken meer". Ald. 81 [uit Wikar se eie teks] "Blicquoas". Ald. 83 "De helft van de Gyzikoa natie ... zijn bastaard blicquoas". Ald. 120 "... de Gyzikoa ... kunnen alle de Blicquoas- taal spreeken ..." Ald. 124 "Aangaande de andere groote rivier waar de Blip aan woonen, vertellen deeze naties onderscheydlijk van ..." [verwysende na die Kurumanrivier]. Ald. 124 "... deeze Blipsrivier ..." Ald. 121 "Deeze Blip koomen jaarlijks ... langs deese rivier leggen ..." Ald. 122 voetnoot "Blicquoas is de regte naam deezer, maar kort af Blip (dat is t(e) z(eggen) Bok, ook als zy schielijk spreeken komt 't woord Bliras daaruijt, en 't is al maar dezelfde natie)."

Gordon 1779 ms 4e reis o.d. 28 September 1779 [Hy wil na die Briekwas gaan:] "Twee grote dagreisens benoorden hun beginnen de swarte briqua of brinas ..." Ald., o.d. 28 Oktober 1779 [By 'n kraal van Geissikwas:] "Sag verscheide Caffers gesigten onder hen, synde ook van de bitsiana [Tswanas] of briquas ... Sy [die Geissikwas] verhaalden my dat de briquas tot hier toe [aan die Oranjerivier en oos van Upington] gewoond hadden ... hunne naam is bitjoana en niet birina of briqua als by de hottentotten, de coraqua en einiqua hebben hun van hier verdreven ... sy leggen aan de rivier

de koeroemana ..." Ald. o.d. 5 November 1779 "Sag hier twe briquas, synde de ene een regte Caffer, so als lang gedagt heb, en de andere een bastert, hunne taal is deselve van de Cosaas, dog een verschillend dialect en geen ene klap ..." Ald. o.d. 6 November 1779 "De Briquas of moetjoana [Tswana] dragen een kleinder vel van een calf of jong beest onder het grote mantel vel van een hartebeest ..." [By tafereel op landkaart 1779]: "Dese Natie word door de Hottentotten Birinas of Briquas genaamt, en is de geciviliseerste van allen die ik in mijne Reisen in het Zuijder Gedeelte van Africa gevonden hebbe. Birina of Briqua hiet in het Hottentots, *Bokken,* hebbende dese Natie veele bokken, of ruilende vooral dese Dieren van de Hottentotten, dat sy van hand tot hand van den Portugeesen van de kant van Mozambique en Rio La goa Reijlen, sijnde sij seer goede Smeeden. Sij noemden mij verder Noordelijk de Rivieren Khatoe, Mageenj en Koang, synde de laatste, naar haar seggen, seer groot, waarin sy met Canoos van Boomen vaaren, dog kon niet weeten, of hy in de Wester of Ooster zee liep. Dit kan wel de rivier van Rio la Goa, op de 26 graad uijtwatert, zijn: wetende dese Natie van geene zee."

Somerville 1801 in VRV II 10 1979:228 "Once again we return and make a start with the Beriqua's, this name is considered to be a nickname given by the Coranna's who are their enemies, and is not recognised by them. They call themselves Boeshoeanna ..." Aldaar 123: Briqua is a name well known to them ..."

Lichtenstein 1805 in *Archiv* 1808:309 "Briikoah, ein Beetjuana".

Burchell 1812 in 2/216 "Briqua [in voetnoot] the Hottentot word Briqua (Breequa, signifying Goat-men) ... Briqua and Bachapin are the Hot. and Sechuana words resp. for a tribe of Bichuana natives living around the chief town Litakun ..."; en op 1/364 "By barter for beads and tobacco they annually obtain from the Bachapins (called Briquas or Goat men in the Hottentot language) a number of oxen ..."

Smith A 1835 in VRV 21/315 "Gri[qua] briquas; Kor[a] bree (i.e. biri), Modern Kor. brip, brikwa".

Hahn 1881:18 "Here I may add that the Khoikhoi name for Betyuana is Bri or Biri (Briqua of the Cape Records), and this appellation is generally derived from *biri, goat;* thus the Tyuana are the *Goat people.* But I am more inclined to derive the word *Biriqua* from ba-*Beri,* or ba-*Pedi,* or ba-*Beli,* a Tyuana tribe, who formerly lived more to the South, in the present Free State, and are of Suto (Basuto) extraction, who form again a sub-family of the Tyuana ..."

Meinhof 1905:70 "Ich glaube, dass Bleek recht hat, wenn er *berib* 'Ziegenbock', *beris* 'Ziege', Stamm *beri,* von Sotho *'puli* 'Ziege' ableitet ..."

Maingard 1932:116 "Beyond Upington ... were the 'Gysikoa', a mixed race of 'Brikwa' (Bechuana) and Hottentots with the typical appearance of the Bantu, tall and blacker than the latter, and who looked upon themselves as Bechuana although they spoke both SeChwana and Korana. Thus far Wikar had not met the real Korana whom he distinguishes carefully ..."

Die Batlhaping is 'n vertakking (nl. die heel suidelikste) van die Tswana-nasie, op verskeie maniere in ons sitate gespel, sitate wat uit 'n menigte só gekies is dat spellingvariante en betekenis van die Khoekhoense naam vir die betrokke Tswanaseksie uitgebring word waar daarna 'n verwysing is. Eintlik word daar net twee moontlikhede voorgehou. Die gewoonste verklaring is dat *Briekwas* 'n Khoekhoense term is en beteken: die "Bokvolk/-mense". Die ánder is dat die grondwoord nie Khoekhoens is nie (Bleek, Hahn, Meinhof), en Hahn dink bepaaldelik daaraan dat die naam dié van die suidelike vertakking van die Sotho-volk is, nl. van die Bapedi, en dat dit deur die Khoekhoen oorgeneem is, aan hulle klankstelsel aangepas is toe dit op die Bathlaping daar oorkant die Oranjerivier toegepas is. Dit is opmerklik dat die oudste verklaring waaroor ons gedokumenteerd beskik, byna 'n eeu en 'n kwart kom ná die naam die eerste keer opgeteken is (1660).

In die artikel **ILLUNHWA** word verduidelik hoe dit gekom het dat hierdie woord die fantastiese wanspelling van *Bruukwa* is. Die *Il-* is eintlik Hendrik Nieuhof se wanlesing van sy oorlede broer Johan se geskrewe hoofletter *B,* en as ons nou ook die *-n-* herstel as *-u-*, dan kry ons *Bluuhwa,* vir *Bluukwa.* Die wisseling *-l-* en *-r-* vind ons terug by Schrijver se *Blij* teenoor *Brij,* gedeeltelik by Hahn, en oorheersend by Wikar met sy *Blicquas, Bliras en Blip(s).* Hierdie wisseling by die homorganiese *-l-* en *-r-* is baie gewoon in Ou-Kaaps, vgl. o.a. Nienaber 1963:182. Naas *Bluukwa* is goed bestaanbaar *Bruukwa,* met die tweede konsonant 'n *-r-* wat die gewoonste uitspraak van die stamnaam is.

Die grondwoord is *b(i)ri,* by Kroenlein 1889:41 aangegee met 'n "ganz kurzem Vocal" na die anlaut, daarom dat hy in sommige opgawes heeltemal verdwyn en *biri* dan *bri* word. Die eerste vokaal is baie onbepaald en word geskryf as bv. *i(j), e(e), u* en *y* of val net weg (vgl. sitate). Hieraan word die uitgange geheg. Die volste vorm is *Brigo(u)di(j)s,* ook die oudste (Van Riebeeck en Dapper). Ons lees dit so: *B(i)ri-* "bok", *-go(u)-* is soos Nama *-gu,* uitgang van die ml. mv., die *ijs* is soos Nama *//âis* = "volk, werf- of kraalskap", met die *-d-* vir die tongslag en as oorgangsklank, die geheel dan: die "Bok(ke)-volk", die "Kraal van die Bokmense". Ook betreklik frekwent is die stamvorm + die *-n-* van die pl. comm., + die uitheffende "objeks-*a*", in bv. *Biri-n-a,* soms gevolg deur 'n Germaanse mv. *-s* (Roos & Marais, Gordon). Die frekwentste is met

die uitgang van die ml. mv., geskryf *-kwa(s), -qua(s), -cqua(s), -cquoa(s), -koah(s)* en so meer. Dit sluit aan by Nama *gu(+ -a).*

Allerlei afslypings en selfs verskrywings kan aangewys word, bv. *Bri(j)kje* (Van Riebeeck) is moontlik uit die *Briek-* van *Briekwa* plus die Hollandse verkleiningsuitgang *-je.* As Le Vaillant 1783 praat oor die "Briquas or Bremas" (Forbes 1965:124), dan is *Bremas* wel fout vir *Brenas,* gewoner *B(i)rinas,* en Wikar se "haastige" *Bliras,* aangepas as *Briras,* is waarskynlik ook vir *B(i)rinas.* Die kernstuk bly in al die gevalle *b(i)ri/b(i)li.* Wikar wat oor 'n jaar lank onder die Khoekhoen van die Oranjerivier verblyf gehad het en met 'n groot mate van gesag kan praat, verklaar die woord *blip* (Nama *biri-b,* nou *pirib*) as "bok", dit wil sê "geitebok", Engels "goat" (Burchell), net soos ook by daardie betroubare ondersoeker Gordon, en almal gee ook die rede vir die benoeming. Dit is die Khoekhoense naam wat hulle aan die Swart volk gegee het. By die benoeming het handelsoorwegings gegeld. Die melkgewende mak bok het vir bewoners van die dorre streke daar groot voordele ingehou. Hy was gehard, taai, oorlewensvaardig, beweeglik, kon geslag word, en die ooi het melk gehad. Die Khoekhoen se vee was die bees en die skaap. Die Tswanas se vee was die bees en die bok. Die uittreksels vertel die nodige oor die kommersiële onderhandelings met betrekking tot die bok; en op plekke oor die vreedsame naasbestaan waaruit onder andere die Geissikwas en Riviervolk ontwikkel het. Gordon noem die Tswanavolk die "geciviliseerste van allen die ik in mijne Reisen in het Zuijder Gedeelte van Africa gevonden hebbe".

Dit is duidelik die Tswanas wat die ondernemende party was: dit is hulle wat afgekom het na die Khoekhoen met die oog op handel, waaruit eventueel kulturele betrekkinge ontwikkel het en soms gemengde huwelike gevolg het. Dat in hierdie kommersiële en sosiale konteks die Khoekhoen die besoekende Tswana volgens die besondere rol van die bok sal benoem, die bok wat hier 'n tekenwaarde het, lyk oortuigend. Die gesag wat Wikar, Gordon en Burchell dra, om die drie vroegstes te noem, maak die verklaring heeltemal aanvaarbaar, des te meer nog omdat hulle hulle verklarings onafhanklik van mekaar gekry het. Th. Hahn se tentatiewe opvatting van 'n 100 jaar later berus op 'n toevallige, gedeeltelik gerekonstrueerde ooreenkoms in klank wat o.i. nie maklik waargemaak kan word nie.

Volgens die voorstelling wat gegee is, is die toepassing van *bir-* op die Briekwas 'n daad van die Khoekhoen, en wel van die Khoekhoen aan die Oranjerivier (vgl. onder andere die artikel **GEISSIKWAS**). As die naamgewing Khoekhoens is, dan is daar twyfel uitgespreek of die woord *biri-* oorspronklik Khoekhoens is, vgl. byvoorbeeld Meinhof, sitaat hierbo, of Nienaber 1963:224 wat daar oor

Khoekhoense name vir *bok* onder andere skryf: "Opmerklik is (i) dat die naam so laat gedokumenteer is [die oudste optekening is uit 1780-83], en (ii) dan aan net die grensgebiede waar kontak met Bantoestamme bestaan het [met die Xhosa- en die Tswanagroepe], (iii) dat die naam met 'n eksplosiewe bilabiaal begin wat die Hottentotse fonologie in die reël afwys en wat eintlik net in vreemde leehwoorde voorkom in die woordanlautsposisie. Daar bestaan goeie rede om hierdie naam [*bri-i, biriib* ... *poree*] te beskou as 'n woord wat uit Bantoe die taal van die Hottentotte binnegedring het ..."

Die beginpunt was dan dat die soortnaam *b(i)ri-* die stamnaam *Birinas/Briekwas* geword het. In Afrikaans en Suid-Afrikaanse Engels was die proses klaarblyklik andersom: *Briekwa* het *briekwa* geword, uit die stamnaam het 'n soortnaam voortgekom. In teenstelling met die ingevoerde angora- of sybok is daar die inheemse "boerbok" of "mak bok" wat in dele van die land ook bekend is as die *briekwabok.* Volgens die statistiek in SESA 1972 s.v. **GOAT, Boer** (deel 5/212) is 70 % van die boerbokbevolking in besit van Swart volke in Noordwes-Kaap, Uitenhage en Transkei. WAT 1970:528 omskryf die briekwabok as 'n "boerbok met ligte agterlyf en donker voorlyf", en as 'n "Dier met 'n vuil, skilderbont of swartbruin kleur". Nou lyk dit duidelik dat die *briekwabok* sy naam van die *Briekwavolk* moes gekry het. Mens kan sê die briekwabok is die swart-bont of bruin skilderbont Tswanabok. Volgens die inligting waaroor ons tans beskik, is *tswanabok* 'n bevredigende omskrywing, maar dit is nodig om daarop te wys dat *birib* nie net vir 'n Tswanaman gebruik is nie. Engelbrecht 1928 het in die lys van woorde wat hy onder die Korannas opgeteken het, hierdie inskrywing gemaak, die eerste met die uitgang *-b* vir die ml. ekv., die tweede met die uitgang *-s* vir die vr. ekv.: "*birib,* 'n Basoetoekaffer; *biris,* 'n bok". Van Engelbrecht se *birib* kan mens dan 'n mv. *Birikwa en Birin(a)* kry wat nie 'n Tswanagroep aandui nie, maar hierdie (weliswaar nouverwante) Sothogroep.

Om voorlopig saam te vat: Die vernuftige Swart volk noord van die Khoekhoen aan die Oranjerivier het hulle eie naam vir hulleself gehad. Gordon noem hulle die *Moetjoaanaas,* ons die *Tswanas.* Maar die Khoekhoen het aan hulle 'n ander naam gegee met bestanddeel *b(i)ri-,* "bok", en hulle genoem *Birinas* of *Briekwas* (of 'n variant daarvan). Dit verwys na die boksoort wat die Khoekhoen deur die Tswanas leer ken het en wat 'n handelsartikel geword het, 'n waardevolle artikel omdat die bok nuttig was, gehard, en vinnig aangeteel het. Of die Khoekhoen met 'n Khoekhoense woord geopereer het, wil ons nog bekyk.

Aanleiding daartoe is 'n opmerking by Roos en Marais. Hulle sê dat hulle waargeneem het dat die ekv. ml. van *Birinas Biri* is, en dan het dit sy "bedenkelijkheid", dit wil sê dan laat dit 'n mens daaraan dink, "of het Land der dikwils

gen[oemde] Birinas niet wel het Rijk van Biri zoude moogen zijn ...", 'n naam wat hulle op ou landkaarte gevind het. Die ou kaarte van enkeles, bv. van De L'isle en Tirion, bevat inderdaad sodanige inskrywings, bv. De L'isle gee aan 'n "Terres du Roi Biri" net suid van die Steenbokskeerkring, sê tussen 24° en 25° suiderbreedte, in 'n latere uitgawe van sy kaart en nog vóór 1761 staan daar "Rme. [dit is afkorting vir "Koninkryk" in Frans] de Biri", nou vir die gebied weerskante van die Steenbokskeerkring, sê tussen 23° en 24° S. Br. Die opmerklike is dat die Steenbokskeerkring juis en presies deur die suidelike helfte van die huidige Botswana loop, deur die ou "Ryk van Biri", en tewens deur die landstreek waarvandaan Wikar en Gordon se Birinas kon afgesak het. Daar is volgens aanwysing van Roos en Marais dan 'n geografiese verband wat tog moeilik weerspreek kan word. Dit lê baie duidelik ook in die bedoeling van Roos en Marais om 'n onomastiese verband te le. Trouens, dit is die gelykheid in die name wat hulle die meeste getref het.

Indien Roos & Marais gelyk het, dan is dit dalk nodig om enkele verstellings ten opsigte van ons uiteensetting te maak. Kan ons nog met sekerheid aanvaar dat *b(i)ri* oorspronklik 'n Khoekhoense woord is? Hoërop is reeds gewys dat Bleek, Meinhof en Nienaber (en nog name kan genoem word, soos die van Anders) twyfel het, onder andere op grond van die fonologiese stelsel van Khoekhoens, of *b(i)ri-* inheems is. Khoekhoens sal immers geen uitsondering wees om vreemde woorde op te neem nie, bv. vir nuwe begrippe (vgl. woordeboeke onder bv. *brood, druif, geld, huiskat, wyn,* of kyk na die kerktaal), of vir nuwe stamname. Die vraag is of *Birinas/Briekwas* wat sy hoofbestanddeel (grondwoord) betref nie maar net die ou landsnaam bevat nie (die Ryk van Biri), of die Koningsnaam Biri, of moontlik 'n groep- of stamnaam van 'n Swart taal nie. Dit sou die weg tot allerlei spekulasies open. Maar dan is *b(i)ri* waarskynlik nie in eerste instansie Khoekhoens nie. Omdat dit die "Moetjoaanaas" was wat die bokke gebring het, die begeerlike en nuttige bokke, het die gehoorde term vir die Khoekhoen "bok" geword, in hulle taal. Soos gesê, is dit blote spekulasie. Of Roos en Marais ons gehelp het of die saak net verder gekompliseer het, weet ons waarlik nie, maar hulle prikkelende stelling mag nie misgesien word nie.

Nota nr 1: Gordon het op sy kaart 'n tafereel ingeteken met die onderskrif "Moetjoaanaas Huijshouding" en met aantekeninge oor vier kolomme waarin baie belangwekkende gegewens oor die ou Tswanas verstrek word, waarvan die naam deur Gordon hier "Moetjoaanaas" gespel word, op 'n ander plek "Bituanas", die Khoekhoen se "Birinas" of "Briekwas". Gordon stel ooreenkomste vas tussen die Tswanas en die ander Swart stamme ooswaarts, maar ook afwykings onder invloed van die Khoekhoen/San, soos die oorname van die gifpyl en boog. Die Khoekhoen het 'n afkeer van die Tswanas se manier om onder skyn van vriend-

skap hulle teenstanders vergiftigde kos te gee. Die Tswanas is beskaafder as die ander Swart volke en bewoon beter en ruimer hutte en dra beter klere. Baie belangrik vir die tyd is Gordon se grenslyn tussen die Khoekhoen aan die een kant en die Swartes aan die ander kant, 'n lyn wat diagonaal oor Afrika loop van ongeveer die 14° aan die weskus tot die 33° aan die ooskus suiderbreedte. Oor Schrijver se opmerking dat die Briekwas "menschenvreeters" sou wees, lees ons niks by Gordon nie. Vir die historikus is die mededeling van ontwyfelbare belang dat die Tswanas/Briekwas tot aan die Oranjerivier afgesak het maar deur die Khoekhoen teruggedryf is.

Nota nr 2: Opmerklik by die stamname van die *Tswanas (Moetjoaanaas, Be-Chunas, Bitsuanas* ens.) is die *-n-a* van die uitgang, 'n uitgang wat sterk herinner aan Khoekhoense stamname, onder andere ook vir die Tswanas self soos onder die Khoekhoen in omloop was, vgl. *Biri-n-a(s).* Dit lê van 'n ander kant 'n gewig in die skaal. Soos bekend is daar van verskeie kante die gedagte geopper dat *Tswana* 'n groepnaam is wat van 'n ander volksgroep afkomstig is.

Nota nr 3: By **DAMARAS** het ons na die moontlikheid gekyk of die stamnaam nie 'n leenwoord is wat die Khoekhoen van die Damara self gekry het nie. By *Briekwa* is daar miskien dieselfde geval wat gelyklopend aan die van Damara is, nl. dat *Biri-* (met die Khoekhoense uitgang *-kwa* vir die volk) ook die eietaalse naam van die negervolk (die Tswanas) was wat gewoon ontleen is en toe aan die Khoekhoense taaleie aangepas is. *Biri* se primêre funksie was dan om die Biri-volk aan te dui, en die bok het later assosiatief sy naam van die Birivolk gekry, en nie andersom nie, soos gewoonlik veronderstel word.

[BROODDAMARAS/BROODDAMAN]

Rath & Kolbe 1866 in Chapman 1868:2/473 "The Damara language is spoken by the tribes called *Ovahererú* and *Ovambandierú* ... The word is derived from the Namaqua language, and its proper form is *Damân* ... The Namaquas are in the habit of calling all neighbouring black tribes *Damân,* but distinguish *Bread-damân,* northerly agricultural tribes, whom they also call *Navin,* and *Kamaka-Damân,* Cattle-Damara, these being the two tribes whose language is the subject of these lines ..."

Dit word voorgestel dat die name deur die Namas aan die Herero-Bandiero gegee is. In die geval van "Kamaka-Daman" is dit ten opsigte van die eerste lid inderdaad so en dit is reeds bespreek onder **GOMACHADAMARAS,** alwaar. Ten opsigte van die tweede bestanddeel kán dit so verstaan word, selfs al was die naam *Damân* oorspronklik nie Nama nie, maar 'n leennaam wat so volkome in die taal van die Namas opgeneem is dat dit as eiebesit voorgekom het wan-

neer dit op omringende negerrasse toegepas is. Maar *Bread-* of *Brood-* is Europees vir die noordelike landbouende tribus. Vir ons is dit voorlopig 'n nuwe naam. Ons weet nie uit watter taal dit vertaal is nie. Dit word as 'n winspos meegedeel sonder verdere kommentaar. Die segsliede is Rynse sendelinge, Johannes Rath, assistent van C. Hugo Hahn, en Friedrich Wilhelm Kolbe, albei werksaam onder die Herero's.

[**BRUINMENSE, BRUINES** en variasies] kyk [**KLEURLINGE**]

[BUFFELBOUTE]

Dit is 'n groepie van die Groot Korannas (Taaibosse) se suidelike vertakking van die ≠Nu-//áis of "Swart Volk". Die "Swart Volk" aan die Oranjerivier het vertwyg in die *Towenaars* en die *Regshande,* of na hulle hoofmanne deur Wangemann 1872 onderskeidelik genoem die *Goliaths* en *Jacobusse.* Na die Trek en die omswerwinge het ook die groepe in die Vrystaat (Rietrivier, Bethany ens.) verbrokkel en is verskeie ondergroepies rondom 'n leier gevorm en na hom genoem. So 'n groepie was die *Buffelboute,* genoem na 'n Koranna wat op 'n jag deur 'n buffel in sy boud gewond is maar daarvan herstel het en 'n letsel behou het. Lichtenstein 1811:2/415 sê: "(Er) hiess ... Büffelbout, weil ihn einmal ein Büffel zertreten und ihm mit dem Horn den einen Schenkel aufgeschlitzt hatte ..." Hierdie man was lid van die geselskap van Truter en Somerville in 1801. Kyk verder by onder meer Engelbrecht 1936:52 en 55 oor Ou Buffelbout en sy nakomelinge en volgelinge, genoem die "Buffelboute" (die meervoud dus geabstraheer van die enkelvoud uitgaande op *-bout* en nie op *-boud* nie: *Buffelboude* is om begryplike redes afgewys).

[**BÜNDELSWARTS, BÜNDELZWARTS** ens.] kyk **GAMINUS**

C

CABONAS ["VELSKOENDRAERS"] kyk veral **HABOBEN**

Roos & Marais 1762:52 "(Wy) hebben d'Eere te seggen, dat ... het land ... wel door de meergemelde Namacquas werd bewoond, egter onder deselve de volgende onderscheijdene Soorten werden gevonden, als: 1. De Comeincquas..., 2. Tradiamacquas ..., 3. De Cabona's deese werden gevonden aan de rivier de keina, leggende 4: a 5: dag: Reysens van die Tradiamacquas..., zijnde het land dat deese Cabona's bewoonen, doorgaans meede seer klip of steenagtig, welk onverminderd alhier tamelijk veel grof vee gevonden werd, onder anderen een soort van tamme bocken, die ... van geen hoorens voorsien zijn ..."

Hahn Th 1881: 43 [haal in sy Engelse vertaling aan uit Hop se verslag, eintlik uit Roos & Marais, soos hierbo, met 'n identifiserende frase tussen ronde hakies:] "The Cabonas (very likely the //Habona or //Haboben) ... praised the moon ..."

Die identifikasie is sekerlik juis. Die "Keina" is die Geinabrivier wat aan die suidoostelike hange van die Groot-Karasberge ontspring, baie klipperig, 'n egte steenveld. Die bokke, eintlik briekwabokke, is (as bykomende lokaliserende bewys) duidelik afkomstig van die naburige Briekwas aan die ooste van die //Haboben. Op ou kaarte, bv. by Von Francois en by Th. Hahn, word die ligging van die oostelike //Haboben in hierdie streke ongeveer so aangegee. En die naam *Cabonas* is vereenselwigbaar met die inlandse naam van die Velskoendraers, waarvan die grondwoord die *//habo* (= "velskoen") is, en die draers daarvan is dan onder andere die //Habo-*n* (met die *-n* van die pl. comm.), waarop (soos bv. in *Koranna*) die objeks-*a* kan volg, vir *//Habona,* met die *-s* van die Afrikaanse meervoud. Die *C-* of *K-* en die (//)*H-* wissel volgens die spellingstelsel, die dialek en die tyd met mekaar af, sodat *//Habonas* en (//)*Kabonas* gelyk is, waarby, met 'n ander morfeem, *//Haboben* aansluit, soos die naam in latere optekeninge genormaliseer is. Vgl. **HABOBEN.**

Van belang vir ons is: (i) dat ons hier die oudste tot hiertoe bekende optekening van die stamnaam het, (ii) dat die naam die patroon vertoon wat wel die normaalste was, en (iii) dat hierdie afdeling van die //Haboben (of //Kabonas) binne die lig van die geskiedenis taamlik hokvas gebly het, nl. in die bereikbare buurt van die Groot-Karasberge.

Die skoeisel was klaarblyklik 'n uitkennende element: teenoor die eenvoudige sandaal, die */kawus,* met dentale suigklap, kom die ingewikkelder *//hawos* of

//habos, met laterale slag, en wat 'n oorleer het, 'n "oorvel" as bostuk, 'n sandaal wat 'n skoen geword het.

CABUSQUE

Campbell J 1813:282 "Names of the different Tribes of Corannas on the Great River: Cabusque, Stabbers".

Een van die weinige vroeë stamnaamlyste. Dit bevat 15 name onder mekaar, met 'n vertaling aan die regterkant in Engels, of 'n verklaring. Drie van die name is in Kora, twee van hulle met die Afrikaanse vertaling, en een alleen met sy Engelse ekwivalent, nl. *Cabusque.* Die *-que* is wel die gewone *-qua* of *-kwa,* letterlik die "manne", die geheel dan die "Cabus-manne". Engelbrecht 1963:27 verklaar dat ook hierdie naam wat hy in Afrikaans weergee as "Stekers", nie geïdentifiseer kon word nie, daarby lewer hy ook nie 'n transkripsie van die naam in "amptelike" Koranna nie, soos hy meestal by ander name doen. Wel soos *!khâ* "stechen", "zustossen" (Rust 1960:58 (vroeër *!kha(wu)?*), bv. met asgaai by seekoei- of olifantjag.

[CAEPMANS, CAEPSE LUYDEN, CAEBSE VOLCQ] kyk **[KAAPMANS]**

CALIONIES-HOTTENTOTTEN

Albrecht A 1808 in Moritz 1919:112 "...Dieselben Namaquas [aus dem Norden des Landes] kamen auch zu mir; sie tragen nach ihren Kralen den Namen Calionies-Hottentotten..."

Met die skaarste aan weiding en water het Christiaan Albrecht saam met 'n deel van die Bondelswarts van Warmbad af weggetrek, en op pad het hy besoek van "einigen Namaquas aus dem Norden" ontvang. Hulle, die groep van C. Albrecht, was wel op pad na die gebied van Karasburg, waar, soos ons weet, 'n gedeelte van die //Haboben sedert die tog van Roos en Marais in 1762 vir hulle reeds gevestig het. Roos en Marais noem hulle **CABONAS**, alwaar, hulle spelling vir *//Kabona-s,* wisseluitspraak van *//Hobona-s.*

Ons het hier 'n moontlikheid dat die kraal- of stamnaam *Calionies* 'n wanspelling van *Cabonies* is wat by die druk van die verslag van A. Albrecht ontstaan het toe die *-b-* 'n *-li-* geword het. Die besoekers was met ander woorde "Velskoendraers" uit die Karasberg-omgewing.

CAMESON, CAMMESON(SE NASIE) kyk **KAMESON**

[CAPOIDS]

Tobias in SESA 3/1971:95 "... The Capoids comprise the Bushmen and, in a mixed state, the Hottentots, Korana and Sandawe. Thus the term covers the congeries of people commonly grouped as the Khoisanoid or Khoisaniform race or complex of races. The Capoids or Khoisanoids were formerly regarded as one of the five major subdivisions of living mankind..."

Die oorsprong van die term is deursigtig genoeg. Dit is ingevoer deur die Amerikaanse antropoloog C.S. Coon. Kyk sy variant **CAPPOIDS.**

[CAPPOIDS]

Gayre of Gayre 1972:36 "I have spelt the term Capoid...which infers a Cape origin, as *Cappoid.* Technical terms for races are necessary, but wrong inferences can be given when the terms imply geographical locations....it seems better to transform the name to remove from it the suggestion that they came from the Cape Province and adjacent areas of Africa by calling them Cappoids rather than Capoids (or Cape Coloureds)".

'n Volwaardige term daarnaas is *Congoids* (vergelyk Coon) vir Negroiedes en Pigmeë van Afrika (grondwoord: *Kongo*). Wat die inhoud van *Cappoid* betref, sê Gayre onder andere: "...incredible as it may seem at first sight, in the Bushmen and the Hottentot, in some submerged strains of the Melanesians, in elements to be found in north-east Asia, and throughout much of America in the Amerindian races, we have widely scattered stocks, in various degrees of heterogeneity, of an original proto-Mongoloid stock..." (ook op bl. 36).

[CAT PEOPLE] kyk **HOANA**

CAUAS, CHAUAS kyk **KHAUAS**

CAUWERS kyk **GOURIKWAS**

CAWOEKWAS

Valentyn 1726 in 1973:4 "In Maart [1702] hebben 45 Kaapze vrylieden, buyten kennis der Regeering, op een tocht landwaard in na de groote Caboequas (Hottentots van een kloeke statuur, als de Madagascaaren) geweest, zy trokken met 4 Wagens.... beladen met Koopmanschappen... over de Kloof van Hottentots Holland [Sir Lowry's Pass]. Sy waren by de Hoeze-

quaas, Hessequaas... en eyndelyk by de Caboequaas, zynde alle byzondre Hottentotze volkeren, gekomen..." Aldaar 6 "De verste tocht, door de onzen in 't jaar 1704 of 1705 Landwaard in gedaan, is 150 mylen verre geweest, daar men wel 13 of 14derley Natien ontdekte, die toen van de onzen zeer qualyk gehandeld, en onder welke ook de kleine Namaquaas waren, die 1705 (wanneer ik hen met veel verwondering gezien hebbe) de vrede quamen verzoeken. Deze stoute Borgers, waren eyndelyk door de Cawoequaas, de dapperste van alle deze Volkeren, voor welke ook zelf de kleene Namaquaas schrikken, en die schilden van ossenhuyden hebben, daar meenige kogel op afstuyt, gestut". Aldaar in 'n voetnoot op bl. 60: "Forbes identifiseer die *Cawoequaas* (van bl. 6) as 'duidelik die *Chabobe* [Veldskoendraers of *//Haboben*], destyds noord van die Karrasberge".

Valentyn het toegang tot die amptelike stukke gehad, maar hierdie dominee het homself in sy afskrifte en byvoegings die getuigskrif van onnoukeurigheid gegee. Hy het dikwels verwarring gestig, soos ook uit sy lyste van Khoekoense woorde geblyk het. Voor hy die landtog van landdros Starrenburg uit 1705 afskryf, is daar 'n inleiding met vermelding van verskillende reise na die binnelande voor 1705. So noem hy die rooftog van 1702 toe 39 Vryburgers (nie 45 nie) skelmskelm ooswaarts gegaan het tot by die *Caboequaas*.

Die *Caboequaas* was die Xhosas, onder die Khoekhoen bekend soos by Valentyn en onder die amptenare onder variasies van die naam. Kyk by **CHOBOKWAS.** Dit weet ons presies uit die verklarings wat die eerste Klerk Willem Helot van hulle afgeneem het en wat W.A. van der Stel in sy verdediging (vergelyk die *Contra-deductie*) voorgelê het. Maar Valentyn noem die Caboequas "Hottentots van een kloeke statuur, als de Madagascaaren", d.w.s soos die swart en sterk slawe uit Madagaskar. En daarna noem hy dieselfde Caboequas as "synde [een van die] byzondre Hottentotze volkeren".

Die tweede sitaat handel oor 'n ander landtog. Hier is weer *Cawoequas*, maar die wapentuig, die sukses van die Caboequas teen die "stoute Burgers" met geweers wie se koeëls menige kere afgestuit het teen die skilde van ossehuid, maak dit oënskynlik seker dat ook hierdie *Cawoequaas* wel Swartes is, net soos die Caboequaas van 1702, twee jaar vroeër, toe die "geweldige ruylders" (soos W.A. van der Stel hulle genoem het), wel sukses gehad het en daardie Caboequas van "2200 stuks Runderen en 2500 Schapen" beroof het. Oor die etnonimiese aspek is die nodige onder **CHOBOKWAS** gesê.

CHABOBE kyk **HABOBEN**

CHABOUP

Wikar 1779:28/30 "...er (kwam) een party van de Boestjesmans Hottentots uyt de zandveltskraal of Samgomomkoa, deeze hebben vee, maar weynig, zijn tog geene roovers maar omdat ze zig meest met wildschieten en veldkost geneeren worden ze Chaboup of Bossiemans van de Namacq: genoemt." Ald. 32 "...getrokken na Gouns [Koums] alwaar de Zandveltsvolk... haare kraal was...Der capiteynen naam waaren Gouzaap en Ouga, waarvan de laatste mijn reyscamraat en broeder geworden is".

Mossop 1935:14 "Chaboup (Tkaboek), *//Habu,* the Nama term for the San or Bushmen. *//Habu* means wanderers..."

Hoewel die naam Chaboup op 'n *-p* uitgaan en dit die enkelvoudsvorm van die genus masculinum is, word dit gelyk gestel aan die meervoud "Bossiemans" in Hollands. Dit lyk nie of Wikar hom al goed in Nama kon uitdruk nie! *Namacq:* is egter duidelik 'n afkorting vir *Namacqua,* die meervoud. Die Chaboup wie se een kaptein in die persoon van Ouga Wikar se maat en beskermer was, beklee blykbaar 'n tussenposisie. Hulle is Boesmans, en soos ander Boesmans is hulle jagters van wild en veldkossoekers, die bestanddeel *Sam-* in hulle breë groepnaam is bepaald gelyk te stel met *San,* die gewone inlandse naam vir die "Boesmans", en tog is hulle geval anders deurdat hulle vee besit en nie rowers is nie.

Vanweë hierdie teenstelling het hulle onder die Khoekhoen 'n ander naam. Die Namas en die Einikwas noem vir hulle *Chaboukwas.* Ons neem aan dat die naam 'n goeie klank het, dat dit bv. iets vleiends of minstens welwillends bevat, iets soos "mak" teenoor "wild", of "beskaaf" teenoor "ru". Dr Mossop neem die verklaring oor wat ons ook by dr Vedder vind, vgl. **TKABOEK,** 'n naam wat Mossop as variant van *Chaboup* opvat. Soos Wikar die twee name toepas, lyk dit vir ons of die *Chaboup* en die *Tkaboek* nie met mekaar verwar moet word nie. Indien juis, dan is die verklaring wat vir *Tkaboek* gegee word, nie oordraagbaar op *Chaboup* nie en is die vraag na sy betekenis nog oop.

Omdat ons nie seker weet nie, is die versoeking daar om soms te spekuleer, soos ons nou wil doen. Daar is byvoorbeeld die klankooreenkoms tussen *Chaboup* wat onder bespreking is, en die tweede bestanddeel in die naam vir "Katrivier" by Stow 1905:295 in die volgende aanhaling: "This last title [naamlik. 'Gaap and 'Twua'kne or Katse people] is said to have been given on account of these people having pursued a hartebeest across a ford called the Kat Ford on the 'Taba-'Taepoep, or Kat river". Wikar was toe in die buurt van Goodhouse 2818 CD. Ons is nie baie goed ingelig oor bv. Lukas se Katse se posisie op hierdie tydstip

nie, maar ons weet dat hulle ook hierlangs was toe hulle die Oranjerivier bereik het. Daarby het hulle vee besit.

Met hierdie ooreenkoms in name, altans tot op 'n sekere hoogte, en die algemene ooreenkoms in ligging, na dit lyk, duik die vraag op of hierdie *Chaboup* 'n verband mag hê met die "Katse" van Lukas, 'n groep wat minstens tot by Pella was (vergelyk Schroeder 1872 onder **HOANA**).

CHAINOUKWAS, KAYNOUKWAS (en wisselspellings)

Van Riebeeck *Daghreg,* onder datum 30 10 1657 "Desen capiteyn [Chaihantima], woonende om de Oost, was van de Chaynunquas, alsoo met al sijn onderhorich volck offte troup genaempt nae haren oppersten Chaynunquaa, heel rijck van bestiael ende onderdaen van den Chobona..." Aldaar onder datum 15 11 1657 [Die buurstam van die Gorona is die] "Chaynouqua, offte Chaynouna....; Kaynguqua, groote vrunden van Kaynouqua, ende van welcke oock gister eenige met bestiael onder Kaynouquas volcq waren geweest". Aldaar 8 11 1658 "[Trek] na Chainouquas [se] legers, leggende na bericht der Hottentoos al meest op eene streecq omtrent 10 à 12 uyren gaans van hier na de Caep Vals heen uyt..." Aldaar 28 4 1660 [Die tolkin Eva het verneem dat:] "...de Hamcunquas voornemens waren bestiael door de Chainouquas aff te laten brengen, daer den capiteyn Chaihantima dan mede soude van des Chainouquas oversten aen't fort gesonden worden, om aen d'onse te verhandelen..." Aldaar 21 9 1660 [Vryliede was met medewete van die owerheid na die Chainoukwas en het met hulle koning gepraat, Soesöa] "....welcken den rechten coningh van de Chainouquas is ..."

Wagenaer 1666 *Memorie* in BKD 1966: 1/13 "Soo hebeen wij oock nu omtrent ses jaren met de volckeren die oostwaerts uijt wonen en Chainouquas genaemt werden, beginnen in kennis te komen ... zijnde een machtich veerijck volcq, als hebbende in twee besendingen....wel 170 stx [stucks] schoone runder-beesten en over de 400 stx schapen becomen...." [Wagenaar sou weer 'n landtog na hulle onderneem het:] "..... indien ons doenmaals geen tabacq (als de eenigste coopmanschap daer 't meeste vragen na is) niet en was comen te ontbreken..." [Die handelstogte het die Cochokwas se jaloesie verwek en hulle hoof, Oedasoa, was twee jaar lank vanweë sy gramskap nie weer aan die Kasteel gewees nie.]

Dapper 1668:26 "De volken genaemt in de land-tale Chainouquas, zyn tegenwoordigh wel drie maenden reizens te lande in geweken met huis, hof, vrouw, kinderen en vee, en wonen, na het zeggen van d'andere wilden,

zeer na by de Kobonas lant; doch zijn niet boven de vier hondert menschen in getale, maar rijk van schoon vee..."

Nieuhof 1682:14 "De Hottentots...worden verscheidenlijk genoemt...; die dicht aen het fort woonen" [en dan noem hy die Chouriequa (Kaapmans) en die Korrochaukwa (Tabakdiewe), en vervolg:] "Noch is 'er een geslaght *Chemakwa,* met een klok na het woort genoemt. Zy zijn magtiger en rijker van vee als de Kaepmans, doch in 't minste noch niet als de Hottentots, *Kochukwaes* [Kochokwas of Saldanhars] geheten, die zich noch dieper in 't land onthouden...."

Van der Stel S 1686 in RZA 3/97 volgens Godée Molsbergen [redakteur] "Aan deze [die Hankumkwas] waren 't voorgaande jaar geschenken gezonden door bemiddeling van 'een der Kheunouquase Capitainen... en dat aangenaam geweest waren'..."

Bogaert 1702 in 1711:107 "Deze volkeren [naamlik die Hottentotte] zyn in verscheide natien verdeelt.... In eigener taale draagen zy den naam van Sonquas, Namaquas ..., Chaanouquias en zo voort...." Aldaar 108 "De Chainoquas, niet rijk van menschen, maar van vee, en eertyds zich omtrent de streek der Kaap onthoudende, zyn naderhand zo ongemeen verre landwaarts in geweeken, dat niemant thans bekent is, werwaarts zy zich gelegert hebben..."

Wuras 1858:289 "*Chaynunqua.* In !Korana 'Chaynakua'. Those who are swollen or puffy in the face. This does not imply that the whole tribe was so affected; but only according to their custom; should the Chief have a swollen or puffy face, his people would also be called after him. I know a Korana at Vaal River who has such a face and whose surname is *Chayna °eib* [Xâin!aeib] 'swollen or puffy face'." [Suigkonsonante getranslitereer].

Stow 1905:243 "The Hancumqua and the Chainouqua were either different titles for, or subdivisions of, one great tribe. The former appears the more probable. Their chief claimed to be paramount over all the other Hottentot tribes.... It would appear that previous to the landing of the Dutch, this tribe never migrated from place to place. He and his people dwelt in the national mat huts of their race; they bred cattle, and also subsisted by the cultivation of the dacha plant, of which all these tribes were very fond... In 1660 they were located some four day's journey from the fort in Table Bay, in 1663 they were found about 31 miles from it, behind the mountains of Hottentots Holland...Another powerful tribe was the Hessequa...Their language was so different from that of the Cochoqua that they could only communicate through Chainouqua interpreters ..."

Maingard 1931:495 "The localisation of the eastern tribes offers greater difficulties.....Starting beyond the Hottentots Holland mountains, the first tribe

is the Chainouquas or, as they came to be called more frequently in later years, from their old Chief, Soeswaquas. Soesoa himself had told van Riebeeck that his kraals lay four days' journey from the Fort and, in 1660, Sacharias and his followers took five days to reach it, and this accords with their position at Knofflocks Kraal River, a tributary of the Palmiet Rivier, as they were found 29 years afterwards by Ensign Schryver. The other Chainouqua centres were at Bot River and at Tigerhoek" [die verwysings weggelaat].

Theal in herdruk 1964:4/293 "Some remnants of the Chainouqua and Hessequa tribes of former days were still residing in the same parts of the country that their ancestors had occupied. They were free to roam over any land not given out as farms, and to settle wherever they chose. But nearly the whole of them were in service with colonists.... Their old tribal names were quite lost beyond their own society, but among themselves the ancient distinctions were still preserved, and as late as 1815 there was a petty jealousy between the remnants of the Hessequas and the Chainouquas. It was with these people, who all spoke the Dutch language, and who were acquainted with the manner of living of Europeans, that the Moravians began to labour..."

Ons verwys na die sewende hoofstuk in Elphick 1977 se *Kraal and Castle* waarin hy baie los drade saamtrek wat party van ons sitate bevat. Oor die naam *Chainoukwas* het hy self geen wenke gegee nie. Ons verneem reeds by Van Riebeeck dat die "Chaynunquas" as stam hulle naam van hulle "opperste" kaptein gekry het, van Chaynunquaa. Dit is in ooreenstemming met wat ons ken as die gewoonste patroon by stamnaamgewing onder die Khoekhoen. In die geval van hierdie einste stam sal 'n ander naam die term *Chainoukwa* 'n jaar of twaalf later vervang, naamlik **SOESEKWAS**, wat afkomstig is van die naam van die heersende opperhoof in Van Riebeeck se tyd. Dit is weer die gebruiklikste patroon.

Die *-quaa* by die kapteinsnaam by Van Riebeeck is sekerlik te vereenselwig met die uitgang *-qua* van die stamnaam. Dit word beskou as die manlike meervoud (*-qu*) plus die objekskasus *-a*, die "manne van". Dan lyk dit onwaarskynlik dat die kaptein se naam werklik daardie meervoudsuitgang vir homself sou gehad het. Die grondwoord (in die enkelvoud) sal dan waarskynlik *Chaynu-* gewees het. Terloops gemeld: dit is opmerklik dat die eiename soos vir persone en plekke in die Kaapse dialekte as 'n algemene reël geen genusmerker gehad het nie, nie 'n *-b* of *-p* vir 'n manspersoon of 'n *-s* vir die vroulike genusfunksie nie. Nama en Koranna gebruik in sulke gevalle normaalweg wel so 'n merker.

Sover ons kennis strek, is Wuras die enigste wat regstreeks 'n verklaring aanbied. Hierdie Berlynse sendeling van die stasie Bethany (suid van Bloemfontein) het 'n Koranna aan die Vaalrivier geken met die naam van *Chayna °eib*, letterlik "geswolle gesig". In sy *Vokabular der Korana-Sprache*, gedruk in 1922, sê hy op bl.7 sy *ch* se klankwaarde is "the half aspirated gutteral (sic), as the "Dutch g", en die ° is "the deep windpipe gutteral, souding long". Miskien moet ons dit ongeveer so skryf: *xayna-kx?eib*, die eerste lid vir "geswolle/opgeblase", die tweede komponent vir "gesig" (vergelyk ook Nienaber 1963:276). Hierdie (by)naam klink baie soos die stamnaam, en Wuras stel dit daarom aan sir George Grey voor as 'n naam van die kaptein wat sy mense toe vir hulleself oorgeneem het, grammaties aangepas.

Wuras se wenk het goeie punte, maar ook swak punte. Goeie punte is byvoorbeeld: (i). Dit is in ooreenstemming met die manier waarop baie stamme hulle name gekry het, naamlik om die kapteinsnaam oor te neem; (ii). Die kaptein is benoem na 'n persoonsbeskrywende kenmerk (hier: "geswolle gesig") , en ook dié prosedure is in ooreenstemming met 'n bekende patroon. Dink maar aan Cochokwas of "Smalwange", na ons bevinding is dit afkomstig van die kaptein wie se ingevalle wange deur die jukbene des te opvallender was. (iii). Wuras se man met die opgeswelde gesig was 'n Koranna.

Toe die Korannas nog 'n Kaapse stam was, was hulle die bekende Gorachoukwas uit Van Riebeeck se tyd en het hulle dieselfde taal gepraat as die ander Hottentotte rondom die Tafelvallei. Daar is 'n groot affiniteit tussen Kaaps en Koranna waardeur dié twee dialekte hulle in verskeie opsigte van bv. Nama apart stel. Sodra Kaaps en Koranna as dialekte onder die invloedsfeer van die Namataal geraak, word die kragtiger "mode" van Nama dikwels opmerklik. Dit sien ons in die develarisasie van bv. *Cochokwas* tot *≠Ōxōkwas* (**"Smalwange")** , **van** *!Kora* tot *!Ora* ens. Die Chainoukwas as behorende tot die Kaapse dialek en die Korannas wat ook tot Kaaps gereken was, gee 'n goeie grondslag vir vergelyking en vir gelykstelling, soos Wuras gemaak het.

Ons kyk vir eers hoe die naam deur Van Riebeeck opgeteken is. Dit kom iets oor die 30 keer voor. Een keer is die uitgang die *-na*, met die *-n* van die comm. pl. plus die objekskasus *-a* (*Chaynouna*), twee keer het ons 'n *Chainouqar/Chainouquar* waar die *-r* 'n Hollandse *nomen agentis* mag wees of miskien skryffout vir *-s* was, en origens is die uitgang *-qua*, aanvanklik sonder die Hollandse *-s* vir die mv., maar later omtrent normaalweg met die Hollandse *-s*, waaruit ons besluit dat die naam toe al as 'n Hollandse woord behandel is (en sonder dat begryp is dat hy daardeur twee meervoudsmorfeme ontvang het).

Die *-qua* word beskou as synde die *-qu* (in Nama) vir die ml. mv., waaraan vir uitheffing die *-a* van die objekskasus geheg is.

Die eerste komponent is *Chai-*, afwisselend ook geskryf *Chay-*, *Kay-* en *Cahi-*. Alleen met die eerste kennismaking (einde Oktober en middel November 1657) is ook gehoor wat na 'n verkorte of onsekere uitspraak mag geklink het, naamlik *Chanouqua*. Daar is dus 'n redelike konstantheid ten opsigte van die uitspraak van die insetstuk, die *Chai-*. (*Cahi* mag setfout wees vir *Chai*.)

In 'n hoër mate is dit waar van die tweede komponent, die *-nou*. Dit is die vaste vorm, een keer geskryf *-nu(n)-*, anders byna altyd *-nou-*. Ons kan gerus opereer met die vorm *Chainoukwas*, maar darem bedag bly dat in die ander sitate daar wisseluitsprake is, soos *Kheunouquas* by Van der Stel en *Chaanouquias* by Bogaert.

Oor *Chemakwa* 'n afsonderlike woord. *Chemakwa* kom by Nieuhof voor. Raven-Hart 1971:21 vertaal hierdie sitaat by Nieuhof soos volg (eerste sin): "Also there is a tribe called 'Chamaqua' with a click after the word [Chainouqua]". *Chamaqua* is 'n verkeerde lesing by Raven-Hart vir *Chemakwa*, maar ons meen sy interpretasie, naamlik dat die *Chemakwas* die *Chainoukwas* moet wees, is goed. Nieuhof vertel iets oor die Hottentotse inwoners aan die Kaap, en gee die name van hulle wat "dicht aen het fort woonen", naamlik die Kaapmans, Tabakdiewe en die "Chemakwa", en dan die Cochokwas. Dan kan die *Chemakwa* volgens die liggingaanduiding net die *Chainoukwas* wees.

Ons kan dit ook anders vasstel. Nieuhof is in 1672 oorlede, tien jaar na Van Riebeeck se vertrek. Hy het nie self sy *Zee en lantreize* uitgegee nie, dit is tien jaar na sy dood deur sy broer Hendrik Nieuhof gedoen, naamlik in 1682. Hendrik het baie van die name bepaald nie geken nie en het hulle in sy redaksie van sy broer Johan se werk seker gespel soos hy gemeen het dat Johan dit geskryf het. Klaarblyklik het Johan nie 'n goeie hand geskryf nie, met die gevolg dat Hendrik dikwels klei getrap het. Onder **ILLUNHWA** is daar 'n voorbeeld van gegee: Hendrik spel Johan se *Bluukwa* (wisseluitspraak van *Briekwa*) as *Illunhwa* deurdat hy die *B-* lees as *Il-*, *luu-* as *-lun-* en die *-kwa* as *-hwa*. Ons het met *Chemakwa* weer 'n soortgelyke geval. Johan se *-in-* is klaarblyklik gelees as *-m-* en so het Johan se oorspronlike *Cheinakwa* geword *Chemakwa*. Ook Raven-Hart se *Chamaqua* is ooreenkomstig 'n wanspelling van *Chainaqua*.

Daar is 'n besondere onomastiese (*in casu* etnonimiese) rede vir hierdie uitweiding. Dit is die opmerking van Johan oor die "geslagt Chemakwa, *met een klok na het woort...*" (ons kursivering). Wat Johan blykbaar wil sê, is dat die "klok" of suigkonsonant nie voor die naam gehoor word nie, maar later. Na die woord kan dit nie. Dan begryp ons dit so dat die klok ín die woord *Cheinakwa* waar-

geneem is, in hierdie geval voor die *-na-*, omdat ons weet dat dit nie voor die *-kwa* kan wees nie. Johan se *-na-* word deur ander steeds voorgestel as *-nou-* of *-nu(n)-*.

Vir sover ons voorstelling korrek is, word ons so ongeveer gelei om in hierdie *-x-nou* (waar die *x* die 'klok' is) die Khoekhoense woord vir "swart" te hoor. Dit herinner dan, ook in bou, aan gevalle soos *!Gami-≠nus,* lid vir lid "Bondelswart", waar ons wel weet wat die Khoekhoense stamnaam beteken, maar nie hoé om dit te verklaar nie. Wat beteken dan *Chai-≠nu-(kwa)* as bousel? Wat die middelstuk betref, die *≠nu,* sluit dit Wuras se verklaring uit, onder andere omdat Wuras se tweede komponent geen suigkonsonant laat hoor nie, en die komponent as klankbousel bepaald nie met *≠nu* vereenselwig kan word nie.

Het die lid *≠nu* dalk iets met Bantoe te doen? Ons weet nie. Daar is nog soveel wat die geskiedkundige vir ons behoort op te klaar of teenstrydighede om uit die weg te ruim. Die Chainoukwas het nie behoort aan die kring in die onmiddellike omgewing van die Kasteel nie, soos die Kaapmans en Tabakdiewe en Herry se Strandlopers nie. Hulle was bewoners van die sirkel van die "omliggende Hottentotten", soos ook die Cochokwas of Saldanhars noordwes van die Kasteel. Le Roux 1945:20 ag dit moontlik dat die "Eersterivier en die boloop van die Bergrivier, vir praktiese doeleindes, die grens tussen hierdie twee stamme gevorm het".

Dit lyk of die Chainoukwas wes en oos van die Hottentots-Hollandberge hulle weivelde gehad het, tot so ongeveer aan die Breërivier. Büttner (ongeveer 1719) 1970:24 gee 'n beskrywing van die aardrykskunde van die Kolonie van sy tyd en beweer onder andere: "Dieser Platz (wird) de Hessiquas Kloof genennet, weil daselbst derer Hessiquas Hottentotten ihr land begint, das vorhingemelte Koopmansland sich aber endiget...." "Koopmansland" is net die jonger naam van "Chainoukwasland", vergelyk **KOOPMANS**.

En tog sê Dapper 1668 dat die Chainoukwas drie maande ver die land ingetrek het, en Bogaert 1702 dat die Chainoukwas wat "eertijds" aan die Kaap was, sover weggetrek het dat niemand meer weet waar hulle toe woon nie. Dit lyk of die Chainoukwas geskeur het. Die Kaapse Chainoukwas (van Valsbaaivallei en ooswaarts heen) het nog voortgegaan om onder Soesoa, Goeboe, Klaas (Dorha) en later onder Koopman die ou rol te speel van handelaars wat die Kompanjie van vee voorsien het, en wel teen makelaarsloon (Van Riebeeck se mooi woord, hoewel in 'n ander verband gebruik), maar is daar nie ook nog 'n ander gestalsterker groep wat die naam van Chainoukwas behou het nie?

Hoe ook al, Stow 1905 wys daarop dat daar 'n klaarblyklike verband tussen die Hankumkwas en die Chainoukwas moes bestaan het, en hy vermoed dat

Hankumkwas en *Chainoukwas* twee name vir dieselfde stam mag wees. Die Hankumkwas is 'n Khoekhoense eenheid wat fisies groter as die Kaapse Hottentotte is en ook andersins hulle meerdere is, daggaplanters is en goeie handelsvernuf het. Hulle woon grensend aan die Chobonas of Bantoes. Die Chobonas is die oppermeesters, die Hankumkwas wat ongetwyfeld veel van hulle liggaamsbou en hoër kultuur van die Bantoe (deur uitbastering) ontvang het, is die opperste van al die Hottentotse geslag. Die Hankumkwas is nooit aan die Kasteel gesien nie, maar hulle gebruik die Chainoukwas as middelmanne wat hulle vee moet "verhandel". Die Chainoukwas is op hulle beurt die opperste gesagvoerders oor al die Kaapse Hottentotte. As die "khoeque" (opperheer) Soesoa op besoek by Van Riebeeck was, het "niet een Caepman noch Saldanhar off ijmant (sigh) dorven verthoonen", naamlik by wyse van erkenning van die hoër gesag van Soesoa oor hulle. Onder Soesoa staan as sy gevolmagtigde onder die kapteins Chaihantima, ook gespel Chaihanthima of Chaihandima, weer met die bestanddeel *Chai-* en die middelstuk *-han-*, wat by die *Ham-* van *Hankumqua* mag aansluit.

In 'n poging om te kyk of die lid *-nou* van die stamnaam *Chainoukwa* sinvol in verband met *≠nu* = "swart" gebring kan word, het ons op die een en ander gewys wat betref die rang en die bedryf en die moontlike beïnvloeding in fisiek en beskawingspeil van die Chainoukwas deur die Chobonas of Swartes via bv. die Hankumkwas.

Is hierdie feite etnonimies net toevallighede? Vir die Kaapse regering en die koloniste was die Hankumkwas "handelaars" in vee en ook daggaplanters; hulle onderdanige verbondenes, die Chainoukwas, het die rol van middelman gespeel en ook dagga verhandel of gekoop, vergelyk die getuienisse van enkele oorlewendes van die *Stavenisse* en Maingard se gevolgtrekkings daaroor. Nou is die woord vir "(pyp) rook" in Koranna *≠key, ≠gai,* in Nama *≠kai, ≠gai* (vergelyk Nienaber 1963:434), in later Koranna *≠kx'ai* (Maingard).

Dit is 'n vraag of die eerste lid van *Chainoukwas,* die daggahandelaars, wel met *≠kx'ai* = "rook (soos met 'n pyp)" saamgaan. As die Chainoukwas hulle kaptein se naam vir hulle stam oorgeneem het, dan het sy naam miskien beteken: die "Swart Khoekhoeb wat dagga rook". Ons sê nie dit is so nie: ons sê net dat ongenoegsame gegewens so 'n klein moontlikheid kan suggereer. Ons weet byvoorbeeld nie eers of daar wel 'n suigklap voor die eerste komponent was nie. Dit kwel ons dat so 'n belangrike stam se naam nie Afrikaans wil praat nie en sy etymon dig hou.

Daarom het ons bly soek en afgekom op wat miskien nader aan die waarheid mag wees. Die prikkel was 'n inskrywing op die kaart van R. & J. Ottens 1745

De ommelanden van de Goede Hoop ... Oos van die Groenkloofberge is ingeteken "Houtebeens Quartier". Sy naam verskyn in die *Daghreg.* van 18 4 1669, en herhaaldelik gedurende die tweede Hottentotot-oorlog van 1673 af. Hy was die Hollandse Bewind welgesind. Ons weet van hom nog betreklik min af. Hy was 'n kaptein en 'n werktuig van die Blankes in hulle stryd teen die Gorachoukwas en die volgelinge van Gonnema. Dit kom ook voor dat hy bande met die Soesekwas (of Chainoukwas) het. Let op wat sy naam is as dit in Ou-Kaaps omgesit word. "Hout" is *hai-*, sonder tongslag vooraan, en "been" (liggaamsdeel) is *t'nu* en soortgelyke wisselspellinge (Nienaber 1963:214), in Nama */nû* (dieptoon), dieselfde vir Koranna by Engelbrecht en Meinhof. "Houtebeen" is dan in Kaaps *Hai-/nu-b,* en kaptein Houtebeen se volgelinge sal wees: *Hainoukwas.*

Hierdie waarneming nooi ons uit om die saak van die kant van "Houtebeen" weer 'n keer te bekyk. *Hai-* teenoor *Chai-* is nie noodwendig 'n beswaar nie. Ons kry die naam die eerste kere in die *Daghreg.* van 1657 en dan is dit sowel *Chay-* as *Kay-*, in ander sitate het ons ook die eksplosief *k-* naas die spirant *ch-* ([x]), bv. in *Kheu-* en in *Chai-*. By Wagenaer 1973:451 kry ons dit 'n keer as *Heunuquas,* met anlaut *H.* Bekend en frekwent is die variabiliteit by die gutturales en glottales in die Khoekhoense dialekte, dat gutturales glottaliseer en develariseer aan die een kant en ejeksies kan bykry aan die ander kant. Eenvoudiger en bepaalder gestel m.b.t. ons geval hier: *Chai-*, *Kai-* en *Hai-* is dialekties bestaanbaar naas mekaar. Vgl. Nienaber 1963:186 e.v. oor aspekte daarvan.

'n Verdere interessante waarneming met *Houtebeen* as 'n moontlike vertaling van *Chainoukwas* bevat die mededeling van Johan Nieuhof dat daar 'n "klok" (suigklap) voor die *-nou-* van *Chainoukwa* is (soos ons sy opmerking verstaan). Dit klop presies waar /nù (vir "been") deur die dentale slag 'n klok het, die enigste klok in hierdie kompositum. Ons begryp dit as 'n gerusstellende feit.

Ons sien taalkundig geen werklike beswaar teen die moontlikheid dat *Houtebeen* die vertaling van *Chainou-* is nie. As dit waar is dat die *Chainoukwas* hulle stamnaam volgens die gewoonste patroon van 'n groot kaptein verkry het, hier van iemand met 'n hout been, dan moes "kaptein Houtbeen" gelewe het nog voor sy stam aan Van Riebeeck bekend geword het. Toe Van Riebeeck die eerste keer van die Chainoukwas gehoor het, was hulle onder Sousoa. Hy was waarskynlik die opvolger van die ou Chainou- en moontlik 'n seun van hom. Dit kom dan hierop neer dat *Chainoukwas* beteken die "-kwas" of "Mans/Manne" van "Houtbeen", van Chainou-, die kaptein.

Enkele kwelvrae duik nou op. Hoe stel mens jou die "houtbeen" voor? So 'n naam in daardie dae vir 'n Khoekhoen wek moontlik 'n mate van verwondering. Blankes met 'n hout been was ook in die ou dae nie onbekend nie, bv. die Wes-Indiese skipper Pieter Cornelisz. Jol uit die 17e eeu met die bynaam Pieter Houtbeen (vgl. Sepp 1939; 206), en daar was Khoekhoen wat klaarblyklik vindingryk genoeg was om hulle ook so te behelp. Maar die kaptein Houtebeen van ons sitaat en wat in die *Daghreg.* genoem word, kon onmoontlik die kaptein *Chainou* wees na wie die *Chainoukwas* genoem is, as ons stelling hieroor geldig is. Daardie Chainou- het immers geregeer voor Sousoa, en toe Van Riebeeck in 1660 van Sousoa gehoor het, was hy reeds "een seer out man ... ende daerom niet wel cunnende gaen", sodat hy nie self die kommandeur kon besoek nie, trouens, hy het dikwels sy seun Goeboe in sy plek laat optree. Sousoa is in 1663 oorlede, 'n jaar na Van Riebeeck se vertrek. Goeboe het sy vader in 1663 opgevolg. Oor Goeboe moet ons eers iets byvoeg wat dalk van belang mag wees. Dapper 1668:26 vertel o.a.: "Sousoa... heeft eenen zoon genaemt Goeboe, dien zijn rechter been van eenen olifant te pletteren is getrapt, en kan het zelve tegenwoordigh door de verdorvenheid niet ter werelt gebruiken. Wanneer de Chainouquas met hunne negerye opbreken, moet deze Goeboe op een os zitten, en daar op en afgetilt worden..."

Dit is duidelik dat Goeboe, die latere kaptein van die Chainoukwas en opvolger van Souosa, kon kwalifiseer vir 'n hout been maar dit nie gehad het nie, sover bekend.

Daardie ander kaptein wat bepaald wel 'n hout been gehad het en wie se naam in die *Daghreg.* van 18 4 1669 (in die tyd van kommandeur Van Quaelberg) voorkom en 'n vriend van die Hollanders was, nl. *Houtebeen,* sal herhaaldelik gedurende die Tweede Hottentotse oorlog teen die Gorachoukwas en Gonnemans weer genoem word, veral tussen 1673 en 1677. Op 19 Okt. 1677 onderneem Houtbeen (sic) en 3 kapteins om die vyand nie te help nie maar om hulle dood te maak. As ons dan in in die *Daghreg.* van 20 Aug. 1673 lees hoe Cuyper en Schacher 4 Gonnemans met kieries tereggestel het, dan kan die verhaal van hulle gruwelike optrede aangevul word met die beskrywing daarvan in P. de Neijn *Lusthof der huwelijken* (Amsterdam. 1697:226), en dan moet opgelet word dat De Neijn 4 kapteins noem wat die teregstelling laat uitvoer, en een van hulle is juis Houtebeen. Die naam *Houtebeen* kom ons nog eens teë, nl. in Nov. 1705 toe Starrenburg aan die Breërivier 3 krale opgespoor het, die tweede van kaptein Houtebeen.

Uit dit alles leer ons min oor Houtebeen. Hy is 'n kaptein, nie belangrik nie maar tog met gesag wat hy minstens van 1669 tot 1705 uitgeoefen het, hy was

'n aktiewe vriend van die Hollanders, net soos die Chainoukwas dit was, maar of hy werklik 'n lid van die Chainoukwas was, of 'n vertakking van hulle, weet ons nie. Al wat seker is, is dat sy naam *Houtbeen* was, dat by terugvertaling van dié naam in Khoekhoens ons uitkom by wat na *Chainoukwas* lyk, en as dit enige raakpunte bevat, die stamnaam volgens die normale patroon teruggevoer kan word op die naam van die kaptein wat denkbaar verwys na 'n hout been wat hy gehad het. Elphick 1977:124 noem 4 "clan captains", t.w. "Schacher... Kuiper (Dackkgy), Houtebeen (or Manckebeen)". Dit blyk nie op grond waarvan hy die twee laasgenoemdes as alternatiewe name vasgestel het nie.

CHAMAKWA

Van Riebeeck *Daghreg.* 3/310 onder datum 16 Desember 1660: "...de natien die noch verder Noortoostwaarts aff woonen... en die ook de Hamcumquas ... onderdanigh sijn, genaempt de Chamaquas, Omaquas..., dachaplanters ende rijck van bestiael, ende volcq op vaste plaetsen, doch in matte-huysen, gelijcq al de Hottentoos, woonende, ende oocq soo gecleedt ende gesmeert..."

Die name van die vyf nasies is in dieselfde volgorde en spelling herhaal deur Van Riebeeck in sy *Memorie* aan Wagenaar onder datum 5 Mei 1662 (vergelyk onder andere BKD 1966 : 1/34.

Dié naam het blykbaar heeltemal verdwyn, net soos die van die *Omakwas* en ander. As ons goed lees, is die rede hiervoor duidelik aangegee. Hierdie (vyf) nasies, volgens woningbou, kleding en gebruike Khoekhoens, woon in die strook grensend aan die Swart nasies van Monomotapa, en ons kan aanneem ook tussen en onder hulle. Moontlik het die Chamakwas deur ondertrouing in die swart en daar talryke buurvolk opgegaan. Alleen toevallig nog is hulle naam bewaar. Hulle was Chama-manne, ryk "aan bestiael", dit wil sê hulle het baie vee gehad. Slaan die naam daarop? *Chama* stem ooreen met Ou-Kaaps *gamma* = "leeu" (Nienaber 1963: 369-370), maar ook met "vee", eintlik "horingvee/rundvee/osse", vergelyk onder andere plekname soos *Guigamab* ("Een os"), *Kamaboes* ("Beesdood") , of name vir die Herero's soos *Camaga* of *Kamagadamras*, naas *Gomaxa-damras*, waar in al die genoemde gevalle *gama-* of *kama-* 'n wisseluitspraak van die Khoekhoense woord vir "bees/os" is. "Bees-manne" is moontlik en sluit hiervolgens aan by "Bees-Damaras", maar "Leeu-manne" ook, en sluit aan by die stamnaam van Amraal Lambert toe dié stam nog in die distrik van Worcester gewoon het. Lees ook **OMAKWA.**

Oorweging verdien ten slotte 'n boeiende moontlikheid. Is dit nie die stam wat later aan die Oranjerivier opduik as die **CAMAGAKWA** nie, die "Hartebeeste"? Die "hartebees" is in Nama die *//khama*, maar in Kora die *//chama* (Wuras) of *//xamab* (Meinhof) wat fonologies direk aansluit (vergelyk Nienaber 1963: 298-9). Allerlei vrae hang dan hiermee saam, byvoorbeeld dat die Hartebeesrivier waar die Camagakwa-stam in Wikar se tyd gevestig was, sy naam nie van dié antiloopsoort gekry het wat daar mag voorgekom het nie, maar van die Khoekhoense stam wat hulle daar neergelaat het. Hulle moes dan van die noordooste weswaarts na die Hartebeesrivier getrek het. Theal (herdruk 1964:127) skryf na "Chamaquas" tussen hakies in ("i.e./Amaquas)". Taalkundig is dit moontlik, omdat die *Ch-* van die Kaapse dialek in die dialek van die (Klein en Groot) Namakwas die neiging het om te develariseer, byvoorbeeld die *Cochokwas* van die Kaap word aan die Oranjerivier *Ochokwas*. Maar die Amakwas was nie daggaplanters nie, en het nie "noordooswaarts" van die Kaap af gewoon nie. Theal se suigklap stem ook nie ooreen met wat later vir die Amakwas gehoor is nie (naamlik die !). Die vraag van die identifikasie en die betekenis bly nog oop.

Hierdie naam moet nie verwar word met die wanspelling van *Chainoukwas* as *Chemakwa/Chamakwa* nie, vergelyk **CHEMAKWAS**

CHAMAQUA (soos by Raven-Hart) kyk **CHEMAKWA**

CHAMTOUERS kyk **GAMTOUERS**

CHANNISGEIS kyk **KANNISGEIS**

CHARIGURIKWAS, CHARINGURINARS en dergelike

Van Riebeeck *Daghreg.* Onder datum 29.10.1657: "Herry seggende [dat die stamme van Saldanha afkom na die Fort met hulle vee, en praat van:] d' eerste trop inwoonders (Charigrina genaempt) waren gekomen ... de gevluchten trop Charigrina ... waren op haer voorige plaetsen wedergekeert ..." Dieselfde onder datum 31.10.1657 "... eenige waren ...rebellich te weten: Charingurina, die voor ons volcq, als op den 29en verhaelt, gevlucht waren ende naderhandt weder bijgecomen sijn". Aldaar in meervoud "Charingurinas". Bladsy 191 "Charingurinars [wil nie vee verruil nie]". Bl. 192 (7 Nov.) "...eenich volcq van Charingurinas troupen (aen dese sijden van de Groote-Berghrevier woonende ...)" Bl. 196 (15 Nov.)

"Charingurina, welcke anno passado ons *Robbejachts*-volcq hadden overvallen, 't coper affgenomen ende gemeent de clop te geven ..."

Van Riebeeck 1659 *Daghreg.* onder datum 3.2.1659 [Van Riebeeck se Instruksie aan Vryburgers wat die land op eie inisiatief wil verken, en van wie hy graag iets oor die Namakwas wil leer:] "... op de Saldanha-wegh na de Hosomans, sijnde clijne Charigurinars ofte Chariguriquas, om door deselve gewesen ofte gebracht te worden bij de groote Chariguriquas die ... kennisse hebben met die Namanas ofte Namaquas ..."

Van Riebeeck 1662 *Memorie* in BKD: 1/33 "... de Cleijne Chariguriquas, een volcq soo sterck omtrent als de Goringaiquas, die haer meest onthouden tusschen de Saldanhabaij ende ten halven tusschen 't Robben ende Dasseneijland, ongeveer 4 a 5 uijren gaens van de zeecant in 't landt, onderhorige doch rebel geworden sijnde van Oldasoa, wiens vee-hoeders sij plachten te wesen; datse naderhant haer selffs hebben g'approprieert ende daerom van al de Hottentoos niet willende bekent worden voor een volcq die een Choeque ofte Hunque hebben, dat een erff Coninck off overste wil sijn. 't Isser altoos soo mede gelegen dat sij't vast voor haer selfs weten gaende te houden, voor soo veel het nu begint te schijnen ende door de vrese die Oldasoa soude hebben voor de Namaquas daer de grote Chariguriquas frequentatie ende alliantie mede gesocht ende becomen hebben, die bij d'onse nu cortelingh na langh reijsen oock sijn opgevonden..."

Dapper 1668:24 "De grote en kleine Karichuriquas en Hosaas leggen meest in de dalen en daar ontrent van de Saldanha-Bay. Zy erneren zich, nevens de Kochoquas Saldanhars, mede met zeer schoon vee, hun eenigste hoop en betrouwen ..."

Bleek 1858:25 "The *Charigruqua, Grigriqua* and *Griqua* are, probably, the same tribe..."

Wuras 1858 in BS:3/289 "Charingarina. In !Korana 'Charicharina'. *Those who sprinkle water, as we do with a watering pot. Very likely they did this, in order to keep their young tobacco-plants alive*".

Vedder 1966:114 "Chariguriqua in the neighbourhood of St. Helena Bay. Obviously it is the same tribe elsewhere called the Gouriqua, from which the word Grigriqua is formed. The real name of the tribe was ≠Kari-huriqua = *i.e.* the small (≠kari) tribe which lives at the sea (-hurib = sea). This tribe was afterwards known under the name Griqua .... During the first half of the 18th century they wandered about in the neighbourhood of the present Clanwilliam. By then they had European blood in them. Later they mixed with nomadic Bastards. Consequently they called themselves Bastards with pride ..."

Die problematiek van die geval hang saam met die vraag of die *Chariguri kwas* 'n verband het met die Griekwas, en indien wel, wat die verband is. Is hulle dieselfde, sodat *Griekwa* net 'n naam is wat deur ineenskuiwing en verkorting regstreeks ontstaan het uit *Chari-guri-kwas,* of denkbaar uit *-Gurikwas?* Of uit ander voorvorme soos *Grigrikwas?* Dr Vedder beskou die Griekwas as 'n voortsetting van die ou stam van Charigurikwas én met behoud van die ou stamnaam wat met verloop van tyd verslyt het tot *Griekwas.* Daarin word hy gevolg deur ander, bv. deur. Elphick 1977:134. Vedder is hiermee nie die eerste nie, die vermoede van gelykheid in naam is byvoorbeeld deur Bleek in 1858 uitgespreek (kyk aanhaling) en oorgeneem deur onder andere Fritsch 1872:266.

Ons beskou die naam eers nader. Dit is drieledig, met 'n voor-, 'n middel- en 'n eindstuk. Die eindstuk is die uitgang wat die meervoud uitdruk. Daar is twee, die *-na* en die *-qua,* in feite die *-n* en die *-gu,* elkeen "versterk" vir uitheffing deur die toevoeging van 'n *-a,* die sogenoemde *-a* van die casus objectivi. Die *-n* is die uitgang van die gemeenskaplike meervoud, *Charin-guri-n(a)* kan weergegee word met "die *mense* (mans, vrouens, kinders, oud en jonk, ens.) van die Charin-guri". Die *-gu* is die meervoud van die manlike geslag, saam met die *-a* van die casus obj. *-qua,* in die ou tyd gewoonlik gespel *-qua,* sodat *Charin-guri-qu(a)* op sy beurt weergegee kan word as "die *manne* van die Charin-guri".

Elkeen van hierdie twee meervoudsuitgange van Khoekhoen kan 'n Afrikaanse uitgang bykry, sodat *-na* kan word *-nas* of *-nars,* en sodat *-qua* kan word *-quas.*

Die stamnaam het ons in Van Riebeeck se *Daghregister* 46 keer genoteer, 7 keer soos in Khoekhoens (dit wil sê met *-na* en *-qua*) en byna 40 keer soos in Afrikaans (dit wil sê met *-nas*/*-nars* of met *-quas*). Daaruit kan ons aflei dat die stamnaam minstens in 85 % van die kere behandel is as 'n Afrikaanse (of ingeburgerde) woord.

Die voorstuk maak 'n aanmerklik konstante indruk. Die stam is 28 keer gespel as *Chari-* (een keer gespel *Cari,* een keer *Ghari*) en 17 keer *Charin* (een keer *Charing*). Die vokaliese opvolging is konstant. Die enkele afwyking lyk na 'n toevallige omruiling, naamlik *Charugiriquas* vir *Chari-guriquas,* die vorm wat as sodanig 2 keer (uit 46 noterings) voorkom en die frekwentste is. Hoewel geen aanduiding van die suigkonsonant se aanwesigheid of aard verkry is nie, kan met vertroue die eerste komponent aanvaar word as *Chari,* vokaliese opvolging *-a-* en *-i-*, en die anlaut as 'n stemlose hoë agter konsonant. 'n Rekonstruksie soos *kh?ari is onses insiens verdedigbaar, en *≠khari* = "klein", soos voorgestel deur Vedder vir hierdie voorstuk, is 'n patroonmatige moontlikheid.

Die middelstuk vertoon ook 'n merkwaardige konstantheid. Die stam is 42 keer uit die genoteerde gevalle van 46 *-guri-*, tel daarby 2 gevalle van 'n gereduseer-

de vorm *-gru-*, totaal 44 of byna 96 %. Die afwykings is een maal *giri*, en een maal *gri*.

Om die beeld oorsigtelik te maak, en as ons al drie die stukke telkens as een woord saam hierby beskou, dan stel ons vas dat die frekwentste skryf-, en dus uitspraakvorm *Chari-guri-quas* is, naamlik 22 plus 2 reduksievorms, totaal 24, dus 52 %. Hulle is die "Chari-guri-manne".

Merk op dat die eerste komponent *Chari-* is. Daarna kom die *Charin(g)-guri-nars* (plus gevalle wat uitgaan op *-nas* en op *-na*) met 'n totaal van 17, dus 37 %. Hulle is die "Charin(g)-guri-mense". Merk op dat waar die meervoudsuitgang 'n *-na*, 'n *-nas* of 'n *-nars* is, die eerste komponent op 'n nasale element uitgaan (Chari-n/ng), en waar dit 'n *-qua* of 'n *-quas* is, dan is die voorstuk sonder die nasale element. Hier is klaarblyklik 'n konklusie te trek. Verder nog: vir sover 'n verband tussen *Charigurikwas* en variante en *Griekwas* gesoek word, sal dit bepaald merkwaardig wees dat ons 'n vorm met *-giri-* of *-gri-* in hierdie noterings uit Van Riebeeck se tyd slegs twee keer teëgekom het. En vreemd genoeg, een hiervan is die allereerste keer dat die stamnaam opgeteken is (kyk sitaat nommer 1 hierbo), dan as "*-gri-*na".

Dit is ten opsigte van die twee hoofvorme *Chari-guri-quas* en *Charin(g)-guri-na/-nas/-nars* dienstig om kennis te neem van die feit dat die tweede vorm chronologies die eerste kom. Hy is geleidelik deur die eerste vervang en toe so ongeveer verdring, dit wil sê die *-quas*-vorm het die norm geword.

Ten slotte word oor die skriftelike optekenings van hierdie stamnaam in die vorme hierbo genoem, nog een vraag geopper. Dit geld die uitspraak van die tweede komponent, die *guri* en *gru*. Daardie *-u-* word deur persone wat ons hier ondervra het, byna deur die bank gefoneer as 'n [u], byvoorbeeld soos 'n Engelse uitspraak daarvan. Al die hierbo gebruikte gevalle is afkomstig uit die *Daghregister* en is uit die pen van Gabbema, van Hendrick Lacus (byvoorbeeld onder datum 10 Maart 1660) en van Van Riebeeck, dit wil sê geskryf deur Hollanders en bedoel vir Hollandse betrokkenes. Daarom meen ons dat die *-u-* in die naamdeel *-guri-* en *-gru-* uitgespreek moet word as 'n geronde [i], met ander woorde as 'n [y]. Indien juis, dan verteenwoordig *-giri-* en *-gri-* gewoonweg net die ontronde uitspraak. Dr Vedder se tepasbrenging van die *Gouriqua* in hierdie verband moet afgewys word. Vergelyk die bespreking van **GOURIKWAS** op sy alfabetiese plek.

Ons moet nou iets oor die stam sê om uit die geskiedenis hulle identiteit te probeer vasstel.

Die eerste vermelding van hulle in die *Daghregister* kom voor op 29 Oktober 1657, vyf en 'n halwe jaar na Van Riebeeck se landing (kyk eerste sitaat). Hulle word genoem 'n "trop" (elders ook 'n "troup") wat in die omgewing van Saldanha af gekom het om skape vir draadkoper en tabak te verhandel. Ons verneem dat hulle maar skrikkerig was en gevlug het, en om 'n goeie rede: hulle het 'n slegte gewete gehad en 'n slegte reputasie. Die uittreksel onder datum 15 Nov. 1657 herinner daaraan dat die Charingurinas die vorige jaar die bemanning van die *Robbejacht* oorval en beroof het. As oor hulle gepraat word, herinner Van Riebeeck voortdurend aan hierdie voorval. Hy noem hulle elders "seer dangereus" en "die troulose troupen" (onder datum 30 Nov. 1657). Hulle is, na dit voorkom, 'n liggeraakte, hooghartige en veglustige groep, "rebellich" (tweede sitaat). Ons verneem kort-kort dat hulle in 'n getwis of in oorloë betrokke is, so onder datum 31 Oktober 1657: "Charingurina... sijnde maer redelijck onderdanigh den Chobona ende oorlogh voerende tegen (de) Chaynunqua om eenige particuliere questien onder haer ..." As Van Riebeeck onder datum 16 Desember 1660 'n opsomming gee van die reeds bekende stamme, dan noem hy ook "Chariguriquas, sonder gecoren oversten, maar rebellen van [rebellerende teen] de Cochoquas ..." Pieter van Meerhoff se Dagverhaal vertel onder 7 April 1661 dat hulle aan die Olifantsrivier in aanraking was met "Hottentoos genaempt Chariguriquas voor desen [vroeër] in oorlogh met Oedasoa ... en denselven heefft haer alle de beesten affgenomen ..." Nou het die Chariguriquas 'n bondgenootskap met die Namakwas gesluit. Onthou moet word dat Oedasoa die wettige opperheer van die Saldanhars is asook van die Charigurikwas, sodat die Charigurikwas hier in rebellie met hulle eie opperheer is en hulle bowendien aansluit by die Saldanhars se noordelike teenstanders, die Namakwas. In verband met hulle onderdanigheid aan Oedasoa kan meer besonderhede in die *Daghregister* 3/423 gevind word.

Die verbintenis tussen die Charigurikwas aan die een kant en die Cochokwas of Saldanhars aan die ander kant, soos geblyk het uit die stukkie gekiedenis wat hierbo gegee is, maak dit in 'n hoë mate seker dat die Charigurikwas gelyk gestel kan word met die familie waartoe ook die Gregirikwas/Girikwas behoort. Herhaaldelik word verwys na die omgewing van Saldanhabaai as hulle weivelde, en dus hulle lêplekke. Toe hulle dit gewaag het om die eerste keer in Oktober 1657 na die Fort te kom om handel te dryf, nog baie versigtig oor die insident met die *Robbejacht* wat hulle die jaar vantevore oorval en beroof het, was hulle nou in die nuus. Hulle is tot handel gelok met hoër pryse, buitendien was hulle redelik naby, "aen dese sijden van de Groote-Berghrevier woonende" (*Daghreg.* 3/192).

Die Charigurikwas het bestaan uit twee vertakkings. Die eerste vermelding hiervan in die *Daghregister* is op 3 Februarie 1659 in die *Memorie* wat Van Riebeeck (onder sy handtekening) aan 'n klompie vryburgers saamgegee het toe hulle op eie risiko die binneland wou verken. In die besonder wou Van Riebeeck meer inligting oor die Namakwas hê met die oog op veehandel. Goeie gidse na die Namakwas sou die Khonaikwas wees, maar as hulle ongeneë is, dan moet die vryliede eers na die Hosomans of Klein Charigurikwas gaan wat hulle dan by die Groot Charigurikwas kan bring, 'n faksie wat met die Namakwas in verbinding is (vergelyk die aanhaling hierbo vir 3.2.1669).

Die Klein Charigurikwas woon aan die suidekant van of duskant die Groot-Bergrivier waar hy sy bog maak om in die St Helenabaai die Atlantiese oseaan te bereik. Hulle is met ander woorde gedurig in (dikwels vyandige) nabuurskap met die Cochokwas of Saldanhars. Waar Van Riebeeck vroeër oor die Charigurikwas (Charingurinars) gepraat het, was dit, so weet ons nou, oor die Klein Charigurikwas, die faksie wat die naaste aan die Fort was en van wie hy die woon- en weiplek noukeurig genoeg aangegee het.

Oorkant die Bergrivier, na Piketberg se kant toe (lees by onder andere Coetsé van 1760), ooswaarts na die Kouebokkeveld- en Sederberge en noordwaarts was die ander oorlogsugtige "Charigurikwas" wat Van Riebeeck voorlopig nog genoem het die "Groot Chariguriquas". As Van Riebeeck in 1662 voor sy vertrek na die Ooste sy *Memorie tot Informatie* aan sy opvolger Wagenaar opstel, en daarin oor die Khoekhoen praat, dan noem hy die aan hom bekende stamme met heelwat besonderhede, veral ten opsigte van die Kompanjie se handelsbelange. Die sitaat is volledig opgeneem.

Nou is die Klein Chariguriquas baie nader aan die Fort, so omtrent in die omgewing van Moorreesburg, Riebeek-Wes en Malmesbury, hulle status is veel geringer, hulle is nog onderdane van die Cochokwas, het nie 'n eie hoofman of "erfkoning" meer nie, hulle was die skaapwagters van die Cochokwas, maar het in opstand teen die oorheersers gekom en na die veeroof is hulle nie meer gereken nie. Wat Van Riebeeck eintlik wil sê, so lyk dit, is ongeveer dat die Klein Charigurikwas wel nog in getalle so sterk is as die Goringhaikwas of Kaapmans (ongeveerr 300 "weerbaere coppen") , maar tans deur hulle getwis en oorloë verarm is en ook as volk onbelangrik en as handelsvennoot betreklik waardeloos geword het. Daar is kennelik 'n groot verbrokkeling aan die gang. As Wagenaar vier jaar later op sy beurt 'n *Memorie* (ter Informatie) opstel aan sy opvolger en "toegesonden verlosser" Qualberg, dan noem hy die "Chareguriquas" alleen nog een enkele keer met naam (BKD 1966:1/71). Dapper 1668 (sitaat) se informant onderskei wel nog tussen die "grote en Kleine Karichuri-

quas'', dog nou met vooropstelling van ''Grote''. Dit is onnodig om besonderhede van die verloop verder te gee. Feit is dat die verwysing na die Klein Charigurikwas van ongeveer 1673 afgeneem en toe verdwyn het. In die plek daarvan het gekom *Gregriquas* of 'n variant daarvan, en dan met toepassing op die ander tak, die ''Groot Charigurikwas''.

Dit stel ons weer voor die vraag wat die stamnaam beteken.

Soos hoërop vermeld, is daar geen vaste aanduiding van die betrokke suigklap voor die eerste lid nie. Ons moet die vraag sonder daardie hulp aanpak. Afgaande op wat ons buite die taal om weet, is daar twee assosiatiewe moontlikhede. Omdat die Klein Charigurikwas suid van die Groot-Bergrivier woonagtig was, dit wil sê volgens die loop van die rivier aan die linkerkant, kan die naamdeel *Chari-* gebaseer gewees het op Ou-Kaaps *//khare,* in Nama *//are,* betekenende ''Links'', soos byvoorbeeld gebruik is vir die benoeming van die Korastam ''Linkshande'', maar dan vorm hierdie ''links'' geen teenstelling met 'n ''regs'' in bv. *Gregirikwas/Girigrikwas* nie, want daar is geen *ām* (Nama) of *kām* (Ou-Kaaps vir ''regs'') in *Gregirikwas* ens. nie, dit wil sê met die ander vertakking nie.

Tweedens, as ons *Chari* gelykstel met Nama *≠khari* = ''klein'', dan vorm dit wel 'n teenstelling met ''groot'' vir die Charigurikwas oorkant die Groot-Bergrivier. *Charigurikwas* is dan die ''Klein-Guri-manne'', en *Klein Charigurikwas* is in die geval letterlik die ''Klein Klein-Guri-manne'', of met ''Groot'' vooraan, die ''Groot Klein-Guri-manne''. Maar nou, as iemand die betekenis van *Chari* in hierdie samestelling nie ken nie, dan is daar niks vreemds in die voorvoeging van die twee byvoeglike naamwoorde *Klein* en *Groot* nie. By **GREGRIKWAS/GIRIGRIKWAS** sal ons aantoon dat onses insiens die eerste element (die *Gri-* of *Giri-*) daar as ''Groot'' te verstane is, en dat dit 'n teenstelling vorm met *Chari-* in *Charigurikwas.* Dr Vedder het onses insiens gelyk met sy verklaring van net hierdie woord in hierdie naam.

Wat nou oorbly, is die betekenis van *-guri-*. Ons bespreek dit nader onder **GRIEKWAS''** en sal dan ook daar verwys na Wuras se verklaring. Maar eers moet van die artikel **GRIGRIKWAS** kennis geneem word, omdat dit die tussenstuk vorm.

Om saam te vat: ons vereenselwig ons met die verklaring dat die komponent *Chari-* leksikaal beteken ''klein''.

CHAUEIKWA kyk **KOUWIJKWA**

CHEMAKWAS

Nieuhof 1682:14 "De Hottentots ... worden verscheidenlijk genoemt... die dicht aen het fort woonen" [te wete die *Chouriequa* (vir: Kaapmans) en die *Korrochaukwa* (vir: Tabakdiewe), en dan noem hy daarna nog twee stamme wat bietjie verder af woon:] "Noch is 'er een geslaght *Chemakwa,* met een klok na het woort genoemt. Zij zijn magtiger en rijker van vee als de Kaapmans, doch in 't minste noch niet als de Hottentots, Kochukwaes [te wete Cochokwas of Saldanhars] geheten, die zich noch dieper in 't lant onthouden..."

Ons het ook hier duidelik met 'n wanspelling te doen. Nieuhof noem vier Hottentotstamme, drie van hulle sonder meer herkenbaar. Die *Chouriequa* is 'n swak weergawe van die *Choringhaikwas* of Kaapmans, veel beter is sy *Korrochaukwa* vir die *Goragoukwa* of Tabakdiewe, en ook *Kochukwaes* is goed vir *Cochokwas* of Saldanhars. Die betrokke artikels oor elkeen kan vir verdere besonderhede geraadpleeg word. Maar *Chemakwa* is onteenseglik die *Chainoukwas* wat wes, op en oos van die Hottentots-Hollandberge gewoon het.

Johan Nieuhof se teks is in 1682 deur sy broer Hendrik (tien jaar na Johan se dood) uitgegee. Hendrik het die vreemde name soms moes ontsyfer, en ons kan aanneem dat sy taak bemoeilik is vanweë die klaarblyklike swak handskrif van Johan, die skrywer van die reise op see en oor land. 'n Goeie ander voorbeeld is **ILLUNHWA.** Johan het nie *Illunhwa* geskryf nie, maar *Bluukwa.* Hendrik het van die B- in *B-luukwa* 'n *Il-* gemaak, van die *-luu-* 'n *-lun-*, van die *-kwa* 'n *-hwa. Bluukwa* is die wisseluitspraak van die bekende *Briekwa* (*r* en *l* was vryelik verwisselbaar). Die Briekwa is die Tlhaping (Tswana) van vandag. In Chemakwa *het Hendrik sy oorlede broer se stamnaam verkeerd gelees deurdat hy -in-* as *-m-* gelees het en so van *Cheinakwa* 'n *Chemakwa* gemaak het. Kyk verder **CHAINOUKWAS.**

Volledigheidshalwe word gemeld dat Raven-Hart 1971:21 Nieuhof se stuk oor die Kaap vertaal het, en dat die sin waarin *Chemakwa* voorkom, by hom so lees: "Also there is a tribe called 'Chamaqua', with a click after the word [Chainouaqua]". Hy spel die naam *Chemaka* as *Chamaqua,* dus anders as Nieuhof, en hy identifiseer die betrokke stam ook as die Chainoukwas.

[CHINESE BOESMANS/HOTTENTOTTE] ook **[BOESMANS, ROOI], DGAUAS, OESWANA, SA(A)N** ens.

Beutler 1752 in RZA 1922:319 e.v. "....wy (souden) nog wat dieper.....trecken na de so genoemt klijn Chineesen..." Ald. 321 "....tot by de sogenaamde

kleyne Chineesen...." Ald. 324 "In den agter middag quam seeker capitein Geyma genaamt met een party Bosjesmans by ons, en alsoo deselve de taal verstaan der by ons soogenaamde Kleyne Chineesen die de Hottentotten noemen d'Gauas en dat de Hottentotten die by ons waaren deselve taal onkundig sijn, huurden wy derhalven om ons als tolken te dienen eenige dier Bosjesmans ....." Ald. 327: "Deese d'Gauas sijn so als wy hier verstonden meede een soort van Hottentotten, dog klijn van postuur en van een seer vreesagtige naturel, in haare kleedinge en leevenswijze sijn se met de Bosjesmans gelijk, dog veel behendiger als deselve en de verdere Hottentotten in 't behandelen der boogen en pylen, sy leeven gelijk de Caffers en Taamboegiesen onder een algemeen opperhoofd die by hun Goechoe Moua word genaamt.

"Dat se groote liefhebbers sijn van de schilderkunst en overal op de klippen die se daartoe bequaam vinden het een of het ander afschilderen, en voorts dat elk man maar een vrouw heeft." Aldaar 331: "Ik ben van gem: Chijs Chamma rivier op den in daaraanvolgende maand Augustus vertrokken en mynen cours noordwaarts naar de in die missive vermelde Kleyne Chineesjes genomen, dog hebbe geen derselver kunnen opdoen en overal daar wy getrokken sijn, hebben sy sig met de vlugt in 't gebergte begeeven, waar wy se niet hebben kunnen agterhaalen. Gem: natie sijn weinig verschillende met de Bosjesmans, wierden door soo evengem: d'Gauas genaamt, als dat deselve onder een generaal opperhoofd Goechoemaua geheeten, gelijk de Caffers en Tamboegies sorteeren; van hunne schilderyen hebben wy op de klippen gevonden, hetgeen voor die natie terwijl sy geen onderwijs daar van gehad, ook de noodige dingen manqueeren al veel is, egter soodanig als wel daarvan gesproken wierd".

Sparrman 1775 in VRV 2/6 1975:219 "The *Chinese,* or *Snese Hottentots,* so called from their complexion, which is yellower than that of the other Hottentot nations, and therefore more like the *Chinese,* are likewise in their dialect very distinct from them. There is, however, so great a resemblance between them all, that they can in some measure understand each other. With a view to their mutual comparison, I have likewise added a sample of some of the words of this language, and likewise of that of the Caffres, which is not clogged with that clacking of the palate, as the Hottentot language is". Aldaar 1776 in VRV 2/7 1977:113 "If what I have been assured by many be true, the Hottentots, who originally resided at Agter Bruintjeshoogte, lived peaceably with the Christians...(they) now live in holes and corners up and down this part of the country like other Boshies-men. Their complexions being rather of a yellow cast, they are considered as of a differ-

ent nation, and have consequently been called *Chinese-* or *Snese-Hottentots.* The chief abode of these fugitives is on each side of the two Visch-riviers... Another and more considerable part of this yellow-skinned nation, is dispersed over a tract of country eleven days journey in breadth, and situated more to the north than to the north-east of the Visch-riviers, near a river called Zomo...."

Gordon 3e reis onder datum 12 11 1777 "De Chinese Bosjeman hiete syn volk Swe'ei..." Onder datum 13 11 1777 aldaar onder andere "...het zogenaamde Sneeuwgebergte... is het regte hottentotsland dewelke *oesjwana* of ook *saana* zig selven noemen dog bosjemans of chinesen door ons..." Onder datum 15 11 1777 "...de boeren hieten dese oeswana hottentotten natie, Sinesen... Sy spreken hottentots dog hun dialect en ook vele woorden klappende uitgesproken verschillen veel van de anderen, zo dat sy malkander niet wel verstaan..."

Cloete H. 1778 in Schutte VRV 2/13:72 [Cloete skryf aan H. Swellengrebel:] "... er (zijn) verscheijde Natien zooals [nr 3 is:] Bosjesmans in Zoorten, waar van die van 't bokkeveld en Camies-bergen met groote pijlen en boogen schieten en die van de Sneeuwbergen met kleijnder pijlen en boogen, waer onder ook rooie Bosjes-mans genaemt word, en de Sneeuwbergse tegenwoordig al heel veel Europezen verdreven hebben en wiens roverije nog sterk d'overhand neemt, d'eene Zoort Bosjesmans agter of omtrent de Sneeuwberg draagd stokken door de neus en d'andere niet...." [Nr 5:] "Zoogenaamde Chinezen..."

Gordon 1779 manuskrip [van Brief aan H Fagel]: "...ik (hebbe) Zijne Edele [goewerneur Van Plettenberg] persuadeert om over de Sneeuwbergen in het Land der zogenaamde Wilde Bosjesmans-Hottentotten te trekken... Agter de Sneeuwbergen koomende staken de Wilden of zogenaamde Chineese Bosjesmans overal het veld in den brand en vlugteden, zo dat wij 'er geen een gesien hebben."

Wikar 1779:125 "Hier was nu een sterke Bossiesmans kraal... Deeze Bossiemannen spraken de vinke of sneese taal zoals de Sneuwbergs Bossiesmannen....", en 'n byskrif met mededeling van Wikar: "De echte Boesmans [sic] werden ook wel Chinese Bossiesmans genoemd".

Le Vaillant 1782-83 in Nederlandse vertaling deel 2 1798:306 "...men kent haar in enige streeken onder den naam van *Chineesche Hottentotten,* omdat haare kleur naar die der Chineezen, welke men aan de *Kaap* aantreft, gelijkt, en omdat zij, gelijk deeze, van eene middelmaatige grootte zijn... Somtijds noemt men hen, om hunne halve blanke kleur, *Chineesche Hottentotten...*"

Barrow 1798 in 1801:278 (deel 1) "The upper lid [van die oog] as in that of the Chinese, is rounded into the lower on the side next the nose, and forms not an angle, as is the case in the eye of an European. It is perhaps from this circumstance that they are known in the colony under the name of *Cineeze,* or Chinese Hottentots..."

Moodie 1808 voetnoot in uitgawe 1960:64 van deel III "At various periods... the tribes who occupied the country about Kat River were distinguished by the name of *Chinese*. The language, or at least the dialect of the several Bushmen tribes differed from that of the Hottentots, and of each other..."

Dit is 'n goeie vraag of al hierdie aanhalings nodig was waar ons navraag onomasties gerig is en hier oor die betekenis van die naam nouliks 'n probleem is. Sparrman verklaar die naam volgens die gelaatskleur: "... their complexion being rather of a yellow cast ... they ... have consequently been called *Chinese* or *Snese-Hottentots*". Dit kan ook op die Mongoolse huidkleur berus, soos Le Vaillant dit stel, hy noem dit op een plek effens vaag "om hunne halve blanke kleur". Barrow haal nog die tipiese ooghoek van die Chinese by as rede vir die oordrag, en 'n ander oorweging was die liggaamsbou wat die Sneeubergse San verder op die Mongool laat lyk het. Metaforiese bande was daar genoeg en ook so toepaslik dat die "poëtiese" naam klaarblyklik vroeg ontstaan het en so onmiddellik getref het dat dit onder die koloniste die algemeenste benaming geword het, en ook gebly het. Dit is nie hulle eie naam vir hulleself nie. Hulle het eietaalse of altans Khoekhoense name, soos in trefwoorde behandel is (vergelyk byvoorbeeld **DGAUAS, HOUZOUANAS, OESWANAS, SAAN** en ander), maar die name met 'n element *Chinese,* so verneem ons ook uitdruklik, is deur die koloniste ("boere") aan hulle gegee. Dikwels word dit adjektiwies gestel, bv. "de zogenaamde Chinese Bosjemans", tog lyk dit of die substantiwiese stelwyse van vroeg af reeds algemeen was, vergelyk byvoorbeeld Gordon "bosjemans of chinesen", en reeds voor hom by Beutler: "so genoemt klijn Chineesen" of "de sogenaamde kleyne Chineesen", op 'n keer selfs "Kleijne Chineesjes" (met dubbele verkleining). Sparrman gee die volkse uitspraak goed weer met "Snese (Hottentots)".

Uit die sitate wat hier opgeneem is, kan reeds veel oor die betrokke "natie" geleer word. Hulle het 'n uitgestrekte gebied beset, was jagters, hulle wapen die pyl en boog, hulle het graag die berge bewoon, het grotte versier met rotstekeninge, en so meer, en hulle het ook 'n eie taal gepraat, wat ryk aan klapklanke was, 'n taal wat Wikar beskryf het as "vinketaal".

CHOBONAS (met baie wisselings soos CHABONAS, CHOBOKWAS, COBONAS, CABOEKWAS, KOBONAS ens.)

De Flacourt 1655:58 "Caboc, negre" [uit Hottentotmond opgeteken in Saldanhabaai].

Van Riebeeck *Daghregister* onder datum 31 10 1657 [ondervra besoekende Saldanhars of Cochokwas oor die inwoners deur die hulp van die tolkin Eva:] "....soo sijn wij soo veel te verstaen gecomen datter een seecker groot heer, keyser off koningh soude wesen, die regeerder ende heer, over al dese Caepse volckeren soude sijn, bij hear genaempt Chobona, seer verre te landewaert in woonende ende rijck van gout wesende.... sayende veelderley aertvruchten. Item oock dragende cleederen over 't lijff ende spreeckende een ander tael als dese die na de Caep toe woonen ende somtijts hieromtrent comen, welcke alle onderdanen offte ten minsten tributarissen souden sijn van desen Chobona ... Charingurina.... sijnde maer redelijck onderdanich den Chobona.... De Chorachouqua seer vijandich tegen Chobona. Herry ende al de Watermans altemalen met haren aenhangh (sijn) rebellen ende banditen [voetnoot hierby sê 'verbannenes, uitgeskoptes'] van Chobona..." Onder datum 15 11 1657 "Ende schijnt volcomentlijck aen al het vorige dat Herry, Caepman etc. [let op die *etc*] rebellen van den Choubona sijn, twelcke Eva...oock confirmeerde..." Onder datum 10 11 1660 [in die verlofbrief aan 'lieffhebbers' onder die koloniste om 'n verkenningstog noordwaarts te onderneem, onder andere] "...de Chobonas (dat de Monomotapäers g'oordeelt wort te wesen)..." Onder datum 16 12 1660 "...de Choboquas ofte 't volcq van Monomatapa...die Herry bij de Chainouquas wel gesien maer noyt aen haer plaatsen geweest is, sijnde swarte caffers, evenals de Gunese ende Angoolse slaven gecleet met calffs- ende schapevellen..." Onder datum 30 1 1661: "...de Chobonas ofte Monopotapers [sic]..."

Dapper 1668:28 "De Kobonas, aen wiens lant de Chainouquas na by gelegen zijn, is een heel zwart volk...Deze zijn rechte mensch-eters...Zy hebben ook vee...en planten kalbassen, daer zy zich mede erneren...Noit heeft eenigh Neerlander van de Kaep by deze volkeren geweest, ter oorzake van de verre te lande in..."

Schrijver 1689 in RZA 1922:110 [mededelings van die "buurluijden" van kaptein Hykon van die Inkwas:] "De Kubuquaas leggen 5 dagen reisens hier van daan, ande zee strand bewoonen huijsjes van kleij gemaakt, besitten veel vee, en komen altemets een ruijling doen bij haar [naamlik die Inkwas], leven somwijlen in groote vijandschap, en doen malkanderen groote schade en afbreuk..."

Witsen 1691 in RZA 1916:1/220 [opskrif "Hottentotsche Taal...op en omtrent de Caab de goude Hoop"] " Chobona: svvarte vremte Nation, Nigrae nationes extraneae".

W.A. van der Stel aan Here 17 op 1.4.1703 oor veebuitery van 39 Vryburgers in 1701-2, volgens vertaling van Leibbrandt 1897:133 "We cannot pass by in silence the fact that the last troop of these violent marauders let their eye fall on certain Cabucquas called the Great Caffers, more than 120 Dutch miles distant from this Castle..." Ald. 134 "...the Cabucquas or Caffers..." Ald. 139 ['n getuie word gevra 'What was the name of the nation first visited and of the others fallen with successively' en antwoord:] "Soussequas, Hessequas, Gouris, Attaquas, Gamtouws, Ammaquas, Montjesons, Horisons, Small Caffers, and Cabucquas [dit is hier: Xhosas, of 'Groot Kaffers']." Ald. 141 [Volgens 'n ander getuie:] "When approaching the land of the Caffers [hier: Xhosas], they ['n seksie van die Vryburgers] seized three of the Sonqua Caffers on the way, whom they kept with them to show them the road."

Kolb 1727: 1/482 [Lys Hottentotse woorde] "*chobona,* natio nigra extranea, de zwarte natien".

Le Vaillant 1780-83:367 "*kabop;* negro, swarte-jong".

Nienaber 1963:456 oor twee ou bewysplase vir "slaaf" in Ou-Kaaps.

"Wit III 1697 *chabona* CMM 1858 117. Ka.

Sparr 1775-76 *kobbo* II 349, ,,slave". Oos.

"Sparrman gee die woord in die ekv. maar sonder die genussuffiks *-b* (*-p*), en Witsen gebruik dit met die uitgang van die comm., nou in die meervoud en met objeks-a aangeheg. In Na. is dit nog bewaar as *khawō-b* of *khowō-b,* 'der Sclave', met dieselfde stamklinkerwisseling as in ons Belege. Die primêre betekenis kan ons ongelukkig nie meer agterhaal nie — was dit naamlik 'onderhorige' of 'wilde'? Of slegs 'vreemde'? Dit was die naam van die Hottentotte vir die Bantoe sodat dit 'n spesifieke toepassing gehad het naas die algemene".

Jeffreys 1968:43 "It will appear that *Cabona* is also a salutation name applied by the Hottentots to certain Bantu invaders...*Kabona* is a Hottentot generic name for the Nguni...Here I am reminded of an experience in the 1914-18 world war. The Swahili salutation is Jambo. The Nigerian troops promptly called all the Swahilispeaking tribes 'the Jambos' What now is the salutation of the Nguni?...*Sakubona,* greeting; let me see you. The Nguni salutation *Sakubona* would plausibly account for this branch of the Bantu being called by the Hottentot, *kabona*".

Harinck 1969:145 "...the 'Chobona' [van Van Riebeeck] and 'Kobuqua' [van Schrijver] are equivalent in meaning, denoting a Bantu-speaking people.

[Na die beskouing van sekere berigte besluit Harinck:] From these accounts it is thus clearly evident that the Kobuqua were the Xhosa..."

Elphick 1977:50 "The most striking feature of Khoikhoi lineage patterns was the recognition by some Western Cape Khoikhoi that their supreme rulers were a negro people located hundreds of miles away — the so-called Chobona (or Coboqua). The name Chobona may derive from the Nguni salutation *sakubona.* It was used by all Khoikhoi and had a racial connotation that allowed it to refer to blacks, including slaves of Europeans, in a variety of situations."

Krenz Aantekening 1985: "!Kobo = Fremdling; Kobogua = Mischvolk, die Sklaven."

Ons het hier oor die volkeverhoudinge in Van Riebeeck se tyd (bepaaldelik teen 1657) die heel beste uiteensetting in sy *Daghregister.* Hoewel ons sitate baie kort gehou is (dit beloop talle bladsye by Van Riebeeck) en eensydig belig is (byvoorbeeld oor rasse-onenigheid), wil ons dit oorsigtelik stel en aanvul waar dit nodig is. Vir die dekking van 'n naam is dit van belang.

Daar word oor vier groepe gepraat: die Hollanders, die Boesmans, die Khoekhoen en die Chobonas.

Die bondigste word die Boesmans geteken, naamlik "Soanqua sijn struyckrovers, *niemandt onderdanich als 't gewelt van pijl ende hasagayen,* daer se haer principael op verlaten..." (31.10.1657).

Die Hollanders word net onregstreeks genoem. Dit blyk dat die binnelandse Khoekhoen op die vlug slaan "ende haer beesten dootdrijven..., vermits herry ende Caepman van ons volcq niet anders als alle quaet, overal daer se quamen, waren divulgerende".

Herry se rol lyk ironies. Hy is die kaptein van die onbenulligste groepie armsalige Strandlopers, sonder beeste en melk soos wat die ander Khoekhoen het, hulle leef net van aas, oorskietkossies en veldvruggies, gewoonlik is hulle uitgehonger en brandmaer. Nou is dit juis hy wat die groot Khoekhoense nasionalis geword het, die leier van die versetgroep. Hy wil verhinder dat die Hollanders vars vleis kan inruil, daarmee wil hy die een opdrag van die nedersetting verydel, en ironies genoeg, daarmee bewerkstellig hy en sy versetgroep, meer as Van Riebeeck self, die vestiging van die Blanke gesag aan die Kaap. Uit humanitêre oorwegings moes Van Riebeeck 'n verversingspos aan die Kaap kom stig sodat die kranklike matrose en vlotelinge gehospitaliseer kon word. Vir groente en vrugte kon die Hollanders deur aanplanting self sorg (die Khoekhoen was in elk geval geen landbouers nie), maar vleis moes hulle van die Khoekhoen in-

ruil, en toe die Hottentotte nie meer skaap en bees wou verkoop nie, selfs nie dieper binnelands in nie, moes die Hollanders self begin teel en kuddes aanhou.

Koloniserende opdragte het Van Riebeeck nie gehad nie, en self sulke ambisies ook nie openlik aan die Kaap gekoester nie. Maar verwikkelinge op ekonomiese gebied het presies die weg daarvoor gebaan. Toe in Februarie 1657 vir die eerste keer grond aan 'n paar Vryburgers uitgereik is, het dit gelyk na 'n permanente besetting van die gebied om Tafelbaai, en het spanning opgelaai wat tot die eerste Hottentot-oorlog gelei het (Mei 1659 — April 1660). Met die Hollanders as faktor het die landsgeskiedenis van nou af 'n nuwe rigting ingeslaan, ook en veral ten opsigte van die inlandse volksgroepe.

Die Khoekhoen is beskou as die regmatige besitters van die gebied deur hulle bewoon. Daarom kon hulle nie tot slawe gemaak word nie, en waar transaksies oor grondbesit gevoer is, soos met die aankoop van Hottentots-Holland, is dit met hulle bevoegde voormanne gevoer. Maar in hoeverre was die Khoekhoen soewerein baas in hulle eie land?

Die sitate by Van Riebeeck laat blyk dat hulle, 'n deel altans, onderhorig was aan die Chobonas, die Khoekhoen aan die Kaap was "alle onderdanen offte ten minsten tributarissen...van desen Chobona..." Die vors van die Chobonas was die "regeerder ende heer over al dese Caepse volckeren". Enkele Khoekhoense stamme word spesiaal genoem, soos die Charigurina (Klein Griekwas), die Cochokwas (Saldanhars of Smalwange), en nog nader aan die Skiereiland, die Chorachoukwas of Tabakdiewe, die Kaapmans bo-op die Skiereiland, en Herry se troepie aan die voet daarvan. Dit is 'n aansienlike gebied wat hier aangedui word: daar van die Klein Griekwas af bokant Piketberg en aan die Olifantsrivier, suidwaarts tot aan die suidspits, dit is tot in die kerngebied van die Khoekhoense met wie Van Riebeeck in direkte aanraking was. Van Riebeeck kon natuurlik nie praat oor die Khoekhoen buitekant die gebied wat hom nog onbekend was nie.

Onder die bekende stamme was die Chobonas nie gewild nie. Die Chorachoukwas was byvoorbeeld "seer vijandich", al die Goringhaikonas (Watermans of Strandlopers van Herry) en hulle aanhang was "rebellen ende banditen". Herry, so hoor ons onder datum 15 Nov. 1657, "scheen (dien naem [naamlik *Chobonas*] hoorende) te rasen ende als dul te worden...", en effens later: "...alsoo Herry...soo dickwils als wij Chobona noemden, met groote spijticheyt ende trotse op de vloer spoogh ende dat speecksel met voeten trad, seggende: dat ende soo voor Chobona..." Hier is Herry, die leier van die kleinste troep, seker die grootste nasionalis. Diegene wat deur die Chobonas "onderdanich gemaeckt wierden, sijde hij, dat se somtijts oock geck waren die sulcx dulden..."

Blykbaar het die Chobonas hierdie oppergesag met geweld afgedwing en onderdanigheid met geweld gehandhaaf. In Van Riebeeck se tyd verneem ons by hom van minstens twee metodes wat deur die Chobonas gebruik is.

(i) Die een is met 'n "heyrleger" onder die Khoekhoen self. Ons verneem dat die vernaamste groep aan en rondom Tafelbaai onder Gogosoa gestaan het, die dik en vet ou kaptein, maar die Cochokwas "was den aldergrootsten van al die Hottentoos". Hulle was die "rechte Saldanhars". Onder hulle was die Goronas wat met die Cochokwas "altijt in actie van oorloge leven". Van Riebeeck berig ondubbelsinnig dat hierdie Koning van die Chobonas onder die Saldanhars "een veltheer soude hebben om deselve [naamlik die Saldanhars of Cochokwas] onder devotie te houden ten eynde Chobona altijt voor haer opperheer erkendt bleve ende d' affvallige met oorloogh gestrafft worden..."

Daar is nog meer wat van groot diplomasie getuig [die onderdrukkende leër bestaan byvoorbeeld uit Cochokwas self, nl. die Goronas], maar vir ons argument is van belang dat die Chobonas kragdadig teen afvalliges en rebelle kon optree, en ons kan seker aanneem dat hulle dit inderdaad in die jare voor die koms van die Blankes ook gedoen het. Gedurende en na Van Riebeeck se tyd het hierdie soort optrede blykbaar nie meer aktief gebly nie, altans, ons verneem nie daarvan in amptelike stukke nie. Het die koms van die Hollanders met die vuurwapen daarmee iets te doen gehad? Met die krag van die vuurwapen as dwangmiddel was die Chobonas bepaald bekend deur hulle onderhandelinge met die Portugese. Hoe ook al, dit lyk redelik seker dat die druk op die Kaapse Khoekhoen van die kant van die Chobonas nou afgeneem en selfs verdwyn het: Herry het daar seker geen ongemak van ondervind nie, ook nie Gogasoa of Odasoa en Gonnema nie.

(ii) 'n Ander metode was deur diplomasie van een of ander soort. 'n Goeie voorbeeld is wat met die hoofman van die Chainoukwas gebeur het. Sy stam was magtig ryk aan vee en hy het die beste leweransier van die Kompanjie in veeruil geword. Hulle het ooswaarts van die Kaap gewoon, was "onderdaen van de Chobona" en was nie, soos party stamme ooswaarts, "ietwat stribbelich ende rebellich" nie, soos die kaptein self verklaar. Die rede van die Chainoukwa-kaptein se toegeneentheid teenoor die Chobonas was dat hy "een vrouw had die in 't huys van den Chobona gewoont had ende opgevoedt was, *wesende derhalven van hem een groot vriendt...*" (ons kursivering). Die res van die boeiende geskiedenis hiervan val buite ons tema, naamlik hoe deur 'n diplomatieke set hierdie Chobona-kaptein

'n vat op Khoekhoense hoofmanne kon verkry het, bv. deur aan so 'n kaptein 'n vrou uit sy eie huishouding te gee wat deur haar rang 'n besondere status aan die kaptein van 'n Khoekhoense stam verleen het.

Die rede waarom die Chobonas 'n houvas op die (Kaapse) Khoekhoen wou verkry, was wel met die oog op handel. Hierdie aspek het geen etnonimiese belang vir ons nie, en ons volstaan met 'n verwysing na onder andere Harinck 1969:145 en verder.

Wie was die Chobonas? Vir Van Riebeeck (1657) was hulle 'n volk wat baie "verre te landwaert in woonende" was. In 1660 was hulle "Monomotapäers" en swart soos Angolese slawe. Volgens die landkaarte van destyds was Monomotapa 'n veronderstelde Bantoeryk in die binnelande van Mosambiek waar goudmyne sou gewees het. Daar is naarstig na dié land en stad gesoek en togte is onderneem, ook deur weetgierige Vryburgers. Daaruit het ons geen aanhalings gemaak nie.

Schrijver gee wat 'n wisseluitpraak van Chobonas mag wees, *Kubuquas*, nou met die alternatiewe uitgang *-quas* teenoor *-na(s)* vir die meervoud, en dan is dit veral Xhosas wat daarmee aangedui word. Van belang is wat deur die 39 Vryburgers se buittog in 1702 oor dié stamme aan die lig gekom het toe Willem Adriaan van der Stel sy klag teen hulle geformuleer het. Ook die Vryburgers praat van die Xhosas as *Cabucquas*, weer met die uitgang van die meervoud manlik *-qua-* plus die Hollandse *-s* toutologies aangeheg, maar nou met 'n *-a-* in die eerste lettergreep in plaas van die vroeëre *-o-* (*Ca-* teenoor *Cho-*). Hier is hulle die "Groot Kaffers", of net "Kaffers", spesiaal vir ons Xhosas, en in teenstelling met die "Groot Kaffers" is daar die "Sonqua Caffers" en die "Klein Kaffers", albei wel hier gekenmerk deur 'n donkerder kleur as in die geval van die Chinese Boesmans wat lig olyfkleurig was (soos Chinese).

Daar het dus 'n aansienlike verskuiwing plaasgevind sedert die tyd van Van Riebeeck (wie se opvattings op Van Linschoten se *Itinerario* (1595-6) gebaseer was) met sy vermoede dat die Chobonas Monomotapers (Mosambiekers) was, en die latere berigte oor die woonoord van die Chobonas soos meegedeel deur die Vryburgers van 1702 in W.A. van der Stel se tyd. Soos bekend, het die fluitskip *Stavenisse* in 1686 op sy reis van Java suid van Port Natal gestrand; 'n deel van die skipbreukelinge het 22 maande aan die suidoostelike kus vertoef voor hulle deur die *Centaurus* aan boord geneem is. Hulle het die swart stam onder wie hulle gebly het, naamlik by die Buffelsrivier, die *Magoses* genoem, dit wil sê die *Ama-Xhosa*. Miskien moet ons dit so interpreteer: die algemeenste naam onder die Khoekhoen vir die swart Bantoevolkere oos, noordoos en noord van hulle was die Chobonas (wisselspellinge ingetel), en die Magoses (Xhosas) was

'n vertakking van hulle, 'n stam. Die Vryburgers van 1702 het die algemene Khoekhoense naam gebruik, die skipbreukelinge van 15 jaar vroeër het die bepaalde naam gebruik.

Ons kan aanneem dat *Chobo-na/qua* algemeen onder die Khoekhoen in omloop was en waarskynlik 'n Khoekhoense naam vir die hele Bantoeras was. Die grondwoord is *Chobo*, ook *Choubo* gespel, by Schrijver verhoog die vokaal tot *Kubu*. Daarteenoor kry ons 'n uitspraak met 'n *-a-* in die eerste lettergreep, so by De Flacourt 1655 en by 'n ander Fransman Le Vaillant 1790 en by die Vryburgers van 1702 per W.A. van der Stel. De Flacourt het dit in Saldanhabaai gehoor, nog voor Van Riebeeck die naam geken het, en Le Vaillant in die ooste. Die tweede lettergreep (die -bo-) toon eintlik geen afwyking nie. Ons het dan twee vorme : *chobo/kobo* en *cabo*. De Flacourt se *caboq* is waarskynlik die Fransman se meervoud (lees: *cabocque*), en Le Vaillant se *Kabop* is wel die enkelvoud manlik.

Nou, wat beteken die naam? In ons sitate kom net een suggestie voor. Dit is Elphick se verwysing na MDW Jeffreys se artikel "The Cabonas" in *African Studies* deel 27 nr 1 (1968):41-3. Jeffreys ondersoek uitsprake oor die Chobonas by Van Riebeeck, Schrijver, en ander, en besluit: "*Kabona* is a Hottentot generic name for the Nguni" (ald. 53). Die Swahili-groet is glo *jambo*, en toe Jeffreys in Wêreldoorlog I in Oos-Afrika was, het die Nigeriese troepe die Swahili's genoem "the Jambos". Dit gee hom sy verklaring soos volg: "The Nguni salutation *Sakubona* would plausibly account for this branch of the Bantu being called by the Hottentot, *kabona*. The key word or root is *bona* and one finds the salutation reduced to *bona*..." Zulu *sakubona*, Xhosa *sawubona* is letterlik (in sy mini-sintaksis) "Laat ek jou sien", by *bona* "sien". Dit laat bietjie dink aan Brinton se verklaring van *Hottentot*, eintlik *Ottentoo:* Herry kon bietjie Engels brabbel, en as Engelse skepe in Tafelbaai aandoen, begroet Herry vir hulle met "How-do-you-do?", waaruit die matrose vir Herry en ander landgenote genoem het: "(H)Ottentoo". In casu *Chobona:* die *-na* is nié deel van die "key word or root" nie, d.w.s. van *bona* nie, wat die kern van Jeffreys se argument is, die *-na* is 'n uitgang in Khoekhoens vir die meervoud gemeenslagtig plus objeks-*a*, net soos sy alternatief 'n uitgang is, naamlik van die meervoud ml., die *-qua*.

Nienaber 1963:456 wys op wat 'n toevalligheid mag wees. Hy gee twee aanhalings: (i) Witsen 1697 gee 'n lysie Khoekhoense woorde aan die Kaap, oorgedruk in *Cape Monthly Magazine* 1858:117, daaronder: *chabona*, 'n opgawe wat met Nama *khawo-* ooreenstem, vir "slaaf" (die *-na* is die verswaarde pl. comm.); (ii) Sparrman 1775-6:2/349 "*kabbo*, slave". Met die opperheerskappy van die

Chobona voor en in Van Riebeeck se tyd in gedagte is dit nie moontlik om 'n verband tussen daardie Chobona en Witsen se *chabona* te lê nie: slawe van die Khoekhoen kon die Chobona nie gewees het nie!

Voorlopig het ons nie 'n verklaring gevind wat oortuigend is nie. Op 'n tyd het ons die moontlikheid bekyk of die *Cho-* of *Ku-* nie maar net die Khoekhoen se term vir "koning, heerser, magtige" ens. is nie. Dit sou 'n goeie beskrywing van die hiërargiese toestand gewees het, soos ons dit by Van Riebeeck kon vasstel, en taalkundig is daar by opgawes vir hierdie betrekking wel goeie aanknopingspunte. So 'n opgawe by Van Riebeeck bevat o.i. 'n antwoord. Dit staan onder datum 21 9 1660 en lui: "Den oppersten van dese Humcumquas die...soude wesen den opperheer van al het Hottentoosgeslacht ende met een cort woordt genoemt worden den *Khoebaha,* dat is soo veel als den oppersten van alle de coningen ende lantsheeren, als sulcx dit woort ten vollen bedydende, want Khoe is te seggen ende beduyt dit alles, naementlijcq een hoogen bergh, rijck geluckige coningh, ende *Baha* wil seggen: die van alles moet onderdanigheyt bewesen worden; sulcx dat hij soude sijn eygentlijck als keyser..."

Ons siteer nie die hele perikoop nie, maar as dit in sy geheel gelees word, is die kern daarvan dit: Daar is die *Khoebaha,* in Hollandse terme die keiser, aan wie almal onderdanig is. Hy dra die allerhoogste rang. Net onder hom in rang is die "coningh", in Hollandse terme, in sy taal is hy die *Khoeque;* daarop volg in dalende orde die ander. Die *Khoeque* is (in Nama) *!khŭ-khoḗ*(b), *!khŭ* is "ryk, vermoënd, magtig", en khoe(b) is "man, mens", die geheel dus: "ryk heer", as term vir "koning". Die eerste lid is klaarblyklik dieselfde as die eerste lid van *Khoe-baha,* altans op die oog af, maar in die konteks word *Khoe-* die naam van 'n berg, en wel 'n hoë berg, wat bo die ander uittroon, aan wie hulle "onderdanig" moet wees as die minderes. Dan lyk dit tog of hierdie "berg", in Ou-Kaaps *cou, khoe* ens. (Nienaber 1963:217 en volgende), eerder versoen moet word met Nama *//(k)ui-b*. Die lid- *-baha* ontwyk ons nog. Die vraag is of hierdie *Khoebaha* (bv. saamgetrek tot *Khoeba*) dieselfde is as die *Chobo* van *Chobona.* As rangterm pas dit, maar die taalkundige identifikasie gaan nog mank.

CHOERINGAINA kyk **GORINGAIKWAS**

CHORACHOUKWAS, CHORAGHAUKWAS ens. kyk **GORACHOUKWAS**

CHORY-EYKWAS

Oedasoa, opperhoof van die Saldanhars of Cochokwas, in *Daghregister* onder

datum 22 en 23 Feb. 1662, aan Van Riebeeck vir wie hy gelukwens dat die tog van Pieter Everaert van 1662 met die Namakwas in verbinding gekom het en dat die poort na die noorde bereik is: "Sij [die toggangers] hadden nu alsoo naebij geweest, dat hij [Oedasoea] niet en dachte off souden niet alleen de Namaquas, maer oock meer andere volckeren opgevonden hebben, soowel die aen dees sijde als die aen d'oversijde van die grote riviere bij Vigity Magna leggen ..." [Daar sou die Kompanjie dan ander volkere gevind het:] "als namentlijcke de Brigoudi, Chory-eyquas, dat is te seggen Goutvolcq, want *chory* is gout ende eyqua is volcq, item de Cumissoquas..."

Oedasoa het Van Riebeeck se "mond laat water". Noudat Pieter Everaert die mond van die Olifantsrivier bereik het, voorsien Oedasoa nog meer handelskonkurrensie as met die opdringerige Chainoukwas, maar dit lyk of hy konkurrensie met die noordelike volkere minder vrees as met die Chainoukwas, en dit trouens verwelkom. Hy noem drie volkere, die *Namakwas*, die *Cumissoquas* (wel die *Kame-son* van Van der Stel, later beter bekend as die !*Gami-≠nûs*), en dan die "Goudvolk". Twee van die drie volke ken ons, die *Cumissokwas* en die *Brigoudi* of Briekwas, maar die derde nie. Presies uit dieselfde bron, naamlik van die Saldanhars, het Van Riebeeck vyf jaar vroeër 'n soortgelyke storie verneem, naamlik op 31 10 1657. Die "Goudvolk" was toe Chobona, "seer verre te landewaert in woonende ende rijck van gout wesende, dat se 'chory' noemen ende uyt sandt soude gehaelt worden, mitsgaders oock weten te munten..." Die Chobonas is 'n swart volk. Hoewel hulle onder die Cochokwas van Oedasoa 'n Khoekhoense naam het, naamlik Chory-eykwas (*/Uri* = "metaal", verstaan: "geel metaal", vir "goud", en *//ai* = "volk" plus *-qua,* merker van die ml. mv.), is hulle nie 'n Khoekhoense stam nie. Hulle is ook nie een of ander Europese volk nie: die verband maak dit duidelik. Ook wil dit voorkom of Oedasoa hulle eerder westelik as oostelik plaas. Dan beskou ons *Chory-Eyqua* ook nie as die naam van 'n besondere stam nie, maar as 'n verwysing na die bedryf van negervolke in die algemeen wat alluviale goud, waar aanwesig in hulle gebiede, uitwas en soms tot massa verwerk.

CHOUDAMARAS, GOUDAMARAS, XAUDAMARAS ens. **[Bergdamaras]**

Gordon 1779 ms 4 los vel [bevat lys van stamname, daaronder:] "Damra, Damraqua en Gauwdamra. Swart, Leggen agter de Kouw"

Campbell 1813:311 "The Damara country lies along the W. coast of Africa, immediately N. of the Great Namacqua country... The people are divided into two classes, the rich and the poor. The latter live in the vicinity of

the ocean, and frequently engage as servants to the Namacqua...The poorer sort cover themselves with grass and cow dung: the richer are clothed with cow skins. They are as black as the natives of Mosambique..." Aldaar 311: "Five tribes compose the Damara nation... The poor Damaras are called Gauw, and the rich Goomache..."

Schmelen 1814 in Moritz 1915:212 "Sprach mit einem Damara namens Kairissip...Er erwähnte vier Arten von Damara, nämlich die Gaudamaras, Gomeggedamaras, Tsaudamaras und Wewiss".

Knudsen ms 1844 "Die Damras werden in 3 Stämme... getheilt. I Viehdamras... II. Berg oder Dreck-Damras oder Jongens genannt (von den Namaquas oder Bastards), weil sie unreinlicher Weise ihre Bedürfnisse in der Nähe ihrer Hütten verrichten, welches die Hottentotten verabscheuen..."

Knudsen 1844 in Moritz 1916:146 "Die Unterscheidungsnamen der Namaquas für die Damras sind bezeichnender, nur etwas grob. Die Bergdamras nennen sie [naamlik die Namakwas] Chou-daman, d.h. Dreck-Damras, nicht weil sie [naamlik die Bergdamaras] sich 'mit Mist bemalen', sondern, weil sie, mit Respekt zu sagen, ihren Abtritt kurz vor der Tür haben. Sie selbst nennen sich nur Daman..." Aldaar 147: "Dreck heisst nicht Kaup, sondern Choub, und der erste Buchstabe wird tief in der Kehle ausgesprochen. Kaub order Kau-aub heisst Honig...es muss nicht mit a, Chaub, sondern mit o, Choub, geschrieben werden..."

Hahn C. Hugo 1873 in *Quellen* 30/33 "...die Chau-Daman haben keine Rinder, (sie sind aber) reich an Unrath, was niemand begreifen wird, der nur einmal eine Chau-Damanwerft besucht hat..." Aldaar:84 "Die Bergdamras selbst haben den Namen Chou-Daman durchaus nicht angenommen, sondern nennen sich selbst ≠Hau-khoin..."

Vedder 1923:5 "Von den Nama stammt die unschöne Bezeichnung der Dama als *Xou-dama. Xou* bedeutet menschliche, zum Teil auch tierische Exkremente..."

Engelbrecht 1928:21 vn., n.a.v. *xau-thamab* = "wilde waatlemoen": "Hoewel dit tot hiertoe die gewoonte was om die stam Xau in Xau-Dama...in verband te bring met Xaub, menslike of dierlike uitwerpsel, meen ons bogenoemde stam hierin te moet sien...Xau-Dama beteken dus eintlik die wilde swart mense..."

Budack 1969:219 [wat Engelbrecht se verklaring van "wild" noem en bespreek:] "Der Ansicht von Prof. Engelbrecht kann ich mich daher nicht anschliessen, während ich die Ableitung von xoub für wahrscheinlicher halte...diese Erklärung (ist) für die Kxoe-kxoen in Südwestafrika heute selbstverständlich".

Vir die afleiding van die tweede bestanddeel word verwys na die artikel **DAMARAS**. Soos daar geblyk het, trek ons party vir die opvatting dat *Dama-*, net soos in die geval van bv. *Biri* ook gemeen is, 'n volksnaam is wat ontleen is aan 'n bestaande eietaalse naam van die betrokke volk self uit die dae van hulle vroeë kennismaking met mekaar. Dié naam is deur die Khoekhoen aangepas.

Hier gaan dit oor die kwessie van die eerste bestanddeel, oor *Chou-* (in vroeër jare die frekwentste spelling). Hierdie voorvoeging van 'n bepalende woord het nodig geword om met toenemende kennis beter te kan onderskei. Knudsen, in 1844 28 jaar oud, die enigste Blanke daar op Bethanien onder die !Aman en ander Khoekhoen en Oorlamme, nog 'n alleenloper wat 'n ywerige student van die Khoekhoen se taal en geskiedenis was, sê nadruklik: "sie [die Bergdamaras] selbst nennen sich nur Daman...", let op die "nur". Die name met 'n bepaling is ook klaarblyklik nie van hulleself afkomstig nie, en in ons sitate word die ingevoerde voorvoeging van *Chou* spesifiek toegeskryf as synde afkomstig van die Namakwas of Basters (Knudsen en Vedder).

Campbell onderskei vyf "tribes", Schmelen vier "Arten", Knudsen drie "Stämme", die meeste maak die onderskeiding tussen twee groepe Damaras (ons bepaal ons nou ook tot die uitlatings buite die sitate), aan die een kant die negervolk wat Khoekhoens praat, onder die Blankes bekend veral onder die naam "Bergdamaras", aan die ander kant die viriele, aggressiewe negervolk van bokant die Kunene af wat hulle eie taal praat en hulle eie tradisies handhaaf, onder die Blankes bekend veral onder die naam "Herero's". Kyk vir hulle die artikel **KOMAGADAMARAS**, letterlik vertaal as "Vee-, Bees- of Osdamaras", dit wil sê Damaras wat ryk is aan horingvee. Die vee het weiding nodig, vandaar die alternatiewe naam van "Vlaktedamaras", wat as naam 'n direkte teenstelling vorm met "Bergdamaras", alternatiewelik ook "Choudamaras".

Wat beteken hierdie *Chou-*?

Die vroegste aan ons bekende verklaring is dié van Campbell 1813. Hy verdeel die Swartes met 'n ekonomiese maatstaf in die rykes en die armes. Die armes noem hy die "Gauw" wat aansluit by Gordon 1779 se "Gauwdamra" agter (of noord van) die "Kouw" of "Rooinasie". Of Campbell se segsliede aan hom verduidelik het wat "Gauw" beteken, blyk nie regstreeks nie, maar dit is wel moontlik dat hy dit van hulle gehoor het en toe gerekonstrueer het as huidbedekking met drek, "the poorer sort cover themselves with grass and cow dung".

Knudsen sal hierdie siening met stelligheid bestry. Die lid *Chou* slaan eenvoudig op menslike ekskreta en niks anders nie. As die Choudamaras hulle wil ont-

las, doen hulle dit direk voor die deur. C. Hugo Hahn 1873 sê niemand kan so iets glo nie tot hy maar net 'n slag 'n Choudamarawerf besoek het! Eers sien is glo.

Vir 'n gewone Namakwa is dié handelwyse ondenkbaar. Kroenlein 1889:51 s.v. *xoub* deel ons mee: "Die Khoi-khoin haben sehr grossen Ekel vor Menschenkoth". Dit is iets wat die Khoekhoen, om die ewe of hy primitief of Oorlam is, "mit Abscheu" vervul, volgens Knudsen. Die term *Chou* druk hierdie algemene (en nasionale) weersin uit. Vir die Khoekhoen van Suidwes-Afrika van vandag, so verseker Budack ons na sy selfstandige ondersoek, is hierdie verklaring "selbstverständlich", naamlik dat hierdie *choub* = "menslike uitwerpsel". Knudsen bring nog 'n interssante puntjie uit. Hy het baie aandagtig geluister hoe sy Bethaniërs, die Booise en Frederikse, die Oorlamme en die !Aman, die term uitspreek, naamlik vir die begrip "drek/mis"; dit gee 'n *xoub,* by Knudsen gespel *choub,* dit is nie "kaup" nie, ook nie "kau-aub", nie, wat 'n woord vir "heuning" is. Knudsen praat hier wel oor die Namawoord wat Kroenlein 1889:217 skryf as *!kou* (met dieptoon), vooraan 'n suigklap, en wat beteken "wild, von Sinnen, irre, verrückt". Indien dit op "heuning" slaan, sal dit seker vir "veldheuning" moet geld, hoewel die tepasbaarmaking vir ons moeilik voorstelbaar is. Hierdie "wild" beteken naastenby "van sinne beroof, verward". Ook Engelbrecht se verklaringspoging kan nie op hierdie "wild (van sinne)" bou nie.

Ten slotte verwys ons weer na C. Hugo Hahn se opmerking dat die Bergdamaras die toegevoegde term *Choudamaras* as naam vir hulleself afwys. Dit is begryplik, aangesien die term met sy kritiek en sy afsku verre van strelend ervaar kan word. Nou sê Hugo Hahn dat die Bergdamaras hulleself *≠Hau-khoen* noem, dit is (volgens Hahn) die "regte, egte mense". In die artikel **HAUKHOEN** het ons aanneemlik probeer maak dat *≠Haukhoen* in feite dieselfde beteken as *Choudamaras,* maar terwyl die *xoub* in eerste instansie op menslike ontlasting slaan, slaan *≠hou* of *≠hau* inklusief op dierlike mis, by name op "frischer Kuhmist" (Rust 1960:37, 42). Soos ons dit sien, is *Xau-* en *≠Haudaman* (spelling gemoderniseer) naunses van dieselfde term vir ekskreta, telkens met dieselfde strekking van af- en wegwysing. Dit is alleen die Namakwas, Oorlamme en Basters wat hierdie onvleiende beterming by voorkeur gebruik het, na dit lyk.

Xaudama- is, soos gesê, klaarblyklik 'n naam wat hulle deur die Namakwas aangesmeer is. Knudsen se mededeling is waarskynlik die juiste: "Sie selbst nennen sich nur Daman", en dit sal hy op grond van sy ondervraging van hulle ter plaatse geweet het. Moontlik sal hy in dié opvatting die steun van sy Namasprekende tolk Jan Bam gehad het.

≠Ĉxõn

COCHOKWAS, KOCHOKWAS, COCHONA, KOCHONA," COGMANS," KOEKEMANS ens.

Vooraf: Dit mag help om eers die antwoorde op die belangrikste vrae te gee. *Cochokwas* beteken "Nouwange" of "Smalwange", na aanleiding van die naam van 'n hoofman ≠Kochokhab (met ingevalle wange). In Van Riebeeck se tyd het die Cochokwas twee kapteins gehad, die eerste in rang was Oedasoa (wie se naam moontlik in die vorm van *Odikwas* deur sommige volgelinge gedra is), die tweede in rang was die imposante Gonnema of Swart Kaptein, die *Gonnemans* het sy naam gedra. Die Cochokwas, in die wandeling ook bekend as *Koekemans* en *Kogmans,* het in Simon van der Stel se tyd die tradisionele gebied verlaat; *Cogmanskloof* en *-rivier* (waar die huidige Montagu lê) herinner waarlanges die trek gegaan het. Dan verdwyn hulle uit die geskiedenis totdat Wikar hulle in 1778-9 weer aan die Oranjerivier (bokant die Augrabiesvalle) aantref; toe was hulle nog aggressief, en daar verneem ons dat hulle eintlik "Groot Korannas" was. Dan verdwyn die stamnaam.

Nieuhof (1654) 1682:14 "...de Hottentots, Kochukwaes geheten, die zich dieper in 't lant onthouden, veel duizende sterk zijn, en ontallijke menighte van koebeesten en schapen bezitten..." [En op 15]: "Daer zijn ook Hottentots, die d'onzen *Sardinje luiden* of *Saldanhas* noemen; maer worden op Hottentots *Krijegoekwa* genoemt..."

Van Riebeeck *Daghregister* 2/184 onder datum 29 10 1657 "...een ander trop, Cochona genaempt.." Aldaar 186 onder datum 31 10 1657 "...de Saldanhars...ende genaempt Kochoqua..." Ald. 188 dieselfde datum "den voorstaenden veldheer Kochoqua..." Ald. 197 onder datum 15 11 1657 "Kochoqua offte Kochona was den aldergrootsten van al die Hottentoos, soowel de voornoemde aen dese sijde van de Berghrivier ende hieromtrent de Caep woonende, als alle de rechte Saldanhars..." Ald. 202 onder datum 30 11 1657 "...namentlijcq de Chochoqua (die heel rijck van bestiael ende wel de machtichste van al de rechte Saldanhars sijn)..." *Daghreg.* 3 onder datum 3 2 1659 "...de rechte Saldanhars... die voornamentlijck sijn: de Cochoquas...bestaende in twee extraordinary machtige volcqen de veerijcke heerschappijen onder den oversten Ngonnoma ende Oedasoe..." Ald. 258 onder datum 26 8 1660 "de Cochoquas ende Chainouquas (sijn) seer jalours op den andren ...gemeent wort deselve [die Cochokwas] wel 17 à 18 duizend zielen stercq sijn ..." [Oor gesindheid, handelsverhouding met Hollanders en status, naamlik dat Oedasoa hom voordoen as die magtigste vors (wat hy ten slotte nie is nie), kyk Van Riebeeck se *Memorie* 1662 aan Wagenaar, byvoorbeeld in BKD 1966 1/32].

Dapper 1668:22 "De Kochoquas of Saldanhars, alzo by d'onzen genoemt, om

dat zich altijts meest ontrent en in de dalen van de Saldanhars hebben onthouden, gelegen achttien mijlen Noord-westwaerts van de Kaep, leggen in vijf of zestien negeryen verdeelt, elk ontrent een vierendeel uurs van elkander, en bewonen met hun allen ontrent vier hondert, of vier hondert en vijfftigh huizen... Zy bezitten een groote menighte van schone beesten, wel over de hondert duizent ..."

Daghregister onder datum 26 11 1701, Botha 1927:92-3 na aanleiding daarvan: "It would be interesting to arrive at the derivation of Cogmans Kloof. In 1701 the Sergeant in charge of the military outpost in 't Land van Waveren (Tulbagh) reported an attack by Hottentots of the 'Koekeman tribe'. In 1725 a farm was 'loaned' between the Saras River and the 'Cochemans Kloof'. In 1750 the name 'Kochemans Kloof' appears, and in 1766 it is found as 'Cogmans Kloof'. In Barrow's map of his travels in 1797-8 it is 'Koekmans Kloof', while on Lichtenstein's map it is marked as 'Kochman's Kloof'. It is interesting to note that in 1728 a Loan Farm was given out at *Cogmanse-Valley* 'over de Berg'..."

Kolb 1727:1/462-3 "De naaste natie, die aan de Gunjemans noordwaards grenst, is die Kochoquas-natie, welke ... de Soldunhater genaamt word...Deze natie heeft nog wel het meeste van hun land in bezit, edoch hebben de Europeanen zich ook al daar in genestelt, en voornamelyk de groene kloven in bezit genomen... deze Kochoquas-natie (kan) niet al te sterk of talryk zyn... (hebben) gemeenlyk grote kudden vee ..."

Wikar 1778 in 1935:136/138 "Den 25 [Okt. 1778] trokken wy na de Aukokoa of Naauwwange; men moet van de vaste wal af 14 spruyten passeeren, eer men by haare kraal komt, zo is de rivier hier verdeelt...Na mijn gissing zoude ze ruym 300 beeste hebben, en 4 of 500 schaape; zy leggen nu in 2 kraale verdeelt...Als zy tezaamen zijn, bestaat de kraal uyt 40 strohuyzen; de voorgenoemde Kaukoa en haare capiteyn staan ook onder subordinantie van deeze Aukokoa. Deeze laatste natie heeft my zeer wel onthaald, omdat ik de eerste Duytsman was, die zy ooyt gezien had..." [Ook vermeld aldaar op 110, 132 (waar die Aukokoa veeroof pleeg), 144 (waar hulle as bondgenote in 'n oorlog aangewerf sou word), telkens gespel "Aukokoa"].

Gordon 1779 kaart "Ogoqua of Smal Wangen" op 2820 DB/2821 CA. Ms van 4e reis onder datum 26.10.1779 "...de ogoqua ... hun ghauwaap genaamt naba nou, touw oab, of touw oab naba noeb..." Ald. onder datum 27 10 1779 "...arriveerden aan de verlaten kraal der geissiquas ... langs de rivier. Dese craal is hoger opgetrokken levende in vyandschap met ogoqua..."

Albrecht C & A 1806 in Moritz 1919:99 "Zwischen hier [Warmbad] und der

Rietfontein ... wohnen am Grossfluss folgende Heiden [dan volg 13 stamname, waarvan die vyfde op die lys lui:] T'Ogaqua oder Naawangers''.

Campbell 1813:282 ''Naunar Wange, Narrow cheeks''. [Uit sy lys van ''Names of their different Tribes of Coranas on the Great River'', nr 5 van bo].

Wuras 1858 in BS 1929:3/289 ''Kochoqua. In !Korana 'Kochokua'. Flocks of sheep. If this is applied to men, then it means sheep holders or those who have sheep''.

Wangemann 1872: 1/52 ''Das Korannavolk zerfiel noch um die Mitte unsers Jahrhunderts ... in 17 Stämme [en as voetnoot die lys, met nr 15:] O cho kua, die Schmal-Backen, ebendaselbst [dit wil sê 'weit unten am Oranjefluss', saam met die 'Boekvolk']''.

Schroeder 1872:160 ''De Korannas waren vroeger verdeeld in acht kleine stammen:-... 5. De Naauwwangen (Karel Naauwwang, kapitein, roover, in de kolonie gevangen)...''

Stow 1905:241 ''Oedasoa [die opperhoof van die Kochokwas] said that although these people [te wete die Namakwas] had many cattle, they had not so many men as he had; and that when he was joined by the Korachoqua [verstaan: die Korannas], the Goringhaiqua, and the Cochoqua under chief Gonnema, he need not be afraid of any attempt the Namaqua might make upon him. From this fact it appears very probable that the Cochoqua, the Korachoqua, and the Goringhaiqua were kindred tribes of so recent a separation that they speedily reunited when a commmon danger threatened them...'' [Dan gaan Stow voort om ander bewyse aan te voer vir die noue verwantskap tussen die Korannas en die Cochokwas].

Engelbrecht 1936:26 ''... These ≠Oxokwa were possibly the Kochoqua of Van Riebeeck's time, who, if we were to believe Theal, moved inland to the districts of Victoria West and Richmond. They have apparently all died out now ...'' Aldaar 41 ''The ≠?O:xokwa or Smalwange...: Their inclusion [as vertakking van die Kai-!Orana of Groot Korannas] rests on somewhat slender evidence, viz. that of Andries Bitterbos and the Griqua man called Willem Blou''.

Theal 1964:95 ''The manner in which various tribes were formed...: They usually took their distinctive titles from the name of the chief under whose guidance they commenced to lead a separate existence, by adding to it the suffix qua..., thus the Cochoqua were the people of Cocho...''

Elphick 1977:81-2 ''In 1615 Coree informed Dodsworth...that many times he and his friends were robbed by the mountainers...'' [Elphick identifiseer die ''mountainers'' met die Cochokwas as 'n moontlikheid. In die voetnoot vervolg hy dan onder andere:] ''The mystery of the 'mountainers' can be partially solved if it is remembered that the source of the name was Coree,

who had obtained a basic English vocabulary. He would use the word *mountain* only if it were a translation of all or part of the ethnic name of a Khoikhoi group. Nienaber... lists the following forms of the Khoikhoi word for mountain attested for the western Cape: *cou* (1655), *khoe* (1660), *K'koe* (1691). This is possibly the first syllable in *Co*choqua". [Op bl. 117 vn verwys Elphick na Wuras se verklaring en sê:] "I am more inclined to explain this name [nl. Cochoqua] as 'mountain people' (the Cape-Khoikhoi word for mountain, */ku,* + *Kwequa,* people...)" [met verwysing na Nienaber 1963:217 en 385, naamlik na *berg* en *mens.*]

Die Cochokwas het verskillende name gehad. In die begin was hulle veral bekend na hulle kernland as **SALDANHARS**, vergelyk die artikel. Dié naam is deur die Blankes aan hulle gegee. Die naam **QUENA** is soms ook op hulle toegepas. Na mate die verband met die tuisland by en om Saldanhabaai as gevolg van wisselende omstandighede losser geword het, selfs onwaar geword het, het ander terme 'n aanspraak laat geld, so byvoorbeeld die naam vir dié deel van die "Natie" wat deur Gonnema aangevoer is, die Swart Kaptein, en so het die naam **GONNEMANS/GOENJEMANS** en dergelike meer toe baie algemeen geword.

Name is baiekeer tydgebonde, en toe die horde na omswerwinge teen 1780 aan die Oranjerivier suidwes van Upington herontdek word, het hulle nog hulle ou Kaapse naam bewaar gehad, dialekties aangepas, en daarnaas die Hollandse vertaling daarvan. Hulle word herontdek onder die name *≠Oxokwas* en *Smalwange/Nouwange.* Volgens Gordon se kaart was sy Smalwange op 2821 CA, en Wikar se aanduiduidings plaas hulle op Kanoneiland en ander eilande oos van Keimoes, aan die benedeloop van die Oranje. As sodanig tel hulle as 'n afdeling van die Korannas.

Dit sal nodig wees om aanneemlik te maak dat *Cochokwas* en *Ochokwas* dieselfde naam is, want indien wel, dan het ons ook sekerheid oor die betekenis van *Cochokwas.*

Eers kyk ons na die Ou-Kaapse vorme wat 'n /k/ as anlaut het, gespel met 'n *C-* of 'n *K-*, hoewel die *Ch-* ook die /x/ mag weergee, vooraan en (as *-ch-*) binnein, maar altyd as anlaut van 'n lettergreep. Hulle is die oudste spelling/uitspraak van die naam. Die grondwoord is telkens dieselfde in (aan die een kant) *Cochoqua, Kochoqua, Chocoqua, Kochukwaes,* en (aan die ander kant) *Cochona, Kochona.* Die verskil lê in die meervoudsuitgang, naamlik die *-qua* en die *-na.* Die *-qua* is die meervoud manlik, die *-na* is die meervoud gemeenslagtig. *Cochoqua* kan weergegee word as die "Cocho-mans/manne/mansmense", en *Cochona* as die "Cocho-mense (vroue, kinders en meegangers inkluis)". As na die *-qua*

(*-kwa*) en die *-na* 'n *-s* volg (kyk bv. Nieuhof se opgawe), dan is die *-s* uit Hollands geneem en aangeheg, dit wil sê die woord is behandel asof dit 'n Hollandse woord is. Vir daardie gebruiker is die *-qua*/*-kwa* en *-na* nie 'n meervoudsvorm nie, sodat die *-quas*/*kwas* en die *-nas* vir hom nie 'n dubbele meervoud is nie.

In ons sitate het ons drie verklarings van die Ou-Kaapse vorm van die naam teegekom. Theal meen die grondwoord *Cocho-* is die naam van 'n eertydse hoofman en stamstigter toe sy horde van die kerngroep afgeswerm het. Dit verklaar nie die betekenis van die woord *cocho* nie en verskuif net die vraag van die stamnaam na die persoonsnaam.

'n Veel ouer poging waarvan ons weet, is die van die Kora-kenner C.F. Wuras, Berlynse sendeling op Bethany aan die Rietrivier. Sy manuskrip wat hy aan sir George Grey gestuur het op versoek van die goewerneur om inligting oor die Korannas en ander inboorlinge, bevat ook 'n "List of the meanings of names of different Hottentot tribes". Sy opvatting oor die "Kochoqua" het ons aangehaal. Dit lyk of Wuras klankassosiatief te werk gegaan het en of hy in die *Ko-* van *Kochoqua* die woord vir "skaap/kudde skape" gesien het, in Nama *gu,* sonder suigklap vooraan, maar wat in party dialekte wel met suigklap gehoor is, vergelyk Nienaber 1963:448. Dit is wel net 'n toevalligheid dat Lichtenstein 1805 se opgawe vir "skaap" in die dialek van Koranna ≠*guhb* (getranslitereer) is, en *Kochoqua* (in gedevelariseerde opgawes) ook deur palatale ≠ voorafgegaan is. Wuras gee nie die gronde vir sy verklaring nie.

'n Heel boeiende poging is die van Elphick. Dit hou verband met Coree (Edward Dodsworth, terloops, spel die naam *quore* en *Quore,* Raven-Hart 1967:66-8), 'n Hottentot wat die Engelse in 1613 na Engeland ontvoer het waar hy bietjie Engels geleer het. Die plan was om Coree "mak" te maak en hom by sy terugkeer te gebruik om voordelige handelsbetrekkinge vir die Engelse met sy landgenote aan te knoop. Coree, in 1614 weer terug in Tafelbaai, was 'n onwillige instrument. Elphick let daarop dat Coree in 1615 aan Dodsworth vertel het dat hy en sy vriende deur die "mountainers" beroof word. Hoekom "mountaineers"? Het Coree met sy bietjie Engels gewoon net die inlandse naam van die bergrowers vertaal, hetsy gedeeltelik, hetsy in sy geheel? Dit is inderdaad goed denkbaar, en ons kan op soortgelyke gevalle wys wat later voorgekom het. Elphick soek toe steun vir sy opvatting in die taal self, en toe lyk dit vir hom of hy in die Ou-Kaapse woordvoorraad bewyse vind. Die *Co-* van *Cochoqua* sluit tog so enigsins aan by *cou* en ander vir "berg", en in sy volgende poging, by /*ku,* ook vir "berg". Die Ou-Kaapse woorde lui in Nama (terloops

gemeld) *≠go* en */(k)ui,* onderskeidelik "bergspits" of net "spits", en "berg", ook "rots", "klip".

Vervolgens kyk ons na die tweede laag name wat hulle in onder meer vier opsigte onderskei van die ouer of Ou-Kaapse laag: (i) in tyd — hulle is omtrent 'n eeu later, (ii) in die ruimte — die mense woon nie meer in die arm van die Bergrivier nie, hulle is nou aan die Oranjerivier, (iii) in die skriftelike voorstelling — die name begin wat die gebruik van die Latynse letters betref op 'n klinker, nie op 'n konsonant nie, dit wil sê die Ou-Kaapse uitspraak is (opties wat die skrifbeeld met Latynse letters betref) gedevelariseer, en ten slotte: (iv) die suigkonsonante word deur kundiges uit eie waarneming weergegee.

Die sleutelvraag is nou of (enersyds) die *Cochoqua/Cochona* van die Saldanhabaaigebied, en (andersyds) die *Aukokoa* van Wikar, en die *Ogoqua* van Gordon, plus ander vorme uit hierdie veel latere tyd en hierdie ver afgeleë streek, dieselfde naam vir dieselfe volk kan wees. Indien dit die geval is, dan het ons 'n stam uit die tyd van Van Riebeeck se dae teruggevind, dan het die Ou-Kaapse *Cochona/Cochokwa* nie verlore geraak nie, en dan weet ons ook wat die Ou-Kaapse inlandse naam van die ou Saldanhars beteken, naamlik "Smalwange", "Nouwange", "Smalbakkies" ens.

Oor die vertaling is daar nouliks kans vir twyfel: *≠o* = "eng", en *xo* = "Wange, Backe" (Kroenlein 1889:285 en 49). *≠O* + *xo* + *gu* + *a* is Nama vir "Smal/Nou + wang(e) + mansmense", in !Kora heet die stam (met die stemlose glottale konsonant voor die eerste klinker, die konsonant voorgestel met 'n /?/): *≠?oxogua.* Hierdie lastige woord spel Wikar *Aukokoa,* Gordon *Oguqua,* Albrecht *T'Ogaqua* (die *T'* dui die klapkonsonant aan), Wangemann *O cho kua,* ens. (raadpleeg die sitate), en almal vertaal dit in hoofsaak eenders.

Ook taalkundig is daar weinig kans vir twyfel dat die Ou-Kaapse uitspraak met 'n *C*- of *K*- vooraan (*Cochokwa* x *Kochokwa*) en die uitspraak van 1779 af of vroeër, maar nou sonder 'n *C*- of 'n *K*- vooraan, soos by Wikar en ander, net wisseluitsprake van dieselfde naam is. Hierdie verskynsel word bespreek in byvoorbeeld Nienaber 1963:186 onder die opskrif "Develarisasie", en deur Maingard 1964:60 en volgende, om twee te noem. Dit gee teenstellings soos (Nama eerste) *!am* x *kam* = "groen", *anib* x *kanip* = "voël", */awi* x *kawi* = "reën", *//om* x *komma* = "slaap", */uib* x *kuip* = "rots/berg" ens. Eintlik slaan velêre en foukale konsonante eie weë in, soos veral Maingard aangetoon het.

Ons is dit nou alleen daarom te doen om aan te toon dat die Ou-Kaapse *C/K*- in byvoorbeeld *C/Kochokwa* hier langs die Oranjerivier en in die invloedsfeer van Namasprekers heel gewoon dialekties kan voorkom as gedevelariseerde *Ochokwas.*

Die Ou-Kaapse *Cochokwa* is dieselfde groep wat later, teen 1775 of daaromtrent, opduik as (≠)*Ochokwa,* nou aan die Oranjerivier suidwes van Upington en in die taalsfeer van die Namakwas. Die vermoede van onder andere Stow, Engelbrecht en Maingard insake die gelykstelling van die *Cochokwas* en die *Ochokwas* is onses insiens ontwyfelbaar juis.

Die Cochokwas se stamnaam beteken dan die "Nou/Smalwange". Dit is die plek om hier die ander naam van Nieuhof te bekyk. Nieuhof (vergelyk die sitaat) praat ook oor die *Krijegoekwa* wat die koloniste "Sardinje Luiden of Saldanhas" noem, "na de bay *Sardinje* of *Saldanha,* daer zy dichte by woonen". Dit laat die *Krijegoekwas* ondubbelsinnig uitken as *Cochokwas. Saldinje Luiden* (Saldanha-mense, *luiden* is "liede") of *Saldanhars* was in die tyd van Nieuhof die koloniste se algemene naam vir die Cochokwas of "Smalwange" (in vertaling). *Krijegoekwa* is derhalwe 'n wisselnaam van die Cochokwas. Die slotdeel *-goekwas* is ongetwyfeld soos die *-chokwas* van *Cochokwas,* dit wil sê dit is gelyk te stel met Nama/Kora *xo* = "wang/bakkies", + *-kwa* (*-gu* as morfeem van die meervoud manlik plus die *-a*-objectivi), + (waar toepaslik) die *-s* as meervoud uit Hollands, die geheel dan die "Wang-manne/mense". Die *Krije-* sal 'n bepalende term wees. Ons het geen aanduiding waarvan nie en sal 'n suggestie moet waag. Vir ons lyk dit na 'n groot moontlikheid dat die *Krije-* soos Ou-Kaaps *karri,* ook *charie, krie* ens. kan wees, in Nama ≠*khari,* vir "klein". Nieuhof se "Klein Wangmense" laat dink aan soortgelyke stamgroeperinge van daardie tyd en van later (kyk onder meer by *Griekwas, /Khauan, Korannas, Namas).* Die "Klein" kan egter ook slaan op die "Nou/Smal" van die "wange", en dan is *Krijegoekwas* natuurlik nie 'n ondergroep nie, maar net 'n ander manier om dieselfde te sê, dit wil sê dit is net 'n wisselnaam.

Dit bring ons by die vraag waarop die naam betrek moet word. Dit sal wel nie 'n kenmerk van al die lede, of selfs van die meeste lede van 'n volk wees nie, naamlik dat hulle opval deur 'n uiterlike liggaamlike uitkenning aan die "smal, nou, klein" wange nie. Dit kan 'n mens jou eerder voorstel van 'n heel klein groepie, of van 'n enkele persoon. Teoreties wys dit in die rigting van Theal se gegeneraliseerde vasstelling, en deur ons studie dikwels bevestig, naamlik dat 'n persoonsnaam die stamnaam kan word, veral in die geval van stamstigting deur 'n sterk leier. "Smalwange" is dan die naam van 'n vroeëre kaptein, in Ou-Kaaps *Cochob/Kochob* ("Smalwang") , of miskien selfs *Cochokha,* met *-kha* vir die dualis (twee wange); die geheel kan dan ook hier personaliserend deur 'n *-b* gevolg gewees het.

Dit lyk of die beskrywing wat Alexander 1828:1/125 van Abram, die kaptein van die Bondelswarts, gegee het, in 'n mate aan die kaptein van die Cochokwas

kon laat dink het: "His figure is tall and good, but (not) his face, with a flattened nose, wide mouth, hollow cheeks, high cheek bones, narrow eyes..."

Hierdie kaptein het die bevel moes gevoer het nog voor die Smalwange in die lig van die geskiedenis getree het. As ons eers die Saldanhars/Cochokwas leer ken, was die Cochokwas onder Oedasoa en Gonnema, en ons verneem nooit iets van ene kaptein Cochob of Cochokha nie. Miskien het hy selfs geslagte vroeër die gesag gevoer, die vermoedelik sterk leier met die breë gesig en ingevalle wange wie se jukbene uitgesteek het en die ken sy gewone skerppuntige voorkoms laat aanneem het. Was hierdie Cochob met die vermoedelik opvallende gelaat, hierdie stamleier, wel 'n egte Khoekhoen? Maak nie saak nie: die Saldanhase Cochokwas het, soos ons saam met Theal moontlik ag, sy naam aan 'n later groot Khoekhoense stam gegee, 'n stam wat volk- en veeryk was. Schroeder vertel in 1872 van 'n kaptein met die naam van Karel Naauwwang wat nog die kapteinfunksie beklee het en die naam van die stamstigter (hoewel dan in vertaalde Hollandse vorm) gedra het, maar hy sit as laaste van die kapteins en as rower in die tronk.

Ook hierdie stam het ondergegaan en sy naam het verdwyn. Die paar uittreksels uit die *Daghregister* en vroeë uitsprake het getoon dat die *Cochokwas* 'n voorste plek ingeneem het toe Van Riebeeck hom hier kom vestig het. Van diegene met wie die Kompanjie die langdurigste en voordeligste vee ingeruil het, staan voorop die Cochokwas en die Chainoukwas, laasgenoemdes die groot teenstanders van die Cochokwas. Hulle was die volk- en veerykste Khoekhoen naby die Fort. Die gevolg is dat hierdie twee nasies baie prominensie in die *Daghregister* en ander amptelike stukke geniet en hulle geskiedenis, veral ten opsigte van hulle leiers, goed gevolg kan word. Die volledigste oorsig is voorlopig wel dié van R. Elphick (vergelyk *Kraal and Castle 1977*), maar hy behandel die geskiedenis net oor die eerste tydperk van 'n klein drie-kwart eeu, met aandag vir die prosesse van akkulturasie en desintegrasie. Die voortsetting deur 'n geroepene en 'n begeesterde vakman in die geskiedenis is 'n behoefte. Die belangstellende word na hierdie werk van Elphick verwys.

Wat die etnonimiek betref, wil dit voorkom of die naam *Cochokwas* oud moet wees. Teen die tyd dat die Cochokwas, die "rechte Saldanhars", in geskrifte en verslae voorkom, nog voor Van Riebeeck se landing, was dit 'n stam met status. Daar was welvaart, 'n ordelike bestuur en 'n mate van nasionale kohesie. As die stamnaam inderdaad van 'n stamstigter afkomstig is, soos ons meen, van ene Cochob, vertaalbaar met "Smalwang", dan was daar bepaald groei sedert Cochob die verloop van die stam se ontwikkeling neergelê het.

Van Riebeeck het in die begin geen goeie denkbeeld van die Cochokwas se plek en waarde onder die ander stamme gehad nie. Maar togte soos die van Jan van Harwarden, en inligting soos die van die tolkin Eva Krotoa wie se suster die hoofvrou was van Oedasoa, opperheer van die Cochokwas, en ander kontakte het sake verhelder. Feit is dat die Cochokwas ryk aan vee was en dat Oedasoa, die eerste in sy ryk, 'n fyn diplomaat was en die toon aangegee het. Ook sy naam het etnonimies op 'n vertakking oorgegaan, vergelyk **ODIKWAS.** Oorlede in Maart 1689 is hy opgevolg deur sy broer Hanibal. As ons die ou landkaarte raadpleeg, dan lyk dit of hierdie vertakking eers ooswaarts oor die Groot Bergrivier en toe noordwaarts beweeg het. As ons hulle onder die naam van "Smalwange" weer ontmoet, in hulle taal weergegee as *Aukokoa, Ogogua* of 'n variasie hiervan, dit wil sê met wegval van die *C-* of *K-* as anlaut soos in die Ou-Kaapse dae, dan is dit in die jare 1778-9 (Wikar en Gordon), en aan die Oranjerivier suidwestelik van die huidige Upington (vergelyk onder andere Maingard 1964:58).

Wat hulle laat wegtrek het van hulle tradisionele weilande aan weerskante van die Groot Bergrivier en die omgewing van die Saldanhabaai tot aan die Valsbaaigebiede, weet ons nie so reg nie. Daar is 'n blinde kol. Die belangrikste faktor sal wel hulle begryplike verset teen die groeiende kolonisasie van die Hollanders gewees het; 'n ander faktor mag miskien verband gehou het met 'n besef van volksverbondenheid: die "Smalwange" het gebly in die gemeenskap van die Korannas, was 'n onderafdeling van hulle, en soos by Wikar blyk ook uit die sitate by hom, het hulle nog veel behou van die ou outokrasie. Hierna is die geskiedenis van die Smalwange/Nouwange vaag. Die opvatting dat die (C)Ochokwas hulle by die Groot Koranmas aangesluit het, berus, sê Engelbrecht, "on slender evidence", maar die gevolgtrekking is allesins verdedigbaar dat hulle ingelyf is in die hordes van die Korannas, die ou Gorachoukwas.

Die Cochokwas het nie net 'n opperheer gehad nie, naamlik Oedasoa, maar daar was nog 'n mede-regent gewees in die persoon van Gonnema, leier van die oostelike vertakking van die Cochokwas (ook genoem die Saldanhars). Gonnema het in die moeilikheid by die Kompanjie geraak, ook in oorloë. Hy is einde 1685 of vroeg in 1686 oorlede, 'n jaar of drie voor Oedasoa. Gonnema, wie se naam onder die Blankes die "Swart Kaptein" was, het die eer te beurt geval dat sy inlandse naam ook stamnaam geword het. Kyk **GONNEMANS.**

Die stamnaam *Cochokwas* het ook nog vervolks geraak deurdat die uitgang *-kwas* verander het tot *-mans*. *Cocho-kwas* is in 1701 opgeteken as *Koeke-mans*, in 1725 verskyn dit as pleknaam in *Cochemans Kloof*, in 1728 as *Cogmanse-Valley;* ander spelvorme is *Koggemans, Kochmans, Cockmans, Cogmans, Kog-*

mans, gewoonlik met ekspletiewe komponente *-kloof, -rivier* ens. Die vorm *Koekemans* is waarskynlik 'n verhollandsing in die rigting van volksetimologie vir 'n persoonsnaam. Die verband met die Cochokwas het later klaarblyklik baie los geraak en in party opgawes is die eerste komponent deur sommige gesien as ene *Kok, Kock, Koch. Cochokwa* het teen 1700 *Cochomans* geword onder invloed van die vernaamste vertakking, die *Gonne-mans*. Die historiese belangrikheid van die nuwe naam lê daarin dat die plekname wat daarvan afgelei is, soos *Kogmanskloof* en *Kogmansrivier* by Montagu, die Cochokwas, of altans 'n deel daarvan, situeer op hulle roete van die Saldanhabaai-gebied af na die Oranjerivier toe waar Wikar hulle in 1778 aangetref en as groep beskryf het. Vergelyk verder **COGMANS.**

Oor die plek van die Cochokwas onder die Korannastamme vergelyk hoofstuk B onder die **Korannas**, naamlik "Die Korannas as 'n Familie van Stamme".

COEROEPEINAS [WITKLIPSVOLKERE]

Gordon 1779 ms. 4 "In Oranjes Rivier vind men veele doorschijnende Steenen, veel na Agaat zweemende, en ook witte Opaquen, dewelke door eenige Wilden voor aan hunne pijlen gezet worden, en daarom ook de Naam van Coeroep Einas, zijnde Witteklips Volkeren, dragen..." En aldaar p. 123 "Verder heet zig ijder Horde na de naaste Fonteijn, rivier of iets particuliers, daar zij zig ophoud. Dus Taaneina, grasveld volk; Coeroep Einas, witte klip Volk (Coeroep, de voorste Syllabe met een harde klap met de Tong uitgesprooken, hiet de te voren aangehaalde witte vuurgevende Steen), Eineina, of Einiqua, zijn het volk van den rivier Ein, wordende *Qua* of *Coe*, ook zomwijlen als het meervoud in de benoeming van de Hordes gebruikt. — "

Gordon skryf aan griffier Fagel, die hoë amptenaar in Amsterdam, as aan iemand vir wie alles duidelik gemaak moet word. "Witklipsvolkere" vertaal die Khoekhoense naam, volgens hom. Die eerste komponent (*coeroep*) is soos Nama *//gurub* = "Quarz, Kieselstein" (Rust 1960:48), Gordon se "witte klip". Gordon se ouditiewe aanduiding van die suigkonsonant, hier die laterale, is seker nie onderskeidend genoeg vir 'n nie-kenner nie: aan die artikulatoriese en organiese aspekte waag hy hom nie.

Die tweede komponent (*Einas*) is hier ook onduidelik geformuleer. Hierdie Khoekhoen woon aan die Oranjerivier, in Khoekhoens die *Ein*, die rivier waaruit die "volkere" die wit kwartsklippe vir hulle pylpunte haal. Tog het die lid *-einas* waarskynlik net 'n toevallige verband met die stamnaam "Einiqua". Die "Eineina" het hulle naam van die rivier waar hulle woon. Dit sê Gordon uit-

druklik. Hulle kry hulle name van die fonteine of riviere waar hulle hulle "ophou". In die naam *Coeroepeinas* vertaal hy die "-einas" met "volkere". Dan moet dit wel verbind word met bv. Nama *//ai-* = "Volk" (Rust 70), plus die *-n-* van die pl. comm., plus die *-a-* van die objeksvorm, plus die *-s* van die Hollandse mv. (vgl. Kora-*n-a-s*).

Coeroepeinas is in ons bronne nuut. Dit is klaarblyklik nie 'n stamnaam nie, maar 'n soort van kollektief vir stamme wat bepaaldelik die "witklip" of kwartssteen vir hulle pylpunte gebruik, om die ewe of hulle **EINIKWAS, NAMAKWAS** of ander stamme is, maar nogtans stamme ("volkere") wat die Oranjerivier of Ein kan bereik.

By die vorm *Einiqua* deel hy mee dat die *qua* of *coe* somtyds die mv. van 'n hordenaam is. Die *-coe* is die gewone mv. ml., in Nama geskryf *-gu,* die *-qua* is dieselfde *-gu* met die *-a* van die objekskasus aangeheg. Gordon skryf wel 'n *Einiqua* maar nie 'n *Einicoe* [*Einigu*] nie. Albei beteken letterlik: die *Eini-mans/mense.*

COGMANS, KOGMANS, KOEKEMANS (uitspraakvariasies van **COCHOKWAS** alwaar).

Botha CG 1927 : 92-3 "It would be interesting to arrive at the derivation of Cogmans Kloof. In 1701 [vergelyk *Daghjoernael* onder datum 26 Nov. 1701] the Sergeant in charge of the military outpost in 't Land van Waveren (Tulbagh) reported an attack by Hottentots of the 'Koekeman tribe'. In 1725 a farm was 'loaned' between the Saras River and the 'Cochemans Kloof'. In 1750 the name 'Kochemans Kloof' appears, and in 1766 it is found as 'Cogmans Kloof'. In Barrow's map of his travels in 1797-8 it is 'Koekmans Kloof', while on Lichtenstein's map it is marked as 'Kochman's Kloof'. It is interesting to note that in 1728 a Loan Farm was given out at *Cogmanse-Valley* 'over de Berg' ..."

Molsbergen 1916 RZA 12/13 "... ook komen namen voor als Koekeman (1701) ..., Bootsman (1705), Christoffel en Courasie (1710)". [Hier is sprake van kapteins- en/of persoonsname].

Forbes 1965:84 "...it is given as Cockmanskloof (Kogmanskloof) on p. 13 of the Paterson manuscript found in London in 1956..."

Die pleknaam bewaar dan 'n stamnaam. Die kloof deur die Langeberg, een van die toegange tot die ou Kannaland, laasgenoemde vandag meestal bekend as die Klein Karoo, was dus toe in die besit van die "Kogmans". Ook die Kingnarivier deur die kloof tot waar hy uiteindelik by die Breërivier aansluit (vol-

gens die Afdelingskaart van 1890), het toe al die naam gedra van "Kogmans Kloof River". Die Kogmansvallei "over de Berg" het klaarblyklik noord van Montagu gelê, en op genoemde kaart van 1890 was daar aan die benedeloop van die Keisersrivier 'n streek wat genoem is "Aan de Kogmans Kloof achter het Warme Bad", nog steeds die naam van plaas Sw Q 158. Mens kan seker aanneem dat die Kogmans op 'n keer hier hulle gevestigde woongebied gehad het. Daar is nog ander spellings van die kloofnaam. Moodie 1960:3/21 het bv. 'n "Coggemans Kloof", en Burchell in sy teks "Kokman's Kloof", by hom blykbaar 'n aanspeling op die Griekwakaptein Kok, net soos by Paterson.

Botha sê dit sal interessant wees "to arrive at the derivation of Cogmans Kloof". Hy kon dit nie self vasstel nie. Godée Molsbergen sien in die vorm daarvan as "Koekeman" 'n persoonsnaam wat hy klaarblyklik as Hollands beskou, soos ook die ander name wat hy daar aangee. Ook ons het in ons studie van Khoekhoense toponimie *Cogmanskloof* nie opgeneem nie, omdat daar by ons twyfel was of dit inderdaad uit Khoekhoens kom. Die vermoede was destyds dat *Cogman/Kogman* die minder-bekende naam van 'n Blanke was, bv. uit die kring van samestellings soos *Akkerman, Bosman* en dergelike meer. Tans herken ons in *Cogman/Kogman* net 'n verkorting van *Cochoman/Koggeman* en ander meegaande variasies vir die stamnaam *Cochokwas.* Soos straks sal blyk, sal dit ons 'n belangrike skakel in die trekgeskiedenis van die Cochokwas gee.

Die ooreenkoms in klank tussen die stam- en die kloofnaam val op, byvoorbeeld tussen *Cocho-* en *Kogge-*. Die *-kwas* (die *-s* hier is uit Hollands vir die meervoud) is letterlik dieselfde in betekenis as die Hollandse uitgang *-mans.* Op gelyke voet staan dan teenoor mekaar *Cochokwas* en *Koggemans.* Maar hoekom het die algemene Khoekhoense uitgang *-kwas* dan nou *-mans* geword? Afgesien daarvan dat dit wel soms gebeur het, is hier nog 'n besondere rede voor aanwesig, soos ons dit sien. Die Cochokwas of "Regte Saldanhars" verval in twee groot helftes, die een deel westelik van die Groot Bergrivier onder Oedasoa, en die ander oostelik van die rivier onder Gonnema. Al het Gonnema in die tweede Hottentotse oorlog (1673-1677) die slegste daarvan afgekom, het hy 'n beleid gevolg wat hom eintlik 'n status verleen het wat Oedasoa se invloed oorskadu het. Sy volgelinge het bekend geword as die mense van Gonnema. Hierdie *-ma* is 'n verouderde merker vir die manlik enkelvoud en is nog lank in Ou Koranna bewaar gewees. Gonnema se mense was dan in die omgang die *Gonnema's,* sou mens meen, en hoe ook al, spoedig was hulle volgens dokumentasies *Gonnemans* of variasies daarvan soos *Goenjemans, Goeiemans* en dergelike meer.

'n Deel van Oedasoa se volgelinge was die *Odikwas*, maar dit het blykbaar as onderskeidende naam nie ingeslaan nie. Ter onderskeiding van die Gonnemans het hulle die *Cochokwas* gebly. Teenoor mekaar het te staan gekom die Gonnemans en die Cochokwas, en nou blyk dit dokumentêr dat hulle, die *Cochokwas*, bekend geword het as die *Cochomans*, gespel *Kog(ge)mans*, *Koekemans* ens. Die vorm met *-mans* in plaas van met *-kwas* is heel moontlik te sien as 'n aanpassing van die minder bekende gedeelte se naam by die van die oorheersende gedeelte. Die oudste optekening van *Cochokwas* met die uitgang *-mans* is van 1701 (*Daghjoernael* 26 Nov.)

Die identifikasie van *Koekemans*, *Koggemans*, *Cogmans* en wisseluitsprake (alleenstaande of in samestellings soos met *-kloof* of *-rivier*) met *Cochokwas*, gee ook sy betekenis. Dit is die "mans/mense van *Cocho-b*", waar *Cocho-b* te vertaal is as "hy (met die) nou- of smalwange", iemand dus wat byvoorbeeld ingevalle wange het. Hy was waarskynlik eens op 'n tyd die kaptein van die stam wat sy naam oorgeneem het.

In 1701 toe hulle nog *Koekemans* was, soos die sersant hulle naam gepel het, was hulle nog in die "Land van Waveren", in die omgewing vam Tulbagh, Riebeeck Kasteel en Ceres (3319 AC AD). In 1725 was daar al 'n leningsplaas uitgereik aan die "Cochemans Kloof", in 1728 'n ander aan die "Cogmanse-Valley", albei so ongeveer 3320 CC. Mens moet aflei dat hulle aan die beweeg was, oor die Hexrivierberge suidoos na Robertson, Montagu en Ashton, byvoorbeeld langs die Kingna- en Keisiesriviere.

Die onrus wat tot die treklus gelei het, moes dus teen die eeuwending om 1700 sy beslag gekry het. Die ou Saldanhars (of Cochokwas) se leiers van Van Riebeeck se tyd was ook al ontslape, Gonnema circa 1686, Oedasoa in 1689. Gogasoa, die vet kaptein van die Goringhaikwas bo-op Tafelberg en die Skiereiland, oorlede circa 1665, is opgevolg deur sy oudste seun Schacher wat in 1672 Saldanhabaai en die Kaapse distrikte aan die Hollanders verkoop het, die gebied van die Cochokwas inkluis. Ons weet dat die Cochokwas in die tyd van Wikar en Gordon (1779) op die eilande in die Oranjerivier was, net bokant die Augrabies-waterval, sodat die Cogmans van Cogmanskloof en omgewing dan op 'n tyd weer verder moes getrek het, nou noordwestelik van Cogmanskloof af. Of die hele stam van Cochokwas dieselfde tyd verhuis het, is onduidelik. Wat nou saak maak, is dat die Cochokwas, of 'n deel van die stam, op hulle tog noordwaarts waar Wikar hulle gevind het, 'n roete gevolg het wat oor Cogmanskloof gegaan het. Hulle was daar so tussen 1720 tot, na gissing, 1750/60. Die verblyf van hierdie pelgrims in Cogmanskloof het vir hulle geskiedenis 'n belangrike ruspunt geword.

COMANNAKWAS

Gordon 1779 manuskrip 4:21 " Camienoekwas ...Weten van geen berg Comma, hieten niet Comannaquas." Vierde reis onder datum 8 Des. 1779 "...N.B. dese horde is deselfde die door hops togt comeinacquas na een berg sou hieten ..."

Gordon vergis hom. Kyk **COMEINKWAS**, en **GAMINUS**, die eerste is die "Olienhoutsvolkeren", die tweede is die "Bondelswarts", die mense waar Gordon hom toe bevind het en vir wie hy ondervra het. Die skynbare gelykheid tussen die twee name soos hy hulle verstaan het, het tot die vermoede gelei dat hulle dieselfde is.

COMBECOE/KWA

Gordon 1779 4e reis manuskrip onder datum 26 Oktober "...hy [Naba noe (= "Swartrenoster") , 'n kaptein van die Ogoqua of Smalwange] klaagde ook dat de geissequa dien hy ook Combecoe of qua noemde afsluitende [werkwoord weggelaat], dus klaagd de ene kraal over de andere".

Dit is ons enigste dokumentasie van hierdie naam tot dusver, 'n alternatiewe naam vir die **GEISSIKWAS** (vergelyk die artikel), blykbaar 'n naam wat onder die Smalwange pasmunt was. Wikar vertaal *Geissikwas* met "Tweelingkraal" en "-volk". Dit gee ons die sleutel. Die *-coe* is die uitgang van die mv. ml., 'n spelvorm van Nama *-gu*. Die grondwoord *com-* is, ons meen met meer as redelike sekerheid, soos Nama */gam*, Koranna */kam*, almal vir "twee". Ook in hierdie woord kan die stamklinker soms "unbestimmt" (Lichtenstein) klink, bv. in Ou-Kaaps het ons by Herbert 1626 'n */gum*, by Ten Rhyne 1668 'n */gem*, by Lichtenstein 1805 vir Koranna 'n */koam*, vergelyk verder hieroor Nienaber 1963:484-5 [die voorbeelde hierbo is getranslitereer met die oog op vergelyking]. "Tweeling" is (in Nama) ook */gam-eib/s* (Rust 1960:78), en die *combe-* is moontlik 'n soort sametrekking hiervan of, anders, uit 'n Ou-Kaapse vorm soos */gammi-* vir "twee", tensy die *-be-* hier 'n morfeem is om 'n adj. of 'n bywoord te vorm.

Hierdie toenaam bring geen verheldering ten opsigte van die probleem oor hoe die "Tweelingskap" verklaar moet word nie.

COMEINKWAS ["Olijvenhoutsvolkeren"] vergelyk ook **GOMEN** (**≠AONIN**) en **GAMINUS**

Roos & Marais 1762 in Molsbergen 1916 RZA 2/51 "D'ondergeteekendens...

hebben te seggen, dat ... onder deselve [de Namacquas] de volgende onderscheijdene Soorten werden gevonden, als: 1. De Comeincquas, leggende omtrent ses à seven dag reysens van de groote Rivier (bij de Namacquas Charie gent.) by en omtrent seekere hooge berg gent. Comma; sijnde deese landstreek seer dor, en dermaten sober van water voorsien, dat gem: Natie genoodsaakt is, het water met backen uyt diep gegravene Putten voor hunl: vee te scheppen, en nadien het woord Comma, by ons olyvenhout beteekend, zoo scheind de geciteerde hier omstreex woonende Natie, ook daarna de naam van Comeincqua, ofte olijvenhoutsvolkeren te hebben ontleend, het geen ons egter vreemd is te vooren gekomen, nadien wij, 't zy op of omtrent voorsz: Berg, geen Olijf Bomen gevonden hebben." Ald. 54 "Wat nu betreft d'Eniquas,... deselve kunnen wij met genoegsaame seekerheijd seggen, meede onder de Namacquas te behooren, en alleen door de benaming, van deselve onderscheyden te zijn, leggende Oostwaars de Comeinquas en Cabonas, met welke natien zij, door 't over en weeder Huwelijken als andersints, in goede vriendschap leeven..."

Gordon 1779 ms 4/21 (los vel met aantekeninge oor "Namen der grote namacquas cralen", en teenoor die Camienouquas of Bondelswarts wat hy ondervra het:) "Weten van geen berg Comma, hieten niet Comannaquas".

Gordon 1779 in Vierde reis onder datum 8 12 1779 "Dese horde [Camienouquas of Bondelswarts] is deselfde die door hops togt [van 1762] comeinacqua na een berg comma so hieten, dog sy weten van geen berg comma, en hieten caminouquaas, seggende niet te weten waarom haar voorouders sig dus genoemt hebben..."

Mentzel 1787 gee 'n opsomming van Roos & Marais se verslag. Die VRV gee dit in 1944 uit as nr. 25, in Engels vertaal deur GV Marais en J Hoge en geannoteer deur HJ Mandelbrote. Daarin word *Comeinquas* weergegee as *Comenicquas* (met die -i- verplaas), en deur EE Mossop in voetnoot 33 op bl. 311 soos volg verklaar: "*Comenicquas:* the !*Gomen*. Remnants of this tribe still exist near Sesfontein in the Kaokoveld. The name derives from *Nama*: !gomi m., !goms f., the wild olive tree..."

By drie instansies merk ons verskille oor een en dieselfde saak op. Die saak is gestel deur Roos en Marais in hulle verslag: by die berg Comma waarvan die naam "olienhoutboom" beteken, woon 'n stam wat tot die Namakwas behoort, die stam heet *Comeincquas,* 'n naam wat van die berg Comma afkomstig is en beteken: "Olijvenhoutsvolkeren". Ooswaarts van hulle lê 'n ander Namakwastammetjie, die Einikwas.

Alles is duidelik behalwe dat die berg Comma en dus die volk nie met sekerheid gelokaliseer kan word nie. En dit word die groot geskilpunt by Gordon

wat ook die volk self wil identifiseer. Daar is nou by hom twee stellings, volgende op sy volgehoue navrae. Gordon het die verslag van Roos en Marais gelees. Hy is nou onder 'n klompie van die *Ćamienouquas,* sy spelling van !*Gami-≠nuquas* of "Bondelswarts", hier aan die Oranjerivier, en vra die klompie hier uit oor die mense van die berg Comma. Roos en Marais se stamnaam gee hy nie korrek weer nie, hy verbind dit wel aan *Comma* en skep 'n benaderde *Comannaquas,* iets tussen Comma en 'n deels gésinkopeerde *-na(ma)quas.* Wel van belang vir hom is die feit dat niemand van hierdie groepie iets van 'n berg Comma af weet nie. Dit het sy twyfel aan die bestaan van die volk gewek soos wat Roos en Marais dit opgeteken het.

Gordon se eerste stelling is dan dat so 'n naam soos *Comma* nie meer bekend is nie, en sy tweede stelling is dat Roos en Marais se *comeinacqua,* soos hy dit hierdie keer spel, weer met uitgang *-nacqua* in plaas van *-ncqua,* maar net die *caminouquaas* is. Hy grond dit waarskynlik op die feit dat Hop se tog juis in hierdie landstreek was op pad na Warmbad, die hart van die Bondelswarts se gebied, en dat daar genoeg ooreenkoms tussen die name *comeinacqua* (Gordon se spelling daarvoor) en *ćaminouquaas* was om Roos en Marais, lede van Hop se tog, se stam te identifiseer as ons Bondelswarts.

Ons het hoërop gepraat van drie instansies, en het nou twee genoem. Die derde is Mentzel wat Roos en Marais se spelling bietjie verstel het en van *Comeinquas* gemaak het *Comenicquas* deur die verplasing van die *-i-*, en daardeur toevallig die eerste komponent nader aan die Namawoord vir "olienhout" gebring het, naamlik aan !*gomi.* Of die transkripsiefout werklik van Mentzel is, weet ons nie. Dit aanvaar origens in ieder geval die feite van Roos en Marais sonder meer.

Ons het 'n bepaalde rede om die saak weer te bekyk. Dit kom daarop neer dat ons Gordon se bevinding as grondslag wil neem en weer wil kyk na die kwessie van die berg Comma en na 'n moontlike verband met **GOMEN**. In hierdie poging sal 'n paar sake herhaal word.

Tielman Roos en Pieter Marais het 'n besondere en persoonlike opdrag van goewerneur Ryk Tulbagh ontvang, naamlik om "een exact berigt" van die inlandse volkere te bring. Veral is dit nodig om te onthou dat Marais Hottentots (goed) geken het, sy jeug het hy in Swellendam deurgebring en Hottentots onder die Hessekwas vlot leer praat. Hulle verslag is te lees in RZA II 1916:51 en bevat veel merkwaardigs, so bv. dat Marais wat die taal kon praat en die Namakwas naarstig ondervra het, niks te wete kon kom oor die *Damrocquas* nie, oor wie ander wel berigte gegee het, bv. Coetsé 1760. In dié opsig vaar hulle met hulle navrae dus net soos Gordon met sy navrae oor die Comeinkwas.

As eerstes onder die Namakwas noord van die Oranjerivier noem Roos en Marais die *Comeincquas.* Roos en Marais noem hulle 'n "natie". Die uitstaande geografiese kenmerk is die "hooge berg" Comma wat net ses of sewe dagreise noord van die Oranjerivier lê, in 'n besonder dorre, waterskaarse gebied. Waar lê die Comma-berg?

Daar is tog 'n liggingsaanduiding, al is dit onregstreeks. Roos en Marais noem in hulle lys as tweede Namakwastam oorkant die Oranjerivier die Tradiamacquas "woonende meede omtrent de Berg Comma, zijnde 't selfde volk waarvan by den burger Coetsee ... gesegd werd, hem vry sagtsinniger ... te hebben toegeschenen..." Hulle was woonagtig by Coetsé se "Swarteberg", 'n berg wat geïdentifiseer is as Bunsenberg op 2818 BC, noordelik van Warmbad. Maar hierdie Bunsenberg is waarlik nie hoog nie. Tog lyk dit of ons met 'n mate van gerustheid die algemene buurt kan stel in die omgewing van die Klein Karasbergreeks, op pad na die Visrivier. Ons vermoed dat dit een van die losstaande "berge" sal wees, soos Ysterberg of Norachaskop, 1134 meter bo seespieël.

Dit sal straks blyk waarom ons soveel waarde aan die ligging van hierdie berg heg.

Oor die betekenis van die stamnaam is ons goed ingelig. Dit beteken "Olijvenhoutsvolkeren". *Comma,* so verneem ons, is die inlandse naam vir "olyvenhout". Dit klop, die *Olea africana,* "wilder Oelbaum" in Duits, "olienhoutboom" in Afrikaans, ens., is in Nama *!goms* (Rust 1960:46, Wiss *Botanische Mitt.* 1975:50 ens.) "Volk" is in Nama *//ais,* en vir die meervoud voeg ons informante nog 'n analogiese *-gua* (in hulle spelling *-cquas*) aan die naam toe. *Comeincquas,* d.i. *!Gomm-//ain-gua,* het in die vorm by Roos en Marais 'n drievoudige meervoud, naamlik. (i) die *-n-* van *-ein-* wat die gemeenslagtige meervoudsuitgang is, (ii) die *cqua-* wat die gewone ml. mv. is, en (iii) die slot-*s* wat die Hollandse meervoudsuitgang is.

Roos en Marais soek 'n verband tussen stam- en boomnaam. Hoewel hulle in die omgewing waar die "Olienhoutsvolkere" in 1762 aangetref is geen olienhoutbome gesien het nie, hoef Roos en Marais nie noodwendig verkeerd te wees nie. Die Comeinkwas het heel waarskynlik hulle ou stamtuiste verlaat en is op die trekpad, van êrens afkomstig waar olienhoutbome gegroei het of waar 'n ander assosiasie met die olienhoutbome tot stand gekom het.

Ons kom nou by enkele bespieëlinge. In die eerste plek: ons weet uit die berigte van Coetsé en ander na hom dat die Khoekhoen aan die trek was reeds voor of so teen 1750, dat hulle uit die invloedsfeer van die koloniste noordwaarts getrek het tot oor die Oranjerivier, en dat baie in besit van vuurwapens gekom het. Party stamname het verdwyn en weer te voorskyn gekom, later en elders,

ander het in die vergetelheid geraak. Meestal het sulke name ook 'n verandering in vorm en uitspraak ondergaan.

Nou is die vraag dit: is die !Gomen van Walvisbaai, van Okombahe, van Sesfontein, nie die herverskyning van die !Gomein-cquas van Roos en Marais nie? Dit is wel so dat die woord vir die *Olea africana* of olienhoutboom by Kroenlein, Rust en ander bewaar is met die hoogtoon, maar die verklarings van !Gomen berus ook op variërende toonkontoere wat die hoogtoon nie uitsluit nie. In albei gevalle is die suigkonsonant vooraan dieselfde, in albei gevalle lyk dit of die grondwoord dieselfde is, en dan sal die verklaring in albei gevalle dieselfde wees. Met ander woorde, die Comeincquas bied dan dalk 'n antwoord op die vraag aangaande die betekenis van die !Gomen. Die !Gomen is dan die "Olienhoutvolk" wat uit die suide aan die beweeg gegaan het na die noord- of noordwestelike streke, en op 'n tyd was hulle op hulle togte in 'n gebied in, by of naby die Klein-Karasberge waar Roos en Marais hulle in 1762 aangetref het en hulle faksienaam opgeteken het, met sy betekenis daarby.

Ons stel dit voorlopig as 'n moontlikheid, in ag nemende dat Pieter Marais se kennis van die taal vertroue behoort te gee, dat sy vertaling taalkundig waar te maak is, en dat ons *Gomma* geografies redelik aanneembaar kan situeer as 'n ruspunt op die trekroete.

Die eerlikheid gebied ons om te sê dat ons nog groot twyfel het. Roos en Marais, in hierdie geval waarskynlik Pieter Marais, die een wat Hottentots ken, weet wat *Comma* beteken, nl. "olyvenhout", dit beweer hy (en tereg) as 'n feit, maar hy sê nié as 'n feit dat *Comeincqua* "olijvenhoutsvolkeren" beteken nie, hy sê dit "scheind" asof daardie "Natie" by en rondom die berg Comma sy naam van die berg gekry het. Die mense wat in 1760 deur Coetsé by sy Swartberg noord van Warmbad gevind is, en in 1762 deur Roos en Marais in dieselfde omgewing, mag dieselfde wees as die *Ćamienouquas* oor wie Gordon in 1779 geskryf het, 'n klein 20 jaar later as Coetsé. Dit is wat Gordon veronderstel, naamlik dat die *Comeincquas* van Roos en Marais en die *Ćamienouqua* van hom een en dieselfde "natie" is. Gordon se *Ćamienouquas* is, in latere spelling, !*Gami≠nu-quas*, volgens die algemene konsensus vertaalbaar met "Bondelswarts". Vir sover Gordon met sy identifikasie gelyk het, sal (Roos en) Marais dus ongelyk hê ten opsigte van die "vertaling", want dan sal hulle *Comeincquas* ook "Bondelswarts" moet beteken, en nie "Olijvenhoutsvolkeren" nie. Vir iemand soos Marais sou die komponent *-nou-* in die naam soos by Gordon tog sekerlik opgeval het, 'n heel gewone woord vir "swart", ook in Ou-Kaaps waar Marais sy Hottentots geleer het, en dan is dit beswaarlik te glo dat dit in sy spelling *Comeincqua* nie uitgekom het nie. Dit is, soos blyk, veral taalkun-

dige oorwegings wat ons geneë gemaak het om die kant van Marais te wil kies, van die man wat Ou-Kaaps geken en gepraat het. Maar dit wil voorkom of Gordon gelyk gehad het.

Wat die ligging van die berg Comma betref, is ons nie baie bekommerd nie. Daar is voldoende gegewens om sekerheid te hê dat dit noord van Warmbad lê en naby of by die Karasberge. Dit is die gebied van die Bondelswarts, die !Gami-≠nun of !Gami-≠nu-gua, en sy verwante onder wie daar die Velskoendraers is, die //Haboben. Roos en Marais reken onder die Namakwastamme die volgende: die *Comeincquas*, die *Tradiamacquas*, die *Cabonas/Cobonas* en die *Einiquas*. Die Tradiamacquas het ons nog nie met sekerheid geïdentifiseer nie, die Einikwas of Riviervolk wel, ook die Cabonas/Cobonas, hulle is hier die Velskoendraers, die //Haboben, in nabuurskap met die !Gami-≠nun.

Nou het Wikar en Gordon 'n klein 20 jaar na Roos en Marais die !Gami-≠nun, die //Haboben en die Einikwas in hierdie gebied noord van die Oranjerivier gevind of van hulle gehoor. Ons weet uit mededelings dat die !Gami-≠nun die oorheersende groep is. Anders gesê: dit is haas ondenkbaar dat iemand deur die Warmbad-gebied kan reis en nie met die !Gami-≠nun regstreeks of van hoor-sê te te doen sal kry nie. Die Warmbad met sy bronne is die kernpunt vir inwoners hierlanges. Die waarskynlikheid is dat ook Roos en Marais met die dominerende en gevestigde Warmbad-volk in noue voeling was, en as gevolg van hulle bepaalde persoonlike opdrag van Ryk Tulbagh ook die naam van die !Gami-≠nun moes gehoor het, 'n naam wat wel baie moeilik was om te spel; van die naam het Gordon *Camienouquas* gemaak, en Roos en Marais *Comeincquas*. Roos en Marais se vertaling van die naam as "Olijvenhoutsvolkeren" is dan verkeerd en het ons lank op 'n dwaaalspoor gelei.

Alles teen mekaar opgeweeg, gee ons Gordon gelyk. Roos en Marais probeer *!Gami-≠nu-quas* weer te gee.

CORARQUAS (wanspelling) vergelyk **CYNIEKWAS**

CORIEGEIS kyk **GORINGHAIKWAS**

CUMISSOKWAS

Oedasoa in Van Riebeeck *Daghregister* onder datum 22 en 23 Feb. 1662 "De Saldanhars, welckers oversten, Oedasoa, den Commandeur met eenen eens mede was comen besoecken ende seggen dat hij seer verblijt was ons volcq soo wel uyt het landt geretourneert was. Sij hadden nu alsoo naebij geweest,

dat hij niet en dachte off souden niet alleen de Namaquas, maer oock meer andere volckeren opgevonden hebben, soowel die aen dees sijde als die aen d' oversijde van de grote riviere bij Vigity Magna leggen, en als se die overgecomen waren geweest, seyde hij, dat se het daer overal vol vaste plaetsen ende volcq souden gevonden hebben, als namentlijck de Brigoudi, Chory-Eyquas, dat is te seggen Goutvolcq, want *chory* is gout ende *eyqua* is volcq, item de Cumissoquas. Off dit nu volcq van Cumissa, in Linschotens caert wat noordelijcker op voorsz. riviere als Vigiti Magna leggende, sal sijn, valt te gissen ..."

Elphick 1977:27 "Khoikhou designated certain small local groups with compound names in which the word *San* was apparently a part..." [en onder die verskeie voorbeelde noem hy:] "the Kame*son* (Cumis*soquas*)" [en in voetnoot 16:] "Probably *//Gami-son-qua* or Water People".

Dit is waarskynlik die oudste optekening van die stamnaam *!Gami-≠nus of* "Bondelswarts". Vir die Hollanders was dit nog net 'n naam. Op Van Linschoten se bekende kaart kry hulle die naam van 'n plek *Cumissa* (nie van 'n volksgroep nie) en wonder of daar (wel vanweë 'n goeie mate van klankooreenkoms) 'n verband tussen die pleknaam en die stamnaam mag wees. Godée-Molsbergen beskou *Cumissa* as 'n "gewone fictieve" naam (RZA 1/65). By implikasie verwerp hy 'n verband.

Elphick het onses insiens ongetwyfeld gelyk om *Kame-son* (soos bv. by Van der Stel) en *Cumi(s)-soqua* (soos by Oedasoa) gelyk te stel. Die *-son* het die gewone meervoud op die *-n* gemeenslagtig, die *-soqua* het die gewone meervoud op *-gua,* manlik (in die objekskasus). Die grondwoord in albei opgawes kan dus met vertroue herlei word tot *so-*. Met die gewone variabiliteit (dialekties) in gedagte is *kame-* en *cumi(s)-* taalkundig met mekaar versoenbaar. Soos ook Elphick beskou ons die twee name soos by Van der Stel en Oedasoa as gelyk.

Daar is nog 'n tweede oorweging hiervoor. Dit is die geografiese. Oedasoa plaas hierdie stam baie vaag, maar uit die konteks blyk dit dat hulle net duskant of oorkant die Oranjerivier gevind sal word. Van der Stel is spesifiek, soos ons verder sal opmerk by **KAMESON.** Die ligging is by albei segsmanne dus ruweg dieselfde.

Oor die betekenis vergelyk **KAMESON.**

CYNIEKWAS (wanlesing vir Eyniquas)

Engelbrecht 1935:222 "These people [hy verwys na die Gyziqua of "Tweelingvolk" van Wikar, in moderne Nama */Gesiqua*] are not to be confused with the Gyzioqua (i.e./Gesiokwa) who, together with the Cyniequas and Corar-

> quas, are stated by Wikar to have been pure Bantu. The name Gyzioqua literally means people (*-kwa*) without (*-o-*) i.e. not composed of two separate elements, in other words, unmixed."

Engelbrecht is hier op 'n dwaalspoor. 'n Wanlesing het hom drie nuwe rasegte Bantoevolkere laat ontdek wat nooit bestaan het nie. Hy het as geleerde hier 'n belangrike toevoeging tot sy vak kon maak, so het hy gemeen, en so 'n ontdekking het hom heel begryplik veel genoegdoening gegee. In al drie gevalle het die mistasting te doen met die letter *-c-*

In die teks van sy *Berigt* (uitgawe VRV 15 1935:150) praat Wikar oor die toorkuns van die Briekwas of Tlhapings ('n Bantoevolk) en hy sê dat die Damrakoa daar aan die Kuiseb "voor nog zwaarder toovenaars gehouden (worden). Onder deeze naties N.B.) zijn ook die zig voor toovenaars uitgeeven, en zeggen dat ze zien den duyvel zwart te zijn..." Wie is nou "deeze naties", die Damrakoa of die Briekwas? Om daardie dubbelsinnigheid uit die weg te ruim voeg Wikar 'n N.B. hierby en verklaar dit in 'n voetnoot wat ons aanhaal: "N.B. De Eynicquas, Corarquas en Gyzioquas". Nou weet ons dit: Hier onder die mense by wie Wikar hom bevind het, is ook diegene wat voorgee dat hulle towenaars is en selfs al die swart duiwel gesien het. Hulle is die Einikwas (of Riviervolk), die Coracquas (Korannas: Wikar is terloops, die alleerste wat hulle leer ken en beskryf het) en die Gyzicquas of Tweelingvolk. Al drie is ou bekendes.

Geen probleem nie, behalwe vir Engelbrecht: In die N.B. lees hy twee afwykende spellings: *Corarquas* en *Gyzioquas,* sonder om die afwykinkies as spelfoutjies te sien. Die afwykings verdwyn as ons *Corarquas* lees as *Coracquas* en *Gyzioquas* as *Gyzicquas.* Wikar se spelling van stamname is nogal onvas, maar waar die mv. ml. nie *-(k)koa(s)* is nie, maar *--cquoa(s)* (bv. *Blicquo* (p. 24, 30 e.v.), *Damracquoa(s),* p. 24, p. 26), *Namacquoa* 26), soos die meervoudsvorme in die N.B., dan staan daar altyd 'n *-c-* voor die *-q-*. En die name in die N.B. kom bowendien inderdaad met 'n *-c-* voor die *-q-* voor in die De Wet-teks van Wikar se *Berigt.* Ons meen dat die tweede *-r-* in *Corarquas* 'n *-c-* was, en die *-o-* in *Gyzioquas* eweneens 'n *-c-* was, sodat êrens langs die lyn by oorskrywings die *-c-* in hierdie gevalle verkeerd getranslitereer is.

Die beginpunt by Engelbrecht se rekonstruksie was klaarblyklik die spelvorm *Gyzi-o-quas.* Die infiks *-o-* kan in Nama 'n ontkenningspartikel wees, sodat ons nou twee verskillende volke het: die *Gyzi-c-quas* of Tweelingvolk onder wie Wikar verkeer het, en die *Gyzi-o-quas* of "Mense sonder die Tweeling" vir "Onvermengde, rassuiwer Volk", en hulle moet noodwendig 'n volk wees wat dieper die land in woon, en wat dus Bantoe moet wees.

Toe Engelbrecht hierdie ''nuwe'' Bantoevolk onomasties en etnonimies uitgeken het, moes hy met die tweede *-r-* in die naam noodwendig ook die *Corarquas* as 'n ''nuwe'' volk uitken. En nou sit hy darem met 'n nuwe probleem: die N.B. se eerste groep is uitdruklik die bekende ''Riviervolk'' of *Eynikwas,* maar as die ander twee, die *Gyzi-o-quas* en daarna die *Corarquas,* dan twee nuwe volke is, dan moet die Eyniquas tog ook 'n nuwe volk word, en dit wil nou voorkom of Eyniquas toe 'n nuwe spelling gekry het: die *Ey-* word nou *Cy-*!! (Die *-c-* en die *C-* lewer in hierdie spel die nodige uitkoms).

D

DAMAKWAS, DAMASKWAS kyk ook **DAMASONKWAS**

Schrijver 1689 in RZA 1922:110-1 "De Damaquas bewoonen ook klije huijsjes, zijn volk en vee rijk, leggen aan de zeekant, dit volk is van koralen kooper en ijser versien, 't welk sij van de gestrande schepen weeten te haalen, hebben ook (volgens 't voorgeven van Hijkom) volk van onse gedaante bij haar, verders leggen nog drie naties an de zeestrand...geheeten Ganumqua, Namkunqua, en Gonaqua...; tegens 't N. leggen nog drie andere natiens geheeten Glij, Brij, en Blij, van dewelke d'Inquahase platte en dunne koopere plaatjes ruijlen, dewelke sij weder an de Kubuquas en Namakwas verhandelen; eijndelijck is nog een slag van volk bij haar bekend, genaamt Briqua, 't welk menschenvreeters zijn..."

Van der Stel W.A. 1702 in Leibbrandt Defence 1897:134 [ondervraging van getuies uit 45 vryburgers wat sonder kennis van owerheid in 1702 onwettig vee by inboorlinge gaan inruil het; onder stamme wat besoek was, was daar o.a.:] "Dammaquas"; ook so gespel op 145 en 147, maar op 143 as "Dannaquas", in volgorde telkens genoem na die "Gamtouwers".

Kolb 1727:1/475 "Die uit dit Gebied [naamlik van die Sonkwas] in dat van de Dunqua of in dat der Damaquas gaan wil, moet de Rivier Zonder-end doorwaden [waarvoor die beste plek is:] Sonquas Trifft, om dat hy de eenige weg uit hun gebied [nl. die gebied van die Sonkwas] na een ander is, naast welken de gemelde Rivier Zonder-end loopt en in het gebied der Dunquas, zoo als ook slangswys in dat der Damaquas en verder in andere landen vlied, tot dat ze eindelyk in de Baay à la Goa in de zee valt. De Damaquas wonen hoger, en aan de zee...[Hulle kweek waterlemoene, dagga, daar is volop wild, baie gras maar min bome, en genoeg water]".

Beutler 1752 in RZA 1922:282 "...quamen te campeeren by de Soeririvier die in 't Noord oost uyt 't gebergte ontspringt en Z.Z.Wt in de Gamtouschrivier uytloopt, het Damasquasland strekt sig van hier tot aan de van Stadens rivier..." Aldaar 283 "... vertrock...naar de Swarte Kopsriviere en wy volgden denselven met den Damasquas Hottentot..." [verder ooswaarts lê die **DAMASONKWA-HOTTENTOTTE**].

Mentzel 1787 in VRV 25/332 "On the upper course of the Van Stadens River there live several families, who call themselves 'Damaquas' and who seem to be related more closely to the Kaffirs than to the Gonaquas".

Sparrman 1787 in VRV 1977:239 "[Hulle is op pad terug en nou by Kraggakamma:] We there [by die noordeliker drif van die Van Stadensrivier-mond af] met with several Hottentot families, who called themselves Damaquas,

and seemed to have a greater affinity to the Caffres than the Gonaquas had..."

Gordon +- 1787 ms [lewer kritiek op Sparrman se reisberig wat hy in die Engelse vertaling gelees het, en sê oor bostaande:] "The story of the Damaqua hottentots is a lye".

Theal 1922 in herdruk van 1964:4 141-2 "Gconde's great son was named Tshiwo, but he had two others...Umdango...and Tinde, left hand son...The mother of Tinde was of Hottentot blood...Most likely she was of the Damaqua tribe, and it may have been owing to her union with Gconde that this tribe in later years became incorporated with the Tinde clan of the Amaxosa...The Damaqua tribe of Hottentots has been so thoroughly incorporated with the Amantinde clan that since 1775 there is no trace of its separate existence. At that date — 1775 — the Damaquas, though still calling themselves Hottentots, were found by the traveller Sparrman more nearly to resemble Bantu in appearance..." [Die moontlikheid bestaan ook, sê Theal, dat die vrouens as oorlogsbuit deur die Amantinde in hulle stam opgeneem was].

Engelbrecht 1928:21 vn "Die woord Dama (is) ongetwyfeld van Hamitiese oorsprong (vir swart of donker wees...") [Hy verbind dit met Sparrman se Damakwa-stam].

Maingard 1931:504 "Of the more easterly tribes, the etymology of Damaqua is assured. *Dama* means 'black' (cp. Engelbrecht, *Studies oor Korannataal,* p. 21, note 11), a name which we find equally as the designation of another black (Bantu?) nation, the Bergdama, at the northern end of the Nama frontier, presumably because the eastern tribe was black or had a blackish tinge..."

Dit val op dat alleen Beutler (joernaalhouer C.A. Haupt) 'n vorm *Damas-* gebruik teenoor die *Dama-* (*Damma* by Van der Stel 1702, die wanspelling *Danna-* nie bygetel nie) van al die ander. Die *-qua* is die mv. ml., in Nama *-qu,* plus die benadrukkende *-a*-objectivi, sodat *Damaqua* bes te begryp is as die "Damamans/-manne". Die slot-*s* by bv. Schrijver, Van der Stel, Kolb e.a. is die *-s* uit Hollands. *Damaquas* het dus 'n dubbele mv., die inlandse *-qua* is kenmerklik van die oostelike dialekte, die westelike en noordelike dialekte gebruik ook die *-na* veelvuldig.

Dat in ons aanhalings telkens van presies dieselfde stam sprake is, blyk onteenseglik uit die lokalisering. Alleen Kolb se lokalisering is vaag en soms speel sy geheue hom parte as hy die loop van Riviersonderend aangee, dog die verwysing na Algoabaai toon dat hy die kernsaak darem korrek het. Dit geld ook van Schrijver se breë lokalisering wat op mededelings van Heikom berus, die wel-

willende kaptein van die Inkwas wie se kraal in die buurt van die huidige Willowmore geleë was. Heikom, terloops, gee materiaal vir interessante kanttekening, trouens, ook W.A. van der Stel: hy is besig om hom teen die aanklagte van die Vryburgers te verdedig! Van der Stel laat die "boosdoeners" ondervra, en een vraag handel oor die stamme wat die 45 Vryburgers agtereenvolgens besoek het.

Diegene wat wel die Damakwas by naam noem, noem hulle nà die "Gamtouers"; die Gamtou(w)ers is die Khoekhoen bewoners wat aan die Gamtoosrivier gevestig is, en soos Beutler se Haupt vertel, begin die Dama(s)kwas se land by die Gamtoosrivier en strek tot aan die boloop van die Van Stadensrivier, wes van Port Elizabeth. Beutler se landmeter C.D. Wentzel toon die Dama(s)kwasgebied op sy kaart ook aan. Dit is 'n heel klein gebied hier aan die suidwestelike hang van die Elandsberge en suidelik van Hankey af na die strand en beslaan 'n stukkie van St Francisbaai. Die afstand tussen die uitmonding van die Gamtoos- en Van Standensriviere is reguit onder die 15km. Geen wonder dat die stamnaam dikwels deur die ondervraagdes van 1702 ongenoem gebly het nie.

Sparrman vertel dat sy Damakwas 'n groot affiniteit met die Xhosas vertoon het, meer nog as dit reeds die geval met die Gonakwas dieper landwaarts in was, en hoewel hy hulle ontmoet het, toon Sparrman hulle woongebied nie op sy eie kaart aan nie. Hy het hulle in 1775 besoek, en Theal heg 'n besondere betekenis aan die datum: "since 1775 there is no trace of its [die 'Damaqua clan's'] separate existence". Of so 'n afleiding op grond van Sparrman geregverdig is, laat ons daar, maar dit lyk tog of Gordon se onsagsinnige veroordeling van Sparrman wel die algemene stelling van Theal mag bevestig. Die manuskrip van Gordon se kritiek bestaan nog. Gordon is 'n uitstekende kenner van hierdie gebied wat hy bereis, opgemeet en beskryf het. By Sparrman se Damakwas verklaar hy dat die mededeling vals is, "a lye". Wât vals is, presiseer hy nie, moontlik betwyfel hy die bestaan van so 'n stammetjie.

Dat die stam wel bestaan het, en hier bestaan het, is wel onbetwisbaar. Reeds in 1689 het Schrijver verneem dat die Damakwas volk- en veeryk was, aan die strand gewoon het en welvoorsien was van koper en yster wat hulle van die gestrande skepe verwyder het. Volgens die Inkwas-kaptein Heikom moes met hulle rekening gehou word vanweë hulle gestalsterkte en rykdom. Die Vryburgers wat in 1702 onwettiglik 'n veeruiltog onderneem het, kon ook met die Damakwas handel dryf. Die stam het egter in die swart volkere opgegaan, in 1689 het hulle reeds in kleihutte gewoon, nie in matjieshutte soos die Khoekhoen nie, maar in hutte volgens die boustyl van die Xhosas met wie hulle hulle vereenselwig het, met wie hulle ondertrou het en aan wie hulle ook fisiek gelyk geword het.

Oor die betekenis van die naam het ons niks meer nie as die "assured" uitspraak van Maingard soos hy dit uit die suggesties van Engelbrecht oorgeneem het. Engelbrecht neem in sy woordelys die Korannanaam vir die "wilde waatlemoen, d.w.s. karkoer" op. Die naam is *xau-thamab,* en *xau* is dan elimineerbaar as "wilde". Dit laat Engelbrecht dink aan o.a. *Xau-Dama,* die Namanaam vir die Bergdamaras, en Engelbrecht wonder of dit nie eerder moet begryp word as "Wilde Dama" i.p.v. die gebruiklike verklaring van "Drek-" of "Mis-dama" nie. Daarna maak hy 'n opmerking oor die lid *Dama* van *Xau-Dama* en sê: "Verder is die woord Dama ongetwyfeld van Hamietiese oorsprong en verskyn in oer-Bantoe as ila (ilama), swart of donker wees. Xau-Dama beteken eintlik die wilde swart mense. Dis hiervolgens ook van betekenis dat Sparrman gedurende sy reise by 'n Damaqua-stam gekom het van wie hy geglo het dat hulle nouer verwant is met die Kaffers as met die Hottentotte".

Ons moet dit blykbaar so verstaan dat die lid *Dama* uit oer-Bantoe *ila* kom, en dit weer uit Hamities, 'n ou Noord-Afrikaanse taal soos bv. Berbers, en hier gedra word deur 'n stammetjie Khoekhoen aan die verre suidoostelike hoek van Afrika waar hulle teen 1800 in die Xhosavolk opgeneem is. Die "gelykhede" is dat die Xaudamaras (by Engelbrecht die Xau-Dama) swart is, en die Damakwas verswart het, en *dama* in oer-Bantoe beteken "swart of donker wees". Die "ongelykhede" en die knelvrae eis darem dat hulle geloofwaardig vir die opvatting van Maingard gemaak word. Dit sal o.i. uiters moeilik, selfs onmoontlik wees. Onthou moet word dat die Damakwas oorspronklik Khoekhoen was. Hulle was "Damasquas *Hottentotten".* Beutler (in RZA 1922:292) praat oor die toestand van verbrokkeling van die stamme wat hulle op hulle reis aangetref het (vgl. **LANDSHOTTENTOTTE**) en sê o.a. "De verdere Hottentotten, uytgenomen de Damasquas, Damasonquas en Hoengeyquas...die wy onder wegen hebben ontmoet, wisten niet te seggen van wat natie se waren..." Die Dama(s)kwas is Khoekhoen van oorsprong en afkoms gewees. Dra hulle 'n Khoekhoense naam? Tog wel. Die lid *Dama* is waarskynlik (maar nie noodwendig nie) uit die moedertaal geneem.

Daar is nog te veel onsekerhede om die stamnaam bevredigend te verklaar.

DAMARAS

[Hondius 1652:3 "Het Koning-rijk van *Mataman* grenst ten Noorden aan *Angola*... dwars over de Riviere *Coari*...ten Oosten heeft het de Riviers *Magnice,* ende de Riviere Bagamidri, die het ook deeld van het Keyzer-rijk *Monomotapa,* ten Zuyden heeft het de Rivier Bravagul omtrent den *Tropicus Capricorni*..."]

Coetsé 1760 in RZA 1916:20 "...werdende hem door deese menschen [Amacquas] verhaald, dat omtrent Thien dagen reijsens verder in 't Noorden van de Swarte berg [Bunsenberg] een soort van volk, die zij Damroquas noemden...zouden gevonden worden..."

Coetsé & Marais 1761 in RZA 1916:42 "...alwaar dat 't Land van bovengem. Natie die zy Damrocquas, dog som tijds ook Tamaquas, noemden, een begin nam..."

Gordon 1779 brief aan Fagel, ms 4/122 "...Agter de Namaquas hordes begint (omtrent de Tropicus) een Swarte Natie, Damnassen [of miskien: Damrassen] of Damrocquas genaamt, zijnde ook met pijl ende boog gewapent..." Dieselfde op 'n los vel met ongeordende aantekening oor stamname, o.a. "Damra of Damraqua en Gauwdamra ook Swart. Leggen agter de Kouw..."

Van Reenen W 1792:314 [ontvang berig van Pieter Brand aangaande:] "...de Damrassen, eenen natie aan de Numaquas onderworpen, een natie die geen schaapen of runderen hebben en tot hun voedsel niets anders genietende als van wortels en uyntjes en gom van doornboomen... Ook wierden wij door de Damrassen verzekerd dad nog geen neegen dagreyzens van de plaats mijner terugreize een volk woonden, die der Commaka Dammeraas (of Beesten Dammeraas) genoemd wierden, terwijl zij rijk in runderbeesten zijn, de Namaquas natie verzeekerde my ook dad de Commaka Dammerassen eeven zo onweerbaar waren als de eigentlyke Dammerassen..." [wat net 'n kierie en messe tot wapentuig sou hê.]

Somerville 1799-1802 in 1979:124 [Somerville was toe, November 1801, in Litakao (Thakong):] "The Damaras is a name given by the Hottentots to the Bassotos who smelt the Copper". [Daarby voetnoot nr. 44 van die redakteurs Edna en Frank Bradlow 1979 op bl. 124: "The Khoi used the term Damara to refer to any inhabitant of present-day Namibia/South West Africa".]

Barrow 1801:396 "We also met at this kraal [hulle is in die Kamiesberg] one of the nations above mentioned under the name of Damaras. From his appearance I took him to be a Kaffir, and he was unquestionably of that race of people. He represented the Damaras as a very poor tribe; that their country along the sea-coast produced nothing for the support of cattle; and that their whole existence depended on exchanging copper rings and beads, which they themselves manufactured, with the Briquas to the east, and the Namaaquas to the south. [Hy beskryf hoe hulle kopererts tot smeltbare kopermetaal uitpuur.] As a nation of artists, and acquainted with metallurgy, they are, from all accounts, the poorest on the face of the earth. They keep no cattle..."

Albrecht A 1806 in Moritz 1915:203 "Weiter im Norden lebt ein Volk namens Damras, welches viel zahlreicher als die Namaquas und besser mit Vieh versehen sein soll... [verstaan: Beesdamaras of Herero's]". Dieselfde 1809 in Mortiz 1916:116 "Im Nordwesten von ihnen [die Vel(d)skoen-draers] wohnen zwei andere Stämme, die auch zu den Namaquas gehören. Sie heissen die Kaikoup [Kai-//khaub vir: Rooinasie] und die Tammaras..." [dit gaan oor die Bergdamaras].

Lichtenstein 1811:1/657 Xhosas se name vir "Hottentot: Umlao; Ein Namaaqua: Damma; Namaaqualand: Dammeene" [en voetnoot by *Damma:*] "Es wird sich in Zukunft ausweisen, ob mit diesem Namen nicht eigentlich die noch sehr wenig bekannten Damaras, oder mit ihnen sämmtlich Hottentottenstämme an der Westküste gemeint sind, zu welchen die Namaaquas auch gehören".

Campbell 1813:311 "The Damara country lies along the West coast of Africa, immediately North of the Great Namaqua country, about twenty-five days' journey beyond the mouth of Great River [Oranjerivier]. The people are divided into two classes, the rich and the poor. The latter live in the vicinity of the ocean, and frequently engage as servants to the Namacquas. The riches of the other consist in cattle. They work a little in iron and bras, making assagays, knives and rings. There is a copper mine in Damara, from which they manufacture rings for the ears, arms, and legs, with which they carry on a trade with their neighbours. They also manufacture iron vessels... The poorer sort cover themselves with grass and cow dung: the richer are clothed with cow skins. They are as black as the natives of Mosambique...and like them have large lips, and their language is similar... The Damaras are often at war with the Namacquas. These wars are generally in consequence at their stealing women from each other. In these, their endeavours are directed to the obtaining of each other's cattle".

Schmelen 1814 in Moritz 1915:211 "Sie brachten mir einen Damaramann, welcher sagte, sein Name wäre Koowassee...Die Damaras werden von den Namaquas verachtet und von ihnen als eine Art Sklaven behandelt...; es gäbe einen Unterschied zwischen der Damara- und Namaquasprache, aber sie können sich verstehen". Aldaar 212 "Sprach mit einem Damara...das Thema war im wesentlichen, dass er vom Osten käme...er erwähnte vier Arten von Damaras, nämlich die Gaudamaras, Gomeggedamaras, Tsaudamaras und Wewiss. Sie verfertigten Speere, Eisenspitzen, Körbe und Holzschüsseln...Dieses Land gehört den Damaras, aber sie sind von den Namaquas gezwungen worden, höher hinauf zu ziehen..."

Kitchingman 1820 in Moritz 1915:217 "Manche [Namakwas] nehmen Damara-Sklaven zum Viehhirten. Diese Sklaven, welche sie für tief unter sich ste-

hend erachten, behandeln sie sehr roh. Manchmal beschäftigt ein Namaqua einen Damara mit der Anfertigung eiserner Ringe usw., und obgleich der erstere selber nichts verrichten kann, schlägt er doch den Damara, wenn dieser nicht nach seinem Sinne arbeitet."

Knudsen 1844 ms "Die Damras werden in 3 Stämme oder Abtheilungen getheilt. 1. Die Viehdamras, welche dunkel von Farbe sind und fast dieselbe Sprache haben wie die Kaffer und Zulu, nur ohne Schnalztöne (die die Kaffer wahrscheinlich von den Hottentotten haben). Diese sind reich an Vieh [verstaan: die Herero's]; 2. Berg- oder Dreck-Damras oder Jongens genannt (von den Namaquas oder Bastards), weil sie unreinlicher Weise ihre Bedürfnisse in der Nähe ihrer Hütten verrichten, welches die Hottentotten verabscheuen; 3. Ore-Damras oder solche, die nichts haben, und deshalb beraubte Damras genannt sind. Diese wohnen nahe bei Bethanien und dann in Menge nahe bei den Komaka- oder Viehdamras, auf der Höhe von Walfischbai... Sind die Hottentotten (Khoi-khoin) Juden oder Moabiter? Sind sie aus den Juden, so sind sie aus dem Geschlecht Benjamins, und die Namaquas (oder Naman) zwar, von Naaman, einem der drei vertriebenen Söhne Ehudi... Will man weiter schliessen dann heissen die Damras (keine Bedeutung), Daman (pl. comm.), Damab (sing. masc.), Damas (s. fem.), Damaka (pl. masc.), nach Damaskus, das im Norden lag". [Op 'n ander punt verwys Knudsen na die redes wat C. Hugo Hahn aanvoer dat die Damaras "Israeliten sind", bv. die beoefening van die besnydenis, maar dit raak die etnonimiese aspek nie meer nie.]

Knudsen s.j. "Auszug aus dem Tagebuch", waarskynlik 1843/1844, maar miskien ook 1842. [In die BRM van Maart 1841 word na mededelings van kapt. Alexander 1838 verwys en Knudsen maak hierop opmerkinge.] In Moritz 1916:146 "Eigentlich gibt es wohl kein Volk, das sich mit dem Namen Damras nennt, wie der Bericht behauptet, aber auch der Name Damras oder gar Damaras und Dambaras ist verderbt. Dieser Name ist nur in der Namaquasprache üblich und wird zur Benennung der Vieh- und Bergdamras gebraucht...Wenn meine früher ausgesprochene und mit biblischen und anderen Gründen belegte Meinung, dass die Namaquas Abkömmlinge der Juden sind, sich bewährt, dann scheint dieser Name sich von Damaskus zu schreiben..."

Appleyard 1850:29 "*Damara* is not the native national epithet of the people who bear that name, but one which has been borrowed from the Namaquas. It properly signifies two Damara women, and appears therefore to have been adopted in some incidental manner, when the object of the travellers' inquiries happened to be two women. *Damap* is the Namaqua

term for a male Damara, of which *Damaka* is the dual masculine, *Damara* the dual feminine, *Damaku* the plural masculine, and *Damana* the plural common..."

BRM 1852:209-210 [Redakteur] "Die Bedeutung des Wortes 'Daman', woraus die Europaer 'Damra' gemacht haben, ist unbekannt..."

Solomon 1855:37 "The first of the Kafir tribes north of the Orange River, to which we have to call your attention, is the Damaras, or, as they are called in their own language, Ovaherero, or 'Merry Ones'. These are not so well known to us as the Kafirs and Becuanas, but they are now becoming more familiar...There is, however, a tribe whose usual name implies that they belong to the Damaras, lying between them and the Namacquas, but occupying a very anomalous position. These are called Ghou Damoup by the Namacquas, and most Europeans term them Berg Damaras..."

Chapman *Dagboek* 1858 in 1971:1/166 "Here [te Gobabis] we met a party of Damaras, poor emaciated and scabby creatures, equalling in poverty the most wretched Bushman I had ever seen...they must be either a very cowardly or very enervated people to allow themselves to become subjected to so despicable a race as the Namaqua Hottentots..."

Rath en Kolbe 1865 in Chapman 1868:2/473 [Rynse sendelinge wat vir Chapman "Notes on the Damara language" geskryf het:] "The Damara language is spoken by the tribes called Ovahereró and Ovambandierú. The name *Damara*, however, is unknown to the tribes to whom it is applied, and it is only lately that, by frequent intercourse with Europeans, they got acquainted with it, but pronounce it *Ovadamara*. The word is derived from the Namaqua language, and its proper form is *Damân*, for *Damara*, as the word was pronounced by the first European travellers who were acquainted with the language, it means *two Damara women, ra* being the sign for the feminine dual. The Namaquas are in the habit of calling all neighbouring black tribes *Damân*, but distinguish *Bread-damân*, northerly agricultural tribes, whom they also call *Navin*, and *Kamaka-Daman*, Cattle-Daman, these being the two tribes whose language is the subject of these lines. But although there is not much sense in the appellation *Damara*, yet, for convenience' sake, it may be retained, as the said tribes have no collective name thmselves, and the distinction between Ovahereró and Ovambandierú only tends to puzzle the reader... [Daarna maak hulle opmerkinge oor Hereró as taal en oor die gebied waar dit gespreek word, en waar dit ook vroeër gespreek is.] Formerly the Damara had advanced to the south a little beyond the present Namaqua station Rehoboth. On the road to Walvisch Bay, along the river Swakop, Zaubis is the last outspan place which, besides the Namaqua, has also a Damara name, *Otyshana tyozonganda*..."

Fritsch 1872:211 "Der Ausdruck *Damara* ist nicht ein Schimpfwort, wie manche Autoren angeben, sondern rührt nach Dr. Bleek's Angabe her von dem *Namaqua*-Worte *Kamagha Daman,* welches von den Colonisten in die Bezeichnung Vieh-*Damara* übertragen wurde, indem man dem *Nama*-Dialecte zukommende Endung *ra* des Commune plur. anhängte. Durch die Beisetzung des Wortes 'vieh' wird das Volk von einem andern Stamm unterschieden, den Berg-*Damara,* deren Natur nie recht festgestellt worden ist, welche ursprünglich aber sicherlich Nichts mit den Ersteren gemein hatten..."

Hahn CH 1873 in *Quellen* 28/7-8 "Wir sind in Verlegenheit um einen Kollektivnamen mit dem man das ganze Volk von den Portugiesischen Besitzungen im Norden bis zum Zwachaubflusse (Swakop), dessen *südliches Flussgebiet* eigentlich die südliche Grenze des Hererolandes bildet, bezeichnen könnte. Nennt man sie Hereros, so sind die Mbanderus und die im Norden wohnenden Schimbas ausgeschlossen. Nennt man sie Schimbas, was ja wohl das richtigste wäre, so würden sich die Hereros und Mbanderus dagegen wehren. Nennen wir sie gar Damaras oder Damras, so ist's sprachlich und ethnologisch unrichtig; sprachlich, weil's erstens kein Schimba-(Herero) Wort ist, sondern von den Namas herrührt, und zweitens weil die Endung "ra" (Dama-ra oder Dam-ra) in der Namasprache eine Dualform des Femininums Damas (d.h. eine Schimba (Herero)-Frau) ist. Die Namas nennen die Schimbas Daman (Plural communis), und zum Unterschied von den Chau-(Dreck) Daman (Bergdamras) nennen sie sie Kamacha-(Rinder) Daman, was soviel sagen will, dass es Daman seien, die Rinder besässen, im Gegensatz zu den Chau-Daman, die keine hätten, sondern reich an Unrat seien, was niemand begreifen wird, der nur einmal eine Chau-Damanwerft besucht hat. Ethnologisch unrichtig wäre der Name Damaras, weil sie ihn gemeinschaftlich mit einem von ihnen in jeder Beziehung, physisch, psychisch und linguistisch, verschiedenen Volke, den höchst merkwürdigen Chau-Daman trügen. Diese letzteren sind meines Erachtens die eigentlichen Ureinwohner Südafrikas, wogegen ich die Kafirs, Hottentotten, Tschuanas, Schimbas (Herero und Mbanderu) für eine spätere, aber nicht gleichzeitige Einwanderung vom Norden her halte. Die Bergdamras selbst haben den Namen Chau-Daman durchaus nicht angenommen, sondern nennen sich selbst ≠Haukhoin, d.h. richtige, wirkliche Menschen im Gegensatz zu allen andern und ganz besonders zu den Hottentottenstämmen, inkl. Naman, die sich Khoikhoin, d.h. Menschen-Menschen oder die Menschen nennen..."

Redakteur BRM 1880:293 "Die Kämpfe jagten sogar eine Anzahl Ovambanderu oder Ost-Damra auf diese Station [nl. Otjikango]..."

Beiderbecke in BRM 1881:181 "Den Ursprung der Bergdamra und der Paviane beschreibt man in folgender Weise: Ein unzufriedenes Herero-Mädchen lief fort in's Feld, fiel dort auf einen flachen Felsen und darauf wurden die Bergdamra und die Paviane, die beide in den Bergen von den Zwiebelchen leben, geboren..."

Hahn Th 1881:17-18 "This word Khoikhoi opens to us another page of the records of the pre-historic Hottentots. It proves that besides the San or Bushmen, there were no other nations known to the Khoikhoi. The present Bergdamaras are called *Dama,* the conquered people, and also *!Haukhoi,* the strange people, or foreigners — i.e., people of another nation or tribe. The very fact that the word Da-ma is a derivative, while Khoikhoi and Sa are not, shows us that the word Sa and Khoikhoi were formed some considerable time before Dama — that is, before the time the Khoikhoi came in contact with black races. For instance, all the names of the Khoikhoi tribes are derivatives, as can be seen from the following enumeration /Ko-bi-si, ≠Au-ni, ≠Nu-be, !Ko-ra, !Go-na, !Go-ra-xa, //Ha-bo-be, !Ga-mi-≠nu, Ou-te-ni-, &c. This indicates that these tribes came into existence only after the agglutinative character of the Khoikhoi language was fully established, and perhaps most of them after the primitive Khoikhoi family had separated..."

Büttner 1884:227-8 "Sie selbst nennen sich Ova-herero, von den übrigen Bantuvölkern werden sie Va-schimba, d.h. wohl 'Brunnengräber' genannt, die Hottentotten bezeichnen sie, wohl mit einer Art Schimpfwort, als Daman... indessen ist diese Form vor allem durch die Engländer gewissermassen die offizielle geworden..."

Brincker 1896:384 "1. Die Entstehuug des Namens "Dámara". Als der englische Reisende Captain Alexander 1836 zu dem Lager des bekannten Orlamhäuptlings Jonker Afrikaner (der mit seiner Horde die Kapkolonie verliess und ins Grosse Namaland, nachher weiter bis ins Damara- oder Hereroland zog), in der Gegend zwischen Rehoboth und Windhuk, kam, sah er dort zwei Frauen, die ihm durch Tracht und Aussehen auffielen. Auf die Frage, wer die zwei Frauen seien, erhielt er die Antwort Dáma-ra. Flugs schrieb er in sein Buch: "Im Norden wohnt ein Negervolk mit Namen Dámara, denn die zwei Frauen gehörten zu jenem Negervolke. Alle, die seine Reisebeschreibung nachher lasen, fanden den Namen Dámara und das Land dieses Volkes wurde auf Karten und im Begriff Dámaraland. Der Reisende hatte es ja so geschrieben. Nun hatten die Nawas in Jonkers Lager dem englischen Reisenden einde ganz richtige Antwort gegeben, denn in ihrer Sprache waren "zwei Frauen" von jenem Negervolke Dáma-ra, denn das Suffix -ra wird einem Nominalstamme, wenn nur "zwei weibliche Wes-

en" gemeint sein sollen, angehängt. So wurden zwei Frauen des Nama-Volkes Náma-ra sein; viele aber Náma-ti u.s.w. Die Namas nun nannten ihre in Südafrika benachbarten Bantustamme alle zusammen Dama-n."

Engelbrecht 1928:21 voetnoot "Verder is die woord Dama [van *Xau-Dama*] ongetwyfeld van Hamietiese oorsprong en verskyn in oer-Bantoe as ila (ilama), swart of donker wees. Xau-Dama [sy spelling vir die Namanaam van die 'Bergdamaras', nl. van wat gewoonlik gespel word *Chou-* of *Goudamaras,* en verklaar word as 'Drek-/Misdamaras'] beteken dus eintlik die wilde swart mense..."

Vedder 1929:14 "Was aber bedeutet der Name Dama? Die Nama haben ihnen [die 'Bergdamaras'] den Namen offenbar beigelegt...Das Wort Dama selbst aber ist in der Namasprache nicht vorhanden. Niemand weiss anzugeben, was es bedeutet. Da aber in der Namasprache viele arabische und semitische Worte vorhanden sind, möchte ich nur daran erinnern, dass der Wortstamm im Arabischen sowohl als im Hebräischen 'Mist' bedeutet, ohne damit behaupten zu wollen, dass man den Namen Dama mit dem deutschen Wort 'Mistfinken' zu übersetzen unanzweifelbare Berechtigung habe, obschon das über die Bergdama gesagte auf dieser Linie liegt..."

Schinz 1933:190 "...Einen Omuherero (kurzweg Herero) Damara zu rufen, würde von diesem als tötliche Beleidigung empfunden, sie reservieren diese Bezeichnung für die von ihnen unterworfenen und tief verachteten Bergdamara..."

Vedder 1934:14 "Die Portugiesen...nennen auf alten Karten den nördlichen Teil des Königreichs Mataman. Es liegt auf der Hand, dass Ma die Vorsilbe der Mehrzahl aller Hauptwörter der Menschenklasse darstellt und vermutlich einem Angoladialekt der Bantusprache entstammt; -taman aber entspricht dem Wort Dama, mit dem die Hottentotten sowohl die schwarzen Bergdama als auch die schokoladebraunen Herero bezeichnen. Das Königreich Mataman wird aber auch als das Land der Simbebas bezeichnet. Offensichtlich ist dies Wort identisch mit Tjimba resp. Schimba..."

Hoogenhout 1949: 40-1 "In the Nama language all words beginning with D are foreign or borrowed words...All Nama words beginning with a simple click or a combined click 'G' appear in the language of the Strandloper as 'D'. The word '//Gama' of the Nama tribe which means 'water', becomes *Dama* in the Strandloper dialect...Their conception of religion is very elementary. They recognize a supreme being, a god, who lives above the blue sky. His name is 'Damab'...It may be noticed that there is a similarity between the name of the god and the people itself...The god 'Damab' is taken to be in fact a man, one of their own people, the giver of water (dama = water). This conception of a god is identical with that of the Berg-

dama, who call their tribal god *//Gamab.* In the language of the Bergdama and the Nama 'water' is *//gami.* The objective case is *//gama.* //Gamab should therefore be translated as 'The man or giver of water'."

Budack 1969:220 "Sehr oft werden die Daman von seiten der Kxoe-kxoe auch ≠Nu-kxoen genannt. Dieses Wort is nach Vedder Selbstbezeichnung der Daman...und bedeutet 'schwarze Leute'. Es ist interessant zu wissen, dass eine tiefschwarze Hautfarbe früher dem Schönheitsideal aller Daman entsprach..."

Dornan 1975:233 "The name Damara is of Hottentot or Bushman origin. In Hottentot the singular is *Damap,* dual common *Damara.* In the Kun Bushman the singular is *Dama,* but the plural would be *Damasn.* In Hie the singular is *Dama* and the plural *Damara,* so that it is most likely derived from this language. What it means I do not know, and any Bushmen I have asked could not tell me. Amongst themselves the people are called Ovaherero...They are very dark in colour and coarse-featured..." Aldaar 197 : "The plural is formed in the Kalahari languages by suffixes, in the Hie and allied dialects by *re* or *ra,* and in the Kun by *sn...*"

Hierdie bykans drie dosyn sitate is uit 'n baie groot aantal gekies met die oog op die betekenis en verbandhoudende aspekte soos die vorm, bekendwording met en toepassing van die naam. Die problematiek is ook hier baie verwikkeld. Die antwoorde op vrae loop nog baie uiteen en weerspreek mekaar soms. Die naam *Damara* wys byvoorbeeld nie, soos mens vooraf mag verwag, één volk aan nie, of één groep wat dieselfde taal praat of deur dieselfde nasionale kragte aan mekaar verbonde is nie. Hulle praat twee totaal onverwante tale as moedertaal en handhaaf verskillende beskawings. Mens kan hulle as twee verskillende volke beskou waartussen ook naamkundig onderskei moet word. Die twee is egter albei swart van huid, die liggaamsbou en voorkoms het groot ooreenkomste, en albei is etnogenies en etnologies negervolke. Daar word aangeneem dat hulle in die verre verlede 'n noue verwantskap moes gehad het. Oor die verre verlede is ons nagenoeg oningelig. Die oorlewerings bied weinig of niks aan. Wat ons van hulle weet, kom deur Europese oë. Geen goeie geskiedenis is deur een van dié partye tot hiertoe geskryf nie.

Wanneer ons straks by die toepassing van die term *Damara* kom, sal weer eens blyk dat dit nogal baie rekbaar toegepas kan word. Dit hang soms saam met die omstandigheid wie die term gebruik, vgl. voorlopig die sitaat by Somerville of by Lichtenstein hierbo. Daar is nogtans 'n redelike mate van vastigheid in die gewone gebruik wat tussen twee groot groepe onderskei. Die Blankes besig die terme "Bergdamaras" vir die Namasprekende Swartes wat, veral in vroeër tye, aan die Namas onderhorig was en hulle as knegte of slawe gedien het (bv.

as veewagters en smede), die ander groep is aangedui as "Bees- of Vlaktedamaras", 'n veeryke stam met groot nasionale trots, stamvas en vooruitstrewend, 'n ras wat hulle eie negertaal (Herero) en stamvure in ere hou, etnies verbonde aan die Mbanderu, Himba en Tjimba. In die sitate kan die twee groepe dikwels uitgeken word as na hulle besit of nie-besit van vee verwys word, of na hulle hoër of laer sosiale stand.

Ons wil eers kyk wat die uittreksels ons oor die term *Damara* ontsluit, en begin by Knudsen.

(i) C. Hugo Hahn het Knudsen op die gedagte gebring dat die Khoekhoen Kanaäniete moet wees, en volgens wat hy in 1 Kronieke 8 lees, besluit Knudsen dat die Here aan hom geopenbaar het dat hulle, die Khoekhoen, uit die stam van Benjamin spruit. Hy beredeneer dit uitvoerig en entoesiasties en innig-gelowig. Die Damaras is egter nie Khoekhoen nie, maar hulle taal (nl. Nama) bewys hulle verbondenheid met die Khoekhoen, en ons weet dat die Damaras (bepaaldelik, natuurlik, die Namasprekende swart Bergdamaras) ten noorde van die Namakwas (in Groot-Namakwaland) lê, net soos Damaskus ten noorde van die Israeliete lê, sodat die naam *Damas* klankooreenkomstig en in windstreekrigting direk aansluit by *Damas-kus* in Sirië. *Damas/Damaras* is 'n naam wat, soos Knudsen deur ywerige navraag vasgestel het, as grondwoord "keine Bedeutung" meer het nie, maar wat vir Knudsen wel sê waar die Damaravolk vandaan kom. In sy *Notizzen* (nie hier aangehaal nie) sien hy hierdie feit as 'n openbaring van die Here aan hom. Sy geloof sou nog sterker gewees het as hy daarmee rekening gehou het dat Damaskus in Frans *Damas* is! Sy hoofstelling aangaande die herkoms van die Damaras is tot nog toe heeltemal onbewese en die vermeende verband tussen *Damaras/Damas* en *Damaskus* berus op 'n toevallige gedeeltelike gelykheid in klank.

(ii) Ons kies Vedder 1929 as 'n goeie verteenwoordiger van 'n verwante denkrigting. Soos Knudsen gedoen het, neem ook hy ons na die Ooste, bepaaldelik na Arabië en die Semitiese gebiede. *Dama(ra)* is, volgens Vedder 1929 hier, nie 'n woord wat uit die Namataal kom nie. Hy was juis in hierdie tyd hard besig om sy materiaal vir sy *Das alte Südwestafrika* in te samel en het ou "Landseingesessenen" indringend ondervra. Niemand kon vir hom sê wat *Dama(ra)* beteken nie. Maar hy wil darem op iets wys waarop kollegas hom attent gemaak het: volgens sommige, bv. C. Hugo Hahn, is daar Arabiese en Semitiese (bepaaldelik Hebreeuse) woorde in Nama. Hulle gebruik dit om te bewys dat daar 'n dieperliggende verwantskap tussen Namas en Jode moes bestaan het, bv. dat die Namas 'n uitgebasterde ver-

lore Israelitiese stam kon gewees het. So is opgehaal dat daar 'n woordstam is met die betekenis van "mis, uitwerpsel", wat in Arabies en Hebreeus so klink soos *dama-*. Nou weet ons dat die Bergdamaras se Namanaam Xaudamaras is, met *Xau* wat in Nama "mis, uitwerpsel, drek" beteken. Vedder 1929 se argumentasie word hier baie wolkerig. Hy sê tegelyk "ja" en "nee" (lees die sitaat) dat *Damaras* Hebreeus tot grondslag mag hê en tog nie het nie.

(iii) Oor die vroeë, wydverspreide en dikwels beredeneerde stelling dat die Khoekhoen oorspronklik 'n Hamitiese lid was, nakomeling van Gam, in Noord tot Noordwes-Afrika, het ons geen aanhalings gegee nie, behalwe dat dit ingebou is in die sitaat uit Engelbrecht 1928. Die woord *dama* in Hamities beteken glo "donker, swart". Daaruit het dit oorgegaan in Oer-Bantoe in die vorm *ila,* voller *ilama,* volgens W. Bourquin se studie. Die *i-* dui die persoonsklas aan, die *-lama* is wisseluitspraak, nl. by *dama.* Hiérmee is ons dan nou terug in Afrika, en het vir operasie 'n woord wat op kleur gebaseer is en direk verbindbaar is met die swart negervolkere, in feite met die Bees- en Bergdamara (Herero's en Choudamaras). Hoe die woord uit Hamities oorgegaan het en wanneer: dit is onopgeklaar. [Terloops, of the stamnaam uit Chinees gekom het, is so spekulatief dat ons dit onopgemerk verbygaan.]

(iv) Wat die "trek" van die naam *Dam(ra)* betref: China as skenker het ons terloops genoem, meer pertinent en nader is genoem Damaskus in Sirië, toe Semities en Hebreeus, nog nader (nou in Afrika) die Hamiete, vervolgens die Oer-Bantoe, om uit te kom by Angola. Ons verwys vir laasgenoemde na die uittreksel uit Hondius. Hondius gee sy bronne aan, bv. F. Pigafetta, ook Linschoten, en noem die grense van die "Koningrijk van Mataman", steunende op Portugese werke en kaarte. Die suidgrens is aan 'n rivier "omtrent den *Tropicus Capricorni*", d.i. + - aan 22°30' S.Br. wat die Swakop mag wees, maar die inskrywings op ou landkaarte stel dit hoër. Serton sê in sy "Inleiding" tot die heruitgawe van Hondius bl. xv o.a. "Let bv. op die merkwaardige koninkryk Mataman ... (ander skrywers maak Mataman tot die titel van die vors wat oor Cimbelas...regeer). Die koninkryk word geplaas in die noorde van Suidwes-Afrika, die streek van die Kaokoveld, Ovamboland en Damaraland..."

Geografies is daar inderdaad 'n ontwyfelbare verband tussen die ryk van koning Mataman of die koninkryk van die Matamans (vandag Matambas) aan die een kant, en die gebied van die Damaras (Herero's) aan die ander kant, en, soos Vedder 1934 dit beredeneer het, is daar 'n klaarblyklike ver-

band in naamkundige opsig tussen die twee: die Mataman is Ma-daman. Hier word tog seker van dieselfde volk gepraat. Die drievoudige ooreenkomste, geografies en tegelykertyd filologies en onomasties, is wel nie toevallig nie.

Dan lyk dit 'n verdedigbare afleiding dat die grondwoord in hierdie stadium, die *dama/tama,* nie so ver gesoek moet word as daar in die Ooste of die Bybellande of selfs in Noord-Afrika nie, maar by die swart volke hier in Suid-Angola of noord van die Steenbokskeerkring. Vir sover hierdie afleiding juis is, is die grondwoord *dama* dan oorgeneem van die Damas vir die Damas. [Oor die kwessie van *Dama-* en *Damara* sê ons later iets.]

(v) Wat Th Hahn 1881 sê, is nie vir ons heeltemal duidelik nie. Dit lyk of hy weer 'n verklaring gee, of omskryf hy net? "The present Bergdamaras are called Dama, the conquered people...the word Da-ma is a derivative..." Indien dit 'n verklaring van die term *Dama,* d.i. van *Da-ma* is, dan laat hy ons geheel en al in die duister hoe hy daarby kom. Dit kom ons voor of hy *Dama* as 'n gelede woord uit Nama beskou. Indien wel, was die gedagtegang van Hahn miskien iets soos volg: *da* = "unter den Fuss treten", plus derivatiefsuffiks *ma, daman* = "die onder die voet getredenes, die oorwonnenes". Vir *da* vgl. Kroenlein-Rust 1969:52.

(vi) Hoogenhout 1949 se sitaat moet herlees word. Volgens sy sienswyse is *Dama* 'n Namawoord wat die Strandlopers (bepaaldelik die Strandlopers van Sesfontein oor wie sy artikel handel) oorgeneem en volgens hulle dialek aangepas het. So het hulle *//gama* = "water" herskik tot hulle *dama,* ook vir "water", ook vir "see", dus eintlik "Watermans", "Seestrandmans", "Strandlopers". Ons hoef hierby nie langer stil te staan nie. Nòg die geskiedenis, nòg die taalkunde praat saam met Hoogenhout.

(vii) Die naam *Dama(ra)* het geen bepaalbare betekenis of verklaring nie. Die vraag na sy leksikale betekenis het enkeles so geboei dat hulle besonder veel moeite gedoen het om agter die ware verklaring te kom, en hulle het die inwoners self daaroor ondervra, maar sonder sukses. Knudsen was so 'n student en besluit: "sie heissen Damras (keine Bedeutung)...", daarom kon hy die Damaras se naam met "Damaskus" verbind. Die redakteur van die BRM 1852 verklaar op grond van berigte wat hy van die sendelinge-tevelde ontvang het: "Die Bedeutung des Wortes 'Daman'...ist unbekannt". Ook Vedder 1929 verklaar "Niemand weiss anzugeben, was es ['das Wort Dama'] bedeutet". By Dornan lees ons: "What it [Damara] means I do not know, and any Bushmen I have asked could not tell me".

'n Aanduiding van die onsekerheid is die antwoord op die vraag: uit watter taal kom die naam? Dit het onder die verklaringspogings geblyk dat daar gesoek is in Hebreeus (en Semities) en Chamities en in Oer-Bantoe, maar verreweg die meeste neem ekplisiet of implisiet aan dat *Dama(ras)* 'n woord uit Nama moet wees, vgl. bv. Appleyard 1860, Rath en Kolbe 1865, Fritsch 1872, Hahn CH 1873, Hoogenhout 1949, Dornan 1975. "Nama" is hier ruim genoeg gebruik om, waar nodig, "Hottentots" en "Boesmans" in te sluit. Een rede vir die voorkeur is miskien omdat die kennismaking met die Damaras (Bees- en Berg-) deur Khoekhoen gekom het. Byna 'n halwe eeu lank was daar net gerugte oor of berigte van *Damrokwas, Damrakwas, Damra, Damnasse, Damrasse, Tamakwas,* en selfs van *Gauw-* en "*Commaka Dammeraas*", voor daar persoonlik met hulle almal kommunikasies was: dit het eers in die neëntiende eeu gekom, altans volgens gedateerde bronne. Kenners van Nama soos sendelinge kon op grond van die (Khoekhoense) uitgang *-ras* of *-kwas* aan die worteldeel ook so 'n afleiding gemaak het, nl. dat *Dama(ras)* uit die taal van die Namas afkomstig was. Ons moet ook daarop bedag bly dat die term *Dama(ra)* of 'n wisselvorm daarvan soms baie onvas gebruik is, want dit kan dalk 'n naamkundige verband hê.

Ons gekose sitate bring die volgende aan die lig.

(i) *Damara* of 'n wisselvorm soos *Damrokwa* is in die begin, volgens mededeling van Khoekhoense tussenpersone, die naam van 'n swart volk oos en noord van die Namakwas. Na mate die kennis toeneem, is onderskei tussen die "Bergdamaras" wat volkome Namasprekend geword het, en "Beesdamaras" of Herero's. "Damara" was, van Khoekhoense standpunt uit gesien, 'n soort van versamelnaam, vgl. o.a. Hahn CH 1873. So sterk was hierdie Khoekhoense benoemingswyse dat die naam *Damara* vir die meeste 'n Khoekhoense woord en naam was, ook vir die Blankes. Die term het kontraswaarde gehad, nie net t.o.v. die Khoekhoen self nie, of die San (Boesmans) nie, maar ook t.o.v. 'n ander swart groep op wie die versamelterm van *Briekwas* toegepas is, die Tswanas, bepaaldelik die Tlhaping.

(ii) Vir die vroeë Khoekhoense gebruiker van die naam *Damara* het dit dan, soos gesê, betrekking gehad op Swart mense uit die noorde veral, mense wat uit rou erts vir hulle koper en yster kon smelt en wat ook knap smede was. Vergelyk ook Barrow 1801. Hierdie vaardigheid het die verslaafde Bergdamaras gehad wat vir die Namakwas gewerk het, en ook 'n ander sosiaal hoërstaande Swart groep, die **SAMBDAMA**, weer met *-dama* as bestanddeel van die naam.

Nou het ons die interessante opmerking van Somerville 1801: "The Damaras is a name given by the Hottentots to the Bassotos who smelt the Copper".

Hierdie uitbreiding of oordrag berus hier nie op die ethnos en eienskappe soos huidkleur en fisieke kenmerke nie, maar op die bepaalde kundigheid. Die benoemdes is die Khoekhoen. Die Basotho is 'n onderdeel van die Tswanas of Briekwas.

(iii) Lichtenstein het 'n aantal Xhosawoorde opgeteken, daaronder ook hulle naam vir "ein Namaaqua" (ekv.), nl. *Damma.* Hier is die sake mooi net omgedraai: die Swartes dra die naam oor op die Olyfkleuriges. Soos in die sitaat staan, is Lichtenstein hom bewus van die Damaras (nog weinig bekend) in nabuurskap met verskillende "Hottentottenstämme" aan die weskus, waartoe ook die Namakwas behoort wat "Damma" heet; hy sien verder 'n ooreenkoms tussen die twee name en wonder of dit nie dalk sal blyk dat *Damma* 'n versamelnaam mag wees vir die Damaras plus al die Khoekhoen aan die weskus nie. Feit bly dat *Damaras* en die *Damma* (Namakwas) by Lichtenstein albei "Hottentotstämme" is.

Moontlik wys dit net 'n gewone verwarring by die Xhosas ten opsigte van die Namakwas en die Namakwa-sprekende Damaras, 'n verwarring van bloot tydelike aard. Die Xhosas was in elk geval bekend met twee klein Khoekhoense stammetjies wat tot die verwarring kon bygedra het. Hulle was die **DAMAKWAS** (ook gespel **DAMASKWAS**) en die **DAMASONKWAS** wat teen 1775 in die Amantindastam opgegaan het en waarvan een lid 'n hoë plek in die stamhierargie beklee het.

Ons het hier met die oordrag van die naam *Dama(ra)* op die Namakwa deur die Xhosas 'n opvallende verspreiding van 'n stamnamige element *-dama/damas/damara* ens. Ruweg in die omgewing van die huidige Port Elizabeth was daar die Damakwas wat teen 1701-2 ryk aan vee was, teen 1752 verarm en selfs bedelend was, teen 1775 verswart en in die Xhosas opgegaan het, daar was verder die Damasonkwas wat blykbaar met die Boesmans (San of Sonkwas) verbaster het, daar was die Xhosas noordweswaarts wat die Hottentotte self as *Damma* geken het, daar was die kopersmede uit die Basotho wat die naam van *Damaras* gekry het, en dan was daar verder op noordweswaarts tot aan die see die "gewone" Damaras, insluitende die Sambdama en die Tsaundama. Dit is soos die velling van 'n wiel van Port Elizabeth af op tot in Suidwes. Is hier in die reste 'n stuk versteende geskiedenis?

(iv) 'n Verdere uitbreiding van *Damara* as naam is te lees in Edna en Frank Bradlow (redakteurs) sê voetnoot by Somerville se opmerking in die sitaat, nl. waar Somerville sê die Hottentotte noem die Sotho's wat koper uit erts smelt "Damaras". Hulle beweer: "The Khoi used the term Damara to

refer to any inhabitants of present-day Namibia/S.W. Africa". Hulle skryf in 1979. Soos ons hulle verstaan, is die stelling onjuis.

(v) Knudsen s.j. maak hierdie stelling: "Eigentlich gibt es wohl kein Volk, das sich mit dem Namen Damras nennt, wie der Bericht [van kapt. J.E. Alexander] behauptet...Dieser Name ist nur in der Namaquasprache üblich [wat nie die hele waarheid kan wees nie, kyk punt (iii) hierbo] und wird zur Benennung der Vieh-und Bergdamras gebraucht..." Knudsen sê dat die twee hoofgroepe Damaras hulle eie nasionale name het [vgl. hieroor die artikels **BEES-** en **BERGDAMARAS** en aanvullende byartikels], dié name is nie "Damaras" nie, maar "Damaras" word wel vir hulle gebruik deur die Namakwas, en in navolging van die Namakwas ook deur ander. Hierdie naam is aan hulle van buite opgedring, is nie selfverkose nie, is 'n Khoekhoenisme. Hiermee stem ook ander saam, bv. die Korannasendeling Wuras wie se opvattings onder die naam van Appleyard 1850 aangehaal is, of die sendelinge Rath en Kolbe 1865 wat deur Chapman aangehaal is. "The name *Damara* is unknown to the tribes to whom it is applied [hier: die Herero en die Mbandiero]..."

(vi) "Wir sind in Verlegenheit um einen Kollektivnamen...", en in dié sin het die term sy verbintenis met die Hererofamilie verbreek en sy huidige bekende begripsomlyning aangeneem.

Ons kyk nou na die vorme wat die naam aanneem. Die anlaut is oorheersend *d-*, maar ook verenkeld *t-*, bv. as *Tamaquas* by Coetsé & Marais 1761 of as Tammaras by Albrecht 1809. Die wisseling *d-* en *t-* is oud en frekwent ook in Ou-Kaaps (vgl. Nienaber 1963: 178-9, bv. *dacha* x *tagga,* dit word selfs inlautend teëgekom). Dit is op grond hiervan dat ons, soos Vedder, aanneem dat *Matamam* maklik in Khoekhoens kan voorkom as *Madaman.*

Daar is verder 'n taamlik konstante woorddeel *dama-*, blykbaar met die moontlikheid om die tweede *-a-* te laat opgaan vanweë sy swak kragsaksent, sodat *dama* soms *dam* word, soos konsekwent by Gordon 1779 (met o.a. "Damra of Damraqua", "Gauwdamra" ens.). Almal (met die uitsondering van Th Hahn 1881) wat grammatiese beskouings gegee het, soos Knudsen, Wuras en Vedder, om 'n paar te noem, stem daarin ooreen dat *dama-* as die woordstam beskou word. Daaraan word die suffiks vir getal en genus geheg. Die suffiks kan wees (i) die *-qua,* of (ii) die *-ro/ra,* of (iii) die *-n.*

By die *-qua* is daar nie 'n probleem nie: dit word gesien as die mv. van die ml. geslag (in Nama *-gu*) met die uitheffende objecks-*a* aangeheg, so ongeveer die "Dama-manne/mans". Interessant dat alleen die heel vroegste optekeninge die naam met hierdie uitgang gee, taamlik dikwels nog met die Hollandse

meervouds-*s* agteraan, wat die gedagte wek dat die gebruiker hom nie daarvan bewus was dat die *-qua* al die meervoudigheid uitgedruk het nie. Trouens, die pluraliteit kan drievoudiglik uitgedruk word, bv. in *Damroquas* met die Khoekhoense *-ro-* en *-qua* plus die Hollandse *-s*, of in *Damrassen* met die Khoekhoense *-ra-* en die Hollandse *-s* (*Damara-as*) plus die Hollandse *-en* agteraan.

Ons probleem is die *-ro/ra* wat gou genormaliseer is tot *-ra* en wat die *-qua* gou en goed verdring het. Die *-ra* is die uitgang van die vr. tweevoud, en *Damara* wil ongeveer sê: "Twee Damara-vroue". Hierdie verklaring gaan uit van die normale, gewone Nama-grammatika soos die sendelinge die paradigma geken het. Met die *-ro-* is deur die grammatici geen rekening gehou nie.

Die moeilikheid is om uit 'n fem. dualis 'n algemene stamnaam te vorm. Wuras (in Appleyard 1850) rasionaliseer dit in vae terme so: "It properly signifies two Damara women, and appears therefore to have been adopted in some incidental manner, when the object of the travellers' inquiries happened to be two women". Ons moet ons dit ongeveer so voorstel, lyk dit: 'n Reisiger (of vreemdeling) wou weet wie juis daardie twee vroue is wat daar staan. Die persoon wat antwoord, doen dit in suiwer Nama volgens die reëls van genus en getal. Die reisiger ken nie Nama nie en maak van die gehoorde 'n algemene stamnaam. Op 'n "incidental manner" het die naam ontstaan, maar hoe is dit aangeneem? Ken iemand Nama goed en hy sien daar staan tien mans, kán hy dan praat van daardie "Tien *Damara*mans as hy wel weet dit beteken letterlik: "Tien Twee-Dama-vrouens-mans"? Hoe het die reisiger, môre hier en oormôre weer die land-uit, dit klaargespeel om sy in-essensie-dwase-naam geadopteer te kry bo name wat tog al eerder moes bestaan het en gevestig geraak het?

Ons haal Vedder se siening wat raakpunt met dié van Wuras het, uit sy gesaghebbende *Die Bergdama* I 1923:4-5 hier aan. "Damara: die Endsilbe *-ra* ist nichts weiter, als das Pronominalsuffix der 3. Pers. item. resp. com. der Namasprache, die die Dama übernommen haben, und bedeutet *sie,* nämlich zwei weibliche, oder auch ein männliches und ein weibliches Wesen. Nur durch ein Missverständnis eines der Sprache Unkundigen konnte diese fehlerhafte Bezeichnung eingeführt werden, und ich hoffe auf keinen Widerstand zu stossen, wenn in vorliegender Arbeit der reine Volksname *Dama* ohne ein zufällig angefügtes und sinnloses Suffix erscheint. Es ist wahrscheinlich, dass einer der ersten Beobachter, dem etwa zwei Frauen oder ein Mann und eine Frau dieses Volkstammes zu Gesicht kamen, seinen namaredenden Gewährsmann fragte: 'Was sind das für Leute?' und dieser ihm formrichtig antwortete: *Nera gye Damara* 'das sind zwei Dama', worauf dieser sich *Damara* als Volksnamen merkte, ohne das Suffix als solches zu erkennen."

Ons kibbel nie daaroor of *-ra* as uitgang van s.nw. in Nama die funksie het om die fem. dualis aan te dui nie. Ons sien alleen nie sy stamnamige toepaslikheid in die geval van *Damara* nie. Die normale patroon vra 'n gewone mv., hetsy manlik, hetsy gemeenslagtig. *Damaqua* is die patroonmatige voorbeeld van die eerste, *Daman(a)* van die laaste. Die vr. mv. sou gewees het *Damadi/-ti.*

Blykbaar het ook ander dieselfde soort bedenking as ons gehad. Fritsch 1872:211 wat sy lig by W. Bleek opgesteek het, sien daarin "die dem Nama-Dialekte zukommende Endung *ra* des Commune plur." Wat Knudsen presies daarmee wil bewys, is nie duidelik nie waar hy in Moritz 1916:146 die stelling maak: "der Name Damras oder gar Damaras und Dambaras ist verderbt". Hy het wel twyfel o.a. oor die vorm, lyk dit. Dornan 1975:233 soek in verwante dialekte na een wat die mv. uitdruk met 'n uitgang *-ra* en vind so 'n geval: "The name Damara is of Hottentot or Bushman origin... In Hie ['n noordelike Boesmantaal] the singular is *Dama* and the plural *Damara,* so that it is most likely derived from this language..."

Is die *-ra* nie maar net gevorm ooreenkomstig die algemene patroon nie, hier bepaaldelik van die pl. comm., soos W. Bleek aan die hand gedoen het, en dat die *n* van *Damana* vanweë sy dialektiese omgewing of vanweë substitusie of hoe ook al, *Damara* geword het toe die homorganiese *-n-* herklank is as *-r-*? Dit is ons prinsipieel om die ewe solank as die *-ra-* in *Damara* vry van boeie bly en nie deur ontydige kategorisasie of wat ook al onvrugbaar gemaak word nie. *Ons glo nog nie dat die -ra- 'n fem. dualis is nie.* Nama of Dama van oorsprong, die *-ra-* is waarskynlik 'n vorm van die mv., van elders oorgeneem of aangepas (Knudsen sê "verderbt") .

Die vraag aangaande die oorspronklike betekenis van die grondwoord is nog steeds onopgeklaar. Ons het hierbo sewe "verklarings" (met romeinse nommers) geïdentifiseer. Miskien is die beste (en ook die veiligste) stelling (vii) wat daarop neerkom dat daar geen ontwyfelbare verklaring uitgespreek is nie.

Die naam is, meen ons, baie oud. Gelet op die uiterlike voorkoms is dit op die weg van naamgewing om 'n groep soms volgens 'n opvallende kenmerk te benoem en te onderskei. Die geelagtige, liggekleurde of olyfkleurige Khoekhoen sou inderdaad die forsgeboude, swartglimmende Dama kon aanwys as 'n "Swarte". Trouens, hy doen dit ook by kere, vgl. **NUKHOEN** of "Swart volk", en kenners van Hamities en Oer-Bantoe, vgl. Engelbrecht en W. Bourquin, stel dit dat *Dama* = "donker, swart", sodat dieselfde faktor, die kleur, hier in sowel Khoekhoens as in Bantoe onomasties vaardig was. Indien *Dama* oorspronklik 'n Bantoewoord was, dan is hy oorgeneem, sy vorm in 'n mate aangepas, en sy betekenis op die negervolk toegepas. Hierdie naam *Dama* is

dan moontlik dieselfde naam as wat die Mataman [Ma-Daman?] gedra het, vandag die *Matambas* (terloops, let daarop dat Knudsen s.j. beweer: "der Name Damras, oder gar Damaras und *Damberas*" [ons kursivering] "ist verderbt": dit gaan hier om die spelling *Dam-ba-ras*). Die "Mataman" is òf "Matammers" òf "Mense van die vors Tama/Dama". In die een geval kom die naam van die volk, in die ander geval van die vors.

Die stamnaam *Damaras* het dan, soos voorheen gesê, geografiese en onomastiese bande, asook noodwendig historiese bande, met die negervolk in die ryk van Mataman.

Dié naampatroon is verder heel gewoon en normaal. Daar is baie skakels wat in hierdie geval nog ontbreek, maar ook facta wat skakels vorm. Ons het elders die vermoede uitgespreek dat *Briekwa* hiermee parallel mag loop. Daar was 'n volk/vors *Biri*, blykens ou landkaarte. Hulle was 'n Negervolk en het die bokke aan die Khoekhoen bekend gestel, die *Biri* se bokke, sodat die Khoekhoen die woord vir volk én bok oorgeneem het uit die taal van die betrokke Swart volk self. Het die Khoekhoensprekers op 'n eie manier ook die woord *Dama-* van die *Mataman-ryk* oorgeneem? Ons stel dit.

Samevattend: Die geskiedenis laat ons by hierdie stamnaam in die steek. 'n Gevolg is dat daar by belangstellendes baie gissings en bespiegelings oor herkoms, betekenis en verbandhoudende probleme is, dat soekers na antwoorde mekaar op haas elke punt van onsekerheid weerspreek. Ook ons bevindings het 'n onsekere grondslag. Ons ag dit om geografiese en klankooreenkomstige redes moontlik dat daar 'n verband kan wees tussen die vroeë *(Ma)taman* en die *Dama(ras)* wat op 'n tyd onder die langdurige heerskappy van die Namas moes gekom het en die oorwinnaars se taal en leefwyse aangeneem het, en wat die uitgang van die naam betref, die *-ra*, lyk dit vir ons die waarskynlikste dat dit in sy tyd 'n normale merker van meervoudigheid was, bv. wyer as 'n term vir vroulike stamlede.

DAMASONKWAS

Beutler 1752 in RZA 1922:282 "...(wij campeerden in een schoon dal by de van Stadens rivier...(er) quam een capitein van de Damasonquas by ons..." Aldaar 285 "...quamen veele Damasonquas Hottentotten met haar wyven... welke dit land bewoonen..." Aldaar 288 "...men verstond, dat ...sijn [Ruyter se] land van het Damasonquas land tot aan de riviere Chijs Chamma [Keiskamma] strekte..." Aldaar 292 "De verdere Hottentotten uytgenomen de Damasquas, Damasonquas en Hoengeyquas...wisten niet te seggen van wat natie se waaren, sy noemden haar alleen na de rivieren waar-

by deselve woonden en ook wel somtijds lands Hottentotten. Alle deese Hottentotten...leeven thans als de Bosjesman... Voornoemde Hottentotten sijn klijn van gestalte hetwelk men moet toeschryven ten deele aan 't gebrek aan voedsel...''

Op die kaart van Wentzel, die landmeter wat Beutler vergesel het, word die ligging van die Damasonkwas aangegee tussen die Van Stadensrivier en die Swartkopsrivier, aan die strand en suid van die Winter- en Suurberge, so ongeveer omringende die stadsgebied van die huidige Port Elizabeth. Hewitt 1921:309-310 hou nie rekening met Wentzel se kaart nie as hy die Damasonkwas plaas ''from the Bushman's River almost up to the Keiskamma''. Ook die teks van Haupt gee hom nie gelyk nie. Hy het Ruyter waarskynlik beskou as 'n Damasonkwa in plaas van 'n Gonakwa. Die Damasonkwas se gebiedjie grens direk aan die oostelike kant van die **DAMAKWAS:** hulle is bure. Dan val die gemeenskaplike naamkundige element ook sterk op, die naamdeel *Dama-*. Albei groepe is ook strandbewoners: vir hulle leeftog was hulle gedeeltelik afhanklik van die gawes van die see.

Dit lyk dus of daar ook in bloedverwantskap bande moes gewees het. Sou die verskil in naam dan eerder op 'n verskil in sosiale stratifikasie heenwys binne dieselfde gemeenskap? M.a.w. is die element *-sonkwa* hier onder sy gewone konnotasie te begryp as ''boesman'' vir die armoedige seksie wat geen vee besit nie en aangewys is op die jag, op opraap- en veldkos, en op roof? Die Damakwas was eertyds in elk geval ''volk- en veeryk'' (Schrijver 1689, volgens mededeling van Heikom). Indien *Damasonkwas* net 'n poging is om naamkundig te onderskei tussen die onderlaag (wat hulle is) en die bolaag (wat die Damakwas is), dan het ons hier immers te doen met een en dieselfde groep. Miskien is dit juis hoekom Beutler se joernaalhouer telkens ''Damasonkwas Hottentot(ten)'' (letterlik: ''Dama-Boesman-Hottentot'') skryf, nl. om die eenheid voorop te stel: die ''Dama-Boesman'' (''Dama-sonkwa'') is wel 'n Dama wat so arm en soms ook so klein van postuur soos 'n Boesman is, maar hy is deur afkoms en verwantskp nogtans 'n ''Dama-Hottentot''. Die geringste van die twee, nl. die ''Dama-Boesman'', het dan nooit dokumentasiepeil bereik nie behalwe slegs by Beutler.

Vir 'n verklaring van die lid *Dama* kyk **DAMAKWAS.**

DAMROKWAS

Coetsé 1760 in RZA 1916:20 ''Sijnde hier [Bunsenberg, noord van Warmbad] meede een groote troup Amacquas bij hem [Coetsé, wie se verklaring deur die klerk F.C. Ronnenkamp afgeneem word] gekoomen...werdende hem

door deese menschen verhaald, dat omtrent Thien dagen reijsens verder in 't Noorden van de Swarte berg [Bunsenberg], een soort van volk, die zij Damroquas noemden...met Lang hoofd hair, en kleederen van Lijnwaat, zouden gevonden worden''.

Coetsé & Marais, kundige lede van Hop se ekspedisie, uitgestuur om nader berig oor die Damrokwas in te win, 1761 in RZA 1916:42 ''Dat zyl(ieden) zig wyders naar de Damrocquas natie geinformeert, maar van deselve geene seekere berigten hadden kunnen bekoomen, zijnde haarl(ieden) egter door eene der wegwysers verhaald, dat hy by seekere verder voorwaarts leggende natie geweest was, die swarter als zy Namacquas waren en lang hoofdhair hadden...met Carossen van beeste vellen omhangen... (hun) een berg, leggende regt voor uijt ten noorden, getoond, alwaar dat 't Land van bovengem. Natie die zy Damrocquas, dog somtyds ook Tamaquas, noemden, een begin nam en zig westwaards naar de Zee strekte...''

Wikar 1779 in RZA 1916:81 [Wikar se eie teks:] ''Claas Bastaard wist my te verhaalen dat hy by de Keykao...hadde gezien 2 keerels met 2 meyde en kinderen van de Damracquoa natie, zijnde zo zwart als tarentaale en alle pokdaadig. Deeze natie zoals ik na dato vernoomen heb woonen onderkant de Blicquoas [Tswanas] aan de andere groote rivier die na het Noord loopt, zijn klijnder van gewas en statuur als de Blicquoas en in haar gezigt gesneeden. Deeze Damracquoas worden by de Nomacquoa capiteyns goed uytgevoerd [van voedsel voorsien] en opgepast al uyt vreeze omdat ze voor zware toovenaars gehouden worden...'' Aldaar 122 ''Maar de Damrakoa onderkant van deeze Blip aan de andere groote rivier leggende, worden nog voor swaarder toovenaars gehouden...''

Gordon 1779 brief aan Fagel, ms 4/122 ''Zo verre ik van de Bosjesmans verstaan heb moeten omtrend de Tropicus de Swarte volkeren beginnen... Agter de Namaquas hordes begint (omtrend de Tropicus) een Swarte Natie, Damnassen [miskien moet dit gelees word as Damrassen?] of Damrocquas, door de Namaquas genaamt, zijnde ook met pijl ende boog gewapent...''

Sparrman kaart 1779 [in noordwestelike hoekie is 'n streep vir die Oranjerivier en ten noorde is ingeteken bokant die ''Groot Namaquas'':] ''Damrocquas of Tamaqua''.

Mossop in VRV 15 1935:13 [By Wikar se reisverhaal]: ''Damracquoas. The Herero. Wikar...clearly distinguished them from the Bergdamaras...''

Nie een van die aangehaalde segsliede het persoonlik met die Damrokwas/Damrakwas/Dam(n/r)assen/Tamakwas in aanraking gekom nie. Hulle mededelings is van die inboorlinge verkry, is gerugte en is vaag of verwarrend, bv. aangaande hulle taal. In teenstelling met die Namakwas is hulle donker of

swart, en woon hulle noord van die Khoekhoen, soms na die seekant toe, soms meer oostelik, bv. tussen die Namakwas en die "Blip" of Tlhaping. Die Damro- of Damrakwas kan dus Bergdamaras wees of Beesdamaras (Herero), soos Vedder 1934:18 tereg "waarsku". Mossop (vgl. sy sitaat) gaan te ver. Op grond van ons kennis van die latere geskiedenis kan hy gelyk hê, maar sy indeling kan hy nie bou op wat Wikar gesê het nie. Wikar onderskei nié "clearly" tussen Berg- en Beesdamaras nie.

Tussen twee afsonderlike groepe Damaras onderskei eers Willem van Reenen en Pieter Brand. Van Reenen stuur Pieter Brand in 1792 met 7 "basterd Hottentotten" na de "Cammaka Damaras", dit is die Beesdamaras of Herero's (VRV 15 1935:312). Pieter Brand vertel hoe hulle op reis gevaar het. Daar was eers die "Damrassen, eenen natie aan die Numaquas onderworpen, swarter in couleur als de Mosambicquers, een natie die geen schaapen of runderen hebben" en van wortels, uintjies en gom lewe, alles wat min twyfel laat dat ons hier nog met Bergdamaras te doen het. Aldaar op 314 sê Pienaar verder o.m. "Ook wierden wij door de Damrassen [verstaan: Bergdamaras] verzekerd dad nog neegen dagreyzens van de plaats mijner terugreize een volk woonden, die der Commaka Dammeraas (of Beesten Dammeraas) genoemd wierden..."

'n Ander naam wat Van Reenen vir die Herero's gebruik, is "Key Dammerassen" (aldaar 310), sodat *Damaras* by hulle nog die gewone naam skyn te wees, en as nie die Bergdamaras bedoel word nie, maar bepaaldelik die Herero's, dan kom daar 'n kwalifiserende term vooraan, soos "Key" (= groot) of "Cammaka" (*goma-* = bees, *-xa* vir "baie, vele", m.a.w. "beesryke") .

Die *-kwa,* verskillend gespel as *-qua, -quoa, -koa* ens., is die uitgang van die ml. mv. *-gu* (Nama) + die *a*-objectivi. Die stamdeel is *damro-* of *damra-* wat, na dit vir ons voorkom, 'n gesinkopeerde of "verkorte" teenstuk van die genormaliseerde *damara* kan wees, soos vandag gebruiklik geword het. Daar is ook 'n stamdeel *dama,* wisseluitspraak van *tama-* (wat as *Tamaqua* opgeteken is, so deur Coetsé en Marais). Daar is dus van vroeg af die dokumentasie van albei "stamme", die een *d/tama,* die ander *damra/o.* In ons dokumentasie kom by die tweede die vorm *damro-* (met die *-o-*) die eerste op, ook Gordon en Sparrman het dit van hulle informante so gehoor, maar of mens daaruit gevolgtrekkings kan maak oor watter die "grondvorm" was, is onseker. Oor die naamkundige gesigspunte word verder onder **DAMARAS** gepraat, alwaar.

DANIDAMARAS

Vedder 1923:7 "Diese ≠Ou-khoin sind besonders fleissig und geschickt im Aufsuchen von wildem Honig, den sie als Tauschartikel verwenden oder

dem reicheren Talnachbar als Geschenk darbringen. Dies hat ihnen den weiteren Namen *Dani-dama(n)*, d.h. Honig-Dama eingetragen. Diese Bezeichnung ist unter den weissen Ansiedlern in der Uebersetzung 'Honigkaffern' gebräuchlich geworden''.

Vedder 1934:110 ''... die ≠Ou-dama (≠ous = Bergspitze) (haben) ihre eigentliche Heimat im Otavihochland. Sie sind dort unter dem Namen der 'Honigkaffern' bekannt...Diese Bergspitzen-Dama werden von den Bergdama verachtet...''

Krenz 1972:5 ''...im Otavi-bergland nennt man sie: 'Dani' = Honig Dani-Daman...''

Hier is sprake van 'n subgroep van die Bergdamaras, by name van die noordelike gordel wat van Fransfontein strek tot aan Otavi-hoogland. Hulle is bekend as die ≠Ao-daman (by Krenz ≠Ou-daman gespel), die mees verbreide Damastam in die noorde, en bewoon die berglandskap. Hierdie swart Namasprekende Berg-damaras is baie arm en staan op 'n heel lae beskawingspeil. Hulle het geen vee nie, is uiters armoedig, en die naam van ''Dani-daman'' slaan waarskynlik daarop dat hulle welvoorsien van *dani*, Nama vir ''heuning'', sal wees, waarmee hulle bestaan versoet word. Verder is die heuning ook as handelsartikel gebruik.

DAûNA, DAûNADAMAN, DAûRE

Vedder 1923:10 ''Dâuna-daman. Der Name ist aus dem Verb *dâu* = brennen abzuleiten. Dâunas ist eine abgebrannte Gras-Fläche. Von ihrem im Wüstengürtel liegenden Gebiet sagt man: 'die Gegend ist so kahl wie eine abgebrannte Grasfläche'''.

Zachaeus 1928 *Quellen* 2/45 ''... sie [die Bergdamaras uit die ooste wat na die aanval van die Herero's op hulle in die Erongoberge gevlug het] gingen in das Veld von Otjimbingwe, um dort zu wohnen. Da zerteilten sie sich ... Andere zogen in die Brandberge nördlich von Swakopmund und lebten von dem, was das Meer ihnen gab. Die Brandberge nennen wir mit der Umgegend Dâunas, weil dort das Land so kahl und ohne Gras und Baum ist, als ob es abgebrannt (dâu) wäre. Die Bergdama, die dort wohnen, haben daher von uns den Namen Dâuna-Daman erhalten ...''

Krenz 1972:5 ''Dâuna oder Dâura --- daû bedeutet brennen, verbrennen --- sind die Bewohner des Berges gleichen Namens, des Daûnas oder Dâuras = Brandberg, und der umliegenden Gebiete''.

Krenz onderskei en benoem die Namidaman (of Damaras in die Namib) volgens hulle jaggebied (en gebied waar ook veldkos ingesamel word), soos hy dit

uit eie waarneming vasgestel het of van ou Damaras verneem het. Hierdie afdeling het hulle naam van die Brandberg gekry (2114). Ook hulle is 'n raaiselagtige groepie. Lees hierby **AOGUWIN, GOWANIN en HOMDAMAN.** Ons verneem by Zachaeus, 'n Bergdama ongeveer 80 jaar oud, iets oor die rondtrekkende neigings en afsplinterende groepvorming. Om so 'n groep dan te onderskei kan hy 'n naam kry wat die lokaliteit aandui, soos ook hier.

DAUNEY(NATIE)

Beutler 1752 in Molsbergen 1922:331 "Den 25 dito [September] sloegen wy ons needer by de Matjes rivier, wierden ter deeser plaatse weeder besogt door den capitein Wittebooy, by sig hebbende nog drie Hottentotten van de Dauney natie die aan die Oliphantsrivier woonen..."

Die naam van hierdie "natie" het ons tot dusver en as sodanig herkenbaar nog net by Beutler gevind. Beutler en geselskap is op die terugreis, op 25 September is hulle tussen die Outeniekwaberge en die Kamanassierivier aan 'n sytakkie met die naam Matjiesrivier. Dit is die gebied waar volop heuning is, soos o.a. uit plekname daar blyk. Die 13e het Beutler-hulle oorgestaan by die huidige Honeyville (suidwes van Hankey), en op hulle pad terug sal hulle straks by Honigklipkloof uitkom. *Outeniekwa* self beteken die "Mense wat sakke heuning dra". Dit is alles vingerwysings, na ons meen, dat die woord *daunei* mag aansluit by *dani* (waarvan verskeie wisseluitsprake opgeteken is, bv. *deni, tani, teni, seni, dauni* (ens.) in die betekenis van "heuning". Indien daar iets in hierdie twee oorwegings is (klankooreenkoms, wat moontlik is, en die oorvloed aan heuning, wat 'n feit is), dan sal die naam kan beteken die "Nasie wat bv. (baie) heuning het/in heuning handel dryf, ens.", die "Heuningnasie".

DAUSEIEIS, DAUSIN, DOUSIKA, DOUSIN [ESELVOLK] ens.

Gordon 1779 kaart by vierde reis, "Moetjoaanaas Huijshouding", 'n afbeelding, en links daarvan 'n aantekening met o.a. "Bij dese Moetjoaanaas leggen eenige afgescheidene Familien der Geissiqua sijnde onder hen getrouwd, sij hieten sig Dousiqua, Coriqua..."

Wuras 1846 in Maingard 1964:59 "Wuras, in 1846, visiting the banks of the Vaal above the modern Kimberley, mentions among the tribes he met there in that part of the country, the Esels (Dousin)..."

Wallman 1858:53 "Die meisten [kapteinskappe van die Korannas] liegen am 'Hai 'Garib, und zwar meistens auf dem linken Ufer desselben; es sind die Rechthände...Esel..."

Wangemann 1872:52 "Das Korannavolk zerfiel ... in 17 Stämme. [Hy noem as nr 7] Dausei-eis, Esel-Volk, am Vaalfluss ..."

Engelbrecht 1936:66 [Sprekende oor die Korannastam "the *Dauseina* or Eselvolk, the people of Barend Barends":] "From evidence collected it would appear that their racial basis is Hottentot, even though there are those [onder Engelbrecht se segsliede] who call them Bushman Kafirs or *Aitsilina*. Remnants of them, so it is stated, still occur round about Kuruman and Griquatown, although they also used to live at Khosis, near Danielskuil. They are said to speak Hottentot but poorly... One [of the remnants], Jakob Sand, lives at Barkly West. Jacob [sic] states that a portion of the Eselvolk went to live on the *sandbulte*...and so were called Sand..."

Hierdie stam het meer as een naam. Voorop staan *Dausi-* plus uitgang, met sy Hollandse ekwivalent *Esel-* plus uitgang. Dit is die hoofnaam. Dan is daar by Engelbrecht, volgens sy segsliede, die naam *Bushman Kafirs* wat klaarblyklik 'n etnografiese omskrywing wil wees van 'n menggroep. In hierdie term kom geen duidelike verband met Korannas of 'n ander Hottentotse entiteit uit nie, trouens, dit lyk ongeveer na 'n ontkenning van so 'n bloedverwantskap. Engelbrecht begin inderdaad sy sistaat so: "In the foregoing review of the Kora tribes the *Dauseina* or Eselvolk...have been left out, as their position is uncertain". Hy het twyfel of hulle werklik 'n Korannastam is. Opmerklik is die uitsluiting van hierdie groep in Stow 1905:294-6 se lys. Stow het sy *Preface* in 1880 geskryf vir sy boek wat sy "inquiries ... into the tribal history from 1843 to 1853" bevat. Dit gaan dus na 'n vroeë tyd terug. Oor die Korannastamme sê hy: "the following is the most extensive list which could be obtained from reliable sources". Die lys bevat 22 stamname, en daaronder is géén *Dausi-* nie.

Of Gordon se toevallige vermelding van *Dousiqua* in feite hierdie stam is, weet ons nie seker nie maar glo van wel. Die name lyk inderdaad of hulle dieselfde kan wees. Hierdie Dousikwa bevind hulle as een van die "afgeskeie" families op 'n Tswanawerf, hulle is "Geissiqua" of lede van die Tweelingvolk wat deur sommiges soos Engelbrecht, Maingard en ander beskou word as alreeds 'n mengras van Tlhaping of Briekwas en Namakwas, d.w.s. hulle is tot op 'n hoogte ingetrou by Namakwas, en miskien by Korannas. Gordon noem verskillende name vir hierdie ingebasterdes aan die rand van die Tswanahut en op hulle werf. Sy *Dousiqua* is dan seker te beskou as die "mans/manne" (*-qua*) van *Dousi*, die hoof van 'n ondergroepie. In ieder geval word daar, so lyk dit, op hulle deur die volbloedige Tswanas neergesien: hulle is "Boesmans", bepaaldelik "Bushman Kafirs", in die taal van sommige van Engelbrecht se Korannainformante.

Naas hierdie waarskynlik denigrerende omskrywing is daar 'n inlandse naam *Aitsilina* wat ons semanties nog nie kan dui nie.

En ten slotte is daar nog 'n vierde naam vir hierdie groep, vgl. **URIAKWA**. Soos *Dausi-* het ook die lg. met 'n dier te doen, die "springbok" in hierdie geval, by *Dau(si)* met 'n "esel". Die bedoelde "esel" is wel die Korannawoord vir die sebra-agtige "wilde paard" van Burchell, deur Burchell opgeteken as *dauw* (vir bewysplase en bespreking hiervan vgl. Nienaber 1963:529). Indien juis, dan is *Dausi* miskien 'n derivaat van *dauw* met 'n suffiks wat die grondwoord adjektiwies maak (sebra-agtig, bv.) of wat deikties fungeer ("sebra-jy")

Wat die uitgange betref: die *-qua* van Gordon se *Dousiqua* is die objeksvorm van die ml. mv., die *-eis* van Wangemann se *Dausei-eis* is vr. ekv. soos Nama *//âis* of Koranna *//?êis,* albei as 'n kollektief vir "volk/stam/groep" (waarvan "Eselvolk" dan die letterlike vertaling is), Engelbrecht se *-eina* is dieselfde slotdeel maar met die objeksvorm daarvan in die comm. pl., Wuras se *Dousin* gaan uit op die *-n* van die pl. comm.

[DE TUINER, DE TUINSE] ens. kyk **[TUINER, DE, TUINSE, DE]** ens.

DGAUAS, DGAAWAS, kyk ook **[BOESMANS, ROOI], [CHINESE BOESMANS], OESWANA** en **SAN**

Beutler 1752 in RZA 3/324 "In den agter middag quam seeker capitein Geyma...by ons, en alsoo deselve de taal verstaan der by ons soogenaamde Kleyne Chineesen die de Hottentotten noemen d'Gauas en dat de Hottentotten die by ons waren, deselve taal onkundig sijn, huurden wy (hen) om ons als tolken te dienen..." Op 327 "Deese d'Gauas sijn...een soort van Hottentotten, dog klijn van postuur...in haare kleedinge en levenswijze sijn se met de Bosjesmans gelijk..., sy leeven...onder een algemeen opperhoofd die by hun Goechoe Moua word genaamt". Ald. 326 "Gemerkt hier ter plaatse veel printen tegens de klippen geschilderd worden gevonden, sijnde een werk der meergem: d'Gauas die daarom by ons landgangers Kleyne Chineesen worden genoemt...[het hulle na meer sulke Boesmanstekeninge gaan kyk]". Aldaar 331 "...D'Gauasland..."

Gordon 1778 in brief aan H. Fagel o.d. 4 10 1778 "...de naturelijke inwoonders [van die Sneeuberge], Sinesen bosjesmans of dgauas door hen [die "boeren" van die Sneeuberge] genoemdt..."

Van Plettenberg J 1778 in RZA 4/40 "...wy (zagen) aan de Swarte Rivier...op eenige lootregte klip platen de teekeningen der bosjesmans, die ook de Chineesjes werden genaamd..."

Sparrman 1776 in 1977:113 "The *Boshiesman* nation ... their complexions being rather of a yellow cast, they are considered as of a different nation, and have consequently been called *Chinese-* or *Snese Hottentots*..."

Elphick 1977:28 vn "These people [die Houswaana] lived in the Sneeuwberg and were known by Khoikhoi as d'Gauas and by the whites as 'Chinese Bushmen'. The form *Houswaana* derives from Le Vaillant and is probably *d'gau* (presumably a click plus *au*) + *sa* + *na*. This supposition is supported by the fact that *≠ou* means 'tame' in Namaqua; these people had an early reputation for timidity, later completely reversed..."

Sover ons kennis strek, is Beutler die eerste wat die naam opgeteken het. Hy het dit waarskynlik nie van die d'Gauas self gehoor nie, want hy kon nie met hulle in verbinding kom nie, hoe hard hy ook al geprobeer het. Hulle het op die vlug gebly. As hy hulle dan so goed kon beskrywe, dan berus dit alles op hoor-sê, in eerste instansie seker van sy mense wat in sy geselskap die tog saam onderneem het, en in tweede instansie van mense daar plaaslik met wie Beutler in aanraking was. Hy sê trouens reguit dat die "landgangers" daar, d.w.s. die koloniste van daardie streek, die d'Gauas die "Kleyne Chineesen" genoem het. Die "Kleyn" slaan bepaald daarop dat hulle "klijn van postuur" was, en hulle word dan ook bestempel as "Bosjesmans". Die term "Chineesen" of "Chineesjes" word hier verduidelik deur Sparrman, daaroor meer in die artikel **CHINESE BOESMANS**. Hier benadruk ons net die feit dat hulle hierdie Hollandse naam gekry het vanweë die huid- of gelaatskleur wat die koloniste laat dink het aan die Mongoolse ras, by name aan die Chinese. Wat die naam *d'Gauas* beteken, dit word nie deur Beutler of sy mense vermeld nie, net so min as wat enigeen van die ander besoekers iets daaroor mee te deel het.

Ons sal die inlandse naam *d'Gauas* nog 'n keer in ons bronne kry, maar dan in 'n vreemde konteks, nl. dat dié naam op rekening van Beutler geplaas word en dat die bestaan daarvan betwyfel word, indien dit nie aweregs ontken word nie. Die persoon wat hierdie twyfel koester, is niemand anders as Gordon nie. Ons staan 'n oomblikkie stil by hom. In sy derde reisverhaal kom Gordon by die Sneeuberge aan. O.d. 13 11 1777 lees ons: "... het zogenaamde Sneeugebergte...is het regte hottentotsland dewelke *oesjwana* of ook *saana* zig selven noemen dog bosjesmans of chineesen door ons..." O.d. 15 11 1777 is dit nog stelliger: "...de boeren hieten dese oeswana hottentotten natie, Sinesen, zo dat niet weet wat van de opgegeven dgaawas natie, in buitelaars [lees: Beutler's] reis moet geloven..." Gordon het klaarblyklik baie moeite gedoen om die inlandse name vir die Chinesies te kry, en 3 gehoor, maar 'n *dgaawas* (in sy spelling) het hy nie gehoor nie. Hy sê in diplomatiese taal dat Beutler hom vergis of misgis het.

Maar hierdie keer het Gordon ongelyk en Beutler gelyk.

Ons gaan eers die antwoord gee en dan die bewyse lewer: *d'Gauas* beteken letterlik die "Rooi Nasie/Volk", of die "Rooies".

Voor ons die drade knoop, gaan ons dit eers taalkundig verklaar.

"Rooi" is in Nama */abâ* of */awâ*. Die *d'* van Beutler en die *d-* van Gordon (in *d'Gauas* en *dgaawas* onderskeidelik) was die voorstelling van die tongslag, die dentale / hier, en ons kan hulle opgawes herskryf as */Gauas* en */Gaawas*. Die uitgang *-s* is die merker van die ekv. vr. en in die stamnaam hier het dit die funksie van 'n kollektief vir "volk, nasie, stam". Laat ons dit weg, het Beutler en Gordon geskryf (met transliterasie van die *d'* en die *d-* as /): */gaua* en */gaawa*, dieselfde woord vir "rooi" as wat Ou-Kaaps gehad het. Van Riebeeck 1660 skryf die woord *kaba*, Claudius 1685 *gabâ*, met die gewone afwisseling in Ou-Kaaps van die anlaute *k-* en *g-*. Reeds so vroeg as 1779 gee Wikar vir Nama die woord vir "rooi" as *ava*, waar Nama as dialek die anlaute *g-* en *k-* "weggegooi" het, en wat aantoon dat */abê* of */awâ* in standaard-Nama vir "rooi" presies klop met Beutler se */gaua* en Gordon se */gaawa*. (Vir die woorde vir "rooi" in Ou-Kaaps en vir develarisasie van bv. */gawa* tot */awâ*, vgl. Nienaber 1963:432 en 186 e.v. onderskeidelik).

Eenvoudig as jy dit weet, maar as jy dit nie weet nie, is dit 'n ongemaklike en soms amusante spel met waarskynlikhede. Gordon het sekerlik nie geweet wat hierdie naam beteken soos Beutler dit gehoor het nie, en hy het tog noulettend navraag gedoen. Ons weet net van een verklaringspoging, dié van Elphick. Beutler het hard maar tevergeefs geprobeer om met die d'Gauas in verbinding te kom, en Sparrman na hom noem in 1776 (vgl. VRV 1977: 2/113) die "Chinese- or Snese-Hottentots" ook "fugitives" en wild, maar voeg by: "If what I have been assured by many be true, the Hottentots, who originally resided at Agter Bruyntjes-hoogte, lived peaceably with the Christians..." Hulle was dus oorspronklik "mak". Waarskynlik het hierdie afleiding Elphick tot sy poging gelei. Feit is dat ook ons vroeër 'n ander verklaring as die huidige voorgestel het, en soos ons toe gemeen het, taalkundig en geskiedkundig op goeie gronde.

Twee feite, die een heel toevallig, het ons op die regte spoor gebring. Die toevalligheid is 'n terloopse mededeling van Gordon. Gordon 1779 vertel hoe 'n gifsuier voorberei word om teen giftige slange en insekte bestand gemaak te word. Daarvoor is o.a. nodig dat hy die gifsakkie van 'n geelslang binnen-monds moet leegsuig, en die slang gee Gordon so aan: "...*geelslang*, *kaba kawb*". In Ou-Kaaps is *kaba kawb* woord vir woord "rooislang". *Geelslang* is *Rooislang*, en die vonk ontspring: "Chinese Boesmans" word so genoem omdat hulle so op-

vallend en kenmerkend *geel* is, en hulle Khoekhoense naam is *d'Gauas* wat, binne hierdie konteks, vir 'n kenner van Ou-Kaaps die woord vir "rooi" is. Soos die geelslang vir die Khoekhoen 'n rooislang was, is die Geel Boesman vir die Khoekhoen 'n Rooi Boesman. Taalkundig klop dit.

Die tweede feit haal ons uit H. Cloete se brief aan H. Swellengrebel. Swellengrebel het uit Holland vrae aan o.a. Cloete oor die oorspronklike inwoners gestel. Cloete wat later Simon van der Stel se plaas Constantia gekoop het, het in 1778 nog op sy plaas Nooitgedacht by Stellenbosch geboer. Cloete was 'n welvarende en vooraanstaande burger, 'n goeie vraagbaak om inligting oor die land en sy mense te gee. Of Cloete oor die bewoners van die Sneeuberge goed ingelig was, weet ons nie, maar hy sal wel goed weet wat algemene kennis onder die koloniste was. In hierdie brief, opgeneem in Schutte 1983:72, noem Cloete sewe nasies, en onder nr 3 lees ons: "Bosjesmans in zoorten waar van die van 't bokkeveld en Camies-bergen met groote pijlen en boogen schieten, en die van de Sneeuwbergen met kleijnder pijlen en boogen, waer onder ook rooije Bosjes-mans genaemt word..."

Daar was dan drie "soorte" Boesmans, eintlik drie groepe, nl. dié van die Bokkeveld, dié van die Kamiesberge, en dié van die Sneeuberge, ons Chinese Boesmans, soos die koloniste hulle gewoonlik genoem het, en vir wie die koloniste nog 'n ander Hollandse naam gehad het, nl. die "rooije Bosjes-mans".

Rooi Boesmans as naam is dieselfde as *d'Gauas,* die Khoekhoense naam, die een in Hollands, die ander is presies dieselfde woord in die inlanders se taal: hulle vertaal mekaar.

Daar is natuurlik 'n verskil tussen geel en rooi, maar hulle kan in sekere skakerings wel by mekaar uitkom. Geel is 'n primêre kleur wat in die sonspektrum tussen groen en (aan die anderkant) rooi lê; by verkleuring (soos van herfsblare) of rypheid (soos van appelkose, perskes e.d.m.) kan hulle simpatiek nuanseer. Die gelaatskleur van hierdie Boesmans (ons verwys na Sparrman se sitaat) moet dus besonder sterk opgeval het wat die diepte van sy geel-heid betref, nl. in die indruk van bruin en rooierigheid daarin, opvallend genoeg om vir mense van daardie kleur 'n onderskeidende naam te gee soos */Awan* (vir */Gauan*) of *Rooi.* Die geelheid is bv. 'n kenmerk by Moongoolse rasse, vandaar die oordragtelike naam van *Chinese/Snese Boesmans,* of van *Chineesjes.* Ons weet nie van ánder Khoesanse groepe wat die bepalende naam van Chinese gedra het nie, maar dat *Rooi* ook elders en wyd toegepas is, is bekend.

Dit kan selfs verwarring skep. So sê Schutte 1983:72 as 'n aantekening by Cloete se mededeling: "Diverse Khoisan-groepe, met 'rooije Bosjesmans', ook soms 'Rode Natie' genoem, sal wel die Nama-stam Gei-//Khaun bedoel word". Dit

is 'n vergissing en die gelykstelling van die Rooinasie (hoofsetel Hoachanas) byna 1 000 km weg) met die Sneeubergse San is nie waar te maak nie.

E

[EBENEDAMARAS] (en algemeen:) **[VLAKTEDAMARAS]**

Knudsen 1844 in Moritz 1916:146 "...im Gegensatz zu den Bergdamras werden die Viehdamras Ebene-Damras von den Europaern genannt... Der Namab nennt die Vieh- oder Ebene-Daman mit dem Namen Komacha-Daman, welches 'Viel Rindvieh-Daman' heisst..."

Hierdie "Europese", eintlik Afrikaanse, naam kom dikwels voor. Hier is geen naamkundige probleem wat die eerste of bepalende lid betref nie. Vir die hoofdeel vgl. **DAMARAS.** Die "Vlaktedamaras", in Duits "Ebene-Damras", soos by Knudsen hierbo, of "Damaras of the Plains" (Alexander 1838:1/191, staan in direkte teenstelling met die "Bergdamaras". Die naam "Vlaktedamaras" was in die vroeëre tye so gewoon soos "Bergdamaras", maar is al meer en meer verdring deur "Beesdamaras" en ten slotte deur "Herero's". Die term "vlakte" het betrekking op die weiding vir die beestroppe waaraan sy hart hang en waarvoor die Herero sy lewe feil het. Kyk ook verder **GOMACHADAMARAS.**

EINA (alternatiewe naam vir **KHOEKHOEN)**

Gordon 1779 ms van brief aan Fagel 1779 "Voor eerst hieten zig de Hottentotten, zo ver als ik weet, *Quoi Queuna,* in Dialect iets bij zommigen verschillende: eenigen zeggen voor *Quena, Queina* en *Eina,* dit beteekent Letterlijk *Mensch, Menschen,* zijnde Queuna Meervoud van *Quoé, Mensch...*"

Dit is ons enigste optekening van *Eina* in die sin van 'n volksnaam van die Khoekhoen. Gordon gee ons dan drie name: *Hottentotte, Quoi Queuna* (of vir lg. *Queina*), en *Eina.* Ons stel die middelste gelyk aan *Khoekhoen.* Gordon neem dialektiese variasies waar, en dit mag wees dat *Eina* deur hom nie as 'n derde naam beskou word nie, maar as 'n dialektiese vorm van *Queina.* Dan het ons net twee name: *Hottentotte* en (variante van) *Khoekhoen.*

Nou is dit moeilik om *Eina* as 'n wisseluitspraak van *Queina* te sien, omdat ons so baie optekeninge oor 'n lang tyd van *khoe-* in verskillende dialekte (Ou-Kaaps, oostelik, (noord)westelik, Koranna, Griekwa) het, en daar is geen enkele *gedevelariseerde* vorm onder almal vir die begrip "man" of "mens" nie, vgl. die opgawes in Nienaber 1963. Is dit toevallig?

Daarbenewens is nog 'n oorweging. Die stam van *Eina* is wel *ei,* gevolg deur die *-n-* van die comm. pl., gevolg deur die *a*-objectivi, soos bv. in *Kora-n(n)-a.* Die betekenis is "mense" (mv.), volgens Gordon. Is die *Eina* nie eerder 'n ánder

woord nie, nl. *//ai-n-a* = "die mense van die volk", d.w.s. "Volk" nie? Dit is dan gelyk aan Van Riebeeck 1662 in *Daghreg.* 3/443 se "eyqua is volcq". Dit lyk tog goed moontlik. Dan het ons hier by Gordon wel drie verskillende name: die kompeterende *Hottentotten* en *Khoekhoen*, en die addisionele *Eina*. Indien dit so is, dan het ons hier 'n bevestiging van ons poging om die betekenis van *Khoekhoen* te agterhaal: die eietaalse name is nie primêr selfophemelend nie, maar konstaterend, nl. "Ons mense/Ons-hulle".

Nota: Hierdie naam het geen verband met **EINIKWAS** nie oor wie Gordon apart berig het.

EINIKWAS kyk ook **KEINEIS**

Van der Stel 1685 in Valentyn 1971:292 (o.d. 14 Oktober) "Deze Amacquas verklaarden eenpaarig, dat zy 't zelve [die glinsterende sand] haalden van een rivier, by hen Tyen genaamt... [bedoel word: die Oranjerivier]" Ald. op 326 o.d. 23 November "...in de rivier, by hen genaamt *Eyn*, en by ons *Vigiti Magni*, (werd) zeer swaar geboomte gevonden..." Op die roetekaart gespel "Eijen", soos dit lyk, volgens die reproduksie by Theal "Eijn" [voetnoot by Valentyn 1971:293].

Coetsé 1760 in VRV 15/284-286 "Hebbende den Relatant [Coetsé] wijders...wanneer een wijnig ter seijde naar 't oosten van deese groote Amacquas reijsden, een andere Natie ontmoet Enequas genaamt...deese Enequas Wijders in geduurige vijandschap met d'Amacquas koomen te leeven..."

Brink 1761 in VRV 28/54 "...de groote rivier, anders Charie of Eyn genaamt (is) de eenigste, die niet komt op te droogen...maakende wyders de grensscheijding van de groote Namacquas; ten oosten tusschen de Bricquas en Eyniquas, en ten Zuyden tusschen de kleine Namacquas..."

Roos & Marais 1762 in RZA 2/54-5 "Wat nu betreft d'Eniquas, .. deselve kunnen wij met genoegsaame seekerheijd seggen, meede onder de Namacquas te behooren, en alleen door de benaming, van deselve onderscheyden te zijn, leggende Oostwaards de Comeinquas en Cabonas, met welke natien zij, door 't over en weeder Huwelijken als andersints, in goede vriendschap leeven...alhoewel de voorsz: eniquas met sommige Namacquas...in goede vriendschap leeven, zijn er daer en teegen weederom andere onder deselve, die hun gantsch niet geneegen zijn [hulle beveg en beroof mekaar]."

Wikar 1779 in RZA 2/79 uit gekuiste teks vir die goewerneur: "Eyniquas, meede ten noorden van de groote rivier, oostwaards omtrent vijfthien à twintig

dagreisens van 's Comps. wagendrift, boven den grooten waterval wonende, daar dezelve, zo op de eilanden in de rivier, als over dezelve zig onthouden tot aan de Gysicquas; hebbende meede verscheide kralen met namen Namnycquas, Thouqua, Aukoucqua en andere meer". Wikar 1779 in VRV 15/20 uit die ongekuiste of oorspronklike teks: "...(de) Hotts. zeyden (my) dat zy geresolveerd waaren om de zon op te trekken...na 't oosten na 't Eynikkoa land om aldaar te handelen..." Ald. 30: "...de Samgomomkoa...worden Chaboup of Bossiemans van de Namacq: genoemt. Deeze Samgomomkoa zijn meestendeels vrienden met de Eynikkoa waar wy heen willen...Zy wisten ons ook te vertellen dat die onderste Eynikkoa genaamd de Namnykoa of krosdragers, oorlog met die boovenste genaamd de Gyzikoa...gehad hadden..." Aldaar 146 "De drie voorige naties die ik aangetroffen hebbe, worden van die Namacquoa met een woord Eynikkoa of Riviervolk genoemt, maar deeze [Geisikwas] zijn bezonders, eygentlijk is 't bastaard Blicquoas..."

Gordon 1779 ms van brief aan Fagel "De eenigsten dewelke men nog een Horde kan noemen, legt op onse grensen...De kleijne *Namaquas* zijn ook bijna versmolten; dus zijn de *Namaquas* en *Einiquas* Hordes, en die der Binnenlanders, in het algemeen *Bosjemans* genaamdt, de eenigsten, die den naam van Hordes verdienen... Verder hiet zig jeder Horde na de naaste Fonteijn, revier of iets particuliers, daar zij zig ophoud... *Eineina,* of *Einiqua* zijn het volk van den rivier Ein, wordende *Qua* of *Coe,* ook zomwijlen als het meervoud in de benoeming van de Hordes gebruikt." [*Qua,* soos *-kwa* in Afrikaans, en *Coe,* soos *gu* in Nama].

Gordon 1779 by afbeelding nr 64 in sy versameling, met byskrif "De Grote Waterval of Cataract in Oranje rivier...Gesigt van het land...beneden de Groote Waterval Aukoerebis, in Oranje Rivier, of Garieb; in het Einiquasland".

Gordon 1779 ms van 4e reis, o.d. 28 September "Sag van daag voor het eerst, twe oude *eini* of einiqua...sy waren naugaap en oegaap genaamt, synde onder de bosjemans getrout, die hier omtrent lagen en haussa eip genaamt waren...Dit syn alle hottentotten en spreken weinig anders als de namacquas. *Hoensing, eib,* betekenende Spinnekop kraal, hiet het volk, van de *einiquas,* dat byna agter Sneeuwberg aan dese syde der rivier legt, hebbende veel vee..." Aldaar o.d. 1 Oktober "De bosjemans hier syn in tween [ingelas: by naam] verdeelt(:) rivier en Sandveld hottentots, dog syn een volk..." Aldaar o.d. 16 Oktober. "Dese anoe eis syn einiquas die door rusie met de namneiqua kraal hun vee verloren hebben, egter nu weer goede vrienden; de namneiqua leggen een dag verder op. Die anoe eis houden sig by lage rivier meest aan de andere syde der rivier of op dese raare soort

landen..." Aldaar o.d. 18 Oktober. "Sy seiden dat sy altyd kwestie en oorlog met de *kawkeis* [bokant geskryf: Sneikraal] en *ogokwa* [bokant die woord is geskryf: Smalwangen] hadden (dit syn eigentlyk de einiquas) en dat sy over en weer de beesten weg nemen, en malkanderen doodschieten..." Aldaar o.d. 1 November "De buffels komen s'nagts aan de rivier en lopen des daags ver in de vlakte, omdat dese einiquas en coraquas (die sig egter dus onderscheiden, schoon sy eenderly volk syn,) grote en stoute jagers zyn...gooyende (se) met hul assagayen doodt..."

Knudsen ms 1844 "!Gorab (pl. n) sind die rechten Revierhottentotten (Korannas), ihre Sprache hat auch Schnalztöne...Die nach der Mündung des Grossflusses zu wohnen heissen !Gari-//ein...d.h. Grossflussgehörigen...Die rechten Rivierhottentotten, wie gesagt, sind die...Koraanders, längs dem Grossfluss nach oben" [getranslitereer waar nodig].

Anon 1852 in BRM nr 6 (Maart 22) 1852:87 "In diesem Thule etwa 25 bis 30 Stunden von der Mündung [nl. van die Oranjerivier] hinauf hauset seit Jahren eine Horde Namaqua. Sie sieht das Land als ihr Eigenthum an...Man nennt sie 'die Flussmenschen'. Sie sind noch echte Namaqua..."

Maingard 1932:162 (in BS 6, met terugverwysing na Wikar se drie stamme, die *Namnykoa, Kaukoa* en *Aukokoa,* "tribes 1-3") "The tribes 1-3 are more properly the Eynikkoas...of Wikar. Campbell included them in his 'Different Tribes of Corannas [let hierop] on the Great River'. This became the practice later, for they are called officially Korana in the Government Reports on Sir Walter Currie's campaign against them in 1868-1869, when 'Korannaland' was created, and again in 1878-79, when they were practically annihilated (Cape of Good Hope Blue Book G 61-'79). Even in 1875 their numbers were very small. D. Hook, Special Commissioner at Kenhardt, reported that there were only 120 to 140 under the two chiefs Klaas Lucas and Pofadder..."

Engelbrecht 1935:225 e.v. (in VRV 15) "The collective name of Eynicqua by which several of them were known, has survived to this day, and there is still an occasional Kora who has vague reminiscences of the */?ei-//neina* or */?ei-//?êina.* The stem *//nei-* meaning tribe or *kraal,* is but an older form for *//?êi-*, and although the former is the one least heard to-day, it is also the one to which Wikar's spelling...approximates most closely... The fact... is that the Boekvolk are even today known as */?ei-//neina,* so that one is led to make all manner of guesses concerning their whereabouts in Wikar's time".

Maingard 1936:35-36 [verwys na Wikar se opmerking oor die Einikwas en vra of hulle tot dieselfde groep as die Korannas behoort, 'n afleiding wat soms gemaak is. Maingard ontken dit:] "Not only does Wikar take pains to group

the tribes on the Orange River in three well-defined divisions: (i) the *Einikoa,* (ii) the *Geisikoa* and (iii) the *Korana,* in a carefully considered list based on his own findings and included in the de Wet version, but he alludes several times to this fundamental division in his text. He has, further, something quite decisive. He tells us, in his remarks on these selfsame *Korana,* that they 'for the greater part resemble the *Eynikkoa* in build and dress, *but they are an entirely different tribe*...', 'gelykenen van posituur en dragt meestendeels na de Eynikkoa, *maar zijn tog een heel andere natie,* want zy wisten van de onderste naties weynig af..." [Maingard voeg by dat sy eie navorsings en sy ontdekking van ou dokumente toon dat Wikar presies gelyk het].

Maingard 1936:37 [Maingard verwerp (i) Engelbrecht se gelykstelling van *Eynikoa* met */?ei//neina,* die naam wat hy vir "Boekvolk" gehoor het, d.w.s. die ou Eynikoa is beslis *nie* die Boekvolk nie, en (ii) Engelbrecht se woordverdeling in */?ei* plus *//neina,* want van Van der Stel se tyd af is die naam opgevat as synde *(T)Eijn* (of sy variant) vir die rivier, bv. vir Vigiti Magna, plus dan eers die uitgang, en vervolg dan.] "Having recognised the true nature of the first portion in the name of that particular tribe of Hottentots, I would suggest that it is the same as *eîb,* a phonetic variant of *aîb* 'liver', which to an untrained European ear would sound as *eim* or *ein*...the linguistic equation would be *Eynikoa = eîng//eikwa*...This solution has the further advantage of doing away with the 'archaic' *//neina* of Dr. Engelbrecht, about which I am frankly sceptical".

Anders 1937:47 "...It is worthy of note...that from the time of Van der Stel downwards the Orange River came to be known as *Eyn* or *Ein*. Now, it seems to me that *ein* stands for nothing else but Bushman */k'êî* (where k' denotes glottal closure), river, with which compare Dr Bleek, Bushman Folklore (391), */k'ï,* the Orange River..."

Wie die seleksie van uitsprake hierbo aandagtig gelees het, sou waarskynlik tot die gevolgtrekking gekom het dat ons hier iets van 'n Gordiaanse knoop het. Die man wat dit vir ons die eerste deurgehak het, was Gordon, hy en toe Anders. Om die antwoord maar direk te gee: *T'eyn, Eyn, Kein* of watter wisselspelling hiervoor geneem word, stel die naam voor wat die San aan "Grootrivier", ook vertaal as "the Great River", "Grossfluss" ens., toegeken het. Soos "Grootrivier" die eintlike koloniale naam is, "Oranjerivier" die amptelike Hollandse naam, en "!Garib" die eintlike Khoekhoense naam (bv. van die Namas, Korannas, Griekwas), so is "/Kein" die eintlike naam wat die San daaraan gegee het. Dit is ons eerste vasstelling van belang, en met hierdie kennis sal sommige sitate nou minder verwarrend lees.

Ons kyk eers na die Sanse name vir die Oranjerivier. Dorothea Bleek 1956:740 gee */kê* en */k..î,* daarnaas ook húlle uitspraak van *!Garib* as *!Gerri-*, en as derde naam *!usa.* Ons beskou alleen nog die San se eintlike naam hier verder, die */kê* en sy variante.

Skead 1973:171 het nog opgeteken */K'ei* en *i/K'i,* naas *Eijn* en *Ein,* albei pare bepaaldelik vir "Orange R. (west), boundary between Cape, Southwest African and Northern Cape", m.a.w. vir die benedeloop van die Oranjerivier wes van die samevloeiing van die Vaal- en Oranjeriviere. Die vorme met K- het almal 'n dentale tongslag vooraan, en waar dit betreklik onlangs uit die mond van segsliede direk opgeteken is, soos deur Dorothea Bleek persoonlik gedoen is, dan gaan die woorde uit op 'n nasale klinker. Hierdie nasale element van die klinker word in die ouer optekeninge gerealiseer as die konsonant [n], bv. in *Eijn/Ein* ens., d.w.s. dit word *-n-*. Hulle moes die tongslag ook gehoor het, die vorme *Tyen, T'eyn en t'eyn* (kyk Skead) bevat in die *T* en *T'* duidelik 'n poging om die dentale slag weer te gee: die dentale slag word presies teen die voortande gevorm, net soos die *T-*, en is nie 'n slegte skriftelike benadering nie.

Ons probeer sê dat die */Kî* van die jonger tyd ooreenstem met 'n *T'in* van vroeër, weergegee as *Teyn* of so omtrent, en indien daar gee poging aangewend is om die tongklap te "skrywe" nie, bv. met *T'*, dan het die vroeëre optekenaars eenvoudig geskryf *Eyn,* of so omtrent. Dit is goed denkbaar dat die outydse optekenaars geen *K-* gehoor het nie. Dit is inderdaad die geval dat daar dialektiese afwykings is wat juis die toestand dek. Maingard wys bv. self daarop in 1932:152 waar hy Ou-Kaaps, Koranna en Nama met mekaar vergelyk en dan besluit: "The evidence is conclusive. Not only have we here...a series of words beginning with the ejective velar affricate *kx'* in Korana and the Cape dialect...whilst Nama has dropped that sound combination..." */Kein* en */Ein* bestaan in hierdie tyd dialekties naas mekaar, blykbaar daarvan afhangend of die woord in die meer westelik geleë Nama uitgespreek word, of meer volgens die ooswaarts geleë streektale (soos Korana), die windstreek volgens 'n wisselende punt van, sê maar, so ongeveer van Upington af.

Ons het gesê dat Gordon ons op die spoor gebring het. Op 23 Oktober 1779 net verby Hosabes ontmoet Gordon en sy geselskap 'n paar vyandige "Bosjemans...sy hieten sig de k'ein eis kraal volk". Die volgende dag is hulle toe by die "voornoemde k'einkeis craal van negen mat hutjes", en op 27 Oktober kom hierdie belangrike inskrywing: "(Ik) sag twe bosjemans, so mager als geraamten...Sy hieten sig rivier volk, en waren weinig..."

Die geselskap het nog steeds te doen met die K(')ein(k)eisvolk, en 'n paar van hulle noem hulleself die "Riviervolk". Die presiese ligging gee Gordon verder

aan op sy kaart: "Keinkeis Bosjemans Kraal" by Hosabes en Neus. Die tweede komponent is *-keis,* deur Gordon ook gespel *-eis* (23 Oktober). Die uitspraak mét die *-k-* is meer volgens die Korannadialek, die uitspraak sónder die *-k-* is meer volgens die Namas (kyk Maingard hoërop). Albei woorde is soos Nama *//ãis* = "volk, nasie, (kraal)groep". Die eerste komponent is *kein* of *'kẽin,* met die skerp aksent vir 'n tongslag. Dié tongslag, weet ons, is die dentale /, uit die opgawes by Anders, Bleek en Skead. *K(')ein,* weet ons, is in hierdie geval dieselfde as die chronologies ouere *(T)Ein,* gewoner *Ein,* die gronddeel van die stamnaam *Einikwa.* Die *-kwa* (Wikar se *-koa)* is die mv. manlik, net soos die tweede of slot-*n* van *Keinei-n* ook die mv. is, maar nie manlik nie, wel gemeenslagtig. En *Keinein* noem hulleself "Riviervolk", en die *Einikwa* is "Riviervolk", vgl. Wikar e.a. Volgens Anders beteken die element *Eyn/Ein* in die taal van die San "river", en dus ook *Kein* of */Kein.* Met Gordon se opgawe hierby moet ons "Riviervolk" verstaan as die letterlike vertaling van *Einikwas.* Dit is ons tweede vasstelling van belang. In betekenis en toepassing stem dit goed ooreen met die Khoekhoense *!garib* vir sowel die begrip "rivier", eintlik "sterk rivier", volgens Th Hahn, as bepaaldelik vir die Oranjerivier.

As die *Keinein* Riviervolk is, dan is hulle nie die hele Riviervolk nie. Gordon o.a. beskou die Einikwas as 'n aansienlike en redelik talryke groep, 'n "horde". Wat die Khoekhoen betref, het hulle in sy tyd omtrent verbrokkel. Enigsins nog as entiteite te beskou is daar, so sê hy in sy belangrike brief aan Fagel, net die Gonakwas van Ruiter in die oostelike distrikte (die gedeelte is nie deur ons aangehaal nie), die Namakwas, die "Bosjemans" en (let wel) die Einikwas, die enigstes wat daarop aanspraak kan maak dat hulle nog "hordes" is. Daar was wel nog ander, maar Gordon het hulle vir hierdie oorsig onvoldoende geken. Met die meeste gesag kan Wikar oor die Einikwas praat. Hy beywer hom met groot stelligheid om die Oranjestamme oorsigtelik en duidelik te onderskei: daar is die Namakwas oor wie hy baie min sê, en dan gaan dit veral oor die (i) Einikwas, (ii) die Geissiekwas, en (iii) die Korannas. Oor (i) en (ii) bly Wikar nog steeds ons vernaamste bron van inligting.

Gordon se opmerking in die onderskrif by sy tafereel van die Augrabies-waterval kan enigsins misleidend wees waar hy sê dat die waterval lê "in het Einiquasland", terwyl hy in sy reisverhaal en op sy kaart die Einikwas bokant die val plaas. Maingard in 'n vroeë studie wat hy ook ter plaatse onderneem het, gee 'n betroubare beskrywing in 1932:115-6: "Beyond the Great Falls, between Kakamas and Upington — a distance of 36 miles — there is a broad stretch of the river about two miles in width, where the water runs in innumerable channels, encircling islands large and small, overgrown with thick, and in some places, impenetrable bush, with a fringe of over-hanging willow trees on the water's

edge. In these islands were the homes of the 'Eynikoa' or River Folk, the 'Namnykoa', the 'Kaukoa', the 'Aukokoa', stretching from island to island in six kraals of ninety six huts altogether, that is, from 400 to 500 inhabitants, with large flocks of sheep and many cattle..."

Dit sluit aan by Gordon se opmerking dat die Einikwas nog 'n horde is, betreklik talryk, geografies saamwonend, en daar is 'n mate van bestuurlike kohesie. Daar is 'n kern, die "eigentlyke einiquas", volgens Gordon die Snyers en die Smalwange, en volgens Wikar bepaaldelik die Snyers, die Smalwange, en daarby nog die Karosdraers, om hulle hulle Afrikaanse vertaalde name te gee. Sluit ons die Karosdraers in, dan het die "kern" 'n gebied beslaan van ongeveer 2820 CB af tot 2821 CA.

Einikwas was egter ook nog 'n versamelterm, soos ten oorvloede uit baie sitate blyk. Dit het in minstens twee opsigte mense kon versamel: taalkundig en geografies, selfs waar daar etnies groot verskille was. Dit blyk veral uit die San-groepe. Taalkundig: Sprekende oor die verskillende groepe hier langs die Oranjerivier, insluitende die San-faksies, maak Gordon die belangrike opmerking: "Dit syn alle hottentotten en spreken weinig anders als de namacquas..." Geografies: die San of "Bosjemans" en die Einikwas het ook hier deurmekaar gewoon, en Gordon sê spesifiek dat die "Bosjemans" en die Einikwas soms met mekaar ondertrou het, en dat die term *Einikwa* "Bosjemans" ingesluit het. Daarvan noem hy enkele stamme by name, soos sy *Hoensing-eib, Anoe-eis, Sandveld-Hottentotten* ens., en Wikar praat o.a. oor die "Samgomomkoa...(sy) worden Chaboup of Bossiemans van de Namacq: genoemt..."

Daar was 'n vaste verhouding tussen die twee seksies. Die San was die Khoekhoen (by Wikar die Einikwas) se knegs, veewagters, jagters en soldate. Die San was dikwels in feite afhanklik vir hulle voortbestaan van die Khoekhoen en het vir hulle lakeieplig verrig. Gordon vertel hoe uitgeteer die Keinkeis by Hosabes was, hulle was soos lopende geraamtes, een se lyf was vol swere. Die naam *Keinkeis* was, soos reeds vermeld is, 'n variant van *Eini(keis),* en die Keinkeis was gewone San.

Einikwas was dus nie net 'n eksklusiewe naam vir die kerngroep van Einikwas nie, maar is ook as 'n inklusiewe groepnaam aangewend, as 'n versamelnaam vir diegene wat die eilande benoorde die Augrabiesval bewoon het, en vir hulle by- en saamwonendes, bepaaldelik vir faksies San. Dit is duidelik dat die terme "Bosje(s)mans" en "Einikoas" of "Hottentotte" of "Namacquas" deurmekaar gebruik is. Die aanhalings bewys dit genoegsaam, maar een goeie voorbeeld kan dit verder verduidelik. J. Coetsé noem in 1760 die "Enequas" "een andere Natie", en tog sê Roos en Marais twee jaar later dat hulle "met genoegsame

seekerheijd" (let op die woorde) bevind het dat die Einikwas onder die Namakwas behoort. Hulle twee het as klassifiserende maatstaf die taal aangelê: wie Nama praat, behoort aan die Namakwastam. Dit geld egter nie altyd nie. Die terme "Hottentot" en "Boesman" word in die bronne nie goed uitmekaar gehou nie. Ook ander terme is verwisselbaar. Dit is nie net Einikwas wat die eilande of die oewers bewoon het nie. Ook die Namakwas in enger sin het hulle langs en in die Oranjerivier gevestig. So vertel Knudsen 1844 nadruklik dat die "rechten Revierhottentotten" die Korannas is, maar daar is nog ander. "Die nach der Mündung des Grossflusses zu wohnen heissen !Gari-//ein...Sie werden auch !Garineen...genannt". Hulle is Namakwas en nie Einikwas nie. Anon (moontlik JC Wallmann) sê in BRM 1852:87 "...etwa 25 bis 30 Stunden von der Mündung hinauf hauset schon seit Jahren eine Horde Namaqua...Man nennt sie 'die Flussmenschen'..." Waar ons nou egte Namakwas het wat "Riviermense" of "!Garib-volk" is (*!Garib* is die Khoekhoense naam vir die Oranjerivier), daar het ons 'n teenstelling in Einikwas as "Riviervolk". Die Namakwas vestig hulle meer na die seekant van die Oranjerivier, na sy mond of aan sy benedeloop. Die Einikwas het ons in Wikar en Gordon se tyd gevind aan wat ons miskien voorlopig kan noem, die middelloop, baie ruweg wes en oos van Upington. Staties was die toestand aan die "middelloop" geensins. Reeds Wikar vertel van oorloë selfs onder die kerngroepe van Einikwas.

Hoe ook al, daar was roeringe en gevolglike verskuiwinge. As Knudsen 'n groot 60 jaar na Wikar en Gordon oor die "Revierhottentotten" praat, dan noem hy hulle nie meer die "Einikwas" nie: hy sê o.a.: "Die rechten Rivierhottentotten, wie gesagt, sind die !Goran, Korannas, Koraanders, längs dem Grossfluss nach oben [ooswaarts, na die boloop]." Dit lyk of die oorspronklike inheemse stamnaam toe al verdwyn het, en wel die naam van een van die heel weinige groepe wat Gordon spesiaal vereer het met die term "horde". By Knudsen het die Hollandse naam die ou stamnaam verdring en tegelykertyd, na dit lyk, 'n nuwe inhoud gekry. Die proses is trouens reeds by Campbell 1813 al ver gevorder.

Om op te som: Die stamnaam is van die vroegste dokumentasies daarvan in verband met 'n inlandse naam vir die Oranjerivier gebring, geskryf as *Ein* of 'n variant daarvan, soms met 'n *T'*- of *T*- vooraan as aanduiding dat daar 'n tongslag gehoor is. Daar is twee afwykende verklarings voorgestel, die een deur Engelbrecht wat meen dat hy die naam *Einikoa* in die verminkte vorm van */?Ei//neina* teruggevind het, vertaalbaar met "Boekvolk", en die ander van Maingard 1936 wat, weens goeie klankooreenkoms, die naam wil verklaar as (nog 'n) "Lewerrivier", by Nama *aî-b*. Die deurbraak het gekom toe die *T'ein* (met 'n klapklank vooraan) of *Ein* verbind kon word met Gordon se *K()ein-(ein)* wat

hulleself die "Riviervolk" genoem het, en toe deur die opgawe by Anders wat dieselfde woord in San geïdentifiseer het vir, generies, "rivier", en by wyse van toepassing, vir die Oranjerivier van sy samevloeiing met die Vaalrivier af tot ongeveer die Augrabies-val (vgl. Skead). "Riviervolk" is die letterlike vertaling van *Einikwa(s)*, beter van *Ein-eina* (Gordon), vir *//(K)Ein-//ai-n-a.* Vir ons lyk hierdie verklaring verdedigbaar.

[ENGELS(E)] kyk **HURIAIN**

[ESEL(S), ESELVOLK] kyk **DAUSEIEIS, DOUSIN**

ESSAKWAS kyk **HESSEKWAS**

[EUROPEAAN] kyk **HONQUEKWA, HûNA, ONKEY, URIKHOEN,** ook [ENGELS(E)] en [HOLLANDER(S)]

F

[FILANDERS] kyk **[VILANDERS]**

[FLUSSMENSCHEN]

Anon [JC Wallmann?] 1852 in BRM 1852: 87 "In diesem Thale etwa 25 bis 30 Stunden von der Mundung [van die Oranjerivier] hinauf hauset schon seit Jahren eine Horde Namaqua. Sie sieht das Land als ihr Eigenthum an und nur wenige Bastard theilen sich mit ihr in dem armseligen Besitze... Die Horde is nicht gross, hochstens 300 Köpfe stark. Man nennt sie die 'Flussmenschen'. Sie sind noch echte Namaqua... Bei allem Hange zur Trägheit, welcher dem Hottentottenstamme eigen ist, und wovon auch diese Flussnamaqua ihr gutes Theil haben, zeichnen sie sich durch Körperkraft und Gewandheit aus... Der Capitain dieser Horde heisst Paul Links. Er ist als ein greulicher Honigbiersäufer im ganzen Lande verrufen und weit und breit als der 'Biercapitain' bekannt..."

Hier is iets oor die geskiedenis van Paul Links se span. Hulle gebied was die huidige Richtersveld. Gewoonlik was hulle aan die linker of suidelike kant van die rivier woonagtig, maar in swaar tye het hulle ook die rivier oorgesteek. Die beriggewer stel die "horde" se getal op hoogstens 300, vertel dat hulle baie arm is en in toiings rondloop, maar goeie swemmers is en in liggaamskrag en knaphandigheid bo die ander uitmunt. Hulle algemene naam was die "Riviermense", na die Oranjerivier waar hy sy groot elmboog maak voor hy afswaai na die see toe. "Flussmenschen" is blykbaar 'n verduitsing van die Hollandse naam, wel 'n naam wat aan hulle gegee is, bv. deur die statusbewuste en hoogdunkende Basters van Komaggas, Steinkopf, Ograbies, of deur die Basters onder hulle. Die Basters se statustaal was Hollands, die Riviermense van Paul Links se kennis van Hollands was gering. Die beriggewer sê daaroor: "Nur sehr wenige verstehen das Holländische zur Notdurft zu sprechen". Links as stamnaam kom later. Die vraag wat opkom, is dit: Het hierdie horde wat "seit Jahren" hier gevestig was en die gebied as hulle eiendom beskou het, 'n horde wat as 'n eenheid bekend was, nie 'n eie naam gehad nie? Was die naam *Garìein* nie hulle naam nie? Knudsen praat in 1844, en Anon in 1852, agt jaar later. In Knudsen se tyd was hulle reeds hier gevestig, en Anon sê hulle, Paul Links se horde, is al jare hier in hulle "tuisland". Die feite sluit in hoofsaak goed: geografies, etnies, die tydsgewrig, en die naam: *Flussmenschen, Riviermense,* en *Gariein* is wel verenigbaar met mekaar. Ons is van mening dat Anon se *Flussmenschen* en die *Gariein* van Knudsen, die !Garivolk of Oranjeriviervolk, en

die *Garinin,* deur dieselfde vlag gedek word. Paul Links se groep was egter Korannas en nie Namakwas nie, soos Anon hulle noem, en dit is waarskynlik 'n vergissing van hom.

[FRANSMANNE, FRANSMANS, FRANSMAN-HOTTENTOTTE, FRANS- wissel af met FRANZ-]

Knudsen 1851 in *Quellen* 3/60 "Willem Fransmann, östlich vom Fischfluss, soll Junker zur Hilfe kommen, aber Fransmann volk war damit nicht einverstanden".

Kroenlein 1852 in BRM 1852:318 "Auf einer meiner Reisen nach dem Fischflusse traf ich den bekannten räuberischen Capitain W. Franzmann. Ich nahm die Gelegenheit wahr, ihm das Gewissen etwas heiss zu machen über seine Schandthaten, Mord- und Raubzüge und die langjährige Verschmähung des Wortes Gottes... Er gab mit Leid zu, dass er ganz in des Teufels Hand sei..." Dieselfde 1854 in *Quellen* 10/72 "Willem Fransmann ist tot. Er starb auf einem Zug nach Damaraland an Dysenterie" [t.w. in Feb. 1854].

Tindall 1856:37 "The Fish River region is occupied by the people of Wm. Fausman [lees: Fransman], numbering about 800, who have no fountain suitable for a fixed location..."

Kroenlein 1857 in *Quellen* 10/186 "Die Franschmannschen sind aus unserer Nähe fort in die Ouob hinübergezogen... die /Kowisin... wollen, wie man hört, bald nach Goamus (Schaumauge) dem von den + Karagoikoin verlassenen Platz ziehen (3 Tagereisen mit dem Wagen von hier in nordöstlicher Richtung jenseits den Fischflusses)..."

Von Francois H 1896:78 "Zu den ursprünglichen Naman [in teenstelling met die Oorlamme en Basters uit die Kaapkolonie] gehört: die Fransmans-Hottentotten, jetzt Simon Kopper-Leute, !Kara-gei-kois, in der Gegend von /Harukhas am ≠Nosob..."

Geibel 1908:825 "Schon vor längerer Zeit scheinen sich Franzmann-Hottentotten mit Bergdamara vermischt zu haben. Wenigstens finden sich in der Copperwerft auffallend viele aussergewöhnlich dunkle Hottentotten, die zum Teil ihre Kafferabstammung auch im Gesicht verraten... Man muss in Erwägung ziehen, dass die Hottentotten ein ausgeprägtes Selbstbewustsein haben, daher eine Vermischung mit anderen Rassen als Erniedrigung betrachten und diese infolgedessen nicht zugeben..."

Vir die Khoekhoense en die alternatiewe Afrikaanse name vgl. die artikels **KARAGEIKHOEN** en **SIMON KOOPER-LEUTE**. Hier gaan dit net oor *Frans-*

manne as 'n bepaalde stamnaam vir 'n seksie Namakwas wat 'n genealogiese verbondenheid met die Kai-//Khaun of Rooinasie gehad het. Dit is die Afrikaanse naam van 'n kaptein wat op hulle oorgegaan het. Of dit van Willem Fransman kom en of daar 'n ander kaptein van die familie Fransman was wat die aanleiding vir die Afrikaanse beterming van *Fransmanne* was, weet ons nie seker nie. Willem was in ieder geval die laaste. Die naam het hom oorleef maar is weer op sy beurt verdring deur die Simon Kopers. Dit het nogtans taai weerstand gebied en het lank in geskrifte en op landkaarte voorgekom.

Oor die naam self het ons geen inligting nie. Verwys dit op een of ander manier vir sy herkoms/oorsprong direk na die Franse of na 'n Fransman?

'n Ander moontlikheid is dat dit verband hou met 'n draer van die Afrikaanse voornaam Frans (van 'n Blanke kolonis, of van 'n Baster of Oorlam) met aanhegting van die lid *-man* soos in *Boetman*, *Kleinman*, *Grootman*, of in *Hansman*, *Pietman*, *Wilman*, almal in die sin van "seun/kind (van)". Die feit is dat die term *Fransmanne* 'n lang ruk algemeen in gebruik was, veral onder nie-Namas.

[FREDERIKS(E)] kyk **[BOOIS/BOOISE]** en **AMAN**

Bam 1879 in BRM 1880:146 "Auf Bethanien und den Aussenplätzen wohnen vom Stamm der Frederiks 49 Familien..."

Kobus Frederik-Booi is die stigter van een van die stamme van Oorlamme wat teen 1814 uit die Kolonie van Pella af na Bethanien gekom het. Onder die stamgenote het onenigheid ontstaan en 'n klomp het teen 1840 weggetrek. Hulle is aangevoer deur Jan Booi, die oudste seun van Kobus Frederik-Booi. Hierdie groep wat agtergebly het, het die eerste familienaam van die stamstigter aangeneem, en hulle was bekend as die *Frederiks/Frederikse*. Vir die geskiedenis m.b.t. die twee stamaname, en vir sitate wat ook die Frederiks(e) noem, vgl. die artikel **[BOOIS/BOOISE]**.

G

'GAAP kyk **HOANA**

GADAMA

Vedder 1934:32 "... Bergdama, die man unterscheidet in //Gam-dama = Seedama an der Meeresseite, die Chou-dama... und die ≠Ou-dama...".

Die Bergdama is swartes wat Nama praat. Ons kry hier 'n indeling van hulle. Die westelike groepe het as versamelnaam *//Gam-dama*, met *//gam-*, die gewone woord vir "water", hier ook toegepas op die "seewater", kortom die "see". Vedder praat hier bepaaldelik oor die tyd toe Willem van Reenen 1791-2 op 'n ondersoekingstog in Suidwes was en mededelings oor o.a. die **KEY-DAMARASSEN** gedoen het. Die indeling is nie van Van Reenen afkomstig nie en Vedder se bron of gesag t.o.v. die *Gamdama* en sy verklaring van die naam is onvermeld.

Naskrif: Opmerking van Krenz 1985 hierby. "Dr. Vedders *//Gamdama* ist ein Missgriff, denn mit //Gamdaman bezeichnete man die von der Westküste Afrikas, z.B. von Liberia, von der Woermann Linie importierte "Crew Leute", //Gama = 'Crew-Jungen' = für die S.W. BRABDUNG von Liberia importiert". *Crew,* blykbaar via Ou-Frans *creue,* is wel hier in die gebruik van "squad, gang, often in a bad or contemptuous sense" (Chambers 1905 *Engl. Dict.*). Die artikel **AODAMAN** moet hierby gelees word. Soos ons dit sien, het Krenz gelyk.

GAIKHOMSEN, GEIKHOMSEN, AIKUMSIN

Hoernlé 1925:12 "When they [die Topnaars] first came to Walvis Bay, another Nama people, the */Namixan,* were in control, one of the sibs of this being called the ≠Ai//Kumsin..."

Moritz 1980:39 "Stevenson zählte jedenfalls die /Namixan, /Gei-//khomsen, /Noraban und Mû-//ein zu den ältesten Stämmen der Topnaar..." [Nota van dr. Budack by die tweede naam: "Nach meiner Kenntnis müsste es hier ≠Gai-//khomsen heissen"].

Moritz 1981:83 "≠Gai-//khomsen -- Von ≠gai = 'rufen' und *//khomsen* = 'Magen von Tieren', also vielleicht 'Magen, die rufen oder vielleicht knurren'. Ausgestorben."

Hierdie naam is, streng genome, nie 'n stamnaam nie, soos by Moritz 1980, maar is een van die familie- of sibbename, in Nama !hao-!nati (Budack se nota).

Die naam is egter belangrik as een van die seldsame voorbeelde uit die pre-≠Aonin-tyd in Walvisbaai-omgewing, en ons weet dat sibbename soms tog stamnaam kan word. Taalkundig interessant is die voorbeeld van die glotaallose ≠Ai wat in streke 'n kenmerk van Namadialek is in teenstelling met ander Khoekhoense dialekte, soos bv. !Kora.

GAISEN kyk ook **AONIN**

Budack 1979 mededeling van hom n.a.v. die pleknaam *Gaisen Plums* op 2314 BA, 'n voormalige kraal van trekosse wat die vragryers naby Myl 7 gehad het: "≠Gaisen is die naam van 'n liniegroep (grootfamilie) binne die Topnaarstam. Hulle is die eienaars van hierdie narraveld".

GAMEIS

Engelbrecht 1936:47 "Subdivisions of or offshoots from the //?Are-mâ-//?êis [hy noem 7, nr 4 is:] the ≠Gam-//?êis, Tabab is a member of this group".

//?êis is Koranna vir "volk, groep, stam, kraalskap", (in Nama *//âis*). Engelbrecht verklaar die eerste lid nie. Kan die naam in betrekking staan tot Nama *≠gàm* = "fröhlich sein..." (Kroenlein 1889: 97)? Die ≠Gam-//?êis is (was) 'n ondergeskikte vertakkinkie van die Linkses.

GAMHAWON

Budack 1969:224 "Ein oft gehörter Terminus blieb mir lange Zeit völlig unverständlich: !Gàm //hawon, d.h. wörtlich 'Tiefschuhe', im Deutschen würde man 'hohe' Schuhe' sagen. Für einen Damab der alten Zeit war sogar der Besitz von Sandalen ein Luxus... während die Naman schon selbstgefertigte, hohe Fellschuhe nach europäischem Vorbild trugen. Die genannte Bezeichnung ist eine Anspielung der Daman auf die List und Verschlagenheit ihrer Nachbarn".

Dit gaan hier oor die name wat die swart maar Namasprekende Damas aan die kundiger Namas gee, name soos */Awakxoen* of "Rooimense", daarnaas die spotnaam *≠A/goan* of "Slagvee" (kyk die artikels), en verder die naam *!Gam//hawon* ("diep skoene", d.i. velskoene met oorleer en nie net sandale met enkel 'n loopsool nie, wat plat is). Die nodige hierbo gesê, vgl. verder **HABOBEN**.

GAMINUS

Wikar 1779:26 "Onder gemelde Keykao capiteins gebied zijn nog 8 kraale die

ook capiteyns hebben, zelfs de voorste Namacquoa hier vandaan, gen. de Kamingou die aan 't warme bad en zomtijds wel aan de groote rivier aan de overzeyde liggen". Ald. bl. 64 "... de Kamingou en de Nanningais... hebben in de gapasseerde maand December 2 daagen gevogten..."

Gordon 1779 ms 4/21 "Namen der grote namacquas cralen. Camienoekwas; de eersten van omtrent 't bad [Warmbad] tot aan de grote rivier [Oranjerivier]. Oebeep [/Obib] captein. Nu in tien kralen dog klein... Weten van geen berg Comma, hieten niet Comannaquas". Vierde reis o.d. 1 Okt. 1779 [oor Kamkonseep]: "[Hy] is gepasseerde January over de rivier, by de Camingnoe namacquas... gegaan..." [Gordon is hier by Pella, suidoos van Warmbad]. O.d. 8 Des. 1779 "Wy kregen aan de over zyde vier grote namacquas van de Caminoekwaas stam, leggende er enige kleine kraaltjes hier langs de rivier [Oranje, by Cabas], om de droogte... N.B. dese horde is deselfde die door hops togt comeinacquas na een berg comma sou hieten, dog sy weten van geen berg comma, en hieten caminoequaas, seggende niet te weten waarom haar voorouders sig dus genoemt hebben... Sy hadden een kauwaup, dog telden hem niets. Syn naam is *owbeep*, en legt digt by het warme bad, en de leeuwe rivier. Dese leeuwe rivier loopt byna nooyt..."

Le Vaillant in *Reize* 4e deel 1797:226 "Kaminoukas", na aan "Leeuwen-rivier", en herhaaldelik (in dieselfde spelling) elders weer opgeteken.

Albrecht C & A 1805 in Moritz 1918:99 "Zwischen hier [Warmbad] und der Rietfontein... wohnen am Grossfluss folgende Heiden, deren Namen in der Hottentotten- und niederdeutschen Sprache lauten [en dan noem hulle 13 stamme, die tweede is die] T'Kamanugua, auch an der Westseite und gehören zu dem Volk der Gross-Namaquas".

Albrecht A in Moritz 1919:106 "März 1807. -- Das Namaquavolk zerfällt in mehrere Krale... Die, unter denen wir hauptsächlich arbeiten, heissen Z'tKaminaguas, was eigentlich der Name ihres Häuptlings ist, aber der ganze Kral wird nach ihm genannt..." Aldaar 108 "[Die Ookhijs] haben den Kaminuquas, deren Häuptling Bondelzwart ist,... Vieh... geraubt..."

Campbell 1813:310 "Names of tribes, and their chiefs, in Great Namacqua country [as eerste] Kaminuquaas. Chief Karrimeoss" [/Garimûb]".

Ebner 1829:172-3 "Das Betragen des Capitäns Bundelzwart... ist so verkehrt wie immer... er sagte... 'ich bin hierher gekommen den Ort [Warmbad] anzufallen ... aber mein Bruder Viol hat mich davon abgehalten...'"

Terlinden 1836 in BRM 1837:82 "Der im warmen Bad residirende Capitän Bündel Zwart, hat ungefähr 600 seiner Leute bei sich wohnen, und noch andere wohnen zerstreut. Einige sind getauft..."

Alexander 1838:1/124-5 "... I found ... the chief Abram of the Bondelzwart (bundle of blacks) Namaquas ... waiting to see me. Abram is one of the ugliest men that can be conceived. His figure is tall and good, but his face is most disagreeable to took on, with a flattened nose, wide mouth, hollow cheeks, high cheek bones, and narrow eyes".

Knudsen 1846:15 "!Gami-≠nun" [suigklappe getranslitereer].

Kroenlein 1854 *Quellen* 10/77 "... Abraham Bondelzwart, der Todesfeind David Christiaans..."

Vollmer 1854 *Quellen* 5/56 "... Abram qNauchab, der Häuptling der Bondelzwarts..." [q = //]

Tindall 1856:33 ...the several tribes of Great Namaqualand... number about 20 000 souls ...The first tribe we come to is the !Gami ≠Nuka or Bundel Zwarts, the people of Abraham Christian. Their territory is very extensive, they claim the area described by the Lion River and the //Gharas Bergen on the North, the Fish River on the West, the Orange River on the South, and the Kei!aap on the East... The principal fountain is at Nisbet Bath [Warmbad], which is considered the seat of Government... the tribe of Abraham Christian is one of the largest and most influential in the country. It contains upwards of two thousand souls... The native dress has been superseded by a European style of clothing, most of the characteristic customs of heathenism have been discontinued..." [Die suigkonsonante is getranslitereer.]

Wallmann 1858:53 "Das Land am Karas-Gebirge bis zum !Garib haben die !Gammi≠nun oder Bondelzwarts mit den Sammelplätzen Nisbethbath und Hoolesfountain besetzt..." Ald. op bl. 55 "... auch unter den Namaqua-Stämmen trägt einer den Namen !Gami≠nun, womit sonst der Hottentott die Neger bezeichnet..." [Klappe getranslitereer].

Weber 1867 *Quellen* 8/1 "Der Stamm der Bondel Zwartschen ist der grösste unter dem ganzen Namaquavolk..." Ald. 8/8 "... Das Bondel Zwartsche Volk..."

Weber 1867 *Quellen* 8/104 "Das Volk, unter welchem ich arbeite, heisst !Gami≠nus, schwarzer Bündel, der Name rührt her von der Stamm-Mutter dieses Namaquastammes, der ... seit uralter Zeit diesseits [Weber skryf uit Warmbad] des Oranjefluss essesshaft ist..."

Kroenlein 1882 *Quellen* 13/701 "Die !Gami-≠nun (Bondels) sind ein etwas kitzliges und kribbeliges Volk. Man tritt ihnen leicht auf die Zehen..."

Pabst 1883 *Quellen* 8/3 "... Gei-!nab, ein Fluss der viele Quellen hat. Dort sind die Bondelzwarts zahlreich vertreten...", of Wandres 1885 *Quellen* 9/6 "... am Backfluss, der die Grenze zwischen dem Gebiet der Bondelszwarts und dem der Veldschoendragers bildet..."

Fenchel 1885 *Quellen* 18/105 "... Die Bewohner [nl. van Warmbad] nannten sich !Game≠numhoa (Bondelzwarts = schwarzes Bündelchen); sie waren z.T. Ureinwohner, z.T. aus der Kolonie eingewandert..."

Wandres 1887 *Quellen* 9/44 "... Der Stamm der Bondels hat sich sehr vermindert ..." [Herhaaldelik hierna by hom so, bv.] 1896 *Quellen* 9/143 "...eine zweite Station unter den Bondels..."

Möller R 1901 *Quellen* 9/16 "Nach eingehenden Erkundigungen... glaube ich... dass der Bondelstamm nicht mehr als 600 Köpfe zählen wird..."

Hoernlé 1925:5 "The indigenous people... According to (their) traditions... they are all descendants of one line of ancestors... There were once, so said Abraham Kafir, a headman of the Bondelswarts, in 1913, five brothers, each one of whom was the founder of a tribe of the Nama... (among these) the !Gami≠nun ... The !*Gami-≠nun* are the people of the black bundle or Swart Bondel. Their own legend concerning their name is that on the death of an old chief his sons quarelled among themselves, the elder going off with his supporters, while the younger brother stayed behind with his little group of people huddled together so that they looked like a little black bundle".

Swartbooi D 1928 *Quellen* 2/100 "Die !Gami-≠nun oder Bondelswarts in Warmbad und Umgegend. Warum sie ihren Namen tragen und was dieser Name bedeutet, kann ich nicht genau sagen. Ich denke mir aber folgendes: !Gami nennen wir in der Namasprache ein eingewickeltes Bündel. ≠Nu heisst schwarz sein. Wahrscheinlich pflegten sie in alter Zeit, wenn sie von einem Wohnort zum andern umzogen, ihre Hausgeräte und was sie mitnehmen wollten, in schwarzen Stoff ein(zuwickeln)..."

Vedder 1929:16 "... abseits ohnen Bündnis (standen) die Bondelswarts, Nama: !Gami-≠nun. Sie wohnen in Warmbad, und ihr afrikanischer Name ist wiederum die wörtliche Uebersetzung der Namabezeichnung. !Gami = Bündel, ≠nu = schwarz. Als sie in alten Zeiten am Oranje auf- und abzogen, pflegten sie ihre Habseligkeiten in Bündel zusammenzuschnüren, die auf der Aussenseite durch alte schwarze Felle geschützt waren. Das soll die Ursache der Stammesbezeichnung sein".

Beach 1938:6 "...Although the tribe is universally termed Bondelswart (meaning 'Bundle-Black') by Europeans, I have found that the name really means 'Bundle-Sit' (Afrikaans Bondelsit) and not 'Bundle-Black'... None of the assembly which discussed the matter with me could tell me much about the *origin* of the name of one of their chiefs..."

Weer het ons 'n Khoekhoense stamnaam wat "letterlik" vertaal is maar waarvan die toepassing of singewing uiteenlopend verklaar word. Die belangrikste

vorme van die naam in hulle eie taal is: *Kamingou* (Wikar 1778-9); *Camienoe-kwas* (Gordon 1779); *Kaminoukas* (Le Vaillant 1784-5); *T'Kamanuqua* en *Z'tKaminaquas* (Albrecht-broers 1805 en 1807); van Knudsen 1846 af !*Gami-≠nun* t.o.v. die suigkonsonante waar dit geskryf word (Knudsen se stelsel ver-Lepsiaans).

Die stamnaam is saamgestel uit twee grondwoorde plus die uitgang. Die eerste komponent is soos Nama !*gamis* = "das Bündel" (Kroenlein 1889: 91). Gordon skryf die suigkonsonant hier, ook die Albrechts, en die eerste met 'n akuut, de tweede met *Z't,* en die derde met 'n *T'* vooraan.

Die tweede komponent is die Namawoord *≠nū* of *≠nû* (met dieptoon) = "swart". Geeneen van die vroeëre optekenaars skryf 'n suigkonsonant voor dié woord nie, in ons bronne is Knudsen die eerste wat dit doen. Wikar skryf geen uitgang nie, dié wat dit wel doen, gebruik die ml. mv. *gu,* met of sonder die sog. objeks-*a,* en party soms ook nog die -*s* van Hollands, Duits of Engels agteraan.

Die verafrikaansing hiervan is ongeveer: "Die manne van die Bondelswarts". Later het die gebruik van -*nun,* nl. van die uitgang met -*n* toegeneem, die mv. van die gemeenslagtige verhouding, dus die "Die mense van die Bondelswarts". Dit lyk of die uitgang by Fenchel albei vorme kan insluit, maar die -*m*- is wel tik- of skryffout vir die -*n*-, d.w.s. -*≠numhoa* is wel te lees as *≠nunhoa.*

Die oorsetting van hierdie stamnaam is redelik vas. Dit kom voor as "Bondelzwart" in die vroeëre tye, later in spelling verafrikaans tot "Bondelswart", daarnaas in Duits is dit gedeeltelik aangepas tot bv. "Bundelzwart" of "Bündel Zwart". Die vertaalde vorm "Bondelswarts" het die gewoonste geword, ook onder die Bondelswarts self. Dit het selfs afgekort geraak tot "Bondels" as grondwoord, dan altyd in die meervoud, en afleidings is soms gemaak soos "Bondelse stam", of samestellings soos "Bondelstamm" (Möller).

Maar wat sê 'n naam soos "Bondelswart"? Slaan die element "bondel" op mense of op sake of op albei? En die element "swart"? Alexander verklaar die naam spesifiek as a "bundle of blacks", waarskynlik denkende aan 'n groep *negers* soos Wallmann uitdruklik sê (nl. dat die Khoekhoen 'n neger 'n !*Gami≠nub* noem), of soos Weber dalk laat vermoed met sy "Bondel Zwartsche Volk". Aan die ander kant kan gedink word aan 'n toegeknoopte bondel *goed,* bv. by Weber met sy "schwarzer Bündel", by Fenchel met "schwarzes Bündelchen", by Dawid Swartbooi wat die vermoede uitspreek dat die nomadiserende oumense op trekke hulle goedjies in een of ander swart stof toedraai en saamdra. Hierdie verklaring het Vedder aangespreek en hy dig nog by dat die bondel in 'n ou swart *vel* toegedraai was. So is "bondel" en "swart" bymekaar! 'n Ander ge-

sigspunt gee die eie legende, nl. dat die jongste broer se volgelinge op 'n hoop bymekaar gesit het en gelyk het soos 'n "swart bondeltjie", 'n *!gami* (= "bondel") *≠nu* (= "swart") , vgl. Hoernlé.

'n Opvallende verklaringspoging is te merk by diegene wat die *-swart* losmaak as 'n aparte naamdeel en dit gelykstel met 'n familie- of toenaam, sodat "Bondel" voor- of noemnaam word, en "Swart" so ongeveer die agternaam of van. Dit is soos ons die opgawe by bv. Terlinden verstaan met sy berig oor "Capitän Bündel Zwart", en dit kan moontlik ook by Weber se "Bondel Zwarts" ingelees word. So vergesog is die opvatting nie as onthou word dat daar 'n groep Basters was wat onder Klaas Zwart uit De Tuin getrek het na Grootfontein-Suid. Dit het wel 'n element van spitsvondigheid in so 'n toepassing, maar is moeilik verdedigbaar met "Bondelswart", gesien as 'n vertaling, lid vir lid, van die oorspronklike !Gami≠nun.

Ewe min kan 'n saak vir Beach se afleiding gemaak word. Hy is die enigste wat die tweede komponent nie as "swart" verklaar nie, maar op grond van 'n tonologiese verskilletjie wat hy by *sommige* hedendaagse sprekers waargeneem het, wil hy in die slotkomponent die woord vir "sit" hoor. Dit is werklik kwalik denkbaar dat sovele ander kenners, Bruin en Blank, sovele jare der jare van "sit" 'n "swart" sou gemaak het. En watter wins bring dit?

Uit die beskikbare gegewens kon ons geen besliste antwoord op die vraag kry wat die oorspronklike "inhoud" van die naam *!Gami≠nun* vir dié bepaalde stam was/is nie. Vir die meeste wek die name assosiasies aan mense of aan goed. Onder ons direkte getuies is dit net D. Swartbooi wat verklaar dat hy nie kan "sê" nie, en dan is daar 'n belangrike swyer, iemand wat hom gewoonlik sterk beywer om die betekenis van en redes ook vir stamname te wete te kom. Dit is Gordon, en soos uit die derde sitaat blyk, wou hy besonderlik weet of Hop se "Olyvenhoutsvolkeren", d.i. Hop se *Comeinaqas*, enige verwantskap met hierdie Camienoekwas het. Sy ondervraging toon aan dat die twee volkere nie dieselfde is nie, al klink die name baie na mekaar. Wat die Camienoekwas betref: hulle sê "niet te weten waarom haar voorouders sig dus genoemt hebben..." Die naam is klaarblyklik oud.

Dié naam is sowel stam- as kapteinsnaam, soos herhaaldelik blyk uit die verslae van die broers Albrecht. Ebner gebruik dit as persoonsnaam waar hy verwys na die swak gedrag van Abraham en hom aandui as "Capitän Bundelzwart", soos kort daarna ook Terlinden doen met "Capitän Bündel Zwart. Dié betiteling kom ons van vroeg af dikwels teë. Daarnaas word Abraham ook aangewys as "chief Abram of Bondelzwart" (Alexander), as "Abraham Bondelzwart" (Kroenlein 1854), en derglike kombinasies. Dit is duidelik dat die term los aange-

wend word, dat Abraham se regte of alternatiewe naam nie "Bondelswart" is nie. Die stam neem nie sy naam van Abraham aan nie, maar Abraham neem een van sy name aan van die stam oor wie hy gebied.

Ons weet dit seker omdat ons toevallig redelik goed ingelig is oor die kapteinsname van hierdie tydspanne. In ons sitate is daar by Gordon 'n kapt. "Oebeep" ook gespel "Owbeep", vir */Obib* of, vertaal, "Stinker", en Campbell noem "Chief Karrimeoss", sy spelling vir */Garimûb* of, vertaal, "Kweekgras-oog". Die verwantskap tussen hierdie persone word in die volgende paragraaf in perspektief gestel. Ons ken egter nog twee ouer kapteins en hulle name, danksy die inligting wat F.W. Weber verstrek het, die sendeling wat die stasie van Warmbad oorgeneem het toe dit na die vertrek van Priestly aan die Rynse sendinggenootskap in 1867 oorgedra is. 'n Persoonsnaam soos !Gami≠nub wat kaptein was, kom ons in die lyste nie teë nie.

Die eerste !Gami≠nuse hoofman wie se nakomelingskap hom opgevolg het, en wat so 'n eie kapteingeslag voortgebring het, is Amachab wat die naam van sy moeder oorgeneem het, van Amaxas, die vrou wat "die waarheid praat/praat wat reg is". Sy seun en opvolger was //Nanieb, die "Dikke/Swaarlywige/Vette" (moontlik beskrywend van sy moeder).

Van hierdie twee hoofmanne vertel Weber niks meer nie. Die "geskiedenis" weet effens meer van //Nanieb se seun /Obib. Sy naam beteken (soos reeds gesê is) die "Stinker". Hy is die Oebeep of Owbeep van wie Gordon 1779 vertel dat hy oor ongeveer 10 krale regeer en dat sy gebied van die Oranjerivier af noordwaarts strek tot aan Warmbad. Blykbaar het hy geen sterk gesag oor sy mense laat geld nie, volgens Gordon. Weber sê hy was so ongemaklik vet dat hy met 'n lepel gevoer moes word, en so swaarlywig dat hy slegs met groot moeite kon beweeg. /Obib is met /Garimûs getroud, en by haar het hy 'n seun gehad, /Garimûb, die "Kweekgras-oog". 'n Ander seun was Viool wie se rol soos die van sy familie baie las veroorsaak het. Vioolsdrif is na hom vernoem. /Obib het oud geword en het die kapteinskap oorgedra aan sy seun /Garimûb. Dit moes op 'n tydstip nog voor Campbell se besoek in 1813 gewees het, Campbell noem hom immers toe as kaptein.

/Garimûb was twissiek en strydlustig en warmbloedig. /Garimûb het sy vader /Obib, die dik, vet en ou man, dikwels so vererg dat die ou kaptein die jong kaptein met 'n stuk yster of met "dem ersten besten Stein" onder skoot probeer kry het. /Garimûb het 'n ongedoopte heiden gebly tot aan sy dood. Trouens, hy het sendeling Helm van hom en Warmbad weggeja.

Ook sy seun !Nauxab het oud geword, en blind. Sy naam beteken die "Rooikleurige", wel van die oker (Nama *!naub* = "Oker(klip)") waarmee hy hom

(of sy moeder haar) bestryk het, gemeng met vet. Ons het hom al ontmoet. In die sitate kom hy voor o.a. as "kapt. Bondelzwart" of "Bondel Zwart", maar gewoonlik as Abram, Abraham, of Abraham Christiaan, laasgenoemde die volle naam, saamgevoeg uit die eerste voornaam van die twee broers Albrecht, grondleggers van die Namakwasending met hoofstasie Warmbad. Ten spyte van sy Bybelse name, waarvan die tweede (Christiaan) familie-, selfs sibbenaam geword het (vgl. Hoernlé), het Abra(ha)m heidens gebly. Alexander het geen hoë opinie van Abram gehad nie, hy was vir die man wat later 'n generaal van die Britse leër geword het, te besluiteloos, veral met sy optrede teen Hendrik Hendriks van die Velskoendraers. Die moord op W. Threlfall het aan die begin van sy regering plaasgevind, en aan die einde daarvan het hy sy seun Jakob se Damara-"dokter" wreed laat doodmaak. Sy tweede vrou Hester, so vertel Weber, het 'n versagtende invloed op Abram gehad. Toe ook hy net soos sy voorgangers oud en swak geword het, het hy op sy beurt sy seun (Jakob Christiaan) tot opvolger gekies. Maar na Jakob Christiaan se dood in 1866 het Abram, nou blind, tog weer die regering oorgeneem en dit behou tot aan sy dood in 1869. Jakob Christiaan se naam onder sy mense was Xau//ob = "Totscheisser" of "Doodskyter", uit *xau* = "skyt", en *//ob* = "dood", lid vir lid "Skyt-dood", as konstruksie vergelykbaar met **OGEIS** (= "Dood-groot") , !Gami≠nus (= Bondel-swart") e.d.m. Soos gesê, is hy in 1866 oorlede en is die eerste van sy bloedlyn wat as kaptein as 'n gedoopte begrawe is, doopjaar 1864. Sy vader Abram Christiaan, of !Nauxab, het na Jakob se dood maar weer self die leisels oorgeneem, soos reeds vermeld is, en na sy dood het die bestuur oorgegaan op Abram se kleinseun en Jakob Christiaan se seun Willem Christiaan. Onder sy mense is Willem ook genoem ≠Nauxab. ≠Nauxab = "die een wat volop heuningkoek-was het," by Weber "der Wachsreiche".

Voorlopig bring dit ons ver genoeg om die gevolgtrekking te maak dat die !Gami≠nus hulle naam as stam *nie* van Abra(ha)m Christiaan ontvang het nie, al word hierdie Abram uitdruklik op plekke genoem "kapt. Bondelzwart" of iets vergelykbaars. Die naam */Garimûb* kom vanweë opsigtelike verskille, bv. in suigkonsonante, om een te noem, geensins in aanmerking as die oorsprong van die stamnaam nie. Bowendien is die stam se naam veels te oud daarvoor.

Dat die stamnaam tog 'n kapteinsnaam as grondslag het, is 'n opvatting wat in die tyd en in die ruimte opduik. Die oumense wat Beach 1938 geraadpleeg het, "conjectured that it was the name of one of their chiefs..." Hoernlé 1925 het van 'n hoofman van die Bondelswarts die taai oorlewering gehoor dat daar vyf broers was van wie elkeen die stigter van 'n Namastam geword het, een van hulle nl. van die !Gami≠nun. Dan verwys ons spesifiek na wat aan Weber 1873 meegedeel is. Hy was toe al byna ses jaar op Warmbad arbeidsaam, die hoof-

plaas van die Bondelswarts, en het doelgerig navraag oor die herkoms en die geskiedenis van die stam gedoen. Aan hom is vertel: ''der Name rührt her von der Stamm-Mutter dieses echten Namaquastammes''. Dit lyk of Weber sê: die bepaalde moeder het stammoeder van haar volk geword en hulle het haar naam oorgeneem. Of sê hy net: ''die bepaalde volksmoeder het vir die stam 'n naam gekies'', of minder pretensieus, ''die moeder se naam is oorgeneem via die stelsel van kai-khoen-/ons''?

Waarskynlik is daar 'n redelike mate van ooreenstemming aangaande twee aspekte: die stam is betreklik oud, en die kern van die stam is 'n Namakwagroep wat sedert die jare vroeg 'n eie gebied bewoon het. Volgens Weber se navraag blyk dit dat die !Gami≠nus ''seit uralter Zeit diesseits des Oranjeflusses sesshaft gewesen ist'' -- ''diesseits'' beteken hier: ten noorde van die Oranjerivier, in die gewone Bondelswartland [Weber skryf uit Warmbad]. Ook T. Fenchel 1885 noem die kern van die Bondelswarts van sy tyd ''Ureinwohner''. Van Wikar en Gordon se tyd af (om voorlopig net by ons segsliede te bly) was hulle woonplek van die noordelike oewer van die Oranjerivier af op oor die Warmbad na die Chamobrivier en die Karasberge, weswaarts tot aan die Visrivier, ooswaarts tot aan die Geiab, 'n geweldige uitgebreide area.

Soos ons uit brokstukkies kan opmaak, was hulle volgens oorlewerings ''oud'' (''uralt'') en ''hokvas'' (''sesshaft''), van herkoms was hulle tradisioneel ''Groot Namakwas'', ekonomies was hulle betreklik welvarend, ten dele daaraan toe te skryf dat hulle 'n goeie landstreek beset het en daarom nie nodig gehad het om veel te nomadiseer nie, in politieke sin het hulle vir hulle in die begin apart probeer hou en het grootliks afsydig van die ander groepe gestaan, behalwe van die Velskoendraers.

Ons kan dus vir die argument te vinde wees dat hulle stamnaam ook ''oud'' sal wees en te ver in die verlede gelê het vir diegene wat in later tye inligting oor die herkoms en die sinvolle betekenis van die naam gesoek het. Dat *!Gami≠nun* korrek vertaal word met ''Bondelswarts'', dit word algemeen aanvaar. Dat ons die betekenis van die samestellende dele in albei die tale ken, is korrek. Maar wat die samestelling self wil sê, weet ons ook hier nie seker nie, ongeag of dit oorspronklik 'n persoonsnaam (bv. van 'n hoofman of van 'n stammoeder) was of regstreeks stamnaam geword het. Miskien sal dit etnonimies 'n deurbraak vorm as ons weet of die naam in sy oudste toepassing op mense, dan wel op sake betrek was. Moontlik sal die kerndeel van die naam die komponent *≠nu* wees. Lig kan op die moontlikhede gewerp word as ons êrens 'n verklaring kry wat ons tot dusver misgelees het, 'n verklaring wat oortuigend by bekende feite aansluit.

Die Bondelswarts was blykbaar aan die begin nie 'n talryke stam nie. Dit is in elk geval wat Gordon voorgegee het toe hy die eerste keer inligting oor hulle verstrek het. Die redakteur van die BRM stel die getal veel hoër as hy beweer dat Albrecht wat in 1805 met Warmbad as sendingpos 'n Sion in Namakwaland gestig het, die evangelisasie van 1200 siele kan onderneem (BRM 1849:227). Terlinden in BRM 1837:82 het bereken dat in 1834 (in die tyd van sendeling Cook) daar 600 Bondelswarts in en om Warmbad gewoon het, en die ander volgelinge van Abram Christiaan was verstrooid in die land. Tindall 1856: 33 stel die stam op "upwards of two thousand", en 11 jaar later is die indruk van Weber 1867 in *Quellen* 8/1 dit: "Der Stamm der Bondel Zwartschen ist der grössste unter dem ganzen Namaquavolk". Th Hahn 1879 skat hulle op 2 500.

Maar daarna kom 'n groot verandering.

Deur verkoop van hulle plase, veral in die oostelike sektor van hulle land, deur toe te gee aan dranksug en skuld, deur swaar te ly onder droogte en armoede, en deur weg te trek, vind agteruitgang plaas. Maar dit is veral deur botsing met die owerhede wat tot opstand en wapengeweld gelei het, dat die stam agteruitgegaan het. Die opstand onder Morris en Jakob Morenga teen die Duitse gesag in 1903, die noodlottige kantkiesery vir Hendrik Witbooi in die oorlog van 1904-05, en die rebellie teen die mandaatgesag van die Unie in 1922 het die eertydse posisie en selfstandigheid van die stam geknak. Vgl. hierby o.a. *Rapport van de Kommissie benoemd tot het instellen van een Onderzoek in zake de Opstand van de Bondelzwarts* (Kaapstad, 1923).

Terugskouende samevatting

In bostaande artikel het ons alleen gewerk met gegewens oor die "Bondelswarts" n.a.v. hulle Khoekhoense naam wat, sonder suigklappe, in geskrifte aangetref word in die spelling van, meestal, *Gaminus*. In die gegewe en gekose sitate is uit die spelling die woord *Gaminus* redelik maklik, meestal ontwyfelbaar af te lei. Wikar se *Kamingou* is gou duidelik as ons dit verdeel in *Kami-* (naas *Gami-*) en ***ngou***, nogal 'n goeie benadering van ***≠nou*** of ***≠nu*** vir "swart", tans geskryf ***≠nû***.

Die eie naam van die Bondelswarts is veel ouer as die sitate by Wikar en Gordon laat vermoed. Dit weet ons eers as ons die afwykende ou spellings kan ontsluier. In chronologiese volgorde noem ons drie:

(i) *Cumissokwas*, aan Van Riebeeck genoem deur die hoof van die Cochokwas of Saldanhars in 1662;

(ii) *Kameson*, aan Simon van der Stel genoem in 1685;

(iii) *Comeincquas* aan Ryk Tulbagh gerapporteer deur Roos & Marais in 1762. Vir beredenering en identifikasie moet die afsonderlike artikels onder (i) tot (iii) vooraf gelees word. Al drie verwys na die *Gaminus*. Die *Gami-* uit die tyd van Wikar en Gordon 1779 vind ons in (i) terug as *Cumi-*, in (ii) as *Kame-* en in (iii) as *Comei-*. Ons weet dat dié woord Khoekhoens is vir "bondel" (Nama !*khami*). Die variabiliteit van die stamvokaal is in Ou-Kaapse optekeninge nie ongewoon nie en sal ten dele dialekties wees. Al drie opgawes is opgeteken soos hulle uit Khoekhoense mond gehoor is.

Die tweede komponent toon 'n opmerklike dubbelheid. In (i) is dit die stam *so-* met die uitgang van die ml. mv. *-kwas,* in (ii) is dit weer die stam *so-* maar nou met die uitgang *-n* van die comm. pl. Die vorme uit die sewentiende eeu (uit Van Riebeeck se eeu), ons heel oudste vorme, verskil van die vorme van die laat agtiende eeu. 'n Eeu na Van der Stel het die lid *-so-* plek gemaak vir 'n ander lid, die *-nu, Kame-son* het geword *Gami-nun,* waar die *-nu,* soos ons nou weet, soos Nama ≠*nû* is vir "swart". (Roos & Marais se term in (iii) laat ons voorlopig buite beskouing: dit is 'n oorgangsvorm, maar ons weet nie presies hoe nie. Is dit *Comei-* met die volgende *-n-* uit die *-son-* van (i) en (ii), of is dit uit die *-n-* van *-nu-* van *Gaminu*?).

Die naam *Kame-so-n* moes tog goed gevestig geraak het. Vir eers was hy in omloop in die gebied van die Kamesons self. Van der Stel het dit dáár gehoor, en hy beskryf hulle "landpalen" tot aan die Oranjerivier. Hy het geen wisseluitsprake gehoor nie, altans sy joernaalhouer het dit nie aangeteken nie. Dié naam was ook ver buite die landpale bekend. Oedasoa se volk aan die Kaap het dit in Van Riebeeck se tyd gebruik, sodat kennis van die Kameson ver gestrek het, en van heel vroeg af.

Nou wat het dan gebeur dat 'n betreklik gevestigde tradisie verbreek is? Waarom is die bestanddeel *-son/sokwa* vermy en totaal vervang? Lê dit in sy betekenis? Hier is bepaald die sleutel van die geheim. In **KAMESON** is Elphick se wenk bekyk dat die *-son* (in (i)) en die *-soqua* (in (ii)) dalk betrekking het op die inlandse naam vir *San,* sodat *Kameson* sal beteken "Bondel Boesmans". Dit is dan die selfgegewe naam vir 'n faksie Khoekhoen! Laat dit wees: hoekom en hoe het dit naam "Bondel Boesmans" ten slotte vir hom as naam hernieu tot "Bondelswart"? Nama het 'n woord *so* vir "rieme uit 'n vel sny" (Rust 1960:50), en 'n "Bondel (rieme) sny" maak seker meer sin as 'n "Bondel Boesmans", maar gee daarvoor geen motivering nie tensy dit gefabriseer word. Ons probeer sê dat aspekte van die naamvraag nog oop is.

GAMNAKA

Chapman 1868:1/428 "I questioned old Amraal about the history of his tribe... He tells me that Gam Naka, or Leeuw-wol-haar, as he terms it in Dutch, is the title of his particular tribe. Wolhaar (or woolly hair) was the original name, but one of his female ancestors, a chieftainess, had... conquered and killed a lion, since which time they have added "lion", in order to perpetuate the memory of this occurence. Amraal's own family name is Goedan, corrupted by the old Dutch colonists into "Goodman". His grandfather, the paramount chief of the Gam Naka nation, possessed... what is now called Worcester... This once powerful tribe is now dispersed among all the Namaqua, Griqua and Bastard tribes..."

Hierdie onderhoud het in 1859 plaasgevind (Chapman 1971:1/188) toe Amraal Lamberts Goedan, die stigter en hoof van Gobabis se /Khauan (d.w.s. Kai-/Khauan) reeds 85 jaar oud was. Ambraal vertel hoe die eens magtige stam van sy grootvader in die gebied van Worcester opgegaan het in die ontstamde Basters en Griekwas van destyds of geabsorbeer is deur die gedeeltelik nog stamvaste Namakwas, en in die proses hulle stamnaam verloor het. Eers was die naam *Naka* vir "wolhaar", waarskynlik dieselfde woord wat in Ou-Kaaps opgeteken is as *nuqua-* (Nienaber 1963: 293), verwant aan Nama */û-gu,* met die nasaliteit konsonanties gerealiseer as */nugu.* Die wisseling *-u-* en *-a-* is nie ongewoon nie en hier miskien dialekties. Die *Gam* = "leeu" is duidelik soos Ou-Kaaps *gamma* (Nienaber 1963: 369), in Nama *xammi.* Die oorspronklike naam was waarskynlik persoonsbeskrywend, en dan moontlik van die hoofman van wie die stam hulle naam gekry het. Indien wel, volg dit 'n patroon wat gewoon geword het. In watter opsig(te) die beskrywing die persoon uitkennend gemaak het, blyk nie. In die verband van "wolharigheid" wonder mens of die familienaam *Goedan* nie te lees is as *Goe-dan* en te vereenselwig is met *gu* = skaap, en *dana* = kop nie, dus "Skaapkop". Die seun neem natuurlik ook hier die naam van die moeder oor.

GAMNAMAKWAS (KLEIN NAMAKWAS), kyk ook **NAMAS**... en **KEINAMAKWAS**

Gordon 1779 ms van 4e reis o.d. 24 Julie "...Sag van daag eenige 'Gam namacquas of kleine namacquas, hun dans maken [met beskrywing van die dans]".

Waar hy oor hulle praat, noem Gordon hulle "Klein Namacquas", net soos die ander ook doen, bv. Wikar, maar hier gee Gordon ook die Khoekhoense ekwivalent, waarskynlik van die volk self gehoor. Opmerklik is dat die begrip

"klein" hier nie uitgedruk word deur die term *≠khari* nie, soos in gelyklopende gevalle gewoonlik gebeur het, maar deur '*gam*, Nama *≠kam* = "jung" (Kroenlein 1889:20), 'n adjektief wat mens bv. voor persoonsname kan verwag en ook kry (vgl. Kamaharero ens).

Dié naam gee opening op interessante spekulasies. Waarop slaan die "klein" en "groot" (as teenstuk) onderskeidelik? Het dit te doen met getalsterkte, met tyd (jonk/oud) of met postuur (klein/groot) of met iets anders? Hemmy 1767 se "minor" en "major" help nie veel nie waar hy onderskei tussen "Macqua major" en "Macqua minor". Mentzel 1787:310 skryf hieroor o.a. "One must not be deceived into believing that the epithet 'Great' in 'Great Namacquas' was bestowed on this nation on account of its numbers or bravery. The only difference between them and the 'Little Namacquas' lies in the name, and it is very doubtful which of the two is the larger or more numerous tribe..."

Knudsen 1848:18 sien dit heeltemal anders. "Namaqualand ist eingetheilt in Klein-Namaqualand, im Suden vom Grossfluss, weil es von kleinem Umfang ist..." Die Klein Namakwas het egter nie hulle naam van die land Klein Namakwaland gekry nie, maar die land het waarskynlik tog sy naam van die Klein Namakwas gekry.

Ewemin, so lyk dit, kon die liggaamsbou deurslaggewend gewees het. Toe Pieter van Meerhof in 1661 die eerste Blanke geword het wat met die (Klein) Namakwas in aanraking gekom het, was hy o.a. getref deur hulle uitsonderlike groot liggaamsbou vergeleke by die Kaapse Hottentotte. "De coninck van de Namaquas [hier is sprake van die Klein Namakwas]... is een man gelijck een reus, veel grooter als Cattibou, de grootste slaeff die aen Compagnie's schuyr leyt" (*Daghreg.* 3/485 o.d. 19 Feb. 1661). Sy seuns was eweneens reusagtig. Indien hulle verteenwoordigend van die volk is, dan kan die "Klein" nie t.o.v. die postuur kenmerkend en naambepalend gewees het nie.

Die voorstelling van o.a. Theal 1964:89 kan voorlopig geld dat daar, om watter rede ook al, gedurig afstigting plaasvind op verskillende niveaus, en waar 'n stam verdeel in nabuurskap, kan die een seksie wat wegtrek, genoem word die "Klein Groep", en die ander wat in die ou werf agterbly, die "Groot Groep". Die "Klein" afdeling is ook die "jonger" afdeling in die proses van stamvorming, en dit lyk redelik om aan te neem dat in die ontstaan van 'n stam die b.nw. *gam* van Gordon so gesien kan word. Vgl. **KEINAMAKWAS.**

Om saam te vat: die epiteton "Klein", ook t.o.v. die Namakwas, skyn nie te slaan op geringe getalsterkte, op min moed, op klein liggamsbou nie, maar wel op die feit dat by afstigting hulle die "Jong/Nuwe" werfskap is, ongeag of hulle getalle ens. geringer is of nie.

GAMTOBAKWAS

Beutler 1752 in RZA 1922:291-2 "De Hottentotten bewoners van de Lange en Cromme riviers clooven genaamt de Gamtobaquas sijn met haare craalen vertrocken na het Houteniquasland".

Die naam het betrekking op 'n groep "Hottentotte". Hierdie naam het ons in hierdie vorm nie elders teëgekom nie. Beutler vat sy indrukke saam aangaande die "Hottentotte"-stamme wat hulle tot hiertoe ontmoet het (hulle staan op die punt om "het land der Caffers" binne te gaan). Die toestand is treurig as gevolg van die rowery van die Boesmans, oorloë met die Xhosas en onderlinge onenighede en geweld, en stamme het verbrokkel en baie "Hottentotte" woon nou as los families by die Boere. Beutler is net klaar met sy beskouing oor die Attakwa-groepe en kom van hulle af ooswaarts. Hy is nog nie by die Gamtou(w)ers nie en gesels dus nog nie oor hulle nie. Is dit dalk oor die Gamdou- of "Leeu-poort"-kloofgroepe (distrik Ladismith) dat hy praat eerder as oor die Gamtoos-groepe ("Gamtou(w)ers") ? Miskien is *Gamtobaquas* tog maar 'n wisseluitspraak van bv. *Gamtouw-quas*, wat denkbaar is as die *-ba-* die normale dialektiese variasie van *-wa-* is (*Gamtouwa-quas*). Die algemene geografiese ligging is moontlik: die Gamtobaquas is op weg na die Outeniekwaberge weswaarts. Of is dit werklik 'n *nuwe* naam? Hulle kom van die Langrivierskloof (?) én van die Kromrivierskloof, lg. ook uit die algemene buurt, en *krom* is in Nama *gam(a)*. Die draers van hierdie naam (teen 1752 op pad na die Outeniekwaberge) het geen nawysbare rol in die geskiedenis gespeel nie. Die uitgang *-qua* is die ml. mv. vir "mans/manne".

GAMTOUERS, C(H)AMTOUERS, GANTAUWERS ens.

Valentyn oor 1702 in 1973:2/4 "In Maart hebben 45 Kaapze vrylieden, buyten kennis der Regeering op een tocht landwaard in ...geweest over de Kloof van Hottentots Holland... by de Hoezequaas... Attaquaas, Gantauwers... (en andere) byzondre Hottentotze volkeren gekomen".

Finger, burger Andries, in *Daghreg*. o.d. 11 Maart 1710 stel voor om 'n saagmeul op te rig ook op "Gamtourland" (vgl. RZA 1916:2/12).

Kolb 1719, aangehaal uit die Nederlandse vertaling van 1727:1/476: "Het land der *Chamtouers*... is gantsch vlak en gelyk... zeer veel zee-koejen in de stromen, waarvan het land vol is... [Sprekende oor die ruiltog van 'n klompie koloniste wat deur die Chamtouers in die bosse gelok en aangeval is, en op wie die koloniste in verweer geskiet het, se Kolb dat die Chamtouers toe gewillig was om vee te verhandel:] zoo veel als zy [die koloniste] begeerden, en de Kapitein van de Chamtouers (had)... in gebroken Hollandsch

gezegt, *Ons denkum, ons altyd Baas, maar ons ja zienum, Duitsman meer Baas...* [Hieruit lei Kolb af:] ...dat zy strydbaar, dapper en heldhaftig moeten zyn, om dat zy zig weten te beroemen, dat geen andere natie hen gelyk is..."

Beutler 1752 in RZA 3/279 [aan die "Gamtousch rivier" by uitmonding] "...saagen alhier 2 Hottentotten op de jagt, die ons quaamen verwelkomen, weesende deselve van de Gamtousch natie, eene derselve die Hollands sprak seyde ons dat sy arme Hottentotten waaren en nog vee nog iets hadden soodat se haar leevensonderhoud in 't veld moesten gaan zoeken..." [Die pens en derms van 'n dier wat aan hulle gegee is, eet hulle halfgaar op.]

Swellengrebel 1776 [nl. Hendrik, die seun van die goewerneur. Opinie van Swellengrebel soos weergegee deur Forbes 1965:78 n.a.v. die nog onuitgegewe *Papers* van hom, afskrif daarvan in Kaapse argiefbewaarplaas:] "Swellengrebel had recorded earlier that the Gamtoos and Gouritz rivers were named after Hottentot captains..."

Gordon 1778 ms 1/129 "gamtous rivier, hiet in hottentots *tei qua* [of miskien *ter qua*] synde kaauwdag rivier..." Dies. in brief aan Fagel 1779 ms "Ik zal Uw HWGb. verzeekeren, dat van al die Natien, Hessequas... Gamtouwers etc. er geene meer existeeren ... en hier en daar een enkeld kraaltje van een of twee families formeeren; dog sonder eenige gedagten van Gouvernement of naam van Natie..."

Le Vaillant 1782 Travels 1/238 "Gamtoos. It derives its name from an unfortunate captain who in a storm was shipwrecked near its mouth..."

Wallmann 1858:50 "Hier hielt im wasser- und weidereichen Lande zwischen //Gamtos und Kai der Stamm der //Gonaqua die Grenzhut...", maar op die volgende kolom van dieselfde bladsy staan Gamtoos met 'n leesteken vooraan wat op die xeroxkopie lyk na 'n punt, in dié geval dan te lees as */Gamtos,* maar ons meen die stertjie het net onsigbaar geraak. Klaptekens orals getranslitereer.

Hahn Th 1901:167 "Gamtoos: //Gamtoas".

Raper 1968:25 "Die Gamtoosrivier... van sy bron in die Sneeuberge tot by sy monding (het dit) drie name. Die boonste gedeelte staan bekend as die Kariega; naby Winterhoek word dit die Grootrivier, en eers daarna is dit bekend as die Gamtoos".

SESA 1972:114 "Gamtoos... The name is of Hottentot origin and is said to mean 'wily as a lion', with reference to the fact that the river invariably floods its banks when least expected..."

Die Gamtouers as stam is altyd aan die Gamtoosrivier gevind. Daar was sowel naamkundig as aardrykskundig 'n duidelike en vaste verband tussen die twee

terme: die bewoners en die vallei waardeur die Gamtoos vloei. Die Gamtoos as riviernaam geld die 84 km. lange rivier van sy uitmonding in die see op 3325 CC terug die land in. Hier het die Gamtouers hulle gevestig gehad toe die Blankes (vrybuiters) in 1702, presies 'n halfeeu na Van Riebeeck se landing, ook hier kom vee "haal" het, byna 'n 800 km. van Tafelbaai af. Indien hierdie insident die grondslag van Kolb se verhaal vorm, dan was die stam toe ryk aan vee, onder 'n eie kaptein georganiseer, en strydvaardig. Daar moes al so 'n mate van aanraking gewees het dat die kaptein gebroke Hollands kon brabbel. Weer presies 'n halfeeu later verneem ons dat die stam verarm is, sonder vee wat waarskynlik van hulle geroof is, en van veldkos en die jag moes lewe. Nog 'n kwarteeu hierna stel Gordon vas dat o.a. die Gamtouers as stam nie meer bestaan nie. In die opgetekende geskiedenis speel hulle nie 'n groot rol nie. Mentzel 1944:331 se Kies, 'n ou man oor wie hy skryf in sy boek wat in 1787 verskyn het, kan moontlik nog 'n kaptein van die verdwynende Gamtouers gewees het.

Wat die naam beteken, is baie spekulatief. Die uitgang *-ers,* of as die grondwoord *Gamtour* was, dan die *-s,* is wel uit Hollands. Al het die stamnaam etnonimies ondergegaan, bly die herinnering daaraan nog lewendig in die naam van die rivier, 'n naam met baie wisselspellinge, vgl. o.a. Skead 1973:60. Ons noem enkeles: met anlaut *C*: *Camtoos/Camtoors/Camtouers;* met anlaut as *Ch-*: *Chamtoos/Chamto,* met *G-* o.a. *Gamtousch/Gamtouws;* met *H-*: *Hampto.* Daar is 'n mate van onvastigheid wat dit kan bemoeilik om die betekenis te agterhaal. Wat die riviernaam betref, word verwys na Nienaber-Raper 1977:363-365. Watter naam die oudste is, dié van die stam of dié van die rivier, weet ons nie seker nie, maaar daar is moontlike aanduidings. Twee van ons segsliede gee 'n suigklap, Th Hahn sê dit is die lateraal, en ook Wallmann in minstens een van die twee opgawes. In dié geval val SESA se onpatroonmatige verklaring weg, want *//gam-* kan nie *xam(mi)* = "leeu" wees nie.

//Gam = kan ook nie die naam van 'n Europese skeepskaptein wees nie, tensy die Gamtouers vir hom 'n naam uit hulle eie taal gegee het. Gordon self vertaal *Gamtoos* ook nie, hoewel hy besonderlik op sulke verklarings ingestel is en die alternatiewe naam *Teiqua* vertaal as "Kaaudagrivier". Daar moet ook op gewys word dat Gordon hier ongelukkig nie baie duidelik is nie. As *Teiqua* die "Hottentotse" naam van die Gamtoos is, is "Gamtous" dan *nie* Hottentots nie? En wat is die ware toedrag i.v.m. "Kaauwdag rivier"? Het die *//gam-* dalk iets met "water" of "rivier" te doen?

Miskien moet ons argumenteer dat Swellengrebel se heel patroonmatige verklaring op sy navraag van sy Khoekhoenssprekende volgelinge verkry is en goeie grond het. Die kapteinsnaam self sal dan op 'n assosiasie met *//gam-* of

"water/rivier" terugvoerbaar wees, hoewel die insident vergete geraak het. Dit moet dan dateer uit die tyd heelwat vroeër as 1700, toe was die naam van die "nasie" reeds gevestig. *Gamtouers* is dan die "Mense van kapt. Gamtou(er)", en die rivier, ook bekend as *Teiqua* (Gordon), het sy naam van die bewoners gekry wat aan sy benedeloop vir hulle metterwoon neergelaat het. Feit is dat die rekonstruksie alleen die grondslag het wat Swellengrebel, en indirek Gordon, daaraan gegee het. Die eerste lid is gewoonlik *Gam-*, sodat ons geen rekening met die moontlikhede van Valentyn se *Gan-* gehou het nie.

Hierby kan ook kennis geneem word van die stamnaam *Gamtobaquas* wat moontlik net 'n wisseluitspraak mag wees, vgl. dié artikel.

GANA-EIS

Engelbrecht 1936:47 "Subdivisions of or offshoots from the //?Are-mâ-//?êis [noem 7, nr 5 is:] the !Gana-//?êis... of Bloemhof". *//?êis* is Koranna vir "volk, groep, stam, kraalskap", hier vir die oorblyfsel van hulle in nog net twee persone. Opmerklik dat die naam nie deur Engelbrecht verklaar word nie. Die !Gana-//?êis is 'n onderafdeling van die Linkses.

GANDAMRAS

Schmelen 1814 "Gross-Namaqualand" in Moritz 28/4(207) "...drei Bastardhottentotten ...welche... uns mitteilten, dass Buschleute den Kral des Fledermius [Vlermuis] angegriffen und seine Ochsen und Schafe davongetrieben hätten, ferner, dass Gandamras und die Kei Koup [Kai//kaub], ein Namaquastamm, im Kriege lägen..."
Schmelen 1814 in brief aan Campbell 1813:399 "I have not seen any considerable fountains, except that where I now am [brief geskryf van 'Klip Fountain', vandag Bethanien]; but I have heard of some very good ones, in and near the Gandemmap country..."

Die ligging word nie voldoende uitkenbaar meegedeel nie, altans nie in die stukke tot ons beskikking nie. Die Gandamras se naam as stamnaam het ons ook nie elders teruggevind nie. Waar dit by Thompson voorkom (1827:288 of in VRV 1968:63), is dit kennelik uit Campbell 1813:399 oorgeneem, en daar is dit nie stamnaam nie. Thompson spel Schmelen se *Gandemmap* met een *-m-*, en noem hulle 'n "clan". Mens kan dink dat die *-n-* 'n wanlesing vir *-u-* is en dat ons hier te doen het met die *Gaudamras* of "Drek/Misdamras", d.i. met die Bergdamaras, maar die bepaalde naam vir die Xaudamras kom by

Schmelen en Campbell afsonderlik en in 'n eie spelling voor. Navraag toon aan dat Schmelen se Engelse teks van sy reisverhaal in die *Transactions of the London Missionary Society* deel 4 dieselfde spelling het as wat Moritz gebruik.

Ons moet *Gandamras* dan, na dit lyk, as 'n outentieke stam- of groepnaam aanvaar, op gesag van Schmelen, en wel van 'n veglustige groep wat met die "Kei Koup" [blykbaar die Kai//Kaun of magtige "Rooinasie"] in 'n staat van oorlog verkeer. Hulle het lank genoeg in 'n gebied gewoon dat Schmelen van 'n "Gandemmap country" kan praat. Die naam het, sover ons kan vasstel, as stamnaam heeltemal verdwyn. Volgens die lid *-damras* was hulle wel 'n vertakking van die rysige swart volk, waarskynlik met "Damaras" hier in die sin van Herero's, vanweë hulle oorlogsugtigheid, of moontlik was hulle gewone Bergdamaras.

Wat die naam beteken, weet ons nie; die suigkonsonant is nie aangegee om te help nie. Hoernlé 1925:17 het 'n verwysing na "family servants" wat dalk aanknopingspunte met ons geval mag hê. Oor die afhanklikes sê sy o.a. "Chief among these would be the !Gan, or servants, hardly to be called slaves, who were generally of the Berg Damara race, a people of negro affiliations which has long been in subjection to the Hottentots. Many Berg Damara even now are attached to Hottentot families as dependents... are never bought or sold, but generally remain attached to the same family for long periods. Family servants is perhaps the best name for them..." Was hulle miskien oorlogsbuit oorspronklik? En is hier 'n verband?

GANNUEIS [KINSWARTSE]

Engelbrecht 1936:41 [Gee name van onderafdelings en vertakkinkies van die Groot Korannas:] "(v). The !*Gan-≠nu:-//?ẽis* or Kin-Swartse (Chin Blacks). The Korana of Bloemhof recall having seen them amongst the Taaibosch".

Hulle is 'n ondergeskikte en origens onbekende vertakkinkie. Die Korannanaam beteken letterlik die "Kin-swart-volk/groep/kraal", waarskynlik verkry van die naam van die clan-hoof, iemand met 'n kin(ken) wat swart vertoon, miskien n.a.v. sy baardgroei. Vir sover dit juis is, is die naam dan persoonsbeskrywend en daarin redelik patroonmatig. Die Taaibosse is Groot Korannas. !*Gãni* is "kin/ken", ≠nu is "swart", *//?ẽis* is "volk".

GARIEIN

Knudsen 1844 ms oor "Hottentots-namen und Stammnamen", en daaronder: "!Gorab (pl. n) sind die rechten Revierhottentotten (Korannas)... Die nach

der Mündung des Grossflusses zu wohnen heissen !Gari-//ein (oder, !Gali-//ein, das r zwischen 1 und r ausgesprochen) d.h. Grossflussgehörigen. Sie werden auch !Garineen und !Garineku genannt. Die rechten Rivierhottentotten, wie gesagt, sind die !Goran, Korannas, Koraanders, langs dem Grossfluss nach oben..." [Suigkonsonante hier en verder getranslitereer].

Knudsen 1844 in *Quellen* 3/24 oor o.a. stamname: "!Gorib m., !Goris f., Gorin pl., sind die Koranas. Sie sind die eigentlichen !Gari-//ein oder Rivier-Hottentotten. !Garib ist der Name vom Gross-Fluss, //ein mit Bezug auf Menschen, z.B. 'Grossrivier seins'..."

Dit het herhaaldelik geblyk dat 'n riviernaam vir onderskeiding van sy oewerbewoners onomasties te pas gebring kan word. 'n Goeie voorbeeld is **EINIKWAS**, vir die eilandebewoners ooswaarts van die Augrabiesval, ontleen (na ons meen) aan die Sannaam vir die Oranjerivier hierlanges (nl. Ein), wat tegelyk ook 'n generiese naam vir "rivier" is. Die Oranjerivier se Namanaam is !Garib, self ook generies vir "rivier". Net soos *Einikwas* met San as uitgangspunt letterlik vertaal kan word as "die manne/mense van die Einrivier," of, algemener, as "die manne/mense van die rivier", d.w.s. "die Riviervolk", so kan *!Garib-//ain* met Nama as uitgangspunt vertaal word as "die mense van die Garibrivier", of kortom, as "die Riviermense". Albei beteken basies die "Riviervolk".

In Wikar en Gordon se tyd was hulle naam *Einikwas* waarvan die kern die faksies Karosdraers, Snyers en die aggressiewe Smalwange was. Gordon het hulle 'n "horde" genoem vanweë hulle getalsterkte en nasionale kohesie. In Campbell se tyd (1813) is hulle reeds as 'n onderdeel van die Korannas beskou, en Knudsen, in 1844 nog 'n 28-jarige sendeling op Bethanien, beskou hulle geheel en al as Korannas.

Die naam *Einikwas* kom nie meer by Knudsen voor nie, maar gelyk daaraan wel *Gari-ein* en die vertaalde Hollandse "Rivier-Hottentotte". Die *Gari-ein* word deur Knudsen vertaal as "Grossflussgehörige" (*!Garib* vir "Grootrivier" of die Oranjerivier, en *//êin*, van Knudsen gehoor as *//ai-n* = "volk", met die *-n* as die uitgang van die gemeenslagtige mv., die geheel dan die "!Garib-volk". Die uitspraak van *!Gari-* as *!Gali-* is in ooreenstemming met die verskynsel dat die drie tongpunt-tandkas-konsonante *-d-*, *-l-* en *-r-* dialekties hierlanges so vloeiend geartikuleer word dat die een dikwels vir die ander gehoor word (vgl. Maingard 1932:149 hieroor). Die *-ku* van Knudsen se wisselvorm *!Garineku* is die ml. mv., soos Nama *-gu*.

Daar is die probleem van die toepassing van *!Garib//ein*. Knudsen maak 'n geografiese teenstelling tussen die Korannas wat "langs dem Grossfluss *nach*

oben'' woon, d.w.s. na die oostelike kant van die rivier op, en ''die *nach der Mündung* des Grossflusses'' woon. Die eersgenoemdes is ''die *rechten* Revierhottentotten'' of Korannas, maar is die laasgenoemdes ook Korannas? Daardie aspek stel hy nie duidelik nie, behalwe dat hulle nie noodwendig ook regte Rivierhottentotte hoef te wees nie, en slegs ''Rivierbehorendes'' is. Dit sluit die moontlikheid nie uit dat die !*Garib//ein* ook etnies 'n teenstelling kan vorm nie, bv. dat hulle spesifiek Namakwas kan wees en nie Korannas nie. Dié lesing kan steun kry uit die aanhaling uit Knudsen se manuskrip, maar die aanhaling uit *Quellen* neutraliseer dit grootliks: in *Quellen* is die !*Garib//ein* of ''Rivier-Hottentotte'' gewoon net Korannas. /*Garib//ein* is dan ongeveer 'n ander naam vir die Einikwas van vroeër? Of moet ons aflei dat die Korannas baie verder deurgedring het na die riviermond toe? Die geskiedenis skyn dit nie te bevestig nie. Die betekenis en oorsprong van die naam is duidelik, maar sy toepassing en plasing is voorlopig nog onseker. Onder **[FLUSSMENSCHEN]** het ons die opinie gewaag dat *Gariein* 'n naam van Paul Links se groep kon gewees het. Vgl. ook **GARININ.**

Nota: Oor !*Garib* kan verder nagelees word in Nienaber-Raper 1977:381-384.

GARIN

Budack 1969:229-230 ''...eine Gruppe von Menschen (muss) erwähnt werden, die man in Südwestafrika namasprechende Hereros nennt. Es handelt sich bei ihnen um Nachkommen von Kriegsgefangenen der Kxoe-kxoen, die im Süden des Landes sesshaft geworden sind. Sie sprechen zwar die Namasprache, sind aber in vieler Hinsicht als eigenständige ethnische Einheit anzusehen. Im Südosten des Tses-reservats (Distrikt Keetmanshoop) leben sie als geschlossene Gruppe unter ihrem eigenen tanakxoeb !Uri-kam @ Samuel Stephanus in ...Fahlgras und benachbarten Niederlassungen... Die gefangenen OvaHerero haben auch im Namaland ihr Zusammengehörigkeitsgefühl bewahrt. Als ihre Dienstherren verarmten... zogen sie in Gruppen über den Oranje, um auf den Kupferminen Klein-Namaqualands und auf Farmen zu arbeiten. Nachdem sie wieder zu bescheidenem Wohlstand gekommen waren, zog es sie nach den grasreichen Ebenen Südwests zurück, und sie überquerten den Fluss zum zweiten Maläe, diesmal in nördlicher Richtung. Zwei Termini, mit denen sie von seiten anderer Völker benannt werden, beziehen sich auf die Tatsache ihrer zeitweiligen Abwesenheit jenseits des Grossflusses. Die Kxoe-kxoen nennen sie unter anderem !Garin, (Oranjeleute)...''

Die nodige is gesê. Die aangehaalde naam het 'n geografies-historiese grond-

slag. Die grondwoord bevat die Khoekhoense naam vir die Oranjerivier, nl. !*Gari(b)*, en gaan uit op die *-n* van die pl. comm.

GARININ

Petersen 1928 *Quellen* 2/38 "Die !Garinin, d.h. Leute, die am !Garib = Oranje wohnen. Ich weiss aber nicht, ob man sie als richtigen Namastamm ansehen darf, denn ich habe nie davon gehört, dass sie einen Häuptling gehabt haben..."

Die onderwyser Ismael Petersen van Usakos, 'n lid van die Swartbooistam, noem veertien stamme, die agste is die !*Garinin*, waarvan die naam 'n geografiese grondslag het. !*Garib* is die Oranjerivier, die eerste *-n-* is bepaald die uitgang van die pl. comm., en die *-in*, eintlik die *-ĩ-n*, is wel die 3e persoon pl. comm., die geheel dan so ongeveer die "Mense van die Oranjerivier-hulle", of "Hulle van die Oranjerivier". V. von Schwind se *Sach- und Namen-Register*, 1972, Windhoek, bevat geen verwysing na hulle nie. 'n Moontlikheid is dat hier sprake van Paul Links se groep mag wees. Vgl. ook [**FLUSSMENSCHEN**].

GAUDAMARAS, GAUWDAMARAS en variante spellings, kyk **CHOUDAMARAS**

GAURIS kyk **GOURIKWAS**

GAUROS, DE kyk **GOURIKWAS**

GAWAKHOENA [Hoeddraers, versamelnaam vir Basters en Oorlamme]

Olpp 1884:19 "Sprachverwandte Khoi-khoi-Stämme aus der englischen Kolonie überschritten den Grossfluss (Oranje)... die !Amas.../Kouas und /Aixas.../Kowesis und [Kai] /Kouas... Sie müssen 'n etwa intelligenter von Hause aus gewesen sein als die Namas. Diese [die Namas] werden von jenen [die stamme uit die Kolonie] 'Hottentotten' genannt... Sie nennen sich: 'Freund der Freunde' [verstaan: Khoekhoen] und zählen sich zu den *gawakhoina* = Huttragende Menschen. Die grössere Mehrzahl von ihnen spricht holländisch, trägt europäische Kleidung, verseht vor allem mit Schiesswaffen umzugehen..."

"Hoed-mense" is die letterlike vertaling, by Nama */gawa* = "kopbedekking, mus, hoed" (Kr. 1889:80), en *khoe* = mens, met die uitgang van die gemeenslagtige mv. *-n* plus (hier) die *a*-obj. vir uitheffing, dus "mense". Opvallend dat Olpp die dentale suigkonsonant weggelaat het. Volgens die ou beskrywing het die Kaapse Khoekhoen selde 'n mus opgehad, gewoonlik by hitte en reën, en dan was dit van rou lamsvel of skaapvel gemaak, volgens Hoffmann 1672 ook van die vel van 'n wildekat (vgl. sitate by Raven-Hart 1971). In die geval van slawe was die hoed op die kop die teken dat die draer vry/vrygekoop was, en by die Oorlamme en Basters was dit ook teken dat hulle wat uit die Kolonie kom nie soos die "wilde Hottentotte" van Groot Namakwaland is nie, hulle dra as mans broek en hemp, nie 'n velkaros nie, dra hoed en skoene, nie mus of sandale nie, of loop kaalkop nie. Hulle noem hulleself in die voorvaderlike taal *Khoekhoen* of, nou in moderne terme maar nog eietaals, */Gawakhoen,* 'n nuwe versamelnaam wat ons nog net by Olpp teëgekom het, en wat as statusnaam bedoel is n.a.v. hulle "moderne" kleredrag. Amper of hulle wil sê: "Ons is nie kaalkoppe nie, ons is soos pluiskeildraers". Dit is 'n alternatiewe naam vir *Oorlamme* en/of *Basters.*

Terloops word daarop gewys dat die Witboois of "Witkams" 'n wit lap, die Fransmanne of Simon Koopers 'n geel lap (koperkleurig) aan die hoed gedra het om van die hoed 'n "uniform" te maak.

[GEELBOOIS] kyk **[SIMON KOOPER-LEUTE]**

GEIAO, GEIO, GAIODAMAN (BERGDAMARAS)

Vedder 1923:10 [die agste in Vedder se lys van stamname van die Bergdamaras:] "*Geiö-dama(n).* Der Name wird abgeleitet von */gei* = schwatzhaftig sein, verbunden mit *o*-privativum, also = nicht schwatzhafte Dama(n). Sie wohnten im Bezirk Outjo".

!Ubeb [80-jarige Bergdama uit die omgewing van Otjimbingwe] in *Quellen* 2/56, s.j., ca. 1928:56: "Ich habe gehört, dass meine Altvordern nicht in Otjimbingue wohnten, sondern im Paresisgebirge bei den /Geio-daman. (Anm. Die /Geio-daman sind ein besonderer Stamm der Bergdama. Das Wort ist nicht, wie man gern annimmt, von /geiö = kraftlos, abzuleiten, sondern von /geis ose = Bergdama, die den /Geis-Tanz nicht kannten oder ausübten. Bei allen übrigen Stämmen kannte man die gottesdienstliche Veranstaltung des /Geis-Tanzes, der den Gebet gleich ist, weil man durch diesen Tanz die Witterung sowohl als auch die Ergiebigkeit der Jagdgründe zu beeinflussen glaubte. H.V.(edder))".

Krenz 1972:5 "/Geiao oder /Geio = "/Geis" (Bergdama Tanz), vielleicht: die Tänzer...; die meisten mir bekannten Bergdama-Sänger und Tänzer waren /Geio. Ihr Wohngebiet erstreckte sich vom Outjoer Berggebiet um die beiden Paresise bis zum Waterberg... "[vgl. ook **ARRO-DAMAN**]".

Boois 1979 in Nienaber-Raper 1980:271 n.a.v. riviernaam /Gaiob (langs Paresis) "Daar word beweer dat */gais* 'n 'kuit' is, dat *ós* 'vreet' is, en dat /Gaion of /Gaiosen 'kuitvreters' beteken; die rivier is na hierdie mense vernoem".

Du Raan RA 1979 "/Kei-o-daman van Otjiwarongo".

Krenz onderskei en benoem die Namidaman (of die Damaras in die Namib) volgens die gebiede waar hulle jag of veldkos versamel. Hierdie groep in die buurt van die Paresisberge 2016 het 'n naam wat klaarblyklik nie lokaliseer nie maar karakteriseer, altans, die naam is so gelyk aan Nama */gais* vir "Stampftanz" [vgl. Afr. "die ghaisa slaan"] dat hy die naam wil vertaal met "dansers". In sy "Anm(erkung)" by !Ubeb se opmerking sluit Vedder 1928 hom aan by dieselfde grondwoord vir "dans(er)" as wat Krenz doen, maar hy lê die aksent anders. Vedder het sy inligting waarskynlik ook van Namasprekendes. Of die stamnaam in eerste instansie religieus-seremonieel of bloot artistiek en gemoedsontladend te beskou is, kan met die beskikbare gegewens nog nie uitgemaak word nie. Vedder 1928 sien blykbaar af van sy verklaring van 1923 toe hy daar 'n ander beskouing as in 1928 genoem het. Daar het hy die grondwoord verbind met die begrip "klets", met die *-o-* as aparte lettergreep wat dan 'n ontkenning is, die begrip nou betekenende "nie klets". Vedder 1928 verwerp ook die blykbaar populêre opvatting dat die stamnaam sou beteken "kraftlos". Dit lyk bietjie na 'n springery van die hak op die tak, in elk geval, van durende onsekerheid. Krenz is meer verseker, en ons glo hy is op hierdie gebied 'n goeie gids.

GEIKHAUN, KAIKHAUN, KHAUBEN, KHOUBEB, KHOUGEIS, KYKOGWAS en talle ander wisselspellings soos **GEIKHOUS, KAIKAUP, KAIKOUW, KAYKAO, KEUKAO, KEIJKOU, THAYKOA** ens. vir **[ROOINASIE]**

Gordon c. 1779 [op los vel in ms van 4e reis, met name van stamme aan en noord van Oranjerivier:] "Khauw kouwqua, Kleine kouw langs Leeuwrivier. Kai kouw, grote kouw".

Wikar 1779:24 "Claas Bastaard...(was) na de groote Namacquoas geweest, om te handelen, by Chabobe [d.i. Veldskoendraers] en de Keykao..." [Voorgenoemde Claas Bastaard was] "na de Keukao of kapiteyn Kandelaars kraal (geweest)..." Dieselfde, aldaar op bl. 28: "De Keykao capiteyn met

zijn onderhoorig volk voeren altijd oorlog met de Zambdama en de Hottentots die langs de visrivier en na de strandkant woonen''. Dies., ald. 80 ''...de Gyzikoa natie [die Tweelingvolk] ...wisten my op te noemen de Zambdama...(en) de Damracquoa N.O. van de Keykao, de grootste Nomacquoa capteynskraal...'' [Wisselspellings is: *Thaykoa, thaykao, Keykao,* volgens Vedder 1934:24].

Willem van Reenen 1792 in VRV *15* 1935:318 ''Bij mijn terugkomst aan de Nieuwe of Nieuwe [sic] Jaarsrivier heeft zig een Numacquas capitain laaten vinden met naam van Noubels thans hernaamd van de basterd Hottentotten Roode Mos; deezen capitein hoord hed land van Gammop tot aan de Somp of Calfrivier en did volk word genoemd de Keijkou of de Groote Kou...'' [By Godée Molsbergen in RZA 1916b:149 ''...de Keijkous...'']

Sebastiaan V. van Rheenen 1793 in RZA 1916b:154 [Sebastiaan het sy reisgenoot Pieter Pienaar die land ingestuur, Pieter Pienaar keer terug aan boord van die ''Meermin'', kaptein F. Duminy, wat by Seal-eiland op hom gewag het. Pienaar doen verslag:] ''...het moesde weezen eene natie daar Pienaar hun [nl. 'Namagwas'] naar vroeg, genaamd de Kykogwas aan ons bekend. Zij [die 'Namagwas'] zeiden ons, dat zij [die Kykogwas] drie, vier dagen van ons af laagen de cours O.N.O...'' Sepp in *Tresoor* 1939:261 het hierby: ''Kykogwas, verm(oedelik): de Gei-Khous (Roodvolk...)''

Albrecht, broers C en A 1809 in Moritz 1919:116 ''Das Land dieser Leute, welche Feldschuhträger genannt werden, liegt etwa fünf Tagereisen von Warmbad... Im Nordwesten von ihnen wohnen zwei andere Stämme, die auch zu den Namaquas gehören. Sie heissen die Kaikoup und die Tammaras [Damaras]... Bruder C. Albrecht ging vergangenes Jahr zu den Kampkaups und fand sie in Klippen und Schluchten...''

Campbell 1813:310-11 ''Names of the different tribes, and their chiefs, in Great Namacqua country... Kaup, a numerous tribe, Kaukaup, ditto ... further to the north [as die Kaup, wat self ''more to the north'' lê van die Visrivier af]''. [Vir die Kaup gee Campbell as hoofman aan ''Saumap'', wel te lees as *Tsawu-mab.* Tsawub Gamap was 'n kaptein van die Kai-//Khaun, vide Budack 1970:61].

Tindall 1856:37 ''The Fish River region is occupied by the [among others] ...Roode Volk, or 'KeiXkhous' [lees Tindall se X as //], which is the largest of the Namaqua tribes, numbering upwards of 2,200 souls. This people occupy a large tract of country, and are notorious above all others for their extensive and unceasing depredations on the Damaras. They have been known to make as many as fifteen forays during a year, in each of which numbers of the Damaras were slain, their women and children taken cap-

tive, and a large booty of cattle and sheep swept off. The wealth which they have thus acquired has enabled them to procure a large supply of fire-arms, and to keep up their stock of horses...Their chief Cornelius is a most uninviting specimen of humanity, tyrannical, avaricious, blood-thirsty, and withal an arrant coward...They are purely Namaqua, and in appearance approach nearer than any other tribe to the genuine Hottentot..."

Kroenlein 1863 *Quellen* 11/364 "...zu Anixaoibib [op 2418 AC] lag eine starke Werft der Gei//kaun (vom roten Volk...). Das rote Volk ist im Vergleich zu den Bewohnern unserer südlichen Stationen in Kultur und Civilisation noch weit zurück..."

Fritsch 1872:345 [na Tindall] "Die Kei-xhous oder das 'Roode Volk'... Sie sollen reine *Namaqua* sein und sich im Aussehen enger an die eigentlichen Hottentotten anreihen, als irgend ein anderer Stamm..."

Olpp 1876:81 "Uebersicht über die Bewohner von Grossnamaqualand: [lysie van Namastamme, daaronder:] "Khou-geis, Häuptling Gorochab, Ortsname: Hoachanas".

Hahn 1879 (op sy landkaart) "Gei-//Khaus, chief /Gâbib, population 4 000". Ligging c. 2317 en 2318, bokant Hoachanas.

Hahn 1881:96 "...about fifteen or twenty years ago the Gei//khous of Great Namaqualand had the supremacy over all the Nama tribes. Certain it is that the Gei//khous once ruled from the borders of Ovamboland to the mouth of Olifants river, and that all the tribes of Great and Little Namaqualand sent annually a tribute to the paramount chief...The last tribute of that kind was paid in 1863; and in 1856, even from Korannaland the chief Pofadder came to do homage to //Oasib on ≠Hatsamas, acknowledging that his tribe, the 'Springbucks', were a branch of the Gei//khous".

Schinz 1891:104 "1856 wurde ihnen (den Gei//koun) jener District... zuerkannt und folgendermassen begrenzt: N. durch den Usebfluss, NE den Gawaganfluss, SE den Fischfluss, S. den Oranjefluss, und NW den atlantischen Ozean".

Hoernlé 1925:4-5 "The indigenous people were in historical times divided into seven main groups...According to the traditions of these people they are all descendants of one line of ancestors. One form of this legend was told to me by Abraham Kafir, a headman of the Bondelswarts, in 1913. There were once, so he said, five brothers, each one of whom was the founder of a tribe of the Nama. The eldest was the ancestor of the *Gei//Khauan,* or Rooi Natie, the tribe ecknowledged by all the others to be the senior tribe among them...The derivation of the name *//Khauan* I do not know".

Petersen 1928 in *Quellen* 2/35 "Zu den alten Stämmen gehören: Die //Khouben...Warum sie //Khouben genannt werden, ist mir nicht ganz

deutlich. //Khou heisst in der Namasprache 'etwas abwehren', wie man mit einem Schilde etwas abwehrt".

Swartbooi, David 1928 in *Quellen* 2/96 "...//kou heisst auseinanderreissen, //Khouben, d.h. die Auseinandergerissenen..."

Vedder 1929:15 "Die alten Stämme haben sich selbst den afrikanischen Namen Rooi nasie beigelegt...Zur Roten Nation gehörten sechs verschiedene Stämme: 1. die //Khouben oder Gei-//khoun...Gei //Khoun oder //Khouben ist abzuleiten von dem Zeitwort //khou = mit einem Schild oder einem andern Gerät etwas abwehren. Worauf das zielt ist nicht festzustellen. Wir könnten sie also als 'die Abwehrenden' bezeichnen".

Vedder 1934:126-7 "Wortstamm //Kou = abwehren, wenn es mit Hochton gesprochen wird...Da die Nama stets den Hochton verwenden, ist der Stammesname mit 'die Abwehrenden' zu übersetzen...Als sich im Verlauf der Jahre der Stamm vergrösserte, und ein Teil desselben in das Feld des heutigen Rehoboth und an den oberen Fischfluss zog, nannte man den alten Stamm in Hoachanas die Gei //Kou = die grossen Abwehrenden".

Mossop 1935:13 [oor 'A table of tribal names... in Wikar's Journal...', met aantekening by Wikar se *Keykao:*] "Keykao, *Gei-//Khaun*, the Great Fighters or Defenders. The Red Nation of Hoachanas".

Goodwin 1952:91 "Hahn's /Khauas...lived in the Goudini-Worcester area... and left about 1810 for Gobabis where they were known as the Gei /khauas (Rooi Nasie)..." [Goodwin verwar op plekke *Gei-/Khauan* met *Gei-//Khaun*].

Engelbrecht 1936:11 "Abraham Springbok...added that they [die Springbokke] are of the *Kei//Xaus* or Great Werf in Namaqualand..."

Budack 1970:52 "Man muss hinzufügen, dass die genealogische Seniorität des Hauptstammes von den Unterstämmen auch späterhin anerkannt wurde. Eine schematische Darstellung der Komponenten des 'Stammesbundes' der Naman würde etwa folgendermassen aussehen:

Gai-//khaun

!Gami-nûn

≠Aonin (u. !Gomen)

!Kara-khoen

//Haboben

//O-gain

//Khau-/gôan

Kharo-!ôan"

Ald. 53 "Angesichts der Entstehungsart dieses Stammbundes sollte man

vielleicht eher den Terminus 'Stammesfamilie' benutzen, um die auf Verwandschaft und Abstammung beruhende Basis seiner Existenz zu betonen. Diese Stammesfamilie ist keine politische Organisationsform von höherer Qualität, sondern das Ergebnis der quantitativen Ausbreitung einer schon bestehende Organisationsform. Sie gehört noch ganz in den Bereich der urgemeinschaftlichen Sippenordnung... In der Regierungszeit //Khomab ≠Hamabs ältesten Sohnes und Nachfolgers //Khaub gaib //Khomab fällt nach der Ueberlieferung ein wichtiges Ereignis der Stammesgeschichte: die Trennung der //Khau-/gôan (Swartboois) vom Hauptstamm."

Dan haal Budack die "oorlewering" aan soos dit by Petersen en Dawid Swartbooi deur Vedder opgeteken is, vgl, die sitate in die artikel **KAUNGOAN.** Daarin word vertel hoe 'n broedertwis ontstaan het oor die mishandeling van sy eie twee perde deur die jongste broer; die jongste broer Lazarus word deur sy Ouboet kwaai berispend aangespreek, 'n geveg ontstaan, en die jongste met sy aanhangers moes die wyk neem.

Dit is gesien van die kant van die //Khau-goan of Swartboois, die verloorders. Nou het Budack die legende ook van die kant van die Kai-//Khaun gehoor. Die "Grossleute" (wat die informante is) gee die broers se name duidelik aan as *//Khaub-gaib* (d.i. //Khaub-groot) vir die Ouboet, en as *//Khaub-/gôab* (met */gôab* = 'n jonger seunskind) vir Kleinboet. Ouboet betig ook hier vir Kleinboet oor hy sy perde mishandel, Kleinboet antwoord weer parmantig en uitdagend. Budack vervolg dan: "Am nächsten Tage rief //Khaub gaib seine Leute zusammen und sagte: 'Jetzt müsst ihr losgehen und //Khaub /gôab schlagen, um ihm zu zeigen, dass ich grösser bin als er'. Es entstand ein Kampf zwischen den Anhängern der beiden Brüder und schliesslich musste sich //Khaub /gôab mit den Seinen...zurückziehen..."

In sy bespreking van die legendes voeg Budack nog by: "Es erscheint einleuchtend, dass sie [nl. die 'Stammnamen'] auf Personennamen zurückgehen. Die gai-khoe-/onti (Elternnamen) von Brüdern werden nämlich vom Namen ihrer Mutter unter Hinzufugung einer begrenzten Anzahl unterscheidender Zusätze gebildet, zu denen auch gai (für den ältesten) und /gôa- (für einen jüngeren) gehören. Die Anhänger von //Khaub gai (gai = gross) wurden zu Gai-//khaun und die seines Bruders //Khaub /gôab (/gôab = männliches Kind) zu //Khau-/gôan".

Ons opdrag is onomasties en o.a. moet ons soek na die betekenis en gebruiksfeer van die kerndeel van die naam onder beskouing. Die kerndeel is *//khau* (met baie wisselspellings). Dit word bepalend begelei deur *Gei* of *Kai* (albei eweneens met baie wisselspellings) vooraan, wat taamlik reëlmatig geskied, of

deur *-gei* of *kai* agteraan, wat die uitsondering is en bv. by Olpp 1876 voorkom as *Khou-geis.*

Waar hierdie bepaling vertaal word, word dit in ons aanhalings sonder uitsondering aangegee as "groot", en stem daarin ooreen et Nama *kâi,* in die ou Rynse tradisie genormaliseer as *gêi* (met middeltoon) = "gross, hoch (werden/sein)" (Kroenlein-Rust 1969:103).

Hieroor is geen onsekerheid nie, om die ewe of daar staan *key-*, *keij-*, *ky, kai-*, *gei-* ens. Die onsekerheid is oor die kerndeel, wisselend gespel *Kouw* (Gordon), *-kao,* ook *-koa* (Wikar), *-kou* (Wm. van Reenen), *-ko* (Sebastiaan van Rheenen), *-kau-* (Campbell), en by die Duitse sendelinge wat later gewoonlik skryf *//Khau-* of *//Khou,* d.w.s. met die suigkonsonant en met die aspirasie. Dit is 'n baie groot bate as mens met stelligheid weet wat die klap is, asook die toon. En nou val dit skerp op dat ons voor hierdie eeu geen verklaring van die naam gekry het by manne wat bewustelik daarop ingestel was om dit uit te vind nie. Gordon en Wikar gee talle kere die vertaling van baie stamname en selfs die verklaring van party daarvan aan, en veral Th. Hahn van 'n eeu later as hulle laat nie na om ons hieroor waar moontlik in te lig nie, maar oor hierdie woord se betekenis hoor ons niks by hulle nie. Ook by die Rynse sendelinge het ons net by een 'n uitspraak hieroor raakgelees. Mev. Hoernlé 1925 laat 'n hoofman erken: "The derivation of the name //Khauan I do not know." Ons kan aanneem dat sy die Swartboois en ander ondervra het en eintlik konstateer dat haar segsliede, veral die ou hoofmanne soos Abraham, haar geen opklaring kon gee nie. Dit is eers Vedder wat die opinies van Ismael Petersen, onderwyser in Usakos, en van sy stamgenoot Dawid Swartbooi van Franzfontein, van 1880-1910 kaptein van die Swartboois, geïnterpreteer het in sy hoofwerk, vgl. die sitaat. Petersen is versigtig genoeg om te sê: "Warum sie //Khou-ben ['n ander vorm vir Kai-//Khaun] genannt werden, ist mir nicht ganz deutlich".

Dit ondergrawe in 'n sin Vedder se verklaring vir sover dit op Petersen gebou is. Petersen ondervra nou in feite die Namataal self en kry daar 'n woord wat so naastenby op die stamnaam (Kai-)*//Khau-* plus uitgang lyk en wat beteken "sich abwehren". Nou begin assosiasies opkom, bv. "afweer *soos met 'n skild*". Hy spekuleer verder en ons haal die res van die sitaat nou aan: "...Es ist *möglich* (ons kursivering), dass sie [die Kai-//Khaun] in der alten Zeit Schilde gehabt haben, mit denen sie in den Krieg zogen, und dass sie aus diesem Grunde mächtiger gewesen sind als die andern, die keinen Schild haben..."

Die "woord" maak nou die geskiedenis!

Dawid Swartbooi, die afgetrede kaptein, gaan op dieselfde wyse te werk, nl. om dieselfde Namataal te bevra, aangesien daar geen oorlewering oor die naam

se betekenis aan hom bekend is nie. 'n Klankassosiatiewe woord *//khou* beteken: "uitmekaarskeur". Hy pas die (resente) geskiedenis hierby aan: "Die Zwartboois und die //Khouben [of: Kai-//Khaun] oder Rooi nasie waren ursprünglich ein Volk...Als der Stamm später auseinanderfiel, nannten ihn die andern Namastämme *//Khouben,* d.h. die Auseinandergerissenen..." Skeuring is in die stamgeskiedenis van die Khoekhoen nie iets ongewoons nie, terloops gesê, en as Dawid Swartbooi elders oor die Ambraalse se skeuring praat toe hulle weggetrek het na Gobabis, dan sal hy 'n Namawoord nodig hê wat ook "losskeur" beteken, maar dan sal hy een soek met 'n dentale slag en nie met 'n laterale slag nie, aangesien die Gobabers se gewone naam in Nama *Kai/Khauan* is (met die dentale / voor die lid *Khau-*), en nie, soos in die geval van die Swartboois, *Kai-//Khaun* (met die laterale //) nie!

Vedder het met 'n fyner historiese sin Petersen en Swartbooi se opvattings bewerk. Hy het die graad van waarskynlikheid geprobeer verhoog. Soms mag dit die antwoord gee, ons betwyfel egter of dit hier gebeur het. Daar is bv. ander en miskien selfs beter pogings wat so verkry kan word. So is aan ons voorgehou die heel patroonmatige siening dat *Kai-//Khaun* deur veelvuldige gebruik verslyt het uit *Kai-//Gâuan,* letterlik "Hulle (*-n*) van die Groot (*kai*) Werf (*//gâu-*)", d.i. "van die hoofkraal, of van die kraal van die opperhoof". Abraham Springbok het klaarblyklik dieselfde siening, en dit lyk of Engelbrecht 1936 daarmee saamstem, nl. dat die stamnaam van *Kei//Xaus* kom, letterlik "(Hulle van die) *Groot Werf*".

Ons wil hier nog op 'n ander moontlikheid wys wat 'n patroonmatiger benoemingswyse by stamvorming is. Dit sal goed wees om vooraf die artikel **//KHAUGOAN** in te sien.

Vir die perspektief 'n paar algemene opmerkinge. Die naam wat vir hierdie groep die meeste en verste gehoor is, was *Rooinasie,* met 'n vertaling daarvan soms in Duits as "rot(h)es Volk" ens. en in Engels as "Red Nation" ens. Die Afrikaanse naam stem woordelik ooreen met die algemeenste Khoekhoense naam van */Awan* of */Awa-khoen* en is waarskynlik daaruit vertaal. Die */Awa-khoen* vorm 'n regstreekse teenstelling met *≠Nu-khoen* of "Swart Volk" vir die Damaras, Herero's en stamgenote. */Awa-khoen* is 'n soort sambreelnaam. Dit word (indien nie konsekwent nie dan tog oorwegend) gebruik om die ou stamme vir Groot Namakwaland saamhorig te verbind. Een van die stamme word polities erken as nommer-een. Hy is die hoofstam, en sy kaptein het bepaalde magte van senioriteit en finale beslissing.

Die belangrikste studie oor hulle is uit die pen van dr Budack 1970. Die sewe "lede" van hierdie familie van stamme is in die sitaat deur hom skematies

voorgestel.

Bo-aan staan die Kai-Khaun, beter bekend as die Rooinasie. Eintlik het die woord twee toepassings, 'n ruimer en 'n enger toepassing. In die ruimer sin is dit inklusief en omvat die genoemde sewe "samestellende" stamme binne die gemeenskap van een familieverband, in die enger sin is dit die hoofstam wat vroeër nog die gesagsposisie besit het. "In der traditionellen Rangordnung der Namastämme Südwestafrikas nehmen sie den höchsten Platz ein. Alle anderen Stämme waren ihnen früher genealogisch und politisch untergeordnet..." (Budack 49).

Met die koms van die Oorlamme het die rangorde verander, die Kai-//Khaun moes dit afstaan aan die indringers met die vuurwapens en die kommandoperd. Die leiding is oorgeneem eers deur die /Aixa//Ain onder Jonker Afrikaner en toe deur die /Khowesin onder Hendrik Witbooi. Vandag is die Kai-//Khaun 'n onbeduidende en verbrokkelde groepie met hulle tuiste in die buurt van Hoachanas, die tradisionele haard, daar is ook 'n klompie op die plaas Gross Aub nr 267 (Budack 49), en splintergroepies orals rond.

Ons keer nou na ons etnonimiese probleem terug. Vanwaar kom die kerndeel *//khau-*? Tot by Vedder en sy raadgewers was die antwoord hieroor: "Ons weet nie". Vedder kon opereer met Petersen se wenk dat die naam beteken het: "Die afweerders", bv. met skildvelle in 'n geveg, en met kaptein Dawid Swartbooi se wenk dat dit beteken het: die "losgeskeurdes". Vedder kon uit die geskiedenis feite soek wat hierby kon inpas. Feite wat nie inpas nie, het hy buite beskouing gelaat.

Waar daar so min oor hierdie vraag bekend was, is dit duidelik dat Vedder se voorstelling algemeen aanvaar is sedert die verskyning van sy geskiedeniswerk. So het Mossop 1935:13 en elders, om een te noem, in sy annotasie by Wikar se *Keykoa* dit verklaar as "Gei//Khaun, the Great Fighters or Defenders", 'n interpretasie wat blykbaar regstreeks wil aansluit by Petersen.

Ons wou ons twyfel hier op taal- en geskiedkundige gronde nie beredeneer nie, dit sou bietjie wees soos 'n geveg met windmeulens: daar is te veel irrealiteite en toevallighede by betrokke.

Budack het 'n deur oopgemaak wat dalk tot iets kan lei. In die uittreksel wat ons onder sy naam gegee het by wyse van aanhaling of van verkorte weergawe, is kennis geneem van die oorlewering i.v.m. die afskeiding van die Swartboois van die Rooinasie af as gevolg van 'n broedertwis. "Kleinboet" het 'n geveg uitgelok deur die manier waarop hy hom teenoor "Ouboet" gedra het. Budack gee die oorlewering weer soos dit onder die Rooinasie (die Kai-//Khaun) se

"grootmanne" gehoor is. Daar word die broers onderskeidelik genoem //Khaub-gaib en //Khaub-/gôab. Die naplasing beteken: *gaib* (of *kai-b*): "groot" (vir die oudste seun), en */gôa-b* "die seun/knaap (wat jonger is)". Die volgelinge van die oudste seun heet die *//Khau-gai-n*, die van die jongere die *//Khau-/gôa-n*. Laasgenoemde het die Namanaam vir die Swartboois gebly, en is begryp as die "kinders (*/gôan* -- die *-n-* is die uitgang van die pl. comm.) wat losgeskeur is (*//khau*)", nl. van die //Khau-gain, die Rooinasie. Olpp 1876 is een van die sendelinge wat steeds geskryf het *Kou-geis*, met agterplasing van *-geis* = "groot", die *-s* is hier vr. ekv. ter aanduiding van diegene wat tot die stam behoort. Die algemene gebruik was nogtans om die *-gei-*, *gai-* of (in die nuwe spelling) die *kai* (vir "groot) vooraan te plaas en hierdie Namanaam vir die Rooinasie te spel *Kai-//Khaun*.

Vir sover as wat die oorlewering t.o.v. die feitelikheid 'n aanneembare band lê, onderskryf ek Budack se stelling: "Es erscheint einleuchtend, dass sie [nl. die stamname *Kai-//Khaun* en *//Khau-/gôan*] auf Personnennamen zurückgehen". Baie gewoon is trouens die patroon dat 'n stam sy naam van 'n groot leier of stamstigter ontvang. Die genealogiese aspek by benoeming in die geval van etnogese is inderdaad die belangrikste.

In sy genoemde studie oor die geskiedenis van die Kai-//Khaun het Budack ook 'n hoofmanslys vir die stam onder bespreking saamgestel (p. 51 aldaar). Die stamstigtende hoofman was ≠Hab, getroud met //Khomas. ≠Hab se opvolger was sy seun //Khomab (seuns kry hulle naam van moeder(s)kant). //Khomab was getroud met //Khaus [kyk aandagtig na die moeder se naam!]. Twee van hulle seuns het die name gehad van //Khaub-gaib wat die oudste was, en //Khaub-/gôab. Die *//Khau-b* kom van hulle moeder //Khau-s, met die uitgang -b van die ml. ekv. vir die seuns. Ons herken sonder meer die name van die twee seuns wat in 'n broedertwis gewikkel was en na die skeuring die hoofmanne van hulle onderskeie stamme geword het.

Die vraag na die betekenis en die verklaring is hiermee weer verskuif van die etnonimie na die antroponimie. Die oplossing ontwyk ons nog steeds aangaande die betekenis van die grondwoord *//khau* in leksikale opsig.

Nota: Ons het op die gewenstheid gewys om die artikel oor die **KHAUGOAN** saam met hierdie beskouing te lees, maar ewe wenslik is dit om die artikel oor die ander heel gewone naam vir die sitate daar ook te raadpleeg, nl. **KHAUBEN**. Baie basiese opvattings soos in die aanhalings uitgespreek, is daar vollediger opgeneem as hier om onnodige herhalings hier te vermy.

GEIKHAUS, GEIKHOUAS ens. kyk **KHAU(A)S**

GEISSIKWAS, GYSIKWAS (en spellingvariante hiervan)

Le Vaillant 1781/1783 in Ndl. vertaling 1798:2/98 "Deeze twee plegtigheden [die afsny van 'n lid van 'n vinger, en die uitsny van 'n teelbal] hebben nog heden plaats bij twee horden, ten Noorden van die Kaap onder den 28° breedte woonende, te weeten bij de Geissiquas en bij de Koraquas, streeken, daar ik den Kameelpardel gevonden heb..." Ald. 1798:5/251 "Als men over den Gheyssikwas alleen oordeelt volgens de trekken van zijn gelaat en het geklap van zijne tong, als hij zijne taal spreekt, zou hij van de Hottentotsche natie zijn; hij heeft kenmerken die hem naar de Gonakas doen gelijken. ik zou zelfs, volgens de vergelijking van die overeenkomsten, gelooven, dat hij het voortbrengzel van den Namakwas en den Kaffer is, gelijk de Gonakwas het voortbrengzel is van den Kaffer en den Hottentot. Dat mij in deeze gissing bevestigt is, dat de streek, welke de Gheyssikasche natie bewoont, aan Kafferland [verstaan hier: aan Tswanaland] grenst en het bezoomt...De lieden van de horde zelve weezen mij in het Oosten eene lange keten bergen, die ...hen van de Kaffers, of ten minsten van de Briquas en Breinas scheidden, welke zij als Kaffersche volks-benden beschouwen..."

Wikar 1779 in RZA 2/79-80 [uit die gekuiste teks vir die Goewerneur] "Tot dezelve [nl. die Briekwas] gehoren [behoort], als eenen afgescheurden tak, nog de Gysicquas, die zig ten noorden aan de rivier tussen de Eynicquas en Koracquas onthouden; zijnde Gysicquas of tweelingskraal genaamt, omdat dezelve met de Blicquas niet als in gedeeltens over en weder komen te wonen..." Ald. 119 [uit Wikar se eie en ongekuiste teks] "Hier vandaan zijn wy in drie dagen getrokken na de Gyzikoa of tweelingvolk; heet daarom zo omdat hier maar de helfte van haare volk is en de andere helfte by de Blicquoas en men kan den onderscheyd zien, want dit zijn groote gezette keerels, zwartbruijn van haare als de Madagascarze slaven, maar deeze trouwen nu veeltijds met die Korakkoa daarboven, of met die Aukokoa hieronder, daarom zijn der veel verbasterd. Haare dagelijkze taal is byna als de andere Nomakkoa Hottn maar kunnen alle des Blicquoastaal spreeken, zijn eygentlijk zo goed als vlugtelingen uyt haar eygen land. Van gewaad zijn ze anders als de andere Hottn. ...[velle so sag gebrei soos seemsleer en die rand so fyn uitgesny soos kantwerk.] Agter in de nek is 't swarte steerthaar van den hartebeest tot een sieraad..." Wikar op sy kaart 1779 "Gyzikoas off gevlugte blicquoas".

Gordon 1779 op kaart nr 3, inskrywing by tafereel "Moetjoaanaas Huishouding": "Bij dese moetjoaanaas leggen eenige afgescheidene Familien der Geissiqua sijnde onder hen getrouwd, sij hieten sig *Dousiqua, Coriqua,*

Curiqua, en *homma Ciruquqa...*" Ald. "...De Hottentotten dewelke aan de Caffers en Moetjoanaas grensen woonen, sijn grooter en sterker als de anderen, schijnende dit door de verbastering der twee Rassen te sijn voortgekoomen".

Gordon ms van 4e reis 1779 o.d. 26 Okt. "...hy [die kaptein van die Ogoqua of Smalwange] klaagde ook dat de geissiqua dien hy ook Combecoe of -qua noemde, dus klaagd de ene kraal over de andere... [Gordon se een werkwoord is weggelaat]". Aldaar "...in het terug komen toonden sy [die Smalwange] my daar de geissiqua en Coraqua kraal, hun bekropen hadden om hun te bevegten en het vee weg te nemen, er waren er twe drie van weerskanten doodgebleven..." Ald. o.d. 27 Okt. "...sy [die Geissikwas] hadden al kwasjes aan hun kop als de Caffers ook hun hair, en twe hunner scheinen basters te zijn, hun vader eiheep een kauwang was egter een hottentot sodat hun moeder mogelyk een briqua is..." Aldaar o.d. 28 Okt. "De geissiquas syn omtrent de twe hondert sterk en waren heel vriendelik brengende ons overvloedig melk. Sy waren kwade vrienden met hunne buren, als na (?) gewoonten...ging s'avonds in hun kraal daar sy omtrent 200 beesten, schapen en bokken hadden. Sy maakten dansen even als de andere hottentotten..." Ald. o.d. 29 Okt. "wy...arriveerden na vyf en een half uur fris marcherens aan de twede deel der geissiquas die over de rivier lagen..." Ald. o.d. 12 Nov. "...passeerden de poort der geissiquas... hoorden dat enigen der twede geissiqua uit het briqua land gekomen waren, byna verdorst...leggen de kralen dowsi en 'coriqua by een daarna homma 'Cariqua en curiqua ook by een(,) alle geissiqua families en met moetjoana getrouwt, dog hadden nu twist en vegten. Veel volk is aan de kindersiekte [pokkies] gestorven, dog de siekte is nu opgehouden, dese siekte heeft het lopen over en weer der geissiquas en coraquas ook der briquas en de namacquas voor een tyt gestut."

Lichtenstein 1811/1969 2/396 "Ausser diesem Volksnamen [nl. Klein Namakwas] hörten wir [op sendingstasie Aakaap] noch andre, die in der Colonie längst verschollen sind, z.B. Giriqua, Cheisiqa u.s.w."

Engelbrecht 1935:221-2 "As for the BeChuana they greatly admired the courage of the Hottentots by whom they had been repeatedly defeated in battle, and they were intent on marrying their women as they imagined that the offspring of such a union would be courageous too. These and other circumstances led to the formation of a mixed tribe, namely Wikar's Twinfolk or Gyziqua, or to give them their proper appellation, */Gesikwa*, from *ge*, the stem meaning twin..."

Maingard 1932:116 "Beyond Upington...were the 'Gysikoa', a mixed race of 'Brikwa' (Bechuana) and Hottentots with the typical appearance of the Ban-

tu, tall and blacker than the latter, and who looked upon themselves as Bechuana..."

Ons het twee inlandse name vir hierdie stamgroep, nl. **COMBECOE** (kyk die artikel) en *Geissikwa,* die kerndeel ook gespel *Gheyssi-*, *Gysi-* en *Gyzi-*, bestaande uit die morfeem *-si* (*-se*) en die stam */gê-* = "tweeling" (Rust 1960:78). Wikar noem die inlandse naam 8 maal en vertaal dit kwee keer, nl. as "Tweelingkraal" en "Tweelingvolk". Dit is nie 'n volk van tweelinge nie, maar dit lyk of die tweelingskap vir twee verklarings vatbaar is. In die eerste plek verwys dit na 'n vermenging van twee afsonderlike volke, olyfkleurig die een, en swart die ander een, Khoekhoen en Bantoes, hoofsaaklik Tswanas (*Moetjoaana* by Gordon, en ook -- nie aangehaal nie -- *Bitjuana*).

Hulle vorm 'n tussengroep. Engelbrecht hou dit voor asof die Tswanas berekenend vir hulle Khoekhoense vroue uitgekies het om 'n geslag van dapper manne te teel. Hoe ook al, 'n groep met 'n eie naam het (volgens Engelbrecht) ontstaan, binne die verband van die Korannas, maar tog afsonderlik uitkenbaar. Dieselfde gedagte aan 'n dubbeltallige mengras kry ons by Maingard.

Daar is geografies twee groepe, na dit blyk.

Wikar en Gordon is in aanraking met die groep aan die Oranjerivier ooswaarts van Upington. Dit is so ongeveer aan 'n grensstreek waar die lyn loop wat die Swartes en die Olyfkleuriges skei. Gordon stel die lyn so: "Ik kan, met die grootste Schijnbarheid [d.i. "waarskynlikheid"] stellen, dat (de) geele, schraale, rose Menschen [d.i. Khoekhoen] ...beginnen omtrent Caap Negro op de 14° ...aan de Wester Zee, en in Diagonaal Africa doorloopen tot circa 33° aan die Oost-Kust, wordende de andere [d.i. boonste of noordoostelike] zijde, door swarte Caffers bewoont...", m.a.w. die lyn loop, volgens hom, inderdaad van suidelik Transkei noordweswaarts net ten ooste van Upington verby. Hier aan de Oranjerivier is 'n bymekaarkompunt. Vgl. vir hierdie deel die artikel **BRIEKWAS.**

Gordon praat van twee krale, die "eerste" en die "tweede" Geissikwas, en stel die inwoners van die eerste kraalskap op 200 mense met 200 beeste, skape en bokke, maar Wikar met intiemer en langduriger kennis van hierdie deel stel die kraal op 46 strooihuise en 400 beeste (VRV 15/1935:144). Hulle was 'n eenheid met hulle eie kaptein en hulle het oorlog gevoer en met ander in vyandskap en ook met party in goeie buurskap gewoon.

Die Geissikwas is blykbaar basies 'n Tswana- of Briekwavertakking. Wikar noem hulle 'n "afgescheurde tak", so goed as "vlugtelingen uyt haar eygen land", sodat hulle eintlik in 'n vreemde land woon, in die land van Korannas. Dit skep

'n dubbelslagtigheid. Hulle omgangstaal het "Nomakkoa Hott." geword maar hulle kan darem nog "de Blicquoastaal" of Tswana praat, en Gordon het 'n ouman onder die Geissikwas ondervra en hy kon net in 'n onmiskenbare Swart taal tel. Hulle hutte is gemaak in die styl nie van die die Khoekhoen nie maar van die Bantoe, en hulle klere ("gewaad") is anders en van fyn en kunstig bereide velle gemaak, uitgesny soos "kantwerk". Hulle dra armringe van ivoor en as versiersel agter in die nek dra hulle swart sterthare van die hartebees, en nog steeds soos die Bantoe, kwassies aan die kop. Hulle het ook die gifpyl en boog aangeneem. Al meer en meer gaan hulle op in die Korannas. Weliswaar trou die Geissikwas met die "Moetjoaanaas" en stig families met name wat Khoekhoens klink, en met die Khoekhoense uitgang *-qua* (kyk by Gordon), maar hulle ondertrou ook "nu veeltijds" met die Korannastamme, in die woorde van Wikar, "met de Korakkoa daarboven" [d.w.s. aan die boloop van die Oranjerivier] of met die "Aukokoa hieronder" [d.w.s. met die Smalwange weswaarts]. Die proses van opslurping neem toe in tempo.

Uit dit alles lyk dit of "Tweelingvolk" op hierdie dubbelheid kan slaan: die vermenging van die Briekwas (Tswanas) en die Korannas hier aan die rivier oos van Upington, die verbastering en ondertrouing, die oorneem deur die "vlugtelinge" van kulturele en ander kenmerke van die Korannas se leefwyse, hoewel enkele eiendomlikhede darem nog gehandhaaf word. Die uiterlike hoedanighede soos verskille in huidkleur en liggaamsbou sal bepaald al minder opval.

Mens sou meen dat die naam van *Geissikwas* of *Tweelingvolk* juis op hierdie tyd heenwys toe daar genoeg facta bestaan het, vernamentlik in die oorgangstydperk, om die tweevoudige etniese verbande te toon. Die Geissikwas bestaan immrs oorspronklik uit twee volke wat voorlopig tot 'n afsonderlike groep saamgesmelt het, en die groepnaam herinner daaraan, so sou mens kon gedink het. Dit is blykbaar soos Gordon dit opgevat het: twee volke maar een nasie.

Wikar verstaan dit moontlik anders. Hy verklaar dat in 'n "oorlog" die Namnikwas 'n groot trop beeste van die Geissikwas afgeneem het en dat die Geissikwas na die Blicquoas [Tswanas] gevlug het, na hulle stamgenote, en voeg 'n sin tussen hakies by wat wel bedoel was as 'n verklaring. "De helfte van de Gyzikoa natie woond aan die andere groote rivier en zy zijn zelve bastaard Blicquouas". M.a.w.: daar is twee helftes: Baster-Briekwas, die een helfte wat Wikar en Gordon besoek het oos van Upington, en die ander helfte dieper die land in waar 'n "andere groote rivier", loop, in die land van die Tswanas, vermoedelik die Kurumanrivier, vgl. **BRIEKWAS.** Die "tweelingskap" kan slaan op die twee helftes van die "natie" (Wikar se term), geografies geskei. Duideliker sê Wikar

dit verder (kyk sitaat:) "...tweelingvolk heet daarom zo omdat hier maar de helfte van haar volk is [verstaan: hier aan die Oranjerivier], en de andere helfte by de Blicquoas..." Nou kom ook aan die lig dat die twee helftes nie eenders is nie, die binnelandse helfte onderskei hulle deur die mooi postuur en die swart-bruin huidkleur. Onvermeld is egter of daar by die binnelandse helfte ook 'n etniese dubbelheid is soos by die helfte aan die Oranjerivier waar die Tswanas of Blicquoas/Briekwas en Korannastamme gemeng en ondertrou het en so gehibridiseer het.

Hoewel die leksikale betekenis van die naam duidelik is, is die "verklaring" en tepasbrenging nog oop. Het die tweeling-gedagte betrekking op die twee geografies-geskeie helftes, of op die twee etniese bestanddele van elke geografiese helfte, of het dit 'n ander verband? Wikar laat nie blyk dat dit vir hom 'n "probleem" is nie, dit wil voorkom of hy aan die twee uitmekaar liggende gedeeltes dink.

Omstandighede het meegebring dat Wikar die persoon is wat hier met die meeste gesag kan praat. As ons ook die inskrywing op sy kaart in aanmerking neem ("Gyzikoas off gevlugte blicquoas") , dan is die Geissikwas 'n vertakking van die Tswanas (Briekwas), bv. 'n substam, wat om een of ander moontlik interne (bv. politieke) rede moes vlug, een deel van die Korannas waar hulle gasvry ontvang is en 'n bepaalde status geniet het omrede van hulle kundigheid as smede in koper en bewerkers van ivoor, hulle uitstekende handwerk in velbereiding, hulle manlike voorkoms en rysige gestalte, die saambring van bokke, 'n geharde en baie nuttige handelsartikel, ensovoorts. Van hulle kant het hulle hulle by die nuwe gemeenskap ingeskakel, die taal van die Korannas oorgeneem asook baie gebruike (bv. hulle melkery in die middag en hulle manier van dans), hulle wapens (pyl en boog), en veral het hulle met bv. die Korannas en die Smalwange ondertrou.

Hulle was egter blykbaar 'n roerige "nasie". So vertel Gordon 4e reis o.d. 12 Nov. 1779 dat die Geissikwas met die "Moetjoaana getrouwt (syn), dog hadden nu twist en vegten..." Dit is moontlik dat die Geissikwas 'n ou wrok teen hulle eie stam gehad het wat hulle uitstorting uit die stamverband veroorsaak het. Maar ook teen Korannas het hulle "oorlog" gevoer, soos reeds genoem is.

Oor die ander "helfte" wat aan die Kurumanrivier agtergebrly het, weet ons niks nie. Die Oranjerivierse helfte het in elk geval ontstam geraak en het opgegaan in die Korannas.

Daar is nog veel wat nie wil sluit nie, en tog lyk dit seker dat die naam laat in die geskiedenis ontstaan het, en dat die naam deur ander aan die Geissikwas

gegee is. Ons kan aanneem dat ons hier nie 'n ou naam het nie, 'n naam van 'n "verlore" stam uit bv. Van Riebeeck se dae nie.

Nota: Oor le Vaillant vgl. Forbes in SAGJ 1950:44. Feit is dat veel wat Le Vaillant vertel, op goeie gronde berus, ongeag hoe hy daaraan gekom het.

GEI-UMEN [BERGDAMARA]

Krenz 1972:6 "...ich komme zu den /An-≠omeb = Natboud(Okombahe) -Leuten, den Gei-!Umen (Dickwaden). Diese erste Gruppe der Bergdama... welche im Jahre 1870 bei den Hererokapitänen Zeraua und Namasse sesshaft wurde, war keine einheitliche Sippe. Sie waren teils mit [Dr Hugo] Hahn und [Daniël] Cloete aus Barmen-Otjikango gekommenen /Khomanin, teils !Oe≠an und Nami-Dama der Umgegend. Sie erlernten das Flussbett des Omaruru nutzbar zu machen, Weizen-, Gemüse- und Tabakbau mit etwas Viehzucht, soweit es ihnen die Hereros erlaubten. Jedenfalls fand bei ihnen frühzeitig eine radikale Veränderung in Lebensform statt. Sie wurden sesshaft-behäbig, vielleicht deswegen der Beiname "Dickwaden". Sie fühlen sich als die Aristokraten der Bergdama und bezeichnen alle anderen Dama als /Oren, d.h. Wilde. Sie selber nennen sich ≠Amkhoin = die Leute mit festem Hintergrund..."

Krenz situeer die Gei-!Umen in Okombahe-streek, waar die reservaat tans lê, 2114/2115, wes van Omaruru-dorp en aan die stroomloop. Hy gee die hooftrekke aan hoe hierdie Bergdamara-afdeling eintlik 'n samestelling van /Khomanin (Khomas-bergers), !Oe≠an (Erongo-bergers) en ander los groepies is wat deur voorspraak van Hugo Hahn en Daniël Cloete vir hulle in die gebied aan die Omarururivier se valleie tot stabiliteit en welvaart opgewerk het en eenheid van kultuur bereik het, tot so 'n mate dat hulle hulleself as die aristokrate van alle Bergdamaras beskou het, en dit wel ook is. Hulle het darem ook 'n bynaam wat miskien nie heeltemal vry van 'n bietjie spot mag wees nie, die "Dikkuite", en Krenz skyn te suggereer dat dit met die arbeid i.v.m. die verbouing van koring, groente en tabak kon ontwikkel het. Sou die "Dikkuite" as 'n teken van welvarendheid en van fisiese vollywigheid ook op te vat wees? *Gei* (*kai*) vir "groot, sterk, dik" en *!umen*, "die mense (*-n*, pl. comm.) met kuitvleis", by *!ûb* = "Hammel- oder Rinderkeule" (Kroenlein-Rust 1969:372).

Die naamgewing hier is interessant en leersaam. Die aristokratiese "Sterkkuite" het self in hulle meerderwaardigheid 'n bynaam vir die ander wat hulle die "Wildes" noem, in aansluiting by die vroeëre algemene naam van die armes of armoediges vgl. **OREDAMARAS.** Dan is daar nog hoe hulle hulleself noem

('n teenstellende naam vergeleke met hulle vorige leefwyse), nl. *≠Amkhoen:* volgens Krenz die "Mense met 'n vaste agtergrond". *≠Am-khoeb* is "der Obere, Vorgesetzte" (Kroenlein-Rust 1969:33), of "Oberster, Hauptmann" (Kroenlein 1889:36), 'n selfrespekterende term.

GHEYSSIKWAS kyk **GEISSIKWAS**

[GIBEONER]

Olpp 1870 in *Quellen* 16/67 "Die Gibeoner, die in Namaqualand als der jüngste aus der Kolonie eingewanderte Stamm...und sich daher mit Hereroblut noch nicht befleckt haben...sie wollten auch jetzt nicht zur Waffe greifen..." Aldaar 16/77 "Die Gibeoner können sich nicht so recht mit dem Gedanken vertraut machen, dass sie sich dem vorwiegenden Einfluss ihrer einstigen Untertanen (in Klein-Namaqualand) fügen sollen, namentlich nicht dem des Jakobus Izaak, des ersten Richters von Berseba [hier is sprake van die buurstate Berseba en Bethanien]".

Etnonimies is hier eintlik geen probleme nie. Die *-er,* 'n morfeem wat o.a. die funksie van die *nomen agentis* het, is volgens die Duitse patroon aan die pleknaam *Gibeon* geheg, en sê: "die bewoner(s) van Gibeon". Die naam is geografies gerig, sonder meer. Veral Olpp gebruik dit by voorkeur. Hy was bykans twaalf jaar sendeling op Gideon (1868-1879) en was die opvolger van Knauer wat die sendingpos in 1863 gestig het. Die Khoekhoense naam *Kachatsus* 2517 BB is op wens van Kido (of Dawid) Witbooi (Witbooi I), die gryse hoofman van die Witbooistam, verander tot *Gibeon,* want hy het geredeneer dat die plek wat 'n sendingstasie kry, ook 'n Bybelnaam moet kry. Sy keuse was Gibeon, volgens Josua 10:2 'n "groot stad, soos een van die koningstede, en omdat hy groter was as Ai en al sy manne helde was". *Gibeoner* is hier by Olpp en ander sendelinge die alternatiewe naam vir die /Khowesen of Witboois, die Oorlamstam wat hulle na veel omswerwinge eindelik kom vestig het met standplaas Gibeon, geleë aan die Visrivier. Kyk verder **KHOWESEN.**

Die naam *Gibeoner* het kort na 1863 in geskrifte opgekom. Die tweede sitaat is belangrik om die kwaliteit van die Gibeoners van die beginjare in hierdie streek uit te bring: hulle het hulle veel hoër geag as die mense van Berseba en Bethanien wat vroeër hulle "Untertanen" was, nl. toe hulle nog suid van die Oranjerivier woonagtig was. Die Witboois het toe nog blykbaar 'n heersersposisie ingeneem.

GLY (GLIJ) kyk **BLY (BLIJ)**

GNUTUMA

Smith 1835 in VRV 21 1940:292 "The Hottentots that used to live about Graham's Town were called Gnutumah, with longer and finer hair like tow. They were driven by the Caffers to the Hoymans about 30 years ago." [Voetnoot van red. PR Kirby hierby: "This tribe cannot now be identified".]

Verander die *t* tot 'n *n*, dan word *Gnutuma Gnunuma*, duidelik 'n wisselspelling van *Gonnema*, te meer nog as die Khoekhoense variabiliteit van /u/ en /   / in gedagte gehou word. In die *Daghreg.* word na hierdie kaptein soos volg verwys: tot ongeveer 1657 gewoonlik as "den swarten capiteijn", die volgende drie-vier jaar is hy meestal "Ngonnoma", daarna word hy "Gonnema" of 'n variasie daarvan. Die *Ngo-* en *Gno-* is die klerk se poging om *≠nu* vir "swart" te spel. Gonnema het hom met roet swart besmeer. Dat *t* en *n*, albei tongpunttandkas-klanke, mekaar kan afwissel, is vir oostelike dialekte 'n feit, vgl. Nienaber 1963:183 27(4/d). Die Gonnematrek het dus gekom tot Grahamstad waar hulle gestuit is. In die trekgeskiedenis is dit 'n uiters belangrike winspos.

GOASEIS [MODDERMENSE]

Engelbrecht 1936:41 [Onderafdelings of vertakkinkies van die Groot Korannas, en daarvan as nr vi:] "The *≠Goas-//êis* or Modder people. These the Bloemhof Korana had seen among the subjects of David Massouw at Mamusa, from which they concluded that they must be closely related to the Red tribe". *≠Goà-* is "modder, klei" en verwante terme, en *//?ãi-* is vir "volk mense, clan" e.d., sodat "Moddermense" die letterlike vertaling is vir hierdie obskure stammetjie onder die Groot Korannas. Dit lyk of die naam topografies gefundeer is vir 'n woonplek aan 'n kuil, poel, bron, vlei e.s.m. Mamusa is die ou naam van die huidige Schweizer-Reneke.

GOBABIN kyk **GOWANIN**

GOEDONSIE, GODOUSIES (ou naam van Oorlamme)

Van Reenen Willem 1792 VRV 15 1935:312 "Deeze berg [deur hom genoem Rheniusberg, deur die meeste geïdentifiseer as die Auasberge] legd in het landstreek der Key Damerassen, ook eigen geweesd aan denzelven, maar thans zo hebben zig de Numaquas of Goedonsie meester van hed land gemaakd, een der fraayste landstreeken dad aan deeze zuidhoek ontdekd heb. Aan deezen bergh ondspringd een kostelyk batwaater..."

Theal *History of S.A.* 1652-1795 2/1964:234 "The name of the chief is not

given, but his people are called the Godousies. It is not possible to connect that title with any clan now living in the country..."

Vedder 1934:32 [Sprekende oor Willem van Reenen se reis van 1791-2] "Wer aber sind die 'Goedonse', durch die die Bergdama vertrieben worden sind? Die Nama nannten die aus dem Kaplande entwichenen und unter ihnen eingewanderten Hottentotten in ihrer Sprache die Gu-!nun, diese Bezeichnung hat Willem van Reenen offenbar gehört (Gu = Schaf, !nu = fern sein, also Leute, die auf Schafe Jagd machen, Schafjäger)..."

Budack 1969:224 "Vielleicht ist es nicht ganz abwegig, wenn man auch dieses Wort (kyk **GUGOUN**) bei Erklärungsversuchen im Zusammenhang mit Van Reenens Terminus berücksichtigt".

Omdat ons hier 'n belangrike vasstelling kan maak, stel ons dit effens uitvoeriger as gewoonlik. Hierdie stuk moet gelees word saam met **GOUGOUN** en **GUNUN,** name vir die Oorlamme.

Willem van Reenen en sy geselskap is nou aan die voet van die Auasberge, by die warm bronne van Windhoek. Hierdie landstreek het behoort aan die Groot-Damaras (verstaan: die Herero's), Van Reenen se "Key Dammerassen" (*key* is Nama *kai* en beteken "groot") , hulle is verdryf deur die "Numaquas of Goedonsie" (sitaat hierbo). *Numaquas* hoef nie sonder meer *Namakwas* te wees nie, trouens hierdie *Numaquas* bevat ook miskien die woord wat in Nama *Nou* is en beteken "anderkant, oorkant", naamlik oorkant die Oranjerivier, mense uit die Kaapkolonie, mense wat toe genoem was "Oorlam", maar dit gaan nie nou oor die *Numaquas* nie. Dit gaan oor *Goedonsie,* volgens Theal se afskrif *Godousies* (*u* i.p.v. *n*), en Vedder *Goedonse,* drie variasies van dieselfde naam in dieselfde verslag. Die *-sie, -sies* en *-se* is wel op te vat as meervoudsuitgange by Van Reenen se "grondwoord" wat dan *Goedon* of *Godou* sal wees. Dit is die naam van die groep wat vir die Herero's uit 'n pragtige streek verdryf het.

Die groot, fris en veeryke Herero's laat hulle bepaald nie somaar uit 'n mooi en goeie gebied met groot weivelde verdryf nie. Hierdie indringers moes oor afdwingende strydvermoë beskik het, soos die Oorlamme wat met geweervuur en ryperde vir beweeglikheid die weerlose Herero-inwoners kon beroof en verjaag het.

Kon die Goedonsie/Godousie miskien reeds Oorlamme gewees het?

Budack 1969:224 kon deur navraag vasstel dat vandag se Khoekhoense sprekers die Oorlamme ken as: *!Gû-!gôun.* Dit beteken letterlik "Mense wat van oorkant [verstaan: die Oranjerivier] vandaan gekom het". Sonder uitgang is dit *!gû-!gou,* en vergelyk met die *goedon/godou* van Van Reenen. Die eintlike verskil tussen die twee stelle is die *g* van die eerste teenoor die *d* van die tweede

gegewe. Nou is dit 'n telkens terugkerende feit dat *d* en *g* mekaar in Ou-Kaaps afwissel, bv. in verskillende dialekte sowel as in dieselfde dialek. Nienaber 1963:179-180 gee talle voorbeelde hiervan binne dieselfde dialek, bv. *güssi* x *disi* vir "tien", */giri* x */diri* vir "jakkals", *gina* x *dina* vir "vlieg". Dit is bestaanbaar dat die !*gôu* by Budack en die *dou* (of, met realisasie van die nasaliteit in die klinker, *don*) van Van Reenen, essensieel allofoneer. Sonder die suigkonsonante en die uitgange geskryf, merk mens beter dat *gugou* en *godou* (of, met gerealiseerde nasaliteit *goedon*) dieselfde woorde kan wees, en wie die moeilikhede ken wat die ou dokumenteerders ondervind het om Khoekhoense woorde in die omgewing van suigkonsonante te "spel", sal geen twyfel hê dat ons hier inderdaad skriftelike voorstellings van dieselfde woord mág hê nie.

Dit kom dan hierop neer dat Willem van Reenen in Januarie 1792 by die huidige Windhoek 'n Khoekhoense nedersetting gevind het wat op die Herero's verower is is deur mense wat hulle *Goedonsies* en *Numaquas* genoem het, dat *Goedonsies* dieselfde stamnaam is as !*Gû-!gôun* wat Budack bykans 200 jaar later as 'n geldige benaming vir die Oorlamme nog in aktiewe gebruik opgeteken het, en dat, vir sover as wat die twee stelle name eenders is, soos ons meen, die Goedonsies 'n vroeë trek van die Oorlamme uit die Kaapkolonie is wat in besit van vuurwapens was, wat op perde kon beweeg, en wat soos 'n kommando hulle wil kon afdwing. Die naam beteken so ongeveer: die "Mense van Anderkant" of "van Oorkant". Die of-naam wat Van Reenen gee, *Numaquas,* beteken in sy eerste element dalk dieselfde, d.w.s. die "Maquas van oorkant".

Ons herhaal: vir sover korrek, gee Willem van Reenen hier 'n betroubare aanduiding van die Oorlamme se diepte en tyd van indringing, so ongeveer van 'n voortrek. Die naam mag meer sê. Dit lyk nie of die stamgenote in Groot Namakwaland, bv. die Rooinasie, Topnaars en ander, sterk kritiek op die indringers gehad het nie, d.w.s. in die vroeë tyd, omdat die groepnaam van *Goedonsie* neutraal klink, geen veroordeling bevat nie. Vir die stamverwante Khoekhoen was die Goedonsies geen gevaar nie, wel vir die Herero.

Dr Budack het gelyk gehad, dr Vedder ongelyk, volgens ons voorlopige bevinding. *Goedonsies* en *Gu-!nun* is nie dieselfde woord nie, en *Goedonsies* beteken nie "Skaapjagters" nie, maar die "Mense van Oorkant". Kyk verder **GUNUN**, ook **NAUBAXUGYEKIKXOEN.**

GOEMEES, KOOMIS

Gordon 1779 ms 4:21 "/Goemees kraal. Coers van 't bos n: t: o:. Captein is Euseep".

Campbell 1813:311 "Koomiss. (Chief unknown)".

Gordon het 'n lysie van "Namen der groote Namacquas Cralen" op 'n vel saamgestel soos hy dit deur ondervraging verneem het. Die lysie bevat 12 name, met "'Goemees kraal" as die laaste. Uit sy aanduiding kan ons hierdie 'Goemees nie goed lokaliseer nie. Campbell noem slegs die naam sonder meer in 'n lysie van 8 name, onder die hoof "Names of different tribes, and their chiefs, in Great Namacqua country". "Koomiss" is op een na die laaste op sy lys. Dit lyk redelik seker dat ons in albei gevalle met dieselfde groep te doen het. Albei woon in Groot Namakwaland, d.w.s. ten noorde van die Oranjerivier. Twee waarnemers het hulle inligting onafhanklik van mekaar ingesamel, iets meer as 30 jaar uitmekaar, en gee dit in 'n spelling en vorm wat 'n hoë graad van gelykheid vertoon, te meer as onthou word dat Gordon Hollands en Campbell Engels skryf.

Telkens gaan die naam uit op *-s*, die morfeem van die vr. ekv., en by stamname funksioneer dit as 'n kollektief, vgl. *//Áixa-/ãin* teenoor *-/ãis*. So kan ons naas !*Gomen* ook 'n !*Gomes* as 'n reëlmatige vorm hê.

Die vraag of die groot mate van uiterlike gelykheid tussen hierdie drie Groot Namakwalandse groepe bloot toevallig of in feite fundamenteel is, kan nog met geen sekerheid bevestigend beantwoord word nie. Maar so merkwaardig is dit dat die onderskeie name vir Gordon se "kraalskap", Campbell se "tribe" en die "natie", as term gebruik vir die !Gomes ('n vertakking van die ≠Aonin of Topnaars), aan die gevolgtrekking 'n hoë graad van waarskynlikheid gee, naamlik dat ons met een en dieselfde Namakwastam te doen het.

Ons stel naas mekaar: *'Goemees* (*-oe-* met Hollandse klankwaarde), *Koomiss* (*-oo-* Engels) en *Gomes* (*-o-* Duits). Dan vra ons verder besondere aandag vir Gordon se akuut voor die *'Goe-* waarmee hy 'n skerp tongslag wil aandui, hier denkbaar die akoesties skerp serebrale slag !, soos in "!Goemees kraal" (?). Campbell se *-miss* in *Koomiss* gee moontlik die nadruk aan.

Dan het ons nog 'n ander verband gelê, nl. tussen !*Gomes* en *Comeinkwas*, herskryf as !Gome-*//ãin-gua(s)*, wat Roos en Marais 1762 vertaal het as "Olijvenhoutsvolkeren".

As die bande korrek gelê is, soos ons meen, dan beteken Gordon en Campbell se groepe oorkant die Oranjerivier dieselfde as Roos en Marais se groep, eweneens bokant die Oranjerivier, almal in Groot Namakwaland, en hulle dieselfde as die !Gomen van Walvisbaai en hoër op, m.a.w. die grondwoord in al die gevalle is die Namaterm !goms = "olienhoutboom", moontlik oorspronklik verwysend na 'n vroeëre woonplek waar die *Olea africana* volop en opvallend was. Upinton 2821 AC aan die Oranjerivier was bv. bekend as "Olyvenhoutsdrift", so genoem deur eerw. C. Schroeder, en daar sou meer sulke plekke gewees het,

vgl. Leistner & Morris 1976:359 e.v. Die olienhout is baie hard en nuttig vir die maak van bv. knopkieries en vir brandhout. Vgl. o.a. Smith 1966:354, 356.

[GOLIATHS, BERSEBAERS] vgl. ook **HAIKHAUAS** en **KHAUAS** en **[ROOMANS]**

Kroenlein 1869 *Quellen* 12/520 "Das Ende unseres lieben friedfertigen Käpitans Paul Goliath am 15. April kam uns so rasch und unerwartet, dass wir es noch nicht recht fassen können, dass er nicht mehr unter uns weilt...Paul Goliath ist Ende vorigen Jahrhunderts im Dornfluss in der Nähe von Eben-Ezer in der Kolonie geboren. Er ist ein echter kolonialer Hottetentot..." [Dan volg daar indrukke oor hom van p.520 tot 525.]

Von Francois H 1896:79 "Die /Khauan-Hottentotten, die unter Paul Goliath nach vielem Herumwandern sich in Berseba niederliessen: sie lebten zuerst südlich vom Orangefluss, dann zwischen 1810-1820 bei Pella am Orange, zogen dann nordwärts an den Gr. Fischfluss, wo sie um 1840 noch ansässig waren; seit 1850 sind sie in Berseba. Sie hatten dabei Kämpfe mit dem Tseibstamm, den Veldschoendragern und den Fransman-Leuten auszufechten, die durch Viehstehlen etc. die Niederlassung in Berseba hindern wollten..."

Die groep het verskillende name gehad, soos "die Paul Goliath-Leute", veral toe sy aanhangers nie met die ander /Khauan van Ambraal Lambert wou saamtrek na Gobabis toe nie. 'n Ander naam vir hulle wat in die stukke van Kroenlein van Berseba voorkom, was die "Goliaths". Met hierdie Filistynse naam het hy uit die Kolonie gekom, en as leier en vredestigter het hy die "natuurlike" voorman van sy groep geword en die rang van kaptein gevoer. Vir Knudsen was hy 'n steunpilaar en, naas Bam, ook tolk (Bethanien en Guldbrandsdalen), vir Kroenlein 'n hulp en krag (Berseba). Kroenlein het 'n roerende"Charakterbild" van Goliath gegee na die afsterwe van hierdie Kai !noatse (Jy, waardige gryskop), lees die pryslied en die skets na in *Quellen* 12/520-525. Die naam is gewoonlik aan iemand gegee wat deur sy liggaamsbou aan die reus van Gath laat dink het teen wie Dawid geveg het.

Die **ROOMANS** is 'n onderafdeling ('n "Zweig") van die Goliaths van Paul.

[GOLIATHS (REGSHANDE)]

Wangemann 1872:1/51 "[Die Koranas:] Es sind folgende [Stämme:] 1. Am cakua oder die Rechthände, mit dem Häuptling Goliat, auf unsern Stationen Bethanien und Hebron wohnhaft..."

Stow 1905:295 [Name van Korannastamme, daaruit nr 8:] "The Regt-Staanders, those who stand for the right. These people have obtained the name of Goliaths, from one of their chiefs".

Dit is alleen nodig om te stel dat die Amcakua [Am-/khá-gua] of Regshande vir 'n vertakkinkie van hulle nog 'n naam gehad het, en wel die van hulle hoofman. Dit is 'n patroon wat in bewoë tye dikwels toegepas word in die geval van 'n deurdrywende leier. Die Regshande wat saam met die Towenaars die kern van die ≠Nu//ais uitgemaak het en 'n afdeling van die Groot Korannas was, het nie saam met die hooftrek langs die Hartsrivier opgetrek na Mamusa nie, die latere Schweizer-Reneke, maar het heeltemal suidwaarts afgeswenk na Bethany waar hulle en die Towenaars deur eerw. Wuras as sendeling bearbei is. Dit was in 1834. Aan sy aard getrou, het Goliath toe hy die bewind oorneem, blykbaar hier onrus gestook, onvrede laat ontstaan, en weggetrek, eers na Platberg en toe na Hebron (voorlopig altans). Hy het 'n soort van generaalsnatuur gehad. Goliath was 'n neef van hoofman Jan Taaibos. Goliath se Hollandse naam was *Ysterbek (Ijzerbek)*, in Kora */?Uri-kx?amma*, letterlik "Yster" en "mond", maar dit was klaarblyklik onder sy verafrikaanste naam dat hy asook sy volgelinge bekend was wanneer hulle hulle na hom benoem. Goliath Ysterbek se naam en optrede verskyn in geskiedenisboeke, of lees na in Engelbrecht 1936:51 e.v.

GOMACHADAMARAS

Van Reenen Wm..1791 in VRV 15/1935:312 "Van de Rheniusbergh is door den ondergeteekende afgezonden landwaards in: Pieter Brand met zeven basterd Hottentotten na de Cammaka Damaras..." Aldaar 314 "Ook wierden wij door de Damrassen [verstaan: die Bergdamaras] verzekerd dad nog neegen dagreyzens van de plaats mijner terugreize een volk woonden, die de Commaka Dammeraas (of Beesten Dammeraas) genoemd wierden, terwijl zij rijk in runderbeesten zijn..."

Campbell 1813:311 "The people are divided into two classes, the rich and the poor... The poorer sort cover themselves with grass and cow dung: the richer are clothed with cow skins... The poor Damaras are called Gauw [vgl. **CHOUDAMARAS**], and the rich Goomacha..."

Schmelen 1814 in Moritz 1915:212 "Sprach mit einem Damara namens Kairissip... Er erwähnte vier Arten von Damara, namlich die Gaudamaras, Gomeggedamaras..."

Thompson 1827 in VRV 49/1968:66-7) "The clans [nl. van die 'Damaras'] nearest to the Colony [Kaapkolonie] are known by the names of the Ghoup

[verstaan: Chou- of Bergdamaras], the Nevis, the Gomaqua [ons *Gomacha*] and the Kurars..."

Knudsen 1844 ms s.p.. "Die Damras werden in 3 Stämme...getheilt. I. Die Viehdamras, welche dunkel von Farbe sind und fast dieselbe Sprache haben wie die Kaffer [verstaan: die Xhosas en naburiges] und Zulu, nur ohne Schnalztöne... Diese [die Viehdamras] sind reich an Vieh..." Dieselfde 1844 in Moritz 29/4:146 "Der Namab nennt die Vieh- oder Ebene-Daman mit dem Namen Kamacha-Daman, welches 'Viel Rindvieh-Daman' heisst". Weer soos in Moritz 29/4, nou 147 "Ka [hy praat nou oor die uitgang *-ka* van *Kamaka*, d.i. oor die slotdeel] ist die zweite Genusendung vom Plur. Masc. und Kamaka-Damab würde deshalb in gewissen Satzzusammenhang 'der Ochsen-Damra', der 'Damra der Ochsen' heissen, während cha 'viel' bedeutet und kama oder koma (ohne Endung weil es mit cha und damab zusammengezetzt werden soll), Rindvieh bedeutet, also Kamacha-Daman = Rindvieh viel Damras, d.h. 'viel Rindviehdamras' oder 'Damras, die viel Rindvieh' haben..."

Ons het hier 'n geval wat geen etnonimiese moeilikhede oplewer nie. Eintlik moet die artikel **CHOUDAMARAS** hierby gelees word. Die benaming *Gomachadamaras* loop ongeveer parallel daarmee. Die grondwoord is *gamà* of *gomà* vir "os" of "bees" (vgl. o.a. Kroenlein 1889: 73 en 107, vir ou vorme Nienaber 1963:214-5, 345-7 en 411-4), en die suffiks *-cha* is soos Nama *xa* vir "baie, veel, ryk aan" ens. Ons het 'n baie klein seleksie uit 'n groot aantal uittreksels gegee, en in almal wat ons het, is die verklaring soos hier, behalwe dat dit lyk of Campbell die gehoorde met die karosbekleding verbind het. Die naam slaan op die rykdom van die Gomacha-damaras aan horingvee, vandaar dan die ooreenkomstige Afrikaanse name van "Vee-, Bees- of Os-damaras", daarnaas ook "Vlaktedamaras", in Duits "Ebene-damaras" by o.a. Knudsen, vanweë die feit dat die beeste weiding moet hê, en die weiding vind hulle nie in die berge nie, maar in die vlaktes. Hierdie bepalende element van "bees" (*gamà/gomà*, met dieptoon) kom daarvan dat die Bergdamaras kontrasgewys verarm was en geen beeste besit het nie. Albei groepe is swart, ook fisiek uitkenbaar as behorende tot die negerrasse, en dié gelykheid is in die naamgewing van die Khoekhoen bemerkbaar. Die eerste negergroepe met wie die noordelike Khoekhoen in aanraking gekom het, was, anders as die Khoekhoen, swart van huidkleur, en daar het ongetwyfeld ook belangeverskille ontstaan wat tot oorlog gelei het met die uiteinde dat hierdie Swartes, later bekend as o.a. Bergdamaras, as onderworpenes besitloos gemaak is en knegte van die Namas geword het, en gehou is. Die naam vir hulle was onder meer "Dam(a)ras" of variante daarvan. In die ou dokumentasies is "Damarakwas" ens. 'n sambreelnaam.

In die tyd moes daar weer 'n tweede (of latere) volksverhuising plaasgevind het van dieselfde (of na-verwante) negervolk. Ook hulle is deur die Khoekhoen *Damras* genoem. Twee swart volkere het dieselfde naam gedra, en wel teen die tyd dat hulle in die lig van die geskiedenis tree. Toe het die behoefte ontstaan om te onderskei tussen hulle, die oues en die latere aankomelinge, laasgenoemdes ryk aan vee en moed, aggressief, met volkstrots. Daar was dus groot verskille tussen die twee Swart groepe, die een besitloos, oorheers, sonder moed, en sprekende die taal van hulle veroweraars, die Namataal, die ander groep egter nog tradisievas. Die treffendste verskil is uitgedruk in die naam van *Gomachadamaras.* Tans is daar 'n ander naam wat algemeen geword het, die eietaalse naam van *Herero's.*

GOMADAMAS kyk **GOMACHADAMARAS**

Schultze 1907:324 "Der reiche Viehbesitz um den sich die ganzen Kämpfe drehten, hat dem Herero den Naman goma-damab, d.h. 'Rinderkaffer', gegeben..."

Dieselfde gedagte as in **GOMACHADAMARAS** lê aan hierdie term ten grondslag, die element *-cha* (*-xa*) = "ryk aan" is nie aangeheg nie, en die *-b* gee die ml. ekv. hier aan, origens is hulle wisselname.

Vir ons iets nuuts is Schultze se terugskouende opmerking by sy volgende sin (nie aangehaal nie!) dat *Goma-damab* deur die Khoekhoen as 'n spotnaam bedoel was. Ons is so vry om 'n vraagteken hierby te stel.

GOMEN [Bergdamastam], vgl. ook **GOMEN** (≠**AONIN**)

Vedder 1923:10 [Nr 4 in sy Lys van Bergdamarastamme:]. "*Ome(n).* Sie wohnten in alter Zeit am Omuramba-omatako, besetzten das Gebiet bis zum Waterberg und liessen sich später in der Umgegend von Omaruru und Okombahe nieder".

Zachaeus 1928 *Quellen* 2/46 "Der Bergdamastamm, der jetzt in Okombahe wohnt, wohnte früher im Sandveld hinter Okahandja. Sie werden die !Gomen genannt. Sie wurden im Sandveld von den Nama verfolgt, da flohen sie in die Gegend von Otjimbingue, Karibib und Okombahe".

Swartbooi D 1928 *Quellen* 2/100 "Als die Zwartbooi nach !Am-eib zogen, wohnten die !Gomen am Bockberg. Ihr Kapitän hiess /Uichab".

Eliakim //Hoebeb-Okombahe s.j. "!Omen: Bergdamasippe im Erongo, 'bei denen die Haare früh grau werden'", aangehaal deur pastor Fr. Rust as 'n persoonlike mededeling, vgl. Kr.-R. 1969:327.

Twee inheemse Namasprekendes het dit oor dieselfde naam vir dieselfde groep, //Hoebeb van Okombahe 2115 AD gebruik die gedevelariseerde vorm !Omen, verklaar dit en lokaliseer die !Omen in die omgewing van die Erongoberge 2115 DA, en Zachaeus gebruik die ouer en nog gevelariseerde vorm !Gomen, noem die !Gomen nog 'n stam, en versprei hulle oor 'n groter gebied wat in sy kern dieselfde is as by //Hoebeb. Ook Swartbooi besig die ouer en gewoner vorm !Gomen wat vroeër aan die Bokberg gewoon het, 'n alternatiewe naam vir die Erongoberge, soms ook vir Ameib 2115 DC. Die hele gebied, by al vier segsliede in feite dieselfde, was geleë in wat ook as "Damaraland" bekend was in daardie tyd. Boonop gee Swartbooi die kapteinsnaam /Uixab (wel "Klipperige/Bergagtige") , bepaald gelyk te stel met /Unubeb /Uixamab of Jan Uichamab, op 'n tyd hoofman van die !Gomen van Sesfontein. Dit lê 'n duidelike band met die !Gomen van "Damaraland" en die !Gomen van !Nani-/aus of Sesfontein.

Die vraag wat hom voordoen, is of hierdie !Omen/!Gomen wat voorgestel word as 'n "stam" of "sippe" van die Bergdama in of by die Erongoberge, familiaal en nasionaal dieselfde is as die !Gomen (Topnaars) van Sesfontein, 'n groep wat op sy beurt verwant is aan die Topnaars van die Kuisebkom. Is die drie groepe net geografies geskei maar fundamenteel verbonde? Vir ons lyk dit of dit die geval is. "Bergdama" is blykbaar gegee op grond van die numeriek oorheersende Bergdamagroep in wie se gemeenskap die !Gomen van !Gomen//gams hulle na die trek van Walvisbaai af bevind het en met wie hulle deur taal en kultuur verwant is en met wie hulle assimileer. Indien juis, dan is hierdie sogenoemde "Bergdama"-groep !Gomen gewoon net 'n vertakking van die kerngroep. Hulle afskeiding is deur die geskiedenis gemotiveer. Met Zachaeus se mededeling in gedagte kon die trek waarskynlik langs die Swakop na Otjimbingwe beweeg het, oor Karibib met die Khanrivier, na Omaruru en die Okohambelaagte, weswaarts daarvandaan. Hoe ook al, die verklaring van die naam !Omen/!Gomen van hierdie "Bergdama"-groep is wel dieselfde as wat behandel is onder **GOMEN (≠AONIN)**, alwaar. [Vir die develarisasieverksynsel die een en ander in Nienaber 1963:186-8].

GOMEN (≠AONIN), kyk ook **COMEINIKWAS, GOEMEES, GOMEN** [Bergdamastam], en **[TOPNAARS]**

Schinz 1891:111 "...≠Aunin!gomen, Häuptling Piet Eibib (Gurib), Wohnsitz Walfischbai".

Schultze 1907:172 "Naman nennt der Hottentot diejenigen Stämme, die seit alters her im heutigen Gross-Namalande ansässig sind. Das sind 1. die

≠*Aonin* oder !*Gomen*, ... die Topnaars der Buren..."

Hoernlé 1925:5 "The other two major groups of these Nama people, the //O-gein... and the ≠Aunin or Topnaars or !Gumin... claim to be offshoots from the Rooi Natie, and the Rooi Natie on their side support this claim..." Aldaar op p. 6 "An alternative name is the !Gumin of which I do not know the maening".

Petersen I 1928 *Quellen* 2/37 "Viele von ihnen [die Topnaars] sind nach Zesfontein im Kaokoveld gezogen. Diese werden von uns jetzt !Gomen genannt, obschon sie zum Stamm der ≠Ounin gehören. !Gom mit Tiefton heisst im Nama das Erstarren des Wassers zu Eis. Vielleicht nennt man sie so, weil es in Zesfontein wegen der Nähe des Meeres kälter ist als im Inlande".

Swartbooi D 1928 *Quellen* 2/100 "Es sind mir folgende Namastämme der alten Zeit bekannt. Die !Gomen. Sie wohnen jetzt in Zesfontein im Kaoko. Sie gehören zu den ≠Ounin oder Topnaars, die in Walfischbai wohnen. Als die Zwartboois nach !Ameib zogen, wohnten die !Gomen am Bockberg. Ihr Kapitän hiess /Uichab..."

Zachaeus 1928 *Quellen* 2/46 "Der Bergdamastamm, der jetzt in Okombahe wohnt, wohnte früher im Sandveld hinter Okahandja. Sie werden die !Gomen genannt. Sie werden im Sandveld von den Nama verfolgt, da flohen sie in die Gegend von Otjimbingue, Karibib und Okombahe..."

Vedder 1966:115 "...the ≠Ounin, also called !Gomen... were settled in the territory of Walvis Bay. Probably these constitute the remnants of earlier coast-tribes".

Köhler 1969:101 "Vorausgesetzt, dass die Schreibung !Gomen den Namen richtig wiedergibt, liegt es nahe, !*Gomen* mit dem Verbum !*gome* 'stumm sein' in Verbindung zu bringen. Die Endung -*n* wäre in diesem Falle — wie in ≠*Aoni-n* — die Bezeichnung des Commune pl. von !*gome-b* der Stumme (Kroenlein 1889:121), so dass !*Gomen* als 'stumme Leute' oder 'die Stummen' zu übersetzen ist. Der Name 'die Stummen' oder 'die Tauben' kommt gelegentlich auch bei anderen Völkern vor, um Nachbarn zu bezeichnen, die einen abweichenden Dialekt oder eine abweichende Sprache sprechen und mit denen man sich schwer oder gar nicht verständigen kann."

Rust Fr in Kr.-R. 1969:127 "!*gomé*: verstummen; stumm; ...!Gomén: Stammesteil der ≠Aunin im Kaokoveld (Sch)".

Eliakim-//Koebeb s.j. in Kr.-R. 1969:327 "!Omen: Bergdamasippe im Erongo, 'bei denen die Haare sehr früh grau werden'".

Krenz in Nienaber-Raper 1980:350 "!Gomen//gams = Walvisbaai, bedeutet: 'Topnaar-Wasser'. !Gumen sind die Hornspitzen der Ochsen, und im

Kriege die den Feind umfangenden Heerspitzen-Flügel..."

Moritz W 1980:2/2 (39) "Die Topnaar haben noch einen weiteren Namen,... !Gomen ... Der Lehrer Immanuel Ruiters (sagte mir), dass Walvisbaai von den Topnaar entweder ≠Aunin//game (Topnaar-wasser) oder auch !Gomen//game genannt werde. Letzteres bedeute soviel wie 'trübes Wasser'". [Pastor Moritz het in die *Deutsches Kolonialblatt* van 1905 verwysing na "Gomes-Topnaar" gevind, en dat hulle kaptein Jan Uichamab sy groep se aansprake op Sesfontein kon laat geld op grond van 'n oorkonde van 4 Julie 1885, en Moritz besluit:] "!Gomen ist danach die Bezeichnung für eine bestimmte Stammesgruppe".

Die naam word in hierdie vorm betreklik laat gedokumenteer, altans, in die bronne wat ons kon raadpleeg. Ons sal later aantoon dat dit heelwat ouer mag wees, maar dan in 'n enigsins afwykende vorm. Ook opvallend is die feit dat dit in ons sitate altyd met die suigkonsonant, en wel met dieselfde suigkonsonant, geskryf word. Dit is al 'n groot hulp in die soek na sy betekenis. Die verklarings sal straks egter uitwys dat hierdie !Gomen/!Gumin, en gedevelariseerd, !Omen, nie altyd met dieselfde tonologiese kontoere gehanteer is nie.

Ons kyk net eers vlugtig na die grense tussen die ≠Aonin en die !Gomen. Die sitate laat vermoed dat daar twee soorte !Gomen is, die een wat 'n vertakking van die Bergdama is, die ander wat 'n vertakking van die ≠Aonin is, of: die een wat veral in die gebied rondom of noord van die Erongobergstreek gevestig is (in Damaraland), die ander wat in Sesfontein gevestig is (in Kaokoland). In **GOMEN (Bergdamastam)** het ons bevind dat in albei die gevalle daar etnies sprake van een en dieselfde "stamgroep" is wat as gevolg van die besondere historiese verloop nou geografies geskei is. Daar is dus net één soort !Gomen.

Dit het gebruik geword om die "tuisblyers" by die !naravelde die ≠Aonin of (in vertaling) die Topnaars te noem, gevestig veral suid van Walvisbaai en in die Kuisebkom, en die "weggetrektes" na die Okombahe-streek en na die Sesfontein-area as die !Gomen, hulle etniese verwante. Hoernlé se ≠Aonin en !Gumin is net alternatiewe name, blykbaar Schultze ook en Vedder ("...the ≠Ounin, *also* called !Gomen...") . Rust beskryf die !Gomen as 'n "Stammesteil" van die ≠Aunin, en die ander segsliede na Hoernlé impliseer dit, nl. dat !Gomen net 'n gerieflike manier is om te praat van daardie ≠Aonin wat in Kaokoland woon.

Die twee name dui dus op die geografiese skeiding, nie op 'n etniese skeiding nie. Mens kan sê die !Gomen is die Sesfonteinse ≠Aonin. Trouens, daar is nog oorlewerings oor die trek na Sesfontein. Moritz 1980:39 het hoofman Jakobus

Stevenson in 1969 ondervra. Stevenson is deur sy mense aangespreek as Oupa Akel, vir Argyll, 'n Skot van wie Oupa Akel afgestam het (nota van dr KFR Budack by die artikel).

Oupa se storie kom in kort hierop neer. Die ses seuns van mev. !Goabes van Rooibank 2314 BA het in opstand gekom teen kaptein Piet //Haibeb //Gamab en moes padgee. Langs die strand het hulle in 'n groot tentwa tot aan die mond van die //Hu!ab 2013 DC gery, daar vir hulle eers weer uitgerus, en is toe verder noordwaarts tot hulle by die waterryke plek uitgekom het wat gedoop is tot !Nani-/aus (= Sesfontein), op 1913 BA. Hulle is dan ≠Aonin wat om politieke redes weggetrek het na die "verre noorde". 'n Kortbegrip van hulle lotgevalle kan verkry word deur die lees van o.a. Miller se artikel in deel 9 van SESA 1973:589.

Om saam te vat: !Gomen is gebruik vir die ≠Aonin wat weggetrek het na Sesfontein in Kaokoveld, en vir die ≠Aonin wat, na lang omswerwinge en baie gevegte, oor Otjimbingwe na die Sandveld weggetrek het en toe weswaarts beweeg het, tot waar hulle voorlopig tot rus gekom het in die Okombahekom, 2115 AD. Tans is dit 'n reservaat bestem vir die Damaras met wie die ou !Gomen taal en kultuur gedeel het en in wie hulle so opgegaan het dat hulle vir sommiges 'n "Bergdamasippe" is.

Die vraag moet nogtans gestel word of ons te doen het met twee name vir dieselfde stam dan wel met net een naam. In ons bronne word die oudste dokumentasie, nl. die van Schinz, gegee as *≠Aunin!gomen*. Hulle kaptein is Piet Eibib [//Haibeb//Gamab]. Moritz het die samegestelde naam *Gomes-Topnaar* uit 1905 teëgekom. Hulle kaptein was /Uixamab. *Gomes-Topnaar* is die Blankes se uitspraak van !Gomes≠Aonin, die dele hier net omgestel. Dit lyk soms of Schinz se opgawe wat op die Topnaars van die Walvisbaaigebied betrekking het, 'n kollektief is, 'n eenheidsnaam vir die stam waarvan hy die getal op 200 siele stel. Ongelukkig vertel hy omtrent niks oor hierdie mense nie en sy gegewens verskyn net in die tabel. Hoe ook al, ons is aangewys op 'n moontlike rekonstruksie. Dan waag ons die opinie dat Schinz se naam wat blykbaar in hoofsaak die Walvisbaaier benoem, ook maar saamgestel is uit twee dele, elkeen ter benoeming van 'n stamdeel, waarvan dit veral die !Gomen is wat in die onmiddellike of nabye omgewing van Walvisbaai aangetref is, deel vormende met die ≠Aonin tussen hulle maar meer langs die Kuiseb suidelik van hulle waar die ≠Aonin die !naravelde beheer het.

Dit bring ons by die betekenis van !*Gomes* of !*Gomen*. Sommige van ons segslui verswyg die saak, Hoernlé het wel navraag gedoen maar het niks om mee te deel nie, enkeles verwys na Schinz se verklaring (bv. Rust 1969, aangehaal,

en Budack 1972:247, nie aangehaal nie), en dan is daar vyf pogings, almal verskillend van die ander, hoewel elke eksponent tot grondslag die naam neem met die serebrale suigkonsonant.

1. Petersen verbind die naam (met "dieptoon", d.w.s. as !*Ĝomen*) met verstywing, bv. van water tot ys, of van vet tot hardheid. Sy gissing oor die rede is nie oortuigend nie vir sover hy meen dat dit as naam in Sesfontein ontstaan het.

2. Köhler verbind dit met !*gomē* = "stom wees", !*Gomēn* is dan die "stom mense", stom in die sin van mense wat 'n taal praat wat vir die ander moeilik of onbekend is. Let op die toonverplasing na die tweede lettergreep: middeltoon op slotsillabe.

3. //Hoebeb, uitgaande van die gedevelariseerde variant !*Omen*, verklaar die naam as betekenende die mense wie se hare baie vroeg grys word.

4. Krenz meen die naam het 'n militêre grondslag en verwys na die manier van aanval met twee flanke soos horings wat die vyand wil omsluit.

5. Ruiters (by Moritz 1980:39) se weergawe stel 'n verband met "trübe" en dink dan miskien aan die Namawoord ≠*gomaxa* (Rust 1960:62), maar hy vertoon die palatale suigkonsonant ≠, nie die serebrale wat die ander gehoor het nie, net soos ook die onderwyser self in sý opgawe van !*Gomen*, tensy in sy dialektiese omgewing ≠*gomexa* uitgespreek word as !*gomexa*.

Vir ons voeg nie een van die vyf verklarings taalkundig en sinmatig so goed dat alle twyfel ter ruste gelê word nie. Hulle is almal van betreklik resente datum, die oudste is ongeveer 'n halwe eeu gelede geopper, en hulle is almal klaarblyklik gebaseer op moontlike assosiasies wat 'n woord soos !*gome* kan oproep. Petersen self kan moeilik sy afleiding onomasties sinvol maak, en behalwe Köhler wend die ander geen poging aan om die "kloutjie by die oor te bring" nie.

Ons meen die naam is veel ouer as wat die sitate hierbo te kenne gee. Die naam is al opgeteken in 1762, meen ons, nl. in die verslag van Roos & Marais, en saam met die naam word ook die ou verklaring gegee, 166 jaar ouer as dié van die onderwyser Isak Petersen. Roos & Marais plaas die "natie" Comeincquas ses of sewe dagreise ten noorde van die Oranjerivier in 'n dorre landstreek in die buurt van die hoë berg Comma (Klein Karasberg?) Die geval word verder beredeneer onder **COMEINKWAS**, alwaar. *Comeincqua* beteken "Olijvenhoutsvolkeren". Die Wilde-olienhout is die *Olea africana*. Sy Namanaam is die !*goms*, net soos !*Gomen* ook met die serebrale suigkonsonant. !*Gomen* kon dan wel in vroeër tyd ook dieselfde hoogtoon gedra het. Die Comeinkwas, uit Roos & Marais se gegewens te translitereer in sy moderne vorm as !*Gomen-//ái-gua(s)*, letterlik: "Olienhout-volk-mense", het as volksgroep nie verdwyn nie, soos bv.

Gordon gedink het, maar was 'n selfstandige volksdeel reeds vroeg op pad na so ongeveer die omgewing van die Namib suidelik van Walvisbaai, heel tentatief en met voorbehoude so gelokaliseer by wyse van afleiding.

Nota: Die !Gomen, deel van die ≠Aonin of Topnaars, met hoofsetel op Sesfontein, het onder sy kaptein Jan Uixamab ondergegaan. Opstand teen die regering, en daarbykomende droogte en hongersnood, het die sieletal laat wegkwyn. Sendeling Reichmann wat vroeër onder hulle gewerk het en 'n bloeiende gemeenskap sien tot stand kom het, was in 1900 daar op besoek en vat sy indrukke so saam (BRM 1901:44): "Bei dem Gesamteindruck konnte ich mich des Gedankens nicht erwehren, dass der Stamm Uichamabs aufgehört hat zu existieren, wenigstens ist er nahe daran". Reichmann se weemoedige voorspelling is bewaarheid.

GONAKWAS kyk ook **MACHANAN, MAKENANEN**

[Chronologies kom **MAGHANAN** en **MAKENANEN** eerste].

Schrijver 1689 in RZA 1922:111 "Hijkon vertrok...na sijn kraal, sijn buurluijden verhaalden ons dit naarvolgende: ...de Damaquas... leggen an de zeekant... verders leggen nog drie naties an de zeestrand, die rijkelijk van beesten versien zijn... Ganumqua, Namkunqua, en Gonaqua, van dewelke de Inquahase Hottentots de dagha ruijlen..."

WA van der Stel *Deductie* 1702 in 1897:134 [die verhoor van aangeklaagdes wat aan die veerooftog in 1701 deelgeneem het, vertaling van Leibbrandt:] "After having travelled thence [van die "Horisons"] 14 or 15 days journey, they [die Vryburgers] ...attacked the kraals of the Genocquas [by die ander getuies gewoonlik 'Gonoquas'] whom they robbed of all their cattle, more than 2,000 in number, besides a large quantity of sheep..."

Beutler 1752 in RZA 1922:186 "Den 24 [Mei] ...quamen op den middag in een cloof by een claar lopend rivier alwaar wy stil hielden, noemde deselve de Gonaquas cloof omdat alhier de Gonaquas natie wonen..." [Volgens Forbes 1965:14-5 was hulle by die waterskeiding "between the Bushmans and Assegai Bush rivers...the course followed...must have taken them towards the confluence of the latter with the Kariega..."] Aldaar 288 "...capt. Ruyter... men verstond van hun, dat sy geen Gonaquas maar Hoengeyquasnatie waaren, en dat de eerstgenoemde altemaal onder de Caffers woonden en haar diende, dat hy Ruyter sijn vee, om het rooven des Bosjesmans te bewaaren onder de Caffers gesteld hadde, en ten laatsten dat sijn land van het Damasonquas land tot aan de riviere Chijs Cham-

ma [Keiskamma] strekte". Aldaar 310-311: "...tegenswoordig (wonen) by hun [nl. by die 'Kaffers' of Xhosas] en met haar [die Xhosas] vermengt sijn de Gonaquas Hottentotten die de Kaffers voor knegten en in oorlog tyden ook wel voor soldaaten dienen; haare kleedingen en levenswyse sijn eeven een en deselfde en sy trouwen ook onder malkander sonder onderscheyd en de kinderen die uyt sulke huwelyken voort komen sijn soo swart niet als die der Caffers, maar na de geel of bruyn kant... deese twee dus vermengde natien souden na gissing... wel sterk sijn in de twaalf duysend zielen..."

Sparrman 1772 in VRV 1977:15 e.v. "We now... (took) the lower road by Van Staadesrivier ...and...we were visited by eighteen *Gonaquas*-Hottentots...They are certainly a mixture of Hottentots and Caffres, as their language had an affinity with that of both these nations; but in their utterance..., in the natural blackness of their complexions, in the great strength and robustness of their limbs, and lastly in the height of their stature, they bore a greater resemblance to the Caffres, several of whom they likewise had at that time among them...Both Gonaquas and Caffres differ from other Hottentots in this particular, that they make use of circumcision..." Aldaar 230 "At this place, crossing Boshies-mans-rivier, we went up to a craal of *Gonaquas* Hottentots..." [Moodie 1960 III:92 noem hierdie Gonakwas "Gonna Hottentots"]

Paterson 1779 in 1789: oor 'n kraal oos van Sandflats/Sandvlakte (tans Paterson): "here are some kraals belonging to the tribe of Hottentots called Chonacquas. These people are much darker in their complexion and better shaped than any other tribes I had before seen. Whether this difference arises from their mixing with the Caffres, several of whom dwell in this part of the country, or from any other cause, I could not ascertain. It is not very uncommon for the Caffers and Chonacquas to quarrel, which generally ends in an engagement. In these encounters several hundreds of the Caffers sometimes unite to oppose their enemies, who very seldom bring a proportionate force into the field, but the dexterity with which the Hottentots use their bows and arrows, and the practice of poisoning the latter, render them very dangerous enemies to those who only use the Hassagai. The disputes between these people generally originate about cattle, of which both nations are extremely avaricious. We directed our course eastward to the Boschmans River, and at noon I visited a kraal belonging to a Hottentot captain called De Royter. This man has upwards of 200 Hottentots and Caffres in his service, and a few hours before our arrival had fought against a number of Caffres, had beaten them off the field, and taken many of their cattle".

Gordon 1779 ms brief aan Fagel: "De eenigsten [onder die 'Hottentotten'] dewelke men nog een Horde [in die sin van 'stam'] kan noemen, legt op onse grensen, bij het Cafferland, het zijn de Gounaquas, dog veel met Caffers verbastert. Hun Chef is een goed man, wordende door de onsen Ruiter, en door de Caffers [Xhosas] Cosjoo [by o.a. Paterson 'Kohla or Reuter'] genaamdt: Desselfs hottentots naam kan niet met onse Letters geschreeven worden. Hij heeft nog omtrent Twee honderd, so mannen, vrouwen en kinderen bij zig..."

Lichtenstein 1803-6 in VRV 10 1928:367 "That by which they are most generally known is the Gonaaquas, but by the colonists they are ausually called Mambuckis; the Koossas call them Imbos, in Van Reenen's Journal they are called Hambona..."

Campbell 1813:95 "Albany (formerly called Zure-Feld) was once the country of the Gonaquas, a nation now extinct, in consequence partly of intermarriage with the Hottentots on the one hand, and the Caffres on the other, but chiefly by the murders committed by the Caffres..."

Bleek 1858:23 "Mr Boyce...states that he, 'in the indulgence of his curiosity, once engaged in the task of compiling a sketch of the grammatical peculiarities of the Hottentot language as spoken by the Gonaquas, now scattered in Kafirland; but relinguished the undertaking in consequence of its apparent inutility'".

Wallmann 1858:50 "...die Südküste des Kaplandes. Sie war noch im Anfange des vorigen Jahrhunderts vom Kap bis zum Kai von rüstigen Hottentotten-Stämmen bedeckt. Der Kai...bildete die Grenze gegen die Kaffern. Hier hielt im wasser- und weidereichen Lande zwischen 'Gamtoos [lees: //Gamtoos] und Kai der mächtige Stamm der 'Gonaqua [lees: //Gonaqua] die Grenzhut, woher er auch seinen Namen — 'die Zusammenstossenden' -- führte".

Fritsch 1872:268-9 "Die *Gonaqua* (wörtlich die 'Zusammenstossenden'), damals wie es scheint nicht besonders bedeutend, müssen in der Folge viel mächtiger gewesen sein, da ihr Name sich bis auf den heutigen Tag erhalten hat, und noch starke Ueberreste des Stammes in der ganzen östlichen Provinz und Kafferland auftreten..."

Wangemann 1872:1/38 "Nach der Grenze des Kafferlandes hin hatte sich eine Bastardbevölkerung aus Kaffern und Hottentotten gebildet, die Gona oder Gonaquakaffern, deren Häuptlinge Pato, Jan Tsatsoe und Kama zuerst die Aufnahme der Evangelii beförderten".

Hewitt 1920:310 "It seems clear that the Gonaqua were quite distinct from the Western Province Hottentots... and from the Caffres [Xhosas hier]". Aldaar 311 "During his journey from the Sundays River to the neighbour-

hood of Somerset East and the Great Fish River, Le Vaillant [hy skrywe oor sy besoek in 1782, *Travels* I/375] met no other tribes than Gonaqua. He writes: 'All this country is inhabited by hordes of Gonaquais who differ essentially form the Hottentots of the colonies'.... Aldaar 313 "From the facts furnished by Le Vaillant and Paterson, it is clear that in those days the Zuurveld and the lower portions of the Fish River Valley was the home of the Gonaqua, a pastoral race quite distinct form true Bushmen..." Aldaar 314 "We have seen that historical records prove the occurrence of Gonaqua tribes on the coast of the Eastern Province for more than a century. It is also very probable that these same people were the recent strandloopers of our coast. The evidence is mainly furnished by the statements of present-day Kaffirs. In the native location at Port Alfred, and elsewhere along the coast, there are still to be found people who call themselves 'Gonna Kaffirs'. They are generally regarded merely as cross-breeds between Kaffirs and Hottentots, but most probably include remnants of the original Gonaqua race. It is these Gona Kaffirs who are specially fond of a shell-fish diet. According to information received from Mr E. Jordan, who carefully questioned an intellligent Gona on this point, all the Gona Kaffirs eat shell-fish, regarding it as their natural food. On another occasion, the same gentleman submitted a specimen of erthenware found near a shell-mound at Port Alfred for identification by natives in Grahamstown. The reply was: 'The Gonaquas made these pots, baas'. I have examined the pottery in question, and find it to be typical strandlooper as described by Dr Peringuey".

Botha 1927:31 "...the Cochoqua were ruled by the chief Cocho and the Gonaqua by Gona. In the Vanrhynsdorp district we find Konaquas Berg, probably referring to the latter..."

Soga 1930:110 "(We) meet here with an unusual suffix, 'ebe', as the terminal to the name Magoss*ebe* [by *(A)ma-Xhosa-ebe*]. this same suffix is found attached to the name Gqunikw*ebe*. It is either some obsolete form of a Bantu tribal suffix, or is of Hottentot extraction..."

Maingard 1934:504: "The *Gonaqua* mean 'the foreign men', < ≠gona, 'alien', 'foreign' (cp. Wuras, *Vocabulary of the Korana Language* under 'alien'. The alveolar click ≠ is made certain by comparison with *Gqunukwebe,* the Xosa clan which represents the Gonaqua, as it regularly corresponds to the palato-alveolar click (q) of Xosa (Meinhof, *Hottentotsche Laute und Lehnworte im Kafir,* p. 56), which has no alveolar click. But why should they be called 'aliens' or 'foreigners' by themselves or by the other Hottentots? We know something of their history, but nothing of their prehistory. Perhaps it may not be rash, in view of the large body of evidence of

foreign intrusion of the east coast of Africa, and in the light of the coincidence of the Gonaqua country with the eastern portion of one of the culture areas postulated by Dr Laidler's pottery studies, to suggest that they perpetuate the memory of an earlier type of culture. Here, at any rate, is a riddle which should be solved by an intensive study, archaeological and other, of these districts of the Eastern Privince."

WAT 1957:3/353: "*Gonnahottentot.* (verouderd). Waarskl. (ras)egte, regte Hottentot: in 'n lys in *Die Afrikaanse Patriot* (1896) noem mej. J. Henning... die woord gonnahotnot..."

Theal 1964:95 "The manner in which Hottentot tribes were formed...: They usually took their distinctive titles from the name of the chief under whose guidance they commenced to lead a separate existence, by adding to it the suffix qua, which signified the people of, thus the Cochoqua were the people of Cocho, the Gonaqua the people of Gona..."

Theal 1964:2/143 [herdruk Struik] "By this time these (these Xhosa fugitives) [wat Tshiwo se hoofbeul Kwane onder die Gonakwas weggesteek het omdat hy hulle nie wou teregstel nie] were so mixed in interests and family connections with the Gonaquas that separation was impracticable. A large section of the [Gonaqua] horde thereupon received Kwane ['n Xhosa] as its chief, and was thenceforth regarded as a Xhosa clan. In the time of Cungwa, third in descent from Kwane, we shall find it a formidable enemy of the colony. It had entirely adopted the Xhosa language and customs, and termed itself the Gunukwebe (correct Kaffir: Amagqunukwebe)".

Smith 1966:232 "*gonna.* A collective name, used by the Hottentots for several species of *Thymeleaceae*... A tribe of Bushmen was known as the 'Gonna Boesman', presuably from their use of the bark".

Ons stel eers die onomastiese aspek van hierdie stamnaam.

Volgens ons identifikasie is die naam die eerste keer in 1657 opgeteken, vyf jaar na Van Riebeeck se aankoms, en dan in die vorm van **KAYGUNNA,** d.w.s. die "Groot Gunnas" (verstaan: "Groot Gonakwas") . Daarop volg blykens ons optekenings en identifikasies dieselfde naam soos dit uit die mond van die skipbreukelinge verneem is wat na die stranding van die *Stavenisse* (Feb. 1686) die nedersetting by Tafelbaai oorland wou bereik het en 'n tydlank by die Xhosas moes vertoef het. Daar het hulle die Gonakwas se stamnaam gehoor soos die Xhosas dit by hulle taal aangepas het, bv. met die voorvoeging van *Ma-* (vir Xhosa *Ama-*, prefiks vir die mv. van klas 1) in die vorm van **MAGHANAN** en **MAKENANEN** (raadpleeg die artikels). Die gronddeel is daar *-ghanan-* en *-kenan,* wat aansluit by *Gonan,* pl. comm. van *Gonakwa,* met die *kwa,* wat die uitgang van die ml. mv. is. Schrijver se optekening 1689 (dus van drie jaar

later) berus op hoorsê. Hy het die Gonakwas nie self ontmoet nie -- hulle het nog te ver ooswaarts vir hom gelê. Wel het die klomp Vryburgers en mak Hottentotte wat sonder regeringsverlof beeste en skape gaan ruil, maar ten dele ook gaan roof het, met die Gonakwas kontak gemaak. Die Gonakwas was toe werklik nog ryk aan vee.

Hierna is die volk dikwels deur reisigers beskryf en hulle naam na regstreekse kennismaking weergegee, die uitvoerigste wel deur Le Vaillant.

Niemand van hulle verklaar die naam nie, selfs nie Gordon en Knudsen wat hiervoor baie belangstelling gehad het nie. Die eerste by wie ons 'n verklaring gevind het, was Wallmann 1858, d.w.s. die eerste verklaring kry ons meer as 200 jaar nadat die stamnaam vir die eerste keer gedokumenteer is. En in 1858 het die Gonakwas as 'n Khoekhoense entiteit prakties verdwyn, behalwe die gehibridiseerde seksie wat 'n Xhosa-clan geword het en heeltemal by die Xhosas ingelyf is. Die ou naam van *Gonakwas* is verander tot *Amagqunukwebe.* Fritsch herhaal Wallmann se verklaring 14 jaar later. Theal verklaar nie die worteldeel van die naam nie, hy ontleed die konstruksie en meen die stamnaam bevat die persoonsnaam van die hoofman met aanhegting van die uitgang *-kwa* vir: "die mense van". Ten slotte is daar die poging van Maingard.

Al die verklarings kom, soos gesê, twee eeue en meer na die oudste optekening, of dateer van ongeveer 'n eeu en 'n kwart of minder gelede. Wat in die besonder moet opval, is dat die drie verklarings omtrent geen raakpunte met mekaar het nie, mekaar nêrens aanvul nie, en tog stem al drie die genoemdes in een opsig eereen, al drie neem aan dat die naam Khoekhoens is.

[Oor Botha en Smith praat ons later afsonderlik].

(i). Wallmann het sy verklaring van sendelinge gekry, Fritsch blykbaar van Wallmann. Laasgenoemde sê die naam beteken letterlik ("wörtlich") die "Zusammenstossenden". Die gedagte is so ongeveer dat waar twee volkere in botsende aanraking met mekaar kom, soos wanneer hulle "eine gemeinsame Grenze haben" (Wahrig: *Deutsches Wörterbuch* 1975:4329), dit kan lei tot woordewisseling of handtastelikheid, tot stryd en kragmeting, bv. soos twee bulle wat teen mekaar stoot, vgl. Wahrig s.v.

Hierdie siening is waarskynlik afgelei van die feit dat die Gonakwas aan die buitegrens van die Khoekhoense besetting langs die suidoostelike kusgebiede van die land was, en daar die suidwaarts bewegende oostelike arm van die Swart volkere ontmoet het, 'n ontmoeting wat aanvanklik vyandig was en gelei het tot 'n stryd tussen die assegaai en die knopkierie aan die een kant en die pyl

en boog aan die ander kant, 'n botsing m.a.w. tussen twee kulture en etniese groepe, die een swart, die ander geel-bruinagtig.

Die Gonakwas was in 'n knyptang gevang: die Boesmans wat geroof en gemoor het, wat die Gonakwas ekonomies aangetas en gebreek het, en aan die ander kant die Swartes wat hulle militêr aangetas het en uiteindelik die Gonakwas as diensknegte en as soldate vreedsaam onder hulle toegelaat het. Hierdie samewoning het tot ondertrouing gelei met 'n nakomelingskap wat nòg Khoekhoens nòg Swart was maar daartussenin gekleurd was. Die verloop kan uit die enkele uittreksels wat ons aangehaal het, gesien word. Wallmann sien die Keirivier as die punt van samestoting, en hy sien die Gonakwas as "der mächtige Stamm der Gonaqua", as die magtige Khoekhoense grenswag, en voeg betekenisvol daaraan toe: "woher er auch seinen Namen... führte".

Dit moet Wallmann nou taalkundig ook aantoon. Ons weet natuurlik nie of die klankvorm "gona-" die singewing van "zusammenstossen" opgeroep het of dat die geskiedenis die keuse tussen die moontlike woorde bepaal het nie, woorde naamlik wat maklik aansluit by "Gonakwa". Wallmann neem as grondslag 'n woord met die suigklap // vooraan. Dit is die eerste keer dat ons 'n spesifieke klap teekom, en die klap is, na dit lyk, nie waargeneem soos 'n Gona self die naam uitspreek nie, tensy so 'n sendeling dan hier in die oostelike gebied was waar slegs verenkelde Gonakwas teen 1860 met moeite vindbaar was. Dit lyk verder of die woord *//gonâ* as grondslag geneem is ("nach unten, niederwärts", Kroenlein 1889:118), of *//gôn* ("jemandem oder einem Thiere den Hals etc. in den Boden drücken, beim Morden oder Schlachten", ald. 117).

(ii). Maingard gee 'n goeie rede vir sý gekose schnalz, nl. vir die palatale ≠. Dit is die klap wat inderdaad gehoor word in die uitspraak van die stamnaam in Xhosa, 'n klap wat sonder veel twyfel oorgedra is van die uitspraak van die oorspronklike Khoekhoense naam van *Gona-kwas*, dié naam wat 'n leenwoord in Xhosa uit Khoekhoens is. In Xhosa is die clan-naam *Gqunu-kwebe*, waar die *-q-* in Xhosa in Nama-transliterasie die ≠ verteenwoordig. Dit bring Maingard by *≠gona*. Vir die betekenis hiervan gaan Maingard na Kora, waarskynlik omdat hy nie so 'n bruikbare woord in Nama kon vind nie. Om "foreign/alien" as naam te motiveer, vind Maingard, die eerlike soeker, baie moeilik, en hy neem sy toevlug tot 'n "perhaps" wat ons nie aanspreek nie.

(iii). Voorlopig neem ons aan dat Theal se patroonmatige verklaring 'n veel hoër graad van waarskynlikheid het. Steun daarvoor sien ons in die gebruik van **KAYGUNNA** as naam sowel van die stam "Groot Gonna(kwas)" as van die hoofman van die stam. Kyk dié artikel. Natuurlik verskuif dit die etimologiese

vraagstuk van die stam na die persoon, aangesien ons nog nie weet wat kaptein Gona (of kaptein ≠Gona?) se naam se leksikale betekenis is nie.

(iv). Daar is nog 'n aanwysing by Smith 1966 wat 'n versigtige verklaring bevat, 'n "presumably". Weliswaar praat hy oor 'n "Gonna Boesman", maar die inskrywing by WAT 1957 behandel die terme *Gonnaboesman* en *Gonnahottentot* gelyk. "Die Gonnas", so staan dit daar, "was vroeër die naam van 'n Hottentot- of Boesmanstam". Vir WAT is 'n *Gonnahottentot* "waarskynlik 'n (ras)egte, regte Hottentot", en 'n *Gonnaboesman* 'n "rasegte, wilde Boesman". Die ironie wil dat hulle sekerlik nie "raseg" was nie; vandat hulle in die lig van die geskiedenis getree het, was hulle, die Gonakwas, blootgestel aan die invloede van sowel die San as die Xhosas.

Dit sal die moeite loon om te kyk na die kaart van landmeter C.D. Wentzel by die reis van Beutler. Daar is die Gonakwas geplaas tussen die Vis- en die Keiskammariviere, van die kus af noordwaarts tot aan die graad 32° 10' S.Br., dus oos van Boesmansrivier, tussen die San, en aan die voorpunt van die oostelike Khoekhoense stamme, waar hulle kop aan kop met die littorale Swartes te staan gaan kom, bv. as "Zusammenstossenden", om Wallmann 1858 se term te herhaal.

'n Term wat ons soms teëkom, ook by Beutler, is "Bosjesmans Hottentotten" (ten noorde van die Tamboekies, RZA 1922:314), hier blykbaar as 'n menggroep. Verbastering tussen Gonakwas en San was onregstreeks reeds in Schrijver 1689 se verslag ter sprake gewees.

Ons argument is dat die verklaring van Smith t.o.v. die Gonnaboesmans ook sal geld vir die Gonnahottentotte. Smith bespreek die struik met die Khoekhoense naam *gonna*, 'n naam wat in Afrikaans en S.A. Engels oorgegaan het. Die gonnatou wat van die gonnabas gedraai word, is 'n besonder nuttige bindmiddel, bv. by die lat-geraamte as die Hottenotte matjieshutte maak. Om dus te vermoed, soos Smith hier gedoen het, dat die Gonakwas hulle naam van die gonnabos gekry het, is verstaanbaar. Ons kry egter geen bewys dat *Gona* en *gonna* (versamelnaam vir verskeie spesies *Thymeleaceae*) dieselfde grondwoord kan wees nie. Hy het dit ook maar as 'n klankassosiatiewe moontlikheid gestel.

(v). Ons het nog die aanhaling van C. Graham Botha 1927 om te bekyk. Soos Smith 'n moontlike verband tussen die stamnaam *Gona-* en die struiknaam *gonna* vermoed het, soek Botha 'n "probable" verband tussen die stamnaam *Gonakwa* en die pleknaam "Konaquas Berg". Op die topokadastrale kaart 1966 op 3118 CD/DC lê Konakwasberg (Koevleiberg), op ouer afdelingsraadskaarte is dit "Konaqua Berg/Mountain" (1890 en 1900), laeraf daar onder lê "Kanagas Bergen." Skead 1973:106 gee as wisselvorm ook "Kanakaberg" en

"Kanachaberg". Oor die betekenis van hierdie naam is daar geen sekere uitsluitsel nie. Dit lê suidsuidwes van Vredendal en noordelik van Heeren Logement, nog wes van die Olifantsrivier. Die Gonakwas weer lê tussen die Vis en die Keiskamma, volgens enkeles tussen die Keiskamma en die Kei. Om 'n verband tussen die twee uiterstes te lê, is nie moontlik nie tensy iets gebeur het waaroor die geskiedenis die stilswye bewaar. Hierdie vermoede van Botha is waarskynlik ingegee deur niks minder nie as 'n soort ooreenkoms in klank. Die wisselvorme met die uitgang *-ka* en *-cha,* soos deur botaniste plaaslik gehoor, laat die vermoede ontstaan dat die naam na 'n plant verwys wat daar volop (*-ka/-cha,* vir Nama *xa* = "volop, ryk aan") voorgekom het, en dat dit vermoedelik niks met mense te doen het nie, d.w.s. dat die *-qua* nie noodwendig na 'n volk verwys nie.

Die vaste deel van die stamnaam, die stellasie, is *Gona,* 'n vorm wat redelik konstant voorkom, en dan meestal in sy stamnamige verband met die uitgang *-(c)qua(a),* die ml. mv. plus die *-a*-objectivi, ooreenstemmend met die *-kwa* in die Afrikaanse spelwyse, en dus so ongeveer: "die Gona-ers/Gona-mans". Dat die *-kwa* 'n meervoud uitdruk, is nie altyd bekend nie. Dikwels word die naam "Gonakwa" as 'n ekv. aangevoel en 'n *-s* deur Blankes aangeheg wanneer dit meervoudig bedoel word. As bedoel word "Gona-mense" (nie net "-mans" nie), dan sou *Gonana* verwag gewees het, dié uitgang het ons net een keer raakgeloop in die spelling *Gonouna,* die *-n* in *-n-a* as uitgang gee die pl. comm. weer. Ander spelvorme is *Genocquas* (miskien spelfout, kyk 1702), *Ch/G/Ghona/e/o/oo/ou/u-(c)qua,* en miskien *Hoonaqua* (by Mentzel). Ons het nie van elkeen 'n voorbeeld in die sitate gegee nie, ook help hulle ons nie om beter insigte oor die betekenis van die grondwoord te kry nie. Die algemene voorkeur binne Khoekhoense verband bly *Gona/Gone,* veral *Gona,* en binne Xhosaverband *Gunu.*

Die werklike onderskeid in die ou optekeninge tussen Khoekhoens en Xhosa is dat die Xhosas 'n vaste suigklap oorgeneem het en die oorsponklike so ongetwyfeld bewaar het. Indien dié opmerking waar is (soos ons elders kon vasstel in vergelykbare leenwoorde wat Xhosa uit Khoekhoens het), dan is die afleiding (met die laterale slag //) van Wallmann c.s. af te wys. Vreemd genoeg, sou hulle 'n baie geloofbaarder saak gemaak het as hulle nie van *//gona* uitgegaan het nie, maar van *!gon* = "stossen", *!gonaku* = "sich unter einander stossen", geneem uit Wallmann se eie Nama-woordelys 1854:8. Sonder 'n uitgang word *Gona* as stamnaam selfstandig gebruik (by Theal) en ook attributief as 'n samestelling, bv. in ons sitate is daar "Gonna Hottentot" (Sparrman 1772) naas "Gonaquas-Hottentots", wat die verwantskap met die "Hottentot" as groep- en klasnaam benadruk, en by Wangemann 1872 "die (Gona oder)

Gonakaffern", by Hewitt "Gona Caffres", wat meer die verwantskap met die Swart volke benadruk. Sulke benaminge toon aan hoe ver die graad van hibridisering (toe die waarneming gemaak is) na die een of ander rigting sigbaar geword het.

Daar is op die feit gewys dat hierdie stam as gevolg van omstandighede van een etniese groep met stadia oorgegaan het na 'n ander etniese groep. As Khoekhoen het hulle verdwyn en as Xhosa herverskyn. So enigsins chrisalisagtig bly hulle voortbestaan. 'n Naam wat ons vandag soms in geskrifte vir hulle teëkom, is *Gona Khoe/Khoi,* wat na die pre-Xhosa-tyd heenwys toe hulle nog "Khoe" was, voor hulle "Gunukwebe" geword het.

Hulle wil trouens nog steeds albei wees. So het ene mnr Ncapayi vir hom daarvoor beywer dat sy aansprake as 'n wettige hoofman van die "Gonakwas" erken moet word en dat die "Gonakwa-Hottentotte" as 'n onafhanklike en selfstandige entiteit in die Ciskei hulle eie tuisland moet kry. Die stukke wat ons hieroor onder oë gehad het, was uit 1979. As so iets argumentshalwe realiseerbaar sou wees, dan sou hulle aan 'n eeue-oue Khoekhoense stamnaam in sy ou Khoekhoense vorm staatkundige status gee. Intussen is hulle die herbore groep onder Xhosa-gesag en is handhawers van die Xhosa-tradisies en kultuur.

Die Gonakwas is 'n volkie wat 'n besonder wisselvallige lewensloop gehad het. Baie aspekte kan met vrug ondersoek word, trouens, dit is 'n buitengewone prikkelende onderwerp vir diepgaande ondersoek. Was hulle 'n aparte en pre-Khoenkhoense groep binne die Khoekhoen maar wat los van die ander as etniese groep bestaan nie, soos verskeie reisigers en ook Hewitt geneem het? Was hulle te vereenselwig met die Strandlopers en ander littorale asers langs die suidoostelike kus? Wat was die hibridiese verband tussen hulle en die San? Gelukkig is daar baie goeie aanduidings oor die verloop van hulle proses van absorpsie, o.m. aan die hand van mededelings deur Beutler, Sparrman, Thunberg, Paterson, Masson, Le Vaillant, Barrow en ook nog belangstellendes na 1800, om 'n historiese beeld te ontwerp, ook op terreine waar opinies sterk uiteenloop. Kan Boyce se aantekeninge opgespoor word? So 'n navorsing mag op ander problematiese verwante vraagstukke verhelderend inwerk.

GONNABOESMAN kyk **GONAKWAS**

GONNAHOTTENTOT kyk **GONAKWAS**

GONNEMAS en **-MANS, GONNE-, GUNJE-, GOENJE-** en **GOENIEMANS, GOEDE-** en **GOEIE-** of **GOEYEMANS, HONNIMAS, NGONNOMOA,** en variasies, en veral **HOYMANS**

Van Riebeeck *Daghreg.* 3/96 o.d. 9 Jul. 1659 "... vallende ons alles te meer suspect, omdat Oedasoa's secunde genaemt Ngonnomoa, denselfden persoon is die wij plachten te noemen den swarten capiteyn, welcke anno 1653 's avonts tevoren nogh bij ons aen 't fort was, sooals Herry 's anderdaegs de eerste mael al des Compagnies beesten roofden..."

Nieuhof 1654:14 " ...de Hottentots, Kochukwaes geheten... veel duizenden sterk... Deze staen onder twee overste: d'een genaemt Odosy, en d'ander Monomana..."

Van Riebeeck *Daghreg:* [grafemies van belang is dat die oudste en gewoonste spelling van die kapteinsnaam is: "Ngonnomoa", met variasies soos "Ngonomoa", "Ngonnomöa", en die interessante *"Ngnonnomoa"* (3/266 o.d. 21 Sept. 1660). "Gonnoma", of 'n variasie daarvan in spelling kom as 'n latere omgangsvorm op, so teen 1660, die oudste dan wel in *Daghreg.* 3/273 o.d. 28 Sept. 1660, daar ook gespel "Gnonnoma".]

Schreyer 1668 in Raven-Hart 1971:131, vertaald: "Adjoining this folk [die Namakwas in die Noorde] live those of the Captain Goamoa (since they call their leaders Captains), who are pretty numerous, and are allied with the Captain Odasva [Oedasoa]..."

Dapper 1668:23-4 "De ...koning der Saldanhars [in 1661] was genaemt Oldosoä [Oedasoa], zijn onderkoningh Gonnomoä... Gonnomoä wort by d'onzen aen de kaep, de zwarte kapitein geheten, ter oorzake hy altijts zwarter en vuilder in 't aenzicht is bestreken, dan d'andere: is een grof en zwaerlijvig perzoon, getrout aen drie vrouwen, by de welke hy vele kinderen gewonnen heeft... Deze Oldasoä [die eerste in rang, bokant Gonnema] was een persoon, frai van leest [verstaan: liggamsbou en postuur], welgestelt van leden, en zeer zedigh..."

Ten Rhyne 1673:111 "The Honnimas are the last of this hostile array. With them we are at war by reason of divers murders perpetrated on our countrymen. Their chief captain, Honnima by name, is old and lame, but a vigorous soldier".

Van der Stel 1686 in Valentyn 1971:362 "'s Morgens quamen de meeste van de Goenjema's Hottentots [toe aan die Verlorenvleirivier] by den Ed. Heer Commandeur, en alzoo de oude Goenjeman overleden was, waar over zy meest alle nog rouw droegen... verzogten zy, dat de Soon in zyn plaats mocht gesteld werden, 't welk geschiedde..." [o.d. 19 Jan. 1686]. Aldaar 242 "... toen de Heer Gotske met de Gonjemans oorlogde..."

Starrenburg 1705 by Valentyn 1973:14 "Op den agtermiddag wiert ons berigt, dat de Gonnemaaze Hottentots... over den berg in 't land van Waveren ons uit den weg waren getogen..."

Kolb 1727:1/461 "...de Gunjemans-Natie..."; aldaar 1/470 "...het land der Gunjemans (heeft) zich tot aan Hottentots-Holland en de Stellenbossche bergen uitgestrekt..."

Theal 1964:3/211 "Gonnema, who was known to the first settlers as the black captain, usually had his kraals in the neighbourhood of Riebeeck's Kasteel and Twenty-four Rivers. All his neighbours were in dread of him, for whenever there was an opportunity he was in the habit of plundering them. It was from him that the whole of the Hottentots in the neighbourhood of the Cape were fifty years later called Gunjemans by the Dutch. The people of his own clan were even at this time called Gonnemans, and the word gradually became Gonnemans, Gonjemans, and Gunjemans. And as the Goringhaiquas and others soon lost their distinguishing tribal titles, they all became blended together under this one name, by which alone Europeans knew them..."

Die opdrag aan Van Riebeeck was om die skepe van vars vleis en groente te voorsien. Die stasie onder sy beheer was 'n soort van kombuis en dispens. Vir die vleis was hy aangewese op die ruilhandel met veebesittende Hottentotte. Sulke groepe was daar, en die rykstes was natuurlik die bestes. Hulle het hy veral gesoek. Die twee wat in dié opsig die beste in sy behoeftes kon voorsien, was die bereikbare Chainoukwas en die Cochokwas. Die Cochokwas se regent was Oedasoa, die mederegent was Gonnema. Gonnema het die bevel oor die oostelike vertakking gevoer. Hy moes 'n egte potentaat gewees het. Syne was die stam wat van 1673 tot 1677 teen die Hollanders oorlog gevoer het, en teen wie die Hollanders oorlog gevoer het solank as wat hulle deur veebuit die transaksies voordelig gevind het. Dat Gonnema iemand van betekenis was, blyk uit die talle kere dat sy naam en sy optrede in die dagverhale en verslae vermeld staan.

Sy naam het 'n ekspansiewe stamnaam geword.

Die betekenis daarvan is nie bewaar nie, sover ons weet. Maar ons meen daar is 'n aanduiding. Dié aanduiding is sy Hollandse naam van "Swarte kapitein". Die Hollandse naam het hy klaarblyklik direk gekry. Reeds 'n jaar na Van Riebeeck se landing het hulle hom die eerste keer gesien, in 1653, en toe al onder verdagwekkende omstandighede, vgl. eerste sitaat. Gonnema het naamlik kom kyk hoe die Hollanders lyk en die aand voor Herry die vee van die Kompanjie geroof het, was die Swarte Kaptein (soos die Hollanders hom genoem het) aan die Fort.

Die naam was toe bepaald nie 'n vertaling nie maar 'n beskrywing, na aanleiding van die roet waarmee sy gesig en vetbesmeerde swaar lyf dik bestryk was. Die "Swart Kapiteyn" was Gonnema se naam in die *Daghregister* totdat die Hollanders sy inlandse naam leer ken het na Jan van Harwarden se besoek aan die Cochokwas in 1658. Eers was die Hollanders onder die indruk dat die swaarlywige kaptein die eintlike hoofman van die Cochokwas was. Hulle was nie lief vir hom nie, hy was bedelagtig, maar hy was geweldig ryk aan "beestiael", en hoewel Gonnema baie rondgetrek het met die oog op weiding, was hy makliker bereikbaar as Oedasoa, die werklike hoof van die Cochokwas daar aan Saldanhabaai.

Gonnema se naam het van 1658 af baie prominent in die *Daghregister* voorgekom, en wel onder die spelling van *Ngon(n)omoa* of 'n nabye variant daarvan. Geleidelik het hierdie klaarblyklik "lastige" naam in die omgang oorgegaan tot iets meer "mundgerecht" en in die volksmond het dit geword *Gonnema(n)*, of, met die bekende verhoging van die /o/ tot /u/ in die uitspraak van die Hottentot self, *Goen(j)eman*, en is so gebruik deur die koloniste. Die historiese verloop is dan, ruweg gestel, "den swarten capiteijn" tot ongeveer 1657, "Ngon(n)om(o)a" die volgende drie-vier jaar, en "Gon(n)oma" of variasies daarvan daaropvolgend.

Uit die name wat ons opgeneem het, is daar enkeles wat goed afwyk in die spellingbeeld. Nieuhof skryf *Monomana*, en Ten Rhyne *Honnima*. Vervang ons die *M-* en die *H-* onderskeidelik met 'n *G-*, dan is die ooreenkoms opties herstel. Die uitspraak van die vorm op *H-* vertoon net die develarisasiereël. Schreyer se *Goamoa* is bietjie uitsonderlik, miskien is dit maar 'n gebrekkige weergawe, veral deurdat die *Goa-* wanspelling mag wees vir *Gona-*. Alle variante het ons nie opgeneem nie: so het Moodie 1960 dikwels 'n *Gongeman* vir die Swart Kaptein waar die *Daghregister Gonneman* het, maar dat die vorm *Gongeman* wel bestaan het, blyk daaruit dat Moodie 1960:385 uit die strafsake die geval van 'n "tribe *Gongeman* opgeteken het (31 Oktober 1682).

Al die spellingpogings laat deurskemer hoe moeilik die ongeskoolde optekenaar dit gevind het om die Swart Kaptein se inlandse naam neer te skryf, na vermoë, en in 'n alfabet wat geen voorsiening vir die suigkonsonante gemaak het nie.

Ons kyk eers net na die eerste lid van die naam. Dit word geskryf as *Mo-* of *Mon-*, *Ho-* of *Hon-*, in die *Daghregister* aanvanklik as *Ngo(n)-* met die heel interessante *Ngno(n)*, 'n *-n-* direk voor en direk na die *-g-* (*Daghreg*.) 3/266. Die *N-* staan altyd voorop totdat die kapteinsnaam teen 1660 begin verander tot 'n spelvorm sonder hierdie *N-*, d.w.s. tot *Go(n)-*, maar in 1660 kom die spelling voor van 'n *-n-* na die *G-* (*Gnonnoma*).

Watter woord(deel) is die *Ng* + vokaal, of die *Gn* + vokaal, vervolks tot *G* + vokaal? As ons dink aan die naam "Swart Kaptein" en dan [aan die spelling van stamname soos Wikar se Cami-*ngo* ("Bondel*swart*") of] aan spellings van plekname soos *Gnu-tuwais* (= Swart-(modder)), *Go-uw* (= Swart-(kops)), of aan die spelling van Wikar 1779 se inlandse naam vir die "Bondelswart", nl. as *Kami-ngou*, met *-ngou* vir "swart", en aan ≠nu = "swart", dan is daar die vraag of die eerste lid met, in die vroegste optekenings, die dominante *n*-(*Ngo-*/*Ngno*/*Gno-*) nie maar spelpogings van *≠nu* is nie. Daar is dan 'n verband tussen die Hollandse naam "Swart Kaptein" en die Cochokwase naam "Gonnema", uit "Ngonnoma", en wel daarin dat albei in die eerste lid die begrip "swart" uitdruk. Die eietaalse naam *Gonnema* berus op 'n uiterlike kenmerk by die draer van die naam, 'n neiging wat dikwels waargeneem is, bv. in name soos "Smalwang" (Cochob), die "Vette" (Gogosoa), die 'Kaalkop' (!Kora, volgens sommige) en talle ander.

Die slotdeel word ook verskillend gehoor. Die *-man(s)* van later (bv. in (*Goenjemans*) is klaarblyklik 'n verafrikaanste volksetimologiese uitbreiding. Die ou vorm was die antroponimiese morfeem *-öa*, ook (maar minder waarskynlik) *-oü*, waaroor ons nog nie voldoende ingelig is nie. In sy verband verskyn hy hier as *-(m)oa* en as *-ma* wat maklik tot *-man(s)* aangepas kan word. Oor die middelstuk, die *-(no)nne-* (met baie variasies in klank) kan ons ook niks nuttigs sê nie.

Ons beweer nie dat "Swart Kapteijn" 'n vertaling van *Ngonnomoa* is nie. Dit is erg te betwyfel of iemand in 1653 (toe Gonnema die eerste keer raakgesien en in Hollands benoem is) alreeds genoeg kennis van die inboorlingtaal opgedoen het om dit te vertaal. Ons stel die moontlikheid daar dat die Hollanders en die Khoekhoen op grond van die heel opvallende eienskap elkeen op sy manier dalk by die naam uitgekom het wat vanself ooreenkomste het.

Hoe die naam van hierdie kaptein op sy volgelinge oorgegaan het en inklusief ook op ander omringende en saamwonende hordes, sal wel kan wees soos by Theal aangehaal is. Gonnema was 'n opvallende en kleurryke hoofman. Hy het selfs 'n artikel in SABW gekry (deel 3/343). Ryk aan volk, vroue en vee, iemand met 'n opvallende voorkoms en vet, met durf en vernuf, het hy hom laat geld. Na die tweede oorlog (1673-77) het hy met die Hollanders saamgewerk en in 1678 sy "rottang" ontvang, die amptelike kapteinstaf wat hy 'n sewe jaar lank geswaai het. Hy is laat in 1685 of vroeg in 1686 oorlede. Op 19 Jan. 1686 het "de meeste van de Goenjema's Hottentots" vir Simon van der Stel kom vra om Gonnema se seun in sy plek aan te stel, 'n versoek wat Van der Stel toegestaan het. Opmerklik is dat die oorlede kaptein toe aan die Verlorenvleirivier gestaan het, op 3218, naby Clanwilliam. In 1705 het Starrenburg berig dat "de

Gonnemaaze Hottentots'' sy ekspedisie ''over den berg in 't land van Waveren [3319] uit den weg waren gelopen...'' Waarom was hulle daar? Dit lyk of Gonnema se mense reeds voor sy dood en nog onder sy leiding aan die rondbeweeg was, en wel noordwaarts. Die uitloper ooswaarts het blykbaar nog nie begin nie, wel die uitloper noordwaarts.

Na sy volgelinge is eers verwys as ''Gonjemans volk'', ''Gonnemaaze Hottentots'', ''Gunjemans-Natie'' en dergelike afleidings, kyk die sitate. Dit het gestabiliseer geraak as *Goenjemans* of variante daarvan. Teen 1800 het dit as etnonimiese eenheid grootliks verdwyn. Wikar 1779:22 het hom in 1778 aangesluit by ene Claas Barend, ''zijnde een Goeyeman Hott. uyt 't boovenland'', dus ver van sy ou stamgebied af. Claas was toe die hoof van 'n horde aan Breësand, oos van Houmsdrif. Sy toenaam van ''Claas Bastaard'' toon aan hoe die Goenemans verbrokkel geraak het.

Van sulke voorbeelde lees ons ook by ander skrywers, so by Thunberg, Sparrman en andere. Sparrman 1977:233 was in 1776 op sy terugreis na die Kaap, en aan die boloop van die Swartkopsrivier vind hy ''a small society of Gunjemans Hottentots whose ancestors, at the time that the Dutch invaded this part of the continent, inhabited the tract of country about Table-mountain and Constantia, [and who] now lived on friendly terms with the farmer [Gert Scheepers]...'' Gordon het Sparrman se boek gelees, waarskynlik in die Engelse vertaling want hy skryf sy kritiek daarop in sy Engels. By hierdie opmerking slaan hy in sy kritiek 'n sarkastiese toon aan as hy sê ''The small society of Gunjemans hottentots from about Constantia is all a joke''. Ons haal dit aan omdat ons daaruit verstaan dat Gordon, kenner van land en volk, die waarheid van Sparrman se bewering verwerp, nl. dat daar Goennemans in Constantia woonagtig was, of dat daar 'n ''small society'' daar ver ooswaarts aan die verste bewoonbare grens van die kolonie van destyds gevestig was.

Daar is waarlik geen rede om Sparrman se bewering oor die Gonnemans se vestiging op een van die twee plekke in twyfel te trek nie. Andrew Smith 1835 in VRV 21 1940:284 het Willem Uithaler ondervra, ''a Hottentot, who always lived between Hanglip and Lagullas [Kaap Agulhas] where there were Hottentot kraals so late as the taking of the Cape. The name of his tribe was Hoyman Hottentots.'' [*Hoyman*, ook *Goeyman*, is Smith se spelling vir die Goenjemans of Gonnemans, vgl. die artikel **HOYMANS**]. They lived also in Hottentot Holland and Houtniqualand... Also Zwartland... The Hoymans extended in old times to near the Camptoos [Gamtoos] River and so far as the Oliphants River...'', waar die Olifantsrivier bedoel word wat later die Gouritsrivier word. Die Gamtoosrivier is naby genoeg aan Sparrman se ''small society of Gunja-

mans'' aan die boloop van die Swartkopsrivier! Uithaler wat uit eie ervaring kan praat, bevestig Sparrman se twee punte.

Andrew Smith ontmoet in 1835 weer die ''Hoymans'', nl. as 'n familiegroep, 'n sibbe. Die onderwyser Jan Hoyman is 'n ''Baster'' by Griekwastad; sy broer Gert Hoyman is 'n aanvoerder van 'n kommando Bergenaars, ook hy is 'n Koranna, ons vind hom op Griekwastad, Philippolis, Daniëlskuil. Die kaptein Gonnema se naam het dus vroeër stamnaam geword, en teen 1835 was dit nog die familienaam van 'n invloedryke gesin Basters, sodat dit lank geneem het voordat dié naam uitgesterf het. Die Gonnemans was van huis uit, soos vroeër opgemerk is, Groot Korannas, en as Smith een van hulle 'n Baster noem, en Wikar die Goeyeman Claas Barend ook 'n Baster noen, dan is *Baster* hier bedoel as 'n term van hoër beskawing.

Miskien kan ons 'n paar afleidings maak oor die trekroetes van die Gonnemans van die Kaap af. Ons het die een en ander oor twee punte verneem: van waar en tot waar. Die Gonnemans was in Van Riebeeck se tyd reeds al oos van die Groot Bergrivier tot aan die ''Stellenbossche Bergen''. Op kaarte soos die van Valentyn en Kolb is die ''Gonnemasse Kraal'' ingeteken op wat wel sy ''hoofstad'' sou gewees het, met bykrale tot Riebeeck Kasteel en langs die Vier-en-twintig Riviere. Willem Uithaler sê: ''they lived also in Hottentot Holland'', en hy gee die uitbreidings aan wat die vroeër genoemde gebiede insluit (Outeniekwaland, Swartland, die Gamtoosrivier, Swartkopsrivier, ''as far as the Oliphants River'') . ''Olifantsrivier'' kan hier 'n gebied aangee wat strek tot die distrikte Oudtshoorn en Uniondale.

Ons probleem is om te verstaan wat Willem Uithaler sê, die man wat van 'n Hottentotse empaaier gedroom en na sy ontslag uit die Cape Mounted Riflemen ook daarvoor gewerk en gely het. Miskien moet ons dit so beskou: Uithaler sê eers waar die Gonnemans (wat hy nou die *Hoymans* noem) oorspronklik gewoon het. Wat hy daaroor sê, klop goed met die geskiedenis soos ons dit ken.

Dan teleskopeer hy die trekke van die ontevredenes daarna: Die belangrike en nuwe hierin is die trekrigting: hulle trek ooswaarts, oor Outeniekwaland tot verby Port Elizabeth. Sparrman bv. het hulle in 1776 aan die Swartkops gevind, wat Uithaler steun. Miskien was hulle tot by Grahamstad, vgl. die artikel **GNUTUMAH**. Die trek het wel 'n ruk na die dood van Gonnema (c. 1686) sy roeringe gekry, so ongeveer toe ook die linkerhandse vertakking van die Cochokwas (of Smalwange, die ou Saldanhars), in Van Riebeeck se tyd onder Oedasoa (+ c. 1689), treklustige ontevredenes gehad het. Ons kon aflei dat ook hulle aanvanklik ooswaarts beweeg het en 'n tydlank in die omgewing van Cogmanskloof en -rivier vertoef het voordat hulle noordwaarts koers gekry het.

Trouens, *Cogmans* is 'n wisseluitspraak van *Cocho-mans* wat ontwikkel het uit *Cocho-kwas*, ten dele gelyklopend aan *Gonne-mans* uit *Gonnemas*.

Die eksodus van die ontevrede Gonnemans het dan, nou op gesag van Willem Uithaler (en ook van ander, soos Sparrman), baie ver getrek. Goedemanskraal op 3420 BB, ongeveer 15 km suidwes van Heidelberg (Kaap) is wel 'n plek van oorstaning van Gonnemans en laat vermoed dat hulle suid van die Langeberge, die Outeniekwaberge en die Kougaberge getrek het. Daarop is hulle, so lei ons af, oor die berge aan die kusstrook na die Olifantsrivier, in die distrikte Willowmore, Oudtshoorn en aangrensend oor die Groot Swartberge na die Groot Karoo, tot Victoria-Wes en daarlanges, om deur Smith in 1835 as *Hoymans, Hooymans, Goeymans* (d.i. *Gonnemans*) gevind te word in Griekwastad en hoërop. Dit is dus 'n geweldige uitgestrektheid. Theal meen dat hulle, die Gonnemans, wat genealogies Groot Korannas was, saam met ander Trekkers 'n betreklik lang tyd van rus in die streek van die huidige Victoria-Wes moes gehad het voor hulle deur onrus gedrywe die Oranjerivier oorgesteek het en die Vaal- en Hartsriviere oorgeneem het. Dit was nie hulle enigste trekroete nie, maar bepaald hulle grootste.

Dit is nodig om weer daarop te let dat daar groot twyfel is oor die vraag of dit georganiseerde trekke was. Dit was meer trekke soos van sprinkane. In die distrik Piketberg was daar 'n plaas *Goeiemanskraal* (opgawe van JC van Zyl, Piketberg), en dit sal wel aandui dat daar ook 'n groep(ie) Gonnemas was wat deur Piketberg en so noordwaarts getrek het. Moontlik is hulle deur die "Griekwas" opgeswelg. Vgl. opmerking by Van der Stel en Starrenburg.

Ons stel nog eens en opsommend vas dat volgens die beskikbare feite tot hiertoe die naam *Gonnema(n)s* as stamnaam blykbaar verdwyn het, bepaaldelik in die loop van die 18e eeu. Dit is nog teen 1835 as naklank gedokumenteer in die vorm *Hoymans* en *Hooymans*, in verengelste spelling vir *Goeimans*. Dit het ook nog as familienaam minstens in 1835 (by dr. Andrew Smith) bestaan by 'n sibbe wat hulle as "Basters" uitgegee het, d.w.s. die status van 'n beskaafde stand verwerf het.

Ons weet nie of 'n opmerking van Wuras in BMB 1848:32 nie uit die bostaande verklaar kan word nie. Hy skryf: "Alle Erkundigungen, die ich bis jetzt über das Koranna-Volk eingezogen habe, sprechen dafür, dass sie mit dem Volke, welches den östlichen Theil der Cap-Colonie bewohnt hat, *ein* Volk gewesen sind... Es ist sehr wahrscheinlich, dass jenes Volk, von den Europäern Hottentotten genannt, auch den Namen Koranna gehabt hat, der aber verloren gegangen ist..."

Die Koranna is, volgens oorlewerings wat bv. Stow, Engelbrecht, Maingard e.a. deur ondervraging en uit geskrifte versamel het, afkomstig uit die Tafelbaaigebied en die Boland. Uit daardie gebied kom ook die Gonnemans wat Groot Korannas is en, ruweg gesê, volgens Uithaler, in Hottentot-Holland gewoon het. Dit is hierdie "Volk" wat inderdaad op 'n tyd nomadies "den östlichen Theil der Cap-Colonie bewohnt" hat. Indien die oorlewering dan hierdie Gonnemans as "Volk" bedoel het, dan het hulle natuurlik gelyk, dan is die Korannavolk en hierdie volk in die ooste presies dieselfde volk gewees, in Wuras se terme, "(sie) sind *ein* Volk gewesen". Ons stel dit.

GONNEMANS, GONNIMANS, GONJEMANS kyk **GONNEMAS**

GORACHOUKWAS, GORACHAUKWAS, CHORAGOUKWAS (en variante)

Van Riebeeck *Daghreg.* o.d. 29 Okt. 1657 "... seecker ander trop [Hottentotte] lagh, Chora Chouqua genaempt, die verleden jaer de vrije luyden haer tabacq van 't velt hadden genomen..." Dieselfde o.a. 31 .10 1657 "Chorachouqua...wort vermits sijn cleyne macht dickwils tot gehoorsaemheyt gebracht ende gestrafft [deur die swart Chobona]; echter can hij niet nalaten telckens weder aff te vallen --- waaromme oock veel hieromtrendt bij Herry ende Caepman sich is onthoudende..." Dieselfde o.d. 5 Nov. 1657 "...de Chorachauquas, welcke de tabacq...gestolen hadden...niet meer van 't hare [nl. vee] verreylen wilden..." Dieselfde 15 Nov. 1657 "Gora Chouqua offte Gora Chauna, de tabacqdieven... aen dees sijde van de Groote-Berghrevier haer onthoudende ..." Dieselfde o.d. 30 Nov. 1657 "Gorachauquas offte tabacqdieven.../ bis /...Gora Chouquas..." Dieselfde o.d. 14 Jan. 1658 "... ende hij [Herry] seyde dat wij de Chorachouquas (wel 2000 beesten ende 1000 schapen rijck) mede soude willen onder deselve bescherminge begrijpen..." Dieselfde o.d. 13 Mei 1658 "[Hendrik Boom] vermoedende dat se onder de Choraghauquas (de tabacqdieven) sullen wesen...dat se drie van de Gorochouquas volcq hadden gegrepen..." Dieselfde o.d. 28 Jan. 1659 "... Goringhaiquas, alias Caepmans, ende Gourachouquas, ofte Tabacqdieven..." [het van 'n vryburger 'n melkkoei met kalf, en van die Kompanjie twee ploegosse gesteel]. Dieselfde o.d. 3 Feb. 1659 "Daerna Gorachaucqua alias Gorachauna, de Tabacqdieven..." Dieselfde o.d. 12 Julie 1659 "...de Tabacqdieven ofte Gorachouquas, onse grootste vianden..." Dieselfde o.d. 27 April 1660 "...de oversten der Gorachouquas ofte Tabacqdieven... (Choro genaempt)..." Dieselfde o.d. 5 Mei 1660 "... quam den oversten van de Gorachauquas, Choro genaempt... [om

vrede te maak]... thonende sich den Gorachouquar [= die kaptein Choro] wel tevreden dat wij sijn aangeboden vruntschap aennamen..." Dieselfde o.d. 28 Sept. 1660 "Chorou, overste der Gorachouquas (een lange wijle met Gnonnoma te samen bijeen gelegert hebbende geweest) (is)..in oneenigheyt geraekt, overdat Chorou Gonnoma's vrouw listelijck had weggenomen. 'T vrouwenroven schijnt hier claarder te blijcken, dat wonderlijck dogh bij ons meermael gehoort is..."

Van Riebeeck 1662 *Memorie* in BKD 1966:1/32 "De Gorachouquas...welckers overstens naem is Choro. UE. alle beijde selffs in haer legers gewesen, sterck wel 6 a 700 weerbaere manne, buijten vrouw ende kinderen, wel 6 mael soo rijck van bestiael wesende als de bovenstaende ende van wie noch somtijds wat gehandelt wordt...hebbende zedert voorhaelden oorloge met de Caepmans meest al dicht omtrent malcanderen gewoont, bij nae een dach reijssens meest noordoostwaerts van hier [die Kasteel] achter 't Lupaertsgeberchte [Tygerberg], maer dese maent April sijnse alle beijde [die Kaapmans en die Tabakdiewe] weder comen wonen aen den voet van den bosheuvel, onder ons bescherminge..."

Wagenaer 1666 *Memorie* in BKD 1966:1/71 "...de Gorachouquas zijn veel rijcker van vee als de eerste [die Kaapmans of Goringhaikwas], brengen ons oock soo nu alsdan een magere os off koe met eenige do. [= maer] schapen te verruijlen toe..."

Nieuhof 1682:14 "Wat verder binnenwaerts zijn de Hottentots, die de Kaepmans, op Engelsch Tabak-tekemans, en d'onzen Tabaks dieven noemen: ...Doch hun eigen naem, in het Hottentots, is *Korrochaukwa*".

Bogaert 1702: "In eigener taale draagen zy den naam van Sonquas... Goraquas... De Gorachouquas zyn by d'onzen en d'Afrikaanen voor dieven bekent".

Valentyn 1714 in 1973:60 "Hunne Naamen...Gorachoequaas, of Tabaksdieven, die zich maar 5 of 6 mylen [verstaan: Duitse, ook genoem Rynlandse myle, elkeen van hulle aan ongeveer 4 en 3/4 van ons myle] van 't Kasteel, met eenige Kraalen van Hottentotshuiskens [matjesgoedhutte] by een, en met al hun vee daar ontrent, ophouden..."

Wuras 1858:289 "Choraschouquas. In !Korana '*Chorachukũa*', chora means *to dig fountains*, and *chukũa* is the plur. of *chub* 'the thing'. Therefore *Chorachukũa* are digging tools and other things which are used by the Hottentots and also Bushmen at the digging. These tools consisted of the horns of different animals (for digging) and skins (for conveying the mud). Workmen are usually named after the tools they work with. Therefore the name Corachukũa".

Stow 1905:268 "The Koranas at the Cape. All the traditions of this tribe unhesitatingly affirm that their forefathers were at one time settled in the

present Cape district, and they took their title from a chief named !Kora. With the knowledge of this fact in our possession, we cannot help suspecting that the orthography of Van Riebeek in his rendering of Hottentot proper names was incorrect, and that 'Kora and not 'Gora was the word which ought to have been used, and which we have advisedly adopted...when writing of the 'Gorachoqua..." [Daar volg mededelings oor !Kora].

Maingard 1923:111 "It is certainly possible that the *Chora* of *Chora-choqua* may phonetically represent !Kora, as the early Dutch transscribers had no symbols for clicks... and the *-choqua* may be explained as *khwekwa,* the plural of *khweb,* thus Chorachoqua meaning the 'men of *!Kora',* — an explanation strengthened by old Herry's division of the word in his list of tribes given to van Riebeeck, in which the name appears as *Gora choqua* or *Gora chauna*".

Engelbrecht 1936: "It may be assumed, therefore, that *Choro* [by Van Riebeeck as naam van die kaptein van die Tabakdiewe] stands for !Ora [wisseluitspraak van !Kora, vir Chora]...and *Gorachouqua* for *!Gora-//xaukwa,* meaning the people of !Ora's (alias !Gora's) werf".

Dit lyk of ons redelik seker kan wees oor die ontstaan en betekenis van die stamnaam *Gorochoukwas.* Volgens ons siening is die afleiding soos by Engelbrecht, nl. die "Mans/Manne/Mense van Gora/Chora/Goro se werf". Indien juis, dan is die stamnaam saamgestel uit die kapteinsnaam as eerste komponent, uit die woord vir "werf" as tweede komponent (in Nama *//gâu-*), gevolg deur die meervoudsuitgang. Daar is twee uitgange, die gewoonste (frekwentste) is die *-qua* (wat vereenselwig word met die ml. mv. *-gu* in moderne Nama plus die *-a-*objectivi hoewel Vedder die *-a* beskou as 'n uitgang wat toegevoeg is ter wille van "Wohllaut") . Seldsaam verskyn daarnaas vorme soos *Gorachonna, Gorachouna,* waar die *-n* die gemeenslagtige meervoud aandui, gevolg deur die *-a*-objectivi. Die *-qua* ("*-kwa*") dui letterlik aan die "mans", die *-na* die "mense/volk". Indien daar 'n naam voorkom wat op *-quas* uitgaan, dan is daardie *-s* uit bv. Hollands en sê onregstreeks dat die gebruikers hulle nie helder bewus is van die feit dat die *-qua* reeds mv. is nie, of hulle behandel die naam asof dit reeds ingeburger is, d.w.s. as bv. 'n Hollandse naam.

Stow is o.w. die eerste wat op grond van oorlewering en klankooreenkoms die eerste komponent van *Gorachoukwas* vereenselwig met die *Kora-* van *Korannas:* hy doen dit baie versigtig en tentatief. Die Kaapse Gorachoukwas, of Gorachounas en die latere Korannas word deur hom as dieselfde volk beskou. Ons oudste bewustelike verklaring is dié van Wuras, die Berlynse sendeling wat op Bethany onder die Korannas gewerk het en hulle taal aangeleer en beskryf

het. Hy het die betekenis van *Chorachouquas* klankassosiatief probeer verklaar en tot 'n resultaat gekom wat, met alle simpatie, gewoon spekulatief aandoen en nie ernstig opgeneem kan word nie. Hy verbind die Kaapse en die latere vorme nie met mekaar nie en ken ook nie dieselfde oorlewering wat Stow noem nie.

Stow se vermoede word egter deur latere kenners in toenemende mate aanvaar, ook deur nie-deskundiges op die gebied van die Khoekhoense tale. As die naam *Koranna* 'n latere vorm van die ou Kaapse *Gorachouna* (of, met ander uitgang, *Gorachoukwa*) is, dan verskil hulle in vorm o.a. daarin dat die komponent *-chou-* in die ouer vorm aanwesig is, maar in *Koranna* ontbreek. Maingard sien in die *-cho(u)* die Korannawoord *-kwe(b)-* = "man/mens", waarvan die mv. ml. *-kwekwa* is, die Koranna-ekwivalent van die Kaapse *-cho(u)qua,* in Nama *khoegua.* Engelbrecht verklaar die tweede komponent as die Kaapse uitspraak van Nama *//gâu-*, in die Korannadialek *//xau-*. Hierdie *//gâu-* = "Werft (Eingeborenensiedlung)" (Rust 1960:73), net soos sy Koranna-ekwivalent *//xau-*. Dat Engelbrecht se *//xau(kwa)* voorkeur verdien bo Maingard se *khwe(kwa),* kan mens aflei van die spelling in die ou sitate. Die sitate hierbo is so gekies dat ook variante in die spelling uitgebring word, maar ons het 'n volledige lys van al die vorme in Van Riebeeck se *Daghregister* opgestel en bereken die gepaste variante soos volg: die vokaal verskyn in 63 gevalle as *-ou-*, in 16 as *-au-*, ruweg 80 % *-ou-*, 20 % *-au-*. Dit is tog duidelik hoe goed dit ooreenstem met die Khoekhoense grondwoord vir "werf/opstal/kraalkompleks", m.a.w. Van Riebeeck se spelwyses gee sterk gronde om Engelbrecht se verklaring te aanvaar t.o.v. die tweede komponent, en nie dié van Maingard nie.

Dit bring ons by die eerste komponent. Daar is reeds op Stow se vermoede gewys dat die eerste lid die naam van die stamkaptein mag bevat. Een argument ten gunste daarvan was dat die stamnaam soms as twee woorde geskryf is. Dit is inderdaad so, en daarby is die opmerklike dat in die elf keer dat die stamnaam in die eerste twee maande opgeteken is, dit vyf keer as twee woorde geskryf is, gespel *Chora* of *Gora,* en daarna nooit weer nie. Daar is gemeen dat daarmee te kenne gegee is dat *Chora/Gora* 'n persoonsnaam aandui.

As persoonsnaam verskyn hierdie inskrywing (ons bepaal ons net tot die *Daghregister* in Van Riebeeck se tyd) 'n paar keer, altesaam 13 keer, of as ons die afgeleide omskrywing Gorachouquar aftrek (afgelei van die stamnaam *Gorachoukwa*), dan alleen as persoonsnaam 11 keer, 10 uit die 11 met anlautende *Ch-* (1 keer as *Coro*), en 9 uit die 11 met slotvokaal *-o-* (2 keer uitgaande op *-ou*). Waar die persoonsnaam in die *Daghregister* los en alleen as sodanig staan, gaan dit nie 'n enkele keer uit op 'n *-a* nie (soos patoonmatig wel gebeur

in die eerste komponent *Ch/Gor-a-choukwa*). Dit is 'n opvallende punt van verskil, maar mag 'n goeie rede hê.

'n Ander interessante punt van verskil betref die anlaut. Op een uitsondering na begin die kapteinsnaam in die *Daghregister* op *Ch-*, wat die stemlose gutturale frikatief [x] sal voorstel. By die stamnaam egter is die reël dat dit gespel word met die *G-*, wat wel naastenby die ooreenstemmende stemhebbende frikatief sal voorstel. Die statistiek is die volgende: die eerste bestanddeel word gespel *Gora-* 82 %, of *Chora-* 13 %, *Goro-* 2,5 %, en die res *Goura-* en *Cora-*.

Die voorkeur in die spelling van die kapteinsnaam in die *Daghregister* is *Choro* (91 %), en van die spelling van die eerste lid van die stamnaam is *G-ora* (82 %). In hoever die een spelling die ander uitsluit, is moeilik om te bepaal. Indien die eerste lid van die stamnaam werklik dieselfde is as die naam van die kaptein, dan moet die *Gora-* en die *Choro* met mekaar versoenbaar wees. Dan kan daar miskien gesê word dat die *-a* van die *Gora* maar net die *-o-* van *Chora* is wat deur klankharmonie (bv. met die *-a-* van *-qua/-kwa*) en deur ritmiek ontstaan het soos, sê, die eerste *-i-* in *Kalihari* in die volksmond ontstaan het uit bv. *Kalahari*. Dan sal die twee optekeninge van *Gor-o-chouqua* in die *Daghregister* die verband met die kapteinsnaam eintlik goed bewaar het. Aan die ander kant spel Dapper albei eenders: die naam van die kaptein as *Chor-a* en van die stam as *Gor-a-chouqua*. Dapper het sy inligting van iemand aan die Kaap gekry, soos dit toe daar gehoor is. Dit lyk of ons nie veel waarde aan die verskil tussen die *a/o* moet heg nie.

Wat die disjunksie betref tussen die anlaute *Ch-* en die *G-* vir die onderskeie name van die owerste en van sy stam, kan dalk waarde geheg word aan die feit dat die vroegste optekening van die stamnaam van 29 Okt. 1657 (die eerste dokumentasie van die stam in Khoekhoens) tot Mei 1658 oorheersend 'n *Ch-* (stemlose gutturale frikatief) vertoon het. Die spelling met *G-* as anlaut het later genormaliseer geraak, d.w.s. "verhollands" geraak. Hierdie beskouing steun miskien die waarskynlikheid dat daar ook taalkundig veel te sê is vir die gedagte dat *Gorachoukwas* in feite beteken: "die Manne/Mense van die werf van Choro".

Daarmee word die vraag gedeeltelik verskuif na die betekenis van *Choro* of *Chora*, die naam van die kaptein self. Indien die *Gorachoukwas* of *Chorachounas* na hulle trek uit die Kaapkolonie die naam *Korannas* aangeneem het, en die *Choro* of *Chora* dieselfde is as die *Kora*, dan moet vir *Choro* (*Chora*) geld wat by **KORANNAS** oor *Kora* gesê is en waarna ons nou verwys.

Daar kan nou gesê word dat die alternatiewe naam van **TABAKSDIEVEN** (sien die artikel) hier nie 'n vertaling van die stamnaam is nie, soos dit elders baie keer die geval was. Die Hollandse naam was die gebruiklikste, en in die ampte-

like verslae het dit of alleen verskyn, of dit word as 'n "offte" aan die Khoekhoense naam toegevoeg, soos uit enkele sitate hierbo blyk.

'n Koppeling van die Gorachoukwas en die Goringhaikwas, ook bekend onder hulle Hollandse name van *Tabakdiewe* en *Kaapmans,* is 'n aanduiding van die noue verband wat tussen hulle be- en ontstaan het (met "ontstaan" bedoel ons die verbintenis wat gedurende die Eerste Hottentotse oorlog van Mei 1659 tot April 1660 opgekom het sowel as gedurende die onrustige vredestyd daarna).

Van die middel van 1658 af is dit byna die uitsondering om van die Gorachoukwas te lees en nie ook van die Goringhaikwas nie. Van die tyd af dat Abraham Gabbema op 25 Okt. 1657 persoonlik met die "Tabakdiewe" in aanraking gekom het, was hulle en die "Kaapmans" (*Goringhaikwas*) ook geografies by- of naby mekaar gewees. In sy verslag sê Gabbema dat hy "een trop... Corachouqua genaempt" 'n dagreise noordoos van die Tygerberge gevind het. Danckaert het hulle en die Goringhaikwas in 1660 "onder den bergh genaempt Clapmuts" aangetref. In 1662 was hulle aan die voet van die Bosheuwel. Die verbondenheid tussen die Gorachoukwas en die Goringhaikwas laat dink dat hulle moontlik die twee vertakkinge van een en dieselfde stam was. Die verdeling het wel plaasgevind voor Van Riebeeck se koms, al hoor ons eers teen 1657 van hulle, maar hoe lank voor dié datum kan nie dokumentêr vasgestel word nie.

Die Gorachoukwas was 'n weerstrewige volkie. Hulle het (o.a. as gevolg van Choro/Chorou/Gora se vroueroof) oorhoops gelê met ander stamme, veral met die Cochokwas of Saldanhars, en Choro was skatpligtig aan Gogosoa, maar het hom nie altyd laat geseg nie. Ook met die Hollanders het hy nie op goeie voet verkeer nie. Vee het hulle gehad, in Januarie 1658 is dit geskat op 2000 beeste en 1000 skape, maar hulle wou nie handel drywe nie, het selfs ander gekeer of belet om in "alliantie" met die Hollanders te tree (Okt. 1658).

Die verset het kwaaier geword toe grond aan Vryburgers toegeken is. Dit het inbreuk op juis hulle lewensruimte gemaak. Van Riebeeck kla (o.d. 5 Nov. 1657) oor die "Chorachauquas ... welcke ... ons volcq dichtbij gelegert waren"; op 2 Julie 1658 sê hy van hulle "als ons veel overlast plegende te doen..." Dit het dan uitgeloop op die Eerste Hottentotse Oorlog wat op 19 Mei 1659 uitgebreek het. Dit behoort aan die geskiedenis en is nie in ons opdrag vervat nie.

Ons merk nog alleen op dat die Gorachoukwas teen die jare sewentig van die sewentiende eeu heeltemal uit die amptelike stukke verdwyn het. Die volk (wat in 1662 nog 600 of 700 weerbare manne getel het, vgl. Van Riebeeck 1662, en dus wel uit 'n 3 000 of so siele sou bestaan het) het teen 1680 of daaromtrent weggetrek uit die ou woonplek noord en noordoos van Tafelbaai.

Indien Theal, Stow en ander gelyk het, dan tref ons hulle weer aan, hierdie *Gora*-choukwas, as *Kora*-nnas, maar die stamnaam nou verkort deurdat die komponent *-chau-* of *-chou-* in die betekenis van "werf/nedersetting" weggeval het. So 'n landtog weg van die Tafelbaai-gebied maak ook goed aanneemlik hoekom die amptelike stukke belangstelling in Choro/Gora verloor het en ons niks verder oor hom hoor nie, bv. oor sy sterfjaar. Opmerklik is ook dat Choro nooit met 'n Hollandse toenaam vereer was nie.

Die Gorachoukwas het dan 'n plan uitgevoer wat miskien meermale by hulle opgekom het. So verneem ons in die *Daghregister* o.d. 6 Julie 1666 van 'n besoek van 'n paar "Caepmans" [Goringhaikwas, verbondenes van die Gorachoukwas] aan die Kasteel. Een van hulle met die Hollandse naam Cuijper "wist te verhalen, dat beijde Sourijs off overste van de Cochoquas genaempt Oudasoa en Gonnema, veel volcx soo van de gemelte Caepmans, als van de Tobacxdieven [ons *Gorachoukwas*], aen haer getrocken hadden, daarmeede deselve voornemens waren heel verre van ons wegh in een ander lant te vertrecken en noijt weder bij ons te comen..." Die trekgedagte was waarskynlik nie vir die Gorachoukwas iets nuuts nie. Hulle het gaan ruimte soek.

Die Gorachoukwas kom weer ter sprake, nl. onder **KORANNAS**, en daar word hulle geklassifiseer as "Groot Korannas" saam met die Cochokwas en Gurikwas uit Van Riebeeck se tyd.

GORINGHAIKONAS (kyk ook **[STRANDLOPERS]** en **[WATERMANS]**)

Van Riebeeck *Daghreg.* o.d. 30 Okt. 1657 "... Goringgaycona, Caepmans trop; Choeringaina, is Herry ende al de Watermans, altemalen met haren aenhangh rebellen ende banditen van Chobona..." Dieselfde o.d. 15 Nov. 1657 "Goringay Coina, Caepmans grootste troup...; Goeringaina, Goeringayqua, Herry's troup ende al die Watermans..."

Van Riebeeck 1662 in BKD 1966:1/31-2) "De Goringhaiconas, daer sigh Herrij capn. van placht te laten noemen, sijnde strantlopers ofte vissers, behalven vrouw en kinderen niet boven 18 man sterck, haer sonder enigh 't minste bestiael ernerende met vissen op de clippen rontsom de Caep langs de zeecant ende daermede grote vervullinge onder Comps. volcq ende vrijeluijden alhier makende, mitsgaders door haere dienstbaerheden met wassen, plassen, schuijren, branthout halen ende andere huijs-wercken de huijshoudende luijden grote accommodatien doende ende haer dochterkens bij de getroude luijden in onse maniers cledinge tot dienst, sommige oock al bestellende, doch willen niet strickt gehouden, maer een ruijmer toom gelaeten worden, schijnende sulcx vrij tegen haere natuijre te strij-

den, hoewel sommige in bejegeningh redelijck beginnen te fatsoeneren ende de Duijtse tale onder deselve, oud ende jongh, ook alsoo verde in te wortelen, dat niets meer bedectelijcx voor haer can gesproocken worden..."

Wagenaer *Dagreg.* o.d. 26. Nov. 1664 "De Hottentoosen genaemt Corinchainconas hebben ons van dage 10 stx. schapen toegebracht..."

Wagenaer 1666 *Memorie* in BKD 1966: 1/71-2 "Onder dit leelijcke Hottentoos-geslacht is noch een ander zoort die men *Goringaiconas* noemt, welcker overster off capitain, Herrij geheeten, voor drie jearen overleden is. Dese om dat geen vee hebben, maer strantlopers zijn, en haer met vissen op de clippen erneren, hebben wij dagelijcx soo in als buijten 't Fort in 't gesicht en om de ooren. Deselve waren op mijn aencomste alhier eerst niet boven de 30 coppen sterck, maer hebben naderhant een aenhanck van diergelijcken geboefte uijt 'et lant daer bij gecregen, die nu met vrouwen en kinderen wel een rott van 70, 80 off meer coppen sullen cunnen uijtmaken. Dese behelpen haer des nachts hier dicht bij onder de duijnheuvelen in kleijne hutgens...Andere uijt dien luijen hoop leeven op den bedelsack off soecken de kost met stelen en rooven buijten op de gemeene landstraten te crijgen... [Wagenaar gee voorbeelde van stoutmoedige rooftogte].

Dapper 1668:8 "De *Goringhaikonas,* of watermans, staen onder eenen oversten, genaemt by hen Demtaä, en by d'onzen *Klaes Das,* om dat hy eens op het Dassen eilant gevangen en gebannen zy geweest, over zekeren misdaet, aen de Neerlanders gepleeght; maer is naderhant, door zich zelven wel te dragen, ontslaekt, en in zijne oude heerschappye gestelt. Zy hebben een leger slechts van vier of vijf huizen, zijn omtrent vijftigh zielen, met vrouw en kinderen, in getale sterk, en de armste onder alle de Hottentots".

Wuras 1858:289 "...I enclose a list of the meanings of different Hottentot tribes... 2. *Goringycona* or *Goringgaycona.* In the !Korana *Xurrikũee/kona.* The children of the *'Xurrikũeena'. /Kona* are children. Probably when Van Riebeek afterwards asked them, who are you, they answered 'the children (or the descendants) of the *Xurrikũeena*". [Waar nodig getranslitereer.]

Stow 1905:245 "...there were...the Strandlopers, or as they called themselves Goringhaicona, who subsisted only by fishing on the sea-rocks. It seems almost certain that these different tribes were the representatives of tribes living in the country previous to the arrival of the pastoral Hottentots, and were therefore more nearly allied to the Bushmen than to them...From the description given of the Goringhaicona by Oedasoa...these people would seem to have been a tribe of Bushmen still clinging to the rocks of the Cape peninsula..."

Engelbrecht 1936:5 "The same components [soos in *Goringhaiqua*] are also present in the name *Goringhaicona,* and Wuras has suggested that it

means the children (*/cona,* i.e.*/ona*) of the Goringhaiqua alias *Choeringaina...*''

Hierdie inlandse naam kom selde voor in die amptelike stukke, in die goewerneurs se dagboeke en in reisberigte. Die groep word gewoontlik aangedui as die **STRANDLOPERS** of die **WATERMANS,** name wat deur Europese besoekers aan hulle gegee is, of deur verwysing na hulle leier Herry.

Hulle teenstellende posisie as subgroep het eers later geblyk, nl. dat hulle wel Khoekhoens praat en Khoekhoen is, maar, anders as die geval gewoonlik is, geen vee aangehou en besit het nie en van strandkos moes bestaan, en van veldkos. Hulle status was gering, hulle was uitgestotenes, nakend, arm en altyd met ''magere, hongerige buijcken'' aan die bedel wanneer daar besoekers in die baai was of, sedert Van Riebeeck se koms, toe daar 'n kolonie van Blankes gevestig geraak het. Toe word hulle, in die woorde van B. Farrington, ''hangers-on of the Dutch'' (VRV 14 1933:9).

Hulle was 'n heel klein groepie (vgl. ons sitate by Van Riebeeck, Wagenaer en Dapper), maar het tog hulle eie naam gehad. Dié naam klink baie soos die naam van die Kaapmans, genoem die *Goringhaikwas,* alleen die uitgang is anders, nl. *-conas/coina(s).* Met toenemende kennis kon Van Riebeeck en sy amptenare beter onderskei tussen *Goringhaikwas* en *Goringhaiconas,* die ''Kaapmans'' en die ''Strandlopers''. In die aanhalings onder Oktober en November 1657 word die twee terme in die *Daghregister* baie los gebruik, mens kan sê, verward gebruik, tensy ''Caepmans'' hier vir eers 'n inklusiewe term was om die klein klompie hongermae in te sluit. Die Kaapmans (Goringhaikwas) het hulle naam gekry van die gebied wat hulle vir hulle opgeëis het, nl. die Kaapse Skiereiland tot aan Kaappunt, die oorspronklike ''Kaap die Goeie Hoop'', en die Strandlopers (Goringhaiconas) het die strande van dieselfde Skiereiland tot woonplek gehad, sodat die term ''Kaapmans'' maklik inklusief kon gewees het.

Oor die verwantskap tussen die twee groepe word meer onder die twee alternatiewe name van *Strandlopers* en *Watermans* vertel, soos dat Herry die opperheerskappy van Gogosoa erken het, dat Eva familie van hom was, e.d.m. Moontlik moet ons die gedeelte *Goringhai-* van die twee groepname *Goringhaikwas* en *Goring(h)aikonas* as identies beskou, soos Engelbrecht suggereer, in navolging van Wuras. Nou het ons onder **GORINGHAIKWAS** kon vasstel dat die naam beteken die ''Mense (*-kwas*) van die hoë (*!guri-*) kraal of werf, by Kroenlein 1880:162: 'Komplex von Häusern' (!hàis)''. Die lid *-cona* of *coina* is dan gelyk te stel met die pl. comm. (*-n-*) + *-a*-objectivi by */kô-* = ''kind'', die geheel dan die ''Kinders van die Hoëkraal''. ''Kinders'' het hier 'n spesiale kon-

notasie vir hulle "wat soos kinders is, onvolwasse, gering van status, en daar onder op die strand woon, nie hier hoog nie".

GORINGHAIKWAS (en variante) of [KAAPMANS (of KLEIN KORANNAS)]

Van Riebeeck *Daghreg.* o.d. 30 Okt. 1657 "...onderdaen van den Chobona [volg die name van stamme, tot by:] Goringaycona, Caepmans trop; Choeringaina, is Herry ende al de Watermans..." Dieselfde o.d. 15 Nov. 1657 [volgens aanwysings van Herry:] "... haren [die Saldanhars/Cochokwas] grootsten capiteyn was den ouden dicken man, Gogosy genaempt, welcke bij de grootste troup van de Caepmans woonden ende daervoor erkendt wierde van alle die aen dese seyde van die Groote-Berghrevier woonde...te weten: Goeringay Coina, Caepmans grootste troup daar voorz. Gogosy...altijt bij woondt; Goeringaina, Goeringayqua, Herry's troup ende al de Watermans...Gora Chouqua...Charingurina..." Dieselfde o.d. 28 Jan. 1659 "Goringhaiquas, alias Capmans, ende Gourachouquas, ofte Tabacqdieven... [steel weer beeste van Vryburgers en die Kompanjie]". Dieselfde o.d. 3 Feb. 1659 "...(wij) sullen Ul. [die Vryburgers wat die land en mense wil gaan verken, Van Riebeeck skryf die Memorie] bekent maecken de naemen van 't volcq hier te lande, soveel wij altoos seeckerlijck weeten, ende beginnen van dese Caepse natie, waarvan Herry is balling gestelt...(de) Caepmans troup, genaemt Goringhaina ofte Goringhaiqua, daervan den Vetten Capitein overste is, genaemt Gogosoa..." Dieselfde o.d. 21 Junie 1659 [die Eerste Hottentotse Oorlog is al 'n maand aan die gang] "...de Gorachouquas ende Goringhaiquas (cunnen) ons quellen met sijne ontelbare macht van menschen..." [en hulle vaskeer in die terrein om die Fort]. Dieselfde o.d. 21 Sept. 1660 [die oorlog is in April beëindig] "Gorachouquas ende Goringhaiquas, namentlijck...Caepmans, worden onder al de groote maer genoempt Khoesanhuma, dogh sij selffs alle arrogeren haer echter al mede den titul van Khoeque over hare troupen..." [maar as Sousoa, owerste van die Chainoukwas, daar is, hou hulle sulke eiegeregtigde betiteling uit vrees agterweë]. Dieselfde o.d. 6 Nov. 1660 [Oedosoä versoek] "...dat wij [Van Riebeeck] de Goringhaiquas, sijnde de Caepmans, weder op haar landt wilden comen laten woonen, achter den Bosheuvel onder de Steenbergen...alsoocq in de Hout- ende Berghvaleyen, etc., dat wij toestonden..."

Van Riebeeck 1662 *Memorie* in BKD 1966:32 "Goringhaiquas wiens overste genaemt is Gogosoa ende welcke sijn de Caepmans, sterck buijten vrou ende kinderen omtrent 300 weerbaere coppen; van bestiael tot haer eijgen nootdruft redelijck versien, doch door dien se beginnen wat coopman achtigh

te worden, nemen se in bestiael vrij toe, voornaementlijck oock om dat se die slimmicheijt hebben ende ons door gaens die parten noch al blijven spelen, dat wanneer ijmant vrempts uijt het lant compt met redelijck goet vee, dat sij haer dan als makelaers ende geleijders tot ons bij die onbekende luijden houdende, haer magerste en slechte vee tegen dat goede verwisselen ende dan bij ons met die luijden affcomende noch de oorsaeck willen wesen van haer uijt het landt gelockt ende gehaelt te hebben &a., daerse haer bijsonder mede weten te ver-rijcken, langhs soo meer noch erger ende slimmer wordende, ende wesende de gene die dit Caepse lant van alle eeuwen pretenderen haer eijgen te wesen, ende welcke siende dat wij 't vast besloegen tot den bou om de rude bejegeningh van sommige vrijeluijden volgens haer voorgeven ons ao. 1659 den oorloge hadden aengedaen, doch naedien sij gesien hebben dat wij tegen haer meninge op ons alder-swackste als doen waergenomen hier niet weder aff te slaen, ofte soo licht wech te jagen sijn geweest, ende dat ondertussehen den oversten ofte Coninck van de Salhanhars sijn slach in de troubel tijden waernam om met ons te allieren, van welcke ende meer andere luijden sij ons doorgaens met alle pra<c>tijcquen te vooren altijt getracht hebben te diverteren &a.; soo hebben sij 2 jaer verleden weder vrede aengesocht ende met ons gemaeckt."

Dapper 1668:10 "De *Goringhaiquas,* by d'onzen Kaepmans genaemt, om dat zy het naeste altijts van al de Hottentots aen de kaep van goeder hope gewoont hebben, en zich die plaets als eigen toe-schrijven, zoo lang d'onzen daer geweest zijn, mogen in volkrijkheit tegen de *Gorachouquas* op, en beide ontrent duizent weerbare mannen uitmacken, bewonende ontrent vijt-en-tnegentigh huizen of hutten, met matten overdekt.

De Goringhaiquas staen onder eenen overste, by hen genaemt *Gogosoa,* maer by d'onzen de dikke kapitein, om zijn overgroten dikken en neerhangenden buik, zulx zijn naem met het wezen en gestalte des lijfs wonder wel over een komt.

Hy was in 't jaer zestien hondert en twee-en-zestigh, na het overschrijven der genen, die zich toen aldaer bevonden, wel hondert jaer out... Des jaers 1659 ontstont tusschen de volken Goringhaiquas of Kaepmans, en d'onzen daer te lande een heftigh oorlogh, over de bezitting en toe-eigeningh van het lant ontrent de kaep, daer de Kaepmans d'onzen trachten uit te stoten; met voorwenden van aller eeuwen her dat bezeten te hebben. In dien oorlog boden hen de Gorachouquas of Tabaks-dieven doorgaens bystant, en velden velen van ons volk, daer kans viel om hen te bespringen, met asagayen ter neer".

Wikar 1779:164 "Nog een schoft hooger getrokken hebbende kwamen wy in een mooye groote valley, waar de Kouringais of de Hooge kraal ley...Deeze natie was in 3 kraale geverdeelt en daarvan heb ik een maar getelt, bestond uyt 49 strohuysen, hebben een meenigte van vee, maar meestendeels beeste. Deeze Kouringais is de eerste van de kleyne Korakkoa, gelykenen van posituur en dragt, meestendeels na de Eynikkoa, maar zijn tog een heel andere natie, want zy wisten van de onderste naties weynig af... De capiteyn heete Soenop..." Dieselfde 170 "Onderwijl dat ik weggeweest ben [op sy tweede tog], hebben de Gyzikoa en Kouringais twist gekregen...Nu met mijn tweede togt lagen de Husingais een schoft hooger als dat de Kouringais gevlugt waaren. Deeze Husingais zijn ook quaade vriende met de Kouringais, alhoewel dat deeze 2 een volk namentlijk de kleyne Korakkoa uytmaaken..."

Gordon 1779 [aanhalinge uit ms. 4e reis 1779:] o.d. 1 Nov. "...quamen wij aan een oude verlatene kraal der Coraquas, welke hoger opgetrokken syn. Sy hieten sig Coeringeis [in die omgewing van die huidige Kheis 2822 CC]." 3 Nov.: "Eer wy er ingingen [deur die poort] kwam ons een gedeelte der twede verdeling deser *Corigeis* kraal tegen, met een middeljarig man...tatabe caboe genaamt, hunne kawkauwp..." [Gordon is op pad terug en op 7 Nov. passeer hulle die plek:] "...daar de twede verdeling der Goeringeis toen, in den trek, lag", [en op 8 Nov. ontvang hulle baie vars melk van "de eerste goringeis".] 9 Nov. "...sliepen een groot half uur deese syde van de oude goeringeis kraal..."

Gordon op kaart nr 3, noordoostelike oewer ingeteken "Eerste Koraqua Kraal Goeringneis geheeten."

Wuras 1858:288 "...I enclose a list of the meanings of names of different Hottentot tribes...*Choeringaina.* In the !Koranna language '*churrikũeena*': *churri* means to dip or draw, and *kũeena* are the people. Therefore the meaning is: those who dip water out of the fountain. Probably to distinguish them from those who lived on the banks of rivers". [Uit Wuras se brief aan sir George Grey.]

Maingard 1932:111 "Two further arguments...may be referred to here. The one is a piece of evidence derived from Wikar, who mentions three Koranna tribes, -- the *Kuringais* (or 'Hoogekraal') and the *Husingais,* forming the 'Small Korana' group, and the *Kei* or Great *Korana,* as distinct from the rest of the Orange River Hottentots or *Eyniqua.* Now these *Kuringais* (Korana: *!kuring//ais,* the 'Hoogstander', to give them their latter-day Afrikaans name, the 'proud people') might well be equated with the *Goringaiqua* (= *!Kuring//aikwe*) or Capeman of the Dagverhaal, who have just been referred to and who are always mentioned as in close alliance with

the Gorachoqua, and in fact the two tribes are repeatedly bracketed together as Caepman and tobacco thieves in the later Journals of the Governors. It would seem that the existence of these two tribes on the Orange River in 1778 and 1779 continues a state of things which had obtained in the early Dutch days''.

Engelbrecht 1936:5-6 ''...something must now be said about the High Standing People and the High (Standing) Tribe. It will be readily understood that these two are not mutually exclusive, but that the former embraces the latter. In the old records we frequently read about the Cape tribe of the *Goringhaiqua, Goeringaiqua* or *Choeringaina* ... they often appear in association with the *Gorachouqua;* and this, coupled with evidence produced more than a century later, gives ample justification for stating that they were Little Koranna's and further that they constituted the people of the High Tribe or Hooge Kraal, as was also suggested by (Maingard). It was in 1778 or 1779 that H. Wikar discovered a tribe called the *Kouringais* or Hooge Kraal on the Orange River, approximately at the later Kheis [2822 CC]. He calls the *Kouringais* the first of the Little Korana to which must also be reckoned his *Husinggais*...There can hardly be any doubt that the *Kouringais* and the *Goringhaiqua* are the same...these being derived from *!uri* (*!guri*) high, and *//?âis* or *//êis* meaning tribe or kraal...''

Maingard 1964:57 ''They [die Koranna-stamname wat Gordon op sy kaart ingeteken het] are given...in their original Dutch spelling, with a modern phonetic transcription and their meanings in brackets [alleen die bepaalde naam word gegee, onder groep C]: C. The Upper Orange River. (i) The Goeringquaeys (*!kurinkwa//?eis,* the hoogstanders or proud people)...''

Van Riebeeck se opdrag was om te sorg vir vars groente en vars vleis. Die groente moes hulle self kweek, die vleis moes hulle inkoop van die inboorlinge. Hulle het geweet van die ''Ottentoo die Engels sprak'' (Herry) maar sy mense, die Strandlopers, het geen vee besit nie, wel groot eetlus vir die aankomelinge se kos. Die Hottentotte wat wel vee besit het, was die Saldanhars (maar hulle was verder weg gewees), ook die Hottentotte op die berge van die Skiereiland (die Kaapmans) en in die vlakte (die Tabakdiewe), en ander stamme meer ooswaarts (die Koopmans of Chainoukwas byvoorbeeld).

Vir die ruilhandel was die bereikbaarste die twee groepe wat die byname van ''Kaapmans'' en ''Tabakdiewe'' gaan kry. Juis deur hulle ligging gaan hulle voorlopig 'n groter rol speel as die ander vee- en mensryker groepe wat vir eers verderaf geleë was.

Die Hollanders het hulle name nog nie geken nie en het toe vir hulle Hollandse name gemaak. Hierdie name was nie vertalings nie en help ons nie om die eie Khoekhoense name te verstaan nie. *Kaapmans* lokaliseer net die een stam wat ons nou bespreek, dit sê niks oor die betekenis van die stam se eietaalse naam van *Goringhaikwas* nie. Trouens, so min belangstelling was daar vir die betekenis van dié stamnaam dat ons die eerste keer in antwoord op navrae van sir George Grey 'n klankassosiatiewe poging van die Koranna-sendeling Wuras sal kry in 1858, meer as twee eeue nadat die naam vir die eerste keer in die *Daghregister* opgeteken is, en dan is die antwoord mis. Ons onthou dat Wikar byna 80 jaar voor Wuras 'n verklaring gegee het wat sonder veel twyfel die korrekte antwoord bevat, maar Wikar het dit nie gedoen n.a.v. *Goringhaikwas* nie (waaroor straks meer). Wikar het seker en gewis nie besef dat sy *Kouringais* 'n ou Kaapse stam is wat hy daar aan die Oranjerivier raakgeloop het nie. Maingard het Wikar se verklaring geken, maar ons meen dat hy dit nie korrek geïnterpreteer het nie. Soos gesê, ons glo nie die vryburgery het *Goringhaikwas,* die inlandse naam van die Kaapmans, geken en gebruik nie. Dié naam kom net in die amptelike stukke voor, en dan (altans in die begin) soms selfs verkeerd en verward toegepas, maar in die reël word die stam aangedui as *Caepmans,* ook *Caepluyden,* en *Caep volcq,* ens., hoewel dit soms uit die verband kan blyk dat so 'n term in 'n mate kollektief is. Ons het nie statistiek hiervoor uitgewerk nie, en gee die indruk weer dat vir elke keer wat *Goringhai/-quas,* of die variant daarvan alléén vookom, daarteenoor 'n naam met die grondwoord *Caep-* (of sy variant) vir hierdie stam 'n 50 keer gevind sal word.

Wat betref die verkeerde gebruik, verwys ons na die eerste en tweede sitaat by Van Riebeeck hierbo. Die Khoekhoense naam van Herry se Strandlopers en Watermans was *Goringhaicona,* en nié (soos in die twee uittreksels) die *Goringhaiquas* (of, met 'n ander meervoudsuitgang, die *Goringhaina*) nie, die laasgenoemde name in der waarheid die van die Kaapmans. Hoe onaktief sulke terme selfs in die amptelike beriggewing is, blyk daaruit dat saam met die "tegniese" *Goringhaikwas* daar gewoonlik staan "offte Caepmans", of ook "alias...". Tog moet ons aflei dat die Kaapmans onder mekaar net hulle Khoekhoense volksnaam gebruik het, want as ons hulle teen 1779 aan die Oranjerivier weer ontmoet, dan het die Hollandse naam van *Kaapmans* geheel in onbruik geraak, maar die eie naam het nog herkenbaar voortbestaan.

Net soos die Hollanders in die vroeë tyd vir die stamme Hollandse name gemaak het, het hulle ook vir baie vooraanstaande Khoekhoense mans Hollandse name gemaak. Ons beskou hier nie nou die beginsel nie, ons wil om 'n goeie rede net 'n rukkie stilstaan by *Schacher.* Sover ons ons kan herinner, is daar nog nie op die betekenis van sy Hollandse naam gelet nie, en tog is sy nuwe

naam 'n sleutelwoord vir die lotgevalle van die Goringhaikwas, alias Kaapmans. 'n *Schacher* (in Nederlands gewoonlik gespel *sjacher(aar)*) is 'n persoon wat op bedrieglike wyse koophandel dryf, gewoonlik op 'n klein skaal, soos 'n smous. Met hierdie naam het die Hollander vir Osinghkimma, die oudste seun van Gogosoa, bonoem. Gogosoa was die owerste van die Goringhaikwas en het ook gesag oor ander stamme uitgeoefen, soos later sal blyk. Hy was 'n persoon nie net van gesag nie, maar ook van gewig, ''wesende een seer out ende bysonder swaerlijvigh, veth man'', soos Van Riebeeck hom by hulle eerste kennismaking beskryf het (o.d. 28 Jan. 1654). Gogosoa is deur die Hollanders amptelik gewoonlik op sy inlandse naam genoem, in die reël met byvoeging van die beskrywende terme soos ''den vetten'' of ''den dicken capiteyn'' of ''den ouden man''. Weens sy ouderdom (hy was in 1662 glo oor die 100 jaar) en sy swaarlywigheid (''zijn overgroten dikken en neerhangenden buik'', vgl. vir albei Dapper) is Gogosoa net vir die skyn nog as owerste deur sy seuns aangehou wat hom onbekwaam vir sy taak as hoofman beskou het en hom (in die woorde van Oedasoa) ''niet meer en achten als een kint...jae, sij stoten hem...voor bedelaer wegh'', sodat Van Riebeeck later vir Gogosoa toe ''als een arm man dagelicx gespijst'' het (*Daghregister* 1 Des. 1661).

Gogosoa het drie seuns gehad, Osinghkimma of Schacher, die oudste, Otegnoa of Pieter, en Khuma of Jan. Reeds by die eerste ontmoeting met Van Riebeeck was die kommandeur bietjie in die war oor wie nou die kaptein is, Gogosoa of Schacher (*Daghregister* 28 Jan. 1654), omdat Schacher hom blykbaar op die voorgrond gedring het. Gogosoa het darem soms uit eie beweging die mag oorgedra. So lees ons o.d. 16 Julie 1656 o.a. ''Namiddaghs quamen drie soonen van den capiteyn, seggende dat den ouden man, vermits 't natte, coude weder ende sijn swaerlijfvigheyt niet wel selffs comen coste, maar 'tgene wij met haer [die drie seuns] beslooten, voor goet ende van waerden houden wilde...'' Die feit is dat Schacher al meer en meer eiemagtig die kapteinskap behartig het nog tydens die leeftyd van sy vader wat teen 1665 oorlede is. Schacher het hom opgevolg.

Dit is regtig te betwyfel of die koloniste Schacher se eie (Khoekhoense) roepnaam geken het. In die amptelike beriggewing kom dit eers betreklik laat voor. Eers was dit slegs in sy Hollandse vorm in die *Daghregister*, dan kom die Hollandse naam naas die inlandse voor, en eers heel aan die einde (sedert Sept. 1660) is die amptenary gedurende Van Riebeeck se dienstyd so vertroud met die naam *Osinghkimma* (ook *-khamma*) dat dié naam alleen staan. Of anders gestel: *Schacher* kom 16 keer alleen voor, chronologies die eerste, *Osinghkimma* net 3 keer alleen, chronologies aan die einde, en in die tussentydperk kom

hulle as aliasse saam voor, 7 keer. Die Hollandse naam is die oudste, en is die omgang onder die koloniste wel die enigste.

Hoe kom hy, Gogosoa se oudste seun en opvolger, aan dié naam met sy ongunstige strekking? Daar moes tog 'n goeie rede voor gewees het, of goeie redes. Ons weet byvoorbeeld dat Schacher en sy broers in die Kasteel as gyselaars aangehou is omdat hulle slawe weggelok, beskerm en help ontvlug het, en hulle het soms seker vir hulle 'n beloning kom opeis as hulle slawe terugbring. In sy *Memorie* 1662 vertel Van Riebeeck vir sy opvolger van bedrieglike praktyke om by veeruil die Kompanjie te benadeel terwyl bepaaldelik die Goringhaikwas of Kaapmans hulleself daarmee verryk.

Ons vermoed ook dat Schacher gekonkel het met Herry van die Goringhaikonas (of Strandlopers) sowel as met Choro/Chora/Gora van die Gorachoukwas of Tabakdiewe om die "Eerste Hottentotse Oorlog" te begin, 'n oorlog wat eintlik geen oorlog was nie: die twee oorlogvoerende stamme (stammetjies), nl. die Goringhaikwas en die Gorachoukwas (wat ons later weer op Kheis sal ontmoet as die Klein Korannas), het die koloniste en die Kompanjie lastig geval met veediewerye, strooptogte en dergelike oneffektiewe teistering gedurende 'n elf maande in 1659-1660. Hierdie sjaggeraar sal wel van die begin af op wanpraktyke betrap gewees het om sy bynaam (wat roepnaam geword het) so algemeen ingang te laat kry het. Schacher het met ander woorde die bynaam verdien. Hy en sy stamgenoot Doman (vanweë sy saggeaarde voorkoms geïnterpreteer as "Dominee") was patriotte wat baie ongelukkig gevoel het toe hulle merk dat hierdie Hollanders gekom het om te bly. Die handelstasie baar 'n nuwe nasie toe grond aan die Vryburgers toegeken word. En dit is presies die Goringhaikwas se tradisionele grondgebied waar die indringing plaasvind, waar inbreuk gemaak word, en duidelik ook die gebied waar die Goringhaikwas nog woonen weidingsregte laat geld het.

In die eerste plek het die Goringhaikwas op die hele Skiereiland aanspraak gemaak. Doman beweer dat "dit landt van de Caep alleen toequam" aan die Gorachoukwas, die Goringhaikwas en Ankaisaa (*Daghreg.* 1 Julie 1658). Oedasoa pleit by Van Riebeeck om die Goringhaikwas "weder op haer landt" toe te laat, nl. agter die Bosheuwel onder die Steenberge, en in die Hout- en Bergvalleie, d.w.s. op die hele Skiereiland en aangrensende vlakland, vgl. sitaat o.d. 6 Nov. 1660. In sy *Memorie* 1662 noem Van Riebeeck die Goringhaikwas "wesende de gene die dit Caepse lant van alle eeuwen [sic] pretenderen haer eijgen te wesen..." Verdere bevestiging hiervan blyk uit die Hollandse naam van **KAAPMANS,** toegepas op die bewoners van die hoogliggende en bergagtige Kaap die Goeie Hoop as 'n naam van die Skiereiland. Die Goringhaikwas het hulle

krale hoog teen of bo-op die "Berg", en aan die landkant laer af, gehad. Hierdie terrein sien hulle bedreig, en in sy *Memorie* 1662 beweer Van Riebeeck dat die volk van Schacher, ondersteun deur die volk van Choro, soos ons weet, in verset gekom het, mede teen die "rude bejegeningh van sommige vrijeluijden". Ook die stamvrede en -bestaan sien hulle bedreig.

Die gang van die geskiedenis van hierdie Goringhaikwas kan vir 'n tydjie goed gevolg word. Die val as sodanig egter buite ons opdrag. Schacher volg Gogosoa in 1662 op. In 1672 verkoop hy aan die Kompanjie 'n gebied veel groter as wat die Goringhaikwas ooit besit het. In dié dokument word hy genoem "Prins Manckhagou, alias Schacher". Die geheim van hierdie nuwe naam is nog onopgelos. As daarop die Tweede Hottentotse Oorlog uitbreek (1673-1677), staan hy aan die kant van die Hollanders en teen Gonnema, net soos Oedasoa in die Eerste Oorlog van 1659-1660 die kant van die Hollanders gekies het teen die mense van Schacher en Choro (die Goringhaikwas en Gorachoukwas). "Schacher" het as naam teen hierdie tyd wel sy ongunstige konnotasie vir die Hollanders verloor. Daar is tog ook ironie in sy handelwyse van nou: hy verkoop sy grond aan die Hollanders, hy veg saam met die Hollanders! Schacher word na sy dood (Junie 1687) opgevolg deur sy broer (Otegno?) se seun wat van die Kompanjie die naam van *Massinisse* kry (*Daghreg.* 29 Junie 1687). Kort hierna verdwyn die naam van die *Goringhaikwas* as groepeenheid in die bronne wat ons geraadpleeg het. Dit is moontlik as gevolg daarvan dat hulle ongeveer hierdie tydvak die Kaapse gebied vir altyd verlaat het en getrek het. Na omswerwinge (so neem ons aan) het hulle hulle aan die Oranjerivier gevestig waar Wikar en Gordon hulle aangetref het, nl. in 1778-9. Die tussenliggende geskiedenis is nog onopgeklaar, d.w.s. 'n tydperk van ongeveer 'n eeu.

Die vertrek beteken die verbreking van hulle verbintenis met die Skiereiland. Die banaming van *Kaapmans* berus op 'n geografiese grondslag, en die besondere liggingsaanduiding word na hulle vertrek natuurlik onwaar. Hierdie Hollandse naam van *Kaapmans* het geheel en al verdwyn as ons hulle in 1779 weer ontmoet. Die eie naam *Goringhaikwas* het behoue gebly en is duidelik herkenbaar in die spelling van *Kouringais,* net die ou meervoudsuitgang *-quas* (*-kwas*) is afgeskud. Maar hulle kry, soos betrekik algemeen geword het, 'n nuwe Hollandse naam, nl. die "Hooge kraal"-mense, wat nie weer 'n bynaam is nie, maar hulle eie naam wat tweetalig geword het en in Hollands vertaal is. Dit kan ons aflei van wat Wikar meedeel in sy reisberig, vgl. die sitaat.

Wikar se mededeling is vir ons van die grootste belang. Dit gee: (i) die inlandse naam; (ii) die Hollandse vertaling daarvan wat ook die vraag aangaande die betekenis van *Goringhaikwas* oplos; (iii) die stamverwantskap met die Klein Koran-

nas; (iv) die geografiese ligging binne die konteks van sy verhaal, d.w.s. die plek is goed situeerbaar (as Kheis); (v) die aantal mense en die veebesit, meestal beeste: daar is drie krale, in een kraal het hy 49 hutte getel; (vi) die naam van die gao-aob, nl. Soenop; en (vii) die toestand van spanninge wat kan ontstaan tussen groepe, en wel binne 'n kort tydjie. Wat die Klein Korannas betref, gee Wikar ook nog die "samestelling" daarvan aan (nl. die Kouringais plus die Husingais). Gordon bevestig wat Wikar gesê het in wat gemeenskaplik in hulle opmerkinge is, en voeg nog 'n kapteinsnaam by, dié van die middeljarige "Tatabe Caboe". Baie opmerklik is dit dat Gordon die stamnaam nie vertaal nie!

Van Wikar se feite is kennis geneem deur Maingard en Engelbrecht, die twee bekendste gesaghebbendes oor die Korannas. Die *K(o)uringais* is in Koranna, volgens Maingard 1932, die *!Kuring//ais*, letterlik "hoog" en "volk", wat Maingard gelykstel met die gewone Afrikaanse naam "Hoogstander" en interpreteer as die "proud people", d.w.s. "hoog" word as "hoogmoedig" verklaar. Maingard lê 'n verband tussen die Korannagroep "K(o)uringais" en die Kaapse groep, die "Goringhaiqua" van die *Daghregister*. "It would seem that the existence of these two tribes on the Orange River in 1778 and 1779 continues a state of things which had obtained in the early Dutch days". Maingard 1964 herhaal in hoofsaak hierdie afleiding, hoewel hy vir Gordon 'n spelling opgee wat ons nêrens by Gordon teëgekom het nie, nl. *Goeringquaeys* (*!Kurinkwa/?eis*, verstaan: *!kuri* = "hoog", *-kwa* is die uitgang van die mv. ml., en //?eis = "volk" stam"). Wat ons by Gordon in ons bronne aangetref het, is: *Coeringeis, Corigeis, Goeringeis, Goringeis,* en op sy kaart *Goeringneis*. In al hierdie spelvorme ontbreek wat Maingard uitskil as *-qua* vir ml. mv.

Net soos Maingard gaan Engelbrecht uit van die (Gariepse) Korannas, en wel n.a.v. Wikar, om dan by die Kaapse Goringhaikwas te kom. Onder die Korannas, by name die Klein Korannas, ken hy uit sy ondersoek deur ondervraging "the High Standing People and the High (Standing) Tribe", met die eersgenoemdes, in Afrikaans bekend as die "Hoogstaanders", as 'n term wat ook die tweede insluit, nl. die "High Tribe or Hooge Kraal" (van Wikar). Die "Hooge Kraal" is dan 'n onderafdeling van die "Hoogstaanders".

Ons laat die beskouing van die etnologiese verbande en onderverdelings op hierdie vlak nou eers met rus en stel weer die etnonimiese vraag sentraal, naamlik: In hoeverre bring die gegewens ons by 'n bevredigende oplossing? Ons oorweeg eers die taalkundige aspekte.

Die eerste lid word verskillend geskryf as *Choeri(ng)-*, *Coeri(ng)-*, *Cori-*, *Goeri(ng)-*, *Gori(ng)-*, *Kouri(ng)-*, *Kuri(ng)-*. Dit toon 'n redelike konstantheid met variërende gutturaal (stemloos/stemhebbend; frikatief/eksplosief). As ons

Nienaber 1963:309 raadpleeg, dan blyk dit dat dit goed ooreenstem met ou optekeninge in Koranna en Nama vir "hoog", bv. (vir Koranna) Lichtenstein *kurüh,* (vir Nama) Tindall *!kuri,* Rust *!guri.*

Die tweede komponent is *-gai-*, *-gay-*, *-hai-*, *-hei-*, *-gei-*. In ons primêre bronne word voor hierdie lid net so min as voor die eerste lid 'n suigklap geskryf, om die eenvoudige rede dat die optekenaars dit nie kon skryf as die klapklank per geval daar was nie. In dié opsig kry ons weer geen hulp nie. Uitgaande van analoë gevalle sien Maingard en Engelbrecht daarin die woord vir "volk", "tribe", nl. *//âis* (Nama), ouer *//ãis,* in Koranna met die ejektief (geskryf *?*) vooraan uitgespreek, altans in die 20e eeu. Vir sover Maingard en Engelbrecht gelyk het, beteken *Goeri(ng)-* plus *-//?(h)ais* of *-//?(g)ais,* lid vir lid, die "Hoë-volk/stam", volgens Maingard die "Hoogmoedige...", volgens Engelbrecht blykbaar die "Hoogliggende..." Hulle kan gelyk hê by die bisillabiese vorme wat Wikar en Gordon opgeteken het, almal tweestammig, telkens uitgaande op die *-s* van die fem. sing., maar hulle kan logies tog nie gelyk hê met die polisillabiese vorme uit die Kaapse tyd nie. Die Kaapse vorme is ook tweestammig, en daaraan is 'n uitgang gevoeg wat as uitgang meervoudigheid uitdruk. Dit kan 'n *-kwa* (*-gua*) wees (mv. ml.) of 'n *-na* (pl. comm.). Mens stel jou moeilik meervoudigheid voor by bv. "Hoë-volk", en dit sal jy moet as die *-(h)ai-* van bv. *Goringhai-kwas* sou beteken "volk", die geheel dan letterlik ongeveer "Hoë-volk-mans" of "-mense".

Dit sal duideliker word as ons ons siening positief stel. Ons meen mens moet Wikar ook hier op sy woord vat. Nama en Koranna het hy moontlik kon volg, maar hy was afhanklik van Claas Barend, Ouga en ander as hy in gesprek met die geselskap wou tree. Sy vertaling van sy *Kouringais* het hy ongetwyfeld van kenners van die taal gekry. Die tweede lid moet dan verstaan word as "kraal". Nama ken die woord *!hais,* *!heis* vir "Werft (Komplex von Häusern)" (Kroenlein 1889:162). Verstaan "werf" as "kraal/kraalskap" of 'n normale "hutkompleks, sirkelsgewys gebou". *Goringhaikwas* is dan, lid vir lid, "Hoë + kraal/mense". Met dieselfde komponente is Wikar se *Kouringais* dan, lid vir lid, "Hoë + kraal + *-s*", waar die *-s* nie die Hollandse *-s* vir die meervoud is nie, maar die Khoekhoense *-s* wat die ekv. vr. is en hier die begrip as 'n kollektief uitdruk. Wikar se "Hooge Kraal" is dus taalkundig goed toepaslik op albei die stelle, nl. op die Kaapse *Goringhaikwas* of *Goringhainas* aan die een kant (hier dan: "Hoëkraal-mans/manne/mense", pluraal gesien), sowel as op die verkorte *Gouringeis* vir die Gariepse groep aan die ander kant, kollektief gesien ("Hoëkraal") .

Saam met die taalkundige oorweging is daar ook die topografiese (orologiese) en chronologiese aspekte wat moet saampraat. Ons bou op die konklusie voort dat Wikar se *Kouringais* en Van Riebeeck se *Goringai-kwas* dieselfde naam is vir basies dieselfde stamgroep op verskillende tye. Dan is die Kaapse dokumentasie die oudste, natuurlik. Dit benoem daardie Kaapse groep van wie Van Riebeeck 1662 sê "wesende de gene die dit Caepse lant van alle eeuwen pretenderen haer eijgen te wesen". Hierdie land is die Kaapse Skiereiland met Tafelberg, Bosberge, Steenberge, Gewelberge, met Tafelvallei, Houtvallei, Bergvallei en bybehorende gebiede.

Die Goringhaikwas is eintlik "Bergenaars". Geen wonder dat Van Riebeeck die veediewe nie kon laat inhaal as hulle eers die bergdele bereik het nie. Hulle krale het ook hoog gelê. As ons nou verstaan dat hulle Goringhaikwas was waarvan die naam vertaalbaar is met "Hoëkraalmense", dan sal ons wil besluit dat die kwalifiserende "Hoog/Hoë 'n topografiese grondslag het en slaan op die "hoogliggende terrein", nie op 'n hoogmoedige gemoedsaard nie. Ons meen dat Maingard se interpretasie van "Hoogkraal" as "proud people" nie korrek is nie.

Wat betref die betekenis van die naam, dit maak nou nie saak as die Hoëkraalmense later geskiedenis gemaak het deur na 'n ander buurt te verhuis nie, die naam behou sy element "hoog", al vestig hulle hulle in 'n laagliggende buurt. Die toepaslikheid van die naam is nie meer noodwendig relevant nie, hoewel so 'n stelling soms oordeelkundig gehanteer moet word. As bv. 'n kenner bewus daarvan is dat, in die onderhawige geval, *!kuri* sowel "hoog" kan beteken as "hoogmoedig", en hy bevind dat dat die gebied waar die bepaalde volk hom gevestig het, 'n laagliggende land is, dan kan hy, soos Maingard gedoen het, na ons meen, die voorkeur vir "hoogmoedig" hê juis omdat "hoog" topografies dan nie verdedigbaar is op daardie plek en op daardie tyd nie. Hoe ook al, ook ander soos Wangemann het die naam **KURRIE-EIS** verstaan as betekenende "Hoogmoedige volk", toegepas op 'n vertakking vroeër genoem die "Hoogtens" toe hulle op Pniel woonagtig was, terwyl die naam uitdruklik verbindbaar is met **KOURINGAIS**, 'n groep van die "Hoogstaanders" wat toe nog op Kheis gevestig was en waarvan die betekenis deur Wikar aangegee is as "Hooge kraal". Maingard c.s. het die naam "herinterpreteer".

Ons meen (ter opsomming) dat die bewysbare verbinding tussen die Kaapse *Goringhai-(kwas)* en die Gariepse *Kouringai-(s)* die vertaling van laasgenoemde deur Wikar as "Hooge kraal" verder motiveer uit die feit dat die eersgenoemdes bewoners van die Skiereiland was met sy hoë berge en hoogliggende klowe. Dit lyk vir ons die juiste verklaring. Die Khoekhoense "kraal" is in daardie konteks

gelyk aan bv. 'n "dorp/stad" vir die Europeër. Die Khoekhoense naam vir die "volk van die *Hoëkraal* (*Goring-hai*)" is dan lid vir lid gelyk aan die Griekse *Acropolis*.

Ook die etnoloog en die geskiedkundige kan voordeel hieruit trek; die Goringhaikwas verskyn, of herverskyn as 'n sytak van die Klein Korannas. Hulle vorm 'n konglomerasie met die Khuremankies, en in die nuwe omgewing het hulle bepaald 'n verbetering in hulle status ondergaan.

Aan die Kaap was die status van die Goringhaikwas nie hoog nie. Hulle en die Gorachoukwas was altyd saam, verbondenes, en in die Eerste Hottentotse Oorlog was hulle bondgenote. Trouens, ons vind die Goringhaikwas later as die Klein Korannas terug, en die Gorachoukwas as die Groot Korannas. Aan die Kaap was die verhouding in mannekrag en veebesit altyd ten gunste van die Gorachoukwas. In sy *Memorie* van 1662 waarin Van Riebeeck sy opvolger oor toestande inlig, sê hy dat die Kaapmans of Goringhaikwas omtrent "300 weerbare coppen" tel, die Tabakdiewe of Gorachoukwas "wel 6 à 700 weerbare mannen" tel, en "wel 6 mael soo rijck van bestiael wesende" as die Goringhaikwas.

Húlle van die Skiereiland, die Kaapmans, moes dus eintlik tweede viool speel teenoor die Tabakdiewe of Gorachoukwas, behalwe in twee opsigte. Gogosoa, die ou, dik en vet kaptein met die hangbuik, was eintlik ook opperheer oor die Gorochoukwas, en hulle kaptein Choro moes in 'n plek inneem ónder Gogosoa. Dan was dit ook die Goringhaikwas wat die meeste geeskrag gehad het met Schacher as hulle leier (Gogosoa se oudste seun en opvolger) en met die bereisde Doman as die aanhitser. Maar hulle almal was weer in naam onderhorig aan Oedasoa, die opperheer van die Cochokwas (die Saldanhars of Smalwange), en hy op sy beurt aan die Chainoukwas of Koopmans. Dit blyk ook uit die rangsbetiteling. Oedasoa vertel aan Van Riebeeck (*Daghverhaal* o.d. 21 Sept. 1660) o.a. "De Gorachouquas ende Goringhaiquas...worden onder de groote maer genoempt Khoesanhuma, dogh sij selffs alle arrogeren haer echter al mede den titul van Khoeque over hare troupen...", sodat hulle 'n les geleer moet word. *Khoesanhuma* is 'n inferieure rang. Dit wil dus voorkom dat na die Groot Trek van die Goringhaikwas of Kaapmans na die Gariep hierdie Skiereilanders in belangrikheid ontsaglik laat toeneem het, net soos die Gorachoukwas op hulle beurt.

Baie drade word saamgetrek in die slotgedeelte van die artikel **KHUREMANKIES.**

GORONAS kyk **COCHOKWAS**

Van Riebeeck *Daghreg.* 2/186 o.d. 31 10 1657 "...volcq...genaempt Kocho-

qua, bestaende in twee machtige heyrlegers offte troupen, waervan de tweede genaemt is Gorona...sulcx desen Kochoqua ende Gorona altijt in actie van oorloge leven..."

Van Riebeeck *Daghreg.* 2/197 o.d. 15 11 1657 "Gorana, off Goroqua, van Kochoquas volcq..."

Ook die uitgange *-na* (mv. gemeenslagtig plus die *-a*-objectivi) en *-qua* (mv. ml. plus die *-a*-obj.) van *Gorona/Goroqua* maak dit duidelik dat dit hier noodwendig gaan oor die naam van 'n horde of stam en nie oor 'n bepaalde persoon nie. Die naam het ons nie elders teëgekom nie, ook nie op kaarte nie. Die mededelinge is vaag en wasig. In die eerste sitaat word die Saldanhars ondervra en dien Eva, die mooi Hottenottinnetjie wat Van Riebeeck aan huis geneem het om Hollands te leer, as tolkin. Blykbaar is al die Khoekhoen (ook die Cochokwas) skatpligtigheid verskuldig aan die Chobona (Bantoevolkere) wat 'n leër aanhou om militêre toesig te hou. Is die Goronas die een helfte van die Saldanhars en die Cochokwas die ander helfte, of is die Goronas 'n onderdeel?

Die tweede sitaat berus op mededelings van Herry in bysyn van Eva en Pieter Otegno. Volgens Herry staan die Namakwas eintlik los. Die vernaamste groep is die Kaapse volk wat onder Gogosy staan, die ou, dik en vet kaptein. Die Cochokwas egter "was den aldergrootsten van al die Hottentoos", die "rechte Saldanhars", verdeel in verskeie "troupen... als te weten: Gorona, off Goroqua, van Kochoquas volcq". Dus is hulle tog 'n onderafdeling van die Cochokwas. Die stelling laat begryp dat die Goronas 'n belangrike afdeling moet wees. Ons weet ondubbelsinnig dat die Cochokwas (of "Nou/Smalwange") 'n volk of 'n nasie was wat 'n opperheer gehad het in die persoon van Oedasoa, slank, netjies en 'n groot diplomaat, en 'n "mede-regent" in die persoon van Gonnema, die dik en vuil "Swarte Kaptein".

Ons vind geen uitgesproke of bedekte verband in hierdie uitsprake tussen die Gorona/-kwa en kaptein Gonnema nie, ander blykbaar wel. Met die Hollandse teks as grondslag besluit Le Roux 1945:49 "Dit tref dat die afdeling onder Gonnema ook 'n aparte naam gedra het, en deur die Hottentotte 'Gorona' genoem is, sodat 'n mens eintlik met 'n verdeelde stam te doen het wat op die punt gestaan het om in twee aparte stamme op te breek". Met die vertaalde teks van Moodie 1960:110 voor hom en met kennis van Le Roux besluit Elphick 1977:119 "Gonnema, the chief of the Cochoqua subtribe known as the Gorona..." Ons sien nie die grond vir hierdie gevolgtrekking nie en meen dat dit liewers buite rekening gelaat moet word.

Harinck 1969:161 haal Moodie 110 aan en as hy by *Gorona* kom, plaas hy tussen vierkant hakies en sonder kommentaar daar of elders: "[!gora-na: Kora]".

Maar die Gorona word uitdruklik genoem as synde "van Kochoquas volcq", en dan moet daar tog eers 'n verband tussen die Cochokwas en die Korannas gelê word. Blykbaar spreek dit vanself vir Harinck uit die klankooreenkoms wat hy sien tussen *Gorona* en *Koranna*, d.w.s. *Goro-* en *Kora-* is (blykbaar sonder enige twyfel) dieselfde woord. Hierin staan Harinck nie alleen nie. Hy het voorgangers gehad soos Bleek, Fritsch, Vedder en ander. Bleek 1858:18-9 sê bv. "Korana is spoken by the Kora-people, the Gorona ...or Goraqua... of the Cape Record..., called Qgoraka [!Goraka]...by the Namaqua, and Goranna or Korana by modern writers..."

Indien dit juis is dat die Goronas van 1657 (in Van Riebeeck se tyd), oostelik van Saldanhabaai, en die Korannas van 'n groot eeu later, langs die Oranje- en Vaalriviere, dieselfde volk was, en die Gorona op grond van Van Riebeeck se verslag deel was van "Kochoquas volck", beteken dit dat Van Riebeeck se vernaamste handelsvennote voor die koms van die Chainoukwas die Korannas van "vanouds" was, in die omgang veral bekend as "Saldanhars".

Vir die legkaart van die Khoekhoense stamme is dit 'n belangrike siening. Ons bespreek dit uitvoeriger in die artikel **KORANNAS.** Voorlopig wys ons hier vir eers op die een en ander i.v.m. die moontlike verhouding tussen *Cochokwas* en *Goronas.*

Ons weet dat die twee kapteins van die Cochokwas (Saldanhars), Oedasoa en Gonnema, elkeen sy eie aparte woonplek en sy eie "heyrleger" gehad het, bestaande uit Cochokwas, met Oedasoa in beheer van die noordwestelike gebied, en met Gonnema (die "Swart Kaptein") in beheer van die meer suidoostelik geleë gebied. Word in die sitaat van Oktober 1657 die leër van Oedasoa en Gonnema gesien as saamhorend, en die Chobona se toesighoudende leër as die tweede? Vir ons etnonimiese probleem is egter van waarde dat die Gorona-leër uit Cochokwas bestaan het en dat hulle naam Khoekhoens is. Daar is, so lyk dit, 'n onbetwisbare taal- en 'n etnologiese verwantskap tussen Goronas en Cochokwas.

Oor die betekenis van die naam *Gorona* is ons oningelig. Ons kan daaroor spekuleer. Die Cochokwas het van die Saldanhabaai-gebied padgegee en is later in Gordon se tyd (1779) aan die Oranjerivier gevind, suidwes van Upington, in die opgewing van Keimoes-Kanoneiland, en toe was hulle naam gedevelariseer van *≠Cochokwas* tot *≠Oxokwas*. Die develarisasie is wel onder invloed van Nama wat by talle woorde hierin van Ou-Kaaps verskil. *≠Cochokwas* of *≠Oxokwas* beteken letterlik "Smal/Nouwang-mense", vermoedelik 'n geval waar die mense (*-kwa*, uit *gu-a*) die naam van hulle kaptein oorgeneem het,

van iemand wat 'n kenmerkende voorkoms gehad het deur sy ingevalle of "smal" wange (≠*o* = "smal/nou" en *xo*- = "wang") .

Die *Goronas* of *Gorokwas* as 'n onderdeel (soos ons uit die gegewens van die sitate opgemaak het) van die Cochokwas het dan wel saam met die Cochokwas na die Oranjerivier verhuis. Dan kon ook hulle naam van *Goronas/kwas* op dieselfde manier en om dieselfde rede as wat in die geval van die Cochokwas gegeld het, gedevelariseer geraak het tot *Oronas* of *-kwas,* met wortel *Oro-*. Kontroleer ons dit met bv. opgawes by Kroenlein, dan vind ons daar op 1889:287 ≠*oro* = "smal". Dit gee dieselfde suigklap en dieselfde betekenis as wat ons by ≠*Oxokwas* gekry het, met die uitsondering dat die lid -*xo*- vir "wang" nie ingesluit is nie, en dat die begrip "smal" of eerder "nou" nie ≠*o* is nie, maar ≠*oro*.

Is hierdie bevinding bloot 'n toevalligheid? Dan is dit 'n merkwaardige toevalligheid dat die naam van die Gorona hiervolgens beteken die "Smal/nou (≠*oro* =) mense (-*na,* objeksvorm van die pl. com.)", en die Cochokwas waarvan die Goronas 'n deel of 'n onderdeel is, beteken die "Smal/Nou-wange". In dié mate wat hierdie beskouing geldig mag wees, open dit perspektiewe. Dit versterk langs taalkundige kant die eenheid van Goronas en Cochokwas, die eenheid waarvan Eva en Herrie gepraat het, soos ons hulle verstaan het.

As die Goronas inderdaad 'n naam- en 'n stamverbondenheid met die Korannas het, soos bv. Bleek, Stow, Vedder, Harinck en ander beweer, dan word daar 'n verbondenheid tussen die Goronas se volksgroep, die Cochokwas (Saldanhars) én die Korannas, vasgestel. En as Engelbrecht en ander gelyk het om die Gorachoukwas te identifiseer as die latere Groot Korannas, dan soek ons na die Klein Korannas, en die vraag dien homself aan of die Goronas en Cochokwas dan nie die verlore Klein Korannas is nie, hulle wat teen 1779 as Ochokwas of Smalwange aan die Oranje aangetref was nie. Die term *Korannas* word dan ruimer van omvang en belangriker in die hierargie van die stamme. Vgl. verder die artikel **KORANNAS.** Die vlieg in die salf is die verskil in suigkonsonante!

GOUNAA(P) [TAAIBOSSE]

Stow 1905:294 "Some of the old Korana authorities assert that the ancient name of the Great Koranas was a word signifying the Toovenaars, or the Wizards or Sorcerers, and that all the other clans or offshoots sprang from them; that afterwards the eldest branch of these Toovenaars or Great Koranas, or rather that of the paramount chief, obtained the name of the Taaibosches or 'Gou'naap's Koranas, from the sobriquet of one of their great chiefs, although they still remained and considered themselves Toowenaars".

Stow 1905:298 [Stamboom: Kora x Eikomo x 'Kaup x Ma'kabuté x 'Kuenon'keip x] "'Gon'Naap or 'Kon'gap, the father of ...Taaibosch the elder..."[en die nakomelinge wat, behalwe Hanto en sy seun Kopie, almal die agternaam het van "Taaibosch"].

Hierdie groot en sterk vertakking van die Groot Korannas het sedert Gounaap (ook gespel 'Gon-'naap) se dood onder die hoofskap van 'n "Taaibos(ch)" gestaan, bv. van Jan Taaibosch, vader van Jacob en Gert Taaibosch, Jan is die seun van 'Knoubie Taaibosch en die neef van Rijt Taaibosch, lg. die vader van Massau Rijt Taaibosch. Ons meen die geval loop gelyk aan dié van o.a. die **BITTERBOSSE**, genoem na 'n voorsaat Bitterbos, 'n Hollandse naam wat 'n vertaling van die oorspronklike Korannanaam is. "Taaibos" is hier klaarblyklik die *Passerina filiformis* wat medisinaal gebruik word "for the relief of shooting pains" (Watt & Breyer-Brandwijk 1962:1025), of waarvan die "taai" bas vir binddoeleindes gebruik word (vgl. WAT s.v. *gonna*, en veral Smith 1966:454-5). Die Afrikaanse naam word egter ook toegepas op verskeie spesies van *Rhus*, en wel vanweë die feit dat die bas hom leen om tou van te draai.

Die Khoekhoense naam is vir die eerste keer deur Hesse c. 1810 opgeteken, ongelukkig daar en ook elders sonder suigklap. Die naam is *gonna*, en die bindtou uit die gonnabas heet gewoonlik die *gonnatou*. Hierdie woord sluit baie goed aan by Stow se een spelling van die ou kaptein se naam nl. *'Gon-'naa(p)* (die *-p* is die uitgang van die ml. ekv. vir die benoemde persoon). So sien Smith 1966:455 dit ook in as hy aanteken: "The resilient, tough branches were employed by Bushmen and Hottentots for their bows and 'kieries'. A tribe of the Hottentots was at one time known as 'Taaibos', which became the hereditary name of their chiefs from their use of the branches of the *Rhus pyroides*. The bark of almost all the species, especially those of the south west, was used for tanning". Dit lyk dat ons met redelike sekerheid kan aanneem dat die kapteinsnaam 'Gou'naap"/'Gon-'naap/'Kon'gap die Korannanaam vir die Afrikaanse struiknaam "taaibos" is. Die verband tussen die persoons- en die plantnaam is nie sonder meer duidelik nie, die feit van 'n vertaling lyk redelik seker.

GOURIKWAS, CAUWERS, DE GAUROS, GAURIS ens.

Tachard 1685 [in vertaling by Raven-Hart 1971-290 van Latynse berig waarin hy 'n opsomming van al die stamme gee soos hy dit verneem het, t.w.] "The first tribe is called Sonquas in the language of the country... The second tribe is that of the Namaquas...The third tribe is that of the Ubi-

quas...The Gouriquas are the fourth of the tribes, and are not many in number..."

Van der Schelling 1689 in Molsbergen 1922:170 [wat saam met 'n paar strandelinge van Mosselbaai af weswaart strompel en uitkom by die Cauwersrivier (Gouritsrivier)] "(Wy) raakten nog dienselven avond in een coral van de Cauwers Hottentots...capitein Dorra gevende ordre an de Cauwers [om die getrande Blankes] wel 't onthaalen..."

Schrijver 1689 in RZA 2/102-103 "...'s namiddags kwamen wij over de Gauris rivier... een kloov..., die ons van een Gauris Hottentot aangeweesen wierd..."

Valentyn 1973:4 "1702. In Maart hebben 45 Kaapze vrylieden, buyten kennis der Regeering, op een tocht landwaard in...geweest...over de Kloof van Hottentots Holland. Sy waren...by de Hoezequaas, Hessequaas, Gauris, Attaquaas (en nog ander) zynde alle byzondre Hottentotze volkeren, gekomen".

Kolb 1719 uit Nederlandse vertaling van 1727:1/476 "Meer Noord-oostwaards en alzoo achter dezen [die Damakwas] leggen de Gauros, welke de Heer Tachart...de Gauriquas noemt..."

Godeé Molsbergen 1916 in RZA II:14 "Nieuwe stamnamen waren opgekomen...In archiefstukken worden in 1718 Gouritz en Hacons Hottentotten vermeld..."

Swellengrebel 1776 in Forbes 1965:78-9 "Swellengrebel had recorded earlier [t.w. in sy nog onuitgegewe *Papers*] that the Gamtoos and Gouritz riviers were named after Hottentot captains..."

Wallmann 1858:50 "Von da ab [nl. waar die //Gonaquas was] gegen Westen lagerten die !Gauriqua, Sonqua, Attaqua, //Haissequa, Susequa und um das Kap her die !Guncha [die klapklanke getranslitereer]".

Vyftien jaar na Van Riebeeck se koms het die bestaan van hierdie stam aan die Kaap bekend geword. Daar was 'n tekort aan vee vir die verwagte retoervloot in Tafelbaai en Hieronymus Cruse is in die oostelike rigting uitgestuur om by die inboorlinge vee te koop. Oos van die Hessekwas kom hy uit by "een vreemde natie, de Gouriquas genaempt" van wie hy 170 beeste en 310 skape ingeruil het, die mooiste wat nog ooit aan die Kaap gesien is. Dit was in 1667. "The kraals of these people were on the banks of the river which has since that time been called from them the Gourits", sê Theal 1964 3/166. Daar was 'n verband tussen die rivier en sy destydse oewerbewoners, en Swellengrebel (let wel, die seun van die "Kaapse Hendrik" wat van 1739:51 goewerneur was) sê dat die rivier sy naam van die kaptein van die Gourikwas ontvang het. Daar is wel

ook diegene wat die teenoorgestelde beweer, nl. dat die stam sy naam van die rivier gekry het, vgl. bv. Nienaber-Raper 1980:367.

Dit los nie die vraag na die betekenis op nie, dit verskuif net die probleem. As bedink word dat Gourits as die naam van die rivier net van toepassing is op die benedeloop daarvan, op die 129 km van die monding af landinwaarts, en dat drie hoofare ander name dra (van wes na oos: die Groot-, die Gamka- en die Olifantsrivier), dan mag dit lyk of die moontlikheid groot is dat die rivier na die bewoners genoem is, soos Theal ook die mededeling van Cruse geïnterpreteer het. Die stamnaam word op verskillende maniere gespel, met die grondwoord ongeveer *gou(ri/ro)*, of *cau(w)*, met 'n wisseling van *g-* en *k-*, lg. gespel *c-*. Die *-ri-* mag die intensiveringspartikel by 'n handeling wees. Die *-qua* is die mv. ml., vir hierdie funksie by stamname die voorkeurvorm vir stamme oos van die Kaap. Die *-s-* is wel uit Hollands, ook die *-ers* by *Gouwers, Cauwers.*

By al die geraadpleegde dokumentasies het ons oor die grondbetekenis van die worteldeel van die naam geen ander hulp ontvang nie as die onregstreekse aanduiding by Wallmann, byna 200 jaar nadat Cruse die nuwe veeryke stam ontdek het. Hy gee 'n heel verdienstelike oorsig van die verspreiding van die Khoekhoenstamme teen die middel van die 19e eeu, en praat volledigheidshalwe en haastig oor die verdwene faksies aan die suidkus, 'n gebied wat "noch im Anfange des vorigen Jahrhunderts vom Kap bis zum Kai von rustigen Hottentotten-Stämmen bedeckt (war)... Hundert Jahre später sind alle diese Stämme als solche verschwunden..."

Die vraag is nou hoe het die besoekende Wallmann uit Duitsland geweet hoe die verdwene name uitgespreek was. Hy is die enigste wat die suigklap vir die Gourikwa aangee, en daarmee 'n aanduiding wat bruikbaar mag wees. Trouens, dit is die besondere verdienstelikheid van hierdie bydrae dat Wallmann deurgaans die suigkonsonante noem (geskryf volgens Knudsen se stelsel), dat die maklik kontroleerbare optekeninge bewysbaar korrek is in hierdie opsig, sodat hy goeie segsliede moes geraadpleeg het wat oor goeie kennis beskik het, en dat sy opgawe met !*Gauriga* waarskynlik betroubaar sal wees. Indien korrek, sluit dit pogings met afwykende schnalze direk uit, bv. dat *Gourits* iets te doen het met Nama *xau-*, *xou* = "drek", vir "buikloop", soos die broers Stevens die naam verklaar het (vgl. Nienaber-Raper 1977:473-4 en 1980:367). Maar watter betekenis dit toepasbaar insluit: dit weet ons nie, dit kry ons nie.

Onder die naam van *Gourikwas* het die groep blykbaar vroeg verdwyn. Tachard sê hulle sieletal was klein. Hulle was vasgekeer tussen die sterk Hessekwas wes van hulle, en die kwaai Attakwas aan die ooste van hulle. Die Gourikwas het graag met die Blankes handel in vee gedryf, hoewel die *Daghregister* nie verder

daarvan melding maak nie. Hulle het waarskynlik in oorloë ondergegaan of in 'n verswakte toestand in ander buurgroepe opgegaan en hulle identiteit daaraan verloor. Op landkaarte, veral dié wat van Franse kaartmakers afkomstig is, bv. van De L'Isle, is nog lank die naam bewaar. Selfs in 1795 verskyn die naam (as *Guriquas*) op die Duitse kaart van Von Reilly. Dit kom vanweë onbekendheid met die stam maar bekendheid met Tachard se kaart. Tachard se kaart is een van die heel eerstes wat van die Skiereiland gemaak is en is geheel en al windskeef en uit proporsie. Die Fleuve sans Fin (Rivier Sonderend) en Le Fleuve Large (Breërivier) loop op Tachard se kaart uit die suidweste in die Indiese see op 31° 45' S.Br., vergelykbaar met 'n punt ongeveer noord van die huidige Umtata. Gouritsrivier weer mond uit op 31° 5', so ongeveer by Port Edward, en ten noorde van hierdie Gourits teken hy die "Gouriquas" in. De L'Isle, Tirion en ander verskuif die Gouriquas al hoër op tot hulle diep in Natal is. Dit gaan hier nie om die "verbeterings" by die ander kaartmakers wat hulle op Tachard sal beroep nie, maar op die feit dat die *Gouriquas* oor die 1 000 km meer noordoostelik verskyn as wat hulle werklik was. Die relatiewe posisie is nogtans goed te bepaal deurdat die kaartmanne die "Gouriquas" en (by Tirion 1763) "De Gouros Natie" (wat net 'n ander naam vir dieselfde faksie is) herkenbaar in die omgewing van húlle Gouritsrivier plaas.

Ten spyte van al die groot tekortkominge bied die kaarte soms tog hulp aan vir wie die tyd wil neem om die kaarte te "verstaan". Nieteenstaande die geweldige geografiese miswysings is daar ook op die landkaarte die samehang tussen die Gourikwas en die Gouritsrivier bewaar. Op die kaarte wat hulle nog noem, is hulle posisie ingeteken suid van die Outeniekwaberge en meer aan die oostelike oewer van die Gouritsrivier. Isaak Tirion 1763, terloops, stel die Gourikwas en die "Gouros Natie" as twee aparte nasies voor, lg. net besuide die eersgenoemde, maar dit is gewoon net wisselspellings en wisselvorms. Interessant dat Tirion die Breërivier noem "de Wyde Riv." in die eerste lid.

GOU(W)DAMARAS kyk **CHOUDAMARAS**

GOWANIN, ook **GOBANIN**

Vedder 1923:9 "*/Gowani(n).* Sie wohnten zwischen Rehoboth und Hoachanas in den Sanddünen".

Zachaeus 1928 *Quellen* 2/45 "Die andern zogen in der Richtung auf Okahandja ab und gingen is das Sandveld östlich von Okahandja. Diese nennen wir die /Gowanin = Sand-Dama, denn /gowab heisst in unserer Sprache der Sand..."

Krenz 1972:6 "/Gowanin nannten sich die Leute im Osten Windhoeks und Rehoboths. /Gowa — Duene, die Duenenbewohner".

Zachaeus is 'n Bergdama wat in Usakos gewoon het en daar in die ouderdom van ongeveer 80 jaar oor die geskiedenis van die Bergdama ondervra is. Sy vertakking van die Bergdama het, volgens die oumense, uit Botswana weswaarts padgegee, waarskynlik as gevolg van diefstal wat deur die vader van sy oorgrootjie gepleeg is. Hulle het hulle toe in ≠Kanubes neergelaat waar hulle deur die Herero's aangeval en beroof is. Daarop het hulle weer padgegee en in die Erongoberge gevlug. Toe dit veilig lyk, het hulle weer uitgekom, in die "Veld von Otjimbingwe" gewoon, en met die oog op weiding vir die vee vandaar in verskillende rigtings versprei, rigtings wat aan hulle hulle nuwe name as ondergroepe gegee het: Zachaeus noem vyf groepe, een daarvan die Gowanin, van */gowa* = "sand(duin)", plus *-ni-* (met lokativerende funksie, bv. "van, aan, by, op, in") , en *-n*, die comm. pl., dus: "Hulle van die sandduine, van die Sandveld" (geleë oos van Okahandja). Die naam is aan hulle gegee ter onderskeiding van ander subgroepe deur te wys op die destydse geo- of topografie, die lokaliteit. Hoe duursaam die name was, is moeilik om van hier uit te bepaal. Bruwer 1966:146 noem onder die lys van stamme wat die Dama uitmaak, ook die */Gowanin.*

Krenz se mededeling van 'n twintig jaar gelede is gebaseer, soos hy ter inleiding sê, op eie waarneming en op ondervraging van ou Bergdamaras, en daarom nuttig vir 'n duidelike jonger lokalisering. Die sanderige duinegebied is nie skerp aan te gee nie, ruweg word daaronder die gebied verstaan wat ten ooste van die Khomasberge lê, bv. van Seeis/Hoachanas ooswaarts (vgl. o.a. Budack 1969:212). Krenz bring vir sy tyd sekerheid. *Gowanin* en *Gobanin* is 'n wisseluitspraak.

GOWASAN

Olpp 1876 in BRM 1876:81 "Uebersicht über die Bewohner von Grossnamaqualand. I. San (Buschmänner)... 3. Gowa-san (in der Kalihariwüste)".

Olpp 1884:19 "Die *gowa-san* sind im nordöstlichen Sandveld hin und her zerstreut und haben, nebst dem was Pfeil und Bogen ihnen liefert, die *tsama*-Melone als Hauptnahrung".

Vedder 1934:508 "In den Randgebieten und unter den verschiedenen Stämmen zerstreut halten sich noch zahlreiche Buschmänner vom Stamm der Saan auf... zwar in der Namib die Huri-Saan = Meer-Saan, im Mittellande die //Karani-Saan, und im östlichen Randgebiet die /Gowa-Saan = Sand-Saan".

Budack 1969:212 "Die Sanddünen östlich der Linie Seeis-Hoáchanas bis etwa in die Gegend von Gobabis liegen dem Volksnamen /Goba-san zugrunde, denn /gobás bedeutet Sanddüne".

Oor die betekenis is die nodige hierbo gesê: die */gowâ* sê dat die San tussen die sand, of duinsand (Vedder), of tussen die sandduine (Budack) van die woestyn, bepaaldelik van die Kalahariwoestyn (Olpp), hulle tuiste het, en hulle voedsel kry deur jag en deur insameling van veldkos en tsammas. Die gebied word vaag aangedui, met vaster grense vir Suidwes by Budack. Ook *Gowasan* is 'n soort van algmene versamelnaam van Olpp wat die gebied van die San in Suidwes wou aangee m.b.t. die verspreiding van hulle, sodat die oorsig geografies gerig is. Hierby moet **HURISAN** en **K(H)ARANISAN** gelees word.

[GRASVELDVOLK] kyk **TAANEINA**

[GREAT MANTLE TRIBE (THE)]

Tindall H 1856:25 I beliewe the *Bushmen of Damaraland,* and those among the Ovampo are not strictly Bushmen, but a tribe, and indeed originally the largest tribe of Namaquas, which went by the name of the "*Great Mantle Tribe.*" They were once both numerous and powerful, held the Ghou Damap in subjection, and were fenred by their southern neighbours. All the other tribes speak of them as the oldest and most powerful member of the Namaqua family. The fact that their language differs but little from the Namaqua dialect may be advanced in proof of this opinion. They were ultimately conquered, impoverished, and scattered, by successive inroads of the Cattle Damaras and the Mationa or Bechuanas. Being deprived of their cattle, they of necessity adopted the wild and wandering habits of the Bushman. It is doubtless in this manner that the Bushmen have become a separate people. They appear to have sprung from poor Hottentots, who by war or some other calamity, had been deprived of their cattle, and were necessitated to break up their communities, and range the desert for support in isolated groups. The history of the Cattle Damaras for the last fifteen or twenty years will illustrate the manner in which the Bushmen have gradually become a distinct tribe of the Hottentot race. The Cattle Damaras appear to have been without exception a rich people, but by mutual animosities and repeated inroads of the Namaquas and eastern tribes, hundreds have been effectually impoverished. No course has remained for them but servitude, or the cheerless and miserable vicissitudes of a bush life. They have preferred the latter, have consequently lost caste, become

mean, broken spirited, and servile, and stand related to their richer neighbours just as the Bushman does to the Namaqua.

The agreement of the Bushman dialect with the Hottentot in its structure and general principles, as an additional proof that they undoubtedly belong to the same race, and have only been separated by the force of such circumstances as those to which we have alluded. These also are quite sufficient to account for the state in which they are found.

Hulle was "originally the largest tribe of Namaquas. . .both numerous and powerful . . . and were feared . . ."k, en is beskou "as the oldest and most powerful member of the Namaqua family. . ." Die *Mantle Tribe* se taal verskil ook weinig van Nama, d.w.s. hulle praat eintlik 'n soort van Nama. Raadpleeg ook Galton 1851. Vir ons is op die oomblik van belang die verband wat met die Namas gelê word. En dan is tog opvallend dat die eietaalse naam van die *Mantle Tribe* nie direk genoem word nie. Ons verneem net die Engelse naam: "(they) went by the name of the 'Great Mantle Tribe'". As ons dit vertaal, kry ons soeits soos bv. *Kãi ≠nãm-//ãis*, by *≠nãni*, *≠nãms*, "der Kaross, der Schafpelz (Decke und Mantel)". Sluit dit op een of ander wyse aan by *Nama,* die naam van die groep waarby hulle blykbaar hoort? Die teorie van Tindall is boeiend oor waar die *Mantle Tribe* vandaan mag kom voor hulle Boesmans geword het, en daarin staan Tindall (Henry) nie alleen nie, maar dit lei ons te ver weg van die etnonimie. Hierdie aanhaling is 'n uitnodiging om ons by die oplossing te bring. Die *Mantle Tribe* mag nie verwar word met die Karoshebbers nie, natuurlik.

GRIEKWALANDER

Weber FW 1859 *Quellen* 14/11 "Heute kamen mehrere Griqualänder hier an, die im ≠Nosob gehandelt hatten und wieder nach Hause gehen wollten..."

Fritsch 1872:378 "Die geringe Homogenität der Unterthanen, die sich immer in gleicher Weise geltend macht und so weit geht, dass in Süd-Afrika zur Bezeichnung eines Unterthanen von Waterboer lieber der "*Griqua-Lander*" als "*Griqua*" gebraucht wird, prägt sich auch im Aeussern der Häuptlinge aus".

Die spanning is nou tussen 'n inwoner en/of staatsburger van Griekwaland-Wes aan die een kant, en van Griekwaland-Oos aan die ander kant, of tussen 'n onderdaan van Waterboer (setel Griekwastad) en van Kok (setel Kokstad). Albei klasse is staatsburgerlik Griekwas, maar in die omgang word iemand van Griekwaland-Wes in gegewe gevalle 'n Griekwalander genoem. Fritsch spreek in hoofsaak dieselfde gedagte in sy *Drei Jahre* 1868:257 uit maar verduidelik

dit daar nader. Waterboer se onderdane is baie gemeng, hulle is Griekwas, Tswanas, Korannas en Basters, en daarom word na hulle nie as lede van 'n nasie verwys nie. "Alle zusammen werden sie zur Andeutung ihres Wohnplatzes... '*Griqualander*' genannt, wobei man die Nation ganz unberücksichtigt lässt". Hierdie gebruik bly prinsipieel tot vandag toe nog voortbestaan vir iemand wat afkomstig is uit (gewoonlik) Griekwaland-Wes, maar dan soos die gebied tans afgebaken is, insluitende die distrikte Kimberley, Herbert, Barkly-Wes en Hay. Die benoeming geskied volgens 'n streek, sy toepassing is nou egter totaal anders: dit het niks te doen met die Griekwas as volk of staatsburgers van die gebied nie. Vgl. ook WAT s.v. met kleiner afwykings.

GRIEKWANER

Olpp 1872: *Quellen* 16/163 "In nicht allzu langer Zeit werden wir ebenso viel Bastards wie Orlam und eingeborene Naman [Namakwas van Groot Namakwaland] unter uns haben, am Ende auch noch Griguaner..."

'n Analogiese skepping hier vir iemand uit Griekwaland-wes. Olpp gebruik die term meermale.

GRIEKWAS, vgl. ook **NASSAN, MAGRIGGAS** en **[GROOTRIVIERSHOTTEN-TOTTE]**

Von Reilly 1795 kaart "Guriquas" geplaas in "Land der Hottentotten" en geleë aan die Oranjerivier ongeveer van Philippolis af weswaarts.

Lichtenstein 1811:2/396 "Da [op sendingstasie Rietfontein] hörten wir noch andre [Namen], die in der Colonie längst verschollen sind, ...z.B. Giri-qua, Cheisiqua u.s.w."

Campbell J 1813:252 "The people in this part, being a mixed race, went by the name of Bastards; but having represented to the principal persons the offensiveness of the word to an English or Dutch ear, they resolved to as-sume some other name. On consulting among themselves, they found the majority were descended from a person of the name of Griqua, and they resolved to be called Griquas". En vroeër, op p. 220, 'n gegewe wat blyk-baar op die persoonsnaam betrekking kan hê: "Two brothers of the name of Grika some years ago fled from the colony, in consequence of having committed forgery; the one was trodden to death by an elephant he had wounded, the other accompanied Dr. Cowan, and was murdered along with him".

Knudsen 1844 in Moritz 29/4:150 "...Quaquas kennt man in der Namasprache ebensowenig wie Gries und Griquas...Die Namaquas nennen diese Ghrika-koin onder -khoin (Griqua-Menschen)..."

Knudsen ms 1844: "Die Korannas...ihre Sprache hat auch Schnalztöne, sowie auch die der Griquas (Nassân). Die nach der Mündung des Grossflusses zu wohnen heissen !Gari-//ein [direk getranslitereer uit Knudsen se stelsel, soos ook die navolgende stamname]... /Nusân sind diesseits [Knudsen skryf uit Bethanien] des Grossflusses wohnende Buschmänner...Nassân sind von den /Nusân, eine Art Griquas: (Grika-//ein, die mehr Orlam und Bastarde sind (Baster, Orlam und Manab sind eins))".

Arbousset & Daumas 1846:17 "Buchap, situated about twelve miles to the north of Platberg. there cannot be more than about fifty inhabitants. The Wesleyan missionaries hoped, at one time, to attract thither all the Griquas of the Old Buchap, but Berend, their chief, has now been for two years in Namaqualand, wandering in the desert, and driving about his flock from place to place... The Griquas are a mixed race, having the same characteristics, and almost the same manners, as the Bastaards speaking the same language, and intermarrying with them... For what african blood they have, the Bastaards are indebted entirely to the aborigines of the Cape colony. The Griquas trace theirs, in some measure, to the same source, — but also in part, to the hottentot tribes of the Namaquas and Koranna...With a horse and a gun, a Griqua is rich; - very rich if, in addition to these, he owns a wagon and a plough... They now live at Griqua Town and Campbell's Dorp... The Griquas are at present governed by Waterboer..."

Anon ["A missionary who resided a long time in the midst of them", moontlik William Anderson, eintlik die grondlegger van Griekwastad, vriend van Arbousset & Daumas, wat die brief aanhaal, 1846:20-1:] "The Griquas...are a people of very recent origin, their history scarcely extending further back than forty years. A slave, called Adam Kok...purchased his freedom and procured a farm amongst the colonists of the Cape. Many of the Hottentots and people of color gathered around him. He sold his little domain, and emigrated into the country of the Namaquas, where his subjects were increased by the addition of a considerable number of the natives. Mr Anderson...led Adam Kok... still further to the north, and with the assistance of Mr. Campbell, he gave to the new people a brief code of written laws. The people were declared independent; they took the name of Griquas, and they agreed to acknowledge Kok and his descendants as their legitimate sovereigns...

"The word Griqua appears to be an abbreviation of Cherigriquois, the name of a tribe living to the south of the Little Namaquas. It is believed, that after the first immigration of Adam Kok, many of the Cherigriquois, in the neighboorhood of whom he lived, connected themselves with him; and

that, in this way, the designation came to be ultimately adopted by the people..."

Redakteur BRM 1855:338 "Der Strom dieser Auswanderung...schlug zwei Haupttrichtungen ein. Welche wandten sich nach Nordosten, überschritten den Garib bei der Priskafurth und gründeten unter dem Häuptling Waterboer den Griquastaat, das einzige bisher vorgekommene Beispiel, dass Hottentotten es zu einem grösseren, christlichen Gemeinwesen gebracht haben..."

Solomon 1855:19 "The only other tribe of the Hottentot race living beyond the Orange River is the Griquas...They originally came from the banks of the Zaak and Orange Rivers, and are now found principally...about Griqua Town and Philippolis...Taken as a whole, the Griqua tribe will now amount to from 8.000 to 10.000 souls and is decidedly the furthest advanced in civilisation of all those connected with the Hottentot race".

Wuras 1858:289 [n.a.v. wat Anon hierbo sê] "Charingarina. In !Korana Charicharina. Those who sprinkle water, as we do with a watering pot. Very likely they did this, in order to keep their young tabacco-plants alive".

Wallmann 1858:51 "Dagegen [d.w.s. teenoor die meerderheid van ou Khoekhoen wat by die koloniste ontstam woon benewens die klompie wat nog in krale bly] fand von hier aus, namentlich von Onder-Bokkeveld, !Hantam und Roggeveld, wo die alten Sitze der Griqua und Namaqua zusammenstiessen, Ende der vorigen Jahrhunderts eine ziemliche lebhafte Emigration nach Osten und Norden statt. Die Träger dieser Emigration sind unternehmende Bastards. Die Griqua-Bastards wandten sich nach Osten; zum Theil sind sie auf dem Plateau um die Karreeberge her sitzen geblieben, zogen dort lange planlos umher, bis sie sich gegenwärtig an zwei Punkten in geordenetem Gemeinwesen, zu Amandelboom am West-Afball der Karreeberge, in der Nähe des Zak-River, und zu Schietfontyn an der Ost-Seite der Kareeberge, grössten Theils gesammelt haben..." [Met die uitbreiding van die grense is hierdie Griekwas wat hulle by voorkeur "Bastards" genoem het, die "Tuisblyers", onder die bevel van die Siviele Kommissaris van Beaufort-Wes gestel en hulle het hulle onafhanklikheid verloor. Die tweede groep het egter weggetrek]. "Diese Letzteren sind unter dem ursprünglichen Stamm-Namen der Griqua bekannt. Sie setzten bei der Priska-Furt über den !Garib und gründeten am rechten Ufer desselben den bekannten Freistaat mit dem Hauptorte Griqua-Stadt, der gegenwärtig nicht mehr als 400 Einwohner zählt. Von da verbreiteten sie sich auch auf dem rechten Ufer des Nu!Garib [= Oranjerivier ooswaarts van die samevloeiingspunt met Vaalrivier], wo sie die Ortschaften Philippolis, Rama, Backhouse und Grootfontyn anlegten." [Baie was egter ontevrede met hierdie

gebied en die trekgier pak hulle weer]. "Im Norden und Osten von den mächtigen Betschuanen- und Bassuto-Stämmen eingeengt, richteten sie ihre Blicke nach dem Nordwesten. Noch vor Dr. Livingstone und Oswell sind sie an dem Ngami, quer durch die /Karri-/Karri ziehend, lassen sie sich wiederholt bei den stammverwandten Namaqua-Bastarden an den Abhängen des !Awasschen und erzählen hier schon 1849, wie etliche ihrer Leute sieben Tagereisen weit über den grossen See hinausgegangen seien und, von Osten nach Westen ziehend, ein Gebirge gefunden hatten, welches sie die Wittebergen nannten..." [Weer terug by Griekwaland(-Wes) verneem ons van Wallmann dat daar sprake is om Griekwaland(-Wes) te annekseer. Hy skryf 1858]. "Anschluss an die Kolonie ist nicht beliebt, (es wird) offen darüber unterhandelt, das Griqua-Land zu verkaufen. Nicht unbedeutende Karawanen dieses Stammes ziehen bereits über den Ngami hinaus, den Teogo hinauf, und haben Libebe, die Stadt der Bawicko, erreicht..."

Fritsch G 1868:114 "...ich gelangte nach Philippolis, bekannt als die frühere Hauptstation der Griqua, welche hier noch vor wenigen Jahren unter Adam Kok residierten. Jetzt hat ein Austausch des Landes stattgefunden, und die Griqua sind weiter nach Osten... gezogen [d.i. na Griekwaland-Oos, sentrum Kokstad]. ...Doch sie bezeigen sich mit dem Tausche unzufrieden...und sie wünschen daher ihr früheres Land zurück..." Aldaar op bl. 257 "Das bunte Gemisch der Untertanen Waterboer's verdient sicherlich nicht den Namen 'Griqua'...Wer die Nation angeben will, nennt den einen 'Griqua', den anderen 'Mochuana', einen dritten 'Korana', einen vierten 'Bastaard'; alle zusammen werden aber zur Andeutung ihres Wohnplatzes, sowie des Häuptlings, 'Griqualander' genannt, wobei man die Nation ganz unberücksichtigt lässt".

Fritsch G 1872: "*Griqua*, d.h. ein Individuum von Hottentottenstammung, in welchem eine Beimengung von Buschmannblut unverkennbar ist...Haben sich jene [d.i. "europäische Missionare"] bemüht, die Benennung *Griqua* zu Ehren zu bringen, gilt dieselbe doch heutigen Tages noch nicht für schmeichelhaft, sondern, wer irgend auf weisses Blut Anspruch erheben kann, nennt sich mit Stolz einen 'Bastaard' und protestirt gegen die Bezeichnung *Griqua*..."

Olpp J c. 1890 in Meinhof K 1909:30 "Zu den östlichen Dialekten gehört auch die Sprache der Griqua in Griqualand-West. Olpp nennt sie /Giriga". Dieselfde 1897 in *Quellen* 17/11 "Der Zuzug der Uchaga, Naisiga, Giriga u.A. vermehrte sehr die Arbeit des Missionars..."

Vedder 1934:187 "Jonker Afrikaner entstammte der Häuptlingsfamilie des Hottentottenstammes der Afrikaner... Der Stamm wird in alten Urkunden

Grigriqua oder Griqua (richtig /Girigua = Schakalsmänner) genannt..."

Beach 1938:182 "The root *Gri* may be the same as the reduplicated root found in the name *Grigriqua* or *Chariguriqua* used by the 18th century travellers to designate a tribe living at about that time along the coast in the north-western part of the present day Cape Province, principally along the banks of the Olifants River. The root is now pronounced by the Griqua themselves (also by the Korana) as *xri*. The sound *x* was spelt by the Dutch indifferently as *ch* and *g*, and the spellings *chari* and *guri* of the word *Chariguriqua* undoubtedly represented the same sound. The vowel of the first syllable of the root was evidently obscure...as is shown by the three spellings *gri* (*no* vowel before the *r*), *chari*, and *guri*. The only roots in present-day Hottentot usage that can give a clue to the *meaning* of *xri* are the roots *kari*, meaning *mop up water*, and *xuri*, meaning *draw water*. Meinhof gives the Griqua pronunciation of the root *Gri* as *xri*, but says that the Korana pronounce it *xiri*. All my Korana informants pronounced simply *xri*, and Meinhof's *i* immediately after a *x* is altogether foreign to the Hottentot phonetic system. None of the Korana or Griqua whom I have met could give me the meaning of either *!ora* or of *xri*".

Vedder 1966:114 "Chariguriqua... The real name of the tribe was ≠Kari-huriqua, i.e. the small (= ≠kari-) tribe which lives at the sea (-hurib = sea). This tribe was afterwards known under the name Griqua..."

Elphick R 1977:135 "Guriqua...the Dutch found no chief among them who exercised any authority, even nominal, beyond his own kraal...However, despite their disunity, it is probable that the Guriqua were once a united tribe..."

Waar klapklanke by name hierbo voorkom soos dit volgens 'n stelsel in die pre-Lepsiaanse reëling geskryf is, is dit stilswyend getransliteereer.

Die klompie sitate is uit 'n baie groot aantal so gekies dat hulle op een of ander wyse verband hou met die etniese, etnonimiese en etnogeniese elemente wat ons eintlike ondersoek kan belig: die betekenis van die naam en sy toepassing op die draers daarvan.

Hierdie artikel is die derde van die triptiek. Die eerste was die **CHARIGURI-KWAS** wat ons verklaar het as die "Klein Gurikwas". Die tweede was die **GRI-** of **GRE-GIRIKWAS** wat ons verklaar het as die "Groot Gurikwas". *Gurikwas* moet o.i. (soos elders verduidelik is) uitgespreek word as /xyrikvas/, d.w.s. die ope lid *gu-* soos in Hollands "*gu-re (weer)*", sodat *Gurikwas* in sy eerste lettergreep die geronde uitspraak is van *Girikwas*. *Gurikwas* is die naam soos gespel deur Hollanders en vir Hollanders, en is dus nie 'n *Goerikwas* nie. *Gurikwas*

X *G(i)rikwas* X *Griekwas* is o.i. drie uitsprake van dieselfde stamnaam, soos ons dit ook uit die geskiedenis aanneemlik probeer maak het.

Wat hierdie naam sou beteken, is 'n vraag wat ook ander gestel het. Ons bekyk die antwoorde.

1. Navrae tevergeefs, kon geen antwoord kry nie. Veral van Knudsen weet ons dat hy indringend navraag gedoen het. Vandat hy in Bethanien as 26-jarige en ongehude yweraar gekom het in Nov. 1842, het hy hom ingespan om helderheid oor die stamme in Namakwaland en elders te verkry, bygestaan deur sy tolke Jan Bam en Paul Goliath. Beach 1938 vertel ook dat geen enkele van die ondervraagde Koranas en Griekwas hierdie naam se betekenis kon aandui nie.

2. Die naam hou verband met die woord vir "see". Hier dink ons aan Vedder 1966 wat by **CHARIGURIKWAS** o.i. tereg die *Chari* verklaar as betekenende "klein", die vertakking van die Gurikwas wat die naaste aan die Fort was. Die *-kwas* (*-quas*) is die uitgang van die mv. manlik, hier by *-Guri-* wat Vedder gelykstel met Nama *-huri* = "see"; in Ou-Kaaps heet "see" *houry* of *burri* (Nienaber 1963:438). 'n Mooi voorbeeld van hoe assosiasies soms kan saampraat, gee Elphick 1977:135. Een van die persone wat die ms. gelees het, "has plausibly suggested" dat die Gurikwa miskien 'n groep Strandlopers mog gewees het, en dit sou dan die naam verklaar deur dat hulle "Sea People" was. Ons is redelik goed oor hulle posisies ingelig, en so na aan die see het die Charigurikwas vergeleke met bv. die Saldanhars of die Kaapmans darem nie gewoon dat dit hulle in naam onderskeibaar maak nie, en in die geval van die Grigrikwas bepaald nog minder. Dit lyk ons beter om die mate van ooreenstemming tussen die *Guri-* van die naam en die *Huri* liewer as 'n toevalligheid te beskou, selfs al kan die *g-* en die *h-* van die onderskeie woorde in sommige gevalle mekaar dialekties afwissel. Hulle doen dit nie hier nie. Ook is daar 'n afstand tussen die [y] van *Gu-ri-* en die [u] van *huri*. Dr. Vedder 1966:114 kan darem ook nie gelyk hê om te beweer dat die Charigurikwas later die Griekwas geword het, en dat die *guri* in die vroeë naam beteken het "see", maar dat die *g(i)ri* later in presies dieselfde naam beteken het "jakkals" nie. Kyk nommer 4 hieronder.

3. Wuras 1858 se verklaring is so duidelik 'n oogfilologiese oefening wat hy poëties waarskynlik wil maak dat ons dit net noem, en wel met groot simpatie vir sy probleem en waardering vir sy moed. Beach 1938 maak die saaklike opmerking dat hy nie meer 'n uitspraak /xiri/ waargeneem het nie, maar enkel net 'n /xri/, dat sy informante nie 'n betekenis van die stamnaam ken nie, niemand nie, en dan stel hy vas wat die wortels *chari* en *guri* in 'n los verband beteken, blykbaar met die bedoeling om 'n bydrae te lewer. In die resultaat is daar raakpunte tussen wat hierdie twee belangstellendes aanbied.

4. Olpp (datum onseker) noem die taal van die mense in Griekwaland-Wes "/Giriga", met 'n dentale slag, hoewel hy die volk ook daarsonder noem, so in 1897 (vgl. sitaat). Vedder 1934 gaan verder en skryf "Grigriqua oder Griqua (richtig /Giriqua = Schakalsmänner)". "Jakkals" is in Nama */giri, /geiri*; die *-qua* x *-gua* is die ml. mv., "manne".

Daar is o.i. ernstige bedenkings teen hierdie singewing. Die Klein en Groot Grikwas het aan die Kaapse Khoekhoen behoort, en vir Ou-Kaaps is vir "jakkals" opgeteken *tensie, tkensie, kenlêe, keulee, keûlee* (Nienaber 1963:317-8). Die beste met */giri* x */geiri* te versoen is *keulee* deurdat die *k-* inderdaad afwissel met *g*, en die *l* met die *r*, d.w.s. *keulee* is dialekties vir *geuree*, gesien van Nama-standpunt. Maar *-guri* moet gesien word van Kaapse standpunt!

Veel insnydender is die volgende oorweging. Knudsen oor wie ons in punt nr 1. hierbo gepraat het, 'n geleerde wat sy eie stelsel ontwikkel het om suigkonsonante korrek aan te dui, het heelwat oor die Griekwas. In sy ms. 1844 noem hy hulle *Griquas, Grika-//ein* ["Griekwa-volk"], *Grika-koin* ["Griekwamense"], nooit met 'n suigklap vóór die eerste lid nie, wel, wanneer van pas, voor die volgende lid. In sy spel- en leesboekie van 1846 (*Nama A.B.Z. ≠Kannis*) gee hy op bl. 16 'n lysie van stamname, daaronder *Chrika//eib* x *-//eis* en *Chrikan-//ein*", voor die slot-lid 'n klap, voor die eerste lid, nou gespel *Chrika* i.p.v. *Grika* soos twee jaar vroeër, kom weer geen klap nie. Dit is die waarneming van iemand wat sy ore gespits het. In 1854 verskyn J. Wallmann se *Vocabular* en op p. 5 teken hy aan "*Chrika//aeib*: *Griquahottentott*", op p. 8 */girib: Fuchs*". Die "vos/jakkals" het hier sy suigklap, en as Griekwas moet beteken "Jakkalsmanne", dan moet *Chrika/aib* natuurlik ook dieselfde suigkonsonant vooraan hê. Maar *Grika* x *Chrika* het dit nie gehad nie.

Etimologies is daar volgens Knudsen en Wallmann uit die vroeëre 19e eeu dus hoegenaamd geen verband tussen stam- en diernaam nie, tussen 'n Griekwa en 'n jakkals nie. Beach e.a. het eksplisiet gehoor /xri/, en 'n woord wat op 'n *x* begin, neem ook in Nama self geen klapklank vooraan nie. Die bestaanbare taalfeite lei ons daartoe om die moontlike verband tussen die woorde vir "jakkals" (met 'n dentale klap vooraan) en "Griekwas" (in ons bronne daarsonder) as onbewese te beskou en die afleiding voorlopig te verwerp.

5. Die stamnaam kom van die naam van 'n voorvader, is so ongeveer wat John Campbell, die kort Skot wat lank direkteur van die Londense Sendinggenootskap was, half terloops sê van sy poging om die *Basters* van Klaarwater in 1813 oor te haal om die naam *Basters* te vervang met 'n minder aanstootlike naam. "On consulting among themselves, they found the majority were descended from a person of the name of Griqua..."

Die Basters hier word nou op vermeende eponimiese gronde *Griekwas*, en Klaarwater word nou *Griekwastad*.

Was hierdie *Griqua* 'n voorvader van hoevele geslagte, was hy 'n hoofman? Dié naam is natuurlik na sy vorm meervoud, te herlei na 'n ekv. *Gri-b*, en die "manne van Garib" is die "Gri-gua". Maar as ons bedink dat die Khoekhoense fonologie in sy eietaalse voorraad nie primêr konsonantiese "clusters" het soos bv. 'n *gr-* in *Gri-b* nie, dan sal die woord wel saamgetrek wees, bv. uit *giri-b* (die *-b* hier as die merker van die ml. ekv., toepasbaar op die naam vir 'n man). "Giri(b) se manne" is vanself *Giri-gua* (net soos "Girib se volk" sal wees *Giri-na*). Uit dokumentêre gegewens weet ons nog dat naas die stamnaam *Giri(quas)* ook bestaan het *Guri(quas)*, met die *Gu-* in 'n oop lettergreep uit te spreek as /xyri(kvas)/, d.w.s. *Guri-* is die geronde uitspraak van *Giri-*. *Guri(quas)* is verder volgens die geraadpleegde optekeninge die vorm wat die oudste is, wat chronologies die eerste kom, sodat die stam sy naam dan gekry het van 'n eponiem *Guri-b* (die eerste lettergreep oop!). Die stamnaamgewingspatroon is hier weer dieselfde as dié wat ons van Van Riebeeck se tyd af herhaaldelik teëgekom het en wat ons in die name van groot stamme soos die Korannas en Namakwas in funksie opgemerk het. Selfs 'n vertakking van die ou Griekwas, nl. die Afrikaners, het die naam van 'n leier en voorsaat gedra.

Om saam te vat: Dit lyk of die aanduiding van Campbell t.o.v. 'n volksleier goed strook met die besondere en algemene feite aangaande die herkoms van die naam van die Griekwas. Ons weet nog nie wat die voorsaat se naam self beteken nie, maar 'n verband met */giri* vir "jakkals" word sterk betwyfel, trouens, word voorlopig afgewys, en eweneens heg ons geen waarde aan die voorbeelde van o.i, arbitrêre en oogfilologiese gimnastiek nie.

Campbell vertel nog die verhaal van twee broers wie se naam aan die Griekwas assosiasies oproep. Op p. 220 van hierdie *Travels* 1813 (uitgawe 1815) lees ons o.m. "Two brothers of the name of Grika some years ago fled from the colony, in consequence of having committed forgery; the one was trodden to death by an elephant he had wounded, the other accompanied Dr. Cowan, and was murdered along with him". Of die naam *Grika* net toevallig met *Griekwa* ooreenstem, of dat die twee broers hulle naam van die stamnaam geneem het, maak vir ons argument nie veel saak nie. Feit is dat hulle veels te laat gelewe het om as voorsaat van die Griekwas, of van die Grigrikwas, of van die Gurikwas, te kan geld.

Ons moet nog na twee sake kyk wat hierdie vreemde geval stel. Die Griekwas van 1813 en daarna is nouliks nog "Griekwas" te noem, nasate van die eintlike Girikwas of Gurikwas, en hulle Griekwaland het niks uitstaande met die ou stam-

land nie. Die term *Griekwa* is van 1813 af eerder 'n politieke as 'n etnonimiese term. Die naam het historiese belangrikheid gekry toe diamante in Griekwaland ontdek is en die Griekwas uitoorlê is.

Ons het uit kaarte soos die van Valentyn en uit berigte kon vasstel waar die Klein Gurikwas gevestig was, en ook die Groot Gurikwas, beter bekend as die Grigrikwas. Laasgenoemdes het ook baie rondgetrek, maar hulle het lank vertoef in die gebiede ten noorde van die Bergrivier, aan die westekant van die Piketberg, trouens, weswaarts van die Olifantsrivier tot aan sy inloop, dan so rondom Clanwilliam, en met verloop van tyd het hulle oor die Olifantsrivier versprei na die wyk van die Hantam- en Karreeberge, Die stamverband was baie los, 'n bindende krag soos 'n erkende opperhoof was daar nie. Verbrokkeling en voortdurende versplintering het voorgekom, veral deur onderlinge twis en stryd. Baie het by koloniste in diens getree en afvallig van die ou stamgewoontes geraak. Op later kaarte verskyn hulle naam nie meer as eienaars nie, hoewel daar teen 1800 nog groepe was, bv. (soos reeds genoem) by die Karreeberge, in die Hantam, by die Kamiesberge, aan die Oranje- en die Sakrivier. Toenemend het hulle Hollands as taal aanvaar en die naam van *Griekwas* verruil vir die naam van *Basters,* ook diegene wat weggetrek of net los geloop het. Die trekgees het in die bloed gekom.

Daar was verskillende trekke. Baie bekend is die groot trek oor die Prieskadrif na die gebied wat die naam van Griekwaland-Wes gekry het, met sy uitspruitsel van die Suid-Vrystaat na Griekwaland-Oos, minder bekend is o.a. die trek na die noordweste in die rigting van die Ngamimeer (vgl. Wallmann 1858), redelik bekend die trekke langs die Oranjerivier, e.s.v.

Daar was orals uiterlike en innerlike verval onder hierdie mense wat deur ander gewoonlik nog genoem word *Griekwa-Basters,* of anders, soos hulle hulleself ook genoem het, *Basters.* Mens moet maar Wm. Anderson se wedervaringe onder die Basters of Griekwas van 1801 en later lees. Hierdie sendeling van die LSG sê o.a. "When I went among the Griquas...they were without the smallest marks of civilization...They were in many instances little above the brutes. It is a fact that we were among them at the hazard of our lives..." Die aanhaling is uit Stow 1964:318 wat ook o.a. skryf "The present Griquas are clearly an aggregation of individuals of comparatively very modern origin, whose homogeneity consisted only in the sameness of their wandering and plundering proclivities, and who could certainly lay no claim to being the descendants of the more ancient tribe called Grigriquas..." Vgl. hierby die belangrike **GROOTRIVIERS-HOTTENTOTTE**.

Ten spyte van alles is uit hierdie materiaal iets belowends aan die ontwikkel gewees. Daar kom nou leiers wat die mense saambind en die grondslag van 'n "volk" lê, leiers soos Andries Waterboer en sy seun Nikolaas, en voor Andries veral Adam Kok en later sy opvolgers. Hulle werk saam met sendelinge wat hoë morele standaarde o.a. in regspleging stel, en dan is daar die toeloop van allerlei elemente, veral ook goeies, en ten slotte heers 'n toestand van redelike ordelikheid en rus, daar ontstaan by 'n groot deel onder die mense van die Waterboers 'n vreugde in die besetting van 'n plaas en in die toewyding aan veeteelt en 'n bietjie landbou. Hoe ook al, die lewenstandaard het gestyg en Solomon het in sy lesing van 1855 die nuwe Griekwas geloof en hulle hoër as enigeen van die gekleurde groepe gestel. Tot 'n bestendige staatkundige werklikheid het dit egter nie gekom nie. Griekwastad is by die Kaapkolonie ingelyf en Philippolis is prysgegee, ook Kokstad.

Wat die naam betref moet ons duidelik onderskei tussen die etnies juiste toepassing daarvan voor 1813, en die toepassing wat daarna op hierdie afdelings gemaak is. *Griekwa* is o.i. te beskou as die uitspraak wat "vervolks" is uit *Grigrikwas*, d.i. die "Groot Gurikwas". Die grondslag is oud, veel, veel ouer as die tyd toe Van Riebeeck hierheen gekom het. Sy nuwe konnotasie is egter jonk en dateerbaar, maar sy inhoud is vir eers nogtans onvas. Aanvanklik is dit gebruik om die term *Basters* te vervang, nie omdat die terme vir hulle gehinder het nie, inteendeel, hulle was trots daarop, maar omdat dit filantrope met 'n Europese agtergrond gehinder het. Dan neem die semiologie van die naam 'n nuwe loop. So effens en vir 'n kort rukkie onder die kaptein Berend Berends, maar stewig onder kapteins Andries Waterboer en Adam Kok kry die term *Griekwa* 'n edeler en hoër inhoud. Skrywers uit hierdie tyd praat bv. van 'n "Griekwanasie", 'n "Griekwavolk", 'n "Griekwastaat", en gevolglik van 'n "Griekwaland" ter noodsaaklike teenstelling later onderskei in -Wes en -Oos, veral van 1863 af.

Ons moet tog nog stilstaan by die periodieke onvastigheid van die terme wat hier etnonimies gebesig is, nl. *Griekwas* en *Basters*. Teen 1800 was daar omtrent geen rasegte of suiwer Griekwas meer nie. Hulle was nagenoeg almal uitgebaster: die ontstamdes wat as gesinne by koloniste in diens was, hulle taal en gewoontes aangeneem het, en onder wie ook baie Christene was, en soms deur sendelinge soos J.H. Lutz en F.W. Beinecke (Ryns) by Amandelboom, of J.J. Kicherer en Wm. Anderson (LSG) by o.a. Sakrivier, besoek en bearbei is. Knudsen 1844 sê die Namas noem 'n groepie aan die Oranjerivier "Griquakoin" of "Nassân", kennelik 'n groep wat met San of Boesmans verbaster het. Fritsch 1872:378 stel dit so: "*Griqua*, d.h. ein Individuum von Hottentottenabstammung, in welchem eine Beimengung von Bushmannblut unverkennbar ist.

Solche Personen zeichnen sich...durch geringe Körpergrösse, schlanken Körperbau, unschöne Gesichtszüge aus..." "The characteristics of the Hottentot predominate in the Griqua" sê Arbousset en Daumas 1846:19. Om hierdie verbondenheid uit te bring, word gewoonlik die naam "Griekwa-Hottentotte" gebruik, veral deur buitelandse besoekers.

Die Basters in die eerste graad is Khoekhoen wat na boontoe bloedmenging ondergaan het, d.w.s. met Blankes wat 'n hoër beskawingspeil bereik het en wie se stand bewonder en nagestreef is, veral nagestreef is, bv. in taal, kleredrag en gewoontes. "Wer irgend auf weisses Blut Anspruch erheben kann, nennt sich mit Stolz einen *Bastaard* und protestirt gegen die Bezeichnung *Griqua*", volgens Fritsch 1872:378. In sy reisbeskrywing wat 4 jaar vroeër as wetenskaplike verslag verskyn het, beweer Fritsch 1868:257 uit eie waarneming o.a. "Die meisten dieser Bastards überragen im Durchschnitt die eingeborenen reinen Racen durch körperliche wie geistige Eigenschaften wie in Lastern..." Die Basters het in voorkoms, in eienskappe en vermoëns hoër gestaan as die Griekwa-Hottentotte en 'n graad nader gekom aan die status van die Blankes, in baie opsigte selfs gelyk aan die bestes onder hulle.

Die toestand in 1813 op Klaarwater (verander tot Griekwastad) was dan ongeveer so: Die mense het hulleself *Basters* genoem. Dit was nie 'n etniese naam nie, dit was 'n naam wat die Khoekhoen aangeneem het om hulle eiewaardigheid te streel deur die erkenning van opwaartse bloedmenging in eerste graad of in die bloedlyn deur introuing, verwantskap of hoe ook al. Toe die naam *Griekwa* ingevoer is en deur die hoofmanne "amptelik" gemaak is, was dit 'n afwaartse rigting vir baie wat selfs 50 jaar later nog geprotesteer het teen die naam *Griekwa*. Hulle was ongetwyfeld in die minderheid en die naam *Griekwa* het al meer en meer ingang gevind. Dit het 'n nasionale naam geword. Wat veel daartoe bygedra het, was die feit dat die naam as bestanddeel by die naam vir hulle land ingelyf is.

Kyk ook nog die interessante nuanses by **GRIEKWALANDER**

Vgl. ook **MAGRIGGAS** en **NASSAN**

Opm. Daar bestaan nog 'n leemte aan 'n breed-opgesette deurlopende geskiedenis van hierdie Khoekhoense groep. Blykbaar was daar baie trekke gewees, tekens van 'n onrustige gees maar ook van deurdrywendheid en moed. As Brink 1761:54 die landsgrense van Groot Namakwaland aangee en die oosgrens so beskryf: "ten oosten [grens dit] aan de Briquas en Gricquas", dan vra mens jou af of daar 'n verband met die Kaapse Griekwas was. Wallmann kon vasstel dat teen 1858 groot "Karawane" van Griekwas tot ver noord van die Ngami hulle gaan vestig het. Fritsch 1868:257 skryf o.a. "Die Bewohner des Griqualandes waren es,

welche lange vor den Weissen nach dem Ngami-See hinaufzogen und die Kalahari-wüste durchkreuzten, auf Wegen, die ihnen noch von keinem Europäer nachgegangen worden sind". Die strekking van die argument is dat ons, ten spyte van 'n oplewing van belangstelling in die jongste tyd (met M. Legassick sterk op die voorpunt), 'n geskiedenis sal verwelkom wat op 'n breë grondslag gebou is. Terloops, dan kan met Breutz se bydraes ook rekening gehou word.

GRIGRIKWAS, GREGRIKWAS en spellingvariante hiervan

Ten Rhyne 1673:111 [uit Latyn vertaal:] "Their neighbours are the *Gregoriquas*".

Bergh Olof 13 Feb 1679 [doen aan Simon van der Stel verslag oor die ontmoeting met die "Geriquas". In die *Journael* maak Van der Stel melding van hierdie stam o.a. op datums wat hier tussen hakies direk na die naam staan:] *Grigriquas* (12.2.1680); *Geeregriquas* (27.3.1680); - hulle verkeer in oorlog met die Namakwas; *Gerigriquas* (27.3.1680); *Grigriquas Hottentots* 13.7.1686 — hulle wil saam met die Namakwas die Fort aanval.

Van der Stel Simon 1685 [op tog na Koperberge] in Valentyn 1971:240 "...de Gregriquas..." Ald. 264 "Ondertusschen tragtte de Commandeur de questie van de voorgemelde Gregriquas,... by te leggen; 't welk... hen zeer aangeraaden wiert, te weten, dat zulks te doen best was, dewyl zy een leine natie waren, en oorlog onder malkanderen te voeren, quaad was..." [Hulle belowe om die gesteelde terug te gee.] Ald. 248 "Met mooi weer vertrokken wy van die bovenstaande vlakte, genaamd Gregriquas's valey..." [geleë op 3218 BC, noord van Piketberg].

Starrenburg J 1705 in Valentyn 1973:44 "...in dat verdrietige Grigriquaas-land, daar het altemaal zand is..."

Rhenius 1724`VRV:28/134-136) "...zulx meede geconfirmeerde van een griguriquas Hottentot..."; "...een van deselve die mij door een grigriquas Hottentot die duijts sprack, liet versoeken van mij alleen te mogen spreeken..."

Kolb 1727:1/466 "Nu komen wy eindelyk nog wat hoger en aan de S.Helena-Baay, alwaar de Chirigriquas-Natie haar territorium heeft... Het land is nog tamelyk goed... Midden door het land stroomt een Rivier, welke... de Elefants-Rivier genaamt word..."

Coetsé 1760:276 "[J. Coetsé]... van desselfs woonplaats aan de Picquet bergen met 2 wagens, en verseld van 12 Hottentots van de Gerigriquas Natie, is vertrocken en d'oliphants...rivier gepasseerd zijnde, tot aan de Coperbergen..."

Arbousset T & Daumas F. 1846:21 "The word Griqua appears to be an abbreviation of Cherigriquois [spreek die *-quois* op sy Frans uit, die sitaat is uit

Frans vertaal], the name of a tribe living to the south of the Little Namaquas''.

Hierdie artikel moet gelees word na die artikel oor die **CHARIGURIKWAS**, aangesien hierdie twee saam met **GRIEKWAS** volgens ons beskouing 'n drieluik vorm. Die problematiek is by *Grigrikwas* dieselfde as by *Charigurikwas:* is daar 'n verband tussen hulle en *Griekwas*, en indien wel, wat is die verband? Ons bevinding was dat die lid *Chari-* te vereenselwig is met Ou-Kaaps (herstel as) *≠khxari* (Nama *≠khari*) = ''klein'', en dat *Charigurikwas* dan wel beteken die ''Manne (*-qua(s)*, ml. mv.) van die Klein (*≠khxari-*, *Chari-* ens.) Guri [die *-u-* van *Guri* uit te spreek volgens die Hollandse spelling, d.w.s. soos die *-u-* in bv. Afr. *gure*, sodat die ontronde uitspraak van *Guri* sal wees Giri].

Die Charigurkwas was blykbaar 'n vertakking van die Cochokwas of Saldanhars, in die begin was hulle ryk aan ''bestiael'' en daarom belangrik vir Van Riebeeck. Hy het hulle onder die genoemde naam leer ken, en toe hy later beter ingelig is, het hy twee groepe onderkei, die ''Klein Chariguríkwas'' wat die naaste aan die Fort hulle weigrond gehad het, en die ''Groot Chariguríkwas'' wat oorkant die Groot Bergrivier hulle vee laat wei het. Hy het bepaald nie geweet dat ''Klein Chariguríkwas'' eintlik wil sê: ''Klein Klein-Guri-manne'' nie. *Charigurikwa* was net die naam van 'n stam waarvan daar twee groepe was, die een naby, die ander verder weg. Die een naby het verdwyn omdat die volk blykbaar ondergegaan het. Die een verder weg was die ''Groot Chariguríkwas'', die gedeelte wat noord van die Groot Bergrivier met hulle vee rondgetrek het. Ons meen dat hulle en die Grigrikwas dieselfde volk kan wees. Of anders gestel: die *Gri-* is saamgetrek uit die Ou-Kaapse woord vir ''groot'', en ''Grigri-'' is die teenstelling van ''Charigri-'', die gemeenskaplike *-gri-* in albei woorde op sy beurt saamgetrek uit *-guri/-giri*.

Net soos *Charigurikwas* bestaan *Grigrikwas* uit drie stukke. Daar is nou net een meervoudsgang, die *-qua/-quas*, teenoor die twee van vroeër (*-qua(s)* en *na(s/rs)*), sodat ons miskien kan aflei dat die meervoudsuitgang teen 1675 as *-quas* genormaliseer geraak het sover dit stamname betref wat van die Khoekhoen oorgeneem is.

Die middelstuk kom by hierdie stamnaam omtrent konsekwent voor as *-gri(qua)*. Uit die 28 gevalle in ons selektiewe lysie het dit 25 keer hierdie vorm, 2 keer is dit *guri-* (by Rhenius 1724 en by Valentyn 1726) en 1 keer *gori-* (die eerste sitaat). *Guri-* is die vorm wat Van Riebeeck nagenoeg konsekwent opgeteken het, en *giri-* is volgens ons opvatting die ongeronde uitspraak van *-guri-* wat op sy beurt die grondslag is van *-gri-*, die vorm wat Simon van der Stel konsekwent aanwend vir hierdie stamnaam. As *-guri-* dan as variant van *-gri-* kan geld,

die eerste as 'n restant van die ou uitspraak, die tweede as die meer "vervolkste" jonger uitspraak, kan oor die verband tussen *Charigurikwas* en *Grigrikwas* weinig twyfel bestaan.

By die voorstuk is daar meer variasie. Ons het dit tweelettergrepig en eenlettergrepig, die laaste wel as gevolg van 'n sametrekking. Bowendien het ons dit met 'n *-e-* of met 'n *-i-*. Aan die een kant is daar in ons lysie die inset met *Geere-* (1 keer, Van der Stel op 27.3.1680), *Geri-* (5 keer, 4 keer by Van der Stel, en die oudste optekening by Olof Bergh, kyk sitaat), *Gre-* (7 keer), tesaam 13 keer met 'n *-e-*. Aan die ander kant is daar *Giri-* (1 keer) en *Gri-* (14 keer), tesaam 15 keer met 'n *-i-*. Dit gee die voorstuk 7 keer tweelettergrepig, en 21 keer eenlettergrepig. Opmerklik is dat Van der Stel tot 1685 die voorkeur vir *Gregriquas* het, maar na sy terugkeer van die tog van die Koperberge oorslaan na *Grigriquas*.

Chronologies is die optekening van die naam met 'n *-e-* die oudste. Dit wil voorkom of klankharmonie 'n rol gespeel het om die voorstuk van *G(ee/e)ri-* te lei tot *G(i)ri* onder invloed van die middelstuk se *-gri-*, d.w.s. dat die middelstuk meegewerk het dat die voorstuk op grond van klankharmonie by hom aangesluit het, dat bv. *Gre-gri-kwa* oorgeslaan het na *Grigrikwa*. Die deel *Grigri-* is dus nie 'n reduplikasie in oorsprong nie, soos deur sommige beweer is. Dit is net skynbaar 'n reduplikasie, die gevolg van 'n toevalligheid.

As die *Gre-* of *Grigrikwas* dan hulle eie naam is vir die Blankes se "Groot Charigurikwas", wat beteken hulle naam vir hulleself? Ons stel die voorstuk gelyk aan Hollands "groot". Die vroegste vorme van die voorstuk was *geere, geri,* en uiteindelik *gre.* Dit sluit aan by Ou-Kaaps *gei(ra).* Vandag beteken Nama *geira* (Rynse spelling vir huidige *kȃira*) veral "oud", "bedaagd" (Rust 1960:2), met die grondwoord *gêi* = "gross, hoch" (Kroenlein 1889:100). *Gêi* in Nama tans *kâi.* Vir wisselvorme in ander *Khoekhoense* dialekte vgl. Nienaber 1963:289, 291, 415. Of die betekenis "groot", "hoog" of "oud" is, solank as wat dit gegrondves is in *gêi* of *gêira,* is daar 'n gemeenskaplike leksikale element. Ons meen dit is sonder meer duidelik. Hierdie Namawoord vir "oud" word nog in die Afrikaanse omgangstaal in Namakwaland gehoor, vgl. JCN Coetzee in *Die Unie* Junie 1983:312 "Iemand is *tkirrie* wanneer hy al oud is, maar nog sterk..." ("Dialektiese woordeskatverskynsels in...Namakwaland..."

Ons weet ongelukkig nog nie by elke geval met sekerheid waarop die onderskeiding tussen "Klein" en "Groot" by stamname berus nie. Meestal is dit die gevolg van groot kuddes. As die kraal te volkryk en veeryk word, moet daar afgeswerm word met die oog op water en weiding, of 'n verdeling is noodsaaklik vanweë 'n getwis, ens. Hoe ook al, een klomp bly agter in die stamkraal,

die ander trek weg, denkbaar met jonger lede. So kom daar ook 'n skeiding op 'n sosiale, ekonomiese en geografiese grondslag. Die skeiding vind 'n neerslag in die naamgewing.

Die *geere, geri* en *gre* wat die oudste stratum verteenwoordig, of die *giri* en *gri* wat die jongste stratum is en wat tegelykertyd die frekwentste vorm is (daarom plaas ons hom die eerste in die kopstuk), lyk vir ons in die naam *Grigrikwas* dieselfde woord te wees as die Ou-Kaapse *gei* = "groot", of 'n gelede vorm daarvan soos *geisi, geiri,* m.a.w. *Gri-grikwas* is letterlik te verstaan as die "Groot-Griekwas". Die stamgenote het geweet wat die voorstuk *Gri-* beteken, en hulle self sou nie 'n samestelling "Groot-Grigrikwas" oor die tong kon kry nie, die koloniste egter wel. Die stamgenote sou waarskynlik eweneens iets soos "Groot-Charigurikwas" of "Klein-Charigurikwas" afgewys het, maar die Blankes het dit aanvaar.

Groot Grigriquaas beteken letterlik "Groot Groot-Gri-manne". Daarteenoor kan te staan kom die *Klein-Grigriquas,* letterlik die "Klein Groot-Gri-manne". Die tak Grigrikwas vertak dus in twee om twee verwante maar onderskeibare groepe aan te dui, of om dit anders te stel, die Grigrikwas ("Groot Griekwas") vertak later in die groepe wat verder onderskei word as *Groot* en *Klein.*

As ons na ou kaarte kyk, kan ons die verloop sien. Tachard 1685 noem net 8 stamme, een daarvan die *Grigriquas,* De L'isle noem in sy kaart van 1700 sewe name, een daarvan soos by Tachard hierbo, maar in sy kaart van 1708 is daar 17 stamme ingeteken, twee daarvan resp. *Les Petits Grigriquas* en *Les Grands Grigriquas,* en Valentyn se kaart van 1726 bevat 20 name, twee daarvan is die *Kleine Grigriquas* en *Groote Grigriqua.*

Tirion 1763 en ander skryf hulle voorgangers net na. Wat in hierdie materiaal opval, is bepaald dat die Klein en Groot Charigurikwas volkome van die kaarte verdwyn het. Ons het onder **CHARIGURIKWAS** aangevoer dat hulle volgens brokstukkies mededelings klaarblyklik aan die verbrokkel en aan die verdwyn was, nl. so ongeveer teen 1675 of miskien later. Ons het gemeen dat die lid *-gurikwas* van *Charigurikwas* dieselfde is as die *-gorikwas* (Ten Rhyne) of *-grikwas* van *Grigrikwas* wat ons hier bespreek, m.a.w. die twee stelle name moet op dieselfde faksie toegepas word.

Moontlik was die verloop die volgende: Die ondergang van die Klein Griekwas of Charigurikwas was volkome, deels ook deurdat die res van hulle in ander stamme opgegaan het, en die afdeling wat verder van die Fort af gewoon het, ten noorde van die Bergrivier en wat destyds bekend was die Groot Charigurikwas, hulle het voortbestaan. Hulle het hulleself nie met die vir hulle nog deursigtige en natuurlik lomp naam van "Groot Klein-Griekwas" benoem nie, soos

die ''dom'' Blankes, maar regstreeks net as die ''Groot Griekwas'', in hulle dialek ''Gei-Griekwas'', of ''Geiri-Grikwas'', in die mond van die koloniste uiteindelik genormaliseer tot ''Grigrikwas''. Vir ons lyk die rekonstruksie verdedigbaar, nie noodwendig in besonderhede nie, maar in strekking.

Die kaarte steun hierdie interpretasie. Die Charigurikwas, beter: die ''Klein Charigurikwas'', ook genoem Hosaas of Hosomans, was onderdane van die Saldanhars, het suid van die Groot Bergrivier gewoon, na aan die kus, later, voor hulle totale verbrokkeling, was hulle in die omtrekke van Riebeeck-Wes en Malmesbury, maar die ''Groot Charigurikwas'' word aangrensend noord van hulle geplaas, aan die oorkant van die Groot Bergrivier se bog voor sy uitwateringspunt. Hulle woonplekkies was wes van Piketberg in die vlakland na die seestrand toe, en oos en noord in die gebiede van die Koue Bokkeveld en die Sederberge. Dit is verenigbaar met wat ons by bv. Tachard vind (''Grigriquas'' tussen die Bergrivier en die Olifantsrivier), ook by De L'isle (die ''Petits Grigriquas'' aan weerskante van Onder-Bergrivier, die ''Grand Grigriquas'' aangrensend noordwaarts tot suid van die Olifantsrivier se elmboog bokant Vredendal), maar by kaartgegewens moet mens omsigtig te werk gaan. Teen 1700 was die trekke van stamme weg van die gekoloniseerde kerngebiede al aan die gang.

Ons interpretasie van die etnonimiese gesigspunte en kaartlesings vat ons nou saam. Die naam van die Klein Griekwas (Charigurikwas) het uit dokumente en van kaarte verdwyn toe die stam self sy selfstandigheid verloor het. As entiteit het hy ondergegaan deur oorloë, onderlinge twiste, verarming deur die oorloë en waarskynlik ook deur onproduktiewe veehandel. Al het hierdie faksie verdwyn, is die naam bewaar deur die ''Groot Griekwas'' wat verder van die verleiding van die nuwe kultuur gelê het. Om watter rede ook al, en daar kan baie wees, het die Grigrikwas gesplits in twee vertakkinge, die een ''Klein'', die ander nog steeds ''Groot''.

Wat met hierdie Grigrikwas gebeur het, is byna 'n herhaling van wat met die Klein Griekwas gebeur het. Die snippertjies geskiedenis in die gegewe sitate laat sien dat die disintegrerende kragte ook onder hulle werksaam was. Olof Bergh ontmoet hulle in 1679, 'n jaar later veg hulle teen die Namakwas, nog later is hulle met dieselfde Namakwas in bondgenootskap, in 1686 wil hulle saam met Namakwas die Fort en die nedersetting gaan aanval, maar dan moes die Saldanhars dit bloedig ontgeld. Die vorige jaar het Simon van der Stel op pad na die Koperberge met hulle geredeneer en o.a. gesê dat ''oorlog onder malkanderen quaad was'', te meer nog ''dewyl zy een kleine natie waren''. Teen mekaar en teen ander was hulle heel dikwels in onenigheid, ook teen die Kom-

panjie. Van der Stel sê o.d. 30 Junie 1697 in 'n brief aan Patria die volkie is "een natie dewelcke... geen correspndentie met d'Ed. Compe. is houdende". Slawe is deur hulle in beskerming gehou en ekspedisies moes telkens uitgestuur word. Daarby het hulle ook vee aan koloniste verkwansel. Van der Stel het telkens in byna gelykluidende woorde die burgers verbied om oor die berge van o.a. 't Roode Sand te gaan om "alleen of in geselschap van anderen, met of sonder wagen", van die "Grigriquase...Hottentots" vee te gaan inruil.

Die kaarte toon weer die gevolge aan. In sy verklaring noem J. Coetsé dat 12 "Gerigriquas" van Piketberg hom in 1760 vergesel het, maar Brink se kaart van 1761 noem hulle nie, ook nie Sparrman 1779 en baie ander uit die tyd nie. Die naam *Grigrikwas* verdwyn in hierdie vorm geheel en al van die geraadpleegde kaarte van die laat agtiende eeu. Dit is net of die naam "onderduik" om dan weer verkort te verskyn as **GRIEKWA**. Die voorstuk *Gri-* het vir wie die betekenis nog geken het, geen funksie meer gehad nie. Wat oorgebly het, is *Griekwa*. Raadpleeg vir die vervolg die stuk **GRIEKWA**.

[GROOTFONTEIN-BASTERS, GROOTFONTEINERS] kyk **[TUINER DE, TUINSE DE** ens. **II]**

[GROOT NAMAKWAS] kyk **KEINAMAKWAS**

[GROOTRIVIERSHOTTENTOTTE]

Lichtenstein 1811 in 1967:2/397-8 "An dem Orte, wo wir uns befanden [by die sendingstasie Rietfontein of Aakaap], wohnen ungefähr dreissig Familien, von denen die eine Hälfte Bastards, die andre Namaaquas und sogenannte Grootriviershottentotten sind, jene in reinlichen grössern Hütten, und in Tuch und Leinwand gekleidet, diese in schmutzigen Pondokken und mit Fellen behangen. Jene [die "Basters"] tragen fast sämtlich alte bekannte Colonistennamen und besitzen zum Theil zahlreiche Rinderheerden von mehr als hundert Stück. In ihrem Betragen zeigte sich eine gewisse gutmüthige Ostentation, eine Art von Eitelkeit, sie schienen zu wissen, dass sie etwas besseres seien, als die rohen Hottentotten [wat die Grootriviers-Hottentotte insluit]". Aldaar 427: "Dies [nl. Ongeluksfontein 2823 CA] ist der nördlichste aller von Andersons Lehrlingen bewohnten Plätze. Wir fanden hier nur *Namaquas* und *Grootriviershottentotten*... [m.a.w. daar was geen Basters/Griekwas by hulle gewees nie]".

Aangaande die semantiese aspek is hier geen probleem nie. Die naam is Hollands en wil sê die mense is Hottentotte aan of by die Groot- of Oranjerivier.

Dié naam word toegepas op wilde, onbeskaafde Hottentotte. Hulle vorm 'n sterk teenstelling met die beskaafde Basters op Rietfontein wat die ander helfte van die plaaslike gemeenskap uitmaak. ''Basters'' by Lichtenstein is Griekwas.

Die probleem is dus nie wat die naam beteken nie, maar wié die Grootriviershottentotte is. Korannas is hulle nie, Lichtenstein beskou die Korannas as 'n aparte groep en beweer dat hulle die oudste stam onder die Hottentotte moet wees. Namakwas is hulle nie, Lichtenstein skryf ook afsonderlik oor hulle, noem hulle trouens reeds hier in die sitaat as 'n eie groep. Hulle kan ook nie dieselfde wees as Knudsen 1844 se *Gariein* nie [!*Gari-//ain*, letterlik: ''!Gari-volk'', met !*Gari-* as die Namanaam vir die Oranjerivier, die stamnaam dan vertaalbaar as die ''Oranje/Grootriviersvolk''], want Knudsen, skrywende van Bethanien, sê die !Gari-//ain woon ''nach der Mündung des Grossflusses zu'', terwyl Lichtenstein praat oor Hottentotte hier in die omgewing van Prieska waar hy hom toe bevind het. Dit lyk ook nie waarskynlik dat hulle iets te doen het met Anon 1852 se **FLUSSMENSCHEN** nie, omdat hulle in verband met Paul Links se groep gestaan het wie se gebied die Richtersveld was.

Die naam ''Grootriviershottentotten'' het ons in hierdie vorm nog net by Lichtenstein teëgekom. Voorlopig weet ons met hulle geen raad nie. Moontlik is dit net 'n geleentheidsnaam vir 'n seksie, nl. vir diegene wat ekonomies onvermoënd en in beskawing en kultuur nog primitief is. Ons merk op dat hulle nie Boesmans is nie, hulle is bepaaldelik ''Hottentotte'', en in dié sin (hoewel op 'n ander plan) van herkoms gelyk aan die Basters, d.w.s. aan die beskaafde Griekwas. Saam met hierdie Griekwas was hulle op 'n tydstip rondom 1800 aan die rivieroewers in die omgewing van Prieska. Hulle word immers in een asem genoem. Daar was dus 'n geografiese verbondenheid tussen die Basters (of beskaafder Griekwas) en die Grootriviershottentotte hier.

Van belang is om te onthou dat die naam *Griekwa* teen 1800 op die agtergrond geraak het. Lichtenstein (saam met die ekspedisie van 1804-5) gebruik vir wat ons later *Griekwas* sal noem, uitsluitlik die naam *Bastardhottentotten*. Slegs op één plek het ons in die Duitse uitgawe van sy reisberig dié woord raakgelees, nl. in deel 2 bl. 396 waar Lichtenstein vertel dat mens op Aakaap (Rietfonteinsendingstasie) ''noch andre (Volksnamen) hörten, die in der Colonie *längst verschollen sind* [ons kursivering] ...z.B. Giriqua, Cheisiqa u.s.w.'' Opmerklik ook dat Burchell wat dieselfde gebied in 1811-12 bereis het, in sy ''General Index'' van 34 bl., d.i. van 68 kolomme, die naam ''*Griqua*'' nie eers opgeneem het nie. Dit is eers John Campbell 1813 wat die naam Griqua as stamnaam laat aanvaar het en daaraan status gegee het toe die ''Basters'' dit vir hulle weer toegeëien het. Die naam het so ongeveer uit die dood opgestaan.

Die Griekwas was egter nie net beskaafde Basters soos Lichtenstein hulle geskets het as vormende 'n teenstelling met die Grootriviershottentotte nie. Die Basters was in eerste instansie 'n groep wat hulle daarop beroem het dat hulle êrens in die bloedlyn 'n bymenging van Europese bloed gekry het, en wat Hollands as taal aangeneem het, Hollandse name en 'n Hollandse leefwyse aangeneem het en die Christelike geloof aanvaar het.

Daar was ook 'n ander seksie. Die groot sendeling William Anderson 1769-1852 wat van 1801 af op Rietfontein onder die Basters daar gearbei het, skryf o.a. oor hulle: "When I went among the Griquas...they were without the smallest marks of civilization...They were in many instances little above the brutes. It is a fact that we were among them at the hazard of our lives..." (vgl. Stow 1964:313). Gelet daarop dat die Grootriviershottentotte "Hottentotte" was, simbioties saam met die "Bastardhottentotten" genoem word, volgens stand en kultuur op 'n primitiewe peil was, as 'n seksie in dié opsig baie ooreengekom het met wat Wm. Anderson oor die Griekwas teen daardie tyd en in daardie omgewing meegedeel het, dan lyk dit of die Hollandse naam vir die verarmdes langs die Oranjerivier toegepas is op die meer primitiewe en onbeskaafde Griekwas, net soos die Hollandse naam van "Basterhottentotte" op dié Griekwas toegepas is wat hulle van die Khoekhoense beskawing en kultuur losgemaak het en handhawers van die Europese leefwyse geword het. "Grootriviershottentotte" is dus nie 'n nuwe stam of volk nie, dit is net 'n nuwe naam wat geen lewenskrag gehad het nie en dit spoedig afgelê het teen wat in 1813 statusnaam geword het, nie net vir hulle nie, maar ook vir die rykeres en hoëres, nl. *Griekwas.*

GUGOUN (Namanaam vir die Oorlamme) kyk **GUNUN**

Budack 1969:224 "Der Terminus Gu-!nun ist mir im gegenwärtigen Sprachgebrauch noch nicht begegnet und war allen befragten Personen unbekannt. Heute nennt man die 'Oorlam'-stämme !Gû-!gôun, etwa 'Ueberläufer', abzuleiten von !gû = gehen und !gôu = 'querfeldein gehen, quer etwas hinüber schreiten, kreuzen...' (Kroenlein 1889:123), während Rust (1960:63) mit '(einen Fluss) überschreiten' übersetzt. In diesem Falle ist der !Garib (Oranje) gemeint, der von den 'Oorlams' bei ihrer Einwanderung nach Südwest überschritten wurde..."

Dit is 'n baie waardevolle vasstelling op grond van persoonlike navraag. Die ou naam wat Willem van Reenen in 1792, byna twee eeue gelede, gehoor het, bestaan dus nog (vgl. **GOEDONSIE**). Die Namas sien hierdie "Oorlamme" uit die Kaapkolonie as "Mense (*-n*) wat van die oorkant (van die rivier) af (*!gôu*) na ons toe gekom (*!gû*) het". Dit is, kan mens sê, 'n saaklike, natuurlike be-

naming, met 'n redelike neutrale gevoelswaarde. Vgl. nog **NAUBAXUGYEKIKXOEN**.

GUIKHOEN (naas **KHOEKHOEN**)

Hahn Th 1867:238 in *Globus* 12 "Die Hottentotten selbst nennen sich Khoi-Khoin..., auch wohl ≠Gui-khoin (die ersten Menschen), und endlich Ama-khoin (wahre oder rechte Menschen)... Die Etymologie dieser Wörter zeigt, dass sie sich, wie viele andere Völker, für Ideal-Menschen halten; dann aber weisen auch diese Namen darauf hin, dass die Hottentotten schon vor un-deutlichen Zeiten, und zwar in so früher Zeit jenes Land inne gehabt haben mussen, dass ... keine Erinnerung an ihre Einwanderung mehr vorhanden war, und dass sie so in der Einbildung, sie seien die ersten und einzigen Menschen, sich obige Bezeichnungen beilegten..."

Die naam *≠Gui-khoen* het ons nêrens elders teëgekom nie. Tot dusver is dit vir ons die enigste vindplaas. Hahn het die artikel "Die Nama-Hottentotten" geskryf toe hy student in Halle was, 24 jaar oud, vol voorliefdes, vooroordele en oordrywings. Hy is op sesjarige ouderdom vir sy opvoeding na Duitsland gestuur en was tot 1870 nie weer in Suid-Afrika gewees nie. Sy werk uit sy studen-tetyd was gekenmerk deur "Spekulationsfreude" (S. Schmidt in *Mitteilungen* van die SWAWV van Nov.-Des. 1982, bl. 3). Hier gebruik Hahn die naam om te spekuleer oor die ouderdom van die Khoekhoen: hulle het vir hulleself as naam toegeëien 'n woord wat sê dat hulle die "eerste mense" sou wees, of nog ongeloofwaardiger, die "enigste mense" sou wees. Die begrip "eerste", of "enigste" lei hy af van *≠gui*, 'n woord wat anders verklaar word, nl. as "veel" (vgl. o.a. Kroenlein 1889:140). In die sin wat Hahn dit gebruik, is die woord "eerste" *≠guro*. Het hy miskien gedink aan */gui* = "een"? Die element *khoin* word tans geskryf: *khoen*, die pl. comm. by *khoeb* vir "mens/man". Vgl. ook **AMAKHOEN**.

Twee jaar later (1869) verskyn daar 'n lang artikel van die nou 26-jarige Th. Hahn ("Beiträge zur Kunde der Hottentotten") in *Jahresberichte des Vereins für Erdkunde*, Dresden, 1869:1-73. Hierin kom hy weer op die onderwerp te-rug en sê: "Meine Ansicht uber die hottentottschen oder gelben Capvölker geht dahin, dass sie die ältesten Urbewohner des südafrikanischen Continents sind, d.h. das Embryo der Hottentotten ist in jenem Theile der Erde von Uranfang gewesen und dort zur Entwicklung gelangt". Sy opvatting sluit netjies aan by sy alternatiewe naam vir die volk, nl. by *Guikhoen*.

GUMEN kyk **GOMEN**

GUMTENA, GOMTENA, KUMTEE-EIS

Wangemann 1872:52 "Das Korannavolk zerfiel noch um die Mitte unsers Jahrhunderts, obgleich nur 20,000 Köpfe zählend, in 17 Stämme. Es sind folgende [dan volg as voetnoot die name van 17 stamme, nr 10 daaronder heet:] Kumtee-eis, Kräuter-Volk, zerstreut unter den Griquas". [Woordeliks oorgeneem van Wuras BMB 1848:35.]

Stow 1905:295 "The Gomtena [as nr 10]. All these [die tien genoemdes] appear to be the nearest branches of the main stem..."

Engelbrecht 1936:17 "From Benjamin Kats, Andries Bitterbos and old Hendrik Flink we personally received the following details of the movements of the Katse...and the Bitterbosse (/Gumtena)...The latter were Bushmen from the Colony and they [die Katse en die Bitterbosse] had begun intermarrying with the Katse long before both sections migrated to beyond the Orange River..."

Die drie name *Kumtee-eis, Gomtena* en */Gumtena* is dieselfde, die *-eis* van die eerste is soos Nama *//ais* = "Volk" (Rust 1969:19), in Kora (met ejektief) *//?êis* (Engelbrecht 1939:2), en beteken "either a clan, tribal division or a tribe itself"; die *-na* van die ander twee opgawes is die *-n-* van die comm. pl. plus die objeks-a, sodat die grondwoord die *Kumtee-* en die *Gomte-* of */Gumte-* is. Die dentale suigkonsonant is soos dit deur Engelbrecht self waargeneem is. Wuras en Wangemann se "Kräuter-Volk" is ook in hierdie geval bedoel as die vertaling van die groepnaam, en ons kan aanneem dat die Afrikaanse groepnaam van *Bitterbosse* ook 'n (verfynde) vertaling is, volgens die gebruik soos dit teen 1800 algemeen geword het. Andries, 'n segsman, het dan sy tweede naam van "Bitterbos" van sy eie groep gekry, want dié naam van */Gumtena* was al oud vir die stammetjie Boesmans wat uit die "Kolonie" (suid van die Oranjeriviergebied) gekom het en al reeds daar vryelik met die Katse ondertrou het.

Dit wil voorkom of met "bitterbos" hier bedoel word die *Chironia baccifera,* fam. *Gentianaceae,* 'n kruiebossie wat o.a. medisinaal grootliks in aanvraag was (vgl. hieroor Watt en Breyer Brandwijk 1962:447-8). Dit is 'n interessante benoemingsmotief, nl. na 'n spesiale gebruiksartikel. Die groep en sy spesifieke naam het verdwyn, maar dit was 'n belangrike groep op 'n tyd gewees. Oor hulle lotgevalle (vir sover dit bekend was) kan in Stow en Engelbrecht nagelees word.

GUNCHA en miskien ook **GORINGHAIKONAS** en **[STRANDLOPERS]**

Wallmann 1858:50 "Von da ab [nl. van die Keirivier] gegen Westen lagerten [die volgende vroeë stamme, nl. die Gourikwas, Sonkwas, Attakwas, Hes-

sekwas, Soussekwas, in daardie volgorde] und um das Kap her die !Guncha. Hundert Jahre später [na Van Riebeeck] sind alle diese Stämme als solche verschwunden..."

Wallmann se opgawe is getranslitereer: vir die suigklap gebruik hy die hoë komma met die koppie na onder en na binne, dieselfde komma wat hy voor bv. Garib maak en wat sonder twyfel die serebrale schnalz wil voorstel. Hy praat hier oor 'n bepaalde stam, en wel 'n stam wat rondom die Kaap sou wees, d.w.s. rondom Tafelberg. In sy *Vokabular* gee Wallmann 1854:9 dieselfde grondwoord *!gung* aan vir "gehen" [en terloops, interessantheidshalwe *!gung koin ommi,* letterlik: "gaan-mense-huis", vir *!gû-khoen-oms,* 'n "herberg"]. *!Gunxa* is dan so ongeveer "ganerig/gaanlustig/loopgraag".

Wie dui Wallmann hier bepaaldelik aan? Hy praat oor stamme in vroeër jare voor die koms van Blankes wat hulle hier kom vestig het, so met en na Van Riebeeck se tyd. Dan dink Wallmann tog nie spesifiek aan die Goringhaikonas of Kaapmans nie, ook nie aan die Gorachoukwas of Tabakdiewe nie, sou mens sê, maar aan die Goringhaikonas of die Strand*lopers,* die gaan- of looplustige stamlede. Die vertaling wys o.i. bepaaldelik na die Strandlopers. Wallmann se *Gunxa* is 'n stam, hulle was bepaaldelik "um das Kap her" in die vroeë tyd, en hulle was erg nomadies, gedurig aan die loop. (Strandlopers?). Indien hulle werklik ons vroeë Strandlopers was, dan het ons vir hulle 'n ander ou inlandse, binnetaalse naam wat ons in hierdie verband nie elders teëgekom het nie. Waar kom Wallmann daaraan? Pas ons die naam korrek toe, dan het ons hier 'n belangrike vonds.

GUNJEMANS kyk **GONNEMAS**

GUNUN (Naam vir die Oorlamme) kyk **GUGOUN**

Schultze 1907:172 "*Gû!nûn* ist eine Bezeichnung für diejenigen Hottentottenstämme, die von der Wende des 18. und 19. Jahrhunderts ab aus dem Gebiet der heutigen Kapkolonie nach Gross-Namaland einwanderten. Hierher gehören, gewöhnlich Orlam genannt..." [en dan word die vyf bekende stamme genoem].

Vedder 1934:32 "Die Nama nannten die aus dem Kaplande entwichenen und unter ihnen eingewanderten Hottentotten in ihrer Sprache die Gu-!nun, diese Bezeichnung hat Willem van Reenen offenbar gehört. (Gu = Schaf, !nu = fern sein, über Land sein, auf Jagd sein, also Leute, die auf Schafe Jagd machen, Schafjäger). ...Nun sind aber die 'Schafjäger' erst gegen 1830 in die Gegend von Windhuk gekommen..." Weer op bl. 177: "Sie raubten

den Nama manches Schaf, und es war keine Verleumdung oder Böswilligkeit, wenn diese den Orlams den Namen Gu-!nu = Schafjager gaben..."
Rust 1969:136 "Gú-!nún: die Orlamhottentotten (Sch), W."
Budack 1969:224 "Der Terminus Gu-!nun ist mir im gegenwärtigen Sprachgebrauch noch nicht begegnet und war allen befragten Personen unbekannt".

Volgens dr Budack se vasstelling het die naam tans in onbruik geraak, maar dit is wel seker dat hy vroeër in omloop was as 'n Khoekhoense versamelterm vir Oorlamme. Pastor Rust verwys hier na Sch. en W. as persone wat dit so gebruik het. Sch verklaar hy as "Schinz (nach Zitaten)", W as "Wandres (verschiedene Abhandlungen in kolonialen Zeitschriften)". Daardie verwysings na die naam het ons nog nie raakgelees nie. Die naam moes inderdaad in vrye omloop gewees het rondom 1900, prof. Schultze teken dit in 1904 op as 'n term wat nog nie gedokumenteer is nie (met 'n sterretjie vooraan), en Schinz moes dit teen 1880 verneem het.

Dr Vedder verbind dit met Van Reenen se **GOEDONSIE** van 1792. Hierin het hy waarskynlik ongelyk as ons die name neem soos hulle opgeteken is. Ons het *Goedonsie* en sy variasie *Godouse* o.a. op taalkundige argumente verbind met Nama !*Gû-!gôu(n)* vir "Mense van oorkant die (Oranje)rivier", soos opgeteken en verklaar deur Budack, maar *Gu!nun* is in alle bewaarde en aan ons bekende optekeninge sonder 'n voorafgaande suigklap. Trouens, Vedder se verklaring is gebaseer op 'n eerste bestanddeel *gu* sonder 'n klap. Hier is 'n lastigheid wat meebring dat ons *Gu-!nun* en !*Gû-!gôun* t.o.v. die eerste komponent nie met mekaar kan verbind nie, net so min as wat die tweede komponente as dieselfde woord in albei gevalle opgevat kan word. En dan, om redes genoem, kan ons ook *Goedonsie* en *Gu-!nun* nie met mekaar verbind nie.

Gu-!nun staan dan alleen. Vedder verklaar dit as die naam vir mense (*-n*) wat ander se skape (*gu*) afneem, vat, steel, as "skaapjagters". Daarin gee hy aan !*nu* (of, soos by Schultze e.a., !*nū*) 'n verklaring wat onmoontlik is. !*Nu* beteken "fern, fern sein", en om van "ver, ver weg" te kom by "jag", verlang meer geloofbaarheid as waaroor ons tans beskik. Vir ons lyk dit of die oogfilologie nie die antwoord gebring het nie. Die vraag is o.i. nog oop.

GUNUNKU

Redakteur BRM 1852 (Julie 12):215 "Die auf der Westküste am Weitesten nach Norden drangen, sind unsere Namaqua. Der nördlichste Stamm derselben heisst noch jetzt Aunin, d.h. welche die Spitze sind ... sie nennen

die südlichen Namaqua *Gununku,* d.h. die Untersten, auch ein Beweis, dass die Hottentotten vom Süden kommen''.

Gununku is blykbaar in status gelyk te stel aan die *Aunin* (≠Aunin), in elk geval vorm hulle 'n teenstelling met die Topnaars in geografiese sin, afgelei van *//gona* = ''nach unten, niederwärts'' (Kr. 1889:118), blykbaar ''suidwaarts''. Die *-ku* is wel die uitgang van die mv. manl., ook *-gu.* Die tydperk is vroeg te stel, voor die Blankes, en eweneens lank voor die Oorlamme ingedring het. Ons hoor nie meer van hulle nie en neem aan dat hulle in ander faksies opgegaan het.

GYZIOQUA x /GESIOKWA

Engelbrecht 1935:222 ''These ... cricumstances led to the formation of a mixed tribe, namely, Wikar's Twin-folk or Gyziqua...These people, it may be pointed out, are not to be confused with the Gyzioqua (i.e./Gesiokwa) who, together with the Cyniequas and Corarquas, are stated by Wikar to have been pure Bantu. The name Gyzioqua literally means people (-kwa) without (-o-) the twin (/gesi) i.e. not composed of two separate elements, in other words, unmixed''.

Komende van iemand met 'n welverdiende naam as nougesette wetenskaplike bevat hierdie paragraaf 'n paar vreemde bewerings van prof. Engelbrecht. Wikar het nie so ondubbelsinnig die betekenis van ''Twin'' (''Tweeling'') opgevat soos hier voorgegee word nie. Vgl. sy uitsprake soos hulle in **GEISSIKWAS** aangehaal is. Engelbrecht het nie die strekking van Wikar se N.B. goed begryp nie en het 'n gevolgtrekking gemaak wat op 'n wanlesing gegrond is.

Vir sy verklaring van *Gyzioqua* as ''pure Bantu'' of ''unmixed'' beroep Engelbrecht hom duidelik op 'n variantspelling van *Gyzicqua.* Ons bekyk Wikar se uitspraak soos opgeteken in die eie en ongekuiste lesing uit die pen van Wikar self (VRV 15 1935). Dit is presies hierdie uitspraak wat Engelbrecht tot grondslag gekies het. Wikar vertel dat die ''Blip'' of Briekwas (Tswanas) groot towenaars is en deur die Khoekhoen om daardie rede gevrees word, maar die ''Damrakoa'' (wel die Damaras) is nog ''zwaarder toovenaars''. Dan sê hy: ''Onder deeze naties N.B.) zijn ook die zig voor tovenaars uytgeeven, en zeggen dat ze zien den duyvel zwart te zijn...'' Wie is ''deeze naties''? Uit die konteks mag die leser aflei dat Wikar nog oor die ''Blip'' en die ''Damrokoa'' praat, maar hy bedoel die nasies aan die Oranjerivier onder wie hy hom hier bevind het. Om die moontlike misverstand uit die weg te ruim, gee hy 'n voetnoot onder sy ''N.B.'' en sê uitdruklik: ''N.B. De Eynicquas, Corarquas en Gyzioquas.'' Die *Einikwas* is die Riviervolk, die *Corarquas* is die Korannas, die een wes, die ander oos van die *Geissikwas,* hier per abuis gespel *Gyzioquas.*

Daar kan hoegenaamd geen twyfel oor die N.B. bestaan nie. Engelbrecht is op 'n dwaalspoor gelei deur die posisie van die -o- in *Gyzi-o-quas* waar dit inderdaad in 'n woord wat soos hierdie saamgestel is, as ontkenningspartikel kán fungeer. Maar afgesien daarvan is hierdie soort spellingvariant nie onbekend nie, selfs by Wikar wat ook in ander verglykbare gevalle die *-o-* voor die uitgang *-kwa* (of 'n variasie daarvan) skryf, bv. in sy *Auk-o-koa, Damr-o-cquoas* ens.

Maar hierdie voorbeelde is nie nodig nie. Die *-o-* in *Gyzi-o-quas* is nie werklik 'n *-o-* nie, dit was klaarblyklik 'n *-c-* gewees. Wikar het weliswaar 'n onvaste spelling by stamname, maar waar hy vir die ml. mv. die gewone uitgang *-qua(s)* gebruik, spel hy dit haas altyd met 'n *-c-* voor die *-q-*, d.w.s. as *-cquoa(s)*. Hier sou hy dit ook gedoen het. Lees i.p.v. *Gyzi-o-quas* dan *Gyzi-c-quas*. Die ander mv. ml. by Wikar is *-k(k)oa(s)*. Vgl. **CYNIEKWAS.**

Dié lang uitweiding is nodig om te keer dat deur 'n wanlesing 'n groepnaam "ingevoer" word wat nie werklik bestaan nie, hoe "mooi" so 'n naam op sigself ook al mag wees.

H

HAAMEIKWAS

Gordon 1779 ms 4/21 "Haam eiquas of Karre kei keup, omtrent Haam rivier..."

Hierdie groepnaam vind ons alleen by Gordon, en dan is hy geografies te verklaar, nl. as die "volk" aan (of by) die Hamrivier. Die *eiquas* is die verswaarde meervoud by Nama *//ai* = "Volk", waarvan die grondbetekenis volgens Kr.-R. 1969:19 'n bymekaarkoms, 'n versameling of groep is, afgelei van *//ai* = "zusammenkommen". Die slot *-s* is hier natuurlik nie Khoekhoens nie, dit is die "tweede meervoud", nou uit Gordon se Hollands. Haameikwas is die "Hamrivierse groep mense". Dit is hulle tydelike woonplek, hulle is òf 'n vertakking van die !Khara-kai-khoen, òf hulle is die hoofgroep van dié faksie wat ons ook ken o.a. as die Fransmanne, kyk aldaar. Die Hamrivier is 'n sanderige rivier wat suidooswaarts in die Oranjerivier uitmond op 2819 BC. Die naam van Gordon dui waarskynlik 'n oorstaning aan op hulle pad in noordoostelike rigting na Mier/Rietfontein. Ons kry hier 'n nuttige brokkie geskiedenis van die trekroete van die !Khara-kai-khoen.

HABOBEN, HAWOBEN, CABONAS vir [VELSKOENDRAERS]

Roos & Marais 1762:52 [Noem Namakwastamme noord van die Oranjerivier, en as derde, na die Comeincquas en die Tradiamacquas:] "De Cobona's, deese werden gevonden aan de rivier de keina...zijnde het land dat deese Cabona's bewoonen, doorgaans meede seer klip of steenagtig..."

Wikar 1779 in RZA 1916:2/81 "De bastaard Claas (was) na de groote Namacquoos geweest, om te handelen, by chabobe en de Keykao..." [Die gekuiste teks gee 'n "systematiese opsomming der volkeren", nr 1 oor die Namakwas:] "De groote Namacquas...van deeze heeft men agt of negen kralen met namen Sambdama, Camingo, Thabobé en anderen meer..."

Gordon 1779 ms 4:21 "Namen der grote namacquas cralen...[hy noem drie] en Habobequas betekenende veldschoen volk. Kralen van *Carmop* [!Garimub]".

Le Vaillant 1796 [op sy kaart:] "Kabobiquas" tussen 24 en 25 grade suiderbreedte, noordwes van Visrivier [wat by Le Vaillant nog in die Atlantiese oseaan uitmond.]

Le Vaillant [1786] *Second Voyage* s.j.: 104 "Du tems de l'auteur, on ne connoissoit point au Cap les Kabobiquois. Je suis le premier qui aie fait entendre leur nom, à ce que je crois". Dieselfde, aldaar 115: "La seule différ-

ence que j'y vis, c'est que, dans la première, il n'y avoit que quelques hommes qui eussent une chaussure de sandales; au lieu que dans celle-ci tout le monde, hommes, femmes et enfans, en portoient. Au reste, cet usage n'est chez eux, ni luxe ni mollesse, mais une précaution indispensable et nécessaire, ordonnée non-seulement par la nature rocailleuse de leur pays, mais encore par les mimosas dont il est couvert. Cet arbre porte des épines en très-grand nombre, de sorte que la terre en est toujours jonchée; ainsi, c'est pour se préserver des piqûres que ceux-ci avoient contracté l'habitude de se chausser de sandales.

Néanmoins, comme toute nouveauté chez des étrangers paroît presque toujours ridicule, mes gens, accoutumés à marcher pieds nuds, trouvoient celle-ci tout-à-fait étrange; et pour distinguer cette horde d'a-vec celles que nous avions vues jusqu'alors, ils l'appeloient horde des porte-sandales."

Albrecht A 1806 in Moritz 1915:203 [Na hy die "Bondelswarts" genoem het]: "Ein anderer Stamm, welcher hauptsächlich das Gebirge bewohnt, wird Okeis — auf holländisch Veldschoendraagers (die, welche Schuhe aus Häuten tragen) — genannt..."

Albrecht C & A 1806 [Oor eerw. Seidenfaden se toer onder die inboorlinge, in Moritz 1919:104] "Es waren unter den Gross-Namaquas auch einige andere, welche Feldschuhträger genannt werden, weil der Kapitän so heisst; sie haben das Wort Gottes freudig angenommen..." Dieselfde 1809 *Dagboek* in Moritz 1919:116 "In diesem Monat kam Hendrik, der Kapitän eines Namaquastammes (zu uns)...Dieser Stamm ist grösser und zahlreicher als die Namaquas, deren Zahl über 500 ist. Das Land dieser Leute, welche Feldschuhträger genannt werden, liegt etwa fünf Tagereisen von Warmbad."

Schmelen 1814 in Moritz 1915:211 "Setzten unsere Reise nach einem Kral namens Feldschuhträger fort und fanden sie in dem Bette eines Trockenflusses namens Harragaap wohnend..." [Die verdrewe Velskoendraers woon nou aan die Garigub- of Tsubrivier].

Alexander 1838:1/197 "...Abram had not yet comforted the hearts of Henrick and his people, the 'Haboobees' or 'leather shoe wearers'..."

Tindall 1856:36 "Beyond the Bundel Zwarts and the Africaners in a north-easterly direction lie the Veldschoen Dragers or Xhabobika. Their possessions stretch into the desert *ad libitum*. They are governed by a chief named Hendrick Hendricks, who is known as an ignorant, capricious coward; their number may be estimated at 1800. They are wealthy in cattle and make frequent forays amongst the Damaras and the Mationa. The tribe is well provided with fire-arms, horses, and wagons..."

Weber 1859 *Quellen* 14/13 "...dort (sah ich) den Kapitän der Feldschuhträger, Heinrich ≠Nanib (Sechs) mit seiner Frau..."

Kroenlein 1861 *Quellen* 11/326 "≠Nanib, der Kapitän der Feldschuhträger, lebt in fortwährendem Zwist mit seinem eigenen Volk..."

Olpp 1868 *Quellen* 16/28 "...mit den zwischen hier [Gibeon, standplaas van J.Olpp] und Berseba liegenden Feldschuhträgern..." en aldaar op bl. 31: "der Bethanische Häuptling, mutterlicherseits ein Blutverwandter der //Hawubis...". Ald. bl. 21 "Die zwischen hier und Berseba dicht zusammengedrängt wohnenden Feldschuhträger sind eigentliche Namaqua und mit den Bethaniern verwandt. Ihr Häuptling ≠Nanib (Hendrik Zes) fiel vor 3 Jahren [d.w.s. in 1866] durch die Damara oder Rehobother. Bald hört man von den Feldschuhträgern, dass sie das Gerippe ihres bei ≠Hatsamas gefallenen Kapitäns begraben wollen (sprichwörtliche Redensart für Rache), bald, dass sie sich dem Südbund anschliessen wollen und gern im Leberfluss, westlich von hier und nördlich vom Roten Volk, wohnen möchten..."

Kroenlein 1870 in BRM 1871:273 "Die Feldschuhträger (Hawobis), ein sehr zahlreicher heidnischer Volksstamm, liegen seit circa zwei Jahren [dus van ongeveer 1868 af] in unserem Bezirk [nl. Berseba]".

Olpp 1871 *Quellen* 16/133 "Leute vom Stamm der Feldschuhträger, die vor 7 Jahren ihre feindlichen Kugeln auf unsere Station abschossen... (haben sich) von ihrem übelberüchtigten Kapitän Karel Ses getrennt in der Absicht, im Gebiet des Roten Volkes eine passende Stelle zu erwerben.../Oas, einen wasserreichen Ort, haben sie dafür ins Auge gefasst..." Aldaar 194 "Karel Zes (Arisemab) war ... viermal hier ...Die Feldschuhträger haben ... unter allen Namastämmen schon viele, wenn nicht die meisten Blutschulden..."

Olpp 1876 BRM 1876:81 "Stammesname: Hawubes. Häuptling: Heiguchab. Ortsname: Oas".

Kroenlein 1882 *Quellen* 13/730 "Die //Hawobis im Süden mit ihrem Kapitän Dirk Vilander".

Fenchel 1882 *Quellen* 18/42 "...wir erreichten Gei/oub, den Hauptort der Feldschuhträger".

Kroenlein 1889:151 "//Harób, der Fellschuh, Schuh. //Haróbis (//Hawóbis), Fellschuhträgerstamm". Ald. 152 "//Hawòb..., //Hawòbis...", dieselfde as by *//harób* ens. van 151, met wisseling van *-r-* en *-w-*, en met middeltoon by 151, en dieptoon by 152.

Geibel 1908:824 "Die Feldschuhträger unter Hans Hendrik in Koës — die Feldschuhträger wurden in dem Gefecht bei Koës am 15. Dezember 1904 vernichtet. Ihr Kapitän Hans Hendrik ging zu Hendrik Witbooi".

Hoernlé 1925:5 "According to another legend the //Haboben are a branch of the !Gami≠nun, and this agrees with the information given to us by the traveller Sir James Alexander, who reports that when he visited the !Gami≠nun in 1836 the //Haboben were still part of the people owing obedience to the !Gami≠nun chief... The //Haboben are called after a kind of sandal worn by the people (Dutch *Veldschoen*, Nama *//Habob* or *//Hawob*)". Op bl. 13 "The //Haboben tribe is also broken up and scattered now".

Petersen 1928 *Quellen* 2/37 "Die //Hawoben ...Ihre alte Heimat ist Keetmanshoop und Umgegend. //Hawos ist der Lederschuh. Die Alten erzählen, dass die Nama früher nur Sandalen trugen, und dass das Gehen in Sandalen nicht leicht war, weil man leicht die unbedeckten Füsse verletzte. Die //Hawoben aber lehrten [lernten?] die Kunst, die Sandalen mit Fell zu überziehen, und so richtige Schuhe zu machen, die den ganzen Fuss und nicht nur die Sohle schützten, daher erhielten sie ihren Namen".

Vedder 1929:15 "...die //Hawoben...Sie wohnten in der Umgegend des heutigen Keetmanshoop...//Hawoben sind also die Leute, die Schuhe tragen. Man erinnert sich heute noch mit Bestimmtheit, dass dieser Namastamm es war, der zuerst die Kunst erlernte, die üblichen Sandalen mit einem Tierfell zu überziehen, dass nicht nur die Sohle sondern auch die obere Fussfläche geschützt war. Von diesem Stamm lernten dann nach und nach auch die andern Namastämme die Herstellung von Schuhen".

Bruwer 1965:48 "...die //Haoben (ook bekend as veldskoendraers)..."

Op die oog af het ons 'n geval wat etnonimies geen wesentlike probleem bied nie. Die inlandse naam *//Haboben* of byvorm daarvan is bekend, en die Hollandse naam *Vel(d)skoendraers* (vir Duits aangepas) is die vertaling daarvan. Tog is daar allerlei randprobleme wat dit nodig maak om die saak te bekyk.

Wat die eerste komponent van die "vertaling" betref, sal dit blyk dat dit gewoonlik geskryf word as *veldskoen* en *Feldschuh*, en enkele kere as *velskoen* en *Fellschuh*. Die Fransman Le Vaillant omseil dit effens met sy *porte-sandales*. Wat die tweede komponent betref, sal dit blyk dat die inlandse naam geen element bevat wat met "dra(g)ers" of "Träger" of "porte" vertaal kan word nie, m.a.w. die naam is uit Nama eerder geparafraseer as vertaal. Gordon se opgawe kan ons as 'n goeie vertaling bestempel t.o.v. die slotdeel, nl. met sy "(Veldschoen) *volk*".

In ons keuse van aanhalings kom die inlandse naam in die volgende vorme voor: *Cabonas*, *Cobonas*, *Chabobe*, *Thabobê*, *Habobequas*, *Kabobequas*, *Habobees*, *Xhabobika* [*x* = //], *//Hawobis*, *//Hawubis*, *//Hawubes*, *//Habobes*, *//Hawo-*

wen, *//Harobis*, *//Hawawin*, *//Hawoben* (die mees voorkomende spelling sedert Schinz), *//Haoben*. Wanneer die suigkonsonant geskryf word, is dit konstant die laterale //. Die *T-* vooraan by Wikar is bedoel as 'n klap. Die uitgang is *-be* of *-bi*, of hulle variant *-we* of *-wi*, 'n morfeem met meer as een funksie, gewoonlik gebruik by plekke of volke met 'n lokatiewe, akkusatiewe, possessiewe of datiewe verhouding. Wanneer die uitgang 'n afsluiting daarby kry, is dit gewoonlik die *-s* van die fem. sing. wat die begrip kollektief maak, of die *-n* van die comm. pl., of andersins is dit die *-qua* of sy variant, die *-ka*, vir die mv. ml. Wat dan oorbly, is die grondwoord *//Habo-* of sy variant. Die konsonant volgende op die laterale anlaut word gewoonlik gehoor as die durende, stemhebbende agtersonorant /h/, behalwe dat Wikar dit ook skryf met 'n stemlose agterglyer *Ch-* /x/, en Le Vaillant met die ooreenstemmende eksplosief /k/. Ons werk dus verder met *//habo-* of 'n variant daarvan.

//Hawōb gee Kroenlein 1889:152 aan as "der Fellschuh", en Schultze 1907:238-9 wat die skoen beskryf, verklaar die term ook nog as "Schuhsohle". Die "skoen" is in teenstelling met 'n "sandaal" of stuk soolleer wat met riempies oor die voetrug en by die agtervoet in plek gehou word. Daar is baie beskrywings van vroeg af van die skoeisel van die Kaapse Khoekhoen, vgl. o.a. talle verwysings in Raven-Hart 1971. By Dapper 1668:48 heet dit o.a. "De schoenen zijn gemaekt van een reinosters ... vel daer by geen verslijten aen is, en bestaan uit een gantsch platten lap, achter en voor even hoogh, met een kruis van twee lere riemen op de ruch der voet vast gemaekt, en achter met een hielbant, gelijk de Kapucijnen dragen ..." Dit was egter meestal net vir geleenthede. "In the fields while tending cattle, when hunting, and on journeys, they wear low veld-shoes of raw ox-hides, otherwise they always go barefoot", volgens Mentzel (1787) 1944:318.

Uit die beskrywings kry mens die indruk dat die algemene gewoonte was om kaalvoet te loop. As daar vanweë die bodemgesteldheid of om ander redes 'n behoefte bestaan om die voetsool te beskerm, is uit die vel van 'n bees, buffel, renoster of ander dikhuidige dier 'n sandaal gemaak, bestaande uit 'n sool wat met riempies aan die voet bevestig is. Dit is lig, lugtig en maklik om te maak. So 'n sandaal van (rou) leer is dikwels beskryf. In Ou-Kaaps was die naam vir sulke skoeisel *saros*, letterlik "velletjie" of "sooltjie": die *-ro* is die verkleiningsuitgang, hier by *sob* of *sab*. Die naam het verdwyn. Vgl. Nienaber 1963:453.

Ou-Kaaps het ook nog 'n ander naam geken, gedokumenteer deur dieselfde segsman De Flacourt 1655, nl. *abocoa*. Die *-coa* is die dualis, soos Nama *-kha*, of dit is die mv. ml., soos Nama *-qu-a*, en die *abo-* is klaarblyklik dieselfde woord wat vandag nog in Nama as die algemene naam vir "sandaal" gebruik

word, nl. */abús* (so deur Krenz 1985 opgegee) of */abus,* ook */kawús* (so by Kroenlein 1889:193), daarnaas */hawús,* telkens met die dentale slag. Die sandaal word 'n "skoen" wanneer die dik sool ens. uit ligter huid 'n "vel" kry, 'n "oorleer" of "oorvel" wat nou aan die voorkant met riempies vasgemaak word. Hy kry ook 'n eie naam, en wat veral van belang is met die oog op onderskeiding, 'n eie tongslag, nl. die laterale: die */abú* is nou *//habó-* (ook *//haró-*). Die *-b-* en *-w-* is verwisselbaar, net soos ook die *-u-* en die *-o-*. Die groot mate van klankooreenkoms tussen */abú-* en *//habó* as woorde is wel toevallig.

Die teenstelling was dan tussen kaalvoetlopers en skoeiseldraers. Die oudste vorm van skoeisel was die */awus* of "sandaal" (die woord *sandaal* kom waarskynlik uit Persies). Dit sal by die Khoekhoen wel eie vinding gewees het: maklik om te maak en die materiaal was ter hand. Die vraag is of ook die *//habób* deur hulle self uitgevind is. Die besoekende Europeaan het immers skoene gedra, en dit kon vir die Khoekhoen as voorbeeld gedien het. As hy hierdie soort skoeisel oorgeneem het, dan het die Khoekhoen sekerlik nie ook die Blanke se naam daarvoor oorgeneem en by sy taaleie aangepas nie, soos hy bv. met die huiskat en die perd gemaak het. Dit is al 'n vingerwysing. Die naam *//Haboben* (vir die gerief gebruik ons die standaardvorm) kry ons die eerste keer gedokumenteer by Roos en Marais 1762:52, 'n eeu na Van Riebeeck se vertrek, toe was dit deur hulle gespel die "*Cabona's* aan de rivier de keina" [verstaan: die Geinabrivier aan die suidoostelike hange van die Groot Karasberge].

Hierdie *Cabonas* was toe nog heeltemal buitekant die invloedsfeer van die Blankes. Trouens, Le Vaillant, die selfophemelende reisiger, sê in sy tweede reis 1786:104, 'n kwarteeu na Roos en Marais: "Je suis le premier qui aie fait entendre leur nom", by hom *Kabobiquois.*

Die feit is dat die *Cabonas* hier in die Karasberg-gebied gewoon het, en die berg het sy naam van die talle kieselstene daar gekry. So sê Seidenfaden 1806:102 "Der Weg war wegen der Steine sehr schlecht: man nennt diese Gegend Karas, d.h. Steinfeld...", en Pettman 1921:339: "Karas mountains...refer to the sharp character, or the sharpening character, of its loose stones..." Die moontlikheid word gestel dat dit moeilik was om selfs met sandale op so 'n bodem te beweeg, en in tye van bv. gevaar vinnig te beweeg, sodat die behoefte waarskynlik groot was om beter beskermende skoeisel te kry. 'n Eenvoudige aangepaste */awus* ("sandaal") was 'n noodsaaklikheid vir die Karasbergers se gerief. En toe iemand die aanpassing uitgevind het, is dit spoedig en *algemeen* aangeneen, sodat die draers juis deur hulle skoeisel uitkenbaar was en 'n aparte stamnaam op grond daarvan aan hulle gegéé is. So altans konstrueer ons dit uit die beskikbare gegewens en ag die uitvinding as hulle eie werk, ook die naam kom uit die geledere

van die Khoekhoen, meen ons. Die *//habôb* is 'n */awus* met 'n oorleer aan. Dit is dus eerder as 'n *vel*-skoen te sien, volgens materiaal, maar vir sy gebruik daarbuite in die oop veld kan dit ook 'n *veld*-skoen wees.

Van die grondwoord *//habo-* is dan die stamnaam *//Haboben* herkomstig. In vertaling is hy "Vel(d)skoendraers", "Fell/Feldschuhträger", ens. "Vel(d)skoendraers" is in 'n sin 'n geparafraseerde vertaling, "geparafraseer" deur die toevoeging van "-draers" wat nie in die oorspronklike *//Haboben* ingebou is nie: hy is sinvol bygedig vir meer helderheid. Interessant hoe daar getwyfel word of die eerste komponent *vel-* of *veld-* moet wees. Die meeste skryf: *Veld-*, maar onder die skrywers met *Vel* of *Fell-* is daar name soos Vollmer 1864, Kroenlein soms, Vedder soms, Budack gewoonlik.

Die naam *//Haboben* en sy vertaling het algemeen geword. Net soos ons in ander gevalle gevind het dat die stamnaam ook soms deur die kaptein oorgeneem word (die normale patroon is net andersom), hoor ons by bv. Seidenfaden in 1806 in sy verslag van sy reis dat 'n groep Namakwas oorkant die Oranjerivier "Feldschuhträger" genoem word "weil der Kapitän so heisst". Die kaptein heet "Veldskoendraer" en sy horde ook! Dit is begryplik hoe daar soms verwarring kan ontstaan. Dieselfde soort mededeling het ons verskeie kere oor die hoofman van die !Gami-≠nus gehoor.

Ons keer terug na Le Vaillant omdat hy as waarnemer nog opmerkings gemaak het wat in ag geneem moet word.

Le Vaillant laat ernstige twyfel oor die geloofwaardigheid van party van sy mededelings oor hierdie Kabobiquas van hom ontstaan. Daar is bv. 'n (klaarblyklik opsetlike) vaagheid oor sy bewegings en trekroetes, oor sy beskrywing van plekke en vylheid oor die kapteins en persone. Maar wat hy oor die saak van die skoeisel meedeel, klink geloofwaardiger. By die tweede groep Kabobiquas is die gebruike, gelowe en taal presies soos by die eerste groep, sê hy nadruklik, maar daar is een opvallende onderskeid. By die eerste kraal het net 'n paar mans "skoene" gedra, by hierdie kraal dra almal, mans, vrouens én kinders, "skoene" vanweë die ongelyke of hobbelagtige bodem en die baie dorings, en dit terwyl Le Vaillant se eie volk kaalvoet loop. So vreemd was die algemeenheid van die gebruik dat sy eie volk die volk van hierdie kraal ter onderskeiding die naam gegee het van "horde des porte-sandales", horde van voetsooldraers. Sy *Kabobiquas,* letterlik die "Skoenmanne/mense", het 'n onderdeel wat die naam gekry het van "Voetsooldraers", met opgawe van rede.

Die gelykheid in die stamname tussen die "Vel(d)skoendraers" van bv. Wikar en Gordon aan die een kant, en van Le Vaillant aan die ander kant, ook die feit dat albei groepe ten noorde van die Oranjerivier (en wel tussen en bokant

die Bondelswarts) geleë is, en dat albei Khoekhoen is, maak die gevolgtrekking teoreties sterk dat albei van dieselfde stam is.

Wat ook al die geval mag wees, daardie stamgroep wat ons kan uitken as *//Haboben,* het die kenmerk dat die velskoen sodanig deur hulle in gebruik geneem is dat dit 'n kenmerk geword het waardeur hulle hulle onderskei het van ander groepe, ook binne hulle groepnaam. Hulle hoef natuurlik nie die enigste te gewees het nie. By Burchell 1811:1/242 kom daar bv. hierdie sin voor: "The word Kóraqua means *a man wearing shoes* as distinguished from *sandals* which have no upper leather and are in more general use among the other nations and tribes..." Hierdie afleiding van *Koraqua* kom later weer ter sprake onder **KORANNA,** hier word meer op die feit as op die betekenis gelet dat skoene op meer as een plek en onder meer as een stam algemeen geword het, juis omdat dit meer beskerming bied en omdat die kuns om sandale met oorleer te maak posgevat het.

Waar en hoe die kuns aangeleer is, weet ons nie. Paterson 1789:17-9 prys hierdie soort velskoen bo dié wat van gelooide leer gemaak is en gee een van die beste beskrywings wat ons in die vroeëre literatuur teëgekom het oor hoe te werk gegaan word. "The Hottentots seldom wear any shoes...I cannot say for certain, whether they are the invention of the Hottentots, or brought to them by the Dutch...Those that are in use with the Hottentots here-abouts, as well as a great many more of their countrymen, are of the form represented by Mr. Sparrman..." (Sien afbeelding). Hulle vereis heelwat kundigheid en ook tyd. "A man can make himself a pair of them in the space of an hour or two".

Oor die toepassing van die term 'n verduideliking. Dit handel oor A. Albrecht 1806 se opmerking dat die Okeis op Hollands "Veldschoendraagers" genoem word. Op Hollands word die Okeis (//Ogeis) die "Grootdooden" genoem wat 'n letterlike vertaling daarvan is. 'n Ander naam vir hulle was die **BERGSE,** omdat hulle in die Karasberge woonagtig was. Albrecht was nog nuut hier en wat hy sê, hoef nie verkeerd te wees nie. Die stamme het soms baie deurmekaar gewoon, veral in tye van onrus. So vertel Judt 1888 in *Quellen* 6/86 oor die Velskoendraers wat weer padgegee het, hierdie keer van /Oas, o.a.: "Sie haben sich mit einem Teil der groot dooden im Auob zusammengetan". Net soos sy kollega Judt van Hoachanas het ook Hegner van Berseba gehoor van "3-4 Werften der Grootdoden, bei denen auch Veldschoendragers wohnten", nl. naby /Garis (*Quellen* 14/83). Albrecht het wel so 'n gemengde groep saamwonendes ontmoet. Ons weet immers uitdruklik dat die Velskoendraers lank in die buurt noord van die Karasberge gewoon het (vgl. o.a. Mossop 1935:13).

As die //Hawoben in die skemerlig van die geskiedenis begin tree, was hulle

al in Groot-Namakwaland noord van die Oranjerivier. Daar het Claas Barend vandaan gekom toe Wikar hom in 1778 leer ken het: Claas het die //Hawoben op 'n ruiltog gaan besoek. Gordon het hulle "krale" in Groot-Namakwaland geplaas. Le Vaillant dui die land van die Kabobiquas op sy kaart aan tussen 24° en 25° S.Br., maar iets noord van 27° S.Br. sou ons geloof in hom versterk het. Vgl. o.m. Forbes 1950:44. Alexander het ons vaste ruspunte gegee deurdat hy moeilikheid met die hoof van die suidelike //Hawoben gehad het oor sy tolk Choubip. Die hoof was Hendrik !Nanib wie se naam in enkele sitate hierbo voorkom. Hy was ondergeskik aan die hoof van die Bondelswarts in wie se land hy gasvryheid geniet het. Twistende, ook rowende, het 'n talryke kern van die //Hawoben hulle in 'n streek in die gebied van die huidige Keetmanshoop neergelaat. 'n Afdeling is tot noord van Gibeon. Nog 'n seksie was "eingekeilt" (Kroenlein) tussen Berseba en Gibeon. Toe kom die haglike botsings met en soms saam met Hendrik Witbooi, o.a. in 1868, 1889, 1894. Gedurig is daar verskuiwings van die hoofsetel. Teen 1873 word /Oas die hoofplaas. Die suidelike groep het onder Dirk Vilander te staan gekom, die noordoostelike groep het later onder Hans Hendrik 'n ryk in Koës "gestig", maar in die geveg van Desember 1904 is die stam vernietigend verslaan, het verbrokkel en is in ander opgegaan.

HABUSOMOP (vroeëre stam by Bethanien)

Alexander 1838: 1/251 "How the station [Bethanien, deur Schmelen in 1814 gestig] came to be abondoned is thus told. There lived under the charge of Mr. Schmelen the chief Amral and his people, the families of the Buys, and the old Namaquas under Habusomop. Amral and the head of the Buys had been in the colony, were therefore called "overlams", and were cleverer than the Namaquas of Habusomop. The latter were jealous of the superiority of the former; besides, they wanted to get the whole station to themselves, and they long devised the means to get up a quarrel. At last they took the opportunity of Mr. Schmelen's absence, on one occasion, to send a scoundrel of their party into the missionary's sheepfold, to break the legs of a number of his sheep. [Dit het tot 'n geveg tussen die Oorlamme (die Booise en Ambraal se groep) gelei waarin die Oorlamme die oorhand gekry het]".

HAIDAMAN (vir Herero)

Budack 1969:227 "Im Nama, wie es die Daman sprechen, sagt man auch Hai-daman ('Baumneger'). Während die Daman sich vorwiegend im ge-

birgigen Gelände aufhielten, wohnten die Ova-Herero unter den Bäumen des Flachlandes. Der Ausdruck Hai-//omn ist im Gebiet der Etoshapfanne geläufig''.

Hai-//omn is ''Boomslapers''. Die nodige oor die naam onder bespreking is hierbo gesê. *Haidaman* het etnonimies blykbaar hoegenaamd geen verband met **HEYDAMARAS** van Vedder nie.

HAIKHAUAS kyk **KHAUAS**

HAIKOM, HEIKOM

≠Neib *Quellen* 1928 2/12 [Jakobus ≠Neib is 'n onderwyser in Grootfontein en vertel oor die ''früheren Wohnsitze der Bergdama''. Sy oupa was 'n Boesman.] ''Sie [die /Geio-Daman wat gevlug het voor die invallende en moordende Herero's] lebten mit den Buschmännern. Das waren die Hei-//om-Buschmänner. Mit ihnen lebten die Bergdama in Frieden. Ich möchte annehmen, dass die alten Bergdama, die ihre eigene Sprache doch weggeworfen hatten, die Namasprache nicht von den Nama gelernt haben, sondern von den Hei-//om-Buschmännern, denn diese sprechen ja auch Nama...''

/Ubeb in *Quellen* 1928 2/57 [/Ubeb was 'n 80-jarige Bergdama van Otjimbingwe]: ''In dieser alten Zeit wohnten die Saan (Buschmänner vom Stamme der Hei-//om) in Korab, Gaub und Grootfontein. Sie hatten Frieden mit den Nama. Das kam vielleicht daher, dass sie mit den Nama verwandt sind. Sie sprechen ja auch die Namasprache, und sehen wie die Nama...''

Vedder 1929:14 ''Als Ureinwohner unseres Landes werden die Buschmänner angesehen...Die Buschmänner stellen aber keineswegs eine völkische Einheit dar. Wir unterscheiden heute mindestens zwei grosse Gruppen, nämlich die Kalaharibuschmänner und die sogenannten Heikom-Buschmänner zwischen Tsumeb und dem Ovambolande...Die Heikom-Buschmänner...verdanken ihren Namen dem Wort heis = Busch und //om = schlafen, also sollte man eigentlich nicht Buschmänner sondern Buschschläfer sagen. Zur weiteren Erläuterung sei daran erinnert, dass die Buschmänner keine Hütten oder Pontoks bauen, sondern Windschirme aus Reisig. Verweilen sie aber voraussichtlich nur kurze Zeit an einem Ort, so biegen sie die Zweige eines Busches als schützende Wand zusammen, -- ein richtiges 'Buschhaus', das aber nie als Wohnraum sondern nur als Schlaf-

stätte angesehen wird. Die Hei-//om = Buschmänner gehören zu dem grossen Stamm der Saan..."

Westphal 1963:248-9 "Until recently Hottentot was considered to consist of ...(a) Nama and Dama, and sometimes, Hai-//'um, (b) !ora..., (c) 'Griqua'...There is still very little information on...Hai-//'um, but had even this much been available, it would have been seen that these languages [Hai-//'um en Kedi] are derivative dialects of Nama and differ somewhat from classical or Cape Hottentot..."

Budack 1969:212 "Die namasprechenden Hai-//omn bilden für die Kxoekxoen in Südwestafrika eine deutlich abgegrenzte Volksgruppe. Sie lebten in den Distrikten Outjo, Tsumeb und Grootfontein sowie im Ovamboland... Die Hai-//omn sind eine stark bastardierte Gruppe. Möglicherweise handelt es sich bei ihnen um eine relativ rezente Mischung zwischen Naman, Daman und einem Jäger- und Sammlervolk. Das Wort Hai-//omn bedeutet nach Ansicht der Kxoe-kxoen 'Baumschläfer' (haib = Baum, //om = schlafen). Die Richtigkeit der Deutung ist nicht voll erwiesen. Es erscheint unverständlich, dass die Angehörigen der Gruppe den verächtlich gemeinten Ausdruck als ihre korrekte Eigenbezeichnung ansehen..."

Hierdie etniese eilandjies het reeds baie belangstelling gaande gemaak. Die aangehaalde artikel van Westphal bevat ook oor die Hai-//om die nodige bibliografie tot so teen 1960, en die kaart van O. Köhler stel hulle ligging ruweg in beeld (vgl. sy *Les langues Khoisan*, Parys 1976). Ons sitate is 'n keuse met die oog op hierdie groep se wisselende liggings, ensovoorts, en op hulle naam en sy verklaring.

Daaroor is die nodige gesê, heel bevattelik deur Vedder soos dit van sy segsliede verneem is.

Wat die toepassing van die motief van "bosslapers" as stamnaam op hulle betref, deel ons die beswaar van Budack. Hierdie naam *Hai-//om* is klaarblyklik eerder 'n bynaam wat oorspronklik 'n ongunstige toepassing gehad het, soos in die geval van 'n spot- of minstens 'n tergnaam, d.w.s. die strekking wek die indruk van 'n naam wat deur buitestaanders gegee is, en ten spyte van die stekie sou dit dan deur die Hai//om oorgeneem gewees het as hulle eie naam vir hulle, asof dit uit vrye keuse deur hulleself aan hulleself gegee is, of anders gestel, asof die naam uit hulleself gekom het.

Indien mens oor hierdie aspek voorbehoude mag hê, dan lyk dit nie of daar enige twyfel oor die afleiding bestaan nie. Lid vir lid is daar geen probleme nie, ook omdat die suigklap se afwesigheid by die eerste lid en die dentale slag voor die tweede lid die genoemde semantiese inhoud aanbied. Só is dit in die volks-

mond gehoor. Vgl. ook o.a. **HAIDAMAN** en **HEINAWAN** hierby vir perspektief.

HANKUMKWAS, HAMKUNKWAS, HAMCUNQUAR ens.

Van Riebeeck *Daghreg.* 2/188 [Eva o.d. 31.10.1657 as tolk oor wat die Chobonas te vertelle het, daaruit oor 'n stam:] "Chancumqua, om d'Oost, groot ende rijck van volcq ende vee, mitsgaders een van de principaelste oversten des Chobonas..." Aldaar 2/197 [o.d. 15.11.1657 probeer om met Eva, Herry en Pieter Otegno as tolke die besoekende Chaynouquas te ondervra oor die verspreiding van die volkere binnelands en kry nou die naam van die] "Hancumqua" [wat vir die handel belangrik mag wees] Dies. o.d. 21.6.1658 [Eva meen die weggelope slawe word deur Gogosoa aangehou om hulle uit te lewer] "aen de Cochoquas om vruntschap te houden,.. die se [die slawe] dan vorders wist te brengen bij de Hancumquas, welcke heel verde van hier woonen ende mede lantbouwers, daer se daccha in telen, sijnde een droog cruyt dat de Hottentots eeten ende droncken van worden, seer g'estimeert". Dies. 22.6.1658 "...Hancumquas offte Dacchamaeckers..." Dies. 28.4.1660: "Die tolckinne Eva seyde, dat se uyt de discoursen van de voorsz. ende andere Hottentoos soo veel verstonde, dat wij dit saysoen wel weder machtige partije bestiael mochten becomen, vermits de Hamcunquas voornemens waren bestiael door de Chainouquas aff te laten brengen, daer den capiteyn Chaihantima dan mede soude van des Chainouquas oversten aen 't fort gesonden worden, om aen d'onse te verhandelen." Dies. 21.9.1660 [soos vertolk deur Eva: Soesöa is die magtige koning van die Chainoukwas, hy erken dat hy onderdanigheid aan 'n nog magtiger koning (of keiser) moet betoon] "...'twelcq den Hamcunquar soude sijn, die wel mede in matte huysen woont, maer noyt heen ende weer treckt, ende sijn onderdaenen haer, beneffens 't bestiael, oock erneren met d' aenplantinge van het costelijcke cruyt dacha, daer se bedwelmt van worden in de hersenen, als van amphioen, ginje, stercke tabacq ofte brandewijn ende diergelijcke, ende waeromme dese natie daertoe oock seer genegen sijn.

Den oppersten dan van dese Hamcumquas die (soo ons vertaelt wort) altijt vast woont in ontelbare menichte van huysen, zeer verre ende diep, omtrent midden tusschen beyde de zeen van 't Caepse landt, soude wesen den opperheer van al het Hottentoosgeslacht ende met een cort woordt genoemt worden den **KHOEBAHA**, dat is soo veel als den oppersten van alle de coningen ende lantsheeren, als sulcx dit woort ten vollen

beduydende, want KHOE is te seggen ende beduyt dit alles, naementlijcq: een hoogen bergh, rijck, geluckige coningh, ende Baha wil seggen: die van alles moet onderdanigheyt bewesen; sulcx dat hij soude sijn eygentlijck als keyser van het Hottentoos geslaght". Dieselfde o.d. 16.12.1660 [oor die besoek van die Chainoukwas wat baie "beestiael" verhandel het en op wyn rykelik getrakteer is; van hulle word verneem dat daar nog vyf stamme noord-ooswaarts is:] "altemaelen, gelijcq de Hamcumquas, dachaplanters ende rijck van bestiael, ende volcq op vaste plaetsen, doch in matte-huysen, gelijcq al de Hottentoos, woonende, ende oocq soo gecleedt ende gesmeert, ná 't welcke de Choboquas, ofte 't volcq van Monomatapa, soude volgen...sijnde swarte caffers..."

Van Riebeeck *Memorie* 1662 in BKD 1/34: "De Hancumquas nae wij altijt hebben cunnen vernemen, souden sijn de aldergrootste ende machtichste van al het smerige Hottentoosgeslacht, mede doch in seer groote matte huijsen, soo wel als alle d' andre wonende, maer vast op eene plaetse daerse oock een seecker cruijt planten ende droogen, datse dacha noemen, 't welcke zij cauwen, eeten ende daer van seer malhoofd worden, als in India van amphioen, dat d' oorsaeck is waerom sij nae de sterckste tabacq 't begerichste sijn, den oversten van dese schijnt te wesen den oppersten over alle d' andere Choequees ofte Coningen, wordende g'intituleert Choebaha, dat Keijser ofte altoos Opper-Coninck off Heer over alle d'andere schijnt te significeren..."

Dapper 1668:40 "Ontrent de *Heusaquas* leggen de vee en volkrijke *Hankumquas,* doch zijn noit by d'onzen aen het Fort geweest".

Nieuhof 1682:15 "Zy [d.w.s. die Hottentotte] weten ook van een geslagt, *Heukumqua,* en van een ander, *Groeman* genaemt, te zeggen..." [Raven-Hart 1971:22 gee die volgende vertaling van hierdie sin: "They tell also of a race called 'Heukom' (Hamkumqua, Hequon), and of another 'Groeman' (not identified)"].

Fritsch 1872:267 [steunende op Bleek en Kolb:] "Es folgen nun von den Chirigriqua nach Osten zu im Worcester-District die Hancumqua..."

Stow 1905:243 "The Hancumqua and the Chainouqua were either different titles for, or subdivisions of, one great tribe. The former appears the more probable. Their chief claimed to be paramount over all the other Hottentot tribes... The name of this ruler, in the days of Van Riebeek, was Sousa or Sausoa..."

Tooke 1913:355 "Hancumqua or 'dacha-makers', a powerful tribe in the Swellendam and Riversdale districts; by some regarded as paramount".

Maingard 1931: "Later exploration does not justify the tales of dacha cultivation on the part of the Eastern tribes, nor has it succeeded in discovering

the Hancumquas, unless we are prepared to identify them with the tribe of Hykon, the Inquas, who might, by inaccurate reporters, have been quite conceivably, given the name of Hykonqua, or the Men of Hykon..." [Maingard baseer sy gevolgtrekking op die mededelinge van twee mans wat oor die twee jaar onder die Xhosas gebly het na die *Stavenisse* in 1686 gestrand het, en op die berigte van Schryver 1689 na die oostelike landstreek, om daaruit te bewys dat die Hankumkwas nie daggakwekers was nie, maar dat hulle, soos die Inkwas, net tussenpersone was wat dagga verhandel het, en besluit (op p. 493) "Thus perishes a legend". Op hierdie punt is Van Riebeeck volgens hom verkeerd ingelig gewees.]

Harinck 1969:162-3 "The locality of the Inqua corresponds with Van Riebeeck's geographical data on the 'Hamcunqua'. The Kariega is situated north-east of the Cape periphery. From that area the river indeed does appear to be 'far in the interior, half-way betwixt the two seas' which was the position of the Hamcunqua according to Van Riebeeck's Chainouqua informants. The Inqua may further be identified as the 'Hamcunqua' by a brief analysis of the Dutch rendition of the name of the Khoi chiefdom and its chief. 'Hancunqua' was Van Riebeeck's transliteration of *≠am-!khukwa*, '*≠am-*' means 'upper, above'; and '*!khu*' is the word stem for 'rich, wealthy, fortunate chief'; and '*-kwa*' is a common plural suffix of a noun denoting a group of people. 'Chief' and 'wealth' were coterminous. The *≠am-!khukwa* were therefore 'the people of the superior chief, or greater wealth' and the word as a collective term applied to the *≠am-!khukwa* chiefdom. The chief of the Inqua was referred to as 'Hijkon' by the Dutch. The proper spelling should be *Gei!khu(b)* in extinct Western Cape Khoi. //Kai !khu(b) means 'great chief'. Thus, the *≠am !khukwa* (Hamcunqua), 'people of the superior chief, or greater wealth' and the *!khukwa* (Inqua?) or *//kai!khukwa* (people of Hijkon) are synonymous..."

Ons het hier met 'n hele paar knope of enigmas te make, een daarvan noem Maingard 'n legende wat hy kon opklaar. Die Hankumkwas is "gelijcq al de Hottentoos" wat betref hulle woning, kleding, taal en besmering (1660), maar hulle is ook opvallend anders, hulle is groter van postuur, daggaplanters en (miskien daarom) "volcq op vaste plaetsen", d.w.s. nie nomadies nie, asof hulle vir hulle op die hoërliggende agrariese niveau bevind; hulle is bowendien die keiserlike stam en hulle hoofman voer opperheerskappy oor al die Hottentotse geslag (aan die Kaap). Hulle is ryk aan vee en wil ook met die Kompanjie handel dryf, en gebruik daarvoor die Chainoukwas as tussengangers, maar (en dit is die een wonderlike saak) hulle is nog nooit aan die Fort gesien nie, en geen Blanke het hulle ooit gesien nie, d.w.s. hulle is nooit in persoon onder die naam

Hankumkwas uitgeken nie, altans vir sover as wat uit verslae opgemaak kan word. Hulle bly 'n enigma.

Oor party aspekte kan mens met heelwat waarskynlikheid bespiegel. Die forser liggaamsbou kan bv. die gevolg wees van vermenging met die "Choboquas, ofte 't volcq van Monomatapa..., sijnde swarte caffers", met wie hulle in drukke sosiale en handelsverkeer was. Dit kan ook die voortvloeisel wees van hulle dag-gaplantery en opvallende gehegtheid aan vaste woonplase, en aan hulle groter "mathuise" wat weer mag saamhang met meer geriewe, 'n hoër lewenspeil en status, en wat alles kan bydra tot die gesagsposisie van hulle hoofman as die "Opper-Coninck", die "Keiser".

Vreemd dat Van Riebeeck en Wagenaar se kennis van hulle net op gerugte en hoor-sê-getuienis berus, by Van Riebeeck (sewe aanhalings) op wat die tolkin Eva kon meedeel, en 'n keer op wat sy en Herry en Pieter Otegno deur uitvraery gehoor het. Vir die handelsmoontlikhede was Van Riebeeck een en al oor, en tog het die Hankumkwas buite bereik gebly.

Waar was hulle gebied? Fritsch wat dr Bleek geraadpleeg het, stel dit in Worcester-distrik, en dit lê dan inderdaad noordooswaarts van die Kaap af, maar nouliks "zeer verre ende diep, omtrent midden tusschen beyde de zeen van 't Caepse landt" (wat dit ook al presies wil sê). Ons verneem egter baie duidelik dat hulle in die suidelike nabuurskap van Monomatapa woon. Vir Van Riebeeck was Monomatapa soos op die kaart van Van Linschoten wat bv. die Rio do Espiritu Santo in die baai van Lourenco Marques laat vloei het. In die Uitgaande Briewe C 493 o.d. 5.3.1659 skryf Van Riebeeck aan Patria dat hy van Eva van die bestaan verneem het van die "Hancumca alias Hancumquas, wonende beoosten dese Caep na de sijde van Terra de Natael". Dit is nie die oudste vermelding nie, en ons noem dit hier om die lokalisering wat wel nog baie vaag is, aangesien die term "Terra de Natal" suid tot selfs aan die Wildekus kon gestrek het. Stow, Maingard en Harinck probeer die setel van die Hankumkwas (by Harinck *Hamcumqua*) op 'n ander manier te presiseer, nl. deur die Hankumkwas te identifiseer met 'n ander volksgroep waarvan die landpale redelik goed vas te stel is, en dit bring hulle by die Kariega. Vgl. ons artikel **INKWAS**.

In die vorm van *Hankumkwas* of sy spellingvariante het die naam van "de aldergrootste ende machtigste van al het Hottentoos geslacht" spoedig en volkome uit die amptelike stukke verdwyn. Dit moet tog verwondering wek. Is dit moontlik? Daarom dat Stow en ander die Hankumkwas onder 'n ander naam soek, bv. as Inkwas of Hykons. Hykon is die kaptein van die *Inkwas*, en *Hykons* (om voorlopig net die een vorm te noem) word as 'n moontlike wisseluitspraak van

die *Hankum-s* of *Hamkun-s* (vir *Hankum-kwas*) voorgehou.

Wat beteken dan *Hankumkwas*?

Die uitgang *-qua* is wel die gewone ml. mv. *-gu* plus die uitheffende *-a* van die objekskasus (in Afr. gerealiseer as *-kwa*), en die *-s* aan die einde kom uit Afr. of Engels, na die geval. Die voorstuk van die naam bevat twee woorde waarvan die eerste lid *Han* of *Ham-* is, die tweede lid is *-cum-* indien die eerste eindig op *-n*, en *-cun-* indien die eerste lid eindig op *-m*. Daar is 'n reëlmatige afwisseling van *n-m* of *m-n*. Die oudste uitspraak is *Hancum*, en ook verreweg die frekwenste. Nieuhof se vorm bespreek ons onder **HYKOMS**.

Ons het net een verklaring gevind, dié van Harinck. Sy verklaring wil aanpas by wat hy van die Hankumkwas gelees het, en hy soek klaarblyklik woorde wat semanties daarby pas en foneties by die naam aansluit. Iemand wat Nama goed ken, soos bv. Vedder, gaan gewoonlik andersom te werk: hy luister na watter assosiasies die naam opwek en probeer die naam dan so "verklaar". Dit is trouens die enigste wat oorbly as daar geen ander hulp is nie, soos oorlewerings of optekenings.

Harinck neem tot grondslag die vorm wat nié die gewoonste is nie. Hoe sterk sy kennis van Nama is, weet ons nie, maar ons het groot twyfel daaroor as ons bv. lees dat hy vir "great" opgee *//kai* i.p.v. *kãi*, om 'n elementêre geval te noem. Het hy Eva se *Ch-* in *Chancumqua* in aanmerking geneem? Feit is dat op sy manier nog baie ander interpretasies denkbaar is, bv. by *-cum-* te speel met "hand", "huis", "slaap" ens.

Ons bevinding is dat die vraag na die betekenis en verklaring nog oop is.

[HARTENAARS] kyk **TOUPKWA**

HAUKHOEN (BERGDAMARA)

Hahn C Hugo 1856 in *Quellen* 25/180 "Hinsichtlich der Haukoin-Sprache kann kein Zweifel darüber bestehen, dass es ein Namadialekt oder geradezu Nama ist, denn die Haukoin verstehen das Nama überall..."

Wallmann 1858:55-56 "Wir meinen die unter dem Namen der Damra bekannten Schwarzen der Walfisch-Gegenden...Die Damra (nennen) sich :Hau Daman [d.i. ≠Hau-Daman], d.h. 'rechte Daman', oder: Hau Koin, d.h. 'rechte Menschen'... Dieses schwarze Volk nun redet die Hottentotten-Sprache. Man het diese merkwürdige Erscheinung daraus erklären wollen, dass die Damra die Sprache ihrer Unterdrücker, der Namaqua, angenom-

men haben. Allein zunächst ist noch gar nicht ausgemacht, dass sie den Nama-Dialekt reden...man berichtet nur, sie sprächen Nama sehr schlecht..." [met verdere bespiegeling daaroor].

Hahn Jos 1869:228 "Bei der Einwanderung der Ovahereró (zog) ein Theil der Haukoin oder Bergdamras dagegen sich met den Namaqua nach Süden zurück und verband sich seitdem auf's engste mit diesen..." [Die Haukhoen is deur die Namakwas "mit Wärme und Innigkeit" ontvang, maar daarop verkneg.]

Hahn C Hugo 1873 oor "Meine Heimreise" in *Quellen* 30/84 "Die Bergdamras selbst haben den Namen Chou-Daman durchaus nicht angenommen, sondern nennen sich selbst ≠Haukhoin, d.h. richtige, wirkliche Menschen, im Gegensatz zu allen andern und ganz besonders zu den Hottentottenstämmen, inklusiv Naman, die sich Khoikhoin, d.h. Menschen-Menschen oder die Menschen nennen, im Gegensatz wohl zunächst zu den ≠Haukhoin..."

Kroenlein 1878 in *Quellen* 13/668 "Auch stelle ich die Volksziffer garnicht so klein und verschwindend, wenn man in Erwägung ziehe, dass auch die ≠Hou-khoin, rechte Menschen (Bergdamara), !Gora (Koranna), die Namaquasprache sprechen, ebenso wie die 'Buschmänner'..."

Hahn Th 1881:17 "The present Bergdamaras are called *Dama,* the conquered people, and also *!Haukhoi,* the strange people, or foreigners, i.e. people of another nation or tribe..."

Olpp 1884:19 "...An der nördlichen Landesgrenze, auf bergigem Terrain, lebt ein schwarzer Stamm, in viele Clane zersprengt, welcher die Nama-Sprache redet. Wir haben Grund anzunehmen, dass diese !hau-khoin, oder Bergdamra, wie sie sonst heissen, von den Naman überwunden, zu Knechten gemacht, und aus nördlicheren Regionen mit nach Süden geschleppt wurden..."

Schinz 1891:121 "Als weiteren ... Volksstamm habe ich nun auch noch der !Haukhoin (rechte Menschen) zu erwähnen, welche...auch kurzweg Bergdamara genannt werden..." [En 'n voetnoot by *!Haukhoin:*] "So nennen sich die Leute selbst".

Wandres in *Windhuker Nachrichten* 11/4 van Feb. 15, 1905:4 "Die namasprechenden Bergdaman, gewöhnlich Bergdamaras oder Klippkaffer genannt, nennen sich ≠Hon Khoin, d.h. rechte Menschen". [Kennelik setfout vir: *≠Hou Khoin.*]

Schultze 1907:323 "Der Hottentott nennt die Bergdamara *xau-daman,* d.h. 'Scheisskaffern', ich hörte sie auch als *≠haukxoïn* bezeichnet werden, d.h. (nach Angabe der Hottentotten selbst) 'Mistmenschen'". [Hierby 'n voetnoot:] "Abgeleitet von *≠haub* — Mist. Kroenlein kennt dieses Wort nicht

und leitet die genannte Bezeichnung, die sich nach ihm die Bergdamara selbst gegeben haben sollen, von dem Wort für 'richtig sein' ab, das aber fur mein Ohr nicht ≠*hau* sondern mit getrennter Aussprache der beiden Vokale und steigendem Worttonfall ≠*hau* lautet. Ich kann der Kroenleinschen Anschauung die meinige nur als nacktes Resultat meiner Aufnahmen ohne Entscheidung welcher von beiden der Vorzug gebührt, gegenüberstellen. Schinz schreibt irrtümlicherweise !*Haukhoin*, und sein Setzer verwechselt den Schnalzer noch weiter im Register". [In die *Register* bl. 559 staan "/Haukhoin".]

Geibel 1908:829 "Die Bergdamara oder Klippkaffern oder Haukhoin — wie sie sich selbst nennen; auf Deutsch: rechte Menschen — sind eine Rasse für sich, von kräftigem, gedrungenem Körperbau, und tiefschwarzer Farbe..."

Wandres 1909:2 "Und nun zu den Bergdaman, denen fast durchweg die Bezeichnung als ≠Houkhoin oder !Haukhoin fremd ist. Sie nennen sich kurzer Hand ≠Nu-khoin, d.h. schwarze Menschen. Ohne Zweifel haben wir in den Bergdaman eine den Bantu nicht verwandte Rasse vor uns..."

Vedder 1923:5-6 [bespreek enkele afsonderlike name vir die Bergdamara, en sê o.a:] "Die Dama selbst sollen sich nach einigen Mitteilungen !*Hau-khoin* (!*hau* = *fremd, khoin* = Menschen) nennen. Daraus hat man zu geschwind die Schlussfolgerung gezogen, dass sie sich selbst mit dieser Benennung als aus anderen Gegenden stammend bezeichnen, man also keinenfalls Ureinwohner vor sich habe. Indes stellt jeder Dama energisch in Abrede, dass obiger Name etwa sein Volksname sei. Es ist möglich, sogar wahrscheinlich, dass ein Weisser in älterer Zeit in einer Herero- oder Nama-Werft auch einige Dama vorfand, die sich dort besuchsweise aufhalten mochten, und auf seine Frage die Auskunft erhielt, dass dies !*hau-khoin*, Fremdlinge, seien. Von keinem Nama, Herero oder Dama wird jedoch dieses Wort zur Bezeichnung des Dama-Volkes gebraucht.

Andere wollen gehört haben, dass sie sich ≠*Hou-khoin* nennen. Das Adjektiv ≠*hou* kann in gewissen Verbindungen 'richtig' bedeuten. Es entstand darob Verwunderung über das Selbstbewusstsein eines so primitiven Völkchens, das sich selbst für die allein richtigen Menschen erklärte. Die Dama führen diesen Namen nicht. Auch ist er ihnen nie von ihren Sprachgenossen, den Nama, oder von den Buschmännern vom Stamme der Saan beigelegt worden. Und doch muss dieser Name irgendwo gehört worden sein, sonst würde er sich nicht in einigen Reisebeschreibungen vorfinden. Ein alter und einsichtsvoller Dama (Andreas Gurirab in Gaub), den ich nach vielen anderweitigen Misserfolgen befragte, erklärte mir diesen, ihn

sehr erheiternden neuen Namen folgendermassen: 'Es ist wohl möglich, dass ein Dama sich und seine Volksgenossen so benannt hat, er hat aber nicht sagen wollen, er sei ein 'richtiger Mensch', denn das Wort ≠*hou* gebrauchen wir vorzüglich von wehrlosen und ungefährlichen Menschen und Tieren, wie ihr etwa in der deutschen Sprache von einem 'frommen' Ochsen sprecht, wenn er nicht stösst und ausschlägt und sich geduldig anspannen und ohne Widerstreben schlachten lässt. Wie konnten wir anders als ≠*hou* sein in alter Zeit, als die Nama Gewehre besassen und die Herero sich gegen uns in grossen Haufen vereinigten, wir aber nicht einmal gute Buschmannpfeile hatten und keiner dem andern bei Ueberfällen Beistand leistete? Wir waren gezwungen, ≠*hou-khoin* zu sein und uns niederschiessen, totschlagen oder zu Knechten machen zu lassen. Aber als Name unseres Volkes ist dieses Wort nie gebräuchlich gewesen'''.

Budack 1969:220 ''Einige Namen, die aus der Literatur bekannt sind, müssen heute als veraltet bezeichnet werden. Dazu gehort ≠Haukxoen (Schultze...), abgeleitet von ≠*haub* (nach Kroenlein ≠*houb* = 'frischer, noch nasser Mist')''.

'n Hele paar dinge val sterk op, soos die laat dokumenteringsdatum en die totale naamsverdwyning daarna, die uiteenlopende opvattings van segsliede oor die vraag wat die korrekte suigklap is, wat die naam beteken, of dit die Bergdamaras se eie naam vir hulle is of nie, en of dit waarde het om agter die geheim van die herkoms van die Damaras te kom, bepaaldelik van die Bergdamaras.

Dat die naam wel bestaan het, daaraan hoef ons seker nie te twyfel nie, lees bv. die uitspraak van Schultze, maar algemeen was dit klaarblyklik nie, al lyk dit of sommige so iets impliseer, bv. al die aangehaalde sendelinge behalwe Wandres 1908, en al die Hahns. Wandres 1908 beweer positief dat hierdie term ''fast duchweg'' aan die Bergdamaras ''fremd ist'', *byna geheel en al* dus vreemd is. Vedder 1923 spreek hom, eweneens op grond van navraag, nog skerper uit. Dr. Budack 1969 het bevind dat die naam verouderd is en net nog uit die literatuur bekend is. In die vorm *Haukhoen* is dit in ons bronne eers gedokumenteer teen die middel van die negentiende eeu, en so ongeveer 'n halwe eeu daarna het dit onaktief geword. Mens het seker die reg om te meen dat die bestaan van die naam kortstondig was en sy inslag vlak.

Vreemd dat daar so 'n groot verskil is in die antwoord op die eenvoudige vraag of *Haukhoen* aan die Bergdamaras gegee is dan wel of dit hulle eie naam vir hulleself was. Die eerste groep segsliede (behalwe Schinz almal verbonde aan die Rynse sending) beweer, dikwels eksplisiet, dat hierdie mindergewone naam die eintlike naam is. ''Die Bergdamras...nennen sich selbst ≠Haukhoin...*im*

Gegensatz zu allen andern und ganz besonders zu den Hottentottenstämmen", beweer C Hugo Hahn 1873.

Hugo Hahn gee 'n besondere status aan dié naam: die Namasprekende Swart volk, die Bergdamaras, beskou hulle in 'n mate van stambewustheid naamkundig as die "regte mense". Daaruit sou dan stamtrots spreek. Vir die sentimentele buitestaander nogal 'n verblydende regstelling: die onderdrukte, verarmde, selfs verslaafde Swart Damara, op wie die Khoekhoense inlander neersien en wat die uitlander bejammer, juis hy toon in sy eie stamnaam 'n besef van menswaardigheid, hy is immers die "regte mens"! Vir die sendeling veral wat 'n heilsboodskap bring, is dit wonderlik. Maar dan móét *Haukhoen* die Bergdamara se eie naam vir homself wees. En tog lees ons by ander segsliede ook ander verklarings met minder gunstige strekkings, en meer nog, ons verneem dat die Bergdamaras *Haukhoen* omtrent nie ken nie (Wandres 1908), of dit afwys. "Die Dama führen diesen Namen nicht" (Vedder 1923, oor *≠Haukhoen*). Wie hom dan ook al *Haukhoen* noem, hý noem hom nie so nie, beweer die Bergdamara "energisch".

Ons het één van die vier verklarings genoem. Oor die bestanddeel *khoe(n)* is almal eenstemmig, dit staan vir "mens(e)". Die eerste bestanddeel is gehoor as *≠Hau* of as *!Hau*, ook gespel met *-o-* naas die *-a-*. *≠Haū* (met middeltoon) = "eben, gleich, richtig" (Kroenlein 1889:175), en aldaar ook "≠Hoū-khoin = die Bergdamra (die richtigen Menschen, wie sie sich selbst nennen...)".

Hierdie verklaring kom die meeste voor. Die eintlike voorstanders daarvan is die sendelinge. Vir hulle bevat hierdie verklaring iets van geregtigheid. Dit is regverdig dat die te veel vernederde volk ook in sy naam verhef word! In die betekenis van "regte mense" word dit dan toegepas in teenstelling met die Namas en ander volkere (wat dan nie die "regte" mense is nie). "Regte" het hier die sin van "egte" of "eie" mense. Kyk verder ook nog die vorige paragraaf.

'n Tweede verklaring is dié van Th Hahn 1881 wat die woord *!hàu-khoeb* tot grondslag neem, deur Kroenlein 1889:156 verklaar as "der Fremdling", volgens Hahn "people of another nation or tribe". Dit moet dan 'n naam wees wat aan die Bergdamaras *gegee* is, en wel deur Namasprekendes, bv. deur Namakwas, en verwys onregstreeks na die vroeë dae van aanraking. Die Bergdamaras is hiervolgens die indringers (van die Noorde af), hulle kan dus nie die oerinwoners wees nie, 'n teorie wat Th Hahn sydelings bestry. Vedder 1923 verklaar dat "jeder Dama energisch" ontken dat !Hàukhoen sy nasionale naam is.

Andreas Gurirab doen 'n motivering aan die hand vir die lid *≠hou* van *≠Houkhoen* in die sin van "vroom". Die weerlose Bergdamaras het maar

''vroom'' of gelate toegelaat dat hulle gedood of verslaaf word. Vir die gerief noem ons dit die derde verklaring.

Die vierde verklaring lyk vir ons die aanneemlikste, vgl. Schultze 1907. Ons het hier weer die palatale suigklap vooraan die *hau/hou*. Met die middeltoon uitgespreek beteken dit, soos ons gesien het, ''effe, gelyk, reg'', ook ''vroom''. Schultze het baie moeite gedoen om die korrekte uitspraak weer te gee soos hy dit van sy Khoekhoense helpers en meegangers verneem het. Die gewone naam vir die Bergdamaras onder die Namas is *Xaudaman* of ''Mis-'' of ''Drekdamaras'', en daarby het Schultze ''ook'' die betiteling van hulle as *≠Haukxoïn* gehoor, 'n soort van bykomstige naam of toenaam. Volgens sy Khoekhoense metgeselle beteken hierdie *≠hau* ''mis/drek'', d.w.s. dit is 'n alternatiewe woord vir *xau*. Hierdie *≠hau* vir ''mis'' word egter nie soos die *≠hoǔ* vir ''richtig'' van Kroenlein uitgespreek nie, máár dit het 'n ''getrennte Aussprache der beiden Vokale und steigenden Worttonfall''. Dit is duidelik tonologies en in die stamvokaliese deel 'n ánder woord, volgens Schultze, vir ''mis''. Dit is derhalwe geen nuwe faktor in die benoeming nie, dit is maar dieselfde faktor wat die naam *Xaudaman* (**CHOUDAMAN**) algemeen gemaak het, altans onder die Namas.

Die algemene naam onder die Blankes was (en is) *Bergdamaras*. Dit bring *≠Haudaman* terug in die sfeer van *Choudaman*. Nama ken ook dié woord, vgl. Budack 1969 hierbo, en Kroenlein-Rust 1969:195 met *≠houb* = ''frischer Rindermist'' of ''Kuhfladen''. Albei woorde beteken ''mis'', maar daar is 'n verskil: *≠hau* is veral saam met beesmis te dink, *xau* in hoofsaak saam met mensmis, of in die woorde van Vedder 1923:5 ''*xau* bedeutet menschliche, und zum Teil auch tierische Exkremente...'' Die afkeer of afsku wat die Namakwas met die naam *Xaudamas* vir die Bergdamaras openbaar het, lê daarin dat die Bergdamaras, na bewering, hulle behoeftes in die onmiddellike nabyheid van hulle woonhutte uitgevoer het.

Oor die herkoms van die volk (bv. of hulle die ''regte mense'' is of ''vreemdelinge van elders'') leer die naam *≠Haukhoe* ons nou niks, die naam is klaarblyklik aan die Bergdamaras gegéé en is nie hulle eie naam vir hulleself nie. Die alternatiewe naam moet dus met die palatale ≠ vooraan uitgespreek word, nie met die serebrale klap ! nie, en tonologies met die waarde van die teken vir die ''hoogtoon''. Daar is dus 'n verskil in nuanse tussen *xau-* en *≠hau-*, as gevolg waarvan die alternatiewe naam van *≠Haukhoen* minder korrek en dus minder lewensvatbaar was. So sien ons dit. Toe hierdie *≠Haudaman in onbruik geraak het, het niks verlore gegaan nie, omdat Xaudaman* (of watter wisselspelling mens daarvoor verkies) dit semanties en etnonimies volkome oorgeneem het.

HAWEKWAS kyk **OBIKWAS**

[HEIGHTS, THE] kyk **GORINGHAIKWAS**

HEIKHAUAS kyk **KHAUAS** en veral **HUIKHAUAS**

HEIKOM kyk **HAIKOM**

HEIKONS (en variante)

Schrijver 1689 in RZA (1922:110 "Hijkon...dese Captn is groot van postuur en kloeker als ijmand van ons volk, en (sij) sijn door den bank grooter van lijv en leeden als de Caapse Hottentots...; dese Captn heeft groot ontsag onder sijn volk, al wat hij belast, word met springen en loopen gedaan en volbragt...in 't drinken van arak hield hij hem seer matigh, en van tabaq te rooken had hij weinig of geen kennis..." Op 111 "Captn Hijkon, hoofd der Inquahase Hottentots..." Ook daar: "Hijkons volk" en "Hijkons land".

Van der Stel, Willem A. 1702 in 1897 [in Engelse vertaling van Leibbrandt oor verhoor van 39 Vryburgers, "fully half the number of inhabitants" wat sonder verlof of medewete van die regering ooswaarts getrek het en die Hottentotte met geweld van hulle vee beroof het]: 137 "They [die Vryburgers] (went) thence to the Hequon nation..." Op 135 "...the kraals of the Hequons..." en "in these Hequon kraals..."

Kolb [1719] 1727:477 [nadat hy pas oor die "Chamtouers" gepraat het, 'n stam aan die Gamtoosrivier:] "Edoch ik moet nog hoger Noord-Oostwaards op reizen, en ook de Natie der *Heykoms* aanroeren, welkers land...zeer slecht is..." Aanhaling uit deel I.

Hahn Th. 1901:2/164 "The Dutch came in the evening to the kraal of the Hequon (Hei/goan? Children of the forest?)"

Harinck 1969:162 "The chief of the Inqua was referred to as 'Hijkon' by the Dutch. The proper spelling should be *Gei!khub* in extinct Western Cape Khoi. *//Kai !khu(b)* means 'great chief'. Thus, the *≠am !khukwa* (Hamcunqua), 'people of the superior chief, or greater wealth' and the *!khukwa* [Inqua?] or *//Kai !khukwa* (people of Hijkon) are synonymous..."

Ons belangrikste beriggewer oor die Inkwas is Schrijver gewees. Ses weke het die tog na "Hijkons land" geduur, ook ses weke die terugtog, en twee weke het Schrijver daagliks met Hijkon persoonlik verkeer en van hulle 500 stuks vee

ingeruil. Sy spelling behoort betroubaar te wees. Hijkon se naam kom in Schrijver se verslag 27 keer voor, telkens só gespel behalwe een keer as *Hijkou*, en dit sal by die *-u* net 'n wanlesing van die *-n* gewees het.

In die ondersoek na die oortreding waaraan die 39 Vryburgers hulle wederregtelik skuldig gemaak het, kom die naam gereeld voor as *Hequon*, maar met 'n boeiende ontwikkeling. By Schrijver is die stamnaam "Inquahase Hottentots", of substantiwies: *Inquas*. Twaalf jaar later in die verslag van W.A. van der Stel het *Inkwas* in onbruik geraak en is hy vervang deur *Hequon nation*. Dit lyk nie of kapt. *Hijkon/Hequon* nog gelewe het nie, maar dit is duidelik dat sy naam nou die algemene stamnaam geword het om dié "Natie/Nation" aan te dui.

Die oorgang van *Inkwas* na *Hijkons* het hom voltrek, en wel vir die lewensduur van hierdie "nasie" as entiteit. Hoe lank die "duur" was, kan ons nie met sekerheid sê nie. Kolb verwys in 1719, die verskyningsdatum van sy boek *Caput Bonae Spei hodiernum* in Duits, na dié groep as *Heykoms*. Hy verklaar dat hy sy aantekeninge oor die Hottentotte se name verloor het en op sy geheue moet staatmaak. Hy is, sover ons kennis strek, die eerste wat die slotdeel met 'n *-m-* skryf, met *-kom-* i.p.v. met *-kon-* soos by Schrijver bv., die man wat die langdurigste en persoonlik onder die mense was.

Thunberg 1773:1/343 en 2/69 het sy gegewens kennelik van Kolb oorgeneem, die feit en die spelling, soos ook blyk uit die ander stamname by Thunberg. Die volk het teen die tyd van Thunberg se besoek waarskynlik nie meer bestaan nie, altans as 'n aparte entiteit. Die laaste keer dat ons van persoonlike aanraking met hulle hoor, was in 1702.

Wat die naam beteken, weet ons nie. Hahn het nie 'n verklaring gegee nie, hy stel net voel-voel 'n vraag n.a.v. die *Hei-* in die sin van "woud, bos", en maak van die lid *-kon* 'n assosiatiewe */gôa-n* vir "kinders", die geheel ongeveer "Woudmense". Alleen Harinck gee wat mens 'n verklaring kan noem, maar dit hoef o.i. waarskynlik nie ernstig opgevat te word nie. As iemand vir "groot" die Namaterm kies en dit dan met 'n laterale klap skryf (by hom *//kai*), dan sal ons ook in ander opsigte by mekaar verbypraat.

Ons is heeltemal oningelig oor bv. die suigklap. As daar nie 'n tongklap is nie, soos in *Heikom* vir die Namasprekende Boesmans, kan mens dink aan *hei-* vir "boom, stok" ens. (Kroenlein 1889:160), waar *Heikom* verklaar word as "Boomslaper" of "Boomhut" (vgl. **HAIKOM**); as mens 'n dentale klap aanvaar, kan gedink word bv. aan */hei* in die sin van "vaal, bleek" ens. en dit betrek op die kaptein van die Inkwas, 'n persoon groot van postuur, 'n persoon wat deur voorkoms en beskawingspeil (lees die beskrywing hieroor in die sitaat

by Schrijver) so opgeval het dat die vermoede gewek is dat Hijkon (so spel Schrijver die naam) vreemde bloed in sy are het, en dat dit in sy huidkleur uitgeslaan het. Die Hottentot is bruin, olyfkleurig, geelglansend, en bloedmenging mag hom 'n vaal-bleek vel gegee het saam met sy groter liggaamsbou. Ook by die lid *-kon* (en ons meen met stelligheid dat dit *-kon* moet wees en nie *kom* nie) sou ons ook sulke bespiegelinge kan maak, maar dit alles is gewoon raaiwerk.

HEINAWAN (BERGDAMARA)

Krenz 1972:5 "Hei-Nawan nannte man die Bewohner des unteren Swakop und Khan, auf deutsch, die um den Busch verschwinden".

Krenz praat hier oor die Namidaman (of Damaras in die Namib), en lokaliseer die Hei-Nawan, "Hulle (die *-n* is die comm. pl.) wat om die bos (*hai-s*) verdwyn (*nawa* = 'im Gelände verschwinden', by Rust 1960:69)", 'n handelwyse wat sterk aan die San laat dink, die "Bosjesmans".

HEITEMANA / HEINTEMAS

Collins 1809 in Moodie 1960:V/22 "...the Ghonaquas, Caffres, and Heitamana Hottentots (Bastard Caffres), now residing at Bethelsdorp...must... choose between Caffreland and the Colony..."

Currie 1983:208 "...the Kat River area which James Read alleged had originally belonged to a Khoi tribe -- the Heintemas..."

Currie verwys na LMS *Correspondence:* "Read to Directors" 30 7 1829 (18/3/D) (hierop deur dr C.J. Skead attent gemaak). Read was die hoof van die Katriviernedersetting. Die naam is klaarblyklik oud en het waarskynlik ondergegaan nadat Macoma, seun van Ngqika, hierdie gebied nog voor 1819 ingelyf het. Hierdie Khoekhoen is in die Xhosa opgeneem, na dit lyk. Wat die naam beteken, weet ons nie seker nie. Die lid -tema- laat aan *-dama* dink, 'n bestanddeel wat ook hier aan die oostelike kant naby Port Elizabeth so dikwels as naamdeel voorkom dat dit al meer die vraag laat ontstaan hoe al hierdie dele bymekaar aansluit, vgl. o.a. **DAMAKWA, DAMASKWA, DAMASONKWA,** en as tweede lid: **GNUTUMAKWA.** Uit kol. Collins se berig is dit duidelik dat die Hei(n)temas in die buurt van Bethelsdorp 3325 CD naby Port Elizabeth was, in die omgewing van die "ander -damakwas", en dat hulle met die Xhosas grootliks verbaster was. Gee dit ons nie 'n sleutel nie? Die **GNUTUMAKWAS** het ons wou verklaar as "Swart Damakwas", met *gnu* vir *≠nu* = "swart". Is die *hei* nie dalk 'n kleurnaam nie, bv. soos Nama */hei,* beter: */hai,* vir "vaal, bleek, gelerig", sodat ons 'n naam het soos "Vaal-damas" vir diegene van die bastergroep

wat meer Khoekhoenkleurig gebly het, en "Swart-damas" vir diegene wat vollediger verswart het?

HESIKWAS kyk ook **HESSEKWAS**

Van der Stel 1685 in Valentyn 1971:256 "Hier leggende, bevonden wy, dat de Olifantsrivier nog vermeerdert wort met een riviertje [t.w. die Doringrivier wat op 3118 DC uitmond in die Olifantsrivier, so 'n 11 km suid van Klawer]...'t welk zich landwaart in ...sterkt, en, zoo wy van de Gregriquas konden vernemen, zyn oorsprong nam uit het Hesiqua's gebergte en wort langs heenen bewoont door meergenoemde Sonquas".

Die gebergte het sy naam ongetwyfeld van die *Hesikwas* gekry, die stam wat daar aangetref was. Dit is die enigste verwysing wat ons van hierdie stam gekry het, hulle is nie dieselfde volk as die Hessekwas wat aan *Hessekwaskloof* sy naam gegee het nie, hoe groot die ooreenkoms in klank ook al is. Geografies en ook etnies is daar 'n wye kloof tussen die twee.

Die Groot Griekwas se aanduidings is oronimies nie heeltemal duidelik nie. Bedoel hulle dat die Doringrivier ontspring aan die Swartruggens, die Sederberge of die Koue Bokkeveldberge? Vir ons is dit belangrik, omdat ons dan die presiese naam van vandag vir hulle Hesikwasgebergte het. Die term *gebergte* is die generiese term vir 'n skakel, 'n groep of versameling berge, bv. die Sederberge. Die ou naam het heeltemal van die kaarte verdwyn. Dit lyk uit die verband of die bergkompleks self sy naam van die Sonkwas gekry het wat daar as "Bergvolk" gevestig was en onder die Griekwas daar bekend was as *Hesikwa.*

Heeltemal duidelik is egter dat ons hier met 'n etnies heeltemal aparte of ander groep te doen het as in die geval van die Hessekwas. Die *Hesikwas* is Sonkwas, die *Hessekwas* is Khoekhoen. Die *Hesikwas* lê aan die Doringrivier wat by die Swartruggens verbyvloei en tussen die Nardous- en Gifberge in die Olifantsrivier uitmond op 3118 DC, en die *Hessekwas* weer was destyds woonagtig aan die kloof en rivier wat hulle naam dra, net wes van die samevloeiing van die Sonderend- en die Breërivier, wes van Swellendam.

Die skeiding is dus etnies en geografies markant. Bowendien onderskei die joernaalhouer van Van der Stel ook nog tussen die twee stamme waar hy o.a. bepaaldelik die "Kaapse" Hessikwas in 'n ander sitaat in gedagte het. Weer spel hy dit *Hesiqua's* maar bedoel daarmee die stamnaam wat ons (ter onderskeiding) *Hessekwas* spel, nl. vir daardie groep van Swellendam, vir hulle wat onder die "district" van die Kompanje behoort het. Die joernaalhouer vertel dat Van der Stel vrede tussen die "Amaquas" (hier: die Namakwas) en hulle

vyande bewerkstellig het, 'n vrede wat almal moet hou, hy onderneem om "aan de Kaapze Hottentotten, Hesiqua's , Gregriquas, als anderen, die onder des E. Compagnie's district behooren, (te) doen waarschouwen, ende bekent (te) maken, dat deze vrede alhier gesloten is..."

Oor die betekenis van die naam het ons geen vaste antwoord gevind nie. Omdat hulle *Sonquas* was, hierdie *Hesikwas,* d.w.s. *Bosjemans,* word mens byna aan die hand gelei om in die hoofdeel *Hesi-* te kom by *hei-* (*hai-*) vir "bos" of "boom". Die *-kwa* is die mv. ml., in Nama bv. *gu* plus die uitheffende kasus *-a*. Is Hesikwas hier dan nie miskien net 'n inlandse naam waarby die koloniste se *Bosjesmans* in 'n mate aansluit nie?

HESSEKWAS

Van Riebeeck *Daghreg.* o.d. 27 Sept. 1660 "Maer seecker ander volcq, genaempt Hesaquas (bij ons noch noyt hooren noemen, rechte dacha-maeckers van de Hamcumquar, ende noch grooter volcq als de ... Chainouquas sijnde, van de Saldanhars in spraecke soo different dat se malcanderen niet verstaen cunnen als door vertalinge van de Chainouquas)...[wil met die Hollanders aan die Kaap kom handel dryf]..." Op bl. 273 (hier en verder uit deel 3) gespel "...de voorss(egde) dreygende Hosaqua te beter van hier te mogen houden..." Op 274 "...ende over den van ver dreygenden Hesaquas..." Aldaar 329 o.d. 11 Feb. 1661 [dus byna 5 maande later] "Heden voormiddagh is hier met 2 van de Caepmans volckjen aen 't fort gecomen een persoon die hem uytgaff afgesonden te sijn van den oversten ofte coningh van de Heusaquas voor dato meer gementioneert [dit kan enkel en alleen geld van die "Hesaquas" of "Hosaqua"], om te vernemen off denselven oock mede soo aengenaem soude worden ontfangen als hij gehoort had dat Sousöa, den oversten ... van de Chainouquas, geschiet was...willende dan... met seer veel bestiael affcomen ende oock treden in een vaste alliantie met ons, om te mogen becomen voor sijn bestiael ijser, om daervan hasegayen ende pijlen te maecken..." Op dieselfde bl. en o.d. 12 Feb. "Desen voormiddagh is den op gister genomen Heusequa, buyten Eva, bij ander Hottentoos wat ondervraeght, ende bevonden sijnde van redenen te accordeeren..." Aldaar op 330-1 o.d. 17 Feb. "...Sousoa is ...vernoegt vertrochen, ende soude na sijn seggen de Heusaquas oock haest met noch veel meer bestiael als hij opdonderen, van welck volcq sijn broeder Heer ofte Coningh was..." [Hierna word hierdie stam altyd saam met die Chainoukwas genoem en die naam gespel "Heusaquas".] Sien ook opsomming by Van Riebeeck 1662 in o.a. *Memorie,* vgl. o.a. BKD 1966:1/34.

Wagenaar 1666 (vgl. BKD 1966:1/71 e.v.) spel die naam "Heusequas".

Dapper 1668:38-40 De Hottentots, genaemt Heusaquas, leggen ontrent noord-west-waerts van de kaap van goeder-hope, zeer verre en diep te lande-waerts in...De Heusaquas zijn vee-rijk: dan deze alleen erneren zich ook met 't planten (want geen onder al de daer te lande gevonden Hottentots planten of zaaien, dan alleen de Heusaquas) van zekeren krachtigen wortel, dien zy *dacha* noemen, en eten om dronken te worden... De Heusaquas zijn byzonder vaerdigh met jonge en oude leeuwen om te gaen, die zy in strikken weten te vangen, en te temmen, met een bant aen den hals, als een hont. Zy trekken ook wel met leeuwen...ten oorloge, en kunnen daer mee den vyant...op de vlucht drijven..." Op bl. 48 "De Heusaquas gaen een weinigh anders gekleet, als de Hottentots aen de kaep van Goeder hope, te weten, hun manteltjes, gemaekt van vellen zijn vol streepjes, en met riemtjes benait en behangen..."

Ten Rhyne 1673 in VRV 14/109 "The chief tribe is that of the *Essequaes*. This tribe is first both in numbers, in stature (you would think them almost giants), and in physical strength. None of their own race ever attacks them with impunity..."

Visser 1676 *Joernael* VC 7/336 "Den 23e [September 1676] opgebroocken en gegaan tot aen de Hosiquas kloove, van daar hebben vooruyd gesonden door een Hottentot van de Hosiquas met nog 2 andere van Capiteyn Claas synde om de Hosiquas natie te waerschouwen dat wij daar wouden comen om te ruylen...28n [den 28sten] opgebroocken en gegaan tot aan de Oliphantrevier bij de Hosiquas cralen en aldaar negen coralen gevonden langst de rivier leggende...

Tappen 1682 in vertaling by Raven-Hart 1971:240 "The Hottentots are of three races, namely Hesiquas, Bruckwas and these are again divided into families, in which only one Paterfamilias is to be found..."

Vosch J 1684 in BKD 1966:181 "Hottentots Hollant...alwaer een passagie is om over het geberghte Zuytwaerts naer de Hoesequas te gaen..." [J. Vosch was admiraal van die retoervloot.]

Tachard 1685 in vertaling van Raven-Hart 1971:290 "The Gouriquas are the fourth of the tribes, and are not many in number. The Ilassiquas [oorskryf-of drukfout vir: Hassiquas] are the fifth, larger in size, rich and powerful but little experienced in war..."

Bogaert 1702:107 "In eigener taale draagen zy [die Hottentotte] den naam van Sonquas, ...Heuzaquas... en zo voort. ...De Heuzaquas leggen zeer verre landwaarts in, en noordwest van de Kaap af, en zyn d'eenigste, die zich met het planten van den wortel Dacha geneeren, welke zy niet alleen eeten, maar ook met water vermengt drinken, en de kracht heeft om de

geesten aan 't hollen te helpen''.

Valentyn 1702 in die uitgawe 1973:4 [Valentyn vertel n.a.v. 'n dokument:] ''1702. In Maart hebben 45 Kaapze vrylieden, buyten kennis der Regeering...een tocht landwaard in...geweest... Sy waren eerst, en zoo vervolgens, by de Hoezequaas, Hessequaas, Gauris, Attaquaas, Gantauwers..., zynde alle byzondre Hottentotse volkeren...''

Hartogh 1707 ms o.d. 5 Nov. ''...(wij) quamen de Rivier Sonder ent gepasseert hebbende, bij drie Hessequas Craalen zijnde omtrent twee uuren van de Sergeants Rivier geleegen; ik...liet haar weeten zij souden bij mij komen om met de E. Comp. te handelen, met eenen versogten sij de hulp van de E. Comp. om manschap om weeder in haar Land, daar sij door de bosjes mans waaren uijtgejaagt te mogen trekken, sij verhaalden mij dat den opperCapn van de Hessequas gen(aam)t den ouden Heer, omtrent 3 maanden verleeden gestorven was, en sijn oudste zoon weder als Capn. in desselfs plaats aangenomen (is)...'' O.d. 11 Nov. ''...en (wij) quamen...aan de breede rivier...daar quamen 5 hessequas bossiesmans hottentots bij ons...''

Valentyn 1714 in 1973:60 [Valentyn gee sy eie lys van stamname:] ''Men noemt ze ... de Heusaas, of Heusaquas.''

Kolb 1719 in Hollandse vertaling 1727:1/472 ''Landwaards in grenst hier aan [nl. aan die Koopmans/Chainoukwas] de Hessequas-natie...Dat zy magtig, dat is volkryk zyn, is hier uit af te nemen, dat men meer Kralen of Dorpen by hen aantreft, als by eene naby gelege Natie... (men) ziet 'er ook veel van deze natie onder de Europeanen, die zich voor knechts verhuuren, en daarom uit hun land gaan, omdat zy by de zelven een ryk onderhoud vinden, en een goeden loon bekomen, waar voor zy wederom eenige schapen aankopen, en zelf Heren worden...''

Cloppenburg 1768 ms 3 [Cloppenburg en sy party is oor Sir Lowry's Pass van vandag en oor Botrivier.] ''Bij voorn. Jesaias de Cocq...vind men nog den een van twee Hottentots craalen. Zyn die van de Hisquas(,) woonen op haar eijgen(,) hebbende in 1767 [nl. die vorige jaar] nog Vhé ter ruil gebragt voor de Comp.'' Ms bl. 5 ''Deese Valleij [Soetendalsvallei] legt aan Caap Anguilles [Kaap Agulhas]..., de aldaar woonende Hottentotten zijn ook van de Hisquas Natie''. Ms bl. 10 ''...de Struis baij...die sig aldaar en omstreeks ophoudende hottentots behooren ook nog tot de Hisquas natie...'' Ms bl. 11 ''... de Kliprivier waarbij nog twee kleine Hottentots Craalen zijn, ook zoo men denkt of gist van de Hisquas; edog zij weeten het selfs niet regt, dit zijn egter geen kraalen als die van ouds...het roof gedierte meestendeels uitgeroeijt, is haare wooning niet meerder cirkels wijze, haare stammen zijn tot dus verre vervallen, aangesien den een en ander van de

kraalen afgegaan zijn, en bij ons dienende, sig dan wederom met een á twee andere daar sij kennis aan gekregen hebben, vereenigd een kraaltje formeeren en wederom, door gebrek bij ons koomen voor Vhé dienen, en sulx hebbende, wederom in haaren huishouding en vrijheid treeden..." Ms bl. 13-4 [by Swellendam:] "Hottentotten met 3 draagossen voorsien, kwaamen alhier bij mij, sprekende goed Nederduits, en zeiden selfs van de Hessaquas te zijn en van een Craal, waarvan den Captn bij den Secretaris woond..."

Gordon 1779 in brief aan H Fagel "Ik zal Uw HWGb. verzeekeren, dat van al die Natien, Hessequas, Coopmans...Gamtouwers etc. er geene meer existeeren...dat er bij eenige Compagnies plaatsen, nog enkelde Familien overgebleeven zijn, en eenigen bij de boeren woonen, en hier en daar een enkeld kraaltje van een of twee Families formeeren, dog sonder eenige gedagten van Gouvernement of naam van Natie..." [en dan noem hy 'n paar "hordes" soos die Gonakwas, Namakwas en Bosjemans.]

Lichtenstein 1811:1/260 "...eine bequeme Passage...Essaquaskloof genannt (so hiess nemlich der Hottentottenstamm, der damals diese Gegend bewohnte)..."

Wallmann 1858:50 "Von da ab gegen Westen lagerten die !Gauriqua, Sonqua, Attaqua, //Haissequa, Susequa..." [klapklanke getranslitereer].

Hahn 1881:28 "...the first Moravian missionary, George Schmidt, who came to the //Heisiqua Hottentots in the Caledon district, was recieved with a reed-dance..." Aldaar bl. 43 "The first Khoikhoi missionary, George Schmidt, was sent in 1737 by the Moravian Mission to the Cape. He settled amongst the Hessaquas, a tribe inhabiting the present Caledon district, on the banks of the Zondereinde River..." [Verwysings daarna is verder sonder suigklap en in hierdie spelling.]

Maingard 1931:503 "I may, perhaps, venture here on an explanation of two other names. The *Heisequa* (one of the oldest forms) may mean 'the men of the woods': *hei(b)* 'tree' + *-se* (adj. ending) + *-qua.* In support of this etymology, it is well known that in the early days the country of the Heisequas was densely wooded...and even to-day Grootvadersbosch is the name of a farm in the district, from which, in the 18th century, the Government obtained a good deal of its timber. [Die ander naam is **ATTAKWAS**].

Ons het net een direkte verklaring raakgeloop, en een indirekte. Die direkte verklaring is dié van Maingard, ongeveer 'n halwe eeu gelede geopper, die indirekte is van Wallmann en Hahn, afsonderlik iets meer as 'n groot eeu gelede geopper.

Ons kyk vlugtig na dié van Maingard. Sy inset is: "I may, perhaps, venture an explanation". Daarvoor kies hy die spelvorm *Heisiqua* en sê: "one of the oldest forms". Die feit is egter dat *Heisi-* of *Haisi-* "one of the latest forms" is. Oor die spelvorme straks meer. Met *heisi-* as grondslag kom hy klankassosiatief uit by *hai-/hei* vir "boom/bos", en vind dan topografiese steun wat hy bepaald nie sterk gemotiveer het nie. Maingard het dit so ongeveer as 'n wenk beskou, as 'n voorlopige voorstel.

Wallmann en Hahn neem 'n ander woord as grondslag, 'n woord wat deur 'n suigklap voorafgegaan word terwyl Maingard se *hei-* (ook in Nama) geen suigkonsonant het nie. Hulle verskil dus oor die basiese woord. Teenoor Maingard se *hei-* staan hulle *//Hai(ssequa)* en *//Hei(siqua)*, afsonderlik opgeteken en op verskillende tye. Maar nòg die een, nòg die ander waag hierby 'n verklaring, en dit terwyl een van hulle, t.w. Th Hahn, sy onomastiese kennis graag uitstal. Ook Gordon deel etnonimies niks mee nie, waarskynlik omdat hy, die koelhoofdige kroniekskrywer, niks kon uitvind nie.

Ons moet in aanmerking neem dat daar ook 'n groep is met dieselfde naam as dié Hessekwas hier van wie Van Riebeeck gehoor het en wat aan die Suidooskus was, of anders het die groep 'n naam wat deur baie verkeerd opgevat is. Vgl. die artikel **HESIKWAS**, die stam wat Van der Stel aan die boloop van die Olifantsrivier leer ken het.

Ons beskou nou die spelvorme van die suidoostelike Hessekwas. Ons sitate tot 1800 is op vier na (Ten Rhyne, Tappen, Tachard, Kolb) almal uit die pen van mense wat Hollands skryf, en daarom moet die *-eu-* van *Heusqua/a(s)* by hulle gewaardeer word soos die *-eu-* in bv. *keuse/leuse* ens. Die uitgang is die Hollandse -s vir die mv. (bv. in *Heusaa-s*) of die Ou-Kaapse mv. ml. *-qua* wat, na mate die inburgering, ook 'n Hollandse mv. *-s* kan kry, sodat die naam dan eintlik dubbel gepluraliseer is.

Die kern of corpus van die naam is besonder vloeiend en met verloop van tyd het dit vaster geword, sodat dit "genormaliseer" is as *Hessekwas,* d.w.s. die *-eu-* is ontrond, dit het "saamgeval" met die *-e-* van die oop lettergreep (*Hesaquas/Hesiquas*), en die gewone uitspraak het in *Hessekwas* sy realisasie gevind in die geslote eerste lettergreep. Cloppenburg se *Hisqua* verteenwoordig waarskynlik die plaaslik-gehoorde variasie, maar omdat hy Hollander is, is ons enigsins onseker oor die klankwaarde van die geslote *-i-*. Omdat ons geen aanneemlike verklaring van die naam het nie, is die taak erg bemoeilik as mens bv. klankassosiatief na waarskynlikhede soek, soos baie belangstellendes dikwels as 'n noodhulp doen. Die eerste lettergreep is opgeteken as *He-, Hes-, Heu-, His-, Hei-, Hai-, Hij-, Has-, Ho-, Hoe-, Es-, Gas-* en 'n wanspelling *Ilas-* vir *Has-*.

Om by 'n lettergreep met die inset van 'n sonorant plus variërende vokaal in Nama of 'n ander Khoekhoense dialek 'n bruikbare grondslag te kry, afgesien nog van die suigkonsonante en die tonologiese moontlikhede, is 'n onbegonne taak.

Dit lyk of ons voorlopig nie verder kan gaan nie as Nienaber-Raper 1977:547 in hulle artikel oor *Hessekwas(kloof)* waar hulle soos volg opsom: "*Hessekwa* is dan die manne van Hesse, Heusa, Hosa, Hisa ens."

Wat die betekenis betref, verskuif dit slegs die vraag van die stam na die kaptein van die stam wat hulle naam van hom oorgeneem het. Die proses sou in ooreenstemming met een van die gewoonste naamgewingspatrone wees, en dit is in hierdie geval ook goed denkbaar.

As Van Riebeeck vir die eerste keer van hierdie stam hoor, dan is die kommersiële indruk gunstig. Latere onderhandelings bevestig dit. Die Hessekwas is volkryk en veral ryk aan vee en in albei opsigte sterker as die Chainoukas, en het boonop 'n bedryf, nl. as daggamakers. Hulle het 'n sterk hoof, die kaptein Goukou wat soseer in die guns van die Blankes gestaan het dat hy die geëerde naam van "den ouden Heer" gekry het. Ten Rhyne roem hulle om hulle volkrykheid en hulle groot liggaamsbou. As Tappen die Khoekhoen in drie groepe wil indeel, noem hy net twee, een daarvan die Hessekwas, blykbaar omdat hulle vir hom as besoeker hoog uitgestaan het. Daar is dan 'n goeie en welvarende gemeenskap opgebou, met 'n sterk gevoel van nasionale eiewaarde. Die kaptein stuur 'n afgesant na die Kasteel, en hy was seker nie kruiperig nie, die notule praat van die "dreygende Hosaqua". So 'n toestand van 'n gereguleerde maatskappy het wel nie opeens tot stand gekom nie. Mens kan vermoed dat daar 'n sterk en stambouende leier was, en dan is dit goed denkbaar dat sy naam op sy stamgenote oorgegaan het.

Oor hulle woongebied met sy steeds verskuiwende grense het ons enige vaste punte, een daarvan 'n onomastiese punt, nl. Hessekwaskloof (Nouberg) en Hessekwasrivier wat die kloof uitgekerf het. Die kloof is net wes van die samevloeiing van die Sonderend- en Breërivier en wes van Swellendam. Ruweg was die Hessekwas van destyds in die weivelde van party distrikgedeeltes van Swellendam, Bredasdorp en Caledon van vandag, maar veral ooswaarts tot aan die Gouritsrivier, soms selfs tot by Mosselbaai. Baie ou plaasname bewaar nog 'n herinnering aan ou Hessekwaskrale, soos dié van Kluitjies, Appels, Bruintjies, Windvogel en Kees. (Afdelingskaart van Swellendam 1890).

Die Hessekwas moes klaarblyklik baie groot kuddes gehad het. Le Roux 1945:128 bereken dat volgens besonderhede wat van 14 ruiltogte tussen 1676 en 1699 verstrek is, die Kompanjie per tog gemiddeld "sowat 250 beeste en 450 skape

by hierdie stam geruil het, en indien die Hessequas nie betreklik ryk aan vee was nie, sou hul nooit so 'n veeleisende ruilproses oor jare kon volgehou het nie''. As die Kompanjie nie self amptenare soos Visser, Cruse, O.Bergh, I. Schrijver e.a. stuur om vee van die Hessekwas in te koop nie, dan tree die Chainoukwas (bv. onder Claas) op as agente van die Kompanjie. Skepelinge van vreemde nasies het ook in Mosselbaai goeie sake gedoen. Die koloniste het op eie houtjie en in die geheim ook geweet hoe om 'n lewendige ruilhandel te bewerkstellig.

Die Hessekwas se algemene ligging kan verder ook vasgestel word uit die byna jaarlikse berigte van bv. die genoemde ruilhandelaars. Vreemd genoeg moet die posisies op die ou landkaarte herïnterpreteer word. Tirion 1763 plaas die Hessekwas op vyf ver van mekaar verwyderde posisies en onder vyf verskillende (soms met slegs heel geringe afwykende) spellings op sy kaart: *Hessequas* (teenoor Saldanhabaai), *Hesiquas* (noord van die Bergrivier), *Hassaquas Natie* (noordwes van Algoabaai), *les Gassiquas* (verkry via Tachard, let op die ''les'', Frans vir ''die'', geplaas suid van die Groot Namakwas), en *De Heusaquas* (teenoor K. das Voltas = Lüderitzbucht). Tirion maak gebruik van kaarte van voorgangers, soos dié van Tachard en van Valentyn, en vul dan die oop spasies, of hy self ''verbeter'' sy informante. Dapper vertel hoe die Hessekwas leeus met strikke vang, tem, en aan 'n halsband teen vyande gebruik, maar by Tirion word dit nou: ''Dese Natie wordt gebruikt in de Stryd tegen de Leeuwen''! Ons kry baie sulke misvattings, party opsetlik gefabriseer. Eva vertel aan Van Riebeeck dat die Hessekwas se taal ''different'' is en 'n tolk nodig is om met hulle om te gaan, maar Van Riebeeck het klaarblyklik sy twyfel en met 'n volgende ontmoeting is met Hessekwas onderhandelings gevoer ''buyten Eva'', d.w.s. sonder haar tolkdienste, omdat die tale nie so ''different'' was nie!

Daar is wel ook fiktiewe bymengsels aangaande die kwessie van ''dachamaeckers'', die temming en gebruik van gevange leeus, die reusagtige liggaamsbou van die Hessekwas, ens. Verwarring het ook op bepaalde punte ontstaan, bv. om die **HESIKWAS** gelyk te stel met die *Hessekwas,* of oor die feit dat daar twee riviere is met die naam van Olifantsrivier, die een wat in die Atlantiese Oseaan uitmond op 3118 CA, verbindbaar met die *Hesikwas,* en die ander wat uitmond in die Gouritsrivier op 3321 DA, verbindbaar met die *Hessekwas,* vgl. sitaat by Cloppenburg.

Die Hessekwas het met verloop van tyd deur siektes en epidemies, deur oorloë met Boesmans, Attakwas en ander verswak, hulle het verbrokkel, verbaster en ondergegaan. Die sitate bevat enige markante aanduidings hiervan. Die beskrywing hiervan behoort aan die geskiedenis.

Vir ons tema is van belang dat die naam *Hessekwas* teen 1800 etnonimies uitgesterf het. Wat die naam oorspronklik beteken het, kon ons nie vasstel nie.

[HEUNINGDAMARA, -KAFFER] kyk **DANIDAMARAS**

HEYDAMARASSEN [blykbaar wanlesing vir "Key Damerassen"]

Van Reenen Wm 1792 soos in VRV 15/310-2 "Van de Badsrivier naar de Rheniusberg gereeden 4 uuren. Deeze berg legd in het landstreek der Key Damerassen, ook eigen geweesd aan denzelven, maar thans zo hebben zig de Numaquas of Goedonsie meester van hed land gemaakd..."

Van Reenen Wm 1792 [betrokke deel oor die naam verskyn soos volg in Moritz 1915:192, soos deur hom vertaal:] "...Dieser Berg liegt in dem Landstrich der Hey-Damaras, hat früher denselben auch zu eigen gehört, aber dann haben die Namaquas oder Goedonsie sich zu Herrn des Landes gemacht..."

Vedder 1934:32 vertaal Willem van Reenen se *Dagverhaal* uit 1792 taamlik vry soos volg: "Dies Gebirge liegt im Lande der Heydamarassen, die es zu eigen haben...", en sê oor die stamnaam: "Die Heydamarassen, die das Gebirge besessen haben, sind die uns bereits bekannten Bergdama, die man unterscheidet in //Gam-dama = Seedama..., die Chou-dama oder Schmutzdama, und die ≠Ou-dama oder Berggipfeldama. Die letztere Bezeichnung liegt dem Wort 'Heydamarassen' zugrunde, denn es liegt auf der Hand, dass Hey = engl. *high* = hoch ist, womit das Namawort ≠ou = Gipfel, Spitze übersetzt wurde..."

Van Reenen se *Journaal* is uitgegee deur dr E.E. Mossop (VRV deel 15, 1935). Die eerste aanhaling is daaraan ontleen. Daarin word die stamnaam gespel "Key Damerassen" en in voetnoot 38 op bl. 311 o.i. korrek geïdentifiseer as "The OvaHerero". Ook die transkripsies van die *Joernaal* in *Het Zuid-Afrikaansche Tijdschrift* 1889 en die teks van Godée Molsbergen in *Reizen in Zuid-Afrika 2e* deel 1916:146 gee die eerste lid aan as "Key". Mossop het sy teks gebaseer op die manuskrip in die Kaapse argiefbewaarplaas. Alleen die vertalings van Moritz 1915 het "Hey-Damaras", en ook dié van Vedder. Vedder se aanhaling is duidelik regstreeks uit Van Reenen se *Dagverhaal* vertaal, maar die stamnaam by Vedder is soos by Moritz, nl. met *Hey*. Daar skyn heel weinig twyfel te bestaan dat die eie teks van Van Reenen en die Hollandse transkripsies daarvan die eerste lid van die stamnaam gespel het as "Key". Of Vedder sy *Heydamarassen* van Moritz gekry het of van 'n ander teks, weet ons nie, maar dit kom voor of sy spelling met *Hey-*, vergeleke met wat die oorspronklike sou gewees het, nl. *Key-*, 'n wanspelling is.

Omdat hy van die "verkeerde" woord uitgaan, plaas dit 'n vraagteken na Vedder se verklaring. Hy gaan, na dit lyk, ook uit van die verkeerde uitspraak. Van Reenen gebruik natuurlik die Hollandse klankwaardes, en *Key* (by hom) en *Hey* (by Vedder) moet verklank word soos die *ei* in bv. *beide, lei, klei* t.o.v. die *ey* in *Key/Hey*. Maar Vedder gebruik, na dit lyk, die Duitse klankwaardes hier van *ei* in bv. *ein, beide*, sodat *Hey* by hom dieselfde klink as die Engelse *High* = "hoch", en langs 'n minder duidelike weg kom hy uit by "bergspits" en "Bergdama". *Heydamarassen* by Van Reenen gehoor, word deur Vedder gelyk gestel met "Bergdamaras". Sonder om dit hier nog eens te beredeneer, verwys ons na die artikel **KEYDAMERASSEN** waar betoog word dat Mossop se gevolgtrekking die juiste is en die *Keydamerassen* van Van Reenen die Herero's of "Beestedamaras" is. Vedder het ongelukkig met 'n wanspelling moes werk.

[HIGH STANDING PEOPLE] kyk **GORINGHAIKWAS** en **KHUREMANKIES**

[HIGH (STANDING) TRIBE] kyk **[HOOGTENS]**

HOA-ARAMAB DI ARIN

Budack 1969:229 "Einige alte Spottnamen für die OvaHerero ... zu dieser Gruppe gehört .../Hôa-/aramab di arin ('Hunde des Sohnes von Katzenrippe'). /Hôa-/aramab war das Patronymikon des Häuptlings Jonker Afrikaner (ca. 1795-1861), dessen Vater Jager ... eigentlich /Hôa-/arab ('Katzenrippe') hiess ..."

HOA-ARAN kyk o.a. **[AFRIKANERS], AICHA-AIN, [JONKERS], TOROXA-AIN**

Budack 1978:71 "Bei den 'Afrikanern' ist die Eigenbezeichnung /Hôa-/aran (Katzenrippen) und nicht //Aixa-//ain (Leute des bösen Volks), wie auch ich erst später erfahren habe".

Dit is 'n belangrike mededeling en volg 'n frekwente patroon, nl. dat die groep sy naam van die leier aanneem, of van 'n vooraanstaande leier. **JONKERS** of **JONKER AFRIKANERS** pas hierby in, nou met benaminge afkomstig van buite die inheemse taal, terwyl */Hôa-/aran* van binne die eie taal is en nog op dieselfde vlak as die term *Jonkers*. Jager Afrikaner, die vader van Jonker, was /Hôa-/arab, eintlik */Hôa-/arab kaib*, om hom van ander /Hôa-/arabs te onderskei. Die naam is te vertaal as "Katrib die Grote" (*/hôa* = "kat", */arab* = "rib", *kai* =

"groot") . Die *n* van */Hôa-/aran* dui die gemeenslagtige meervoud aan, die geheel ongeveer die "Mense van Katrib".

HOANA, HOAEIS vir **[KATSE, KATTE, KATMENSE** ens.]

Gordon 1779 kaart "Groote Toenekoe Eijs".

Albrecht C & A 1806:99 "Zwischen hier [Pella?] und der Rietfontein... wohnen am Grossfluss folgende Heiden, deren Namen in der Hottentotten- und Niederdeutschen Sprache lauten [as nr 6 uit 13]:T'Hoeaqua oder Kaaten".

Campbell 1813:282 "Names of the different Tribes of Corannas on the Great River [nr 11 uit 15] *Katmenchen* [sic], Cat-people, on account of their having pursued a hartebeest across a ford called Cat-ford".

Wallmann 1858:53 "Nur Wenige [Korannas] wohnen noch inmitten des Freistaats ...unter ihnen sind die bedeutendsten die 'Grossen Koranna' ...sie sind die am weitensten nach Osten wohnenden Hottentotten. Ausserdem erstreckt sich die westliche Ausdehnung...den mittleren Lauf des Kai !Garib entlang, wo sie als die Stämme des Buchvolkes, der Katzen, Schmalbacken... den Fluss auf- und abziehen, zuweilen bis nach Pella hinunterkommen..."

Wangemann 1872:51-2 "Das Korannavolk zerfiel...in 17 Stämme. Es sind folgende [nr 12 daaronder] Hoang kua, die Katzen am Oranjefluss..." Dies. 1873:6 in deel 2 "Die Kat-Koranna (Katzen-Koranna, so genannt von den Fellkarossen aus Katzenfell, die sie zu tragen pflegten) durchbrachen in der Gegend unseres Amalienstein die Pässe der Zwartebergen und fanden jenseits vor sich ein grosses weites Feld..."

Schroeder 1872:160 "De Korannas waren vroeger verdeeld in acht kleine stammen:- [nr 8 is dan:] De Kats (Klaas Lukas, kaptein, de eenigste met Kupido Pofadder)...Eenige hunner [nl. Korannas] kwamen in 1854 of 1855 naar Pella, bezochten kerk en school...Een hunner was een kaptein; hij had eene sterke begeerte tot lezen en schrijven...Klein Lukas was de kaptein...Hij heeft het ook werkelijk zoo verre gebragt dat hij zwak lezen en schrijven kan..."

Stow 1905:295 [Die Groot Korannas, eintlik die Towenaars, is eerste in rang en dan kom die Linkse:] "If asked to what part of the Korana tribe he belongs, a Links Korana will always call himself a Toovenaar, proving that he does not consider his branch as completely severed from the parent stock. The same may be said of the next great branch, called the 'Gaap and 'Twua-'kne or *Katse* people. This last title is said to have been given on account

of these people having pursued a hartebeest across a ford called the Kat ford on the 'Taba-Taepoep or Kat river..."

Maingard 1932:161 "Korana tribal names, Bloemhof, Bloemhof informants: Tabab, Teteb, Kheis, Iis: */Hôang//aina*". Ald. 162 "The 'Cat' tribe or */Hôang//aina* got involved with Jan Bloem and some are still to be found near Pniel..."

Engelbrecht 1936:16 "In this work a distinction will be made wherever possible between the Katte (*/Hôana*) and the Kat clan (*/Hôa-//?êis*), for, although it may be presumed that they were the same people, a differentiation is made nowadays. The latter term is used for that portion which, with the Bitterbos, crossed the Orange River near its junction with the Vaal River...The others, or the */Hôana,* represented chiefly by Sanna Lukas, a descendant of the old chief Klaas Lukas, took a north-westerly course which eventually landed them also at the Orange River but much further down..." Ald. 20 "Most of the principals say that there were four brothers or else four leaders and that they had had a quarrel and fought -- presumably before they had reached the Orange River. As a result of this two of the leaders went off in the direction of Namaqualand, whilst those of the Katte and the Springbokke chose another. Kat and his followers settled, at least for the time being, near Upington... The Springbokke also had their settlement somewhere on the Great River..." Ald. 22 "Some informants definitely connect the Katte (*/Hôana*) with the Katse (*/Hôa-//?êis*) and if so, the Katte must have become consideratelу intermixed with the people whose dialect showed quite appreciable differences from that of their own people along the Vaal River".

Goodwin 1952:90-1 "Engelbrecht speaks of the /Hoâna (/Hoâqua) as a tribe which left the Hottentots Holland area. Two pages later he gives Wangemann's spelling as Hoang-kwa and identifies these people with the Katte tribe of to-day. It is possible that Van Riebeeck's Chamaqua may be these Hoâqua".

Maingard 1964:57 "They [Gordon se Khoekhoense name, bepaaldelik sy Korannaname] are given below, in their original Dutch spelling, with a modern transcription and their meanings in brackets... *C. The Upper Orange River*.... (vi) The Groote Toenequa Eijs (/Hôâkwa //?eis, the Cats)".

Forbes 1965:107 "The Groote Toenekoe Eijs are possibly the people of captain Knaughoe of the Taaibosch Koranas..." [Knaughoe is die tweede seun van Kora, die stigter van die Korannastam, by sy eerste vrou, kyk Maingard 1932:154, as ons die lys reg lees].

Ons goeie vriend Goodwin 1952 het darem seker 'n grap gemaak.

By die noukeurige lees van die aanhalings sal dit opgeval het dat ons twee pare name het, in Koranna (spelling gemoderniseer) */Hôana* en */Hôa//?eis,* in Hollands *Katse* en *Katte* of *Katmense*. Word daarmee net een stam of twee stamme aangedui? Die antwoord is: ja, een stam en ook twee stamme. Daarby kom 'n verdere verwarring voor: 'n bepaalde naam kan in die een geval die een stam aandui, en in die ander geval die ander stam. Daarom het ons dit beter geag om alles in dieselfde artikel te behandel, liewers as in twee artikels.

'n "Kat" is in Nama */hôa,* in Koranna *≠hôa* by Wuras, */hôa* by Engelbrecht, */hôâ* by Meinhof. Omdat die Hottentot die "huiskat" nie geken het nie, het hy 'n naam daarvoor moes vind. Volgens Barrow 1797 het die Hottentot die diertjie genoem *meau* (n.a.v. "the mewing of a cat") , of hy het die Hollandse naam geleen en aangepas in *tousche* (n.a.v. Hollands *poesje,* soos *pussy (cat)* in Engels, met verwisseling van *p-* en *t-*), of hy het deur komparatiewe oordrag sy eie naam vir die vergelykbare grou wildekat, *Felis cafra,* oorgeneem, nl. */hôa.* Vir vindplase en beredenering vgl. Nienaber 1963:334-5 en 528.

(i) Die stamnaam */Hôana* is dus */hôa* = "wilde- (maar ook huis)kat", plus die uitgang *-na,* met die *-n-* as merker van die pl. com. en die *-a* die objekskasus, dus letterlik "wildekatte" (of "huiskatte") , deur oordrag die "katmense".

(ii) */Hôa-//?êis* (ons behou ook hier Engelbrecht se spelling) is dieselfde eerste komponent */hôa* plus die woord vir "volk, stam, afdeling", nl. *//ãi-s* of *//âi-s* (met 'n stemlose glottale plosief voorgestel deur ?), letterlik die "Katstam/Katvolk" ens.

Waar hiermee twee afsonderlike afdelings aangedui word, is die terminologiese verskil nie groot nie. Dit geld ook vir die Afrikaanse terme *Katte, Katse* en *Katmense.* Hieroor straks meer.

Ons kyk eers net na die spelling van */hôa* waar dit in die Korannaname van die huidige norm afwyk. Die spelling van die Albrechts (*T'hoeaqua*) en van Wangemann (*Hoang kua*) is sonder meer versoenbaar met die norm. Die *-qua* en die *-kua* is die ml. mv., vgl. Nama *-gu*) plus die objeks-*a*, vir "mans/manne/mense", die "Katmense" dus. Die Albrechts skryf die suigklap (die T') maar nie die nasaliteit nie, by Wangemann is dit presies andersom, met die *-ng* vir nasaliteit.

By Stow is daar enigsins 'n onduidelikheid. Hy gee twee name. Die *'Twua- 'kne or Katse people* bied geen probleem nie. Die eerste komponent (met suigklap 'T) is wel sy spelling vir */hôa,* waar die *'T* nie 'n slegte voorstelling van die dentale slag is nie (die artikulasie van die [t] en van die dentale slag is belendend), en die *'kne* is wel Stow se poging om (met die ' as teken van 'n tongslag) die

Korannawoord *//?âi-* vir "people" te skryf, wat hy korrek vertaal as "Kat people".

Ons twyfel betref die *'Gaap.* Is dit 'n ander skryfwyse vir *'Twua?* Ook by *'Gaap* is die enkele hoë komma vir 'n tongslag bedoel (daarom kan dit nie uit Afrikaans *Ka(a)-(t)* kom nie) en kan dit 'n alternatiewe spelling wees vir /hôa-b, "mannetjieskat". Hoekom twee spelwyses vir dieselfde naam, spellings wat vir die oog so 'n sterk afwykende beeld gee? Het hy maar net op twee maniere 'n moeilike woord wou skryf? Die Blanke het met onvoldoende skriftekens tot sy beskikking met geen ander Khoekhoense uitsprake so gesukkel om hulle te skryf as met die klankstruktuur bestaande opeenvolgend uit 'n tongslag plus 'n glyklank of 'n onegte konsonant nie, veral as dit 'n */h/* of 'n */n/* is, gevolg deur vokaliese nasaliteit.

Om Gordon se spelling *Toenaqua Eijs* (soos op sy kaart 1779) korrek te ontleed, was 'n moeilike kluif, aangesien daar hoegenaamd geen hulp hiervoor uit sy *Joernaal* van die reis van 1778-9 te haal was nie. Engelbrecht het ook maar wat ons 'n blinde skoot kan noem, afgetrek (kyk Forbes). Maingard 1964 het dit skerpsinnig geïnterpreteer as */Hôâkwa-//?eis.* Oor die *Eijs* by Gordon kan daar nie 'n argument ontstaan nie, soos elders by hom is dit ook hier vir "volk", en die *-qua* is ewe seker soos elders vir die ml. mv., sodat daar 'n groot mate van toutologie hier geopenbaar word. Die komponent *Toena-* is inderdaad gelykend op *(/)Hôana-*. Ons meen Maingard het gelyk, vir eers bloot van die taalkant gesien.

Gordon het met hierdie mense nie persoonlik kennis gemaak nie: hy was nie sover ooswaarts nie, A.B. Smith 1981:60 het bereken dat Gordon se omdraaipunt 29° 19'S, 15 of 20 km van Koegas 2918/2222 af, moes gewees het. Gordon se stamnaam het hy waarskynlik van sy segsliede by sy omdraaipunt gekry, van bv. die Skerpioenstam. Dan is daar 'n belangrike feit wat hieruit voortvloei: daar was, so lei ons af, 'n rede vir Gordon se toevoeging van die b.nw. "Groote". Dit staan tog wel in teenstelling met "Klein". Is hier sprake van die oostelike Katmense onder die Bitterbosse? Dan is die "Groot Katmense" 'n nuwe naam teenoor die groep meer weswaarts aan die Oranjerivier onder die Lukasse? Dit gee ons 'n punt in die eksterne geskiedenis t.o.v. die splitsing van die stam in twee afdelings, maar ook 'n geografiese steunpunt, altans by benadering, want Smith wys juis daarop dat Gordon se situering van plekke waar hy self was, verbasend betroubaar was, maar wat die *Groot Toenaqua Eijs* betref, was sy plasing na skatting, en in breë trekke nie waardeloos nie.

Oor die Afrikaanse "Katse" 'n opmerking. Die gewone mv. van *kat* is *katte,* nie *katse* nie. Volgens die verklarings waarby ons straks sal kom, is hier sprake

van 'n bepaalde soort dier as grondslag van die stamnaam *Katse,* en hy word hier gebruik om 'n teenstelling met 'n ander stamnaam, nl. met *Katte,* te vorm. Ons glo nie dat die vorm *Katse* as stamnaam Afrikaans sonder meer is nie. Die *kat* van *Katse* is wel Afrikaans, die *-(t)se* nie. Dit kom ook nie uit Duits *Katze(n)* nie: die Korannas het geen Duits geken nie en kon dit nie daaruit oorneem nie, en bowendien is so 'n gebruik onpatroonmatig by naamgewing vir Korannastamme, en om dieselfde redes is dit *mutatis mutandis* moeilik denkbaar dat dit uit die mv. van Engels *Cats* sou gekom het.

Ons dink dit kom uit Hottentots.

Hoewel die tugwerktuig "kats" etimologies met dieselfde woord *kat* verband hou, kan dit nie die grondslag vir die Kat-Korannas wees nie, omdat dit vanweë sy normale gebruik tog nie onomasties op hulle toepasbaar gemaak kan word nie.

'n Oorweging vir ons vermoede van Hottentotse oorsprong is dit: stamname wat op diername teruggaan, het so dikwels die suffiks *-tsi* of 'n variant daarvan, bv. **DAUSEEIS** by *dauw* vir "esel", of **DOUSIN** by dieselfde stam, **HOENSINGAIS** by */nûi,* wisseluitspraak */hûi,* vir "spinnekop" ens. Ons sien daarin die morfeem vir die vokatief "jy" soos in begroetingskformules of in roepformules: *atse, hatse* = "(luister/kyk) hier-jy", in verwensings (bv. *koetserie* in Ou-Kaaps vir "deugniet-jy") en dergelike situasies waar die aangesproke of bedoelde *persoon* nadruklik uitkenbaar gemaak word. So sal 'n lid van die *Katse* dan in feite geroep, gegroet of aangespreek word as "Kat-jy" of "Katmens-jy". Hierdie soort van pronominale "deiktiese" funksie moet nie onderskat word nie. Die inskrywing in WAT s.v. *kats* en *kaats* (vir: "kat-jy") sluit hierby aan, na ons meen.

Daar is twee verklarings vir die terme "Kat" en "Katse" gegee. Die oudste is dié van Campbell 1813, 'n verklaring wat ons by Stow gedeeltelik woordeliks terugvind, maar dan tog met toevoegings en presiserings wat Campbell nie het nie. Dit is klaarblyklik 'n bewys daarvan dat Stow se berig op eie feite-insameling berus en as sodanig Campbell sterk steun. Tog het mens die gevoel dat die aanleiding baie dun is: 'n hartebees is agtervolg tot deur 'n drif, die Katdrif. Gevaarlik is 'n hartebees nie, en of hy gevang of gedood is, hoor ons nie, dus is daar weinig wat die geval merkwaardig en onomasties uitheffend maak, bv. t.o.v. ánder soortgelyke dryfjagte, of t.o.v. hierdie besondere drif.

Die ander verklaring is so half terloops vermeld. Wangemann verwys na die Groot Trek van die Kat-Koranna, "so genannt von den Fellkarossen aus Katzenfell, die sie zu tragen pflegten". Ons kan met stelligheid aflei dat hier nie sprake van die mak of huiskat sal wees nie, maar dit sal wel die een of ander soort

van 'n wildekat wees. As oningewyde besoeker het hy gewoonlik laat blyk dat hy, die superintendent wat gestuur is om 'n verslag op te stel en voorstelle in te dien, sy lig by ander opgesteek het, en sy verklaring het hy waarskynlik van sendelinge ter plaatse verneem.

Wikar, die geskiedskrywer van die Oranjerivier-Hottentotte, vertel 1779:54 oor 'n groep wilde inwoners wat hy die "Basterd Babiana" noem, o.a. "...haare taal is weynig van die Namacquoas verschillende, haare kost is dasse, jakhalse, wilde katte, slange...en al wat ze maar krygen kunnen, haare dragt is karosse aanmalkander genaayt van de velle van boovengenoemde gediertens, of van noas, klijnder als den jakhals, graauw van coleur, met een spitze bek..." Die */noâs,* vandag gespel */hôa(s),* is die gryskat, die *Felis cafra* (vgl. o.a. Nienaber 1963:528), en die ooreenkoms met die Korannaname vir die Katte en Katse (*/Hôana* en */Hôa-//?ais*), sowel in woord as in naam, is onaanvegbaar. Dit gaan hier nie oor die vereenselwiging van die "Babiane" en die Katte/Katse nie, maar oor die feit dat dit betreklik algemeen is dat onder sekere omstandighede die inlander vir hom vir sy kleding velkarosse van die velle van die wildekatsoorte maak. Dit wil dus vir ons voorkom dat die waarskynlikste verklaring vir die name *Kat/Katse* (ongeag die taal) miskien dié van Wangemann c.s. is en miskien aanneemliker is as die van Campbell en Stow. As verklaring het dit verder komplementerende aansluiting by ander name soos die van die **KAROSHEBBERS** en **SPRINGBOKKE.**

Die naam van Stow se Katrivier, nl. *'Taba-Taepoep,* boei ons i.v.m. ons stamnaam. Die morfeem *-oep* laat ons dink aan *-ob,* 'n merker vir riviername, soos in *Chamob, Nosob* ens. Die lid *'Taba* (met die *'T* vir die tongslag) herinner ons aan */aba* of */awa* vir "rooi". Dan lei eliminasie ons tot die element *-tae(p)* wat volgens die konteks "kat" moet wees. Die rivier (*-oep*) is dan genoem na die *'taba-taep,* die "rooi-kat". *Tae(p),* met die *T* weer vir die tongslag, sluit blykbaar aan by *!ha-b,* die Nananaam vir die "rooikat" (vgl. Rust 1960:50). Help dit ons etnonimies iets? Campbell en Stow sê daar is 'n verband tussen die name van die "Cat people" en die drif van die "Kat river". Dit blyk onomasties nie oortuigend uit */Hôana* aan die een kant en (*/Aba-)ha-ob* aan die ander kant nie, behalwe om te sê dat die bepaalde rivier sy naam van die rooikatte daar moes gekry het, dat daar m.a.w. rooikatte was wat deur die Korannastam gevang kon word en uit wie se velle karosse gemaak kon word, nou in aansluiting by Wangemann se verklaring, die verklaring wat ons, soos gesê, die aanneemlikste ag.

'n Woord oor die gebruik van die terme *Kat/Katse* en hulle ekwivalente in Koranna. Uit die bronne sal blyk dat daar twee stadia te onderken is. Die eerste

is voor daar 'n klaarblyklike splitsing in twee groepe was. Wanneer na daardie tyd verwys word, dan was die gewone naam blykbaar die "Katte, Katmense, Kat-Korannas". Nou is daar verhale oor die ontstaan van verdeeldheid en tweespalt, met die gevolg dat die weë geskei het. Elkeen van die twee dele het nog 'n heel belangrike rol in die geskiedenis gespeel. Dit is nie hier die plek om nader daarop in te gaan nie; dit kan nagelees word o.a. in bv. Engelbrecht 1936. Wel van naamkundige belang is die feit dat daar soms tussen die twee terminologies onderskei moes word. Die name daarvoor is */Hôana* en */Hôa-//?ais*, in Afrikaanse *Katte* en *Katse*. Nou gebeur dit dat dié name soms met mekaar verwar word t.o.v. situering en leierskap. Klaas Lukas se groep was aan die benedeloop van die Oranjerivier (Upington tot Pella, vgl. ook Schroeder 1872), en die Bitterbosse het vroeër veral langs die Vaalrivier hulle onrus en veglus laat uitwoed. Klaas Lukas se "stam" word meestal onderskei as die */Hôana* in Koranna en die *Katse* in Afrikaans, terwyl die oostelike groep aan die Middel-Vaal die ander naampaar gevoer het. Dit is ook die toepassing wat Engelbrecht voorstaan en wat ons gevolg het.

Nota: Wuras in BMB 1848:35 se vermelding is deur Wangemann letterlik oorgeneem en is nie hier aangehaal nie, al is Wuras die gesaghebbende t.o.v. die Korannas.

HOANIN [BERGDAMARA]

Krenz 1972:5 "Die //Hoanin sind benannt nach dem Hoanib".

Krenz onderskei en benoem die Namidaman (of Damaras in die Namib) volgens die gebiede waar hulle jag of veldkos versamel, soos hy dit uit eie waarneming vasgestel het of van ou Damaras verneem het. Hierdie afdeling het hulle naam van die //Hoanibrivier gekry, op 1912 DA by uitwatering. Daar is onsekerheid oor die betekenis van die naam (Nienaber-Raper 1977-556).

[HOEDDRAERS] kyk **GAWAKHOENA**

HOEIKWA [SAKMENSE]

Engelbrecht 1936:41 "The *//Ho:-//êikwa* or Sak (Bag) people. About them nothing further is known".

Goodwin 1952:90 "The Houtunqua are obviously the Houteniqua or Outeniqua...Van Plettenberg's explanation [vir *Outeniqua* is] *//ho-taniqua*, the 'sack-carrying folk'. But Engelbrecht [hy verwys na die sitaat hierbo] gives the 'Sack-people' as the //ho://?êikwa, a subdivision of the Great Korana

of whom nothing is known. I suggest that both people [nl. die Outeniekwa en die //Ho-//êikwa of Sakmense] are the same, the latter being an abbreviated form of the former''.

Die goeie vriend Goodwin sien geen besware nie: al het die sentrale *-tani-* weggeraak, die *//ho* is darem nog daar, en ewe maklik kry ons van die Outenikwas nou onder die Groot Korannas. Ons verstaan wat hy sê, maar ons verstaan nie hoe hy daarby kom nie. Ons bly maar by Engelbrecht. Tot hiertoe is hy die enigste primêre bron van die stamnaam vir sover ons kon vasstel, nr 8 van die ''subdivisions and offshoots'' van die Groot Korannas, en ook die laaste van sy lys van hulle. ''It stands to reason that exhaustive lists of tribal divisions are no longer obtainable'', en meer as agt name kon hy ook nie as vertakkings van die Groot Korannas deur ondervraging in die vroeë dertigerjare kry nie. Oor hierdie groep kon hy niks naders te hore kom nie, maar hy het hulle Korannanaam en die letterlike vertaling daarvan nog kon opteken: *//ho* = ''sak'', ook ''knapsak'', en *//âi* = ''volk/stam/groep''; *-kwa* is die ml. mv. plus die *-a*-objectivi, vir ''mans/manne'', ook ''mense''. Waarop die ''sak'' betrekking het, weet ons nie meer nie, moontlik was dit om iets in te dra, moontlik ook om as kledingstuk te dra.

HOEKINGEIS, HUEIEIS en variasies **[SKERPIOENE]**

Gordon 1779 kaart ''Hoekingeis of Scorpion Kraal''

Gordon ms 4e reis o.d. 4 11 1779 ''...wy marcheerden in het geheel vier en drie quartier uur van onse slaapplaats toen wy by de *hoeking eis* synde Scorpion kraal van 20 hutten...quamen (ook seer fris groot volk, sy waaren williger als de vorige kralen en wy ruilden een draagos voor wat kralen en tabak...Hier was een seer grote witte allabaster klip met blaauwe airen, dog seer confuus. N:b: de *hoeking eis* kraal, lag hier toen vicar [Wikar] met de twee basters hier was, dog over de rivier, die hier smal loopt, en hier syn sij omgekeert...'' Op 5 Nov. ''hadden wy een oude *hoeking eis* by ons gekregen, die babbelde so veel goeds van ons, dat sy [die bevreesde Nokukeis-mense wat nog nooit 'n Blanke gesien het nie] tammer wierden...'' Die naam kom in hierdie spelling nog 'n keer of wat voor. O.d. 7 11 1779 ''...ons volk kwam omtrent 8 uuren aan, met nog een trop *hoeking eis* en *noeeis*, met vee om te ruilen. Vertrokken ons gekomen pad langs, en arriveerden met den middag, by de eerste hoeking eis...dit volk maakt ook tabie...en is even als de einiquas, en seker afkomstig van de namacquas so als alle hottentotten...''

Wallmann 1858:53 ''Noch sind die alten Kapitänschaften und deren Namen

vorhanden; en sind im Ganzen 17... Die meisten liegen am /Hai-!Garib [Vaalrivier], und zwar meistens auf dem linken Ufer desselben; es sind die ...Springböcke, Skorpionen...'' [Suigkonsonant getranslitereer].

Wangemann 1872:51 ''Es sind folgende [Korannastamme, o.a.] ... 6. Hu-ei-eis, das Scorpionen-Volk am Vaalfluss, unweit Hebron...'' [Net soos by Wallmann: geen *Spinnekop-volk* nie].

Stow 1905:295 ''5. The Scorpions. The reason for the name and those which follow has not been given...20. Spinnekop Zoekers''. [Ook van hulle geld: ''the connecting link (met die 'main stem') has not been preserved'', soos wel met die Skerpioene die geval was].

Maingard 1932:150 ''An *ng* develops between the final nasal of a word and the initial click of the following word ... as in... /hûng//ais, the 'Skerpioens'...'' Aldaar 162 ''An official map... places, for the period 1849-1850...the 'Skerpioens' or /hûng//eikwa in the immediate vicinity of Pniel...''

Mossop in VRV 15 1935: 170 vn. by ''Husingais of Spinnekopdraadkraal'': ''Marked 'Hoekingeis or Scorpioen kraal' upon the map of the Gordon Collection and placed in the approximate situation of the present Koegas''.

Engelbrecht 1935:230-1 ''The identity of the Husingais or Spiderwebs... about whom no Kora of the present day appears to have heard, will probably remain a mystery unless they are the same as the Wangemann's *Hu-ei eis* (i.e. */Hu:-kx?ei-!?êis*) or Scorpion tribe, or, as they are mostly called today, the Scorpion nation (*/Hu:-kx?ein*).''

Engelbrecht 1936:27 ''Approximately at Kheis were...the Hooge Kraal, who, with the *Husingais* or Spiderweb Kraal formed the Little Korana. Less than half a century later we again meet the *Husingais* as Albrecht's Spinnekopper and Campbell's Spinnekopsooger. If *Husingais* is identical with */Nûisin-//?êis* (from */nûis,* a spider), as seems probable, the suggestion that they are identical with the */Husi-//?êis* or Scorpions -- who, besides, are termed Great Korana -- must be dismissed...'' Aldaar 40 [oor ''Subdivisions of and offshoots from the Kei !Orana'', d.i. die Groot Korannas, en van hulle as eerste:] ''The */Hu-kx?ein* or Skerpioene (Scorpions). An old offshoot of the main stem mentioned by Theal as having followed after the Taaibosch, Links, Kat and Towenaar in the migration northwards. Stow states ... that portions of the Taaibosch and Scorpions were those that penetrated farthest to the north, or to Malapitzi... [Teen 1846 was hulle aan die Benede-Vaal, nog later naby Hebron.] To the Bloemhof Commission the deponant Verwey stated that before the war with Skeelkobus, i.e. before 1858, the country of the lower Hart and Vaal was inhabited by Barend Barends and Sherjoune, two Kora captains. Sherjoune is possibly a mis-

print for Skerpioene... [met verdere beredenerings dat *Sherjoune* 'n wanspelling vir *Skerpioene* is]."

Maingard 1964:57 [bespreek Gordon se lys van Korannastamme, en onder hulle aan die boloop van die Oranjerivier noem hy, met transkripsie in die huidige ortografie:] "Hoekingeis (*/hukx?en //eis,* the scorpions)"...

Mens sou verwag het dat daar 'n betreklik noue verband tussen die Spinnekoppe en die Skerpioene sou bestaan het, bv. omdat die name (voorlopig in hulle Afrikaanse vertaling genoem) betrekking het op twee afdelings *Arachnida,* die een sonder, die ander met 'n angel. Maar dit is blykbaar nie die geval nie. Die Spinnekoppe se verband met die hoofstam is nie bewaar nie, dié van die Skerpioene wel, en daarby het die Skerpioene 'n leidende rol in die volksverhuising gespeel (Theal). Die herinnering aan die Spinnekoppe het reeds uitgesterf toe Engelbrecht sy studie van die Korannas onderneem het, maar afstammelinge van Skerpioene is nog tot diep in die huidige eeu deur Maingard en ander teëgekom. Daarby het die Spinnekoppe aan die Klein Korannas behoort, die Skerpioene aan die Groot Korannas.

Wat wel waar is, is dat hulle Korannaname soms verwarrend naby aan mekaar was. Gordon bv. noem die Spinnekoppe *Hoesingeis* en die Skerpioene *Hoekingeis.* "Skerpioen" verskyn in Khoekhoens sonder of met genasaleerde stamvokaal, bv. as *//hu-* in Nama, as */hû-* in Koranna, as */hû* en */hu-* in Griekwa, in lg. geval vir "grosser Skorpion". Vir vindplase vgl. Nienaber 1963:450. Gordon, Wangemann, Engelbrecht en Maingard se *Hoe-* of *Hu-* gaan kennelik terug op 'n ongenasaleerde stamklinker, dié van Maingard vertoon nasaliteit. Die slotkomponent is gewoonlik soos Nama *//âi-* vir "volk" of "kraalvolk", ook gespel *//ei,* met uitgang *-s* vir vr. ekv. met die funksie van 'n collectivum, een keer verskyn dit met die uitgang op *-kwa* (by Maingard, vir die verswaarde mv. ml.), en een keer op *-n* (by Engelbrecht, vir die gemeenslagtige mv., in die gemoderniseerde spelling). Dat die Korannanaam as geheel "Skerpioenvolk/nasie/kraalgroep/mans/manne" beteken, letterlik geneem, is bepaald geloofwaardig te maak. Dié naam soos ons hom in Hollands weergegee het, is dan 'n vertaling uit Khoekhoens, maar met verloop van tyd het die vertaalde vorm ook hier, net soos *mutatis mutandis* by die naam "Spinnekoppe", afgeslyt tot "Skerpioene". In sy Hollandse vertaling het hy eintlik die eietaalse vorm verdring.

Al weet ons wat die Korannanaam beteken, letterlik geneem, weet ons nie hoe dit ontstaan het nie. Stow sê uitdruklik hierby: "The reason for the name has not been given". Ons kan net die gevolgtrekking maak dat hy doelgerig navraag hieroor gedoen het. Ons het vermoedens, bv. dat hierdie stam, of een van sy

vooraanstaande kapteins, skerpioene bymekaar gemaak het, om een of ander nog duistere rede, daarom volg ons Stow se voorbeeld en raai nie verder daaroor nie.

Van heelwat belang is Gordon se opmerking oor die plek waar Wikar omgedraai het. Hierdie inligting het hy ongetwyfeld van Wikar self verneem toe hy hom ontmoet het, benewens baie ander nuttige informasie. 'n Studie wat nie aan ons aandag mag ontsnap nie, is die van A.B. Smith 1981: 59-61. Hy het die vraag aangaande die omdraaipunt van Gordon aan die Oranjerivier noukeurig nagegaan en kom tot 'n besluit wat ons *in extenso* wil aanhaal: "Both Wikar and Gordon must have turned within a few kilometres of each other, within the Scorpion kraal people's territory. Today there is still evidence of the previous utilization of this area by these pastoralists in the name 'Skerpioenpunt', just across the river from where Gordon has marked 'Eerste Koraquas kraal: Goeringneis gehouten' [vir: geheeten]".

Smith sien 'n geografiese verband tussen die Korannastam *Hoekingeis* en die pleknaam *Skerpioenpunt.* Daar is nog 'n plaasnaam daar naby wat sulke herinneringe mag oproep, nl. *Scorpions Kraal* nr Ho Q 9-18. Of hierdie "skerpioen" met die beweeglike stam se naam of met die *Scorpionida* te doen het, kan ons met die inligting tot ons beskikking nie uitmaak nie: *Scorpions Kraal* lê op 2923 CD, Gordon se omdraaipunt op 2922 AD.

HOENGAB kyk **ONKEY** en **HUNA**

HOENGEYKWAS

Van Riebeeck *Daghreg.* 1657 o.d. 31 10 1657 [Van Riebeeck ondervra d.m.v. die tolkin Eva ook die kaptein van die Chaynunquaa "woonende om de Oost" oor die Hottentotse stamme ooswaarts; die kaptein noem hulle name, onder wie daar is:] "Oengaygua, tusschen Oost ende Noordt sich onthoudende, mitsgaders heel machtich ende rijck ende daeromme niet willende Chobona erkennen, sulcx den voorstaenden veltheer Kochoqua met desen veel te doen ende doorgaens tegens te oorloge heeft, sijnde, als voorsz., desselffs vocatie die rebellen datelijck te beoorlogen om weder tot gehoorsaemheyt te brengen ende te houden, doch schijnt dat desen Oengayqua weynich op d' een off d' ander is passende".

Schrijver 1689 in RZA 1922:110 "De Captn [Hijkon van die Inkwas] is groot van postuur en kloeker als ijmand van ons volk, en sijn door den bank grooter van lijv en leeden als de Caapse Hottentots...dog haar gesigt en baard is de Caapse Hottentots gelijk..."] Van Hijkon se 'buurlijden' verneem

Schrijver van die Chobonas (Bantoes) aan die seestrand, ook van die Damakwas, en hulle is:]...van koralen kooper en ijser versien, 't welk sij van de gestrande schepen weeten te haalen, *hebben ook (volgens 't voorgeven van Hijkon) volk van onse gedaante bij haar...*" [ons onderstreping].

Beutler 1752 in RZA 1922:288 "...men verstond verders van hun [nl. van kapt. Ruyter en sy volk], dat sy geen Gonaquas maar van de Hoengeyquasnatie waaren, en dat de eerstgenoemde altemaal onder de Caffers woonden en haar diende, verders dat hy Ruyter sijn vee, om het voor 't rooven des Bosjemans te bewaaren onder de Caffers gesteld hadde, en ten laatsten dat sijn land van het Damasonquas land tot aan de riviere Chijs Chamma strekte..." Aldaar 292: "De verdere Hottentotten uytgenomen de Damasquas, Damasonquas en Hoengeyquas, waarvan hier voorwaarts bereyts mentie is gemaakt, die wy onder weegen hebben ontmoet, wisten niet te seggen van wat natie se waaren, sy noemden haar alleen na de rivieren waarby deselve woonden en ook wel somtijds lands Hottentotten".

Hewitt 1921:310 [n.a.v. die oostelikste Hottentotstamme deur Beutler genoem:] "...the Damasonqua, who were neighbours of the Gonaqua, but not directly related thereto, being an offshoot of the Hoengeijqua. Apart from Beutler's brief note, history is silent on these early inhabitants of the Albany district...At that time Captain Ruyter, who eventually obtained dominion over all the Hottentot tribes of the Zuurveld, had not reached the zenith of his power..." En voetnoot by "Hoengeijqua: Probably the same as the Geikhauas (Cauquas), belonging to the Namaqua group of tribes and regarded as a senior, and, in a sense, paramount clan".

Maingard 1931:497 "...The famous Captain Ruyter visited him [Beutler] beyond a kloof (misnamed Gonaquas Kloof by Beutler) when the Hottentot chief made it clear that his tribe were the Hoengeiquas, not the Gonaquas, who lived 'onder de Caffres'. There, indeed, beyond the Keiskamma, Beutler found the latter tribe..."

Harinck 1969:167 "The most powerful among this 'loose confederacy' [nl. van 'chiefdoms ... located between the Bushman and Keiskamma' wat saamgesluit het om die rowende Boesmans en indringende Xhosas te beveg] was the Hoengeiqua [!khugeikwa?] chiefdom which was formed from Khoi clan remnants by Dorha (or Ruyter), a runaway Cape slave..."

Soeswa, die kaptein van die Chainoukwas, noem aan Van Riebeeck 'n Hottentotse stam wat baie "machtigh" is en ryk aan vee, en (in vae aanduiding) tussen oos en noord woon. Hulle is volgens Soeswa (hy is eers in 1663 oorlede) "stribbeligh en rebelligh" (nie in die sitaat aangehaal nie) en was in opstand teen die Chobonas wat oor al die Kaapse Hottentotte destyds oppergesag laat

geld het en hulle skatpligtig gehou het. Hulle naam was *Oengayqua.* Ons meen dat dit dieselfde mense is wat Beutler byna 'n eeu later onder die naam *Hoengeyquas* teëgekom het, hierdie keer met 'n groot mate van sekerheid te lokaliseer, nie net uit die aangehaalde teks nie, maar gerugsteun deur die kaart wat Wentzel, die landmeter van Beutler se geselskap, geteken het. Hy plaas hulle al langs die strand, van die Visrivier weswaarts tot aan die Kariega. Ruyter self "vergroot" die gebied aansienlik van ongeveer die Sondagsrivier tot aan die Keiskamma ten ooste van die Groot-Visrivier.

Oordryf hy of vertel hy van wat op 'n keer nog waar was? Nou, in 1752, is die Hoengeikwas verarm, en om iets te behou moet Ruyter van hulle vee onder hulle vyande, die Xhosas, uitbestee vanwee die geslaagde veerowery wat deur die Boesmans uitgevoer is. Die agteruitgang onder die oostelike Hottentotte blyk sprekend daaruit dat hulle, behalwe in drie gevalle wat die Hoengeikwas insluit, "niet wisten van wat natie se waaren" (sitaat by Beutler). Die verbrokkeling, die uitbastering en die opgaan in die Swart volke het teen 1752 baie ver gevorder, die nulpunt in die bestaan van vroeëre stamme aan die oostelike strandgebiede is reeds grotendeels bereik, maar nog nie by die Hoengeikwas nie. Hulle kon nog oorblyfsels van Hottentotse stamme in hulle opneem en Ruyter het sy gesag imperialisties kon uitbrei...vir 'n tydjie.

Daar is dus heelwat ooreenkomste, die sterkste in naam, om Van Riebeeck se inligting te verbind met Beutler se noukeuriger inligting. Dit bring ons by die kernvraag: wat beteken die stamnaam?

Ons het in die sitate slegs twee "aanduidings" gekry. Harinck 1969 plaas tussen vierkant hakies 'n suggestie met 'n vraagteken daarna. Die suggestie is: *!Khugeikwa?* Moontlik dink hy aan *!khû* (dieptoon) vir "ryk, vermoënd, heer, baas", of aan *!khu* vir "doodskiet, slag, stenig" (hier met hoogtoon uitgespreek); die *-gei-* dan wel vir "groot" en die *-kwa* vir "mans" (ml. mv. plus *-a*-objectivi). Wat ons van die stam reeds weet, gee 'n mate van waarskynlikheid aan dié siening, bv. die "Groot vermoënde/veeryke mans(mense)", of die "Groot/kwaai doodmakende/slagtende mans(mense)".

Die tweede suggestie is dié van Hewitt. Dit lyk of hy, die natuurwetenskaplike, die snykunde toepas en van die naam 'n tweedeling maak: *Hoen-* (waarmee hy geen raad weet nie), en *-geijqua* wat hy nou gelykstel met die naam vir die Rooinasie, in Nama *Kai-//Khaun.*

Ons het ook 'n suggestie. Dit berus in eerste instansie op klankooreenkoms. Kyk die artikel **ONKEY, HONQUEKWA,** die "Behaarde/Bebaarde Mense". Met aftrek van die mv. *-kwa* of *-qua* bly oor: *Onkey, Honque, Hoen-*, teruggaande op wat in Nama heet */û-*, gerealiseer as *(/)oen-*. Vir besonderhede verge-

lyk genoemde artikel. Dit lyk ook histories moontlik. Schrijver 1689 se verslag is wel die oudste van 'n tog wat deur Kompanjiesdienaars onderneem is deur Attakwaskloof na die oop landskap van die Klein Karoo. Die Inkwas is besonder groot en robuus, verklaar hy, veral hulle kaptein Hijkon. Hulle gesig en baard is egter soos dié van die Kaapse Hottentotte. Maar, so verneem Schrijver, 5 "dagrysens" oossuidoos na die seestrand toe is daar Hottentotte wat koperkrale en yster verkry van die gestrande skepe, nie van bootjies nie, maar van skepe.

Wat het van die skipbreukelinge geword? Hulle het nie almal verdrink nie, Schrijver hoor dat daar "volk van onse gedaante bij haar [die Hottentotte aan die seestrand]" was. Dit sal net Europese skepelinge kan wees, mense wat in die Hottentotse stamverband opgeneem is. Die geskiedenis lewer talle voorbeelde van sulke gasvryheid en samewoning op, en sulke skepe sal wel dikwels ook hierlangs op die rotse geloop het. Die vraag is nou of onder die Hottentotse strandbewoners nie so 'n ondergroep kon ontstaan het waarvan sommige nakomelinge se voorkoms gekenmerk kon gewees het deur hulle haargroei en deur die verskyning van wang- en kenbaard nie, 'n kenmerk wat hulle die naam besorg het van die "Sluikhariges-en-Bebaardes"?

Bostaande suggestie is natuurlik grootliks spekulatief. Miskien is die ooreenkoms tussen die etniese naam *O(e)nkey/Hoenque* en die stamnaam *Oengayqua/Hoengeykwa* bloot toevallig. Aan die anderkant, as die ooreenkoms in klank ook met sinsverwantskap te doen het, dan is die antwoord dalk van nut vir die geskiedenis. Ons stel dit.

HOENGQUIKWA (T'HOENGQUIQUA), KUNGTEIEIS, KUBEIKWA, KUBEKU, en daarby ook **[SPRINGBOKKE]**

Albrecht C & A 1806:99 "Zwischen hier und der Rietfontein... wohnen am Grossfluss folgende Heiden...deren Namen in der Hottentotten- und niederdeutschen Sprache lauten: [as nr 7] T'hoengquiqua oder Springbokken..."

Campbell 1813:282 "Names of the different tribes of Corannas on the Great River [en as nr 3] *Springbokkers*, Springbucks, being numerous like that animal..."

Red. BMB 1846:195 e.v. [haal aan uit verslae oor toestande aan die nuutgestigte sendingpos Pniel aan die Vaalrivier waar Meyfarth en Zerwick oorgeneem het:] "Was zuerst das Volk im Allgemeinen betrifft, unter welchem wir arbeiten, so gehört dieser Stamm, genannt die Springböcke, unstreitig zu den grössten unter den Korannastämmen. Zwar ist der ganze Stamm hier nicht beisammen; ein grosser Theil desselben wohnt noch un-

ten am Orangefluss, zwischen dem Griqua- und Namaqualande, in ihrem ehemaligen Lande; ein andrer Theil lebt noch von hier nordöstlich am Hartfluss; aber dessenungeachtet ist die Zahl der Hierwohnenden nicht gering...wir schätzen sie auf 1000 Seelen...; die ganze Anzahl der auf einer Strecke von 2 Stunden zu Pferde dem Fluss entlang wohnenden Koranna (mag) sich wohl auf 1300 — 1500 belaufen..."

Wallmann 1858:53 "Noch sind die alten Kapitänschaften und deren Namen vorhanden; es sind im Ganzen 17 ...Die meisten liegen am /Hai !Garib und zwar meistens auf dem linken Ufer desselben; es sind die Rechthände... [en as 4e:] Springböcke..." [Oorgeneem van Wuras 1848].

Wangemann 1872:1/51 "Das Korannavolk zerfiel noch um die Mitte unsers Jahrhunderts...in 17 Stämme. Es sind folgende:...Kungtei-eis, die Springböcke, ein zahlreicher an 2 000 Seelen zählender Stamm, der theils am Vaalfluss bei der berliner Station Pniel, theils westlich am Oranjefluss wohnt. Der eigentliche Häuptling desselben ist Chorab nu. Sein ihn an Ansehen übertreffender Stellvertreter ist der bekannte Jan Blum."

Schroeder CWH 1872:160 "De Korannas waren vroeger verdeeld in acht kleine stammen:- [hy noem egter net 7 by naam, nr 2 is:] De Springbokken (verstrooid)..."

Hahn Th 1881:97 "...all the tribes of Great and Little Namaqualand sent annually a tribute to the paramount chief...The last tribute of that kind was paid in 1863; and in 1856, even from Korannaland the chief Pofadder came to do homage to //Oasib on ≠Hatsamas, acknowledging that his tribe, the 'Springbucks', were a branch of the Gei//khous".

Stow 1905:295 "The next powerful branch [die vierde, m.a.w., komende na die Taaibosse, die Linkse en die Katse] of the old stock [ook genoem die "parent stock", nl. die Towenaars/Groot Korannas] was the Springboks, so called on account of their being numerous like that animal..." [Blykbaar ontleen aan Campbell].

Maingard 1932:161 "Comparative table of Korana tribal names [as nr 8 by Albrecht en Campbell, lg. se 'Springbokkers':] */kûb//eikwa*..." Op 161 aldaar: "The geographical position of some of the northern Korana tribes in the 19th century...the 'Taaibosch' ...at Schweizer-Reneke...; the 'Links'...at Bloemhof; the 'Springboks' at Pniel..."

Engelbrecht 1935 in Wikar 1779:229 "I further discovered that the Springbokke are of the Great Werf or *Kei-//kxaus*, or, as Wikar would say, the 'Keykao or great captain's kraal'. This is the testimony of a very old man of the Springbok tribe who related how they subsequently fled to Griqualand West territory owing to a defeat they suffered from the people of Witbooi..." [Engelbrecht het nog meer oor die Springbokke, volgens oorlewering, maar

dit het geen inligting oor hulle naam nie].

Engelbrecht 1936:22 [oor oorlewerings wat betrekking het:] "Some say that the Springbokke, who, as stated before, are part of the *Kei//Xaus,* derived their later name from the fact that after a defeat they came upon innumerable herds of springbuck, of which they killed a large number, to have skins for making garments". [Oor hulle trekke vgl. aldaar ook 20-1.] Ald. 19 "Springbokke (//Ute-//?êis)", ook op 56.

Maingard 1964:59 "To-day, just a few remnants of these once powerful tribes, the /kûbeku (the Springbok) and the ...Kats, are to be seen wandering near Windsorton and a number of Seekoei, Hoogstanders, Springbok and Scorpions still linger at Boshoff, some 39 miles north-east of Kimberley..."

Ook hierdie naam is laat gedokumenteer. Hulle is veral bekend onder die Hollandse naam van "Springbokke". Die vier keer dat die naam in die gegewe sitate in Khoekhoens voorkom, word dit uitdruklik met die *Antidorcas marsupialis* verbind, sodat die vermoede gewek word dat die Hollandse en die Khoekhoense name dieselfde betekenis het, bv. dat die Hollandse naam 'n vertaling uit Khoekhoens is. Dit sal wel nie andersom wees nie.

Die verband met "springbokke" word op twee maniere verklaar. Stow het sy verklaring waarskynlik van Campbell gekry, lg. meen dit kom daarvan dat die stamgenote so talryk soos trekbokke was. Iets oor hulle sieletal kry ons by ander, soos by Wangemann, wat dit teen 1870 nog op ongeveer 2 000 skat, 'n skatting wat hy as besoeker wel van ander hier ter plaatse sou gekry het. Indien juis, dan is dit seker 'n naam wat aan hulle gegee is.

'n Ander verduideliking het Engelbrecht gedurende sy veldwerk van die ondervraagdes self gehoor. In 'n tyd van nood het hierdie stam vir voedsel en veral vir kleding vir hulle by 'n gunstige geleentheid gehelp aan vleis en vel van die vlugvoetige antiloöp. Nie net kos en karos het die springbok verskaf nie, maar ook (en daarom) die naam. Wie sou dié naam gegee het? Die inlandse naam het ons tot hiertoe die eerste keer in 1806 teëgekom. Die uitgang *-qua* daar (soos ook by Maingard 1932) is die ml. mv. (*-gu* of *-ku*) plus die *-a*-objectivi, vir "mans/manne". Die Albrechts dui die suigkonsonant aan met 'n *t'*. Die eerste bestanddeel *t'hoeng-*, soos Wangemann se *Kung-*, is spellingpogings van wat vir "springbok" in Nama *//gûb* (hoogtoon, want met dieptoon beteken dit "vader"!) is, in Kora *t'huuns,* maar ook */gûb* (vgl. Nienaber 1963:207 en 465-6 vir bewysplase). Die *-ng* van *Hoeng-* is die konsonantiese realisasie van die nasaliteit van *-û-*. Die *g-* (by Kroenlein se opgawe), die *h-* (by die Albrechts) en die *k-* (by Wangemann) is wisselspellings, ook die *k-* van Maingard, met sy

/Kûb wat direk aansluit by Nama, maar dan met die dentale slag (die / i.p.v. die //), hier toelaatbaar. By Wangemann (met *-eis* in *Kungtei-eis*), by Maingard (met *-//eikwa* in */Kûb-//eikwa*) en by Engelbrecht (met *-//?êis* in *//ûte-//?êis*) het ons dieselfde komponent, nl. *//ãi-* vir "volk ; die *-s* daarby is vir die vr. ekv., ook merker vir die kollektief, en die *-kwa* daarby is ml. mv. Die Khoekhoense name soos by Albrechts, Wangemann, en veral soos by Maingard, stem in betekenis ooreen met die Hollandse naam van "Springbokke/Springbokvolk of -manne", die opgawe by Engelbrecht sluit egter in sy eerste lid nie hierby aan nie. Onduidelik is ook die tweede lid, die *-gui* by die Albrechts, en die *-tei* by Wangemann.

Ons stel nog 'n vraagteken by die twee gegewe verklarings. As 'n naam aan 'n stam van binne gegee is, deur hulleself gekies is, dan lyk dit tog wel vreemd dat hulle hulleself genoem het: "Ons is in getal so veel as die springbokke, ons is 'Springbokke'". Kom die naam van buite, is dit deur ander aan hulle gegee, dan moes die sieletal so groot gewees het dat die naam die draers daarvan presies in daardie opsig onderskei het, sowel as deur hulle uitkenbare stammatige eienskappe, hulle nasionale verbondenheid, vir ander ook sigbaar.

Dan lyk dit of die tweede verklaring 'n groter mate van waarskynlikheid het: dat hierdie stam, om watter besondere rede ook al, opvallend geword het toe gemerk is dat hulle hulleself op 'n tydstip in springbokvelle geklee het. Dit kon 'n gesig gewees het, amper of hulle in uniform was. Vir sover hierdie siening vir iemand ongenoegsaam voorkom en hy nog iets meer of iets anders soek, mag die antwoord dalk in dáárdie dele van die inlandse vorm van die naam skuil wat ons nog nie kon opklaar nie, d.w.s. in bv. die kwalifiserende gedagtes wat in *-gui* (die Albrechts) of *-tei* (Wangemann) mag versteen het. Daar bly nog interessante vrae oor wat nie raakpunte met die etnonimiese aspek het nie, bv. of die Springbokke nie dalk eerder 'n onderdeel van die Rooinasie as van die Korannas was nie (Hahn, ook segsliede van Engelbrecht). Ons postuleer dit slegs. Oor die kleurryke geskiedenis van die Springbokke toe Jan Bloem snr. die leiding oorgeneem het, en hulle verbrokkeling daarna, kan o.a. in Engelbrecht nagelees word.

HOENSINGAIS, HOESINGEIS, HUSINGAIS, T'HOEKIJQUA ens. [SPINNEKOPPE]

Gordon 4de reis o.d. 28.9.1779 "...Dit syn alle hottentotten en spreken [bokant die lyn die eersvolgende twee woorde ingevoeg:] weinig anders als de namacquas. Hoensing, eib, betekenende Spinnekop, kraal, hiet het volk, dan de einiquas, dat byna agter Sneeuwberg aan dese syde der rivier legt, heb-

bende veel vee, de coraqua leggen iets verder aan de andere syde der rivier, de hoesing eibs: sy syn goede vrienden, met de bosjemans, die met de Sneeuwberg boeren vegten..."

Wikar 1779:158 "...circa 3 dagen hooger loopens [d.i. te voet] als waar ik geweest ben [nl. by die Groot Korannas]... dat is 3 dagreysen hooger als de Husingais of Spinnekopdraadkraal is waar ik geweest ben, loop deeze groote [d.i. die Oranje] rivier in verscheyde deelen..." Ald. 170 "Mijn tweede togt primo April 1779 begonnen, heb ik 4 schoften hooger geweest, tot na die Husingais of Spinnekopdraadkraal...Nu met mijn tweede togt lagen de Husingais een schoft hooger als dat de Kouringais gevlugt waaren..." [Husingais en Kouringais is "Kleyne Korannas"].

Albrecht C & A 1806:99 "Zwischen hier und der Rietfontein...wohnen am Grossfluss folgende Heiden...deren Namen in der Hottentotten- und niederdeutschen Sprache lauten: [nr 12 daaronder] T'Hoekijqua oder Spinnkoppen..."

Campbell 1813:282 [gee die 'Names of the different Tribes of Corannas on the Great River':] "...Spinnekopsooger" [net die Hollandse naam].

Stow 1905:295 "The subdivision of their clans [hy praat oor die Korannas] continued to increase...the following is the most extensive list which could be obtained from reliable sources...5. The Scorpions...; 20. The Spinnekop Zoekers, the Searchers for Spiders..."

Mossop 1935:15 "Husingais or Spinnekopdraad Kraal..., in the approximate position of the present Koegas, is shown on the Gordon collection map as 'Hoekingeis'."

Engelbrecht 1936:27 "Approximately at Kheis were ... the Hooge Kraal [Wikar se Kouringais, wel ook Van Riebeeck se Goringhaikwas of Kaapmans], who with the *Husingais* or Spiderweb Kraal formed the Little Korana. Less than half a century later we again meet the *Husingais* as Albrecht's Spinnekopper and Campbell's Spinnekopsooger. If *Husingais* is identical with */Nûisin-//?ēis* (from *ǃnûis,* a spider), as seems probable, the suggestion that they are identical with the */Husi-//?êis* or Scorpions, who, besides, are termed Great Korana, must be dismissed".

Vir ons wat vandag moet werk met ou dokumentasies, is daar baie slaggate. Nie alleen is daar die misleidende wanspellings nie, waarop elders herhaaldelik gewys is, maar daar is ook die blykbare skynooreenkomste. Dink aan Van Riebeeck se *Oengayqua,* Beutler se *Hoengeyquas* (lg. vir 'n stam in die suid-oostelike streke), die Albrecht-broers se *T'Hoengquiqua* vir die "Springbokke", Gordon se *Hoekingeis* "or Scorpioen kraal" vir die "Skerpioene" en Gordon (dieselfde Gordon) se *Hoensing eib,* en as wisseluitspraak daarnaas hiervan sy *Hoesing eib,*

nou vir "Spinnekop kraal": hierdie artikel handel oor die stammetjie wat in Afrikaans die *Spinnekoppe* heet. Die inlandse name vir die "Spinnekoppe" en "Skerpioene" is so dig bymekaar dat daar selfs die suggestie was dat dit maar twee name vir dieselfde stam is (vgl. Engelbrecht 1936).

Die Spinnekoppe en die Skerpioene is egter twee verskillende Korannastamme. Wikar bv. onderskei tussen die Groot en die Klein Korannas en sê die Husingais (sy spelling van die naam vir Spinnekoppe) en die Kouringais (Hoogstanders) is "Kleyne Korannas", maar die Skerpioene is, so weet ons, Groot Korannas. Die segsliede wat albei noem, sien hulle ook bepaaldelik as apart, vgl. sitate waar albei name voorkom, soos by Stow. Bowendien speel hulle as stammetjie 'n heel ondergeskikte rol, vergeleke met die Skerpioene. Die Spinnekoppe het eintlik verdwyn. Engelbrecht het gedurende sy veldwerk onder die reste van die ou Korannanasie geen opheldering oor hulle gekry nie. So sê hy 1936:230 o.a. "The identity of the Husingais or Spiderwebs...*about whom no Kora of the present day appears to have heard* (ons kursivering) will probably remain a mystery...", en die mate van gelykheid in die name vir die twee stamme bemoeilik dinge verder. As voorbeeld noem ons Gordon. Die verskil is in die een geval 'n *-k-*, in die ander 'n *-s-*, niks meer nie. Vir "Skerpioene" skryf hy *Hoeking eis,* vir "Spinnekoppe" *Hoesing eis.*

Dit kan aangeneem word dat *Spinnekoppe* 'n vertaling van 'n deel van die inlandse naam is. Die slotdeel bied geen moeilikheid nie. By die Albrechts is dit die gewone *-qua* (in Nama uit *-gu-*, die mv., plus die uitheffende *-a*, vir "mans/manne") , by die ander is dit die stam *//âi-* plus die *-b* as merker van die ml. ekv., of die *-s* as die merker van die vr. ekv. met, hier, die funksie van 'n collectivum. Die betekenis is "volk" of "kraalvolk". Interessant is die skryfwyse by Gordon met "Hoensing, eib, betekenende Spinnekop, kraal..." wat met sy kommagebruik só gelees moet word: "Hoensing = spinnekop, en eib = kraal".

Gordon, Wikar en die Albrechts is ons primêre bronne, en hulle sukkel met die nasalering: Gordon gebruik 'n *-n-* voor die *-s* (*Hoensing*) of slegs daarna (*Hoesing*), Wikar net ná die *-s-* (*Husing-*), en die Albrechts glad nie. Die algemene woord vir "spinnekop" is in Nama */nûis,* en 'n "spinnekopweb" is */nûi-!kami* (Kroenlein 1889:263). Campbell se "spinnekopsooger" sluit nie direk aan nie. Wikar se "-draad-" sal wel op die web slaan, 'n element wat nie in sy Korannanaam spesifiek uitgedruk is nie. Daar is in die spellingwyses nog ander taalkundige lastighede, maar ons kan ons miskien daarmee tevrede stel dat die eerste komponent van die Korannanaam wel 'n verband hou met "spinnekop",

d.w.s. 'n vertaling daarvan is. (Vir nog moontlikhede vgl. opgawes by Nienaber 1963:464).

Die enigste wat 'n rede vir so 'n naam gee, is Stow, met die verduideliking dat hulle "searchers for spiders" is. Wat hulle met die spinnekoppe wil maak, word nie gesê nie. Claudius 1685 en ander wat oor die spinnekoppe opmerkings gemaak het, wys gewoonlik op hulle giftige byt. Sou hierdie klompie Korannas dit vir die bereiding van pylgif nodig gehad het?

HOEZEQUAAS

Valentyn 1973:4 "1702: In Maart...waren sy [nl. 45 "Kaapze vrylieden"] eerst, en zoo vervolgens, by de Hoezequaas ... gekomen".

Valentyn noem die tien "volkeren" by wie die 39 (nie 45 nie) Vryburgers agtereenvolgens aangedoen het om met die inlanders handel te dryf, en ons kan hulle trek in die juiste volgorde op Valentyn se kaart nagaan. Dan stel ons vas dat *Hoezequaas* net weer een van die baie oorskryffoute van Valentyn was, hier vir die "Soezequaas", kyk **SOESEKWAS.**

HOLLANDER kyk **ONKEY**

HOMDAMA [BERGDAMARA]

Vedder 1934:110 "Nun gibt es unter den Bergdama zwei von ihnen scharf unterschiedene Volksschichten, nl. die !Hom-dama (!hom = Berg) im Erongo, in den Auasbergen usw. und die ≠Oudama (≠ous = Bergspitze), die ihre eigentliche Heimat im Otavihochland haben. Sie sind dort unter dem Namen 'Honigkaffern' bekannt. Diese Bergspitzen-Dama werden von den Bergdama verachtet und Heiraten zwischen beiden Volksschichten kommen fast nicht vor. Die höhere Schicht, also die Bergdama, diesmal im engeren Sinn des Wortes, pflegt unter normalen Verhältnissen einige Ziegen zu halten. Die untere Schicht ist der Viehzucht abhold und führt ein reines Buschmannleben... [Hulle eet bv. verrotte dierkadawer of die nageboorte in 'n koeikraal, ens.] Sollte nicht doch die Sage von den Kattea-Bergdama die vermisste alte Nachricht von einem Dienervolk der Hottentotten oder eines Stammes derselben, der Nama, enthalten?..."

Tesaam hiermee behoort ook **AOGUWUN** gelees te word. *!Homdama* beteken letterlik "Bergdama" in 'n enger sin van die woord. As sodanig vorm dit 'n "skerp" teenstelling met die ≠Aodaman of "Bergpunt-damaras". Die teen-

stelling is geografies (Erongo-, Auasberge ens. teenoor die Otavihoogland), ekonomies (die !Hòmdama hou bokke aan, die ander besit geen vee nie), kultureel (die !Hòmdama verag die ≠Aodama, ondertrou nie met hulle nie, is fyner in beskawing en leefwyse, terwyl die ≠Aodama tot onder die peil van die Boesmans sink, ens.) en die !Homdama word geklassifiseer as die bolaag. Dit is asof daar van twee verskillende volkere sprake is, wil Vedder sê.

Dan stel hy 'n splinternuwe moontlikheid. Dalk is dit. In die aanloop wat nie aangehaal is nie, praat Vedder oor die Katteas, 'n Suid-Afrikaanse dwergvolkie, kleiner en anders as die Boesmans, donker van vel, oor wie die Boere in noordelike Transvaal berigte gegee het. Steek daar dalk iets van die vermoede (wat ook Passarge reeds uitgespreek het) van 'n ou inheemse volk wat hier was nog voordat die Khoekhoen in die gebied gekom het, 'n volk waarvan die ≠Aodaman 'n oorblyfsel is? Hoe ook al (en Vedder laat hom soms tot sulke bespiegelings verlei) die ≠Aodaman, bewoners van die noordelike gordel van Bergdamaras van Fransfontein af, oor Outjo, verder noord tot in die Sandveld, en ooswaarts tot verby Otavihoogland, vorm 'n skerp teenstelling met die suideliker-geleë !Homdaman (of Bergdamaras in enger sin) van Erongo- en Auashoogland af.

Al is ons opvattings onseker oor die noukeurige inhoud van hierdie twee name, oor die afleiding is daar geen onsekerheid nie. Ook nie oor die sosiale stratifikasie nie. Die stratifikasieverskynsel kom ons by die Damaras dikwels teë. So het ons Berg- en Vlaktedamaras, by e.g. die aristokratiese Gei-!Umen, en die teenstelling Homdamaras en Aodamaras ens. Ons voeg hieraan toe dat Vedder 1923:6-7 in hoofsaak dieselfde materiaal gegee het as wat in die sitaat hierbo, elf jaar later, gepostuleer is.

HONNIMAS kyk **GONNEMAS**

HONQUEKWA kyk **ONKEY**

[HOOGEKRAAL(STAM)] kyk **KOURINGAIS** of **GORINGHAIKWAS**

[HOOGMOEDIGES/PROUD PEOPLE] kyk **KURRI-EIS**

[HOOGNEEMERS] kyk **QWOERIGQUA**

[HOOGSTA(A)NDERS] kyk **KHUREMANKIES**

[HOOGTENS]

Campbell 1813:282 "Names of the different tribes of Corannas on the Great River [lys van 15 name, as nr 9 daaronder:] *Hoogtens,* Heights".

Stow 1905:295 "Account of various Korana Clans [10 name]...the following are probably more distant, as the connecting link has not been preserved, 11. The Hooge-Staanders, those who stand high...; 18. The Hoogten, the Heights..."

Maingard 1932:161 "Comparative table of Korana Tribal Names ... 4. Wikar: Kouringais, 'de Hoogekraal'; Albrecht: t'Qwoerigqua oder 'Hoognemer'; Campbell: 'Hoogtens, Heights'; Bloemhof !Kuring//aikwa".

Engelbrecht 1936:5 "...something must now be said about the High Standing People and the High (Standing) Tribe. It will be readily understood that these two are not mutually exclusive, but that the former embraces the latter...(There is) ample justification for stating that...they [van die Klein Korannas] constituted the people of the High Tribe or Hooge Kraal..." Dieselfde 1936:6 "Campbell...has them [die 'High Tribe along the Orange River'] as the *Hoogtens*...He does not indicate their exact position..."

Campbell vertaal die Hollandse stamnaam in Engels maar situeer hulle net so min as bv. Albrecht of Stow. Maingard en Engelbrecht steun op Wikar en plaas hulle vir 1778-9 regoor Kheis aan die Oranjerivier, nl. vir sover Campbell se "Hoogtens" dieselfde groep is as Wikar se "Hooge Kraal" (om voorlopig by die Hollandse name te bly). Engelbrecht beskou die "Hoogtens" as 'n onderdeel van die "High Standing People", die "Hoogtens" is die "High Tribe" of "High Standing Tribe". Die terme *Hoogtens, Heights, High (Standing) Tribe* is so ongeveer sinonieme van Wikar se "Hooge Kraal".

Wikar gee (wat Campbell nie doen nie) vir ons die inlandse naam van sy "Hooge Kraal", nl. *Kouringais,* waarvan die Hollandse naam die letterlike vertaling is. Hierdie *Kouringai̧s,* deur ons gelyk gestel aan !*Kuri* = "hoog" + !*hai-* = "werf, kraal", letterlik dus "Hoëkraal(mense)", word geïdentifiseer met die effens langer vorm **GORINGHAIKWAS** waarvan die Hollandse bynaam die **KAAPMANS** was. As ons die sitaat by Stow nou herlees, sal ons merk dat hy die Korannastamme in twee breë groepe indeel, die tweede deel waaronder ons *Hoogtens* e.d. val, sien hy as "more distant", nl. van die Korannas van die gebiede aan die Oranje, die Vaal en meer noord- en ooswaarts. "The connecting link has not been preserved". Dit is omdat hy die verbinding nie gesien het nie: hy het Wikar nie geken nie. Dit lyk nie of daar beswaar teen die voorstelling kan wees wat ons by Engelbrecht en Maingard gesien het nie.

Ter oriëntering word gemeld dat Engelbrecht se "High Standing People" sy

Engelse weergawe is van die *Khuremankies* in letterlike vertaling; die *Kouringais* of *Hoogtens* is dan hiervan 'n onderafdeling. Engelbrecht het nog 'n belangrike mededeling gemaak n.a.v. navrae by oumense, vgl. bl. 7 aldaar: "It was also universally agreed that the High Tribe was a very large one, but it was almost completely wiped out by a smallpox epidemic. Today there are very few, if any, of this people left..."

HOSAAS, HOSOMANS

Van Riebeeck *Daghreg.* 1659:3/11. "[Neem die pad] bewesten 't Luyparts-geberghte op de Saldanha-wegh na de Hosomans, sijnde clijne Charigurinars ... om door deselve ... gebracht te worden bij de groote Chariguriquas die ...kennisse hebben met de Namanas..."

Dapper 1668:24/26 "De grote en kleine Karichuriquas en Hosaas leggen meest in de dalen en daer ontrent van de Saldanha-Bay..."

Bogaert 1702 in vertaling by Raven-Hart 1971:484 "The Kariguriquas, also called Hosaas...are neighbours of the Cochoquas".

Dapper [in Amsterdam] was vir sy inligting afhanklik van 'n segsman wat moontlik aan die Kaap was terwyl Van Riebeeck bepaald met groter gesag kon praat. Van Riebeeck wou graag inligting oor die Namakwas bekom van wie oordrewe verhale in omloop was (bv. dat hulle in Kliphuise sou woon) en wat baie ryk aan "beestiael" sou wees. Hy het sy oog op handel.

Nou is daar 'n klompie "vrije liefhebbers en avonturuyrers" wat op eie koste die land wil verken, en in sy "Memorie" vir hulle noem Van Riebeeck die stamme wat hy reeds ken, en hy vertel hoe hulle met die Namakwas in aanraking kan kom. Volgens die tolkin Eva moet hulle die Khonaiqua vra om hulle die pad na die Namakwas te wys, en as die Khonaiqua onwillig is, dan moet hulle die hulp van die Hosomans, "sijnde clijne Charigurinars", inroep om as padwysers te dien. Blykbaar is die Hosomans, in Khoekhoens wel *Hosona* of *Hosoqua*, 'n vertakkinkie van die Klein Charigurikwas, volgens die gerugte ook ryk aan vee. Moontlik het ons hier die horde van 'n kraalkaptein, genoem *Hoso(b)*, 'n bepaalde persoon wat vir die vryliede aangewys word en na wie sy volgelinge genoem is. Dieselfde vermoede spreek ook I. Schapera uit in sy uitgawe van Dapper se verhaal (vgl. VRV 1933:14(25 vn) = (25 vn)).

Die algemene ligging van die stam word op sommige kaarte aangegee, bv. by Valentyn 1726 as *Hosaas*, Kolb 1729 *Hosaas*, N. Bellin s.j. (± 1730?) *Les Hosas*, Bowen 1747 *The Hossas*.

Daarna het ons dit nie weer in hierdie vorm raakgelees nie. Die kaartmakers

skryf ongetwyfeld van mekaar af, so is Kolb se kaart 'n natekening van Valentyn se kaart wat op sigself op ander berus, altans ten dele, vgl. prof. Serton hieroor in VRV II-2 1971:21 e.v. Hulle plaas die Hosaas net noord van die Bergrivier en in die vlakland wes van die Piketberge. Ons kan miskien met enige reg aanneem dat die Hosaas die noordelike uitspruitsel van die Charigurikwas was, dat hulle wat mens kan noem die brug tussen die Klein en die Groot "Gurikwas" gevorm het. Dit is denkbaar dat hulle later opgegaan het in die naburige Groot Gurikwas. Hoe ook al, ons hoor na 1700 nie meer van hulle in dokumente (landkaarte uitgesluit) wat vir ons tot hiertoe toeganklik geword het nie.

Ten slotte maak ons nog 'n vasstelling. *Hosa(a)s* en waarskynlik ook *Hosomans* het "Hollandse" meervoudsvorme, die *-s* en die *-mans*. Die *-mans* is Hollands vir die Khoekhoense *-qua,* in die mond van die Blankes *-kwa,* mv. *-kwas,* sodat *Hosomans* gelyk te stel is aan *Hosokwas,* 'n naam wat dadelik laat dink aan *Hosequas, Hosiquas, Hossequas.* Laasgenoemde drie is, tesame met nog ander variante, wisselvorme van *Hessekwas* en moet nie verwar word met die *Hosomans* nie. Dat die Hosomans en die Hosequas bv. verskillende stamme mag wees, konkludeer ons o.a. uit die bepaalde berigte self en uit die genoemde landkaarte wat hulle op verskillende plekke situeer. Vgl. ook **HOSAKWAS.**

HOSAKWAS, wisselvorm van **HESSEKWAS,** vgl. ook **HOSAAS**

HOTTENTOT, ook **ANAKWA, KWAKWA, KHOEKHOEN, QUENA II** ens.

HOTTENTOT, HOTTENTOO, HAUTITOU en variante, vgl. ook **KHOEKHOEN**

Inleidend

In sekere opsigte is hierdie stamnaam uniek. Daar word na 'n betekenis van die "grondwoord" gesoek terwyl die "grondwoord" geen semantiese betekenis gehad het nie. Daar word meer as 'n kwart millennium gestry oor die vraag of *Hottentot* 'n Hollandse of 'n Hottentotse woord is. Die voorstanders van die bewering dat dit Hollands is, beroep hulle op 'n uitspraak van Dapper, 'n uitspraak wat hulle verkeerd verstaan het, d.w.s. hulle laat hom sê wat hy nie gesê het nie. Nie net in Hottentots en Hollands is na sy oorsprong gesoek nie, daar is bykans tien verskillende tale waarin gesoek is en wat as die antwoord op die vraag gegee is.

Die "woord" is die eerste keer gedokumenteerd gevind in 1620, en net voor 1650 is dit op die inboorlingstamme toegepas as naam vir hulle; nog steeds is

dit in gebruik, as naam dus oor die 330 jaar, en in dié tyd met 'n soms wisselende inhoud.

Met inagneming van hierdie feite sal dit onprakties en verwarrend wees om ons gewone prosedure van aanbieding te volg. Ons gewone aanbieding was om uit die bronne 'n bloemlesing van sitate te gee wat een of ander aspek van die etnonimiek van 'n geval stel, en die leser daarmee uit te nooi om te help soek na die antwoord.

By die behandeling van hierdie naam sal 'n groot persentasie van sitate mekaar weerspreek en 'n verwarrende indruk skep, dus net negatiewe waarde hê, en dit sal bowendien nog strek oor 'n tydperk van 1620 af tot vandag toe. Om die oorsigtelikheid te bevorder gaan ons hierdie artikel op 'n ander manier aanbied. Ons gaan dit rubriseer. Om die begrip van die saak oor die herkoms en betekenis van *Hottentot(s)* te verhoog, bv. waar later in die sitate "verkeerde" antwoorde gegee word, gaan ons vooraf die "regte" antwoord gee soos ons dit uit ons interpretasie van die gegewens afgelei het. Dit volg nou.

Vanwaar kom die woord 'Hottentot'?

Die Hottentotte was lief om te dans, sowel seremonieel as net vir die genot daarvan. By nuwe- en volmaan kon hulle nagte-deur dans. Die maatslag van die dans word aangegee deur die sang-praat ("chant") van drie lettergrepe, gewoonlik *ho-ho-ho/ha-ha-ha/hot-hot-hot* of dergelike begeleidende variasies, altyd met die eerste twee kort en die laaste lettergreep lank (twee kwartnote, gevolg deur een halfnoot). Die *ho(t)-ho(t)-ho(t)* of watter variasie op dieselfde vlak gekies word, het net so min semantiese "betekenis" as die woorde van bv. 'n deuntjie wat gesing word met *tra-la-la,* of met *ta-ta-taam.* Die "woorde" van die "danslied" het eventueel oorgegaan op die dansers, en bv. *ho-ho-ho* het geword *Hohoho.* Met verloop van tyd het die baie wisseluitsprake genormaliseer geraak tot *Hottentot.* Die oorgang van die dansrefrein op die dansers het hom so teen 1647-1650 voltrek. Bostaande berus op *ons* interpretasie van die feite.

Op hierdie punt wil ons graag die waarneming van Simon de la Loubère inlas, omdat niemand die danslied soos uitgevoer deur die dansendes self vir ons so duidelik laat hoor het as hy nie. Hierdie Franse ambassadeur op weg na sy nuwe pos in Siam was in 1687 aan die Kaap. Die aanhaling uit sy oorspronklike werk kan geraadpleeg word in Nienaber 1963:73, maar ons gee dit hier in die vertaling van Raven-Hart 1971:319. Daar lees ons: "They are called Hottentots because when they dance they sing nothing but the word 'Hotantot'. They can be made to dance as much as one desires, because of their love for the brandy and tobacco: that is to say, they stamp, now with one foot, now with the other,

as if treading grapes, and say continually and energetically 'hotantot, hotantot', but in a quite low voice, as if they were out of breath or feared to awaken someone. This silent song has no diversity of pitch but only of beat, in that the first two syllables of 'hotantot' are always crochets, the last one always a minim'' [''Ce chant muët n'a nulle diversité de tons, mais de la mesure: les deux prémiéres syllabes de hotantot sont toûjours deux noires, & la derniére toûjours une blance'', ald. 135].

Dit is maar een soort dans van baie, maar ons kan aanneem dat die melodie by hierdie soort altyd dieselfde gebly het: twee kwartnote, gevolg deur 'n halfnoot by die sing van die drielettergrepige samesetsel, iteratief gekonstrueer. As by nuwe- en volmaanfeeste die hele kraal nagtelank die eentonige liedjie sing en Blankes uit die slaap hou soos gebeur het met die strandelinge van die *Haerlem*, dan kan die leedvermakerige oordrag van die sangformule op die rusverstoorders goed begryp word. Hieroor straks meer.

Die beginpunt was dan die danslied. Die oudste optekening hiervan kry ons by Augustin de Beaulieu. Net oor die dertig jaar oud, is De Beaulieu reeds in bevel van twee handelskepe na die Ooste. Op weg daarheen gee hierdie Franse admiraal die siekes 'n ruskansie van byna 'n volle maand in tente aan die voet van Tafelberg. Hier het hy die Hottentotte met aandag bestudeer. Dit was in Maart 1620. Uit die vertaling in Raven-Hart 1967:100-101 haal ons 'n gedeelte aan wat op ons vraag betrekking het: ''When bread is given them [die 'inhabitants of the country'] they gobble it up at once, and it seems that they would eat as much as they were offered. When they meet us, the first thing they do is to point to their stomach, which they so pull into their body that it seems as if they had a great cavity in their chest...They speak from the throat, and seem to sob and sigh when speaking. Their usual greeting on meeting us is to dance a song, of which the beginning, the middle, and the end is *hautitou*...''

Hautitou moet op sy Frans uitgespreek word. De Beaulieu praat hier heel seker oor die Strandlopers (Goringhaikonas), die Kaapse groepie wat nie vee het nie en veral van die kos lewe wat die see aanbied of uitspoel, of van veldkos. Hulle aas van die see en van besoekers. Die funksie van hulle dans is om die skepelinge te begroet, om verwagtingsvol te sê: ''Hier is ons weer — hoe lyk dit?'' En die vorm van die lied is sodanig dat die refrein dikwels deurklink, dat *hautitou* op plekke herhaal word. Dat *hautitou* met 'n kleinletter geskryf word, regverdig die gevolgtrekking dat dit nie die naam van die singende dansers is nie.

'n Tweede vroeë bron is die van Jon Ólafsson, 'n boerseun uit Ysland. Hy was bemanningslid van die eerste Deense handelstog na die Ooste. In 1619 was hulle in Tafelbaai, die jaar voor De Beaulieu daar aangekom het, en weer in 1623

op die Dene se tog huiswaarts. Dit is by hierdie tweede geleentheid dat Ólafsson ons die volgende in sy reisverhaal meedeel wat op ons tema betrekking het. Die aanhaling is uit die vertaling soos by Raven-Hart 1967:112 "(Three) [van die 'natives' of 'savages'] danced for us... in return for bread and kerchiefs...they went wholly naked... Their dance was after this fashion: on uttering the word 'Hottentot!' they snapped two of their fingers and clicked with tongue and feet, all in time."

Raven-Hart het aan die staatsargief in Reykjavik geskryf om te vra hoe die woord *Hottentot* in die oorspronklike manuskrip van die Yslander Olafsson voorkom, en die antwoord ontvang: net soos in die Engelse vertaling, nl. as *hottentot*. Die funksie van die dans-en-sang is hier om dankie te sê, altans Ólafsson interpreteer dit so, en al woorde wat gesing word, is hier klaarblyklik net *hot-ten-tot*.

Die dans word by 'n goeie verstandhouding met die Hottentotte altyd deur die Hottentotte uitgevoer, en onder vroeë beskrywings is die van Da Gama en Matelief leersaam (vgl. Raven-Hart 1967), maar die "woorde" self sal ons eers weer 'n dertig jaar na De Beaulieu en Ólafsson teëkom, nl. by 'n ander Fransman, Jean-Baptiste Tavernier, in 1649. [Ons beredeneer nie weer die geval van Nicolaus de Graaff hier nie, vgl. Nienaber 1963:25 e. v.] Tavernier het van Parys deur Persië na Surat, Goa, Ceylon en Betavia gereis en in 'n Hollandse skip van Batavia oor die Kaap na Europa geseil. In Feb. 1649 was hulle in Tafelbaai. In sy verhaal wat in 1676 verskyn het (27 jaar na sy kort verblyf aan die Kaap), lees ons in die vertaling van sy verhaal in Engels deur John Phillips 1678:204 oor die inwoners o.a. "But of all the people that ever I saw in all my travels, I never saw any so hideous nor so brutish as the *Comoukes* [rowers tussen die Koukasus en die noordweste van die Kapiese meer] and those of the *Cape of good Hope*, whom they call *Cafres*, or *Hosentotes*". Die spelling van die woord met 'n *-s-* kan moontlik sê dat Tavernier skryf wat hy gehoor het, daar en toe, in 1649.

Dan is dit die oudste dokumentasie waaroor ons tot hiertoe beskik dat die dansformule *naam* geword het, 'n naam vir en van 'n volksgroep inboorlinge aan die Kaap. 'n Drie jaar later is die naam algemeen, soos ons straks sal aantoon as ons by Hondius 1652 kom, d.w.s. ons sal sien dat *Hottentot* of 'n variant daarvan reeds voor die aankoms van Van Riebeeck die gewone naam geword het waarmee Europese sprekers die "Kaapse volcq" benoem het.

Nêrens het ons nog die antwoord regstreeks op die vraag gekry hoe en presies wanneer dit gebeur het dat die formule *hot-hot-hot* (maat: kort-kort-lank) volksnaam geword het nie. Maar daar is 'n groot waarskynlikheid dat ons dit spekulatief so ongeveer kan aflei.

Soos ons straks gaan aantoon, het die Europese besoekende skepelinge geen algemene naam vir die "Kaapse volcq" gehad nie. Daar was talle omskrywings wat gebaseer was op kleur, lae beskawingspeil, gebrek aan godsdiens, vreemdigheid van taal e.d.m., maar die behoefte aan 'n aanvaarbare naam het lank geduur en onbevredig gebly. Tussen die tyd dat Dias as eerste Europeër in 1488 met die Mosselbaaise Khoekhoen kontak gemaak het en 1649 toe Tavernier meegedeel het dat die inboorlinge aan die Kaap ook genoem is "Hosentotes", lê 'n 160 jaar. In hierdie 160 jaar of so was die aanraking gewoonlik kort, net lank genoeg om vars water in te neem en, gewoonlik, om vars vleis-op-pote te ruil. As daar siekes was of herstelwerk, kon 'n verblyf twee-drie weke of selfs iets langer duur.

Hierin het 'n belangrike verandering gekom toe die *Mauritius Eyland* in Tafelbaai gestrand het en 'n klein 300 opvarendes hulle in 1644 bykans 'n halwe jaar aan die lewe moes hou. Hulle het goeie betrekkinge met die olyfkleurige ingesetenes onderhou. Drie jaar later dryf 'n skielike stormvlaag die *Haerlem* teen die strand vas. Die onderkoopman Leendert Janszen en 60 man is alleen agtergelaat in Tafelbaai waar hulle in 1647-48 375 dae in eie behoeftes moes voorsien. Hulle het die fort Zandenburgh aan die strandduine gebou, het in die Kaapse Vlakte gejag, en deur die Strandlopers vee geruil en met hulle so intiem omgang gehad dat sommige die strandelinge by naam geken het en selfs Hollandse sinnetjies geleer het en ligte werkies gedoen het (soos hout aanbring). Die gestrandes het selfs 'n mate van landbou bedryf toe hulle groente gekweek het van die tuinsaad wat hulle saam gehad het. Mens kan amper sê dat dit 'n onoffisiële besetting van die land deur die Hollanders was gedurende 'n hele jaar.

In hierdie tyd het die Hollanders ook die ou inwoners beter leer ken, by name waarskynlik die Strandlopers wat hulle hutte naby Zandenburg (die huidige Milnerton) gehad het, aan die voet van Leeukop. So moes die nuwelinge onder meer kennis maak met die outochtone se maanverering. Omdat dit van wesentlike belang is i.v.m. die vraagstuk oor die herkoms van die naam *Hottentot*, moet ons daaroor enkele aanhalings gee. Die keuse van die aanhalings berus op die nagrusversteurende elemente van die feestelikhede, hoewel ander aspekte ook in aanmerking geneem moet word, soos tipes danse (twee); waar die woorde aangegee word : hoe hulle klink; dat nie net die dansendes self sing nie (soos by De Beaulieu, Ólafsson, De la Loubère), maar veral die bywesendes; dat daar bespelers van instrumente onder hulle is; die liggaamsbewegings met voete en die nek, ens. Vir die gerief word sitate wat nie reeds in Engels is nie, in die Engelse vertaling weergegee soos by Raven-Hart 1971. (Die syfers na 'n datum van die aanhaling verwys na Raven-Hart).

Herport 1659:56 "When the moon is full or new they come together the whole night on the seashore, and make a large fire and dance around it, with great shouting and much playing on drums and other instruments".

Iversen 1667/8:103 "They are called Hottentots, because when they are merry and dance they continually call out 'Hottentots, Hottentots' ..."

Schreyer 1668:127 "... (when) the moon shines, they come together ... and begin to sing and dance ... The men stand closely together with their bodies, and throw their heads from one side to the other, and while they stamp on the ground with their feet they sing their usual long-lasting song, Ho, ho, ho, ho. The women stand opposite, and clap their hands with special movement, and make a soft sound between their teeth and through their noses...Also the music is added with special instruments ...(like drums)... and since this lasts for the whole night until near dawn, it is so agreeable to any who sleeps not far away, that it could make him ill..."

Hoffmann 1672:163 "I noticed that at certain times, especially at sunrise and at the Full Moon, they came together... the men passes the whole night doing strange and wonderful antics and laughable posturings, with leaping, hopping and dancing; but the women made a continual hand-clapping and did other such rare antics, and sang only ha, ho, HO. HO, until one almost lost hearing and sight because of the terrible noise..."

Schweitzer 1676:183 "The first time that they see it [die maan], they spend the whole Night in Dancing, Singing, and Bawling Ha, ha, ha, ha..."

Meister 1677:205 "They revere certain things, such as the moon when it is full, which they worship as a god... They come together... towards evening when the moon rises... make a closed circle, and sing and shriek bravely, and dance until daybreak, with such a terrible noise that the nearest hills give back an awful echo in the silent night..."

Tappen 1682:239 "When the new Moon rises, they set themselves exactly facing it, and dance and shriek all night long, and in their dance there is nothing to be seen except that they leap up and down..."

Langhansz 1694:406 "... by night, especially at the New Moon, they dance, or better said, leap, before it, and thereby howl rather than sing. But this dancing is done only for their pleasure, since leaping against their shadows and clapping their hands delights them especially, in that they see their shadows also do this; and this they continue so long as the moon shines on them... [wel: die volmaan]".

Wintergerst 1699:463 "Their greatest observance is that they come together on a hill at each new moon (which they indeed know exactly) and carry on all the night a shrieking and yelling so that it is a torture to hear them..."

Sommige uitsprake stem soms in onderdele nie heeltemal ooreen nie, maar oor minstens een kardinale saak is daar geen twyfel nie: die feestelikhede wat deur Luna geïnspireer is, het die hele nag deur geduur, was rumoerig en lawaaierig, en het ander mense uit die slaap gehou. Schreyer sê die sang en geluide "could well make him ill", Hoffmann "one almost lost hearing and sight because of the terrible noise", Wintergerst beweer "it is a torture to hear them", en in 'n sin wat ons van Meister nie aangehaal het nie, lees ons o.m. "the women stand about three paces away [agter die mans] and stamp and sing ho/ho/ho/ which lasts the whole night until full daylight, so that one cannot sleep because of it when they do it below the Lion Hill..." 'n Ander kardinale feit is dat diegene wat die vokale gedeelte van die danslied aangee, iets soos *ho-ho-ho* neerpen (ons gee 'n kort opsomming daarvan later).

Ons ag dit goed moontlik dat die naam *Hottentot* in die tyd kon ontstaan het toe die Zandenburghers iets meer as 'n jaar hier vertoef het. Om darem minstens 13/14 keer telkens nagtelank getuie te wees van die inboorlinge se jubilante feesvierings met die verskyning van die volmaan van wie hulle vrugbaarheid onder die vee en ryke oes aan heuning afvra, en eweveel keer die nuwemaan te hoor begroet met sang en gejuig sodat hy weer kan simbool word van wassende lewe op aarde, dit het die gestrande seeliede (net soos ander periodieke besoekers van oorsee) bepaald wrewelig gemaak omdat hulle wou slaap maar nie kon nie. Iemand met 'n bepaalde humorsin kon moontlik aan sy onvergenoegdheid bietjie leedvermakerig uiting gegee het deur te verwys na die ho-ho-ho-dansers as die *Hohoho's* of die *Hottottots* of iets vergelykbaars. Daarmee het hy 'n verband gelê tussen die lied en die singende dansers. Daarmee het hy 'n naam geskep. Die naam was tekenend, ondubbelsinnig toepaslik, skertsend, presies raak. Die "woord" is afkomstig van die inboorlinge, maar as "naam" is dit aan hulle gegee, ongetwyfeld deur Europese besoekers, en waarskynlik deur Hollanders, bes moontlik die Hollanders van die gestrande *Nieuwe Haerlem.* Hoe toepaslik die naam was, blyk daaruit dat dit dadelik ingeslaan het, trouens, dit het internasionaal ingeslaan. Nadat daar 160 jaar lank na 'n oplossing gesoek is, is dramaties 'n volkome bevredigende oplossing gevind. Teen 1649 het die naam bestaan, maar hy was nog nie heeltemal genormaliseer nie. Ons kyk net watter soort name hy vervang het.

Benoemingspogings voor "Hottentot"

In die verslae (amptelik, soos in die skeepsjoernale, of privaat, soos in reisverhale) moes terme gevind word om die inwoners te benoem. Name vir hulle het die verslaggewers toe nog nie gehad nie. Hulle het die vraag op een van twee maniere

opgelos. Die een manier was om 'n soort omskrywing te vind, die ander om die mense as 'n subgroep van 'n reeds bekende volk te sien totdat hulle noukeuriger kon onderskei.

Die laaste moontlikheid tref ons by die Portugese (die eerste seevaarders om Afrika) aan. Sydney Welch (*South Africa under John III* 1948:280) betwyfel dit of die Portugese gedurende die regering van Johannes III ooit bewus was van die onderskeid tussen die Boesmans en die Hottentotte aan die een kant en die Negers aan die ander kant. Hulle noem die suidelike inboorlinge almal net *Caphres*. So skryf Van Linschoten wat van 1578 tot 1592 in diens van die Portugese was op hulle vaarte na die Ooste, in sy *Itinerario* (in vertaling in LV 1:188) oor "the blacks or Caffres of the country of Mozambique and the whole coast of Ethiopia and of the country inland to the Cape of Good Hope", wat die Hottentotte insluit. De Houtman 1595, leier van die eerste Hollanse skeepvaart na die Ooste, praat oor die "swarte inwoonders, Caphres ghenoemt", en dit waar hy dit bepaaldelik oor die Hottentotte het.

Hierdie beterming van die olyfkleurige nasie aan die Kaap vind ons in die vroeë tye ook in die geskrifte van Engelse, Duitsers en Franse terug (wat lg. betref, het ons Tavernier 1649 se sin aangehaal waar hy praat oor "those of the Cape of good Hope, whom they call *Cafres*, or *Hosentotes*") . Ook vroeë kaartmakers het die suidspits aangedui as o.a. *Quefrerie* of *Caffraria*, en die opskrif wat Dapper in 1668 (sestien jaar nadat Van Riebeeck die halfwegstasie gestig het!) vir sy beskrywing gee, lui "Kaffrarie of Lant der Kaffers anders Hottentots genaemt". Hier stel hy hulle blykbaar gelyk.

In 'n bepaalde sin kan mens hulle gelykstel. Die woord *kafir* kom uit Arabies en het primêr 'n godsdienstige toepassing gehad om in sy betekenis van "ongelowige" iemand aan te dui wat nie 'n aanhanger van die profeet Mohammad was nie. In dié sin kon dit vir 'n Neger in die algemeen gebruik gewees het, maar ook vir 'n Hottentot, m.a.w. die Hottentotte was met daardie toepassing ook "Kaffers". Die vraag is nogtans of die ou beskrywers en kaartmakers nie in der waarheid 'n onvermoë geopenbaar het om 'n onderskeid te maak wat etnies gemaak moes word nie. Hulle was waarskynlik nog te oningelig.

'n Ander term wat moontlik as 'n subgroep te sien is, was die woord "an Indian" waarmee John Jourdain in 1608 na Coree verwys het. Die term "Indian" is destyds baie los en rekbaar gebruik. Indien iets, toon die benamings hoe daar gesoek is om die Khoekhoen te klassifiseer, om vir hulle 'n plek te vind binne die raamwerk van reeds bekende volkere.

Tweedens is algemene of breë terme gebruik. Ons noem eers neutrale terme soos "volk" (by Van Linschoten 1592), "inwoonders" (by De Houtman 1595),

''inboorlingen'' (by Lodewyckz 1595), ''huysluyden'' en ''inhabitanten'' (Janzsen en Proot 1649), en enkele Engelse voorbeelde soos ''countrey people'' (Lancaster 1601), ''natives'' (Terry 1615), ''natural inhabitants'' (Dampier 1691) e.d.m. Ooreenstemmende name vind ons in Duitse geskrifte. Vervolgens word hulle as volk onderskei n.a.v. fisiese kenmerke, soos die hare (Dias, in vertaling, ''woolly-headed natives'', en die huidkleur, bv. as die olyfkleuriges of swartes. Nog 'n maatstaf is die peil van kultuur en beskawing, soos in ''wilde menschen'' (kom veelvuldig voor), ''black savages'' (Barber 1591), ''savages'' en ''brutish people'' (Terry 1615), ''cannibals'' (sir Thomas Herbert 1626). Talle en talle (dikwels heel onvleiende) name van die soort kan genoem word wat betrekking het op hulle taal, kleredrag, krale, gebruike soos by ete en drinke, by geboortes, huwelike en begrafnisse, e.s.m. Dat godsdienstige maatstawe ook aangelê is, het ons gesien in die geval waar die Mahommadane die andersdenkendes as ''ongelowiges'' (of: ''kaffers'') bestempel het, net soos die Christene op hulle beurt van ongelowiges gepraat het as ''heathen people'' (Jourdain 1608) of ''wilde heidense...menschen'' (De Graaff 1640).

Bostaande benamings is afkomstig van vroeë besoekers (let spesiaal op die datums, ruweg rondom 1600) wat net 'n kort verblyf hier gehad het, sodat dit kan begryp word dat hulle benamings op oppervlakkige waarnemings berus en prinsipieel minseggend is, so ongeveer by- of noodname is. Hulle onderstreep nogtans die behoefte aan 'n algemene naam. Met toenemende kennis en beter insigte word daar langsamerhand ondergroepe onderskei aan wie name gegee is, soos *Strandlopers, Watermans, Vismans, Caebsche volcq* e.s.m., maar veral een naam het op die voorgrond getree. Verskeie spelvorme daarvan reflekteer die onvastigheid in uitspraak, maar dit het gestandaardiseer geraak as *Saldanhars*. Hierdie name word in die **Naamlys** bespreek. Uit die veelnamigheid het 'n toestand van betreklike eennamigheid ontwikkel toe hulle almal ewentueel verdring is deur die oorwinnende term *Hottentot*.

Normalisasie van ''Hottentot''

Ons bly nog by die vroeë toestand toe daar nog geen vastigheid in uitspraak en vorm van die naam *Hottentot* ontwikkel het nie. Hierdie perikoop is tog nodig omdat dit sal blyk dat daar geleerdes was wat 'n teorie opgebou het n.a.v. 'n voorkeurvorm wat op 'n klinker uitgaan, bv. *Hottento*, teenoor 'n uitspraak wat op die medeklinker *-t* uitgaan, soos bv. gestel deur Maingard.

Eerstens dan die vokale gedeelte wat die maatslag help aangee by die dans. Hulle is gewoonlik as drieledig opgeteken, maar kan ook vierledig voorkom (kyk die sitate oor die dans hoërop). Vokalisasiepogings is o.a. *Ha,ha.ha,* ook *Ha,ha,ha,ha*

(Schweitzer 1676); ho,ho,ho. (Meister 1688), ook vierdelig (Schreyer 1668); *ha,ho,HO,HO* (Hoffmann 1672); *hu,hu,hu* (Sparrman 1777); *hot,hot,hot* (Bövingh 1708); *hautitou* (De Beaulieu 1620); *hottentot* (Ólafsson 1623); *hottentots* (Iversen 1667); *hotantot* (De la Loubère); *to,to,to* (Maingard 1934); *atentaten* (Wuras 1879, eintlik vierdelig). Hierdie lys kan na willekeur aangevul word. Vgl. ook Nienaber *Origin* 1963:82. Van sentrale belang, en by herhaling gesê: hierdie vokalisasies is almal sinledig, semanties sê hulle niks, aan hulle word in hulle gebruik vir die maatslag daar buitekant geen betekenis geheg nie, hulle is in hierdie verband geen normale woordeboek-materiaal nie, net so min as toevallige refleksiewe uitings van die mens by vreugde, pyn, verrassing, skrik en soortgelyke emotiewe reaksies.

Uit vorme en uitsprake soos van die formules hierbo genoem, is 'n naam vir die Khoekhoen aan die Kaap gemaak, en die formules het dan 'n onomastiese funksie gekry. Die naam was in die begin enigsins onvas van vorm. Volgens die dokumentasies het veral twee om die voorrang gestry, *Ottentoo(s)* of 'n variasie daarvan, en *Hottentot(s)* wat die standaard geword het. *Hottentot* (by Ólafsson 1623 was dit nog nie naam nie) was van vroeg af gewoon, bv. by Hondius 1652, Merklein 1653, Schouten 1658, Herport 1659. Hoffmann 1672 skryf *Hotten-Totten.* In Van Riebeeck se *Daghregister* kom die naam met 'n *-t* aan die slot die eerste keer in Feb. 1661 voor (3:482), die voorgaande nege jaar was die spelling by hom (en die sekretarisse) *Hottento* en *-toos,* anders ook *Ottento* en *-toos.* By Tavernier 1649 het ons die naam gevind as *Hosentotes* (op Frans uit te spreek), Cowley 1685 skryf opsetlik *Hodmandods,* Dampier 1691 *Hodmodods,* Beeckman 1715 het *Hodmendods.* By die Engelse hier genoem is daar klaarblyklik vir die eerste lid 'n aansluiting by *hodman,* 'n "handlanger", "a man who carries a hod (a kind of trough borne on the shoulder, for carrying bricks and mortar: a coal-scuttle), a mason's labourer" (Chambers). Hier het ons 'n verdraaiing van die naam, na dit lyk, of miskien het die segsliede gemeen dat hulle die naam verbeter of "reg maak".

Hoe ook al: uit die onvastigheid het vastigheid gekom en teen 1700 is die naam nagenoeg genormaliseer as *Hottentot.* Deur veelvuldige gebruik het dit 'n verkorte byvorm gelewer, nl. *Hotnot.* Waar ons later oor die gebruiksvelde praat, kom dit weer op.

Terugblik

Ons kan 'n fase nou afsluit. Volgens ons interpretasie van die beskikbare feite het die seeliede aan die olyfkleurige inboorlinge teen 1650 die naam gegee van *Hottentotte,* by wyse van oordrag van die sang by die dans. Die dans word uit-

gevoer deur bewegings van die liggaam waarby passies en gestamp met voete en spronge integraal is. Die ritmiek van die dans word aangegee deur instrumentbegeleiding, deur die maatslag van handklappende omstanders wat dit tegelykertyd ook vokaal steun. Die vokalisasie is gehoor as iets soos *ho-ho-ho* of *hot-hot-hot* wat, na die oordrag op die dansers self, uiteindelik genormaliseer is as *Hottentot.* Die naam het nie ontstaan uit 'n woord of uit 'n samestelling van betekenisdraende bestanddele nie. Die naam het oorspronklik geen "eie betekenis" gehad nie. En tog kom die naam in feite uit die taal van die inboorlinge self vir sover as dit hulle vokale begeleiding by hulle dans is. Dit is 'n naam wat nie uit 'n ander taal as Khoekhoens afkomstig is nie.

Toekomsblik

'n Nuwe fase i.v.m. die betekenis van hierdie naam het ingetree deurdat belangstellendes na die grondbetekenis van die naam *Hottentot* gesoek het, in die vaste vertroue dat ook hierdie naam 'n grondbetekenis moét hê: hy is immers 'n naam, en daarom gaan hulle vir hom 'n betekenis géé wat hulle uit Khoekhoens self gaan losmaak, of desnoods uit 'n ander taal. 'n Naam is darem 'n betekenis werd!

Hierdie navrae van die geleerdes kan ons in twee stadia behandel ter wille van die oorsigtelikheid. Die eerste stadium is die vraag of *Hottentots* 'n Khoekhoense woord is of 'n Hollandse woord. Die antwoord sal eers na 'n 250 jaar of so besleg word, nl. dat Dapper nie gesê het dat dit uit Hollands stam nie. Die tweede stadium sal probeer vasstel in watter bane die studie daarna gelei is.

Vir die goeie perspektief herinner ons daaraan dat die Khoekhoen hulle eie nasionale naam gehad het, blykbaar deur hulle self gekies. Vgl. verder hieroor onder **KHOEKHOEN.**

Uit watter taal kom die naam "Hottentot"?

Ons tabuleer 'n aantal van die tale waar gesoek is na die grondbetekenis van die naam. Ons rangskik hulle onder twee hoofde: A. en B. A. wil laat sien waar in Khoekhoens self na antwoorde gesoek is, en B. wil laat sien in watter nie-Khoekhoense tale gesoek is.

A. Die grondslag is by die Hottentotte self en in hulle taal te vind.

   1. *Hottentot* is maar net die naam wat hierdie mense vir hulleself gegee het — Kolb.

2. *Hottentot* was die naam van een van die stamme wat later op die hele volk toegepas is — Sutherland.

3. *Hottentot* was die naam van 'n hoofman of sy vrou en het op die hele nasie oorgegaan — Goodwin.

4. *Hottentot* is die tradisionele naam van die volk, maar die betekenis en die verband daarvan het verlore gegaan — Ovington, De Choisy, Leguat.

5. *Hottentot* is saamgetrek uit 'n frase en sy betekenis is moeilik om te agterhaal — Bleek.

6. *Hottentot* is deel van 'n dans, ritueel of andersins, wat op die volk oorgegaan het — Tachard, Du Plessis, Wuras en verskeie ander.

7. *Hottentot* is 'n soort van nabootsing van die indruk wat die taal op die oor van die Europeaan gemaak het — Hondius, Wedgwood.

8. "*Hottentot* (ist) eine Verstümmlung des Wortes //Huinitob" - C Hugo Hahn.

9. "Waar die naam [*Hottentot*] vandaan komt, weet ik niet" - Valentyn.

B. Die oorsprong is te soek in 'n taal anders as Hottentots.

1. *Hottentot* is 'n Hollandse woord wat beteken het "stamelaar/hakkelaar" - Dapper.
   Sommige het ook aan 'n ander Hollandse woord gedink — Wedgwood, Vercoullie.

2. *Hottentot* is Platduits of Fries — Th Hahn.

3. *Hottentot* kom uit Engels, bv. uit (a) "How-do-you-do?" - Brinton, of (b) "Hodmandods" - Cowley, of (c) "Hodmontots, because their feasts chiefly consist of Gutts of Beasts" - Ward.

4. *Hottentot* kom uit Arabies — Sutherland.

5. *Hottentot* kom miskien uit Maleis (van die slawe) — Lehman.

6. *Hottentot* kan afgelei word uit 'n Portugese woord — Lichtenstein.

7. *Hottentot* is saamgetrek uit "hot-en-haar", wel soos in Afrikaans gebruik — Frey.

8. *Hottentot* is 'n ontwikkeling uit *Hadendoa,* naam van 'n stam tussen die Rooisee en die Nyl — Olpp.

9. *Hottentot* sal uit 'n Hamitiese konteks kom — Bleek en ander.

10. *Hottentot* sal uit 'n Israelitiese konteks kom — Knudsen.

11. *Hottentot* kom uit Tswana — Sutherland.

Ons het nie die datums hierbo gegee nie, maar ons wys nou daarop dat die "oudste" verklaring wat ons het, die van Hondius 1652 is, en die jongste die van Frey 1958, sodat die verklarings by ons strek oor 'n tydperk van meer as drie eeue. In die tabel het ons die geringer nuanserings weggelaat. A.9 gee nie 'n bydrae nie, en A.6 stem t.o.v. die hoofsaak ooreen met die vasstelling van ons. Van ons standpunt bekyk, is die ander verklarings in mindere of meerdere mate afwykend, d.w.s. in dié mate wat hulle nie die aanwysings van die geskiedenis weerspieël nie, is hulle o.i. "verkeerd".

Met die kennis van die konstruksie wat ons van die gefundeerde dokumentasies gemaak het, is dit onnodig om al die gevalle van die tabel aan 'n bespreking te onderwerp. Ons sien daarvan af. Maar daar is 'n aspek wat nie te ontwyk is nie. Dit sal onwetenskaplik wees om die verklarings almal so af te maak. Die belangrikstes sal tog vir die toets van 'n vergelyking betrag moet word. Bowendien is daar, met soms lang tussenposes, heel lewendig oor sake gedebatteer soos oor die vraag of *Hottentot* Hottentots of Hollands is. Hierdie debat het ongeveer 250 jaar geduur, en geleerdes met klinkende name het hulle sienings gegee. Die keerpunt het teen 1916/17 gekom toe Dapper noukeurig gelees is en dit geblyk het, onteenseglik geblyk het, dat hy *nie* gesê het dat die Hollanders 'n stamelaar in hulle taal 'n "hottentot" genoem het en die woord na die Kaap toe uitgevoer het nie. Van ongeveer 1916 kon die gesuiwerde vraag gestel word: "Nou, wat beteken die *Hottentotse* woord *Hottentot* dan?"

Die vernaamste voorstanders aangaande 'n betekenis van "Hottentot"

Hondius J. 1652

Sover bekend is die eerste opinie oor die oorsprong van die naam dié van Hondius, die kleinseun van die stigter van 'n Amsterdamse firma kaartmakers wat dié naam gedra het. Daar was nog nie koerante of tydskrifte om die nuusbegerige publiek in te lig nie, en so kom die jong kartograaf Jodocus Hondius [modevorm vir Joost den Hondtz], die kleinseun, byna 30 jaar oud, daartoe om 'n boekie te skryf wat die weetgieriges iets sal vertel oor dié wêrelddeel waar die Hollanders 'n nuwe handelspos gaan stig.

Daarvoor het hy die ou kaarte en die gedrukte bronne van bv. die Portugese Oos-Indiese vaarders geraadpleeg, en, dit is belangrik, ook die pas-aangekome oorlewendes van die gestrande skip *Haerlem*. Hondius gee telkens sy bron aan, die geskrewe bronne en die mondelinge bronne, so vir laasgenoemde bv.: "Naar

't getuyge eens persoons van 't Sghip Haarlem daar een jaar verbleven gewezen". Hier praat Hondius van 'n spesifieke persoon. Hy kon sulke segsliede nog net betyds ondervra voor sy boekie van 33 bladsye aan die begin van 1652 verskyn het onder die titel *Klare Besgryving van Cabo de Bona Esperanca.* Op bl. 28 lees ons o.m.: "Dese Inwoonderen omtrent Cabo de Bona Esperanca, werden gemenelijk by ons *Hottentots* genaamd/ende dat ter opmerkkinge van haar Taal/dewelkke daar seer op slaat. Ja noemen ook nu haar selven *Hottentot*". Dus: die Hollanders noem die inwoners Hottetots, die Hottentotte het die naam al vir hulleself oorgeneem, die naam "slaan" eintlik op hulle taal. Hondius noem sy gesag: in die kantlyn staan: "Zoo eenige verklaren". Maar wat hulle oor die herkoms van die naam verklaar het, is nie heeltemal ondubbelsinnig nie. Ruweg het hulle gesê dat *Hottentot* op 'n soort van nabootsing van hulle taal berus, 'n klank-indruk daarvan is, 'n klankportret, dus onomatopeïes is.

Ons moet veral daarop let dat Hondius se segsliede mense is wat van die Kaap gekom het en toestande aangaande die naam beskryf soos daar deur hulle aangetref is. Dié toestand het al geheers nog voordat Van Riebeeck in April 1652 vir die stigting van die halfwegstasie in Tafelbaai aangekom het. Dit bevestig wat ons dokumentêr probeer vasstel het, nl. dat *Hottentot* bepaald teen 1650 in betreklik algemene gebruik was vir, maar ook deur, die vaste inwoners, én dat daar van vroeg af onsekerheid oor die herkoms van die naam was onder diegene wat van die Kaap gekom het. Hulle antwoord is nie juis verkeerd nie, maar ook nie korrek nie, dit is in feite net daarnaas. In plaas om te sê die nuwe naam kom uit die teks van die danslied, sê hulle dit slaan op die taal.

Nou is afdwalings moontlik, met verskillende benadrukking van "taal." Een voorbeeld hiervan is voorlopig genoeg, want ons wil by Dapper kom. Schouten, 'n skeepsarts, nouliks een en twintig jaar oud, 'n goeie waarnemer wie se mededelings deur baie nageskryf is, verklaar n.a.v. sy besoek in Tafelbaai ses jaar na Van Riebeeck se landing o.a. "Deze lieden [die Hottentotte] worden bij ons, en ook bij andere natien, wégens hunne klokkende spraak, die niet kwalijk naar het geluid der Kalkoensche haanen gelijkt, *Hottentotten* genoemd" (ald. 9). Ons meen ons kan raai hoe Schouten die verband tussen die taal en die naam "Hottentot" as 'n nabootsing daarvan hoor waar hy die klapklanktaal vergelyk met die geklok van kalkoene, maar dit is o.i. as verklaring van die naam verkeerd. Mens kan sy verklaring beskou as 'n verlengstuk van Hondius se interpretasie van wat hy by die skeepswerwe gehoor het. Tien jaar na Schouten 1658 kom ons by 'n ander sleutelfiguur.

Dapper O. 1668

Hondius, 'n Amsterdammer, was byna dertig toe sy kompilasiewerk oor die Kaap verskyn het, aangevul met gegewens wat hy van mense gekry het wat aan die Kaap was; Olfert Dapper, ook Amsterdammer, was twee en dertig toe sy kompilasiewerk verskyn het, aangevul met gegewens wat hy van 'n goed-ingeligte iemand aan die Kaap verkry het. Teenoor Hondius se 33 bladsye oktavo het Dapper, ook geograaf, 29 bladsye folio. Een van Dapper se bronne was Hondius, en o.m. die aangehaalde gedeelte oor die naam *Hottentots*. Dapper het dit nie goed verstaan nie, en in sy parafrase daarvan boonop 'n frase ingevoer wat sy lesers soms heeltemal verkeerd begryp het en in die war gehad het. Ons haal nou 'n gedeelte aan waarin Dapper dit oor die Hottentotte se "belemmerde" taal het, en oor die naam.

> "Die gedeelte wat kennelik op Hondius berus, word deur ons gekursiveer. "Hun sprake gaet geduurigh met klokken, als de kalkoensche hanen, klappende, of klatzende over het ander woort op hun mont, gelijk of men op zijne duim knipte, zoo dat hun mont byna gaet als een ratel, slaende en klatsende met de tonge overluit; zijnde elk woort een byzondere klats.
>
> Zommige woorden weten zy niet dan met heel zwaere moeite te uiten, en schijnen die als van achteren uit de kele op te halen, gelijk een kalkoensche haen, of als de luiden in Duitslant aen d'Alpes doen, die door het drinken van sneeu-water krop-zwellen aen de hals krijgen: waer over d'onzen hen ten opmerke van deze belemmering, en ongehoorde hakkeling van tale den naem van *Hottentots* gegeven hebben, *gelijk dat woort in dien zin gemeenlijk schimpswijze, tegen iemant, die in het uiten zijner woorden hakkelt en stamelt, hier te lande gebruikt wort.* Zy noemen nu ook zich zelf met den naem van *Hottentot*".

In 'n sekere sin is dit nogal grappig hoe Dapper geprobeer het om alles bymekaar te gooi wat hy in sy bronne gevind het : alles is daar, maar daaruit het, by wyse van spreke, nie altyd 'n gesig te voorskyn gekom nie maar 'n mombakkies. Vir ons is in hierdie verband twee sake van belang.

(i) : Dapper het 'n groot naam vir hom verwerf met sy nege lywige boekdele folio oor die aardrykskunde van die wêreld (Afrika en Asië). Die eerste kompendium het in 1668 verskyn as *Naukeurige beschrijvinge der Afrikaensche gewesten...*" Dit dek die hele vasteland en bybehorende eilande, en in die onderafdeling *Kaffrarie of 'tLant der Kaffers, anders Hottentots genaemt* bespreek hy die suidelike bewoners. Dit bevat die allerbeste oorsig van die bekende stamme tot op sy tyd, hulle name, woongebiede en gebruike.

(ii): As Amsterdammer staan sy gesag oor Hollands hoog. Beweer Dapper dat *hottentots* ''hier te lande [verstaan: in Nederland] gebruikt wort'' vir iemand wat hakkel, dan is dit vir hulle 'n vasstaande feit. Dit kom dan hierop neer dat die skimpnaam *hottentots* (met kleinletter) uitgevoer is na die Kaap en daar *Hottentot* (met hoofletter) geword het, die soortnaam het deur oordrag eienaam geword. Die Hollanders het hiervolgens die grondwoord reeds gehad, en dit toegepas op die ''stamelende'' sprekers aan die Kaap. Dit is dus geheel en al 'n Hollandse aksie: woord en naam.

Nou weet die taalgebruikende geleerdes dat 'n grondwoord wel 'n ''betekenis'' kon gehad het, die eie navorsing het dit tog bewys. Die skimpnaam *hottentots* wat sprekers van Amsterdams of Nederlands ken/geken het, moet dus verklaar kan word, en as dit in Nederlands self later verdwyn het, dan is dit dalk in 'n stamverwante taal bewaar, soos in Duits of Engels, of kon uit eers 'n ander taal geleen gewees het. En dit sal nou 'n groot kwartmillenium die twispunt word: Hollands (op gesag van Dapper) of Hottentots?

Maar wat het Dapper regtig gesê?

Die kern van die probleem is dat Dapper (wat self nooit aan die Kaap was nie) oor 'n onderwerp gepraat het waaroor hy uit sy bronne geen helderheid gehad het nie. Die onderwerp was die taal van die Hottentotte. Die een kenmerk daarvan was die suigkonsonante, hy het heel seker nie goed begryp dat hulle konsonante is nie, dat hulle (anders as die gewone konsonante wat by uitademing gevorm word) deur vassuiging en skielike loslating gevorm word nie, dat daar vier of meer onderskeie klapkonsonante was nie. Wel het hy goed verstaan dat hulle besonder frekwent is, volgens hom by elke woord, omtrent soos mens hoor as jy 'n ratel laat draai, daardie houtwerktuig met sy deurdringende geluid, as die tong kleppend om die tandrat draai.

Die groot verwarring het by die volgende ''kenmerk'' gekom. Vir die tweede keer verwys hy na die klokkende kalkoen wat die klanke hierdie keer diep uit die keel haal en mens laat dink aan iemand wat 'n kropgeswel opgedoen het van die drink van sneeuwater, 'n soort siekte. Dit sien Dapper as 'n belemmering wat hom openbaar as 'n ''ongehoorde hakkeling van tale''. Hier is een of ander growwe misvatting. 'n Hottentot wat natuurlik praat en 'n normale gesprek voer, praat net soos 'n gewone Hollander onder gelyke omstandighede. As hy hakkel, is dit 'n persoonlike afwyking, by Hottentot en by Hollander. Op grond van die werklikheid kan *Hottentot* nie ''hakkelaar'' beteken nie. Die verband moet anders wees.

Soos die Hollander Dapper die verwarring gestig het, so het die Hollander D.C. Hesseling die ontwarring van Dapper se uitspraak gebring. *In die Tijdschrift*

voor Nederlandsche Taal en Letterkunde 1916 het Hesseling 'n mooi-gestileerde artikel oor "De naam Hottentot" waarin hy Dapper se stelling krities bespreek en waaruit ons aanhaal (269-270):

> "Moet men uit zijn woorden lezen, dat in zijn tijd men in Nederland als synoniem van 'hakkelaar of stotteraar' een woord 'hottentot' kende? Dat schijnt wel letterlik door hem gezegd te worden, maar ik acht het toch niet onmogelik dat hij iets anders bedoelde en zich gebrekkig heeft uitgedrukt.
>
> Wellicht heeft hij willen zeggen: 'de onze scholden hen wegens hun wonderlik spreken voor Hottentoten, zo als men nu iemand die stamelt en stottert een Hottentot noemt.' Wat, meent hij, tans a posteriori gebeurt: een stotteraar met de volksnaam Hottentot bestempelen, dat is de aanleiding tot de eigennaam geweest: een scheldnaam, voor hun gehakkel.
>
> Dat de scheldnaam al in Holland bestond wordt daarmee niet gezegd" (p. 269-270).

In sy betoog wys Hesseling daarop dat toe Dapper se boek verskyn het, sestien jaar na Van Riebeeck se landing, die Kaap en sy mense in Nederland nie langer onbekend was nie. Wie nie familie onder die amptenare, matrose, soldate of vryburgers gehad het nie, sal wel op ander maniere van die nuwe "kolonie" gehoor het, ook van die klapklankryke taal wat die Blankes moeilik kon uitspreek of aanleer. Die taal het 'n vreemde indruk gemaak op wie dit die eerste keer werklik gehoor het. By Nienaber 1963:79 e.v. is 'n bloemlesing van sulke "indrukke" gegee, bv. as die Hottentotte praat, is dit of hulle hik en sug, klok en fluit, gorrel, klap met duim en vinger, klik en smak met die tong, 'n spraakgebrek het; dit laat mens dink aan kalkoene, hoenders, henne en ganse, "the cry of the magpye, or the screaming of an owl"; "their words are sounded rather like that of Apes, than of Men"; "in sober truth, it is noise, not speech"; "a very strange confused noise"; "their words are for the most part inarticulate", "corruption of speech" ens., ens. Byna al hierdie aanhalings is uit die tyd voor Dapper, 'n paar net daarna.

In Amsterdam en in ander hawestede sou soortgelyke opinies oor die taal van die Hottentotte gewoon gewees het. As iemand "vreemd" of snaaks gepraat het of onverstaanbaar was, of selfs gebrekkig gepraat het soos 'n hakkelaar, is dit denkbaar dat sy taal "schimpswijze" *hottentots* genoem is.

Hesseling voer die tydsfaktor in. *Hottentots* vir "stamelaar/hakkelaar" is 'n oordrag van die woord uit die Kaap *a posteriori*, hierdie *hottentot* (vir "hakkelaar") is ingevoer, die stamnaam met die hoofletter het hier in Nederland later 'n soortnaam geword met 'n nuwe en eie betekenisveld, en as skimpnaam.

Klaarblyklik was sy gebruik heel beperk en heel kort van duur, 'n "eendagsvliegie", by wyse van spreke.

Die primêre belangstelling in die etnonimiek van die naam vereis dat ons ook ander standpunte moet stel volgens elkeen se vernaamste advokaat. Ons sal in die meeste instansies probeer om net die kern te gee, en waar die verskille gering of ondergeskik vir ons lyk, hulle maar weglaat.

Kolb, P. 1705-13

Kolb was agt jaar lank aan die Kaap, 'n deel daarvan in Stellenbosch. Behalwe dat hy toegang tot veel meer gedrukte boeke as Dapper gehad het en selfs ongedrukte werk kon raadpleeg, bv. Grevenbroek se manuskrip, kon hy uit eie waarnemings en ervarings put. Daarby is hy 'n egte causeur wat weet hoe om te boei. Hierdie kenmerke van uitvoerigheid, van egtheid weens persoonlike kennis van sake, en van populariteit weens 'n maklike, wydlopige, tydsame geselsstyl, het die swak plekke bedek, soos onbetroubaarheid en liggelowigheid. Feit bly dat sy twee lywige boekdele folio lank as 'n soort van ensiklopedie van Cabo gegeld het. Aan sy opinies is veel waarde geheg en daarmee moet rekening gehou word.

Die oorspronklike werk is in Duits geskryf en het in 1719 verskyn, die Nederlandse vertaling waaruit ons sal aanhaal, is in 1727 uitgegee.

Kolb, Dapper se teenvoeter ook in hierdie opsig, verklaar aangaande die woord Hottentots "dat niets zekerder is, als dat dit haar nationale naam, reeds voor de komst van de Hollanders geweest is..." (I 416). *Hottentot* kom m.a.w. uit Hottentots self, is 'n Hottentotse woord en naam.

Die gronde vir sy standpunt is o.m. die volgende: (i) Hy het nooit gehoor, soos Tachard, Merklein en Dapper beweer, dat die Hottentotte van hierdie naam gebruik maak as hulle uitlanders sien nie — daarom kon die naam nie na aanleiding van so 'n groet ontstaan het nie; (ii) So 'n groot nasie soos die Hottentotte sou nie toegelaat het dat 'n naam hulle van buite af opgedring word nie; (iii) Dieper die land in is daar Hottentotte wat nog nooit 'n Blanke persoon gesien het nie, maar as een van die rou inwoners met die naam "Hottentot" aangespreek word, "hoort het, wanneer hy by dien naam geroepen word, het welk alles klaarlyk doet zien, dat de naam Hottentot van de Hollanders niet verdicht, maar dezelve haar rechte Lands en algemene naam is ..." (I 416). Om aan die hoë ouderdom van die naam verder klem te verleen hou Kolb die Portugese voor as die mense wat die naam reeds ten tyde van die dood van D'Almeida geken het. Dit is bepaald 'n vergissing.

Gedurende die agtiende eeu het Kolb se standpunt in sommige kompilasiewerke weerklank gevind, bv. by Salmon *Modern History* 1735:51: "They had given themselves this name, it seems, before any *European* Nation arriv'd on their Coast; and this is all we know certainly of the Matter".

Barrow J. 1797

Barrow kon deur persoonlike besoeke en navraag betroubare inligting inwin. Oor die naam het hy die volgende (1797 : 1(151):

> "*Hottentot* is a word that has no place nor meaning in their language; and they take to themselves the name under the idea of its being a Dutch word. When they spread over the southern angle of Africa, each horde had its particular name; but that by which the whole nation was distinguished, and which at this moment they bear among themselves in every part of the country, is Quaiquae" (I:151).

Hahn C.H.

Hahn C. Hugo 1845 in Moritz 29/4:146 "Meine Meinung ist. dass sie [Hottentotte/Namas] Abkömmlinge gestrandeter Phönizier sind, die ja bereits im 7. Jahrhundert unter Pharao Necho Afrika umschifft haben sollen. Dafür spricht auch, dass in der altphönizischen Sprache die Schlange *aub* genannt wurde ..." [net soos in Nama, en hierby meer sulke 'bewyse'].

Sutherland J. 1846

Luitenant-kolonel Sutherland verwys in sy boek *Memoir respecting the Kaffirs Hottentots, and Bosjesmans, of South Africa,* deel II, na 'n opinie in *The Quarterly Review* CXV·20 aangaande "the tribe of Hottentots (who) received a name that never belonged to them" en vervolg dan:

> "It appears that the term Hottentot is either an aboriginal native appellation belonging to some tribe further North, or North East, (which tribe is apparently lost), and applied to the inhabitants of the neighbourhood of the Cape by the early Portuguese settlers on the coast - but the meaning of the term, it would seem almost impossible to trace, as hitherto its roots have not been found either in the Portuguese, the Dutch, the Hottentot, the Arabic, or the Sichuana languages, although sought for by some learned persons who have taken much interest in the research. Yet the Arabic word oote, to strike with a club, and again the word toote, a missile or projectile

> of any kind, referring to the well-known weapon of the Hottentots, as well as of the Kaffirs, may favour the idea of its Arabic origin — to which the Dutch might have added the Holland, for it is sometimes found Hollondootes — hence perhaps, the corruption Hottentootes. Hollondootes would thus mean, of course, a people struck down — conquered by Hollond!" (pp. 1-2).

Die kostelikste van die etimologie via 'n gefingeerde *Hollondootes* is die gebruik van "of course" daarby, en die waardevolste, as 'n mens hom kan glo, die mededeling dat "some learned persons" die oorsprong in Portugees en Tswana gesoek het, waardevol, omdat ons die eerste keer hoor dat Tswana 'n bron is.

Wuras C.F. 1848

In die BMB 1848 : 34 staan daar by 'n voetnoot onderaan 'n artikel van eerw. Wuras o.a.

> "Die Europäer haben ihnen zuerst diesen Namen gegeben; vielleicht kommt er her von der Art und Weise ihres Gesanges oder der Musik bei ihren Tänzen, wo sich dieser Rhythmus Hottentotten vorfindet". Vgl. Wuras 1879 verder hieroor.

Appleyard J.W. 1850

Eerw. J.W. Appleyard het in sy *The Kafir Language* 1850 ook plek vir Hottentots ingeruim en op bl. 9 sê hy die volgende oor die naam onder bespreking:

> "The meaning of the term Hottentot is involved in some obscurity. It seems to be of Dutch extraction (hot-en-tot), and was probably given in reference to their language, which might have appeared to those who first heard it, as consisting of little better than an assemblage of such unmeaning monosyllables as *hot* and *tot*".

W.H.I. Bleek en H. Tindall 1857

Die verligte goewerneur sir George Grey, 'n ywerige en sistematiese boekeversamelaar, het "in the work of an early traveller" gelees dat die naam *Hottentots* inheems sou wees.

Ons ag dit hoogs waarskynlik dat sir George Grey in Medley se vertaling van Kolb gelees het, gepubliseer in 1731. "Vertaling" is hier nie heeltemal die juiste woord nie, want Kolb se wydlopigheid het die Engelse oorsetter so gehinder dat hy behalwe weglatings meer as eens 'n samevattende verwerking van gedeeltes

gegee het. Dit het Medley ook by die passasie oor die vroeë inwoners se taal gedoen en dit sodanig verkort dat aan Kolb 'n onreg gepleeg is. In die aanhaling hieronder wat sir George, na ons meen, onder die oog gehad het, verskyn 'n sin deur ons onderstreep, wat net nie van Kolb afkomstig kon gewees het nie, en wat dus misleidend is.

> "Authors then are in the wrong, who deliver the appellation of Hottentot only as a nickname of the people about the Cape of Good Hope. It is, as far as can possibly be enquired, their national name, by which they have always called and distinguished themselves. *All the Hollanders at the Cape believe it to be so:* the Hottentot nations know of no other name"

Of dit nou Kolb of 'n ander "early traveller" was wat hy gelees het, sir George se nuuskierigheid was geprikkel. Hy het toe sy bibliotekaris, dr. W.H.I. Bleek, opgedra om na te gaan hoeveel waarheid die bewering bevat, en Bleek het hom vanselfsprekend tot die vernaamste kenner van Hottentots in daardie dae gewend. Die kenner was Henry Tindall, Wesleyaanse sendeling wie se *Grammar and Vocabulary of the Namaqua-Hottentot Language* (1857) so pas verskyn het, tot hiertoe die belangrikste werk op die gebied. Op 14 Oktober 1857 antwoord Tindall soos volg (sy brief en die manuskripbladsy van Bleek is bewaar in die Grey-versameling, Kaapstad):

> "With reference to the derivations of the term 'Hottentot' I think the following has an air of probability. Considerable emulation is shewn in the Namaqua dances, and it often happens that two individuals enlist in a dancing match, and continue their exertions until one or other is acknowledged by the spectators to be the conqueror. During the dance they often call out to each other:
>
> "ho zi tan",
>
> literally: "I will have you," a phrase signifying: I will get the better of you. This rendered in the plural number, supposing more than one party to be addressed, would be: —
>
> "ho-du-tani,"
> or "ho-tani-du"
>
> If His Excellency will compare this with the paragraph which he pointed out to me some time ago in the work of an early traveller, it may perhaps throw some light on the subject."

Dit is dan die antwoord van die grootste kenner van Hottentots op sir George Grey se vraag "Whether any and what Hottentot etymologies of this national name were possible?" Tindall is nie verkleef aan sy afleiding nie, hy praat nie

uit oortuiging nie; hy doen alleen sy bes om, net soos dr. Bleek, darem iets te sê wat 'n "air of probability" het in 'n welmenende poging om 'n hoë navraer ter wille te wees.

Dr. Bleek het uitgegaan van "an orignal form like Ho-tan-to" en drie heeltemal verskillende raaiskote gewaag, die een so onwaarskynlik soos die ander. Ons hoef die pogings nie te noem nie, omdat hy self trouens aan geeneen van die gissings enige geloof geheg het nie. Uit 'n gesprek met regter Watermeyer byna tien jaar later verneem ons wat Bleek se ware opinie was. In die regter se woorde lui dit: "Dr. Bleek .... strongly inclines to the opinion that the name was given them by the Europeans, and accepted by them in their contact with Europeans", (in 'n brief aan mnr. Hoets, gedateer 12 Februarie 1866).

Ons sal regter Watermeyer straks weer ontmoet en dan merk dat hy hom by Dapper voeg, maar wat die geval Bleek-Tindall betref, maak ons 'n interessante vasstelling. Dit het begin met 'n ondersoek wat Kolb in die gelyk kon stel, maar het afgesluit met die ondersteuning van Dapper. Nòg die beste kenner van Nama, nòg die beste taalgeleerde kon afdoende gronde vir 'n aanneemlike verklaring uit die Hottentotse taal self vind. Ons weet vandag dat hulle uitgangspunt verkeerd was, dat dit nie tot 'n bevredigende oplossing kon lei nie, en die ironie is dat hulle Kolb in die steek gelaat het.

Hahn C.H. 1858

Die twee sendelinge onder die Herero, Hugo Hahn en Rath, gee hulle opvatting weer oor die drang om te trek soos dit hom toe onder die Namas geopenbaar het. Die trek was noordwaarts deur Hererogebied. Hulle kan net een rede vind: 'n wegvlug van die beskawing af en van evangelisasie af weg. (Vgl. sy *Tagebuch* in *Quellen* 26/274).

> "Wir müssen also sagen, dass nichts da ist, was sie mit ihrem Lose unzufrieden machen könnte. Aber etwas ist da: eine natürliche, ihnen selbst nicht bewusste Scheu vor der Zivilisation, die sie abstösst und nicht anzieht und der das Hottentottenvolk — (Hottentott eine Verstümmlung des Wortes //Huinitob) 200 Jahre lang einen passiven Widerstand geleistet hat. Es ist ein dunkles Gefühl in ihnen, dass sie nicht kulturfähig sind, dass sie von ihr zertreten aber nicht veredelt werden..."

Hahn verklaar *//Huinitob* nie nader nie, die naam waaruit *Hottentot* verbaster sou wees. Ons het nie absolute sekerheid oor sy interpretasie daarvan tot hiertoe nie. As hy dink aan Nama *//hui-b* = "koperkapel (slang)", dan is die verband onduidelik.

Wedgwood H 1865-6, *Fry D.P.* 1865-6, *Watermeyer* 1866

Kantkiesery vir of teen Kolb of Dapper was tot dusver min of meer toevallig. Tot 'n werklike geskilpunt, 'n sentrale debatspunt, sal dit by bogenoemde geleerdes ontwikkel.

Deur die bemoeiinge van biskop Trench en sy beywering vir 'n breed-opgesette Engelse woordeboek het daar teen die jare sestig van die vorige eeu in Brittanje hernude belangstelling in die taalkunde posgevat. Toe in 1858 besluit is om die weg voor te berei vir wat die *New Oxford English Dictionary* sal word, is Hensleigh Wedgwood belas met die taak om saam met Malden vir die etimologiese afdeling te sorg. So ernstig het hy sy taak opgevat dat hy met 'n eie woordeboek begin het en van 1858 tot 1865 het sy *Dictionary of English Etymology* verskyn. In sy Inleiding verklaar hy hom as 'n voorstander van die teorie dat die primêre woordeskat opgebou word deur klanknabootsing, en uit die moderne tye haal hy as voorbeeld ook *hottentot* aan. "The first colonists of the Cape of Good Hope," sê hy, "could not fail to be struck with the click which forms so marked a feature of the Caffre tongues, which to a stranger would sound like a constant repetition of the syllables *hot* and *tot*. Hence the natives would be named by their Dutch masters *Hott-en-tots*. Du. en = and".

In 'n lesing voor die Desembervergadering van die Philological Society in 1865 het Danby Fry sy kollega Wedgwood se verklaring van die woord in twyfel getrek op grond van wat Kolb (volgens Medley se vertaling) daaroor gesê het, nl. "It is, as far as can possibly be enquired, their national name, by which they have always called and distinguished themselves." Hy noem verskeie redes om hom aangaande Kolb se geloofwaardigheid gerus te stel sodat hy met vertroue Kolb se uiteensetting aanvaar en Wedgwood se opinie verwerp. Sy konklusie lui:

> "I think, therefore, that we may accept as true the positive statement made by Kolben, after diligent inquiry, that *Hottentot* is not a nickname given by the Europeans to the natives, but is their own 'original national name'" (p.10).

Nuwe argumente het Fry nie aangevoer nie; al wat hy gedoen het, is eintlik om Kolb sentraal te stel. Met hierdie teregwysing het hy Wedgwood uitgelok om te antwoord, waaruit blyk dat die aanval Wedgwood tot op sekere hoogte geskok het, dat hy nie meer so sterk oortuig voel soos eers nie en dat hy ons by wyse van regverdiging van sy eerste bewering 'n kykie agter die skerms gun. In sy verweer verwerp Wedgwood Kolb se stelling nie heeltemal nie, maar toon darem kontroleerbare onnoukeurighede by Kolb aan, bv. dat Bantoe geen klikklanke ken nie. Sprekende hieroor sê hy o.m.:

> "It is obvious how naturally such a sound might be represented by the syllable tot, and certainly the only ground of my conjecture was being struck with the aptitude of the syllables *hot* and *tot* to represent sounds described as a click of the tongue" (p. 14).

Of ook:

> "... It is evident that the name of Hottentot must have been well adapted to mimic the sound of their speech, or the supposition that it was a nickname could never have arisen.
>
> It is an indication of the degree in which the Dutch were struck with the sound of the language that they use the term Hottentot as the type of a man of uncouth speech; *un homme d'un langage extremement obscur ou desagréable,* says Halma. And Father Marin cites, as proverbial, that phrase — 'One could as well understand Hottentot'" (p.13).

Die twee bovermelde lesings is opgeneem as artikels 2 en 3 in die heel eerste deel van die *Transactions of the Philological Society* 1866. In dieselfde nommer verskyn 'n brief (met 'n latere aanvulling) van regter Watermeyer uit Kaapstad waaruit blyk dat hy nie regstreeks stelling teen die klanknabootsende teorie as sodanig inneem nie, maar hom wel heel beslis contra Kolb en pro Dapper uitspreek. Hy val met die deur in die huis en open sy brief soos volg:

> "I have no doubt whatever that Kolb, notwithstanding his elaborate refutation, as he thought it, of the errors of his predecessors on the subject of the name of 'Hottentot,' was wrong, and that Dapper and others, who looked at it as a nickname, given to the nation by the Dutch, were right. In Kolb's time, it had become the name by which they called themselves in their communication with the Europeans; but it is as little a Hottentot word as Kafir is a native word ..." (p. 15).

Nadat hy hierdie stelling neergelê het, kom hy met die bewyse daarvoor voor die dag. Die is van tweeërlei aard. In die eerste plaas ontdek hy dat die reisigers en besoekers tot aan Tachard (1685) almal "Hottentot" as 'n bynaam skyn te beskou, waarskynlik op grond van wat hulle aan die Kaap verneem het, soos Schouten en Nieuhoff. Die rede vir die bynaam is hulle stamelende en klokkende *taal*.

In die tweede plaas herken ons die regterlike manier van benadering. Toevallig is hierdie brief geskryf terwyl hy in sy "Chambers" was, volgens die adresaanwysing, en 'n mens kry by die lees daarvan sterk die indruk dat jy na 'n regter luister wat met toga en bef aan en pruik op die getuienis van twee partye ondersoek en toets. Dit word ten slotte 'n kwessie van geloofwaardigheid, van

betroubaarheid van getuies, ten opsigte van kennis van Nederlands. Daarom dat Watermeyer graag sy lig by Nederlandse skrywers opsteek. Ons haal 'n gedeelte van die regterlike uitspraak aan.

> "Dapper never left Holland ... he was a Dutchman, and is a better authority in Dutch than Kolbe, who was a German; and he asserts that a word like Hottentot was a word in ordinary use in Holland in his day, to signify 'Stammerer'. ...I have no doubt that if a Dutch slang dictionary of the 16th and 17th centuries existed, we should find in it such a word signifying stutterer...Dutchmen themselves would not believe it to have been a word in use in Holland before it was applied to the South African natives, but for the conclusive evidence of such a passage as this in Dapper" (pp. 16-17).

In die aanvullende brief deel hy die proewe van Tindall en Bleek mee waarna reeds verwys is, en verklaar dat ook Bleek hom aan die kant van Dapper skaar.

Dat Dapper se standpunt (soos deur Watermeyer begryp is) seëvierend te voorskyn tree as gevolg van die kantkiesery van die regter, blyk treffend daarin dat Fry 'n tweede artikel skryf en erken dat hy onder die indruk van die Kapenaar se pleidooi gekom het. Hy doen nou afstand van sy begunstiging van Kolb, en al aanvaar hy nog steeds nie die "imitative" verklaring van Wedgwood nie, is sy standpunt meer positief in sover dat hy na bewyse vir die "descriptive" verklaring soek, volgens aanwysing van Watermeyer. 'n Nederlandse "Slang Dictionary" uit die tyd kon hy nie opspoor nie, maar in Kramer se *Dutch and German Dictionary* (Nuremberg, 1719) ontdek hy 'n woord *hortentot* (met 'n *r*) in die betekenis van stamelaar en konkludeer versigtig:

> "In the present state of the enquiry it appears a reasonable and probable suggestion that *Hottentot* (if it was a Dutch word, and not a native name) may have been a variation of *Hortentot*". (p. 25).

Dapper het dus weer gewen!

Terloops wys ons daarop dat dit Watermeyer is en nie, soos hy ons uitdruklik wil laat verstaan, Du Plessis nie wat die eerste die aandag daarop vestig dat sir Thomas Herbert in die vierde druk van sy reis in 1677, dus 'n kwarteeu na die volksplanting aan die Kaap, wel praat van Hatten-totes, maar in die vroeëre drukke die naam nie gebruik het nie en dit in die eerste ongetwyfeld nog nie geken het nie.

Hahn Th 1870 en 1881

Hierdie sendelingseun het Hottentots so goed geken "dass selbst die Hotten-

totten sagten wir bedürften nur noch ihre Gestalt um volkommen Hottentotten zu sein". Hy het onder meer 'n grammatika geskryf: *Die Sprache der Nama* (Leipzig, 1870) waaruit die voorgaande sin gehaal is en waarin hy aangaande die naam verklaar:

> "Dieser Name ist ihr von den Europäern gegeben, wegen ihres eigenthümlichen Sprachidioms, welches in seinem Lautinventar besonders characteristische *faucale und schnalzende* Laute aufweist." (p. 5).

Dat hy hom ernstig met die afleiding van die name *Hottentot* en *San* (vir: Boesman) besig gehou het, blyk nog uit sy lang opstel *Die Buschmänner* in *Globus* (Dresden), deel 18, (1870), nr. 5, en uit die korrespondensie wat hy met geleerdes oor die saak gevoer het. So is daar 'n belangrike brief van eerw. Wuras aan hom oor die herkoms van Hottentot, waarby ons straks kom. Hieruit sal blyk dat Wuras essensieel dieselfde standpunt as Kolb huldig. Op Hahn het dit egter geen invloed gehad nie en hy het konsekwent aan sy vroeëre beskouing vasgehou, soos byvoorbeeld blyk uit sy volgende studie, nl. sy *Tsuni-//Goam* wat in 1881 verskyn het, twee jaar na die datum van Wuras se brief. In dié werk beweer hy o.a.:

> "On account of their curious language, abounding in harsh faucal sounds and clicks, the Dutch called them Hottentots. Hottentot, or Hüttentüt, means in Frisian or Low German a quack; and therefore the old Dutchmen, who were so much puzzled and did not know what to make of such an unheard-of language, more akin to the chat of a parrot than to human speech, called it *Hottentot* i.e. mere gibberish" (p. 2).

Ons weet dat Hahn belese was in die ou geskrifte waaruit hy dikwels aanhaal en bekend was met die beskouings van sy vriend en taalgenoot, dr. Bleek. Ook vir hom was die aangewese weg dus om in Nederlands of 'n ander Germaanse taal te soek na 'n ou woord wat in klank met die naam ooreenkom en in betekenis toepaslik is op die ongunstige indruk wat die inlandse taal op 'n uitlandse waarnemer gemaak het. Dieselfde prosedure het gelykdenkendes voor hom met wisselende uitslag gevolg, net soos ander na hom weer sal doen. Dit word 'n taalkundige soektog. So 'n variant van Hottentot is vir Hahn die meergemelde *Hüttentüt* wat hy in M. Richey se *Idioticon Hamburgense* 1755:101 aangetref het: "Hüttentüt, Schimpfwort auf einen unnützen Artzt, welcher beim gemeinen Mann heisset: Doctor Hüttentüth, die den Lüden dat Water besüth (p. 32)." In *Bremisch Niedersächsisch Wörterbuch* kry hy hieroor die volgende: "Hüttentüt, so nennt der gemeine Mann in Hamburg einen Stümper in der Arzney Kunst", en besluit: "Both remarks evidently show that the word Hütentüt, or Hottentot, means something irregular, something which is out of order, some-

thing extraordinary and confused...." Th Hahn het i.v.m. sake betreffende die Hottentotte as 'n gesaghebbende gegeld, en daar is dikwels na hierdie afleiding van hom instemmend verwys, egter ook afwysend. In feite sluit hy hom aan by Dapper.

Wuras C.F. 1879

In 'n brief aan Th Hahn (deur Maingard in die letterkundige nalatenskap van Hahn gevind) skryf Wuras, die bekende Korannakenner, aan Hahn in Duits (ons ken dit net in Maingard se vertaling daarvan) o.a.:

> "You conjecture that the name 'Hottentot' was given by the Europeans because of their peculiar idiom, etc. You may be right. But my opinion differs from yours in this matter and I may be wrong. The Hottentots, among whom I reckon the Korana, — I mean not the present-day Korana, but the old ones — greatly loved dancing. In the earlier days dancing among the Korana was the order of the day; their dancing consists in stamping with their feet and gesticulating with their hands, while they sing to the time which they beat with their feet. It was approximately a 2/4 beat: *atentaten*. Now I postulate that the Europeans during their stay at the Cape used to hear them sing this 2/4 beat every evening and gave them on this account the name Hottentot" (p. 65-66).

Natuurlik is die Kora, nes die Nama, Hottentotte en die opmerking dus van toepassing op ons probleem. Wuras steun hier nie op ander nie, hy steun op eie waarneming en is selfstandig genoeg om sy opinie teen die van die geleerde Hahn te stel. In sy eie reg is hy trouens 'n persoon van gesag wat 'n betreklik uitvoerige lys Korawoorde saamgestel het en godsdienstige en gewone leerboekies geskryf het waarvan sommige in druk uitgegee is, bewaar in die Grey-versameling.

Olpp J 1884

Olpp, Rynse sendeling op verskeie stasies, hoofsaaklik Namastasies, het 'n lewendige belangstelling in die geskiedenis van die Khoekhoen gehad. In sy *Angra Pequena und Gross-Namaland* 1884:18 lees ons o.a.

> "Die Bewohner des Landes werden insgemein *Hottentotten* genannt, eine Benennung, die vom Plattdeutschen hergeleitet wird. Diese Annahme [nl. van Th Hahn wat dit van "Hüttentüt" aflei] kan ich nicht theilen und bin vielmehr der Meinung, dass es ein abgeschliffener Ausdruck von Hadendoa ist, eines Stammes, den man zwischen dem rothem Meer und dem Nil, innerhalb des 15.-20.° nördlicher Breite zu suchen hat. Dorthin ver-

> lege ich... die Stammsitze der gesammten braunen Race in Südwest-Afrika und nehme an, dass sie verdrängt, stets weiter in diese Gebiete vorgeschoben wurden''.

Binne die konteks van ons verklaring [nl. dat Hottentot uit die teks by die dans kom] is Olpp se opmerking etnonimies net interessant as nog 'n afwyking.

Vercoullie J 1909

Hierdie paragrafie is boeiend as voorbeeld van hoe daar soms ''gesoek'' kan word langs weë wat tot nêrens lei nie. Vercoullie se uitgangspunt was *tot* vir ''iets kleins'', bv. vir 'n kind (net soos o.a. ook in Engels), waarvan hy dan 'n *hottentotter* en *hottentot* maak, al is 'n Hottentot 'n volwasse wese. Die artikel kom uit 'n blad wat eers moeilik op te spore was, geskryf deur prof. Vercoullie wat deur sy etimologiese woordeboek van Nederlands ook in Suid-Afrika 'n aanhang gehad het. Die aanwysing kom van prof. J.L.M Franken van Stellenbosch. Hy skryf:

> ''Hierby aantekeninge oor *hottentot* uit die kladskrif van my dissertasie. Dit bespaar jou die moeite om Vercoullie se afleiding self op te spoor:
>
> ''De aanhaling van afleiding in NWB en Skeat ... heeft Vercoullie er toe geleidt de oorsprong en betekenis van dit woord nader te onderzoeken. Zie *Bulletin de l'Acadêmie Royale de Belgique,* A° 1909: ...Dat echter hottentot betekent klein ventje staat vast. Het is immers een verdubbeling (cf. hocuspocus, harrewarren, hillebillen, hotsebotsen) van tot dat verwant is met *toot, teut,* uiteinde, spits, en nu nog heel Vlaams-België door bepaaldelik in de vorm *totje,* un petit bout d'homme, gebezigd wordt. Zie Joos, Cornelissen en Vervliet *totter,* klein persoon, Wa' kleinen totter is me da'! Maar wat ze niet zeggen, is dienovereenkomstig *hottentotter,* 'verneukeld persoon'''.

Hesseling D.C. 1916

Toe ons geprobeer het om vas te stel wat Dapper presies gesê het, het ons Hesseling se regstelling van die wanlesing van Dapper se verstrengelde sin aangehaal. Ons noem hom hier nou net ter wille van die chronologie. Hy vorm 'n keerpunt. Hesseling het die tydsfaktor primêr gestel. *Hottentot* as volksnaam kom nie van *hottentot* in die sin van ''hakkelaar'' nie, maar dit is net andersom deurdat hulle daar in Amsterdam (Nederland) vir 'n ''hakkelaar'' gaan sê het *hottentot,* n.a.v. die taal van die Kaapse Hottentotte. Die naam [en die woord]

is oorspronklik afkomstig van die Kaap, nie van Amsterdam nie. Hy is Hottentots, nie Hollands nie.

Du Plessis J. 1917 en 1932

Met prof. J. du Plessis keer ons terug na Suid-Afrika en sal voortaan hier bly. Op die 15de jaarvergadering van die South African Association for the Advancement of Science (S_2A_3), gehou op Stellenbosch in 1917, het hy 'n referaat gelewer oor *Origin and Meaning of the name 'Hottentot'.*

In die eerste helfte van sy betoog verwerp hy die afleidings van Wedgwood (1865), Fry (1866) en Hahn (1881), en komende by Dapper se uitspraak wat hy "the onomatopoetic explanation" noem sonder om dit as sodanig reguit af te wys, voer hy vlugtig aan dat Dapper nie gesê het dat *Hottentot* van 'n Nederlandse woord vir hakkelaar afkomstig hoef te wees nie, maar dat hy eerder 'n vergelyking gebruik het. In 'n ander verband stel hy die tydsfaktor so voor:

> "My other objection to the proposed explanations is that they place the cart before the horse; in other words, they explain the more ancient by the more recent, instead of vice versa" (p. 190).

Hy handhaaf dus dieselfde opvatting hier as Hesseling, al stel hy dit by Dapper nie ewe duidelik nie.

Die hoofskottel is die poging om 'n "more probable explanation" te gee as die klanknabootsende van Dapper en Arbousset. Op soek daarna haal hy eers uit die beskrywings van 'n paar reisigers uit die tydperk na 1652 aan (Tachard, Ovington, Dampier, Leguat, Beeckman, Kolb) en besluit dan:

> "We see then that the earliest evidence strongly favours the supposition that the name Hottentot was not a term imposed upon the Cape natives, but a term derived from them; and that the word had some connection with their ceremonial dances, and perhaps also with the greetings they employed towards each other and towards strangers" (pp. 192-3).

Dit vorm die kern van sy teorie. Du Plessis soek gevolglik bewus na 'n woord wat (i) Hottentots van oorsprong is; (ii) deur die Hottentotte by hulle danse gebruik is, meer bepaaldelik by seremoniële danse; en (iii) as begroetingswoord kan dien. Hy gaan dus eers deduktief te werk, dan induktief.

So 'n woord is vir hom *Hettie-hie,* die naam van 'n in-wyse held wat die mensdom van die bose red en daarom religieus vereer word. Die naam en 'n gepaste vereringsdiens word vir ons die eerste keer meegedeel in die *Daghregister* van

Van Riebeeck o.d. 7 September 1655. Du Plessis reken dat hieruit, waarskynlik nabootsend en daarom die vervorming, kon onstaan het *Ottentoo* of *Hottentoo*, soos die naam in die *Daghregister* opgeteken is. Hieruit het die latere *Hottentot* ontwikkel. Dus: *Hettie-hie*, daaruit *(H)Ottentoo*, daaruit weer *Hottentot*.

Deur die noodsaaklikheid om 'n term te vind wat aan sy deduksies beantwoord en tegelykertyd taalkundig met die vorm *Hottentot* heeltemal verenigbaar is, het Du Plessis die studie in nuwe bane gelei. Omrede van die spekulatiewe moontlikhede het dit gevare ingehou, soos ons straks byvoorbeeld by Brinton en Maingard sal sien.

Weens die geforseerdheid van sy verklaring was Du Plessis nie heeltemal in sy skik met sy vinding nie. Die probleem het hom daarom ook nie losgelaat nie. Deur voortgesette raadpleging van ou geskrifte het hy uiteindelik 'n gelukkige vonds gemaak wat van betekenis is en netjies in sy teorie ingepas het. Die vonds is die verskyning van die woord ***hautitou*** as begroetingsterm soos meegedeel deur De Beaulieu in 1620. "Their common salutation on meeting us is to dance to a song, of which the beginning, middle and end is Hautitou." Dat hierdie ***hautitou*** en *(H)Ottentoo* dieselfde is, kan aangeneem word, trouens, word algemeen aangeneem.

Die ontdekking hiervan was vir Du Plessis aanleiding om die onderwerp opnuut te behandel, hierdie keer in 'n lesing voor die S_2A_3 in sitting te Durban (1932). In die lesing neem hy ook kennis van Hesseling se artikel.

Met hierdie lesings het Du Plessis die belangstelling baie sterk geprikkel en verskeie penne in beweging gebring. Enkele hoogtepunte word genoem.

Maingard L.F. 1934 en 1935

Prof. Maingard sê dat Du Plessis hom in 1917 nie oortuig het nie, in 1932 wel, m.a.w. teen *Hettie-hie* as grondslag het hy besware gevoel, teen ***hautitou*** nie. Maar hy het in 1932 al gewonder of ***hautitou*** by De Beaulieu nie dalk 'n skryffout vir ***hantiton*** was deurdat die drukker per abuis die ***n*** as 'n ***u*** voorgestel het nie.

> "This possibility was suggested by the similarity between *hantiton* (which, being in the French spelling, would be represented phonetically by hã̄titʊ̄) and tʊtʊtɑ, the refrain heard by the reviewer in the songs of the Bloemhof Korana" (p. 109).

Hierdie vermoede het hom, 'n vooraanstaande kenner van die Korana, bygebly en word later nie net herhaal nie, maar met verstrekking van nuwe gegewens breedvoeriger uitgewerk in 'n artikel oor *The origin of the word "Hottentot"*,

wat verskyn het in *Bantu Studies*, jg. 9 (1935).

Hy benadruk nou die waarskynlike prioriteit van die vorm *Ottentoo* vir die volksnaam. As *Ottentoo* sou die oorspronklike Hottentotse woord wat as "songburden" refreinmatig of iteratief gesing is, die taal van die Blankes kon binnegedring het. Hieruit het die "latere" variante en die finale norm kon ontwikkel.

Met kennelike ontdekkingsvreugde voer hy as deurslaggewende bewys vir sy vermoede die brief aan wat Wuras in 1879 aan Hahn geskryf het. Daarin staan dat die ou Korannas by hulle dans op 'n maatslag van ongeveer 2/4 gesing het: *ãten-tãten*. Dit is inderdaad byna identiek met *hantiton*, die Franse *h* stom en die *-on-* as 'n middellae genasaleerde *o* uit te spreek, net soos die *a* by Wuras ook nasaal gekleur is:

> "With the discovery of this document which confirms unequivocally my views, I have no occasion to change my position of 1932 ... On the contrary, there is every reason to believe that the solution offered here is final" (p. 66).

Dit lewer egter geen bydrae aangaande die betekenis van *Hottentot* nie, en dra niks by tot die vraag hoe die genormaliseerde vorm *Hottentot* tot oorheersing gekom het nie.

Brinton W. 1943

Die soektog na 'n verklaring langs die weg wat Du Plessis gebaan het, het 'n curiosum te voorskyn gebring wat ons ter wille van die amusantheid daarvan kortliks wil noem. Dit is nooit gepubliseer nie en die manuskrip is te raadpleeg in die Parlementsbiblioteek, Kaapstad.

Mnr. Brinton leun swaar op Theal en Du Plessis. Uit Theal toon hy aan dat die Engelse gedurende die eerste 40 jaar of so van die sewentiende eeu met die Hottentotte minstens net so dikwels in onderhandeling was as die Hollanders. Die Hottentotte het voldoende geleentheid gehad om kennis van die Engelse taal en gewoontes op te doen. So weet ons dat Coeree 'n halfjaar in Engeland gebly het en dat hy en later Herry gebroke Engels gepraat het.

Du Plessis het vir Brinton die belangrikheid laat besef van *hautitou* en *(H)Ottentoo* as grondslag van 'n nuwe teorie, vorme dus wat nie op 'n konsonant uitgaan nie, soos "Hottentot" wel doen, maar wat op 'n vokaal *-oo* eindig. Nog belangriker vir hom is die mededeling van De Beauleiu en ander dat

hautitou of variante daarvan deur die inboorlinge by ontmoeting as 'n groetwoord gebruik is.

Met hierdie feite voor oë betoog Brinton dat *(H)Ottentoo* ontstaan het uit die Engelse begroetingsformule "How-do-you-do?" of 'n wisselvorm daarvan. Uit "How-do-you?" of "How-dye-do?" byvoorbeeld het Herry in gebroke Engels iets gefraseer soos "Ottentoo?", en met dié vriendelike uitlandse groet die uitlander Van Riebeeck in 1652 verwelkom. Van Riebeeck het nie beter geweet nie en dit as die volksnaam aanvaar en bewaar.

> "I have the firm conviction that any person who approaches the problem in issue with an open mind will be forced to the conclusion that the explanation offered here in this paper is supported by a survey of the circumstantial evidence based on the historical events of the past, which justifies its acceptance in preference to any previous theory advanced."

Lehman F.R. 1945

Hierdie artikel oor *"Die naam 'Hottentot' (metode van navorsing)"* verteenwoordig 'n ruspunt. Lehman staan geen bepaalde teorie voor nie. Hy werp 'n terugblik waarin Du Plessis as rolbesetter te groot figureer, en hy dui weinigbelowende aspekte vir nader ondersoek aan, bv: is die groet *ktouka acqua* nie dalk tot *ottentoo* verdraai deur die Blankes wat die inboorlingwoorde gebrekkig uitgespreek het nie (pp. 67-68)? Ook op die teorie van foutiewe uitspraak berus sy ander gissing, nl. dat *Hottentot brokwa* eintlik begryp moet word as: *Hollander* (gee ons) *brokwa,* d.i. brood, m.a.w. *Hottentot* is 'n uitspraakvariant van *Hollander* (p. 70), 'n verklaring wat hy foneties moontlik ag. Ek haal 'n paar van sy verdere vermoedens woordeliks aan:

> "Die moontlikheid is nie by voorbaat uit te sluit dat 'n Maleise woord soos 'orang outang' (in die sin bosmens) as gevolg van die Hollanders se betrekkinge met die Ooste deur hulle na die Kaap gebring is voor die nedersetting en sodoende die taal van die Hottentotte binnegedring het nie; hulle kon die woord met klankomsetting oorgeneem het, en die Hollanders kon die omgevormde woord weer van hulle terug ontvang het" (bl. 70).

Of:

> "Al wat dan oorbly, is om aan te neem dat die eerste koloniste of ander europese besoekers 'n willekeurige klankbeeld gevorm het, omdat hulle gemeen het dat hulle wesentlik hierdie klank of 'n soortgelyke klank, veral die klikklanke, waargeneem het in die spraak van die inboorlinge. Dan was

> die Blankes sowel as die inboorlinge aandadig aan die vorming van die latere 'ottentoo''' (bl. 73).

Die skrywer het ons nòg ten opsigte van metode, nòg in verband met 'n werklike verklaring gehelp; die verdienste van sy opstel lê daarin dat hy die lesers laat twyfel of die "finale oplossing" reeds gevind is en hulle aanspoor om maar nog te bly soek.

Jeffreys M.D.W. 1947

Dr. Jeffreys gee eintlik net 'n aanvulling by Du Plessis en Maingard wie se verklarings hy prinsipieel aanvaar. In die geval van naamgewing aan volke onderken hy patrone ("patterns") , bv (a) volke noem hulleself *mense* in hulle eie taal en dit word die algemene naam vir hulle, vgl. *Khoi-khoin* ("mens van mense"); en (b) die volksnaam is soms van die tipe: "Ek sê", of word uit 'n groepterm herlei; die naam *Krumen* kom sogeseg uit *Good morning* (p. 164).

Hy onderskryf die verklarings van Du Plessis (*Hettie-hie* en *hautitou*), Maingard (*Hantiton*) en Wuras (*aten-taten*) m.b.t. hulle algemene strekking.

> ".....What is plain is that Hottentot is also a nickname based on a recognised African system of naming tribes by a trick of speech, and that both the names for this people, given by themselves [verstaan : *Khoi-khoin*] and others [verstaan: *Hottentot*], fall into a well-defined system of tribal naming" (p. 165).

Goodwin A.J.H. 1952

Dr. Goodwin benader die vraagstuk uit 'n splinternuwe hoek, nl. as volkekundige. Ook hy kies die vorm *Ottentoo* tot uitgangspunt en formuleer sy standpunt soos volg:

> "Yet what more natural than that an early ship may have spoken of 'Otegno's people'? Otegno (or Otegnekhuma with various spellings) is the second son of the fat Capeman chief Gogoswa. As the Nama and other tribes give the father's name to the daughter, and the mother's name to the son (with perhaps a numeral, and the correct gender ending) it follows that Otegno's mother was the daughter of a previous Otegno, etc.
>
> Riebeeck applies the term Hottentoo first (avowedly following Herry's lead) only to the people of the Peninsula (Otegno's people) in contrast to the 'Saldanhars' of the Swartland to Saldanha Bay. In course of time he extends it to include both these groups, but he excludes those living beyond

> the Great Berg River. These he calls the 'real or true Saldanhars'. After the introduction of the orthography of 29 October 1657 and under the influence of native informants he vaguely extends the term to include those inland tribes accepted by the Cape tribes as having a way of life and language similar to their own'' (p.4).

Goodwin het sy teorie nog nie stewig gemaak nie. Heel tereg het hy dit in die vorm van 'n vraag gestel. Die essensiële staan los sonder steun daarvoor uit die gedokumenteerde geskiedenis self. Dit is verder direk in stryd met party feite wat reisigers ons meedeel en daarby is deur hom taalkundig nog geen versoening tussen *Otegno* en *Ottentoo* bewerkstellig nie.

Frey K 1958

> In 'n reeks praatjies wat onder die titel *Die Nie-Blanke volkere van Suidwes-Afrika* deur die SAUK uitgegee is, vertel die bekende gesaghebbende Karl Frey in sy geselsie oor die Namas die volgende (1958:12) ''Die Hollanders het die geel-bruin mense wat hulle in 1652 by Tafelbaai gekry het, die naam 'Hottentotte' gegee. Die mense van vandag vra hulself af: 'Wat beteken hierdie snaakse naam?' Daar is al verskeie verklarings gegee, maar net die een blyk bevredigend te wees, naamlik die vermoede dat dit oorspronklik 'Hot en Haar' beteken het, naamlik, mense wat van een plek na die ander getrek het, nou hier was, nou daar, of met betrekking tot hul geestelike geaardheid, wat onbestendig van karakter was, nou so en nou anders''.

Terugblik en Samevatting

Daar is nog etnonimiese aspekte waarna ons sal moet kyk. Ons doen dit onder aparte hoofde. So sal ons nog moet kyk na die gebruiksveld van *Hottentot* waarby onder meer sosiologiese oorwegings en politieke houdings bepalende faktore is binne sekere tydperke. Sommige heel spekulatiewe stellings het ons ook reeds teëgekom, stellings met etnonimiese raakpunte, bv. of die oorspronklike tuisland in die Bybellande gesoek moet word, in Noordoos-, Noordwes- of Sentraal-Afrika, ens., dus of die naam *Hottentots* nie oorspronklik Hebreeus, Fenisies, Egipties, Hamities, Berbers ens., kon gewees het nie. Die onderwerp aangaande die herkoms en betekenis van *Hottentot* is feite wel heel eenvoudig maar is heel kompleks gemaak. Hoe veelkantig dit gemaak is, het o.a. geblyk uit die antwoorde wat geleerdes en belangstellendes gegee het. Die antwoorde wat ons as voorbeelde uit hulle werk saamgebring het, is inderdaad 'n breukdeel van wat gepostuleer is. Daar is bv. geen sitate uit standaardwoordeboeke en ensiklopedieë aangehaal nie. Vir ons bloemlesing het ons ons beperk tot ''antwoorde'' wat

verteenwoordigend is van verskillende gedagterigtings, patrone, waarnemings, houdings e.s.m., en wat 'n goeie mate van selfstandigheid (en geloof) laat blyk het. *Hottentot* as versamelterm maak dit verder ook nodig om na te gaan watter tale/dialekte daaronder van tyd tot tyd ingesluit is of uitgesluit geraak het, en hoe daar 'n naamstryd oor 'n samevattende of oorkoepelende term ontstaan het, en wat die stand tans is.

HOUDAMA kyk **OUDAMA**

HOUKHOEN/HOUKHOIN ens. kyk **HAUKHOEN**

HOUSWAANAS, HOUZOUANAS kyk **OESWANAS**

HOUTUNKWAS

Van Riebeeck 1660 in *Daghreg.* 1957:3/310 "... de natien die noch verder Noortoostwaerts aff woonen, [en] ... de Hamcumquas ... onderdanigh sijn, genaempt de ... Houtunquas ... dachaplanters ende rijck van bestiael, ende volcq op vaste plaatsen ... woonende, ... ná 't welcke de Choboquas ofte 't volcq van Monomatapa soude volgen ..." In hoofsaak, meestal woordeliks, dieselfde in Van Riebeeck se *Memorie* 1662, vir sy opvolger Z. Wagenaar, vgl. BKD 1/34-5.

Le Roux HJ 1945:149 "Die Outeniquas. Die laaste van die werklik bestaande stamme, in oostelike rigting, waarvan Van Riebeeck voor sy vertrek gehoor het, was as die 'Houtunquas'..."

Goodwin AJH 1952:90 "The *Houtunqua* are obviously the Houteniqua or Outeniqua..."

Le Roux neem sonder beredenering aan dat *Houtunquas* en *Outeniekwas* dieselfde naam is. Goodwin sê dit is "obvious". Die ooreenkoms is groter as ons uit die dokumentasies merk dat die spelling van die stamvolk se naam gedurende die agtiende eeu oorheersend 'n *H-* vooraan het, vgl. die opgawes by **OUTENIEKWAS.** Dan is daar seker 'n mate van regverdiging vir die gedagte dat Van Riebeeck se skrifbeeld 'n benaderde weergawe van Herry se moontlik foutiewe uitspraak van 'n gehoorde naam is van 'n stam wat hy, Herry, persoonlik nog nie ken nie, soos hy duidelik vertel. *Houtun(i)quas* en *(H)Outeniekwas* is inderdaad op die oog af bymekaar te bring.

Hierteenoor stel ons wat Van Riebeeck in betreklik vae terme meedeel, soos hy dit met Herry as tolk en tussenganger van Sousöa (kaptein van die Chainou-

quas) verneem het. Die Houtunquas woon "noortoostwaerts" van die Kaap af, ánderkant die Hamcumquas, tussen die Hamcumquas en die "volcq van Monomatapa". Merkwaardig is dat hulle wat "Hottentoos" is volgens hulle matjieshutte, "ook so gecleedt ende gesmeert", "op vaste plaatsen...woonende" is, d.w.s. nie soos die Kaapse Khoekhoen aan die rondtrek is nie. Die Houtunquas het duidelik aan die noordoostelike periferie van Khoekhoenland gewoon, daar waar Khoekhoenland en Monomatapa bymekaarkom. Die Houtunquas was in die sone wat die oorgang tussen die twee gebiede vorm, tussen die Geel en die Swart volkere. Binne hierdie sone was die Houtunquas blykbaar in vreedsame naasbestaan met hulle Swart buurvolk(ere), immers, hulle was welvarend, ryk aan vee, en as daggaplanters was hulle geheg aan hulle woonplekke, sodat daar geen rede was om van hulle woonplekke en daggaplantasies te verskuif nie.

Die probleemvraag is nou: *waar* is die sone waarvan gepraat word deur Van Riebeeck se segsman? Tirion gee op sy kaart (van 1710 of van 1760?) 'n "Houteniquas Natie" aan in "'t Land van Natal", suid van "'tLand en 'tRyk Inhambane", en bewoon deur "De Kaffers". As die Houtunquas 'n hokvaste volk was, dan is dit wel seker dat hulle nie honderde en honderde kilometers ver sou getrek het na die gebied tussen die Brak- en die Keur(e)boomsriviere aan die kuskant van die Outeniekwasberge nie. Die Houtunquas, so ver noordooswaarts en bowendien gelukkig daar, sou waarskynlik opgegaan het in die naburige Swart nasies, vgl. Harinck 1969 se studie.

Aan die anderkant, as die Houtunquas se sone te vind is waar die Xhosas en aanverwante Swart volkere reeds was, dan is hulle plasing in Outeniekwasland nie ondenkbaar nie. Die vraag is o.i. nog oop. Is die Houtunquas net Outeniekwas, dan is die vraag na die betekenis van hulle stamnaam opgelos, indien hulle verskillende stamme is, dan is daar nog 'n etnonimiese taak om weer bekyk te word.

HOYMANS, HOOYMANS

Smith A. 1835 in VRV 21 1940:284 "Uithalder, a Hottentot, who always lived between Hangklip and Lagullas where there were Hottentot kraals so late as the taking of the Cape. The name of his tribe was Kaya or Hoyman Hottentots. They lived also in Hottentot Holland and Houtniqualand. Keis was the chief of the Hoyman. Also Zwartland near Zout River was inhabited by the Hoymans. Sly was a Hottentot Corporal belonging to Keis and he lived near Cape Town. Captain Keis used to live in the Castle during the Dutch time". Aldaar 288: "The Hoymans were also called *quaikuip*, but this word appears to be used as a general term to indicate all of that

class of people. Each tribe there has its separate title. The Hoymans extended in old times to near the Camptoos River and as far as the Oliphants River''. Aldaar 292. ''The Hottentots that used to live about Graham's Town were called Gnutumah, with longer and finer hair like tow. [They] were driven by the Caffers to the Hoymans about 30 years ago''.

Dit wil voorkom of die Hoymans 'n belangrike stam was, en mens kry die gevoel dat hier 'n stam is wat ons moet kan identifiseer. Immers, kapt. Keis ''used to live in the Castle during the Dutch time'', en sy volk het in die vroeë jare in Hottentots-Holland gewoon. Ons behoort die kaptein en stamgenote dus te ken. En ons kan, meen ons, inderdaad die deur kry waarop die sleutels goed pas.

Die Hoymans het 'n ''Kaapse'' tydperk geken, en toe volg die diaspora, 'n verspreiding tot in Outeniekwaland, en nog verder ooswaarts tot by die Gamtoosrivier en noordwes tot by die Olifantsrivier, d.i. die Olifantsrivier wat deur die distrikte van Uniondale, Oudtshoorn en Calitzdorp in die Gamka vloei en dan die Gourits word. Dit is moontlik dat 'n deel van die groep ook in die Swartland was: in die distrik Malmesbury is trouens 'n Soutrivier.

Al is baie feite vaag en skemeragtig, en al is party geteleskopeer, kan ons tog die algemene gang onderken en kan ons 'n winspos vasstel wat die geskiedenis betref. Ons moet in aanmerking neem dat dr Andrew Smith 'n eie soort verengelste spelling vir vreemde name gehad het, en dat sy navraag in 1835 plaasgevind het oor 'n tydperk wat ver in die verlede lê, 183 jaar na Van Riebeeck se landing. Uit die verband kan mens aflei dat sy segsman Willem Uithaler is wat homself aandien as 'n ''Hoyman Hottentot''. Hy was iemand ''who always lived between Hanglip [vandag Hangklip] and Lagullas [vandag, na ons meen, Kaap Agulhas].'' Hy was lid van die Cape Mounted Riflemen en na hy met pensioen afgetree het, het hy hom vir sy ideaal van 'n onafhanklike Hottentotse nasie onder sy leierskap beywer en aan (mislukte) opstande deelgeneem. So is 'n beloning van £1 000 uitgeloof aan wie ook al vir Uithaler lewend of dood uitlewer. Hy is in 1865 oorlede. Wat Uithaler oor die beweging van die ''Hoymans'' meegedeel het, is vir ons belangrik en nuut. ('n Foto van Uithaler in Smith 1975:105).

Die hoofman van die Hoymans op 'n tyd was *Keis*. Die *-s* is 'n merker van die fem., en kán dus nie 'n Khoekhoense kapteinsnaam wees nie. Dit kan wel sy Hollandse naam wees, en ons meen dat Smith se *Keis* gelees moet word as *Kees*. Dat 'n Kees in die Kasteel gewoon het, kan ons dokumentêr nie vasstel nie. Onder hom was 'n korporaal Sly. Kirby 1940:284 vra in 'n voetnoot of dit dalk staan vir ''Slier'', van wie ons niks weet nie. Blykbaar was Kees dan iemand wat 'n eie lyfwag aangehou het, volgens Uithaler. Die geskiedenis ken wel 'n

Kees wat 'n aanhanger van Gonnema was, "who pastured much of his cattle" (Elphick 1977:129), en wat onder verdenking was dat hy die Kompanjie se gesag ondermyn het. Seker is dat Kees 'n noue verband met Gonnema gehad het en moontlik het hy as sy ondergeskikte in die veehandel Gonnema se belange aan die Kasteel behartig. Hoe ook al, sy verbintenis met Gonnema plaas hom in die vroeë tyd, sê so van 1666 af, en dan was Kees as verdagte ook betrokke by die begin van die Tweede Hottentotse Oorlog (1673-77), 'n oorlog waarin Gonnema sentraal gestaan het. Dit lyk of mens die stelling kan maak: Wie in party opsigte "Gonnema" sê, sê ook "Kees", natuurlik *net* m.b.t. hierdie kapt. Kees.

Kees se mense het meer as een naam gehad: "Kaya Hottentots", "Hoyman Hottentots" en *Quaikuip*. Die laasgenoemde naam "appears to be used as a general term to indicate all of that class of people", m.a.w. *Quaikuip* is eerder die volksnaam as die stamnaam. Dit is goed gesê: *Quaikuip* is immers Smith se spelling vir **KHOEKHOEB** soos hy dit by Uithaler gehoor het.

Maar wat is *Hoyman* of *Hooyman* (wel verengelste spelling vir Afr. *Hoeiman*, soos party matrikulante *moeilik* spel as *mooilik*)? Ons meen dit is gewoon 'n wisselspelling van Smith vir *Goeiman*, afkomstig van *Gonneman*. Die spelling *Ho(o)yman* het ons nog net by Smith gevind, eerstens vir 'n groep inboorlinge toe hulle nog as stam in Hottentots-Holland gewoon het (kyk Uithaler), en in 1835 ook nog verder vir sekere persone in en om die breë gebied rondom Griekwastad waar Smith toe was. Dié persone het die ou stamnaam as familienaam oorgeneem.

Die belangrikstes onder hulle was Jan en Gert Ho(o)man, soms met een *-o-* gespel, soms met *-oo-*. "Old Piet Hoyman" (Smith 1919:199) was blykbaar die paterfamilias destyds van hierdie vooraanstaande sibbe. Jan Hoyman word beskryf as 'n "Bastard residing in the capacity of schoolmaster" (aldaar 176). Hy is opgelei deur die Londense Sendinggenootskap, en was ryk aan vee, en 'n neef van Waterboer (later is Jan tereggestel). Gert Hoyman het sy eie kommando gehad en het op 'n keer saam met Jan Bloem geveg. Hy is deur Moselekatse se een strafkommando gedood, net soos Hans en Jantje Hooyman [so gespel].

Hier het ons nou in die uitgawe van Andrew Smith se *Journal* vir die Suidafrikaanse Museum (1975) 'n vir ons besonder betekenisvolle inskrywing by *Gert* in die *Index* wat die teksversorger William F. Lye daarvan gegee het: "Goeyman, Gert (also rendered Girt Hoyman. Bergenaar leader". In Kirby se teks van Smith se *Diary* kom alleen die spelling *Hoyman(s)* en enkele kere ook *Hooyman(s)* voor, in Lye se transkripsie van die teks vir die *Journal* kry ons ook die vorm *Goeyman* wat hy eerste stel (vgl. 311) en wat blykbaar nou die voor-

keurvorm beskou word, altans by "Girt Hoyman". *Hoyman* en *Goeyman* is wisselspellings by Smith. *Goeyman* sluit ook duidelik aan by ander variante spellings van die naam wat die volgelinge van kaptein Gonnema vir hulle toegeëien het. Ons verwys na die artikel **GONNEMAS.**

Dit kom in kort hierop neer. Die stam wat die rykste aan mense en vee in die nabyheid van die Kasteel was, was die Cochokwas ("Smalwange"). Hulle het onder twee kapteins gestaan, Oedasoa en, ooswaarts van hom tot aan die Hottentots-Hollandberge (soos by Uithaler), Ngonnomoa, deur die Hollanders die "Swarte Kaptein" genoem omdat hy sy gesig met roet swart besmeer het, maar sy Khoekhoense naam het ook die element "swart" in die lid *Ngo-* gehad, in Nama *≠nu.* Die moeilike naam het in die amptelike dokumente gestabiliseer geraak as *Gonnema.* In die volksmond het dit egter in 'n Hollandse rigting verander: die *-ma-* het oorgegaan tot *-mans,* die *Gonne-* het oorgegaan tot o.a. *Goede-* (vgl. *Goedemans Kraal,* naam van 'n plaas naby Greys Pass) en *Goeye-* (vgl. Wikar 1779 se omskrywing van "Claas Barend, zijnde een Goeyeman Hott. uyt 't boovenland"). Terloops, *Cochokwas* (met uitgang *-kwas*) het weer verhollands tot *Cogmans,* in bv. *Cogmanskloof,* en tot *Koekemans.*

Wat dit *H-* van *Hoyman(s)* betref teenoor bv. *Goeyman:* of Smith vir dié spelling verantwoordelik is, weet ons nie. Het Uithaler dit soms werklik só uitgespreek? Ons weet dat Ten Rhyne 1673 in Latyn die stamnaam gespel het as *Honnima,* dit is egter 'n skaarse uitsondering. Miskien moet ons aanneem dat Smith die anlaut onduidelik gehoor het.

Die lid *Hoy-* of *Hooy-* is dan klaarblyklik op te vat as die wisseluitspraak van die *Goey-* in Smith se spelling. En die lid *Goey-* is wel te sien as die Afr. bystuk van die Ndl. *Goede-* in *Goedeman(skraal),* wat almal teruggaan op bv. *Goenje-* of sy variant, m.a.w. die ontwikkeling van *Goenje-* of aansluitende variant van *Gonnema* af is in die rigting van volksetimologie en verafrikaansing, en vleiend van strekking.

Oor Uithaler se bydrae tot ons kennis van die moontlike trekrigtings vgl. **GONNEMAS.**

HUA(BERGDAMA)

Krenz 1972:5 "Die //Hua durchstreiften und bewohnten das Flussgebiet des Huab bis zum Grootberg".

Krenz onderskei en benoem die Namidaman (of Damaras in die Namib) volgens hulle jaggebiede soos hy dit self waargeneem het of van ou Damaras ver-

neem het. Hierdie afdeling het hulle naam van die //Huabrivier gekry, van sy monding op 2013 CD noordooswaarts op tot by Grootberg 1914 CB. Die //Huab beteken die "rivier (uitgedruk deur die *-b* van die ml. ekv.) met (baie) bogte/kronkelinge" (Nienaber-Raper 1980:423).

HUDAMAN

Budack 1969:230 "(Es) muss eine Gruppe van Menschen erwähnt werden, die man in Südwestafrika 'namasprechende Hereros' nennt. Es handelt sich bei ihnen um Nachkommen von Kriegsgefangenen der Kxoe-kxoen, die im Süden des Landes sesshaft geworden sind. Sie sprechen zwar die Namasprache, sind aber in vieler Hinsicht als eigenständige ethnische Einheit anzusehen. Im Südosten des Tses-Reservats...leben sie als geschlossene Gruppe ... [Na verarming van hulle meesters het hulle op die kopermyne en op plase suid van die Oranjerivier gewerk en later weer noordwaarts oor die Oranjerivier teruggekeer.] Die Kxoekxoen nennen sie u. a. *!Garin* (Oranjeleute) [die *-n* is die merker van die mv. gemeenslagtig by *!Garib*, die Namanaam vir die Oranjerivier] ... Andere Bezeichnungen sind *Nama-daman* und */Hû-daman*. Der letztere Terminus spielt darauf an, dass die namasprechenden Ova-Herero lange Zeit bei den Weissen (*/Hûn*) gearbeitet haben"

Hier is dan 'n stambewuste groepie Herero's wat nie Herero praat nie, soos die ander Herero's met die byname van Bees-, Vee- of Vlakte-Damaras, maar wat Nama praat, net soos die swart Negergroepe met die bynaam van Bergdamaras. Historiese, geografiese en ekonomiese kragte het hulle daartoe gebring dat hulle hulle moedertaal laat vaar het, maar hulle nasionale verbondenheid het hulle in hulle diaspora andersins nie heeltemal ontrou geword nie. Vir die lid */Hû-* in hulle naam kyk ook **HûNA**, */Hûna* beteken letterlik "Baardmanne" en is een van die name van die Khoekhoen vir Blankes.

HUEIEIS kyk **HOEKINGEIS**

HUIKHAUAS kyk **HEIKHAUAS** by **KHAUAS**

Hahn 1/1901:38 "/Khauäs...die früher in der Goudini und Breede Rivierthale bei Worcester wohnten und dann 1815 nach Grossnamaqualand gingen, sie bestanden aus 1. Hui-/Khouäs von Berseba und 2. Gei-/Khouäs von Gobabis..."

Elders word Goliath se tak op Berseba aangegee as */Hei-/Khauas* en die */Hei* vertaal as betekenende "Vaal". Th. Hahn spel die eerste lid hier nou as *Hui*, hoewel hy met die ander spelling bekend was en dit in 1879 self gebruik het. Klaarblyklik wil hy dit nou dus nie met "vaal" vertaal hê nie, maar wel met "help, bystand verleen" (Kroenlein 1889:176). Eintlik moes Hahn ons gehelp het om hierdie betekenis toepaslik te maak.

HUNA kyk oor **HONQUEKWA** en **ONKEY**

Wuras 1858 in BS 3 (1929):290 "It seems that the !Korana and the Cape Hottentots visited each other after their separation; for before any white man came among the !Korana they had heard from their friends [die Kaapse Hottentotte] that the /Hûna ---the white men--- had come over the sea and fought with them. When the first white men came amongst the !Korana they gave them the same name..." [Wuras se klapklanke is orals getranslitereer].

Ons gee net een aanhaling in die vorm wat Ou-Kaaps en Koranna dek en ook Nama, vir Nama vgl. Kroenlein 1889:178 */hûb* vir "der weisse Mann, der Europäer (sintemal er einen langen Bart hat), von */houb*". Die *-na* van */Hûna* is die mv., die *-n-* is die merker van die gemeenslagtigheid in die mv., en die *-a* is die objekskasus. Die betekenis is dan die "behaarde (in die aangesig)", die "bebaarde". Vir die Khoekhoen was die huidkleur (vgl. **URIKHOEN**) en die bebaarde gesig bepaald die opvallende liggaamlike kenmerke van die vreemde oorsese skepelinge, en as sodanig was dit onderskeidend genoeg vir naamgewing. Vir wisselvorme vgl. die bespreking onder **ONKEY** en **HONQUEKWA.**

In */Hû-Daman* verskyn die naam vir Blankes weer. Hierdie samestelling beteken letterlik "Daman by Blankes/Europeërs". Vgl. **HÛDAMAN.**

Meinhof 1905:59 beweer in sy artikel "Hottentottische Laute und Lehnworte im Kafir [lees: Xhosa]" dat */Hûb* vir "Europeër" in Xhosa oorgegaan het in die vorm *in-cubeko*, waar die *cube* [vir */(h)ube*] gelyk is aan */Hûb(-)*, en waar dit die betekenis het van "Zivilisation (neueren Ursprungs)".

HUNITSE-HAITSE (vir die Bergdamaras)

Schultze 1907:323 "...er [die "Hottentot"] nennt ihn [die Bergdamara] ebenfalls */hunitsi-/haitse*, spottend, er [die Bergdamara] sei so fahl (*/hai*) wie der */hunis*-Baum (eine *Boscia*-Art)".

Budack 1969:220 "Ein bereits von Schultze erwähnter Terminus /Hunitse-/haitse wurde im Berseba-Reservat sogleich erkannt und unter Gelächter kommen-

tiert. Der graue bis gelblich-weisse Stamm des /huni-Baumes [die witgatboom] wird hier zum Vergleich mit der fahlen (/hai) Farbe des Pavians herangezogen. Diesen hier im Vokativ stehenden Spottnamen 'du fahler /huni-Baum' wendet man heute noch auf die Daman an, nach Meinung der Kxoe-kxoen vor allem wegen ihrer Unsauberkeit, die ihre schwarze Hautfarbe manchmal weisslich-grau erscheinen lässt''.

Die nodige is hierbo gesê.

HURIAIN (HULIEIN)

Knudsen 1844 ms ''Die Englischen aber nennen sie ... (ihre Sprache heisst die Seesprache: Hulikowa) Huli-:ein, Engländer (Seegehörende, Seeleute)''.

Die *-l-* en die *-r-* is in die grondwoord hier verwisselbaar, Nama vir ''see'' is *huri-b*. Knudsen se *:ein* sal in Nama *//âin* wees, in die kollektief ''volk'', in die comm. pl. (soos hier met die *-n*) ''mense'', die geheel ''Seemense'', ''Seeliede''. ''Engels'' m.b.t. die taal is in Nama *huri-gowab,* wat ook in Kroenlein 1889:177 voorkom, maar by hom is daar nie 'n woord vir 'n ''Engelsman'' nie. Die rede vir hierdie benoeming is nie ver te soek nie.

Ons stel nogtans 'n vraag of twee. Hoekom is dit bepaaldelik die Engelse wat met hierdie naam benoem word? Die Hottentot se intiemste en langdurigste aanraking was tog met die Hollanders in Tafelbaai, 'n nasie wat ook oor die see hierheen gekom het. Is dit miskien omdat hierdie naam nie sy oorsprong in die Kaap gehad het nie, maar deur aanraking met bv. die walvisvaarders in Walvisbaai en Lüderitzbucht, dus met seeliede wat oorwegend Amerikaners en Engelse was? Knudsen was destyds in Bethanien en het die woord dáár opgeteken. Moontlik het dit net 'n lokale geldigheid gehad en was nie so inklusief as bv. **ONKEY** nie, alwaar. In *Onkey* en *Huriain* word twee uitstaande kenmerke van die Europese nuwelinge benoem soos dit die inlanders getref het: dat hulle oor die waters gekom het (*Huriain*) en dat hulle baard en hare gehad het (*Onkey*).

HURININ

Budack 1977:12 ''In former times the ≠Aoni tribes consisted of two sections, the !Khuisenin ... and the Hurinin or 'Sea people'... They lived near the beach ... The Hurinin were the actual bearers of the sea culture, while the !Khuiseb people lived up-river and came down to the coast only seasonally. The distinction between the two tribal sections still exists...'' En op bl. 13 ''According to tradition the Hurinin were coastal dwellers from time

immemorial. They could probably be traced back to the so-called 'Strandlopers'."

Die naam van die groep van die ≠Aonin of Topnaars wat langs die kus woon en hoofsaaklik van die see lewe, is in hulle taal *Hurinin*, die "Mense (*-n* van die comm. pl.) wat by/aan (*-ni-*) die see (*huri*) woon". Die naam lokaliseer in eerste instansie. Dit verwys na hulle wat die see as standhoudende voedselbron en voorraadskuur gebruik, ongeag die etniese eenheid as sodanig. Omdat die see op plekke ryk aan voorraad kan wees, nomadiseer hierdie kusbewoners teoreties (en inderdaad ook prakties) nie veel nie. Want juis hierdie kusstrook waar die Hurinin aangetref word, hulle met 'n verbondenheid met die Topnaars, is ryk aan vis, seevoëls, mossels, uitgespoelde walvisse en ander kos.

Of daar 'n verbondenheid met die Strandlopers in die algemeen was, weet ons nie, maar vermoed dit, soos ook dr Budack. Hulle was dan kennelik Khoekhoen in taal, soos ook uit die plekname hier afgelei kan word, name soos *Anixab*, *≠Gorogas*, */Unixa-!ûs*, *≠Khîsa-//gubus* aan die strand waar ook narravelde gevestig is. Moritz 1980:38 het op 'n ou landkaart dié name ingeskryf gevind: "Narininku oder See-Nama". Budack se artikel (waaruit ons sitaat geneem is) handel oor die see as voedselbron van die Hurinin en berus op 'n ondersoek ter plaatse.

Die begin van 'n ou visserslied van die Hurinin lui so (in sy Engelse vertaling daarvan): "Sea, oh sea, you great water/ Water of our ≠Aoni people/ Praise the sea, you ≠Aoni children/ Through him we have raised/Stingray and steenbras/ and galjoen/ ..."

Name soos "Beach Hottentots", "Coastal Hottentots", "Küstenbewohner" en dergelikes vestig die aandag op hierdie bestaansmanier, en wanneer van toepassing op die strandbewoners langs die kus van Conceptionbaai verder op, almal Namasprekend, dan is dit te beskou as 'n vertakking van een en dieselfde ≠Aonin, met die bepaling dat die leefwyse van hierdie tak anders gespesialiseer is.

Met die verklaring van die naam is daar geen moeilikheid nie. Op 'n verwante grondslag word soortgelyke samestellings teëgekom, vgl. bv. **HURISAN**.

HURISAN

Olpp 1876 in BRM 1876:81 "Uebersicht über die Bewohner von Grossnamaqualand. I. San (Buschmänner). 1. Huri-san (an der Seeküste)"...[Dan volg nog twee verdere groepe].

Olpp 1884:19 "Den Vortrab der hottentottischen Einwanderung bildeten höchst wahrscheinlich die *san* = Buschmänner ... In unserer Zeit mangelt ihnen jeder nationale Zusammenhang ...Die *huri-san* leben vorzugsweise vom Fischfang ... Dies ihr Land [Groot-Namakwaland] nahmen die *naman* in einer späteren Periode in Besitz und machten die *san* zu ihren Sklaven..."

Vedder 1934:508 het Olpp se driedeling oorgeneem [kyk ook **KARANISAN** en **GOWASAN** vir die ander twee] vir die jare 1870-1880. Hy praat van "Buschmänner vom Stamm der Saan, die teils bei den Nama, Orlam und Bastards als Dienstschaft, teils unter eigenen Sippenhäuptern frei wohnen, und zwar in der Namib die Huri-Saan = Meer-Saan ..."

Die saamgestelde naam *Huri-san*, van *huri* = "see", en *sa-* plus die uitgang van die comm. pl., die *-n*, vir "Boesman", letterlik dus "See-Boesmans", volg 'n bekende patroon van die tipe. Die betekenis is duidelik, ook die rede vir die benoeming. Die naam dui 'n streek aan, nl. langs die strand waar die San vir hulle voedsel veral die see gebruik, d.w.s. die vis en die uitgespoelde "geregte", behalwe nog mossels e.d.m. (vgl. Budack 1977:15 e.v. insake **HURININ**). Die ander twee name is ook streekgerig, en uit die aard van die streek wys *Hurisan* ook die leefwyse aan, dieselfde leefwyse wat die Strandlopers moes gevolg het. Of daar 'n etniese verband tussen hulle is, weet ons nie. Ewe min kan ons die verband tussen hierdie Hurisan en ander blykbaar uitgestorwe stamme soos die */Geinin* (*/Gainin*) vasstel wat bepaaldelik vroeër langs die strand waargeneem is. Dit kom voor dat Olpp *Hurisan* as 'n versamelnaam aangewend het. Vedder kan gelyk hê met sy stelling dat die Huri-san van Olpp Namib-bewoners is, maar Olpp sê dit darem nie.

HUSINGAIS kyk **HOENSINGAIS**

I

ILLUNHWA

Nieuhof 1654:15 "D'onzen hebben, op verscheide tyden, verscheidene lanttoghten, aen de Kaap te landwaerts in gedaen. Des jaers 1660 deden eenigen eenen lanttoght, en vonden twee nieuwe volken, als *Illunhwa,* en d'andere *Namakawa* geheten ..."

Johan Nieuhof het in 1654, 1659, 1671 en 1672 telkens heel kort die Kaap aangedoen (SABW 3/672). Tien jaar na sy dood ("verdwyning") op Madagaskar het sy boek verskyn, versorg deur sy broer (1682). Waarskynlik het hy tydens 'n besoek aan die Kaap verneem van die tog wat P. Cruythoff in Januarie 1661 gemaak het (nie in 1660, soos by Nieuhof nie) toe vir die eerste keer direkte kontak met Namakwas gemaak is, dit wil sê hulle "ontdek" is, in Nieuhof se woorde, hulle as 'n *nuwe* volk "gevind" is.

Die ander *nuwe* volk is die *Illunhwa.* Hierdie naam kom nie in die verslag voor wat Pieter van Meerhof geskryf het nie, en ook nie in die *Daghregister* nie. Ook het ons dit in hierdie vorm nêrens elders teëgekom nie. Die uitgawe *-hwa* is kennelik skryffout vir bv. *-kwa,* wisselvorm *-qua,* 'n uitgang wat Nieuhof ook by die ander "nuwe" volksnaam "foutief" skryf as *-kawa.* Ons meen dat die deel *Illu(n)-* ook 'n skryf- of spelfout kan wees. Die volgende afleidings is by hierdie saak van belang. Nieuhof verwys spesifiek na die landtog van 1661, en wel na dié van Cruythoff wat die eerste is om regstreeks met die Namakwas in gesprek en kennis te raak. Klaarblyklik vertel Nieuhof wat hy aan die Kaap gehoor het, en dit kan dus net op 'n besoek van hom na 1661 wees, met ander woorde hy het dit gehoor in 1671 of 1672, tien jaar na Cruythoff se landtog.

Hoewel in Van Meerhof se verslag van Cruythoff se landtog geen melding van 'n ander nuwe volk as net die Namakwas gemaak is nie, was die ander nuwe volk wel die Briekwas met wie die Namakwas in druk kulturele en handelsverkeer was. Die Briekwas se bestaan en belangrikheid was al van 1661 af reeds aan die Kaap bekend. Die bekendheid spruit presies uit die landtogte van 1661. In die *Daghreg.* van 10-11 Maart 1661 word vertel dat Cruythoff en sy landreisigers terug is, Namakwas gesien het en weet van 'n volk wat deur die Namakwas "Brijckje" genoem is (3/342) en waarteen die Namakwas oorlog voer. Byna dadelik (op 21 Maart 1661) is weer 'n tog gereël, dié keer onder Pieter van Meerhof self. Die *Daghreg.* 3/360 verwys na hulle terugkeer aan die Kaap. Hulle het Akey, die koning van die Namakwas, nie gesien nie, want Akey het oorlog gevoer teen "de Brigodijs, vóór desen abusivelijck Brickje genoemt ..." Ook

in nie-amptelike geskrifte word verwys na hierdie swart volk wat nie Hottentots is nie en wat bokke aanhou, duidelik 'n "nuwe volk". Dapper 1668:9 gee hulle as *Brygoudys,* en Tappen wat in 1668 aan die Kaap was (en weer in 1682) spel hulle naam as *Brukwas* (Raven-Hart 1971:506). Die spelling is duidelik onvas.

Vraag: Is *Illunhwa* en *Briekwa* met mekaar versoenbaar as synde dieselfde naam? Ten dele wel. Lees *Illunhwa* as *Illunkwa.* Lees die tweede *-l-* as *-r-*, dit wil sê lees as *Il-runkwa.* Die neiging was baie sterk om die homorganiese *-l-* en *-r-* in sommige dialekte verwisselbaar te maak, ook in plekname langs die Oranjerivier. Vergelyk Nienaber 1963:182-3, en dink aan voorbeelde soos *b-r-ee* x *b-l-ee* vir "brood", *ti-r-i* x *ti-l-i* vir "ek", *ma-r-e* x *ma-l-e* vir "gee", *so-r-i* x *so-l-i vir* "son" ens., of aan Wikar se weergawe van *Briekwa* as *Blicquoas* (1779:24/26) en *Blip* (1779:78), telkens met 'n *-l-*.

Dan kan *Illunhwa* gelykgestel word met *Il-run-kwa.* As Johan se broer Hendrik tien jaar na Johan se dood Johan se aantekeninge vir publikasie verwerk, dan wonder mens of hy Johan se *B* nie dalk verkeerd oorgeskryf het as *Il* nie, of hy nie moes geskryf het *Blunkwa* (wisseluitspraak van *Brunkwa*) nie. Dit is in die gewone loop van sake moeilik denkbaar dat dié naam totaal verlore gegaan het vir 'n nuwe volk wat gevind is en daarna toe nooit weer in dokumente opduik nie.

Vir ons lyk dit of die naam alleen vermink is en die taak is nou om dit na die grootste waarskynlikheid te identifiseer. In hierdie geval is dit die beste identifiseerbaar met die Namakwas se buurvolk waarmee lewendige verkeer volgehou is, in die taal van die Namas die *Briekwa* of "Bokvolk", die volk naamlik wat die (briekwa)bok ingevoer het.

Om saam te vat: Uit die amptelike verslae weet ons met sekerheid dat die "nuwe volk" van Nieuhof wat Cruythoff in 1661 naas die Namakwas ontdek het, die Briekwas was. Johan Nieuhof noem hulle en het die naam geskryf *Bluuhwas* of *Bluukwas,* en soos ons van bv. Wikar se opgawes weet, is *Bluukwas* te beskou as 'n wisseluitspraak van *Bruukwas.* Johan is oorlede en sy manuskrip is deur sy broer Hendrik persklaar gemaak. Vir die broer in Duitsland was die name vreemd, en moontlik het Johan 'n swak handskrif gehad. Die B- is gelees as *Il-*, en omdat die *-uu-* in Duits (die Nieuhofs was gebore Duitsers) ongewoon was, het hy die *-uu-* verander tot *-un-*. Die *-uu-* is hier net die geronde uitspraak vir Ndl. *-ie-*. Diegene wat die ou Duitse handskrif ken, sal onmiddellik verstaan hoe 'n hoofletter *B* as 'n *Il-* kon gelees gewees het.

INKWAS vgl. ook **HEIKONS** en **HANKUMKWAS**

Daghreg. 4 2 1687: "'s namiddags komt d.E.Hr. Commandeur [Simon van der

Stel] van de buyten posten hier wederom ten Casteele, mede brengende den Cap^{n} der Trakomkwase Hottentots Gammoa Kouchama genaamt, hoofd der Struykrovers, een magtig volck gelegen boven de Sounquas en over de breede Revier grensende met Inqua Komsakou die geloovd werd den Koning van Monotapia te wesen, van welken hij segd herwards gesonden te zijn om hem kondschap van den E. Hr. Commandeur en dit land te brengen, waar op hij soude van sins sijn, sijn broeder Goukha hier heen te senden om met d.E.Comp. in kennisse te treden.'' [Aan die hoofman van die Inkwas is die vorige jaar deur tussenkoms van die Chainoukwas geskenke gestuur. Gammoa is goed onthaal en was die volgende jaar weer terug aan die kasteel. Toe is besluit om vaandrig Izak Schrijver na hulle te stuur].

Jansz. Kind en Jan Pietersz. en Isak Jansz. oor 1687 in RZA 3/61 [oor hulle poging om die Kaap oorland te bereik van die Xhosas onder wie hulle hulle reeds gevestig het:] ''Middelerwijl dat sij dus gerustelijck leevden wierd haar bekend gemaakt dat alle jaaren op gewisse tijd en plaas een dag reisens van haar gelegen, somtijds 50 ook wel 100 Hottentots met wijf en kind kwaamen tegen koralen en kopere ringetjes dagha (zijnde de bladeren van dien de hennep gelijk) te verhandelen, welk dagha sij al eens als d'Indianen het opium of affioen gebruijken en kauwen, sonder egter daar van dol maar wel slaperigh en dronken te worden. Met hun sessen daar na toegegaan zijnde, en toeseggingh van haar gekregen hebbende om in hun geselschap na haar land der Maghanan te moogen reijsen, zijnde hun koning Gamma genaamt, grensende met de Inquase Hottentots en de verste bij ons an de Caab bekent, soo gingen sij te rugge en keerden anstonds met hun vieren wederom, nadat se haar van behoorlijk vivres versien hadden, meenende alsoo onder't geleijde deser Hottentots herwaards te komen, die haar terugge dreeven, na dat se al tot die reijs vaardig stonden, dewijl haar wijven al te grooten misbaar maakten en dese reijs broeders niet in hun geselschap begeerden.''

Schrijver 1689 in RZA 3/98 ''Zijn landtocht na de Inquahase Hottentots'', op 105: ''de Attaquaas berigtten ons dat Hijkou 't hoofd der Inquahase Hottentots (was)''. Op 107 ''Tegens den avond zijn bij ons eenige Hijkon Sonquase Hottentots gekomen ...'' Op 110: ''Hijkon, ... dewelke na verloop van een uur eindelijk met wel 150 man bij ons gekomen is, onder't geleide van onse twe Hottentots de wij den 13 den uijtgesonden hadden. Dese Cap^{tn} is groot van postuur en kloeker als ijmand van ons volk, en sijn door den bank grooter van lijv en leeden als de Caapse Hottentots, zijn wel geproportioneerd, kloek en stark, dog haar gesigt en baard is de Caapse Hottentots gelijk; dese Cap^{tn} heeft groot ontsag onder sijn volk, al wat

hij belast, word met springen en loopen gedaan en volbragt, zijn volk is veel modester dan onse Hottentots, in't begin waren sij seer bang en beschroomt voor ons, de Cap^{tn} selvs lilde en beefde doen hij ons sag, maar't ging haast over soo gauw hij vernam de koopere kroon, die hem op sijn hooft geset wierd, waar over hij seer verheugd en in sijn schik was, in't drinken van arak hield hij hem seer matigh, en van tabaq te rooken had hij weinig of geen kennis, en nadat hij op onse vragen goed berigt en antwoord gaf, vertrok hij voor sons ondergang weder met sijn bei hebbende manschap na sijn koraal". Op 112 "'s Morgens met donkere lugt omtrent ten 7 uuren als wij op ons vertrek stonden, is de Cap^{tn} Hijkon voor't laast nog eens bij ons gekomen, en ons een stuk wegs uijtgeleij doende, herhaalde nogmaals sijn versoeck gisteren an ons gedaan, nam eijndelijk sijn afscheid van ons, hier ter plaatse hebben wij meer dan 500 beesten geruij!d, en een parthij schapen. De plaats waar wij gelegen hebben, word van ons het Vervallen Casteel genaamt, wijl naastan over de rivier Kalniga een hooge berg in 't S.S.O. lag, dewelke van boven een vervallen Casteel geleek, voor ons heen hadden wij in't N.O. ten O. hoog gebergte't welk met een lange en kromme kloov van malkanderen gesepareerd was, in deese kloov lag de Cap^{tn}. Hijkon met sijn koral en volk, en lag onse coral meer dan een canonschoot daarvan daan".

Fritsch 1872:268 [wat sy lig by Bleek en Hahn opgesteek het, oor Schrijver:] "Schrijver (traf) ...öfters Individuen, den Attiqua zugehörig, dieselben müssen ... nordöstlich im District Beaufort West und Oudtshoorn gewohnt haben ... [Hy verwys na die ontdekking van die 'Natal-Küste' en die berigte oor die Stavenisse in 1686 en sê:] Alle diese Umstände setzen es ausser Zweifel, dass die *Inqua* [van Schrijver] ein östlich wohnender Stamm waren, die Entfernung ergiebt, bei damaliger Art zu reisen, etwa die geographische Länge der Algoa-Bay und in der That finden wir auch auf der Kolben'schen Karte die genannte Nation in dieser Gegend am Zondag's Rivier (Rio di Spirito) unter dem Namen ihres Hauptlings 'Heykom' ..."

Hewitt 1920:308 "In the time of Governor van der Stel (1689) a tribe called Inqua was discovered by Ensign Isaak Schryver, living apparently in the Aberdeen district ..." [In 'n voetnoot hierby:] "The site is probably on the Kariega River, head-waters of the Gamtoos, recorded in the narrative as the Kaluiga [ook: Kalniga] ... So far as I can ascertain, no writer has indicated a precise locality. In Theal's map ... the Inqua are placed between the Sundays River and Great Fish Rivers. One of the tributaries of the Sundays River is called the Cuinqua. Does this take its name from the Inquas? The Inqua may have been the same tribe as the Heykon Hottentots, mentioned by Kolben (1713). The Heykom Hottentots were said to

adjoin the Gamtoos Hottentots..."

Harinck 1969:162 "The Inqua may ... be identified as the 'Hamcunqua' by a brief analysis of the Dutch rendering of the names of the Khoi chiefdom and its chief. 'Hamcunqua' was Van Riebeeck's transliteration of *≠am-!khukwa* ... The *≠am-!khukwa* were ... the 'people of the superior chief, or greater wealth' and the word as a collective term applied to the *≠am-!khukwa* chiefdom. The chief of the Inqua was referred to as 'Hijkon' by the Dutch. The proper spelling should be *Gei!khu(b)* ... *//Kai !Khu(b)* means 'great chief'. Thus, the *≠am!khukwa* (Hamcunqua) 'people of the superior chief, or greater wealth,' and the *!khukwa* [Inqua?] or *//kai!khukwa* (people of Hijkon) are synonymous ..."

Ons hoofbron van inligting oor die Inkwas is die verslag van die geslaagde veeruiltog van Schrijver in 1689, met aanvullings soos by Simon van der Stel en sy seun Willem, en dan onregstreeks van daardie gestrandes van die *Stavenisse* wat meer as 'n jaar onder die Xhosas agtergebly het. Willem van der Stel se onregstreekse inligting kom onder die naam van die Inkwas se hoofman Hijkon (vgl. **HEIKONS**). Die heerlik vae, waserige aanduidings oor die Inkwas se ligging wat Van der Stel hom daarvan gemaak het na die besoeke van Gammoa, kon deur Schrijver reggestel word. Simon het geglo dat "Inqua Komsakou ... de Koning van Monotapia (sic)" was, "Monotapia" vir Monomotapa. Schrijver se reis kan sonder veel moeite gevolg word en Mossop het in VRV 12 1931 regoor bl. 250 'n goeie kaart ingesluit met die boloop van die Kariegarivier daarop wes van Aberdeen en met Vervallen Casteel noordwestelik daarvan ingeteken, tans identifiseerbaar met The Ranges-gebied op 3223 BD (Laer Kamdeboberge). Heikon se kraal was 'n "canonschoot" verderaf in 'n kloof. Die mite hier oor Monomotapa is dus ontsluier.

Die naam *Inqua* was aan Simon van der Stel bekend, die volle naam was *Inqua Komsakou*, "die geloovd werd den Koning van Monotapia te wesen". Hiervan kan mens aflei dat *Inquas* as stamnaam waarskynlik op die stam oorgedra is van hulle hoofman. Dit volg dan die gewoonste patroon van naamgewing vir Khoekhoense sibbes en stamme. Simon stuur die vaandeldraer Schrijver (wat, tussen hakies, waarskynlik nie kon skryf nie, vgl. Mossop 1931:198-9 vn) na die "Inquahase Hottentots", d.i. na die Hottentotte van Inkwa, hoewel Inqua Komsakou ten tyde van Schrijver se tog in 1689 nie meer die kaptein van die Inkwas was nie: toe was dit Hijkon/Heikon. Die opvallende in die verslag is dat sedert kennismaking met Heikon die naam *Inkwa(s)* nie 'n enkele keer weer gebruik is nie, en slegs Heikon (gewoonlik gespel *Hijkon*), alleen of met toevoegings soos "volcq"; 'n ongeouditeerde telling stel hierdie gebruik op 27 keer. Miskien is dit die een rede hoekom *Inkwas* in onbruik geraak het en vervang is deur

HEIKONS. Hoe ook al, Inqua Komsakou is waarskynlik oorlede nog voor Schrijver Inkwasland bereik het, en indien juis, dan is hy nie deur sy broer Goukha opgevolg nie. Daar bly egter nog vraagtekens oor.

Schrijver en sy geselskap het die Inkwase Hottentotte dan "ontdek". Soos hulle ooswaarts met die twee waens gevorder het, soms oor heel moeilike terrein, het Schrijver by die Attakwas en die ander stamme, veral by die alomteenwoordige Sonkwas, die pad gevra en gidse gebruik tot hulle Heikon se hoofkraal bereik het (maar nooit binnegegaan het nie). Daarmee het hulle in aanraking gekom met Hottentotte, "de verste bij ons an de Caab bekent ...", dit wil sê in oostelike rigting, volgens die aangehaalde drie segsliede wat van die Maghossen (AmaXhosa) af as "reysbroeders" saam met die Maghanan (Ama-Gona/Gonakwas) weswaarts wou reis na die Kaap waar ander gestrandes van *De Stavenisse* reeds aangekom het.

Dat die Inkwas Hottentotte was, net soos die aangrensende Gonakwas, daaroor bestaan geen twyfel nie. Die verklarings daaroor is duidelik. Wel opmerklik is dat hulle, "(in) gesigt en baard ... de Caapse Hottentots gelijk" is, wel ook in taal en gebruike, maar "sijn door den bank grooter van lijv en leeden als de Caapse Hottentots, zijn wel geproportioneerd, kloek en stark ...", 'n opmerking wat laat dink aan 'n ander Hottentotse grensvolk van die Swartes, nl. die Hankumkwas. Moontlik om dieselfde rede, volgens vermoedens, te wete dat daar bloedvermenging met die Swart volkere was. Daar is dan ook diegene wat meen dat die Inkwas/Heikons dieselfde volk (stam) is as die **HANKUMKWAS**, alwaar.

Wat die kortstondige naam *Inkwas* beteken, dit is 'n vraag wat die belangstelling blykbaar selde gaande gemaak het. Hewitt soek 'n moontlike verband met die ou naam van 'n sytak van die Sondagsrivier, die *Cuinqua.* Gordon skryf die naam as *Cuinua* en vertaal dit met "Veelryprivier" (Nienaber-Raper 1977:294). Dit lyk nie of ons langs Hewitt se wenk 'n aanneemlike verklaring kan kry nie. Dan gee Harinck ook 'n wenk, te wete dat die *In-* van *Inqua* dalk 'n vervormde uitspraak van *(H)ijkon* kan wees, wat op sy beurt eintlik *Gei!khu* is vir die hoofman se naam, letterlik "Groot hoofman", en toegepas op die stam, *!Khu-kwa* word, die "mense (*-kwa*) van die (groot) hoofman, of: van groot rykdom". Wat ons betref, ons glo dit nog nie. Kyk hiervoor verder onder **HEIKONS.**

J

[JAKOBUSSE]

Dit lyk of dit veral in Duitse werke is dat latere kapteinsname as name vir onderafdelings by voorkeur aangewend word, so byvoorbeeld deur Richter 1924:94 "... schon von Anfang an machte ihnen [nl. die sendelinge by Bethany in die Vrystaat] die Unstetigkeit der Goliathschen und der Jacobuschen Koranna ... viel Not ..." Dit gaan hier oor die Towenaars in die Vrystaat. Hulle vroeëre hoof was Ausahab, sy seun en opvolger het die Hollandse naam gehad van Gert Jager, maar aan die doopvont is dit vervang deur Jacobus Müller, blykbaar na die sendeling vernoem. In die omgang het sy groepie styfhoofdige volgelinge bekend geword as die *Jakobusse.* Vgl. ook onder meer Engelbrecht 1936:52.

Nota: Gert se van *Jager* is waarskynlik net 'n vertaling van sy vader se Korannanaam *Ausahab,* by *!áusa,* adj. van *!áu-* vir "jag, jag maak", en *hab* = "perd", dus: "die jagperd", "die man met die jagperd".

[JONG/JONGENS]

Knudsen 1844 ms "Die Damras werden in 3 Stämme ... getheilt: 1. Die Viehdamras ..., 2. Berg-oder Dreck-Damras oder Jongens genannt (von den Namaquas oder Bastards) ..., 3. Ore = Damras ..."

Dié naam is uit Hollands en kry hier 'n interessante beperking, nl. in toepassing op die Bergdamaras, 'n toepassing wat deur Basters en Hollandskundige Namakwas (Oorlamme) gemaak is. *Jongens,* ekv. *Jong,* was aan die Kaap in gebruik ook vir 'n manlike Nie-Blanke bediende, sonder inagneming van sy ouderdom, met ander woorde hy hoef nie noodwendig "jonk" te wees om 'n *jong* te wees nie, vgl. Engels *boy,* Frans *garcon.* Die term as sodanig verwys natuurlik geringskattend na die nederige posisie van die Bergdamaras onder die hoogdunkende Namakwas en andere wat vir hulleself die status van meester toeëien, nl. teenoor iemand wat 'n bediende of werksman is. Vergelyk hierby wat Lichtenstein 1811:1/190vn.) oor aanspreekvorme aan die Kaap rondom 1800 sê: "... ein Hottentott (nimmt es ebenfalls) sehr übel, wenn man ihn, wie einen Sclaven, *Pay* oder *Jonge* ruft ..." Om die Bergdamaras *Jongens* te noem, is om hulle gelyk te stel met slawe en onvryes. Hierdie nuansering nie in WAT s.v. *jong* nie.

[JONKERS, JONKER AFRIKANERS] vgl. ook **[AFRIKANERS]**

Onder die naam van *Jonkers,* soms *Jonker Afrikaners,* is daardie groep van die ou faksie van Jager Afrikaner (seun van Klaas Afrikaner) bekend wat na die dood van Jager in 1823 (gedoop in 1815 as Christiaan) vir hulle onder die leiding van Jonker gestel het, die seun van Jager. Soos sy vader is ook Jonker in die omgewing van Tulbagh gebore. Dit was ongeveer 1790, en in 1823 het hy sy oorlede vader opgevolg. Vir eers het hulle bly woon in die omgewing van Blyde Verwachting (of Hoole's Fountain) 2819 BC, oos van Warmbad. Hy was meer die geestelike seun van Jager Afrikaner as van die bekeerde en gedoopte Christiaan Afrikaner, sy natuurlike vader, en het met buit en roof so suksesvol voortgegaan deur middel van die mag van die vuurwapens dat hy deur die Rooinasie uitgenooi word om hulle in hulle worstelstryd teen die suidwaarts bewegende Herero's te help.

Toe splits die Afrikaners.

'n Groep bly agter in die ou gebied van Jager Afrikaner, en na hulle word hierna gewoonlik verwys as *Afrikaners,* volgens Bleek 1858:9 toe ongeveer 400 sterk.

Die ander groep, eintlik die aggressiewe afdeling, volg Jonker wat na sy suksesse teen die Herero's (en ook ander) vir hom vestig in die area van Windhoek (/Ai//gams) en die hele gebied vir sy stam opeis van Hantam af tot aan die Swakop, altans in sy ambisies. So lees ons in BRM nr 22 van 1855:337 "Jonker Afrikaner ist sein Vetter und Landsmann [nl. van Amraal Lamberts], denn die Afrikaner stammen auch aus dieser Gegend, weshalb Jonker noch jetzt in seinem Uebermuthe behauptet, er sei Herr alles Landes von der Hantam an bis zum Swachaub". Dit is oordrewe en word net aangehaal om die grenslose oormoed van die jong en seëvierende leier te benadruk. In werklikheid was sy magsgebied veel kleiner. Fritsch 1872:346, steunende op Henry Tindall 1856, omskryf dit so: "Sein Terrain liegt zwischen dem Qkhuisip [!Khuisip] und dem Zwaghob ... bis zur Walfish-Bay. Der Theil des Stammes, welcher sich zu ihm hält, übersteigt keine 800, aber er hat ungefähr 400-500 Topnaars unter seinen Befehlen, dieselbe Zahl von Berg-Damara und einen mächtigen und reichen Stamm der Vieh-Damara ...". Die grense het egter met verloop van tyd gedurig verskuif.

Die geskiedenis vertel van die magsontplooiing van die Jonker Afrikaners onder Jonker tot aan sy dood in 1861 (hy is begrawe in Okahandja), van die swak bestuur onder sy seun en opvolger Christiaan Jonker en van die verbrokkeling van die stam onder Jan Jonker Afrikaner, doodgeskiet in 1889 deur sy eie seun wat oorgeloop het na Hendrik Witbooi, die nuwe "ster". Die geskiedenis vertel ook van die verbrokkeling van die ander klompie Afrikaners wat in Jager se gebied agtergebly het, ten ooste van die Bondelswarts van Warmbad, 'n groep wat onder

Jakobus Afrikaner goed gevaar het maar verarm is en deur die gereg ingehaal is. Die lotgevalle van die twee groepe is etnonimies nie verder ter sake nie.

Etnonimies wel ter sake is die samevatting na aanleiding van die historiese gebeurtenisse. Jonker Afrikaner, die deurdrywende leier, het in sy soort oorlog- en roofsugtige bedrywighede soveel sukses gehad dat hy bevel oor talryke heterogene elemente gehad het en hulle tot eenheid geïnspireer het en die saamhorigheid ook 'n beslag laat kry het in hulle faksiename. Na hulle is verwys as die *Jonkers* of die *Jonker Afrikaners,* dit wil sê die mense van Jonker Afrikaner. As Oorlamme het hulle Afrikaanse name gehad. Na hulle is deur die Khoekhoen, bv. die Topnaars, verwys as die *//Aixa/ain* (of *//ain*), die "Mense met die bose vuur", dit is "vuurwapens", of "Die toornige, boos(aardige) volk". Ook die naam van *Toroxa-//ain* of "Oorlogsugtige volk" is aan hulle van buite af gegee. *//Aixa-/ain* of *//Aixa-//ain* het reeds in die tyd van Jager Afrikaner sy beslag gekry en is versterk in die tyd van Jonker Afrikaner, so kan ons aanneem, maar die algemeenste naam vir hulle was tog *Afrikaners,* nl. vir sowel die faksies van Jonker (Windhoek) as van Jakobus (Blyde Verwachting), en as tussen hulle onderskei moet word, is by wyse van teenstelling meestal van die sterkste groep gepraat as die *Jonker Afrikaners.*

Jonker is 'n titel (bv. adellik) en ook 'n gewone Afrikaanse familienaam. Oorlamme het dikwels familiename aangeneem van koloniste by wie hulle in diens was of by wie hulle gewoon het. In ons bronne het ons nie kon vasstel hoe Jonker Afrikaner sy voornaam gekry het nie, sy agternaam het hy van sy vader geërf, die grondlegger van die familie en van die "stam". Sy Khoekhoense naam was */Haramûb,* "Vratjiesoog" (o.a. Hahn 1881:96-8), maar dit het blykbaar nie, soos bv. in die geval van sy vader Jager Afrikaner, tot kennaam van sy volgelinge uitgegroei nie. Kyk bv. **HOA-ARAN.** Daar was meer leiers met die naam /Haramûb, en ter onderskeiding is Jonker ook genoem /Haramûb Kaib (*kai* = "groot") .

K

[KAAPMANS] kyk **GORINGHAIKWAS** !ǜriṇplāin

Van Riebeeck 1662 *Memorie* in BKD 1966:32 "...de Goringhaiquas wiens overste genaemt is Gogosoa ende welcke sijn de Caepmans... wesende de gene die dit Caepse lant van alle eeuwen pretenderen haar eijgen te wesen..."

Onder die eietaalse naam van **GORINGHAIKWAS** is hierdie stam bespreek, en ons verwys na daardie artikel (ook vir sitate aldaar). Die inlandse naam was vir die meeste Blankes bepaald moeilik om uit te spreek, bygesê as hulle dit kon vasgestel het. Die amptenary het dit wel geken en in amptelike stukke sedert 1657 inderdaad ook gebruik, aanvanklik saam met die lopende omgangsterm van *Kaapmans* om die Goringhaikwas so bo alle twyfel te lokaliseer en te identifiseer.

Dit is egter duidelik dat hulle nie geweet het wat *Goringhaikwas* beteken het nie. Ons sal dit eers byna 'n anderhalwe eeu later kry, o.a. by Wikar, en dan eers nadat Wikar 1779 se spelling deursigtig gemaak is. Die naam beteken "Hoë-kraal-volk". As ons die Hottentotte se *-hai-* verstaan soos Nama *!hài-* vir "Werft (Komplex von Häusern)", saam met *Goring-* soos Nama *!(k)uri* vir "hoog", dan is dit tog seker interessant om te dink dat hierdie *Goring-hai-* net die Khoe-khoense ekwivalent is van bv. die Griekse *Akropolis,* lid vir lid. *Kaapmans* is dus nie die vertaling van die inlandse stamnaam nie, net so min as bv. die variante *Caebse luyden* of *Caebse volcq* e.d. dit is. Dit is gewoon die Hollanders se lokaliserende term vir diegene wat hoog op die bergrug gewoon het wat die Kaapse Skiereiland uitmaak van Tafelberg tot Kaappunt. As Van Riebeeck hulle om een of ander wan- of misdaad tot verantwoording wou roep, kon hulle sy "polisie" maklik in die bergskuilings ontwyk.

Die Kaapmans het te kenne gegee dat hulle "dit Caepse lant van alle eeuwen" in eiendom besit het. Hulle het ook 'n statusposisie onder die kring rondom die Tafelbaai gehad en die vet, dik kaptein Gogosoa met die neerhangende buik, te swaar van lyf om te loop, was volgens Herry die opperste gesagvoerder. Dit blyk ook dat daar 'n noue bloedverwantskap tussen die naasbyliggende stamme bestaan het, en die Kaapmans was waarskynlik 'n onderafdeling van die Klein Korannas (vgl. **KORANNAS**).

Terloops word gemeld dat die term 'n keer of wat ook los gebruik is en meer kon insluit as in die aanhaling van Van Riebeeck hierbo, 'n aanhaling wat Wagenaar weer in sy *Memorie* aan sy opvolger C. van Quaelbergen oor die "pretendeeren" herhaal het. Dit raak egter nie die betekenis of ontstaan van

die naam nie en wys net 'n bepaalde maar geringe rekbaarheid in die toepassing daarvan aan.

KABAB, KAWAB en sy volgelinge **KABAKEIS**

Persoonsnaam, lid van die Taaibosfamilie en hoofman van die Kabakeis, 'n vertakkinkie van die Groot Korannas (Stow 1906:298). Sy naam beteken *Rooi,* in Kora */?Abab* of */?Awab* (Na. */aba, /awa,* Ou-Kaaps *kaba*), so genoem n.a.v. die baie rooi beeste wat hy besit het. Vgl. Engelbrecht 1936:41. Sy volgelinge het hulle naam van hom gekry, die "Rooivolk", vertaling van *Kabakeis,* d.i. */?Aba-//?eis,* met Kora *//?eis,* Nama *//ãis,* by *//ãi* = "bymekaar kom/wees", vir "volk/groep", die "Rooivolk". Nie te verwar met die stamgroep wat in Afrikaans bekend is as die "Rooinasie" nie.

KABAKEIS kyk **KABAB, KAWAB**

[KAFFER] vir Bergdamaras

Vedder 1923:5 "Ein anderer Name des Dama-Volkes, der durchgehends von den Europäern in Südwest gebraucht wird, ist 'Kaffer'".

Die trefwoord is "durchgehends". Mens besef nie altyd dat dié naam só algemeen in gebruik was nie, nl. onder die "Europäern" in Vedder se tyd van skrywe. Vedder skryf in Duits vir Duitsers en dit sal in eerste instansie seker vir die Duitse inwoners van Suidwes teen die jaar 1920 gegeld het, maar natuurlik ook vir Afrikaners, Engelse en ander Blankes daar. Dit sou op oordrag kon berus het: die Damaras in enger sin was in bou en huidkleur ooglopend en in feite vereenselwigbaar met swart Negervolkere.

Hierdie Negervolke is deur die Mohammedane as *kafir* aangedui, 'n Arabiese woord met die grondbetekenis van "ongelowige", in die sin van 'n nie-Mohammedaan, aanvanklik in Suidoos-Afrika. Etimologies is ook Hottentotte, Boesmans en Blankes "kaffers", maar om historiese en linguistiese redes is dit veral op Swartes toegepas en het die woord naam geword, volksnaam, berustende op kleur en beskawing. In die sin waarin die naam by Vedder hierbo voorkom, vgl. ook **KLIPKAFFER.** Oor die woord in die algemeen soos gebruik in Arabies, Portugees, Engels en Afrikaans, kan kennis geneem word van die uitvoerige artikel van E.O.J. Westphal in SESA 6/262-264.

KAIKHAUN kyk **GEIKHAUN**

KAMESON, "CAMMESONSE NATIE" en variant

Van der Stel 1685 in RZA 1/191 o.d. 23 11 1685 "... de Hottentots [hadden] ons berigt, dat in de rivier, by hen genaamd *Eyn,* en by ons *Vigiti Magni,* zeer swaar geboomte gevonden wert, de welke zekerlyk niet verre van hier legt [verstaan: die Oranjerivier lê nie ver van waar Van der Stel gekampeer was nie], omdat wy by de Amacquas Kraalen verscheide van de Hottentots, Kamesons genaamt, die zich aan de zelve onthouden [verstaan: die Kamesons het aan die Oranjerivier gewoon], gevonden hadden; welke wy toen daar na ondervraagden, maar zy wilden ons daar van geen onderrigting geven..." Dieselfde o.d. 11 12 1685 "...(er) wierd...preparatie gemaakt, om 's anderendaags weer te rug te keeren na Kaap der Goede Hoop... Middelerwyl sondeerde de Ed. Heer Commandeur den gedagten Sonqua, die toen zeyde, dat hy geen *Sonqua* was, maar een van de Natie *Kamezon* genaamd, en na met hem een langen tyd gesproken te hebben, rezolveerde de Ed. Heer Commandeur hem mede na de Kaap te nemen, om naderhand by tyd en wyle dienst van hem te konnen hebben, nademaal het land hem overal ontrent bekent was..."

Daghregister van 26 1 1686 [berig dat Van der Stel op pad terug is, en kort daarna:] "...kwam Sijn E. heden ontrent 12 uiren voormiddag zeer onverwagt in goede gesontheyt (God lof) met sijn soon en 3 a 4 van sijn bijhebbende volckeren te paard ons in 't casteel verraschen..." [Die middag kom toe ook die waens en rytuie aan] "medebrengende een gevangen Hottentot van de Cammesonse natie dewelcke hare landpalen van de Buffelrivier tot aan de Groote rivier Vegeti Magni uytstrecken; hij schijnt een schrander man en goede kennis van die landstreek te hebben, waarom hem d'E. Heer Commandeur soveel mogelijck de Duytsche taal [hier: Hollands] laat onderwijsen en op de Hollandsche wijse kleeden, om van sijn land volkomen kennisse te krijgen".

De Chaumont 1686 in vertaling van Raven-Hart 1971:300 "...When I arrived the Governor was not long since returned from an expedition he had made...He met up to nine different tribes...He said that the last tribe met was the most civilised...He brought one of these Hottentots back with him, and was having him taught Dutch, to go again with him next year..."

Godée-Molsbergen RZA 1/93 vn. by teks van Wikar wat hier skryf oor "Kamingou" [te lees as *Kami-ngou,* letterlik "Bondel-swart"] "Zou dit dezelfde naam zijn als 'de Kameson's' waarvan sprake was hierboven...?" [en dan verwys Molsbergen na die naam by Van der Stel].

Mossop 1935:27 voetnoot 16 by "Kamingou ... aan 't warme bad" in Wikar se teks. Die verwysing na A. by Mossop, 2e reël, is na Wikar se gekuiste

teks vir die Goewerneur. "The *!Gami-≠nun* (Bondelswarts) who still inhabit the district Warmbad in South West Africa. In A. the word is spelled *Camingo.* In 1682 Olof Bergh, when in the neighbourhood of the present Garies, was told by the Namaqua-Hottentots of a tribe to the North called Caminge. These and the "Kamizons" mentioned in the journal of S. van der Stel's expedition of 1685, were probably the *Gami-≠nun* or Bondelswarts."

Elphick 1977:27 "...Khoikhoi designated certain small local groups with compound names in which the word *San* was apparently a part...", en as een van verskeie voorbeelde: "the Kame*son*...on the Orange River", en hierby 'n vn. nr 16 "Probably *//Gami-son-qua* or Water People..."

Budack in 'n privaat brief 20 11 1985 "Kamesons ... is waarskynlik 'n verwysing na die !Gami-≠nûn, behalwe vir die klankverband ook weens die feit dat hulle hulle 'aende voorsz rivier op houden' (Oranje)" - die liggingsaanduiding uit Van der Stel.

Kameson is waarskynlik nie die oudste vermelding van hierdie stamnaam nie. Die oudste aan ons bekend is wel die optekening daarvan uit die mond van die opperste hoofman van die Cochokwas of Saldanhars deur Van Riebeeck in 1662. Ons verwys na Oedasoa se **CUMISSOKWAS.** Ons beskou *Cumissokwas, Kamesons* en *Gaminun* as variërende uitsprake/vorme van die naam vir een en dieselfde volk. By die lees van die artikels sal dit duidelik word hoekom dit beter was om hulle afsonderlik te bespreek. Indien ons hierin gelyk het, nl. om die drie terme as verwante vorme te beskou, dan het ons 'n vaste steunpunt in die feit dat ons weet wat die lid *Kame-* leksikaal beteken, nl. "bondel". Die *Cumi(s)-* van *Cumissokwas* en die *Kame-* van *Kameson* is dan die !*Gami-* van !*Gami-≠nûs,* letterlik die "Bondelswarts", by Nama *!khami* = "bondel".

Die vereenselwiging van *Kameson* (en daarmee saam dink ons dan telkens ook aan *Cumissokwa*) en *Gaminun* met mekaar berus op meer as net die ooreenkoms in klank t.o.v. die eerste komponent. Albei is die name van stamme ("natien"), albei is Khoekhoen albei woon ruweg aan die Oranjerivier en in buurskap met die (N)Amakwas. Hoewel ten dele vaag is die aanwysings voldoende dat die *Kameson* van Van der Stel op sy weg na die Koperberge en die *Kami-ngou* van bv. Wikar van meer as 'n eeu later in dieselfde algemene omgewing is.

Die verskil lê in die tweede komponent alleen, die *-son* in die een, die *-nûn* in die ander. As hierdie verskil nie daar was nie, dan het Molsbergen 1916 die opgawes van Van der Stel en Wikar bepaald nie uit versigtigheid met 'n weifelende vraag as 'n moontlikheid voorgehou nie. Ook Mossop is versigtig ("probably") en Budack eweneens ("waarskynlik") .

Ons let op die verslag by Van der Stel. Die Kommandeur ondervra "verscheide van de Hottentots, Kamesons genaamt"; *Kameson* is dus geen Boesmans nie. Tog was daar 'n Boesman wat nie 'n Boesman was nie maar 'n Kameson: 'n sekere Sonqua het op die Kommandeur 'n indruk gemaak as iemand wat die land en volk goed ken en vir die Kompanjie dus baie dienstig kon wees. Die Kommandeur wou hom saamneem Kaap toe, Hollands laat leer, en die volgende jaar dan as tolk en gids gebruik op 'n voorgenome besoek aan die land van die Amakwas en die Kamesons, vgl. De Chaumont. "Middelerwyl sondeerde de Ed. Heer Commandeur den gedagten *Sonqua,* die toen zeyde, dat hy geen *Sonqua* was, maar een van de Natie *Kamezon* genaamd..."

Dit lyk seker vreemd dat 'n "Hottentot" (so word die Kamesons hoërop genoem) en 'n "Sonqua" só met mekaar verwar kon word soos hier voorgegee is. Om die ewe, dit lyk inderdaad goed denkbaar dat *Kameson* saamgestel is uit *Kame-* en *-son,* presies soos Elphick voorgestel het, met *-son* vir "Boesmans". Dit is dus (soos ons dit sien) 'n duo-etniese kompositum: "Khoekhoen" en "San", die eerste lid synde !*Khami-*, as stamnaam in spelling genormaliseer as !*Gami-*, en die tweede lid synde *-son* vir die moderne genormaliseerde spelling *-san.* Die betekenis, lid vir lid, is dan "Bondel-San".

Slaan dit op 'n menggroep of is dit gewoon 'n wissel-kompositum vir !*Gami-≠nûn?* Naampatrone soos bv. *Hottentot-Boesjesmans* en dergelikes kom baie voor, en in Khoekhoens self is daar kombinasies wat miskien hierby inpas, waarop Elphick 1977:27 ook reeds gewys het, soos *Cochesons, Horisons, Moetjesons.*

Skakels ontbreek nog, maar ons sien geen wesentlike beswaar teen die volgende beskouings nie: (i) *Cumissokwas* en *Kamesons* is name vir dieselfde stam/volk; (ii) Daar is baie sterk getuienisse vir die opvatting dat albei toepasbaar is op die !Gami-≠nûn en, trouens, histories 'n gewone voorvorm van !*Gami-≠nûn is,* en (iii) dat die lid *Kame-* (*Cumi-*) en !*Gami* dieselfde woord is, en die betekenis van "Bondel" het.

KAMPKAUPS

Albrecht A en C 1809 in Moritz 1919:116 "Das Land dieser Leute, welche Feldschuhträger genannt werden, liegt etwa fünf Tagereisen von Warmbad und hat vortreffliche Weiden...Im Nordwesten von ihnen wohnen zwei andre Stämme, die auch zu den Namaquas gehören. Sie heissen die Kaikoup und die Tammaras... Bruder C. Albrecht ging vergangenes Jahr zu den Kampkaups und fand sie in Klippen und Schluchten wohnend, aus Furcht vor ihren Nachbarn...Nachher zogen sie zu der Schwarzmodderquelle

[Keetmanshoop], einem Platz, der uns näher liegt...Nach den letzten Nachrichten wohnt der Stamm noch bei der Schwarzmodderquelle..."

Miskien verskyn die naam op meer plekke. Christian Albrecht het op hierdie reis in 1809 met die Damaras in aanraking gekom én met die Kaikoup. Hy het hulle nog net vlugtig leer ken. Die Damaras praat Nama, net soos die Kaikoup. Die Kaikoup is inderdaad Namas in afkoms en taal. Trouens, hulle is die Rooinasie wat voor die verowerende indringing van die Oorlamme en Basters die oorheersende Namagroep in Groot Namakwaland was. Hulle naam beteken die "Groot (*kai-*) (//)Khau- (*-koup*)". Die *Kaikoup* is 'n stamnaam (die *-p*, nou *-b*, is die uitgang van die ml. ekv.). Ook die *Kampkaups* (*-s* is hier die Duitse mv.) bevat dieselfde komponent *koup/kaup*. In 1808/1809 was hulle in wat vandag Keetmanshoop heet. Die komponent *kam(p)*, met *-p-* as oorgangsklank, is bepaald 'n teenstelling met die "Groot (*kai-*) Kaub". Dan sal die *kam(p)* wees soos Nama *≠kam* = "jung (sein)" (Kroenlein-Rust 1969:230). Die teenstelling van "Groot" is in Nama gewoonlik *≠khari* = "klein", of *≠kam* = "jong/k", en in die geval van "Klein//Khaun" is dit ook "//Khau-/gôan", met */gôa-n* vir "kinders", wat in dieselfde betekenissfeer is as "klein" en "jong/k". Vir dieselfde gebruik van *≠kam* vgl. ook **GAMNAMAKWAS.**

KANAS kyk ook **KHAUAS**

Kroenlein 1857 in *Quellen* 10/193 [Hy skryf van Berseba af:] "In seinem Betragen ist er [die weerspannige en uitgebande gemeentelid Daniel] ein Repräsentant des Freiheitsschwindels, der jetzt durch Namaqualand und Volk geht. Gottlob, dass unser Stamm [van Berseba], die /kanaa, noch nicht davon ergriffen ist..."

Heider 1880 in *Quellen* 6/51 "Am 12. September fand eine Tagereise von hier [nl. van Hoachanas af] auf ≠Goa//gams ein heisses Gefecht zwischen den Kannasern und Herero statt. ('/Kanas' ist in der Namasprache der Name für die Gobabisser und Bersebaer). Das Rote Volk und die übrigen Naman waren nicht in diesem Gefecht beteiligt".

Judt 1895 in *Quellen* 6/155 "Leider fielen am 21. Dezember 2 Mann der Besatzung in /Gamxa!nas im Kampfe gegen die /Khana..." Dies. 156 "Hauptmann v. Sack befindet sich auf dem Zuge gegen die /Khana. Man sagte mir heute, dass ein Teil der /Khana in Goxas sei..."

Ook Judt skryf uit Hoachanas, maar hier oor die toestande in die Gobabisgebied, net soos Heider voor hom. Heider sê uitdruklik dat die Namas die Gobabissers en die Bersebaers in Namataal die */Khanas* noem, en Kroenlein verklaar ook dat sy Bersebaers ("unser Stamm") */Kanaa* is. Almal skryf dié naam met

'n dentale suigkonsonant voor die *K-* en gebruik dit as 'n gewone term. Tog het ons die naam in hierdie spelling in hulle geskrifte baie selde teëgekom. Die gewone Khoekhoense naam vir die Bersebaers en die Gobabissers saam is (met 'n bepalende onderskeidende woord vooraan): */Khaua-(s/n),* dieselfde woord indien die *-n-* van */Khana-* 'n *-u-* was. Maar skryffout vir *Khaua-* is */Khana-* in die aangehaalde sitate nie, ons het dit by herhaling gekontroleer.

Dan moet ons besluit dat dieselfde stam twee name het wat wel byna eenders is, selfs in die tongslag, maar tog twee afsonderlike name is. Toets ons hierdie woord aan bv. Kroenlein 1889:191, lees ons daar: "*/kãn* = absplittern", en daaronder: "*/kãna* = reissen, bersten..." Dan bring dit ons presies by die verklaring van Petersen, D. Swartbooi en Vedder vir o.a. die */Khauan* wat hulle terugvoer op 'n Namawoord */khau* vir "uitmekaarskeur, in twee skeur", en wat hulle dan toepas op die skeuring wat in die /Khauan as volk gekom het toe Ambraal na Gobabis getrek het en die ander deel onder Paul Goliath op Berseba agtergebly het. Ons het aangevoer dat */khau* nie hierdie betekenis van "uitmekaarskeur" binne hierdie taalsituasie kon hê nie, omdat die naam reeds in Van Riebeeck se tyd bestaan het, byna 700 jaar vóór hierdie skeuring plaasgevind het. Amper ironies dat die jonger naam van */Kanas* wél hierdie betekenis het én dat dit geod moontlik op die "skeuring" inderdaad toepasbaar gemaak kán word.

Dr. Budack het 'n nota hierby. "Is /Kanas nie miskien tog 'n skryffout vir /Khauas nie? In manuskripte word *u* en *n* dikwels verwar en dit kon ook met mej. Meier gebeur het wat die manuskripte gekopieer het" [nl. vir dr. Vedder wat die boustowwe in Barmen, hoofkantoor van die Rynse Sending in Duitsland, vir sy geskiedenis van Suidwes nodig gehad het].

KANIKU kyk **KANNISGEIS**

KANNISGEIS, CHANNISGEIS, KANIKU

Campbell 1813:282 "Kannisgeis", en daaronder "Bockbrief : Letter Book".
Schroeder 1872:16 "De Korannas waren vroeger verdeeld in acht kleine stammen:-... 4. De Papiers (verstrooid)".
Wangemann 1872:1/52 "[Korannastamme, 'n lysie van 17 name, en as nr 15:] Channis-eis, Buch-Volk, weit unten am Oranjefluss".
Stow 1905:295 "[Onder hoof: 'Account of various Korana Clans':] ... 13. Papieren, i.e. the Papers, ... 16. The Boek brieven, the Book-letters, ...21. The 'Kannis-geis ..."
Engelbrecht 1936:21 "The Boekvolk are stated to have lived ... not far from Upington... We may assume that they formed part of Wikar's Eynicquas

… It is probable that the Boekvolk were only a part of the Karoshebbers, for !Eibib is sometimes spoken of as the chief of both sections…" En aldaar bl. 22 "If, as was once stated to me, the Karoshebbers are a part of the Springbokke, and the Boekvolk and Karoshebbers were closely related too, we might perhaps consider all three as having formed one single great division …"

Maingard 1964:2/59 "[Uit die lysie van 8 Koranna "tribes" soos aan Maingard verstrek deur Ausia, 84 jaar oud, 'n eertydse hoofman van die Smalwange, te Upington, daar as nr 8:] The Pampiers, ≠Kaniku".

Blykbaar 'n obskure onderafdeling, eerder 'n "clan" as 'n "tribe". Wikar en Gordon wat in persoonlike aanraking met die eiland- en oewerbewoners ten ooste van die Augrabiesval was en goeie verslae oor hulle lewer, noem die Kannisgeis nie, ook die broers Albrecht nie. Campbell wat wel op Pella was maar hierdie deel van die Oranjerivier nie aangedoen het nie (hy was op pad na Khamies), het sy inligting ongetwyfeld van ander gekry. Hy was trouens klaarblyklik nie bewus daarvan dat "Bockbrief", deur hom in Engels oorgesit as "Letter book", as die vertaling beskou moet word van sy apart-gestelde "Kannisgeis" nie. "Bockbrief" moet gelees word as "Boekbrief". Beter is die letterlike vertaling van Wangemann, nl. "Buch-Volk", soos Nama *≠kanis* = "Buch, Brief, Schrift" (Kroenlein 1889:202), en *//āis* = "Volk".

Die Khoekhoense naam is ook verstaan as "Papier", soos aangedui deur o.a. Schroeder en Maingard, maar dit lyk tog of daar by Stow meer verwarring was as by Campbell. Stow noem die '*Kannis-geis,* die *Papieren* en die (toutologiese) *Boek brieven* verkeerdelik as drie verskillende "Korana Clans". Dit is drie name vir een en dieselfde "clan", net soos *Boek brieven* binne die konteks twee name vir dieselfde begrip in Nama is.

Maar waarop die naam betrekking het, is nog heeltemal onseker. Boeke en Papiere assosieer mens met die Blankes, nie met die Khoekhoen nie. Op een of ander manier moes hier 'n soort van naamkundige bestuiwing plaasgevind het, en dit maak die naam betreklik jonk, nie net dokumentêr nie, maar ook in die tyd van sy oordrag op die groepie benoemdes. So 'n moontlikheid vertel Schroeder oor Klaas Lukas, kaptein van die Katse: "Hij had eene sterke begeerte tot lezen en schrijven, waarom mijn nu zalige vader hem papier, pen, inkt en voorschrift gaf …" Die verband tussen naam en stam het hier egter verlore geraak.

Oor hulle ligging en iets oor die groep se geskiedenis is by Engelbrecht te lees.

KANNOU

Hahn Th. 1901:2/163: "The Dutch had come in the night to the Kraal of the

Kannou (a Hottent. tribe !Khan≠nu?) i.e. Black Elands''.

Hahn verwys na die strooptog wat enige koloniste in 1702 sonder verlof uitgevoer het soos dit in Leibbrandt se *Precis...The Defence of Willem Adriaan v.d. Stel,* Cape Town, 1897, vertaal is, bl. 135 en 137. Dit is kennelik 'n bloot oogfilologiese verklaring en word net genoem omdat dit o.w. die enigste poging in die rigting van 'n vertaling van hierdie groepnaam is.

KANUBKOIN (een van die name vir die **[ROOINASIE]**) kyk ook o.a. **AWAN,AWAKHOEN,KAIKHAUN, KHAUBEN, KHAUBIBKHOEN**

Red. BRM 1854:257 ''Das rothe Volk hat jetzt von uns einen Missionar angenommen [nl. F.H. Vollmer]... Das rothe Volk ist der eigentliche Kern der Namaquahottentotten jenseits des Garib, der Herrscherstamm im Gross-Namaqualand. Der Name 'rothes Volk' ist ein Spottname, von Fremden ihm gegeben; bei den Namaqua selbst heissen sie *kanub koin,* d.h. das königliche Volk...''

Hierdie berig verskyn in nr 17 van BRM 1854. In nr 8 was die naam ook te lees in die reeksie ''Bersebaer Bilder'', en daar was dit *Kauwibkoin* en is daar vertaal met ''der Herrscher''. In die spelling *Kanubkoin* het ons dit net hier aangetref. *Kanubkoin* is klaarblyklik 'n wanspelling van *Kauwibkoin* deurdat die *-nu-* 'n *-wi-* moes gewees het. Skryf- of setfout? Miskien is die vir die Duitse setter in Barmen wildvreemde naam deur hom net verkeerd gelees. Die *-koin* is denkbaar soos Nama *-Khoe-n,* met die slot-*n* vir die mv. gemeenslagtig, en die geheel ''mense'', kollektief ook ''volk''. Die eerste lid *kauwi-* is deur die redakteur van die BRM klaarblyklik vereenselwig met Nama *gâo* ''herrschen'' (Rust 1960:30), ook wel ''königlich herrschen''. Maar dit klop in die belangrikste opsig nie: *kauwi(b)* en *gao* is nie dieselfde woord nie. Vollmer, die Rynse sendeling wat onder die //Khauben (Rooinasie) gewerk het met sy standplaas op Hoachanas, self 'n kenner en spreker van die Namataal, skryf die eerste lid met 'n laterale suigklap vooraan (*//khau-*) wat die schnalzlose *gao* = ''heers'' nie het nie, om net een aspek te noem. Die geval word onder **KHAUBIBKHOEN** beredeneer.

KARABERS

Campbell 1813:282 ''Karabers, or Kleinbonte, Little spotted''.

Dit is in hierdie vorm die enigste optekening van die naam wat ons raakgelees het. Campbell gee hier 'n lys van 15 name onder die hoof ''Names of the different Tribes of Corannas on the Great River'', nr 4 is die aangehaalde name van

'n "tribe" onder die Koranna, gegee in Kora, Hollands en Engels. Uitgaande van die twee Europese tale lyk dit of die Koranaam kan aansluit by Nama *//(k)aru* (middeltoon) = "schwarz und weiss getüpfelt" (Kroenlein 1889:26), met die morfeem *-be-* daarna wat gewoonlik die funksie het om 'n lokatief aan te dui, hier van die mense, en uitgaande op *-rs* wat duidelik uit Hollands is, eintlik saamgetrek is uit *-er+s*, met die *-s* vir die mv. en die *-er* die morfeem van die nom. agentis. Kr.-R. 1969:77 gee vir "bont" of "gespikkel" egter aan */garu*, d.w.s. "bont soos 'n tier", met 'n ander klap maar met presies dieselfde toonprofiel. Die wisseling *-u-* en *-a-* in die tweede lettergreep kom dikwels voor.

Waarop die "bontheid, gespikkeldheid" betrekking het, weet ons nie meer nie. Dit kan verwys na bont diere (beeste, skape, bokke selfs), na die opmaak van die gesig, na die karos, ens. Engelbrecht 1936:27 sê dat hierdie groep "has hitherto remained unidentified or nothing further is as yet known about them". Kyk egter die artikel **AREBEEIS.**

KARAGEIKHOEN/K(H)ARAKAIKHOEN, ook KAR(A)KHOEN e.d. [FRANSMANNE]

Roos & Marais 1762 in RZA 2/55 [Op versoek van Ryk Tulbagh het hulle in die besonder navraag na die Einikwas gedoen en gevind dat die Einikwas maar gewone Namakwas was, maar op hulle terugtog (wat hulle 'hertogt' noem) is daar darem 'n nuwe naam gehoor:] "...gelijk wij dan ook op onsen hertogt, onder seekere Namaquas karangoijers genaamt, die omtrent de groote Rivier geleegert waren, een vrouwspersoon van voorsz. Einquas Natie gesien hebben..."

Gordon 1779 op los vel in ms van 4e reis, opskrif "Namen der grote namaquas cralen", daaruit: "Haam eiquas of Karre kei keup, omtrent Haam rivier..."

Campbell 1813:310 "Names of the different tribes...in Great Namaqua country...Karakakoois, (chief):Kachap: these live on the coast".

Kroenlein 1855 in *Quellen* 10/130 "Piet Kooper, der Nachfolger des Willem Franschmann [wat in 1854 aan buikloop oorlede is] bei den 'Karakoikois, unseren unfreundlichen Nachbarn, soll auch tot sein..." Dies., ald. 132 "Die 'Karakaikois (Franschmanns Stamm) sind ... aus unserer unmittelbaren Nähe verzogen und haben sich in Koamûs...niedergelassen..."

Vollmer 1857 in *Quellen* 5/97 "Dort [in Rehoboth] hörte ich, dass Jonker 3 Mann mit 2 Maultierlasten Pulver zu den +Karageikois gesandt habe".

Kroenlein 1857 in *Quellen* 10/186: "Die Franschmannschen sind aus unserer Nähe fort in die Ouob hinübergezogen... Die /Kowisin in unserer Nähe ...wollen bald nach Goamus (Schaumauge) dem von den +Karagoikoin

verlassenen Platz ziehen (3 Tagereisen mit dem Wagen von hier in nordöstlicher Richtung jenseits des Fischflusses..." [Kroenlein skryf uit Berseba, natuurlik]. Dieselfde 1862 in *Quellen* 11/343 "...die wenigen ≠Karageikois (Leute vom roten Volk...)" Dieselfde 1867 in *Quellen* 12/498 "Das Volk der !Kara-gei-khois (Franschmanns Volk)..." Dieselfde 1869 in *Quellen* 12/498 "...die Franschmannschen (!Karagei-khois) in Goamûs..."

Wallmann 1858:52 "Die alte Hottentotten-Art zu leben, die Sitten und Rechte der Väter bestehen noch; selbst die alten Namen der früheren Clanschaften des Stammes, z.B. der 'Oeicha-ai [//Oeicha-ai vir die mense van Jonker Afrikaner, vgl. **AICHA-AIN**], der !Gaun [tongslag getranslitereer], der //Kara-Kai-Koin [tongslag getranslitereer] u.s. w., sind noch im Gebrauch, auch ist die Kapitänschaft noch vollständig vorhanden..."

Kroenlein 1870 in *Quellen* 12/575 "Die Bitte der Häupter des Stammes der !Kara-gei-khois (verschiedene grosse Leute), auch Franschmanns Volk genannt, um einen Missionar erfordert unsere besondere Aufmerksamkeit". Dieselfde 1873 in *Quellen* 13/641 "...!Karageikhois..."

Olpp 1871 in *Quellen* 16/138 "...das Rote Volk, die Amraalschen (Gobabisser) und die Karageikhoin (Fransmänner)..." Dieselfde 1873 in *Quellen* 16/191 "Im Oktober besuchte ich die !Kara-gei-khoin (Fransmänner) im Ouob...Bei /Haruchas fanden wir die meisten Leute versammelt. Hier wohnt auch Willem Kooper, der Kapitän..."

Olpp 1876 in BRM 1876:81 "Uebersicht über die Bewohner von Grossnamaqualand. I. *San*... II. Naman... 3. Kara-gei-khois. Häuptling Kachab. Ortsname Ouobab, Ouobflussgebiet..."

Hahn 1879 landkaart "!Kara Gei Khois. Chief Simon Kopper. Population 800". [Aan beide kante van die "Ouob Geib River"].

Fenchel 1886 in *Quellen* 18/120 "Meine zweite Reise galt...dem Franschmannschen Stamm, auch !Kara-gei Khois (Grosse-Wurzel-Gräber) genannt. Der Weg zwischen Keetmanshoop [waar sendeling T. Fenchel gearbei het] und Haruxas [toe hoofsetel van die Fransmanne], dem Sitz des Häuptlings Simon Kooper, (6 — 7 Tagereisen), ist fast genau derselbe wie zwischen hier und Mier". Dieselfde op bl. 121 "Der Menge der Frauen nach zu urteilen [die helfte van die mans het die vee in die tsammaveld opgepas en was afwesig], glaube ich nicht zuviel zu sagen, wenn ich behaupte, dass der Franzmannsche Stamm wenn nicht der grösste so doch der zweitgrösste Stamm des Namalandes ist...Der Franzmannsche Stamm gehört zu den Bondelzwarts, doch glaube ich, dass dieser nördliche Teil den südlichen auf Warmbad an Stärke übertrifft..." Dieselfde op bl. 124 "Es ist kaum zu begreifen, wie das Volk verarmt...die Leute sagen uns...ich habe weder

etwas, um meine Blösse zu decken...noch etwas um in den Mund zu stecken, wovon ich leben könnte. Wurzeln, Baumharz und allerlei Getier bildet die Nahrung vieler..."

Kroenlein 1889:199 "*!kăraga* = verschieden. !Kára-gei-khois: Stammesname der Franschman'schen in Ouob".

Judt 1981 in *Quellen* 6/140 "Khois war gut besetzt, z.T. von den !Kara-gei-khoin, z.T. von den //Hawawin".

Schultze 1907:172 "Naman...Stämme, die seit alters her im heutigen Gross-Namalande ansässig sind: 1. ..., 2. !Kxaragaikxoïn, abgekürzt !Kxar(a)kxoïn, die Fransmanschen Hottentotten oder nach ihrem Kapitän auch Simon Kopper-Leute genannt..."

Petersen 1928 in *Quellen* 2/38 "Die !Kara-khoin, auch !Kara-gei-khoin genannt. Es sind dies Simon Koopers Leute, auch Fransmannse Hottentotten genannt, die am Ouobfluss wohnten. Khoin heisst 'Menschen', gei ist das Namawort für 'gross', was aber !kara bedeutet, ist mir nicht ganz deutlich. Es kann heissen *!ka ra,* und das würde 'stechen' bedeuten. Es kann aber auch sein, dass das Wort *!kara* gemeint ist, und das würde 'etwas hinter sich herschleppen' heissen. Ich glaube aber, dass 'stechen' richtig ist, und dass man den Namen übersetzen muss: 'Die stechenden grossen Leute', wobei vielleicht an einen Krieg zu denken ist".

Dawid Zwartbooi 1928 in *Quellen* 2/100 "Die !Khar'khoin, auch !Khar' gei khoin oder Fransmannsche Hottentotten genannt. (Anm. Der alte Dawid Zwartbooi spricht diesen Namen deutlich stets so aus, dass das zweite *a* elidiert wird, !Khar-khoin, nicht wie die übrigen Nama sagen, !Khara-khoin...)"

Vedder 1929:15 "Mit diesen beiden Stämmen [die //Khauben en die //Khau-/gôan] gehören die !Kara-gei-khoin eng zusammen, die als die Leute des Kapitäns Simon Kooper bekannt geworden sind. Sie wohnten am Fischfluss. Vermutlich ist der Name von *!ka* = stechen abzuleiten, so dass man übersetzen muss: 'Die grossen (gei) stechenden (!ka ra) Leute (khoin)".

Vedder 1934:127-8 "An den Fischfluss zogen mit Erlaubnis der Roten Nation die !Kara-gei-khoi = die verschiedenen grossen Leute, denn unter ihnen sollen sich auffällig grosse Personen befunden haben. Man hat sie die 'Franschmannschen Hottentotten' genannt. Ein Zweig dieses Stammes machte sich selbständig, nomadisierte am Löwenfluss. Er erhielt den Namen !Kara-!ôan, der die Verwandschaft mit den 'verschiedenen grossen Leuten' im Gedächtnis erhielt".

Mandelbrote 1944:315 voetnoot in VRV 25 by Mentzel 1787 "[Mentzel gee Roos en Marais 1762 se verslag weer, vgl. ons sitaat hierbo vir die naam onder bespreking:] *Karongoijers:* The *!Kara-Khoin*, *!Kara*: out-distanced, left be-

hind; *Khoin* men. 'This tribe', adds Dr. Mossop, 'is original to S.W.A. in the sense of not being *Orlams* from S. of the Orange R.'''.

Die Khoekhoense naam vir die Fransmanne, ook die Simon Kopers of, 'n enkele keer, die Geelboois genoem, word op vyf maniere vertaal/verklaar. Die verskil gaan oor die eerste komponent. Oor die ander twee komponente is daar nagenoeg eenstemmigheid. Die laaste lid word vereenselwig met Nama *khoe-* vir "mens". Gordon se *keup* het die uitgang van die ml. ekv. (Nama: *khoe-b*), die ander opgawes het die uitgang *-s* van die vr. ekv. waar dit as morfeem die kollektief wil wees vir "volk", of dit het die uitgang *-n* van die gemeenslagtige mv. vir "mense" in die sin van "volk/groep" ens. 'n Afwyking is die slot by Roos & Marais. Hulle opgawe is te lees as *karangoi-ers,* waar die *-ers* wel die Hollandse uitgang (in die mv.) is in die sin van die "Karangoi-mense".

Waar die naam drieledig is, word die middelstuk begryp as betekenende "groot", "hoog" (Nama *kâi*). Dit kan so wees. Veral die Rynse sendelinge (Duitsers én Namas) sê en skryf dit as sodanig, deur hulle gespel *gei* of *kai*. Die ander vorme hiervan by Kroenlein (óók sy verklaring) wys dat Kroenlein 1855 se *-koi-* vir die middelstuk daar waarskynlik oorskryffout van die tikster in Barmen was, so ook sy *-goi-* in 1857, hoewel ons daarop bedag moet bly dat die middelstuk by Roos & Marais ook *-goi-* was. Alles tesaam geneem lyk dit of ons die gewone interpretasie van die tweede komponent kan aanvaar as *kâi* = "groot".

Diegene wat wel die naam verklaar, verbind hierdie "groot" dan met die slotdeel *khoe(n)* en kry "groot mense". Opvallend dat kapt. Dawid Swartbooi die stamnaam konsekwent en betekenend sonder die middelstuk uitspreek. Schultze het dit ook so gehoor en noem dit dan "abgekürzt". Dit versterk die opvatting dat *gei/kai* teenstellende waarde het om "groot" uit te druk. Dit bring ons by die hoofdeel, die eerste bestanddeel. Ons kyk eers na die tongslae daar.

Roos & Marais, Gordon en Campbell dui geen suigklap aan nie. Gordon doen dit soms, hier egter nie. By die Rynse sendelinge hoor ons dit wel, so by Kroenlein. Die sitate van Kroenlein kom uit Vedder se *Quellen* volgens die afskrif wat mej. Emma Meier van Gütersloh vir Vedder in Barmen daarvan gemaak het (vgl. Vedder 1934:vii).

Kroenlein gebruik vir sy schnalze in die voor-Lepsiaanse tydperk (1856) die stelsel van Schmelen en Hugo Hahn. Dit is moeilik om dit in die druk daarvan goed uit te bring en die leser moet ons transkripsie aanvaar. Kroenlein skryf in 1855 *≠Karakoikois*. In 1857 gebruik hy sy teken vir die ≠. Tot 1867 hoor Kroenlein dus die palatale ≠, en daarna eers onderskei hy die klap as die serebrale !. Wallmann is 'n Missionsinspektor wat weer Knudsen se stelsel van suigkon-

sonante toepas en hy skryf (getranslitereer) *//Kara-kai-koin.*

Daar was dus aanvanklik onsekerheid oor die juiste suigklap. Dit is nogtans duidelik dat die algemene voorstelling van die betrokke klap soos deur kundiges waargeneem is, by goeie beluistering die serebrale is, ook by Khoekhoense sprekers self soos by onderwyser Isak Petersen en kaptein Dawid Swartbooi. Ons kan dit met vertroue so aanvaar, meen ons. Daar is die volgende verklarings, in tydsorde volgens die sitate.

1. Kroenlein 1870: "!Kara-gei-khois (verschiedene grosse Leute)". In sy woordeboek 1889:199 gee hy hierby aan: "!káraga, adj. 'verschieden'".

Vedder 1934 laat sy vroeëre beskouing van 1929 vaar en sluit hom nou aan by Kroenlein wie se vertaling hy verder poëtiseer soos volg: "die verschiedenen grossen Leute, denn unter ihnen sollen sich auffällig grosse Personen befunden haben". Hy laat die naam verder aansluit by **KARAOAN** wat dieselfde eerste bestanddeel sou hê.

2. Fenchel 1886 "!Kara-gei Khois (Grosse-Wurzel-Gräber)". Fenchel motiveer die rede vir die wortelgrawery, nl. toenemende armoede, gebrek aan voedsel en deksel, sodat hulle op boomgom en wortels (uintjies ingesluit) en dergelike kossies aangewese is. Blykbaar slaan die "groot" by hom nie op die mense se liggaamsbou nie, soos by Vedder 1934, maar op die aktiwiteit van intensiewe soek na wortels, "groot soekers na wortels om op te grawe". Die *khoen* is ingesluit in die "mense wat grawe". Ten grondslag aan "grawe" kan nie *khau* lê nie, dit mis die serebrale slag. Dan miskien *!kha* (kyk nr 3 hieronder) of *!kha-!kharu* = "umgraben (Garten)" in Rust 1960:28. Ook hier is wel 'n mate van 'n betekenis indra.

3. Petersen sukkel om 'n bevredigende verklaring te vind. Hy gaan klankassosiatief uit van die grondwoord *!kara.* Soos hy die woord ken, so vra hy homself af: Watter toepassing daarvan kan die bepaalde stam se naam sinvol of karakteriserend weergee? "Was aber !kara bedeutet, ist mir nicht ganz deutlich". Dan waag hy iets. Dit kan *!kara* wees in die sin van "steek", eintlik wel *!khā ra,* soos by Vedder 1929, "und dass man den Namen übersetzen muss: 'Die stechenden grossen Leute', wobei vielleicht an einen Krieg zu denken ist". M.a.w., "steek" wek by hom die gedagte op van 'n verrigting in oorlog, bv. "steek met 'n asgaai". Weer skryf die wóórd die geskiedenis!

4. Petersen dink ook aan die moontlikheid van *!kara* in die sin van "etwas hinter sich herschleppen", maar hy kan so 'n betekenis nie voldoende geloofbaar maak as stamnaam nie en trek dit terug ten gunste van 3. hierbo.

5. Mandelbrote beskou Roos & Marais se *Karangoijers* as dieselfde stam as die

Karageikhoen (Mandelbrote spel dit afwykend *Karongoijers*). Mandelbrote kan met sy identifikasie gelyk hê, daarin klaarblyklik gesteun deur dr Mossop. Hy kies die verkorte vorm (kyk Schultze en D. Swartbooi), nl. *Kara-khoen*, sonder die tussenstuk *-gei/kai*. Syne is dan die "!Kara-mense", (*-khoen* = "mense/volk/stam", met 'n Hollandse uitgang *-ers*). Alles klop goed, en nou kom dit nog daarop aan wat *!kara-/!karo(n)-* beteken. Die antwoord is nog nie gegee nie.

KARA/KARO-OAN (TSEIBSE of [KEETMANSHOPERS])

Olpp 1876 in BRM 1876:81 "Uebersicht über die Bewohner von Grossnamaqualand... II Naman: 1. Game-nus; 2. Kharo-oas. Häuptling: Tseib; Ortsname: Nugoais, Keetmanshoop..."

Hahn op sy kaart van 1879 "!Khara-!oas. Chief Tseib", gesitueer rondom Keetmanshoop.

Von Francois H 1896:78 "Zu den ursprünglichen Naman gehört...die rote Nation... Weitere Stämme sind: Die Fransmans... die vormals Tseib'schen oder Keetmanshoop-Hottentotten, !Karo!onan, in der Gegend von Keetmanshoop..."

Olpp 1897 in *Quellen* 17/1 "Oestlich von ihnen [nl. die Veldskoendraers] liess sich der Führer des Stammes der Khara-oas (Zeib's Stamm) an der Quelle Nu-goais [Keetmanshoop] nieder..."

Schultze 1907:172 [Hy noem die vyf stamme wat in sy tyd die "Naman" uitmaak, soos die Topnaars, Simon Kopers, Bondelswarts en Swartboois, en vervolg:] "Dazu kommen, heute versprengt, aber in der Erinnerung der Eingeborenen noch immer als alte Stammesgemeinschaften lebendig: die ...Rooi Natie; die !Kxaro!oan oder die Tsaibschen Hottentotten von Keetmanshoop..."

Petersen 1928 in *Quellen* 2/38 "(Anm(erkung) [van Vedder]): den Stamm der !Karo-!ôan am Chamob-Rivier kennt Ismael [Petersen, 'n onderwyser van Usakos en 'n Swartbooi] nicht".

Swartbooi, Dawid 1928 in *Quellen* 2/100 "Die Kharo !oan: Sie wohnen in und um Keetmanshoop. Die meisten von ihnen sind Zwartboois. Sie sind auf den alten Wanderungen in Keetmanshoop zurückgeblieben. Darauf deutet schon der Name hin. Kharob bedeutet das Bett, das Lager, auf dem man schläft. !Oa aber nennen wir das jüngste Kind. Der Name ist also zu übersetzen: 'Die Jüngsten, die in der alten Schlafstelle zurückgelassen wurden".

Vedder 1928 in *Quellen* 2/178 "Es scheint, dass andere Teile desselben neuzugezogenen Stammes weiterzogen und sich andere Wohnzitze suchten,

denn fortan wurden die Keetmanshooper Nama Kharo-!oan genannt, die im Bett (kharob) zurückgebliebenen, die Nachhut".

Vedder 1929:16 "Am Chamob-fluss wohnte der von den Bergdama so sehr gefürchtete Stamm der Karo-!ôan. Sie sind eng verwandt mit den Swartboois. Als diese ihre alten Wohnsitze verliessen, blieben die Karo!ôan zurück, und dies Zurückbleiben wurde Veranlassung zu ihrer Benennung. Karob ist das Bett, !ôan aber nennt man die jüngsten Kinder, die 'Nesthäkchen'..." [en verder die verklaring soos reeds hierbo aangegee is].

Vedder 1934:127-8 "An den Fischfluss zogen mit Erlaubnis der Roten Nation die !Kara-gei-khoi = die verschiedenen grossen Leute, denn unter ihnen sollen sich auffällig grosse Personen befunden haben. Man hat sie die 'Franschmannschen Hottentotten' genannt. Ein Zweig dieses Stammes machte sich selbständig, nomadisierte am Löwenfluss. Er erhielt den Namen !Kara-!ôan, der die Verwandschaft mit den 'verschiedenen grossen Leuten' im Gedächtnis erhielt".

Budack 1970:53 "Die Stammesfamilie ist...das Ergebnis der quantitativen Ausbreitung einer schon bestehenden Organisationsform... Mindestens zwei der Stämme [wat die Rooinasie uitgemaak het] haben sich nachweislich erst nach ≠Habs Regierungszeit von den Gai-//khaun [of Rooinasie] getrennt: die //Khau-/gôan (Swartboois) und die Kharo-!ôan (Keetmanshoper)..."

Budack 1972:247 "Stamnaam: tradisioneel Kharo-!oan, Afrikaans Keetmanshopers... 'n Mens kan 'n aantal motiewe erken wat tot sommige benaminge [van stamme] aanleiding gegee het, soos byvoorbeeld genealogiese afstamming (//Khau-/gôan, Kharo-!oan)..."

Hier is nogal 'n groot mate van onsekerheid en by party selfs van verwarring. Vedder 1928 vertel dat Petersen niks van die stam *!Karo-!ôan* af weet nie, deur Vedder so gespel soos hier. Kaptein Dawid Swartbooi hou aan Vedder 1928 'n verklaring voor wat Vedder aanvaar, nl. dat die eerste lid soos Nama *kharo-* is, betekenende "slaapmat, bed", en dan skryf hy die eerste komponent sónder tongklap. In 1934 is Vedder terug by die tongslag omdat hy 'n verband sien tussen *!Kara-gei-khoi* en *!Kara-!ôan,* 'n verband naamlik wat op die eerste bestanddeel slaan. *!Kara-gei-khoi* (sy spelling) het ook hy verklaar as "verskeie groot mense", waar *!k(h)ara-* "verskeie" beteken, en omdat daar 'n geskiedkundige, geografiese én genealogiese verband tussen die twee stamme (volgens Vedder) is, sal die gelykheid in taalkundige opsig ook aanvaar moet word waar so 'n ooreenkoms blyk. Die eerste lid van die Khoekhoense naam van die Keetmanshopers móét dus *!k(h)ara* wees. Vedder se spelwyse openbaar t.o.v. die twee verklarings 'n dubbelvoudige skommeling: (i) soms mét, soms sónder 'n tongslag, en (ii) soms met 'n *-ra* as slot, soms met 'n *-ro.* Dit in een persoon!

Olpp wat 'n besondere belangstelling in die geskiedenis van die Namastamme aangekweek het, gebruik nie die tongslae hier nie, maar in die twee aangehaalde uittreksels spel hy die grondwoord in 1876 met die slot as *-ro,* in 1897 as *-ra.* Die *-ra* kom ook voor by Th. Hahn, iemand wat bepaald met 'n mate van gesag oor die stamme in Suidwes-Afrika kan meepraat, maar by die ander oorheers die uitgang op *-ro,* in ons dosyn sitate by H. von Francois, Schultze, Swartbooi en Budack. Van Schultze weet ons seker dat hy die naam inderdaad uitgespreek gehoor het, hy gee selfs tonologiese indrukke weer volgens sy stelsel (wat ons in ons sitaat weggelaat het vanweë die aard van die simbole).

Waar laat dit ons? Moet ons bv. die kant van Hahn of van Schultze kies? Geen wonder dat Vedder van die hak op die tak spring nie: hy het eerlik gesoek en in sy volksboek die versigtige weg gevat waarby egter buitetaalse oorwegings meegetel het, 'n metode wat hy meer as eens toegepas het, soos bv. by die pleknaam *Gobabis,* in hierdie geval nie met goeie gevolge nie (vgl. Nienaber & Raper 1977:435-9 en 1980:337).

Oor die tweede lid, die *!ôan,* is daar by Dawid Swartbooi en by Vedder geen geskil nie. Die *-n* is die uitgang van die meervoud, gemeenslagtig, by *ôa-* vir "jongste kind". Die vr. ekv. *-s* kan ewegoed as die *-n* gebruik word, dan as kollektief op te vat, soos by Olpp, in die sin van bv. "stam/volk".

Ons dra vir eers net van een poging kennis om dié stamnaam te verklaar, dié van Swartbooi wie se verklaring Vedder oorgeneem en appetytlik gemaak het, en ten tweede is daar nog Vedder se hersiene verklaring. Hulle verklarings is deursigtig genoeg. Swartbooi gaan klaarblyklik klankassosiatief te werk. *Khārob* (middeltoon) = "bed, slaapplek", en toegepas op mense, "hulle wat in die bed/op die slaapmat agtergebly het", en so meer, kyk die sitate.

Vedder het van hierdie verklaring afgesien, moontlik omdat hy die grondwoord *kharo-* nie meer as die juiste geag het nie, en teruggekeer het na die naam soos hy dit vir Petersen gespel het, gebaseer op *!karo* (met suigklap vooraan), en wat hy toe laat aansluit het by *!k(h)ara,* sodat die Tseibse wat 'n "tak" van die *!Karagei-khoi* (die Fransmanne of Simon Kopers) is, die "Verskeie groot mense", die verband naamkundig nog bewaar met *!Kara-ôan,* hierdie naam waarskynlik te dui as die "Jongste kinders van die verskeie (groot mense)"? Of moontlik die "Verskeie jongste kinders"? Dit is alles nog nie baie duidelik nie. In elk geval stel dit taalkundig te veel vraagtekens om allerweë aanvaar te word, soos ons dit tans nog kan beoordeel.

Dr. Budack, 'n kenner by uitstek van hierdie stam, skryf o.d. 4 12 1985 die volgende opmerking hierby: "Hierdie mense heet Kharo-!oan, daar is glad nie

'n klap wat deur hulle aan die begin van die eerste naamgedeelte gebruik word nie''.

KARANGOIJERS kyk **KARAGEIKHOEN**

KARANISAN, KHARANISAN

Olpp 1876 in BRM 1876:81 ''Uebersicht über die Bewohner von Grossnamaqualand. I. San (Buschmänner)... 2. Karani-san (im Mittelstrich des Landes) ...''

Olpp 1884:19 ''Den Vortrab der hottentottischen Einwanderung bildeten höchst wahrscheinlich die *san* = Buschmänner ... Die *huri-san* leben vorzugsweise vom Fischfang. Andere bewohnen das *//karas*-Gebirge und nähren sich von Jagd und wilden Zwiebeln ...''

Vedder 1934:508 ''... Buschmänner vom Stamm der Saan, die teils bei den Nama, Orlam und Bastards als Dienerschaft, teils unter eigenen Sippenhäuptern frei wohnen, und zwar in der Namib ... im Mittellande die //Karani-Saan und ... die /Gowa-Saan ...''

Vedder steun kennelik op Olpp vir sy driedeling. Die Hurisan of ''See-boesmans'' woon langs die kus aan die weste van die land, die /Gowa-san aan die oostelike strook van die land, in die duine- of sandwêreld van die Kalahari, en tussenin lê die middelstrook waar die Karani-san woon. Die naam is saamgestel uit *-Sa* = ''Boesman'' (die slot-*n* is die uitgang van die comm. pl.) en *Karani*, met die *-ni* hier wel die morfeem van stambenoeming waarmee 'n lokatief-verband uitgedruk word, bv. soos ''by, aan, in'', en met die *Kara* vir die //Karasberge wat hulle naam van die *//k(h)ara* of die baie gruisagtige kieselstene daar kry. Die Karani-san voer die gewone lewe van die San, nl. as veldkosgaarders en veral as jagters. Dit is 'n baie breë indeling wat meebring dat die naam 'n soort van versamelnaam is wat primêr geografies gerig is met die leeftog volgens die voortbrengsel van die land. Vertakkings of vertwygings van die ''stam'' kom nie in die naam tot uitdrukking nie, ons leer nie ondergroepe van die naam ken nie.

KAREMANKIES, AREMANASH, ARIMANGKYS ens.

Gordon 1779 ms van rowwe aantekeninge by 4e reis '''Hey garieb komt 8 schoften verder als de draaij van de Garieb aan de linkerhand... De Hei Garieb verdeelt sig daar weer in tweën of tòup qua àremanásh, is t' hart

van een Mensch, en de linkerhand Natie..." [Kyk by **TOUPKWA** hoe om Gordon se inskrywing te ontrafel.]

Albrecht C & A 1805 in Moritz 1919:99 "Zwischen hier [Brabiesrivier 2820 CB] und der Rietfontein [2922 BB]...wohnen am Grossfluss folgende Heiden [dan volg 'n lys van 13 stamname, as 11e:] T'Ariwangkijs oder Lingstaander".

Lichtenstein 1811:2/411 "Dagegen haben sie [die Korannas] fortdaurend Krieg mit den Buschmännern und hassen diese aufs Aeusserste... Sie [die Korannas] machen doch eine eigne zahlreiche Nation aus, deren Hauptaufenthalt die Ufer des Hartriviers und Vaalriviers sind. Dort (also nordöstlich von hier [Witwater of Gattikamma 2823 CC] und im Süden der Beetjuanen) theilen sie sich in mehrere Stämme, von welchen die beiden wichtigsten *Kharemankeis* und *Khuremankeis* heissen..."

Smith A 1834 in 1975:128 "...our Coranna guide ... an aged man who had spent his younger days in the territory of a Coranna tribe ... It appeared from his account, which we had no reason to doubt, that the Arminice (of which tribe he was by birth a member) previous to the last 42 years occupied a district immediately to the east of Pella, on the Orange River. About the year 1792, John Bloom, the colonist, arrived in the country ... He ... plundered the Bituana tribes, who were then residing in the direction of Latocoo... The result was to excite great consternation... causing them to retire more inland... Of this retrocession the Corannas availed themselves, and by degrees, advanced towards the situations thus left unoccupied ..." [Smith kry toe in Thaba Nchu by Archbell se stasie under die Barolongs van Moroka 'n "small hamlet apart from the principal town" en vervolg:] "...it was the abode of a party of Corannas belonging to a tribe, the principal strength were located at some distance to the westward ... Haip [die kaptein van die groepie Korannas] would not own that these battles [met ander groepe] had been owing to error or aggression on the part of Araminice, the name of his tribe ..." (bl. 120 aldaar). "Until their final migration to Thaba Unchu, about a year from the time we visited them, the Araminice were settled to the north of the Vaal River ..." Op bl. 125: "the Arramones Corranas..."

Maingard 1964:59 "The tribes of the Upper Orange River ... The Kei!korana seemed to have been the first to have moved from their original quarters towards the Harts River between 1796 and 1804 and must have been accompanied by the //?aremân//?ais (the //?arebe of Gordon), who at that time formed one unit with them. They settled at Mamusa, the modern Schweizer-Reneke, and in the Bloemhof district respectively".

Die spellings loop baie uiteen, en by die Albrechts is daar 'n klaarblyklike oorskryffout. Hulle *-m-* is in druk weergegee met 'n *-w-*, dit moes gelees het *T'Arimangkijs*. Dit weet ons seker omdat hulle die naam reg vertaal met "Lingstaander", en "staan" is in Nama en Kora *mâ*, d.i. *man* wanneer die nasaliteit van die *-â-* konsonanties gerealiseer word. As *-man-* verskyn hierdie bestanddeel by Gordon, Lichtenstein en Maingard, by Smith is dit *-min-* en *-mon-*.

In ons sitate vertaal net Gordon en die Albrechts die Korannanaam, maar Gordon vertaal nie hierdie besondere lid *-man-* van die saamgestelde naam nie, dit doen net die Albrechts. Albei vertaal die eerste komponent korrek met "linkerhand" (Gordon) en met "lings" (die Albrechts), d.i. "links", in Nama *//âre(se)*, in Kora *//?are*. Naas *//are*, eintlik naas *//?are*, verskyn as ouer uitspraak *//khare* en *//kh?are*. Die develarisasie van die ouer uitspraak (die uitspraak sonder die *k(h)*) het ons al dikwels gemerk, bv. by **KABAEIS, KABAB, KAUKAU, KOGEIS** ens., waarnaas ook nog 'n *k*-lose uitspraak voorkom. *Kareman-*, *Areman-*, *Aramin-* ens. is te beskou as wisselspellings. Hulle is te vertaal, lid vir lid, as "Links" en "staan(de)".

Daarby kom die slotdeel. Gordon het dit gehoor as *-ash* en vertaal dit as "Natie". Dit slaan miskien op die bewoners van *!âs*, volgens Kroenlein 1889:27 die "freie Stelle, Platz, Stadt", volgens Kroenlein-Rust 1969:24 "(in die Breite lagernde) Siedlung", 'n gebied. Die akuut voor die *-ash* stel 'n suigkonsonant voor. Ons beskou dit nogtans as 'n spellingpoging van *//âis* vir "volk". 'n Ander slotdeel kry ons by die Albrechts (*-kijs*), by Lichtenstein (*-keis*), by Smith (*-ice* en *-es*), deur Maingard gemoderniseer tot (vir Kora) *//?ais* = "volk".

Die naam beteken die "Links-staan(de) Volk/Nasie". Die Blankes wat die Korannanaam behou het, het dit vervolks tot "Karemankies".

Die naam is blykbaar redelik jonk. Gordon het dit in 1779 geken en dit was toe waarskynlik reeds goed gevestig. Dit het in gebruik gekom toe dit toepasbaar en onderskeidend geword het. In sy eerste toepassing was dit geografies gerig. Die vertakking Korannas was, soos ons van o.a. die ou gids van Smith verneem, herkomstig van 'n gebied langs die Oranjerivier ten ooste van Pella, en wel uit die omgewing van die Augrabies. Smith is ook die outoriteit van Maingard (sitaat). Hulle het Gordon nie geken nie, anders sou hulle die verhuisingsdatum wel vroeër gestel het. Die Toupkwa was in Gordon se tyd reeds aan die Hartsrivier en noordwaarts daarvan op. Ook het Gordon reeds kennis gedra van die Karemankies, die "Linksstaande nasie".

Links waarvan? Mens vermoed dat hulle links van 'n ander stam van nabysynde Korannas was, bv. van die Toupkwa of "Hartenaars" (in albei gevalle is die twee name verbandhoudend met die Toup- of Hart(s)rivier). Die "links" kan

ook betrekking hê op die rivier, nl. op die Harts- of mesopotamies op die Vaalrivier, bv. tot in die Vrystaat. Trouens, 'n oostelike afdeling van die Linksstaanders was in Thaba Nchu by die Barolongs, toe nog onafhanklik van mekaar, elkeen onder sy eie hoofman, respektiewelik onder Haib en Moroka. Lichtenstein was 'n kwart eeu na Gordon saam met landdros H. de Graaff tot by die Tswanas (1805), en hy berig hoe belangrik die Linksstaande seksie geword het. Mens kan hiervan miskien aflei dat hulle numeriek, ekonomies en moontlik polities hoog aangeskrewe was, en geografies 'n ruim en vrugbare gebied beslaan het.

Oor die stamverbintenisse vgl. Maingard 1932 en sitaat. Oor die verband met die **AREBEEYS** raadpleeg dié artikel.

KARIGURIQUA(S) kyk **CHARIGURIKWAS**

[KAROSDRAERS, KAROSHEBBERS] kyk **NAMNEIKWA, NAMNYKOA**

[KATSE, KATTE, KATMENSE] kyk **HOANA, HOAEIS**

KAUBEN, KHAUBEN en wisselspellinge (een van die name vir die **[ROOINASIE]**)

Schultze 1907:172 "*Naman* nennt der Hottentot diejenigen Stämme, die seit alters her im heutigen Gross-Namalande ansässig sind...Dazu kommen, heute versprengt, aber in der Erinnerung der Eingeborenen noch immer als alte Stammesgemeinschaften lebendig: Die *//Kxauben* oder die Rooi Natie...[daarop volg die ander sub-stamme.]"

Petersen 1928: in *Quellen* 2/35 "Zu den alten Stämmen gehören die //Khouben. Sie werden auf Afrikanisch auch Rooi-nasie genannt. Warum sie //Khouben genannt werden, ist mir nicht ganz deutlich. //Khou heisst in der Namasprache 'etwas abwehren', wie man mit einem Schild abwehrt. Es ist möglich, dass sie in der alten Zeit Schilde gehabt haben, mit denen sie in den Krieg zogen, und dass sie aus diesem Grunde mächtiger gewesen sind als die andern, die keinen Schild haben."

Vedder 1934:126-7 "Der erste Stamm, der sich dauernd im Namalande niederliess, fand nach langem Umherziehen das Feld von Hatsamas und Hoachanas für seine Zwecke geeignet. Er trug den Hottentottennamen //Khouben. Wortstamm //kou = abwehren, wenn es mit Hochton gesprochen wird; spricht man es met dem mittleren Ton, so bedeutet es einladen. Da die Nama stets den Hochton verwenden, ist der Stammesname mit 'die Ab-

wehrenden' zu übersetzen. Sie selbst nannten sich /Awa-khoi = rote Menschen..."

Vedder 1966:115 "These [ses daar genoemde] tribes, under the leadership of the //Khauben or the *Rode Natie,* claimed possession on the grounds of tradition, of the whole territory bordering on Lake Ngami in the East, the Chamob River in the South, the Atlantic Ocean in the West and the Omaruru River and Amboland in the North..."

Hier is dieselfde kernwoord *//khau* wat ons in o.a. **KAIKHAUN en in KHAU GOAN** aangetref het. Die betekenisse van die "Afwerendes" of van die "Losgeskeurdes", by Mossop 1935 van "Great Fighters or Defenders", het ons daar bespreek. *//Khauben* is net 'n ander vorm van die Khoekhoense naam vir die Rooinasie. Dit is die grondwoord met die stambenoemende morfeem *-be-* aan die grondwoord suffiksaal gevoeg (*//Khau + be*) plus die uitgang *-n* van die pl. comm. Ons bevinding daar was dat die oorsprong van die stamnaam 'n persoonsnaam is, soos vroeër reeds deur Budack aangedui is, maar wat die leksikale betekenis van *//khau* is, weet ook ons nie. Daardie deel van die vraag is oop.

KAUKAU, KAUKOA, KAUKEYS, T'KOUWQUA ens. **[SNYERS]**

Wikar 1779:136 "By de Kaukoa of Snyersvolk een fraaye weerhaak assegay ... gekreegen..."

Gordon 1779 kaart "Kaukeijs of Snij Kraal" op 2820 DB. *Joernaal* 4e reis ms o.d. 24 10 1779 "...nadat wij ons hier ter neder gelegt hadden sei naughaap dat syne craal synde de kaukeis of Snei kraal hier op een eiland lag. Hy ging er na toe ... De ghawaup was siek, sijn naam was Naba noemam te noop ... [handskrif hier dof]." Weer na hulle verwys o.d. 15 11 1779 as "de kaukeis kraal" en "by de kaukeis", en o.d. 19 Nov. as "naugha de kaukeis".

Albrecht C & A 1805 in Moritz 1919:99 "Zwischen hier [2820 CB] und der Rietfontein [2922 BB]... wohnen am Grossfluss folgende Heiden... deren Namen in der Hottentotten und niederdeutschen Sprache lauten [met 'n lysie van 13 name, as tweede:] T'Konwqua oder Sneiders ..."

Campbell 1813:282 "Names of the different Tribes of Corannas on the Great River [volg 'n lysie van 15 name, daarvan as agste:] Snyers, cutters, or taylors..."

Wangemann 1872:1/52 "...16. Kau kua, die Schneider (in der Bedeutung: die etwas schneiden) ebendaselbst [d.w.s. "weit unten am Oranjefluss"]". En op bl. 55 oor "manbaarmaking": "Der Hauptakt der Handlung heisst *kau,* schneiden, und besteht darin, dass der älteste Mann dem Jüngling unter

der Herzgrube mit dem Messer mehrere Schnitte beibringt, in welche gestossene Kohle gestreut wird, um sich recht bemerkbar zu machen. Solche Schnitte erhält auch der, welcher eine Heldenthat gethan hat..."

Engelbrecht 1936:26 "... In the existing lists of Orange River tribes there also occur names of people who have hitherto remained unidentified or about whom nothing further is as yet known ... for instance the ... !Aokwa or Cutters ..."

Maingard 1964:59 "... he [Ausia, die informant, 84 jaar oud, van die Smalwange, te Upington] gave me the following list of the [Koranna] tribes of the Lower Orange River [dan volg 'n lysie van 8 stamme, as sesde:] The Snyers, !Kaon ..."

Wikar en Gordon praat uit eie kennis. Die Albrecht-broers het hulle inligting waarskynlik van Cornelis Kok se seun aan die Brabisrivier ontvang, Campbell van Schmelen, Wangemann van een of ander sendeling. Daaruit kan ons aflei dat die Snyers onder die Riviervolk of Einikwa (Wikar) gesorteer het en aan die Smalwange onderworpe was, net soos die Karoshebbers wat saam met die Hartebeeste die Riviervolk uitgemaak het.

Gordon se kaart en aanwysings stel ons in staat om die Snyers te lokaliseer. Met dieselfde hulpmiddele stel Mossop 1935:14 dit so vas: "Kaukoa ... These were living on Skanskop Island and other islands West of Keimoes". Gordon teken die kraal op die noordelike oewer, en plaas dit dan net wes van sy Moebees. Gordon se Moebees is wel die Keimoes van tans: die komponent *-moe-* is soos Nama *mû-s* vir "oog", ook "bronoog", by Gordon gevolg deur die *-bees* wat 'n morfeem is om te sê dat dit 'n plek is (*Moebees* = "die plek van die bronoog"), terwyl *Keimoes* (= "Groot Bronoog") wil uitbring dat hierdie selfde "oog" groot en sterk is.

Die Afrikaanse naam "Snyers" is blykbaar baie algemeen gebruik. Immers, party ken of noem nie die eietaalse naam nie, bv. Campbell, en (nie aangehaal nie) Wallmann 1858: 53 wat volstaan met "Schneider". Campbell vertaal die naam met "Cutters" en, vir alle sekerheid, presiseer hy dit as "Taylors". Mag mens hiervan aflei dat die "Cutters/Tailors" bv. velle uitsny vir karosse en ander soort kleding? Engelbrecht het 'n leersame beskrywing gegee van hoe velle gebrei en gelooi word, en ten slotte verwerk word tot kleding (1936:1033 e.v.) Die velle "were cut to their shape and sewed together by the cutter or !ao-kx?aob [letterlik: "sny-man" of "snyer"], who was a man trained for this work..." Meer oor die kundigheid van die snyer aldaar op bl. 111.

Wangemann stuur die assosiasies in heeltemal 'n ander rigting. Hy maak dit 'n deel van 'n seremoniële funksie vir inisiasie (manbaarmaking) waarby kerfies

in die vel van geïnisieerdes ''ingesny'' word en met as ingevryf word op voorgeskrewe wyse en beoefen deur ouerige stamlede wat deur opleiding en ervaring vir die bepaalde amp kwalifiseer. So 'n persoon heet in hierdie kring 'n *!gâo-aob,* in teenstelling met bv. 'n ''kleremaker'' of *sara-≠om-aob,* vgl. Rust 1960:54.

!Gao = ''sny'' het in hierdie konteks 'n gespesialiseerde toepassing. In etnonimiese verband word daarmee samestelling en/of afleidings gevorm soos *Kaukoa* (Wikar) wat hy vertaal met ''Snyersvolk'', die *-koa* wel soos Nama *-gu* + *a* (ml. mv. + *a*-objectivi = ''mense'', kollektief vertaal met ''-volk'') . Wangemann se *-kua* is dieselfde as Wikar se *-koa* en as die Albrechts se *-qua,* in *T'Konwqua,* die *T'* vir die suigkonsonant !, en die *Konw-* oorskryffout vir *Kouw-*. Maingard se informant spreek die naam uit met die uitgang *-n*, die vorm van die pl. comm. Gordon het 'n samestelling waarvan die eerste komponent die *!gâo* is, die tweede komponent by Gordon is die *-keijs* of *-keis,* deur hom vertaal as ''kraal'', wel soos Kora *//?eis,* Nama *//âis,* vir ''volk'', ook vir ''kraalvolk''.

Watter van die twee interpretasies van hierdie stamnaam, waaraan twee soort kundighede ten gronslag lê, voorrang verdien, moet nog uitgemaak word. Vir ons wil dit voorkom of die verklaring met 'n seremoniële toepassing die sterkste aanspraakmaker is.

KAUP vir **[SWARTBOOIS]**

Campbell 1813:311 ''Naumakasii...near the Fish River...Kaup, a numerous tribe, more to the north, Kaikaup, ditto, Karramap (chief), farther to the north...''

Ons identifiseer Campbell se *Kaikaup* as een van die name van die Rooinasie, vgl. **KAIKHAUN.** Dit word ook bevestig deur die naam van die hoofman Karramap wat wel die /Haromab sal wees van wie Vedder 1934:130 vertel, 'n ryk veebesitter aan die Visrivier. 'n Afsplintering is die ''Klein'' //Khaun wat ons kon identifiseer as die Swartboois, d.w.s. as die //Khau-/gôan. Die ''Klein'' //Khaun gebruik Gordon 1779 in teenstelling met die ''Grote Kouw'', in Nama Kai-//khaun, d.w.s. die Rooinasie.

Dit lyk of Campbell 'n groot dertig jaar later ook 'n teenstelling gee met sy *Kaup* versus *Kaikaup.* Die liggings onderskei Campbell met ''more to the north'' as wat die groep ''near the Fish Rivier'' lê en die Kaikaup as nóg ''further to the north'' as die Kaup. As ons aanneem dat die Kaikaup (Rooinasie) nog om sy tradisionele haard gesentreer is, nl. om Hoachanas 2318CC, en dat dit nog so is dat die Swartboois nog soos in die tyd van Gordon suid van Keetmanshoop

(of aan die Leeurivier/Chamop 2617) hulle woonplek gehad het, dan is hierdie *Kaup* tog bepaald die groep wat later afgesplinter het en die naam van **KHAU-GOAN** (of: "Kinders van die //Khaun") , t.w. Swartboois, gevoer het. Campbell se *Kaup,* nou sonder enige kwalitatiewe woord soos bv. "Klein" daarby, staan teenoor die *Kai*(= groot)-*Kaup*. Campbell se *Kaup* is dan die alternatiewe naam van die latere *//Khau-/gôan*.

KAWIKHOAN ["Rietknie"]

Knudsen 1844:6 "Hottentots-Namen und Stammnamen [en dan noem hy stamme beginnende by die Namas, hy noem o.m. die Topnaars, Korannas, Griekwas, en die Oorlamme en die /Kauan, ook die San, en vervolg:] /Kawi//khoan (/kawi ist eine Holz- oder Rohrart, und //khoa ist Knie) sind Büsthmänner der rothen Nation, die gegen Osten, in derselben Linie mit Bethanien (wohnen)..." [Klapklanke van Knudsen hier en elders getranslitereer].

Bostaande is uit sy ms *Südafrica* met subtitel *Notizzen* geneem. Knudsen het as 26-jarige in Bethanien aangekom, nog ongetroud, en hom met groot erns aan die studie van die Namataal gewy (met steun van Jan Bam en Jan Booi(s) of //Naixab), en 'n eie stelsel vir die vier suigkonsonante uitgewerk. Daarvoor het hy interpunksietekens gebruik wat deur ander nagevolg is, bv. deur Wallmann. Die stamnaam is getranslitereer as */Kawi-//khoân*.

Soos by baie ander stamname gee hy ook hier die vertaling. Die *-n* aan die einde is die gemeenslagtige meervoudsmorfeem geheg aan *//goā-*, die Namanaam vir "knie" indien met middeltoon uitgespreek (Kroenlein 1889:116). Die bepaalde hout- of rietsoort het ons nog nie met sekerheid geïdentifiseer gekry nie. Dink ons voorlopig net aan "riet" vir */kawi,* dan sal die lopende leksikale betekenis van die naam so iets gewees het as "Rietknieë" (mv.). Dit kan assosiasies opwek soos van 'n persoon (want daar is sprake van "knie(e)") met dun (rietdun) of ragitisknieë. Diere het ook knieë, maar hier geld dit die naam vir 'n groep *mense.* Dit is denkbaar dat ons hier 'n heel patroonmatige stamnaam het waar 'n historiese of nog lewende hoofman sy naam aan die stammetjie gegee het, nl. aan "Hulle (*-n*, vir die comm. pl.) van (ou) Rietknie".

Miskien moet ons dit daar laat. Dit is trouens maar 'n onbenullige stammetjie volgens die beskikbare gegewens voor ons. Tog is daar twee spekulasies wat ons boei, die eerste miskien net 'n vermaaklike toevalligheid, die tweede dalk 'n vingerwysing in die rigting van identifikasie.

Ons aanvaar dat die klapklanke goed gehoor is en dat die tweede lid reg vertaal is, nl. dat *//goân* net soos in Nama met "knieë" te vertaal is. Is die */kawi* nie dan soos Nama */gâwi* = "Schildkröte (kleine Sorte)" (Kroenlein 1889:81) nie? Die geheel is dan die "Skilpadknie-mense", vanweë die soort assosiasie in vorm of gang? So 'n poëtiese siening is nie vreemd aan die mense wat na aan die natuur lewe nie. Ons veronderstel hier dat die groep hulle naam verkry het van bv. die hoofman wie se bene kenmerkend afwykend was, bv. by die knieë na binne of na buite gebuig was soos 'n X of 'n O.

Wie is die /Kawi-//khoân? Hulle woon, so hoor ons, "gegen Osten, in derselben Linie mit Bethanien". Bethanien lê op 2617 CA sodat hierdie stam vir hulle waarskynlik oorkant die Visrivier bevind het, in die rigting van Keetmanshoop. Die broers Albrecht het teen 1809 daar in "Swartmodderquelle" of Keetmanshoop die groep "Kamkaubs" aangetref en gevind dat hulle hulle vir 'n tyd reeds daar neergelaat het, miskien omdat die bronne daar vir hulle vasgehou het. Daardie Kampkaubs van Albrecht het ons geïdentifiseer as die "Jong Kaups" wat 'n alternatiewe naam vir die //Khau-/gôan of Swarboois was. Met die feite waaroor ons nou nog beskik, lyk dit dan of Knudsen se /Kawi-//Khoân en Albrecht se Kampkaups 'n verband met mekaar mag hê, nie net geografies nie, maar ook in naam.

Met weglating van tongslae vergelyk ons met Knudsen se *Kawi-khoan* ander stamname soos (t.o.v. die eerste bestanddeel *Kawi-*:) *Khaube-* (vir Rooinasie), *Khaubib-* (vir Rooinasie), en die woordstam *K(h)au-*, *Kou-* en hulle wisselspellinge wat almal, alleen of met omringende bepalings, die Rooinasie aandui of die Swartboois of die Ambraalse en Bersebase groepe, en (t.o.v. die tweede bestanddeel *khoa(n)*:) *-/gôa(n)* wat die Swartboois aandui as "kinders" van die Rooinasie. Of om dit eenvoudiger te stel: uiterlik is daar nogal 'n goeie ooreenkoms tussen Knudsen se *Kawi-khoân* en die *K(h)au-gôan* vir Swartboois. Die skaarse liggingsaanduiding maak dit nie heeltemal onmoontlik dat na dieselfde mense verwys word nie. Die Swartboois en die Rooinasie is, volgens oorlewering, genealogies saamhorend, en Knudsen se *Kawi-khoân* en die "rothe Nation" het ook 'n saamhorigheid, maar genealogies dan baie losser as met die Swartboois, Knudsen noem sy groep immers "Buschmänner".

Daar is wel ooreenkomste, maar tog ook weer baie groot verskille. Die feite wat ons het, maak dit onseker hoe om die twee teenoor mekaar af te weeg. Ons belangstelling hierin lê juis in die feit van Knudsen se vertaling van sy opgawe. Hierdie vertaling verskil heeltemal van dié wat Petersen en Dawid Swartbooi (1928) gee, Petersen met versigtigheid en voorbehoude, maar Vedder wat dit oorgeneem het, hy bied dit met vertroue aan. By Knudsen is die tweede kom-

ponent die woord vir "knieë", by Vedder vir "kinders". By Knudsen word dit voorafgegaan deur 'n laterale klap, hy Vedder deur die dentaal. Knudsen se opgawe is wel die oudste wat betref die tongslae, en hy wat sewe jaar onder die Bethaniërs en hulle nabure gewoon het en hulle taal góéd gepraat het (vgl. sy boek *Grosz-Namaqualand,* Barmen 1848, oor sy omgang met hulle), 'n skryfstelsel ontwikkel het, die Lukas-evangelie vertaal het en 'n leesboek saamgestel het, sou wel betroubaar in sy weergawe van dié naam gewees het. Maar Vollmer wat die naam vir die "Swartboois" 'n 20 jaar of so na Knudsen se opgawe opgeteken het en selfs onder die Rooinasie dertien jaar lank as sendeling gewoon het, sal ewe betroubaar wees as hy die tweede komponent met 'n dentale slag opteken. Ons moet dus die spellingwyses liewers as gesaghebbend aanvaar.

Dit verskuif die vraag nou van sy betekenis na sy identifikasie betreffende Knudsen se */Kawi//khoân:* voorlopig is dit meer 'n etnologiese as 'n etnonimiese probleem.

KAYA

Smith A. 1835 in VRV 21 1940:284 "Uithalder, a Hottentot, who always lived between Hangklip and Lagullas where there were Hottentot kraals so late as the taking of the Cape. The name of his tribe was Kaya or Hoyman Hottentots. They lived also in Hottentot Holland and Houtniqualand..."

"Kaya or Hoyman Hottentots" lyk of dit spelpogings vir dieselfde naam is, en miskien gelees moet word as "*Kayaman* or *Hoyman* Hottentot". Ons weet dat Smith in die teks van sy *Journal* 1975 (red. WF Lye) *Hoyman* ook gespel het as *Goeyman,* met *G-* vir *H-*, sodat dit inderdaad moontlik is dat *Kaya(man)* en *Hoyman* as naam vir dieselfde groep beskou kan word.

KAYGUNNA

Van Riebeeck *Daghreg.* o.d. 31 Okt. 1657: "Desen capiteyn, woonende om de Oost, was van de Chaynunquaa, heel rijck van bestiael en onderdaen van de Chobona, gelijk ook...Kaygunna, groote vrundt van Chanunqua ende mede goedwillich onderdaen van Chobona, mitsgaders heel rijck van bestiael ende ook meest om d'Oost sich onthoudende..." Aldaar o.d. 15 Nov. 1657 "Kay Gunna" [naam van opperhoof en stam].

Ons meen dat ons hierdie *Kaygunna* kan identifiseer. Van Riebeeck ondervra 'n Khoekhoense kaptein "woonende om de Oost". Dié kaptein onderrig Van Riebeeck oor ander stamme wat "rijck van bestiael" is. Eén van hulle is die Kaygunna wat ook baie vee het, en "om de Oost" woon, daarby onderhorig

aan die opperste kaptein van die Chobona wat gesag oor die stamme om die Kaap voer. Die geografiese aanduidings is wel vaag, en tog kan ons dit in hierdie geval nader kwalifiseer. In die buurte van die Kaygunna is die "Oengayqua", wisselvorm van *Hoengeyqua*, die stam wat baie opstandig was, 'n stam waartoe Ruiter behoort het, die verstandige kaptein wat later ook oor die Gonakwas geregeer het en oor wie Gordon en Le Vaillant o.a. heelwat goeds te sê gehad het. Dan kan ons tog nie by die feit verbykom dat hierdie *Kaygunna* moontlik die belangrike *Kay* (= "groot") + *Gunna*, wisseluitspraak van *Gonna* (Gonakwas) is nie.

As die *Kai/Gei* vooraan die stamnaam staan, waarvan ons talle voorbeelde het, bv. by *Griekwas, Korannas, Namakwas,* dan dui die "Groot" gewoonlik die senior of oudste stamdeel aan wat by 'n afsplitsing oorgebly het. Daar is tog goeie raakpunte tussen *Kaygunna* en *Gonna(kwas):* geografies, windrigting (ooswaarts), ekonomies (ryk aan vee), etnologies (Khoekhoens), en taalkundig is daar 'n goeie ooreenkoms in die worteldeel van die twee name (*Gunna* x *Gonna*). As gelet word op die betekenis van die **GONNEKWAS** as grensvolk, dan sal dit seker geen verwondering wek dat hulle in 'n opsomming van die oostelike stamme in die mond van 'n oostelike kaptein nie uitgelaat is nie.

Dit is dan vir sover ons gelyk mag hê, ons oudste optekening van hierdie stamnaam. Meer by **GONAKWAS.**

[KEETMANSHOPERS] vir die **TSEIBS** of **KARA/KARO-OAN**

Vedder 1928 in *Quellen* 2/178 "Es scheint, dass andere Teile desselben neugezogenen Stammes weiterzogen und sich andere Wohnsitze suchten, denn fortan wurden die Keetmanshooper Nama Kharo!Oan genannt..."

Naamkundig is hier geen probleem nie. Die *-er* (in die mv. met uitgang *-s*) het hier die funksie om die "mense/volk" aan te dui wat by en om Keetmanshoop gevestig geraak het. Die "Keetmanshopers" was in die gewone omgang 'n heel gebruiklike en ook veel gebruikte term vir Tseib se stam. Vgl. verder die trefwoorde **TSEIBS** en **KARA/KARO-OAN.**

KEICHAEIS [TOWENAARS] en Wisselspellings

Campbell 1813:282 "Names of the different Tribes of Corannas on the Great River [Lys van 13 stamme, as 12e:] Tovernaans [sic], Wizards".

Wallmann 1858:53 "Korannas... Noch sind die alten Kapitänschaften und deren Namen vorhanden; es sind im Ganzen 17... Die meisten liegen am !Hai !Garib [getranslitereer; *!Hai* het egter meestal die dentale / vooraan],

und zwar meistens auf dem linken Ufer desselben; es sind die 'Rechthände', 'Linkhände', 'Zauberer' ..."

Wangemann 1872:51 "... die Koranna...dieser edle Zweig des grossen Hottentottenvolks ... zerfiel noch um die Mitte unsers Jahrhunderts ... in 17 Stämme:...1. die Rechthände, mit dem Häuptling Goliat, auf unsern Stationen Bethanien und Hebron wohnhaft, 2. Keicha eis, die Zauberer, mit dem Häuptling Jacobus (Müller), früher grösstentheils auf unserer Station Hebron ansässig. Beide Stämme zusammen heissen auch nu-eis, das schwarze Volk ..."

Stow 1905:294 "Some of the old Korana authorities assert that the ancient name of the Great Koranas was a word signifying the Toovenaars, or the Wizards or Sorcerers; and that all the other clans or offshoots sprang from them; that afterwards the eldest branch of these Toovenaars or Great Koranas, or rather that of the paramount chief, obtained the name of Taaibosches...although they still remained and considered themselves Toovenaars ..."

Engelbrecht 1936:13-14 "...Benjamin Kats...had heard old people say that Kora [stigter van die Korannastam, volgens oorlewering] had a son named !Geixamab [grondwoord is !*gaixa* = "zauberisch" (Kroenlein 1889:104)]...there can hardly be any doubt that this !Geixamab is the same as Arbousset's Eikomo ... Provided, therefore, that our interpretation is correct, the people were henceforward also called Sorcerers and their chief was also the founder of a clan called by that name (!Geixa-//?êis)..." En voetnoot hierby "Whether a fuller form !*Geixama-//?êin* still occurs I am not prepared to say".

"Towenaars" is genoem na 'n hoofman van die naam, en wel ook van die beroep van "stamdokter" wat hy waarskynlik beoefen het. Enkele sitate verwys nadruklik genoeg na die moontlikheid, gebaseer op oorlewering. Beriggewers gebruik gewoonlik die naam in vertaling: "Tovenaars" (wanspelling daarvan by Campbell), "Zauberer", "Wizards" en "Sorcerers". Wangemann wie se name, 17 in getal, nie presies nie maar tog redelik goed by die 17 van Wallmann van 15 jaar vroeër aansluit, gee benewens die Duitse vertaling van elkeen ook die stamnaam in Koranna aan, sowel as die naam van die kaptein en die algemene ligging. Dit is by hom die dubbele winsposte. "Towenaars" is bedoel as die oorsetting van die ou Korannanaam *Keichaeis*, deur Engelbrecht aangegee as *!Geixa//êis*. Engelbrecht het blykbaar 'n bietjie twyfel oor die vorm van die naam gehad. As sy skerpsinnige opmerking korrek is dat *!Geixamab* en Kora se seun *Eikomo* wisselspellinge van dieselfde naam is, en ten dele wisseluitsprake van mekaar is, dan sou mens volgens die gewone patroon verwag het dat die

stamnaam nog 'n aanhegsel by die kapteinsnaam moet hê, soos -*//?eis*, Koranna vir "volk", die geheel dan vertaalbaar met "Eikomo/!Geixama se volk/kraal/mense".

Moontlik het Engelbrecht nog 'n ander moeilikheid gesien. Seuns kry hulle eerste name van moederskant, en die dogters van vaderskant. Maar as 'n seun buitendien na sy vader wil heet, dan kan dit nie gebeur "ohne dem Zusatz 'mab'" agter sy naam te voeg nie (vgl. o.a. Kreft 1863 in *Quellen* 3/235). !*Geixamab* is dan die seun van !*Geixab-pa*, en dus nie van *Kora-pa* nie. Dit kan verhelp word as -*ma*- of (by Eikomo) -*mo*- 'n ander funksie het, sodat !Geixamab/Eikomo wel direk van die stamstigter Kora van die Koranna kan afstam. Hoe ook al, ons ken die oorlewering dat Eikomo die seun van Kora is. Maar of Eikomo se naam die woord vir !*gaixa* = "toweragtig(e)" inhou, en die stamnaam *Keichaeis* (= "Toweragtige volk", ook "Towerige volk", en assosiatief "Towenaars") op juis hierdie kaptein teruggevoer kan word, weet ons nie seker nie.

Die Towenaars het 'n bewoë geskiedenis gehad. In Gordon se tyd was hulle aan die oewers van die Oranjerivier, volgens Maingard se berekening ongeveer waar die huidige Prieska lê. Hulle word gewoonlik saam met die Regshande genoem, 'n tweelinggroep wat saam die ≠Nu-//áis uitmaak (die "Swart volk"). Blykbaar het hulle heelwat met die Boesmans verbaster. Die "Swart Volk" is 'n onderdeel van die Groot Koranna. Toe die Groot Korannagroep voor 1800 na die Vaal- en Hartsriviere uitgewyk het, was die Regshande en Towenaars die volgende seksie wat met hulle broers, die Groot Korannas, ook aan die trek gegaan het oos- en noordooswaarts, totdat 'n afdeling in die wyk van Bloemhof gevestig geraak het, en 'n ander deel, die Goliaths en Jakobusse (kyk sitaat by Wangemann) het 'n suidwaartse koers ingeslaan waar hulle aangetref is in o.m. Bethany, Platberg, Hebron en elders.

Die Berlynse sendelinge het met hulle baie moeite gehad. Allerlei faktore het meegewerk dat hulle versplinter is en verswelg geraak het. Engelbrecht 1936:55 kon deur navraag nog "subdivisions or offshoots" vasstel, soos die Kraalhoeks, Ysterbekke, Buffelboute en Slaparms, almal genoem na hulle eie groepie se kaptein. Richter 1924:94 som die geval so op: "Die Geschichte der Mission unter den Hottentotten ist das undankbarste und unbefriedigendste Kapitel der südafrikanischen Missionsgeschichte...Für die Berliner Mission kamen von den Koranna-Sippen in Betracht: die 'Zauberer' [van Jacobus], die Rechtshände [van Goliath], die 'Linkshände' [Gert Hareip Links] und die 'weiblichen Springböcke' des Häuptlings Jan Blom".

KEINAMAKWAS, KAYNAMAKWAS kyk ook **GAMNAMAKWAS** en **NAMAS**

Roos en Marais 1762 in RZA 2/52 "De Keinamacquas, dewelke zig onthouden omtrent de Rivier de Visch..."
Wikar 1779:22 "... de groote of kay Nomakkoa waaren haare vrienden..."
Gordon op los vel in ms van 4e reis en dus wel 1779 "Namen der grote namaquas cralen... dese hieten sterke kralen(,) ook de kei of grote namaquas omdat sy sterker als de caminoekwas [verstaan: !Gami-≠nu-quas of "Bondelswarts"] zyn ..."

Dit is eintlik heel selde dat "Groot Namakwas" t.o.v. die bepalende voorstuk in die Namataal opgeteken is, d.w.s. dat in plaas van "Groot" gesê word "Kay" of "Kei", 'n weergawe van *kãi* = "groot". Dit staan in teenstelling met "Klein", nl. vir die Namakwas wat suid van die Oranjerivier gevestig is/was, inwoners van die gebied wat die naam van "Klein Namakwaland" gekry het, ongetwyfeld só toegepas deur die Blankes.

Die "Groot Namakwas" het weer die gebied ten noorde van die Oranjerivier bewoon. Gordon suggereer hier moontlik 'n verklaring van die naam wat blykbaar op getalsterkte of oorlogsoorwig neerkom: die "kei of grote namaquas" se krale is immers sterker as die Bondelswarts-krale. Indien die gevolgtrekking goeie grond het, in die bedoeling van Gordon, dan beteken "Groot" eintlik "Sterk", maar presies in wátter opsig — dit word nie gesê nie. "Groot" het immers baie konnotasies wat, net soos Nama *kãi* (by Kroenlein 1889:100 nog, met Duitse klankwaardes, geskryf as *géi*) kan insluit wat verstaan word onder bv. "hoog", "sterk", "oud" ens.

Ons noem dit omdat die einste Gordon vir "Klein Namakwas" die inlandse ekwivalent opgee as **GAMNAMAKWAS**, letterlik te vertaal met "Jong Namakwas". Kyk die artikel. Dit laat ons sterk twyfel of Gordon se uitspraak i.v.m. "sterk" hierbo as 'n algemene verklaring van "groot" in die konteks "Groot Namakwas" opgevat moet word. Vir ons lyk dit of sy verwysing na "sterk" nie noodwendig as 'n verklaring moet opgevat word nie, maar eerder as 'n opmerking.

KEINEIS, KEINKEIS kyk ook **EINIKWAS**
Gordon 1779 ms 4e reis o.d. 23 Okt. "...een half myl voorby hosabees... hoorden (wy) onder de bosjemans die riepen dat er vreemt volk kwam om ons te schieten...kort daarna kwamen er vyf deser bosjemans by ons...sy hieten sig de *kéin eis* kraal volk..." Ald. o.d. 24 Okt. "een half uur gegaan von-

den wy de voornoemde *k'einkeis* craal van negen mat hutjes...Sy leven veel van visvangen..." Ald. o.d. 27 Okt. "(Ik) sag twe bosjemans, so mager als geraamten...agter een bosje sat er nog ene, die ook mager en de benen vol sweren had, de kraal lag aan de rivier in de bomen. Sy hieten sig rivier volk, en waren weinig...." Op sy kaart "Keinkeis Bosjemans Kraal".

Gordon ontmoet dieselfde klein en uitgeteerde groepie nog twee keer, telkens by Hosabes of Neus 2820 DC/DD en naby die Snyers of Kaukeis. Die *K'einkeis* is San, in die woorde van Gordon, "bosjemans" (nie Bosje-s-mans nie), en "sy hieten sig rivier volk". "Riviervolk" is inderdaad die vertaling van *K'einkeis*. Die tweede lid is die gewone *//âis* = "volk", en vir die eerste lid haal ons instemmend aan uit Anders 1937:47 "Now, it seems to me that *ein* [gevelariseerd gehoor as *k-ein*, net soos *//âis* in Boesmans gehoor is as *keis*] stands for nothing else but Bushman */k'êê* (where *k* denotes glottal closure), 'river' with which compare Dr Bleek, *Bushman Folklore* (391), */k'î*, the 'Orange River'..."

In kort, *!Garib* is die Namanaam vir die Oranjerivier, en */k'î* is die Sannaam, 'n naam wat deur Blankes gewoonlik gespel word as *Tyen of Eyn/Ein*. Vir bespreking kyk verder **EINIKWAS**.

KEYDAMERASSEN [vir die Herero's]

Van Reenen Wm 1792 in VRV 15/310-2 "Deeze berg [Rheniusberg] legd in het landstreek der Key Damerassen, ook eigen geweesd aan denzelven, maar thans zo hebben zig de Numaquas of Goedonsie meester van hed land gemaakd..."

Mossop wat Van Reenen se dagboek van die kopie in die Kaapse Argiefbewaarplek getranskribeer het, identifiseer die stamnaam "Key Damerassen" as die Herero's. Dit is te lees as *Kaidaman* (moderne spelling), letterlik die "Groot (*kai*) Damaras". Hy het bepaald gelyk. Ons weet uit die geskiedenis dat die Herero's ("Damaras") op 'n tydstip tot suid van Rehoboth was, dat hulle en die Namakwas (bygestaan deur die Bergdamaras) toe reeds in 'n oorlog om weiregte gewikkel was, en ons verneem van Van Reenen dat hulle in 1791-2 uit die gebied van die Rheniusberg verdryf gewees het.

Rheniusberg word deur die meeste outoriteite geïdentifiseer as die Auasberge, en die "warm bad" is die huidige Windhoek, hoewel Mossop self Rheniusberg wil situeer by Rehoboth, aldaar op bl. 11 en 310. By hierdie Rheniusberg met sy "kostelyk batwaater, welk waater de hidte heeft om een stuk vleesch gaar te kooken", het Van Reenen-hulle drie weke stil gelê, en toe het hy vir Pieter Brand gestuur na die "Cammaka Damaras" [deur hom vertaal as "Beesten Dam-

meraas"], die gewone naam destyds vir die Herero's. Dit moes hulle gewees het wat voor die tyd in Rheniusberg vir hulle gevestig het. Hulle was die "Key Damerassen". Die Namakwas en die "Goedonsie" sou tog nie teen die Bergdamaras om die besit van die berg en die bad geveg het nie. Die Bergdamaras was al so lank deur die Namakwas verkneg dat hulle reeds die taal van hulle oorheersers aangeneem het as hulle eie, en bowendien, die Bergdamaras het geen beeste besit vir wie hulle weiregte moes losveg nie. Ons meen daar behoort weinig twyfel te bestaan dat die "Key Damarassen" die Herero's was, die verdrewe "Cammaka Damaras", soos Mossop dit vasgestel het.

Die naam *Key Damerassen* het ons nie elders in 'n primêre bron teëgekom nie. Dit dateer uit 'n tyd toe die kennis van die stamme nog gebrekkig en onseker was. Ons het ook nêrens iets gelees van sy teenstuk, die "Kleindamaras" nie. Die naam wat Van Reenen gehoor het, het klaarblyklik verdwyn.

Vedder het *Key Damerassen* gelees as *Hey Damarassen,* die lid *Hey* gelees as *hei* en op sy Duits uitgespreek as *hai* (bv. *ei* soos in *ein*), en beweer "es liegt auf der Hand, dass *Hey* = engl. *high* = hoch...", en dit bring hom by "Berg-", die geheel "Bergdamara". Vgl. **HEYDAMARASSEN.**

KHARANISAN kyk **KARANISAN**

KHAREMANKEIS kyk **KAREMANKIES**

KHARO-OAN kyk **KARA/KARO-OAN**

KHAUAS, ook **CAUQUAS, CHAUQUAS, KAIKHAUAS, KARIKHAUAS** en **HAIKHAUAS** en ander variante, en in die besonder **HUIKHAUAS**

Van Riebeeck 1660 in *Daghreg.* 3/310-311 "...als oocq de natien die noch verder Noortoostwaerts aff woonen...ende denselven [nl. die Hamcumquas] oocq onderdanigh sijn...Cauquas, altemalen, gelijck de Hamcumquas, dachaplanters ende rijck van bestiael ende volcq...in mattehuysen, gelijck al de Hottentoos, woonende, ende oocq soo gecleedt ende gesmeert..." Dieselfde gedagtes in Van Riebeeck se *Memorie* van 1662 (vgl. BKD 1/34) maar dan gespel "Chauquas".

Berg M [landdros van Stellenbosch] 1775 in Moodie 1960:III(47) aan goewerneur Van Plettenberg, oor lg. se opdrag om die distriksgrense so vas te stel dat die koloniste "beyond Bruyns Hoogte" ingesluit kan word: "It would be best for our inhabitants...that the further boundary...should proceed from the eastermost, or further end of the Zwarteberg eastward along the

adjoining Cauchasberg, and so on along the north side of the mountains stretching to the eastward...." Dies. III(49) [korreksie deur P.A. Myburg] "The Cauchas Berg...lies indeed in the same quarter [as Rietberg] but much nearer to this..."

Alexander 1838: 2/207 "Aramap...and Kraai had both mentioned to me that they expected soon to be engaged in fighting with the people of Amral, the chief of the Keikouas Namaquas,...and they requested that I would interfere to prevent war in the land..." [en 'n voetnoot by *Keikouas:*] "Great mens' partners".

Knudsen ms 1844 "Hottentots-Namen und Stammnamen (ihre eigene muthmassliche Erklärung). Namab. Orlam... Khauaku [translitereer die hoë • van Knudsen deurgaans as /, hier dus: /Khauaku((oder ka) [verstaan dit as die alternatiewe mv., dus hier: /Khauaka]: Leute von der Kapstadt. (/Khaua wird gesagt von etwas, das anfängt trocken zu werden, ein Fell etc.). /Khauaku, Orlammi und Manatab sollen gleich sein".

Kroenlein 1856 in *Quellen* 10/139 "Die meiste Not in der Gemeinde bereiten mir die Roomannschen Familien...Diese gehören nicht zu dem Stamm der Kaun, woraus der grösste Teil meiner Gemeinde besteht, sondern zu den Kawisin, deren Haupt Kido Witbooi, früherer Kapitän von Pella, ist". Dies. 1861 in *Quellen* 11/333 "...die nun zu Berseba [setel van Kroenlein] wohnenden /Kaua-Völkern..."

Olpp 1868 in *Quellen* 16/21 "...Die Booischen gehören nach Bethanien, die Bersebaer mit den Afrikanern und Gobabissern gehören zu den /Koua..."

Hahn landkaart 1879 [met Berseba as setel, wes van Grootvisrivier] "/Hai /Khauas. Chief Jacobus Izaak ≠Kxaxab. Population 800". Dies. met Gobabis as middelpunt af na Hoachanas toe: "Gei /Khauas. Chief: Klein Lammert //Nanieb. Generally known as Amraals People. Population 1 000".

Hahn 1881:19 "If a chief died, it often happened that his energetic wife became...the ruling woman...in place of the son who was not of age. Thus, the name of an old queen, Xam/has, who ruled the Cauquas (/Khauas) at the time of Simon van der Stell [sic], in the present Worcester district, in the valleys of the Breede river, has been handed down to us, and her descendants now live on the outskirts of the Kalihari [sic], where they still rule the tribe, who left the Colony seventy years ago. I mean the Xam/ha, or socalled Amraal-family, ruling the Gei-/Khauas of Gobabis..." Dies. aldaar 96-7 "...the !Amas (the Amaquas of the Cape Records)...were a branch of the /Khauas (Cauquas of the Records) whose head-quarters were in the Worcester district, the present Goudini. It appears that the greater number of the so-called Cape Hottentots were tribes who were more or less

connected with the /Khauas, and acknowledged that tribe as the paramount tribe..."

Olpp 1884:19 "Sprachverwandte *khoi-khoi*-Stämme aus der englischen Kolonie, überschritten den Grossfluss (Oranje) und setzten sich an dem Küstengebiet fest, allwo der Stamm der *!amas* heute noch wohnt. Ihm folgten etwas später andere *khoi-khoin* vom Süden her, die */kouas* und */aixas.*"

Kroenlein 1889:8 [voorbeeldsin by *anû* = "behoort aan"]: "Jener Mann gehört zu dem /Kaua-Stamm (Orlam: Bethanier, Bersebaer, Gobabiser etc.)"

Von Francois H 1896:79 "Zu den Orlam-Hottentotten gehören: ...Die /Khauan-Hottentotten, die unter Paul Goliath nach vielem Herumwandern sich in Berseba niederliessen. Sie lebten zuerst südlich vom Orangefluss, dann zwischen 1810-1820 bei Pella am Orange, zogen dann nordwärts an den Gr. Fischfluss, wo sie um 1840 noch ansässig waren; seit 1850 sind sie in Berseba. Sie hatten dabei Kämpfe mit dem Tseibstamm, den Veldschoendragern und den Fransman-Leuten auszufechten, die durch Viehstehlen etc. die Niederlassung in Berseba hindern wollten..."

Geibel 1908:824 "Die Khauas, die bereits seit ihren Niederlagen durch Oberst Leutwein aufgehört hatten, eine führende Rolle zu spielen, zerstreuten sich nach allen Richtungen. Ein Teil sitzt jetzt noch in der Nähe der englischen Polizeistation Lihutitu; die auf deutschem Gebiet Lebenden wohnen fast ausnahmslos bei Windhuk..."

Petersen 1928 in *Quellen* 2/39 "Zu den alten Stämmen gehören folgende: 1. ...; 10. Die */Hei-/Kauan* in Berseba, und 11. die *Gei-/Kauan* in der Umgegend von Gobabis. */Hei* heisst fahl oder grau, *gei* heisst gross. */Kau* oder */Khau* aber bedeutet auseinanderreissen. Der Name weist darauf hin, dass dieser ursprünglich einheitliche Stamm auseinandergerissen ist. Die Alten und Greise blieben wahrscheinlich in Berseba zurück, weil sie keine Lust hatten, im Lande umherzuziehen, daher diese die 'grauen Abgetrennten' genannt wurden, während die Unternehmungslustigen weiterzogen und die 'grossen Abgetrennten' genannt wurden. Dieser Stamm gehört zu den Orlams".

Dawid Swartbooi [afgetrede kaptein] 1928 in *Quellen* 2/101-2 "Zu ihnen [nl. die Oorlamme] gehören...die */Hei--/khauan,* d.h. die fahlen /Kauan, die in Berseba wohnen. Sie haben ihren Namen erhalten, weil sie fahle Kleider trugen, als sie nach Südwest kamen. Die *Gei-/khauan,* die vom Kap nach Gobabis zogen, zuvor aber mit den Leuten von Berseba ein Volk waren. /Khauan heissen sie nach dem Namawort /khau = zerreissen, denn der Stamm ist zerrissen, die einen wohnen in Berseba, die andern aber in Gobabis...".

Vedder 1929:17 [neem die verklaring van D. Swartbooi 1928 oor en sluit hom

in hoofsaak ook aan by Petersen 1928. Hiermee hou hy vol in 1934:176-7 en elders daar. In 1966:117 vervang hy die naam vir die Berseba-afdeling (die */Hei-/Khauan*) met *≠Kari-/Khauan* of "Klein /Khauan"].

Dit is tog nodig om eers kennis te neem van die artikel **AMBRAALS(E)**. Dit sal perspektief gee en ook die waarskynlike bronne van Hahn 1881 blootlê. Die Cauquas/Chauquas van Van Riebeeck was egte Hottentotte. Hy het nie met hulle in aanraking gekom nie, sy opvolger ook nie, en wat hy van hulle geweet het, het op hoor-sê berus. Hulle was daggaplanters, het baie vee gehad en was gekleed soos "al de Hottentoos". Hulle was onderhorig aan die Hamcumquas en het noordooswaarts van die Kaap gewoon.

In verskeie opsigte klop die oorlewerings nie hiermee nie, bv. soos sekere gegewens by Hahn 1881 of bewerings in die aanhalings onder **AMBRAALS(E)**. Volgens Hahn 1881 het hulle 'n baie hoë status gehad onder die Hottentotte aan die Kaap. "It appears that the greater number of the so-called Cape Hottentots were tribes who were more or less connected with the /Khauas, and acknowledged that tribe as the paramount tribe..." Indien dit waar is, het ons hoegenaamd geen bevestiging daarvan gevind nie, of duideliker gestel, ons ag dit voorlopig nog as 'n onbewese voorstelling.

Maar dit is take vir die geskiedkundige, soos ook die vrae oor waar hulle by tye gewoon het, ens. Ambraal stel dit so asof hulle aan die voet van Tafelberg verkeer het. Dit is alles nog enigmaties. Knudsen het van hulle verneem dat hulle, die /Khauaka, "Leute von der Kapstadt" is, maar Knudsen kon dit van die Ambraals op Bethanien verneem het war die Ambraals 'n lang tyd vertoef het, en Tindall 1856 kon ook op dié manier daaraan gekom het. Volgens Ambraal Lambert was die C(h)auquas, of sy afdeling van hulle, in eie kring bekend as **NAKA**, later **GAMNAKA**, en die ou familienaam was **GOEDAN**. Die naam wat later ontstaan het en die algemeenste en bekendste geword het, was die nie-Khoekhoense *Am(b)raalse,* daarnaas soms ook die *Lambertse,* en die Khoekhoense naam was */Khauan. /Khauan* (ongeag die uitgang) was klaarblyklik ook die oudste van almal, volgens geskrewe dokumente. Van Riebeeck het al daarvan gehoor en sy opvolger se aandag daarop gevestig.

Die grondwoord is *Cau-, Chau-, Koua-, Kau-* ens., in ons aanhalings van 1844 af gewoonlik met die dentale suigkonsonant vooraan. By Van Riebeeck is die uitgang *-quas,* waarvan die *-s* die Hollandse mv. weergee, en die *-qua-* die inlandse mv. met die ml. *-gu* plus die objeksuitgang *-a* vir versterking. Knudsen gee die ml. mv. aan met *-ku* en *-ka,* blykbaar toe nog verwisselbaar daar, met 'n voorkeur vir *-ku* soos ons dit van vergelykbare voorbeelde by hom kan aflei.

Daar is nog twee verdere maniere. Regstreeks aan die stam kan 'n *-s* uit Hollands of Engels geheg word met 'n eufoniese *-a-* tussenin, of 'n Khoekhoense *-n* (gemeenslagtig) kan aangeheg word, vir bv. (met *-s*) */khauas* of (met *-n*) Kroenlein se *Kaun,* of Von Francois se */Khauan*. Ons moet darem bedag daarop wees dat die *-s* soms die Khoekhoense *-s* van die vr. ekv. kan wees en kollektief kan fungeer vir bv. "volk/stam/seksie" ens.

Wat die grondwoord betref, is daar een gerusstelling. Byna 200 jaar nadat die stamdeel deur Van Riebeeck gedokumenteer is, word dit vir die eerste keer met 'n suigklap aangegee (Knudsen 1844), en dan daarna altyd met die dentaal. Dit is nodig om hierop te wys, omdat daar goed onderskei moet word tussen ons */Khauan* onder bespreking, en *//Khaun* vir die Rooinasie of die Swartboois, met lateraal.

Ook opmerkenswaardig is die lang tyd wat lê tussen die vroegste optekening van hierdie stamnaam en die eerste definitiewe verklaring, dié van Alexander in 1838. Die eerste twee verklarings lê ses jaar uitmekaar, dié van Alexander en dié van Knudsen, en dan moet ons weer byna 'n eeu wag vir die derde, dié van Petersen, D. Swartbooi en Vedder: hulle drie staan nagenoeg dieselfde verklaring voor. Tussenin lê daar persone soos Th Hahn wat in hierdie geval wel veel te sê het, maar dan nie oor die betekenis en verklaring nie, hoewel hy bepaald nie met die werk van Alexander onbekend was nie. Dit mag as 'n waarskuwing opgevat word.

Ons kan die verklarings van Petersen, D. Swartbooi en Vedder op historiese gronde dadelik verwerp. Hulle baseer hulle verklaring op die Namawoord */kau* = "reissen", en motiveer dit daarmee dat Ambraal Lambert met sy volgelinge 'n "losskeuring" of 'n "uitmekaarpluk" van die volk veroorsaak het toe 'n deel saam met hom na Gobabis getrek het en 'n klomp in Berseba agtergebly het. Die volk het soos 'n kledingstuk in twee geskeur. As beeld is dit poëties, maar die naam is te oud daarvoor: Van Riebeeck het dit byna 200 jaar voor hierdie gebeurtenis opgeteken, en die naam sal wel lank voor dié tyd geclicheerd gewees het. Die oor en kloutjie kan hier nie bymekaar gebring word nie.

Vir wat ons hierby as 'n geval van ironie beskou, verwys ons na die artikel **KANAS.**

Die *Kei-* van Alexander se *Keikouas* is sonder veel twyfel soos Nama *kãi* = "groot", en pas in by die "great" van sy vertaling "Great mens' partners". Alexander 1838: 1/187-8 gee 'n verklaring van hierdie stamnaam wat hy wel van hoofman Choubib gekry het. Choubib was "an old man, who could speak Dutch", en iemand wat vir hom in baie opsigte tot gids was, trouens, ook sy tolk was.

In 'n voetnoot lees ons dat *Keikouas* beteken: "Great mens' partners". Die "great" is soos Nama *kãi*, by Alexander gespel *Kei-*; die "mens" is ongetwyfeld getrek van die *-s* aan die slot, die "partners" moet ons nou soek. Alexander praat oor Ambraal Lamberts se volk, die Kai-/Khauas, sodat die "partners" op dié deel van die naam moet slaan wat nog oorbly, die *-/Khaua-*, wat ons uit talle ander optekeninge goed ken.

Is die "partners" werklik goed weergegee, het Alexander vir Choubib reg verstaan? Indien wel, is Choubib se *-koua-* (wat, soos ons ontwyfelbaar weet /koua- met 'n dentale slag vooraan moes gewees het) nie deur Choubib opgevat as */kôa-n* vir "kinders/jongmense" nie? Ons doen al die moeite omdat ons reeds vasgestel het dat Alexander (of Choubib) baie betroubaar is, en ons vermoed dat hier minstens 'n benadering van die betekenis moet wees.

Ook Knudsen het die naam met dentale slag gehoor. Op Bethanien was hy met die /Khauan deurentyd in aanraking, ook met hulle leiers. Die /Khauan was Oorlamme, "Leute von der Kapstadt", en baie van hulle het Hollands gepraat, selfs beter as Nama, bv. Ambraal. Dan het die jong Noorweër nog die hulp gehad van Jan Bam as tolk en van Christiaan Tibot, om hom te help met sy studies en optekening van Nama, die skryf van 'n leesboekie en die vertaling van Lukas in Nama. As student het hy hom doelgerig beywer om veel van die stamme te wete te kom. So het hy wat 'n stelsel ontwerp het om die tongslae te skryf, deur navraag die betekenis van */Khauan* uitgevind. "Die eigene muthmassliche Erklärung" vir die grondwoord */khaua* was "etwas das anfängt trocken zu werden, ein Fell etc."

Dit is 'n verklaring wat heeltemal onversoenbaar is met wat deur Alexander genoem is. Nou is daar wel die woord *gôa* = "halbtrocken sein" (Kroenlein 1889:107), maar dit het nie die tongslag vooraan nie, hoewel dit origens goeie raakpunte het, semanties én fonologies. Mét die dentaal kry ons nie die bedoelde woord vir "winddroog" of "verskrompel" of iets wat verband hou met langsame uitdorring soos 'n vel nie.

Hoe kan 'n stamnaam op grond van 'n uitdrogende vel ontstaan? Dit weet ons nie. As ons aan die belangrikste groep stamname dink, dan lyk dit wel of die meeste 'n uitbreiding van 'n hoofman se persoonsnaam was. Kan dit te vergesog wees as mens jou 'n voorstelling van 'n kaptein maak wie se vel geplooi was en uitgedroog gelyk het en wie se eie naam toe sy volgelinge se stamnaam geword het? Dit sal nodig wees om daaraan te dink dat hierdie naam van */Khauan* oud moet wees, blykbaar in Van Riebeeck se tyd reeds pasmunt was, dat dit in die chronologiese stratifikasie juis die oudste name was wat hulle oorspronklike betekenis die maklikste verloor het, en dat Knudsen se segsliede hier

ook maar vermoed het, en daarom lê die verklarings van Alexander en Knudsen se informante nog onversoenbaar ver uitmekaar.

Miskien is daar 'n heliografiese boodskap oor die betekenis van *D'gauas* vir hierdie geval. Die geskiedenis van die Oorlamme uit die omgewing van die Kaap en die Boland wat in hulle vroeë Khoekhoense tyd die naam van *Cauas, Cauquas* en *Cauchas* gehad het, leer ons dat hulle herverskyn het noord van die Oranjerivier, bv. in Bethanien, en hulle later gevestig het in Berseba en Gobabis as */Khauan*. Dit is presies dieselfde spelling as vir die naam van die "Chinese Hottentotte" wat in 1752 deur Beutler opgeteken is en wat getranslitereer is as */Gauas*. Dié naam beteken "Rooi(volk)", volgens Sparrman e.a. vanweë die huidkleur wat 'n rooierige geel was. Dié /Gauas was wel uit die Oostelike Provinsie, met middelpunt Graaff-Reinet (die Sneeuberge), en nie uit die Kaap, uit Worcester (Amraal) of uit Clanwilliam nie, maar die gelykheid in naam en die geografiese nabuurskap sluit nie uit nie dat die betekenis van hierdie Oorlamgroep se Khoekhoense naam die "Rooies" kon gewees het. Taalkundig klop dit, terwyl ons met die verklarings van Alexander en Knudsen nog in verleentheid is.

Toe hierdie /Khauan as Oorlamme uit die Kaap onder hulle eie mense in Groot Namakwaland aangekom het, het hulle energiek aan strooftogte deelgeneem en die Namakwas beplunder wat nie teen die vernuf van die intrekkers uit die Kaapkolonie en hulle vuurwapens bestand was nie. Hulle het maar rondgeswerf, bondgenootskappe aangegaan (soos dié tussen Ambraal en Jonker Afrikaner vir 'n tyd) en verbreek, en onder die invloed van die sendelinge gekom, Wesleyaans maar veral Ryns, en later vaste verblyfplekke ingeneem. Dit behoort tot die geskiedenis.

Tot die naamkunde behoort die benoeming van twee besondere groepe, die /Khauan naamlik wat hulle op Berseba gevestig het en op wie Kroenlein veral 'n beskawende en kerstenende invloed laat geld het, en dié /Khauan wat hulle, na heelwat omswerwinge, voorlopig op o.a. Hoachanas en /Ai//gams neergelaat het, toe die fonteine van Naosannabis aanloklik gevind het en daar 'n Wesleyaanse sendingspos laat stig het, en ten slotte (wat die hoofgroep betref) nog eens getrek het, nou na Gobabis, en daar Ryns geword het, aanvanklik gelei deur eerw. Simon Eggert. Daar was nog ander afsplinterings, bv. van die groepie wat na Witvlei gegaan het om sodoende onder die gesag van Ambraal Lambert uit te kom.

Twee groepe het so tot stand gekom, geografies geskei, die een op Berseba en die ander op Gobabis, die eerste onder Paul Goliath, die tweede onder Ambraal Lambert, telkens onderskeidelik genoem na die plek én na die hoofman,

d.w.s. hulle was, as Oorlamme wat Hollands as statustaal gebruik het, die Bersebaers of Goliaths, en die Gobabissers en Ambraals/Lamberts.

Daarnaas het hulle in Khoekhoens ook ander onderskeidende name gedra. Die Bersebaers wat nie met Ambraal rondgetrek het nie en hulle liewer laat lei het deur eerw. Kroenlein, kom in die berigte voor as die */Hai-/Khauan* of (later) die *≠Khari-/Khauan*. Die Gobabissers se eietaalse naam weer was *Kãi-/Khauan*. *Kãi* = "groot", en toevallig was hulle talryker en het in die geskiedenis ook meer die aandag getrek. Die ≠Khari = "klein", en is dus 'n indirekte teenstellende term met die Gobabissers se "groot". Die */hai* as bepaling van die */Khauan* op Berseba word deur Petersen en Swartbooi verskillend toegepas. Petersen meen dat die Bersebaers onwillig was om die ontberinge van die trekkersbestaan te verduur, want hulle was al oud en grys en daarom die tuisblyers wat min ondernemingslus gehad het. Swartbooi vermoed dat die Bersebaers vaal klere gedra het "als sie nach Südwest kamen". Dié redenerings is klaarblyklik skraal. Th. Hahn 1901 sien hierdie voorstuk 20 jaar later weer anders. Hy skryf dit in 1901 as *hui* (sonder dentaal) maar verklaar dit nie. Vgl. **HUIKHAUAS.**

KHAUBEN/KHOUBEN kyk **GEIKHAUN**

KHAUBEN kyk **KAUBEN**

KHAUBIBKHOEN (en wisselspellinge)

Vollmer 1852 in *Quellen* 5/29 "...bei dem Kapitän vom qKhaubibkeib, oder, wie sie sonst spottenderweise genannt werden, rote Volk ...; ...das rote Volk oder besser der grosse Stamm qKhaubibkeib..." [q is //]

Wallmann in BRM 1854:114 [Bersebaer Bilder] "Ehe die Orlam vom Grossfluss her eroberend in das Namaqualand einfielen...war ein Namaquastamm besonders gross und mächtig; er beherrschte das ganze Gebiet zwischen Kuisib und Nosob bis zum Karas Gebirge im Süden. Um seiner Macht willen hiess er der Stamm Kauwibkoin, d.h. der Herrscher, später haben ihm die Orlam den Spottnamen 'rothes Volk' gegeben... Sein Häuptling hat unter allen Namaqua das Ansehen eines Oberhauptes. Der jetzige heisst Oasib..." Aldaar 257 [artikel oor 'Das rothe Volk'] "...Der Name 'rothes Volk' ist ein Spottname, von Fremden gegeben; bei den Namaqua selbst heissen sie *kanub koin*, d.h. das königliche Volk..." ['n wanspelling vir: "Kawibkoin".]

Vollmer 1855, brief uit Hoachanas, in Moritz 1916:252 "Von den echten Naman versteht niemand ein Wort Holländisch, besonders hier unter qGhaubibkeib (Rote Volk) ist nichts davon zu finden..."

Vollmer 1856 in *Quellen* 5/94 "Die //Kau/gôan (Rehobother) sind von Rehoboth verzogen. Ein Teil von //Kaubibgeib (roten Volk), der an Zahl den Rehobothern gleich ist, bewohnt nun die Station..."

Wallmann 1858:52 "Ehe die Orlam einbrachen, bestand unter den meisten derselben [den freien reinen Namaqua-Stämmen jenseits des Garib] eine grosse Bundesgenossenschaft, an deren Spitze der Stamm der 'Kaubibkoin...stand, dessen Kapitän für das Oberhaupt Aller galt... Die 'Kaubibkoin stehen immer noch an der Spitze..."

Ons het hier 'n boeiende geval van die soort slagyster waarin die naamkundige in goeie vertroue kan trap. Of anders gestel: hier is 'n voorbeeld van 'n gemaakte verklaring wat sy oorsprong in 'n yweraar se oordrewe geneentheid vind. Die yweraar hier is die Rynse sending se tweede inspekteur JC Wallmann wat ook redakteur van die BRM was. Ses jaar na hy sy pos in Barmen (Duitsland) aanvaar het, verskyn sy *Vocabular der Namaqua-Sprache nebst einem Abrisse der Formenlehre* (in 1854 in Barmen). Daarin volg hy Knudsen se stelsel om suigkonsonante aan te dui. Hoe het die boekie ontstaan? Wallmann was nie in Namaland nie. In 1856 het ook 'n grammatika van hom oor die Dajaktaal verskyn.

Hierbo is aanhalings van Vollmer en Wallmann. Na hy van 1848 tot Mei 1853 op Rehoboth werksaam was en Nama goed aangeleer het, het Vollmer die sendingstasie onder die Rooinasie op Hoachanas gestig en bedien, en wel tot 1866 toe hy op die vlug vir Witbooi gesterf het. Ons ken die Rooinasie se Namanaam as o.a. **KAIKHAUN**, of in die nuwe vorm van **KHAUBEN**. In sy vroeë sitate gee Vollmer dit aan as *//Khaubibkeib* [die *q-* getranslitereer tot //]. Voor die *-keib* skryf hy geen suigklap nie. Dit sal dus nie wees soos *-//(k)ĕib* vir "volk" nie, maar moet o.i. ongetwyfeld gelykgestel word met *-kei-*, gewoonlik *-gei-*, vandag *-kãi-*, = "groot". Die *kei-* is nageplaas, en gaan uit op die *-b* van die ml. ekv., net soos ook die voorstuk //Khaubi-*b*. Die *//Khaubi-b* is dus die ekv. van die vorm op *-n* in //Khaube-*n*, waar die *-n* die uitgang van die mv. gemeenslagtig is.

Vollmer self gee geen vertaling of verklaring van die stamnaam nie, alleen vermeld hy die gebruiklikste benoeming met die Afrikaanse *Rooinasie* wat hy verduits. Hy sê in sy eerste aanhaling dat "rothes Volk" 'n spotnaam is.

Hierby sluit Wallmann hom regstreeks aan. Dit "motiveer" waarskynlik ook sy verklaring. Hy stel die voorrangsposisie van die Namakwastam wat "besonders gross und mächtig" was en sê: "Um seiner Macht willen hiess er der Stamm Kauwibkoin, d.h. der Herrscher, später haben ihm die Orlam den Spottnamen 'rothes Volk' gegeben..." Effens verder in dieselfde artikel herhaal hy die ver-

klaring en sê dan: "Der Name 'rothes Volk' ist ein Spottname, von Fremden gegeben; bei den Namaqua selbst heissen sie *kanub koin,* d.h. das königliche Volk..."

Wallmann 1854 spel die naam *Kauwibkoin* en *kanub koin,* maar laasgenoemde is klaarblyklik 'n setfout deurdat die setter die *-wi-* gaan lees het as *-nu-*. Ons bespreek dit onder **KANUBKOIN**. Albei die lesings van 1854 het geen duidelikhe suigklap vooraan nie. Maar Wallmann 1858 skryf wel 'n suigklap. Dit is volgens Knudsen se stelsel met 'n hoe komma vooraan, 'n komma met die stertjie onder wat na links uitswaai, en die laterale // voorstel, deel van dieselfde stelsel wat Wallmann in sy genoemde *Vocabular* konsekwent gebruik.

Die tweede lid by Wallmann is *-koin,* ongetwyfeld vir Nama *-khoe-n,* pl. comm. by *khoe-b* = "man/mens", in die mv. ook "volk". Wallmann se vertaling met "der Herrscher" en met "das königliche Volk" berus dan op 'n woord in Nama wat "heers" en "koning/koninklik" moet beteken. So 'n woord is in Nama *gâo* = "herrschen, mit Gewalt etwas nehmen", en "König" is *gâo-aob.* Vollmer wat 13 jaar onder die Rooinasie op Hoachanas gewoon het en voordien op Rehoboth was, en die ander sendelinge wat die naam voluit spel, gebruik vir die stamdeel *//khau* (bv. in *Kai-//khaun* of *//Khauben* of in *//Khau-/gôan* e.a.) altyd 'n suigkonsonant. In sy eie *Vocabular* waarin Wallman Knudsen se stelsel van schnalze konsekwent toepas, het hy 'n groep woorde vir die sfeer van "heers" en "heersers", bv. *kauu* = "herrschen"..., *kauu aub* = "König", maar geen enkele van hulle het 'n suigkonsonant vooraan nie. Wallmann se ophemelende verklaring kan hy taalkundig dus net nie waar maak nie. Hy bied gevolglik ook nie 'n nuwe verklaring aan nie.

Miskien doen 'n mens hom nie 'n onreg aan nie deur te vermoed dat hy innerlik in verset gekom het teen die Oorlamme en vreemdelinge se spotnaam van "Rooinasie" vir die groot en magtige volk van eertyds. Die strekking van sy verklaring is idealisties en beskermend. Missionsinspektor Wallmann was juis verantwoordelik vir Kaap-, Namakwa- en Hereroland se sendingwerk benewens vir China en Borneo. Moontlik is sy siening deur die simpatieë van plaaslike sendelinge gekleur.

Skakel Knudsen dalk êrens in? Hoekom het Wallmann Knudsen se schnalzstelsel oorgeneem en nie dié van Vollmer nie? Hy sou tog vir die Rynse Missionsinspektor toeganklik gewees het. Daar is opvallende punte van ooreenstemminge tussen Wallmann se gedrukte *Vocabular* en die *Abriss* met Knudsen se mss. in die Grey-versameling om 'n verband te vermoed. Die vraag is of Wallmann se verklaring geïnspireer is, dan wel of dit sy eie is. Dit is egter om die ewe, 'n nuwe oplossing bring dit nie. Een van die name vir die Swartboois was **KHOU-**

GAOGOAS wat in hierdie verband deur die belangstellende bekyk moet word.

Ons konklusie is dat *Khoubibkhoen* 'n wisselvorm is van die meer bekende name *Kai-//Khaun* en *//Khauben*, of miskien moet mens sê: 'n tussenvorm. Vollmer se skryfwyse van *//Khaubib-geib* is dalk 'n oorgangsvorm na *Kai-//Khau-n*, waar *-geib* as agterplasing en *kãi* as voorplasing dieselfde woord vir "groot" is. Die stryd om voorrang van die drie vorme het toe ten slotte ten gunste van *Kai-//Khaun* uitgeval.

KHAUGOAN kyk ook **[SWARTBOOIS]**

Gordon 1779 [gee lys van stamme, daaronder] "Khauw kouwqua, Kleine kouw langs Leeuwerivier..."

Campbell 1813:311 "Kaup, a numerous tribe...more to the north" [as 'n stam aan die Grootvisrivier].

Vollmer 1856 in *Quellen* 5/94 "Die //Khau/gôan (Rehobother) sind von Rehoboth verzogen..."

Schultze 1907:172 "*Naman* nennt der Hottentott diejenigen Stämme, die seit alters her im heutigen Gross-Namalande ansässig sind. Das sind [hy noem agtereenvolgens die Topnaars, Fransmanne, Velskoendraers, Bondelswarts, en dan:] 5. Die *//Kxau-/gôan* oder Zwartboois, jetzt, mit Ausnahme Versprengter, ausserhalb des Namalandes, im südlichen Kaokoveld angesiedelt..."

Hoernlé 1925:4-5 "According to the traditions of these ['the indigenous'] people they are all descendants of one line of ancestors... There were once, so he ['a headman of the Bondelswarts, in 1913'] said, five brothers, each one of whom was the founder of a tribe of the Nama. The eldest brother was the ancestor of the Gei//Khauan...[ensovoorts tot die jongste broer se stam:]... and the //Khau/goan or the Swartboois, who are said to be the descendants of the youngest brother... The Rooi Natie [d.i. die "Gei-//Khauan"] and the Swartboois are closely related. As late as 1855 the chief of the Rooi Natie expected the Swartboois to obey his orders concerning migrations etc. The Nama names by which these two groups are called still record this close connection. They mean the big group of *//Khauan* and the young group, or, literally, the children, of the *//Khauan*. The derivation of the name *//Khauan* I do not know..." [Mev. Hoernlé haal uit Palgrave se syfers vir 1876 aan dat die Swartboois toe op 1 000 siele geskat is.] Aldaar op bl. 8: "The Swartboois whom I visited in 1925 numbered a little over 200. The Rooi Natie cannot count 100 adherents". Aldaar op bl. 9: "The legend of the Swartboois themselves is that they separated from the *Gei//Khauan*, the parent tribe, under the leadership of the */Garin* family..."

Petersen 1928 in *Quellen* 2/36 "Zu den alten Stämmen gehören: 1. Die //Khouben...Warum sie //Khouben genannt werden, ist mir nicht ganz deutlich... 2. Die //Khou-/gôan. Diese sind sozusagen die Kinder (/gôan) des ersten Stammes. In Afrikanisch werden sie Zwartboois genannt. Sie wohnten in alter Zeit mit dem Hauptstamm der //Khouben zusammen im Velde von Hoachanas. Dann bekamen sie Streit über ein Pferd, und da fiel der Stamm auseinander, und die //Khou-/gôan oder Swartboois verliessen Hoachanas und zogen nach Rehoboth. Als sie dort von den Afrikanern in Windhuk bedroht wurden, zogen sie nach Salem im Swakop. Als sie dort wegen Wassermangels nicht bleiben konnten, zogen sie nach !Am-eib am Erongogebirge. Als dort die Quelle versiegte, zogen viele nach Franzfontein, und andere zogen zu den Topnaars nach Zesfontein im Kaokovelde".

Dawid Swartbooi 1928 in *Quellen* 2/96 "Die Zwartboois und die //Khouben oder Rooi nasie waren ursprünglich ein Volk... Als der Stamm auseinanderfiel, nannten ihn die andern Namastämme //Khouben, d.h. die Auseinandergerissenen, denn *//khou* heisst auseinanderreissen. Weil wir nun sozusagen von dem grossen Stamm geboren sind, nennt man uns die *//Khou-/gôan*, d.h. die Kinder der //Khouben..." [Daarop volg die storie van die perd. Lasarus het twee vinnige jagperde gehad en vir sy plesier met hulle resies geja. Aangespreek oor sy "mishandeling" van die diere, het hy hom vererg en het afgeskei. Die hooftrekke van die swerftogte word geskets.]

Vedder 1929:15 "Gei //Khouan oder //Khouben [en dus ook die eerste komponent van //Khaun-/gôan] ist abzuleiten von dem Zeitwort //khou = mit einem Schilde oder einem andern Gerät etwas abwehren. Worauf das zielt ist nicht festzustellen. Wir könnten sie also als 'die Abwehrenden' bezeichnen".

Vedder 1934:127 "Als sich im Verlauf der Jahre der Stamm [van die /Awakhoen of Rooinasie] vergrösserte, und ein Teil desselben in das Feld des heutigen Rehoboth und an den oberen Fischfluss zog, nannte man den alten Stamm in Hoachanas die Gei //Khou, während der abgezweigte Teil den Namen //Khou-/gôa = Kinder der //Khou erhielt. Diese Kinder nannte man auch nach dem Namen ihres Führers die 'Swartboois'".

Budack 1972:249 "Na 1850 het die volgende stamsentra bestaan:...//Khau-/gôan; stamsentrum: /Anis (tot 1864); Salem (1864-1867); !Am-aib (1867-1880); sonder vaste woonplek Frani-/Ous". [/Anis is Rehoboth, Frani-/ous is Franzfontein; die ander twee is deursigtig.]

Budack 1972:253 "...Sommige name van stamme en sibbes gee ook duidelikheid oor die genealogiese verband tussen hoofstam en tak, soos byvoor-

beeld //Khau-/gôan, die 'kinders van die //Khaun (Rooi Nasie)' en die !hao-!nas //Khau-tanasen wat sowel by die Rooi Nasie asook by die Swartboois voorkom. Die afstigting van sibbes en die vorming van nuwe stamme uit hulle is 'n normale proses in die etnogese van die Khoe-khoen..."

Die gebruiklikste term vir hierdie afdeling van die Rooinasie of Kai//Khaun is die Afrikaanse naam *Swartboois.* Die naam vir hierdie stam het geen Duitse of Engelse parallel nie, byvoorbeeld 'n "Schwarzjunge/-kerl" of 'n "Blackboy" nie. Die Afrikaanse naam *Swartbooi* is in sy eerste lid nie die vertaling van die inheemse naam/name nie, in sy tweede lid wel. Die inheemse name vir die Swartboois het in ons sitate 'n vaste komponent, naamlik *(//)Khau* of 'n wisselspelling daarvan, gewoonlik met 'n uitbreiding voor- of agteraan. By Campbell staan dit weliswaar alleen (vgl. **KAUP**), maar dit is die uitsondering. Hy vorm darem 'n duidelike teenstelling deur teenoor die kale *Kaup* vir die Swartboois die *Kaikaup* (d.i. die "Groot Kaup") vir die Rooinasie te plaas. Gordon gebruik 'n uitbreiding vooraan elkeen van die twee name, teenoor sy "Kai kouw = grote kouw" (Rooinasie) is daar sy "Khauw kouwqua, Kleine kouw" (Swartboois), waar die lid "Khauw" as "Klein" weergegee word, die "kouw" is soos Nama "//Khau-", en Gordon se *-qua* is die gewone mv. ml. ("mans/manne/mense").

Die algemeenste toevoeging is die agterplasing van *-/gôan* (met die *-n* van die pl. comm.) wat "kinders" of "boois" beteken. *//Khau-/gôan* is die "//Khau-kinders".

Daar is dan 'n gemeenskaplike element in die inheemse name van die Rooinasie soos *//Khauben, Kai-//khaun* ens. aan die een kant, en vir die Swartboois soos *Kaup, Khauw kouwqua, //Khau-/gôan* ens. aan die ander kant, nl. die hoofdeel *//Khau-*. Ons het hierdie element nader beskou onder die hoof **KAIKAUN** en verwys daaroor na daardie artikel.

Nou kyk ons na die voor-en agterplasings waardeur *//Khau* spesifiek gekwalifiseer word om die Swartboois aan te dui.

Die name reeds toon aan dat daar 'n heel noue familieverband tussen die Rooinasie en die Swartboois moes gewees het. Volgens Petersen 1928, en nog duideliker volgens Dawid Swartbooi 1928 was die Swartboois en die Rooinasie "ursprünglich" een en dieselfde volk. Vedder 1934 dui die normale verloop aan wanneer verwydering ook geografies of 'n verslapping van die bande volg. Die behoefte aan weiding vir die vee byvoorbeeld maak 'n afswerming noodsaaklik. So 'n proses is natuurlik en normaal.

Dan ontstaan daar 'n behoefte om te onderskei tussen die ou en die afskilferende afdelings, tussen die "groot" en "ou" faksie wat meestal hokvas bly, en die

"klein" en die "jong" seksie wat elders heen trek. Onderskeidende name is dan aan die een kant *kâi* in die sin van "groot, oud, sterk", en aan die ander kant *≠kari* = "klein", of *≠kam* (hoogtoon), "jong/jonk", of *≠kâwu* = "schwach" (Kroenlein 1889:204), of *≠gôan* = "kinders", "boois". Mens kan dit 'n evolusionêre stamstigting noem. In die geval van die Swartboois lyk dit of 'n revolusionêre ontwikkeling ook meegewerk het, 'n revolusie wat die evolusie in sy gang versnel het.

Dit lyk of die verloop hierdie vorm kon aangeneem het, steunende op afleidings wat ons uit skrale gegewens in ons sitate wil maak. Die losserwording van die verband tussen die twee faksies moes reeds 'n goeie tyd geduur en ver gevorder het teen die tyd dat Gordon sy inligting gekry het (1779). Die name (in vertaling) tussen die "Groot" en die "Klein" //Khauan het reeds bestaan. Die proses was al sover gevorder dat daar binne Khoekhoense kringe 'n gevestigde nomenklatuur ter onderskeiding uitgebou was. Die suidelike //Khaun aan die Löwenfluss was al bekend as die "Klein //Khaun", of die "Swak //Khaun". Die noordeliker faksie met Hoachanas-Hatsamas as kern was die "Groot" //Khaun.

Dit verteenwoordig die eerste fase en hou vas aan die nagenoeg tradisionele beterming wat ons reeds in Van Riebeeck se tyd afgespieël gevind het.

En nou hoor ons van belangrike etnonimiese en geografiese verskuiwings. Die Swartboois heet nou in Khoekhoense kringe met 'n nuwe nabepaling by *//Khaun* as die *-/gôan* of "kinders", "boois" van die //Khaun, en hulle is nou gevestig ongeveer waar Rehoboth vandag lê.

Dan dink mens aan die legende van die perd waarvan Petersen en Dawid Swartbooi vertel. Dit handel oor die broedertwis oor wie van twee die werklike hoofman is, Lasarus wat sy twee vinnige jagperde mishandel deur blykbaar uittartend met hulle resies te jaag, en die broer wat hom betigtigend aanspreek en die rusie laat uitbreek, 'n rusie wat die skeuring laat plaasvind en tegelykertyd die //Khaun/gôan se progressiewe ineenstorting en ondergang veroorsaak het. Die legende van die perd bevat moontlik 'n verdigte verhaal met 'n historiese grondslag.

Dr. Budack 1970:53-55 het prinsipieel en krities besondere aandag aan hierdie legende gegee. Dit is te uitvoerig om aan te haal, in die artikel **KHAKHAUN** kom dit ter sprake vir sover nodig. Hier wys ons net dat Budack die legende ook by die "Grossleute" van die Kai-//khaun self gehoor het, deur hulle uitvoeriger vertel en met wysigings. Dáár word die name van die twee koninklike broers aangegee as //Khaub gaib en //Khaub/goâb. Weer is dit die jongste wat parmantig was, 'n houding wat die oudste, //Khaub gaib, nie langer kon verteer nie en wat sy aanhangers toe oproep om die jongste te toon wie baas

is. Die geveg wat volg, dwing vir //Khaub /gôan om hom met sy gevolg te onttrek.

Budack besluit o.m. "Manches spricht dafür, dass der Erzählung ein historischer Kern zugrundeliegt... Es erscheint einleuchtend, dass sie [die stamname] auf Personennamen zurückgehen. Die gai-khoe-/onti (Elternnamen) von Brüdern werden nämlich vom Namen ihrer Mutter unter Hinzufügung einer begrenzten Anzahl unterscheidender Zusätze gebildet, zu denen auch gai (für den ältesten) und /gôa- (für einen jüngeren) gehören. Die Anhänger von //Khaub gaib (gai = gross) wurden zu Gai-//Khaun und die seines Bruders //Khaub /gôan (/gôan = männliches Kind) zu //Khau-/gôan..."

Hierdie konstruksie verlê die aksente. //Khau-/gôan is dan nie in eerste instansie die "Kinders (*/gôan*) van //Khau" of "van die //Khaun" nie, maar die "Volgelinge/mense van die leidsman //Khau-/gôab". Die twee stamname *Kai-//Khaun* en *//Khaun-/gôan* gaan hiervolgens terug op persoonsname, *//Khaub-gaib* en *//Khaub-/gôab*, maar in die geval van die oudste word die *gai-* (= "groot") verskuif van 'n na- na 'n voorplasing, en daardeur sluit dit aan by die bekende patroon waarvolgens *Kai-* (*Gei* of dergelike spellings) en *≠Kari-* by stamname prefiksaal gestel word. Miskien speel analogie hierby 'n rol.

Die kernvraag bly nog bestaan: wat is die leksikale betekenis van die grondwoord *//khau?* Daaroor is die een en ander gesê by die beskouing daarvan in die artikel **KAIKHAUN**. In sy toepassing op die Khoekhoense name vir Rooinasie en Swartboois waarin hy die hoofbestanddeel is, is antwoorde in die volgende rigtings gegee: (i). Onbekend, niemand weet nie. Dit is o.a. die antwoord wat mev. Hoernlé van die hoofman Abraham ontvang het. (ii) Die naam beteken die "Afweerders", "Great Fighters", "Defenders", "Mense met skildvelle" e.d.m. (iii). Die naam verwys na die "skeuring", die "Afgeskeidenes" of "Wegbrekers".

Ons gaan nie in op die vrae soos die toepaslikheid van antwoorde (ii) en (iii) nie, deur wie die name dan gegee sou gewees het, hoe hulle algemeen kon geword het, e.d. nie. Die twyfel oor hulle geldigheid is groot.

As die stamme van die Rooinasie en die Swartboois hulle Khoekhoense name van 'n hoofman of persoon gekry het, wat sal die persoonsnaam dan beteken, leksikaal byvoorbeeld? Daarop is geen antwoord nog gegee nie. Ons slotsom is voolopig: gebaseer op die feite waaroor ons tans beskik, het ons geen sekerheid oor die betekenis van hierdie naamdeel nie. Ons vermoede is dat die verklaring van die hoofkomponent *//khau* soos onder antwoord (ii) hierbo genoem is, assosiatief "gemaak" is.

Ons wil nog 'n opmerking oor die komponente maak wat die kerndeel omring. Oor die nasetsel */gôa(n),* uitgespreek met 'n *dentale* suigklap, is die nodige hierbo gesê. Dan is daar die vooropgeplaaste bepalings. Waar dit reeds vertaal is as "klein", is niks verder op te merk nie. Dan bly slegs Gordon se opgawe oor, nl. "Khauw kouwqua, Kleine kouw". Sy *kouwqua* is sonder veel twyfel gelyk te stel met *//Khauqua,* of, met vervanging van *-qua,* die uitgang van die ml. mv., deur die gemeenslagtige mv. *-n,* met *//Khaun,* die vorm in ons aanhalings.

Gordon se eerste lid *khauw* moet dan, by eliminasie, die woord vir sy "klein" wees. Afgaande op die klank en met inagneming van die betekenis van "klein", stem dit goed ooreen met Nama *≠kâwu* = "schwach" (Kroenlein-Rust 1969:233). Die "schwach" vorm die teenstelling met bv. */kai* vir "sterk" of met *kâi* vir "groot", om vir die kontras aan te sluit by *≠kari* vir "klein" of by *≠kam* vir "jong/k" (vgl. **KAMPKAUB**). Gordon se vertaling met "Klein" staan teenoor sy vertaling met "Groot", en dit is goed, maar volgens moderne gebruik is die letterlike oorsetting eerder "Swak kouwqua", 'n sinverbonde begrip met "klein".

Nota: Waar ons hierbo wanneer passend die suigkonsonante *//(khau-)* en */(gôa-)* gebruik het, was dit in navolging.

KHAU KOUWQUA vir **KHAUGOAN** (of **[SWARTBOOIS]**)

Gordon 1779 [gee op los vel by 4e reis lysie van stamname, daaronder:] "Khauw kouwqua, Kleine kouw langs Leeuwerivier. Kai kouw, grote kouw".

Gordon het die Namakwas gevra wat die name van die Hottentotse stamme aan en noord van die Oranjerivier is. Bostaande is twee van die name wat aan hom gegee is. Teenoor mekaar staan, blykens die Hollandse byvoeglike naamwoorde, die groot en die klein *Kouw.* Die gemeenskaplike element is *Kouw.* "Groot" is *kai,* en *Kai kouw* is een van die name van die Rooinasie, in Nama *Kai-//Khaun.* Hieroor kan geen twyfel bestaan nie. "Klein" is daar uitgedruk in die b.nw. "khauw" van "Khauw kouwqua" of "kouw-mense", aangesien *-qua* die mv. ml. is, in Nama *-gu,* plus die objeks-*a.* Miskien moet ons Gordon se *khauw* vir "klein" gelykstel met Nama */gâ* = "klein, klein sein" (Kroenlein-Rust 1969:74), waarvan *khauw* 'n ouer of dialekties-gekleurde uitspraak mag wees.

Ons gee nogtans aan 'n ander verklaring die voorkeur, omdat daar tog 'n hele afstand tussen */gâ* en Gordon se *khauw* mag wees. Vir die oog is die afstand baie minder tussen Gordon se *khauw* en Nama se *≠khâwu* = "schwach (sein)"

(Kroenlein 1889:204). "Swak" is wel nie "klein" nie, maar hulle is nie onversoenbaar met mekaar nie.

Wie is nou die "Klein Kouw-mans"? Ons het die naam nie elders raakgelees nie. Gordon gee onregsteeks die antwoord. Hulle is 'n klomp Kouw "langs Leeuwerivier". Leeurivier, vandag gewoonlik Löwenfluss/Löwenrivier, vroeër in sy Khoekhoense (of ou) vorm ook opgeteken as *Chamob* (lid vir lid vertaalbaar as "Leeu-rivier") , was op 'n keer die setel van die //Khau-/gôan of Swartboois. Die 80-jarige ou Kaptein Dawid Swartbooi deel dr. Vedder in 1928 mee (*Quellen* 2/96) dat die Swartboois se oorspronklike land die Karasberge was. Daarna is hulle na die Leeurivier wat suid van Keetmanshoop in die Groot Visrivier vloei. Eers was die Swartboois en die Rooinasie (die //Khau-/gôan en die Kai-//Khaun) nog een volk, toe het daar skeuring gekom en het hulle elkeen 'n eie pad gekies. Die vraag: is "Klein Khaun" 'n alternatiewe naam naas "//Khau-/gôan" (= die "Kinders of /goan van die //Khaun") , of is dit 'n vroeë naam? Het die datering van Gordon se optekening (1779) 'n besondere waarde vir die geskiedenis of nie? Vgl. verder **SWARTBOOIS**.

KHOE, KHOI, KOI en ander wisselspellings

Arbousset & Daumas 1846:271 "If we would follow the designations given by the Bushmen, we should call the Hottentots Khuai..."

Bleek 1858:5 "By Bushman from the Winterveldt, I [Bleek] have heard them [die Hottentots] called *Koi*... and the Bushmen over the Orange river call them *Khuai*, according to Arbousset..."

Dit gaan hier nie oor die betekenis van die naam nie, daaroor is die nodige reeds gesê in o.a. die artikels **QUENA I** en **II**, en veral in **KHOEKHOEN**. Die outochtone se naam vir hulleself was die tweelettergrepige *Khoekhoe-*. Daarnaas is uit die vroeëre tye, maar dan heel skaars, ook 'n eenlettergrepige vorm gehoor, en dan telkens met 'n beperkte en onvaste toepassing. Toe die kennis van die taal van die volk eers goed was, soos dit die geval met die sendelinge was, is die algemene inheemse naam tweelettergrepig opgeteken. Ons het hierin die betroubaarste dokumentering.

Die normale eietaalse oorkoepelende naam is 'n reduplikasie van die grondwoord *khoe-* = "mens" (in hierdie verband). Soos elders gesê, is *Khoekhoen* 'n term vir "mens van mense", miskien: "(ek is) 'n lid van my eie mense/ras". Lees wat Schultze en Vedder verneem het soos weergegee in hulle aanhalings onder **KHOEKHOEN**. Die monosillabiese vorm soos *Khoe* of *Khoi* wat net "man/mens" beteken, kan dit alles nie sê nie.

In wetenskaplike geskrifte is daar nogtans geleerdes wat die verkorte vorm verkies. Dit geskied blykbaar uit oorwegings van kortheid en gerief, en is 'n kunsmatige skepping wat van buite af afgedwing word.

Daar het in Nama 'n spellingtradisie van *khoi* ("man/mens") bestaan, 'n ou tradisie van by die 150 jaar. Hierdie spelling is tans verouderd. Die Inboorlingtaalraad het die spelling van Nama hersien en gestandaardiseer, en reëls is opgestel wat deur die Administrasie aanvaar is en wat nou in die skole ingevoer is. Die uitgawe van 1977:28 stel dit vir *khoi* so: "Alle woorde wat in die verlede met die letters *-oi-* geskryf is, word in die gestandaardiseerde ortografie met *-oe-* geskryf, bv. khoeb..." Daarmee kom nou 'n nuwe (moderne) tradisie in die plek van die oue.

KHOEKHOEN

Valentyn 1714 in 1973:58 "De oudste en eigentlyke Ingezetenen van de Kaap zyn de Hottentots...Waar die naam van daan komt, weet ik niet, altoos niet van hen, alzoo zy zich zelven *T-hoekoe* noemen..."

Gordon 1779 ms (kopie) van brief aan Fagel 1779: "Voor eerst hieten zig de Hottentotten, zo ver als ik weet, *Quoi Queuna*, in Dialect iets bij zommigen verschillende: eenigen zeggen voor *Queuna*, *Queina* en *Eina*, dit beteekent Letterlijk *Mensch*, *Menschen*, zijnde Queuna Meervoud van *Quoê*, *Mensch*..." [Hy herhaal die hoofsake elders weer.]

812

Le Vaillant 1780-83:367 [uit sy Lys] "Khoé-khoep, 'Hottentot man'."

Barrow 1797:1/151 "... each horde had its particular name; but that by which the whole nation was distinguished, and which at this moment they bear among themselves in every part of the country, is *Quaiquae*..."

Van der Kemp en Read 1804 soos aangehaal Nienaber 1963:311 "Khwekhwe(nama)" = "(Taal van die) Hottentotse nasie".

Lichtenstein 1805[in woordelys] "t'³kuhkeub, ein Hottentot..." (Vgl. Nienaber: 1963:311).

Schmelen 1824-25 in Moritz 1915:222 "Von dem Volke, bei welchem ich mich befand [d.w.s., volgens die verband net suid van Walvisbaai] hörte ich, dass dort Koejien kaoin wären, das sind Völker, die Kleider hätten, und dass sie viel Vieh und Ochsen besässen..."

Smith 1835 in VRV 21 1940:188 "The Hoymans were also called *quaikuip*, but this word appears to be used as a general term to indicate all of that class of people. Each tribe there has its separate title..."

Knudsen 1842 in Moritz 29/4:150 "Koï-koïn oder Hottentotten...Sie selbst nen-

nen sich Koï-koïn. Dies ist der eigentliche Gemein- oder Volksname. Koï (die natürliche Genusendung des Comm. Sing.) heisst Mensch; Koïn, dieselbe Endung des Comm. Plur., also: Mensch-Menschen, oder Mensch der Menschen, wozu alle ihre Stämme, Orlams, Namaquas, Korannas, Griquas, Buschmänner, Nawissen usw. (die Berg- und Viehdamaras ausgenommen) gerechnet werden..." Knudsen ms 1844 "...Die Orlams sind solche, welche aus der Capgegend sind, und desshalb auch die holländische Sprache sprechen, wesshalb alle Hottentotten (Khoi-khoin, d.h. Menschen der Menschen, Freunde der Freunde, Menschenfreunde etc.) die Holländisch verstehen...schlechtweg Orlams genannt werden..."

Wallmann 1858:53 "Die bisher genannten Stämme begreift man under dem Namen der Hottentotten onder der Koi-Koin, wie sie sich selber nennen..."

Hahn Th 1867:238 "Die Hottentotten selbst nennen sich Khoi-Khoin (Mensch der Menschen oder Freund der Freunde)...Die Etymologie...aber zeigt, dass sie sich, wie viele andere Völker, für Ideal-Menschen halten; dann aber weisen diese Namen darauf hin, dass die Hottentotten schon vor undeutlichen Zeiten...jenes Land inne gehabt haben müssen ... sie seien die ersten und einzigen Menschen [in die land gewees]".

Merensky 1875:75 "Es scheint, als ob das Volk in seiner eignen Sprache einen allgemeinen Namen sich nicht beigelegt habe. Die Cap-Hottentotten nannten sich Qena, die Namaqua Koikoib, die Kora Kubkeub oder Thuhkeub".

Ollp 1876:78 "...eine Stufe höher stehen dann die eigentlichen Namas (Namaquas), die im Unterschied von allen vorhergenannten [Boesmanstamme] Viehzucht treiben. Zu ihnen dürfen aber bei Leibe nicht die Khoi-khoin, sonst auch Orlam genannt, gerechnet werden. Diese letzten wären eher im Stande einen europäischen Premier-Minister einen Hottentotten (Knecht) zu heissen, als sich selbst diesen Namen gefallen zu lassen... Alle Buschmänner, Bergdamra und Hereró bei Seite lassend, vertheilen sich die Stämme so, dass in der Gegenwart den echten Nama 8, den Khoi-khoin 5 [verstaan: die !Amas, /Kauas, /Kowesis, //Aixas en Ambraals], und den Bastarden 4 zugehören...Seit dem Jahre 1867 haben die Khoi-khoin politisch das Uebergewicht, und den meisten Einfluss auf die Uebrigen..."

Kroenlein 1878 in *Quellen* 13/688 "...auch die 'Buschmänner' zwischen den Herero und Ovambo und nach dem Ngamisee hin (sprechen die Namaquasprache). Letztere sind keine Buschmänner sondern echte Khoi-khoin, die sich in alter Zeit von den anderen abgesondert haben oder dort zurückgeblieben sind..."

Hahn Th 1881:96 "It is obvious that after the word *Hottentot* has become so deeply rooted it would be difficult to annihilate it. But it must be used either to designate the whole race, Bushman and Khoikhoi, or it must be

simply applied to the Nomadic Hottentot or Khoikhoi. Or, from the Khoikhoi words for Bushmen and Nomadic Hottentot, Sa and Khoikhoi, we should form...a word Satsi-Khoikhoi, to be applied to the whole race''.

Olpp 1884:19 ''Abgesehen von dem höheren Grade der Bildung, den diese 5 khoi-khoi-Stämme aus der englischen Colonie mit herüberbrachten, müssen sie etwa intelligenter vom Hause aus gewesen sein, als die *namas*. Diese werden von jenen 'Hottentotten' genannt, sobald es sich um einen Vergleich um Wertschätzung der einzelnen Stämme handelt. Sie selbst nennen sich: 'Freund der Freunde', und zählen sich zu den *gawa-khoina* = Huttragende Menschen...''

Schultze 1907:321-2 ''Man nimmt unbestritten an, die Hottentotten hätten ihrem Selbstbewusstsein dadurch Ausdruck gegeben, dass sie sich über alle anderen Menschen erhebend *Kxoï-kxoïn*, 'Menschen der Menschen', nennen, in demselben verherrlichenden Sinne wie wir etwa von einem 'Buch der Bücher' reden. Diese Auffassung ist zu modifizieren. Fragt man einen Hottentotten: '*mâ !haos kxoëtsa*?', d. h. wörtlich 'ein Mensch welchen Stammes bist Du?', so antwortet er entweder: '*namata*', 'ich bin ein Nama', oder er setzt diese Kenntnis voraus und sieht dann in der Frage einen Zweifel an der Reinheit seines Menschentums; seine Antwort lautet in diesem Fall: '*kxoë-kxoëta*', 'ich bin ein echter Mensch'. Die Verdoppelung hat hier denselben Sinn wie in der Antwort eines Hottentotten, den ich auf die skeptische Frage: '*tarebe hâba*?', 'was für ein Pferd ist das?', erwidern hörte: '*ha-haba g(u)mo*', 'ei, doch ein Pferd-Pferd', d.h. ein echtes Pferd. Mit der Verdoppelung der Bezeichnung 'Mensch' drückt also der Hottentott im gegebenen Falle aus, dass er ein Mensch ohne fremde Zutat ist, kein Zwitterwesen wie etwa ein Buschmanns-Bastard oder wie der verachtete Bergdamara, der ihrer Auffassung nach mit dem Pavian verwandt ist. In demselben Sinne würde der Hottentott die Antwort '*kxoë-kxoëta*' auch aus dem Munde eines Weissen verstehen. Wenn also die Benennung *kxoï-kxoïn* eine Sammelbezeichnung für sämtliche Hottentottenstämme war (sie scheint als solche heute nicht mehr im Volke lebendig zu sein), dann hat sie nicht den Sinn von 'Menschen-Elite' gehabt, sondern ist nur der Ausdruck dafür gewesen, dass sich der Hottentott inmitten der Völker, die ihn umgeben, seiner 'Echtheit', d.h. des rassenreinen Ursprungs seines Menschentums, bewusst ist. Das schliesst nicht aus, dass er das gleiche auch anderen Völkern zuerkennt. Im einzelnen bestimmt aber die Erfahrung seine Wertschätzung einer fremden Rasse.''

Theal Ethnography (in faksimilee-herdruk) 1964:90-1 ''The Hottentots termed themselves Khoikhoi, men of men, as they pride themselves upon their superiority over the savage hunters, and in fact they were considerably more

advanced towards civilisation than the Bushmen, though a stranger at first sight might not have seen much difference in personal appearance between the two..."

Vedder 1965:17 "So wörtlich aber die Uebersetzung ist [nl. dat Khoekhoen beteken: 'Mensch der Menschen'], so falsch ist sie auch... Um im Hottentottischen die Echtheit einer Sache darzutun, verdoppelt man das Hauptwort... Khoi-Khoi ist ein echter Hottentot, ohne fremde Blutmischung. Dies allein soll mit dem Ausdruck besagt werden".

Vedder 1966:112 "... Khoigua merely means men, while Khoin is the word for 'people', and Khoi-khoin means people of pure race, i.e. excellent people".

Ons het hier weer 'n verteenwoordigende bloemlesing gegee met aandag vir enkele spellingvariasies, etnonimiese verklarings en variërende gebruiksvelde. Die naam is redelik vroeg opgeteken, in 'n etnonimiese verband reeds binne die eerste jaar na Van Riebeeck se landing, en as naam is dit bepaald oud.

Die naam is òf enkelvoudig òf reduplikatief saamgestel, d.w.s. die grondwoord (in die huidige Namaspelling *khoe-*) is in bepaalde omgewings voldoende, in ander word dit verdubbel tot *Khoe(-)khoe-*. As dit enkelvoudig voorkom, word dit vertaal as "Mens(e)", as dit iteratief voorkom, is dit letterlik vertaalbaar as "Mens-Mense".

Die betekenis van "Mens-Mense" is nie sonder meer duidelik nie en word soms verskillend geïnterpreteer, altans, gemotiveer. Vir sy eenstammige gebruik vgl. die artikels **QUENA I** en **QUENA II.** By **I** is die naam al in Jan. 1653 toegepas op die Saldanhars of Cochokwas, by **II** op ál die vroeë Hottentotte wat toe aan die NOIK en die Vryburgers bekend was. Na die mate wat die kennis aangaande die stamme uitgebrei het, het die toepassing van *Quena* (*Khoena*) op ook ander stamme oorgegaan, trouens, dit het algemeen geword as hulle eietalige, oorkoepelende naam (vgl. bv. Gordon en Smith). Die eenstammige vorm het gewissel tussen *Khoena* of 'n spellingvariant daarvan, *Khoen* en *Khoe,* telkens met variante. Die *Khoe* het geen uitgang nie, dit is die kaal stam, die *Khoen* bevat die uitgang *-n* van die comm. pl. (en word ook gebruik vir "volk", "mensmenigte" ens.), en *Khoena* is dieselfde pluralisasie met agteraan die uitheffende *-a* van die objek.

Die ouere spelling het veral die stamvokaliteit waargeneem as hebbende die kwaliteit van 'n *-i-* en spel dit as *-oi-* of *oï-*. Die Taalraad met behulp van gebore en geleerde Namas het die spelling vasgestel as *-oe-*, nie (soos 'n Afrikaner vanself geneig sal wees om te doen) monoftongies as [u] te realiseer nie, maar as 'n rappe diftong. Wilson 1986: 253 het die volgende opheldering hieroor

van WHG Haacke, hoof van die departement van Afrikatale van die Akademia, Windhoek ontvang: "Haacke has pointed out that Nama has no sound corresponding to the *-oi*-diphthong. The two vowels were originally separate by a now-elided consonant (probably *-w-*) and are pronounced separately and are tonally different".

Kom ons nou by die reduplikatiewe bousel, dan is dit interessant om daarop te let dat Gordon en Schmelen dit as twee los woorde skryf, ses persone dit aanmekaar skryf as een woord, en die meerderheid 'n koppelteken gebruik. Alleen Lichtenstein gee 'n suigklap vooraan, en miskien ook Valentyn (naam oorgeneem). Oor Lichtenstein praat ons later. Die normale weergawe by ons segsliede, ook by Gordon, is om die tweeledige kompositum sonder suigklap te skryf.

Omtrent die helfte van die gesiteerde segsliede sê iets oor die betekenis van *Khoekhoen* as naam: almal verbind dit met *khoe-* as grondwoord en met "mens" as grondbetekenis, die geheel dan "Mens-Mense", "mens", want die term wat ook "man" beteken, moet die vrou insluit as lid van die benoemde gemeenskap. Maar hierdie *khoe-* is 'n term van welwillendheid en kan ook "vriend" beteken, vgl. o.a. Kroenlein 1889:209.

Een van die eerstes wat dit vir die nie-Khoekhoen wou verhelder, was die jong sendeling van Bethanien, Knudsen. Hy stel (1844) 'n verhouding tussen die elemente van die reduplikasie vas en sê: "Khoi-khoin, d.h. Menschen [let op mv.] der Menschen, Freunde [weer 'n mv.] der Freunde, Menschenfreunde etc." Die opvatting van die eerste komponent *Khoi-* as mv. stem ooreen met Schmelen se optekening.

Daar sal klaarblyklik weetgieriges wees vir wie die benoeming "Mens(e) van die Mense" of "Vriend(e) van die Vriende" nie duidelik is nie en wat opklaring vra. Enkeles gee inderdaad opklarings. Hahn 1867 glo dat dit 'n selfverheerlikende term is vir "(ons is die) 'Ideal-Menschen'", mense van kwaliteit, en temporeel: "(ons was die) 'ersten'", die primêre aanspraakmakers op die gebied, deur geboortereg, so te sê, en "(ons is die) 'einzigen'", bv. ons het ander geabsorbeer en het veroweringsreg. Miskien het Hahn dit nie juis so bedoel nie, maar dit staan vas dat hy op grond van sy verklaring van hulle naam vir hulle sekere aansprake toesê. Hierby sluit in hoofsaak aan wat Theal en Vedder voorstaan. Volgens Vedder 1966 druk "Mens(e) van die Mense" rassetrots uit en selfophemeling, "people of pure race, i.e. excellent people". Theal lees in "men of men" die uitdrukking van meerderwaardigheid t.o.v. die Boesmans se beskawingspeil waarop neergesien word.

Besadigder is Schultze wat gedurende 1904-5 intiem met die suidelike Namas saamgeleef het. Hy was natuurwetenskaplike en geograaf wat ook taalkunde

bedryf het i.v.m. Nama. Sy inligting het hy, let wel, regstreeks van sy Namas gekry. Die kern van sy verduideliking is dit: "Wenn die Benennung *kxoï-kxoïn* eine Sammelbezeichnung für sämtliche Hottentottenstämme war..., dann hat sie nicht den Sinn von 'Menschen-Elite' gehabt, sondern ist nur der Ausdruck dafür gewesen, dass sich der Hottentott inmitten der Völker, die ihn umgeben, seiner 'Echtheit', d.h. des rassenreinen Ursprungs seines Menschentums, bewusst ist", en wat hy in eie reg vir homself as afsonderlikheid stel, dit gun hy ander volkere vir hulleself ook.

Hulle noem hulleself *Khoekhoen* en het daarmee net bedoel dat hulle mense is wat tot hulle eie groep behoort. Die naam beteken dat so 'n persoon 'n egte lid van sy eiendomlike gemeenskap is. Die siening na binne is die ingeskakeldheid by 'n eie groep, en na buite is dit net die onderskeid teenoor ander, of andersoortige skepsels en mense, en wil nie 'n verskil in rang of 'n ophemeling van sy gemeenskap beteken nie. Dit spreek geen waarde-oordeel uit nie. Die naam klassifiseer primêr etnies, nie rassisties of kultureel of polities nie. 'n Parafrase van die term *Khoekhoen* is ruweg net "Ons mense", of: "Van ons mense", "Ons-hulle".

Lees ons die verskillende verklarings, dan is dit of ons daarin soms ondertone opvang, bv. net of dit 'n "vreemde" soort naam is: "Mens(e)", "Mens(e)-van-Mense". Die vreemdigheid blyk ook daaruit dat sommige toe pogings aangewend het om dit "sinvol" te maak. So merk ons by party op dat hulle die naam enigsins verdedigend interpreteer waar dit dalk te veel na selfverheffing klink. En tog is dit as naam by nader beskouing nie sonder verwante voorbeelde nie. Ons wil *Bantoe* nie as 'n steunende voorbeeld aanvoer nie, omdat dit 'n naam is wat opsetlik gemaak is, dit het nie uit die volk self gekom nie. Die taalkundige dr. WHI Bleek het in die jare 1860 baanbrekende werk gedoen om die tale van Afrika te klassifiseer. Hy het behoefte gehad aan 'n oorkoepelende term vir die verwante swart volkere suid van die Sahara en die term *Bantoe* geskep, letterlik "Mense".

Ons het genoeg ander voorbeelde. So word die grondwoord van *Diets, Duits, Dutch* en sy variante en derivate teruggevoer op 'n stam wat sou beteken "volk", d.i. "ons mense", met konnotasies nagenoeg presies soos by Schultze vir *Khoekhoen*.

Aan 'n artikel van G. Langefelt "On the origin of tribal names" in *Anthropos* 1919-20 ontleen ons enkele voorbeelde. Op p. 296 staan o.a.:

"Kossinna (I.F. VII 302) mentions a long list of tribal names with this meaning: 'Wenn sich die Eskimos irgendwo *Kerali*, anderwärts *Inuit* oder *Inuk*, im Mackenziegebiet *Tschiglit*, samojedische Stämme *Chasowa* oder *Irgum*, tun-

gusische Stämme *Boje* und *Donki,* kamtschadalische Stämme *Kroschscha* und *Itälmen* nennen, so bezeichnen sie sich nur als Mensehen.' With regard to the Esquimaux Comte de Charencey tells us: 'Le nom d'Innuit ou 'Hommes' est celui que s'appliquent assez volontiers les diverses tribus de cette race (sc. Esquimaude). Ils se considèrent, en quelque sorte, comme les hommes par excellence. Ils ne font, en quelque manière, que suivre l'exemple de bon nombre d'autres nations spéciales du Nouveau Monde. Ainsi, les termes d'Illinois (Illini + ois), de Lénâpés, par lesquels se désignent des peuplades de souche algique, répondent eux aussi á notre mot 'Homme''' ... ''*Maori,* a native of New Zealand, also means 'man'.'' ... ''The Indians of South America, known as *Arawak,* designate themselves *inter se* as *lokono* or *lukkunu,* human beings ... The inhabitants of a Swedish district Värend are called *Virdar(na);* according to general opinion this word is cognate with Lat. *vir,* man...'' Langevelt noem verder 'n aantal Germaanse ''tribal names'' soos *Swede* en *Allemanne* wat raakpunte hiermee het.

Die kern van ons argument met al hierdie voorbeelde is dit: *Khoekhoen* as volksnaam hoef nie so danig as ''vreemd'' gesien te word nie. Die randbetekenisse wat daarvan 'n resultaat gee as ''(mense) par excellence'', ''Menschen(freunde)'', ''(Ideal)-Menschen'', ''die (Ersten und einzigen) Menschen'', ''the (pure) race'' e.d.m. het geen goeie fondament nie. Dit is blykbaar nie 'n naam wat op selfophemeling berus nie, nie in eerste instansie nie, maar 'n gewone klassifikasieterm t.o.v. die feit dat hy 'n menswaardige volle lid van sy eie groep is. Sy naam druk 'n vanselfsprekende feit uit: ''Ek is 'n mens van my mense'', ''...'n mens van my eie volk''.

Party sitate lei ons daartoe om ook te let op die manier waarop die term *Khoekhoen* as naam toegepas is. In vele opsigte loop die toepassing van *Khoekhoen* parallel aan die toepassing van *Hottentot,* behalwe dat eersgenoemde geheel en al eietaals is, uit eie kring ontstaan het, en in die gewone omgang deur *Hottentot* nagenoeg heeltemal verdring is, ja, ook onder die Khoekhoen self. As benoemingsfaktor is die twee name 'n lang ruk heeltemal gelyk. Die Blanke koloniste gebruik die term *Khoekhoen* (of 'n variant daarvan) in die gewone omgang as naam nooit, die Khoekhoen self omtrent nooit, altans sover as wat dit dokumentêr vasstelbaar is.

Hierdie ekwivalensie het egter nie altyd gegeld nie. Dit het in twee rigtings verander. Die een rigting was om sy grense buitewaarts te verskuif om ook die San in te sluit, dus om 'n soort van inklusiewe term vir die klapklanktale van die geel-bruin outochtone te word. Vgl. aanduidings in die sitate by Knudsen 1842

(hy sluit die Boesmans spesifiek in), Kroenlein 1878, Hahn 1881.

Die ander rigting is om in die veranderde sosiolinguistiese omstandighede die grense enger te trek, sodat *Khoekhoen* as naam sekere ou elemente nou ook kon uitsluit. So teen 1800 (die datum ruweg gekies) het ons gehad: die stamvaste Khoekhoen, bv. in Groot Namakwaland, en die ontstamdes, in wisselende grade van akkulturasie en bloedmenging, nl. die Oorlamme, die Basters, en diegene daartussenin. Die stamvastes (soos die Namas en spesifiek die Rooinasie) is deur die Oorlamme (Hollandssprekendes of aanvaarders van die Europese beskawing) en die Basters (wat êrens langs die lyn bloed van Blankes ontvang het) beskou as nog primitiewe mense, soos die eerste Hottentotte. Op hulle is neergesien as onbeskaaf, as "Hottentotte", as "knegte", vgl. Olpp 1876. Olpp sê trouens die Oorlamme sal eerder 'n Eerste Minister 'n "Hottentot" noem as die naam op hulleself toepas. Nee, die Oorlamme is beskaafde mense en eis vir hulle naas "Oorlam" die naam *Khoekhoen* op, deur hulle veredel tot erenaam, terwyl *Hottentot* verlaag is tot skeldnaam. Burchell het hom verstom aan die heftigheid waarmee Basters en Oorlamme hulle rasgenote wou verneder deur hulle uit te skel as "Hottentotte" (vgl. **BASTERS**). So het daar skeiding gekom in die toepassing van die oorspronklike ekwivalente name *Hottentot* en *Khoekhoen*.

Vir die Basters was dit vernederend om "Oorlam" te wees en dus om "Khoekhoen" te wees, en ondenkbaar om "Hottentot" te wees. Vir die Oorlam was dit vernederend om "Hottentot" te wees maar nie om "Khoekhoen" te wees nie. Vir Baster en Oorlam was die nog tradisie- en taalvaste Nama 'n "Hottentot". Maar: die rasegte Namas het hulleself blykbaar "Khoekhoen" genoem én "Hottentot", veral "Khoekhoen", ánders as die Oorlamme dit bedoel het. Die Oorlamme het ondergegaan (vgl. **OORLAM**), hulle eiendomsreg het daarmee verval, en die Namas het die eintlike erfgename van die naam *Khoekhoen* geword en gebly: hulle aanspraak as langslewendes.

Gedurende ons veldwerk in Suidwes-Afrika het ons, veral met die tweede maandlange reis, bewustelik navraag gedoen oor die Namas se gesindheid teenoor die term "Hottentot" vir hulle as naam. Ons indruk is dat iemand sélde daarin iets meer as 'n gewone naam gesien het. Ons meen dit reflekteer die algemene toestand onder ons gewone segsliede. Tog is dit ook 'n feit dat die bolaag die beterming "Hottentot" afwys So lees ons in *A Study of Omaruru District* 1959:17 voetnoot 'n opmerking wat na 'n beleidsverklaring van die Administrasie lyk: "Because the present-day Hottentots dislike the term Hottentot, and the Administration has given the assurance that the word 'Hottentot' would not be used officially, Khoi will be used in this work henceforth..." Ons verwys

ook nog na die afdeling "Hottentot vs. Khoekhoen" in Nienaber-Raper 1977:32-34 vir meer besonderhede.

Hottentot, so lyk dit, word van bo af doodgeverf. Teen hom word blykbaar doelbewus 'n stryd gevoer om hom uit te roei asof hy as naam onaangename assosiasies opwek. Ook in moderne werke word hy toenemend geweer en vervang deur *Khoekhoen* of 'n afgeleide vorm daarvan soos *Khoe, Khoi* ens. Die eietaalse "Gemeinname" (Knudsen) is nou modenaam, en *Hottentot* wat op 'n tyd die erenaam was, is nou toenemend "nach unten gesunkenes Kulturgut".

Hierby moet ons tog nog 'n opmerking van Schultze te pas bring. Dit klink by hom terloops. Hy plaas dit ook tussen hakies, maar dit het historiese waarde en is bietjie ironies binne die moderne konteks. "Wenn also die Benennung *kxoï-kxoïn* eine Sammelbezeichnung für sämtliche Hottentottenstämme war (*sie scheint als solche heute nicht mehr im Volke lebendig zu sein*)..." Ons kursiveer die kernsin.

Behalwe in Suidwes-Afrika het die taal van die Khoekhoen onaktief geraak, maar in Suidwes was dit in 1904-5 (toe Schultze sy navorsings gedoen het) nog as Nama 'n florerende taal, al was dit dikwels as medetaal naas Afrikaans. En dáár en tóé was *Khoekhoen,* die volksnaam, na dit geskyn het, "im Volke (heute) nicht mehr lebendig". Wat hy sê, soos ons dit verstaan, is dat die volksnaam prakties dood was, *Khoekhoen* haas nie meer bekend was nie. Die lewendige name was *Nama* en *Hottentot,* veral *Nama.*

Wie *Khoekhoen* dan in ere herstel het, verantwoordelik was vir Khoekhoen-redivivus, is klaarblyklik nie die Khoekhoen nie. Dit was waarskynlik die Blankes, nl. die geleerdes uit hulle kringe wat 'n term nodig gehad het wat nie *Hottentots* kon wees nie omdat hy illusionêr ongeskik geraak het, of ongeskik gemaak is, en wat ook nie *Nama* kon wees nie omdat hy meer 'n stamnaam was as 'n volksnaam en konsepsioneel te eng van grense was.

Dit lyk dus of dit die wetenskaplikes moet wees wat vir die opstanding van die ou naam uit die dood gesorg het, met ekonomiese haas meestal verhaspel tot *Khoe* of *Khoi.*

Nota: Lichtenstein se "t'³kuhkeub" vir "ein Hottentot" is waarskynlik 'n misvatting t.o.v. die eerste komponent. Die lid *-keub* is sy weergawe van wat hy gehoor het, nl. van sy Koranna-segsliede, en is soos Nama *khoeb* vir "man/mens", maar in hulle eie dialek. In dieselfde lys gee Lichtenstein vir Koranna op: vir "Mann" *köub, keub (chaib),* en vir "Mensch" *köhn* (Nienaber 1963:380 en 385). Nie een van hierdie opgawes het 'n suigklap vooraan nie, soos die *t'³kuh-* hier baie duidelik het. Die *t'³kuh-* is volgens Lichtenstein se

stelsel te lees as *!kuh-* en sal wees soos Nama *!khu-* = "meneer", ook "Here (in die hemel)", en adj. "ryk/vermoënd/vernaam" (vgl. Kroenlein 1889:225). *T'[3]kuhkeub* (*!khu-khoeb*) is letterlik die "Ryk/magtige/hoë man/mens", m.a.w. dit kan nie beteken 'n "Hottentot (in die algemeen)" nie, maar kan wel slaan op 'n hoofman, kaptein ens., sodat Lichtenstein se opgawe vir 'n "Hottentot *in genere*" 'n misvatting is.

KHOESAN, ouer **KHOISAN**, ook **KOISAN**

Die naam is saamgestel uit *Khoe-* en *-san*. Die eerste lid verteenwoordig die Khoekhoen se eie nasionale naam, die tweede lid is die Khoekhoen se naam vir die ander groep klapklanksprekers. In terme van die normale omgangstaal sou dit heet "Hottentots-Boesmans". Spreek die *-oe-* en *-oi-* (*-oï*) diftongies uit.

Die naam het sy ontstaan te danke aan 'n behoefte om die twee vertakkinge as 'n eenheid te sien, byvoorbeeld in teenstelling met ander eenhede (bv. die Bantoes). Die teenstelling kan op verskillende vlakke gesien word, bv. in kleur (olyf teenoor wit of swart), taal (met klapklanke of daarsonder), liggaamsbou, kultuur, leeftog, krygskunde e.s.m. Die naamgewing het dan sy oorsprong in 'n groeperingsbehoefte ter wille van 'n duidelikheid binne 'n bepaalde verband van die gebruiksituasie van die oomblik. Dit wil verwarring uitskakel waar dit kan ontstaan. Oor die moontlikheid van verwarring, bv. of Khoekhoen en San 'n eenheid of 'n tweeheid vorm, en in watter verband, word elders meer gesê.

Verskeie pogings is aangewend om vir wetenskaplike gebruik benamings te vind wat die saamhorigheid, d.i. generies, tussen die klapklanksprekers uitdruk, of wat die opposisie uitbring tussen aan die een kant die olyfkleurige bodembevolkings (Khoekhoen en San) en aan die ander kant bv. die negerstamme wat van die noorde af verowerend intrek en hulle hier in die verowerde gebied vestig. *Orphono-hamities* is voorgestel deur sendeling dr. J. Ludwig Krapf in sy *Vocabulary of six East African languages* (1850), van Grieks *orphnos* = "donkerbruin", in teenstelling met *Nigro-hamities* (Latyn *niger* = "swart") , 'n teenstelling wat op kleur berus. Dit het weinig sin om meer gevalle te noem van sulke pogings wat nie ingeslaan het nie, maar dit is tog goed om te verwys na dr. Th. Hahn se voorstel van byna 50 jaar voor die voorstel van Schultze met lg. se *Khoisan*. Hahn gebruik dieselfde twee dele, maar span hulle andersom in, vgl. **SATSIKHOIKHOI**. Net soos Schultze wend Hahn dit nie linguisties aan nie, maar etnologies.

Prof. Leonard Schultze is blykbaar die eerste wat die term *Khoisan* geskep het, vgl. sy *Zur Kenntnis des Körpers der Hottentotten und Buschmänner*, 1928:211. Hy pas dit nie linguisties toe nie, maar in eerste instansie antropologies en ook

weer etnologies. Prof. I. Schapera neem die term, nou met breër toepassing, oor as titel van sy uitvoerige monografie *The Khoisan peoples of South Africa, Bushmen and Hottentots,* 1930 (met "Bushmen" in die subtitel voorop, hoewel dit in *Khoisan,* met *-san,* laaste staan). Hy motiveer sy saamvoeging op p. 5 soos volg: "In spite of far-reaching differences between them, they have in common several features, not only of race and language, but also of culture, especially religion, which justify their being treated together. These common features... are significant enough, however, to permit of both groups being regarded as constituting to some extent a larger ethnic unit ... clearly differentiated from the Bergdama on the one hand and the Bantu on the other. The term *Khoisan* ... has been accepted here as a convenient generic name for these two peoples ..."

Schapera het die term verder algemeen laat ingang vind en dit kom nou in wetenskaplike beskouings ruimskoots voor as versamelnaam, veral in etnologiese en generiese verband. Dit word toegepas in die werk van bv. proff. J.P. van S. Bruwer, C.M. Doke, J.A. Engelbrecht, G.P. Lestrade e.a., maar nie altyd op dieselfde manier nie. So verduidelik Bruwer 1965:47 dat hy onder *Khoesan* in Suidwes-Afrika insluit "die Boesmans, Nama en Dama". Die Damaras is egter etnies nòg Khoekhoen nòg San. Al praat hulle Nama, 'n Khoekhoense taal, is hulle van herkoms 'n negervolk. By die Damaras is daar dus 'n dubbelheid: linguisties en gedeeltelik kultureel sorteer hulle onder die een, etnologies en antropologies onder 'n ander groep. Wat die San self betref: ook daar is 'n dubbelheid, naamlik in sover 'n stam of groep die "eie" taal verruil en 'n ander nasionale taal as sy eie aanneem, bv. Nama. Dié groep wat D. Bleek ingedeel het onder "Central Bushman" van Serowe praat byvoorbeeld 'n taal wat hom direk aansluit by Nama. Prof. E.O.J. Westphal 1971:378 klassifiseer hulle as 'n groep onder die "Hottentot Family". Trouens, op grond van sy navorsing sê Westphal 1963:243 nadruklik: "There is no 'Bushman family' of languages. 'Bushman', I think, denotes a way of life, and is not a linguistic term". In watter mate verder die klapklanksprekers van Hatsa en Sandawe van Tanzanië onder die term *Khoesan* tuisgebring moet word, is ook nog onuitgemaak.

Samevattend kan ons miskien sê: daar is soms 'n behoefte om ter wille van duidelike onderskeiding 'n versamelterm te kry vir die sprekers wat "van huis uit" en tradisioneel 'n egte schnalztaal praat, bv. die Khoekhoen en die San, asook ander wat mag kwalifiseer. As *Khoesan* 'n suiwer linguistiese funksie moet kry, is hy as samestelling voorlopig ontoereikend, hoofsaaklik vanweë sy etniese grondslag wat die linguistiese eenheid dikwels deurkruis en verstewig. Dit hang af van wat die term moet doen. As die twee komponente wil vewys na twee

afsonderlike taalgroepe, 'n aparte groep vir elke etniese faksie, dan deug hy nie vir die toestand soos dit *vandag* bestaan nie. As die funksie is om op een of ander kenmerkende saamhorigheid in die taal te wys, dan moet 'n nie-etniese term gebruik word, bv. soos "Click Languages", kyk Westphal. Daar word verwys na Westphal 1963 en 1971.

[KHOI-GOWAB, KXHWE-KOVAB]

Dit is nie 'n stamnaam nie. Westphal 1971:378 stel dit voorlopig voor as 'n moontlike term waaronder die tale ingedeel kan word wat onder die "Hottentot-familie" val. Daar is besware teen "Hottentot", 'n term wat op sigself onvas is en in sekere kringe emotief gekleur is. In belang van goeie standaardisasie soek Westphal 'n paslike term en dink dan die genoemde hierbo wat hy vertaal met "Human language". Mens sou ook kan sê: *Khoe-gowab* beteken "Khoe-taal", en wel met *Khoe* as term vir die Khoekhoen, *gowab* = "taal". Die wisselvorm *kxhwe-kovab* is, meen ons, die ekwiwalent in Tshu-khwe.

KHOMANIN [BERGDAMARA]

Campbell 1813:311 "Five tribes compose the Damara nation, 1st. Kuiwip [Kuiseb], on the sea coast. — 2d. N. of them is Komass..."
Wandres 1909:3 "Als notwendig möchte ich die Erforschung der ... /Khoma-Daman in der zerklufteten /Khoma-Hochfläche bezeichnen ..."
Krenz 1972:5 "Die /Khomanin = Bergbewohner sind die Leute des Khomas-Hochlandes und des Windhoeker Berglandes bis in die Rehobother Gegend, die Bergdama".

Al drie segsmanne praat bepaaldelik oor die Bergdama. Dieselfde geografiese grondslag word ook gebruik vir ander groepe, bv. in die groepnaam */Khoma-san* vir die San wat daar huishou. Die bergnaam *Khomas* of ook *Kxomas* ens. (vir variantspellings vgl. Nienaber-Raper 1970:705-6) word verskillend verklaar, bv. "mit Steinen bestreut", maar die vraag is nog oop. Die naam is klaarblyklik oud. Vir ons is van belang dat die etniese groepe wat hier woon (gewoon het) en die kwalifiserende naam */Khoma-* van die uitgebreide bergmassa dra, geografies aangedui word soos dit op daardie tydstip gegeld het. Die uitgang *-in* is wel gelyk te stel met die mv. van die 3e persoon, (d.w.s. van //î-), aan die gronddeel met 'n eufoniese *-n-* geheg, tensy die gedeelte *-ni* as 'n lokatief opgevat word, soos sommige meen.

KHONAIKWA

Van Riebeeck o.d. 2 2 1659 in "Memorie voor de vrije liefhebbers" wat die land en inwoners wil verken. Noem in volgorde as reeds aan hulle bekende volke: (i) "...de Watermans" van Herry; (ii) "...Caepmans troup, genaemt...Goringhaiqua" van Gogosoa; (iii) "...daarna Gorachauqua...de Tabacqdieven..."; (iv) "...de rechte Saldanhars...die voornamentlijck sijn: de Cochoquas" onder Gonnema en Oedasoa; (v) "...den Khonaiqua, meede rijcq van vee, dichtbij dese Cochoqua's en in goede alliantie met deselve wonende ende levende, ende welcque oock volgens Eva's onderrecht wel de beste wechwijsers soude sijn na de Namanas, die wij vooreerst gaerne soecken souden ende in steenen huysen wonen, als Ul. so wel als wij, uyt haer ende andere monden gehoort hebben..."

Die inligtingsbron is in eerste instansie die jong tolkin Eva. Van Riebeeck sê dit eintlik duidelik genoeg. Hy wil baie-baie graag met die vir hom nog legendariese Namakwastam in aanraking kom, met wie hy handelsbetrekkinge wil aanknoop. Nou sê hy vir die "liefhebbers ende avonturuyers" wat op eie koste die land wil verspied, alles wat hy oor die inwoners amptelik weet. En dit is bedroef min na hulle bykans 7 jaar in die land is. Die "min" berus ook op plekke op vae aanduidings van Eva. So kry ons van haar 'n nuwe naam, die *Khonaiqua,* wat Moodie 1960:153 "the Khomaiquas" spel.

Maar ons glo nie dit is 'n nuwe naam nie. Die ligging en ander besonderhede maak dit vas en seker dat ons hier te doen het met die Chainoukwas. Vir hulle domisilie in Van Riebeeck se tyd raadpleeg die artikel **CHAINOUKWAS.** Hulle was wes en oos van die Hottentots-Hollandberge, in ruwe terme, en hulle nabuurskap met die Cochokwas het so ongeveer tot aan die Eersterivier en die boloop van Bergrivier gestrek. Die *-qua* is 'n merker van 'n stamnaam, sodat die *Khonai-* van Van Riebeeck van 1659 gewoonweg 'n ander uitspraak vir of 'n hoorfout van Van Riebeeck se vroeëre *Chaynou-* vir dieselfde stam moet wees soos hy dit in 1657 gespel het. Die *-ai-* van die eerste en die *-o(u)-* van die tweede lettergreep is net omgedraai. Miskien het Eva dit ook hier reg uitgespreek maar in die skripsie is dit onbedoeld verhaspel.

KHOU-GAO-GOAS (wisselvorm van **KHAUGOAN** vir [**SWARTBOOIS**])

Olpp 1876:81 [gee name van Nama-stamme, en daaronder as nr. 7:] "Khougaogoas; Name des Häuptlings: Huisib; Ortsname: Ameib (im Hereroland)".
Von Francois H. 1896:78 "Zu den ursprünglichen Naman gehört...die Zwartboois unter Willem Zwartbooi, //Kau-gao-/goan, am grossen Fischfluss..."
Olpp 1897 in *Quellen* 17/1 "An den Flussläufen des Khuisib und an den

Quellpunkten des Fischflusses standen die Hütten der Khou-gao-goas (Swartboois)''.

Hierdie spelwyse verkies eerw. J. Olpp en hy word deur sommige daarin nagevolg. Dit is gewoon 'n soort van wisselvorm van die heel gebruiklike //Khau-/gôan, of 'n spel- en vormvariasie daarvan, bevattende die tussengeplaaste komponent *-gao-*. Volgens Kroenlein 1889:76 beteken *gao* ''herrschen, mit Gewalt etwas nehmen'', en miskien kan ons Olpp se opgawe sien as die ''Kinders (*/gôan,* die *-n* as suffiks vir mv. gemeenslagtig) van die heersende/regerende/groot //Khaun''. Olpp self gee vir die Rooinasie in Nama aan: *Khou-geis* teenoor die gewone *Gei-Khoun* (*Kai-//Khaun*) of, letterlik, ''Groot //Khaun''. Die *gao* is daar 'n soort van vervangende nageplaaste term wat sinverwant is aan *gei (kai).* Altans, ons ag dit moontlik.

KHOUGEIS kyk **GEIKHAUN**

KHOWAKHOEB

Knudsen 1844 ms ''Hottentots = Namen und Stammnamen. (Ihre eigene muthmassliche Erklärung). Namab. Orlam(mi)... Khowa-khoib [Kind eines Bastardsclaven). Auniku. Khauaku [/Khauaku] ...''

Die 28-jarige Noorse yweraar, in sy tweede jaar op Bethanien as sendeling, teken stamname op uit die mond van sy gemeentelede en verstrek ook die vermoedelike verklaring wat hulle gee. Op gelyke grondslag met die Namakwas, Oorlamme, Topnaars en die /Khauan noem hy as 'n ''stam'' die ''Slawemens(e)'', soos Nama *khowō* = ''slaaf'', en *khoeb* = ''mens'', en verklaar sy *Khowakhoib* as ''Kind van 'n Basterslaaf''.

Hier is iets wat nog nie goed sluit nie. 'n Slawekind is nie 'n kind van 'n ''Basterslaaf'' nie, behalwe as iets ongesê gebly het. Opvallend is dat dié groep talryk genoeg is om as ''stam'' genoem te word. Opvallend verder dat dit die Bethaniese Namas se naam vir 'n klas is, 'n naam wat hulle blykbaar self gegee het. So vat die vermoede pos dat *Khowakhoib* hier gebruik word vir die Basters wat in toenemende getalle van ongeveer 1815 af uit die Kolonie kom.

Daar is dan 'n verband tussen *slaaf* en *baster* hier, 'n verband waaroor ons 'n vermoede wil uitspreek. Vir ons is van belang dat ons moontlik hier 'n Khoekhoense naam vir Basters het, 'n naam wat Knudsen (tot sover die enigste) vir ons opgeteken het, en wat in onbruik geraak het.

Die term *Basterslaaf* wil ons bekyk. Op die oog af sou ons hom beskou as die

kind van 'n slaaf (vader of moeder) wat verwek is uit 'n nie-slaaf, waardeur hy "baster" geword het. Fornikasie met slavinne is al indringend ondersoek, bv. deur J.L.M. Franken. Dit word as feit aanvaar dat aan die Kaap 'n basterbevolking ook uit die omgang met slavinne verwek is. Ons neem aan dat hulle taal 'n vorm van Hollands was. As klas het hulle moontlik 'n eie karakteristiek ontwikkel, voldoende om bestempel te word as "Basterslawe" wanneer daar 'n behoefte aan die een of ander onderskeiding mog ontstaan het.

Hierdie vae bespieëlings is enkel bereken om die woord *Khowakoib* te probeer verstaan, juis omdat dit etnonimies 'n belangrike naam is as daarmee die inlandse volk in hulle taal die "Basters" wil aandui. Tot prikkels het sitate onder die hoof **BASTERS** in die naamlys gedien, bv. by Campbell en Fritsch, en by wat Wangemann gesê het (nie aangehaal nie, kyk Wangemann 1872:38).

KHOWESEN, KHOBESEN

Thompson 1827:288 "The Namaquas are divided, like all the Hottentot tribes, into a variety of separate clans, governed by a chief... The extensive plains, lying between the Gariep [= Oranjerivier] and the Kamiesberg, are represented, by old writers, as occupied by a numerous race of people... Of these, the tribe now resident at Pella and its vicinity, is the only one remaining. It is named (after a sort of bee that associates amicably with the common sort) *Obseses*, probably from this horde being formed from the association of several smaller ones ..."

Alexander 1828:1/137 "Naugabib [moordenaar van eerw. Threlfall] was shot by the people of Witboy, the chief of Pella, in the presence of Mr Ryneveld ..."

Tindall 1856:36 "The northern border of Abraham Christian's [van die Bondelswarts] territory, and the neutral ground beyond the Lion River, is at present occupied by Cupido Witbooi... He was formerly the occupant of Pella and part of the Kamies Bergen, but has latterly been wandering to and fro in search of a more fruitful location...and is now watching for an opening in Damaraland... This tribe, though much scattered, may be estimated at 1800. From what I have seen of them, they appear to be the most intelligent, respectable, and best regulated part of the Namaqualand population. They have not participated in any of the atrocities which have been committed of late years on the defenceless Damaras..."

Kroenlein 1856 in *Quellen* 10/139-140 "...die Roomannschen Familien, dieser gehören...zu den Kawisin, deren Haupt Kido Witbooi früherer Kapitän von Pella ist ..." Van 1857 af skryf Kroenlein.. "/Kowisin" of "/Kowe-

sen", ook "/Kowisiga" (*Quellen* 10/185).

Wallmann 1858:53 "...im Süden [van Rehoboth] liegen die /Kowisin [suigklap herskryf], reine Namaqua, die früher diesseits des !Garib [herskryf] sassen..."

Olpp 1868 in *Quellen* 16/23 "...Klein Kido (der Sohn von David Witbooi) (war) für den Frieden mit den Damara ..." Olpp 1870 in *Quellen* 16/77 noem die /Kowesin "die Gibeoner", daarna herhaaldelik so, en in *Quellen* 16/67 is die nuttige mededeling: "Die Gibeoner, die in Namaqualand als der jüngste aus der Kolonie eingewanderte Stamm, unter der Vormundschaft der anderen Stämme steht und sich daher mit Hereroblut noch nicht befleckt haben ... sie wollten auch jetzt nicht zur Waffe greifen". Aldaar 96-97 "Der Witbooischen Stamm zählt 278 Familien (ohne die Bastards, die sich vorläufig dem Stamm angeschlossen haben). Er bewohnt, in ca. 30 Werften geteilt, wobei die Station mit eingeschlossen ist, ein Gebiet von ungefähr 25 Quadratmeilen...Witboois Volk ist ein ansehnlicher Stamm, nächst dem Roten Volk gewiss der grösste im Lande..." In BRM 1876:81 gee Olpp die kapteinsnaam aan as "Aeib".

Olpp 1876 in *Quellen* 16/240 "Vor etwa 110 Jahren lebte und regierte der Kapitän Guthart über den ansehnlichen Stamm der /Kowesi in der Gegend von Kamisberg und Pella in Klein-Namaqualand. Da aus seiner Ehe eine Anzahl Töchter, aber kein Sohn entsprossen war, liess sich der Vater des kurzlich verstorbenen Häuptlings [verstaan: Kido of Dawid Witbooi wat op Oujaarsdag 1875 oorlede is, Witbooi I] die Witwe jenes Häuptlings zu ehelichen. Der erste männliche Spross aus dieser Ehe sollte den 'Rotang' (Szepter) erhalten, der während des Interregnums in den Händen der Kapitänwitwe verblieben war... Als der Häuptling in spe, kaum dem Knabenalter entwachsen, sich verheiratete, übergab ihm seine Mutter gleichzeitig den 'Rotang'. Die jenem Gebiet am nächst wohnenden Magistraatspersonen der Kolonie bestätigten die Uebergabe der Regierung an den jungen Mann [verstaan: Witbooi I]".

Judt 1883 in *Quellen* 6/11 "...Witbooi und das Kowese-Volk ..."

Schinz 1891:106 "Erst im Jahre 1862 entschloss er [Kido Witbooi mit seinen /Kowesin] sich, von den Bitten seiner Untertanen und der Missionare bestürmt, das Wanderleben aufzugeben und ernstlich einen bleibenden Wohnsitz zu suchen..." [toe hulle hulle in Gibeon gaan vestig het].

Von Francois H 1896:79 "Zu den Orlam-Hottentotten gehören: die !Aman...; die /Khauan ...; der Witbooistamm oder /Kowesis, unter dem Häuptling Kido Witbooi, der als Christ Daniel Witbooi hiess...(Die Witboois) wohnten nacheinander in Pella, in der Umgegend von Berseba, am Fischfluss, bei Goamus und endigten in Kachazus oder Gibeon ..."

Holzapfel 1901 in *Quellen* 19/2 "Die Witkamps sind kaum noch eine Nation zu nennen. Diese wird zum grössten Teil aus den Aermsten der anderen Stämme gebildet".

Schultze 1907:172 "...Die /Kxobesin oder Witboois ..."

Hoernlé 1925:4 "...the Witboois have a Hottentot nickname */Hobesen,* from */hobe* or */howe,* lazy, which they do not like at all. For most of the names ... it is not now possible to find any clear meaning, nor are the names thought of as having any meaning by the people themselves; they are proper names and no more". Op bl. 14 aldaar "The Orlam tribes...an account of the sibs of the /Hobesin given by ... Von Burgsdorff... According to him there were seven sibs among the /Hobesin: 1. /Khowan (families: Witboois ...)".

Zwartbooi 1928 in *Quellen* 2/101 "Die /Khowesin oder Witboois, die in Gibeon wohnen. Ihr Name bedeutet 'Bettler', weil sie in alter Zeit bettelhaft waren".

Petersen 1928 in *Quellen* 2/39 "Die /Khowesen oder Witboois. Sie wohnen in und um Gibeon. /Khowe heisst betteln. Den Namen der Bettler haben sie sich zugezogen, weil sie, als sie in das Namaland einwanderten, und lange Zeit umherzogen, bevor sie nach Gibeon kamen, ganz andere Sitten und Anstandsregeln hatten als die übrigen Nama. Ein echter Nama wird sich nie, wenn gegessen werden soll, ungerufen en den Topf setzen, sodass die Leute gezwungen werden, ihm etwas abzugeben... Die Witboois setzten sich wie zudringliche Bettler ungerufen an den Topf ..."

Budack 1972:247-8 [Motiewe by naamgewing aan stamme, noem verskeie, en as laaste:] "... bepaalde historiese gebeure wat vandag vergete geraak het (//O-gain, /Khobesin ...)"

In ons lektuur het ons op drie "verklarings" van die stamnaam in sy Khoekhoense vorm afgekom. Die stam het ook ander name gehad, in Hollands was hulle bekend as "Witboois", die algemeenste naam, waaruit ook "Witkams" ontwikkel het met 'n militêre bygedagte (vgl. die artikels), en dan is hulle dikwels aangedui volgens hulle vaste woonsentrum (dus geografies) as die "Gibeoner" (volgens die Duitse gebruik). "Witboois" is nie die vertaling van "/Khowesen" nie. Die twee name is taalkundig nie aan mekaar te knoop nie.

Die drie verklarings is die volgende: (i) Die naam kom van 'n soort by; (ii) Die naam beteken "Bedelaars"; (iii) Die naam beteken "Luiaards".

Die spelling van die Khoekhoense naam is taamlik konstant. Waar die suigklap aangegee word, is dit die dentale /. Behalwe in twee gevalle is die daaropvolgende klank die gespanne hoë agter (velêre) konsonant, ook geaspireerd uit-

gespreek (*kh-*) soos deur Zwartbooi, Petersen e.a., of met 'n "skraap" as affrikaat by die *kx-*, soos gehoor deur Schultze. Die alternasie *b/w* in *Khobe* x *Khowe* is heel algemeen, ook die alternasie *i/e* in die tweede en derde lettergreep. Die *-n* as slot is die morfeem van die comm. pl.

By Thomspon begin die naam sonder 'n konsonantiese inset. Bowendien is *Obsesses* oorskryf- of drukfout vir *Obeeses* (die eerste *-s-* verkeerdelik gelees vir 'n *-e-*). *Obeeses* is te verstaan as *(/Kh)obeses,* nou met uitgang *-s* (kollektief) i.p.v. *-n* (gemeenslagtige mv.), en met die gevelariseerde *K(h)-* vooraan. Die verlies van die velaar, soos in Thompson se *Obeeses,* is dialekties heel gewoon waar daar kontak met Gariepse Nama was. Vgl. Maingard 1964. Hoernlé gebruik die durende agtersonorant *-h-* (glottale) as inset, as verskynsel ook redelik frekwent. Vgl. Nienaber 1963:186-8.

Wat beteken nou hierdie naam?

Hoernlé gee stem aan 'n algemene waarneming wat op haar navrae gevolg het. Sy kon geen "clear meaning" vir name van clans en stamme vind nie en bowendien, sê sy, "nor are the names thought of as having any meaning by the people themselves; they are proper names and no more". Om die /Khowesen self te raadpleeg, hou dus weinig belofte in.

Budack ken die verklaring wat Vedder oorgeneem het, t.w. dat die stamnaam vertaalbaar is met "Bedelaars", maar dit lyk of hy nie oortuig geraak het nie en dit afwys. En dit is juis die verklaring wat die meeste ingang gevind het. Dit het ook die gesag van dr. Vedder, soos gesê, en het tot grondslag die opinies van o.a. David Zwartbooi, die onderwyser Hendrik Witbooi (seun van kaptein Hendrik Witbooi) en die onderwyser Isak Petersen (Zwartbooi en Petersen aangehaal).

Hierdie drie Namasprekers het oogfilologies te werk gegaan. Hulle ken 'n grondwoord */khōwe* (middeltoon) wat beteken: (i) "om te bedel", met sy vorm as s.nw. "bedelaar", en (ii) "byekoningin", uitgang dan op *-s.* Mens vermoed dat hulle, afsonderlik, die "bedelaars" beskou het as die waarskynlikste verklaring. Indien wel so, dan moes hulle dit net motiveer. Eintlik was dit nie moeilik om dit in 1928 geloofwaardig te maak nie. Die trotse volk is verslaan en verstrooi. Holzapfel 1901 se aanhaling is in hierdie verband gepas: Hendrik Witbooi, wat sy briewe en missiewes op 'n tyd onderteken het as "Koning van Groot Namaland", het teen 1900 net oor 'n saamraapsel beskik, en is toe voor sy dood in 1905 totaal verneder en verwerp.

Maar Petersen c.s. plaas die ontstaan van die inlandse naam in die tyd toe die Witboois onder Kido Witbooi nog aan die rondtrek was voordat hulle hulle in

1863 in Gibeon en omliggende gebiede gaan vestig het. Toe was hulle as groep in hoë aansien, baie ver van 'n toestand af wat hulle as groep na "Bedelaars" laat lyk, na mense op wie 'n skeldnaam as kenmerkende naam van toepassing is. "Bedelaars" was immers bedoel as skeldnaam vir mense wat nie die gewoonste welvoeglikheidsreels (Petersen: "Anstandsregeln") geken en onderhou het nie. As die Howesen, volgens Hoernlé, nie van die bynaam van "Luies/Luiaards" gehou het nie, sou hulle ongetwyfeld nog meer afkerig van 'n bynaam "Bedelaars" gewees het. Tindall 1856 het die stam geken toe hulle al in Namakwaland was op soek na 'n vaste woonplek, m.a.w. toe hulle nog aan die trek was. Hulle was 'n magtige stam, die sieletal beraam op 1800, numeriek die tweede sterkste, en, sê Tindall, "from what I have seen of them, they appear to be the most intelligent, respectable, and best regulated part of the Namaqualand popolation..." "Cupido Witbooi, a very intelligent and influential chieftain", verkry hoë lof van Tindall, o.a. omdat hy sy volgelinge weerhou van "atrocities". Ook Kroenlein het Kido Witbooi bestempel as "een van die begaafste en mees gesiene hoofmanne van Groot Namakwaland" (dr. B.J. Liebenberg 1968 in SABW 1/921).

Die gevolgtrekking uit sulke oorwegings uit die tyd waarin Petersen en ander die opkoms van die naam */Khowesen* as betekenende "Bedelaars" plaas, is tog sekerlik dat die voorgestelde "vertaling" nie bo verdenking staan nie, dit is o.i. trouens af te wys. In dié opvatting word ons versterk as ons in berekening bring dat die naam reeds moes bestaan het minstens voordat die omswerwinge begin het waarvan Petersen gepraat het. Thompson se boek het in 1827 verskyn, en daarin meld hy dat sy besoek aan Pella en omstreke in 1824 plaasgevind het, en toe het hy die naam al gehoor, daar by Pella, nog vóór die trek na die oorkant van die Oranjerivier en Groot Namakwaland selfs al begin het. Hierdie afdeling Oorlamme was trouens die heel laaste seksie wat die Kolonie verlaat het onder hulle eie kaptein. Die Khoekhoense naam *Khowesen* sal ten slotte sonder twyfel veel ouer gewees het as die datering daarvan deur Thompson.

Ons het reeds daarop gewys dat die grondwoord */khōwe* (middeltoon) twee betekenisse het, en om die een betekenis van "bedelaar" tot grondslag te kies, gee aan die stamnaam 'n verklaring wat nog nie op aanneemlike wyse gemotiveer is nie. Hierdie verklaring het sy aanhangers soos Petersen, Vedder, en baie vooraanstaande kenners, net soos ook die ánder verklaring wat ons weer by Thompson vind, nl. dat die naam iets met "bye" te doen het, aanhangers kan hê. Jammer genoeg is Thompson se mededeling nie baie duidelik nie. Hy was afhanklik van sy vertaler Witteboy, en hy het weergegee wat hy van Witteboy verstaan het.

Nagenoeg kom dit hierop neer, soos ons hom begryp: Die Oorlamme op en om Pella is die enigste daar wat nog 'n "tribe" vorm. Dié horde bestaan uit 'n kern plus verskillende klein groepies, groepies wat blykbaar oorblyfsels van ánder hordes was maar wat nou by die "tribe" aangesluit het en daarin opgeneem is. Dit roep 'n beeld in herinnering, nl. van los klompies bye wat nou een swerm vorm en almal om die byekoningin saamkoek. Net so het die los groepe Khoekhoen deel van die "korf" of "tribe" geword van Kido Witbooi en sy groep wat hulle, soos 'n byekoningin haar bye om haar bind, ook die Khoekhoen tot "tribe" rondom hom saambind.

Die /Khowesin is dan letterlik die "Mense van hom wat hulle soos 'n /khówes tot stam verenig", die /Khówes-mense" of "Byemense". Baie poëties gesien en benoem, indien aanneemlik of korrek. Kupido is dan soos 'n "Byekoningin" in funksie en rang. Toevallig het ook sy voornaam poëtiese evokasie. Dit word in die geskrewe stukke gespel as *Kupido, Kiwido,* gewoonlik in verkorte vorm as *Kido* (ons het *Kiewiet* nie teëgekom nie), wat almal teruggaan, waarskynlik in 'n lughartige gees, op die Romeinse god van liefde.

Thompson se verklaring is die vroegste wat ons tot dusver het. Volgens sy voorstelling moes die naam opgekom het in die tyd toe die "tribe" gevorm is. Daar sal 'n kern gewees het, bv. Kupido se eie familie en aangeslote elemente soos naasbestaandes en medetrekkers. Rondom hierdie kern het die los heterogene elemente gekoek. Dit moes so ongeveer net voor of om die eeuwending gebeur het, sê weerskante van 1800. In 1824 was Thompson onder hulle as reisiger en ontdekker, en het die naam en sy verklaring gehoor. Waarskynlik was die stammetjie nog betreklik onbeduidend, ons het sy naam nie by vroeëre reisbeskrywers raakgelees nie, nóg in Khoekhoens, nóg in Hollands as "Witboois". Thompson se een reisgenoot was ene Witboy/Witteboy, en nie van die groep van Kupido nie. Die stamnaam *Witbooi* kom egter nie by Thompson voor nie, net so min as by Wikar, Gordon, Le Vaillant, die Albrechts, Knudsen en ander vroeë skrywers wat ons geraadpleeg het.

Oor die voor- en vroeë geskiedenis van die Khowesen weet ons min. Kyk die sitaat uit Olpp 1875 wat vir ons na ongeveer 1770 terugvoer. Die lig van die geskiedenis begin eers met Kido (of Dawid) Witbooi skerper val. Van sy moeder het Kido wat nouliks die kinderskoene ontgroei het, net na 1800 die "rottang" (kapteinskap) ontvang.

Kido het baie name gehad. Hy was veral bekend as Kupido Witbooi, sy Khoekhoense naam was !A-//êib of !A-//îb !Gamenab. By sy doop deur eerw. Olpp in 1868 is aan hom die Bybelse name Moses David gegee, deur homself gekies, maar dit is die Dawid wat hy meestal laat gebruik het. Hy het ongeveer 95 jaar

oud geword (oorlede op Oujaarsdag 1875) en was ongeveer 70 jaar lank kaptein. Hy het kaptein geword in sy vroeë twintigs. Uit enkele sitate blyk dit dat hy intelligent en reggeaard was (Tindall, Kroenlein e.a.), en veral 'n beleid van vrede gevolg het juis in hierdie tye toe die pleeg van gewelddade ("atrocities" noem Tindall dit) mode was. Onder sy bestuur het die stam vinnig aangegroei en sterk gestaan, ekonomies en numeriek (kyk die sitate vir sover dit hieroor inligting gee). Kido, met die eerste doopnaam Moses, was vir sy stam 'n Moses toe hy hulle so teen 1840 uit Pella uitgelei het, hulle oor die Oranjerivier, in 'n sin hulle Rooisee, laat trek het, en in die woestyn van die Kalahari en in Groot Namakwaland 'n kwarteeu rondgeswerf het voor hulle hulle in 1863 in Gibeon, hulle Kanaan, gevestig het.

Eers hier in Gibeon moes ook Kido/Dawid oorlog voer.

Ons probeer hiermee om te kyk in hoeverre die gedagte van 'n "byekoningin" uit die geskiedenis toepasbaar op Kido Witbooi se bestuur gemaak kan word, naamlik in die sin dat ander nie-Witbooise groepe hulle by hom kon aangesluit het en so die kern sterk gemaak het, alles in die lig van Thompson se verklaring. Dit wil voorkom of Witbooi die Eerste 'n buitengewone man was, 'n leier wat in die nog ekspansiewe tydperk deur sy beleid van vrede inderdaad voorspoed en welvaart gebring het, dat hy inderdaad los groepe kon laat besluit het om beskerming by hom en sy volk te soek. Volgens Thompson slaan die veldbeeld van bye nie op die heuning nie, maar op stambou, van "a sort of bee that associates amicably with the common sort". Ons meen dat die geskiedenis hierdie siening nie loënstraf nie waarvolgens 'n blykbaar onbeduidende stammetjie kon groei tot die tweede grootste stam in Groot Namakwaland, en dit in 'n betreklike kort tydjie.

Reeds in die dae van Witbooi I se ouderdom het die verbrokkeling van die Witboois begin. Na die dood van Witbooi I het die leiding oorgegaan op Klein Kido, beter bekend as Moses (doopnaam, en oorgeneem van sy vader Ou Kido), Khoekhoense naam /Gâbeb. Hy het 13 jaar die kapteinskap waargeneem en was 78 toe hy (ons noem hom Witbooi II) langs sy oop graf deur Paul Visser, sy swaer, doodgeskiet is. Dit was in 1888. Paul Visser het egter nie die kaptein geword nie. Witbooi II (Moses) is opgevolg deur sy derde seun, Hendrik Witbooi, Khoekhoense naam !Nanseb /Gabemab, onder wie se 17-jarige kapteinskap die mag van die Witboois vernietig is en hulle hulle selfstandigheid prysgegee het. 'n Nuwe tydperk het hierna weer begin vorm aanneem. Opmerklik dat aldrie die genoemde Witboois, I tot III, in of by Pella gebore is (resp. ca. 1780, 1810 en ca. 1840). Tesaam het hierdie drie (vader, seun, kleinseun) net

oor 'n 100 jaar die kapteinskap behartig, waarskynlik 'n rekord vir die Khoekhoen.

Ons bekyk nog die verklaring wat Hoernlé gee. Volgens haar is die stam se hoofnaam "Witboois", en daarnaas is 'n "Hottentot nickname /Hobesen ..." gehoor. */Khowesin* word deur al die ander aangegee as die alternatiewe naam van *Witboois,* nie as 'n bynaam nie. Die vraag is nou: wat is die status van hierdie */Hobesen?* Is dit dieselfde woord as */Khowesen* of is dit 'n ander woord?

Daar kan geargumenteer word dat hulle wisseluitsprake is. Hulle is dieselfde in suigklap en in die res van die woord self, behalwe dat die eerste konsonant na die klap in die een geval die *k(h)* is, en in die ander geval die *h-*. Nou is dit 'n feit dat die glottale durende sonorant /h/ kan afwissel, alofonies kan afwissel, met die velêre /k/ en /g/, afhangende van die dialek. Frekwent is dit egter nie. Indien die twee name net uitspraakvariante is, dan is hulle in betekenis noodwendig identiek.

En dan het ons hier nog 'n verklaring, die derde. Die /Khowesen, wisseluitspraak /Howesen, is dan die "Luiaards", "Werkskuwes", "Leeglêers". Ons kan aanneem dat daar diesulkes was, net soos ons kan aanneem dat daar soms onder die Khowesen "bedelaars" onder bepaalde omstandighede kon gewees het. Dit is egter nie nodig om die /Khowesen daarvoor uit te sonder nie. Die sendelinge kla in die algemeen aanhoudend oor hierdie trek van luiheid veral as daar tuin gemaak of kerk gebou moet word. Schroeder is o.w. waarskynlik een van die skerpste aanklaers. Volgens ons kennis en insigte op grond van uitsprake in ons geraadpleegde literatuur lyk dit nie of die Witboois juis in hierdie opsig van luiheid sodanig bo ander uitblink dat dit kenmerkend, d.w.s. onomasties kenmerkend van hulle is nie.

Miskien moet ons Hoernlé se uitspraak verstaan as betrekking hebbende op 'n seksie van die Witboois (kollektief vir die hele "volk") , en dat hierdie seksie deur hulle optrede die "nickname" of bynaam van (in vertaling) die "Luiaards" gekry het, tot hulle ongemak en verdriet. */Hobesen* is dan naam van net 'n seksie van die stam, en nie van die stam as geheel nie, en is 'n naam om afkeer uit te druk, miskien selfs spot, d.w.s. dié naam is aan hulle van buite gegee.

Die betekenis van */Khowesen* is, opsommenderwys, 'n lastige probleem. Ons meen dat die vertaling van die naam met "Bedelaars" soos dit deur Petersen e.a. gemotiveer is, onhoudbaar is en afgewys moet word. Dit is die vernaamste winspos van ons ondersoek. Ons meen dat die verklaring wat Hoernlé gekry het, vir 'n onderdeel mag geld, vir sibbes daar genoem, en waarskynlik nie vir die geheel nie. Die verklaring wat Thompson gehoor het, word, soos ons dit sien, nie deur die geskiedenis geloënstraf nie. Dit het ook die voordeel dat dit uit

'n vroeë tyd kom en uit die "volk" self is. Die ander twee verklarings is net oor 'n honderd jaar later, kom uit die tyd van verstrooiing van die stamgenote, en is o.i. baie duidelik oog- of oorfilologies gemaak, en is aanvegbaar, in feite, onhoudbaar.

Aan die slot van ons navraag bly ons onseker. Wat ons van hierdie stam weet vandat hulle in die lig van die geskiedenis tree, is sodanig dat ons hulle nie in verband kan bring met "Bedelaars" of "Luiaards" nie, d.w.s. met hierdie begrippe wat as kenmerkende name beledigend en vernederend is. En die poëtiese beterming met saamswerwende bye in een korf lyk ook geforseerd. Is die eietaalse naam dan nie tog maar patroonmatig nie, presies soos die dwingende Afrikaanse naam van *Witboois*, en is *Khowesen* of *Hobesen/Howesin* nie 'n verdoeselde kapteinsnaam nie?

Ek meen dit is. Ek meen die antwoord lê voor die hand, maar 'n sameloop van omstandighede wat m.i. enig is, het ons mislei. */Khowesin* is nie oorspronklik 'n Khoekhoense woord nie. Dit is oorspronklik 'n Latynse naam, die naam van die Romeinse god van liefde *Cupido*, gelyk aan Amor, in Grieks Eros. *Cupido* beteken die "Begeerte". Dit is die gewone noemnaam van Witbooi I in die verkorte vorm van *Kido*, uit *Kiwido*, uit *Kipido*, met, na ons meen, 'n wisseluitspraak *Kowido* of so. *Kido* is waarskynlik die Kosevorm of troetelnaampie uit sy kindertyd. Toe hy op heel vroeë tyd die rottang van sy moeder ontvang en kaptein word, het sy naam wel ook die nodige aanpassing ondergaan. Die troetelterm *Kido* uit die kinderdae het weer die waardigheid van volwassenheid aangeneem en *Kupido* benader, bv. as *Kowido*... Onthou moet word dat die "Kupido's" Oorlamme was, dat hulle taal Afrikaans was, en dat hierdie Oorlamme die laaste bende was wat oor die Oranjerivier van Pella af na Namakwaland getrek het. Dit sal dan natuurlik wees dat hulle die naam gekry het van *Kowes* of *Kowesse*. Vergelyk hiermee die allereerste vorm waarin ons die naam te hore gekry het as *(K)Obeese*, nl. in die optekening daarvan by Thompson 1824.

Die probleem is die suigklank. Dit kan nie uit *Kupido* kom nie. Dit moes van elders in die naam ingedra gewees het. Kroenlein skryf die dentale klap voor die naam minstens reeds in 1856, en dit is soos hy dit werklik gehoor het. In elk geval is die groepnaam van so ongeveer 1850 af of vroeër blykbaar altyd gehoor met die dentale slag. Kan dit wees dat die Witboois dit op daardie manier wou nasionaliseer? Waarskynlik nie, want die Oorlamme het Afrikaans aangehang en het hulle van die taal van die vadere losgemaak.

Veel pleit juis vir die oorspronklikheid van die dentale suigkonsonant. Thompson het van sy Khoekhoenssprekende agterryer gehoor dat die Witboois se inlandse naam *Obsesses* (vir *Obeeses*) iets met bye te doen het. 'n "Byekonin-

gin'' is in Nama */kōwesis* wat klaarblyklik dieselfde woord is, en wat 'n suigklap het, die dentale. Die twee ander verklarings kom 'n honderd jaar later as die van Thompson. Die een sien in die naam die woord vir ''bedel'' (*/khōwe*), die ander sien daarin die term vir ''lui(aard)'', nl. */owé, /owésa* in Nama, */uwesa* in Korana (by Wuras), telkens met die dentaal vooraan.

Daar is drade wat ons nie kan ontwar nie. As */Khowes-* die Witboois se eie naam vir hulleself is, dan lyk dit of daar ooreenkomste is met die naam van die begaafde kaptein Kupido, sy mense is dan, heel patroonmatig, die *Kowesse.* Maar die suigklap kan dan moeilik hiermee versoen word, en die verklarings van so 'n naam as ''byekoningin/lui(aards)/bedelaars'' is eweneens lastig om te aanvaar.

KHUISENIN

Budack 1977:12 ''In former times the ≠Aonin tribe consisted of two sections, the !Khuisenin or '!Khuiseb people', and the Hurinin ... the !Khuiseb people lived up-river and came down to the coast only seasonally. The distinction between the two tribal sections still exists ...''

''Hulle (*-n,* uitgang van die comm. pl.) aan (*-ni-*, lokativerende morfeem) die !Khuiseb-rivier'', in teenstelling met hulle wat meer weswaarts gevestig is, nl. aan die see- en strandkant. Die twee vroeëre groepname van die ≠Aonin of Topnaars is albei geografies gerig.

KHUREMANKIES [HOOGSTAANDERS]

Lichtenstein 1811:2/411 ''Dagegen haben sie [die Korannas] fortdauernd Krieg mit den Buschmännern und hassen diese aufs Aeusserste... Sie [die Korannas] machen doch eine eigne zahlreiche Nation aus, deren Hauptaufenthalt die Ufer des Hartriviers und Vaalriviers sind. Dort (also nordöstlich von hier [Witwater of Gattikamma 2823 CC] und im Süden der Beetjuanen) theilten sie sich in mehrere Stämme, von welchen die beiden wichtigsten *Kharemankeis* und *Khuremankeis* heissen...''

Schroeder 1872:160 ''De Korannas waren vroeger verdeeld in acht kleine stammen:- 1. De Bovenstanders (nu verstrooid)...''

Wangemann 1872:1/62 ''Das Korannavolk zerfiel noch um die Mitte unsers Jahrhunderts... in 17 Stämme. [As voetnoot hierby word die stamme genoem volgens die opgawe van Wallmann in 1858, nou met die Korannaname ook in hulle eie taal, en as nr. 9:] ''*Kurrikamma,* die Hochstehen-

den, am Zusammenfluss des Vaal- und Oranjeflusses'' [d.w.s. ongeveer op 2923 BA, by Douglas, as die kerngebied].

Stow 1905:295 ''Account of various Korana Clans...those which follow are probably more distant, as the connecting link has not been preserved. 11. The Hooge-Staanders, those who stand high... 18. The Hoogten, the Heights...''

Maingard 1932:111 ''Wikar... mentions three Korana tribes — the *Kuringais* (or 'Hoogekraal'), and the *Husingais,* forming the 'small' Korana group and the *Kei* or *Great Korana,* as distinct from the rest of the Orange River Hottentots or *Eyniqua.* Now these *Kuringais* (Korana: *!kuring//ais,* the 'Hoogstander', to give them their latter-day Afrikaans name...) might well be equated with the *Goringhaiqua* (= *!Kuring//aikwa*) or Capeman of the Dagverhaal...'' Aldaar op bl. 119 ''This new element [die Griekwas] ...pressed the more independent and irreductible Korana tribes further north and east and drove a wedge between them and the western tribes on the river, the 'Hoogstanders', the 'Spinnekop', and the 'Eynikoa' of Wikar... Those of the Korana who remained among the Griqua...seemed to have become assimilated into the more progressive Griqua population in the course of time...'' Aldaar 162 ''An official map of the Pneil-Hebron region...places for the period 1849-1850 the 'Hoogstanders'...in the immediate vicinity of Pneil...'' [Lees albei opgawes as Pniel].

Engelbrecht 1935:231 [oor stamme by Wikar:] ''In the course of investigations carried out amongst remnants of Korana in Griqualand West, it was stated to me that while it was perfectly correct to speak in a narrow sense of the High Tribe [Engelbrecht verwys hier spesifiek na Wikar se 'Kouringais' of 'Hooge kraal', d.i. 'High Tribe'], there is a general name which, besides including this tribe and several others, also applies to the Great Korakwa, namely *!Uri-ka-mâ-khwena* (i.e. High Standing People). This is identical with Wangemann's *Kurri-kama* whom he places at the confluence of the Orange and the Vaal; Lichtenstein, however, speaks of the Khuremankies (i.e. *!Uri-mâ//'êis* or High Standing Tribe)...''

Engelbrecht 1936:7 ''Andries Bitterbos [een van die ondervraagdes] was of the opinion that 'all real Korana' have the designation *!Uri-ka-mâ* or *!Uri-ka-mâ-khoena* (i.e. Hoogstanders) applied to them...The inference to be drawn [van hierdie en ander data] is that the term *!Uri-ka-mâ* applied alike to people who were Great and Little Korana ... while in the more specific sense there was also the High Tribe (*!Uri-//?êis, !Urin-//?êis* or *!Uri-mâ-//eis*) who were Little Korana. It is also universally agreed that the High Tribe was a very large one, but it was almost completely wiped out by a smallpox epidemic. Today there are very few, if any, of this people left...''

Dit gaan hier oor die Korannagroep(e) wat onder die Hollandse naam van "Hoogstaanders" val. Die verband tussen *Bostaanders* en *Hoogstaanders* is nog onopgeklaar, d.w.s. die vraag of, en indien wel, in watter graad Willem Bostaander en sy verstrooide groep rondom 1870 verwant was aan die "Hoogstaanders", is nog nie uitgemaak nie. Dat daar 'n skakeling kon gewees het, is waarlik nie uitgesluit nie. Die komponente *Bo-* en *Hoog-* wys ook op die moontlikheid, en miskien nog sterker, die feit dat die Bostaanders uit Kheis verdryf is, die tuiste van die Hoogstaanders op 'n tyd (Wikar, Gordon). Waar ons in die seleksie van sitate die Bostaanders voorlopig ingesluit het, het ons Roos en Marais se *Korikambes* voorlopig uitgesluit. Engelbrecht 1936:8 sluit hulle wel in, soos blyk uit sy opmerking "The Hoogstaanders are mentioned as early as 1762 by Roos and Marais, who speak of them as the *Korikambes* (i.e. *!Uri-ka-mâ*)..." Ons praat oor hulle apart, vgl. **KORIKAMBES.**

Wat die "Hoog-" in die naam beteken, is in ons aanhalings nie duidelik gestel nie. Stow bv. gee die "gewone" verklaring in Engels. Maingard verbind dit met Wikar se "Hoogekraal", maar hy verstaan die "Hoog" tog as betekenende "hoogmoedig", nie as "hoogliggend" nie, vgl. die artikel **GORINGHAIKWAS.** Engelbrecht begryp die eerste lid as "High", Lichtenstein het niks oor die betekenis nie. Ons het in **GORINGHAIKWAS** (waarmee Maingard en Engelbrecht die Gariepse groepe vereenselwig) tot die bevinding geraak dat hierdie "Hoog-" verstaan moet word as "hoogliggend", d.w.s. in topografiese sin.

Die eerste bestanddeel is in Koranna *!kuri-* of *!guri*, in Nama verskyn dit ook gedevelariseer as *!uri*. "Staan" is in Nama *mâ*, ook in Koranna. In die naam verskyn dit as die tweede deel *(Khure-)ma(n)-*, vgl. ook Engelbrecht se *(!Uri-mâ)-*, óf (en gewoonlik) as derde element, sodat "Hoog" en "staan" direk herken kan word. Maingard, Engelbrecht e.a. sê niks oor die *-ka(m)-* in bv. Wangemann se *Kurri-ka(m)-ma* nie. 'n Groot moontlikheid is dat dit met verloop van die lang tyd wat lê tussen die Kaapse *Goringai/Goringhai-kwas* en die Gariepse vorme daarvan afgeslyt het uit die ou *-gai/-hai-* tot *-ka-*.

Daar behoort geen twyfel te wees dat "Hoogstaanders" die letterlike vertaling van die inheemse naam is nie. Die twee is taalkundig goed versoenbaar met mekaar. Ook die uitgange gee geen moeilikheid nie. So is *-keis* (Lichtenstein), *-gais* (Wikar), *-//eis*, *-//?êis* en gelyklopendes die vr. ekv., as kollektief gebruik, die woord vir "volk/kraalbewoners" ens., *-khwena* en *-khoena* is die mv. gemeenslagtig van *khoe-* en beteken "mense",*-//aikwas* is die mv. ml. plus Hollandse *-s* van die mv. van *//âis* = "volk".

Soos geblyk het, is die vorme nie altyd eenders nie, ook nie die vertalings nie. So maak Engelbrecht 'n onderskeid tussen 'n "High Standing Tribe" (sy ver-

taling van die Hollandse "Hoogstaanders" en die Korannanaam "!(K)uri-ka-mâ (khoena)/Khuremankeis" en gelyklopende variante) aan die een kant, en "High Tribe" aan die ander kant vir "Hoogekraal" of "Kouringais" (met variasies). Die "High Standing Tribe/People" (of "Hoogstaanders") is omvattender. Dit sluit die "High Tribe" in en is hoofsaaklik tuis te bring onder die "Klein Korannas", maar die term "Hoogstaanders" strek ook, volgens die segsmanne wat Engelbrecht kort voor en na 1930 ondervra het, oor die "Groot Korannas" heen, sluit ook hulle in.

Daar is in die benamings 'n mate van deurmekaarvloeiing, ineenvlegting en selfs oorvleueling, volgens die tyd waarin hulle gebruik word. Dit wil voorkom of die oorspronklike eenheidsgroep verbrokkel geraak het en in subgroepies verval het. Daar was redes om sulke ondergroepe te onderskei, en nuwe name het posgevat. Sulke name het hier dikwels daarop uitgeloop dat die eerste segment van die ou naam behoue gebly het, d.w.s. die element *Hoog-* of *Kouri-* is saamgevoeg met 'n ander lid, en so word die groep wat teen 1850 van Kheis vertrek het na Pniel, genoem *Kurri-eis.*

In ons sitate word enkele verbrokkelende kragte genoem, daaronder drie, nl. (i) 'n "smallpox epidemic" wat die stam amper totaal uitgewis het — op een of ander tyd; (ii) die Griekwas wat met perd en geweer toegerus was en militêr die toon kon aangee, en wat met hulle koms die gevestigde Korannas in twee verdeel het toe hulle 'n wig ingeslaan het tussen diegene wat noordooswaarts was, en hulle wat weswaarts daarvan gewoon het (insluitende die Hoogstaanders); (iii) 'n volgehoue en verbitterde vete tussen die Korannas en die Boesmans, 'n vete wat in eerste instansie oor kos gaan: die Koranna is afhanklik van sy mak vee, veral van sy horingvee wat weiding en water nodig het, en die Boesman is afhanklik van sy "vee", die wild. Dit skep 'n toestand wat lig ontvlambaar kan word.

Al hierdie kragte en magte het vir die Korannas onrus gebring en hulle laat versplinter. Die bewaarde geskiedenis gee hiervan genoeg voorbeelde. In die naamgewing het dit soms 'n neerslag gevind, soos bewysbaar is in die geval van bv. die **KURRI-EIS** (wat van Kheis na Pniel verhuis het), of wat nie meer duidelik bewysbaar is nie, vgl. **HOOGNEMERS.** Die segment "Hoog-" in die Afrikaanse ekwivalent, of die snit "Kouri-/Kur(r)i-/Gori(ng)-" ens. in die Khoekhoense terme, is altyd 'n klaarblyklike naamkundige verbandlegging, en daarin vanself ook 'n etnonimiese skakel, en dit weer, trouens, 'n etnologiese skakel, heeltemal afgesien van die geografiese verwydering van verwante groepe. Die vertakking genoem die "Hoogstaanders" of "Khuremankeis" was, volgens Lichtenstein tydens sy besoek (1805), nog een van die twee belangrikstes van die talryke Korannanasie aan die Harts- en Vaalrivier, maar 'n eeu na Lichten-

stein was daar nog net reste van die Korannas verstrooid oor.

"Hoogstaanders" het dan met verloop van tyd 'n soort van sambreelnaam geword, 'n algemene naam wat verskeie verwante ondergroepe ingesluit het. Die Hollandse vorm was blykbaar ook lewenstaaier as die inlandse ekwivalent.

Die segment "Hoog-" en sy Khoekhoense (natuurlik veel ouer) teenstuk "Kouri(ng)-" (of variante), betekenende "hoog", bring ons regstreeks by die naam van die Kaapmans uit Van Riebeeck se tyd, nl. by die *Goringhaikwas*, letterlik die "Hoëkraal-mense". Hierdie stamnaam het 'n orologiese grondslag.

In hierdie geval is die etnonimiek in staat om heelwat perspektiewe te open, ook vir die historikus. Van Riebeeck se twee belangrike stamme, die Goringhaikwas en die Gorachoukwas, het verdwyn en is herontdek in 'n omgewing waar hulle saam as die Klein en die Groot Korannas 'n belangrike rol gespeel het.

[KINSWARTSE] kyk **GANNUEIS**

[KLEINBONTES] kyk **KARABERS**

[KLEIN NAMAKWAS] kyk **GAMNAMAKWAS**

[KLEURLING]

Etnonimies is hier geen werklike probleem nie. In Suid-Afrikaanse verband word die term toegepas op 'n bevolkingsgroep wat as groep genoegsaam 'n homogene en onderskeibare eenheid vorm in teenstelling met ander groepe, bv. met Asiate, Blankes en Swartes. Histories gaan dit terug op 'n vermenging van die bloed van twee partye wat lede van verskillende etniese entiteite is en wat o.m. sigbaar uitkenbaar is aan die kenmerkende algemene huidkleur van elk van die twee groepe. Die vermenging van bloed blyk uit die tussenkleurigheid van die kinders wat uit hierdie verbintenis ontstaan. Dit is hierdie gedeelde huidkleur wat die grondslag van die naam vorm, 'n naam wat dan op die nageslag oorgaan. Veral duidelik is die kleurmenging in die nasaat waar, soos in die beginjare, een party, bv. die vader, 'n Europeër was en die ander party 'n Khoekhoen of 'n slavin uit die Ooste was.

Die verloop van hierdie proses behoort nie verder aan die etnonimikus nie, maar aan die historikus, sosioloog, politikus ens. Die etnonimikus hou hom in eerste instansie besig met die ontstaan, betekenis (leksikaal) en verklaring van die groep- of stamnaam. Ons opdrag is die Khoekhoense stamname, en alleen in sover as

ook die ou Khoekhoen by die saak van "Kleurlinge" betrokke was, is dit nodig om onder hierdie naam in algemene terme 'n opmerking te maak. Ewe duidelik is hierdie naam in Engels ("Coloureds"), Duits ("die Farbigen") ens. binne sy Suid-Afrikaanse verband.

In die algemeen geld bostaande opmerkinge ook t.o.v. name soos *Bruinman/Bruinmense, Bruinvolk(ies), die Bruines,* en derivate met grondwoord *bruin,* waar die ou tussenkleur spesifiek genoem word, teenoor die nie-spesifieke term *kleur* van bv. *Kleurling.* Volgens die bepaalde situasie is die twee stelle name gewoonlik (maar nie noodwendig nie) alternatiewe name. In albei stelle is daar onomasties geen probleem nie. In die praktyk is daar volgens ons waarneming 'n voorkeur vir *Kleurling* as sambreelnaam. Die draers van die naam het blykbaar die status van 'n nuwe ras bereik.

[KLIPKAFFER] vir **[Bergdamara]**

Budack 1969:220 "!Hom-daman [letterlik: 'Berg-daman'] und /Ui-daman [letterlik: 'Klip-daman'] sind keine Sammelbezeichnungen für die Gesamtheit der Daman, sondern beziehen sich nur auf Untergruppen...Es ist jedoch bemerkenswert, dass sich der Terminus /Ui-daman bis heute in den drei Amtssprachen des Landes mutatis mutandis in der Form 'Klipkaffer' erhalten hat".

Ons volstaan met 'n enkele sitaat. Hier is geen etnonimiese kinkels nie. Die twee bestanddele is bekend. Vir die tweede bestanddeel kyk **KAFFER,** 'n term wat "durchgehends" in gebruik was. Die eerste sluit direk aan by die begrip "Berg" van *Bergdamaras* en assosiatiewe terme, soos "klip", en hou verband met die gewoonte om hulle ter wille van veiligheid in die berge (en bergtoppe) skuil te hou. Wat die term as geheel omsluit, staan by Budack. Ondergroepe soos die *Swakop-damaras* en die *Sandduin-damaras* behoort nie onder die "Klipkaffers" nie. WAT s.v. *Klipkaffer* sê die naam is "minder gebruiklik", maar dit is tot vandag toe in al drie ampstale (Afrikaans, Duits en Engels) in die omgang nog bewaar, volgens Budack. Wie meer oor die herkoms en gebruik van die woord *kaffer* in Arabies, Portugees, Engels en Afrikaans wil weet, word verwys na 'n artikel van Westphal in SESA 6/262-264.

KOCHOKWA kyk **COCHOKWAS**

KOEK(E)MANS kyk **COGMANS**

KOGEIS, KHOGEIS (vgl. ook **OGEIS**)

Hahn Th 1879 kaart (i) "//Kho Geis", geplaas op 2319 DA/DB/DC, oostelik van Aminuis en Nuis. (ii) "Kho geis", aan die Auobrivier op 2519 AB/AC/AD.

Sprigade & Moisel 1904 Kriegskarte (i) "Ko-geis", aan die Nosob en effens oosteliker en noordeliker as by Hahn. (ii) "Ko Geis" aan die Auobrivier, soos by Hahn.

Ons lees dit saam met Judt 1888 *Quellen* 6:85: "Sie [die Feldschuhträger] haben sich mit einem Teil der Groot Dooden im Auob zusammengetan..." Wat Judt van die Groot-Dode sê, stem ooreen met wat Hahn en die Kriegskarte oor die //Kho Geis (Ko Geis) sê. Hulle woon aan die Auob. Dan weet ons ook dat *Groot-Dode* die Hollandse vertaling is van die eie inheemse naam van die *//Ogeis*. Verder weet ons dat in Nama die neiging baie sterk is om woorde wat in Kaapse en in Korannadialekte met *K*- begin, veral na 'n suigklap, te develariseer, vgl. o.a. Nienaber 1963:186 e.v. Die reël maak dit seker dat *//K(h)o Geis* (Hahn) en *//O-geis* (vgl. **OGEIS**) dieselfde woord is.

Geografies en taalkundig klop die gegewens. Ons kan sonder veel twyfel aanneem dat hierdie twee groepe van die Groot-Dode soos op die kaarte genoem is, twee vertakkinge van die westelike vertakking van die Groot-Dode suidwestelik van Rehoboth is. Moontlik het hierdie oostelike faksie van die Groot-Dode tydens die verknegting van die stam na hulle neerlae teen die Bondelswarts in noordnoord-oostelike rigting van die Karasberge weggetrek na die gebiede van die Auob, en na die Aminuis, d.w.s. na vryheid. Of hulle 'n afskilfering was of die kern van die moederstam, dit weet ons nog nie.

KOGMANS kyk **COGMANS**

[(DIE) KOKERBOME]

Stow 1905:295 "The following is the most extensive list [nl. van name van Korannastamme] which could be obtained from reliable sources [en dan gee hy 22, nr. 19 daaronder is:] The Koker-boomen, the Quiver-trees, from the species of aloe from which the Bushman make their quivers".

Stow is ons enigste bron vir hierdie naam vir 'n Korannastam: hy gee dit net in Hollands en in Engels (telkens in die meervoud en met die bepalende lidwoord vooraan), en nie ook in Koranna of Nama nie. Dit is nogal opvallend, sy segsliede was waarskynlik Blankes of Afrikaanssprekende Hottentotte, insluitende Basters en Oorlamme. [Claudius 1685 gee vir "pylkoker" *chojé* en sê:

"de welcke sy uytgehoolt hebbende het eene eyndt alleen met wat leer overtrecken en aldus een starcken en gerieflyken koker uyt desen boom (by haar Chojé genaamt) vaardiglyk opmaken".

Die suidelike Nama het vir die pylkoker 'n naam wat miskien hierby aansluit, volgens Schultze 1907:104: "Köcherbüchse: *!kxori-b*, deren Wandteil aus dem Stamm einer jungen *Aloë dichotoma*...geschnitten ist". "Pylkoker" is in Nama vandag *!guru-b* (Rust 1960:36).

Stow praat egter bepaaldelik van die boom waaruit die koker vervaardig word, en vir die kokerboom se die Namas *//garā-* (Kroenlein 1889:85), waarvan daar uitspraakvariante is, soos *//kara-*, *kala-* (lg. by Wikar), ens. Dié boomsoort met sy baie gebruike kry sy Afrikaanse en Engelse naam van die feit dat Khoekhoen én Boesmans hulle pyle, veral gifpyle, daarin gehou het. Smith 1966:304 het hierdie interessante opmerking: "In an earlier day, a Bushman tribe who first used the branches as quivers were distinguished by this name, the Nama Hottentots merely copying the Bushmen in their use of the plants". [Smith begaan ook die fout om Claudius se *chojé* te lees as die naam van die boom i.p.v. die pylkoker].

Met hierdie feite en opvattings voor hom moet die leser self probeer om die knoop te ontwar.

[KOLONIS, VRYBURGER] kyk **ONKEY**

[KOOPER-LEUTE] kyk **[(SIMON) KOOPER-LEUTE]**

[KOOPMANS, KOOPMANS NASIE]

Na die dood van Ṣousöa (1663 of 1664) het sy seun Goeboe die kapteinskap van die Chainoukwas oorgeneem. Dit lyk nie of hy 'n sterk hoofman was nie. Dapper 1668:26 som sy liggaamlike gebrek so op: "Sousöa...heeft eenen zoon genaemt Goeboe, dien zijn rechter been van eenen olifant te pletteren is getrapt, en kan het zelve tegenwoordigh door de verdorvenheit niet ter werelt gebruiken. Wanneer de Chainouquas met hulle negerye opbreken, moet deze Goeboe op een os zitten, en daer op en afgetilt worden..."

Ons hoor van hom heel weinig. Toe die Chainoukwas die landstreek Hottentots-Holland aan die Kompanjie op 3 Mei 1672 verkoop het, is die ooreenkoms nie in die naam van Goeboe nie, maar in die naam van 'n onmondige hoofman Dhouw namens die Chainoukwas (of Soesekwas) geteken.

Teen 1672 was die Chainoukwas alreeds aan die verbrokkel. Dit was in die tyd van Isbrand Goske. Daar was twee afdelings, elkeen onder sy eie kaptein, die een was Dorha wat naas sy Khoekhoense naam ook 'n Hollandse naam gehad het, nl. Klaas; die ander kaptein ken ons net onder sy Hollandse naam van Koopman. Dié twee kapteins het in voortdurende vyandskap met mekaar verkeer. As troue bondgenoot van die Kompanjie en verskaffer van vee en weiding, ook vir hulle van hulp in die Hollanders se oorlog teen Gonnema, het Klaas hoë aansien en welvaart geniet, maar toe hy 'n dubbele rol gespeel het, is hy tot bittere jaloesie gedryf toe Koopman by die Hollanders in aansien was.

Koopman het in die stryd teen Klaas nou altyd gewen, ook Klaas van sy vrou beroof en haar gedood, en uiteindelik het ook Klaas self in 1701 teen Koopman geval. Koopman het tot groot aansien en welvaart geraak. Hy is in 1707 oorlede. Op sy kaart gee Kolb die ligging van die gebied van "Koopmans Natie" aan in die buurt net suid van Caledon weswaarts, daarin word Kolb deur ander gevolg, soos deur Bellin 1745 ("Les Coopmans") .

Hierdie afdeling van die geskeurde Chainoukwas het toe die naam van hulle invloedryke kaptein Koopman gevoer. Die Hollandse naam is so deursigtig dat geen verdere kommentaar daaroor nodig is nie.

Elphick het 'n artikel oor Koopman in SABW III 1977:489, en aldaar op bl. 482 een oor Klaas.

KORANNAS

Ons verdeel die bespreking van hierdie tema *in twee* hoofstukke, A en B. Die eerste hoofstuk ondersoek volgens die gewone prosedure die vraag na die betekenis van dié stamnaam. Die tweede hoofstuk ondersoek die vraag na die samehang van die verskillende stamme: *Koranna* is immers nie net die naam van 'n enkele stam nie, dit is tegelykertyd ook die naam van 'n aantal stamme, elkeen met 'n eie naam. 'n Mate van oorvleueling is onvermydbaar waar dieselfde saak uit twee hoeke beskou word.

* * *

A. DIE BETEKENIS VAN KORANNA AS STAMNAAM

Vooraf: Waar daar 'n vol dosyn verklarings vir die lid *Kora* in die stamnaam *Koranna* gevind is (daar mag meer wees), en die verklarings soms sterk van mekaar afwyk of mekaar selfs weerspreek, kan die sitate hieronder die leser miskien soms verwar. Vir diesulkes mag dit sy nut hê om vooraf daarop te wys wat ons bevinding

is. Dit kan dan met die aangehaalde bronne krities vergelyk word en beter antwoorde kan moontlik voorgestel word.

Ons meen die vraag is nog oop.

Die oorlewering is sterk dat in *Kora-* die naam van 'n stamstigter gesien moet word. Ook sterk is die tradisie dat die Korannas uit die gebied van die Skiereiland herkomstig is. So 'n opvatting kry kwalifiserende steun uit die feit dat verskeie stamme aan die Kaap op Tafelberg of aan sy voet en in uitdeinende gebiede daaromheen in hulle stamname 'n element het soos *Gora-*, *Goro-*, *Choro-*, of variasies daarvan, waaruit 'n besluit ook taalkundig moontlik is dat dit dieselfde naam mag wees as die *Kora* van *Koranna*. Dit bring ons egter niks nader aan die antwoord op die vraag wat die etimologiese betekenis van *Kora* is nie, waarom dit tog gaan, en dit ten spyte daarvan dat ons goeie rede het om seker te wees dat ons weet die tongslag is die serebrale.

* * *

Van Riebeeck *Daghreg.* 2/186 o.d. 31 10 1657: "...volcq...genaemt Kockoqua bestaende in twee machtige heyrlegers offte troupen, waarvan de tweede genaemt is Gorona... sulcx desen Kockoqua ende Gorona altijt in actie van oorloge leven..." Aldaar o.d. 15 11 1657: "Gorona, off Goroqua, van Kochoquas volcq..." [Eerste sitaat in die Engelse vertaling by Moodie 1960: 110 het "Gorona" [met -ro-], tweede sitaat daar 116 het "Goraqua"].

Gordon 1779 4^e^ reis o.d. 28 Sept.: "Dit sijn alle hottentotten en spreken weinig anders als de namacquas. Hoensing eib hiet het volk. Dan de einiquas... de coraqua leggen iets verder op aan de andere syde der rivier [Oranjerivier] ..." O.d. 1 Nov. 1779: "...(wij) quamen aan een oude verlatene kraal der Coraquas, welke hoger op getrokken sijn. Sy hieten sig coeringeis...De buffels komen s'nagts aan de rivier, en lopen des daags ver in de vlakte; omdat dese einiquas en coraquas (die sig egter dus onderscheiden, schoon sy eenderly volk syn), grote en stoute jagers zyn, gooyende buffels rhinosters zeekoeien etc. met hunne assagayen doodt..." O.d. 1 Nov. [beskryf hy die ligging van die kraal van die] "Coraquas" ['n ligging wat hy op sy kaart aandui N.O. van Prieska].

Gordon kaart [by sy reisroete langs die Oranjerivier in 1779. Op die kaart 'n tekening van 'n werf en onderskrif] "Moetjoaanaas Huijshouding". [Links van die skets 'n aantekening, daaruit] "... de kinder siekte [pokkies] dewelke uijt den Noorden komt, heerscht van Tijd tot Tijd onder dese volkeren [die Tswanas e.a.]; die stuijt voor een goede wijle de communicatie tussen hen [aan die een kant] en de Hottentotten, so [d.w.s. soos] Koraquas, Eini-

quas, als Namaquas [aan die ander kant], doordien sij [nl. die Hottentotte] dikwijls de Kinder Siekte van dese Volkeren gekregen, en veele hunner daardoor verloren hebben...'' [In 'n ander aantekening sê Gordon o.a. ''...schoon alle Hottentotten van een Rass sijn'' [is hulle] ''selden lang goede vrinden'', [en hy noem as sodanig] ''Geissiqua, Koraqua, of Namaqua...'' [Op die kaart self is die ligging ingeteken van o.a.] ''Eerste Koraquas Kraal Goeringnes geheeten''; ''Tweede Koraquas Kraal''; ''Koraquas Klippoort'', ''Kora Eijs''.

Wikar 1779:74 ''Vandag wist my eenige oude van mijn reysgeselschap veel nieuwes te vertellen... [op bl. 80 gaan hy voort:] Zy wisten my ceremonies van de groote Namacquoas te vertellen die ik zelvers na dato eenders onder de Eynikkoa en Korakkoa (waar ik onder gezworven hebbe) bevonden heb, behalven dat de Eynikkoa of Korakkoa den eenen bal uytsnyden [die linker bal], voorgeevende daarmeede 't hartloopen te bevorderen...'' Aldaar 158 ''... andere zeggen dat hy ['de andere groote rivier', moontlik die Vaal-Harts-kompleks] uyt deeze rivier uytkomt [die Oranje]...want circa 3 dagen hooger loopens als waar ik geweest ben, namelijk by de Kay korakkoa, dat is 3 dagreysen hooger als de Husingais of Spinnekopdraadkraal is waar ik geweest ben, loop deeze rivier in verscheyde deelen...'' Aldaar 170 [word vertel dat die ''Kouringais'' of die stam van die Hoogekraal gedreig het om die ''Gyzikoa'' of Tweelingvolk, met wie hulle rusie gekry het, aan te val met behulp van] ''de Kay Korakkoa, of Groot dito''. [Oorlog is darem afgewend. Maar dit was nie al rusie nie. Dieselfde Kouringais (of Hoogekraalvolk) het ook in onvrede met die Husingais of Spinnekopdraadkraal geraak. Dit het so gekom. Elke sterk Hottentotwerf het as aanhangers ook Boesmans gehad wat hulle ''soldate'' was. Die ''soldate'' van die Kouringais het vee van die Husingais afgeneem en die Husingais was kwaad, maar die Kouringais het die kant van hulle ''soldate'' gekies. Tot 'n geveg het dit darem weer nie gekom nie. Die sin van belang vir ons lui:] ''Deeze Husingais zijn ook quade vriende met die Kouringais, alhoewel dat deeze 2 een volk namentlijk de kleyne Korakkoa uytmaken''. ''...om de oorlog en meer kwaad te meyden hebben de Husingais over de rivier getrokken. Deeze kraal [van die Husingais wat, soos ons weet, aan die Klein Korannas behoort het] waar ik maar de helfte van gezien heb, is magtig sterk van volk en vee, en zy vertelden, dat de Kay Korakkoa die 3 dagen loopens hooger leggen, zijn nog sterker als zy. De Korakkoa bestaat uyt 6 kralen, die tot haar oorlog hooren...''

Wikar 1779 [uit die gekuiste teks vir Van Plettenberg met sy sistematiese opsomming van die stamme, aangehaal uit] RZA 1916b:79: ''III. Koracquas, zig onthoudende ten noorden van de rivier, daar dezelve zuid-oost opdraaid

en ook wel gedeeltelijk ten zuiden van dien, dewelke uit onderscheidene groote kralen bestaat, in 't gemeen Kouringais genaamt, ook Husingais, en andere meer, zijnde weder in klijndere kralen verdeelt, dog die tezamen de groote Koracquas natie uitmaken; deeze natie is meede zeer oneenig, zodat zy elkanderen beoorlogen en beroven...."

Van Zyl A 1786 in Engelbrecht 1936: 2 "In the year 1786 a certain Adriaan van Zyl had unlawfully absented himself from his post of *veldwagtmeester* in the Hantam in order to go to the Orange River, where he met a people called the *Coracoose,* who were no doubt Hottentots and, what is even more probable, Korana. His journey extended for some distance along the river in the course of which he came upon several Hottentot kraals, notably that of the *Nuncquinqua,* described as a kind of Nama Hottentots, and another called the *Kaalkoppen* (bare- or bald-headed people). It is with the latter name that we are concerned here, and it is interesting to note that Krönlein, the able Nama scholar, gives the etymology of *Korana* as being from *!gora* meaning (*to be*) *bare,* his list of derivatives from that stem also including *!gora-tanas,* a bald-headed person."

Barrow 1801:403 " The country to the eastward of the Roggeveld, is inhabited by different hordes of Bosjemans. One of these, called the *Koranas,* dwelling on the right bank of the Orange river, directly east from the Roggeveld, is represented as a very formidable tribe of people. The few that I had an opportunity of seeing, were ....apparently of the same tribe as the Namacquas. They are considered as being more cruel, and at the same time more daring than any other tribe of this nation..."

Somerville 1801 in 1979:92-3 "The Koras at present inhabit the country contiguous to the Gareep on both sides but chiefly the north and do not extend a great way either up or down the river according to their own account and are not very numerous as say they once were and lived much to the southward of their present boundaries.

I am much inclined to believe that this is the original stem of Hottentots from which the other tribes are only branches and that they are the people who were found in the country when a colony was first planted at the Cape of Good Hope, and further that the other dialects are only corruptions of the Kora language.

The Koras are probably the original race of Hottentots, their stature, make, configuration of countenance indicates this — their language is articulated with the clack common to all the tribes, but a Kora understands a Hottentot better than the latter does the former. In the Kora language the words are longer and generally terminate in the letter p. which in the Hottentot

is often suppressed, and sometimes a syllable with it."

Borcherds PB ongedateer (ong. 1801) [brief aan sy vader, ds. Meent Borcherds, uit Ndl. vertaal in Somerville 1979:218, oor die Korannas, en direk strydig met die opvatting van sy spanmaat Somerville wat ons hierbo aangehaal het]: "Furthermore it seems to me by the resemblance which they have to the Hottentots in their most important attributes, that this nation was an off-shoot of the Hottentot tribe who were the first inhabitants of the most southern part of this remote corner in the past and who were forced to move into the interior. This feeling is strengthened because they have the symptoms of a migrant people who after they have wandered for so many centuries, one concludes by the size of their numbers, remained in a district longer and thus carry the usual signs of a settled people."

Barrow 1806:373 "The native inhabitants which are settled on the banks of the Orange river, where our travellers [Somerville, Truter e.a. 1800-01] crossed it are a variety of the Hottentot race, whose particular horde, in their own language, is called the *Koras*. ...they may fairly be reckoned to rank much higher than any of the others that are known on the southern extremity of Africa... Their features are also of a superior cast. What the *Gonaquas* were on the eastern coast the *Koras* seem to be to the northward, a mixed breed between the Hottentot and the Kaffer..."

Lichtenstein 1811:411 van deel 2: "Diese Koranas [noord van Prieska] sind die ältesten ursprünglichen Bewohner dieses Landstrichs, ein gutmüthiges ziemlich zahlreiches Volk, das fast dieselbe Sprache redet, wie die mehrsten vormaligen Hottentottenstämme innerhalb der Colonie, aber bisher mit den Weissen noch nicht bekannt genug geworden ist, um seine alten Sitten nach ihrem Beispiel zu ändern. Sie leben noch ganz nach der Weise ihrer Vorfahren in kleinen Dörfern oder Kraalen unter halbkugelförmigen Hütten, sind träger Natur und treiben daher die Viehzucht, zu der ihr Land übrigens sehr geschickt ist, mit weniger glücklichem Erfolge, als die kräftigern und fleissigern Kaffernstämme, mit welchen, als ihren nächsten Nachbarn, sie übrigens im besten Vernehmen stehn. Dagegen haben sie fortdaurend Krieg mit den Buschmännern und hassen diese aufs Äusserste. Fälschlich hat man sie selbst bisher mit diesen verwechselt, da sie doch eine eigne zahlreiche Nation ausmachen, deren Hauptaufenthalt die Ufer des *Hartriviers* und *Vaalriviers* sind. Dort, (also nordöstlich von hier und im Süden der Beetjuanen) theilen sie sich in mehrere Stämme, von welchen die beiden wichtigsten *Kharemankeis* und *Khuremankeis* heissen."

Burchell 1811 in deel 1 1822:241-2 "The people usually called *Koranas* are a numerous, and distinct, tribe of the Hottentot race. In features they posess the common character, but in stature are larger than the *Bushmen*, and

equal to the *Hottentots*, properly so called: by which term I would be understood to mean the aborigines of the Colony. In customs and manners, the *Korânas* are several degrees more civilized than the *Bushmen*, and possess much cattle; but their dress and arms are the same in kind, though better in quality. They are considered rather as a peaceable and friendly people: their mode of life is purely pastoral, and, consequently, their places of abode unsettled. Their language is a dialect of the Hottentot, but differing from it so much, that at first my men could not, without difficulty, catch the sound of any words so clearly as to recognise them. This difficulty wore off with practice; yet, from all I could afterwards learn, it appears that the *Kora language* possesses a great number of words peculiar to itself. It seemed to require a much less frequent use of the clap of the tongue than the Bushman dialect; but, at the same time, a little more than that of the Cape Hottentots. The name by which they themselves call their nation, is *Kora*, or *Koraqua*. The adjunct *qua*, signifying man or men in most of the Hottentot dialects, is, in some cases, as in this, used or omitted indifferently. The word *Koraqua* means a *man wearing shoes*, as distinguished from *sandals*, which have no upper leather and are in more general use among the other nations and tribes. This word, like many others, has been *Dutchified* by the colonists; who, following the forms *Hollander*, *Afrikaander*, have changed it into *Koraander*, now softened by writers into *Korana*. The word *Kora*, is, notwithstanding, in frequent use. This nation is found dispersed widely over the country on the northern side of the Gariep, but not at all on the southern. They are spread as far northward as Litakun; and to the eastward have a large and populous kraal called the *Hart*. Along the banks of the Great River, and for several days' journey up the Yellow river, or Ky-Gariep, are many of their moveable villages. These do not extend down the river more than two or three days' journey below the spot where we crossed it. It is difficult to define the *boundaries* of the country inhabited by any of these wandering African nations; not only because they are perpetually shifting from one quarter to another, but because the villages of two, and sometimes of three, nations, are often so interlocated, that it can not easily be decided to which of them the territory belongs. In fact, with respect to *territory*, they have none of those ideas which a European would attach to the word. The soil appears never to be considered as property, nor is it hardly ever thought worth claiming or disputing the possesion of: the water and pasturage of it, is all that is rated of any value; and when these are exhausted, the soil is abandoned as useless. Wherever they find a spring unoccupied, there they feel themselves at liberty to plant their huts; and, on their removal, others, if they chuse,

come and fix their quarters. This last observation, though holding good in many cases with respect to different tribes, is applicable more strictly to different kraals, or families, of the same tribe. On one side, the *Kora* stations are intermingled with those of the *Bachapins;* on another, with the *Bamuchars;* in the middle, with the settlements of the *Mixed,* or *Klaarwater, Hottentots;* and every where, with the kraals of the *Bushmen.*"

BMB [Redakteur] 1838:152-3: "Jan Taibasch [Taaibosch] oder Jan Kapitein war aus demjenigen Stamme der Hottentotten, der vor vielen 100 Jahren das Land wo jetzt die Capstadt steht, inne hatte. Verschiedene Ursachen bewogen diesen Stamm sich in das Innere des Landes zurückzuziehen, bis er an den Orange-Fluss kam. Hier entstanden Streitigkeiten, eine Spaltung trat ein und ein Theil der Hottentotten zog unter einem Häuptling namens Cora den grossen Fluss aufwärts. Das Volk nannte sich nach seinem Anführer *Coranna,* und Jan Kapitein ist ein ziemlich naher Abkömmling dieses Cora. Von dem Orange-Fluss aber zogen die Coranna's noch mehr nach dem Innern, bis sie sich an den Ufern des Hartflusses niederliessen. Als Jan Kapitein noch ein Knabe war...in dem Kraal seines Vaters Hart Taibasch [het Jan Kaptein die eerste keer die sendelinge hoor preek] ... Sein Vater starb und er kam zur Regierung..."

Knudsen ms 1844; "Nähere Bestimmungen über Stammnamen der Khoi-khoin nach 1 Chron. 8. (Wenn diese Stelle 1 Chron. 8, welcher ich zu Bethanien den 17. Juni 1843 fand, zur näherer Bestimmung dienen kann, dann kommt dem Herrn selbst die Ehre zu). Nach 1 Chron 8:7 ist Naaman *Naman* oder *Namaquas,* und Gera ist *Gora* (*Korannas*), oder wenn man lieber will, *Korah* (Cap. 9:19) von den zu Jerusalem zurückgelassenen (Vers 3) ist Gora." In *Quellen* 3/23 (1844) sê hy dit duideliker: "Dieser Naaman (1 Chron. 8:7) würde dann der Stammvater der *Naman* oder *Namaquas* sein, und Gera der Stammvater von !*Gora* oder der *Korannen.* Der Name Korannas, Koraanders und Koranen ist auch nur europäisch nach Gora..." Aldaar *Quellen* 3/24: " !Gorib m.. !Goris f., !Gorin pl. sind die Koranas. Sie sind die eigentlichen !Gari-//êin oder Rivier-Hottentotten. !Garib ist der Name vom !Garib, Gross-Fluss [die Oranje], //êin mit Bezug auf Menschen, z.B. Grossrivier seine ..." Aldaar ook nog: "!Gorab (pl. -n) sind die rechten Revierhottentotten (Korannas), ihre Sprache hat auch Schalztöne, sowie auch die der Griquas (Nassân). Die nach der Mündung des Grossflusses zu wohnen heissen !Gari-//êin, (oder, !Gali-//êin, das r zwischen 1 und r ausgesprochen) d.h. Grossflussgehörigen. Sie werden auch !Garineku genannt. Die rechten Revierhottentotten, wie gesagt, sind die !Goran, Korannas, Koraanders, längs dem Grossfluss nach oben [d.w.s. na die Oranjerivier se bolope]".

Arbousset & Daumas 1846:270 "The varieties of the Hottentot are the Namaquas, the Korannas, and the Bushmen...They are now confined almost exclusively to the district of the Orange River, but originally they appear to have occupied all the southern points of the continent. It is well known...that formerly they were spread over the whole extent of the colony of the Cape, and were to be found on the Fish and Keiskamma Rivers. It is not more than twenty years since they were to be found in great numbers in the country of the Zulas, but having offended one of the chiefs of that people, he avenged himself by destroying them..."

Appleyard JW in *Christian Watchman* dl 1 1847:136 " The Korana dialect is used by the Koranas, another branch of the Hottentot nation. It would appear that these people, on the final breaking up of the great Hottentot family, in their migratory course, remained in the interior, whilst the Hottentots proper proceeded southwards, and the Namaquas westwards. They dwell in the southern parts of the Bechuana country, between the Vaal and Caledon rivers, and along the banks of the Orange Rivers, towards Namaqualand".

Wuras in BMB 1848:32 "Alle Erkundigungen, die ich bis jetzt [Wuras was toe reeds 12 jaar onder die Korannas] über das Koranna-Volk eingezogen habe, sprechen dafür, dass sie mit dem Volke, welches den östlichen Theil der Cap-Colonie bewohnt hat, *ein* Volk gewesen sind ... Es ist sehr wahrscheinlich, dass jenes Volk, von den Europäern Hottentotten genannt, auch den Namen Koranna gehabt hat, der aber verloren gegangen ist, so wie auch die Namen der einzelnen Familien-Stämme untergegangen sind ... Den allgemeinen Volksnamen Koranna haben sie wahrscheinlich von einem Manne *Korab,* der der Ober-Häuptling des ganzen Volkes war. Dieses Wort *korab* hat aber seine Bedeutung verloren, hat aber Aehnlichkeit mit einem andren Worte *korab,* welches das Richten heisst. Der Unterschied beider Wörter besteht nun darin, dass das erstere den runden [d.w.s. die !, vir !*korab*] ... und letzteres den halbrunden Zungenschlag hat [d.w.s. die / vir /*korab*]. Das Korannavolk theilt sich jetzt in 17 kleinere Stämme, von denen jeder einzelne seinen besondern Namen und Häuptling hat ... [En as voetnoot:] Es sind folgende: 1. *Am cakua* oder die Rechthände, mit dem Häuptling *Goliath,* auf unsern Stationen Bethanien und Hebron wohnhaft. 2. *Keicha eis,* die Zauberer, mit dem Häuptling *Jacobus* (Müller), früher am Modderfluss, jetzt grösstentheils auf unserer Station Hebron ansässig. Beide Stämme zusammen heissen auch *nu-eis,* das schwarze Volk. 3. *Arei cakua,* die Linkshände, unter dem Häuptling *Gert Hareip;* unter ihnen ist unsere neue Station Saron angelegt. 4. *Kungtei-eis,* die Springböcke, ein zählreicher an 2000 Seelen zählender Stamm, der theils am Vaal

fluss bei unserer Station Pniel, theils weiter westlich am Orangefluss wohnt. Der eigentliche Häuptling desselben ist *Chorab nu*. Sein ihn an Einfluss übertreffender Stellvertreter ist der bekannte *Jan Blum*. 5. *Kei Koranna*, die grossen Koranna auf der Wesleyanischen Station Meremesi. 6. *Hu-ei-eis*, das Scorpionen-Volk am Vaalfluss, unweit Hebron. 7. *Dausei-eis*, Esel-Volk, am Vaalfluss. 8. *Kurri eis*, das Hochmuthige Volk, in der Nähe von Pniel. 9. *Kurri-kama*, die Hochstehender, am Zusammenfluss des Vaal- und Orangeflusses. 10. *Kumtee-eis*, Kräuter-Volk, zerstreut unter den Griquas. 11. *Chau-ei-kua*, die Nilpferde, am Modder- und Vaalfluss. 12. *Hoang kua*, die Katzen am Orangefluss. 13. *Namm eina*, das Kaross-Volk, am Orangefluss und unter den Griquas zerstreut. 14. *Channis-eis*, Buch-Volk, weit unten am Orangefluss. 15. *O chokua*, die Schmal-Backen, ebendaselbst. 16. *Kau kua*, die Schneider (in der Bedeutung: die etwas schneiden) ebendaselbst. 17. *Amsa kua*, die Schäber oder Gerber, ebendaselbst''.

Schultheiss BMB 1848:134 ''Doch noch ein Rückblick auf die ganze Koranna-Mission sei mir gestattet. Die Koranna's sind sehr verachtet, fast von allen Missionaren, und auch auf uns sehen manche sehr verächtlich herab, weil wir Missionare der Koranna's sind. So soll ein französicher Missionar, der da beginnen sollte, wo Br. Schmidt jetzt arbeitet [verstaan: op Saron naby Bloemhof], sich aber nur zwei Tage dort aufhielt, geäussert haben: ob man dran denke, dass er von Eisen sei, weil man ihn zu einem solchen Volke schicke ... Es giebt vielleicht nicht 20,000 Koranna ...''

Meyfahrt [Pniel] BMB Okt. 1850:212 in 'n ''Kurzer Umriss'' van die Korannas se geskiedenis, daaruit enkele sitate: ''Der Korannastamm hat wahrscheinlich im Westen oder Nordwesten der jetzigen Kap-Kolonie gewohnt, etwa da, wo jetzt die Stationen der Rheinischen Gesellschaft Eben Ezer oder Kommaggas liegen; und von da haben sie sich, als die Europäer sich immer weiter ausbreiteten, nördlich an die Ufer des untern Orange-Fluss gezogen, wo wir gegenwärtig auf allen Landkarten den Namen Korannaland finden. Die ältesten noch lebenden Korannas erzählen fast einstimmig, dass ihre Väter von Süden her längst der Meeresküste aus der Kolonie gekommen seien, ein Theil derselben sei da unten am Meere geblieben -- die Namaquas ---, ein anderer sei den Oranje-Fluss weiter hinauf gezogen -- die Korannas ---, und ein dritter Theil sei der Meeresküste entlang wieter nach Norden gezogen. Von diesen Letzteren hat man seitdem nichts weiter gehört, bis vor zwei Jahren die Griquas eine Jagd weit in's Innere des Landes machten und da von den Betschuanen hörten, dass mehrere Tagereisen westlich von ihnen -- also nördlich von den Damaras, noch ein Volk wohne, das an Farbe, Sprache und desgl. ganz den Korannas gleiche; vermutlich ist dies jener

Theil der Hottentotten, der mit den Korannas zusammen auswanderte. Wann diese Auswanderung geschah, lässt sich nicht mehr bestimmen, aber wahrscheinlich ist es schon eine geraume Zeit her...Als die ersten Missionare zu Anfang dieses Jahrhunderts zu den Korannas kamen, wohnten sie bereits lange Zeit am Orangefluss..." [Daarna, so word vertel, het hulle saam met die Griekwas gewoon, maar die Griekwas het hulle oorheers en verdruk en die Korannas het verder langs Vaal- en ander riviere weggetrek. Hulle was erg verdeel, het baie rondgeswerf, en die stam van die Springbokke rondom Pniel was 'n tydlank onder die aktiewe aanvoering van Jan Bloem.] "Unter sich ist das Volk nun wieder in eine Menge kleinere Stämme oder Familien getheilt, deren manche nicht über 200 Seelen betragen mag, andere sind grösser, wie z.B. der, unter welchem wir arbeiten, genannt der Springbockstamm, der über 2000 hat. Die einzelnen Stämme wohnen nun aber wiederum nicht jeder für sich zusammen, sondern sind unter einander zerstreut, so z.B. ist unser Stamm [die Springbokke] in 3 Theile getheilt, der eine wohnt am Orangefluss, der andere am Hartfluss, und der dritte hier auf der Station [nl. Pniel]..."

Solomon 1855:15 "The Corannas were in former years much accustomed to predatory excursions upon their neighbours. The Basutus in those years suffered much from them: and though comparatively few in number, as they alone possessed horses and firearms, they were greatly dreaded by tribes who were numerically far superior to them. Of late, these tribes have obtained possession of the same weapons, and now can set the Corannas at defiance... They [die Korannas] are broken up into a great number of sections, widely scattered over an immense but desolate country, having but little cohesion among themselves, and still developing the same tendency to break up and separate to a really ludicrous extent... The veriest trifle produces a separation. The individual feeling himself aggrieved will quietly pack up his moveable house on the back of an ox, and, removing to some other locality, will either place himself under the control of a new chief, or if he should be in the humour for self-exaltation, will set up as chief himself..."

Tindall 1856:32 "They [!die Namakwas en die Korannas] agree so closely in almost every respect, that it is quite unnecessary to give separate notice of them..."

Wuras 1858: in BS 3/1929: 290 "The word !Korana -- com. pl. -- has no meaning; but |Korana signifies: they who judge or the judging people. It is very likely that the click (/) has been changed into the click (!) and so the word lost its original meaning. -- In former times the !Korana lived on the banks of the Vaal Orange and Heart River. They are now very diminished in num-

ber, and the greatest part of them reside still on the banks of the Orange River. From a very old !Korab, near 100 years of age, I learned, a tradition exists, that, in ancient times, the whole nation of Hottentots lived close together along the banks of Vaal and Orange River. Their chief settlement, called *Chei am* ^{o}*aub,* was not far from the junction of the Orange and Vaal River. But in consequence of a great quarrel which arose amongst them, they divided. One part of their nation went in the direction of Cape Town and settled there; another part went down the Orange River, and the !Korana, the greatest and richest tribe, remained...It seems, that the !Korana and the Cape Hottentots visited each other after their separation; for before any white man came among the !Korana, they had heard from their friends [die Kaapse Hottentotte] that the */Hûna* -- the white men -- had come over the sea and fought with them. When the first white men came amongst the !Korana, they gave them the same name..." [Orals is Wuras se klapklanke hier en elders getranslitereer].

Wallmann 1858:53 "...Noch sind die alten Kapitänschaften [van die Korannas] und deren Namen vorhanden: es sind im Ganzen 17, von denen jedoch einige kaum 2- bis 300 Köpfe stark sind; die stärksten sind auf 2000 Köpfe anzuschlagen und das ganze Volk mag noch 20,000 zählen..." [Daarop verstrek hy die volgende stamname en gebiede, slegs in Duitse vertaling:] "Buchvolk; Katzen; Schmalbacken; Schneider; Gerber; Rechthände: Linkhände; Zauberer; Springböcke; Skorpionen; Esel; Flusspferde; Hohen; [daarby kom] die Hochstehenden, Kräutervolk, Kaross-Volk [en, in Koranna] die Kei-Koranna ['n lys wat Wangemann 1872 oorgeneem het, maar dan mét die inlandse vorm van elkeen in sy spelling]".

Bleek 1858:18-9 "(Korana) is spoken by the Kora-people, the *Gorona*...or *Goraqua*... of the Cape Record..., called *Qgoraka*...[lees: !Goraka] by the Namaqua, and *Coranna* or *Korana* by modern writers. By the Basuto they are called *Bakhotu* and by the Bushmen *Teri*. Scattered remains of the Korana are still to be found on the other side of the Orange River, in parts of the former Sovereignty, and its western borders; and they appear to have been the original inhabitants of all that country...The Korana dialect is, in many respects, to be considered as the connecting link between the Namaqua and Cape dialects, the two varieties of the Hottentot language which seem to show the greatest amount of dialectical difference from each other; the Nama dialect exhibiting the fullest and best preserved state of the language, and the Cape dialects that which offers the nearest approach to the Bushman tongue..."

Massou Rijt Taaibosch (1869) in Maingard 1932:109 "Massow says, he came from Cape Town; the white people had came there beyond the sea...Our cap-

tain was called Khora...Hottentot and Koranna are the children of one father. The Hottentots remained there and the Korannas came up to this side. The Hottentots then asked the Korannas to re-unite, but they would not...The Hottentots are the elder. The Korannas went on to this side of Nieuwveld, Cape Colony...called T'Koup..."

Schroeder in *Kerkbode* 24 Mei 1872:160 "De Korannas waren vroeger in acht kleine stammen verdeeld:- 1. De Bovenstanders (nu verstrooid); 2. De Springbokken (verstrooid); 3. De Kroshebbers (twee kapiteins, gedeeltelijk verstrooid, gedeeltelijk nog bestaande, Kupido Pofadders stam); 4. De Papiers (verstrooid); 5. De Naauwangen (Karel Naauwwang, kapitein, roover, in de kolonie gevangen); [6. Blykbaar uitgeval]; 7. De Hartbeesten (Piet Rooi, kapitein, roover, in de kolonie gevangen); 8. De Kats (Klaas Lukas, kapitein, de eenigste met Kupido Pofadder). --- Gedurige oorlogen in vorige jaren; het 'afschieten' van elkanders eigendom; het vernielen van levende have, was met nog andere kastijdingen Gods de oorzaak tot verstrooiing en armoede, en bij drie stammen, het rooven in de kolonie het gevolg. Vroeger bewoonden zij het land aan beide zijden der Oranjerivier, nu slechts de noordzijde...Eenigen hunner kwamen in 1854 of 1855 naar Pella (en) bezochten kerk en school..."

Fritsch 1872:365 e.v. gee vir sy tyd 'n besonder ewewigtige beskrywing van die Korannas, hulle name, verspreiding, karakter en verbrokkeling as volk aan, wat vir lesing sterk aanbeveel word deur diegene vir wie sy boek toeganklik is. Vir die betekenis van die naam beroep hy hom veral op Bleek en hy bestry Arbousset se verhaal.

Hahn 1881:17 "... all the names of the Khoikhoi tribes are derivatives, as can be seen from the following enumeration: "Ko-bi-si, ≠Au-ni, ≠Nu-be, !Ko-ra, !Go-na... This indicates that these tribes came into existence only after the agglutinative character of the Khoikhoi language was fully established, and perhaps most of them after the primitive Khoekhoi family had separated..."

Olpp 1884:21 "Mit den Jahren treten [by die Khoekhoen, veral by die Namas] die Backenknochen über den hohlen Wangen immer mehr markirter hervor... Das Kinn spitzt sich zu, und zeigt geringen Bartwuchs. Die Kopfhaare hingen den 'Alten' einst in Strähnen über die Schläfe und die Schultern herab... Im höheren Alter werden sie grau und weiss. Kahlköpfe sieht man aber nur unter bejahrten Bastarden..."

Wandres in *Windhuker Nachrichten* 15 Feb. 1905 [noem in 'n voordrag Khoekhoense stamname:] "!Goran, die kahlen, gewönlich Koraner".

Meinhof 1905:66 onder "Hottentottische Laute und Lehnworte im Kafir" o.a. "dgorab (!gorab) 'Korannastamm', von dgora 'kahl, kahl sein'..."

Stow 1905:240 e.v. "Such were the tribes of wandering herdsmen found by Van Riebeeck at Table Bay at the time of his landing. The principal of these were the Cochoqua and the Gora or Kora-choqua from whom...the present Korana clans appear to have descended... (It) appears very probable that the Cochoqua, the Korachoqua, and the Goringhaiqua were kindred tribes of so recent a separation that they speedily re-united when a common danger threatened them. The recorded facts appear to support this position. The Gorachoqua were a people described to be rich in cattle. The name of their chief was 'Choro... ['*Choro,* so redeneer Stow, is wel soos die *Gora* van *Gorachoqua,* en dit is tog, meen hy, *Kora*] being the one from which the present Koranas derive their tribal appellation. All the native traditions uphold this position. In fact it is more than probable that the descendents of both these tribes would be found amongst the Koranas of the present day, and thus it is that the history of the first peopling of the Cape by white men is clearly preserved among the traditions of this tribe..." Aldaar op 298: "Genealogy of the Paramount chiefs of the Great Korana, compiled upon the authority of Massau Rijt Taaibosch..., 'Gog'gum Toovenaar and M. Arbousset: 'KORA, the Great chief of the Koraqua, in the days of Van Riebeeck. He was the father of EI'KOMO..." [aangegee tot by die Taaibos-familie]."

Tooke 1913:354 "When the Dutch settled at the Cape the Hottentots were not known to range northwards beyond the Orange River. The Korana or Koraqua under the name of Gorachouqua were probably up to the end of the 17th Century living in the vicinity of the Cape. Driven back by the Dutch to the Brak River and thence again to the Orange River they separated into three clans..."

Vedder 1927 in *Festschrift Meinhof* 1927:3 art. oor "Korana-Katechismus von C.F. Wuras", voetnoot by *Korana*: "Eigentlich !*Koran,* von !*kho,* 'ergreifen, wegnehmen', also 'Leute (*-n,* resp. *-na,* Suff. 3. Pers. plur. com.), die das Land an sich gerissen haben'. (Erklärung der Nama)".

Dâusab, Johannes [onderwyser op Keetmanshoop] 1928 *Quellen* 2/149 "Die Leute des Eiseb, die wieder [van hoofman /Haromab] abfielen und wegzogen, waren nicht Nama aus dem Namavolk in Südwest, sondern es waren Korana, die in der alten Zeit in Blau bei Keetmanshoop gewohnt haben. Daher trifft man hier und da unter den Nama in Warmbad und anderswo auch noch Korana an. Sie heissen eigentlich !Kora, und das Wort hat diesen Sinn: Wenn ich eine Zeitlang mit einem Menschen zusammengehe und dann leise von ihn fortschleiche und nicht mehr mit ihm gehe, dann gebrauchen wir in der Namasprache das Wort !kora".

Maingard 1932:114 "...one definite conclusion emerges from a review of this

mass of conflicting evidence, that, whether the Korana migrated from the Cape to the Orange River or from the Orange River to the Cape, the essential identity of the tribes cannot be a matter of doubt and that there exists between these two groups [Kora en Kaapse Hottentotte] a closer relationship than between either of them and the Nama... [Oor die naam het hy eintlik net onregstreeks 'n opmerking, aldaar 110-1:] ....Stow has asserted that the Gorachoqua, whose chief was *Goro* or *Chora,* according to the spelling of the Dagverhaal, are the ancestors of the modern Korana, on what seems to be somewhat slender grounds... It is certainly possible that the *Chora* of *Chora-choqua* may phonetically represent *!Kora* [dan voer hy nog twee eie argumente aan dat Stow hierin gelyk kan hê, en besluit op bl. 111:] ...These facts enable us to conclude that the Cape and the Korana sections broke up at a period subsequent to the separation of the Nama tribes from the main body of the Hottentot nation".

Engelbrecht 1936:1 "From present-day descendants of the above people [die Korannas] the following information was obtained by me. Andries Bitterbos pronounced the name divested of all suffixes as !ora with even (high) tone, while Klaas van Neck's wife, who is looked upon as somewhat of an authority, explained that it means *to be smooth* (though not necessarily level). She also gave the following derivatives, viz. !orab, "the straight thing which lies flat, as a stretched skin"; !orasa, "smooth, clean, without deceit, righteous," as in !orasa !eib, "a smooth spot." She ventured that by applying to themselves the term !Orana, they implied that they were "the pure, real people." She further thought that the root meaning *bare* (though not necessarily *smooth*) was a different one, and that it had no connection with their national name. The mystery deepens when we find that this etymology is precisely the one which has the most to be said in its favour..." [Engelbrecht self verkies hierdie verklaring waar *!ora* die betekenis het van "kaal", bv. vir "Kaalkoppe". Hy kan hom ook vereenselwig met die opvatting dat *Gorachouqua* die "Groot Korannas" kan wees. Ald. bl. 3: "With regard to the probable identity of the Gorachouqua ... of Van Riebeeck's time the writer foresees no difficulty in assuming that they were Great Korana...the name of the Gorachouqua chief Choro...may be equated with the *Kora* or *Khora* of later times. It may be assumed, therefore, that *Choro* stands for *!Ora...*" [Die Goringhaikwas of "Hoogstanders", eintlik "Hogekraalvolk", is dan die Klein Korannas].

Beach 1938:181 "...a brief discussion of the name Korana...The stem is Kora...The root Kora is pronounced by the Korana living to-day as *cora* [!gora]. It is possible that this root is the same as the Nama root *!gora* meaning *bald*...The explanation of the word given by Dr. Vedder in his recently

published critique of Wuras's Korana Catechism is certainly erroneous. He says that Kora is really *!Kora* (pronounced *cxora*) [lees: !kora en !khora --- Beach het sy eie stel simbole en waar nodig sal ons dit volgens Lepsius translitereer], and that it is derived from *!kho,* meaning *seize,* and that the Korana are therefore 'people who seized the land for themselves'. Aside from the fact that Dr. Vedder got this explanation from his Nama acquaintances and not from the Korana, it may be pointed out that in the Korana dialect the initial sound of the root is *c* [!g] and not *cx* [!k en !kh]. Furthermore, the Korana dialect also contains the root *cxo* [!ko en !kho], meaning *seize,* so that it would be impossible for *cora* [!gora] to be derived from *cxo* [!ko en !kho]; if Nama *cxo* were pronounced Korana *co* there would be more justification for Vedder's argument....None of the Korana or Griqua whom I have met could give me the meaning of *cora* or of *xri*..."

Grobbelaar 1956:99 "*Korana* ... signifies the people that attack and rob other people (Vedder). The name for this tribe could not have been more appropriate, for the meaning implied correctly describes the Korana character as recorded by Stow and missionaries such as Salzmann, Wangemann and Schröder. On the basis of the meaning of *Korana,* it is conceivable that because of their aggressive nature and love of plunder their head leader was called *Korab,* a name signifying the nature of their particular character..." [Die Korannas, sê Grobbelaar, kom van die *Chorachoqua* of Tabakdiewe van die Kaap. Die ander Kaapse stamme "disintegrated".] "The Korana, however, probably on account of their particular character, trekked northwards and by 1775 had established themselves south of the Orange River..." [Grobbelaar noem sy bron vir die betekenis van die stamnaam soos volg: "Information given to the author personally by the distinguished exponent of the Nama language", nl. Vedder].

Vedder 1966:113 "Gorona, also written Goraqua, Gorachouqua, whose real name is !Khora, out of which Koranna has been made through the omission of the click and the addition of the suffix for the 3rd person plur. com. acc..."

Elphick 1977:19 "Even today the languages of Korana and Namaqua are closer to each other than to that of the Cape Khoikhoi, who descended from the southward-moving prong".

Naas die bydraes van Stow 1905 en Maingard, veral die van 1932, is die uitvoerigste monografie oor die Korannas dié van Engelbrecht 1936. Naas taal en kultuur behandel hy ook die geskiedenis. So begin hy met die "Origin and derivation of the name" en sê daaroor: "...the explanations offered for the derivation of the name *Korana* have been as divergent as they are bewildering" (p.1).

Dit sê hy n.a.v. die verklarings van Wuras en Burchell en van sy eie.

Dié indruk is nog bonter as ons die verklarings bytel wat in ons uittreksels ekstra bykom, en daar is moontlik nog ander ook. In ons sitate is daar minstens agt verskillende standpunte gestel. Ter wille van oorsigtelikheid groepeer ons hulle hieronder in **A B** en **C**.**A** staan vir die opvattings van 'n negatiewe strekking, nl. dat die naam *Koranna* leksikaal oorspronklik geen betekenis gehad het nie, of anders dat dit onbekend geraak het. **B** sluit identifikasies in en is, streng genome, self geen poging om die leksikale betekenis te agterhaal nie, en dan is daar die groep **C** wat verskillende "verklarings" omvat. Hulle is byna deurgaans totaal onversoenbaar met mekaar, "divergent and bewildering" (Engelbrecht).

A. Beach 1938 het sy Korannas, blykbaar as deel van sy navorsingsprogram, ywerig ondervra en niemand kon hom sê wat die betekenis van hulle stamnaam is nie. Hy vertel dat ook Vedder sy lig by die inboorlinge, bepaaldelik by die Namas, opgesteek het. As ons daarop let dat Wikar gewoonlik die vertaling van groep- en kraalname meedeel, dat ook Gordon wat 'n besondere belanstelling daarvoor gehad het, die betekenisse doelbewus probeer vasstel het, en ook Lichtenstein, Th. Hahn, e.a., en hulle almal het niks om oor *Koranna* as naam mee te deel nie, dan is dit seker billik om daaruit die gevolgtrekking te maak dat hulle segsliede hulle as bron van inligting in die steek gelaat het.

Die antwoord op dié vraag aan hulle was ongetwyfeld: "Ek weet nie". Dit is ook die gewone antwoord by baie ou stamname. By jonger name was die antwoord makliker, gewoonlik selfs deursigtig, soos by Khoekhoen vir "Bondelswarts", "Hoogstaanders", "Linkshande", "Towenaars", "Velskoendraers" e.d.m. As die naam egter ondeursigtig geword het en 'n waagmoedige berus nie daarin nie, dan vind ons by hulle sulke pogings soos onder C genoem sal word.

B. Ons het by Knudsen en Arbousset twee interessante identifiserings gekry. Die 26-jarige Knudsen, godvrugtig, vol brandende sendingywer en naasteliefde, vertel die storie van God se openbaring aan hom. Hy lees op 17 Junie 1843 'n hoofstuk wat 'n gewone mens seker nie maklik tot sy stigting sal lees nie. Dit is 1 Kron. 8 en bevat 'n naamlys van die nakomelinge van Benjamin. Vers 7 sê dat "Naäman en Ahia en Gera in ballingskap weggevoer" is na Manahat. Knudsen sien hierin 'n stuk verborge geskiedenis: een van die verlore stamme van Israel wat verban was, is nooit anders nie as die huidige Khoekhoen wat in suidelike Afrika opgeduik het, nog uitkenbaar aan stamname soos *Naman* en *Koran* wat uit die oorspronklike Bybelse vorme in die tussenliggende eeue effens verslyt het.

Knudsen bring ook nog ander name in verband met die aan hom geopenbaarde waarheid (bv. Manahat wat **MANATAN** sou geword het, maar ons gaan nie verder op dié saak in nie en noem nog net dat hy vir sy opvattings steun by ander sendelinge gesoek het en by C. Hugo Hahn heelwat begrip gevind het. Die gedagte was destyds redelik algemeen verbreid dat daar soveel ooreenkomste tussen Hottentots en die Hamitiese Noord-Afrikaanse tale sou wees dat dit waarskynlik geag is dat die Hottentotte oorspronklik uit of oor Noord-Oos-Afrika gekom het. Dit het miskien ook 'n rol by Knudsen se visioene gespeel.

'n Ander identifikasie kry ons uit 'n oorlewering. Ons vind dit o.a. by Arbousset. Die kern daarvan is dat in die stamnaam *Koranna* die naam van die ou stamhoof *Kora* ingelyf is. Daarop kom ons later in 'n ander verband terug.

C. Ons kyk nou na die belangrikste etimologiese verklarings wat ons tot dusver gevind het. Hulle hou direk verband met die etnonimiese opdrag.

(1). Burchell het by Gattikamma (Griekwastad) oornag en daar die gegewens van die sitaat hierbo opgeteken. By *Kora* en *Koraqua* val die aksent op die eerste lettergreep, soos hy, die noukeurige verslaggewer, dit gehoor het, en die betekenis is ook soos aan hom daar en deur die Korannas self meegedeel is. Die naam beteken dan "a man wearing shoes, as distinguished from sandals". Alleen Burchell het hierdie verklaring gegee.

Daar is 'n hele klompie name vir "skoen" en "sandaal", ook in Ou-Kaaps (kyk Nienaber 1963: 453-4) en in Nama (Rust 1960:55 en 51), maar hulle sluit nie by *kora* in dié sin aan nie. Wat wel kan aansluit, na ons meen, is *kho-* vir "vel" of "huid" of "sool" uit 'n vel gesny. Die uitgang *-ra* is dan die dualis (3e pers.), d.w.s. *kho-ra* is te verstaan as "twee vel (stroke)", 'n "paar sole/sandale".

Ons moeilikheid hier het te doen met die suigkonsonante. Burchell gee 'n "Specimen of the language of the Kora Hottentots" in deel 2:178 e.v., en daar onderskei hy met hooggeplaaste oop en geslote kommas drie verskillende suigkonsonante, in navolging van Le Vaillant se indeling van drie (hy noem Le Vaillant spesifiek). Burchell se segsman vir woorde was Muchunka. Maar vir sy Hottentotse woorde elders kom daar haas nooit kommas by vir die suigklappers nie, ook nie by *Kora* nie. Het hy die stamnaam *Kora(qua)* sonder suigkonsonant gehoor? Tog seker nie. Oor die aanwesigheid van die (serebrale) tongklap voor die naam kan daar nouliks veel twyfel bestaan. Indien die stamnaam *Kora* daardie slag gehad het, dan kan dit nie teruggaan op die schnalzlose *kora* (of *khora*) vir "a man wearing shoes" (verstaan: "wearing a pair of sandals") nie, en as ons *kho-ra* as 'n paar sandale sien, dan verval ook die teenstelling "shoes as distinguished from sandals". Ons kom onder die indruk dat sy segsliede op hierdie punt vir Burchell mislei het, miskien nie doelbewus nie maar nogtans.

(2). Wuras se uitspraak oor die moontlike betekenis van *!Korana* is heel kort. Die stam *!kora* "has no meaning". Wat wél betekenis het, is dieselfde wortel met 'n ander anlautende suigklap, nl. */kora,* in Nama */gora,* leksikaal te verbind met "oordeel (vel)". Maar hoe is so 'n woord met so 'n betekenis sinvol te maak as etnonimiese teken? Wuras antwoord self: "It is very likely that the click (/) has been changed into the click (!) and so the word lost its original meaning." D.w.s. */Kora* het verander in *!Kora,* en *!kora* het geen betekenis nie, dus het ook *!Korana* geen betekenis nie.

In feite kom dit hierop neer: 'n tongslagverwisseling het plaasgevind en het 'n verstaanbare woord onverstaanbaar en betekenisloos laat word. Mens sou eerder die teenoorgestelde verwag het, nl. dat deur een of ander wisseling van klank die onverstaanbare "verstaanbaar" gemaak sou geword het, soos gebeur in wat "volketsimologie" genoem word.

Ons bevinding is die volgende: Wuras wil sê dat die stamnaam *Korana* volgens die gewone uitspraak daarvan as *!Korana* nie meer 'n duidelike betekenis het nie. Dit kan ons aanvaar, maar sy poging om desondanks langs 'n omweg 'n "verklaring" te maak, bring o.i. nie die oplossing nie.

(3). Dâusab se verklaring van die woord (en naam) *!Kora* is ook uniek. Ons het dit nie elders teëgekom nie, behalwe in die mate dat dit mag aansluit by Solomon se mededeling. "Saggies padgee, stilletjies wegsluip, suutjies-suutjies verdwyn" kan waar wees van die enkelinge en groepies oor wie Däusab praat, maar dit lyk tog nie of die geskiedenis hom gelyk gee wat die volk as geheel betref nie. In hierdie sin vind ons die naam ook nie in die woordeboeke terug nie. Dit het waarskynlik 'n beperkte aktiewe gebied gehad.

(4). Vedder het vir die *Festschrift Meinhof* 1927 'n bydrae gelewer oor die "Korana-Katechismus von C.F. Wuras + " (3-28) en daarin *!Korana* afgelei van *!kho* in die sin van "gryp" (vgl. ook Rust 1960:28), met die toepassing dat die Korannas mense was "who seized the land for themselves", soos Beach dit in Engels gestel het. Beach het 'n groot verering vir Vedder gehad en sy boek is tegelykertyd 'n huldiging van Vedder met voorop 'n foto van hierdie geleerde wat aan Beach veel hulp verleen het. Beach wys die verklaring van Vedder af, hoofsaaklik op taalkundige gronde, soos in sy sitaat gelees kan word. Beach gee geen aanduiding van Vedder se reaksie hierop toe Vedder dit in manuskrip gelees het nie, maar dit is duidelik dat Beach sy stelling nie gewysig het nie (moontlik omdat hy Vedder daarmee oortuig het?) Wat Vedder in 1927 gedoen het, was om die enigste oorblywende weg te volg toe hy nêrens elders 'n antwoord gekry het nie. Hy het self die moontlike antwoord gesoek deur na die assosiasies te luister wat die grondwoord evokeer. In hierdie geval kies hy *!kho* in die sin van

''ergreifen'', d.i. ''gryp'', ''met geweld bemagtig'', en met die proses van ''hineininterpretieren'' geraak hy by 'n slotsom. Waar doenlik word die geskiedenis hieroor bygehaal. Kort gesê: ons meen dat Beach hierin gelyk het dat Vedder se verklaring nog nie oortuig nie.

(5). Wuras se bevinding is dit: die radix *!kora* ''has no meaning'' in die taal van die Korannas nie. Maar ander het wél so 'n woord geken, soos hierbo reeds genoem is, altans in Nama, al het party van hulle daarvoor uitgegaan van 'n stam *!k(h)o-* met die *-ra* as ''derivative'' daarvan (Hahn).

Engelbrecht wys op nog 'n moontlikheid wat klaarblyklik sy voorkeur geniet, soos uit die aanhaling by hom blyk. Hy dink aan *!kora,* ook gedevelariseerd uitgespreek as *!ora* onder die ondervraagde segsliede, betekenende ''kaal'', wat dan aansluit by die naam *Kaalkoppen* wat Van Zyl in 1786 vir Hottentotte aan die Oranjerivier gehoor het, en wat aansluit by Kroenlein 1889: 122 se *!Gorab* vir: ''der Korannastamm'', daar onder die trefwoord *!gora* (middeltoon op *-ra*) vir ''kahl''. Die *-g-* en die *-k-* kan afwissel. Meinhof 1905:66 gee in sy boeiende artikel ''Hottentottische Laute und Lehnworte im Kafir'' ook dié opgawe: ''(!gorab) 'Korannastamm', von dgora 'kahl'...'' By Beach (sitaat) lees ons o.a. ''It is possible that this root is the same as the Nama root *!gora* meaning *bald*...''

In hoever die woord wat ''kaal'' beteken en die woord wat die kern van *Koranna* vorm, mekaar dek, d.w.s. in hoever die twee woorde dieselfde woord is, ook tonologies, kan ons nie uitmaak nie. Hoekom het ander soekers, bv. Wuras wat toe al twaalf jaar onder die Korannas gewerk het en hulle taal bestudeer en beskryf het, dit nie raakgesien nie?

Maar gestel ons grondwoord in die stamnaam beteken ''kaal'', wat is dan kaal? Uit Olpp 1884 het ons aangehaal om te toon dat 'n ''kaalkop'' onder die Khoekhoen deur hom nie opgemerk is nie, maar wel onder die Basters. As die Korannas dan vir hulle stam die naam van 'n hoofman Kora oorgeneem het, en hy was 'n kaalkop, sou dié naam bepaald sterk onderskeidende waarde gehad het, en sou die naamgewing van die volgelinge ook 'n bekende patroon gevolg het. Daar sou veel vir dié verklaring te sê gewees het. Die ''kaal'' is egter 'n vae term en kan na iets anders as bv. die hoofhare verwys. Dit kan bv. na die onbedektheid van die liggaam verwys, vgl. WAT s.v. *Kaalkaffer(s),* ens. En inderdaad heg party van Engelbrecht se segsliede bybetekenisse daaraan, selfs 'n oordragtelike betekenis, soos onder (6) hieronder gonoem word.

(6). Klaas van Neck se vrou is een van Engelbrecht se informante. ''She is looked upon as somewhat of an authority.'' Ons kry by haar twee menings, die een negatief, die ander positief. Die negatiewe uitspraak lui so en het direk betrekking op Engelbrecht se voorkeur vir ''kaal'' (punt (5) hierbo): ''She thought

that the root meaning *bare*... was a different one, and that it had no connection with their national name". Ongelukkig word die verskil nie nader aangedui nie maar dit ondergrawe in 'n seker mate die verklaring van kenners soos Kroenlein, Meinhof en Beach vir sover hulle aanhangers daarvan is of skyn te wees. Belangriker is mev. Van Neck se positiewe bydrae. Die grondwoord *!ora* beteken, volgens mev. Van Neck, "glad", maar nie noodwendig "gelyk" of "plat" nie. Verwant daaraan is iets wat plat lê soos 'n gespalkte vel, uitgestrek, of adverbiaal/adjektiwies (*!orasa*): "glad, skoon, eerlik, opreg", en in toepassing op die volk, die *!Orana* (vir: Korana), "the pure, real people". Engelbrecht sê mev. Van Neck "ventured" hierdie toepassing. Sodanige volksvleiende interpretasies is natuurlik nie nuut nie en kom meer as eens voor, bv. vir **KHOEKHOEN, HAUKHOEN** ens.

Oorskou ons al hierdie verklaringspogings, dan lyk dit of die beste antwoord voorlopig nog is: "ons weet nie!"

In bostaande bespreking het ons ons tot die Korannas beperk beginnende by opmerkings van Gordon en Wikar net voor 1800. Ons wil dit nou oor 'n ander boeg gooi en kyk na ander stam- of groepname waarin die bestanddeel *Kora* of moontlike wisselspellings daarvan voorkom, met die doel om vas te stel hoe *Koranna* as stamnaam daarby inpas. In 'n sin is dit 'n vraag na die etnogenese van die Korannas, 'n vraag wat bv. Stow gestel het en waarby hy visionêre perspektiewe uitgestippel het.

By Van Riebeeck is daar twee stamme in wie se naam die eerste komponent 'n mate van ooreenkoms met *Kora* het.

Die een is *Goro-* met die uitgange *-na* (com.pl. plus die objeks-*a*) en *-qua* (ml. mv. plus die *-a* van die objekskasus), die "Goro-volk" of die "Goro-manne". Alleen by Van Riebeeck kom die naam voor, en dan in 1657 (Oktober en November), in totaal vier keer, die stamdeel altyd *Goro-*, geen *Choro* nie en geen *Gora-* nie, hoewel Moodie dit een uit die vier keer, waarskynlik dan per abuis, weergegee het met *-a-*, nl. as *Goraqua* op 1960:116. Hierdie name het Van Riebeeck van die tolkin Eva gekry en van haar oom Herry, hoofman van die Strandlopers.

Nou is daar verskillende persone wat hierdie lid *Goro-* gelykstel aan die lid *Kora-* van *Koranna,* en in *Gorona* dieselfde woord sien as *Koranna,* ook dieselfde naam daarin sien. Vgl. die sitate by Bleek en Vedder hierbo, en ander gelyklopende sitate in **GORONA**. Hulle gaan klaarblyklik uit van die groot mate van gelykheid in klank. In **GORONA** het ons aangetoon dat die Chobonas se polisieleër van Goronas bestaan het uit Kochokwas (Saldanhars): die Goronas, so lees ons by Van Riebeeck, was "van Kochaquas volcq".

As die Goronas dan 'n deel of 'n onderdeel van die Cochokwas was, en die Goronas was ook 'n vertakking van die Korannas, dan moes die Cochokwas as sterk stam self Korannas gewees het, d.w.s. Van Riebeeck het in die Saldanhagebied inderdaad met "Korannas" handel in vee gedryf. Dit is selfs 'n vraag of hulle dan nie met die latere Klein Korannas vereenselwig moet word nie, andersins ook maar met die Groot Korannas, soos twee van Engelbrecht se segsmanne meen, kyk verder onder *Gorachouquas* hierna. Die Cochokwas het later verhuis na die Oranjerivier en is weer aangetref bokant die Augrabies. Aan dieselfde rivier maar meer ooswaarts was die Korannas, Die Cochokwas se stamnaam kon nou ook vasgestel word as "Nouwange" of "Smalwange". Dit is moontlik dat ook die Groronas se naam beteken het "Nou- of Smalmense", kyk die artikel **GORONA**. Dit is dus baie belangrik om te weet of die *Goro-* van *Gorona* en die *Kora-* van *Koranna* verwisselbare uitsprake van mekaar kan wees. Dit stel ons later aan die orde.

Die ander naam by Van Riebeeck met 'n element wat dalk met *Koranna* vereenselwig kan word, is *Gorachoukwa* (Tabakdiewe). As die artikel **GORACHOUKWAS** met aandag gelees word, dan blyk dit dat verskeie navorsers die opvatting gehuldig het dat daar 'n baie noue verband tussen die Gorachoukwas en die Korannas bestaan het. Dié gedagte is bv. uitgespreek deur Theal, Stow, Maingard en Engelbrecht. Laasgenoemde wat die stamnaam soos volg verklaar "Gorachouqua (stands for) !Gora-//xaukwa, meaning the people of !Ora's [vir !Kora's] werf", het hierdie belangrike sin: "With regard to the probable identity of the *Gorachouqua* or Tabacco Thieves of van Riebeeck's time the writer foresees no difficulty in assuming that they were Great Korana. Whether they were the only people at the time to deserve the name of Great Korana is another question..." Twee van Engelbrecht se informante trouens "were inclined to consider the ≠Oxokwas or Smalwange (Narrowcheeks) to be Great Korana..." (1936:3-4).

Die kaptein van die Gorachoukwas se naam was *Choro* (een keer *Coro*). Waar dit in Van Riebeeck se *Dagverhaal* los en alleen staan, gaan dit nie 'n enkele keer op *-a-* uit nie, d.w.s. steeds is dit *Choro,* nooit *Chora* nie, soos in die *Kora* van *Koranna* nie. Aan die ander kant, as *Gorachoukwa* letterlik beteken die "mense (*-kwa,* ml. mv.) van die werf (*//xau,* ook *//gâu*) van Gora", genoem na hulle kaptein, dat staan die kapteinsnaam *Choro* gelyk aan die *Gora-* as eerste komponent van die stamnaam. *Choro* (met slot-*o*) word in die samestelling gelyk gemaak aan *Chora/Gora* (met 'n slot-a). *Choro* en *Gora* is hiervolgens spellingwyses van een en dieselfde woord/naam, en die opvallende daaraan is dat dit vir die kaptein spesialiseer as *Choro,* en vir sy volgelinge binne 'n samestelling as *Gora-*. Die statistiek laat by die stamnaam darem 'n klein speling toe.

In Van Riebeeck se *Daghregister* word *Gorachoukwas* 82 % gespel met inset *Gora-*, 13 % met *Chora*, sodat die eerste lid 95 % van die gevalle uitgaan op *-a*, en daarteenoor 2,5% is die eerste lid *Gor-o-*. Wat die wisseling *-a/o-* (*Gora-/Goro*) in die stamnaam betref, is die spelwyse *Gorachoukwa* die normale.

Nou is die argument dat *Gorachoukwas* en *Korannas* met mekaar verenigbaar is en naamkundig op stamverwantskap heenwys. Albei het dan dieselfde grondwoord, *Gora* en *Kora*. Die wisseling *G-* en *K-* by die ou joernaalhouers is geen werklike beswaar nie; waar albei as gutturale eksplosiewe bedoel is, was dit vir die skrywer nie altyd duidelik of hy in die Khoekhoense woord stemtrilling gehoor het of nie, en dit geld ook waar die *G-* en die *Ch-* (in *Gora-* en *Choro*) glyers was. Ch-, G- en K- is in ou geskrifte by vreemde woorde tekens van onsekere waardes. *Choro* kan *Gora-* wees, en *Gora* kan ook *Kora* wees (vgl. Nienaber 1963:178 e.v.) Maingard 1932:111 meen: "It is certainly possible that the *Chora* of Chora-choqua may phonetically represent !Kora...", en Engelbrecht 1936:3 "It may be assumed that Choro stands for !Ora [d.i. !Kora]..." Stow bou sy "teorie" dat daar 'n noue band tussen die Gorachoukwas en Korannas moet wees op ander as bloot fonetiese moontlikhede. Hy word tot hierdie insig beweeg op grond van die oorlewering wat hy persoonlik by die Korannas gehoor het 1905:268: "All the traditions of this tribe unhesitatingly affirm that their forefathers were at one time settled in the present Cape district...we cannot help suspecting that the orthography of Van Riebeeck...was incorrect, and that 'Kora and not 'Gora was the word which ought to have been used, and which we have advisedly adopted...when writing of the 'Gorachoqua..."

Gorachoukwas en *Korannas* verskil as name nog daarin dat *Koranna* nie die lid *-chou-* [d.i. *//xau*, Nama *//gâu*, vir "werf"] bevat het nie. Dit kan wees dat daardie komponent uitgeval het toe hy ongeldig geword het. Die Gorachoukwas het immers teen 1680 of daaromtrent weggetrek uit die ou woonplek aan die voet van Tafelbaai en verder noord daarvan, en so uit die oog van die geskiedenis verdwyn tot hulle dan as Groot Korannas herontdek is, nl. aan die middelloop van die Oranjerivier. Dit was toe nie meer aan Gora se werf nie, en so kon die verwysing na die kaptein se "*-chou-*" of "werf" agterweë gebly het, sodat *Gorachoukwa* geword het: *Gora-kwa*, en met vervanging van die mv. ml. *-kwa* deur die mv. gemeenslagtig *-na*, het dit toe geword: *Gorana/Korana*.

Wanneer ons die drade probeer saamtrek, sal ons die Gorachoukwas nog eens daarby betrek.

Ons het hierbo gekyk na die Goronas van Van Riebeeck en so pas na die Gorachoukwas, ook by hom, en gemerk dat daar verklaarders is wat tussen hulle en die Korannas 'n etnonimiese en etnologiese verband sien.

As derde naam met 'n moontlike verband kyk ons na Van Zyl 1786 se *Coracoose.* Die Coracoose "were no doubt Hottentots, and what is even more probable, Korana". Langs die Oranjerivier het die Hantamse veldwagmeester Van Zyl krale van Namakwas teëgekom, een daarvan die kraal van die "Kaalkoppe". Engelbrecht se oorspronklike berig kon ons nie nagaan nie, hy vermeld nie sy bron nie. *Coracoose,* so lyk dit, word deur Engelbrecht gelykgestel aan *Korannas* sowel as aan die "Kaalkoppe". Dat Coracoose Korannas kan wees, 'n wisselspelling die een van die ander, lyk goed moontlik: lees e.g. as *Cora-gua-se* of *Cora-kwas-e,* met die *-se* of die *-e* as die Hollandse mv. wat (opstapelend) geheg is aan die Hottentotse mv. ml. *-qu-a/kwa.* Dat die Coracoose werklik ook dieselfde groep as die "Kaalkoppe" is, word nie onomwonde gesê nie, en die situering van die Coracoose hang eweneens in die lug. Die byhaling van die Coracoose bring ons nie veel verder as wat ons was nie.

Ons vat hierdie segment nou saam. Ons het die vraag gestel of die lid *Kora-* (soos in *Koranna* bv.) ook in ander stam- of groepname voorkom en, indien wel, of hulle geknoop kan word. Ons het drie moontlike gevalle gevind: *Gorona (Gorokwa), Gora(chou)kwa* en *Coracoose.* Klankooreenkomstig sluit die *Gora-* en *Cora-* direk by Kora- aan, en by *Goro-* is dit moontlik, selfs waarskynlik as ons ook die etnologiese aspek byhaal. Die *Gorona* behoort immers by "Cochoquas volcq", en Engelbrecht se genoemde informante tel die Cochokwas onder die Groot Korannas.

Ons sien geen rede om die stamverbondenheid te betwyfel nie. Nie net die geskiedenis maak dit aanvaarbaar nie, maar ook die oorlewering hou vol dat die Gorachoukwas van Tafelberg se Vlaktes noord- en noordooswaarts en die Korannas dieselfde volk was. Die Gorachoukwas sluit ook die Goringhaikwas (en die Goringhaikonas) in (lees die artikels), maar blykbaar nie ook die Chainoukwas en die Hessekwas en die ooswaarts-geleë stamme nie. Ons toetsing van die dialekte lei ons bowendien tot dieselfde gevolgtrekking as waartoe Maingard gekom het. Daar is 'n noue taalkundige eenheid tussen Kaaps en Koranna, veel groter as tussen Kaaps en Nama of tussen Koranna en Nama. Dit skyn daarop te wys dat Koranna en Wes-Kaaps 'n wig vorm (gevorm het) tussen Nama en Oos-Kaaps, nie net geografies nie, maar veral wat stamgroepering betref.

Dit sal goed wees om te sien hoe 'n vroeë historikus soos Theal hierdie belangrike etnogenese uit skaarse feite gerekonstrueer het. Sover ons kon vasstel, was hy onbekend met Somerville se verslag, en die taalargumente van bv. Maingard het hy bepaald ook nog nie geken nie. Uit die herdruk 1964 dl. 4:385-6 haal ons aan: "According to those traditions, the first party to move away from the

Cape district [teen 1680] was a section of the clan known in the early Dutch records as the Gorachouqua, who were under the leadership of Eikomo, son of the chief Kora — the Choro of Mr. Van Riebeek — who had died when still young. As they were the pioneers, those who followed gave them precedence in rank and adopted their name, Koraqua, that is the people of Kora. This party must have followed very closely the line of the present railway until the Nieuwveld mountains were passed and the great interior plain drained by tributaries of the Orange river was reached. This route took them far from any territory known before to Hottentots, so that they were explorers as well as emigrants. In the present colonial divisions of Victoria West and Richmond the pioneer party was joined in course of time by many little bands of refugees from the various Cape clans, the Cochoqua, the Chainouqua, and the Goringhaiqua, until the whole formed a numerous horde. They were devided into many little clans, who roamed over the whole country between the Nieuwveld mounntains and the Orange river... About 1775, or perhaps a little later, for the first fime they crossed the Orange, at some fords not far below the junction of the Vaal, and penetrated the country to the northward. The clans that made this venture were the Taaibosches — the highest in rank of them all, as the chief Kunapsoop who was their head was a direct descendant of Kora and Eikomo, — the Lefthanded ones, the Toovenaars or Wizards, and the Cats."

Let daarop dat Theal Choro (met *-o* aan die slot), die leier van die Kaapse Gorachoukwas (of Tabakdiewe), en Kora (met *-a*) as een en dieselfde persoon beskou. Volgens oorlewering het die Koranna hulle stamnaam van hulle kaptein Kora gekry. Die verskilletjie in spelling hinder nie vir Theal nie. Theal rekonstrueer die verloop van die tussenperiode (sedert die Chorachoukwas hulle gebied naby Tafelberg verlaat het en hulle eers as Korannas weer in die lig van die geskiedenis ingetree het, so tussen 1680 en 1770) net uit wat die oumense van die ouer mense gehoor het. Hy sê: "...no trace of their wanderings is to be found in the contemporary official records of the colony, for no European or Hottentot with whom Europeans came in contact knew anything about it..." (p.385 in dl. 4).

Ons vroegste regstreekse kennismaking met hulle is uit 1779 met Gordon en Wikar. Dit is in feite eintlik 'n herontdekking. Vir 'n drie, vier geslagte was daar stilte. En dan is dit betreklik min wat ons by die twee genoemde segsmanne te hore kom, by Gordon die minste wat ook die kortste tyd met hulle in aanraking was. Die sambreelnaam vir die Khoekhoen is by hom nog steeds "Hottentot". Hy noem verskeie stamme langs die Oranjerivier sonder om nog goed te onderskei, en in baie gavalle sonder om te weet dat hulle ook Korannas is. *Korannas* kom by hom voor as *Coraqua(s)*, ook met *K*, naas *C-*, nooit met die uitgang

-na (*Koran(n)a*) nie, en een keer, op sy kaart, as *Kora Eijs,* waar die slot gelyk is aan Nama *//âis* vir "volk" (dus: Koravolk). Bepaaldelik 'n vertakking van die Korannas is vir hom (en korrek) die *Coeringeis,* ook gespel *Goeringnes* (hulle is die "Hoë(kraal)volk") . 'n Ander vertakking van die Korannas is die *Einikwas* (Riviervolk). Gordon gee egter nie 'n betekenis vir die naam *Korannas* nie. Gordon plaas hulle noordoos van Prieska.

Uit die aard van die saak onderskei Wikar baie beter as gevolg daarvan dat hy 'n jaar op sy tog langs die Oranjerivier was en bowendien reeds vroeër onder die Korannas was. Die uitspraak van die eerste bestanddeel van *Koranna* is heeltemal genormaliseer as *Kora* en word as sodanig ook deur latere optekenaars so gespel, soms met 'n *C-* as anlaut. Die groot winspos is die fyner onderskeiding van stamme. Daar is die Kay Karakkoa [kái = "groot"] wat hy aangetref het waar die samevloeiing van riviere in die Oranje was, denkbaar waar o.a. Vaal en Oranje ineenvloei, en daar is die "Kleyne Korakkoa" wat verval in o.m. die Husingais ("Spinnekoppe") en die Kouringais ("Hoë(kraal)volk") . Hy noem ook die Eynikkoa en sê dat hulle en die Korannas monorgiedes was. By sommige stamname gee Wikar die vertaling, by *Kora* nie.

Teen die tyd dat Wikar en Gordon met die Korannas kennis gemaak het (1779), het die Drang na die Noorde al momentum gekry. Die twee vernaamste punte waar die Oranjerivier deurgegaan is, was Pniel en Prieska. Die Basters en die Oorlamme het Pniel gebruik om Namakwaland met geweer en kommandoperd en ossewa binne te dring. Die Korannas het die Oranjerivier bereik en die rivier blykbaar by voorkeur deur die poort van Prieska oorgesteek. Die Korannas begin van voor 1800 sterk in die lig tree. Die regering neem notisie van hulle (die Hollandse met Gordon en Lichtenstein, die Engelse met Truter en Somerville), ook natuurkundiges (bv. Burchell) en reisigers (Thompson e.a.), veral ook sendelinge (Campbell, Wuras, Wallmann, Schroeder e.a.) en geskiedkundiges, volkskundiges en politici e.a., en talle verslae, berigte en beskrywings verskyn nou oor hulle, met feite en met opinies.

Die opinies loop soms baie uiteen en kan verwarrend werk. Barrow 1801 beskou die Korannas byvoorbeeld as 'n "hord of Bosjemans", maar in 1806 verskyn as toevoegsel tot sy *A voyage to Cochinchina* Barrow se verwerking van die dagboekmanuskrip van Truter (sy skoonvader) oor Truter se reis na die Tswanas. Truter en geselskap het 'n roete gevolg wat hulle met die Korannas in aanraking gebring het, en nou is hulle weer "a mixed breed between the Hottentot and the Kaffer..."

Opinies oor die betekenis van die naam *Korannas* kom eers in hierdie periode op. Die eerste is dié van Burchell. As ons dié opvatting byreken dat *Kora/Koran-*

na as naam geen betekenis het nie/gehad het nie, dan het ons elf verskillende opvattings teëgekom, op die eerste na almal na 1811.

Dit werk baie verwarrend. Vir die oorsigtelikheid noem ons hulle hier: 1. "Weet nie" of "Geen betekenis nie" (Beach, Wuras); 2. Kom uit die Bybel (Knudsen); 3. Kapteinsnaam (Arbousset e.a.); 4. "Velskoen, in teenstelling met sandale" (Burchell); 5. "the Judging people" (Wuras); 6. "Verdwyn saggies, suutjies, skelm" (Dâusab); 7. "Ergreifen" of "met geweld toeëien" (Vedder); 8. "Kaalkop, kaal" (Engelbrecht, Wandres e.a.); 9. "Glad, (ook) skoon, eerlik" (mev. Van Neck); 10. "Pure, reasonable people" (mev. Van Neck); 11. "Nou/Smal mense" (by *Gorona*).

Ons beredeneer die elf genoemde gevalle nie weer nie. Die meeste is klankassosiatief of analogies verkry, d.w.s. daar word geprobeer om die waarskynlikste assosiasie wat die woord se betekenisvelde oproep, tot sinvolle naam te maak. Die nou verstolde "taal" word gedwing om te "praat".

Volgens ons voorlopige bevinding moet al die antwoorde wat op hierdie manier verkry is, liewers afgewys word. En die geldige antwoord is dan eerder: "Ons weet (nog) nie".

Ons het darem 'n voorkeur. Die voorkeur berus op moontlikhede wat die oorlewering mag bied. Die oorlewering soos dit voldoende uit enkele sitate geblyk het, volg 'n patroon wat ons al telkens en telkens gesien het, en wat ons in die geskiedenis meer as eens van naby in aksie gesien het, en wel van vroeg af. Dink bv. aan Gorachoukwas, Kochokwas, Souswas, Witboois ens. Ook die Korannas se stamnaam kom moontlik van hulle kaptein se naam *Kora* of, soos dit moet lui, *!Kora,* aangesien die stamnaam onder die volk self met die serebrale suigkonsonant gehoor is.

Daarmee is ons nog nie by die betekenis van die kapteinsnaam nie. Die wesentlike probleem is met dié antwoord net verskuif. Dit bring ons weer by die reeds beredeneerde besluit: die grondwoord *!kora* wat persoonsnaam geword het, is nog nie voldoende verklaar nie.

Afgesien van sy betekenis het die kapteinsnaam ook ander waardes. Deur sy funksie as leier is hy 'n faktor wat saamsnoer. Hy is 'n groepvormer. In hierdie besondere geval word groepe in verskillende tye as saamhorig beskou op grond van die kapteinsnaam. So word Gorachoukwas en Koranna herken as dieselfde groep, al is die een se woongebied in vroeër tye die Tafelberg en sy omgewing gewees, terwyl die tweede groep veel later langs die Oranje-, Vaal- en Hartsriviere aangetref is. Ander oorwegings kan help om die beeld skerper te maak. Daar is bewys dat die Gorachoukwas (Tabakdiewe) klaarblyklik ook familiaal

verwant is aan die Goringhaikwas (Kaapmans), en hulle weer aan die Goringhaikonas (Strandlopers), net soos hulle boonop ook geografies byeenhorend is, en as die Gorachoukwas dan die eertydse Korannas moes gewees het, dan het die Kaapmans op Tafelberg en die Strandlopers aan sy seekant saam met die Tabakdiewe 'n soort van "blok" gevorm. Mens kan hulle die Gorachoukwablok noem.

Nou weet ons dat hierdie blok met groot waarskynlikheid die latere bekende Korannas was. Nog meer, ons het verneem dat ook die Cochokwas (Saldanhars), d.i. die "Smalwange" van die Oranjerivier, deur party van Engelbrecht se segsliede as groot Korannas beskou is. Hulle kon ook aan hierdie blok behoort het, en dan natuurlik vanself die Goronas ook wat tot die "Cochoquas volcq" behoort het. Dit is dus 'n aansienlike area wat deur die "Vroeë Korannas" (vir sover ons identifikasies geldig is) beset was. Hulle was, in ruwe en rekbare terme, die mense van die Westelike Provinsie toe die Kaap ontdek en later beset is.

Ons stel weer die Korannas self in die blikpunt. Indertyd is hulle deur almal wat met hulle kennis gemaak het, as 'n onderdeel van "Hottentots" beskou. Gordon sê van die stamme langs die Oranjerivier in 1779 en met wie hy gepraat het: "Dit sijn alle Hottentotten", en "alle Hottentotten (sijn) van een Rass". *Hottentot* was nog die inklusiewe term. Ons kom ook dikwels die woord "Koranna-Hottentotten" teë. Dat Barrow 1801 hulle as een van die "hordes of Bosjemans" beskou het, is fout en 'n gevolg van onvoldoende kennismaking. Barrow 1806 se skoonvader P.J. Truter het in 1801-2 'n ekspedisie na Litakoo gelei en toe deur die land van die Korannas gereis. Volgens Truter se sekretaris Daniell was die Korannas "a mixed breed between the Hottentot and the Kaffer". Dit is bepaald 'n oordrewe stelling wat die Korannas as volk betref, maar dat die Korannas algaande sterk verbaster het, kan seker nie weggeredeneer word nie.

Met die herontdekking van die Korannas aan die Oranjerivier en ooswaarts het daar vrae oor hulle posisie in die hiërargie van die Khoekhoen ontstaan. Daar was veral drie rigtings: (1). Die Korannas was die kern en die Namakwas en Kaapse Hottentotte het van hulle afgesplits; (2). Die Kaapse Hottentotte was die kern en die Korannas het afgeskilfer; (3). Korannas was die skakelgroep tussen (1) en (2).

Omdat dit etnonimies van enige belang is, kyk ons daarna.

(1). Die jong dr Somerville wat saam met P.J. Truter op sy tog na die Tswanas (Kuruman) was, beskou die Korannas as "probably the original race of Hottentots", of anders gestel: "I am much inclined to believe that this [m.b.t. die Korannas] is the original stem of Hottentots from which the other tribes are

only branches and that they are the people who were found in the country when a colony was first planted (here), and further, that the other dialects are only corruptions of the Kora language..." Hy sê nie waarop hy sy bewering grond nie. Dit kom baie naby aan wat Stow as sy eie hipotese opgestel het. Appleyard 1847 sien dit so dat "the great Hottentot family" opgebreek het, die Korannas het agtergebly "in the interior" terwyl die "Hottentots proper" suidwaarts en die Namakwas weswaarts getrek het. Geen rede vir dié opvatting (eintlik afkomstig van Wuras) word verstrek nie. Volgens die oorlewering soos deur 'n honderdjarige ou Koranna aan Wuras meegedeel is, was die eindresultaat net soos by Appleyard. Aan die samevloeiing van die Oranje- en Vaalrivier het "the whole nation of Hottentots" saamgewoon, maar as gevolg van 'n kwaai rusie het hulle uitmekaar gespat, een deel in die rigting van Kaapstad, 'n ander groep na die benedeloop van die Oranjerivier (die Namakwas), en die kerngroep het as Korannas in die ou tuisland gebly en daar gefloreer.

(2). P.B. Borcherds, 'n Kapenaar, beskou die Korannas met wie hy, lid synde van Truter se landtog na Lithako (Dithakong), nou in aanraking kom, as 'n "offshoot of the Hottentot tribe who were the first inhabitants of the most southern part....and who were forced to move into the interior". Hy praat dan van versterkende simptome, maar dit is onduidelik hoe hy dit bedoel. Massou Ryt Taaibos het gehoor dat die Hottentotte [nl. van die Kaap] en die Korannas kinders van een vader is, en dat dit die Korannas was wat weggetrek het en die (Kaapse) Hottentotte was wat in die kerngebied agtergebly het. Stow is van oordeel dat die Korannas afstammelinge van die Kaapse stamme mag wees, en dat dit die Korannas is wat padgegee het. Maingard het na die verskillende oorlewerings gekyk, oorlewerings wat mekaar op punte weerspreek (ons het Kallenberg nie aangehaal nie weens ruimtebesparing), en hy vat sy bevinding in 'n belangrike sin soos volg saam: "There exists between these two tribes [Kora en Kaapse Hottentotte] a closer relationship than between either of them and the Nama....These facts enable us to conclude that the Cape and the Korana sections broke up at a period subsequent to the separation of the Nama tribes from the main body...."

(3). Miskien kan ons net hierdie een voorbeeld gee, nl. van Bleek waar hy sê: "The Korana dialect is, in many respects, to be considered as the connecting link between the Namaqua and Cape dialects..." Hierdie afdwaling het tog etnonimiese waarde. Dit blyk dat teen 1750 en later Koranna gestel word teenoor Namakwa en "Hottentots". "Hottentots" het vir eers twee toepassings, die een ruim om as sambreelnaam alle kwalifiserende stamme in te sluit (vgl. ook Gordon), die ander om die Kaapse Hottentotte te benoem, gewoonlik met 'n bepalende stuk daarby, bv. by Appleyard die "Hottentots proper", by Main-

gard "the Cape (and Korana) section(s)", ens. By Maingard is daar 'n langerige (by ons nie aangehaalde) opmerking oor die kenmerke van die dialekte van Ou-Kaaps, Namakwa en Koranna. Maingard se bevinding strook met dié van ons, en daarby het ons Nienaber 1963 ook kon raadpleeg met die gegewens vir die oostelike dialekte. Dit kom hierop neer dat Koranna taalkundig nader staan aan Ou-Kaaps as aan Namakwa. Dit is hoe Maingard uitkom by sy stelling dat vir sover Hottentots een was, "een vader gehad het", en die magte hulle gedwing het om eie weë te gaan, die splitsing waarskynlik so gebeur het: die een het twee geword, "Hottentots" het geword: Namakwas as die een blok, en Ou-Kaaps + Korannas as die ander blok. Daarna het Ou-Kaaps + Korannas self weer gesplits. Dit reflekteer waarskynlik, soos al gesê is, die hoofgroepe teen die tyd dat die benoeming opgekom het. Maar dan moet nog bygesê word dat die term "Hottentots" minstens nog 'n derde betekenisveld gehad het. Dit het nie net geslaan op die nog stamvaste Hottentotte nie, dit is dikwels ook toegepas op bv. die "ontwikkelde seksies" soos die Oorlamme en Basters. Samevattend: *Koranna* het kontraswaarde gekry.

Net soos *Hottentots* binne bepaalde gebruiksituasies inklusief of eksklusief aangewend kon word, bv. vir al die Khoekhoen of net vir die "Cape section", so kon ook *Koranna* die hele stam aandui of subgroepe. Wanneer die behoefte hom voordoen om binne die algemene die bepaalde te benoem, kon verskillende weë gevolg word. Subgroepe kon elkeen 'n eie naam gehad het (kyk die volgende hoofstuk B) wat vir die geleentheid selfgenoegsaam was, of daar kon na die hoofman as groepleier verwys word, ens. In die berigte en verslae wat in die BMB verskyn het, is die laasgenoemde metode veelal toegepas. Die "Jakobuschen Korannas" (BMB 1847:70) vertel van die vertakking van Towenaars by Bethany onder hoofman Jakobus Müller. In BMB 1847:189 staan o.a.: "Br. Wuras (glaubte sich verpflichtet zu) den von Bethanien [aan die Rietrivier] weggezogenen Goliath'schen Korannas, unter welchen sich der grösste Theil seiner ehemaligen Gemeinde befand..." Die groep van Goliath Yzerbek/Ysterbek was 'n onderdeel van die Regshande wat oorspronklik saam met die Linkshande 'n eenheid gevorm het. Nog 'n manier om bepaaldelik 'n substam aan te dui, was om 'n samestelling daarmee te maak, bv. "Scorpion-Koranna", "Link'sche Korannas" (BMB 191), "der Stamm der Springbock-Korannas" (BMB 185), "Korannas oder Koranna-Buschleute", almal uit 1847.

Ons keer nou vir laas terug na die vraag oor die betekenis van die naam van die jong kaptein !Kora.

Die etnonimiese probleem het baie boeiende kante geopenbaar. Hoewel dit geblyk het dat daar veral langs die weg van die taal geprobeer is om by die be-

tekenis uit te kom, is die waarskynlikste oplossing langs 'n nie-taalse weg verkry, nl. deur kennis te neem van wat die tradisie sê. Stow wat self nie die argiewe kon raadpleeg nie en sy inligting in die veld deur ondervraging verkry het (hy was toe as landmeter in hierdie gebiede werksaam), twyfel nie daaraan dat *Koranna* die naam van kaptein Kora (Chora, Gora, Choro) bevat nie "All the native traditions uphold this position".

Maar die tradisie verklaar nie die etimologie van die persoonsnaam *Kora* nie, soos reeds opgemerk is.

As *kora* "kaalkop" beteken, dan is dit 'n goeie persoonsbeskrywende woord om naam te word, maar die tradisie sê dat Kora (of Chora) jonk dood is, en dan word gevra hoe 'n jong persoon kaalkop geword het, juis ook omdat die Khoekhoen selde of nooit kaalkopmanne gehad het nie (Olpp). Vergelyk Nota hieronder.

Ook kan daar gewonder word hoe dit in hierdie geval gebeur het dat 'n jong kaptein sy naam aan die seksie gegee het wat die Gorachoukwas was en wat later die Korannas geword het. Sekerlik was die Gorachoukwas aan die noordelike en noordoostelike voet van Tafelberg 'n stam wat voor Gora (Chora) se tyd 'n naam gedra het. Daardie naam moes toe verdring gewees het deur 'n nuwe naam waarvan die jong kaptein se roepnaam die eerste lid was. Jonggestorwe Gora/Kora moes dan tog 'n leier van besondere daadkrag gewees het.

Nota 1: Diegene wat die naam van die Korannas wil terugvoer op 'n woord wat "bald", "kahl" of "kaalkop" beteken, dink ongetwyfeld aan hoofhaar. Die vraag mag ontstaan of mens nie ook aan "baard, gesigs- of kenbaard" moet dink nie. Ons weet dat die Khoekhoen die Blankes *Oenkey* genoem het, of */Hûna,* letterlik "Baardmanne", omdat hierdie Europeërs hulle daarin so sterk van die inlanders onderskei het. Immers, aan die gesig was hulle, die inlanders, heel spaarsaam of glad nie van baard voorsien nie. Enkele voorbeelde word uit Raven-Hart aangehaal. Terry 1616:83 vertel: "They have little or no beard", Munday 1634:140 "The men have verye little or no beard", Nieuhof 1654:19 [in vertaling uit Nederlands] "The men pluck out the hair on the chin", Meister 1677:203 [uit Duits:] "The men use a very sharp flint to shave their beards...with which they can smooth their chins as neatly as if they had the best razors", ens. As die jonggestorwe kaptein !Kora baardloos was, sou hulle hom seker nie "kaal" genoem het nie, want ook die ander was in die reël baardloos, of nagenoeg baardloos. As hy egter wel baie baard gehad het, dan het die naam *!gora/!kora* in die sin van "kaal" nie gegeld nie, maar as hy sy gesig en/of ken "kaal" en "glad" gemaak het, dan wel. Uit die bronne is daar hieroor geen inligting nie.

Nota 2: Ons gooi 'n klip in die bos. Theal sê inderdaad dat daar 'n stam was met die naam *Langes*. Die vertaling van 'n Korannanaam met *Hoogstanders* wys moontlik ook op die "Langes". Hierdie vertalings gaan almal terug op name met bestanddeel *!Uri* vir "hoog". Die spelling van sulke name is baie onvas, bv. *Choringhaikwas, Kouringais, Coringeis, Kharemankeis* ("Hoogstaanders"). By Engelbrecht 1936:7 lees ons o.m.: "The inference...is that *!Uri-ka-mâ (/mâ = "staan") applied alike to people who were Great and Little Korana, possibly owing to a one-time ancestor !Uri...*" Engelbrecht 1936:8 het (opvallend genoeg) by Pacaltsdorp naby George waar daar Hoëkraalvolk was, onder hulle die familienaam *Koeries* teëgekom, wel vir *!Uris*,, die "hoë persoon", miskien die "lang man". *Koerie* is weliswaar nie *Kora* nie. Of is hulle tog maar dieselfde grondwoord wat in die volksmond "dialekties" geword het? Is !Kora dan die "lang man"? Dit sou 'n mooi persoonsbeskrywende kapteinsnaam gewees het! Ons erken egter dat die "taalkundige spronge" darem groot is.

B. DIE KORANNAS AS 'N FAMILIE VAN STAMME

Ons wil kyk of die Korannastamme genealogies of om ander redes in groepe saamgebring kan word. Dit is 'n moeilike opdrag. Niemand het tot hiertoe nog 'n "stamboom" met sy vertakkings van hulle opgestel nie. Wel word aanvaar dat daar 'n familieskap bestaan het. Die saamhorigheid van party stamme spreek onder meer duidelik uit die name, en bowendien is daar legendes oor afstamming wat dit bevestig, soos die wat Ryt Taaibos Massou vertel het. Ons kom straks weer by hom en verwys nou net voorlopig na sy verhaal.

Ryt wys op 'n verband tussen twee heelhede, Kaaps en Koranna. Hulle is verbonde en tog diskreet. Die Koranna is hom bewus van die onderskeidende, die eiesoortige. As stam vorm hy verskillende teenstellings waarvan ons 'n paar noem. Hy staan teenoor Swart volkere, by name die Tswanas en die Sotho's, teen wie hy by tye 'n bloedige stryd gevoer het. Selfs nog feller was sy stryd teen die Sangroepe: in verslae van sendelinge word vertel van 'n onversoenlike haat wedersyds. Hy het ook 'n eie plek ingeneem teenoor ander Khoekhoense seksies soos die Namakwas, Griekwas, Skiereilandse en ander kombinasies; met die Griekwas was die onderlinge verhouding oor die algemeen goed en was daar meestal vreedsame naasbestaan en dikwels deurmekaarwonery, en waar daar aanraking met die Namakwas op grensposte was, was daar betreklik min gewelddadighede waarvan die geskiedenis vertel. Ons kan sê dat die volk 'n Koranna-bewustheid geopenbaar het. Hulle het hulleself as 'n aparte heelheid beskou. Daar moes dus tog met verloop van tyd 'n aktiewe nasionale gevoel ontwikkel het wat hulle onderling saamgebind het.

Die gevoel was nogtans nie sterk nie. Een faktor wat dit motiverend kon voed, het ontbreek: 'n besielende leiersfiguur wat die stamme aan hom kon heg. Die gevolg was stamme wat soos los potentaatjies opgetree het, ook teen mekaar in plaas van saam met mekaar. As Stow, Maingard en Engelbrecht die geskiedenis van die Korannas wil beskryf, word dit by hulle (net soos by Theal en die toonaangewende historici) die geskiedenisse van die energiekste stamme soos die Taaibosse, die Linkse, die Katse, die Springbokke, die Towenaars en ander minderes. Dit is die kwade dade wat die aandag getrek het en die gevolge daarvan.

By tye ontstaan in 'n omgewing 'n toestand van onrus wat dikwels daartoe gelei het dat stamme splits en rondtrek, soms geweldige afstande wegtrek. Dit het al gebeur voordat die Korannas in die skemerlig van die geskiedenis verskyn het. "The Korana seem to have found distance the least of the obstacles which they had to overcome" (Engelbrecht 1936: xii).

Hoe ook al, toe die Korannas in die skemering van die geskiedenis opgemerk word, was die treklus reeds vaardig. Omstandighede het meegebring dat daar veel dwarstrekkery was, dat verdeeldheid ontstaan het, dat groepe versplinter het en met ander hergroepeer het, en dat daar ook gevalle van bloedmenging met ander nie-Koranna-groepe plaasgevind het. Dink aan die Katse. Hulle het die ouer mense in die Middelveld agtergelaat en by die Voortrek aangesluit. In dié proses het hulle baie Boesmanbloed bygekry, en wat die Boesmans betref, het daar twee groepe ontstaan: die *Kx?au-tama-//?ãis* en die */Gumtena,* laasgenoemde die bekende *Bitterbosse* wat later meestal as Korannas beskou is: die lid *-tama-* in die naam van die eersgenoemde groep beteken "nie", want hulle was "nie Bitterbosse nie." Sonder om verder op die wisselvallige toestande in te gaan, probeer ons aandui dat toe die Korannas op trek was, het daar vir die buitestaander groot verwarring geheers wat die verbintenis tussen die stamme betref. In 'n breër verband noem Maingard 1932: 113 dit 'n "welter of confusion".

En tog wil ons, hoe tentatief ook al, kyk of ons nie ter wille van oorsigtelikhied ten minste 'n mate van samehorigheid by die Korannastamme kan rekonstrueer nie. So 'n samehorigheid kan veronderstel word. Ook die talle legendes lei ons daartoe. In die artikel **KORANNAS** is daar 'n aantal uitsprake dat die volk afstam van 'n hoofman Kora, en vir ons doel hier is veral sprekend wat byvoorbeeld Ryt Taaibos Massou in 1869 in sy getuienis voor die Bloemhof-kommissie afgelê het. Ryt (c. 1769 — 1878) is beskou as die kenner van die geskiedenis van die Korannas: hy was die voorlaaste kaptein van die Taaibosse op Mamusa (Schweizer-Reneke) en was 'n grysaard van ongeveer 100 jaar toe hy gesê het

(in die vertaling van Maingard) "Korana and the Hottentots are *the children of one father ...*" (ons kursivering). "Hottentots" wil hier sê "die outydse Khoekhoen rondom die Kaap", Ryt het gesê dat die "Hottentotte" die oudste broer was, en toe "broer Kora" se volgelinge weggetrek het van die Kaap, het "Ouboet" sy bes gedoen om hulle te laat terugkeer.

Waar geskrewe dokumente ontbreek, is die belangstellende aangewys op ander middele, byvoorbeeld op oorlewerings. Sulke oorlewerings is inderdaad opgeteken soos dit van ou Korannas gehoor is, maar vrae oor hulle herkoms is eers betreklik laat gestel. Wikar, Gordon, Lichtenstein en Burchell vertel ons niks hieroor nie, hoewel hulle met Korannastamme kennis gemaak het, en na hulle was daar ander soos die Albrechts, Campbell, Schmelen ens. Eers teen 1850 word die vraag pertinent gestel. Dit is veral Maingard 1932 en Engelbrecht 1936 wat sulke oorlewerings versamel en krities beredeneer het en ook self inligting hieroor ingesamel het waaruit hulle belangrike konklusies getrek het. Meer as 'n halfeeu voor hulle het Stow sy materiaal persklaar gehad ("Preface" gedateer 1880), hoewel dit eers in 1905 in druk verskyn het, en Stow het baie ywerig die vroeë geskiedenis van die Korannas nagevors en ou mense oor hulle voorgeskiedenis uitgevra. Die oorlewerings wat Stow, Maingard en Engelbrecht deur navraag verkry het toe hulle veldwerk onder die Taaibosse, Linkse, Springbokke, Towenaars, Bitterbosse en ander gedoen het, het hulle getoets aan wat byvoorbeeld Arbousset & Daumas, Backhouse, Wuras, Meyfahrt, Kallenberg e.a. verneem het van die ou mense met wie hulle gesels het, of wat meegedeel is deur persone soos Ryt Taaibos Massou of sy seun en opvolger.

Die drie genoemde navorsers het geprobeer om die talle teenstrydighede en afwykings met mekaar te versoen. So was daar probleme om die trekrigtings reg te begryp. Enkeles was van oortuiging dat die Korannas van êrens uit die noorde suidwaarts getrek het. Knudsen het die hoofman Kora vereenselwig met 'n nakomeling Gera van Benjamin en geglo dat die Here aan hom geopenbaar het dat ook ander Khoekhoense stamme die verlore stam uit Israel was. Benjamin Kats het vas geglo dat die Korannas oor die "water" gekom het. Die besliste meerderheid het egter die tradisie aanvaar wat gesê het dat die Korannas vroeër aan die Kaap gewoon het en toe noordwaarts getrek het.

Ons gaan hieronder die bevindings van elkeen van die drie genoemde navorsers in hulle eie woorde saamvat voor ons 'n klassifikasie gaan waag.

1. Stow 1905 sê oor die "Koranas at the Cape: all the traditions of this tribe unhesitatingly affirm that their forefathers were at one time settled in the present Cape district, and that they took their title from a chief named 'Kora ...' Vergelyk ook bl. 275 en 277 aldaar.

2. Maingard 1932: 114 se opsomming lui: "One definite conclusion emerges from a review of this mass of conflicting evidence ... the essential identity of the tribes [Maingard praat oor die samehang van die "Cape Hottentots" en Korannas as oorspronklik één stam en dat die Namas veel vroeër van hulle afgeskei het] cannot be a matter of doubt and there exists between these two groups ["Cape" en Korannas] a closer relationship than between either of them and the Nama".

3. Engelbrecht 1936: 25 besluit: "In summarizing the evidence of the early history of the Korana, the one clear inference we can make is that their forefathers had in early times been in the Cape Peninsula ... It can be safely assumed that they reached the Orange River at various points and that ... the general route along the river then led from west to east". Dan volg 'n baie belangrike voetnoot wat ons *in extenso* wil aanhaal:

"All this evidence points to the fact that there were two large divisions: (i) that of the Right Hand, or the Great Korana, to which must therefore also be reckoned the Right Hand tribe of Bethany; (ii) the Left Hand division with the Links tribe. This view also receives full support from the evidence put forward in 1875 by Klaas Jagers; he stated that 'Massoo Taaibosch who now lives at Mamusa is now the chief of the centre or right-hand Korannas.' He added that the left-hand Korana live along the Vaal. As the above conclusions assumed definite form only at the time of going to the press, the author regrets that he has not been able to apply them in these pages with a view to classifying the different Kora tribes and units more adequately.

"A similar view, evidently inspired by the Kora chief Jan Kaptein or Jan Taaibosch, appears in *Papers relative to the Wesleyan Missions and to the State of Heathen Countries* (No. LXIX., Sept. 1837). Therein appear the following statements: 'Jan Taaibosch ..... prided himself in no small degree that he could with tolerable correctness trace the line of his ancestors to that remote period when they held possession of the country about Cape Town .... Through various causes, some of the progenitors of the Hottentot and the Corana tribes retired from the sea-shore into the more inward parts, till they came to the banks of the Great Orange River; here, owing to some disturbances, a division took place, and one part took the route up the Orange River with one as their captain whose name was Cara (sic!), from whom all the various clans of this tribe were subsequently denominated Coranas, and from whom Jan Kaptein was not a very distant descendant. From the Orange River they moved farther into the interior, until they fixed themselves on the banks of what is called the Hart River."

Nog later som Engelbrecht 1937: 12 dit in sy rede oor *Die wordings- en verwordingsgeskiedenis van die Korannas* skerper só op: "... die getuienis [van Ryt Taaibos] ontvang nog verdere steun van 'n aansienlike aantal proefpersone [dit is mense deur hom gedurende sy veldwerk ondervra] van verskillende stamme by wie ons [dit is hyself] om inligting aangeklop het: *eenstemmig word deur hulle verklaar dat die Korannavolk in vergange tye in die Kaap verblyf gehad het* ..." (Ons kursivering).

Ons moet ploeg met die kalwers wat ons het. As ons bly by wat die Korannas self sê, dan is die algemene konsensus dat hulle op 'n tyd aan die Kaap gewoon het. Dit is deur die genoemde navorsers vasgestel wat nie net die getuienis van ander in aanmerking geneem het nie, maar wat self doelgerig onder die Korannas hieroor navraag gedoen het, wyd navraag gedoen het, en daarin soms met groot agterdog bejeën is. Vir die perspektief moet dit gesê word. "On many such occasions they feigned profound ignorance and obliviousness" vanweë die agterdog waarmee hulle soms die navrae beskou het, sê Stow in sy "Preface" p. x (uitgawe 1905).

In ons aanhalings uit die drie se eindbevindings val daar telkens die sekerheid aangaande hulle konklusies op. Stow sê die oorlewerings "affirm unhesitatingly" dat die Korannas aan die Kaap was, Maingard het "one definite conclusion," naamlik dat daar 'n noue verband tussen die Korannas en die Kaapse seksie was, en Engelbrecht het 'n "clear inference" kon maak dat die voorvaders "in the Cape Peninsula" was, trouens, deur ondervraging is vasgestel dat die Korannas "eenstemmig" was dat die stamvolk "in vergange tye in die Kaap" gewoon het. Stow dramatiseer dit met die moontlikheid dat Van Riebeeck in feite presies met die Korannas aan die Kaap handel gedryf het.

Ons gaan met hierdie hipotese werk.

Ons onderskei vir die oorsigtelikheid dan drie periodes: I. Aan die Kaap; II. Suid van die Oranjerivier; III. Aan en noord van die Oranjerivier.

I. Die Korannas aan die Kaap

Die ontdekking van die menslike ras aan die Kaap was toevallig. Dit was die gevolg van die maritieme handel met die Ooste. Op 3 Februarie 1488 het Dias anker gewerp in wat vandag as Mosselbaai bekend staan, en sedertdien het daar toenemend aanraking met die inboorlinge gekom, 'n aanraking wat eers met die landing van Van Riebeeck, meer as anderhalwe eeu na Dias, intiem geword het. Die algemene naam vir hierdie ras het uit die vokale taktaanduiding by die danslied ontwikkel en eindelik genormaliseer geraak as *Hottentot.* Daar-

binne het met verloop van tyd en deur omstandighede noukeuriger kennis van onderskeie groepname gebruiklik geword. Riglyne in dié verband is vir die begin in hoofstuk 2 aangedui, alwaar. *Koranna* was nie een van dié name nie, altans nie in dié vorm nie. En tog was hulle in Van Riebeeck se tyd volgens die tradisie van die Korannas wél daar.

Daar moes dit dan nog onder ander name gewees het. So 'n moontlike verband is reeds vermoed met die *Gorachoukwa* (bynaam *Tabakdiewe*), onder meer op grond van die lid *Gora-* wat in klank ooreenkoms het met *Kora*, volgens eenstemmige opvatting die naam van die kaptein van wie die Korannas hulle volksnaam gekry het. *Gorachoukwa* word algemeen gesien as die "mense (*-kwa*) van die werf (*//gâu-*, in Koranna *//xau-*) van kaptein *Gora*". Anders uitgedruk: in Van Riebeeck se tyd was die Korannas ("die volgelinge van Kora") nog bekend as die *Gorachoukwas* ("die werfgenote van Chora") . *Korannas* is dan 'n na-Kaapse vorm van die Kaapse naam.

Vir sover dit houdbaar is, het dit dan beteken dat die "Korannas" teen 1662 'n sterk stam was. Aan Wagenaar het Van Riebeeck vertel dat hulle net aan weerbare manne 600-700 in die veld kon stoot, en dit nadat hulle 'n jaar lank in oorlog met die Kasteel was. Hulle was op een na die sterkste stam, en hulle was "wel 6 mael soo rijck van bestiael als de bovenstaende ... [naamlik die Kaapmans]". Dit was dus geen jong of swak stammetjie nie, en Kora (of Chora) was nie hulle eerste hoofman nie: hulle het wel voorheen 'n ander eie stamnaam as *Chorachoukwas* gehad.

Daar was selfs 'n naam wat nog beter met *Korannas* ooreengestem het. Dit was 'n militêre vertakking van die Cochokwas of Saldanhars, naamlik die **GORONAS.** En ons kan ook 'n verband tussen hulle en die Korannas lê. Die verband is dat hulle blykbaar almal Groot Korannas was en as sodanig nabye familie van mekaar moes gewees het.

Engelbrecht 1936: 3 soek ook na verbande en sê onder meer: "... the writer foresees no difficulty in assuming that they [die *Gorachoukwas*] were Great Korana ... At least two informants in Griqualand West, namely Willem Blou and Andries Bitterbos, were inclined to consider the ≠*Oxoqua* or Smalwange to be Great Korana". *Smalwange* is die letterlike verafrikaansing van ≠*Oxokwas*, en ≠*Oxokwas* is in die dialek van die Namas die uitspraak van die ou Kaapse stam die *Cochokwas*. Dus: Die Gorachoukwas en die Cochokwas (en dus vanself die Goronas) behoort aan die Groot Korannas. In die volgende periode sal die Korannas wat dan nie meer aan die Kaap verblyf het nie, in twee splits, die een gelei deur die Taaibosse wat die direkte afstammelinge van Kora is en die stam van die Groot Korannas sal uitmaak. Daaroor later.

Vir sover die bostaande gevolgtrekking op Engelbrecht en sy informante steun, verlang die eerlikheid om te sê dat Engelbrecht sy stellings met groot versigtigheid geformuleer het, telkens met 'n slag of twee om die arm. Ons bou met daardie waarskuwing voort op die grondslag wat met hulle hulp en ons eie gegewens en insigte gelê is.

Vir sover houdbaar is *Groot Korannas* 'n term wat minstens die Gorachoukwas en die Cochokwas van ouds insluit. Dan is dit 'n besondere vertakking. Die Gorachoukwas (Tabakdiewe) was die tweede grootste Khoekhoense stam rondom die Kasteel, en die Cochokwas wat nou saam met hulle geklassifiseer word, die heel grootste. In sy *Memorie* aan Wagenaar verstrek Van Riebeeck 1662: 31-33 net vir vier stamme syfers, en vir die Cochokwas beraam hy hulle weermag "te samen al eenige duijsent mannen sterk", en hulle gebied "beslaende ende betreckende meest het lant in 't midden tegen ons over, onder 't Africase geberchte van omtrent de baij Fals beginnende, tot heel nae de Saldanhabaij ..." Hierdie twee vertakkinge van die "(Groot) Korannas" (om hulle hier hulle latere naam te gee) het dus 'n taamlik uitgebreide gebied bestryk, van Saldanhabaai af, weerskante van die Groot Bergrivier, tot aan en net noord van die Hottentots-Hollandsberge.

Ons het die naam "(Groot) Korannas" hierbo plaasvervangend gebruik en tussen aanhalingstekens geplaas, hoewel die naam in hierdie vorm nog nie bestaan het nie, sover ons weet. So gespel en so gebruik gaan ons dit weer doen waar dit in hierdie oorsig as "kortpad" nuttig kan wees.

Naas "Groot Korannas" was daar ook die sogenaamde "Klein Korannas". As "Klein Korannas" identifiseer ons die *Goringhaikwas,* daarin ook gesteun deur Maingard 1932: 111 en Engelbrecht 1936: 5. Maingard se argument is onses insiens oortuigend en word ook deur Engelbrecht gebruik wat dit so stel: "It was in 1778 or 1779 that H. Wikar discovered a tribe called the *Kouringais* or Hooge Kraal on the Orange River, approximately at the later Kheis. He calls the *Kouringais* the first of the Little Korana ..." Terloops, dit is opmerklik dat die terminus *Klein Korannas* nie in Koranna of Nama teëgekom is nie. *Kai Koranna* kry ons wel, byvoorbeeld by Wikar, maar geen *Kari Koranna* [*≠Khari !(K)Orana*] nie.

Die **GORINGHAIKWAS** was die inlandse naam vir die stam wat Van Riebeeck die *Kaapmans* genoem het, vir hulle daar bo-op Tafelberg en die Skiereiland, ongeveer met 300 weerbare "coppen", onder Gogosoa, die ou, vet en swaarlywige hoofman. Hulle krale het hoog gelê, hulle kon afkyk op "twee oseane", en die ander "Korannas" het vir hulle ook aangedui as die *Goringhaikwas,* die "manne (*-kwas*) in die krale (hier: *//âi-* of *//ãi-*) wat hoog (*!uri*)

geleë is''. Dié naam het hulle behou toe hulle van die ou bergtuiste af weggetrek het na die noorde waar hulle ongeveer 'n groot eeu later deur Wikar weer raakgeloop is in die laagliggende vlaktewêreld in die omgewing van Kheis [2822 CC]. Hulle naam is deur Wikar in 1779 opgeteken as *Kouringais*, die ou *Gori(ng)-* nou geskryf as *Kouri(ng)-*, die ou *-hai-* as *-ai-*, en in die plek van *-kwa(s)* vir die ml. mv. staan nou die vr. ekv. *-s* wat ook 'n funksie as merker van kollektiwiteit het. *Hoog* is in Nama *!uri*, waarmee Nama hom apart stel van byvoorbeeld Kaaps (met *Gori(ng)-*) en ook die ''Koranna'' van later (met Kouri(ng)-). Nama develariseer die gutturaal, Kaaps en Koranna behou dit, soms as frikatief, soms as eksplosief. Vergelyk Nienaber 1963: 309 s.v. **Hoogte.** Taalkundig staan Kaaps en Koranna hier saam, teen Nama, soos Maingard met taalmateriaal reeds aangetoon het, en in hierdie geval het ons ook 'n historiese verband.

Die groepname *Goringhaikwas* (Kaapmans) en *Goringhaikonas* (Strandlopers) is dieselfde behalwe wat die slotdeel betref: in die eerste geval is daar die uitgang *-kwa(s)* wat vir die mv. normaal is, en in die tweede geval is die slotkomponent *-konas*, met die betekenis van ''kinders'', naamlik van die *Goringhai-* (vir: ''Hoëkraal'') . ''Die Kaapmans se kinders'' maak dit onomasties baie moontlik om te vermoed dat as die Kaapmans ''Klein Korannas'' is, die seksie ''Kinders van die Kaapmans'' ook ''Klein Korannas'' mag wees. Ons hou hiermee rekening.

Samevattend gee dit ons dan 'n klassifikasie. Van Riebeeck het veral met vier stamme te doene gehad, die vier naamlik langs die strand, op Tafelberg en die Skiereiland as geheel, en die Gorachoukwas en Cochokwas. Die laasgenoemde twee is identifiseerbaar, meen ons, met ''Groot Korannas'', die eersgenoemde twee met die ''Klein Korannas''. Ons laat voorlopig in die bespreking subgroepe weg, soos die *Goronas*, die *Odikwas*, die *Gonnemans* (*Goenjemans*), die *Charigurikwas* ens. Hulle kry skematies 'n plek.

Ruweg stem die lokalisasie wat volgens die tradisie vir die woonplek van die voorvaders van die Korannas gegee is, goed ooreen met wat ons vasgestel het. Stow plaas hulle ''in the present Cape districts'', Engelbrecht ''in the Cape Peninsula'', Jan Taaibos ''in the country about Cape Town'', ens.

Om hierdie Kaapse fase nou af te sluit: Die geskiedenis moet nog vir ons die oorsake vir die eksodus van die ''Korannas'' uit hulle tuisland op en rondom Tafelberg indringend beskryf. Dit sal interessant wees om hulle dryfvere te leer ken, as dit moontlik mag wees, en die roetes te volg op pad na 'n nuwe Kanaän. Feit is dat hulle getrek het. In ons poging om uit te vind wie hulle was, kom dit ons voor dat ons met heelwat vertroue kan sê dat Stow dit nie ver mis

gehad het nie. Indien hy gelyk gehad het, dan het Van Riebeeck nog voor daar Korannas was, met "Korannas" handel gedryf, hy én die skepelinge voor hom wat in Tafelbaai voet aan wal gesit het, insluitende die Protugese. Moet ons nie aan "eeue" dink nie? Van Riebeeck 1662: 32 verklaar aan Wagenaar dat die Kaapmans of Goringhaikwas was "de gene die dit Caepse lant *van alle eeuwen pretenderen haer eijgen te wesen* ..." (ons kursivering). Of hulle 'n begrip gehad het van wat "eeue" beteken of nie, maak nie saak nie, Van Riebeeck het goed verstaan dat die Kaapmans, definitief deur ons via Wikar geïdentifiseer as "Klein Korannas", te kenne wou gee dat hulle al baie geslagte lank hier woonagtig was.

II. Die Korannas suid van die Oranjerivier

Ons aandag bly nog steeds toegespits op die name vir die Korannas.

Ons aanvaar dat die genoemde kontingent stamme getrek het. Dié eksodus het onder mekaar chaos geskep. Vir eers was daar die splitsing tussen diegene wat agtergebly het en hulle wat getrek het. Die tuisblyers rondom Tafelberg het (wel om verskillende redes) die "vleespotte van Egipte" verkies. Daarvoor het hulle 'n prys betaal: daar was winsposte en verliesposte, en aanpassings is gemaak. Hulle het "aan die Kaap" 'n nuwe gemeenskap opgebou, en uit hulle korpus was daar later ook trekke noordwaarts, byvoorbeeld die trekke van die Oorlamme wat sterk vereuropees was, baie met Afrikaans as taal en belyders van die Christelike geloof, en met geweer en kruit, met hoed, broek en hemp. Hulle het in baie opsigte 'n skerp teenstelling met die Eerste Trekkers gevorm. Die stambewustheid het verdwyn, die stamname het ondergegaan in algemene name soos *Hottentotte,* nie meer primêr in die sin van Khoekhoen nie, maar in teenstelling met byvoorbeeld die Slawe, die Swartes, die Blankes en subgroepe.

Die Eerste Trekkers het nie as 'n geordende groep vir hulle 'n Kanaän gaan soek nie. Dit was los trekke, en hulle het, soos hulle tradisies dit ook stel, verskillende roetes gevolg. Dit weet ons onder andere uit die ondersoeke en ondervragings wat Stow onder hulle gedoen het, veral gedurende 1874. Lees hierby veral die artikel **COGMANS** oor die Cochokwas se eksodus.

Ons belangstelling op die oomblik is die afdeling wat hulle met verloop van tyd dieper landwaarts in hergroepeer het as *Korannas.* Hoekom hulle dit nodig gevind het om die blykbaar eeue-oue tuisland te verlaat, weet ons nie dokumentêr nie, maar daar moes sterk dryfvere gewees het om hulle te laat besluit dat dit vir hulle elders beter is as aan die Kaap, en dat die aanwesigheid van die Hollanders daar iets mee te doen gehad het, kan ons aanneem. Dit was dan ook presies die Gorachoukwas en die Goringhaikwas (Tabakdiewe en Kaapmans) wat

die eerste Hottentotse oorlog ontketen en toe ook gevoer het. Hulle was die aktiewe "nasionaliste" teen die aktiewe kolonisasie wat die Hollanders deur die vestiging van die Vryburgerskap begin voer het. Dié oorlog het in Mei 1659 uitgebreek (in die reënseisoen wat die skietgewere ondoeltreffend gemaak het) en het 'n jaar geduur. Die Gorachoukwas is die kraal- of werfgenote van *Gora*, variërend gespel as *Choro, Cara* ens., en hy word deur sommige gesien as dieselfde *Kora* na wie die Korannas van later genoem is.

Dit sal seker nie ver van die waarheid wees nie om te vermoed dat die Gorachoukwas een van die vroeë trekke uit die Kaap was, en ook dat die Kaapmans se trek deur hulle in tyd en koers beïnvloed sou gewees het. Volgens Stow se informante was daar 'n gebied in die binneland waar daar 'n saamtrekking van groepe was. "These traditions prove also that they did not arrive there [in or near the present Division of Victoria West] in a body, but ... they joined their new settlement one after the other ... until they became at length a formidable people ... It was the main stem of their tribe which settled here, originally called the Great Koranas, from which all the off-shoots or clans were derived" (Stow 1905: 275). Hierdie siening kry ons by die meeste geskiedkundiges van Theal af.

Ons herhaal: dit was nie die enigste sentrum nie, maar dit was wel die vernaamste kern. Hier het hulle seker bykans 'n klein eeu gestaan. Wat hulle gewen het, was tyd om hulle te konsolideer as Korannas, en om in taal en gewoontes Khoekhoens te bly, om hulle op voorvaderlike wyse ongemolesteer te handhaaf. In 'n sin het hulle uit die chaos te voorskyn gekom as 'n "nuwe volk", met 'n "nuwe eenheidsnaam" in 'n "nuwe land", altans so het dit gelyk. Wie hulle hoofman was (ons neem aan daar was so 'n sentrale leier) word nie gesê nie, miskien 'n Taaibos, maar in verband met ons tema vertel Stow 1905: 275 iets opvallends: "Here [dit is in "the present Division of Victoria West"] they remained for some two or three generations, slowly moving about from place to place, dividing and subdividing, until they formed about thirty distinct septs [verstaan: "clans" of sibbes], distinguished by different appellations indicative of some peculiarity of their dress or mode of subsistence". Dit is veral die getal "thirty" wat ons tref, en die woord "septs", Theal 1964: 4/387 noem hulle soms "bands".

Verskeie redes word genoem hoekom daar teen 1750 'n nuwe trekgees van die mense besit neem. Eintlik is dit 'n saak wat deur die geskiedkundige opgeklaar moet word. Party redes sal suiwer ekonomies wees soos 'n groeiende behoefte aan weiding (groter kuddes, droogtes, sprinkaanplae), en daar kom van die suide af ook al meer druk van intrekkende veeboere, en dies meer, maar die ergste is dat onenigheid, twis, hebsug en sulke kragte versplintering in die hand werk.

Die drang is noordwaarts tot aan, en dan oor die Oranjerivier, daarlanges weswaarts waar met die Namakwas kontak gemaak word, en ooswaarts waar die Vaal-, Harts- en ander riviere die trekkendes lok, maar waar ook die Boesmans, die Tswanas en die Sotho's keerwalle word.

III. Die Korannas langs en noord van die Oranjerivier

Daar was verskillende Korannatrekke, maar dan nie in die sin van georganiseerde trekke nie: 'n groot deel van 'n stam het aan die trek gegaan terwyl ander van hulle nie meegedoen het nie.

Wat genoem kan word 'n "Voortrek" het bestaan uit Katse en Towenaars. Stow sê die Katse was 'n vertakking van die Towenaars. Hulle was so tussen 1750 en 1775 aan die beweeg. Die Katse self is 'n gesplete stam met die Katte as die ander helfte. Maar ons bespreek dit nie hier nie, dit word naamkundig onder die afsonderlike artikels aangedui.

Dan volg die "Hooftrek", waarby veral die Linkse en die Taaibosse betrokke was, ook hulle is afdelings van die Groot Korannas. Hulle bewegings kan vir 'n tyd nogal goed gevolg word, van Wikar en Gordon, Truter, Lichtenstein en andere af, maar dit is die taak van die historikus eerder as van die etnonimikus.

Dit is klaarblyklik onprakties om die Natrekke te wil onderskei in die onsekerheid daaroor. Theal 1964 (herdruk):4/387) mag gelyk hê om byvoorbeeld "the Tall ones" en "the Rats" as Natrekkers te beskou, maar sekerlik nie wat die "Scorpions" en "Narrow cheeks" en party ander betref nie. Hier is hy sonder twyfel verward.

Waar dit geldig was, was die oppergesag in die Taaibosse gevestig gewees, die direkte nakomelinge van Kora na wie die "volk" ten slotte vernoem is. Die stamme het oor 'n groot gebied uitgesprei geraak. Hulle het hulle veral fluviaal gevestig, langs die Oranjerivier tot by die samevloeiing van die Harts- en Vaalriviere, ooswaarts langs die Riet- en Modderriviere, met sytakke, en langs ander strome opwaarts in die Vrystaat, om in die Vrystaat in voeling te kom met die Sotho's, net soos die Linkse, Taaibosse, Springbokke, Katte en ander ook met die Tswanastamme eweneens in (gewoonlik bloedige) aanraking was. Mens kan selfs sê dat die mesopotamiese en Vrystaatse gebiede Korannaland was. Dit het noordwaarts gestrek tot verby Mamusa (Schweizer-Reneke), en ooswaarts tot aan die huidige Lesotho. Die belangrikste stamme was die genoemdes, soos Linkse, Taaibosse, Katse, Springbokke, Katte, Towenaars, Regshande en andere. Maingard 1932: 102 het 'n interessante kaartjie oor die "Migrations of the Korana",

heelwat vereenvoudig en net ten opsigte van die algemene trekrigtings aan die begin.

Hoeveelheid Korannastamme

Ons het nou na drie groepe Korannastamme gekyk, telkens vlugtig: die Kaapse, die Cis-Gariepse en die Trans-Gariepse. In die vroeg-Kaapse tyd was Van Riebeeck ons vraagbaak. Toe het die naam "Korannas" o.w. nog nie dokumentêr verskyn nie. Van die stamme wat in die *Daghregister* en in die tyd tot Simon van der Stel voorgekom het, is daar sewe name wat ons voorlopig geïdentifiseer het as inskakelbaar by "Korannas". In die middelste tydperk het *Koranna* dokumentasiepeil bereik en het die draers van die naam 'n besef van volksbewussyn ontwikkel, ten spyte van baie splintergroepe, elkeen met 'n eie naam. Ons leer al meer en meer van sulke stamname ken.

'n Belangrike skakel vorm Wikar wat 'n jaar lank (1778-79) onder die Oranjerivierse Khoekhoen deurgebring het en ook die Korannas leer ken het. Hy noem hulle onder andere "Korakkoa (waar ik onder gezworven hebbe)", waar *-koa* sy weergawe van *-kwa* (ml. mv.) is, die voorkeurvorm onder die Namakwas bo die *-na* (pl. comm. + *-a*) wat die Korannas vir hulle naam verkies. Wikar onderskei bepaaldelik die "Klein" en die "Groot Korannas" as twee groepe, dit wil sê hy verdeel die Korannas in twee groot divisies, en Wikar se getuienis dra besondere gewig. Toe twee stamme rusie gehad het, het die *Kouringais* ("Hoëvolk", vir Van Riebeeck se "Kaapmans") gedreig om die hulp in te roep "van de Kay Korakkoa, of Groot dito" (Wikar 1935: 170). 'n Ander stam, die *Husingais* (of: "Spinnekopvolk") , was op hulle beurt "quaade vriende" met dieselfde *Kouringais* ("Hoëvolk") , "*alhoewel dat deeze 2 een volk namentlijk de kleine Korakkoa uytmaaken* ..." (ald. 170) (ons kursivering).

Dit is 'n heel belangrike uitspraak vir ons. Die *Kouringais* is tog sonder veel twyfel dieselfde volk as die *Goringhaikwas* of "Kaapmans" (letterlik die "Hoëkraal-mense") wat ons uit Van Riebeeck se tyd op Tafelberg onder die vet kaptein Gogosoa geken het, en hier sê Wikar byna 120 jaar later dat hy hulle hier aan die Oranjerivier by Kheis (naby Groblershoop, dist. Hay) aangetref het, en dat hulle *Klein Korannas* is, in teenstelling met die *Groot Korannas,* en meer, die stammetjie het op een of ander manier twee geword, of beter, hulle en die Spinnekoppe is nou één "volk". Die "Hoë Tafelbergers" aan die see het dus 'n lang ent gereis na die lae vlakteland aan die Oranjerivier.

Wikar noem nog ander stamme, een daarvan is die bekende *Cochokwas* (bynaam "Saldanhars") wat nou by hom voorkom as *Aukokoa,* onder invloed van Namasprekers gedevelariseer en dus sonder die *C-* (*K-*) van Kaaps en Koranna

as anlaut, en twee ander wat nuut is, die *Namnykoa* (''Karosdraers'') en die *Kaukoa* (''Snijersvolk'') . Wikar klassifiseer hulle as *Eynicquoas/Eunikkoa,* 'n term wat onvas is vir ''Rivier-'' of ''Eilandbewoners''. Van hulle weet ons dat die *Aukokoa* (of: *Cochokwas,* letterlik ''Smalwange'') wel Groot Korannas is. By Wikar het ons dan sewe name van Korannastamme langs die Oranjerivier (in Afrikaanse ekwivalente): *Groot* en *Klein Korannas, Hoëkraalvolk, Smalwange, Spinnekopvolk, Snyersvolk, Karosdraers.* As ons die naam van die *Tabakdiewe* vereenselwig met *Kora-na,* dit wil se *Koranna* aanvaar as 'n latere (en verkorte) vorm van die ou Kaapse naam van *Gora-(chou)-na,* dan is vier van Wikar se name reeds gedokumenteer by Van Riebeeck, naamlik *Gorachoukwas* (vir: (*Groot* en *Klein) Koranna*), *Cochokwas* en *Goringhaikwas.*

In dieselfde jaar noem Gordon Khoekhoense stamname, onder andere ook langs die Oranjerivier, en onder hulle die name van Korannastamme. Teenoor Wikar se sewe noem hy 14, en dan het sy opgawes die groot voordeel dat hy hulle op sy uitstekende kaart situeer. Behalwe die name by Wikar kry ons (vir die Korannas) nog by: die *Camagaqua* (''Hartebeesvolk'') , die *Hoekingeis* (''Skerpioenvolk'') , die *Namcam Eys* (''Syvolk'') , die *Nukais* (''Swartvolk'') , die *Groote Toenequa Eys* (''Katse'') , die *Arebe Eys* (''Linkse x Linkshande'') en die *Tauquas* (''Hartsrivierse'') . Behalwe die laasgenoemde word hulle deur Maingard (1964: 57 e.v.), ook op 'n kaartjie aangedui.

Van nou af word die Korannas al meer en meer ''ontdek'', ook van staatsweë, soos geblyk het met die sending van Truter, Somerville, Borcherds na die Tswanas (1901-2), die tog van Lichtenstein in 1804, die ontdekkingsreis van Burchell 1911-2 ens., en veral vanweë die sendelinge se aandag beginnende by die Albrechts 1806, verder Schmelen 1814, Campbell 1813, Backhouse 1844, en intensief bepaaldelik onder die Berlynse sendelinge beginnende by Wuras op Bethany 1834, en aangevul met reisberigte soos van Wallmann, Wangemann, Fritsch en baie ander.

Met die oog op ons tema om 'n oorsig van die Korannastamme te kry, maak ons 'n keuse daaruit. Die Albrechts 1806-1813 gee in hulle lys 11 name van Korannastamme, daaronder nuwe name (in Afrikaans) soos *Regshande, Katte, Springbokke,* en ''*Zeekoeneemers*''. Geen klassifikasie nie. Campbell het sy lys, soos later blyk, eintlik van Schmelen gekry. Nuut by hom is vyf, volgens sy vertaling is hulle: *Stabbers, Little Spotted, Letter book, Wizards* en *Quiver trees.* Geen klassifikasie nie. Besonder gesaghebbend is die lys van Wuras 1848: 32. Hy het in 1836 by Bethany (sy voorkeurspelling vir die stasie aan die Rietrivier) aangekom. Die Korannataal het hy aangeleer, grammaties beskryf en 'n woordelys saamgestel. Sedert 1841 het hy daarin gepreek. Toe die Korannas in groot

getalle van Bethany weggetrek het, het hy hulle op hulle swerftogte 'n tydlank gevolg en bedien, en twee ander stasies aangelê. Hy het taal en volk baie goed geken. In 1848, na 'n bediening van 12 jaar, het hy 'n lys van die stamme saamgestel, en 17 gekry, beginnende met sy eie groepie, die Regshande van Goliath, en as tweede die Towenaars onder Jacobus Müller, op 'n keer aan Modderrivier, later op Hebron. Hierdie twee is vertakkings van die "Swartvolk". Dit is al klassifikasie wat ons by Wuras aantref. Die ander word in 'n los verband genoem, selfs die "Kei Koranna, die grossen Koranna auf der Wesleyanischen Station Meremesi" [dit is Mirametsu] staan alleen. Nuwe name by Wuras is *Dausei-eis* ("Eselvolk"), *Kumtee-eis* ("Kruievolk", naamlik die "Bitterbossie") en die *Amsa kua* ("Schäber oder Gerber"). Wuras sê uitdruklik dat "jeder einzelne [Stamm] seinen besonderen Namen und Häuptling hat", maar hy noem slegs by 4 uit die 17 stamme die kapteinsnaam ook. By elkeen dui hy, soms duidelik, maar gewoonlik vaag, selfs onbruikbaar vaag, die situasie aan, byvoorbeeld met "weit unten am Orangefluss" (dit is die benedeloop van die Oranje), of "zerstreut unter den Griquas". Ruweg stem dit goed ooreen met wat ons reeds weet.

Wuras se name en informasie is deur Wallmann 1858 en Wangemann 1872 oorgeneem, opvallend sonder erkenning aan Wuras.

Schroeder 1872 doen pessimisties verslag oor die toestand onder die Korannas. Hy soek nie 'n volledige lys van al die stamme soos Wuras voor hom en Stow en Engelbrecht na hom gedoen het nie, hy praat net oor die 7 gewone stamme. Stow doen naarstig navraag en neem alles wat hy kan opspoor en vind 22. Theal het Stow se werk geken en in sy geskiedenis daarvan gebruik gemaak, plus ook wat hy uit dokumente en eie navraag te wete gekom het. Sy *Langes, Rotte* en *Opregtes* kan nie meer geïdentifiseer word nie, vergelyk die bevinding van Engelbrecht 1936: 27.

Oor Stow, Engelbrecht en Maingard is die nodige oor klassifikasies in hoofsaak gesê, maar ons wil eers weer die aandag op 'n mededeling van Engelbrecht 1936: 25 voetnoot vestig. Terwyl hy die proewe van sy hoofwerk oor die Korannas gelees het, het hy 'n nuwe insig oor die klassifikasie gekry en hy betreur dit dat dit nou te laat is om dit nog toe te pas. Wat is dié ontdekking? In sy eie woorde lui dit: "All this evidence points to the fact that there were two large divisions: (i) that of the Right Hand, or the Great Korana, to which must therefore also be reckoned the Right Hand tribe of Bethany; (ii) the Left Hand division with the Links tribe. This view also receives full support from the evidence put forward in 1875 by Klaas Jagers; he stated that 'Massoo Taaibosch who now lives at Mamusa is now the chief of the centre or right-hand Korannas'. He added that the left-hand Korana live along the Vaal ..." Vir sover dié siening 'n af-

wyking is, bly dit tog vreemd dat Engelbrecht 1937 dit nie dáár uitgewerk het of elders daarop teruggekom het nie. Ons neem aan dat hy verbande tussen die Linkse, die Regshande en ander vertakkings wou gelê het wat nou los staan, byvoorbeeld dat hy 'n posisionele verbondenheid in die trekrigtings en veral vestigings gesien het wat dalk op genealogiese verbande teruggevoer kon geword het. Die kern is blykbaar 'n nuwe tweedeling, enersyds die ou "Groot Korannas" word vervang deur "Regshande", en daarteenoor staan die "Linkshande": die Linkshande is egter nie Klein Korannas nie en daarmee verval sy eie indeling in Klein en Groot, en ook 'n genealogiese indeling ten gunste van posisie en rang, na dit lyk.

SKEMATIESE VOORSTELLING

Die Familie van Korannastamme

A. Eerste Fase (aan die Kaap).

"Kaap" beteken hier: (i). Die hele Skiereiland van Mouillepunt tot Kaappunt; (ii). Die Kaapse Vlakte tot aan die Hottentots-Hollandberge; (iii). Die gebied noord daarvan langs die hele ripuariese en aangrensende streek van die Groot Bergrivier tot by sy uitmonding. "Eerste Fase" beteken hier: Van die tyd af toe hierdie stamme hulle in die onbestemde verlede hier gevestig het tot hulle uit hierdie gebied begin padgee het, ruweg na die einde van die Tweede Hottentot-oorlog, sê teen 1680. *Gorachoukwa* was 'n gevestigde naam, *Koranna* was in hierdie vorm nog nie gedokumenteer nie: daarom word dit hier tussen aanhalingstekens geplaas. Kora self is waarskynlik reeds oorlede toe Van Riebeeck hier geland het.

"KORANNAS"

Klein

- Goringhaikwas
- Goringhaikonas

Groot

- Gorachoukwas
- Cochokwas
  - Goronas
  - Odikwas
  - Goenjemans
- Gurikwas
  - Charigurikwas
  - Grigurikwas

B. Tweede Fase (op pad na die Oranjerivier).

"Tweede Fase" beteken hier die tydvak wat lê tussen die vertrek uit die "Kaap" en die aankoms by die Oranjerivier. Dit verskil van groep tot groep en kan moeilik afgebaken word; vir 'n hipotese ten opsigte van die Korannas kan gedink word aan 1680 tot 1775. Die begindatum is arbitrêr. Veel vroeër is al gedink aan wegtrek. Wagenaar (BKD II 1973: 270) vertel byvoorbeeld onder datum 6 Julie 1666 dat Cuijper "Wist te verhalen" hoe Goringhaikwas en Gorachoukwas deur die Cochokwas opgerui word om "heel verre van ons [die Hollanders] wegh in een ander lant te vertrecken en noijt weder bij ons te comen ..." In hierdie tydvak het waarskynlik twee kragte gewerk, aan die een kant die hergroepering en konsolidasie (insluitende die opkoms van die naam *Korannas*), en ten tweede die versplintering, soos die splitsing van die *Katse* en *Katte*, van die *Springbokke* in *Klein* en *Groot*, van die *Links-* en *Regshande*. By alles kom die element van verbastering soos met die Boesmans en die opkoms van die *Gumtena* of "Bitterbosse", of met die Swartes soos gebeur het met die *Geissikwas* of "Tweelingvolk". Mens kan dit miskien die inkubasietydvak noem. Dit lyk vir ons sinvol om die saak van klassifikasie eers in die volgende afdeling weer te bekyk en dit hier te laat by wat oor die trekroetes na die Oranjerivier reeds gesê is, waarby dit dan kan aansluit.

C. Derde Fase (die Trans-Gariepse tydvak)

Die noordwaartse trekke van die Korannastamme het hulle aan die Oranjerivier gebring. Hoe uitgestrek die gebied was, weet ons vir die eeuwending betreklik noukeurig uit die berigte van Wikar en Gordon, en veral uit die vir sy tyd uitstekende kaart wat Gordon gemaak het. Dit is vir ons 'n buitengewoon belangrike geskenk. Ons vind die stamme van die eilande bokant die Augrabies af, verby die Hartbeesrivier op na Upington en suidwaarts af tot by Prieska, en met toenemender digtheid daarvandaan af na die samevloeiing van die Vaal- en hoërop die Hartsriviere. Uit die geskiedenis van later is ons so ruweg ingelig oor die verspreiding verder ooswaarts en noordwaarts.

Nogtans gee die lokalisering van die stamme by Wikar en Gordon 'n valse beeld. Ons weet waar 'n stam in 1779 was, maar nie waar dit 'n 10 jaar later sal wees nie. Die Korannas was 'n ongedurige volk wat deur 'n rustelose trekgees beheers was. Aan vaste grense het hy hom nie gehou nie: die trekpad was sy woning, die oop veld sy vaderland. Adam Kok II gee aan die Berlynse sendelinge 30 000 morge oop veld aan die Rietrivier in eiendom: onder leiding van Wuras word die sendingpos Bethany met 'n waardige kerk, geboue en met goeie weivelde 'n plek wat die besoekende Vrystaatse presidente geïmponeer het, maar

die Regshande laat dit eenvoudig vaar en trek; Wuras trek agterna en stig nog twee sendingstasies, een aan die Modderrivier en in dieselfde jaar 1847 'n ander aan die Vaalrivier (Hebron), maar die wrokkige Korannas kies telkens weer die oop trekpad. Die sterkste stam wat sieletal betref, die Springbokke, laat eers Ou Pniel en toe Nuwe Pniel in die steek, en by Saron en elders gaan dit nie anders nie. A. Smith 1834 in 1975: 128 verneem van sy bejaarde gids dat die Kharemankies in 1792 oos van Pella was, daarna was hulle "to the north of the Vaal River", en ten slotte tref Smith hulle aan by Taba'Nchu. Vandag hier, more daar! Dit lei tot 'n etnonimiese fragmentasie. Wikar onderskei 7 stamme, Gordon 14, die Albrechts 11 (1 was nie Koranna nie), Campbell 13, Wuras 17, Stow "some thirty septs" maar hy noem net 22, Theal noem by naam die bekendes naas onbekendes en voeg daaraan toe "and many more"! Engelbrecht noem 33 verskillende name en daarenbowe nog 25 as "subdivisions of or offshoots from".

Oor die gemak waarmee groepe gevorm word, vertel Solomon 1855: 15 uit eie waarneming die volgende: "They are broken up into a great number of sections ... having but little cohesion among themselves, and still developing the same tendency to break up and separate to a really ludicrous extent ... the veriest trifle produces a separation ... The individual ... if he should be in the humour for self-exaltation will set up as chief himself ..."

Die soms erg uiteenlopende berekeninge by verskillende segsliede oor dieselfde aangeleentheid stel die probleem van klassifikasie as moeilik voor. Volgens die algemene tradisie was daar aan die begin net een stamhoof, toe kom die tye van splitsings, en hoewel daar een lyn was wat as die senior lid in status gebly het, het die stammetjie en subgroepe vermenigvuldig. Die maklikste was natuurlik om hulle in 'n bondel en deurmekaar te noem, soos die broers Albrecht en Campbell vroeër gedoen het. Ook maklik, en in feite natuurlik, was wat Wikar, Gordon, Somerville en Truter, Burchell, Thompson en ander gedoen het, naamlik om die plek te gee waar die opeenvolgende stamme aangetref was op die tyd van besoek. As die stamme meer hokvas was en nie so rondgetrek het nie, kon mens wel 'n genealogiese verband gesoek het. 'n Derde groeperingsmanier was om die geskiedenis te volg, soos Theal en Stow gedoen het, veral Stow wat "veldwerk" onderneem het, nie net onder die Korannas self nie, maar ook deur Blankes te raadpleeg. In die geval van Stow het hy veral by C.S. Orpen van Smithfield gaan lig soek. Stow se groepering is volgens belangrikheid sowel as afstamming. Die eerste tien is die "nearest branches of the main stem", t.w. die Towenaars as nommer 1, die ander volgens "rank"; die volgende 12 (hy noem altesaam 22) "are probably more distant, as the connecting link has not been preserved". Stow klassifiseer die stamme dus volgens

hulle historiese belangrikheid en genealogies, met terme soos "rank" vir die eerste, en "branches" en "links" vir die genealogie.

'n Belangrike nuwe aspek word vir Koranna ingevoer deur Th. Hahn, maar veral deur Engelbrecht en Maingard. Dit is die linguistiese. Engelbrecht het meer gebruik daarvan gemaak as wie ook al, in sy geskiedkundige gedeelte het hy dit soms sentraal gemaak en op plekke goeie insigte gegee. Sy hantering daarvan het, en tereg, soms verset uitgelok, byvoorbeeld wanneer hy die *woord* in plaas van die *naam* ontgin het (elkeen het immers sy eie vlak) of te ver gegaan het. In sy *Berigt* (VRV 15 1935: 150) praat Wikar in 'n sin oor "deeze naties". Dit is onduidelik wie "deeze naties" is, en die oorskrywer wys vir Wikar daarop wat 'n verheldering onder 'n N.B. as voetnoot laat gee waarin die bedoelde nasies genoem word, naamlik *Eyniquas, Corarquas en Gyzioquas,* die name hier in die spelling van die kopiis. Wikar self spel die laaste naam (wat "Tweelingvolk" beteken, volgens sammige 'n mengras van Tswanas en Namas) só: *Gyzikoa/Gyziquoas.* Die kopiïs se *Gyzioquas* (let op die posisie van die *-o-* voor die *-q-*) is gewoonweg 'n wanspelling van Wikar se *Gyzikoa,* met die *-o-* na die *-k-* van *-koa* vir *-kwa,* net soos *Corarquas* die kopiïs se foutiewe weergawe is van Wikar se *Korakoa* vir *Korakwa,* gewoner: *Koran(n)a.* Ons haal Engelbrecht nou aan: "These people [die *Gyzik-o-a* of Tweelingvolk] are not to be confused with the Gyzioqua (i.e. */Geisiokwa*) who, together with the Cyniequas [vir: Eyniequas] and Corarquas, are stated by Wikar to have been pure Bantu. The name Gyzioqua literally means people (*-kwa*) without (*-o-*) the twin (*/gesi*) i.e. not composed of two separate elements, in other words, unmixed". Fantasties, sou mens miskien kon sê, deurdat die misplaaste *-o-* nou verkeerdelik geïnterpreteer word as 'n presiese ontkenning van wat Wikar werklik beweer het, en die Korannas word nou 'n "pure Bantu" -volk, eintlik 'n nuwe en nog onontdekte Swart volk!

Bostaande moet nie beskou word as 'n aanval op Engelbrecht nie: dit is nie. Wel moet daarin gesien word hoe hierdie navorser die *woord* probeer bevra om meer helderheid te verkry, hier *in casu* stamname. As hy die Korannastamme naamkundig bespreek, is hy soms weer aan die wik en weeg. Dit word byvoorbeeld uiters moeilik om te verstaan wat hy met die onderskeiding tussen "High Standing People" en "High (Standing) Tribe" wil bereik. "Staan" is in Nama *mâ,* ook in Koranna en Griekwa (Nienaber 1963: 466-7), en "hoog" is in Koranna *!guri-//kuri* (Nienaber 1963: 309 vir die oudste optekeninge, ook in Nama). "High Standing People" is *Khuremankies,* daardie *mâ* ontbreek in *Choringhaikwas,* die "Hoëkraalvolk". Vertalings in Afrikaans is onder andere "Hoogstaanders", "Hoogtes", "Hoogneemers", "Bovenlanders", en in Engels kom nog by "Proud People", in Duits "Hochmutig" ens.

Engelbrecht ontwar die knope nie, trouens, soms neem die verwarring toe, vergelyk byvoorbeeld 1936: 4 die sinsnedes: "This vagueness is shown by certain details supplied by informants of the present time. Benjamin Kats did not get beyond explaining that the Hoogstaanders and the Katse were 'one', while Andries Bitterbos was of the opinion that 'all real Korana' have the designation *!Uri-ka-mâ* or *!Uri-ka-mâ-Khoena* (i.e. Hoogstaanders) applied to them ...", en in dié sin gaan dit voort om 'n bredie van die stamme te maak. Andries Bitterbos sê hulle "are in a sense Hoogstaanders, for, although they were originally Bushmen, they have become impregnated with blood from the Kats tribe..."

Engelbrecht 1936: 7 stel ten slotte as goed houdbaar voor: "The inference to be drawn from these various data is that the term *!Uri-ka-mâ* applied alike to people who were Great and Little Korana, possibly owing to a one-time ancestor *!Uri*, while in the more specific sense there was also the High Tribe (*!Uri-//?êis, !Urin-//?êis* or *!Uri-ma-//?êis*) who were Little Korana. It was also universally agreed that the High Tribe was a very large one, but that it was almost completely wiped out by a smallpox epidemic ..."

Ons verstaan Engelbrecht so: Van Riebeeck se Kaapmans, die Goringhaikwas of "Hoëkraalvolk", byna tot nulpunt uitgedun deur pokkies, het die Oranjerivier bereik. Daar het Roos & Marais in 1762 vir hulle aangetref, nou genoem die *Korikambes* (met *-kam-* in die naam, *kam* is hier dan vir "staan") : die "Hoogstaande volk". In 1779 ('n 17 jaar later) tref Wikar die Kouringais daarlanges aan. *Kouringais* is gewoon 'n wisselspelling van die ou Kaapse *Choringaikwas*. So gebeur dit dan dat een en dieselfde volk hier aan die Oranje twee name het, *Kouringais* of "Hoërkraalvolk", en *Korinkambes* of "Hoogstaande volk". Maar nou ontdek Lichtenstein by die samevloeiing van die Vaal en die Harts in 1804, 'n 25 jaar later, 'n sterk en oorheersende groep aan, die *Khuremankies* of "Hoogstanders". Wat nou? — vra Engelbrecht. Is dié twee één of twee? Sy poging om 'n aanneemlike verklaring te bewerkstellig, staan hierbo te lees. Let op hoe *Urikama* sowel *Groot* as *Klein Korannas* dek. Wat ons betref, ons is nie oortuig nie, trouens, ons betwyfel die oplossing.

Gelet op die vaaghede, onsekerhede en selfs teenstrydighede mag mens daaraan twyfel of 'n genealogiese klassifikasie onderneem kan word. Nuwe inligting kan ons van die Korannas self nie meer verkry nie. Daar is wel nog Korannas, maar hulle is totaal ontstam en praat Afrikaans. So het die skrywer in Feb. 1984 in Boshof 'n onderhoud met die hoogbejaarde "Ou Fiela (Maerman)" gevoer. Sy kon nog 'n paar dosyn los Korannawoorde gee, maar oor die stamname was sy

heeltemal konfuus. Engelbrecht 1936: 4 gee enkele voorbeelde van die "vagueness".

Ons moet dus gebruik maak van wat reeds ingesamel is.

As riglyne kies ons onder andere die volgende: (i). Ons aanvaar 'n verdeling in *Klein* en *Groot Korannas.* Nie alleen is so 'n vertakking patroonmatig nie, vir Korannas is dit ook dokumentêr vasgestel, byvoorbeeld reeds by Wikar. (ii). Vir die groepering in *Klein Korannas* aanvaar ons 'n genealogiese verband tussen stamme met die gemeenskaplike element "Hoog", 'n verband wat direk aansluit by die Kaapse groepe wat daar in *A* onder "*Klein Korannas*" vermeld staan, soos die *Goringhaikwas.* Dit sluit die *Khuremankies* ("Hoogstaanders") in, en volgens wat Lichtenstein oor hulle stand en getalle vertel, maak hulle insluiting van die Klein Korannas 'n groot stam met 'n uitgestrekte gebied. (iii). Die *Groot Korannas* is diegene wat 'n afstammingslyn van *!Kora* en sy seun *Eikomo* het, byvoorbeeld soos die Taaibosse en die Towenaars. (iv). Dié stamme wat ons nie met 'n redelike mate van sekerheid of waarskynlikheid onder (ii) en (iii) kan inpas nie, groepeer ons onder "Ander". (v). Ons streef geensins na volledigheid nie, maar slegs na 'n gerieflike oorsigtelikheid wat die hoofstamme betref. Die name van "off-shoots" (Engelbrecht) is heel selde ingesluit. (vi). Vir nadere besonderhede moet die betrokke artikels geraadpleeg word. Dit geld veral wat die wisselname en -spellings betref: hulle word nie in die Skematiese Voorstelling opgeneem nie.

Vir die inskrywing het ons die volgende stelsel toegepas: ons neem 'n vroeë optekening van die betrokke naam, gewoonlik soos deur Wuras 1848 gespel, want ons beskou syne nog as die betroubaarste vroeë lys; dit word gevolg deur die standaard spelling van die naam in Koranna soos deur Engelbrecht en Maingard beoefen is, soms volgens die ortografie in Nama daarby; dan word die betekenis gegee, wat meestal die vertaling daarvan in Afrikaans is, of indien dit beter van pas is, dan die toenaam.

SKEMATIESE VOORSTELLING (verv.)

C. *Derde Fase:* Dit dek die tydvak wat B insluit en op A volg

KORANNAS (die "volk")

I: KLEIN KORANNAS **II: GROOT KORANNAS** **III: ANDER**

I. **KLEIN KORANNAS**

a. Kouringais: !Khuri-//(x)?êis (Kor.), !Uri-//áis/ (Nama). Hoëkraal, Hoëvolk, Hoogneemers, High Tribe/People, Hoogtens ens.

b. Husingais: !Nûisi-//(x)?êis (Kor.), Spinnekopvolk, 'n tak van I a.

c. Korikambes: !Khurikamabis, waarnaas !Khurikamâkhoena (Kor.; in Nama sonder die *K(h)-*). Hoogstanders.

d. Khuremankies: !Khuri-mâ(n)-//(x)//?êis (Koranna). Hoogstaande volk/stam/kraal.

II **GROOT KORANNAS, KAI !KORANA** (in Na. **KÁI !ORANA**)

Vooraf 'n waarskuwing: Die terme vloei soms ineen. *Koranna* self het meer as een toepassing. Dit kan so iets wees as "Korannavolk" en is in teenstelling met Griekwa, Namakwa, kolonis, Bantoe. Dit kan ook die naam van een van die stamme van die Korannas wees, 'n onderafdeling van homself. Hierdie onderafdeling kan self splits in byvoorbeeld *Klein* en *Groot*. Die onderafdeling "Groot Korannas" kan groter wees as die oorkoepelende Korannavolk, omdat sy kaptein as die wettige nakomeling van die stamstigter Kora die status het van stamhoof oor almal. Nog 'n voorbeeld. Teenoor mekaar staan die Regs- en die Linkshande. Maar die Regshande is saam met die Towenaars die takke van die Nu-eis (*≠Nu-//?êis*) of "Swartvolk" waarvan die Linkshande blykbaar nié 'n lid is nie! Daar is baie kruisings wat die gepoogde inskakeling van stamme in die skema bemoeilik. Twee van ons grootste moeilikhede is die volgende: (i) Die wisselende patrone: toestande teen 1840 is heeltemal anders as in byvoorbeeld 1860. Dink aan die deurmekaarkloppery met die rol wat Jan Bloem (vader en seun) gespeel het, of die wanorde wat Skeel Kobus veroorsaak het. (ii). Die mededelings wat mekaar weerspreek het.

a. Nu-eis: ≠Nu-//?êis (Kor.); Swartvolk (Wuras).
   aa. Am cakua: Kx?am-/khakwa (Kor.); Regshande. Toenaam: Goliaths.
   ab. Keicha eis: !Geixa-//?êis (Kor.); Towenaars, met subgroepe soos die Buffelboute, Slaparms en (die lastige) Witvoete.

b. ('n Vertakking van die Nu-eis): Arei cakua: //?Are-/khakwa (Kor.); Linkerkantse, Linkerhandse, Linkse.
   Karamankies: //K?aremân-//?êis (Kor.); Linksstaanders, Linkse, met heelwat subgroepe en persoonsname soos Links, Adams en Kraal.

c. Kei Koranna: Kei !Korana (Kor.), Kai !Orana (Nama); Groot Koranna. Toenaam: Taaibosse.

ca. Hu-ei-eis: /Hu-kx?ei-//?êis (Kor.); Skerpioenvolk.
cb. Chau-ei-kua: !Xau-kx?ei-kwa (Kor.); Seekoeie (aan die Modder- en Vaalriviere).
cc. O cho kua: ≠(K)Oxokwa (Kor.); Nou- of Smalwange (vergelyk in A by Cochokwas van Van Riebeeck).
cd. /?Aba-//?êis (Kor.); Rooimense.

[Engelbrecht noem in sy lys nog 4 subgroepe, p. 41.]

d. Kungtei-eis: //Kûte-//?êis (Kor.); Springbokke (*Groot* en *Klein*).
e. Hoang kua: /Hôakwa (Kor.); Katse. Ook /Hôa-//?êis (Engelbrecht). ee Kumtee-eis: /Gumte-//?êis (Kor.); Bitterbosse.
f. Hoena: /Hôana (Kor.); Katte (onder Klaas Lukas).
g. Namn eina: ≠Nam-//?êina (Kor.); Karosvolk.
ga Amsa kua: !Amsakwa (Kor.); "Preparers of skins", "skawers" (wat die vel van vliese skoon skaaf), looiers (en breiers).
gb Kau kua: !Aokwa (Kor.); Snyers, "Tailors".

III ANDER

Dit betrek name van stamme oor wie ons genealogies nog te min weet om hulle skematies in te pas, soos oor die *Dausei-eis* of "Esel-Volk" van Barend Barends, of hulle is nie geïdentifiseer nie. Dit het geen praktiese nut om hulle hier te katalogiseer nie.

* * *

KORIKAMBES

Roos en Marais 1762 in RZA II 1916: "Het Land [Namakwaland] soo verre het selve van ons is doorreijsd geworden (werd) wel door...Namacquas bewoond, onder deselve (werden) de volgende onderscheijdene Soorten gevonden, als: [hulle noem die stamme, daarvan die vierde:] 4. De Korikambes, dewelke hunl: naamsoorspronk van een haarer voorouderen ontleend hebbende, eygentlijk maar een groot geslagt koomen uyt te maken; deese woonen aen de Rivier de Cham,..."

Gordon 1779 ms 4/21 "Okeis is de regte naam. Syn die sogenaamde melkdrinkers. Blyven een jaar in de hut, dog [gaan?/komen?] ook uit om sterk te worden. Korikambies is de bynaam. Dese hieten ook de Kei of grote Namacquas omdat sy sterker als de caminoeckwas zyn".

Moritz 1915:181 [gee die verhaal in sy Duitse vertaling daarvan, en by "Cham Rivier" het hy 'n voetnoot soos volg:] "Der Chamob, Seitenfluss des Fischflusses".

Engelbrecht 1936:8 ''The Hoogstanders are mentioned as early as 1762 by Roos and Marais, who speak of them as the *Korikambes* (i.e. *!Uri-ka-mâ* with the stuff, masc. sing. *-b(i))*. They were then on a river named Cham and these travellers also say that this people take their name from one of their ancestors, and that in reality they form but one large clan or *geslagt*''.

Mandelbrote 1944:312 [by sy Engelse vertaling van Mentzel wat Roos en Marais se verslag in sy Duitse boek 1787 parafraseer; by *Korikambis* het hy 'n voetnoot:] ''*Korikambis:* The *!Uri-gamabe(n)* or People of the white cattle, N. *!Uri* (white, also blank, without) *gammeb* (bullock). The tribe is not identical with the Kharo-!oun, Karangoijers of Roos and Marais Report)''.

Roos en Marais het 'n besonder opdrag van Ryk Tulbagh ontvang, hulle twee is ''gelast geworden, een exact berigt te geven...in 't byzonder, nopens de Namacquas, als wel voornaamentlijk van zeekere natie Birinas...'' Tulbagh se belangstelling was deur Coetsé as verslag van sy reis in 1760 na Groot Namakwaland sterk geprikkel, veral oor die gerugte wat Coetsé oor die Damrokwas verneem het. 'n Goed-uitgeruste tog is in 1761 gestuur om onder leiding van Hop en landmeter Brink noukeurige verkenningswerk te doen, en bowendien het twee lede van die geselskap, Tielman Roos en Pieter Marais, 'n persoonlike opdrag gekry om na die stamme daar navraag te doen. Hulle het na hulle terugkeer in 1762 hulle verslag ingedien. Die kern daarvan is dat hulle oningelig oor die Damrokwas gebly het, wel iets kon meedeel oor die Birinas ('n swart negergroep, die Tswanas), en heelwat oor die Namakwas, met name die Groot Namakwas.

Hulle het die volgende stamme volgens naam kon onderskei, almal Groot Namakwas: 1. die Comeincquas, 2. die Tradiamacquas, 3. die Cabonas, 4. die Korikambes, 5. die Keinamacquas, en 6 (maar ongenommerd) die Eniquas. Hiervan kan ons afleidings maak. Die Korikambes (nr. 4) kan nie die *Gaminus* of ''Bondelswarts'' (nr. 1) wees nie, ook nie die Haboben of ''Veldskoendraers'' (nr. 3) of die *Einikwas* of ''Riviervolk'' (nr. 6) nie. *Keinamakwas* is 'n versamelnaam vir stamme en *Tradiamakwas* is klaarblyklik 'n bynaam. In ons poging om die Korikambes te identifiseer help dit nie veel nie, ons skakel enkele geïdentifiseerde stamme uit en moet die Korikambes dan onder die oorblywendes soek. Daarin word ons deur Gordon gehelp.

Soos uit die sitate blyk, het ons net twee ''bronne'', Roos en Marais uit 1762, en 17 jaar later, Gordon. Roos en Marais se die Korikambes is 'n Namakwastam wat (i) 'n groot geslag (of familie) is, (ii) genoem word na 'n voorouer, en (iii) aan die rivier Cham woon. Nr. (ii) hierbo is die ''verklaring'', 'n stamnaam afkomstig van 'n stamstigter. Die ''Cham'' verklaar Ed. Moritz as die Chamob

wat Roos en Marais in 'n ander verband spel as "Gammarivier" (RZA 1916:41) en ook die "Gammorivier" (aldaar 44). Die naam beteken "Leeurivier", die Chamob loop suidelik van Keetmanshoop op 2717 BA in die Visrivier. Onder die mededeling oor die "Keinamacquas" wat aan die Visrivier self geleë is, word vertel dat die Korikambes 'n buurvolk van hulle, nl. die Groot Namakwas is, "5 a 6 dag Reysens verder".

Gordon het op 'n los bladsy by die vierde reis opmerkings gekrabbel oor "namen der grote namacquas cralen": dit is nie maklik om altyd uit te maak wat daar bymekaar behoort nie, maar ons hoop die aanhaling is korrek weergegee wat die verwysing na die "Ogeis" (of "Grootdodes") betref. Gordon het die verslag van Roos en Marais geken. Van Gordon leer ons: (i) *Korikambies* (by Gordon *-bies*) is 'n bynaam, (ii) hulle heet ook Keinamakwas (d.i. Groot Namakwas), "hulle" synde die Korikambies [of Ogeis (//Ogeis)]. Die Korikambies is blykbaar 'n ondergroep van die Groot Namakwas.

Al die ander wat na hierdie stam-, of as mens wil, na hierdie geslags- of clannaam verwys het, het dit gedoen n.a.v. die twee gesiteerde bronne. Sover ons weet, het net Engelbrecht en Mandelbrote 'n "verklaring" gewaag, en dan veral steunende op wat die eerste komponent oproep, nl. *Kori-*, Mandelbrote denkende aan *!uri* (met hoogtoon) vir "wit", Engelbrecht aan *!guri* (middeltoon) vir "hoog" (soos by Kroenlein vir huidige Nama, s.v.).

Ons kan Engelbrecht se verklaring direk uitskakel. Taalkundig het hy goeie reg vir dié verklaring gehad: *Korikambes/bies* klop redelik goed met bv. *Kurrikamma* (Wangemann) wat "Hoogstaanders" beteken, vgl. **KHUREMANKIES** vir die beredenering daar. Maar die Hoogstaanders was Korannas, indertyd by Kheis, die Korikambes was Groot Namakwas, indertyd aan die Chamob- of Leeurivier. Etnografies en geografies is daar probleme wat ontkennend in die weg staan om die twee groepe as dieselfde te beskou.

Mandelbrote sê nie hoe hy by sy verklaring uitkom nie. Blykbaar het hy hom daarin laat lei deur klankassosiatiewe oorwegings. Hy gee nie blyke dat hy Engelbrecht se proewe geken het nie, en dit is denkbaar dat sy verklaring eie vinding is. Hy sê trouens spesifiek (aldaar xiv): "For the footnotes, save where a specific source is given, the editor is solely responsible". Nou is dit so dat 'n stam sy naam van sy veebesit kan kry. So skryf Alexander 1838:2(226) bv. "This water place was called Kuma Kams, or the water of the beast tribe..." Kumakams is vandag nog die naam van 'n plaas waar Alexander se fontein toentertyd was (op 2517 CA), maar aan 'n "Beast Tribe" het ons geen verdere herinneringe nie, ook nie aan die bynaam "Korikambes" nie: dit is blykbaar net so dood as die "Grootdodes" [waarvan dit die bynaam was].

Ons meen die verklaring is onregstreeks deur Gordon gegee. *Korikambes* is 'n bynaam wat aan 'n vertakking van die Groot Namakwas, aan die Kai-//Khaun gegee is, nl. aan die vertakking van die Ogeis of Groot-Dodes. Hulle was die sogenaamde "Melkdrinkers". As die oorlewering korrek is dat die Groot-Dodes se een bynaam van *Korikambes* van "een harer voorouderen" gekom het, dan sal dit patroonmatig wees, maar dit kan ook wees dat die betrokke stam aandag getrek het deurdat hy die status verwerf het met die besit van 'n melkdrinker.

Ons meen ons kan dit taalkundig waar maak, maar wys eers op wat 'n "melkdrinker" is en hoe hy "gemaak" word, want dan hoef ons nie oor die toepassing van die woorde verder te redeneer nie, nl. om *//khôuri* = "voll werden (Brüste, Euter etc.)", gelyk te stel aan die *Kori-* in *Korikambes,* en *//hâm* = "giessen, schenken, einschenken", gelyk te stel aan die lid *-kam-* van *Kori-kambes.* Die melkdrinker kry die vars melk "ingeskink", "ingedwing" ("ge-//ham") tot sy maag volgegiet is soos 'n koei se uier (bv. deur 'n geblaas in die vagina) "ge-//khôuri" is.

Omdat die proses om 'n "melkdrinker" te maak (vir die eer van sy stam) vir die begrip van die naam *Korikambeb* miskien onbekend is, haal ons ten besluite die beskrywing aan wat vir Wikar 1779 in VRV 15 1939:40/42 gegee is.

"De Hottentots wisten my te vertellen, dat de groote Namacquoas die zeer vee rijk zijn, haare staat en rijkdom vertoonen in een melkdrinker, die noemen ze op haare taal teyaap, voor zo een word een huys alleenig gemaakt en een kooy waarvan hy niet mag opstaan, maar geduurig blyven leggen, zo lang als de navolgende cuur duurt, want voor hem worden de beste 8 koeyen vastgemaakt en gemolken, wiens melk hy en zijn oude oppasser of toovermeester dagelijks moet verteeren: hier mag geen hond of mens anders van genieten als zy 2, hy moet leggende de melk drinken, en in geen voorvallende geval opstaan maar zijn oppasser moet hem reynigen, en zoals hy maar wakker word moet hy weer drinken of hy't binnen houden kan of niet; dit duurt wel 3 à 4 maanden, ook wel langer, dan begint de melk ten laatsten in zijn lighaam te teeren, of hy houd nu de melk by zig, nu begint hy vet te worden en zyn boutvleys begint met barsies of rimpels te springen, zoals de buykvel van een jonge meyd, die zwanger gaat; als hy nu zo vet genoeg is, dan word er een schaap geslagt; en dan moet deeze teyaap of melkdrinker al de vet van 't schaap uytdrinken, dan staat hy eerst op, en nu is hy wanschapelyk van vettigheyd. Zo een teyaap trout nooyt, en volgens hare vertelling kan zo een Hott. magtig lang zonder kost uythouden, maar zijn geweezene oppasser die hy geduurende de cuur gehad heeft is ook niet mager."

Vir hierdie persoon wat net melk tot wanstaltigheid vier maande of langer moet drink, het die Namas die naam van *teyaap,* d.i. soos Nama *dei-* vir "melk",

en á vir "drink, suip" (vgl. Kroenlein). "Melkdrinker" is die letterlike vertaling. Aan die ander kant lyk dit nie of daar twyfel kan bestaan dat die Korikambies "melkdrinkers" is nie. Gordon sê dit duidelik genoeg, dit is die algemene reputasie wat hulle het, en daarby sê Gordon dat *Korikambies* 'n bynaam vir hulle is, klaarblyklik gegee op grond van die kultus om vir hulle statussimbole van ritueel-gevormde melkdrinkers te kweek.

Korikambies is verder 'n bynaam, en miskien daarom het dit 'n beperkte gebruik gehad, die algemeenste stamnaam was immers *//Ogeis* of "Groot-Dodes". Verbind ons hierdie bynaam *Korikambies* met die opsigtige persoon van 'n gekweekte melkdrinker, impotent, "wanschapelijk", oormatig vet, en eintlik nutteloos, maar as simbool van oorvloed en welvarendheid 'n vertoonstuk om op trots te wees en om ander mee jaloers te maak, nou met die woorde *//khôuri* en *//ham*, dan is die ooreenkoms darem so groot dat dit tog wel nie op toeval kan berus nie.

Korikambies lyk dan moeilik weerspreekbaar na 'n vertaling van "melkdrinker". 'n Jong man, moontlik denkende aan die eer of verering wat hom binne 'n klompie maande ten deel sal val, willig in om hom vir die stamtitel van *Korikamb* te laat afsonder en die prys te betaal deur daarvoor heerlike vars melk nag- en daglank te "*ham*" of te sluk en sy maag so styf te "*khôuri*", d.i. vol te hou. Hy mag drink terwyl hy lê en rus, alleen sy keel en sy maag mag nie rus nie.

Wat die verskil tussen 'n *teyaap* en 'n *korikamb* in betekenisvelde is, weet ons nie.

Hoewel nie regstreeks nie, is dit dan tog onregstreeks dat hierdie siening en verklaring deur 'n opmerking van Gordon tot ons gekom het. By hierdie artikel moet ook **OGEIS** geraadpleeg word.

KOUBEN kyk **KHAUBEN**

KOURINGAIS, -EIS kyk **GOURINGHAIKWAS**

KOUW [van Gordon] kyk **KHAUBEN**

KOUWIJKWA, KOWKAIS, CHAUEIKWA vir **[SEEKOEIE]**

Albrecht C & A 1806:99 "Zwischen hier und der Rietfontein...wohnen am Grossfluss folgende Heiden...deren Namen in der Hottentotten-und niederdeutschen Sprache lauten [as nr 10] T'Kouwijqua oder Zeekoeneemers".

Campbell 1813:282 "Names of the different Tribes of Corannas on the Great River [ook as nr 10] Zeekoe-dragers, Bearer of sea-cows".

Wallmann 1858:53 [Korannastamme] "...Flusspferde..."

Wangemann 1872:52 "Das Korannavolk zerfiel um die Mitte unseres Jahrhunderts...in 17 Stämme: [as nr 11] Chau-ei-kua, die Nilpferde, am Modder- und Vaalfluss..." [Letterlik oorgeneem van Wuras BMB 1848:35].

Stow 1905:295 [hy noem 22 "clans" onder die Korannas, daaronder as nrs 6 en 7:] "6. The 'Kow-'kais, 'Kow-'cu"ga, or the Zeekoes, i.e. the Hippopotami; 7. The Zee-koes dragers, the Bearers of Sea-cows or Hippopotami..."

Maingard 1932:162 "An official map of the Pniel-Hebron region...places, for the period 1849-1850...the 'Seekoes' or *!Kau//aina*...in the immediate vicinity of Pniel..."

Engelbrecht 1936:40-1 "The *!Xau-//?êis* or Seekoeie, another old offshoot [van die Groot of Kai-Koranna] ... are said to have derived the name from the following incident. There were two Taaibosch brothers whose wives could not agree, upon which the younger left to establish his own werf further along the river. Here he killed a hippopotamus and his residence thereafter came to be referred to as the *seekoei-werf.* Some of my informants first saw them when they were living about Riverton; today there are hardly any of them left. They were a party not only to Skeelkobus' raids, but even before that they were taking part in the marauding expeditions of the Bergenaars towards the east. In the middle of the 19th century some were to be found on the Vaal, others on the Modder River..."

Forbes 1965:107 "Far beyond here he [Gordon, op sy kaart] shows on the north bank of the Hey Garieb (Vaal R.) a group of huts marked Hottentotten Taubqua Hordes, who may possibly be [volgens voorlopige identifikasie deur Engelbrecht wat deur Forbes hieroor geraadpleeg is] the t'Kouwyqua or Zeekoeneemers of Albrecht..."

Ons het hier drie name in die Hollandse vorm, die *Seekoeinemers*, die *Seekoeidraers* en die *Seekoeie* (in Afrikaans weergegee), in Duits *Flusspferde* en *Nilpferde*, in Engels *Hippopotami* en *Sea-cows*, en in ander primêre bronne variante van dieselfde inlandse naam. Wat Hollandse vorme betref (ons gee dit vir die gerief in Afrikaans aan) het ons die grondwoord *Seekoei* as die normale, maar vroeër was dit 'n samestelling met *-nemers* (by die Albrechts) en *-draers* (Campbell, ook Stow wat dit klaarblyklik van Campbell met vertaling en al oorgeneem het). Stow misgis hom as hy die "Zeekoes" (nr. 6 by hom) en die "Zeekoes dragers" (sy nr. 7) as twee verskillende "clans" (sy woord) beskou. Nr. 6 berus klaarblyklik op eie navraag, sy segsliede kon hom ook die inlandse naam

gee (waarmee hy bietjie sukkel), maar nr. 7 het hy bepaald van Campbell gekry: onthou moet word dat dit hom te doen was om soveel stamname as moontlik bymekaar te maak: sy woorde is bl. 294: "...the following is the most extensive list which could be obtained from reliable sources...", en hy noem 22. Die Duitse bronne gee in hulle taal ook net die gewone naam vir "seekoei", en ook die Engelse bronne doen insgelyks, behalwe dan Campbell. Die verkorte vorm (in Afrikaans "seekoeie") was kennelik die gewone manier van benoeming. In eerste instansie is dit vertaal uit die Korannas se eie naam.

"Seekoei" is in Nama *!khao-*, in Kora *!chaush* (Wuras), !kaaus (Lichtenstein), *!xaus* (Meinhof, kyk vir vindplase Nienaber 1963:439). Volgens Kroenlein-Rust 1969:228 beteken dit die "snuiwer, wat snuiwend uit die water opstyg". In ons sitate hierbo is dit die eerste lid met *t'kouw-*, *chau-*, ()*Kow-*, *!Kau* en *!Xau* vir "seekoei". Die slotlid is *qua* of *kua*, die ml. mv., vir "mans/manne", of dit is 'n variant van Nama *//ãi-* vir "volk, stam", in Kora *//?ãi, met uitgang -s* (vr. ekv., ook vir collectivum) of *-na* (by Maingard, vir comm. pl. plus objeks-*a*).

Tussen die woord vir "seekoei" en die slotlid plus sy uitgang is daar by die Albrecht-broers 'n element *-ij-*, by Wangemann 'n *-ei-*, en by Stow se tweede opgawe 'n — *'cu-* wat op meer as een manier gedui kan word, almal onseker. Is die *-ij-* en *-ei-* 'n spelpoging vir *//ãi-* sodat die Albrechts se opgawe letterlik beteken "Seekoei-volk-manne"? Dan is die *-ijqua* gewoon toutologie.

Stow se *'Kow-'kais* is wel, gemoderniseer, *!Kau-//ãis* of "Seekoeivolk", maar sy *'Kow-'cu-ga*? Miskien vertaal dit inderdaad "Seekoei-draer-mans"? Bv. met *!gu* (dus met Stow se suigklap) vir "auf Schulter (tragen)", of *//gowe* vir "über Schulter gehängt"? Vir sover juis sal dit komies wees dat Stow nr. 7 se korrekte inlandse vorm onder 6 gee by die korrekte vorm vir 6.

Oor die verklaring van die naam het ons die "storie" wat Engelbrecht gehoor het. Dit mag versier wees maar kan ook 'n goeie basis hê. Die storie het punte van aansluiting by die name wat vertaal is as "draers/bearers (van seekoeie?)" of "nemers".

Behalwe dat ons weet dat seekoeie by riviere hou, en dat die Albrechts en Campbell bepaaldelik verwys na die Oranjerivier, weet ons niks sekers oor hulle eertydse houplek nie voordat Wangemann hulle aan die Vaal- en Modderriviere plaas en hulle later deur waarnemers uit die twintigste eeu as reeds verdwynende volk vaag gesitueer word. Oor hulle geskiedenis is daar by Engelbrecht enkele aanwysings. Engelbrecht se identifikasie van die Seekoeie as **TAUBKWA** is o.i. foutief, vgl. aanhaling by Forbes.

KOWKAIS kyk **KOUWIJKWA**

[KRAALSHOEKE]

Die Kraalshoeke is 'n ondergroepie, of in die woorde van Engelbrecht 1936:55-56 aan wie ons die gegewens ontleen, 'n "offshoot" van die Towenaars en Regshande van Bethany (suidelik van Bloemfontein en aan die Rietrivier) en omgewing. Khameb is die voorouer wat ook die Hollandse naam van Kraalshoek gedra het "from the fact that he made cattle-kraals of stone for the Europeans. Later he left Bethany and went to Tjibi at Barkly West, and thereafter to Pniel". Die Hollandse naam berus dus op 'n "beroep", klaarblyklik as naam, eintlik as toenaam, en is van resente datum.

KRIJEGOEKWA kyk **COCHOKWAS**

KUBEIKWA kyk **HOENGQUIKWA**

KUBUKWAS

Schrijver 1689 in RZA 1922:110-1 "...de Captn. selvs [nl. kapt. Hijkon van die Inkwas] lilde en beefde doen hij ons sag...sijn buurluijden verhaalden ons...: de Kubuquaas leggen 5 dagen reisens hier van daan, ande zee strand, bewoonen huijsjes van kleij gemaakt, besitten veel vee...leven somwijlen in groote vijandschap, en doen malkanderen groote schade en afbreuk, de streek daar dese Kubuquaas leggen wierd ons O.S.O. angewesen, met dese grensen...verders leggen nog drie naties an de zeestrand...geheeten Ganumqua, Namkunqua, en Gonaqua, van dewelke de Inquahase Hottentots de dagha ruijlen..."

Die Kubukwas woon vyf dagreise van die Inkwas af, oossuidoos, aan die see, waar hulle vir hulle 'n andersoortige huis bou as wat die Hottentotte het, die Kubukwas bou (soos die Xhosas byvoorbeeld) met klei, en (let wel) die Kubukwas het nog ander medestrandbewoners, die Gonakwas. Dit alles maak 'n optelsom: die Kubukwas moet 'n swart volk wees. Hulle lewe in vyandskap met o.a. die Inkwas. Die Kubukwas en die nie-Kubukwas berokken mekaar groot skade aan.

Uit die geskiedenis weet ons reeds ontwyfelbaar van die buurskap van die Gonakwas met die Xhosas. Dan is daar tog vingerwysings dat die Kubukwas van wie Schrijver by Hijkon verneem het, daar na die oostelike kant heen, Xhosas mag wees, Chobonas, soos baie reisigers en veeruilers die swart volke genoem het. Die name klop ook. Die *-qua* is die uitgang van die ml. mv. by *Kubu-*, die *-na* is die uitgang van die gemeenslagtige mv. by *Chobo-*, sodat dit deursigtig

is dat *Chobo* en *Kubu* wisseluitsprake vir dieselfde naam vir dieselfde volk moet wees. Vgl. **CHOBONAS.**

KURRIKAMMA kyk **KHUREMANKIES**

KUMTEE-EIS kyk **GUMTENA**

KUNGTEIEIS kyk **HOENGQUIKWA**

KURINGAIS kyk **GORINGHAIKWAS**

KURRI-EIS

Wikar 1779:164 "...(wy) kwamen in een mooye groote valley, waar de Kouringais of de Hooge kraal ley..."

Wangemann 1872:1/62 "Das Korannavolk zerfiel ... in 17 Stämme. [As voetnoot]: Es sind folgende: [dan die lys met nr 8:] *Kurri eis,* das hochmüthige Volk, in der Nähe von Pniel..." [Reeds by Wuras BMB 1848:35 van wie Wangemann dit woordeliks het].

Maingard 1932:111 "Now these *Kuringais* (Korana: !kuring //ais, the 'Hoogstander', to give them their latter-day Afrikaans name, the 'proud people') might well be equated with the *Gorinhaiqua*...or Capeman of the Dagverhaal..." Dieselfde by Maingard 1964:57 waar hy die name weergee soos by Gordon 1779 gevind, en Gordon se *Goeringquaeys* verklaar as "The hoogstanders or proud people".

Mossop 1935, annotasie by Wikar se "Kouringais" 1779:18 "Proud People or Kraal (Hoogstanders)"

Nou is dit so dat *!guri* (Nama) of *!kuri* (Koranna) kan beteken: "hoog" óf "hoogmoedig" (Kroenlein-Rust 1969:146), en met *-eis* daarby, in Nama *//âis,* in Koranna *//?eis,* betekenende "volk", dus: die "Hoogmoedige/Hoë Volk". Feit is dat hierdie eerste bestanddeel in die reël nie met "hoogmoedig" nie maar met "hoog" vertaal is, soos ook uit enkele Hollandse name blyk van die vroeër baie sterk stam, die *Khuremankies,* letterlik die "Hoogstaanders", en sy ondergroepe soos **HOOGSTENS, HOOGNEMERS,** en by Wikar hierbo **[HOOGEKRAAL (MENSE)]**, vgl. die verwysings. Die eerste by wie ons die vertaling met "hoogmoedig" raakgelees het, is Wuras, soos oorgeneem deur Wangemann. Maar Wangemann se lys van 17 Korannastamme is dié van Wallmann 1858, nou met toevoeging daartoe van die Korannaname benewens nog die ver-

talings, en Wallmann gee vir "Kurri-eis" net die naam in Duits aan, nl. as "die Hohen".

Nou moet 'n faktor van belang hier ingevoer word. Die Khuremankies of Hoogstaanders, die Hoogtens, die Hoognemers en Wikar se "Hooge kraal" of *Kouringais* was van toepassing op die Korannas van Kheis, op 2822 CC, suidoos van Upington en aan die Oranjerivier. Teen Wangemann se tyd byna 'n eeu na Wikar was daar groot verskuiwings. Die Khuremankies was toe aan die samevloeiing van die Oranje-en Vaalriviere, so ongeveer op 2923 BA (in die buurt van Douglas), terwyl die vertakking van die Khuremankies (Hoogstaanders), die Kurri-eis, toe nog heelwat verder noordooswaarts verhuis het, nl. na Pniel op 2824 CB, net suid van Barkly-Wes, of noordwes van Kimberley, soos Wangemann uitdruklik sê.

Die-groepie is al van die ander losgeslaan. Dit blyk as ons merk dat hulle naam tog dieselfde is as Wikar se *Kouringais,* albei saamgestel uit (gestandardiseer in spelling) !*kuri* = "hoog", en //?*ais* = "volk", of, in navolging van Wikar, !*hais* = "werf/kraal". En hierdie naam word weer verbind aan *Goringhai-kwas,* die naam van die *Kaapmans* van Gogosoa en Schacher, hulle wat die Skiereiland bewoon het, met die hoë Tafelberg, Steenberge, Gewelberge e.a. tot aan Kaappunt.

Dit maak dit waarskynlik dat die "Hoëkraalmense" so genoem is omdat hulle krale topografies *hoog gelê het,* en nie omdat hulle hoogmoedig was nie. Ons meen dat die vertaling van Wangemann die nadruk verkeerd gelê het, dus ook Maingard en Mossop wat Wangemann gevolg het, of selfstandig hulle verklaring uitgedink het, miskien om die *Kurrieis,* of die vorme daarvan by Wikar en Gordon, as name vir hulle nie op die plat landstreek by Pniel kan val nie. *Kurri-eis* is o.i. ongetwyfeld die ou oorgeërfde naam en beteken nog steeds, ook op Pniel, die "Hoëkraalvolk".

KURUBENDAMARAS

Du Raan RA 1978 Brief "Die (Bergdamaras) is in nie minder as 7 verskillende groepe ingedeel nie...Daar is byvoorbeeld die ...//Kuruben van /Uis..."

Die ander ses "groepe" is inbegrepe in die lys van Krenz 1972 en reeds behandel. Hierdie groepnaam het ons net by Du Raan gekry. Hy is die dorpsingenieur van Usakos en is aan ons voorgehou as 'n kenner van die Bergdamaras en hulle taal. Die //*kuru* of //*guru-* is "Kwarz, Marmor" (Kroenlein 1889:136), en die groepnaam berus dan wel op die bodembeskrywing van die omgewing van /Uis, beter, van /Ues, op 2114 (BB), betekenende "Brakplek" (Nienaber-Raper

1977:1081-2), verwysende na die smaak van die water wat bitter is. Dit lê binne die Okombahe-reservaat.

KWAKWA

De Bruin 1869:2/109 "De oorspronkelijke bewoners...door de Hollanders Hottentotten genoemd, noemen zich zelven Kwakwa of Anakwa.."

Kwakwa is bepaald 'n dialektiese of 'n wisseluitspraak van **KHOEKHOEN**, sonder die uitgang *-n* (comm. pl.). De Bruin is die samesteller van die ensiklopedie hier, en dit is moontlik dat *Anakwa* se *Ana-* 'n oorskryffout uit sy bron of van sy segsman is.

KYKOGWAS kyk **GEIKHAUN**

L

[LAMBERTS] kyk **[AMBRAALS]**

[LANDSHOTTENTOTTE]

Beutler 1752 in RZA 1922:292 "De verdere Hottentotten uytgenomen de Damasquas, Damasonquas en Hoengeyquas...wisten niet te seggen van wat natie se waaren, sy noemden haar alleen na de rivieren waarby deselve woonden en ook wel somtijds lands Hottentotten. Alle deese Hottentotten die voor deesen rijk van vee waaren, dog nu daar van door de gedaane rooving der Bosjesmans ten eenmaal ontbloot sijn, sijn door de oorlogen die se teegens malkanderen als teegens de Caffers hebben gevoert, ten deele om 't leeven gebragt en ten anderen van een verstrooyt, en die dewelke nu hier en daar nog worden gevonden bestaan uyt verscheyde natiën die sig byeen hebben gevoegt, sy leeven thans als de Bosjesmans van den roof, de jagt, en hetgeen se verders op 't veld en langs de stranden eetbaar vinden..."

Hierdie toestand van verbrokkeling en etniese ontbinding is veroorsaak deur gebrek en honger. Onderskeiding van groepe volgens die oorgelewerde etnonimiese terme het in onbruik geraak deur innerlike verval, en nasionaalneutrale terme soos geografiese name het in die plek van die oue gekom. Die wydste term is "Landshottentotte". Miskien klink daar nog iets van patriotiese trots op uit. Opmerklik dat dit hulle eie naam vir hulleself is, in die taal wat nie voorvaderlik is nie, maar wat 'n statussimbool geword het en deur groeiende getalle as 'n teken van beskaafdheid aangeneem is. Kyk verder **BASTERS** en **OORLAMME.**

[(DIE) LANGES] kyk **[(THE) RATTEN...]**

[LINKERHANDE/LINKERHANDSE/LINKERKANTSE/LINKSHÄNDE ens.] kyk **AREICAKUA**

[(DIE) LINKSE]

Stow 1905:277 [Sprekende oor die Korannahordes in die Middelveld:] "Their increasing clans began to spread themselves...moving slowly...through the present Richmond division...The first great offshoot from the main trunck [nl. van die Groot Korannas] was that of the Lynx clan..." Aldaar 294 "The

next in rank to them [nl. die Groot Korannas] came the Links stem, those of the left, or standing to the left. These people had also a chief named Links; the name therefore might mean those of the stem of Links..." Aldaar 308 "It seems...certain that [in 1820] the Koranas had pushed so far to the eastward that they had formed a settlement on the banks of the ...Vet river...Here the Links stam [sic] had their kraals, and they were then the farthest to the eastward of any of their race..."

Maingard 1932:162 "The geographical position of some of the northern Korana tribes...: The 'Taaibosch' or *Kei !Korana* at Schweizer Reneke and at Umpukani; the 'Links' or *//Aremng //ais* [kyk onder **KAREMANKIES**] at Bloemhof..." Aldaar 135 "!Kutsi belongs to the *//Are mng //ais,* the 'left-hand' tribe or the Links (i.e., the Afrikaans word for 'left' and has nothing to do with 'Lynx', the animal, as the word is often wrongly spelt). They originated from two brothers, one going to the right and the other to the left..."

Kyk verder **KAREMANKIES**, letterlik die "Links-staande/synde Volk/Stam", sodat die Afrikaanse naam *Links* 'n letterlike vertaling van die eerste komponent is, as sodanig 'n verkorting. Die konnotasie van "links" is hier geografies op 'n tydstip en 'n bepaalde plek, soos toe die "twee broers" (volgens oorlewering) uitmekaar gegaan het, maar dit word ook verklaar t.o.v. die twee vertakkings se relatiewe posisie aan die Harts-, meer bepaaldelik die Vaalrivier, gereken van die boloop van die bedoelde rivier(e) na die uitmonding suidwaarts, "links" dus synde die oostelike sy. As stamnaam het die Afrikaanse term die inlandse in die opgetekende literatuur ongeveer verdring.

Links kom ook voor as persoonsnaam, bv. vir 'n kaptein van die Boesmans van die Bamboesberge, of vir bv. die Xhosaprofeet Nxele, dog gewoonlik vir Korannahoofde, bv. vir Gert, Jakob en Paul. In hierdie gevalle is die konnotasie nie primêr geografies nie: dan is dit genealogies op te vat as "'n lid van die Linkse", en moontlik kan dit soms 'n figuurlike bygedagte hê soos van "skelm/slu/onderduims" ens., of eenvoudig net beteken dat die persoon linkshandig of lomp is. As persoonsnaam kan dit sulke assosiasies oproep en in 'n sin toepaslik geag word. Die spelling *Lynx* kom nogal dikwels in Engelse geskrifte voor, maar dit is 'n wanetimologisering met die gedagte aan "rooikat".

[LINKSSTAANDERS/LINKSTANERS] kyk **KAREMANKIES**

[LOOIERS en **BREIERS]** kyk **AMSAKWA**...

M

MACQUA MAJOR en MACQUA MINOR kyk GAMNAMAKWAS

MAGHANAN, MAKENANEN (Xhosa-vorm van GONAKWAS)

Adriaan J. Kind en twee ander strandelinge van die *Stavenisse* [onderhandel om in geselskap van terugkerende Hottentotte na hulle land en so na die Kaap te gaan]: 1687 in RZA 1922:61 "...toeseggingh van haar [die besoekende Hottentotte] gekregen hebbende om in haar geselschap na haar land der Maghanen te moogen reijsen, zijnde hun koning Gamma genaamt, grensende met de Inquase Hottentots en de verste bij ons an de Caab bekent..." [maar die verlof word deur Khoekhoen ingetrek].

Dagboek in die vaartuig *Centaurus* gehou [gestuur om strandelinge van die *Stavenisse* op te pik]: 1687 in RZA 1922:94 "Dese Caffers [Xhosas] sijn wel van lijv en ledenen gemaakt...Dragen schild en assegaij waarmede sij hunne vijanden de Makenanen die pijl en boogh gebruiken en hun groten afbreuk doen, wederstaan..."

Maingard 1931:500: "These *Gonaquas* bulk large in the history of the eastern Hottentots. The *Maghanan* of the sailors of the Stavenisse are nothing but this tribe ...and this is the first mention of their name (1686). But they were met with earlier (1622) by the crew of the S. Joâo Baptista, which was wrecked at Lat. 33 1/3° S., i.e., near the mouth of the Keiskamma, in the Gonaqua country. Though not mentioned by name here, they were Hottentots beyond question. They are described as whiter than mulattoes ("mais brancos que mulatos") . They spoke a language full of clicks ("estralos com a boca") , practised no agriculture and lived on shell-fish, roots and game, though they possessed cattle (Tratado do sucesso que teve, etc., 1625, pp. 12-13; 15). It is difficult to infer, from the general geographical vagueness of the Portuguese narrative, how far east they extended at that date, though it is certain that they had not yet come into close contact with the Bantu." Aldaar bl. 504: "*As to the Gonaqua,* an early Bantuised form of their name is preserved in the *Maghanan* ... and *Makenanen* of the shipwrecked sailors of the Stavenisse. The *ma* is here the *ama-, plural prefix of Xosa; the -n* or *-na* is the Hottentot suffix com. plur.; whilst the root *ghana* is the same as *gona*...The general description of the tribe in these text ("they use bows and arrows," "bordering on the Inquahase Hottentots," etc.) leave no doubt as to their Hottentot identity."

Godée Molsbergen het as redakteur van hierdie deel van RZA 1922 opgetree. Die term *Maghanan* annoteer hy nie, die term *Makenanen* wel, en dan as "Boesmans". Dit is redelik seker dat hy die twee terme nie as variante van een en dieselfde naam beskou het nie. D.Sepp wat 'n beredeneerde register op die eerste 25 dele van die Linschoten-vereniging bewerk het, bemerk by *Maghanan:* "Hottentot-stam" (1939:286), en by *Makenanen:* "Inboorlingenstam, behoorend tot de Boesmans", waarskynlik n.a.v. die annotasie van Molsbergen. Ook vir Sepp is dit klaarblyklik twee verskillende stamme, Die lokaliteit laat egter geen twyfel nie: teen hierdie tyd is dit die Khoekhoenssprekende Gonakwastam wat hier gevestig was, 'n grensvolk van die suidwaartsbewegende Xhosas met wie die Gonakwas nog in oorlog verkeer het. Dit was teen 1686. Kyk by Maingard en **GONAKWAS**.

Dit was skerpsinnig van Maingard om die twee name met mekaar as variante te verbind (*Maghanan* en *Makenan-*, met die Hollandse mv. *-en* aan laasgenoemde geheg). Die *Ma-*, net soos by *Magosen* vir *Ama-Xhosa,* is die prefiks vir die mv. by klas 1 van die Bantoetale, sodat die stamdeel wat oorbly, *-ghanan/kenan* is, klaarblyklik die Xhosa se benadering van die naam van die Khoekhoense buurvolk, die *Gonan-*, soos hierbo goed deur Maingard verduidelik is.

[MAGOSE, MAGOOSE] kyk **[XHOSA]**

MAGRIGGAS, MAKRIGGAS, MAGRIJGHAS en variasies

Dagregister van vaartuig *Centaurus* 1688 in RZA 1922:93 "...vijf soorten van Hottentoots hebben sij doorgereijst...genaamd van het wrak af beginnende de semboes, de mapontemouse, de maponte, de matimbes, de magrijghas, de wreedste van allen en dat sijn diegeene die alles geplonderd hebben, en de magoosse..." Aldaar bl. 66 "... de Makriggas ..."; op 60 "...van de Makriggas vijandelijk aangetast ..."; 89 "... de Makrigga's, welke laatste zeer oorlogszuchtig waren en van roof leefden..."

Westphal 1963:251 "Griqua, apart from phonetical differences presumably stemming from its contact with Bantu languages, appears to be identical with !Ora. The term appears to come from the Eastern Transkei, where shipwrecked sailors encountered the Magrigas or Malighrygas in 1686 and where Xhosa tradition today gives evidence for a people, the Riligwa (i.e. Yiligwa), these being of Hottentot origin. Certainly Griquas (i.e. Xri- or Xirikwa) were still speaking this language at Kokstad until recently, and Adam Kok, the Hottentot leader, left with his people from this area, crossing the

> Drakensberg into the OFS and Cape area known as Griqualand West ... At any rate the Griquas come from an area of contact with Bantu..."

Dit gaan om twee dinge: Is die *Magriggas* Khoekhoen met 'n Khoekhoense naam, en indien wel, wat beteken die naam? Ons het hier die oudste bekende optekening van die naam soos dit meegedeel is deur die ondervraagdes wat die stranding van die *Stavenisse* oorleef het. Op 16 Feb. 1686 het die *Stavenisse* iets oor die 100 km. suid van Durban gestrand, en uit die getuienisse van hulle wat oorland na die Kaap gestap het, is goeie kennis van die ligging van benoemde stamme verkry. In ons sitaat is hulle van die wrak af suidwaarts die volgende: 'n Zulu-stam, die "Semboes" (Fritsch 1872:4), die Mpondomise, Mpondo, Thembu, "Magrijghas" en die Xhosa, d.w.s. ses en nie "vijf" soorte nie. Die woord "Hottentoots" in die *Dagregister* van die reddingsboot *Centaurus* hoef nie veel te hinder nie. Die Joernaalhouer se term is rekbaar en wil in feite net sê: dat hulle nie Blankes of koloniste is nie, maar "Inboorlinge". Adriaan en Isak Janszen en Jan Pieters noem die inboorlinge "Africanen" en "Caffers", en stel die Magriggas se gebied gelyk aan die vier "koning-rijke" van die Xhosa, Thembu, Mpondo en "Emboos".

Dit lyk of die "Makrigga's" 'n belangrike stam was. In sy bekende brief *Elegans et accurata gentis Africanae* vertel J.W. Grevenbroek in 1695 (die jaar na hy afgetree het as sekretaris van die Politieke Raad) die verhaal van 'n Franse Protestantse jongman Guillaume Chenut wat deur teenspoed onder die Xhosas te lande gekom het, deur die kaptein aangeneem is, met 'n Xhosavrou getroud was en hulle taal aangeleer het. Chenut verklaar dat aan die Xhosas vier volkere grens, die "Matimben" [Thembu], die "Embden" [die "Emboos" van hierbo], die "Maponten" [Mpondo] en die "Magrigga's".

Die Makriggas word dus telkens genoem, en wel as gelykwaardig aan stamme soos die Xhosa, Thembu en Mpondo. Hulle onderskei hulle deur oorlogsug, plundersug en is geneig tot vyandskap. Miskien is dit om dié rede dat Godée Molsbergen hulle in sy verklarende voetnoot identifiseer as "Boesmans", en dit sonder meer (RZA 3/93), hierin deur baie ander gevolg. Dit is moontlik, die Boesmans was trouens orals in suidelike Afrika aan te tref gewees, maar seker is dit nie dat die *Magriggas* Boesmans was nie. Die verband waarin die Magriggas genoem word, laat die gedagte posvat dat hulle Swartes was, Bantoes, net soos die Xhosas, hulle suidelike bure. Hulle lê tussen die Thembu en die Xhosa.

Dan is daar diegene wat die Magriggas vereenselwig met die Khoekhoen. Fritsch 1872:4 verklaar dit ook nie nader nie, hy beweer net "Magryghas = ein Hottentott-Stamm". Dit is ook moontlik. Uit die mededelings van die strandelinge van die *Stavenisse* weet ons dat die Xhosas reeds by of naby die Keirivier

moes gewees het, monding op 3223 CB. Ons beredeneer die punt nie hier nie en verwys voorlopig na Haringh 1969, Thompson 1969 en Monica Wilson 1970. Die Ngunitrekke het die gebied van die Khoekhoen binnegedring, en dat hulle 'n "koninkryk" van die Khoekhoen kon ingesluit het, is moontlik. Die *Ma-* van "Magriggas" is wel 'n gewone klasprefiks van die Bantoe, hier as meervoud van mensewesens, sodat die kaal stamnaam dan *Griggas* of *Krikkas* ens. kan wees. So 'n naam wek assosiasies op met die Khoekhoense stam van *Griekwas*. Sommige meen dat die *(Ma)Griggas* deur die Xhosas eers ingesluit is en toe ingesluk is en nou bestanddeel van die Xhosas geword het en nog uitkenbaar is aan die tans genasionaliseerde naam van "Riligwa". Ander meen, meer bepaald prof. Westphal, dat die *(Ma)Grigas* van 1686 die *Riligwa* van later is wat volgens tradisie Khoekhoen was, en dat die "term" *Griekwas* blykbaar uit die oostelike Transkei afkomstig is en verbindbaar is met die *Magrigas* en die *Riligwa*.

Die presiese of ondubbelsinnige samehang tussen die twee laasgenoemde terme aan die een kant en *Griqua* aan die ander kant is nie vir ons uit Westphal se stellings te haal nie. Hy gebruik te veel 'n slag om die arm, soos "appears". Maar in een opsig kan hy nie gelyk hê nie. Wat hy oor die Griekwas se trekroete van die oostelike streek na die weste toe beweer, is strydig met wat die geskiedenis leer.

Met die gegewens wat ons tot hiertoe tot ons beskikking het, neem ons liewer 'n afwagtende houding in. Voorlopig is ons geneig om die Magriggas as 'n Ngunigroep te beskou, op 'n tyd 'n belangrike, miskien selfs magtige afdeling, wat later in die korpus ingelyf is. Deur hulle oorlogsugtige hebbelikheid kon moontlik met hulle afgereken gewees het, nl. deur tugtigende optrede van stamverwantes. Intussen val hulle buite ons etnonimiese opdrag.

Opm. Die besonderhede wat Grevenbroek i.v.m. Chenut gee, klop soms nie met wat Boucher (*French speakers at the Cape* 1981:298-9) meedeel nie.

MAJESTONS

Albrecht C. 1806 in Moritz 31/1:99 "Zwischen hier [op die plaas van Adam Kok snr. aan die Oranjerivier] und der Rietfontein, wo die Brüder Anderson und Kramer ihre Mission haben, wohnen am Grossfluss folgende Heiden...deren Namen in der Hottentotten- und niederdeutschen Sprache lauten: ... Majestons".

Dit is die enigste optekening van hierdie stamnaam wat in hierdie vorm in ons bronne raakgelees en genoteer is. Die broers Albrecht is op hulle eerste reis na

die nuwe sendingveld en samel gegewens in oor die mense langs die Oranjerivier onder wie hulle 'n standplaas aan die soek is. Nou is hulle by Adam Kok wat hulle van Kamiesberg af met trekosse oor die weg gehelp het en alle praktiese steun verleen het, hier ook gasvryheid. Klaarblyklik het hulle die gasheer en ander, soos hulle tolk, ondervra. Dertien stamname is vir hulle genoem, die name van 9 daarvan tweetalig, 1 net in Hollands, en 3 net in Khoekhoens, d.w.s. dié 3 groepe se naam is nie vertaald aangedui nie, bepaald omdat die betekenis onseker of onbekend was.

Majestons is een van hierdie groep. Nou is dit so dat stam-, groep- en persoonsname onder die Khoekhoen baie selde op 'n *M*- begin. Een daarvan is **MOETJESONS** wat minstens 'n toevallige ooreenkoms met *Majestons* mag vertoon en moontlik 'n variantuitspraak daarvan is. Die uitgange *-son(s)* en *-s(t)on(s)* verskil weinig, en die wisseling van *-a-* en *-oe-* in die eerste lid *Ma-* en *Moe-* is werklik nie ongewoon nie, nie net in afsonderlike dialekte nie, maar ook in dieselfde dialek, en dit selfs in gewone woorde, soos *goma* en *gama* vir "os/bees". Vgl. ook Nienaber 1963:186.

As die Majestons en die Moetjesons dieselfde kerngroep aandui, dan het ons hier die herhaling van die nou bekende trekpatroon. Die Majestons het dan hulle ou buurt van Trompettersdrif af ooswaarts tot aan die Bergrivier se elmboog verlaat, die rivier oorgesteek en noordwaarts beweeg, tot hulle vir hulle tydelik 'n oorstaning gevind het aan die Oranjerivier, êrens tussen ou Adam Kok se plaas aan die Oranjerivier en Rietfontein (op K 2922B BB). Dit was teen 1800. Toe het hulle wel in ander stamme opgegaan deur verdere versplintering en ondertrouing. In elk geval het hulle hulle groepverband nie kon handhaaf nie.

Ons wys daarop dat 'n (waarskynlik) heel klein groepie ook rede gehad het om na die Skiereiland af te gaan, waar hulle naam teen 1780 toponimies bewaar is as *Moetjesonberg*, die berg waar daar toe Moetjesons was. Die plek se naam is op De la Rochette se kaart 1782 ingeskryf waar Sandbaai gelokaliseer was, waar die dorp Muizenberg van vandag aangelê is. Die geografiese verband tussen die voorstedelike woonbuurt Muizenberg en die genoemde Moetjesonberg is onbetwisbaar. En die naamkundige verband dring hom vanweë die klankooreenkoms as 'n vae moontlikheid op. Indien daar grond vir die stelling gevind kan word, dan het die stammetjie wel verdwyn, maar nie sy (nou versluierde) naam nie.

MANATAN

Knudsen 1844 ms " 'Khauaku [/Khauaku], Orlammi und Manatab sollen gleich sein. Manatab (das t zwischen d und t gesprochen) wird auch für Holländer,

und alle die Höllandisch sprechen, gebraucht ... Baster, Orlam und Manab (nicht Namab) sind eins ... Die Antwort, wenn sie gefragt werden, was für Leute sie [verstaan hier: Orlammi] sind, ist Manata-da oder Manada-ta (Sing.), Manada-da (Pl.)''.

Knudsen 1844 ms ''Sind sie [nl. die Khoekhoen] aus den Juden, so sind sie aus dem Geschlecht Benjamins, und die Namaquas (oder Naman), zwar von Naaman, einem der drei vertriebenen Söhne Ehudi ... Sie kamen nach Manahath in Moab. Die Namaquas nennen sich Naman (Pl. comm.), die holländisch-Sprächer Manadan ... Dass sie statt Manahath Manatha [Manada] sagen, kann ja leicht seinen Grund in der jüdischen oder moabitischen Dialect haben ...''

Knudsen het die uitvoerigste oor hierdie stamnaam geskryf, so ook in die *Reisen* (kyk Moritz E), in *Gross-Namaqualand* 1848, o.a. op bl. 18, en in *Quellen* 1844 deel 3. Ons volstaan met die twee sitate hierbo. Die eerste sitaat bevat die Khoekhoen van Bethanien se ''eigene muthmassliche Erklärung'', die tweede Knudsen se eie teorie. Knudsen het die Namas in Bethanien oor hulle geskiedenis ondervra en bepaaldelik oor die herkoms van die naam *Manat(h)an* niks verneem nie, behalwe oor die toepassing daarvan.

Waar sy segsmanne oor *Manatan* geen uitsluitsel kon verskaf nie, kon die Bybel dit vir Knudsen wel doen. Hy verwys in die tweede sitaat na 1 Kron. 8 waarin gehandel word oor die nakomelinge van Benjamin en Saul. Benjamin se oudste seun Bela se seun Naaman en enkele ander is weggevoer na Moab waar hulle in die bevolking opgegaan het. Hierdie menggroep moes toe na Afrika, en uiteindelik tot na sy suidhoek getrek het. Dit bewys die ooreenstemming tussen persoonsname soos *Naaman* en stamname soos die *Naman*, of tussen plekname soos *Manahath*, dialekties verander tot *Manata*, of tussen *Dama-skus* en *Damaras*. Kyk ook by **KORANNAS en OORLAMME** vir meer voorbeelde. Knudsen het hierdie verklarings beskou as 'n persoonlike openbaring van God aan hom. Met toevallighede hier het hy geen rekening gehou nie.

Manā is in Nama die woord vir ''holländisch sprechen (eigentlich: jede schnalzlose Sprache)'' (Kroenlein 1889:230), vandaar die s.nw. *manāb*, in eerste instansie vir die spreker van 'n Europese of klapklanklose taal, en in tweede instansie vir 'n spreker van Hollands, die Europese taal wat deur omstandighede deur die inwoners ongeveer uitsluitlik gehoor is. In dié sin het dit 'n etnonimiese toepassing gekry. Latere Europese tale is hiervan onderskei deur bepalings, bv.

Duits is /*Gawi-manab (/gawi* = "hoog") , of deur nuwe terme, bv. Engels is *Huri-gowab,* letterlik "see-spraak".

Manà het gaan vereng tot "Hollands praat". Die interessante is dat *namâ* dieselfde betekenis het, nl. "Holländisch reden" (Kroenlein 1889:233). Hoe ook al, dit gaan nou oor *Manata/Manada,* met nog daarby vir mv. *-da,* kyk sitaat nommer 1 hierbo, en met pl. comm. *Manat(h)an* of *Manadan,* sitaat nr. 2. Dit is die naam vir mense wat Hollands praat, nl. Hollanders [eintlik koloniste of Blankes] plus rasegte Khoekhoen, plus die tussengroepe soos die Oorlamme wat hulle ou moedertaal vir Hollands verruil het, plus die menggroepe met bloed van Blankes in hulle are, nl. die Basters en aansluitende faksies.

Die verbondenheid lê nie in die etniese saamhorigheid nie. Dit lê in 'n verworwenheid ten opsigte van 'n kundigheid wat vereenselwig is met hoë beskawing en wat 'n ooreenkomstige statuswaarde verkry het. *Manatan* is 'n soort versamelnaam, 'n kollektivum vir almal, ongeag ras of herkoms, solank hulle maar die kundigheid geërf of verwerf het om Hollands te praat. Dit is 'n kultuurterm, t.o.v. sy maatstaf inklusief, maar dit het blykbaar nie veel te doen met die graad van die taalvaardigheid nie. Daar is dan 'n verwisselbaarheid in hierdie opsig tussen **BASTER,** Blanke Kolonis, Griekwa (teenoor **GRIEKWAS**), **MANATAN, OORLAM, SAN** en inpassende groepe. *Manatan* is as naam blykbaar 'n soort van koepel.

Van ál die terme is *Manatan* die een wat deur ons die minste teëgekom is, wel omdat hy baie min gehoor en gebruik is.

[MENSETERS] kyk **QUOIK 'ORO**

[MODDERMENSE] kyk **GOASEIS**

MOETJEZONS vgl. **MAJESTONS**

Valentyn 1973:4 "1702. In Maart hebben 45 Kaapze vrylieden ... na de groote Caboequas geweest ... Sy waren eerst, en zoo vervolgens, by de Hoezequaas ... Moetjezons ... gekomen". Op Valentyn se kaart 1726 "Moetjesons".
Kolb 1727 landkaart "Moetjesons", dieselfde plasing.
Bellin 1764 landkaart "Les Muchesons", dieselfde plasing, maar 1764-1781 plaas hy "les Muchesons" weerskante van die Bergrivier..
De la Rochette 1782 landkaart "Moetjesonberg", dieselfde 1795 "Muyzenberg House", met byvoeging "Muyzenberg about 1300 feet high".

Valentyn het toegang tot die amptelike stukke gehad tydens sy verblyf aan die Kaap in 1705, en die aanhaling by hom is net so uit Bylae M.3. van die *Deductie* oorgeneem. Dit is die enigste vermelding van hierdie naam as stamnaam wat ons in hierdie vorm teëgekom het, maar ons meen dat *Majestons* net 'n ander uitspraak van hom is. Die rede waarom die groep so uiters selde genoem is, is wel vanweë sy onbelangrikheid vir die ruilhandel in vee. Valentyn gee hulle posisie aan en die kaartmakers soos Kolb, Bellin e.a. het hom gewoon nagevolg. Tirion en ander noem hulle nie. Valentyn situeer die Moetjesons wes en suid van die Bergrivier waar die rivier sy bog maak om na die see te loop, van Trompettersdrif af ooswaarts.

Oor die betekenis van die naam is ons volkome oningelig. Daar is maar 'n dosyn of wat woordstamme wat in Khoekhoens op *m-* begin, en nie een word met 'n klap voorafgegaan nie. Dan lyk dit goed moontlik dat die lid *moe-* in verband kan staan met die gedagte van "sien/blik/oog", in Nama *mû*. Stow 1905:296 haal juis 'n paar Koranna-name van persone aan met bestanddeel *Moo* vir "see a thing right", of vir "sharp sight" (*Moo-'que* en *Moo-'kha*). Die *-s* van *Moetjesons* is wel die Hollandse meervoudsvorm by Khoekhoens *-son*, en dit mag wees dat ook hierdie *-son* gelyk te stel is met wat ons in Nama ken as *sõu* = "Schirm", met die nasaliteit van die diftong gerealiseer as die medeklinker *-n* van *son*. Ons doen egter nie mee aan die mooi "stories" wat mens kan maak met bv. die *-tje* as 'n vokatief by die werkwoord nie.

Omdat die Moetjesons nie in die lig van die geskiedenis getree het nie, weet ons van hulle trekbewegings en lotgevalle heel weinig. Ons word nogtans opeens verras deur 'n inskrywing op die kaart van De la Rochette 1782, *The Dutch Colony of the Cape of Good Hope*. Dit bevat die pleknaam *Moetjesonberg*. Ons mag daarvan tog seker aflei dat dit die berg is waar die Moetjesons aangetref was, waar hulle 'n tydlank hulle verblyf gehad het. Die naam is baie skaars, sy bewaring hier dus heel opvallend, en waarskynlik eg. Die naam vertel dan dat minstens 'n groepie van die Moetjesons op 'n tyd verhuis het na die suide. Hulle het weggetrek van die Bergrivier af na Moetjesonberg.

Dertien jaar later verskyn 'n nuwe uitgawe van De la Rochette se atlas. "The 1795 version is probably the first map in English issued after the occupation. It contains additional data of considerable importance" (Schrire 1965:4). Een van die veranderinge is dat "Moetjesonberg" nou vervang word deur "Muyzenberg House".

'n Hele reeks vrae kom aan die orde. Die belangrikste is wel dit: Is die huidige *Muizenberg* nie maar net 'n ontwikkeling uit *Moetjeson-berg* nie? Die *-tje-* van *Moetje* sal deur die koloniste waarskynlik uitgespreek gewees het as ongeveer

[c] en die -son wat nie onder die aksent gestaan het nie, as *-sen.* Kan *Moetjeson* dan verspring het tot *Muisen-* of tot wat daarby gekom het? Die taalgebruiker maak soms inderdaad so wanneer 'n woord vreemd of ongewoon is, soos *Moetjeson* as naam vir 'n onbekende stammetjie vir die koloniste as woord wel was, sodat hulle dit deur 'n "proses" van verspringing "volksetimologies" kon aangepas het.

Die naamkundige geskiedenis van Muisenberg moet nog uitgepluis word. Wat het die ou naam "De Bergen van Noorwegen" presies gedek? En hoever het die jongere "(De) Steenberg" gestrek? Waarom is sulke name soos "Steenberg" e.d. teruggedring of verdring deur "Muizenberg"? Wat is die verband tussen die "burg" en die "berg" as slotlid van die onderskeie name, d.w.s. watter naam is die eerste? De la Rochette 1782 plaas Moetjesonberg waar die Keysersrivier in Valsbaai inloop, die ou "Sand Valey" (Valentyn), vandag Sandvlei, maar presies dieselfde plek heet by die "korreksie" van 1795 "Muyzenberg House". Hoekom "house"? Die "house" is tog nie die "berg" nie. Die gewone verklaring wat die naam van Wynand Willem Muys tot grondslag neem, bied die minste taalkundige probleme. Maar dat dit die verklaring uitsluit wat die stamgroepie Moetjesons betref, kan o.i. na De la Rochette nie sonder meer verdedig word nie. Dit sal ons nie verbaas as al die toponimiese besonderhede in perspektief gestel is, om te merk dat die aanspraak van die Moetjesons sterk is nie.

Ons wys net op twee punte. As ons gelyk het om *Moetjeson* en *Majeston* as die alternatiewe uitsprake van dieselfde stamnaam te oorweeg, en die *-tje-* van *Moetjeson* dan foneer as *Moejeson,* eintlik as *Moeisen.* dan val die benaderde uitspraak daarvan met *Muisen* darem sterk op, d.w.s. *Moeisen* kan "volksetimologies" maklik verspring tot die bekender klankgroep *Muisen.* Ten tweede: De la Rochette se inskrywing geld 'n klein plekkie, in die korreksie 'n "House", nl. aan die Sandvlei by die strand. Mens moet eintlik nou 'n topografiese kaart van 3418 AD, minstens skaal 1:50 000 voor hom hê as gids. Sandvlei vloei halverend deur die voorstad Muizenberg. De la Rochette se Moetjesonberg is geografies presies vandag se voorstad Muizenberg. Dit is nie die berg nie, dit was die huis aan die noordoostelike hoek van Valsbaai, aan die voet van die berg. Daar is geografies 'n onbetwisbare verband wat tussen Moetjesonberg en die huidige voorstad Muisenberg gelê is. En ons wil beweer dat daar ook 'n moontlikheid is dat hierdie *Muizenberg* die grondslag het van 'n stamnaam, nl. van die *Moetjeson.* Wat ons nog bietjie hinder, is die vraag waar De la Rochette 1782 aan sy inligting gekom het, hoekom sy gegewe nie bevestiging van elders kry nie.

Intussen moet as alternatiewe siening ook rekening met die lid *-son* as naam vir "Boesman" gehou word, bv. die *Moetjesons* as 'n groepie "Moetje-Boesmans", miskien met *son* in die sin van "vinnig wegraak/uit die oog verdwyn".

MONOMANA kyk **GONNEMAS**

[MOUNTAINEERS] kyk **COCHOKWAS**

MU-IN, MU-EEN, MU-EIN

Schultze 1907:321 "Sind die Werften der Hottentotten ... weit voneinander entfernt, so setzt der Kapitän einen Mann aus seiner Verwandtschaft als eine Art Statthalter über die fernen Werften ein. Auf diesem Weg verzweigt sich die Herrscherfamilie in räumlich getrennte Sippen, die mit besonderem Namen (häufig einen ihrer Vorfahren entlehnt) unterschieden werden. So unterscheiden die Topnaars in der Verwandtschaft ihres Kapitäns: */hai-begu, mû//(e)în* und *!norabagu*".

Hoernlé 1925 11-12, skrywende oor die oorlewering soos sy dit onder die oues van dae onder die ≠Aonin verneem het: "When they first came to Walvis Bay, another Nama people, the */Namixan,* were in control ... These people were completely defeated and the remnant incorporated in the sibs of the newcomers who called themselves *Mu//een,* so that today no */Namixan* are to be found ... There are today very few of these pure *Mu//een* people left. The Nama population of Walvis Bay consists now of stragglers from all the tribes and of half-breeds of many different nations".

Beach 1938:7 "The ≠Ao-nin [getranslitereer] tribe ... a smaller section who call themselves *mû//în,* live in the sand-dunes east of Walvis Bay".

Budack 1969:224 "... die südlichen Topnaar (nennen) sich selbst ≠Aonin oder nach ihrer Häuptlingssippe auch *Mû-//în* ..."

Moritz 1980:40 "Stevenson zählte jedenfalls die /Namixan, /Gei-//khomsen, /Noraban und Mû-//ein zu den ältesten Stämmen der Topnaar".

Moritz 1981:83 "Mû-//în ('Seher') — 'Leute, die gern Dinge anschauen'. Eine der ältesten Familien, heute ausgestorben".

Ons het hier 'n elastiese naam. Sibbenaam strek hom ook (by wyle altans) oor die hele stam of "tribe". Volgens tradisie dateer die naam minstens uit die tyd toe die ≠Aonin of Topnaars die gebied om Walvisbaai met sy vis en narravelde op die /Namixan verower het en toe die oorblyfsel by hulle ingelyf het. Schultze stel die Mû//în voor as werfskap of 'n afdeling van 'n stamgroep onder 'n kap-

tein. Dié kaptein het oor 'n werf- of kraalskap 'n hoof aangestel, waarskynlik 'n verwante van hom.

Mens kan aflei dat sy naam *Mû(b)* was. *Mû//în* is tog letterlik "die mense van, of: hulle van Mû", "Mû-hulle". *Mû* (met dieptoon) beteken "sien, kyk", en gesubstantiveer, "oog, blik", sodat die naam hiervolgens wel verband hou met 'n begrip wat op die persoon se gesig of gesigvermoë slaan. Kyk verklaring by Moritz 1981. Mûb was blykbaar 'n onderkaptein, en in rang heel vooraanstaande, bv. deur noue bloedbande, of, in sy eie reg vanweë sy persoon of die aansien van sy volgelinge, sodat die sibbenaam by geleenthede kon verbreed het tot stamnaam. Volgens Hoernlé was die veroweraars net soos die verowerdes Namakwas. Die verowerdes was */Namixan,* die veroweraars was *Mû-//în,* en die *Mû-//în* was hulle wat as stam bekend is as *≠Aonin, !Naringu, !Naranin,* deur ander seksies aangevul, met verloop van tyd, soos die *!Gomen,* en ander volkselemente soos Strandlopers, San, Damaras.

Mû-//în is klaarblyklik 'n ou naam, moontlik ouer as *≠Aonin* en dergelikes. *Mû-//în* volg, soos dit vir ons lyk, die patronimiese patroon van stamname. Dit wil verder voorkom of die naam nog bestaan, Hoernlé sê daar was by haar besoek nog net "very few of these pure *Mû-//în* people left", Beach het dit in 1938 by sy besoek gehoor en opgeteken, en Moritz 1980 vertel dat sy segsman Stevenson die "*Mû-//ein*" tot die oudste stamme onder die Topnaars tel. Die gebruik het ingekrimp en, na dit lyk, nagenoeg weggekrimp as stamnamige term, maar Moritz 1981 sê hulle is uitgesterf.

N

NAKA later **GAMNAKA**, alwaar.

NAMADAMAN

Dit is 'n Namasprekende groepie Herero's in die diaspora; hulle staan heeltemal los van die Namasprekende Bergdamaras. Die saamgestelde naam is duidelik. Kyk verder oor hulle in **HODAMAN.**

NAMAS, NAMAKWAS, NAMANAS en spellingvariante

Nieuhof 1654:15 "D'onzen hebben, op verscheide tyden, verscheide lanttoghten aen de Kaap te landwaerts in gedaen. Des jaers 1660 deden eenigen eenen lanttoght, en vonden twee nieuwe volken, als Illunhwa, en d'andere Namakkawa geheten".

Van Riebeeck *Daghreg.* 2/188 o.d. 31 Okt. 1657 [Ondervra Cochokwas of Saldanhars oor inwoners deur middel van die tolkin Eva en verneem so o.a. van] "Namanas, om de Noord, mede heel rijck ..." Ald. 2/197 o.d. 15 Nov. 1657 [Chainoukwas word ondervra; Herry deel mee:] "Namana offte Namaqua...was een groot, rijck ende machtigh heer, woonende om de Noort...doch was geen Hottentoos volcq, noch oock over deselve heerschende ..." Ald. 3/11 o.d. 3 Feb. 1659 [Van Riebeeck in sy *Memorie* aan sewe 'liefhebbers ende avonturuyrers' wat na Monomotapa wil gaan soek en moet inligting inwin o.a. oor:] "de Namanas ofte Namaquas...overheer van al dit Hottentoos geslacht, woonende in steenen huysen ..." Ald. 3/478 e.v. [Vertel van landtog van Pieter Cruythoff met 13 man na Namakwas en hulle aanraking met Namakwas, joernaalhouer Pieter van Meerhof o.d. 19 Feb. 1661:] "De coninck...is een man gelijck een reus...met sijn 3 soons, die al soo kloeck van stature sijn als haer vader...sij hebben een machtige groote quantiteyt beesten... De huyt [gebreide vel waarop Van Meerhof in die koning Akembie se hut moes gaan sit] was soo sacht, als off het laaken hadt geweest..." [en daarna 'n beskrywing van hulle beskawing].

Van Riebeeck *Memorie tot Informatie* 1662 in BKD 1/35-6 "De Namaquas (een ander ende activer slagh van volcq gelijck voorseitjt als de [Kaapse] Hottentoos wesende) hebben wij ten langen laesten opgevonden... (Wij) conjectureren dat dese natie wel niet verre van de zeecant ende omtrent de baij...Angra das Voltas tusschen de 29 ende 30 graden hier benoorden leg-

gende souden mogen wonen ..." [Hierdie Angra das Voltas word vereenselwig met die latere Angra Pequena, kyk voetnoot by aanhaling.]

Schreyer 1668 in vertaling by Raven-Hart 1971:126 "...some tribes, such as the Numiqui..." Op 131 aldaar "... all of them [d.i. Hottentotte] have almost the same way of burying the dead, except for the Numiquaea who live about 50 miles [Duitse myle, ong. 360 km., 'n onderskatting] north of the Fort Capo de bon Esperanze..."

Starrenburg 1705 in Valentyn 1973:14 "...na de Namacquasche Hottentots ..."

Valentyn 1705 in 1973:60 [sy lys van Hottentotse stamme:] "...de kleine en groote Namaquas (die wel 80 of 90 mylen [verstaan: Duitse myle, ongeveer 4 1/2 Engelse myle elk(van 't Fort leggen)..." Aldaar 1973:60 "Ik heb in 't jaar 1705 onder die Namaquas (toen hier in 't Kasteel gekomen, om vrede met ons te maken, en door anderen wel Amacquas genaamt) vrouwen en kinderen, die ongemeen blank waren ... gezien, en onder die zelve volkeren ook weer, die al vry bruin waren, dat alleen van 't besmeeren quam, ontmoet".

Kolb 1727:1/467 "Hoger boven dezen [nl. die Griekwas] ten Noorden komt men tot de twee Natien, genaamt de grote en de kleine Namaquas, waar van de kleinen aan de zee, en de groten wat dieper landwaards in wonen; zynde dezelven echter van zelf van elkanderen afgezondert, en hebbende gene gemeenschap van regering met elkanderen..."

Brink 1761 in VRV 28/28 "Betreffende de strecking van het land van de groene tot aan de groote Rivieren, 't welk eijgentlijk 't Land der kleijne Namacquas komt te zijn: Soo paald hetselve ten westen aan de Zee, ten Noorden aan 't land der groote Namacquas; ten Oosten aan dat van de Bosjesmans; en ten Suijden aen de Namacquas [Engelse vertaling sê: "southward to the Little Namaquas"], leggende onder de Zuijder breete van 28 gr. 42 min tot 30 gr. 30 min...droog sandig land ...hooge klippige gebergtens, waar onder zig bevinden de bekende kooperbergen, dewelke de heer gouverneur Van der Stel in het Jaar 1685 heeft gevisiteerd...De voorsz. Kleijne Namacquas, die dit land bewoonen, zijn van natuur zeer luij en vreesagtig, en van wijnig vee voorsien zijnde, leeven zy zeer armoedig ..." Aldaar 52 e.v. "Voor 't overige werd deese gantsche Landstreek van de groote rivier af tot hier toe [hulle is nou by Gründorn waar hulle omgedraai het] met den naam van 't Land der groote Namacquas onderscheiden, en strekt ten W. aan de Zee; ten Nde aan 't land van St. Thomas [volgens ou kaarte tussen Angra Pequena (Lüderitzbaai) en Walvisbaai]; ten oosten aan de Bricquas en Gricquas, ten Suijden aan die kleine Namacquas, leggende onder de Zuijder breete van 25 graden 42 min.; ... deese groote Namacquas (sijn) thans nog seer volkrijk, en doorgaans in kleijne craalen

of gehugten verdeeld ... hun rykdom alleen in Vee, dat zy in abundantie besitten... yser en coralen (sijn) hun liefst gewilde waaren ..."

Roos & Marais 1762 in RZA 2/52 "De Keinamacquas, dewelke zig onthouden omtrent de Rivier de Visch, leggende 5 à 6 dag Reysens van de Plaats, alwaar wij de Korikambes hebben aangetroffen [die Korikambes was toe aan die Leeurivier]".

Hemmy 1767:10 "Macqua", ook aldaar "Macqua minor, Macqua major".

Paterson 1778:59 "Nimiquas", "Nimiqua Land".

Wikar 1779:20 "(Ik) vond...aan de Goedous [vandag Goodhouse] eenige Hottentotten uyt 't klyne Nomakkoasland...op leeg waater wagtende om door de rivier [Oranje] te gaan, na de groote Namacquoas om van die voor coraale en tobak beesten te handelen..." Ald. 22 "...de groote of kay Nomakkoa waaren haare vrienden..." Ald. 62 "...een Nomakkoa Hottentot ..." Ald. 64 "...de groote Namacquoas..." Ald. 90 "...de Nomacquoa..." Ald. 203 [Vertaal uit Teks A in die Kaapse Argief; Wikar vertel hier afsonderlik, na ondervraging, iets oor die vernaamste stamgroepe:] "1. The Great Namacquas, living north of the [Orange] river right up to the sea coast. Of these one finds eight or nine kraals... [en hy noem vier, Sambdama, Camingo, Thabobé en Thaykoa]".

Gordon 1779 ms van 4e reis o.d. 24 Julie 1779 by Kamiesberg "...passeerde een kleine namacquas kraal..." Op 25 Julie uitgespan digby "Wiltschuts craal, kleine namacqua..." 29 Julie "...informeerde my na de amacquas dog hoorde dat de kleine namacquas en de amacquas deselfde waren, dat er behalven wiltschut nog vier capteins waaren en dat al die *natien* uit omtrent vier honderd so mannen vrouwen als kinderen bestonden..." O.d. 24 Julie "Sag van daag eenige 'Gam namacquas of kleine namacquas, hun dans maken [met beskrywing van die dans]". 12 Okt. "...verwonderenden sig myne bovenlandsche hottentotten om 't meest over dit dier [kameelperd wat hulle geskiet het]". 1 Nov. [na Draai-eilande en by die eerste Korannakraal:] "Sy [twee Boesmans] spraken het namacqua dialect, seiden dat sy goede vrienden der coraquas waren, en dat hunne eis of horde, mon coboo hiete..." Geen datum by aantekeninge oor manbaarmaking nie, en tussen reëls ingevleg 'Kleine en grote namacquaas was te voren een volk".

Gordon 1779 brief aan H. Fagel ms "Wat nu de origineele Inwoonders...betreft ...ik zal Uw HWGb: verzeekeren, dat van al die Natien...er geene meer Existeeren...De eenigsten dewelke men nog een Horde kan noemen, legt op onse grensen, bij het Cafferland, het zijn de *Gounaquas...De kleijne Namaquas,* tussen noorder Oliphantsrivier, en Oranjes rivier, zijn ook bijna versmolten; dus zijn de *Namaquas* en *Einiquas* Hordes, en die der Bin-

nenlanders, in het algemeen Bosjesmans genaamdt, de eenigsten, die den naam van Hordes [hier dus groepe met 'n soort van regeringsvorm, soos onder 'n kaptein] verdienen''.

Gordon 1779 los vel in ms. van sy 4e reis: ''Namen der grote namaquas cralen [en noem die volgende:] Einiquas; caminoekwas; Haam eiquas of karre kei keup; okeis; habobequa betekenende veldschoen volk; korikambies is de bynaam. dese (de anderen) hieten sterke kralen ook de kei of grote namaquas omdat sy sterker als de caminoekwas zyn.; khauw kouwqua kleine kouw; kai kouw grote kouw; dannaseep; damra of damraqua en gauwdamra ook swart; Saundamra rood; quoik 'oro goemees kraal''. [Die ; is deur ons vir die gerief van die leser ingevoeg].

Mentzel 1787 in VRV 25/310 ''One must not be deceived into believing that the epithet 'Great' in 'Great Namacquas' was bestowed on this nation on account of its numbers or bravery. The only difference between them and the 'Little Namacquas' lies in the name, and it is doubtful which of the two is the larger or the more numerous tribe, for the Great Namacquas also live together in small families...They too live scattered and separated from each other like the Little Namacquas ...'' [Dan volg 'n beskrywing van die land en stamme volgens Hop-Brink en Roos-Marais].

Van Rheenen Seb. Valentyn 1793 in RZA 2/150 [Met skip *Meermin* na Walvisbaai, met opdrag om 'n sekere baai 12 tot 14 'schoften' noord van die Oranjerivier op te soek:] ''bij welke baay zig een Namagwas capitein ophield met naame Ynemand...'' [In Walvisbaai kry hulle besoek van inwoners, klaarblyklik Topnaars:] ''Wij gaaven hun eenige geschenken. Zij noemden zig Namagwas, daar zij ook meest meede overeen kwamen, zoo van taalle als haar spraak...''

Albrecht A 1806 in Moritz 28/4:203 ''Da ich erst einige der Krale oder Dörfer des Gross Namaquavolkes besucht habe, kann ich nicht genau sagen, wie zahlreich sie sein mögen''. [Hy bereken die ''Kaminuquas'' op 1 400, die ''Okeis'' op 800, en kom] ''zu der Annahme, dass die Gesamtheit der Gross-Namaquavolkes sich auf wenigstens 4 000 oder 5 000 Seelen beläuft''. [Albrecht 1805 noem in Moritz 1919:99 13 stamname].

Lichtenstein 1811 1/657 [Gee die ekwivalente aan in Xhosa] ''Ein Namaaqua: Damma; Namaaqualand: Dammeine'' [en hierby voetnoot:] ''Es wird sich in Zukunft ausweisen, ob mit diesem Namen nicht eigentlich die noch sehr wenig bekannten *Dammaras,* oder mit ihnen sämmtliche Hottentottenstämme an der Westküste gemeint sind, zu welchen die Namaaquas auch gehören''.

Campbell 1813:310-311 ''Names of the different tribes ... in Great Namacqua country'' [en gee 8 name plus die kapteinsnaam van 'n ''tribe unknown''].

Ebner 1829:132 [toe nog op Pella, praat hier oor Jager se faksie Oorlamme en Namakwas:] "Nur den Getauften wird erlaubt, das Schiessgewehr wie in Europa zu gebrauchen; die Andern schiessen noch mit Pfeilen und Bogen, wie die Buschmänner ..."

Knudsen 1844 ms ongepagineer "(Wenn diese Stelle 1 Chron. 8, welcher ich zu Bethanien den 17. Juni 1843 fand, zur näherer Bestimmung dienen kann, dann kommt dem Herrn selbst die Ehre zu). Nach 1 Chron. 8:7 ist Naaman Naman oder Namaquas, und Gera ist Gora (Korannas, oder wenn man lieber will, Korah...)". [Die *Damas, Damaras* weer kom van *Damaskus,* beweer Knudsen diep gelowig.] ..."Dieser Naaman (1 Chron. 8:7) wuerde dann der Stammvater der Naman oder Namaquas sein... Sind sie [die Hottentotte] aus den Juden, so sind sie aus dem Geschlecht Benjamins, und die Namaquas (oder Naman) zwar, von Naaman, einem der drei Söhne Ehudi... Sie kamen nach Manahath in Moab. Die Namaquas nennen sich Naman (pl. comm.), die holländisch-Sprächer heissen Manadan. Man könnte dem so erklären: Wie sie die Fremden dort in ihre Sprache [dit is wel: in Moabities] nannten [verstaan: hulle noem vreemdelinge daar in Moab "Manadan", van "Manahath"], so haben sie auch, wo sie jetzt sind [nl. in Bethanien, d.w.s. in Namakwaland] die ausländische Sprache und Sprecher genannt...Dass sie statt Manahath Manatha (Manada) sagen, kann ja leicht seinen Grund in dem jüdischen oder moabitischen Dialect haben..." [En dan volg die vermoedelike trek van hierdie seun van Benjamin se nakomelinge uit Moab, oor Egipte na die suidpunt van Afrika. Die Moabiete en Ammoniete is, terloops, glo die nakomelinge van Lot se twee dogters.] ... "Die Namaquas nennen sich selbst Namab, Naman usw."

Hahn C. Hugo 1845 *Quellen* 25/4-5 "Wahrscheinlich ist mir's, dass die Namaquas vom Kap kommen und eigentlich Fremdlinge in Afrika sind...Meine Meinung ist, dass sie Abkömmlinge gestrandeter Phönizier sind, die ja bereits im 7. Jahrhundert v. Chr. unter Pharao Necho Afrika umschifft haben sollen...So wären dann vielleicht die Hottentotten [hier inklusiewe term vir Korannas, Griekwas, Gonakwas en veral Namas] Bastards der Phonizier und der eigentlich schwarzen Bewohner Afrikas".

Knudsen 1848:18 "Namaqualand ist eingetheilt in Klein-Namaqualand, im Süden vom Grossfluss, weil es von kleinem Umfang ist, und Gross-Namaqualand, im Norden bis zu den Damras und Ovahereros. Die Hottentotten wohnen den ganzen Grossfluss entlang und zu beiden Seiten bis nach Griqualand, und nomadisiren, sind bald hier, bald da. Ihre Zahl: es mögen 17,000, es mögen 70,000 sein und noch mehr..."

Kroenlein 1851 *Quellen* 10/10 "Nordöstlich hinauf müssen sich noch mehr Namaquas befinden, wenn jene Behauptung wahr ist, und sie scheint wahr

zu sein, das die Namaquas über Abbesynien und Mittelafrika heruntergezogen sind. Sie haben in der Tat den arabischen verwandtes Blut in sich, auch in ihrem Charakter haben sie Beduienzüge''. Dies. 1854 *Quellen* 10/88 ''Ich denke mir, die Namaquas sind entweder phönizischen oder ägyptischen Ursprungs...'' [en gee dan ses bewyse, die sesde bevat Griekse woorde in Namakwa].

Tindall 1856:25 ''I believe the Bushmen of Damaraland, and those among the Ovampo, are not strictly Bushmen, but a tribe, and indeed originally the largest tribe of Namaquas, which went by the name of the 'Great Mantle Tribe'. They were once both numerous and powerful, held the Ghou Damap in subjection, and were feared by their southern neighbours. All the other tribes speak of them as the oldest and most powerful member of the Namaqua family. The fact that their language differs but little from the Namaqua dialect may be advanced in proof of this opinion. They were ultimately conquered, impoverished, and scattered, by successive inroads of the Cattle Damaras and the Mationa or Bechuanas. Being deprived of their cattle, they of necessity adopted the wild and wandering habits of the Bushmen. It is in this manner that the Bushmen have become a separate people...'' [Vir Tindall se opgawe van stamme en getalle kyk Fritsch 1872.]

Hahn Jos 1869:232 ''Wenn man hinzunimmt, dass die Namaqua selbst sich durchaus nicht für Autochthonen halten, sondern sich als Fremdlinge betrachten, kann man nicht länger zweifeln, dass sie eingewandert sein müssen... (Wir) glauben mit vollem Recht ganz davon absehn zu müssen, diese Erzählung auf die alttestamentische Sündflutserzählung und die Arche zurückzubeziehn, was von anderen Zeiten so gern geschieht...'' [Josaphat Hahn, seun van die apostel van die Herero's, C. Hugo Hahn, aanvaar die waarheid van die legende dat die ''Namaquas'' oorsee die land binnegekom het, dat dit gebeur het toe Necho Afrika laat omseil het en die seeliede ''unterwegs'' in Tafelbaai 'n kolonie gestig het waaruit die Namakwas gespruit het.] ''Für die Abstammung der Namaqua von den Aegyptern spricht aber noch ein anderes entscheidendes Moment...'' [naamlik die taalverwantskap tussen Namakwa en Egipties, maar bepaaldelik Kopties]. Aldaar op bl. 237 ''Um Irrthümer zu vermeiden, bemerken wir, dass die Bezeichnung 'Namaqua' als Collectivname für die reinen Namaqua oder Topnaar's, sowie für die Bastard-Namaqua oder Orlams gebraucht wird''.

Fritsch 1872:344-6 gee 'n opsomming van stamname van Namakwas, sieletal, woonplek en dikwels kaptein, volgens opgawe by Tindall 1856, onder die volgende verwysings, met sieletal agter naam: Bondelswarts 2 000; Jonker Afrikaners 400; Velskoendraers 1 800; Witboois 1 800; Goliaths 400; Jan Booise 300; Dawid Christiaan 400; Fransmanne 800; Groot Dode 400;

Rooinasie 2 000; Amraals 800; Swartboois 1 500; Oorlamme 800; Topnaars 500. Dit maak 13 900, Tindall se skatting vir die geheel is 20 000.

Hahn C. Hugo 1873 *Quellen* 30/111 "Wenn ich an die Brunnen denke, die die Herero 15 und mehr Fuss tief gegraben und teilweise durch Felsen gehauen haben und mit welcher Sorgfalt sie ihr Vieh tränken, dann werde ich immer mehr in dem Glauben bestärkt, dass die Namaqua ursprünglich nur ein Jägervolk sind wie die Buschmänner und dass nicht die Buschmänner frühere Namaqua sondern die Namaqua gewesene Buschmänner sind und diese Natur noch tief in ihnen steckt. Rinder, die aus Hereroland kommen, verdursten lieber, als dass sie aus den verpesteten Wasserlöchern der Namas trinken..."

Olpp 1875 *Quellen* 16/236 gee (met spelling en schnalze soos toe genormaliseer) die name van 8 stamme, van elkeen se kaptein en die hoofsetel, ook in Nama, herhaal in BRM 1876:81 maar dan nie in die aanvaarde Namaspelling nie. Oor die agt stamname is daar by ons afsonderlike artikels. Daarby het Olpp 'n mededeling oor die maatskaplike opbou wat ons onderwerp in die breë raak. Gewoonlik is dit die eersgebore seun wat die afgestorwe vader opvolg as "Familienhaupt. Mehrere solche Familienhäupter zusammen bilden ein Geschlecht, das seine besonderen Eigennamen führt, und eine Anzahl solcher Geschlechter vereinigen sich wieder zu einem haob (eigentlich Bank, Stamm) und wählen sich einen Häuptling...", en dan oor hoe hy bygestaan word deur sy "Rathsleute, Richter und 'Grossmänner' aller Art". Op bl. 78 aldaar: "Die Einwohnerzahl von Gross Namaqualand mag etwa 40 000 Seelen betragen. Diese werden gegenwartig von 17 Kapitänen, gao-oagu, regiert..."

A.S. 1883 in BRM 1883:36 "Die Namas oder Namaqua bilden den westlichen und zugleich bedeutendsten Zweig des Hottentotten-Volkes, wie wir es nennen, sie selbst nennen sich mit verschiedenen Namen (Namaq, Khoikhoin)...Was ihren Charakter anlangt, so sind sie ausgeprägte Sanguiniker..."

Olpp 1884:19 "Diese [die Namas] werden von jenen [die vyf Oorlamgroepe] 'Hottentotten' genannt, sobald es sich um einen Vergleich um Wertschätzung der einzelnen Stämme handelt..." Op bl. 20 "Die äussere Erscheinung der *nama-khoi-khoin* hat wenig gewinnendes..."

Kroenlein 1889:209 "Khói-khóin, pl. comm.: die Naman". Dieselfde by Kroenlein-Rust 1969:238.

Schinz 1891:75-76 "Der Hottentotte...nennt sich selbst Khoi-Khoib oder Mensch der Menschen...seltener und nur wenn er von einem zweiten spricht 'Namab' (Plural Naman). Die Bedeutung von Namab ist noch unaufgedeckt und die Eingeborenen vermögen selbst keine bezügliche Erklärung zu ge-

ben. Der Umstand, dass das Wort bereits in den allerersten Reiseberichten über Südafrika erscheint und dann stets auf die Leute jenseits des Oranjeflusses angewendet wurde, bringt mich auf die Vermutung, dass 'Nama' möglicherweise ein Sammelbegriff für die sämtlichen im Norden jenes Stromes hausenden, gelbhäutigen Stämme war."

Von Francois H 1896:77 "Woher die Bezeichnung Nama-Leute herrührt, ist nach Schinz unerklärbar. Ich habe niemals irgend eine Erklärung von einem Hottentotten erlangen können. Sie gebrauchen dies Wort Namab, pl. Naman, selten..."

Meinhof 1905:86 [Uit Kropf-Godfrey:] "Ama!eya (-qwelana): 'der Nama-Stamm'", [die Xhosanaam vir die Namas].

Wandres in *Windhuker Nachrichten* 11(4) Feb. 15 1905: "Der Spezialname für die Hottentotten...unserer Kolonie ist Naman, d.h. die Sprachgewandten".

Schwabe 1907:37 "Die Naman (Hottentotten)". [Hy gee 'n goeie lys van stamme, kapteins, sieletal, gebied, hoofsetels en wapentuig van die aktiewe etniese groepe teen 1904, soos geskat].

Schultze 1907:172 "Naman nennt der Hottentott diejenigen Stämme, die seit alters her im heutigen Gross-Namalande ansässig sind..." [Daarop volg die agt bekende stamme].

Hoernlé 1925:1 "...from the very earliest days of the Dutch settlement at the Cape this branch of the Hottentot peoples [in Suidwes-Afrika] has been called the Namaqua, and Nama is the name by which they call themselves to-day. The meaning of the word is unknown, but it is, according to tradition, the name of a remote ancestor of all the tribes calling themselves by the name..."

Vedder 1929:15 "Diejenigen Stämme, die sich in Südwest niederliessen, bezeichnen wir als Nama. Dies Wort bedeutet 'eine fremde, unverständliche Sprache reden'. Vermutlich rührt also der Name von der mit zahlreichen Schnalzlauten durchsetzten Sprache her. Unbedingt zuverlässig ist aber diese Deutung nicht, da die Nama selbst eine Deutung nicht angeben können..."

Petersen 1928 in *Quellen* 2/35 "Das Volk der Nama hat viele Stämme...Es gibt alte Stämme, die immer im Namalande wohnten. Niemand kann sagen, ob sie jemals in einem andern Lande gewohnt haben...Die alten Stämme nennen wir in der Namasprache /Awakhoin = rote Menschen, wir nennen sie auch Khoi-khoin = richtige Menschen."

Westphal 1971:378 "Hottentot family (proposed Khwe-Kovab Family)" [met nuwe indeling van stamme en nuwe verwantskappe, maar dit raak nie die betekenis van die naam *Nama* nie].

Budack 1972:246 "Die Khoe-khoen in Suidwes-Afrika bestaan uit twee sub-

groepe, naamlik die Naman en die ... 'Oorlam'-groep'' [en daarop volg 'n indeling van Khoekhoenstamme gedurende die tweede helfte van die 19e eeu].

Raper 1972:83 ''Namakwaland (K29 17) is blykbaar vernoem na die Namastam, wat sy naam te danke het aan die Na(mawoord) 'nami' of 'nams', wat 'tong' beteken, 'van dieselfde stam wat in die volksnaam Nama-b skuil'...'' [Raper beroep hom op Nienaber 1963:482, en Nienaber op sy beurt weer op Kroenlein 1889:233 wat onder die trefwoord *nami, nams* = ''Zunge'' inskryf: ''*Namab* = der Nama''].

Ons neem weer stilswyend aan dat die stamnaam *Nama-* 'n betekenis en 'n verklaring gehad het. Op soek daarna in die literatuur het ons vyf ''antwoorde'' tot dusver gevind. Hulle is, in breë terme, die volgende: (1). Die betekenis is ''unaufgedeckt'', ''unerklärbar'', of iets dergeliks; (2). Die stam is genoem na 'n kaptein, 'n ''remote ancestor'' ens.; (3). Die naam verwys na 'n persoon of 'n volksgroep uit die Bybel, bv. na 'n stamouer uit die geslag van Benjamin, of dit verwys na 'n insident uit die Ou Testament, bv. die sondvloed; (4). Die naam staan in betrekking met 'n insident uit die sekulêre geskiedenis, bv. die omseiling van Afrika in die tyd van Necho; en (5). Die naam het iets te doen met die tong, bv. met die Khoekhoense taal en sy kenmerklike ''vreemde'' tongslae.

Die resente datum en die aard van die antwoorde toon al die verwikkeldheid daarvan aan. Oor die datum: Herry praat in Nov. 1657 met Van Riebeeck en sê die ''Namana offte Namaqua...was een groot, rijck ende machtigh heer''. 'n Mens sou daarvan kon aflei dat Herry die naam van die kaptein noem, 'n sekere Namana/Namaqua, maar dit kom meermale in die *Daghregister* voor dat dieselfde naam vir die stam en die opperhoof opgegee word. Ons moet waarskynlik ook hierdie eiename lees as dié van die volk, en nie as die naam van 'n persoon nie, en dit is ook hoe die res van die lang sin van ses reëls sin maak, bv. ''Namana offte Namaqua...was een...machtigh heer...doch was geen hottentoots volcq...'' Wat hier in 1657 vertel word, is aangaande die Namakwas nog net gerugte wat deur bemiddeling van die tolkin Eva, van Herry en Pieter Otegno verkry is van die Chainoukwas wat op besoek by die Kasteel was. Eers oor twee jaar sal die Blankes regstreekse aanraking met Namakwas verkry. Om te sê dat die Namanas/-kwas 'n kaptein het met dieselfde ''naam'' mag in essensie waar wees, maar dit word bepaald nie ondubbelsinnig afleibaar van die sinne nie.

Die eerste ''verklaring'' wat ons na 1657 teëkom, is dié van Knudsen, byna 200 jaar later (1844). Die meldinge van Hoernlé (1925) en Vedder (1928) kom 268

en 271 jaar later, meer as 'n kwart millennium, nadat die naam vir die eerste keer aan die Kaap gedokumenteer is. Daar was belangstelling vir die vraag, so by Knudsen wat die Bethaniërs sonder vrug ondervra het totdat hy geglo het dat die Here dit as 'n guns aan hom geopenbaar het (in 1 Kroenieke 8). Sonder resultaat het Schinz 1891 en H. von Francois 1896 hulle naarstig bemoei, en ons kan aanneem dat Gordon met sy besondere nuuskierigheid na soortgelyke vrae ook, en wel sonder welslae, navraag gedoen het. Aan die ander kant was dit juis Namakwas wat aan mev. Hoernlé die oorlewering meegedeel het dat die stamnaam van 'n voorvaderlike leier afkomstig kon gewees het. Dit sluit aan by wat die Chainoukwas blykbaar gesê het, as hulle dit gesê het.

Oor die verwikkeldheid: Een aspek is die vraag wat herhaaldelik deur sendelinge en ander gestel is: Waarvandaan kom die Namas? Indien hulle Jode is, soos o.a. Knudsen beweer, dan moet die Bybel bevra word. Vir Knudsen is daar nogal veel aan die antwoord geleë. Hy verklaar dat hy graag sendingwerk onder die Jode wou doen, maar sendeling onder die Namas geword het, en nou kry hy die openbaring dat die Namas afstammelinge of nakomelinge van die Jode is, en so word op wonderbaarlike wyse sy hartewens vervul!

Hierdie openbaring waarvoor Knudsen, toe pas 27 jaar oud, aan God al die eer gee, het tot hom gekom toe hy 1 Kron. 8:1-8 gelees het. In die geslagsregister van Benjamin se nakomelinge lees hy dat Benjamin se oudste seun Bela(s) geheet het, dat Belas se vyfde seun Naäman (ook, bv. in Duits Naeman) was, die sewende seun Gera, ens., en Knudsen dink by Benjamin se kleinseun Naäman aan die Namas, by sy kleinseun Gera aan die Korannas, en dan volg hy die geskiedenis van Naäman wat Ehud se seuns na Manáhat in Moab weggevoer het. Toe hy eers die verband gelê het, het hy die gewaande tog van die voorvaders van die Namas uit Moab na Suidwes-Afrika geprobeer rekonstrueer. Die hele teorie berus op 'n toevallige ooreenkoms in name met gedwonge, onmoontlike verbandleggings en poëtiese spekulasies, en dan nog bly talle vrae los hang, bv. wat was die verband tussen Namas, Korannas en Damaras?

Knudsen was nie die enigste wat die Bybel as grondslag vir die herkomsvraagstuk geneem het nie. C. Hugo Hahn se seun Josaphat 1869 sê daar moet afstand gedoen word van die vertelling dat die Khoekhoen se herkoms verband hou met die sondvloed, 'n opvatting wat "gern" vertel word. Josaphat se teorie is dieselfde as die van sy vader eerwaarde Hugo Hahn. Hugo sê die "Namaquas" beskou hulle as vreemdelinge in Afrika en hulle is waarskynlik die nakomelinge van die bastergeslag wat verwek is toe die gestrande Fenisiërs (en Egiptenare), blas van vel, omgegaan het met die swart binnelanders. Dit het gebeur in die 7e eeu voor Christus toe die Fenisiërs Afrika van die Ooste na

die Weste omseil het. Ook Kroenlein 1851 het gemeen dat die "Namaquas" fenisies of egipties van oorsprong is.

Die opmerksame leser sal gemerk het dat ons hier met 'n lastigheid te doen gekry het. Op soek na die betekenis van die naam *Nama-* is dit tog belangrik om te weet waar en wanneer die naam as stamnaam ontstaan het. Daarom dat ons ook die herkomskwessie in aanmerking neem vir sover ons deskundiges dit aanroer. Is die naam *Nama-* bv. oorspronklik Semities, Hamities, Berbers, ens., of is die naam Khoekhoens en het dit hier plaaslik ontstaan? En nou het die segsliede in ons sitate die naam inklusief gebruik, vir *al* die Khoekhoentaliges, asof die eerstes en oudstes presies "Namas" was, in breë terme "Hottentots" was, terwyl "Namas" eerder 'n subgroep is. Ons keer later weer terug tot die veelkantige terminologiese probleem.

Nou bekyk ons eers vlugtig die verklaring wat by Kroenlein gesuggereer is en wat Vedder baie tentatief gestel het. Dit hou verband met "tong" as liggaamsdeel of as spraakmeganisme. By Kroenlein 1889:233 word *Namab* gegroepeer saam met die etimologies-verwante groep onder *nami* = "Zunge". Kroenlein suggereer 'n verband, maar dui die verband nie aan nie. Nienaber 1963:482 aanvaar Kroenlein se gesag, ook Raper 1972:83, albei sonder uitbreiding. Vedder gaan verder en betrek die naam op "tong as spraakorgaan" en op "taal" (soos bv. gebeur in Latyn ens.), sodat *Nama-* wil sê: "'n onverstaanbare/snaakse taal praat", moontlik vanweë die klapklanke. Vedder hou 'n slag om die arm en sê so 'n verklaring is nie absoluut betroubaar nie. Die vraag sal wel wees: Wie het die volk so 'n naam gegee? Sekerlik nie hulleself nie. Indien van elders afkomstig, hoekom het hulle dit aangeneem?

Die gronddeel het genormaliseer geword as *Nama-*, en is as sodanig vroeg gedokumenteer. Maar die gronddeel het ook variante gehad, bv. by Schreyer 1669 *Numiqui* (geen *-a-* daarin nie), by Le Vaillant 1782 *Travels* 1/307 (nie aangehaal nie) en by Paterson 1778 *Nimiquas* (weer geen *-a-* nie), en by Wikar *Noma-* naas egter ook *Nama-* (vgl. sitate). Indien die grondbetekenis van "tong" gehandhaaf word, sal telkens die variante met *-u-*, *-o-* en *-i-* ook vir die ooreenkomstige nuwe uitspraak vanself moet geld, en dit sal moeilik bewysbaar wees, sekerlik kan dit nie uit Ou-Kaapse optekenings aanneemlik gemaak word nie (vgl. Nienaber 1963:482). Daar is ook ander variasies, bv. by Hemmy 1767 *Macqya*.

Vir Tindall se stelling lees die artikel **GREAT MANTLE TRIBE**.

Wat die betekenis en verklarings van hierdie stamnaam betref, lyk dit of ons 'n keuse tussen die twee oorblywende voorstelle moet maak. Ons moet sê die naam is onverklaarbaar, sy betekenis is, soos Schinz dit met 'n tikkie optimisme

pragtig geformuleer het, nog ''unaufgedeckt'', en daarin berus. Of ons kan aansluit by wat redelik patroonmatig is en deur die oorlewering gesteun word soos deur Hoernlé meegedeel is, naamlik dat die stamnaam *Nama-* 'n persoonsnaam is, en wel dié van 'n voorsaat wat as leier byvoorbeeld 'n saambindende krag was.

Dit is nodig om in die breë te kyk wat gedek word deur die vlag ''Namakwa'', omdat hy soms verskuiwende grense het. Een rede daarvoor is dat die term nou al drie en 'n kwart eeu gehoor word en die tye nie stilgestaan het nie. Die Namakwas is daarby 'n belangrike groep waarvan die stamnaam ook as landsnaam beslag gekry het, soos ook reeds gebeur het in die geval van bv. Griekwaland-Wes en -Oos, van Korannaland, of van kleiner groepies soos in Outeniekwaland. Opvallend dat die Namakwas nog nie die onderwerp van 'n volwaardige monografie geword het nie, 'n eer wat die Korannas en Griekwas al te beurt geval het, al was dit in daardie instansies ook nog veelal verkennings.

In die *Daghregister* verskyn die naam die eerste keer o.d. 31 Okt. 1657 as ''Namanas'', en vyftien dae later as ''Namana offte Namaqua'', dan toegepas op 'n ''machtigh heer'' [wel bedoel as die ''kaptein''] en, verder uit die verband, op die stam. Dit is dan in skerp teenstelling met ''dit Caeps volcq'' en ''was geen Hottentoos volcq'': hulle was 'n nuwe volk, altans soos dit vir die amptenary gelyk het, 'n volk wat, volgens gerugte, in kliphuise woon en lang hare het. Ons het dan die ''Hottentotse volk'', Khoekhoenssprekers aan die Kaap in matjieshutte, en noordwaarts 'n ander Khoekhoenssprekende volk in kliphuise, die Namanas of Namakwas: *Nama* + die *-n-* van die pl. comm., + die *-a* van die objekskasus, of andersins met die uitgang *-qua* (*-kwa*) uit *-gu* van die pl. masc., + die objeks-*a*, albei meervoude, soms gevolg deur die Hollandse meervoud *-s*.

Van Riebeeck het 'n groot begeerte gehad om met hierdie nuwe en blykbaar beskaafder volk in aanraking te kom, en ook om meer van die legendariese Monomotapaland te verneem. Hy het togte van ''liefhebbers'' ondersteun met raad en daad, maar eers in Feb. 1661 het Cruythoff met dié koning en dié volk in gesprek gekom, êrens langs die Olifantsrivier, by benadering in die omgewing van Clanwilliam. Tien dae na Cruythoff se terugkeer aan die Kaap is Van Meerhof met 'n nuwe tog gestuur, o.m. met die opdrag om die dreigende oorlog tussen Oedasoa van die Cochokwas en Akembie van die Namakwas te besweer. Die enkele gegewens in ons sitaat uit Van Meerhof se verslag laat sien dat ook in kultuur en liggaamsbou die Namakwas as 'n ''nuwe volk'' aangesien kon gewees het. Uit wat ons later sal hoor, was dit wel die Amakwas gewees, die stam wat gegrens het noordwaarts aan die Charigurikwas.

Nog 'n paar togte is onderneem en ook 'n nuwe naam kom na vore, nl. *Numaque,* vir 'n volk met wie die Amakwas in vyandskap verkeer het (vgl. Pieter Cruythoff se tog van 1662, in RZA 1:84 en elders), hoewel *Numakwas* ook variantuitspraak van *Namakwa* is (vgl. Schreyer). Van Riebeeck spoor Wagenaar selfs dringend aan om meer inligtingstogte te organiseer, maar Wagenaar, wrokkig en sieklik, laat dit spoedig vaar na die grootliks mislukte toere van Cruythoff (1662) en De la Guerre (1663).

Die kennis oor die Namakwas bly voorlopig oppervlakkig. Eers gedurende Simon van der Stel se tyd sal daar weer kontak wees, so in 1681 toe hy besoek van 'n paar "Namaquase hoffgrooten" ontvang, en veral in 1685 toe hy in persoon na die Koperberge is. Die opskrif lui "Togt van den Heer Simon van der Stel...na de Amaquas". Raadpleging van die artikels **AMAKWAS** en **AMAS** maak die volgende ten dele oorvereenvoudigde interpretasie waarskynlik aanneemlik.

'n Tog noordwaarts verby die Piketberge voer die toggangers deur die gebied van die Amakwas. As die toggangers dan later bokant die Griekwas en aan die noordelike gedeelte van die Olifantsrivier kom, d.w.s. in die land van die Namakwas, in feite (soos ons weet) in die land van die Klein Namakwas, dan kan, vanweë die ooreenkomste in die twee stelle name, die Amakwas en die Namakwas, verwarring ontstaan, veral as die kennis nog oppervlakkig is. Hoe ook al, hoewel hulle bokant die 31° breedtegraad suid was, het die joernaalhouer nie gepraat oor (Klein) Namakwaland nie, maar aangehou met verwysings na die Klein Namakwas as die Amakwas. Lees hierby die aanhaling uit Brink waar die landpale van die Klein Namakwaland 'n 76 jaar na Van der Stel se tog duidelik aangegee word en aansluit by wat Coetsé die jaar vantevore en Marais en Roos die jaar daarna meegedeel het.

Die verdeling van die Namakwas self in Klein en Groot was al heel bekend in W.A. van der Stel se tyd, vgl. Valentyn (sitaat). O.d. 13 Okt. 1705 is bv. "drie kapiteins der Kleijne Namaquas" amptelik ingestel (Plato, Jason, Vulcan, elkeen nuut uitgerus met 'n Griekse naam!).

Die algemene grens tussen Klein en Groot Namakwas was die Oranjerivier, met die Groot Namakwas hoofsaaklik saamgetrek noord van die rivier of tot minstens bokant die lyn wat noord van Angra Pequena (Lüderitzbaai) loop, volgens Brink, later verder noord verskuif tot by Walvisbaai (Van Rheenen).

Groot veranderinge het veral onder die Kaapse Klein Namakwas plaasgevind en hulle het agteruitgegaan of versmelt. Grense het vervaag. Gordon het verneem dat die Klein Namakwas en die Amakwas dieselfde stam sou wees, dat daar nog net vyf kapteins oor hulle gestel was, dat "al die *natien*" uit omtrent

400 siele sou bestaan het. Die skeiding is volgens Gordon blykbaar bloot geografies, aangesien "Kleine en grote namacquas te voren een volk" was.

Teen 1780 dan was die toestand, volgens Gordon: die Amakwas (a), "bijna versmolten", is dieselfde as die Klein Namakwas (b), en hulle was oorspronklik een volk met die Groot Namakwas (c), d.w.s. a = b = c (= d, indien die Amakwas voortbestaan het as die !Amas (d), soos ons gemeen het, maar nou ontstam as Oorlamme).

Die etniese term *Namakwas* word nou in essensie verskraald toepasbaar op die nog stamvaste groepe noord van die Oranjerivier, hulle wat nog Khoekhoenssprekend is en die ou kultuur en gelowe handhaaf. Die teenstelling "Klein" en "Groot" het in die praktyk verval, en as daar geen "Klein" Namakwas meer is nie, dan is "Groot" oorbodig en kan op sy beurt verval. Reeds uit die aanhalings van die 19e eeu blyk dit dat etnonimies die term *Klein Namakwas* verdwyn, en slegs geografies "Klein Namakwaland" nog aktief gebly het. Ander teenstellings kom nou op, bv. met die Oorlamme en Basters (hoofsaaklik kultureel), met die Topnaars en Bondelswarts (etnies), met die Berg- en die Veedamaras (met lg. veral polities), met die Tswanas en die Boesmans, ens.

Ons let op 'n paar bewerings oor die gebruik van die term *Naman/Namakwas*. Schinz 1891 beweer dat die Hottentot hom 'n Khoekhoeb noem en "seltener, und nur wenn er von einem zweiten spricht, 'Namab'". Ook Von Francois 1896 verklaar dat hy hom "selten" 'n Namab noem. Dit wil voorkom dat hier teen die 20e eeu 'n sosiolinguistiese peiling nodig is. Petersen 1928 stel wat die ou Namas so aan die begin van die 19e eeu betref, die saak só dat hulle eie oorkoepelende naam */Awakhoen* was, of *Khoekhoen*. Sprekende as Khoekhoen is */Awakhoen* en *Khoekhoen* dan die twee algemene name waarmee "wir", (Petersen en die Khoekhoen self), die Naman prioriteitshalwe noem. Die Blankes weer, kyk bv. A.S. 1883, was gewoon om onder mekaar as oorkoepelende term "Hottentot" te gebruik, dit was dan as volksbenaming sonder stigma, net soos hy bv. sal praat van "Hollander" of van "Fransman", *maar*, so vertel o.a. Olpp 1884, die Oorlam en Baster op hulle beurt sien op dieselfde Khoekhoen neer as onbeskaaf en agterlik en gebruik vir hom ook die term "Hottentot", nou egter mét stigma, neerhalend en ook om homself as Oorlam of Baster te distansieer van sy oorspronklike stamverbondenheid.

Olpp skep vir alle sekerheid 'n nuwe samestelling, hy praat van "Nama-khoikhoin", asof die een lid die ander nie vanself insluit nie. Kroenlein en Kroenlein-Rust stel *Naman* gelyk aan *Khoekhoen*. Schultze 1907 het vir sy tyd 'n interessante in- en eksklusiwiteit: "Naman nennt der Hottentott [d.w.s. Schultze het hulle ondervra en gee hulle eie antwoord] diejenigen Stämme, die seit alters her im heutigen Gross-Namalande ansässig sind".

Dit stem dan in hoofsaak ooreen met wat Petersen gesê het. Die stamnaam *Nama* is 'n kollektief vir 'n geografies-gebonde Khoekhoenvolk. Sou dit die vasstelling van Schinz, Von Francois en ander verduidelik? Iemand wat nie deur geboorte en domisilie 'n "Namakwalander" is nie, beskou hom nie as 'n Nama nie?

Daar is egter 'n ander gesigspunt wat etnies gefundeer is. Die ondervraagdes was moontlik nie gewone Namas nie, maar was bv. Damas wat hulle net in "die tweede graad" met Namas vereenselwig. Trouens, die Damas het die Khoekhoen op 'n kleurgrondslag */Awakhoen* of "Rooimense" genoem, vgl. o.a. Budack 1969:224. In sover die terminus *Naman* 'n geografies-gebonde grondslag het soos genoem is, dan bied 'n nuwe probleem homself aan: die landpale van "Groot Namakwaland" het met verloop van tyd verander, aanhoudend verander, bv. groter geword in die ekspansiewe verhuisings en deur oorloë, en gekrimp as die gety keer. En daar was ook die burgers van "Klein Namakwaland" wat op die term *Naman* aanspraak kon gemaak het, afhangende van die tydsgewrig. Nie net die geografiese grenslyne verander nie, ook die etnonimiese grenslyne slinger en kruis mekaar.

Miskien kan ons die kern so voorstel: Naman is 'n eie en inheemse naam van oorsprong. Teen die tyd van die kolonisasie deur Blankes was dit eksklusief van die "Caebse volcq" soos diegene met wie die NOIK handel gedryf het en wat aan die Europese kultuurinvloede beswyk het, maar inklusief van die verder geleë stamme van die Middel- of Benede-Olifantsrivier af noordwaarts tot aan minstens die 22° suiderbreedte westelik. Oor die lotgevalle van dié entiteit met vele subgroepe moet die geskiedenis die woord voer. Die naam self is in sy betekenis en verklaring nog "unaufgedeckt", maar met die feite tot ons beskikking en gelet op die patroonmatigheid van enkele stamname is daar miskien 'n saak uit te maak, voorlopig altans, dat die naam dié van 'n heersersfiguur was en dat dit op sy volk oorgegaan het.

Dit is tog nodig om op te merk dat die "inhoud" van die term *Naman/Namakwa* ook wissel volgens die konteks waarin dit gebruik word. Josaphat Hahn bv. het die teorie (soos sy vader) dat die Namakwas afstam van die Fenisiese en Egiptiese seeliede wat Afrika in die tyd van Necho omseil het, en hier is *Namakwas* ál die geelkleurige Khoekhoen van suidelike Afrika. Dit is egter moontlik dat Josaphat sy term bietjie onnoukeurig toegepas het.

Ten slotte word daarop gelet dat die term *Naman/Namakwa* of ander variante daarvan (soos bv. *Namakeezen* in S. de Bruin se *Historische en Geographische Woordenboek* 1869:2/628) soms onderskeid maak tussen "egte" en "verbasterde" Namas. Ons wil nie verder hierop ingaan nie maar wil op een aspek wys

wat in ons sitate aangeroer is deur Tindall en C. Hugo Hahn. Albei gee gevolgtrekkings wat hulle na jarelange verbintenis met die mense gemaak het. Henry Tindall (seun van Joseph) sê "I have spent seven years of my boyhood and three of my youth in the dreary wilds", en hy het later ook as assistent van sy vader enkele jare Nama-sendeling geword. Sy opvatting is dat die Boesmans van Damaraland en Ovambo eintlik "originally...Namaquas" was wat deur oorloë en armoede, nadat hulle verslaan is, ekonomies en kultureel afgesak het, wild geword het en die lewenswyse van rondtrekkende Boesmans aangeneem het.

Dié opvatting is nogal deur baie ander gehuldig. Bepaald vreemd is die bewering van C. Hugo Hahn 1873, toe 55 jaar oud en al 31 jaar lank sendeling, met 'n "Glauben" in die teenoorgestelde rigting, nl. dat die "Namaqua ursprünglich" Boesmans was wat vee aangeskaf het. Die verskil tussen Boesman en Namakwa in die aangegewe gebiede is dan essensieel 'n verskil, nie etnies nie, maar ekonomies. Hulle is basies dieselfde "ras".

Hiermee wou ons net aan die feit herinner dat die term *Naman* vir baie en soms heel uiteenlopende "inhoude" vatbaar is en rekbaar gebruik word, of gebruik is, bv. dat dieselfde mense in die een geval Boesmans kan word of in die ander geval uit Boesmans opgekom het, of van die kant van die Namas gesien: Namas verloor mense aan die Boesmans, of word uit die Boesmans aangevul. In feite is so 'n wisselwerking altoos aan die gang gewees, deur omstandighede geskep, hoewel nie volgens die siening van Tindall en Hahn nie. Vgl. nog die artikels **GAMNAMAN** en **KEINAMAN**

Nota (1) Ons het al daarop gewys dat die naam *Nama-* wel oud moet wees. Van die geskiedenis van die Namakwas weet ons bedroewend min, insluitende feite wat 'n helder lig op die betekenis van die stamnaam kan werp. Juis daarom is ou oorlewerings ook 'n bron om te gebruik. Daar is bv. die verhaal van 'n ou aristokratiese Gonab wat hy in 1809 aan luit.-kol. Richard Collins vertel het en wat ons aanhaal, omdat 'n belangstellende in ons onderwerp miskien leidrade daarin kan sien wat mag help. Dit bevestig die vermoede dat die Namakwas as volk oud is.

Dit lui in Moodie 1960:5(12) soos volg: "One of the Ghonaquas residing with Gyka, and who claims his descent from a chief named Kamakeera, gave me the following account of that unfortunate race. As I have heard of no other attempt at their history, I am induced to repeat what was communicated to me respecting them, although the relation may appear somewhat improbable.

"They had resided at first much nearer to the Peninsula, and were yet united under their last great chief, Quama, when the Europeans advanced from the Cape to the interior. Unable to prevent their encroachments, and unwilling to

acknowledge their superiority, they removed towards the east; observing, that the country improved as they advanced, they continued their route to the territories of Tzeeo. This chief was as much dissatisfied at their approach as they had been at that of the christians, and unfortunately for them, he had as much the power as the inclination to show his displeasure.

"After a considerable loss, both of their people and their cattle, they returned to the neighbourhood of the Great Fish River. Some settled in the fine plains on both banks of that stream. But the others apprehending that the wrath of Tzeeo might pursue them even that far, resolved to seek a less insecure though a more distant retreat.

"With that view they proceeded to the north, where the Bosjesmen treated them as unkindly as the Caffres. Driven from the south, the east, and the north, the wanderers bent their last hope on the west. They followed the sun until stopped by the ocean, on whose borders their posterity are known by the name of Namaquas."

Nota (ii). 'n Verwysing van Brincker 1896:384 gee nie 'n semantiese verklaring nie, maar hy vertel 'n storie wat hy glo oor hoe die naam *Namakwa* "in die Welt kam". Brincker is 'n Rynse sendeling en 'n gesaghebbende taalkundige wat 'n groot bydrae gemaak het, veral oor Herero. Mens behoort dus goed kennis van sy sienswyse te neem. Ons haal sy storie sonder kommentaar aan, net soos ons met sy storie in die artikel oor **DAMARAS** gemaak het, maar dit daar onder die aanhalings gegee het.

"*Die Entstehung des Wortes Namaqua.* Die Schreibweise *Nama-qua* stammt von den Portugiesen. Ihnen nach schrieb Liechtenstein und andere Reisende in Südafrika. Das Suffix *-qua* ist einfach *-ka,* also *Nāma-ka* zu sprechen und zu schreiben.

"Es ist nun auch äusserst belangreich zu wissen, wie der Name *Nāmaqua - Nāmaka* in die Welt kam. Wie dort Capt. Alexander durch die Begegnung mit zwei Frauen des Volkes der Ovahérero, das die Namas, wie gesagt, *Koma - Dāman* nannten, den Namen *Dāmara* (zwei Dama-Frauen) für ein ganzes Volk in die Welt brachte, so hat auch irgend welcher Reisende durch das Sehen von "zwei Männern" des Nama-Volkes, welche durch die Form *Nama-ka* (zwei Nama-Männer) bezeichnet werden, in den Gebrauch für den Kollektivnamen des ganzen Nama-Volkes (Naman, gener. communis) gesetzt. Der Schöpfer dieses Namens könnte nach der Schreibart von *Namaqua* ein Portugiese gewesen sein. So hat man nun drei Jahrhunderte diesem nachgeschrieben, ohne sich um den wahren Sachverhalt irgendwie zu kümmern und gedacht 'sapienti sat'."

NAMCAMEIS vir **[SYMENSE, SIDE PEOPLE]**

Gordon 1779 kaart "Namcam eis"'

Engelbrecht 1936:41 onder hoof "Subdivisions of and offshoots from the Kei !Orana": "The !*Namkhamkwa* or Symense (Side people). The possibility cannot be overlooked that *Sy* stands for *Sai,* and the latter were without doubt Taaibosch people...Bloemhof men remembered seeing them at Schweizer Reneke and Soutpan. Amongst them the family name of Tooi is common. Benjamin Kats pointed out that a name common amongst males of the Kats tribe was that of *Tsoar'tsi,* which indicated that the mothers were !Namkhamkwa".

Maingard 1964:57 [Hy gee Gordon se Korannastamme langs die Oranjerivier en noem sewe aan die Boloop, daarvan is die 4e wat net wes van die "Kora Eys" lê:] "The Namcam Eys (!Namkam//?eis, the side people)".

Die presiese lokalisering van die stamme tussen so ongeveer Prieska en die samevloeiing van die Oranjerivier en die Vaal is vir Gordon moeilik, deurdat dit by hom op aanwysings berus. Immers, Grodon was net tot so 'n 20 km van Koegas af op 2922 AD, of noukeuriger gestel, hy het op 29° 19'S aan die Oranjerivier omgedraai (vgl. A.B. Smith 1981:60). Dit is by Gordon dat ons hierdie stamnaam die eerste teëgekom het. Hulle lê net wes van die groep wat Gordon op sy kaart aandui as Korannas en net oos van Prieska.

Korannas word as naam in twee toepassings aangewend: (1) as versamelnaam, so ongeveer as "nasienaam" wat dan die stamme insluit, én (ii) as naam van die Korannastam binne die Korannanasie. Die geografiese posisie maak dit nie onaanneemlik om die Namcameis te beskou as maar deel van die Korannastam as sodanig binne die stamverband nie, d.w.s. hulle is eerder deel van die stam as van die nasie, hulle is mense aan die "sykant (westelike sykant) van die stam". As hier iets in steek, dan het !*nâmi* die betekenis van "Seite, Kante, Rand" (Kroenlein 1889:245), hierby !*nâm-ami* = "Grenze".

Ons is nogtans nie seker of dit 'n geldige siening is nie. Die Hollandse naam "Symense" is klaarblyklik 'n vertaling. Gordon gee die Hollandse naam nie aan nie, Engelbrecht het dit waarskynlik deur ondervraging gehoor, en Maingard, 'n baie verantwoordelike wetenskaplike, moontlik ook. Dit is opvallend dat Gordon in sy *Joernaal* niks oor hierdie mense sê nie en dit net op sy kaart aandui. Die lid *eis* by Gordon is soos Nama *//âi,* in Kora *//?ai,* vir "volk", "stam", "kraaleenheid (mense)" e.d.m. Engelbrecht laat die samestelling uitgaan op *-kwa,* die ml. mv. Hy groepeer hulle onder die Groot Korannas (Taaibosse). Lede van die stam het, na dit voorkom, lank hulle identiteit be-

waar. Gordon het hulle naam in 1779 gehoor, en Engelbrecht het nog in 1936 van nakomelinge van hulle verneem, meer as 'n anderhalwe eeu later.

Ons noem nou in losse verband 'n episode wat meegevoel sal wek met die taak van die etnonimikus. Prof. Forbes 1965:107 nader prof. J.A. Engelbrecht (ons voorgenoemde bron) om party van Gordon se name wat op sy kaart voorkom, te identifiseer, en op grond daarvan deel Forbes mee: "The Namcam Eis may possibly be the Karoshebbers..." Die Namcameis is ewenwel die "Symense" of "Side People", soos Engelbrecht dit self in 1936:41 verklaar het en soos hy dit van sy segsmanne verneem het. Hoe kan hulle dan nou skielik "Karoshebbers" word? Die antwoord is dit: *Karoshebbers* kom by Gordon voor as *Namnyqua*, en die lid *nam* hier lyk dieselfde te wees as die *nam* van *Namcameis*. By *Karoshebbers* is die inlandse *nam* soos Nama *≠nãmi* = "karos", by *Namcameis* is die *nam* soos Nama *!nãmi* = "sy, kant" (hier met ander suigklap). Vgl Tindall se **GREAT MANTLE TRIBE**.

NAMIDAMAN

Zachaeus 1928: *Quellen* 2/45 [Zachaeus, 'n Bergdama in Usakos, ongeveer 80 jaar oud, sê die Bergdamaras kom oorspronklik uit die land van die Tswanas, is verdryf uit *≠Kanubes*, uit Erongo, en hulle het hulle in "dem Veld von Otjimbingue" gevestig.] "Da zerteilten sie sich. Die einen blieben am Swakop wohnen...Wieder andere gingen in die Namib, und wir nennen sie Nami-Daman".

Krenz 1972:4 "Gliederung nach ihren Wohngebieten aufgrund eigener Anschauung und Berichten alter Dama...Einzuteilen wären sie in die Gruppen des Westens vom Swakop bis zum nördlichen Kaokofeld, sie selber nennen sich in Brausch und Bogen Nami-Daman = Namibbewohner und unterscheiden sich nach Jagd- und Feldfruchtsammel-Gebieten..."

"Namidaman" word as 'n selfverkose versamelterm gebruik, geografies gefundeer, maar die term "Nami-" is vaag omlyn. Krenz sluit die volgende geografiesgerigte groepe in onder die term "Namidaman": "Auguun, Hoanin, Huanin, Dâuna/Daures, !Oe≠ab, U-sau-beta, Heinaman, Khomanin, Gowanin, Geiao/Geio, Arro-daman, ≠Ao-daman, Dani-daman, Aurib (Aurinin), Gei-!Umen, Amkhoiin en Oren." Ander soos Zachaeus gee minder besonderhede. Vgl. telkens die betrokke artikel. Daar sal dit dan blyk dat ook ánder as geografiese maatstawe by geleenthede gekies is en dat selfs sosiale en kulturele stratifikasie soms 'n gevolg is.

NAMIXAN

Hoernlé 1925:12 "When they [die ≠Aonin of Topnaars] first came to Walvis Bay, another Nama people, the */Namixan,* were in control ... These people were completely defeated and the remnants incorporated in the sibs of the newcomers ..., so that today no /Namixan are to be found ..."

Moritz 1981:82 wat die lys van onderwyser Imm. Ruiters voorlê met 37 name van ou Topnaar-Sibbes, 'n lys wat Moritz bygewerk en geannoteer het, daaruit: "/Namixan ('Leute die mit Stöcken werfen') — zählten zu den ältesten Sippen, sind jedoch ausgestorben".

Wat mev. Hoernlé oor die /Namixan vertel, berustende op oorlewering soos sy dit in 1912 van oumense plaaslik verneem het, is omtrent al wat ons van hulle geweet het. Hulle was Namasprekendes, en wel self Namakwas, totaal verslaan en opgeneem in die Mû//în, 'n oorheersende sibbe van die Topnaars. Die verklaring sluit aan by die uitspraak soos by sowel Hoernlé as Ruiters aangegee is, grondwoord */nami* = "gooi", soos met 'n kierie (Kroenlein 1889:237).

NAMNEIKWA, NAMNYKOA

Gordon 1779 o.d. 15 Okt. "...Sagen een vuur voor ons uit een halve dag rijsens, dit seide toenema was of *anoe eis,* zynde bosjemans sonder vee, of *nemn eiqua* [en bo-oor ingeskryf] caros kraal, die vee hebben; ging na de rivier [Oranje-] om de waterval [Augrabies] te sien ..." O.d. 16 Okt. "...dese *anoe eis* syn einiquas die door rusie met de namneiqua kraal hun vee verloren hebben, egter nu weer goede vrienden, de namneiqua leggen een dag verder op..." [Word weer genoem, ook by terugkoms, maar bevat niks nuuts oor naam of ligging nie].

Wikar 1779:30 "Deeze Samgomonkoa...wisten ons ook te vertellen dat de onderste Eynikkoa genaamd de Namnykoa of krosdragers oorlog met de ... Gyzikoa ... gehad hadden..." Aldaar 122 "Deeze Namnykoa waaren in 3 kraalen verdeelt, 2 lagen 1000 tree circa van malkander, op een groote eyland, en de derde een groote uur daar vandaan ook op een eyland, te zaamen getrokken waaren ze ruym 40 strohuysen sterk. Te zaamen hadden ze na mijn gissing 300 schapen en bokken, en ruym 150 beesten..."

Albrecht C & A 1806:99 "Zwischen hier und der Rietfontein...wohnen am Grossfluss folgende Heiden...: [hulle noem 13 stamme, as eerste:] "Kroshebbers, diese wohnen an der Westseite..." Aldaar 100 "Des Nachmittags kam uns wieder eine Karawane derjenigen Flussleute entgegen, welche man Kroshebbers nennt...die, als sie uns sahen, die Flucht ergriffen..."

Campbell 1813:282 [noem 15 Koranna-"tribes" langs die Oranjerivier, as nr.

2:] "*Karossdragers*, Weavers [sic] of karosses or cloaks".

Wangemann 1872:52 [noem, in navolging van Wallmann, soos hy weer van Wuras, 17 Korannastamme, as nr. 13:] "Namm eina, das Kaross-Volk, am Oranjefluss und unter den Griquas zerstreut".

Schroeder 1872:160 "De Korannas waren vroeger verdeeld in acht kleine stammen:- ...3. de Karoshebbers (twee kapiteins, gedeeltelijk verstrooid, gedeeltelijk Kupido Pofadders stam)..."

Stow 1905:296 "14. The Kaross Dragers, the Carriers or Wearers of Karosses".

Maingard 1932:161 "Comparative table of Korana Tribal Names: 1.(Wikar): *Namnykoa;* (Albrecht): *t'Kamanuqua;* (Campbell): *Karosdrager...*"

Engelbrecht 1935:227 "Wikar...names some of the tribes of which this people ['the River-folk' of Einikwas] is composed, viz. Namnykoa (i.e. *≠Nam-/neikwa*) or Karoshebbers..."

Engelbrecht 1936:21 "Certain of my informants state that the Karoshebbers were a *natrek*, i.e. that they followed after the Springbokke and that they settled between Kakamas and Upington, or at Keimoes, where their chief Didop or !Eibib also lived. In the last quarter of the 18th century they were re-discovered by Wikar, and later by Moffat, who found them in approximately the same spot, namely at the Aughrabies Falls, where they were residing under their chief Paul. Missionary and chief were destined to meet again later, as the latter was preparing to attack his Kuruman station. In 1813 they are still mentioned, namely by Campbell, as being at the Orange, but towards the middle of the century a portion had already come under Griqua rule".

Maingard 1964:57 [Gordon se Korannastamname in sy spelling, deur Maingard in moderne transkripsie oorgebring, nr. 1 langs die benedeloop van die Oranjerivier:] "The Namnyqua (≠namn//?eikwa, the kaross wearers)..."

Forbes 1965:107 "Professor J.A. Engelbrecht...scrutinized the following suggestions for the identities of tribes which Gordon met...and whilst approving some, has stressed that others should not be accepted without further research...The Namcam Eys may possibly be the Karoshebbers..."

Drie opmerkings vooraf. (1) Campbell se "Weavers of karosses" is duidelik êrens langs die lyn 'n wanspelling vir "Wearers of karosses", nl. as vertaling van sy "karossdragers". Miskien was die drukkersduiwel hier doenig. (ii) Maingard 1932 het 'n vergissing begaan. Dit is waarlik onverwags by hierdie versigtige, verantwoordelike en noukeurige wetenskaplike. Hy vergelyk die opgawes en spellings van Korannastamname by Wikar, die Albrechts en by Campbell met, waar aanwesig, die name wat hy daarvoor van segsliede in Bloemhof gehoor het. Die Albrechts gee waar moontlik die name in "der Hottentotten- und niederdeut-

schen Sprache'' aan. Hulle noem 13 stamme en by 9 het ons dubbel name, by 4 nie. Die eerste stam is die ''Kroshebbers, diese wohnen an der Westseite'', en daarop volg: ''*T'Kamanugua*...'' Nou lees Maingard dit so dat die T'Kamanugua die ''nederduitse'' of Hollandse naam vir die Karoshebbers is, maar dit is nie, dit is die naam van die *tweede* stam op hulle lys, nl. van die *!Gami-≠nu-gua* of ''Bondelswarts'', en hulle is Namakwas en nie Korannas nie. Die Albrechts gee nou in die eerste geval presies nie ook die ''Hottentotse'' naam nie, en in die tweede geval nie die Hollandse naam nie. (iii) Forbes-Engelbrecht vermoed dat die *Namcam Eys* ''Karoshebbers'' mag wees. Hulle is ''Symense'', ''Side People''.

Dit lyk nie of daar oor die betekenis van die inlandse naam twyfel bestaan nie. ''Karosdraers'' of ''Karoshebbers'' is die vrye vertaling wat ons bronne aangee. Hoewel Gordon en Wikar albei die vertaling gee, gebruik hulle voorkeursgewyse die inlandse vorm, hulle verkeer trouens nog heeltemal onder inlanders, maar daarna kry die Afrikaanse vertaling klaarblyklik die oorhand. Die eerste komponent is wel soos Nama of *≠nâms* = ''Kaross, der Schafpelz (Decke und Mantel)'' (Kroenlein 1889:250), vir Koranna by Lichtenstein 1805 */nams* en by Wuras *≠namma* (waar nodig getranslitereer, vir vindplase en omskrywings vgl. Nienaber 1963:332-3 en 339-340).

Die tweede element is by Wikar *-(n)ykoa*, by Gordon *eiqua*, by Wangemann *-eina*. Engelbrecht 1935 transkribeer Wikar se slotdeel as */neikwa*, Maingard as *//?eikwa* (in Koranna ook normaal as *//âi*-(kwa)) vir ''volk'', of, soos by Gordon, ''kraal''. Indien juis, soos ook ons meen, dan sluit dit patroonmatig aan by die gewone stamname. Die uitgang *-koa*, *-qua*, *-kwa* is die objekskasus by die ml. mv. (in Nama *-gu* plus *-a*). Die *-na* van *-eina* (en ook van *Kora-na*!) is die objekskasus van die pl. comm. Die letterlike vertaling is dan die ''Karos-volk-mans/mense/kraalskap''.

Al is die betekenis duidelik, is dit nie duidelik hoe dit die distinktiewe naam geword het nie. Die karos was die algemene kleding van die Khoekhoen, vervaardig uit vel, en só tipies dat ''karos'' deur die ander tale oorgeneem is. Ons gee een aanhaling, nl. uit Kolb 1727 1/433 ''De schouders en het gansche bovenlijf bedekken zij met aan elkander genaaide wel bereide en met schaapvet ter dege over en over gesmeerde schaapvellen, waaraan van boven twee riemen zijn, waar mede zij dezelve als een mantel onder den hals vast binden. De rijken...dragen Tijger en ook wel Tijger-bosch-kat-vellen, en zommigen ook wel Das-vellen, welk dekzel of kleding zij Cross noemen...''

Hoe het so 'n algemene term kenmerkend van 'n hele volk 'n klasnaam geword, naam van 'n klein onderdeel van daardie volk? 'n Klein onderdeel was hulle,

'n stammetjie van die Korannas se vertakking van die Einikwas of Riviervolk; hulle was saamgetrek in drie krale, daar was na gissing ongeveer 40 hutte wat hulle in totaal bewoon het, almal op twee eilande opgerig, en hulle het beeste en skape daarop aangehou, en, let wel, bokke, wat hulle wel seker van die Briekwas ("Bokmense") of ander Tswanavolk geruil het. Dié eilande het bokant die Aughrabies-waterval gelê, een van die twee was met groot waarskynlikheid die huidige Paardeneiland (vgl. Mossop 1935:14). Vir hulle vee was daar voldoende weiding. As stammetjie het hulle deur 'n mate van isolasie wel 'n hegte entiteit gevorm, maar na buite het hulle hulle nie langdurig kon handhaaf nie. Maingard 1932 en Engelbrecht 1936 het nie meer met oorblyfsels van hulle kennis gemaak nie, en die geskiedenis het hulle spoor in minder as 'n eeu na Wikar nie teruggevind nie, altans vir sover ons kennis strek.

Nou wat het daartoe aanleiding gegee dat hulle in die tyd van Wikar en Gordon reeds met die ingeburgerde naam die "Karoshebbers" of "-draers" benoem is? Het die ander stamme in die buurt nie karosse gedra of gehad ("hebbers") nie? Nouliks denkbaar. Wikar 1779:54 vertel toe hy nog onder die Einikwas of Riviervolk, mens kan ook sê onder die Eilandvolk, was, diegene tot wie die Karosdraers behoort het, dat hulle moeite gedoen het om met die Namasprekende "Basterds Babiane" in aanraking te kom: hulle was so wild soos die bobbejane en het soos die bobbejane bo in die kranse gevlug. Van hulle sê Wikar o.a. "...haare kost is dasse, jakhalse, wilde katte...haare dragt is karosse aanmalkander genaayt van de velle van boovengenoemde gediertens, of van noas, klijnder als den jakkals, graauw van coleur, met een spitze bek..." Selfs daardie wildste van wildes het karosse gedra, en daaraan was die velsoorte die onderskeidende vir die plek en omgewing en tyd. Ook die **HOANA**, die Katse, en die Katte, het hulle onderskei volgens die materiaal waarvan die karosse gemaak is. Maar wat by die Karoshebbers die besondere rede vir hulle naam was, kon ons nog nie vasstel nie.

NANNINGAI [BERGKLIMMERS]

Wikar 1779:36 "Hier aan de overzyde van de rivier leg een Bossiesmanskraal genaamd: de Nanningai of bergklimmers hebben vee en volgens beduyding veel sterker van volk en strohuysen, als de voorige Samgomomkoa..."

Wikar verwys nog twee keer na hierdie San, eenmaal toe 'n olifantbul 2 van die vrouens van die Nanningais doodgetrap het, en later weer toe hy vertel wat hy self gesien het. Hy sê dat die Kamingou [lees: *!Gami-≠nu* of Bondelswarts] en die Nanningais in Desember [1778] twee dae lank geveg het, 13 van die Nanningais is gedood en 20 gewond, maar net een van die Kamingou is gevange

geneem. Uit spyt oor hulle verlies aan dooies en gewondes het die Nanningais die gevangene se skaamdele afgesny om hom daarmee deur die gesig geslaan.

Hierdie Sannaam kry ons net by Wikar. Hy vertaal dit as "Bergklimmers". Hulle het ongetwyfeld Nama as taal aangeneem. In Nama is hulle naam te skryf as *!Nani-khâi* (*!nanib* vir "bergrand" en *khâi* vir "emporsteigen" (Rust 1960:17)). Die kraal was geleë aan die noordelike oewer van die Oranjerivier, ongeveer regoor Coboob, op 2819 CD. Dit lyk waarskynlik dat die naam aan hierdie San gegee is en nie hulle eie naam vir hulleself is nie. Dit berus moontlik daarop dat hierdie kraalvolk sku was en dan die kranse uitvlug, soos bobbejane.

Wat die Nanningais betref, is die opvallende dat hulle as San nie net van die jag leef nie, maar dat hulle ook vee besit, en wel skape en beeste, immers, hulle het aan Wikar se geselskap 3 skape en 'n kalf vir tabak en dagga verhandel. Dit lyk nouliks verdedigbaar om hulle op hierdie stadium te bestempel as "wilde Boesmans", soos die naam dalk te kenne kan gee. Of daar 'n verband met die Bergenaars mag wees, kon ons nie vasstel nie. Vgl. o.a. ook **BERGHOTTENTOTS** en **BERGVOLK**.

NANTOMAGYEHABOKXOïSOAN (spotnaam vir Herero)

Schultze 1907:324 "...Eine andere spöttische Bezeichnung für die Herero ist /nantoma-gye-//habo kxoïsoan, d.h. 'die Menschen (*kxoïs*, fem.) Kinder (*oan*) mit Fellschuhen (*//habo*), die sich nicht (*toma*) umsehen (*/nan*)'. Der verschlagene Hottentot, der nie einen Platz verlassen wird, ohne zurückzusehen, um sich zu orientieren, was hinter seinem Rücken vorgeht, gibt der Achtlosigkeit seines Gegners mit diesem Spitznamen Ausdruck".

So 'n sinnaam was bepaald baie, baie beperk in gebruik! Dit is afkomstig van 'n Khoekhoeb.

NARANIN kyk ook **NARINKA, -KU** en **NARININKU**, en vgl. **AONIN**

Kroenlein 1889:38 "!Naraxab ist Kapitän der Topnars (!Nara ist ein Rankengewächs im Sande, bei Walfischbai etc. wachsend, mit einer melonenartigen Frucht und sehr schmackhaften und nahrhaften Kernen, die ≠Aunin leben meist davon. Nach dieser Frucht heissen die ≠Aunin auch schlechtweg die '!Naranin'..."

Schultze 1907:172 "Die ≠Aonin ... zuweilen auch ihrer Naragründe wegen von den Nachbarn *!Naranin* genannt ..."

Köhler 1957:101 "Die ≠Aonin waren unter dem Namen !Naranin ebenfalls weithin bekannt. Es ist jedoch fraglich, ob sie diesen Beinamen erst

erhielten, nachdem sie sich am unteren Kuiseb niedergelassen hatten. Denn die !Nara war nach L. Schultze nicht nur am Swakop und Kuiseb verbreitet sondern reichte über Sandfisch Hafen bis nach Angra Pequena. Im Zusammenhang mit der Wandersage der Topnaar, dass ihre Vorfahren aus dem Norden gekommen seien, ist von besonderer Bedeutung zu bemerken, dass die !Nara auch an der Kaokoveld-Küste gedeiht...Es ist daher möglich, dass die ≠Aonin die !Nara bereits in ihrer früheren nördlichen Heimat kannten ...Auch die Frage (muss) vorläufig unerklärt bleiben, ob die Topnaar den Beinamen !Naranin erst am Kuiseb erhielten, oder ob sie als !Naranin schon vor und bei ihrer Südwanderung bekannt waren ..."

Budack 1969:224 "Auch die südlichen Topnaar, die sich selbst ≠Aonin ... nennen, werden bis heute von den übrigen Naman mit einem Spottnamen belegt, der !Naranin lautet. Die ≠Aonin lebten einen grossen Teil des Jahres, vor allem in den Monaten Dezember bis April, fast ausschliesslich von der !nara-Melone (*Acanthosicyos horrida Welw.*) ... Den übrigen Naman erschienen sie als arme Verwandte, die fast wie 'Bushleute' dahinvegetierten ..." Ook in sy artikel 1977:2 praat Budack van die "slightly derogatory connotation" van die term !Naranin.

Hier is geen etnonimiese probleem nie. Segsliede is dit almal eens dat die naam verband hou met die narravrug, in Nama *!nāra* (middeltoon), gevolg deur die *-ni* wat wel 'n lokatieffunksie het, en met die *-n* van die comm. pl., dus so ongeveer: "die mense wat hou by die narravelde". Die ouer vorm (of uitspraak) van *!Naranin* is *!Naringu(a)*, met die *-i-* in die tweede lettergreep teenoor die *-a-* wat nader aan die grondwoord is en wat eers teen 1880 of so in ons bronne gevind is, en dan die enigste in die optekeninge word.

'n Neweprobleem geld die status van die naam. Schultze deel mee dat *!Naranin* die naam is wat die "Nachbarn", die ander Khoekhoen, aan die ≠Aonin gegee het, ook Köhler meen dat *!Naranin* 'n bynaam vir die ≠Aonin is, en Budack het gevind dat in die huidige situasie dit 'n spotnaam is, minstens "slightly derogatory". Die uitgangspunt by hulle is dat *≠Aonin* die gewone naam van hierdie mense vir hulleself is.

Die saak is lastig om uit te maak omdat dit volgens ons lesing van die oudste bronne vir daardie tyd anders was. Hierby moet weer die artikel **NARINKA** bekyk word. Het daar 'n verskuiwing plaasgevind? Binne 'n veranderde situasie kan dit natuurlik gebeur, en kon 'n bynaam soos *≠Aonin* blykbaar was, erenaam word, en kon die vroeëre algemene naam *!Naranin* (eintlik was dit toe *!Narinin*) die bynaam van vandag geword het. Soos die feite nou lê, is daar 'n mate van onversoenbaarheid tussen die interpretasies van die negentiende-eeuers aan

die een kant, en die twintigste-eeuers aan die ander kant. Waarskynlik weeg ook hier die eerste loodjies die swaarste.

NARININKU kyk ook **AONIN** en **NARANIN**

Scheppmann 1846 in Moritz 1916:244 "In derselben Gegend [as die /Nawis] wohnt auch noch der eigentliche Stamm !Narininku, wovon dieses Volk hier [nl. te Rooibank waar Scheppmann sy sendingpos gestig het], die Topnatie, ausgewandert ist."

Moritz 1980 2/2:38 "Auf einem alten Atlas werden sie [die !Naranin] als '!Narininku' oder 'See-Nama' bezeichnet, die vor allem von der Narafrucht leben".

Die aangeleentheid van die !Narininku word in die artikel oor die **AONIN** beredeneer. Gedagtig daaraan dat die ouer vorm van *!Naranin* die *!Narin(ku/ka)* is, d.w.s. dat die *!Nara-* en *!Nari-* hier gewone wisselvorms is, lê dit voor die hand om *!Narininku* as 'n doeblet te beskou van *!Naranin-* plus *-ku* (Nama *-gu*). *!Narininku* bevat dan 'n dubbele meervoudsuitgang, die ml. *-ku*, voorafgegaan deur die *-n* van die gemeenslagtige vorm. Dit is die eenvoudigste beskouing. Tog kom daar die eienaardige teenstelling by Scheppmann voor. Om nie in herhaling te verval nie, word verwys na die argumentasie hieroor in **AONIN**. Ons het tot die besluit gekom dat in feite tog vertaal moet word met die "Mense wat by die narravelde hou".

NARINKA, -KU vgl. **NARININKU, NARANIN** en **AONIN**

Scheppmann 1846 in Moritz 1916:243 "Nur neun Familien haben einen mehr beständigen Aufenthalt hier; 40 bis 50 ist die gewöhnliche Zahl, dann und wann auch wohl 80 bis 100 ... Deshalb ist auch der ganze Hottentottenstamm (mit dem beigelegten Namen Annika, Topnatie, eigentlicher Name ist Narinka) noch immer zerstreut ... Die Kost der Leute liefert die hier wachsende !Nara ..." [met 'n lang beskrywing van die !nara].

Wallmann 1858:53 "Dieser Stamm [die ≠Aonin] führt noch den besonderen Namen !Narinku, von der !Nara-Frucht, welche ihre Hauptspeise bildet..."

Viehe 1890 by Moritz 1980 2/2 p. 38) "Viehe schreibt, dass sie sich selbst 'Narinku' nennen ..."

Dit is die ouer vorm van *!Naranin* wat teen 1880 sterk opkom. Die volksnaam verwys, byvoorbeeld by Wallmann, spesifiek na die narravrug wat die stapelvoedsel van die ≠Aonin gedurende 'n groot deel van die jaar uitmaak. Oor die botaniese naam en die gebruik van die vrug sien die sitate onder **NARA-**

NIN. Die *-ku* is wel die uitgang van die ml. mv., in Nama *-gu*, en die *-ka* is die ooreenstemmende objeksvorm vir uitheffing. Letterlik dan "Die manne van die narravrug", die "Narramense". Die opvallende is die *-i-* in die tweede lettergreep waar mens 'n *-a-* sou verwag het. Die grondwoord vir 'n uiters belangrike saak is *!nâra* [in die sitate is die klap waar volgens 'n ou stelsel geskryf, stilswyend getranslitereer], nie *!nâri* nie.

Veel belangriker vir ons is die opmerkings oor die status van die naam. Dr. Budack 1969:224, 1977:2 ens., het bevind dat daar iets spottends aan die naam in sy huidige gebruik vaskleef. Dit wil tog voorkom of die ouer waarnemers van wie ons drie aangehaal het en wat gesagsposisies beklee het, die naam anders waardeer. Scheppmann sê dit is die Narinka se eintlike naam, d.i. hulle eie naam vir hulleself [hy het onder hulle op Rooibank gewoon], en die twee ander spesifieke name wat hy gee, nl. "Annika" en "Topnatie", die Hollandse 'n vertaling van die inlandse naam, is dan eerder op te vat as byname of toename. Wallmann sê dit is hulle besonderse naam en Viehe dat dit hulle eie naam vir hulleself is. Dit is tog natuurlik dat 'n groep uit eie beweging nie met homself die spot sal dryf nie. Vir sover dit juis is, het die naam van "Narramense" in hierdie tyd nog 'n goeie klank gehad.

[NARROW CHEEKS] kyk **COCHOKWAS**

NASSAN

Knudsen 1844 ms "... !Gorab (pl n — verstaan: pl. !Goran) sind die rechten Revierhottentotten (Korannas), ihre Sprache hat auch Schnalztöne, sowie auch die der Griquas (Nassân).../Nusân sind diesseits des Grossflusses wohnende Buschmänner (/Nu bedeutet diesseits)...Nassân sind von den /Nusan, eine Art Griquas..."

Die suigkonsonante is stilswyend getranslitereer. Ons verstaan dit so: Tussen die Oranjerivier en Bethanien (Knudsen skryf uit Bethanien 2617 CA en die "diesseits" moet in die lig hiervan begryp word), sê in en suid van die Hunsberge tot aan die rivier, woon die /Nusan (met */nu* = "duskant", en *Sân* = "Boesmans") ; die Nassan is blykens die slotdeel (die *-sân*) ook "Boesmans", en wel 'n vertakking van die /Nusân, maar dan 'n vertakking wat aan die Griekwas vermaagskap is, bv. deur ondertrouing en verbastering. Anders gesê, die Nassân is Griekwa-basters. Wat die *Nas-* beteken, weet ons nie. Dit word nie aangedui nie, en die enigste wat redelik seker lyk, is dat die naam nie deur 'n klap voorafgegaan is nie! Knudsen het 'n goeie oor vir die klapklanke ontwikkel en skryf hulle volgens sy eie stelsel. Dit laat ons miskien met 'n *nâs*

vir "byt, byterig" (vgl. Kr.-R. 1969:267). "Byterige Boesmangroep"?

NAUBAXUGYEKIKXOEN ('n naam van Oorlamme)

Budack 1969:224 "Die Oorlams werden von den Naman ausserdem Nauba xu gye /ki- kxoen genannt, 'Menschen, die von woanders her gekommen sind', d.h. 'Einwanderer'".

Die naam is kennelik deur die Khoekhoen gegee aan die Oorlamme, met verwysing na hulle as intrekkers uit die Kaapkolonie oor die Oranjerivier na die land van die Namas. Na sy vorm is dit meer 'n naamsin as 'n naamwoord. Na sy benoeming is dit te vergelyk met bv. **GUGOUN**, na sy gesindheid is dit saaklik en blykbaar vry van emosie of veroordeling. Vir referensie is dit baie vaag en vir gebruik lomp.

NGONNOMOA kyk **GONNEMAS**

NOEEIS, NOUWEIS, NAUKEIS, NOEUKEIS, NOAKEIJS

Gordon 1779 o.d. 17 Okt. (ms van 4e reis): "Noord van hier leggen so ver sy [die Einikwas of Riviervolk] wisten, nog bosjemans, sy noemden my de noeeis en eieis..." Aldaar o.d. 30 Okt. [by Geissikwas, oos van Upington:] "Sagen in den agtermiddag een trop *naukeis* bosjemans die de loop namen..." Aldaar o.d. 5 Nov. [noordwes van Prieska:] "...arriveerden na een uur gaans by de noeukeis kraal. desen hadden nooyt geen onser Colonie gesien, en waren seer bevreesd..." Aldaar o.d. 7 Nov. "Ons volk kwam omtrent 8 uuren aan, met nog een trop hoekingeis en noeeis, met vee om te ruilen..." Aldaar o.d. 11 Nov. "Schoten een zeekoei dog kregen hem niet, een trop nouw eis bosjemans quamen ten laatsten by ons, waren als de rest, ruilde een lege struisdop voor een pyp tabak, koerikei [Gordon se jong dienskneg, naam beteken 'Kogelontsnapper', soos die van die kaptein Koerikei] sprak hun dialect..." Hulle was so ongeveer op 2922 AD. Op Gordon se kaart in die omstreke van Prieska "Tweede Noakeijs" (ligging van hulle kraal).

Gordon help ons onomasties glad nie, en ook etnonimies help hy nie veel nie. As die lid *Noe-* "swart" beteken, soos Nama *≠nu*, en soos by Engelbrecht en Maingard (kyk **NUEIS** ("**SWART KORANNA**")), hoekom sê Gordon dit nie, soos hy gewoonlik doen as hy die betekenis ken? Gordon noem die *Noe eis* die eerste keer uitdruklik "Bosjemans", en swart Boesmans is sekerlik ongewoon, terwyl Engelbrecht en Maingard die *≠Nu-//eis* of "Swartvolk" as Korannas

ken, nie as Boesmans nie. Dan is daar nog die kwessie van die suigklap. Is Gordon se *Noe eis* gehoor met die palatale ≠ vooraan of met die dentale / vooraan, waar */Nu-//eis* beteken "Overkantneemers" (bv. by Albrecht)? Nog 'n vraag: is *Noe eis* (Boesmans) en *Nawkeis/Nouweis,* albei ook uitdruklik Boesmans genoem, dieselfde volk, al is hulle geografies so sterk geskei, van Upington af tot by Prieska? Daar is meer sulke kwelvrae. Dit lyk vir ons voorlopig verstandiger om Gordon se verwysings apart te hou en as knope te beskou wat ons nog met geen vertroue kan ontwar nie.

NOROKHOEN

Vedder 1923:6 "Gelegentlich legen sich die Dama [verstaan: die Bergdamaras] auch selbst den Namen */Noro-khoin* bei, um ihre Armut gegenüber den reicheren Herero und Nama darzutun. (*/noro* = dürr, trocken, in übertragener Bedeutung = arm)".

Die verklaring van Vedder, 'n verklaring wat hy ongetwyfeld ook hier van Namasprekende segsliede ontvang het, herinner in 'n mate aan Knudsen se **OREDAMARAS,** deur hom verklaar as "beroofde Damaras", dus met 'n sinsverwante betekenis. Die grondwoorde in Nama is egter anders. */Nõro* (middeltoon) kan ook kleur aandui, kyk **NOROKXONIBETSE,** nog 'n bynaam vir die Bergdamara. Opvallend by *Norokhoen* (*/noro* soos by Vedder, vir "arm", en *khoe* = "mens", met die uitgang *-n* vir die pl. comm.) is die deemoedige strekking van die naam wat die Bergdamaras vir hulleself gegee het.

NOROKHONIBETSE (vir Bergdamaras)

Schultze 1907:323 "Eine freundliche, halb scherzhafte, auch für den Pavian gebrauchte Anrede, mit der der Hottentot sich gelegentlich an einen Bergdamara wendet, ist */noro/kxonibetse,* mit einer mir unklaren Anspielung auf eine essbare Pflanze..."

Budack 1969:220 "Auch dieser Ausdruck ist noch heute bekannt...Auf Grund von Mitteilungen füge ich hinzu [by Kroenlein en Rust], dass dieses Wort auch 'nicht glänzend, von stumpfer Farbe sein' bedeutet und sich hier u.a. auf die Hautfarbe der Daman bezieht. /Kxonibeb ist eine Lilienart... Man könnte den Ausdruck /noro-/kxonobetse etwa mit 'du stumpffarbige Lilienknolle' wiedergeben... Die Pflanze gehört zur Gruppe des Amaryllidaceae und trägt die botanische Bezeichnung Tulbaghia tenuior...Die Knollen haben eine blassrosa Farbe, die an die Gesässschwielen eines Pavians erinnert. Neben der Anspielung darauf enthält die obengenannte Scherzbezeichnung auch einen Hinweis auf die Tatsache, dass die Knollen

und Zwiebeln der Feldfrüchte die Hauptnahrung der Daman bildeten, während sie den Kxoe-kxoen nur als Beikost gelten''.

Die vokatiewe suffiks *-tse* hierbo is aanspreekvorm vir ''jy'' (2e pers. ekv.) Die res is deur Budack verduidelik. Die toespeling is by die eerste bestanddeel op die dowwe kleur wat op die huidkleur van die Bergdamara betrek word, by die tweede bestanddeel op die bleekpienk kleur van die knolle (uit die knoffel-groep) wat ooreenkoms vertoon met die onthaarde en verdikte pienk sitvlak van die bobbejaan. Die siening is wel grappig, die toepassing nouliks. Nog 'n punt wat die knolle en die Bergdamaras aan mekaar verbind, is die feit dat die knolle as belangrike voedsel (''Hauptnahrung'') vir die bleekhuidige Damaras geld.

[NOUWANGE] kyk **COCHOKWAS**

NUBES, NUBIS, NWUKU

Alexander 1838:2/74 ''...beyond the Damara negroes, and along the coast, is another nation of *red* men, called Nubees, or the Many People, and which people are friendly to strangers...''

Scheppmann 1846 in Moritz 1916:244-5 ''Etwa zehn Tagereisen mit Reitochsen nördlich von hier [Rooibank, pos van Scheppmann] wohnt ein Rotes Volk, /Nwuku genannt... In derselben Gegend wohnt auch noch der eigentliche Stamm !Narininku, wovon dieses Volk hier [te Rooibank], die Topnatie, ausgewandert ist... Die /Nwuku nomadisieren nicht, sondern wohnen in zahlreichen Stämmen in festen Kralen. In ihren Häusern ist die Asche drei bis vier Fuss hoch gelagert, ein Beweis für die Beständigkeit ihrer Wohnungen ...'' [Tongslae getranslitereer].

Hahn Th 1879 kaart ''≠Nubes, a branch of the ≠Aunis of Walewich Bay''.

Juta 1889 kaart ''Nuwis Namaqua'' op 2013, noord van die Huab, en ''Nubes Namaqua'', 2013-2014, aan die suidoewer van die Ugab, suidoos van die Nuwis.

Krenz 1985: ''Nuben = Die Sesshaften''.

Alexander en Krenz is die enigstes wat 'n verklaring gee, Hahn noem die suigklap as die palatale, maar Scheppmann se weergawe is onseker, moontlik om rede die drukkers die teken nie goed onderskei het nie. Scheppmann het in die gedrukte stuk twee verskillende interpunksietekens gebruik, albei vooraan en hoog geplaas, nl. die gewone leeskomma en die punt (wat volgens die stelsel van Knudsen onderskeidelik die / en die // voorstel), terwyl hy waarskynlik 'n dubbelpunt in sy eie teks aangewend het vir die palataal.

Hoe ook al, ons kan die naam soos by Alexander goed verbind. "The many people" is 'n "crowd", d.i. 'n "skare" of "menigte", en 'n "skare" is in Nama *≠nuwis* (Kroenlein 1889:268), wisseluitspraak daarnaas is *≠nubís* of *-bês* (middeltoon). Alexander gee die ligging net in algemene terme aan: aan Walvisbaai woon die "Namaquas" van die Kuiseb en omgewing, d.i. die Topnaars, dan is daar die gebied ten noorde van hulle en beset deur die "Damara negroes", nl. die Veedamaras of Herero's, en weer noord van hulle die "Nubees" wat, net soos die Namakwas van Walvisbaai, 'n vertakking van die "Red People" is, wel die "Rooinasie" of "Rotes Volk" by Scheppmann.

Scheppmann self praat oor die oorlewering wat ouer is as Alexander se hoor-sê-opgawe. Die groot verandering is die nuwe posisie van die "Damara negroes" of Veedamaras. 'n Deel van hulle is nou tussen die Nubees en die Walvisbaaise Topnaars. Hulle is dus aan die afsak na die Suide. Nou kry ons op die kaarte van Hahn 1879 en Juta meer eksakte liggings teen 1880 of daaromtrent. Hahn plaas hulle tussen die Ugab- en Unjabriviere, so weerskante van die Huab, en Juta in twee seksies, die een aan die kus, die ander langs die Ugab dieper landwaarts in, suidoostelik daarvan.

Met hierdie kennis is daar wel geen twyfel nie dat Scheppmann se ()Nwuku dieselfde volk is, lank in die gebied gevestig, volkryk, bestaande uit baie krale en stamme, een daarvan die stam uit wie die Topnasie voortgekom het. Die *ku* sal hier, soos bv. in *!Narininku,* gelyk te stel wees aan die ml. mv. *-gu,* die naam dan die "manne van ()Nwu-", wisselvorm hierby *()Nbu-*. Vervang ons die morfeem *-ku* met die alternatiewe *-bis/-bes,* lewer dit *()Nwubis* ens. Die *-s* van die vr. ekv. is hier op te vat vir die kollektiewe begrip, soos die kollektief trouens ook in "skare" beliggaam is.

Graag sou ons meer oor die volk self wou verneem het. Die naam is opvallend en dui moontlik daarop dat dit, hoewel 'n Namasprekende horde van die Rooinasie, uit dele saamgestel was wat in verskillende krale gegroepeer was, en kusbewoners ingesluit het, sowel as die dieper landwaarts-wonende krale wat vir hulle kuddes weiding nodig gehad het.

Oor hulle taal deel Alexander 1828:2/109 iets mee wat hy van die Walvisbaaise Topnaar-hoofman Quassip gehoor het. Quasip "had fallen in with the great red nation, who were very friendly, spoke a different dialect from the Namaquas, but he understood them, and that they were distinguished by allowing their woolly hair to grow long. I asked him if he would go again to the Nubees..." Die ≠Aonin het uit die Nubees afgeswerm na die Walvisbaai-gebied en ook hulle "Namakwataal" het dialekties afgewyk, waarskynlik as gevolg van hulle oorspronklike verbintenis met die Nubees.

Die tweede verklaring, die van Krenz wat hierdie vertakkings goed ken, sluit taalkundig baie goed aan. Die grondwoord is *≠nû,* met middeltoon, en beteken "sit", met *-be-*: die "hokvastes", "hulle wat gevestig bly". Die brokkies geskiedenis oor hulle wat ons kan aflei, skyn die verklaring te bevestig; kyk verder.

Alexander, so verneem ons van hom, wou baie graag self met die Nubees in aanraking kom. Maar niemand in Walvisbaai wou hom die pad daarheen wys nie. Die Walvisbaaise mense was bang vir die "Damaras", d.w.s. vir die Herero's wat tussen hulle en die Nubees geleë was. Trouens, Quasip wat "with good luck" by die Beesdamaras verby gekom het na die Nubees, "reported that a bloody battle had just been fought between them [die Bergdamaras] and the Damaras of the plains [die Beesdamaras-Herero's] in which the latter had gained the advantage, and had massacred many of the women and children of the Hill people..." Alexander wou nogtans graag na die Nubees, maar oorsee was dit nie moontlik nie, en toe hy later by Jonker Afrikaner [hy noem hom "Aramap", vir /Haramûb of "Vratjies-oog"] navraag oor die reis noordwaarts van Niais af doen, het Jonker hom so 'n tog ten sterkste afgeraai. Van hierdie voornemens van Alexander het niks gekom nie..

Oor die "dialek" wil ons aanvullend nog iets meedeel. Kroenlein 1859 in *Quellen* 11/231 e.v. vertel van die besoek van iemand wat voorgee dat hy 'n lid van die Ovambo's was maar wie se fisionomie, haargroei en postuur "entschieden hottentottisch" was, "ebenso die Sprache, die in manchen Teilen vollkommen mit dem hiesigen Dialekt übereinstimmt, aber auch ein gut Teil fremdartiger Elemente enthält, wodurch der Sinn seiner Aussagen z.T. erraten werden muss. Diese Sprache scheint stark mit Damra- oder Bantuworten zersetzt zu sein..." Hierdie man het Berseba besoek "in Begleitung einer Reisegesellschaft vom roten Volk". Hierdie "Rooivolk" kom van die gebied grensend aan Ovamboland. Hulle is onteenseglik die Rooivolk wat die Nubes ingesluit het, d.w.s. hier die Nubes is. Kyk die uitsprake van Scheppmann en die liggingsaanduidings van Hahn en Juta. Kroenlein kom toevallig in aanraking met hierdie "spioen" van die /Nawĕn (hy self noem hom 'n /Nawib), maar voorkoms en taal verraai hom as 'n Nubeb, en juis die "dialektiese" taal boei Kroenlein wat in parallelle kolomme 'n lys van woorde daarvan gee.

Vir ons is hier die boeiende opmerking oor al die voorbeelde van ontlening uit Herero en Ovambo. Toon dit nie aan dat die Nubes deur die Herero's en Ovambo's geabsorbeer word nie? Die Nubes se taal raak vreedsaam verbaster deur die buurvolke, die Nubes sal wel eksogamies en vreedsaam ook deur die buurnasies ingesuig word.

As selfstandige groep het die langharige Namasprekende Nubees, die "*great* red nation" (Quasip se woorde, ons onderstreping), verdwyn, en hulle naam kom nie meer op landkaarte en in geraadpleegde werke voor nie.

NUEIN ["OVERKANTNEMERS"]

Albrecht C & A 1806: in Moritz 31:99 "Zwischen hier [Brabisrivier] und der Rietfontein wohnen am Grossfluss folgende Heiden [dan volg 13 Stamname, nr 9 is:] T'Noekijqua oder Overkantneemers".

Wuras 1848:35 voetnoot [noem Korannastamme en begin met die Regshande onder Goliath op Bethany en Hebron, en daarna noem hy die Towenaars onder Jacobus Muller op Hebron, en besluit:] "Beide Stämme zusammen heissen auch *nu-eis*, das schwarze Volk".

Engelbrecht 1936:48 "We now come to a section of the Korana sometimes collectively referred to as /Nu//?êin; these are the Towenaars...and the Regshande. No reason can be assigned for the use of this term in regard to these Korana in particular, yet it does appear to be used for them. They are also included in Albrecht's list as t'Noekijqua...or Overkantneemers, i.e. tribes which take or have the opposite side (of the river). These terms are derived from */nu*, meaning *to this side,* and in a more general way the name came to be applied to people who were living on the northern side of the Orange River..." Engelbrecht wys daarop dat */nu* = "duskant" deur Burchell gebruik is vir */Nu-sakwa* = "Duskantse Boesmans".

Die Towenaars en Regshande word onder die versamelnaam */Nu-//?êin* (Koranna-uitspraak) verenig. Hierdie inligting het Engelbrecht klaarblyklik van Wuras en moontlik ook van die Korannas self tydens verskeie besoeke verkry (sien sy *Preface*). Daarom kan hy gesaghebbend praat oor die term en sê: "yet it does appear to be used for them". Hy verklaar ook uitdruklik "Kora words occurring in the course of this work have as far as possible been reproduced as heard from the informant on the occasion of the enquiry" (*Preface*).

Daar is ook nog 'n eenderse woord vir die Towenaars en die Regshande wat Wangemann 1872 gee, alleen dan met 'n ánder suigklap en 'n ánder vertaling. Vgl. **NUEIS ("SWART KORANNAS").** Wangemann vertaal sy kollektiewe naam met "das schwarze Volk", bestaande uit *≠nu = "swart" en //ais* = "volk". Engelbrecht aanvaar dit en sal 'n verband lê tussen */Nu-//?êin* (die uitgang *-n* is dié van die mv. gemeenslagtig) en *≠Nu-//?êis.*

Vir die betekenis van sy */Nu-//?êis* sluit hy hom by die broers Albrecht aan. Die broers Albrecht skryf 'n *t'* vir die klapklank, sonder om daarmee te sê watter klap hulle gehoor het. Die lid *Noe-* is soos by Engelbrecht die *Nu-*, die *-kij-*

is soos die latere Koranna-uitspraak van *-//?ëi*, in Nama *//âi* = "volk", en die *-qua* is die ml. mv. *-qua*, ook gerealiseer as *-kwa* (met objeks-*a* aangeheg).

Wat beteken die Albrechts se "oorkant"? Hulle is nou nog by Adam Kok en nog suid van die Oranjerivier, sodat die "overkant" die noordelike kant van die rivier moet wees. Is mens egter an die noordsy van die rivier, dan is die suidsy die "oorkant". Dit hang dus af watter vaste betekenis die term deur ooreenkoms en gebruik aangeneem het. Engelbrecht gee */nu* aan as "duskant", "to this side". In Nama is "hier" tans *neba*, "daar" is *nouba* (Kroenlein-Rust 1969: 287), en "diesseits" is *ne-!ani*, "jenseits" is *nou-!ani*. Die Korannawoord */nu* in die betekenis vind ons nie in Nama terug nie. Daar is ewenwel geen goeie rede om die korrektheid van Engelbrecht se waarneming te betwyfel nie. Sy waarneming is op veldwerk gemaak en dra die gesag wat van sy ondervraers verkry is.

NUEIS ["SWARTVOLK", nl. KORANNAS]

Wuras in BMB 1848:32 "Alle Erkundigungen, die ich bis jetzt über das Koranna Volk eingezogen habe, sprechen dafür, dass sie mit dem Volke, welches den östlichen Theil der Cap-Colonie bewohnt hat, *ein* Volk gewesen sind ..... Es ist sehr wahrscheinlich, dass jenes Volk, von den Europäern Hottentotten genannt, auch den Namen Koranna gehabt hat, der aber verloren gegangen ist, so wie auch die Namen der einzelnen Familien-Stämme untergegangen sind... Das Korannavolk theilt sich jetzt in 17 kleinere Stämme, von denen jeder einzelne seinen besondern Namen und Häuptling hat..." [En as voetnoot:] "Es sind folgende: 1. *Am cakua* oder die Rechthände, mit dem Häuptling *Goliath*, auf unsern Stationen Bethanien [in die Vrystaat] und Hebron wohnhaft. 2. *Keicha eis*, die Zauberer, mit dem Häuptling *Jacobus* (Müller), früher am Modderfluss, jetzt grösstentheils auf unserer Station Hebron ansässig. Beide Stämme zusammen heissen auch *nu-eis*, das schwarze Volk." [Ook deur ander oorgeneem, bv. deur Wallmann (1858:53 wat die name in Duitse vertaling weergee) en Wangemann 1872:51 wat dit woordeliks en in dieselfde volgorde herhaal.]

Engelbrecht 1936:48 "In addition to being */Nu-//?êin* [= "Overkantneemers", volgens die broers Albrecht] the Towenaars and Regshande are more precisely the *≠Nu-//?êis* or Swart Volk (Black Folk). The origin of this name is obscure, and the following explanation must be accepted with some reserve..." [nl. dat 'n Boesman die Hollandse familienaam Swarts aangeneem het; sy mense het met die Towenaars en Regshande (en die Katse) ondertrou; van hierdie Boesman Swarts het die Towenaars en die Regshande die naam van *≠Nu-//?êis* of "Swart(s)-volk" oorgeneem].

Maingard 1964:57 "Gordon has left a very useful map of the Orange River, with the names of the tribes inhabiting its banks. They are given in their original Dutch spelling, with their meanings in brackets...A. The Lower Orange River... C. The Upper Orange River...(iii) The Nukais (≠nu://?eis, the black people)..." Aldaar 59: "The next to migrate were the ≠nu-//?eis, which split into two sub-tribes, the ... right-hands...and the ... sorcerers..."

Ons het Wuras taamlik uitvoerig aangehaal. Daar is wel geen twyfel nie dat Wuras die bron van die twee direkteure Wallmann en veral van Wangemann (Berlyns) was. Toe Wuras se artikel (deur die redakteur verwerk) in die BMB van 1848 verskyn het, was hy "bekanntlich seit 12 Jahren in der Mitte der Koranna's" werksaam. Hy kan dus met gesag praat. Wat Wuras meedeel, het hy in die loop van sy arbeid van die Korannas self verneem. En sy uitsprake is hier baie duidelik: hy het dit oor twee van die belangrikste Korannastamme, die Regshande onder leiding van Goliath Ysterbek wat 'n tydlank op sy sendingstasie Bethany gewoon het, by tye as onrusstoker, en oor die Towenaars onder Jacobus Muller met wie Wuras ook sonde gehad het. Wuras het vasgestel dat hulle twee lede van een groep was, bekend as die Swartvolk. Wuras gee self die vertaling aan van die Korannanaam *Nu-eis* (in Nama-ortografie *≠Nû-//âis*).

Alles duidelik behalwe die rede waarom hulle die naam gekry het. Slaan die "swart" op die huidkleur?

Byna 'n eeu later het Engelbrecht gedurende sy veldwerk onder die Korannas dieselfde vraag gestel en 'n antwoord gekry wat teen 1936 wel goed denkbaar was maar beslis nie in Wuras se tyd denkbaar was nie.

Engelbrecht waag nog 'n stap. Hy verbind die broers Albrecht se inlandse naam vir "Overkantneemers", herleibaar tot */Nu-//êin* [d.i. */nu* = "oorkant", plus *//âis* "volk"], met Wuras se *≠Nu-//âis* of "Swartvolk", en maak tegelykertyd die Albrechts se "Overkantneemers" wat by Engelbrecht nou "Swartvolk" geword het, somaar ook die versamelnaam vir die Regshande en die Towenaars. Op watter gronde Engelbrecht sy gevolgtrekking bou, verduidelik hy nie, waarskynlik het klankooreenkoms daarmee veel te doen, maar hoe het hy die twee verskillende suigkonsonante, die / en die ≠ met mekaar versoen?

Maingard, ook bekend as 'n baie versigtige geleerde, waag 'n ander stap. Hy beskou Wuras se *≠Nu-//âis* as dieselfde as Gordon se **NOEEIS**, nou waarskynlik op grond van moontlike ligging sowel as op grond van klankooreenkoms. Gordon praat egter uitdruklik oor San, Wuras oor Korannas, en die gevolgtrekking op geografiese gronde moet nog eers bewys word. Bowendien is daar iets heel opvallends. Gordon vertaal inlandse name telkens as hy dit weet (altans, die eerste keer of so), en hierdie Boesmangroepe noem hy minstens ses keer

so) hy, die noukeurige beskrywer, gee nie 'n enkele keer 'n aanduiding dat hulle opvallend swart is of dat *noe-*, 'n heel bekende woord vir hom in die sin van "swart", daardie betekenis hier het nie.

As versamelnaam vir twee Korannastamme, die Regshande en die Towenaars, toepasbaar op die faksies wat Wuras op sy stasie Bethany aan die Rietrivier geken het en aan die Modderrivier, lg. later op die Berlynse stasie Hebron, en saam met die naam sy vertaling as "das schwarze Volk", het ons net die beriggewing van Wuras waarop ons met vertroue kan staatmaak. Dit lyk nie of ons sterk gronde het om verder te gaan nie. Voorlopig moet ons wel aanneem dat daardie naam met daardie toepassing verdwyn het, miskien omdat die twee bepaalde faksies elkeen afsonderlik 'n belangrike rol gespeel het. Hulle sambreelnaam is toevallig bewaar, so lyk dit, en is as sodanig 'n historiese curiosum.

NUIGAEN

Budack 1969:226 "Am häufigsten scheint die Scherzbezeichnung //Nui-≠gaen benutzt zu werden, die aus den Substantiva //nui = Fett, und ≠gaes = Ohr zusammengesetzt ist. Man nennt die OvaHerero 'Fettohren', weil sie ihre Leiber und ihre Fellkleidung früher reichlich mit Butter einzuschmieren pflegten".

'n Spot- of tergnaam van die Khoekhoen vir die Herero, in die sitaat volledig verklaar.

NUKHOEN ("BANTOES")

Hahn 1881:102 "The Europeans are called !Uri-khoin, white men, and the Bantu ≠Nu-khoin, black men".

Die mededeling van Th Hahn is baie vaag. Wié praat hier en oor wie? Blykbaar is die benoemers Khoekhoen, want die name kom uit hulle taal, *≠nu* = "swart", en *khoen* is pl. comm. (*-n*) van *khoe-* = "mens", die geheel "swart mense", of by Hahn "Bantu", 'n etniese toepassing gebaseer op huidkleur, hier in teenstelling met "Europeans" of "Witmense", nie met die olyfkleurige Khoekhoen nie. Die geskiedenis vertel dat die Khoekhoen aan die oostelike deel van die Kaapkolonie teen 1881 nagenoeg verdwyn het as 'n entiteit en opgegaan het in die Bantoestamme daar. Dink Hahn hier aan die Swart volke in die naburigheid van die noordelike Khoekhoen, bv. die Namas? Dan kan die naam die Bergdamaras insluit, maar ook die Herero's, Ovambo's, Tswanas en ander nabure. Hierdie *≠Nukhoen* is dan as term inklusief, sy gebruik ruimer as in die geval van **NUKHOEN ("BERGDAMARAS")**, alwaar.

NUKHOEN ("BERGDAMARAS")

Vedder 1923:6 "Die Dama selbst nennen sich in allen Gegenden, wo sie angetroffen werden, bis auf den heutigen Tag mit Vorliebe einfach ≠*Nu-khoin* = schwarze Menschen. Es muss dahingestellt bleiben, ob die in ihre Gebiete eindringenden hellfarbigen Buschmänner und Nama ihnen diesen Namen beilegten, oder ob sie sich die Dama selbst wählten. Jedenfalls ist dieser Volksname beträchtlich alt. Er deutet in eine Zeit, da ihnen die übrigen dunkelfarbigen Völkerschaften von Südwest das angestammte Gebiet noch nicht streitig machten, oder jene halbfarbigen Stämme noch keine andere schwarze Rasse in dem eroberten Gebiet vorfanden".

Metirapi [oud-onderwyser in Otjimbingwe] 1928 in *Quellen* 2/70 "...Die Bergdama nennen sich selbst nur ≠Nu-khoin = schwarze Menschen" [in 'n aanmerking van Vedder].

Budack 1977:2 "Among the ≠Aonin proper live a number of ≠Nu-khoen or Daman (also called Damara). They form an integral part of the tribe..."

Die Bergdamara, oor die algemeen, ekonomies gesien: arm, verarm, vir voedsel grootliks afhanklik van veldkos en oorskiet, sosiaal gesien: op die laagste trap, vernederbaar deur enigeen, kultureel gesien: navolgers van die Nama wie se taal hulle selfs aangeneem het, en so meer, was gewoon aan name vir hulle waarin geringskatting bespeurbaar is. Vir hulleself verkies hulle, volgens ons segsliede, 'n naam wat as sodanig vry van blaam of vlek is en net berus op kleurbeskrywing. As naam sluit dit wel te veel in, nl. alle Swartes, maar naas *Damaras* is die eintlike voorkeurnaam van hulle vir hulle ≠*Nu-khoen*, "swart mense", nl. as hulle Nama praat. Dit wil nie sê dat dit hulle eie maaksel is nie, net so min as die een Hereronaam vir hulle, nl. *Ovazorotua* = "die swart vreemdelinge".

NUWIS kyk **NUBES, NUBIS, NWUKU**

NWUKU kyk **NUBES**

O

OBIKWAS, UBIKWAS, IBEKWAS, HAWEKWAS en ander

Cruse [ook Croese] 1669 in RZA 1/124 [op las van kommandeur Borghorst "naer de Obiquaes en Hessequaes" om vee in te ruil, soek die Obikwas en word deur Soeswas gebring tot "aen de Obiquaes haer crael gelegen aen een breede revier" waar Cruse besteel word:] "Ik vraeghde derhalve aen mijn ... Hottentoos, waerom dat deese boven andere soo stout waren, dat sy myne goederen met gewelt dorsten ontrooven, sy gaven my tot antwoort dat sulcx niet vreemt van haer was, want sy dagelix niet anders en deden als haer nabueren haer vee te ontweldigen, en te ontrooven, waer sy costen off mochten en sy verhaelden my oock dat d'Obiquaes dickwils het beestiael, 't geene andere vorder gelegen natie sochten aen d'E. Compe. te verruylen, in het voorby dryven hebben gerooft en de dryvers daer van vermoort, jae zy waerschouden ons dat wy wel op onse hoede soude weesen, want seyde sy, sy mochten wel lichtelyck haer oude parten beginnen, en soecken u, u draeghossen (daer sy soo wy mercken connen groote sin in hebben) t'ontweldigen en u, neffens u volck de clop te geven soo sy maer eenighsints u de gelegentheyt connen affsien..." [Dit het tot 'n onafwendbare geveg gelei waarop die Obikwas op die vlug geslaan het.] [Voetnoot van Godée Molsbergen op bl. 123 aldaar lui:] "De *Obiqua* waren Hottentotten waarin veel Boesman bloed was, *D(aghreg.)* 6 6 1672. Dat ze zichself niet tot de Boesmans rekenden blijkt uit hun vijandige houding tegenover de Sonqua. D. 26 1 1669."

[Kommandeur Borghorst stuur 'n verslag hieroor aan Here 17 wat Moodie 1960:303 vertaald weergee, en daaruit 'n stukkie:] "There is a gang of certain Hottentoos called Obiquas, who had previously few or no cattle, and who make it their profession to plunder their neighbours of theirs, either by stealth or by open hostility..."

[Ander aanhalings uit die *Daghregister* volgens Moodie 1960 se vertaling, met jaartal en bladsy:] 1669:304 "The Soeswas and other Hottentots...hope that they will no longer be troubled by Obiqua robbers..." 1673:324 "...Gonnema...had made war upon...the Oebiequaes..." 1676:342 "The Governor stated ... that murder had been again committed near the Breede river upon 3 free men, by a kraal of Sonquas, called in the Hottentot language Obiquas, but dependants of Gonnema, and regarded as Bush rangers (bosloopers)..." 1679:370 "Some freemen who had been in the Interior with our licence...reported that they had been robbed of their wagon oxen (24 in number) by some Soncquas of the Obiqua tribe..." 1679:371 "... the

predatory behaviour of the Obiquas Hottentots...who had taken the cattle of the freemen..." 1680:373 "With the aborigines of the country...we now live on very good terms. But another tribe called *Oebyquas,* or rather their *Sunquas,* who, as they possess no domesticated stock, subsist chiefly by hunting and theft, have...plundered some of these burgers..." 1684:391 "Obicquas..."; "...some Hottentots of the Obiqua tribe..."; "those Obiqua robbers..."

S. van der Stel 1685 in RZA 1/144 [Hulle was net verby Dassenberg op 33° 33' 18° 33'] "Voort(t)reckende hadden wy aan de regterhand zeer hooge bergen leggende aan de overkant van de Bergrivier ... bewoont door een Natie van Hottenots, genaamt Obiquas, die haar zelven erneeren met rooven en stelen van andere Hottentots, dewijl zy niet het minste vee hebben, of ook iets om van te leven; en maaken zich dan op deze wijs meester van hunner nabuuren vee..." [Hierdie inskrywing is van 29 Aug., drie dae later, op 1 September, word blykbaar na dieselfde Obiquas soos volg verwys:] "Passeerden ontrent de 24 rivieren, aan de overkant van de Bergrivier, mede aan onze zyde, verscheide hutjens, *behoorende aan de voor dezen genoemde struikroovers, Sonquas genaamt* [ons kursivering], gebouwt op de zelve manier van de andere Hottentots [verstaan: die gewone Hottentots, soos dié aan die Kaap], met dit onderscheid, dat zy de zelve met takken en ruigte dekken, daar de andere het zelve met matten doen".

Tachard 1685 in Raven-Hart 1971:290 [vertaling van 'n plaaslike segsman se Latynse teks:] "The third tribe [die eerste is die "Sonquas", die tweede is die "Namaquas"] is that of the Ubiquas. They are thieves by trade, robbing the Africans as well as foreigners. Although they cannot muster five hundred men it is not easy to destroy them because they retreat into inaccessible mountains. The Gouriquas are the fourth of the tribes..."

Buttner 1716-1721 (?) in Nienaber & Raven-Hart 1970:21 "...ein flus, welcher de kleine berg rivier...genent wird (woselbst man über mus umb in der Tobiquerland zu kommen) er entspringt in der Tobiquerland, und kömt zwischen hohen gebürgen durch ...da man an einen ort kömt, welcher 't roode sand genennet wird...wann man oben auf den berg komt, so begint das Tobiquasland oder das land Van Waveren..."

Hahn Th 1869:9 "Die bekanntesten Buschmänner sind in früherer Zeit die Obiqua (wahrscheinlich //obiqua, d.h. Mordkerle), die von den ersten Colonisten sehr gescheut wurden.."

Theal 1922 in herdruk 1964 3/174 "Corporal Cruse's success induced the commander to send him back without delay at the head of another trading party. On the way he encountered a company of Bushmen, having in their possession a great herd of cattle which they had stolen from the Hottentots

of those parts. This Bushman band appears to have been capable of causing much damage to the pastoral clans between the Breede and the Gourits. The Hottentots called them the //obiqua, and in the journals they are spoken of by that name as if it was the title of a clan, though in one place the commander states expressly that they were Sonqua. But the Hottentot word //obiqua means simply *the murderers,* which accounts for all that would otherwise be obscure in the records".

Botha C.G. 1927:31 "The Ubiqua Mountains near Wellington, marked on the divisional map of Paarl as Hawequas Mountains, are called after the Obiqua tribe which is referred to in the Journal of the 28th November, 1671 as the Ubequas, a large, wild and roving tribe, armed with bow and arrow and subsisting only by theft. This was a Bushman tribe which kept to the fastnesses of the mountains and lived by plundering the farmers and the Hottentots. They caused much damage to the latter, living between the Breede and Gourits Rivers. The word Obiqua means murderers. In the Calvinia district is an Ibequa River, a tributary of the Kromme River, which is probably another form of this name".

Maingard 1935:486-7 "A slightly more detailed reference should be made here to the *Visman* already mentioned. They were described by Herry, the chief of the *Goringhaikona,* as living on their fishing which they carried out 'along the rocks, without boats and with small fishing lines' (D. i, 86). They were *Sonquas* (D.i. 165. 319, 465). They were the same people as the *Ubiquas* who are also called *Sonquas* (Moodie, op. cit., 370, 371, 373). This is proved by a study of the topography of this ethnic group, for they occupied the mountains to the east of the Berg River and extended along the Breede River and the river Sonder Ende (D. i, 88; G.M. i, 123-127, 144; Moodie, op. cit., 370).

"The etymology of *Ubiqua* given by Theal as 'murderers' presumably from the Hottentot //o:, 'to die' (*History of South Africa before 1793,* ii. 173) is to be rejected in the light of the above and on account of its general unsatisfactoriness. Since *Ubiqua* is *equated* with the 'Fishmen' it should be derived rather from Hottentot *//au*, 'fish' + *ube,* 'to take away', *kwa* (plural suffix).

"Practically no ethnographic information is available about this tribe. J. Cruse, who came into conflict with them in 1669 (G.M. i, 125-127), mentions that he was attacked by a party of 100 men, a practice contrary to Bushman usage. It is difficult to determine whether they were pure Bushmen or Bushmen with a strong strain of Hottentot influence, cultural and racial."

Raven-Hart 1971:51 ''Obiqua (Ubiqua) sub-tribe of Sonqua (Bushmen)...''
Elphick 1977:24 ''The terms 'Sonqua' and 'Ubiqua' were the words the Khoikhoi used themselves; they were virtually synonymous, referring not to specific bands but to a category of people scattered all over southern Africa...'' [As voetnoot:] ''As for *Ubiqua,* Theal argued that it meant 'murderer', a plausible explanation which has, however, been rejected on linguistic grounds by L.F. Maingard...Maingard is possibly correct in identifying the Ubiqua with the 'Fishermen', but wrong in supposing them to be a single group...''

In 'n sin is bostaande lys 'n keuse uit sitate wat op een of ander manier en in een of ander graad etnonimies gerig is. Ons het twee verklarings tot sover daarin teëgekom. Die een (en oudste) is van Th. Hahn wat beweer dit beteken ''Mordkerle'', deur sy dissipels vertaal as ''murderers'' of ''moordenaars'' (vir 'n Afrikaanse oorsetting vgl. bv. Nienaber P.J. 1963:307). Die ander verklaring is dié van Maingard wat die moontlikheid voorhou dat hulle ou Hollandse naam van ''Vismans'' net die vertaling van die inheemse naam *Ubikwas* is. Ons beoordeel dit anders en sal voorstel dat in *Hawekwas* die woord *!hawi* te sien is (vir ''Treibjagd'') , en in *Obie-, Oubie-, Ubi-kwas* die kernwoord *!ou* (vir ''jag'' en ''jagter'') . Daaroor later.

Voorlopig wil ons eers op 'n paar feite wys wat die saak kan belig.

Die standpunt is waarskynlik reg dat aan die naam 'n suigklap voorafgegaan het. Buttner wat 'n halfdosyn jare aan die Kaap deurgebring het en die besette gebied van die Kompanjie ongetwyfeld bereis het, en wat ook 'n lysie Hottentotse woorde opgeteken het en soms geprobeer het om die uitspraak daarvan aan te dui, skryf die naam telkens met 'n *T-* vooraan om die aanwesigheid van 'n suigkonsonant aan te dui. Daarmee sê hy egter nie wátter suigklap dit moet wees nie.

Teen die tyd dat Hahn die naam skryf, het die volk reeds lank nie meer bestaan of onder dié naam in dié vorm bestaan nie. Hahn se laterale suigklap het hy dus nie van die betrokke stamgenote self gehoor nie. Klaarblyklik het hy sy vorm van die naam afgelei, oogfilologies volgens die klankassosiasies wat die gedokumenteerde naam *Obiquas/Ubiquas* ens. gesuggereer het, en uit die gesuggereerde moontlikhede kon hy dié een kies wat (volgens Elphick) 'n ''plausible explanation'' gee. Nou moet billikerwys daarop gelet word dat Hahn sy verklaring laat voorafgaan het met 'n tentatiewe ''wahrscheinlich''. Hy het dit nie as 'n ''feit'' gestel nie, dit is ander wat van sy ''waarskynlike'' suggestie 'n feit gemaak het en 'n tradisie gaan skep het, bv. Theal en Botha.

Die stamnaam verskyn redelik konstant in spelling. Oorwegend is dit *Obi(e)qua(s)*, en *Ubiqua(s)*, met geringe spellingvariante, bv. *Oebyqua*. Buttner se *Tobiquerland* lyk vreemder as hy werklik is, die *T-* is vir 'n suigklap, die *-er-* voor *-land* is net die verhollandsing van die kohesie-element, die volksnaam is te lees as *(T)Obique*. Die verste van hierdie norm wyk die spelling *Hawequa* af, met die gewone wisseling van *-b-* en *-w-*, en ook van *-o-* en *-a-*, laasgenoemde selfs in woorde soos *gamãb/gomãb* vir "os" in Nama van vandag, en in Ou-Kaaps vir "os" daarnaas nog *kumap, goumap, goomap* ens. (vgl. Nienaber 1963:414). Op die landkaarte hou die vorm *Hawequa-/Hawekwa-* nog steeds stand, bv. vir die noordelike uitloper van die Klein Drakensteinberge, nl. die *Hawekwasberge* suidoos van Wellington, oos van Daljosafat en Blouvlei. Hierdie bergnaam het waarde vir die bepaling van 'n woonplek van die stam. Op Botha se vraag of *Ibequarivier* 'n variantspelling van die stamnaam mag wees, is voorlopig wel ontkennend te antwoord. Op moderne kaarte is dit ingeskryf as "Abiekwarivier", vgl. Topografiese kaart 3018 1974 Loeriesfontein.

Wie is hierdie mense? Daar word nogal uiteenlopend op geantwoord. Godée Molsbergen maak van hulle 'n mengras, Hottentotte met Boesmanbloed, en sê die Obikwas beskou hulle nié as behorende tot die Boesmans nie, want hulle is vyandig teen die Sonkwas (Sonkwas is immers Boesmans). Daardie rede, terloops, hoef nie steek te hou nie. Elphick ag die terme *Sonkwas* en *Ubikwas* "virtually synonymous", d.w.s. nagenoeg verwisselbaar. Die *Daghregister* praat op 'n keer van die "Ubiquas Hottentots", op 'n ander keer van "Hottentots of the Obiqua tribe" (telkens in die vertaling van Moodie), blykbaar bedoelende dat die Obikwas 'n onderafdeling van die Hottentotte is. Van der Stel het dit oor 'n "natie van Hottentos, genaamt Obiquas", dus die Obikwas is 'n onderafdeling van die Hottentotte, maar drie dae later noem Van der Stel presies dieselfde mense "Sonquas" (toe algemeen vir "Boesmans") . Soos die Boesmans het die Obikwas geen vee nie, en, soos die Boesmans, woon hulle nie in matjieshutte nie, maar wel in hutte met takkies en struike bedek. Origens is hulle soos die Kaapse Hottentotte. Dit lyk of Van der Stel hulle as 'n soort van tussengroep beskou wat nòg die een, nòg die ander is.

Betreffende die verband met die Obikwas as onderafdeling van die Sonkwas (i.p.v. die Hottentotte) lees ons op 'n keer in die *Daghregister* van 'n moord op drie Vryburgers naby die Breërivier deur "a kraal of Sonquas called in the Hottentot language Obiquas", en drie jaar later "some Sonquas of the Obiqua tribe...", nie "some Obiqua of the Sonqua tribe" nie!! Nog 'n jaar later word berig oor "another tribe called Oebyquas, or rather their Sonquas...", waar die Sonkwas blykbaar die onderhoriges is, die onderafdeling. Op grond van twee bewysplase (wat ons nie aanhaal nie) in die *Daghregister* besluit Raven-Hart net

andersom, t.w. dat die Oubiekwas 'n "sub-tribe of Sonqua (Bushmen)" is.

Dit lyk dan of die Obiekwas 'n soort van selfstandige groep moet wees, 'n stam, en nie 'n onderafdeling van die Hottentotte of van die Boesmans nie. In sommige opsigte is hulle soos die Kaapse Hottentotte, in meer opsigte het hulle raakpunte met die Boesmans. Hulle woon in Boesmanagtige "hutjens", veg met pyl en boog, is nie eintlik fokkers van vee nie en roof dit van ander, ongeag of dit van Blankes is of van Hottentotte of van Boesmans. Hulle is redelik sterk in getalle, is dapper, en hulle beroep is jag of roof, vir hulle ongeveer sinonieme terme. Wanneer hulle nie kan steel of roof nie en sonder vee is, dan word diegene na aan die see (tydelik) vissers.

Hulle kan, o.i. met reg, genoem word 'n "clan" (Theal) of 'n "tribe, band, gang" ens. (uit die Engelse sitate geneem), selfs 'n "natie" (Van der Stel). Onder druk trek hulle hulle terug in ontoeganklike berge. Hulle verteenwoordig dus die ou teenstellings wat algemeen waarneembaar is, dié van veehebbers en veeloses, van vlakte- en van bergbewoners, van vredesoekers en veglustiges. Hoewel militêr aktief en gevrees, is hulle politieke funksie gering en hoor ons nie van leidende figure nie.

Hulle was blykbaar wyd verspreid. As "Vismans" was hulle langs die kus en strand inheems (vgl. die liggingsaanduidings onder **VISMAN(S)**, veral soos deur Maingard daar aangegee), bygesê as die gelykstelling van die Vismans en die Ubikwas korrek is. Cruse het hulle ligging soos in 1669 voldoende aangedui. Die Soeswas (Chainoukwas) het vir Cruse gebring aan hulle kraal "gelegen aen een breede revier" [die Breërivier]. Tussen die Breërivier en die Gourits was hulle krale, oos van die Chainoukwas en die Hessekwas. Hulle was óók dieper landwaarts in, oos van Wellington, en Buttner noem die Tulbagh-vallei *Tobiquerland,* 'n naam wat ongetwyfeld in die omgang so gebruik was. En Simon van der Stel het hulle nog verder weswaarts aan die Bergrivier teëgekom. Die meeste van hierdie vasstellings kan uit sitate hierbo afgelees word. 'n Herinnering aan die eertydse woongebiede word deur die naam *Hawekwasberge* groen gehou. Hoe dig hulle die gebied bewoon het, weet ons nie, dit is nogtans duidelik dat vir 'n enkele entiteit dit vir daardie dae uitgestrek moes gewees het.

Hulle leefwyse is goed aangedui. Die aanvegbare konneksie met die Vismans daargelaat, was die Obikwas mense wat in hulle lewensbehoefte aan voedsel voorsien het deur jag en veebuitery, volgens ons uittreksels veral laasgenoemde bedrywigheid. Tachard noem dit treffend: "They are thieves by trade". Eintlik is dit nie Tachard se woorde nie, maar die woorde van 'n ongenoemde iemand wat sy Latynse manuskrip aan Tachard gegee het, iemand wat die land en die inwoners goed geken het.

Die beeste is afgeneem in wat die Duitsers noem 'n "Treibjagd". "Jag" (ww.) is in Nama *!ou*, "Treibjagd" is in Nama *!hawi-!ou-s* (Rust 1960:33), by *!hawí* = *"anhetzen, überfallen, überrumpeln"* (Kroenlein 1889:156). Vir ons lyk dit of *Hawekwas* en *Obikwas* name is wat heliografies na mekaar toe spieël. Met *-kwas* of *-quas* as die ml. mv. *-gua* in die sin van "mans", + die Blankes se mv. *-s*, is *Hawekwas* dan die "mans wat (die beeste) aandryf, aanhits, haastig (die berg) inja". en *Obikwas* is die "mans wat jag", wel met pyl en boog, op wild, en wat beestroppe ook afneem, soms. Ons meen dat die klankooreenkomste tussen die woorde *Obikwas* en *!Ubi-gu-a* aan die een kant, en tussen *Hawekwa* en *!Hawí-gu-a* aan die ander kant, sterk is, en dat die toepassing op die veebuitery, die "dryfjag", die nodige steun aan die gepoogde afleiding mag gee.

Ons het twee verskillende name. Volgens Botha is dit name van dieselfde volk. Hy beskou hulle as wisselvorme, variante van dieselfde naam vir dieselfde mense. Dit is moontlik. Ons aanvaar sy bevinding dat basies dieselfde "tribe" (sy woord) hiermee aangedui word, 'n gevolgtrekking wat hy op grond van inskrywings op 'n ou landkaart gemaak het.

Die ou landkaarte wat ons kon raadpleeg, soos dié van Tachard, Valentyn, Kolb, Tirion, De Lisle en vergelykbares, gee net *Obiquas/Ubiquas* aan en geen *Hawekwas* nie. Mens moet, terloops gesê, tog leer om daardie kaarte te lees. Tachard 1685 bv. plaas sy "Ubiquas" noord van die oorspronge van die "Fleuve sans Fin" [Riviersonderend] en duskant "Le Fleuve Large" [Breërivier], maar hierdie twee riviere wat westelik van Swellendam ineenvloei, mond by hom uit aan die *ooskus* op 32°, suid van Port St. Johns!

Vir ons lyk dit of *Obikwas* en *Hawekwas* twee verskillende woorde tot grondslag het, hoewel albei woorde 'n goeie mate van sinverwantskap besit, nl. albei slaan op die jag, *Hawekwas* veral op die "dryfjag", naamlik van horing- en kleinvee wat (haastig) weggedryf is nadat hulle afgeneem is, met geweld afgeneem is, soms nadat die wagters vermoor is, trouens, ook Vryburgers is besluip en vermoor (kyk sitate uit Moodie).

Ons slotsom is dat *Obikwas* (of variante) beteken "Jagters", en dat *Hawekwas* dieselfde gedagte insluit maar met enger toepassing, nl. "Dryfjaers (van gesteelde of geroofde vee)".

Twee sake sal die aandagtige leser van die sitate opgeval het. Die eerste is dat die Obikwas se rooftogte so dikwels i.v.m. 'n bergagtige omgewing genoem is. Die tweede is dat die berigte gewoonlik praat van osse of beeste wat geroof is en vinnig weggedryf word, horingvee dus, nie skape nie. Die skape kan nie so vinnig aangeja word nie, beeste wel. Die toepaslikheid van die naam word hier-

deur treffend, en is 'n naam wat aan die rowers gegee is om rede van hierdie strategie.

Maingard het die taalkundige aspek van Hahn se verklaring in hoofsaak aangegee. Ons het probeer sê hoe Maingard by sy algebraïese logika uitgekom het, maar oor die taalkundige sy het ons nog nie 'n opmerking gemaak nie. *Ubikwa* sien Maingard as die Khoekhoense *ekwivalent* van die Hollandse "Visman", en stel die Khoekhoense naam saam uit Nama *//au* = "vis" + *ube* = "vat weg" + *-kwa* as meervoudsuitgang. Blykbaar trek Maingard vir *Ubi-* die *//au* en die *ube* saam wat hom met *//au* direk 'n suigklap voor die woord gee, dus letterlik "vis-wegvat" of "vis-vang" (die *u* is "neem", die *be* is "weg") . Ander soos Boshoff 1950 het net die *ube* (vir die *Ubi-*) = "wegvat" geneem en die betekenis van "rower" gekry, met die *-kwa* (of *-qua*) as uitgang van die mv. ml., die geheel die "rowende mans/rowers".

Die voordeel van hierdie pogings is die feit dat die tweede lettergreep (die *-bi-*) dan verantwoord is, dat die ooreenkoms tussen die *ube* = "wegvat" en die *Obi-/Ubi-* van die stamnaam *Obikwa* "bewese" is, wat egter nie so duidelik deur die verklaring van Hahn uitkom nie: hy sluit aan by *//ob* = "dood". Hahn sien geen moeilikheid in die oorgang van *//ob* tot *//obi* (vir sy *//Obi-qua* = "Mordkerle") nie. Dit kan gewoon die "Personalsuffix *bi*" wees vir bv. "hom", vgl. bv. Kroenlein-Rust 1969:39. Dit geld ook vir ons verklaring met *!óub* = "die Jagd" as grondslag.

Van belang is dit ook om te bedink dat die gewone woorde vir "visvang" *!kho* en */goma* is, of *≠nei* (met die net), en nie *ube* nie, en vir "roof" is dit in Nama *//khôu-//na*, en nog eens, nie *ube* nie. In al die woorde wat as verklaring kan dien, verwag ons 'n voorafgaande klap, vgl. Buttner se aanduidings met sy spelling *T-obiquer-*, maar *ube* as grondwoord het dit beslis nie, 'n verdere feit wat o.i. die verklarings verdag maak wat op 'n schnalzlose *ube* gebaseer is, soos dié wat die stamnaam se betekenis met "rowers" in verband wil bring.

Ons het hoërop gewys dat selfs in heel gewone woorde soos Khoekhoense name vir "os" die klinkers *-a-* en *-o-* soms afwissel. Dit stel die vraag aan die orde of *Abikwas* en *Obikwas* na dieselfde saak kan verwys. Ons ken die *abiekwas* as 'n boomsoort (*Tamarix* spp.) wat deur Boesmans gebruik word om van die takke o.a. boë en uitjiesstokke te maak. Die *abiekwasboom* (so by Smith 1966:57) kom as naam in 1854 by Moffat voor. By *abiekwa* sê Smith (ald. 57) "Originally ABIQUA OR OBIQUA".

Die beginpunt is hier die Boesmanstam: die boomnaam kom van die stamnaam en beteken so ongeveer "boesmansboom". Die Khoekhoense naam is *daweb/dawie/dawee* en het ook in Afrikaans en S.A.-Engels oorgegaan. Ook

Boshoff-Nienaber 1967:121-2 beskou *Abiekwa* as 'n "Hottentotse woord wat 'n groep Boesmans aandui..." *Abikwas* is dan gewoon 'n dialektiese uitspraak van die Kaapse *O-* of *Ubikwas*. Wat die betekenis betref, moet *Abikwas* dan dieselfde betekenis hê as *Obikwas*, d.w.s. dit beteken die "mans wat jag", hoofsaaklik wild jag.

Vir sover dit waar is, moet hierdie gevolgtrekking sekere bewerings hoërop verruim. Daar kan dan weinig twyfel bestaan dat dié mense etnies tog Boesmans was. Waar die Obikwas daar aan die Kaap in die tydperk voor 1700 of daaromtrent 'n soort van tussenposisie tussen die egte Boesmans en die Hottentotte ingeneem het soos ons dit uit die ou beriggewing afgelei het, was dit as gevolg van hulle saamwoning met die Hottentotte wat baie vee gehad het. Die geleentheid het van die egte jagters, die Obikwas/Abikwas, veerowers gemaak, vir hulle Hawekwas laat word. Die jagters van wild het dryfjaers van vee geword.

'n Tweede opmerking geld die uitgestrektheid van die woongebied. Dit is blykbaar veel, veel ruimer as ons n.a.v. die Obikwas gesien het. Plaas- en plekname met *abiekwa-* as eerste bestanddeel strek oor die hele westelike, noordwestelike streke van die land en tot in Suidwes-Afrika (vgl. Nienaber-Raper 1977:162-3). Die enger gebied is bewoon deur die O- of Ubikwas, daar waar die aanraking met die Hottentotte intiem was en die naam blykbaar nog betreklik suiwer bewaar is, die ruimer gebied verder weg is bewoon deur die Abikwas en Ibekwas waar die taalkontak flouer was en dialektiese verskille makliker kon ontwikkel het.

Of dit werklik so verloop het, weet ons nie. Plekname met bestanddeel *abiekwa* wys op die aanwesigheid van die boomsoort daar, maar nog nie noodwendig op die aanwesigheid van die *Abikwas* of Boesmans nie. Die twee kán los van mekaar staan, die botaniese en die demologiese, en tog moet daar ook soms altwee wees as bv. gelet word op die baie plekke in hierdie gebied met die bestanddeel *Boesman-*. Dit lyk darem of daar 'n mate van regverdiging vir so 'n gevolgtrekking kon gewees het. Ons het Botha se versigtige opmerking t.o.v. die moontlikheid dat *Ibekwas* naby Loeriesfontein 'n variant van *Obikwas* mag wees, daar "voorlopig" negatief beantwoord, maar met die vasstelling dat die pleknaam *Ibekwas* op moderne kaarte voorkom as *Abikwas*, en dat *Abikwas* deur geleerdes soos C.A. Smith gelykgestel word met die ou *Obikwas*, maak dit stellig waar dat Botha tog gelyk gehad het. Ons kan nou ook 'n ander spellingvariant byvoeg, nl. *Ybiekas* (sic.).

OBSESES

Thompson 1827:288 "The extensive plains lying between the Gariep and the Kamiesberg are represented...as occupied by a numerous race of people...

> Of these, the tribe now resident at Pella and its vicinity, is the only one remaining. It is named (after a sort of bee that associates amicably with the common sort) *Obseses*, probably from this horde being formed from the association of several smaller ones''.

Die verklaring van hierdie naam het ons om twee redes lank ontwyk. Uit die geskiedenis weet ons met stelligheid dat Thompson hier bepaaldelik na die Witboois verwys. In die vroeë negentiende eeu was Kido Witbooi die hoofman te Pella, hy, sy seun Klein Kido (Moses) en sy kleinseun Hendrik Witbooi is juis in of by Pella gebore.

Die Khoekhoense naam van die Witboois is **KHOWESIN**, alwaar. Die befaamde kenner van die inboorlingname en eerste algemene geskiedskrywer van die inboorlingtydperk is dr. H. Vedder, en hy verklaar *Khowesin* as betekenende ''Bedelaars''. *Obseses* moet dus 'n naam vir die Witboois wees, d.w.s.. *Obseses* moet òf 'n alternatiewe naam wees òf 'n wisselvorm van *Khowesin*. 'n Wisselvorm lyk uitgesluit, omdat Thompson die betekenis in verband met 'n by(soort) bring, en 'n ''bedelaar'' is tog nie maklik te knoop aan 'n ''by'' nie. Verder is die gegewe spellings by Thompson en bv. Vedder nouliks van dieselfde woord, daarvoor lyk *Khowesen* en *Obseses* tog darem te ver uit mekaar. En tog is hulle spellings van dieselfde woord as ons twee feite in aanmerking neem: (i) dat dr. Vedder se verklaring van die betekenis dalk hier verkeerd is en dié van Thompson waarskynlik korrek is, (ii) dat Thompson se waarskynlike spelling verkeerd weergegee is, nie noodwendig deur homself nie, maar eerder en per abuis deur sy ''ghost writer'' Thomas Pringle, of anders as setfout deur die drukker.

Lees *Obseses* as *Obeeses*, d.w.s. die eerste *-s-* was nie 'n *-s-* nie, maar 'n *-e-*. Die grondwoord is *Obee-*. Waar die kontak met Nama sterk was, het dit herhaaldelik gebeur dat die Ou-Kaapse velêre konsonant ná 'n suigklap nie gehoor is nie, of nie geskryf is nie. Vgl. die studie van o.a. Maingard 1964. *Obee-* is dan dialekties Nama vir die wisseluitspraak *K(h)obee*, of (met normale ''wisseling'' *b/w*) *(K(h)owee-*. Die ooreenkoms tussen *(/)Khowese-* aan die een kant en Thompson se herinterpreteerde *(/Kh)Obese-* of *(/Kh)Owese-* aan die ander kant, telkens in toepassing op die toentertydse Oorlamstam by Pella, in Hollands bekend as die Witboois, is o.i. oortuigend. Aangaande die uitgange en die betekenis vgl. nou die artikel **KHOWESIN**.

[OCHSENDAMAN] kyk **GOMACHADAMARAS**

ODIKWAS, UDIKWAS kyk ook **UTEEIS** en **[SPRINGBOKKE]**

Tachard 1685 in Raven-Hart 1971:290 [in sy vertaling uit Frans]: "The seventh tribe is that of the Sousequas, and the Odiquas are their allies".

Kolb 1727:1/464 "Gelyk als het ontrent de *Soussaquas* gelegen is, zoo is het ook met de *Odiquas* of *Udiquas* haar land, welke boven dezen tegen de St. Helena-Bay, hoewel nog onder dezelve leggen; zoo als P. Tachart pag. 106 zeer wel aanmerkt, zoo hebben zich dezelve met de *Soussaquas* in een eeuwige verbintenis tegen hunne naburen, de *Chirigriquas* ingelaten; uit kracht van dewelke zy zich by elkanderen houden, en tegen dezelven by ontstane oneenigheden te velde trekken; dog na myne komst in den jare 1706 heeft de Illustre Compagnie een vreden tusschen hen bewerkt..."

Kolb vertel dat hy sy aantekeninge oor die stamme verloor het. Dit is duidelik dat hy die naam *Odikwas* van Tachard oorgeneem het en uit sy herinneringe die een en ander bygeborduur het. Vir ons van belang is die wisseluitspraak *Udikwas* wat nouer by die een vorm van Engelbrecht aansluit, en die datering van die vrede wat met die Groot Griekwas gesluit is (1706): toe was die Odikwas nog ongeveer waar Tachard hulle twintig jaar vroeër geplaas het. Ons eintlike bron origens is Claudius vir wie Tachard in sy vertaling uit Latyn aangehaal het.

Meer as 50 jaar gelede het Maingard in *SAJS* van 28 Nov. 1931:487 e.v. geskryf oor "The Lost Tribes of the Cape". Ons het 'n vermoede dat *Odikwas* ook as so 'n "lost tribe" geïdentifiseer mag word. Omdat die gegewens so besonder skraal is en soms baie twyfelagtig mag voorkom, wil ons die leser se kritiese ingesteldheid verskerp deur vooraf te sê wat ons ondersoek. Ons vra ons naamlik af of Claudius (Tachard) se *Odikwas* en Engelbrecht se **Utekwas* (skryfwyse van die meervoud vir doeleindes van vergelyking verstel) nie vorme van dieselfde stamnaam is nie. Indien wel, dan kan ons opereer met die feit dat **Utekwas* een naam vir die "Springbokke" ('n Korannastam) is. Oortuig ons argumentasie in hierdie opsig dalk nie, sal ons in elk geval onbetwisbaar, meen ons, die Odikwas as 'n bepaalde afdeling van die Cochokwas kan identifiseer, sodat daar ten minste een winspos in ons ondersoek mag wees.

Die regstreekse gegewens is min en ons moet afleidings maak. Ons het bv. die naam *Odikwas* in geen ander dokument raakgelees behalwe by Tachard en Kolb nie, en Kolb het dit, soos hy uitdruklik vermeld, van Tachard gekry. Verder het ons dié stamnaam op landkaarte gevind, en dit berus kennelik op die inskrywing op die kaart van Tachard. Tachard het twee bronne: 'n kort nota in Latyn (wat hy getrou in Frans oorvertaal het), en 'n kaart. Hy praat met groot lof van 'n jong doktor uit Breslau, genaamd Claudius, van wie hy baie inligting verkry het, maar as hy oor die nota en die kaart skryf, noem hy nie bepaaldelik

die naam van die persoon nie, hy vertel slegs dat dit 'n persoon is "who has noted down nothing which he has not himself seen" (Engels van Raven-Hart). Dit word, o.i. met goeie reg, algemeen aanvaar dat dié goedgeefse persoon Claudius is, en so sal ons dit ook verder stilswyend interpreteer.

Die nota bevat agtereenvolgens die volgende stamname: *Sonquas, Namaquas, Ubiquas, Gouriquas, Ilassiquas* (die *Il* vir *H*), en dan volg die sin wat hierbo aangehaal is met *Sousequas* en *Odiquas.* Oor die *Odiquas* waarin ons in die besonder belangstel, word niks essensieels gesê nie, Kolb het meer oor hulle, maar die káárt van Claudius is vir ons navraag van deurslaggewende betekenis. Dit dui die ligging (weliswaar baie ruweg) aan van ál die name wat op die lysie gestaan het plus van nog 'n agste, die *Grigrikwas.* Oor die kaart kan gekla word, is trouens gekla, maar wie weet hoe om dit "reg" te draai, bv. sodat Claudius se suidkus wat nou van suid na noordoos strek, soos tans so ongeveer van Port Elizabeth na Durban, eintlik van wes na oos strek soos van Kaapstad na Port Elizabeth, hy sal getref word hoe goed herkenbaar Claudius in feite die ligging van die stamme realiseer.

Dit doen hy vir ons geval uitstekend. *Odikwas* kan nie verwar word met *Ubikwas* nie, hulle is verskillende stamme en uitmekaar geleë. Die *Odikwas* is baie duidelik ingeteken net onderkant Saldanhabaai, daar waar die hoofsetel van die Cochokwas geleë moes gewees het. Dit bring ons by 'n haas ongelooflike feit: Claudius noem nié die Cochokwas nie. Hoe is dit moontlik dat iemand soos Claudius wat die belangrike Khoekhoenstamme persoonlik geken het, die heel belangrikste stam uitlaat? Die Cochokwas was in Van Riebeeck se tyd ekonomies, militêr en numeriek die vernaamste stam naby die Kasteel. Daar was twee konings wat oor die stam geheers het, 'n stam wat tesaam (in Van Riebeeck se woorde) "al eenige duijsent mannen sterk beslaende en betreckende meest het lant in 't midden tegen ons over, onder 't Africase geberchte van omtrent de baij Fals beginnende, tot heel nae de Saldanhabaij..." Mens sou meen: wie Claudius in sy lys ook al onvermeld laat, die Cochokwas kan dit nie wees nie.

Eintlik het hy ook nie, soos ons dit sien. Hy het hulle net onder 'n ander naam genoem: hulle is by hom die Odikwas. Dit is trouens die enigste naam tussen Saldanhabaai en die ook by hom ooswaarts-geleë *Sousiquas.* Anders gestel: die Odikwas is op sy kaart die enigste stam in die streek waar die Cochokwas hulle gevestig het. Hieroor lyk vir ons hoegenaamd geen twyfel moontlik nie: die *Odikwas* is by Claudius die naam vir wat in die ou tyd bekend was as die *Saldanhars,* en in die amptelike stukke as die *Cochokwas.* in *Odikwas* het ons bloot 'n alternatiewe naam vir die *Cochokwas.* Dit is ons eerste winspos.

Ons meen ons kan ook sê hoe dié naam ontstaan het. Die *-kwas* is die ml. mv.

-gu (of *-ku*) plus die *-a* van die sg. objekskasus, en daaraan is die *-s* van ons mv. geheg: *Odi-kwas* is dus die ''mans/manne van Odi'', en *Odi-* is die stamdeel van *Oeda-s-oa. Odikwas* is dan gevorm van 'n persoonsnaam, bepaaldelik van 'n kapteinsnaam.

Vir die goeie perspektief noem ons hier die gewoonste stamnaamgewingspatrone wat vir die geval onder bespreking geld. Die oudste naam vir die Chochokwas was *Saldanhars*. Dit is geografies-gerig en is deur die Hollanders gegee, as sodanig op gelyke vlak met name soos *Kaapmans* en *Strandlopers*. Byname het die Cochokwas nie ontvang nie (name soos *Tabakdiewe* e.d.). Vir amptelike doeleindes het die Hollanders deur navraag uitgevind hoe die stam deur hulleself genoem word, en so kry *Cochokwas* in bepaalde verbande voorrang, daarnaas is ook *Quena* gehoor maar selde gebruik. Die volgende trap is om na 'n bepaalde groep te verwys as die ''volgelinge/mans van kaptein So-en-so''. In Claudius se lys van agt het ons daarvan ook voorbeelde. Die kaptein van die Chainoukwas se naam was *Soussoa* (weer met die uitgang *-oa*) en die stamnaam kom in Claudius se lys voor as die *Sousiquas*.

Die Odikwas is onteengseglik die Cochokwas (Saldanhars), ''al eenige duijsent mannen sterk'', en voor die koms van die Chainoukwas oos van Valsbaai was die naasgrootste stam in die omgewing van die Kasteel die Gorachoukwas (Tabakdiewe) wat maar 600 tot 700 weerbare manne getel het. Die ryk van die Cochokwas was ook uitgestrek en het selfs onder twee kapteins gestaan.

Die oostelike gedeelte was onder die gesag van Gonnema, die ''Swart Kaptein'' (die eerste bestanddeel *Go-* of *Gon-*, ook gespel *Ngo-*, is soos Nama *≠nu* = ''swart''). Sy hoofkrale het tussen die Groot-Bergrivier en die Drakensteinberge gelê. Sy onmiddellike volgelinge het sý naam gedra, hulle was *Gonnemans, Goenjemans, Goeiemans* en sulke wisselspellings.

Die westelike gedeelte, ook die vernaamste gebied, was onder Oedasoa, wat die oppergesag oor ál die Cochokwas (insluitende die Gonnemans) uitgeoefen het. Sy krale het aan die westelike kant van die Groot-Bergrivier gelê, met sy hoofsetel net suid van Saldanhabaai.

Dan lyk die volgende afleiding vir ons voorlopig haas onontkombaar: die *Odikwas* dra die naam van die opperkaptein *Odasoa*, 'n naam wat ook gespel is as: *Oedesoa, Oedasoa, Oudasoa, Ouedasoa* en *Oldasoa*. As paar loop *Odikwas* en *Oedesoa* vir stamnaam en persoonsnaam parallel met gevalle soos *Soessekwas* en *Soussoa* en dergelikes, of anders gestel: net soos Gonnema se volgelinge oos van die Groot-Bergrivier sý naam vir hulle oorgeneem het, het die onderdane wes van die Groot-Bergrivier die naam van die opperkaptein Oedasoa vir hulleself aangeneem. Dit is ons tweede winspos.

Hoekom word dié stamnaam so selde teëgekom? Is dit omdat dit meer vir die onmiddellike onderdane gegeld het rondom Saldanha? Dit is waar Claudius hulle op sy kaart ingeteken het, en Dapper 1668 in VRV 1933:22 sê ook dat die Saldanhars "alzo by d'onzen genoemt (worden) om dat zich *altijts meest ontrent en in de dalen van de Saldanhabay hebben onthouden*" (ons kursivering). Dit is nodig om hierop te wys, omdat sommige die hoofkrale van Oedasoa 'n onvaste plek gee, so plaas Shapiro hulle in VRV 1933:23 vn. "near Mosselbank River". As die Odikwas hulle veral of "meest omtrent en in de dalen van de Saldanhabay" gehou het, dan kon *Odikwas* vir 'n faksie Cochokwas gegeld het wat hier aan die noordwestelike hoek geleë was, waaroor straks meer.

Wat *Oedasoa* beteken, weet ons nie. Die komponent *-oa* is met groot waarskynlikheid te verbind met Nama *ôa* (spreek met nasaal en diftongies uit met middeltoon). Ons het gemerk dat Dapper (bv. by *Oldosoä*) 'n dïerese op die *-a* van *-oä* plaas. Dr.. A.J. Böeseken, die redaktrise van *Memoriën* in BKD I 1966:33 maak by *Sousoa* dié opmerking: "Net soos die name van ander Hottentotkapteins (word dit) met 'n punt op die *o* en 'n punt op die *a* geskryf". 'n Moontlikheid is dat met die punt of diërese gepoog word om nasaliteit uit te bring. Hoe ook al, met Nama *ôa* word as ww. gesê: "teel" of "erzeugen", en as s.nw. "seun/dogter/kind" (Kroenlein 1889:270). In 1901:170 spel Th. Hahn hierdie naam so: *!Udasoâb*, maar hy gee geen betekenis aan nie. "Die seun (*ôa*) van Oada/Olda, !Uda (ens.)" bring ons nog nie by die antwoord nie.

Nou kom ons by die derde en laaste vraag. Die ooreenkoms is waarskynlik bloot toevallig, en tog wil ons dit nie negeer sonder 'n nadere beskouing nie. Engelbrecht 1936:56 het gedurende sy veldwerk hoofsaaklik onder die Linkse en Taaibosse navraag oor die betekenisse van stamname onder die Korannas gedoen. Een naam is *//Ûte-//?êis* vir "Springbokke". Die lid *//?êis* (die ? is 'n stemlose glottale ejektiewe konsonant) beteken "volk", ook "stam", "geslag", "clan" en selfs "kraalskap" e.s.m.. In Nama is dit *//âis* (middeltoon) by *//âi* = "zusammenkommen" (Kroenlein 1889:22). Herskryf ons dié komponent met die uitgang van die ml. mv. as *-kwas*, is die woord *//Ûte-//?êis* te verstel tot *//Ûtequas* of *-kwas*, of sonder die tongslae, as *Utekwas*, wat opvallend ooreenstem met *Udikwas/Odikwas*. Van lg. weet ons nie wat die tongslag of toonkontoer is nie, daarom herskryf ons die eersgenoemde nou net *Utekwas* vir 'n goeie vergelyking van die twee.

Die uiterlike ooreenkoms tussen *Odikwas* en *Utekwas* val sterk op. Albei is ook Khoekhoense stamname, en met *Odikwas* vir die *Cochokwas* (soos by Tachard-Claudius), is albei ook groot en belangrike stamme. Van die Odikwas weet ons seker dat hulle op 'n keer suid van Saldanhabaai was en wes van die Groot-

Bergrivier, van die Utekwas (Springbokke) weet ons dat hulle tradisie betreklik eenstemmig verklaar dat hulle, die Springbokke, ook uit die suide kom. Sendeling N. Meyfarth, die stigter van Pniel in 1845 NW van Kimberley en aan die Vaal regoor Barkly-Wes, sê o.m.: "I gathered that the ancestors of the Katte, Karoshebbers and Springbokke *moved away from somewhere in the Cape*" (vertaling uit Duits deur Engelbrecht 1936:22).

Waar hulle was, word nie nader aangegee nie, ook oor hulle trekroete noordwaarts is die opvattings soms teenstrydig. Ons gee weer 'n aanhaling uit die verslae oor toestande aan die nuutgestigte sendingstasie Pniel wat toe die middelpunt van die Springbokke was en waar die inligting van hulleself verkry is. Die Redakteur van die BMB 1846:195 vat dit so saam: "... dieser Stamm, genannt die Springböcke, (gehört) unstreitig zu den grössten unter den Korannastämmen. Zwar ist der ganze Stamm hier [op Pniel] nicht beisammen; ein grosser Theil desselben wohnt noch unten am Orangefluss, *zwischen dem Griqua-* und Namaqualande, in ihrem ehemaligen Lande..." (kursivering hier en vroeër van ons).

Neem ons al die verslae en berigte waaroor ons beskik in aanmerking, kan ons die volgende breë konklusies maak: Die Springbokke kom van die suide af, van "die Kaap" af op in noordwaartse rigting, tot aan die Oranjerivier, party is die rivier oor en het hulle by die Rooinasie aangesluit, ander het langs die rivier ooswaarts opgetrek en 'n tydlank oorstaning gehad "zwischen dem Griqua- und Namaqualande". In dié tyd het hulle gasvryheid aan Jan Bloem snr. verleen, die voortvlugtige avonturier wat die ou kaptein uit sy pos uitgewerk het en, met vele vrouens, veral uit die Springbokke, soos een van hulle geword het, toe die leiding op hom geneem en die Springbokke magtig gemaak het. Maar dit gaan nie nou oor die geskiedenis nie. Dit gaan oor die feit dat daar tussen die Springbokke aan die Vaal en die Khoekhoen aan die Kaap volgens oorlewerings histories 'n band bestaan het.

So 'n band stel die moontlikheid oop dat die Springbokke 'n ou vertakking van bv. die Cochokwas (Saldanhars) kon gewees het.

'n Vraag wat nog gestel kan word, is die volgende: As die Springbokke, die *Utekwas*, uit die suide kom, en ons vermoed dat hulle dalk 'n knooppunt met die *Odikwas* mag hê, is daar aanduidings van die beweging van die Odikwas op die roete waarlangs die Utekwas volgens hulle oorlewerings getrek het? In geskrifte: nee, maar die kaarte het blykbaar iets te vertel. Die belangrikste kaart na dié van Tachard-Claudius (1685) is wel dié van Valentyn (1726). Daarop word die Cochokwas teruggebring maar nou hoër geplaas noord en suid van die Bergrivier en oos van St. Helenabaai, en die Odikwas veel hoër, klaarblyklik as 'n

aparte stam, aan die benedeloop van die Olifantsrivier, meer as 'n volle breedtegraad hoër as by Claudius. Dit is 'n aansienlike verskuiwing noordwaarts tussen 1685 en 1726 (gedurende 'n 40 jaar) vir sover die inskrywings 'n breë berekening toelaatbaar maak. Kaartmakers het van mekaar oorgeskryf, en dié van hulle wat op ou, vir ons beskikbare kaarte die Odikwas aangedui het, het gewoonlik Valentyn tot grondslag geneem. Die Odikwas het egter van die kaarte verdwyn, en ook die Cochokwas. Van die Cochokwas weet ons seker dat hulle herverskyn het as Ochokwas of Smalwange; daar ontbreek nog te veel skakels om dit van die *Odikwas* x *Utekwas* te beweer.

Kon ons dit aanneemlik gemaak het, sou dit vanself 'n paar uitstaande vrae beantwoord het. *Odikwas* is ongetwyfeld te verstaan as die "mense/volk van (opperkoning) Oedasoa", en as *Odikwas* die Kaapse alternatief van *Utekwas* was en *Utekwas* as naam letterlik beteken die "Springbok-mense", dan het *Oedasoa* letterlik beteken die "Seun (*ôa-b*) van mevrou (*-s*) *Oeda-s* of 'Springbok'". Hierdie *oeda-* is waarskynlik die gedevelariseerde vorm van *gauda* waaroor Grevenbroek 1695 (in VRV 14:205) die volgende meedeel: "A certain native of my acquaintance has gotten the name of *Gauda* (in Latin *dama* or *buck*) (for) on the day on which he was born his mother being very anxious about food, his father came home from the hunt laden with buck..." Dit is die naam vir 'n soort wildebok of anteloop, trouens ook vir 'n "steenbok" by Witsen 1691 (*k'goeda*), Valentyn 1705 en Kolb 1708 (*kaoeda*). (Vir bespreking vgl. Nienaber 1963:467-9). Die gewone woord vir "springbok" is in Nama *//gû-* (hoogtoon), in Koranna */gû-* en *//gû-*, kyk Nienaber 1963:465-6.

Die Blankes het dit baie moeilik gevind om die Korannanaam vir "Springbokke" te spel. Die meeste het dit maar nie gewaag nie. Die Albrechts 1806 skryf *T'hoengguiqua,* Wuras en Wangemann (1848 en 1872) *Kungteieis,* Maingard 1932 */Kûb//eikwa* ens. (vgl. **HOENGUIKWA**). Hulle gaan almal terug op wat in Nama *//gû-* vir "springbok" sal wees. Engelbrecht 1936:22 skryf *//Ûte-//?êis.* Die tweede komponent (betekenende "volk") het ons reeds ontleed. Die eerste komponent stel vrae. Dit kan miskien *//(g)ûte-* wees, d.w.s. die gedevelariseerde mv. vroulik *//gû-di* vir "springbok-ooie", of dit kan 'n alternatiewe naam wees.

Daar ontbreek skakels en daarom is soms met waarskynlikhede gespekuleer. Wat is dan tot hiertoe die gevolgtrekking? Ons ag die stelling moontlik dat die Odikwas 'n afdeling van die Cochokwas of Saldanhars is (eintlik het ons hieroor geen twyfel nie). Nog voor 1750 het die Cochokwas verdwyn maar het nog voor 1790 herverskyn onder dieselfde naam, nou gedevelariseer in die anlaut, in standaard-ortografie as ≠*Oxokwas,* as 'n divisie saam met die Karoshebbers en

Boekvolk, en wel langs die Oranjerivier oos van Augrabies (Keimoes). Die naam *Odikwas* word egter nêrens vermeld nie. Ons neem aan dat hulle wel saamgetrek het en nog daar was. Dit bring ons by 'n ander vraag.

Het die naam *Odikwas* inderdaad ook verdwyn? Die Cochokwas was 'n Korannastam, dit weet ons seker uit 'n mededeling van Wikar wat hulle bepaaldelik klassifiseer as Groot Korannas, en die Odikwas synde 'n lid van die Cochokwas is dan ook 'n lid van die Groot Korannas. 'n Lid van dieselfde "familie" van Groot Korannas is die Springbokke (Klein en Groot). Die Springbokke se inlandse naam verskyn as *Kungtei-eis* en ook (bv. by Engelbrecht) as *//ûte-//?êis*. Die *//?êis* het die plek ingeneem van die *-kwa* van vroeër en kan vir 'n Ou-Kaapse konteks herskryf word as *//Ûte-qua*. Die ooreenkoms in klank tussen die Ou-Kaapse *Odi-kwas* aan die een kant en *Ute-kwas* van Koranna aan die ander kant, by Koranna nou net ontdaan van die suigklappe en nasaliteit, is darem so opvallend dat dit tot nadenke stem, en daarby kom nog die geografiese gelykheid deurdat die Springbokke volgens nadruklike bewering op grond van oorlewering uit die "Kaapse distrik" kom, waarvandaan ook die Odikwas herkomstig was en waarvandaan hulle met die Cochokwas moes saamgetrek het.

Daar kan teëgewerp word dat die Cochokwas (wat die Odikwas natuurlik ingesluit het as hulle saamgetrek het) volgens Wikar en Gordon aan die Oranjerivier wes van Upington aangetref was, terwyl die Springbokke se kerngebied in die tyd van die sendelinge Meyfarth en Zerwick (1845 en later) Pniël was, noordwestelik van Kimberley. Dit is geen wesentlike beswaar juis in daardie tyd nie. 'n Ernstiger beswaar sou getalsterkte wees. As die Odikwas nie eers by naam genoem word na die Cochokwas die Oranjerivier bereik het nie, dan is dit moeilik te versoen met die feit dat die Springbokke van 1840 of so telkens beskryf word as besonder talryk. Tog staan dit vas dat die Springbokke betreklik onbeduidend was voordat Jan Bloem hulle "oorgeneem" het en met sy plunder- en rooftogte die stam magtig en gevrees gemaak het, op presies dieselfde wyse hoe Jager Afrikaner se familietjie aangegroei het tot 'n leërbende, omdat "almal" by hom wou aansluit en deur sy roem gelok was.

Ons het geprobeer om net feite te stel en het daarby soms ook gesigspunte gegee, sonder.enige vooringenomenheid. Die vraag is nog oop. Tog neig ons sterk in die rigting om kant te kies, en wel ten gunste van die stelling dat die *Odikwas* van die Groot-Bergrivier na vele lotswisselinge herverskyn het as die Springbokke aan die Vaalrivier-kompleks. Daar het hulle onder die leiding van Jan Bloem talryk geword, net soos hulle onder Jan se seun en opvolger tot onbeduidendheid verval het.

Indien die Odikwas en die Utekwas dieselfde stam is, dan hang daarmee

onomastiese moontlikhede saam. Vir sover *Utekwas* vertaalbaar is as die "Springbok-mense", het ons ook die vertaling van *Odikwas* se eerste bestanddeel as "springbok", of as dit die naam van die Kaptein is, dan van "Springbok". En as sy een subgroep, nl. die *Odikwas*, hulle naam van kaptein *Oedasoa* gekry het, dan het ons ook die betekenis van die opperheerser van die Cochokwas. Kyk ook na **UTEEIS**.

OEAN, OEGAN

Vedder 1923:9-10 [oor stamme van die Bergdamaras] "!*Oe-≠gâ(n)*: Ihre schwer erreichbaren Wohnsitze befanden sich im Erongogebirge, das die Bergdama !*Oe-≠gab* nennen. Der Name ist abgeleitet von der einer Mulde (!*oes*) gleichenden Gebirgsformation, die steil abfällt (≠*gâ*)..."

Zachaeus 1928 *Quellen* 2/45 "... sie [die Bergdamaras uit die ooste wat na die aanval van die Herero's op hulle die Erongoberge ingevlug het] gingen in das Veld von Otjimbingwe, um dort zu wohnen. Da verteilten sie sich... Wieder andere blieben im Erongogebirge. Diese Gebirge nennen wir !Oe-≠gâb, denn es hat die Form eines grossen Gefässes (!oes), das am Rande steil abfällt (≠gâ). Unsere Leute, die dort wohnen, haben daher den Namen !Oe-≠gân erhalten".

Krenz 1972:5 "Der Erongo der Herero heisst bei den Nama-sprechenden Leuten !Oe≠ab, das drückt mehr oder weniger aus: Schluchten und Bergzinnen (tief und hoch). Seine Bewohner benannten sich da Oe≠an".

Die Erongogebergte lê in 2115. Lees vooraf wat Zachaeus in **GOWANIN** oor die verhuising van die Bergdamaras vertel het, en oor hierdie faksie in die besonder, die !Oe-≠gân. Hulle naam het 'n geografiese grondslag en dui hulle woongebied aan, die Erongoberge, in hulle eie taal die !*Oe-≠gâb*. Hulle is die "Erongoberg-volk", in hulle taal die !*Oe-≠gân* (die *-n* is die uitgang van die pl. comm.) of, met 'n variant waarin die tweede bestanddeel vooraan gedevelariseer is, die !*Oe-≠an*. Die betekenis van die Namanaam is in die sitate voldoende verklaar. Dit verwys na die orologiese bodemgesteldheid met die kranse en die komvormige holtes: ≠*oes* is 'n houtvaatjie, en ≠*gâ* is ook 'n "bergkrans", waar die rand steil afval. Vgl. oor die bergnaam Nienaber-Raper 1977:955.

OENGAYKWA kyk **HOENGEYKWAS**

OESWANAS, OESJWANAS, HOOZOOAM, HOUSWAANAS, HOUZOUANAS e.d.m. kyk ook **[CHINESE BOESMANS]**, **[BOESMANS, ROOI]**, **DGAUAS** ens.

Gordon ms van 3e reis o.d. 13 11 1777 "(Wy) beklommen te paart ... het zogenaamde Sneeuwgebergte...dit is het regte hottentotsland dewelke oesjwana of ook saana zig selven noemen dog bosjemans of chinesen door ons..." [Beskryf land met gelaagde vlaktes bo-op]. "Dit is het eerste gebergte in dit land dat bewoond gevonden heb ... Dese zogenaamde boesemans of chinesen hebben een famelose captein koeri Kei, of kogel ontsnapper genoemt..." O.d. 15 11 1777 "Men vindt hier overal op de klippen [in die Sneeuberge] zelfs al in de Camdebo by de plaats van Opperman tekeningen der hottentotten van menschen, dieren etc. De boeren hieten dese *oesjwana hottentotten natie* Sinesen, zo dat niet weet van de opgegeven dgaawas natie, in buite laars [Beutlers] reis moet geloven. Sy spreken hottentots dog hun dialect en ook vele woorden klappende uitgesproken verschillen veel van de anderen, so dat zy malkander niet wel verstaan..." O.d. 17 11 1777 "...vonden hunne verlaten kraal van ontrent twaalf a dertien hutten..." [met beskrywing van matjieshutte].

Gordon 1779 aan Fagel, Kopie van brief ms 105 "(Ik) hebbe Zijne Edele [goewerneur Van Plettenberg] ... gepersuadeert om over de Sneeuwbergen in het Land der zogenaamde Wilde Bosjemans-Hottentotten te trekken..." Aldaar 106 "Agter de Sneeuwbergen koomende staken de Wilden of zogenaamde Chinese Bosjemans overal het veld in den brand en vlugteden, zo dat wij 'er geen een gesien hebben..." Aldaar 122 "...egter verschillen zij [die Swartes]... onder zig in differente hordes, even als de Hottentotten, het zij Chineesen, Bosjemans, Namaquas etc. onder zig doen..."

Le Vaillant 1782-1783 in Ndl. uitgawe deel 2 1798:306-7 "Men verwart nog onder den naam van *Boschjesmannen* eene andere natie, die inderdaad van de Hottentotten verschilt: Schoon zij, in haare spraak, het klappen van de tong, gelijk deeze, gebruikt, heeft zij egter eene uitspraak en woorden, die haar bijzonder eigen zijn; men kent haar in enige streeken onder den naam van *Chineesche Hottentotten,* omdat haare kleur naar die der Chineezen, welke men aan de Kaap aantreft, gelijkt, en omdat zij, gelijk deeze, van eene middelmaatige grootte zijn; aangezien de overeenkomst hunner taalen, beschouw ik die volkeren, gelijk ook de groote en kleine Namaquas,...als een bijzonder ras van Hottentotten en schoon de volkplanters de eerste onder den algemeenen naam van *Boschmannen* begrijpen, is het egter waar dat de Wilden uit de woestijn, die geene gemeenschap met de Hollandsche bezittingen hebben, dezelve niet kennen dan onder den naam van *Hoeswaana.*

"Deeze natie, met welken naam men die dan ook benoemen wil, bewoonde

voorheen *Camdebo*, het *Bokken-veld*, het *Rogge-veld;* maar ... thans bewoont zij dat uitgestrekt land, dat tusschen de Kaffers en de groote Namaquas gelegen is ... Ik zal iets over die *Hoeswaana* zeggen, als ik, onder den keerkring trekkende, hunne horden zal bezoeken..."

[Die beloofde mededeling beslaan 'n goeie aantal bladsye van die eerste helfte van deel 5 en daaruit enkele sitate wat soms o.a. etnonimies iets van waarde bevat]. Deel 5 1798:101-104 "Naardien de Houzouanas alleen door hunne stroperijen en plonderingen bekend zijn, verwart men hen in de volkplantingen ook met de boschjesmannen. Somtijds egter noemt men hen, om hunne halve blanke kleur, *Chineesche Hottentotten* en deeze dubbele naam kan eenen onkundigen reiziger misleiden en onnaauwkeurigheden in zijne berichten te weeg brengen.

"Hun waare naam, de naam, dien zij zigzelven geeven, is die van *Houzouana* en zij hebben niets gemeens met de boschjesmannen, die slechts eene bende van wegloopers en bosch-negers zijn. Nooit trouwen zij dan onder elkanderen. Bijna altijd in oorlog met de nabuurige natiën vermengen zij zig nimmer met haar ...

"Schoon de *Houzouanas* in hun land zwervende zijn en een gedeelte van het jaar verhuizen en verre tochten doen, hebben zij egter eene vaste streek, die zij bewoonen, van welke zij indedaad bijna de eenigste bewooners zijn, en uit welke ik niet geloof dat eene natie in de waereld in staat is hen te verdrijven. Het is dat gedeelte van Afrika, dat zig van het oosten naar het westen uitstrekt van het *Kafferland* tot het land van de *Groote Namakas*. Wat deszelfs diepte van het zuiden naar het noorden belangt, hiervan ben ik onkundig, maar ik geloof dat die zeer aanmerklijk is, zoo omdat eene zwervende natie eene zeer groote uitgestrektheid lands nodig heeft als omdat deeze natie, geloof ik, zeer talrijk is...

"Ik zou niet vreemd zijn den *Houzouana* als den eersten stam van de natiën, die thans Zuid-Afrika bevolken, aantezien, en het is misschien van hem, dat alle de rassen van de Hottentotten van het oosten en het westen afstammen. Ik meen hê bewijs daarvan te zien in de overeenkomst van hunne gelaats-trekken, en in het klappen met de tong, dat zij veel duidlijker hebben.

"Maar dit zijn slegts zwakke gevolgtrekkingen en om deeze zaak als zeeker te stellen zouden 'er beslissende bewijzen vereischt worden. De natie zelve weet niets van haaren oorsprong. Ik heb hen verscheiden maalen te vergeefsch daar over ondervraagd; zij hebben mij geandwoord dat zij woonden daar hunne voorouders gewoond hadden en meer heb ik niet van hun

kunnen te weeten koomen..."

[Terug aan die Kaap het Le Vaillant "beslissende bewijzen" gesoek en toe bevind dat "de goede vriendschap gestoord (is) door de menigte bandi- ten, welke men uit Holland zond om het land te bevolken", deel 5 bl. 104].

Somerville 1799-1802 in 1979:74 "Lower down towards the mouth of the Gareep they [die 'Bosjiesmen'] are small in stature, but the hips a very prominent part throughout the whole nation amongst the females, surpasses all the rest in size. They are strong — A Bosjiesman has been seen carrying 23 ostrich Eggs in his net. They call themselves Saap -- sometimes Canna — and a general name for the Bosjiesmen is Hoozooam — but it is the partic- ular distinguishing name of no Horde — altho Vaillant has probably de- rived his Houzouannas from this word, and having created by the power of his imagination a tribe of Savages he has with the same ease endowed them with the marvellous faculty of smelling Water at the distance of 500 yards..."

Barrow deel II 1804:21-22 "With regard to his not having crossed the Orange River, I consider the information of his best friends, the Slabert family, to be decisive: 'he [Le Vaillant] left Zwartland in July, travelled to the Orange River, and returned in the beginning of the following December'. I may surely then be allowed to pronounce this part of his chart [van plekke en stamme bokant die Oranje] as a work of fancy, and his *Koraquas, Kabobi- quas, and Hoosuanas,* as 'creatures of the brain'. By the first he probably meant the *Koras,* a tribe of Hottentots, dwelling on the banks of the said river, considerably higher than the place where he visited; and of whom he might have obtained some account from the Namaaquas; and his *Hoo- suanas* might, perhaps, be intended for the Booshuanas, whom the two above-mentioned gentlemen [die een was dr. Somerville, die ander was Barrow se skoonvader P.J. Truter] visited two years ago [en wie se Verslag van die rit na die Korannas Barrow elders verwerk het]; instead, however, of the Pigmy Hottentots, which the first are represented to be, the latter were found to be a tall athletic race of Kaffers. These gentlemen, on com- paring *Monsieur Le Vaillant's* book with the country, and the natives be- yond the Orange River, were decidedly of opinion that, so far from ad- vancing to the Tropic, he had never crossed the said river. But enough of *Monsieur Le Vaillant...*" [In sy ander werk het Barrow ook opmerkings oor die Houzouaanas en oor hulle taal, maar vir ons doel bevat dit niks nuuts nie.]

Forbes in SAGJ nr 32 Sept. 1950:45 "He [Le Vaillant] relates that they were called Houswaanas not by Colonists but by the 'savages of the desert',

amongst whom were no doubt the Naman Hottentots... It seems not impossible that Houzouanas or Houswaanas is the plural form of an attempt to render into French the sounds of the word now spelt Ausan, the Naman name for an individual of a group of Bushmen now living in the deserts north-east of Gobabis ['n naam wat Forbes in Schapera 1951:33 gevind het]. This name may then have had a wider application ..." [Forbes 1965:124 het hierdie opvatting blykbaar laat vaar en ons los nou ook sy verdere motivering daarvan].

Elphick 1977:28 "These people [die Houswaana] lived in the Sneeuwberg and were known by Khoikhoi as d'Gauas and by whites as 'Chinese Bushmen'. The form *Houswaana* derives from Le Vaillant and is probably *d'gau* (presumably a click plus *au*) + *sa* + *na*. This supposition is supported by the fact that *≠au* means 'tame' in Namaqua; these people had an early reputation for timidity, later completely reversed..."

Die algemeenste naam vir hierdie horde was die Hollandse naam van *Chinese/Snese* (Boesmans, ook Hottentotte), opgeteken in dieselfde jaar (1752) as die oudste inlandse naam van *D'gauas*, tegelykertyd die mins gebruiklike naam. Naas *Oesjwana* noem Gordon die mees gebruiklike inlandse naam, soos ons weet, nl. *Saana*. Daar is seker min hordes wat soveel benoemende en omskrywende name gehad het as juis hierdie bewoners van Agter Bruintjieshoogte (Somerset-Oos) en Sneeuberge (Graaff-Reinet) en skakelgroepe. Gordon klassifiseer hulle o.a. as *Bosjesmans*, "Zogenaamde Boesemans" "Oeswana Hottentotten", "Zogenaamde Wilde Bosjemans-Hottentotten", "de Wilden of zogenaamde Chinese Bosjemans"; ook praat hy van "differente hordes" en noem as sodanig "Chineesen, Bosjemans...", asof hulle nou twéé afsonderlike groepe is. Nie in 'n sitaat nie is daar nog omskrywings vir hulle soos "Jager Hottentotten" of "Kleyne Chineesen". Let veral op die kwalifiserende "zogenaamde" hierbo.

As dit nie vir Le Vaillant was nie, sou *Oesjwana* waarskynlik net soos *D'Gauas* in geskrifte weinig bekend gebly het. Op wat ons wil onderskei as die primêre vlak, d.i. die vlak van dokumentasie waar die naam deur selfstandige en eie waarneming regstreeks verkry is, het ons as segsmanne Gordon, Le Vaillant en (miskien) Somerville, drie getuies, en al drie het hulle getuienisse tussen 1777 en 1801 gelewer. Gordon spel die naam *oesjwana*, waarmee die Chinese Bosjemans "zig selven noemen". Die Khoekhoen van Beutler 1752 noem die Sneeubergers: *D'Gauas* (= "Rooies") , die "boeren" noem hulle *(Kleyne) Chineesen*, ook *Rooi Boesmans*, en die horde se eie naam vir hulleself is *Oesjwanas*.

Nou val dit op dat Gordon ons die naam gee van hulle hoofman as KoeriKei of "Kogelontsnapper", d.w.s. Gordon vertaal die naam van die kaptein, 'n "fameuse" en uitdagende, selfs uiters uittartende boogskutter, maar Gordon vertaal nie die naam van sy volk nie. Ons kan gerus die afleiding maak dat Gordon dit graag wou gedoen het, soos sy gebruik was waar hy kon, en dit hier nagelaat het omdat hy die betekenis van die ondervraagdes nie kon uitvind nie. Ons let ook op die wyse van weergawe: hulle noem hulleself "oesjwana of ook saana". Lees ons die eerste woord as *Oe-sjwana* of as *Oesj-wana*, dan lyk dit voorlopig nie of dit die lid *-saana* (vir *San(a)*) insluit nie. As die tweede komponent wel met *-san(a)* vir "Boesman" vereenselwigbaar was, en ons bring hierby vir die eerste komponent *oe-* die gedagte aan Gordon se "Jager-Hottentotten" en "Jager-Boesmans", het ons 'n pragtige naam vir die terminus "Hunter-gatherer" in *Oesana* (Nama *!ou* = "jag" en *San*, van *sā* = "bymekaar maak, insamel") . Dit werk egter nie só nie.

Somerville gee vir "Bosjiesmen" drie inlandse name. "They call themselves Saap -- sometimes Canna [wat waarskynlik kan beteken dat die twee net wisseluitsprake mag wees van dieselfde woord] -- and a general name for the Bosjiesmen is Hoozooam..." Somerville vermoed, wel op grond van 'n mate van klankooreenkoms, dat "Vaillant has probably derived his Houzouannas from this word", en direk daarop gaan Somerville met sy sin voort wat in blykbaar vlymende sarkasme verwys na Le Vaillant se "power of imagination". As Somerville Le Vaillant se naam *Houzouannas* ook as 'n verbeeldingsvlug beskou, dan het hy hier ongetwyfeld ongelyk: daarvoor staan minstens Gordon op hierdie punt borg.

Op 'n ander punt het hy moontlik gelyk. Die jong medikus met sy wetenskaplike ingesteldheid op feite het Le Vaillant se selfophemeling waarskynlik veroordeel en, soos die leier van die veehandelstog na die Tswanas, P.J. Truter, hom oor die Fransman se uitlatings verbaas. Kyk wat Truter se skoonseun sir John Barrow in die gegewe sitaat gesê het. Op grond van eie navraag het Somerville bevind dat Hoozooam [só gehoor en nie as *Houzouanas* nie] wel 'n "general name for the Bosjiemen" was maar nie, soos hy Le Vaillant verstaan het, 'n bepaalde hordenaam was nie.

Hoozooam het die *-m* as die verouderde merker van die ml. ekv., gelyk te stel met *Hoozooab*, dus soos Somerville se *Saap* (*Sab*). 'n Verklaring kry ons weer nie. Daar is nogal 'n mate van ooreenstemming tussen *Saab* en *-zooab*, albei vir "Boesman", en indien dit enige bewyskrag het, wat dan van die eerste bestanddeel *Hoo-*? Ons het geen goeie aanwysing nie. In Bleek 1956:726 se *A Bushman Dictionary* kom onder *hunt* ("jag") voor: *oo* en */oa* wat by *Hoo-* mag

aansluit en van *Hoozooab* in vertaling mag maak ''hunter-gatherer'', maar wat van die 13 ander woorde vir ''hunt'' wat nie hierby wil inpas nie?

Ons kyk nog na die derde opgawe, dié van Le Vaillant. Mens kan hom die apostel van die Houzouanas noem. Hy het dié groep onder dié naam, kan mens sê, wêreldbekend gemaak, veral in daardie tydperk. 'n Deel van die roem is bepaald afkomstig van die romantiese styl waarin Le Vaillant se verhaal deur die ''skim-'' of ''skaduweeskrywers'' ingeklee is, die deel oor die Houzouanas is opgeskik deur die bekende Franse literator Casimir Varon. Mens wonder hoeveel Le Vaillant se naam daarmee te doen gehad het. Die familienaam was *Vaillant,* maar Francois, ons reisiger, ''is die eerste wat 'Le' voor sy naam voeg, waarskynlik kort na sy reise deur die Kaap (1781-84)'' (M. Bokhorst in SABW 2:405). Le Vaillant is in die verhaal die verpersoonliking van *le vaillant,* die ''sterke, dappere, onverskrokke, onversaagde'', nie omdat hy dit wel was nie, maar omdat die skrywers hom so gemaak het, hom herskep het. Vir egte feitesoekers soos Truter en dr. Somerville, Barrow en Forbes, om enkeles te noem, was die skaamtelose selfverheerliking en nawysbare verdraaiings en oordrywings en verdoeselings te onwetenskaplik om sonder protes te sluk. Ewenwel, Le Vaillant se reisverhaal word spannend voorgestel en die leser van buite wat die wanfeite nie merk nie, word meegesleur en dit verseker dat Le Vaillant sê invloed baie ver strek. Dit kom daarop neer dat mens moet leer om Le Vaillant se soms verdigte waarheid as verdigsels raak te sien.

Le Vaillant maak 'n onderskeid tussen *Bossisman* (so staan dit in sy Franse teks) en sy *Houzouanas.* Die *Boschmannen of Boschjesmannen,* ons Boesmans, word hier verkeerd gebruik, volgens hom. ''Wel verre dan dat deeze Boschjesmannen eene afzonderlijke soort zouden maaken ... is het slegts een mengelmoes van Mulatten, Negers [*Negres marrons* in die Franse teks, dus 'Bosnegers'] en Mistisen van allerlei soorten, somtijds van Hottentotten en Bastaards... het zijn waare struikrovers...''

Die Boesmans is dus 'n menggroep, sy Houzouanas nie, hulle is 'n egte ras. Trouens, Le Vaillant vermy die term *Boesmans* (ons let hier nou nie op die spellingwyses nie) by ons en vervang dit deur sy *Houzouanas.* So verkry die term *Houzouanas* by hom 'n toepassing op 'n besonder uitgebreide gebied. As ons in gedagte hou dat Le Vaillant oor die dwergvolk praat wat die koloniste *Boesmans* noem, dan is die gebied van hierdie dwergvolk ruweg korrek aangegee. Dit weet ons uit die beskrywings van reisigers uit die tweede helfte van die agtiende eeu. Le Vaillant sê uitdruklik dat hulle taal van dié van die Hottentotte verskil in uitspraak en woorde, dat hulle m.a.w. 'n eie taal gepraat het, selfs

al is daar in die gebruik van klapklanke ooreenkomste, en dit weet ons is ook korrek, vgl. bv. Beutler onder **DGAUAS**.

Die opvatting wat ons telkens gehoor het, dat die Boesmans goed moontlik hier voor die Khoekhoen (Hottentotte) was, kry ons ook by Le Vaillant. "Ik zou niet vreemd zijn den *Houzouana* als den eersten stam van de natiën, die thans Zuid-Afrika bevolken, aantezien, en het is misschien van hem, dat alle de rassen van de Hottentotten van het oosten en het westen afstammen..." *Houzouanas* is Le Valliant se oorkoepelende naam vir die *San* van vandag, die ras wat hy beskou as pre-, selfs as proto-Khoekhoen, en oor wie se moed hy so 'n hoë dunk het dat, as hy Afrika van Suid na Noord wil deurkruis, hy sy lyfwag uit hulle sal kies.

Die naam is dan *Hoeswaana* of *Houzouanas,* en daarnaas noem hy nog enkel die *Chineesche Hottentotten* [*sic*], wat hy as "dubbele naam" nogtans misleidend beskou.

Die vraag wat *Houzouanas* oorspronklik beteken het, laat hy onbeantwoord. In één opsig laat hy ons oor die naam in geen onsekerheid nie. "Hun waare naam, *de naam, dien zij zigzelven geeven,* is die van Houzouana..." Ook is dit waar "dat *de Wilden uit de woestijn,* die geene gemeenschap met de Hollandsche bezittingen hebben [verstaan: wat geen aanraking met die koloniste het nie], *dezelve* [nl. die Chinese Hottentotte] *niet kennen dan onder den naam van Hoeswaana...*" Ons kursiveer.

As nie een van die drie persone op die primêre vlak 'n antwoord gee nie, dan het ons op sekondêre vlak drie pogings, in twee van die drie wat ons noem, is dit eerder identifikasiepogings.

Die eerste is van Barrow. Hy wonder of Le Vaillant se *Hoosuanas* nie maar net "a creature of the brain" was nie vir *Booshuanas* (Tswanas). Barrow doen Le Vaillant hier 'n onreg aan: al drie Le Vaillant se name is ontwyfelbaar identifiseerbaar en goed bekend en, soos ons nou weet, ook die *Hoosuanas.*

Byna 'n anderhalwe eeu na Barrow maak Forbes 'n waarneming wat taalkundig verdedigbaar is, maar met die gegewens waaroor ons tans beskik, onvoldoende is om dit te bewys. Forbes 1965:124 het blykbaar daarvan afgesien. Nogtans was dit skerpsinnig, die vraag of *Ausan* 'n aansluiting met *Houswaanas* bied.

Elphick identifiseer nie net nie, hy wil verklaar, en as sodanig is sy poging die enigste waarvan ons kennis dra. *Houswaana* van Le Vaillant is "probably" 'n samestelling met bestanddele *Hou-* en *-sana,* waar *Hou-* dieselfde woord is as die naam wat Beutler vir die Chinese Boesmans opgeteken het, nl. *(dG)Aua* (die *d'G-* is volgens Elphick 'n voorstelling van 'n suigkonsonant); die betekenis van *-Au-*, alias *Hou-*, is soos Nama *≠au* = "tame". *Houswaana* is dan "Mak

Boesmans''. Maar Gordon en ook ander noem die Sneeubergers ''zogenaamde Wilden/Wilde Boesiemans'' ens., wat presies die teenoorgestelde is van wat Elphick se afleiding is. Elphick beroep hom op 'n uitlating van Sparrman wat verneem het dat die Chinese Boesmans eertyds vreedsaam was. Elphick het verder beslis ongelyk dat *d'Gauas* ''tame'' (mak) beteken het, dit is ontwyfelbaar te vertaal met ''Rooies'', vgl. die trefwoord **DGAUAS.** Aan die ander kant het Elphick dit o.i. goed gesien waar hy die tweede lid identifiseer met *-sana.* Dit wil ons nou bekyk.

Vir die perspektief benader ons dit van twee kante, naamkundig en dan taalkundig.

Toe die koloniale grense deur die verskuiwing ooswaarts van die veeboere vir weiding Bruintjieshoogte (omgewing Somerset-Oos) en die Sneeuberge bereik het, het die koloniste ook die gebied van die Bergboesmans bereik. Die vroeë berig van Beutler (1752) het baie feite oor hulle geopenbaar, en Beutler is gevolg deur reisigers soos Sparrman, Thunberg, Gordon, Le Vaillant e.a. Die Sneeubergers (om so 'n geografies-gerigte term voorlopig te skep en te gebruik) het 'n klaptaal gepraat soos die Khoekhoen, en hulle was klein van postuur soos die San. Gevolglik is hulle in breë terme aangedui as ''Hottentotte'' (Beutler), ''Bosjemans-Hottentotten'' (Gordon) en ''Bosjemans'', soms met kwalifiserende toevoegings soos ''Wilde Bosjemans'' e.s.m.

Dit was onbevredigend, en presieser aanduidings word daarnaas die reël. Dit weerspieël nouer kontak en beter kennis. Die insigte word so verkry dat die Sneeubergers 'n eie klaptaal het en Boesmans is en rassekundig duidelik onderskeibaar is. Ons leer ook name van kapteins ken. Beutler verneem dat hulle ''onder een algemeen opperhoofd (leeven) die by hun Goechoe Mous word genaamt'', en Gordon vertel iets oor die fameuse Koerikei of ''Koeëlontsnapper'' [/Uri-/kaib]. ''Dese 'Koeri'kei riep tegen de veltwagtmeester van der merwe...buiten schoot op een krants staande: 'Wat doet gy in myn velt: gy neemt alle plaatsen in daar de elanden en wilt zyn...'' Koerikei wil die jagveld van hom en sy stamgenote teen indringers beskerm. Dit is sy leeftog wat op die spel is, en sy beroep is dié van jagter. Alles toon aan dat ons met Boesmans/San te doen het.

Nou weet ons uit die geskiedenis met sekerheid dat die algemene inlandse naam vir die San *San* of 'n variant daarvan is. Nie alleen is dit algemeen nie, dit is ook oud. In Van Riebeeck se tyd is vele faksies teëgekom met die naam van *Soa-na* wat, uit die konteks, soms niks anders as ''Boesmans'' kon wees nie. Redelik vroeg het vir dieselfde dwergvolk 'n vorm *Son-na* mede in omloop gekom, so teen 1670, en nog later was dit *San-na.* As nou die Sneeubergers en aan-

verwante volksgenote uitkenbaar is as "Boesmans", dan sal dit tog haas ondenkbaar wees dat dié algemene naam vir 'n gelyke groep nie ook vir húlle voorkom nie. Teoreties lyk dit of dit die geval móét wees.

En dan vind ons inderdaad dié algemene naam vir die Sneeubergers en bybehorendes dokumentêr terug. Gelykwaardige terme by Gordon bevat sy sin: "... dewelke *oesjwana of ook saana* zig selven noemen dog bosjemans of chinesen door ons..." Somerville het by die mond van die Oranjerivier 'n horde gevind wat hulleself *Saap* en soms *Canna* genoem het, en naas die hordenaam van *Saap* (die *-p* aan die slot is die merker vir die ml. *ekv.* terwyl mens die uitgang van die mv. verwag het, d.w.s. bv. *Saan(a)* verwag het, is daar 'n "general name for the Bosjiesmen", nl. *Hoozooam. Hoozooam* gaan weer op 'n ekv. uit, soos Somerville se *Saap.* In die mv. gem. sal daardie naam so wees: *Hoozooan(a),* waar ons telkens die pl. comm. *-n-* gebruik, gevolg deur die *-a* van die objeksskasus. (Die uitgang van die pl. masc. is *-qua, -kwa* ens., maar ons het hierbo al die meervoude herlei tot die gemeenslagtige vorm vir gemakliker vergelyking).

Gordon het in jukstaposisie *Saana* en *Oeswana* x *Oesjwana.* Somerville het (ons het die uitgange hier en orals, indien nodig, gelyk gemaak aan die pl. comm.) *Saana* en *Hoozooana.* Die eerste van die naampare, *Saana,* is die gewone algemene en oorkoepelende naam, wat in ouer dokumentasies ook voorgekom het as *Soana* en *Sonna.* Alles in aanmerking geneem, maak ons nou die afleiding dat die tweede naam van die pare net 'n voller vorm van die eerste is, sodat *Oeswana* en *Hoozoona* te beoordeel is as samestellinge met *Oe-* x *Hoo-* en -*swana* x *zoona,* wisseluitsprake van *Sa(a)na* of van *Soana,* van inlandse herkoms, vir "Boesmans". Met aanpassings waar nodig loop hiermee gelyk Le Vaillant se *Hoeswaana* (in deel 2 waar Francois le Vaillant se vader N. Vaillant die skimskrywer was) en *Houzouana* (in deel 5 waar C. Varon die skimskrywer was).

Vir ons lyk hierdie gevolgtrekking van 'n saamgestelde naam met *-sana* of *-soana* vir die tweede komponent houdbaar, net soos dit vir Elphick ook was, en onregsteeks vir Forbes 1950:45.

Hierdie tweede komponent *-sana* het dan klaarblyklik 'n generiese funksie. Dit stel daarmee aan die orde die vraag na die betekenis van die eerste lid *Ou-* x *Hoo-* x *Hoe-* x *Hou-*.

Ons kry nêrens hulp hieroor nie. Gordon wat dikwels met skerp of stomp aksenttekens suigklappe aandui, vgl. sy *Koeri-kei* vir "Koeëlontsnapper", gee hier geen aanduiding nie, hoewel hy opteken wat hy self gehoor het, tot twee keer toe.

Ons gaan wel 'n voorkeur uitspreek, en doen dit bondig. In die sitate kom by Gordon uitsprake voor dat die Sneeubergers eintlik Bergbewoners is. Koerikei

tart die Veldwagmeester uit terwyl hy buite skoot op 'n krans staan. Le Vaillant beskryf die kamp van sy Houzouanas daar in die bergtoppe (nie aangehaal nie), "...dat ik de verblijfplaats der Houzouanas in de rotsen van dat gebergte zou vinden..." (Deel 5/68). "Door de andere natien aangevallen...hebben zij zig genoodzaakt gezien naar ontoeganglijke plaatsen, naar dorre bergen te vlugten, daar zij alleen leeven kunnen..." "De Houzouana... maakt zig een spel van de hoogste bergen en spitsen te beklauteren..." (5:96). Hulle bewoon berggrotte wat hulle met rotstekeninge versier.

Die Sneeubergse Oeswanas laat mens soms bietjie dink aan die Topnaars, hulle wat in tye van gevaar of deur die nood gedrywe ontvlugting of veiligheid in die klowe en holtes en in die spitse van die berge soek. Hulle is die *Ounin* (*≠Aunin*) of Topnaars. Die *Ou-* lyk bietjie op Gordon se *Oe-* (Hollands), op Somerville se *Hoo-* (Engels), op Le Vaillant se *Hou x Hoe* (Frans), vir "bergtop". Met 'n bietjie goeiewil kan ons uit die genoemde samestelling die volgende maak: "Sana/Soana in die berge, op die bergtoppe"? Ons stel dit as 'n vraag, voorlopig. *Ouswana* is *≠Au-sana*: "Topnaar-San?"

OGEIS

Gordon 1779 ms 4/21 "Okeis is de regte naam. Syn de sogenaamde melkdrinkers. Blyven een jaar in de hut, dog [gaan?/komen?] ook uit om sterk te worden. Korikambies is de bynaam. Dese hieten ook de Kei of grote Namacquas omdat sy sterker als de caminoeckwas zyn".

Albrecht C. 1807 Moritz 1916:108 "Am Anfang des Monats März raubten einige Hottentotten eines räuberischen Stammes, welche man Ookhijs oder Bergsche nennt, weil sie meistens auf dem Karasberg in Gross-Namaqualand wohnen, meinen Anhängern zehn Stück Vieh, darunter auch einen Packochsen von Kapitän Bondelzwart; dieser war, weil er gerade nur noch diesen einen Ochsen hatte, auf das Volk sehr erzürnt, welche auch Namaquas sind, aber in ihrem Verhalten den wilden Buschmännern gleichen, mit denen sie sich auch mehr oder weniger verbastert haben ..." [Hulle het van die Bondelswarts 11 stuk horingvee en ongeveer 400 skape en bokke geroof].

Campbell 1815:310 "Okais, or Mountain Tribe. Chief: Kandelaar, these live on the Karis Mountain".

Tindall H. 1856:37 "The Fish River region is occupied by the people of Wm. Fransman...; the Xo-keis (Great Death) numbering about 400, who were formerly conquered and held in vassalage by the Bundel Zwarts, but who were liberated when the heir to the chieftainship reached his majority; and lastly the Roode Volk..." [Dieselfde by Fritsch 1872:345.]

Vollmer 1864 *Quellen* 5/146-7 "...ich taufte wieder 2 Männer. Einer von ihnen, Lazarus Uchabib, gehört nicht zum roten Volk, sondern zum sog. //Ogeis, Grosstodt; dieser Stamm wohnt ebenfalls hier oben im Fischfluss und hat einen Häuptling für sich..."

Kroenlein 1870 *Quellen* 13/615-6 "Da kam ein Bote von dem ca. 1 Std. höher hinaufliegenden //Ogeis (Grosser Tod), einen Zweig des Roten Volkes..."

Kreft H.H. 1876 *Quellen* 3/236 "Dort [//Hoeras] fanden wir eine grosse Werft von den sog. //O-geis (grosser Tod). Dies ist ein ziemlich grosser Volkstamm, der an diesem sehr wasserreichen Fluss [!Ganifluss] liegt ..."

Olpp 1876 BRM 1876:81 [bevat lysie van 8 Nama-stamname, daaronder die sesde:] "O-geis; [naam van kaptein:] Garib [lees: ≠Garib]; [woonbuurt:] Oub, oberes Fischflussgebiet".

Kroenlein 1882 *Quellen* 13/730 "Die //Ogeis (Groot Doode), deren Kapitän Kol, ein interessanter junger Mann, ein grosses Verlangen nach Gottes Wort hat, traten ... mit ihrer Bitte um einen Lehrer hervor..."

Hegner 1882 *Quellen* 14/54 "...der Bote (brachte) die Nachricht, dass die "Grootdoden" (//O-geiga), die ohne ihres Kapitäns Hendrik Windstaans Erlaubnis zu Jan Jonker halten, ausgezogen seien, um Rehoboth zu berauben..."

Judt 1888 *Quellen* 6/86 "...Sie [die Feldschuhträger] haben sich mit einem Teil der Groot Dooden im Auob zusammengetan ..."

Von Francois H. 1896:80 "Ein unbedeutender Orlam-Stamm ist der der //Ogeis oder Grootdode, die bis zu ihrer Versprengung durch Hendrik Witbooi im ≠Nu-!Uibeb-Gebirge hausten. Ihr Häuptling Dabimab oder Kol war nach der Zersprengung des Stammes lange Zeit Gast der Herero auf Okahandja..."

Schultze 1907:171 [noem as 8e Namastam in Groot Namakwaland die] "//Ogain oder Grootdooden".

Hoernlé 1925:5 "... the //O-gein or Groot Doode ... claim to be offshoots from the Rooi Natie, and the Rooi Natie on their side support this claim..."

Petersen 1928 *Quellen* 2/39 "Die //O-gein oder Groot-dooden. //O heisst sterben oder tot sein. Gei bedeutet gross sein. Der Name ist also ganz richtig mit Groot-dooden übersetzt. Er wohnte am Oberlauf des Fischflusses und nördlich davon. Es leben nur noch sehr wenig Leute vom Stamm der Groot-dooden. Er gehörte zu den alten Namastämmen, nicht zu den Orlams."

Zwartbooi D. 1928 (ca.) *Quellen* 2/101 "Die Groot-dooden oder //O-gein... der Stamm ist heute nicht vorhanden. Diese Leute gehörten ursprünglich auch zur roten Nation und sind mit den Zwartboois verwandt. Der Stamm war aber nicht gross".

Beach 1938:7 [oor die stamme van die 'Indigenous Nama', sy nr. 6].

"//O-kain, or Groot Dode, who are scattered about to the west of Gibeon and Berseba..."

Vedder 1966:115 "//O-gein ... Half a century ago this tribe ceased to exist as a result of the wars against the Herero and the tribal quarrels ..."

Budack 1972:247-8 "//O-gain, Groot Doden" [en hierby oor die motief van die naamgewing]: "bepaalde historiese gebeure wat vandag vergete geraak het". [Gedurende die tweede helfte van die 19e eeu was die stamsentrum van die //Ogain, soos aangegee op bl. 249]: "≠Hâe!aosib" (tradisionele naam), of "Schlip, Slip" (huidige naam) op 2417 AA (Mariental).

Gordon se uittreksel is uit sy vierde manuskripdeel, bl. 21, waarop aantekeninge staan oor allerlei, in baie moeilik leesbare skrif, met reëls tussenin in kleiner skrif, en langsaan ander aantekeninge. Dit moet alles ontwar word. Ons hoop ons ontwarring hier is betroubaar.

In die sitate hierbo kry ons drie name: die inheemse *//O-kais,* die inheemse bynaam **KORIKAMBIES** (kyk aldaar), volgens Gordon, en die Hollandse naam **BERGSE** (alwaar), volgens C. Albrecht, wat Campbell omskryf as "Mountain Tribe". Dit bly tog vreemd dat nòg Gordon, nòg Albrecht nòg Campbell die stamnaam vertaal. In ons sitate word dit eers 77 jaar na Gordon gedoen, nl. deur Tindall, sy vorm te translitereer as *//O-keis.* Vir besonderhede oor die afleiding, lid vir lid, vgl. die aanhaling by die onderwyser Ismael Petersen hierbo. Dit is dan letterlik "Dood-Groot-Groep", met die *-s* van die fem. sing hier ter aanduiding van "volk, stam, groep, kraalskap", as kollektiefbegrip. Die samestelling s.nw. + adj. is nie ongewoon nie, ons tref dit bv. aan in die naam van die groot vyande van die "Groot-Dode", nl. die *!Gami-≠nu-s* of "Bondelswarts". In die geskrifte het die Hollandse vorm gewoonlik die voorrang geniet.

Indien daar geen onsekerheid oor die betekenis van die twee indiwiduele komponente van die stamnaam *//Okais* bestaan nie, dan is daar nogtans geen duidelikheid oor die ontstaan daarvan nie. Die naam en die volk bereik laat eers dokumentasiepeil. As ons van hulle hoor, dan word hulle woonplek gestel in Groot-Namakwaland. Gordon noem hulle as een van die "Grote Namacquas", direk na die "Camienoekwas" (of Bondelswarts), C. Albrecht en Campbell lokaliseer hulle as bewoners van die Karasberge, vandaar die toenaam "Bergse". Die strooptogte van die //Okais onder kapt. Kandelaar teen die Bondelswarts het tot gevolg gehad dat die //Okais gestraf is en, soos H. Tindall meedeel, "held in vassalage" totdat hulle weggetrek het na die bolope van die Visrivier.

Baie hokvas was hulle nie. Hulle het in die algemene omgewing baie rondbeweeg.

Die sendelinge het nou heelwat met hulle te doene gekry, soos uit die verslae van Kroenlein en ander in *Quellen* blyk. Trouens, die verloop van hulle geskiedenis kan in sy hooftrekke hier gevolg word. Ons sitate bevat enkele aanduidinge. Al word daar soms iets hoopvols oor die een of ander hoofman van die //Okais gesê, soos deur Kroenlein oor kaptein Kol (kyk aanhaling), bly die volkie blootgestel aan innerlike onrus en aan betrokkenheid in oorloë, blykbaar meestal saam met "bondgenote".

Hegner vertel dat die berig ontvang is dat die Groot-Dode die party van Jan Jonker gekies het toe hy die Basters van Rehoboth wou aanval, en dit direk sonder die toestemming van kapt. Hendrik Windstaan, destyds die hoof van die Groot-Dode. Hendrik Witbooi het die //Okais 'n keer laat uiteenspat, waarop H. von Francois wys (sitaat), maar Von Francois klassifiseer die //Okais ten onregte onder die Oorlams. Von Francois dui hulle algemene woonplek van later aan as Swartkrans (≠Nu-/uibeb) op 2316 CA, suidwes van Rehoboth, wat ooreenstem met Hahn se kaart van 1879 en met die Kriegskarte van 1904, hoewel by laasgenoemde die naam "Groot Doden" tussen hakies staan, asof die stam heeltemal tot 'n herinnering verbrokkel is. Dr. Budack 1972:249 stel die "stamsentrum" vir die tweede helfte van die 19e eeu meer ooswaarts by Schlip op 2417 AA, ruweg suid van Rehoboth. Die kaptein ≠Garib Dabemab of Kol (Von Francois), ook bekend as ≠Oamab of Hendrik Windstaan, moes toe by die Herero op Okahandja 'n tydlank skuiling soek. Afgesien van afgeskilferde reste het die stam as sodanig die groot dood binnegegaan.

Die naam *//Okais* is ouer as die stukkie bekende geskiedenis. As ons die volk ontmoet, was die naam al pasklaar. Volgens oorlewering beteken dit die "Groot-Dode". Dit roep 'n skrikwekkende gebeurtenis op, soos 'n groot sterfte. Dit kon 'n gebeurtenis wees wat die volk ondergaan het, soos 'n pokkies-epidemie of 'n wraakaanval, of 'n gebeurtenis wat hulle self veroorsaak het, soos 'n uitmoordende aanval. Die stukkie geskiedenis sluit so 'n moontlikheid nie uit nie, omdat ons deur hulle gedrag weet dat hulle 'n oproerige afdeling was, 'n vertakking van die Rooinasie wat aggressief was. Hoe ook al, die gebeurtenis was so benoemend wat hulle betref dat dit onomastiese valensie besit het. Al weet ons nie meer hoékom nie, weet ons (volgens oorlewering altans) die wát t.o.v. die betekenis van die naam.

N.a.v. die opmerking van Judt verwys ons na wat oor **K(H)OGEIS** gesê is, waarskynlik 'n vertakking van die //Okais.

OGOKWA kyk **COCHOKWAS**

OMAKWA

Van Riebeeck *Daghreg*, o.d. 16 Des. 1660: "... de natien die noch verder Noort-oostwaerts aff woonen ...[en die ook] de Hamcumquas...onderdanigh sijn, genaempt de Chamaquas, Omaquas..." In dieselfde orde, spelling en aanduiding van beroep herhaal Van Riebeeck o.d. 5 Mei 1662 die gegewens aan sy opvolger Z. Wagenaar (vgl. o.a. BKD 1/34).

Van Riebeeck het op 16 Des. 1660 besoek van Sousöa ontvang, die hoofman van die veeryke en daggakwekende Chainoukwas, 'n stam wat ooswaarts gewoon het en as handelaars bekendheid verwerf het. Van Riebeeck het goeie sake met Sousöa gedoen en hom feestelik onthaal. Nog verder ooswaarts, eintlik noord-ooswaarts, as die Chainoukwas het die Hamcumkwas hulle vaste woonplek gehad. En nog steeds verder, ánderkant die Hamcumkwas, het vyf "natien", onder wie die Omakwas, hulle gevestig, almal skatpligtig aan die magtige Hamcumkwas, en dan in die volgende sone kom die Swart nasies van Monamatapa, soos alles meegedeel word deur Van Riebeeck. Elphick 1977:53 maak 'n tekeninkie om die onderhorigheid van die vyf volkere te veraanskoulik. Goodwin 1952:90 verwys na Th. Hahn en beweer dan: "He identifies the Omaqua with the !Amas or !Amaqua tribe..." Die bewysplase van Hahn wat Goodwin opgee, regverdig nie Goodwin se gevolgtrekking nie. Hahn sê daarin nie so iets nie. In elk geval is die gelykstelling van Omakwas en Amakwas in hierdie tyd geografies totaal onmoontlik. Goodwin se ander poging tot identifikasie het hy self teruggetrek (en tereg) waar hy 1952:90 o.a. sê: "I tentatively (and wrongly) identified the Omaqua with Mentzel's Honaqua or Gonaqua". Die naam Omakwa kom nie op toeganklike landkaarte voor nie en is ook nie in ander bronne gevind nie. Die *Omakwas* (die manne van Oma-) het waarskynlik vreedsaam in 'n Swart groep opgegaan. Oor die betekenis het ons geen sekerheid nie. Miskien bewaar die stamnaam die naam van die stamstigter.

OMEN kyk **GOMEN** (Bergdamastam)

[**ONDERVELDERS**] kyk **ALIKXEIEIN**

ONKEY, HONQUEKWA en variante (vir bepaaldelik Hollander of Hollandse koloniste)

Ten Rhyne 1673:154 [uit sy lys] "onkey: belga".
Witsen 1691 [in RZA 1/221] "Honquecqua: Duytsche natie; Nation Germanica".

Kolb 1708:1/433 [sy lys] ''k^ouqueaque: Natio Germanica, de Blanken of Duitscgers''.

Gordon 1779 brief aan Fagel 1779 4/123 ''Zij]die Hottentotte] heeten ons *O'ehoe* of Ho'enqueina, de eerste Syllabe met een sissende slag der Tong tegens de tanden, uitgesprooken. Ik heb niet kunnen weeten wat zulks beteekende''.

Wikar 1779:144 ''Deeze natie [die 'Gyzikoa' of 'Tweelingvolk'] hadde nu maar van verre hooren spreeken dat er hoengab of Duyts volk in de weereld was...'' [Die Geissikwas of /Gesiquas was in Wikar se tyd aan die Oranjerivier, oos van Upington].

Meinhof 1906:59 ''N(ama) .../*hub* 'der weisse Mann, der Europäer': K(osa) *in-cu-beko* 'Zivilisation' (neueren Ursprungs)'' [vereenvoudig].

Die naam *Onkey*, sonder uitgang soos hier, of met 'n meervoudsuitgang, bv. met *-qua/-que*, of met 'n variantvorm hiervan, het klaarblyklik vroeg ontstaan. Ons aangehaalde segsliede sê baie duidelik wie daarmee benoem word, maar niemand sê wat die leksikale betekenis van die worteldeel is nie. Gordon laat blyk dat hy, die weetgierige en taalgevoelige, navraag gedoen het, maar in sy tyd het die naam reeds ontanker geraak. Ons meen dat ons die antwoord in die breë kan verskaf. Eers 'n paar opmerkinge vooraf om die gang, soos ons dit sien, aan te dui.

Met *Onkey* of 'n bystuk daarvan word bedoel 'n Blanke (Kolb) of 'n Europeaan, maar spesifiek 'n Hollander (Ten Rhyne, Witsen, Kolb), of nog bepaaldeliker 'n Kapenaar of Vryburger, (Lichtenstein, nie hier aangehaal nie, maar kyk verder). *Belga* is 'n Latynse term vir wat ons ''Hollander'' noem, en *Duits* of ''Duitscger'' (Kolb) was lank 'n ander naam vir ''Hollander'': vergelyk bv. die term ''Nederduitse Gereformeerde Kerk'', of nog beter, die Khoekhoen se gewoonste ou Hollandse naam vir 'n Blanke, bepaaldelik vir 'n Witman, nl. ''Duusman'', en die Afrikaanse ''duiskoring'' (in teenstelling met Indiese koring of rys).

Toe die Khoekhoen die eerste kere met die Europeane kennis gemaak het, was daar verskeie andershede wat vir hulle onder mekaar onomastiese tekens was, bv. die wit huidkleur (kyk o.a. **URIKHOEN**), die bevaring van die gevaarlike diep blou see (kyk **HURIAIN**), en die bebaarde gesigte en lang sluik hare op die hoof, 'n feit wat o.i. die gronslag van *Onkey* vorm. Die Khoekhoen, sê Terry 1616 in Raven-Hart 1967:83, ''have little or no beard; the hair on their heads short, black and curled'', en by Mundy 1634 (Raven-Hart 1967:140) kom dit byna woordeliks ook voor (''The men have very little or no beard...'') . Die bietjie baard wat op die ken mag uitkom, pluk die mans in die reël uit (Nieu-

hof 1654, in Raven-Hart 1971:19) of skeer dit met 'n geslypte klip af (Meister 1677, aldaar 203). Die Khoekhoense mans was m.a.w. ongeveer "baardlose mans" met "peperkorrels".

Ons keer terug na "Onkey". In Ou-Kaaps is verskeie optekeninge vir "hare", bv. De Flacourt 1655 *oncoa* vir "cheueux", Winkelmann 1788 *x-ungxa* vir "die Haare" (die *x-* is suigklap), en by ander (vgl. Nienaber 1963:293). Dit stem ooreen met Nama */û-b* vir ml. ekv., met */û-gua* vir ml. mv. Die stamklinker (die *-u-* en die *-o-* is dialekties) is genasaleer, en in Ou-Kaaps word dit gerealiseer as *-n-*, en so verskyn */û* daar as (*/*)*oen* ens.). Mens kan goed verstaan dat 'n ondervraagde die woord in die mv. sal opgee, net soos in Afrikaans gepraat word van bv. die "hare (op die kop)". Hiervolgens lyk dit of ons *Onkey* moet vertaal met die "Behaarde/Hare-mans".

Tog moet ons daarop wys dat die *-key* miskien 'n afgestompte *-khoe(-b)* is vir "mens/man", en *Onkey* verstaan mag word as die "Haar-mens", d.w.s. "behaarde/harige mens". Die vorme by Witsen en Kolb is nie onverenigbaar hiermee nie. Veral Gordon se tweede opgawe skyn dit te steun. Net voordat Gordon sy aangehaalde uitspraak gelewer het, het hy dit gehad oor die Hottentotte se eie naam vir hulle, nl. *Quoi Quena* (in Nama: *Khoe-khoen*), en daaraan voeg hy toe: "*Quena,* in Dialect iets bij zommigen verschillende: eenigen zeggen voor *Quena, Queina* en *Eina,* dit beteekent letterlijk Mensch, Menschen, zijnde Quena meervoud van *Quoë,* Mensch..." Gordon se *Ho'enqueina* is duidelik *Ho'e + -queina.* Ons laat dit verder oop of die *-key* van *Onkey* 'n mv. ml. is of 'n verbleekte *-khoe*(), dus of dit "Hare-mans" is of "Hare-mens".

Ons handel eers Gordon se twee vorme af. Die "sissende slag der Tong tegens de tanden" kan net die dentale slag / voorstel. Sy *Ho'enqueina* is dus */Hoenqueina, soos Nama /û-khoena,* "Haar-mense", met die *-n-* van die uitgang die teken van die comm. pl., gevolg deur die *-a-* objectivi (dink bv. aan *Kora-n-a*). Gordon se *O'ehoe* is te lees as */Oehoe,* die stamvokaal hier nie genasaleer uitgespreek nie en die genusuitgang weggelaat, net soos vooraan die *h-*, 'n sonorante glyklank, ook weggelaat is. Gordon se */Oehoe* is te stel teenoor Nama /û-, ekv. baie gerek, uitgespreek. Dit is 'n gewone verskynsel dat in Ou-Kaaps die genusuitgang merendeels nie gehoor is nie, 'n opvallende kenmerk teenoor bv. Nama.

Albei Gordon se opgawes het te doen met "hare", die een mv., die ander ekv., en sal slaan op sowel die sluik hoofhare as die gesigshare en baard. Ook Wikar se *Hoengab* is duidelik vir sy eerste bestanddeel soos Nama */(h)û-n* (pl. comm.), vir "hare", gevolg deur *-ga-b,* wat waarskynlik soos Nama *-xa-* begryp moet word vir "volop/ryk aan", dus die "haarryke, behaarde" persoon, aanduiding van "Duyts volk". "Haarryk" kan wel ook "baardryk" insluit.

//hêu̇s

Die Ou-Kaapse woord vir "baard" was *nomba, nomma* (vgl. Nienaber 1963:211-2). Dit was vroeër blykbaar algemeen in gebruik. As algemene term het dit tans in Nama verouderd geraak; Rust 1960 gee vir "snorbaard" */ho-ami* op, en vir "kinbaard" */houb*. Die kinbaard of bokbaard was wel die aanleiding dat Wikar 1778:36 kon vertel van "de oude Gouzep of Baartman" wat deur 'n seekoei in sy been gehap is. Ten grondslag aan Gouseb se naam lê wel die genoemde woord */hóub* = "der Knebel — oder Ziegenbart" (Kroenlein 1889:168). Die wisseling *h-* en *g-* is baie bekend in die nabuurskap met suigklapklanke.

Vir die oorsigtelikheid het ons geprobeer om die inlandse name vir die Blankes wat in die sitate hierbo gegee is, te herlei tot een van twee groepe, name wat bepaaldelik na die lang sluik hare verwys, en name wat primêr na die baard verwys. Name wat in die eerste lettergreep 'n *-n-* laat hoor, verwys waarskynlik na "hare", in Nama "*/û-(khoena),* en die persoonsnaam *Gouzep* (*/Gouseb*) na die (bok)baard.

Maar dit is miskien 'n oorvereenvoudiging. By Kroenlein 1889:178 lees ons bv. "*/hûb,* der weisse Mann, der Europäer (sintemal er einen langen Bart hat), von */houb*". Kroenlein-Rust 1969:198 verklaar dieselfde stam soos volg "der Weisse, der Europäer, sp.(eziell)...der Händler". Dit lyk hier of */hou-b* en */hû-b* (die laaste met genasaleerde stamklinker, realiseerbaar as *-n-*), stam- en sinverwant is, albei betekenende "baard". Vorme met *-n-* soos *hon* of *on-* kan dus, hiervolgens, teruggaan op die hare op die kop of aan die gesig en ken. 'n Lyn is dus nie met sekerheid te trek nie. Wat wel seker skyn te wees, is dat die naamgewing op die beharing oftewel bebaarding as onderskeidende teken van die besoeker uit Europa heenwys.

Interessant is wat Rust waargeneem het, dat die naam spesiaal op die Europese handelaar toegepas was. Lichtenstein 1805:327 in *Archic* gee uit sy versameling van Korannawoorde hierdie inskrywing: "*t'²uhmbe,* 'Colonist'". Wat opval, is o.a. dit: hierdie woord (die t' dui 'n tongslag aan, die t^2 dui die tweede tongslag aan, by hom die lateraal //, die woord te skrywe as *//(h)umbe).* Dit het 'n spesiale toepassing, nl. op die "koloniste" of Afrikaanse inwoners, ver buitekant die koloniale grense, aan en noord van die Oranjerivier, onder die nog vry lewende Korannas, en dit word met 'n laterale slag uitgespreek, nie met die dentale klap nie. Die woord het verder nog die primitiewe uitgang van die nominatief van die ml. ekv. *-be/-bi,* later verkort tot *-be*. Die *-be* assimileer die *-n-* voor hom tot *-m-*, die *-n-* is die realisasie van die genasaleerde stamklinker van *//(h)û-be* vir "hare/baard".

Onkey (variante ingesluit) is die (miskien eers verbaasde) inlander se naam vir

die Blankes uit Europa, en verwys na hulle behaarde en/of bebaarde voorkoms.

As toegif 'n aanhaling uit 'n brief van Gawie Theron van die distrik Herbert aan prof. J.J. Smith n.a.v. 'n opmerking in Smith se taalrubriek (oorgedruk in *Op ons taalakker* 1962:346) "'n Witman noem hulle [nasate van die ou Hottentotte en Griekwas in die Albanie-streek] *naaldneus* of *gladdehaar* (die laasgenoemde om 'n meer ongunstige begrip uit te druk)"

Sametrekking: die haargroei en baard as naamgewingsmotief het ons in bostaande toegepas gesien op 'n persoon (/Houseb of Gouzep) en 'n volksgroep (Europeërs), en in die artikel **HOENGEYKWAS** is dit ook as stamnaam teëgekom.

OOKENA

Stow 1905:295 "All these appear to be nearest branches of the main stem [nl. van Groot Korannas, Taaibosse ens., en onder hulle is nr. 9:] The Oo-'kena or Scar-june".

Van hulle weet ons niks verder nie. Die opgawe in Engels is waarskynlik die vertaling van die Korannanaam, soos elders in sy lys, maar ons het daardie Engelse naam nog nie teruggevind nie en dit belig voorlopig nog nie die inlandse naam vir ons nie. Die lid '*kena* staan klaarblyklik nie vir *khoena* = "mense" nie, omdat die apostroof 'n suigklap aangee wat *khoe-* nie meer het nie.

[OORLAMME, OORLAMMERS, OORLAMS (en byvorme)]

Albrecht C. 1806 in Moritz 31/1:99 "Das Volk hier [op Adam Kok snr. se plaas] nennt man Oorlammers, das sind Hottentotten, die im Oberland bei den Buren geboren und aufgewachsen sind und meist Niederdeutsch verstehen und sprechen können..."

Albrecht C. en A. 1806 in BRM 1849:226 "In ihrer Nähe [die broers het 'n sendingpos aangelê en dit genoem "Blyde Uikomst", aan die regteroewer van die Oranjerivier, nou Warmbad] lagen wohl an 300 Namaqua, und es war ihnen lieb, dass es Orlams waren. "Orlam" heissen alle Namaqua, welche etwas holländisch reden, auch einige holländische Sitte angenommen haben, entweder weil sie früher bei den Bauern dienten, oder sonst viel mit Bauern Umgang hatten...."

Campbell 1815:281 "... Kok'skraal ... The majority of the people are Orlams; and there are some who forsook Griqualand, quietly to enjoy a plurality of wives, and to live in every other respect without restraint .." Op p. 284 "In this kraal there are of persons who speak the Dutch language, and who

are called *Orlams* 215, *Corannas* 180, *Bushmen* 30''.

Alexander 1838:251 ''Amral and the head of the Buys [Boois] had been in the Colony, were therefore called *overlams* and were cleverer than the Namaquas of Kabusomop ...''

Kleinschmidt 1843 in Moritz 29/4:222 ''Unter Orlams verstehen die Namaquas gewöhnlich alle die, welche ein wenig Holländisch verstehen und überhaupt mehr gebildet sind als sie selbst, z.B. die Stämme des Kapitäns Jonker und Ambraal. Es können solche sein, welche früher in der Kolonie gewohnt haben. Abkömmlinge von Sklaven oder anderen, aber es können auch Namaquas sein, welche mit jenen durch Heirat verbunden oder durch Zusammenwohnen Orlams geworden sind...'' [Hierby het Moritz die volgende voetnoot: ''Der Name ist nichts weiter als eine verderbte Form des Holländischen Wortes 'overlands' oder 'o'erlands'. Manche Rheinischen Missionare, z.B. Vollmer, nennen die Einwanderer daher 'Oberländer''']

Knudsen 1844 ms ''...Orlam oder Orlammi (ohne Bedeutung) ... 'Khauaku [lees: /Khauaku], Orlammi u. Manatab sollen gleich sein ... (Baster, Orlam und Manab (nicht Namab) sind eins ...) Die Orlams sind solche, welche aus der Capgegend sind, und desshalb auch die holländische Sprache sprechen, wesshalb alle Hottentotten ... die Holländisch verstehen und etwas geschickter und klüger als andere sind schlechtweg Orlams genannt worden. Auf Namaquaisch nennen sich die Orlams zugleich Holländischsprecher, Duitschsprekers: Manada. Die Antwort, wenn sie gefragt werden, was für Leute sie sind, ist: Manata-da oder Manada-ta (Sing.), Manada-da (Pl.) ... Die Kinder Ulams sind die Orlams, kluge und geschickte Leute''. [Ulam is 'n nakomeling van koning Saul, Knudsen meen dat die Orlams se naam bewaar is in die Bybelse Ulam.]

Birkeli oor 1846 in 1925:110 oor die lewe van Knudsen (en vertel daarin die episode van Jager Afrikaner wat Ebner bekeer en gedoop het): ''Stammen kaldte sig nu *Orlam,* formodentlig efter en eller anden hvit stamfar''. [Waarskynlik dekende aan Ulam?]

Vollmer 1854 in *Quellen* 5/69 ''... auffallend, dass dieser Mann ... ein Opfer brachte, was ... durch die Orlam oder besser Oberländer abgeschafft worden ist ...''

Wallmann BRM 1855 nr. 4/49 ''In dem Namaqualand stehen sich seit Jahren zwei Hottentottenstämme entgegen, die Namaqua und die Orlam ... Vor mehr als 40 Jahren drangen Abtheilungen der Orlam, eines anderen Hottentottenstammes, der in der jetzigen Capcolonie wohnte, in das Land der Namaqua, verdrängten diese in dem südwestlichen Theile ... Die Orlam breiteten sich so aus, dass sie alles Land im Westen des gr. Fischflusses und bis zum Swachaub [d.i. Swakop] hin für sich nahmen. Seit dieser Zeit

stehen sich die Orlam und Namaqua feindlich gegenüber, die Ersteren durch eine gewisse Cultur und Gewandtheit den Namaqua überlegen und dieselben als Buschmänner verachtend, die Letzten nur durch ihre grössere Anzahl dem weitern Umsichgreifen der Orlam gewachsen ..."

Wallmann BRM 1856:321-322 in voetnoot aldaar: "Ich glaube (zu wissen), woher der Name "Orlam" stammt. In einem der ersten Reisetagebücher über das Capland, dem des Landrosten Sternberg Kuit, von 1705 findet sich der Name eines der wenigen damaligen Colonisten, Kees Orlam, welcher unter den Hottentotten Handel treibt. Es ist mehr als wahrscheinlich, dass die Bastardhottentotten welche auf diesen Colonisten oder auf einen seiner Nachkommen ihren Ursprung zurückführen, nach allgemein üblicher Sitte der Hottentotten diesen Familiennamen annahmen. Wir haben nämlich in den Orlam Bastardhottentotten zu sehen".

Wallmann J.C. 1858:51 "Die Griqua-Auswanderung war nicht die einzige, welche gegen Ende des vorigen Jahrhunderts von Onder Bokkeveld und 'Hantam [lees: !Hantam] ausging. Andere wandten sich von da direkter dem Norden zu, es waren Namaqua und wiederum Bastarde. Sie führen nach einem der ersten bedeutenden Kolonisten, der sich in ihren Stammsitzen niederliess, den gemeinsamen Namen der Orlam. Im raschen grausamen Eroberungszüge unterwarfen sie sich fast alles Land zwischen 'Aub, dem unteren 'Garib [lees: //Aub en !Garib resp.], der Küste und dem Zwachaub [Swakop], einen Länderkomplex, der in seiner Längen-Ausdehnung nicht weniger als sieben Breitengrade umfasst... Während die Griqua fast nur Kap-Holländisch reden, findet man unter den Orlam sehr viele, welche nur Nama sprechen. Die alte Hottentotten-Art zu leben, die Sitten und Rechte der Väter bestehen noch..., auch ist die Kapitänschaft noch vollständig vorhanden. Neben einigen kleineren haben sich aus den Hauptführern der Emigration drei grosse Kapitänschaften gebildet:

1. Im Süden unter dem jetzigen Kapitän David Christian Booi, welchem alles Land bis zum 'Garib gehört, das vom 'Goangib-Grunde [//Goangib, tans gespel Konkiep] durchzogen ist und von der Küste an bis auf die Terrasse des Unuma [nou Hanami op 2416/2517] und seinen südlichen Ausläufer sich erstreckt, mit den Hauptliegeplätzen Bethanien, Ous [lees: /Ous, nou Aus op 2616 CB] und 'Koais, [!Koais, tans Goais op 2516 DD].

2. Weiter nördlich unter Jan Frederik Booi, der sich als den Herrn des Landes im Süden des 'Kuisib ansieht und noch keine festen Liegeplätze hat;

3. Und endlich unter Jonker Afrikaner, dem ungleich bedeutendsten Orlam-Kapitän, der das Hochland zwischen 'Kuisib und Zwachaub und den 'Awas

[!Awas, nou gespel Auas] inne hat und seinen Hauptsitz in 'Ai'gams [lees: /Ai/ /gams, tans Windhoek] hält.

[4].Vor Kurzem ist einer der kleinen Orlam-Kapitäne, Namens Amraal ... unterwegs um eine neue Niederlassung ... zu suchen ..."

Wallman J.C. in *Der Missions-Freund* 1861 nr. 5 "Die Horde des Häuptlings Willem [Willem Swartbooi]: sein Name könnte auf den Gedanken bringen, als ob er selbst sich hätte taufen lassen. Dem war aber nicht so. Er hiess eigentlich !Huisib und war ein echter landeingesessener Nama; als aber die Oorlam aus der Capcolonie ins Land eindrangen, ging es !Huisib, wie vielen seiner Landsleute: sie verachteten ihre väterlichen Sitten und Weisen und wollten auch Oorlam, d.h. civilisirte Hottentotten sein, nicht mehr auf Ochsen reiten, sondern in Wagen fahren, nicht mehr mit Bogen und Pfeilen schiessen, sondern Feuergewehr zur Hand nehmen, nicht mehr in der Väter Zunge reden, sondern sie radebrechten ihr Capholländisch und liessen sich von den Fremdlingen mit holländischen und christlichen Namen nennen. Daher hatte der Häuptling seinen Namen Willem bekommen; aber an die Taufe dachte er nicht. Oorlam-Häuptlinge, mit denen er zusammen Schmelens Predigt hörte, liessen sich taufen, aber Willem Zwartbooi wollte in dem Stück bleiben, was er war..."

Hahn Josaphat 1869:236 "Diese Bastards ... wurden 'Orlam's' genannt... Vielleicht ist Orlam eine Verdrehung des hollandischen Wortes 'o'erland' ... und bedeutet das Volk welches 'über Land' gezogen ist... Nach einer anderen Erklärung soll Orlam ein Spottname sein, den die holländischen Boers den Bastard-Namaquas gaben ... Das Wort bedeutet eine unfruchtbare Schaafmutter, ein Geschöpf ... ein verächtlicher Gegenstand, der keinen Nutzen abwirft ..."

Schüssler 1878:77 "De Namaqua's, een Hottentotsche volkstam, noemen zich graag: Oerlam". [Hy lei dit af van Maleis *orang-lama,* "oudgast", "ervarenen", maar ken dit ook vir "borrel" en maak 'n ligsinnige storie daaroor van toepassing op die stamgroep.]

Hahn 1881:153 "Those Hottentot clans who left the Colony, and now live in Great Namaqualand, call themselves *Orlams,* in distinction from the aborigines, the Namaquas, and by this they mean to say that they are no longer uncivilized ... In the North-western Colony, about the mission station Steinkopf, lives a large family of the Orlams. They manufacture stone pipes and are Bastard Hottentots, who say that a trader, by name of Orlam, came about a hundred years ago to Little Namaqualand, and afterwards stayed amongst the Namaquas and married a Hottentot girl. The truth is, that about 1720 there was a man at the Cape of the name of Orlam, who

had come from Batavia. He was a trader, and visited chiefly Little Namaqualand and the Khamiesbergen". [Hahn verwys dan na Kolb 1719:818 wat die woord *orlam* verklaar as Maleis en 'n sametrekking is van *orang lami* = "old people, people who have experience — i.e. shrewd people".]

Vedder 1966:116 "That the meaning 'Oorlandse mense' is also attached to the word Orlam by the Nama would lead one to believe that the word means foreigners, people coming from across the Orange River, i.e. people who are 'further off'."

Barth 1926: "... die sogenannten Orlamleute (Ueberläufer) sind ... in den harten Kämpfen aufgerieben worden..."

Die klompie uittreksels is so gekies dat hulle in die vroeë tyd val en 'n kernperiode van 'n driekwart eeu dek. Hulle is gespasieer tussen 1806 en 1881, op twee na afkomstig van mense wat uit persoonlike kennismaking kan praat, en wat een of ander aspek belig t.o.v. naam, woonplek en kultuur, en soms ook t.o.v. die stamme wat onder die versamelnaam getel word. As "Toegif" haal ons ook Vedder en Barth uit 'n jonger tyd aan. Ons praat eers oor die etnonimiese aspekte.

Daar is in eerste instansie eietaalse, hier gebruik vir Khoekhoense, name vir die los groepe wat uit die Kolonie aan die beweeg was van so ongeveer die middel van die agtiende eeu af, en bekend geword het as *Oorlamme*. Een van die heel oudste was **GOEDONSIE** of **GODOUSIES**, later ook **GAWAKHOENA**, **GUGOUN**, **GUNUN**, **KHAUAKU**, **MANATAN**, **NAUBAXUGYEKIKXOEN**, sien die inskrywings.

Moontlik behoort **NUMAKWAS** en ander ook daarby gereken te word. Daar is ook nog groepname wat uit Hollands afkomstig is, altans in laaste instansie, name soos **BASTERS** en **OORLAMME**, of gedeeltelik uit Duits, soos **SÜD-NAMAQUA**. Die algemeenste name teen die skeiding van die vorige en die huidige eeue vir die beskaafde Khoekhoen was hierdie twee pas genoemde Hollandse name, waarvan *Oorlam* ten slotte in onbruik geraak maar *Baster* 'n erenaam geword en gebly het. *Oorlam* is nie in eerste instansie 'n Hollandse woord nie. Hy het hom in Hollands tuisgemaak maar is, soos sy teenstuk *baar*, 'n Maleise woord. Ons kom later weer daarby, en kyk nou eers hoe die mense *oorlam* in sy toepassing op die beskaafde seksie van die Khoekhoen verklaar het. Dit is dikwels 'n stukkie oogfilologiese gimnastiek.

1. Alexander wat genoeg Hollands geken het om te weet dat die Afrikaanse *oor* as voorsetsel of bywoord in Nederlands *over* is, het *Oorlams* toe "reggemaak" as *Overlams*, d.w.s. hy beskou die eerste komponent as voorsetsel of bywoord, maar verklaar die woord nie verder nie (seker omdat hy nie kon nie: die woord bestaan immers nie!)

2. Vollmer en Josaphat Hahn beoordeel die lid *oor-* net soos Alexander en boonop verander hulle *-lam* tot *-land* om te kry (by Vollmer) ''Orlam, oder besser Oberländer'', en (by Jos. Hahn) ''... 'o'erland' ... und bedeutet das Volk welches 'über Land' gezogen ist ...'' Maar dit is moontlik dat hulle nie dieselfde daarmee bedoel nie. J. Hahn verstaan sy rekonstruksie in die sin van ''oor die land trek'', d.i. nie bv. ''oor die see'' nie, waardeur sy opvatting bepaald in die gedrang kom. Vollmer verstaan sy rekonstruksie waarskynlik as betekenende ''Mense uit die Boland'', d.w.s. uit die Kaapkolonie, 'n verklaring wat die Albrechts baie duidelik stel.

3. Galton interpreteer *oorlam* as 'n ooi wat ''oor'' die tyd of vermoë is om te ''lam''. Die *lam* roep die gedagte aan 'n ooi op en dit is blykbaar die beginpunt van die poësie, nl. om die *oor* binne die verband sinvol te maak, 'n ''oorlam'' beteken dan 'n onvrugbare en nuttelose ooi. Toegepas op die volksgroep word die naam deur hulle dan oordragtelik gesien as 'n term van bespotting deur die Blankes. Josaphat Hahn, 'n man van sterk emosies, raak hier van 'n bietjie van sy gal kwyt.

4. Wallmann beweer dat die Griekwas, Basters en sommige Namakwas 'n ou kolonis Orlam se naam vir hulleself aangeneem het, hy was 'n man van aansien. Ook Birkeli, die biograaf van Knudsen, verklaar dat die Oorlamme 'n wit stamvader gehad het, d.i. die nakomelinge is van een enkele kolonis. Birkeli het seker nagelaat om bietjie na te dink, hoewel sy bedoeling duidelik is. Th. Hahn se mededeling is darem meer verantwoordelik geformuleer: die waarheid is, sê Hahn, dat 'n handelaar, 'n smous naamlik, afkomstig uit Batavia en genoem Orlam, teen 1720 aan die Kaap was en die gebied van die Khamiesberge met sy koopware besoek het. Daar was, op Hahn se gesag, dan glo werklik so 'n man met die naam *Orlam,* maar (moontlik uit kiesheid) lê Hahn nie uitdruklik die verband tussen mnr. Orlam en die familie Orlam op Steinkopf nie.

   Terloops voeg ons hier die mededeling in dat Fritsch 1872:346 (nie aangehaal nie) die verklarings wat onder 2, 3 en 4 genoem is, ook geken het en die voorkeur gegee het aan nr. 2, nl. dat *orlam* saamgetrek is uit *o'erland.* Vedder se verklaring van ''vreemdelinge'' (''foreigners'') is gewoon net 'n poëtiese sinsgewing; wat Barth bedoel het, is onseker.

5. By die gedagte dat die Oorlamme hulle naam van 'n stamvader gekry het, sluit die verklaring van Knudsen aan. Hy het doelbewus navraag oor die stamme gedoen. Volgens hom is daar nie so 'n woord soos *oorlam* in die Hollandse taal of in die Khoekhoense taal nie. *Oorlam* is in hierdie twee

tale as woord "ohne Bedeutung". As dit betekenis het, moet dit wees omdat dit uit 'n ander taalverband kom.

Nou het hierdie jong yweraar tot die oortuiging gekom dat die Khoekhoen eintlik uit die stam van Benjamin spruit. In 1 Kronieke 8 kom hy af op die naamlys van die nakomelinge van Benjamin en Saul, en daaronder op name wat vir hom duidelik ooreenstem met Khoekhoense stamname, vgl. **NAMAKWAS** en **KORANNA**. In vers 39 lees hy die name van Esek se seuns, onder wie "Ulam, sy eersgeborene", en wie kan Ulam nou anders wees as die stamvader van die Oorlams, uit die kindere van Israel? So opgewonde was Knudsen dat hy die Here al die dank toesê vir dié openbaring, en die dag en datum erkentlik noteer. Vir Knudsen was 'n toevalligheid van ooreenkoms uitgesluit. Trouens, hy sê dat hy sielsgraag die Jode tot die Christendom sou wou bekeer het maar sendeling van die Khoekhoen geword het, en nou blyk dit dat hy sendeling is óók van die Jode in hulle afgedwaalde kinders, dat hy op dié wonderbaarlike wyse "Heiden- und auch Judenmissionar, nach welchem ich mich oft gesehnt, sein dürfte".

6. In die sitate hierbo is daar twee wat die woord *oorlam* herlei tot Maleis. Dit is 'n woord wat in Nederlands ingeburger is, net soos in Afrikaans, dan gewoonlik as *oorlams,* die grondwoord saamgetrek uit *orang lama (datang)* met die betekenis van 'n mens of iemand wat al lank gelede (na die Ooste) gekom het, bekend is met die land, die mense en hulle gebruike en nie meer sondig teen bv. sensitiewe gewoontes wat aan die mense eie is nie. Schüssler noem so iemand 'n "oudgast". Die teenstuk is *baar,* uit Maleis *(orang) beharoe (datang),* d.i. (mens wat) nuut/onlangs (gekom het), nl. na die Ooste, dus 'n nuweling/oningewyde/domme. *Baar* het in Afrikaans die betekenis aangeneem van "onervare, ongeleerd, rou, dom". Die Maleise *beharoe* het dan ook in Afrikaans *baar* geword, en is uit Afrikaans geleen o.a. deur die Xhosa en by hulle taal aangepas as *um-bara/um-para,* of in die mv. *mampara,* en weer op sy beurt deur Afrikaans teruggeleen is as *mampar(r)ra(s).* Albei woorde is deur Van Riebeeck in sy *Daghregister* gebruik (bv. "Oranghlammen ofte thuysvaders", Maart 1654, en "Orenbare", uit *orang-beharoe,* Julie 1658), en albei was toe reeds in vrye omloop by ons, *oorlams* veral in die sin van "bedrewe, geleerd, kundig", maar ook van "uitgeslape", met bybehorende konnotasies.

Dit is hierdie woord wat in sy gunstige betekenisse oorgeneem is in toepassing op Khoekhoense stamme. Ons let op enkele aspekte daarvan.

Die term dui in eerste instansie nie 'n hele etniese groep aan nie. Dit dui in die eerste plek binne die etniese groepe diegene aan wat 'n hoër beskawingspeil

bereik het, diegene dus wat hulle apart plaas van die stamvaste bodembevolking waaruit hulle spruit. *Oorlam* is 'n term wat 'n hoër stand aandui, die boklas, die klas wat neersien op ander, 'n nuwe klas wat opgekom het.

Die nuwe stand van aansienlikes het vaste vorm aangeneem so teen 1750, 'n eeu na die koms van die Blankes as nedersetters. Van Riebeeck het hierheen 'n beskawingsvorm gebring en hier 'n ander vorm aangetref. Daar was dus twee volksgroepe en twee lewenspatrone. Deur akkulturasie het 'n derde tussen die twee ontwikkel, en wel volgens die gewone patroon. Die beskawingsvorm wat die meeste kon gee, het die mindere sentripetaal gelok en 'n derde stand in aansyn geroep, 'n nuwe elite.

Daar was 'n behoefte aan 'n onderskeidende naam vir die derde groep. Die algemene naam vir 'n seksie was, soos die aangehaalde feite bewys, die *Oorlamme*. Die Oorlam staan tussen die toplaag en die onderlaag, tussen die stand van die koloniste en die stand van die ou bewoners, etnies verbonde aan die laasgenoemdes, en kultureel aan die eersgenoemdes. Sy algemene koers is vereenselwiging met die toplaag.

Die opvallendste teken van Oorlamskap was die toeëiening van Hollands as die eie taal. Daar was allerlei grade in die kennis van die eie taal, party het Nama glad nie meer geken nie, ander egter kon dit nog praat maar was nie trots op die kundigheid nie. Party van die Oorlamkapteins het botweg geweier dat die sendelinge die kinders in Nama of deur Nama onderrig mag gee. Kroenlein 1854:86 in *Quellen* 10 vertel dat sy gemeente in Berseba meestal uit Oorlamme bestaan het en "sich erst in späteren Jahren die Hottentotten-Sprache angeeignet haben. Sie sprechen daher herzlich schlecht, und Tibot, mein Dolmetscher, wohl am schlechtesten". Die beste is om die gesiteerde gedeeltes van Knudsen en Wallmann weer te lees.

'n Ander gevolg was dat die Oorlamme vir hulle Hollandse roep- en toename aangeneem het, ook stamname is in gevalle oorgedoop, en name vir riviere, berge en plekke oor die algemeen is oorvertaal of gewoon vervang. Baie Oorlamme het Christene geword en hulle vry gemaak van die voorvaderlike gelowe. Ook uiterlik het hulle hulle by die leefwyse van die koloniste aangesluit. 'n Oorlam was ook iemand wat klere volgens die styl van die koloniste gedra het, broek en hemp, hoed en skoene, maar die deurtrekker, die karos, die mus en sandale het hulle gelos.

Die grootste aardse besittings was 'n geweer en 'n perd, 'n wa en osse. Wie dit ook nog besit het, het baie ver gevorder, naamlik in aansien en invloed, en sy selfgevoel en statusbesef kon nie goedskiks verduur dat dit nie erken word nie. Sy gevoel van eiewaarde het in verset gekom as hy met minderbeskaafdes

gelyk gestel word. Olpp 1870 in *Quellen* 16/119 het hom bv. verbaas dat die "sonst so verachteten Hottentotten so von sich eingenommen sind: man begeht z.B. ein grosses Verbrechen, wenn man die Orlammen, die keine Bastards sondern nur 'beschaafde' Hottentotten sind, mit dem Kollektivnamen 'Namaqua' bezeichnet ..." 'n Namakwa is immers outyds en onbeskaafd, rou, maar 'n Oorlam is 'n "civilisirter Hottentot" (Wallmann 1861). 'n Oorlam laat hom deur dié van minder rang onder sy mense aanspreek as "Baas" (Von Wielligh s.j.:87).

En tog moet die Oorlam tweede plek inneem teenoor die Baster. 'n Oorlam is maar net 'n vereuropeeste en beskaafde Khoekhoen, maar 'n Baster het nog iets ekstra, hy het in sy are op een of ander stadium die bloed van 'n Blanke bygekry, d.w.s. in sy bloedlyn is daar êrens 'n Blanke as vader. Baster en Oorlam is in hierdie middelstand twee lae met verskil in statuswaarde.

Dit neem nie weg nie, soos ons elders sal bespreek, dat die terme *Oorlam* en *Baster* partykeer deurmekaar gebruik is. Vir die goeie perspektief word nou vlugtig nog 'n aspek genoem wat ook reeds, bv. onder **AICHAAIS**, aangedui is.

Die Oorlamme het so teen die middel van die agtiende eeu 'n beslissende rol in die geskiedenis begin speel, eers met hulle Groot Trekke noordwaarts en toe oor die Oranjerivier, wat gevolg is deur die oorlogsdade in Groot Namakwaland en Hereroland. Die feit is dat hulle aanvanklik betreklik gering in aantal was, maar hulle was heeltemal oorheersend in slaankrag. Die slaankrag het hulle gekry deur die besit van geweer en kruit waarteen die ou Namakwastamme in hulle tuislande magteloos en weerloos gestaan het, asook deur die besit van perde wat aan hulle beweeglikheid en spoed gegee het, en ten slotte deur groter kundigheid in aanval en parering soos hulle dit van die Blankes se kommandostelsel geleer het. Alleen hierdie vermoëns was voldoende om hulle tot heersers of oorheersers te maak, en het ook die gevolg gehad dat die eens klein hordes van die Oorlamme vanweë hulle suksesse talle oorlopers en avonturiers gelok het om die Oorlamme ook nog numeriek sterk te maak.

Sulke gebeurtenisse het die groepgevoel versterk maar onder die Oorlamstamme geen volkseenheid deur volkstrots laat ontstaan nie. Die Oorlam het nooit ontwikkel tot 'n nasionale of politieke eenheid nie. Daar was geen Oorlamvolk nie, net Oorlamstamme. Ten spyte van die oormag van bv. Jonker Afrikaner of, later, van Hendrik Witbooi, het die Oorlamme as faktor tot niet gegaan, en daarmee is ook die eens roemryke naam so ongeveer in onbruik vandag. Die woord *oorlams* is egter nog steeds in flinke omloop, maar dan heeltemal sonder enige etniese afronding. Hy is geen s.nw. meer nie en word net as byv. nw. of as byw. gehoor.

Ten slotte noem ons die belangrikste hordes wat onder die naam van *Oorlam* bekend was, stamme en groepe wat uit Kaapland gekom het en die Oranjerivier oorgesteek het om vir hulle 'n nuwe tuiste in Groot Namakwaland te vind. Vir sover as wat annotasies oor hulle t.o.v. etnonimie nodig geag word of inligting oor die naamgewing beskikbaar is, sal hulle in die Naamlys behandel word. In die sitate wat aan die begin van hierdie artikel gegee is, moet die een van Wallmann, Missionsinspekteur en redakteur van BRM en skrywer van enkele verhandelinge, bekyk word.

Olpp 1876:81 in *Quellen* noem: 1. Amas; 2. Kouas (Berseba); 3. Kowesis; 4. Aichas; 5. Kouas (Gobabis). Schultze 1907:172 gee hulle met die suigklanke soos volg: 1. !Amaîn; 2. /Hai-/kxauan (Berseba); 3. /Kxobesin; 4. //Aixa-//aen; en 5. Gai-/kxauan (Gobabis). Die Afrikaanse terme vir die stamme, ooreenkomstig die nommers van Olpp en Schultze, is: 1. Bethaniër-groep; 2. Berseba-groep; 3. Witboois; 4. Afrikaners; 5. Amraals. Vgl. Vedder 1934:176-7.

Vir die begrensing van *Oorlam* as etnonimiese term is dit goed om ook na die inskrywings by **BASTERS** en **MANATA** te kyk.

Wat met die Basters gebeur het, kon ook met die Oorlamme gebeur het: hulle kon vir hulle 'n eie staat gestig het, geïnspireer deur 'n besef van nasieskap. Vergeleke met die Namakwas benoorde die Oranjerivier was die Oorlamme 'n ontwikkelde groep. Tog het hulle vir die primitiewe hordes niks opbouends gebring nie. Daar was geen hoër roepingbewustheid by hulle nie, hulle koms was geen seën nie. Die sentrifugale kragte het 'n verstandhouding tussen die faksies onbestaanbaar gemaak, doelgerigte leierskap was net seksioneel, en oorloë en rooftogte en onderlinge verdeeldheid het gelei tot verbrokkeling en ondergang.

[OOSDAMARAS]

Hahn C. Hugo 1848 in *Quellen* 25/23 "Es fiel mir gleich ein, dass sie zu den kürzlich von den Ovampantieru (Ost-Damaras) geraubten Kindern gehören müssten..." [En op bl. 42 aldaar:] "... die Ovampantieru (Name der östlichen Damras...)"

Redakteur BRM 1880:293 "...Die Kämpfe jagten sogar eine Anzahl Ovambanderu oder Ost-Damra auf diese Station [nl. Otjikango]...."

C. Hugo Hahn 1873 in *Quellen* 28/6 skryf soos volg: "Zum näheren Verständnis muss ich noch bemerken, dass Ovambanderu und Ovaherero, oder kurzweg Mbanderu und Herero, *ein* Volk, aber verschiedene Hauptstämme sind". Soos bekend, word die Herero's ook *Damaras* genoem, soms nader gespesifiseer bv. as *Gomaxa-Daman* of "Beesdamaras". Hier word dit ook soms inklusief aange-

wend op die Mbanderu, met die geografiese bepaling vooraan t.o.v. die Herero's. In hierdie toepassings kom die naam van Hahn en van die redakteur, nie van die Mbanderu's self nie.

[(DIE) OPREGTES] kyk **[(THE) RATTEN**...;]

OREDAMARAS, URIDAMARAS

Hahn C. Hugo 1843 in Moritz 1916:170 "Die Komagga-Damras [Beesdamaras of Herero's] brachten drei Oree-Damras (Oree heisst im Nama 'beraubt') zu Jonker [in Klein Windhuk]..."

Knudsen 1844 ms "Die Damras werden in 3 Stämme oder Abtheilungen getheilt: 1. Die Viehdamras ...; 2. Berg- oder Dreck-damras oder Jongens ...; 3. Ore-Damras oder solche, die nichts haben, und desshalb beraubte Damras genannt sind. Diese wohnen nahe bei Bethanien und dann in Menge nahe bei Komaka- oder Viehdamras, auf der Höhe von Walfischbai".

Redakteur BRM 1849:21/324 "Auch nennt der Namaqua die Bergdamra zuweilen Uridaman, d.h. beraubte Damra. So wohnen also Namaqua und Bergdamra untermischt bis etwa in den Thalzug des Schwachaup".

Dié naam kom nog 'n keer of wat voor, maar die sitate bring niks nuuts nie. Dit lyk of die benaming betreklik min gebruik was, vgl. egter **GEI-UMEN**. Ook lyk dit of die skeiding tussen Oredamaras en Bergdamaras nie skerp is nie, of dit van faktore soos ekonomie en sosiale status afgehang het en net 'n graadverskil aangedui het. Die Oredamaras is klaarblyklik geheel en al afhanklik van die rykes, nl. van die Namakwas van Bethanien asook van die Herero's ("Viehdamras") in die omgewing van Walvisbaai en die Swakopdal. Hulle naam het hulle van die Namakwas gekry.

Die Oredamaras is nog armer as die Bergdamaras, na dit lyk; in terme van besitting staan hulle nou op die onderste sport totaal onbemiddeld, en om te kan lewe, is hulle geheel onvry, die "hangers-on" van die rykes. Die Bergdamaras is, vergeleke hiermee, vryer en, hoewel ook arm, kies hulle self hulle woonplekke in die berge, is hulle in 'n mate hulle eie baas.

Knudsen vertaal die naam met "beroofde Damras". Hulle was dus op 'n tyd mense met besittings wat van hulle afgeneem is, en nou is hulle brandarm. Dit lyk dus of die grondwoord van hulle naam moet wees: */orê* = "arm (sein)" (Kroenlein 1889:276), d.w.s. die "Armoedige/verarmde/besitlose Damaras".

Arm is 'n betreklike begrip, en die armoede van die Ore- en die Bergdamaras was soms seker sinoniem.

E. Moritz het die volgende voetnoot by C. Hugo Hahn se verklaring. Hy sê: "Nach Herrn Missionar Fr. Meyer (1876 bis 1900 im Hereroland) liegt hier ein Irrtum Hahns vor. Ore-Damaras bedeutet 'erlöste Damaras'." Meyer gaan uit van die groep *orā, orē, xorē* = "losmaak, verlos, losruk" (vgl. die woorde in bv. Kroenlein 1889:272 51), terwyl Hahn, Knudsen en Wallmann (en ander wat ons nie aangehaal het nie) uitgaan van die naam met 'n suigklap vooraan. Waarvan, vra mens jou af, is die Ore-Damaras van eerw. Meyer dan verlos? Moontlik dink hy aan die groep as mense wat geestelik/godsdienstig verlos is? Dan moes dit gebeur het nog vóór 1840 langs? Hoe ook al, hy kan moeilik gelyk hê, volgens die geskiedenis.

Vgl. ook die artikel **OREN** vir 'n noukeuriger liggingsaanduiding as by Knudsen.

OREN (Bergdamaras)

Vedder 1923:7 "Aus der oberen Schicht der !Hom-dama(n) und der unteren Schicht der ≠Ou-khoin rekrutieren sich die sogenannten !Ore(n), die unstäten Proletarier, die aus irgendeinem Grunde sich aus dem festgefügten Familienverbande gelöst haben oder von den Volksgenossen friedlos erklärt und fortgejagt sind..."

Krenz 1972:6 "Sie [die Gei-!Umen of 'Dik-kuite' van Okombahe] fühlen sich als die Aristokraten der Bergdama und bezeichnen alle anderen Dama als /Oren, d.h. Wilde...Mit guten Reden vom Wandel der Zeiten und bei Unwilligkeit mit 'sanftem' Druck... wurden die Werften der /Oren, d.h. Wilden, aufgehoben und in Trecks [van die Erongo- en Brandberge tot by die Huab] nach Okombahe gebracht [om as diensknegte in die tuine en op die akkerland die Dik-kuite te dien]".

Dit is dieselfde naam (op die oog af) as die Oredamaras van Knudsen van ongeveer 'n eeu gelede, toe in Bethanien onder die Namakwas en die Oorlamme woonagtig, en verder noord onder die Herero's (Veedamaras) van destyds op die hoogte van Walvisbaai. Die Oredamaras is verklaar as "beroofde" of brandarm Bergdamaras. Die grondwoord is geïdentifiseer as */ore* = "arm", gehoor met die dentale slag.

Daar is dan nóg 'n seksie verarmde Bergdamaras wat in die bergspitse woon, die ≠Aunin; uit hulle hordes sowel as uit die midde van die hoërstaande !Homdama is 'n aantal volksgenote uitgestoot wat wild rondwoon, sonder vaste plek. Hierdie parias word ook *Ore* genoem, deur Krenz met dieselfde dentale suig-

klap vooraan wat vir Knudsen se "Beroofdes" aanvaar is, maar deur Vedder onder sy segsliede gehoor as 'n serebrale slag. Die welvarende Gei-!Umen of Dik-kuite het hulle in die berge gaan vang om in die lande vir hulle te kom werk.

Die verskil in suigkonsonante skep 'n moeilikheid. Dat Krenz en Vedder van dieselfde "Wildes" praat, is baie duidelik. Die vraag is nog of hulle dieselfde mense uit 'n latere tyd is as Knudsen se *Oredamaras* wat deur hom nadruklik verklaar is as "Beroofdes"? Dan glo ons dat die suigklap van Knudsen aanvaar moet word en ook sy verklaring. Die artikel **OREDAMARAS** moet hierby gelees word.

OUMIN

Vedder 1923:10 "Oumi(n). Ein kleiner Stamm der östlich vom Waterberg wohnte". [Dit is nr. 7 van die stamname van die Bergdamaras by Vedder. Hy bied geen etnonimiese hulp nie.]

OUNIN kyk **AONIN**

OUTENIEKWAS kyk ook **HOUTUNQUAS**

Grevenbroeck in RZA 3/170 "Den 7. [April 1690] vervoegden haar bij hun Jan Claaszn ... mitsgaders Jacob Swart, beide heel en dal uytgeteerd en door de Houteniquas tot op 't hemd toe uytgeschud." [Twee bemanningslede van die gestrande galjoot *De Noord*].

Kolb 1727:1/476 "... na de kant van het strand, vind men aan den oever de *Houteniquas* welker land vol schone bomen en dichte wouden is ..."

Beutler 1752 RZA 3/275 "'t Houteniquas gebergte". Ibid. 276 "'t Oudeniquasland". Ibid. 292 "Houteniquasland". Ibid. 333 "in 't Oude Niquasland". Ibid. 334 "'t Outeniquasland".

Cloppenburg 1768 *Journaal* ms 21 (Kaapse Argief VC 96) "...wederom een landstreek is sonder hout, en niet bewoond, het geen ook in de kaart onder Houteniquas Land gerekend word...Het woord Houteniquas wil seggen in het Hottentots *Houteni* sak draag, *quas* man of volk, wijl de daar bij gelegen hottentotten in sakken de honing uit de bossen haelden en dus droegen".

Thunberg 1772 1/221 "Hauteniqua", ook "Hautniqua".

Sparrman 1775:1/227 = 1/227 "Houtniquas". Ibid. 2/350 "Terra firma, Houtniqua".

Swellengrebel H. 1776 RZA 4/27 "Autoniqua", ook saam met 30 "-bosch"

en 33 "-land". Ibid. 1776 ms *Journaal:* 1(c) 2 "Antoniqua-Land".
Paterson 1777:34 "and proceeded towards the Hottniqua Land".
Van Plettenberg 1778 RZA 4/57 "...in 't Houtniqua land: welke landstreek dien naam voert na de Hottentotten die oudstijds dezelve bewoonden en Houtniqua of zakkedragers genaamd wierden". Ibid. 54 "...in 't Houteniqua land" Ibid. 55 "...in 't Hauteniqualand".
Le Vaillant 1782 *Travels* 1/102 "This country bears the name of Autinequa; which in the Hottentot idiom, signifies a man loaded with honey". Ibid. 104 "The whole country of Autinequa...is inhabited by several planters, who...collect honey, all of which they transport to the Cape..."
Anon 1805 Lyst van alle Collegien [aangehaal by Pettman 1931:2] "'t oude Niqualand".
Traveller 1844 *The Cape of Good Hope* [aangehaal by Pettman 1931:271] "Euteniqualand (in the Hottentot language signifying ever-green land)". [Dieselfde by J. Widdicombe *Memories and Musings 78.*]
Morris R.F. 1975 (Brief en Artikel) "I was born at Blanco...and it was there that mother told me that 'Outeniqua' meant 'The little Brown man who carries honey over the mountains'...I firmly believe that 'ou' means bags, 'teni or tini or dine' means Honey, and 'qua' means people or folk. These words put together mean 'Bags of honey people' or men laden with honey..."
Tomlinson T.T. s.j. ms *Hottentotstamme* 16 "Die ou reserwe op Hoogekraal wat deur die laaste van die Outenikwastam bewoon was, is ook in 1813 tot die status van 'n sendingstasie verhef en eerw. Charles Pacalt is daarheen gestuur ... Na sy dood het die stasie sy naam gekry (Pacaltsdorp)".

Aangaande die vraag of Van Riebeeck reeds uit gerugte bekend was met die bestaan van die Outeniekwas, vgl. **HOUTUNQUAS.** Theal (1964:2/305) maak die bewering: "Before 1687 the most distant Hottentot tribe known to the eastward was the Outeniqua, who occupied the district beyond the present village of George". In 1690 word hulle by naam genoem, nou buite twyfel. Opmerklik ook dat ons goed ingelig is oor die streek wat hulle bewoon het, nl. die woudstreek van ongeveer die Brakrivier af langs die seekus tot aan die Keur(e)boomsrivier. Die Outeniekwasberge tussen die Langeberg en die Tsitsikammaberge, al langs die kus, hou die herinnering groen aan die tans verdwene stam.

Die betekenis van die stamnaam kan ons gelukkig met redelike sekerheid bepaal, ten spyte van die verwarring en teenstrydighede wat in die meldinge voorkom, waarvan ons die belangrikstes hierbo aangehaal het. Ons begin deur na die drie elemente om die beurt te kyk.

Daar is in die naam drie elemente: *ou* + *teni(e)* + *qua/kwa*.

Oor die betekenis van die slotdeel is daar blykbaar geen verskil van opvatting nie. Van Plettenberg sê uitdruklik dat die pleknaam (vir 'n berg en streek) 'n stamnaam is, na die "Hottentotten die oudstijds dezelve [streek] bewoonden..." Die naam van die mense het oorgegaan op die plek waar hulle gebly het. Dit is 'n gewone patroon. Die *-kwa* is dan te beoordeel soos die *-kwa* in ander stamname, bv. in *Griekwa* en *Namakwa*. Dit is die mv. manlik *-gu* + die *-a* uit die versterkende objectivus: *-gua* is ruweg gehoor as *-kwa*. *Outeniekwa* = "die Manne, mense van Outenie, die Outeniemanne/mense".

Die lid *Ou-*, verskillend gespel as *(H)ou-*, *(H)au-*, *Eu-* (en 'n klaarblyklike wanspelling *An-*), word op drie verskillende maniere geïnterpreteer.

Segsliede uit 1752 en 1805, lg. amptelik, ontleed die naam as *Oute-* + *niqua(s)*.

Die *Oute-* is vir hulle dan *Oude*, ook heeltemal los geskryf as 'n byv. nw., d.w.s. hulle het daarvan 'n Nederlandse woord gemaak asof dit teenstellende waarde het met 'n *Jonge Niekwasland*. Dit is 'n interessante abstraksie uit die begindeel, en wel in die rigting van wat genoem kan word "volksetimologie".

Sparrman gee die tweede verklaring en maak uit die naam los 'n lid wat beteken "terra firma", d.i. óf *terra* óf *firma*. Dit kan vir die lid *Ou-* vasgeknoop word aan die Namawoord *!hū-* = "land, grond, aarde", afgaande op klankooreenkoms (*(H)ou-* naas *!(h)ū-*), en sluit semanties aan by die opgawes van Traveller en Widdicombe met hulle "(ever-green) land".

Dan is daar vir *Ou-* die derde verklaring, nl. van "zak(ke)dragers" (1768 en 1778), en van "(a man) loaded with honey" (1782 en 1975). Dit lei ons tot Nama *//ho* = "das Knappsack (Ziegenfell), das als Sack ohne den Bauch aufzuttrennen abgeschlachtet ist" (Kroenlein 1889, ook Kr.-R. 1969 NW 188), gewoon die Afrikaanse "knapsak". Hierdie *//ho-* stem goed ooreen met die lid *(H)ou-*.

Van die drie keuses kan ons die abstraksie "*Oude*" direk verwerp. Die keuse tussen "land" en "sak" of tussen, *!hu-* en *//ho-* kan ons probeer uitmaak deur nou eers te let op die middeldeel.

Terra firma (Sparrman) is 'n eenheidsbegrip vir "land", "aarde", in teenstelling met "see". Ons kan dit, soos aangetoon, vereenselwig met die deel *Ou-* van die naam, maar verder kom ons nie, dit verklaar op geen wyse die middeldeel nie.

Dan bly daarvoor oor "Zakkedragers" en "Heuningbelaaides". Daar kan 'n verband wees, bv. "Draers van sakke met heuning". Die verband met heuning

kan ook van 'n ander kant aktief gemaak word. Heuning was in hierdie streek 'n handelsartikel. Le Vaillant, sprekende oor die Outeniekwasland, sê (1/102 aldaar) o.m. "One indeed cannot proceed a step without seeing a swarm of bees; the flowers on which they feed spring up in their myriads". Hy vertel dat ook die koloniste die heideheuning in Kaapstad gaan verhandel het. Vir die karriepoeier waarmee die inboorlinge hulle bier gebrou het, het hulle nou heuning by stamgenote in die Karoogebiede gaan inruil waar hulle die stervygie gaan haal het, beter bekend as karriemoer, die *Trichodiadema stellatum* (Smith 1966:280).

"Heuning" was in Ou-Kaaps *dani/denni/dini(e)*. Dit pas netjies in by die middelkomponent. Die ooreenstemming tussen *-tenie-* en hierdie *denni* vir "heuning" lyk oortuigend. In Nama van vandag is heuning *dani-* (Kr.-R. 1969:53), die wisseling *t-* en *d-* is gewoon, ook *-a-* en *-e-* is frekwent.

En tog...Nama ken ook 'n *tani* = "tragen" (Kr.-R. 355).

Die kernvraag word dan of die *-tenie-* van die naam *Ou-tenie-kwa* beteken "heuning" (*dani/denni*) dan wel "dra" (*tani*).

Met *//hô-* = "knapsak", en *danie,* wisselvorm *tenie,* vir "dra", het ons taalkundig presies Cloppenburg en Van Plettenberg se "zakkedragers".

Die ooreenkoms met *tenie* = "heuning" is dan heel toevallig, juis omdat dit presies heuning is wat in die sakke gedra word, maar ook die rede hoekom sommige die verband met die woord vir "heuning" wou gelê het.

Saam met Morris en ander wat Le Vaillant se kontekstuele afleiding aanvaar, glo ook ons dat dit 'n goeie verklaring is, nl. van wat in die sakke is, maar woord-vir-woord geneem, d.w.s. etimologies, is die regte afleiding soos by Cloppenburg en Van Plettenberg, nl. "Sakkedraers", (wel te verstaan, sakke vol heuning). Die twee verklarings, nl. die van die goewerneur en die van die Franse reisiger, stel maar net twee aspekte van dieselfde saak. Dus: die "Mense (*-kwa*) wat sakke (*//ho-di* = knapsakke) dra (*teni/tani/dani*) [vol heuning]". Vgl. verder Raper 1972:84-5 en Du Plessis 1973:158-60.

[Ons gee hierby wat na ons mening 'n grappige taalkundige towerspel is, en bedoel dit as 'n vermaaklike toegif. F. von Breitenbach in 'n leersame bydrae oor *Afrikaanse boomname in die* Suid-Kaap (Pietermaritzburg, 1962) sê op bl. 6 "Die woord Outeniekwa het ontstaan as gevolg van 'n meervoudige korrupsie van Obikwa of Abikwa, 'n skelwoord wat 'moordenaars' of 'rowers' beteken en deur die Hottentotte algemeen op vyandige Boesmans toegepas is..." En op bl. 7 "...Obikwa...by wyse van metatesis...het geleidelik verander in Obnika, Otnika, Houtnikwa, Antinikwa en, uiteindelik, Outeniekwa...]"

P

[PAPIERE] kyk **KANNISGEIS**

[PELLAERS] (Basters van Filander)

Olpp 1875 in BRM 1876:82 "Bastarde (aus der Capkolonie)...4. Pellaer. Dirk Vylander. Has" [in die volgorde gegee van: Stamnaam, Kaptein, Woonplek.]

Olpp het 'n "Uebersichtskarte der Bewohner von Grossnamaqualand" in 1875 saamgestel. Die vier groepe Basters het hy gerangskik na die vernaamste saamtrekpunte in die Kaapkolonie waarvandaan hulle die tog na Groot Namakwaland op sekere tye onderneem het. Hulle het gekom van De Tuin, De Tuin-Amandelboom, Steinkopf, en van Pella.

Die families wat van Pella af saamgegaan het onder die leierskap van Dirk Filander, noem Olpp die *Pellaers*. Pella, in die noordoostelike hoekie van Namakwaland, van 1806 'n sendingstasie, was 'n toevlugsoord in tye van nood en 'n sentrum van baie families en heterogene groepe by tye. Om dan die pleknaam net op die volgelinge van 'n kleiner faksie (vergeleke met die Griekwas bv.) soos die van Filander te maak, is eensydig. 'n Egte of aanvaarde versamelnaam was *Pellaers* sekerlik nié en die naam het geen lewensvatbaarheid besit nie. Filander is van Pella na Mier en Rietfontein (in Nama *//Has*, op 2620 CA, letterlik "Kloof") , oor die twee grade noordnoordoos. "Die meisten Leute dieses Stammes wohnen im Gei-!ab, wo sie ihre Herden, ihre Quellen und Gärten haben" (Weber 1877, *Quellen* 8/153). Weber noem hulle ook die "Bastards im Sandfelde" (1880, *Quellen* 8/175).

Ook Schinz 1891:121 het 'n lysie van "Bastards" saamgestel, hulle sieletal bereken op 1900-2100, en die Pellaers van Dirk Filander wat in Mier/Rietfontein 'n nuwe woonplek gesoek het, op 400 tot 500. Hulle was minder as die wat Hermanus van Wyk in Rehoboth by hom gehad het, maar darem meer as wat Klaas Zwart (300) en Elias Vries (200) aangevoer het, toe onderskeidelik in die streke van Warmbad en Kalkfontein.

Toe Filander en sy trekgenote hier by Has, of wat gewoner was, by Rietfontein vir hulle kom tuismaak het, was dit nie maar net vat nie. Die deel van die Oorlamme wat nie vir Jonker Afrikaner wou volg nie en onder Kootjie Afrikaner op Blydeverwacht agtergebly het, het aanspraak op Rietfontein gemaak. Die stryd het uitgeloop op 'n vernietigende neerlaag vir Kootjie Afrikaner en op erkenning van die reg van Filander op die gebied deur Afrikaner se teenstander,

Willem Christiaan, van die Bondelswarts.

Naamkundig was dit van betekenis. ''Filanders'' het as groepnaam al meer en meer ingeslaan. Dit was natuurlik. Die geografiese verband met Pella is vir goed gebreek. Trouens, toe eerw. Hegner in Augustus 1869 Pella as stasie verlaat het om na Konkordia te gaan, het Pella voorlopig heeltemal verval. Schinz 1891:120 sê o.a. ''Die Buschmänner aber kamen mit Weib und Kind und setzten sich fest auf Pella und wohnten in den verlassenen Hütten''.

Filander het staatsmanskap besit en doelgerig geprobeer om 'n ryk te stig (in 1882 het hy onderhandel om die landsgrense vas te stel (vgl. Schroeder in *Quellen* 8/3)) maar die ontbindende kragte het ten slotte verhinder dat uit die Basters hier 'n staat tot stand gekom het. Daar het ook nie 'n algemeen-gebruiklike eie kennaam vir hulle posgevat nie. Gewoonlik is gepraat van die ''Basters van Mier'', of ''van Rietfontein'', i.p.v., soos vroeër, ''van Filander''.

[POTLOODMENSE] kyk **SONOKEIS**

Q

QUENA I (vir Cochokwas/Saldanhars)

Van Riebeeck *Daghreg.* o.d. 9 1 1653 " ... de Saldanhars (onder haer [Herry is aan die woord, dus deur sy mense]) Quena genaemt..." Aldaar o.d. 31 10 1657 "...ende generalijck bij ons bekendt geworden onder den naem van Saldanhars ende bij dese natie [verstaan: Herry en Eva se mense, die Strandlopers of die Goringhaicona] Quena, als van één spraeck ende cledingh wesende..."

Quena is nóg 'n naam vir die veeryke Cochokwas, gewoonlik onder die Blankes genoem die Saldanhars of 'n variant daarvan, maar onder sommige Khoekhoen, soos die Goringhaiconas of die Strandlopers van Herry, ook aangedui as *Quena*. Dit is af te lei van *khoe-* = "mens", plus die *-n-* van die comm. pl., gevolg deur die *-a*-objectivi. Dit beteken net "Mense" en is as sodanig nie noodsaaklik 'n onderskeidende naam nie. Dit word in hierdie vorm stamnamig veel breër toegepas, en dan vir die hele Khoekhoense nasie. Die genormaliseerde spelling van *Quena* is *Khoena,* waarnaas dan *Khoekhoen(a).* Vgl. **QUENA II** en **KHOEKHOEN**.

QUENA II (vir vroeë Khoekhoen)

Witsen 1691 in RZA 1/220 [uit Witsen se lys] "Quena, de Hottentotsche nation, natio Hottentotica in genere".

Kolb 1708 1/432 [uit Kolb se lys, wel afkomstig van Grevenbroeck] "Qena, natio Hottentotica..."

Gordon 1779 in ms. van brief aan Fagel 1779 "Voor eerst hieten zig de Hottentotten...*Quoi Queuna,* in Dialect [zeggen] zommigen... voor *Queuna Queina* en *Eina,* dit beteekent Letterlijk *Mensch, Mens*chen, zijnde *Queuna* Meervoud van *Quoë*, *Mensch*..."

Vgl. verder die bespreking onder **QUENA I,** maar hier met wyer toepassing op die hele volk soos die Blankes hulle toe teen die eeuwending ook leer ken het.

[(THE) QUIVER-TREES] kyk **[(DIE) KOKERBOME]**

QUOIH ORO (Menseters)

Gordon 1779 ms 4/21 "Quoih oro, mensen eters, de Damra verruilen aan hun hun oude volk, die sy dan mesten. Leggen agter Saudamra."

Dat die Khoekhoen menseters sou wees, dan gewoonlik gebaseer op gerugte of vermoedens, verneem ons dikwels by besoekers aan die Kaap voor die vestiging van Blankes hier, vgl. uittreksels in Raven-Hart 1967. Ook na die koms van Van Riebeeck word sulke bewerings gemaak, bv. deur Gijsbert Heeck 1665, J de Lacombe 1668 (in vertaling: "even telling us that they [die Hottentotte] do not know of any better flesh than our own") , C. Schweitzer 1676 (in vertaling o.a.: "If they take any of their enemies, they kill them and eat them with great joy and satisfaction") , en ander. Vergelyk vir hierdie en ander verwysings Raven-Hart 1871, Index, s.v. *cannibalism* p. 506. In die *Daghregisters* van Van Riebeeck en sy opvolgers het ons opmerkings met hierdie strekking egter nie raakgelees nie.

Gordon se mededeling het hy van 'n segsman gekry vir wie hy oor die "Namen der grote Namaquas" ondervra het. Dit is op 'n vel los aantekeninge. Sy informant is moontlik weer Kasaap. Gordon verneem dat daar oorkant die Oranjerivier krale van (verarmde?) Damaras is wat hulle eie oumense vet maak en dan verruil. Klaarblyklik eet die Damaras hulle eie oumense nie self op nie, maar waarvoor hulle verruil word, word nie gesê nie, ook nie aan wie nie.

Die menseters het 'n eie naam as groep. Die lid *quoi-* is wel soos Nama *khoe-* = "mens", en die geheel is klaarblyklik dieselfde as Nama khoe-oreb = "Menschenfresser" (Rust 1960: 23 s.v. *fressen*). Gordon se akuut stel 'n suigklap voor, soos deur hom gehoor.

QWOERIGQUA

Albrecht 1806 in Moritz 32/1:99 "Zwischen hier [Brabiesrivier na Adam Kok II] und der Rietfontein, wo die Brüder Anderson und Kramer ihre Mission haben, wohnten am Grossfluss folgende Heiden...deren Namen in der Hottentotten- und niederdeutschen Sprache lauten: [nr 8 van sy lys van 13] T'Qwoerigqua oder Hoogneemers".

Dit is interessant om die volgorde van hulle lys te vergelyk met dié van Wikar van 'n kwarteeu vroeër. Die broers C. en A. Albrecht noem 13 stamme beginnende met die "Kroshebbers". Hulle situeer die stamme nie nader nie, maar mens kan hulle naastenby plaas van die eilande oos van die Augrabiesval (die Karoshebbers) af oor Upington ooswaarts al met die boloop van die Oranjerivier tot by die "Hoognemers" wat ons by Kheis bring, dan gaan dit voort tot by Rietfontein. Dit gee ons sekerheid dat ons hier te doen het met 'n groep wat verbonde is aan die **HOOGTENS** en die **HOOGEKRAAL(STAM)**. Geografies is daar (volgens die ordelike opeenvolging) werklik geen twyfel nie.

Ook taalkundig is daar punte van ooreenkoms. Die *T'* vooraan die naam in die spelling van die Albrechts is 'n suigkonsonant, en die *Qwoeri-* wat die *Hoog-* van *Hoogneemers* vertaal, is soos Koranna *!Kuri-*. Dit sluit onmiddellik aan by die Korannanaam vir *Hoogekraal,* nl. by *Kouringais,* lg. volgens die spelling van Wikar. Die enigste verskil is in die slotdeel. Soos gespel, is *T'Qwoeri-* gelyk aan *!Kuri-* = "hoog", die *-qua* is dan die mv. ml., die geheel letterlik die "Hoëmans/mense", vertaal as die "Hoogneemers", maar waarop die "-neemers" betrekking het, is vir ons nie duidelik nie. Ons vind ook geen Khoekhoense bestanddeel vir die begrip "neem" in die Korannanaam terug nie. "Moontlik is die Albrechts se optekening maar net onvolkome en moet ons dit as 'n soort van weergawe van bv. Wikar se vorm beskou, vertaalbaar met "Hoogekraal". Vir oriëntering: die *Qwoerigqua* is 'n onderafdeling van die *Khuremankies* of "Hoogstaanders".

R

[(THE) RATTEN, or (THE) RATS]

Stow 1905:294-5 "The following is the most extensive list [nl. van Korannastamme] which could be obtained from reliable sources [en dan noem hy 22, nr 22 synde:] The Ratten, or the Rats".

Engelbrecht 1936:27 "...tribes...who have hitherto remained unidentified or about whom nothing further is as yet known...are...(from Theal) the Langes (Tall Ones), the Rotte or Rats, and the Opregtes or Upright ones (= !Urikwa?)"

Theal 1964:387 in herdruk, deel 4, van *History...before 1795* "The Taaibosch clan settled for a year or so at the site of the present village of Griquatown, and then moved away to the northward, as other bands --- the Scorpions...the Tall ones...the Upright ones...the Rats, and many more --- were following on its trail".

As ons Theal goed verstaan [eerste druk van sy aanhaling het in 1897 verskyn] dan het die vertakkings van die Koranna met die name van die "Langes", die "Opregtes" en die "Ratte/Rotte" reeds voor hulle "Groot Trek" noordwaarts al daardie name gehad. Engelbrecht wat onder die Korannas veldwerk gedoen het, en ook Stow, kon niks meer as net die Hollandse (en Engelse) name gee nie. Dit is, sover ons weet, nog die stand. Al kan die draers nie meer geïdentifiseer word nie, is twee name tog interessant, die "Langes" wat liggaamlik beskrywend is, èn die "Opregtes" wat hulle deur hulle gesindheid en optrede onderskei het.

[REGSHANDE, REGSTAANDERS en variante hiervan]

Vir aanhalings raadpleeg in eerste instansie **AMCAKUA**, vir beredenering van die Afrikaanse name hier kan, waar toepaslik en gelyklopend, gelees word wat daar onder **[(DIE) LINKSE(S)]** staan. Ons voeg by dat die Regshande saam met die Towenaars ook nog die gemeenskaplike naam van ≠*Nu ais* gehad het, vgl. **NUAIS**, dat hulle ook bekend was as die *Goliaths* n.a.v. die naam van hulle energieke maar weerstrewige kaptein Goliath Ysterbek of Urikxamma wat gedurig aan die stry, baklei en rondtrek was. Teen 1779 was die Regshande aan die samevloeiing van die Vaal- en Oranjeriviere, na die stigting van die Berlynse sendingpos Bethany en die bearbeiding van die Korannas daar deur Wuras was hulle 'n tydlank daar, en hulle het na veel dwars- en rondtrekkery teen 1850 vir hulle by Platberg tuisgemaak en nog later by Hebron hoërop langs die Vaalrivier. Kyk

verder onder **AMCAKUA,** letterlik: die "mense (*-kua*) aan die regter (*am-*) kant (*/kha-*), d.i. 'regterhand'".

Ons besit 'n fotokopie van 'n verslag wat Wallmann in "Engels" geskryf het oor die bedroewende toestande met die stigting en verlating van Berlynse sendingstasies onder die Korannas van die vroeë veertiger- tot in die sestigerjare. Die Korannas het in daardie jare 'n verbete stryd teen die Boesmans, die Tswanas, die Basoeto's en ander Swart volke gevoer, maar die felste teen mekaar. Dit was 'n kookpot en het die sendelinge in vertwyfeling gevoer.

Waarom Wallmann in "Engels" geskryf het, weet ons nie, dit lyk baie op 'n vroeë eksperiment met "machine translation". Vir die aardigheid en toevallige nuuswaarde 'n aanhaling of twee. "...It was evel on the station in in- and outward states. On(e) reason thereof was this: on the station lived three tribes of people; an other, the old enemyty between the bichers [vir: Witches, d.i. Towenaars] and righthands awoked again, Goliath always affirmed him to be master of the place, and indeed he had no right to say so. So James [Jakobus van die Towenaars] with his tribe got a mind to wander away and so he did also, and in beginning 1851 he acrossed the Vaal into the tarain of the Griqua..." Dit was op bl. 235, op 242: "Joh. Smith...was willing to go to the Righthands which layed in Bethany (...a brother tribe of them Lefthands). These had theyre old places there where the fattriver [Vetrivier] mouthes in the Vaalrivier. Already 1834 and 1835 were this people by the Parisian Mr. Pelissier served by the Gospel. But their duke [kaptein, leier] Get Haareip wished only for honour a missionary, and when Pellissier went earnestly against him with the gospel (sermon) Haareip...packed him up the oxencart and sent him away...In other things this Lefthands were not so rude..."

[RIGHT HAND (TRIBE)] kyk **AMCAKUA**

[RINDERDAMARAS] kyk **[BEESTEDAMARAS]**

[RIVIERVOLK] kyk **EINIKWAS** asook **KEINEIS**

[ROOI], persoonsnaam en kaptein, kyk **KABAB, KAWAB**

[ROOIBOESMAN] kyk **[BOESMAN, ROOI]**

[ROOINASIE]

Hahn, Hugo 1843 in Moritz 1916:170 "...Ich wollte gern Ambraals Dorf [destyds Naosanabis] oder Stamm [kyk **AMBRAALSE**] und den grossen Stamm der Roten Nation, wie man sie hier nennt, sehen..." Aldaar t.a. p. "Des Abends erreichten wir besagten Stamm des Roten Volkes (sie sind Namaquas...) Dieser Stamm mag sich auf zwei- bis drei-tausend Seelen belaufen... Hier sah ich dann selbst den riesenhaften Häuptling mit seinen langen, fast bis auf die Schulter hängenden Haaren, die von Fett und rotem Ocker gleich langen Stricken zusammengeklebt waren..., den 26 [Jan. 1843] kam Willem Naichab [//Naixab], Unterhäuptling des Roten Volkes...Es scheint, dass dieser Stamm sehr zahlreich im ganzen Lande ist und sich auf etwa 3000 Seelen beläuft...Oasip [//Oaseb] ist der mächtigste Häuptling der Namaquas..."

Knudsen 1844 ms "Tiefer im Lande nach Nord wohnt die sogenannte Roode Natie oder rothe Nation (Hottentotten, roth genannt weil sie nicht schwarz sind, wie ihre Nachbarn die Damras)".

BRM 1854:114 in nr 8, in reeks "Bersebaer Bilder": "Ehe die Orlam...in das Namaqualand einfielen...war ein Namaquastamm besonders gross und mächtig...Um seiner Macht willen hiess er der Stamm Kauwibkoin, d.h. der Herrscher, später haben ihm die Orlam den Spottnamen rothes Volk gegeben..."

Red. BRM 1854:257 in nr 17 "Das rothe Volk ist der eigentliche Kern der Namaquahottentotten jenseits des Garib, der Herrscherstamm im Gross-Namaqualande. Der Name 'rothes Volk' ist ein Spottname, von Fremden ihm gegeben; bei den Namaqua selbst heissen sie kanub koin, d.h. das königliche Volk..."

Solomon 1855:29 "The female aristocracy of the Hottentots are known by the number and variety of ornaments and beads by which their girdles and robes are decorated...When they wish to be in full dress, they also paint their faces and parts of their bodies with a red ochre..."

Bleek 1858:10 "...the *Roode Volk*...are said to be purely Namaqua, and in appearance to approach nearer than any other tribe to the genuine Hottentot..."

Von Bülow 1896:86 "Die Hottentotten werden in ganz Südafrika zum Unterschied von den Negern und Kaffern die rothe Nation genannt..."

Vedder 1923:9 "Die Hautfarbe der Nama wird von den Bergdama allgemein als rot angesehen, weswegen sie dieses Volk auch */Awan* = 'die Roten' nennen..."

Vedder 1929:15 "Die alten Stämme haben sich selbst den afrikanischen Na-

men Rooi nasie (Rote Nation) beigelegt. Dies ist die wörtliche Uebersetzung von /Awa-khoi... Die Bezeichnung soll daher rühren, dass sie sich vor Einführung europäischer Kleidung gegen die Kälte im Winter und gegen die Hitze im Sommer und zum Schmuck bei allerlei festlichen Veranlassungen mit einer roten Salbe einzureiben pflegten, die aus Butter oder Fett und aus einem pulverisierten roten Stein bestand. Bis heute hat sich diese Sitte erhalten, wenn auch nicht mehr der ganze Körper sondern nur noch das Gesicht damit eingerieben wird".

Vedder 1934:127 "Sie selbst nannten sich /Awa-khoi = rote Menschen, da ihre Gesichtsfarbe ein blasses Rot durchschimmern lässt. Sie sind in der späteren Geschichte als die 'Rote Nation' bekannt geworden..."

Lehmann 1961:421 "Der Name 'Rotes Volk', */Awa-Khoi* (rote Menschen), den sich diese alteingewanderte Naman sprechende Volksgruppe selbst gegeben haben soll, ist nicht oder sicher zu erklären, schon weil die eurepäischen und die in Frage kommenden 'Eingeborenen-Farbbegriffe' nicht ohne weiteres decken, ferner weil den verschiedenen Farbtönen der Haut zugrunde liegenden biologischen Mischungen — und die 'Afrikaner' waren schon mit Europäern Mischungen eingegangen — oft nicht mehr bekannt sind. Häuptling Oasib wird als 'ein schöner Mann mit fast ganz europäischer Gesichtsbildung' beschrieben... Die Herero benannten allerdings die Naman: *ova serandu,* rote Menschen, und sicher wollten sie damit ausdrücken, dass die Naman eine hellere Hautfarbe, die ins Gelblicht-Rötliche ging, als sie selbst hatten. Die Haut der Herero hat verschieden getönte bräunlichschwarze Farbtöne".

Die naam is moontlik 'n gewone vertaling, hetsy in Afrikaans, hetsy in Duits of Engels ens., almal uit Nama, lid vir lid: */abā,* ook */awā* = "rooi", en *-khoe* = "mens", in die meervoud "mense/volk/nasie", kollektief gewaardeer. Etnonimies is daar in die vertaling geen probleem nie, en waar daar probleme mag wees, bv. waarom "rooi", daarvoor behoort ons na die oorspronklike te gaan. Vgl. **AWAN, AWAKHOEN.**

Ons sitate laat reeds blyk dat die lid "rooi" (waarop dit eintlik aankom) verskillend verklaar word, ook die vrae wie die naamgewers is, en op wie van toepassing. Von Bulow bv. sê dit word "in ganz Südafrika" as 'n soort van sambreelnaam gebruik vir alle Hottentotte. Hy praat seker van die Hottentotte teen 1900, en sy "ganz Südafrika" is seker so ongeveer Suidwes-Afrika. Hoe ook al, sy tentpenne slaan hy te wyd in; ons keer in **AWAN, AWAKHOEN** op 'n nadere presisering terug.

Die Redakteur van die *Berichte* beskou *Rooinasie* as 'n spotnaam, deur vreemdes aan die heerserstam in Groot-Namakwaland gegee. 'n Spotnaam is dit bepaald nie, dan sou die hoofstam van die gebied ten noorde van die Oranjerivier dit tog seker nie vir hulleself aangeneem het nie. Die status van die Rooinasie moet daarby in gedagte gehou word: tot aan die koms van die Oorlamme en die Basters was alle Bo-Gariepse stamme skatpligtig aan die Rooinasie en afhanklik van die goedkeuring of andersins van die kaptein van die Rooinasie. Die feite maak dit onaanneemlik dat so 'n stam se algemene naam 'n spotnaam sal wees, deur vreemdes aan hulle gegee (kyk sitaat van die redakteur, ons meen dit was toe al Wallmann).

Dit is so dat Vedder 1923 ook gedink het dat die naam deur die (let wel) Bergdamaras, die "slawe" en verskopte parias van die Namas, aan hulle "base" gegee is, maar die Vedder van later stel dit nadruklik dat dit die Rooinasie se eie naam vir hulleself is.

Die "rooi" het teenstellende waarde. Die twee groot etniese groepe in die gebied van wat ons Suidwes noem, was die olyfkleurige Khoekhoen, Namasprekend, en die swarthuidige Herero's en stamverwantes met 'n ander taal en kultuur, en met die swart Bergdamaras tussenin, behorende aan die swartes in fisiese raskenmerke en aan die olyfkleuriges in taal, kultuur en geneentheid. Knudsen gee aan "rooi" 'n negatiewe waarde van "nicht schwarz", Vedder weer 'n positiewe waarde: die glimmering van rooi in die geelagtige huidkleur (1923), of die rooi in die gelaatskleur (1934), of die kleur van die toebereide "salf" waarmee liggaam en/of gesig ingevryf word, bv. by feestelike geleenthede, 'n salf wat rooi vertoon as gevolg van o.a. die bymenging van verpoeierde rooi okersteen (Solomon) of boombas. In hoeverre huid- en gesigskleur in die natuurlike staat alleen of in hoeverre die bestrykte "salf" bygedra het om die naam "Rooinasie" opvallend toepaslik te maak, of albei, laat ons voorlopig in die midde. Kyk nogtans die slotgedeelte van die artikel **AWAN, AWANKHOEB.**

Die Rooinasie het ook ander name gehad, soos (in ons sitate) **KAUWIBKOIN** en **KANUBKOIN**; die gewoonste en bekendste eienaam in hulle eie taal was gebou met 'n grondwoord *//Khau-*, bv. as *//Khauben* of *Kai-//Khaun* e.d.m. Wat hierdie grondwoord beteken, kon ons nog nie met sekerheid vasstel nie. Dit sou perspektiewe geopen het as ons dit semanties bv. kon verbind het met die Afrikaanse *Rooi-* in *Rooinasie,* en dit sou ons inderdaad kon gewaag het as die suigkonsonant daarvoor "reg" was, d.w.s. as die schnalz 'n dentaal was, die naam */Khauan* was en nie *//Khaun* nie.

Die huidkleur het in die stamnaamgewing soms 'n beslissende rol gespeel. Nie net na aanleiding van die klein postuur nie, maar veral vanweë die Mongoolse kleur is die Boesmans van die Sneeuberge die *Chineese/Snese Boesmans* genoem, nl. deur die Blankes, en **DGAUAS** deur die Khoekhoen daarlanges, waar Beutler se spelpoging was vir */Gauas* of */Kauas,* Ou-Kaaps vir *Rooinasie* as dit letterlik vertaal word. En die Kaapse stam uit Worcester se omgewing was in die ou Kaapse dokumente die *Cauas,* 'n stam wat ons later in die vroeë negentiende eeu herontmoet as die */Kauan.* Hierdie /Khauan het gesplits in die *Hai-/Khauan* van Paul Goliath (Bersebaers) en die *Kai-/Khauan* van Ambraal Lamberts (die Gobabissers). Dit lyk of hierdie /Khauan se naam ook die "Rooimense" is, indien dit letterlik vertaal word.

Dit kom alles hierop neer: Die Chinese Boesmans se Khoekhoense naam is (getranslitereer in gewone Ou-Kaaps) */Kaua-* en beteken die "Rooi(volk)", die binnelandse stam *Caua-* is dieselfde as die latere */Khau-* (Goliaths en Ambraals) en stem taalkundig ooreen met die Khoekhoense naam van die Chinese Boesmans wat volledig bewese "Rooi(volk)" beteken, d.w.s. dat die Caua- wel ook "Rooi(volk)" mag beteken, en die Namakwalandse *//Khaua* (met die laterale slag) word allerweë deur die Blankes genoem die "Rooinasie", sodat daar in betekenis en in klank dwarsdeur 'n opvallende ooreenkoms is BEHALWE dat die suigklap dit vir die groot Namastam ongeldig maak. Is daar êrens iets wat dalk nie net 'n toevalligheid is nie?

[ROOIVOLK] kyk **ABAEIS** en **KABAKEIS**

[ROOMANS]

Kroenlein 1856 in *Quellen* 10/139 "Die meiste Not in der Gemeinde bereiten mir die Roomannschen Familien, aus deren Mitte die alte treue Betje, unsere Diakonissin, bekannt ist. Sie ist die Mutter dreier Söhne, Petrus, Jakob und Klaas. Diese gehören nicht zu dem Stamm der Kaun, woraus der grösste Teil meiner Gemeinde besteht, sondern zu den Kawisin, deren Haupt Kido Witbooi, früherer Kapitän von Pella, ist ... Die Stelle der Roomans wird ein Zweig der Goliathschen Familie ausfüllen. Salomon Goliath mit seiner Schar (ca. 100)...hat sich jetzt ... definitiv an uns angeschlossen..."

Hierdie "familie" kom dikwels ter sprake, eers by Kroenlein van Berseba, en 'n jaar of tien later ook by Olpp van Gibeon: die grootste deel van die Roomans het reeds in 1856 weggetrek van Berseba af om weer onder hulle wettige kaptein Kido Witbooi te staan.

Kroenlein was dankbaar om van die een seksie ontslae te wees en het hom skerp teen hulle huigelary, leuens en opstokery uitgelaat. Hy noem daardie seksie "die verkehrten Roomannschen Köpfe" (*Quellen* 10/177). En tog was daar voorbeeldige leiers onder die seksie van Gibeon, soos "mein treuer Aelteste Petrus Rooman, ein alter wohlbekannter Bersebaer", in die woorde van Olpp (*Quellen* 16/28 onder 1868).

Ons wys op hierdie familie alleen omdat die naam redelik dikwels voorgekom het. *Rooman* is die van of familienaam.. Dit sal wel te verstaan wees as "Rooiman", meen ons. Die Roomans was lede van die Oorlamgroep van Witbooi I, potensiële bouers van 'n sibbe of effektiewe stamdeel. Die Oorlamme het Hollandse name aangeneem. Of hierdie naam 'n vertaling is uit Khoekhoens, kon ons nie vasstel nie, maar ons vermoed dit.

S

SAAN

Gordon 3e reis o.d. 13.11.1877: "...het zogenaamde Sneeuwgebergte ... is het regte hottentotsland dewelke *oesjwana* of ook *saana* zig selven noemen dog bosjesmans of chinesen door ons [Blankes]..."

Dié naam (*Saana*) word hier bepaaldelik vir die Chinese Boesmans gebruik, maar is kennelik dieselfde as die algemene naam vir Boesmans en moet verder onder **SAN** geraadpleeg word.

[SAKMENSE] kyk HOEIKWA

[SALDANHARS] ("COCHOKWAS")

Mundy 1634 Raven-Hart 1967:141 "Theis that are hereabouts (by report) [Mundy praat nou oor die Tafelbaaiers en Skiereilanders] are of a baser Sort and live in feare of others called Saldania men, whoe are further in the Land..."

Nieuhof 1654:15 "Daer zijn ook Hottentots, die d'onzen de Sardinje luiden of Saldanhas (na de bay Sardinje of Saldanha, daer zy dichte by woonen) noemen: maer worden op Hottentots Krijegoekwa genoemt..."

Van Riebeeck *Daghreg*. 3/11 o.d. 3 Feb. 1659 "...de rechte Saldanhars...die voornamentlijck sijn: de Cochoquas..."

Kyk verder **COCHOKWAS**. Raven-Hart 1967:199 beweer "Mundy is the first writer to give a distinctive name to this tribe...They were the 'Cochoquas' of later times". Ook Nieuhof spesifiseer die "Sardinje luiden" [*luiden* = "liede"] as Cochokwas, of altans as 'n tak van die Cochokwas (die *Krije*-tak), en van 1657 af ken Van Riebeeck hierdie ryk stam onder die aristokratiese en baardlose Oedasoa en sy vet en swart mederegent Gonnema goed, selfs baie goed, as voorsieners van lewende hawe.

Die ou geografiese term "Saldanha-mense" was 'n soort van versamelnaam, eers vir die "Tafelbaaiers" en "Kaapse volk", en nadat die baai aan die voet van Tafelberg *Tafelbaai* geword het en die ou naam daarvan verskuif is vir die huidige Saldanhabaai, was *Saldanhars, Saldanjemans, Saldiniërs* of aansluitende vorme 'n naam ook vir dié Khoekhoen wat ongespesifiseer in die omgewing van Saldanhabaai gewoon het. Dit was 'n soort van kollektief, gegee deur die koloniste en die amptenary. Die vernaamste groep het die naam begin opeis

vir hulle, sodat die term "Saldanhars" vereng het om spesifiek die Cochokwas aan te dui.

Tog was dit nie onderskeidend genoeg nie. Die naam *Saldanhars* vir die Cochokwas ("Smalwange") is in die amptelike stukke so teen 1660 al meer en meer vervang deur *Cochokwas* of (vir die vertakking onder Gonnema) *Goenjemans*. Die naam met 'n geografiese grondslag is uiteindelik verdring deur die inlanders se eie etniese naam, maar dan bygesê dat na die herontdekking van die Cochokwas as Ogokwas die vertaling in Hollands as "Smal- of Nouwange" op sy beurt die inlandse naam verdring het.

[SALDANHARS] ("TAFELBAAIERS/KAAPSE VOLK")

Jourdain 1608 Raven-Hart 1967:42 "[In Tafelbaai] ...the Generall sent our boates to an iland called Penguin Iland, lying at the entrance of the bay ...upon which fish [nl. "seales" of robbe] the Saldanians fed very hartilie ..."

Van Riebeeck *Daghreg*. 1/24 o.d.7 April 1652 "[Herry vertel dat beeste net te kry is van:] die van Saldania..." Aldaar 1/70 "Dese 2 Saldaniërs waren veel cloecker ... als de Strantlopers ..." Aldaar 1/81 o.d. 13 Nov. 1652 "[Herry sê die eerste soort van Hottentots was sy horde.] De tweede soorte waren die van Saldanha, onder haer [d.w.s. deur Herry se klomp] genaemt Saldanjaman, die alle jaren met ontelbare coebeesten ende scapen hier verschenen ..."

Met hierdie paar voorbeelde wil ons volstaan. "Saldanhabaai" wat tans as groot inham 'n 90 km noordelik van Tafelbaai geleë is, was 'n eeu lank die gewone naam van Tafelbaai. Die Portugese seevaarder Antonio de Saldanha het in 1503 anker gewerp in die baai aan die voet van Tafelberg en daar vars water ingeneem. So het die baai die naam gekry van "Aguada de Saldanha", d.i. die "Waterhaalplek van Saldanha". Dié naam het ingeslaan. As in hierdie tyd na die inwoners daar verwys word en dit gedoen word in terme van hulle woongebied aan die voet van Tafelberg, dan sou die natuurlike naam so iets gewees het as "Saldanhamense/Saldanhars" ens.

Maar byna 100 jaar na 1503 het iets onvoorsiens gebeur. In 1601 het Joris van Spilbergen al langs die weskus van Afrika suidwaarts geseil op weg na die Oos-Indiese eilande. Toe hulle by 'n groot inham kom, was hy onder die indruk dat dit die "regte" Saldanhabaai is, nl. die Saldanhabaai aan die voet van Tafelberg. Later het dit geblyk dat hy hom misgis het. Die baai aan die voet van Tafelberg het hy toe maar aansluitend aan die naam van die berg genoem "Tafelbaai", en die naam wat deur hom per abuis aan die inham 90 km. noord daar-

van gegee is, het die naam "Saldanhabaai" behou, tot vandag toe. So is 'n toestand van tydelike dubbelnamigheid geskep. Onder "Saldanhabaai" verwys baie skepelinge nà 1601 nog na Tafelbaai, en ander na die Saldanhabaai van vandag. As na die inwoners verwys word, dan blyk dit dat die een die "Tafelbaaiers" of "Kaapse volk" bedoel, soos Jourdain 1608 hierbo, en die ander die inwoners by of om Saldanhabaai, vgl. die artikel **SALDANHARS ("COCHOKWAS")**.

Eintlik is mens verras deur die uittreksels by Van Riebeeck, 51 jaar nadat Van Spilbergen Tafelbaai verdoop het en die ou naam reeds verskuif het na die huidige Saldanhabaai. Prof. HB Thom se aantekening by die sinsnede o.d. 7 April 1652 (*Daghreg.* 1/427) lui o.a. "'Die van Saldanhia' was die Hottentotstam wat bekend gestaan het as die Goringhaiquas, maar in die *Dagverhaal* ook *Saldanhars, Saldaniërs* of *Caepman* genoem word". Vir sover Thom gelyk het, word die term m.b.t. Saldanhabaai hier verwarrend aangewend. Hoe ook al, die benaming in terme van geografie is afkomstig nie van die inlanders nie maar van die Blankes. Die "inhoud" was baiemaal vaag, en die naam self het nog in Van Riebeeck se tyd in onbruik geraak.

SAMBDAMA, ZAMBDAMA ens.

Wikar 1779:28 by vn NB "De Keykao capiteyn met zijn onderhoorig volk voeren altijd oorlog met de Zambdama en de Hottentots die langs de visrivier en na die strandkant woonen. [Daarop:] Van avond...kwam er een party van die Boestjesmans Hottentots uyt de zandveltskraal of Samgomomkoa, deeze hebben vee, maar weynig..." Aldaar 76 "Zy [die krale van allerlei kleure] koomen van de Zountama de meeste part, welke natie omtrent digt aan die strand zouden woonen, ander kant van de Zambdama. Deeze Zambdama nader aan de Namacquoas leggende als de Zountama koomen om te werken by de Namacquoas, zy smeeden van eyzer en kooper fyne en groffe coraalen [wat die Namakwas onderskeidelik noem: swartkoper of rooikoper]. Den dagloon van deeze Samdama smits by de Namacquoas is dagelijks een ooybok, waarvan dat deeze natie slegt verzien is, maar beeste hebben ze soveel te meer. De Zambdama en Zountama naties zijn veel zwarter als de Namacquoas maar tog zo zwart en schurfd van bakkes niet als de Damracquoa en de Blip..." Aldaar 80 "Zy [indien die "zy" nie die 'eenige oude van mijn reysgeselschap' is van wie Wikar hoor dat hulle 16 dagreise verder noord was as die geselskap van Hop nie, dan is dit die Geissikwas van wie Wikar nou vertel] wisten my op te noemen de Zamdama, Zountama, Blip [of Birinas/Batlapeng/Tswanas] en

Kawep [Herero's] aan de strand, de Damracquoa N.O. van de Keykao [Rooinasie], de grootste Nomacquoa capteynskraal''.

Wikar 1779 in RZA 2/79 [in die gekuiste teks] ''De groote Namacquas...van deeze heeft men agt of negen kralen, met namen Sambdama, Camingo, Thabobé, Thaykoa en anderen meer, die ieder zijn byzondere capitain heeft, dog alle tezamen gehoren onder den Thaykao of grooten Capitainskraal, wonende seventhien of achttien dagreisens van 's Comps. wagendrift. Schoon van de onderhorige kralen eenige zijn met namen de Sambdama en degeene die naby de zee wonen, die wynig gehoorzaamheid aan hunnen opperhoofd betonen, ja zelfs tegen hem oorlogen en zijn vee roven, is dezen egter by de anderen zeer gevreest...''

Vedder 1934:26-7 ''Die Sambdama des Wikar sind die sog. //Gamdama, d.h. Bergdama die am Meer wohnen (//Gami = Wasser, Meer). Sie hatten ihre Wohnsitze in den Gebieten des unteren Kuisib und Swakop, Teile dieses Stammes wohnen heute noch in der Namib bei den Brandbergen und weitaus nordwärts...''

Mossop 1935 [n.a.v. Wikar se teks wat hy in VRV nr 15 uitgegee het; op bl. 13 is daar sy ''Table of tribal names mentioned in Wikar's Journal with their probable Equivalents''] ''1. Klein Namacquoas...; 2. Groote Namacquoas...; 3. Damracquoas. The Herero...Wikar clearly distinguished them from the Bergdamara, the aborigines of S.W. Africa. For these he employs the names (a) Zountama for xau-dama...(b) Zambdama, Bergdamaras living on the lower reaches of the Kuisib and Swakop Rivers near the Sea. (Nama: *//Gami* = water). He confirms ... that they were the smiths of the Naman Hottentots''.

Anders 1937:50 ''*Zamdama* in the v.R.S. publication [deur Mossop 1935] (is) equated with *//gami*, in this case signifying ocean...why should *zam* be *//gami* when *//gama* is regularly represented as *kamma* or *gama* (e.g. *Toely-kamma, Koun-gama, Amkams, Kamas*)...Is it not possible to think that *Sam-dama* stands for *San-dama*?... It appears to me...that *Zamdama,* also written *Sambdama* in the Archives copy, stands for *San-Dama.* Just as the Samgomomkwa [kyk tweede aanhaling uit Wikar] were found [deur Anders hoërop in sy artikel] to be 'Bushman Hottentot' San-people, so the Samdama may be Bushman Hottentot San-Blacks...''

Daar lê 'n hele 155 jaar tussen die dokumentasie van die naam *Zambdama* deur Wikar en die eerste bekende verklaring daarvan, nl. deur Vedder, hier weer met sy gewone helderheid en outoritêre sekerheid. Mossop 1935 aanvaar Vedder se gesag, Anders 1937 egter nie en stel in die plek daarvan (en dan met groot versigtigheid) sy eie vermoede. Opmerklik is dat Wikar self geen verklaring gee

nie, en dit terwyl hy gewoonlik sê wat 'n stamnaam beteken, as hy dit maar kon uitvind. Dit lyk na 'n billike afleiding dat Wikar die verklaring vir *Zambdama* nie geken het nie, ewemin as vir *Zountama.*

Volgens Vedder is die *Zamb-* gelyk te stel met Nama *//gam(i)* = "water", en vind sy verklaring daarin dat die Zambdama aan die strand (of seewater) woon. Trouens, Vedder spesifiseer die woonplek noukeurig as synde die strandgebied tussen die Kuiseb en die Swakop.

Anders sien dit so: In Wikar se verhaal kom plekname voor met die Khoekhoense bestanddeel vir "water" daarin, d.i. met *//gami* as deel daarvan, en dan word hierdie *//gami* elke keer (en sonder uitsondering) deur Wikar weergegee as *kama/kamma/kam* of *gama.*

Ons haal uit Wikar 1779 enkele voorbeelde aan, omdat ook óns hierdie argument van Anders as beslissend beskou. Op bl. 96 "Van hier getrokken na Toely*kamma* of litteeken*water*..."; op 104 "Van Toely*kamma* na Am*kams*" [verstaan: die *-kams* of "water/riviertjie" aan die "Hamrivier", vgl. Nienaber-Raper 1977:187-8]; op bl. 34 "...tot na *Kamas*rivier" [ou naam van Pella, vir: die riviertjie daar met "water", vgl. Nienaber-Raper 1977:633]; op bl. 32 "...tot na Koun*gama* getrokken" [verstaan: plek of "drif" waar jy die "water/rivier" kan "deurgaan/oorkruis", vgl. Nienaber-Raper 1977:772-3]. Met hierdie voorbeelde voor ons van hoe Wikar *//gami* gehoor en weergegee het, is daar absolute twyfel dat Wikar *//Gami-dama* sou gehoor en weergegee het as *Zambdama.* Ons kan die fonetiese argument versterk met talle ander voorbeelde van hoe Wikar ánder Namawoorde met anlaut ()*G-* altyd gespel het met *K-* of *G-*. Wikar noem die Zambdama (een keer gespel sonder die *-b-* en een keer gespel met *Sam-dama*) by naam in totaal ses keer, sodat die *Z/S* nie skryffout vir bv. *K/G* kan wees nie, d.i. sodat Wikar se *Zambdama* nie Vedder se *//Gam(i)-dama* kan wees nie.

Wat by Vedder gebeur het, is denkbaar die volgende: hy het 'n intensiewe studie van die vroeë geskiedenis van die inwoners van Suidwes-Afrika gemaak en was sonder die geringste twyfel die persoon wat dit gesaghebbend geken het, nie net uit dokumente nie, maar ook deur ondervraging van die oumense. Hy weet dat die naam "Dama-" vir die Herero's gebruiklik was, en ook vir die verslaafde, Namasprekende ou inwoners wat as "Bergdamaras" bekend was. Soos hy Wikar verstaan, en hy die geskiedenis ken, moes hierdie Zambdamas "aan de strand" die bekende Bergdamaras gewees het. Hy situeer hulle daarom ooreenkomstig tradisie aan die Kuiseb en aan die Swakop langs die see. Nou bly nog net oor om hierdie Damas met 'n *Zamb-* vooraan (*Zambdamas*) ook taalkundig gehoorsaam aan die geskiedenis te maak. Daarom het hy uit nood-

dwang die taalkundige toertjie versoenend en welwillend uitgevoer, en vir die nuwe stamnaam 'n nuwe vorm gegee, eintlik moet mens sê, 'n nuwe vorm uitgetoor, nl. //Gamdama. Immers, 'n Gamdama-groep het ons nie êrens raakgelees nie behalwe by Vedder. Ondenkbaar is so 'n naam nie, maar of hy elders as by Vedder bestaan, het ons nog nie dokumentêr kon vasstel nie.

Anders se fonetiese beswaar vernietig o.i. die argument van Vedder en lewer daaroor 'n negatiewe resultaat. Daar is egter by Anders ook 'n positiewe bydrae, en dit, opvallend genoeg, berus op klankooreenkoms wat natuurlik weer 'n fonetiese grondslag het. Die woorddeel *Zam-*, twee keer ook *Sam-*, laat Anders dink aan *San*, Nama vir "Boesmans", en hy stel die moontlikheid dat *Zambdama* verstaan kan word as *Sandama*, d.w.s. as "Boesman-dama(ras)". Ons meen hy kan gelyk hê. Die *-mb-* is miskien as assimilasie te sien, nl. by die ekv. Die ekv. ml. van "Boesman" in Nama is *Sa-b*, by sommiges soos by Th. Hahn ook *Sā-b*, en dit kan met assimilasie van die nasaliteit voor die *-b* 'n *Samb* word, uit *Sanb*.

"Boesman-damaras" maak 'n deur oop vir allerlei bespieëlings, maar dit sluit ook die deur vir sommige vroeëre identifikasies. Dit bring ons ook miskien by die lastige, moeilik bepaalbare vraagstuk van bloedvermenging, 'n pandoradoos. Miskien moet ons vir die perspektief aangaande hierdie naam enkele lyne trek. Die bespreking van die Zambdama hou eng verband met die **TSAUDAMAS** wat so dikwels saam met hulle genoem word. Vedder en Mossop noem albei dan ook vertakkings van die Bergdama.

Die gegewens oor die Sambdama is van Wikar afkomstig. Ons het hulle naam nog nie elders teëgekom nie. Wikar het twee bronne van inligting oor hulle gehad. Die een is "eenige oude van mijn reysgeselschap" wat 16 "dagreysen" verder noord was as wat Hop gegaan het, m.a.w. 16 "dagreysen" noord van Gründorn 2618 DB aan die Chamob- of Leeurivier. Die ander bron was die Geissikwas.

Wat Wikar oor die Zambdamas sowel as oor die Zountamas (sy spelling) verneem het, berus op hoor-sê, en soos dit geblyk het, was dit baie vaag t.o.v. die belangrikste feite. Neem die ligging. Toe Wikar deur die oumanne onderrig was, was hulle op Seekoesteek, 72 km wes van Kakamas. Van Seekoesteek af na die seekant toe was daar dan volgens die oumanne die Groot Namakwas, dan volg die kralesmedende Sambdamas, daarop die handelsvernuftige Tsaudamas aan die strand, of ook "digt aan de strand". En tog, as Wikar persoonlik met die "Zountamas" (Tsaudamas) in aanraking wou kom, word hom gesê dat hy hulle aan die Visrivier kon aantref. Hoe is hulle ligging dan ten opsigte van die seestrand? En as Vedder die Sambdamas aan die strand, aan die

"//Gami" of "(See)water" plaas, tussen die Kuiseb en die Swakop, hoe kan die "Zountamas" dan nog "achter" hulle lê aan die strand as hulle self reeds aan die strand woon? Daar is ook ander probleme i.v.m. die duidelike situering van hulle. Ons kan egter met redelike sekerheid aanneem dat die Sambdamas en die Tsaudamas weswaarts gewoon het van die Visiriver af na die oseaan toe.

Wie was hulle? Volgens huidkleur was hulle tussen die heel swartes (soos die "Blip" of Tswanas, die "Damrokwas" of Herero's, die "Kawep" of Ovambo's) en die ligtergekleurdes soos die Boesmans en die Namakwas. Wys dit op ras- en bloedvermenging?

Volgens beroep was die Sambdamas kundige smede met yster en koper en kon vir die Namakwas fyn en growwe krale lewer. Hulle het vir die Namakwas gewerk teen 'n dagloon van 'n ooibok. Beeste het hulle genoeg gehad, bokke nie. Die indruk word gewek dat hulle nie hoofsaaklik van die jag geleef het soos die San nie. Hulle het vir die Namakwas gewerk, maar was klaarblyklik nie hulle slawe en gewone diensvolk soos die Bergdamaras nie. Weer lyk dit of hulle 'n soort tussenposisie inneem, soos ook die Tsaudamas. Die Tsaudamas was kundige handelaars in gekleurde glaskrale wat hulle klaarblyklik van die Portugese noord van die Kunene baie voordelig teen beeste ingeruil het en met sakekennis aan die Namakwas teen meer beeste verkwansel het. Ook die Tsaudamas se rol is moeilik met dié van die Bergdamaras vereenselwigbaar. Maar naamkundig is die verband tussen die Samb-*damas* en die Tsau-*damas* sprekend, albei as 'n paar genoem, 'n paar wat in naam saamhorigheid aandui met die Damaras, verstaan, met o.a. die swart Herero's, maar wat hulle van die swart Damaras bepaaldelik in die ligter kleur onderskei. Nog eens is daar 'n soort van tussenposisie, gemeet aan hulle onderskeie beroepe.

Ook staatkundig is daar 'n klaarblyklike dubbelheid soos bv. blyk uit 'n opmerking in die "gekuiste" teks van Wikar se verhaal wat vir die gebruik van goewerneur J. van Plettenberg "verbeter" is en vir hom soms bykomende verduidelikings bevat, vgl. die uittreksel hierbo. Daarin word uitdruklik gesê dat Wikar "ses onderscheidene volkeren" langs die noordelike kant van die Oranjerivier leer ken het, en as die eerste word genoem "De groote Namacquas...van deeze heeft men agt of negen kralen met namen Samdama, Camingo [!Gami≠nun of "Bondelswarts"], Thabobé [//Haboben of "Velskoendraers"], Tkaykoa [Kai//Khaun of "Rooinasie"] en anderen meer...dog alle tezamen gehoren onder den Thaykao of grooten Capitainskraal..."

Die Sambdama wat volgens die lid *-dama* tog nie oorspronklik Khoekhoens of Namakwa is nie, is "vir praktiese doeleindes", sou mens kan sê, wel Khoekhoens. Die eerste kraal wat as Namakwa aangegee word, is presies dié van die

Sambdama. Dit word nadruklik gestel dat ook die Sambdama aan die kaptein van die Rooinasie, die opperheer van alle Groot Namakwas destyds, ondergeskik is, net soos die twee grootste vertakkings van die Groot Namakwas van toe, nl. die Bondelswarts en die Velskoendraers. Om die Sambdama eerste te noem, nog voor die Bondelswarts en Velskoendraers, mag sy verklaring daarin vind dat hulle, die Sambdamas, in getalsterkte 'n hoë plek toegewys kry, en nie net op grond van hulle getalsterkte nie, maar ook op grond van rang. Hulle is boonop 'n lastige groep. Hulle word by naam genoem as opstandig en weerstrewig, 'n stam "die wynig gehoorzaamheid aan hunnen opperhoofd betonen, ja zelfs tegen hem oorlogen en zijn vee roven...", nes mens gewoon is om van die San te hoor. Dit lyk of hierdie Sambdama wat na die seestrand toe gewoon het, tussen die Namakwas en die Tsaudamas, 'n groep is wat nie van herkoms Namakwa was nie, maar nogtans onder die staatsgesag van die Namakwas se topbestuur gestaan het, weliswaar onwillig gestaan het, en deur beroep aan die Namakwas verbonde was, heel moontlik, soos die huidkleur laat vermoed, ook by die Namakwas ingebaster het, moontlik hulle taal aangeneem het en ook hulle leefwyse. Die bloedvermenging mag verband hou met 'n rassevermenging van (i) Khoekhoen, en (volgens die moontlike versteende naamkundige elemente) (ii) Damaras (pikswartes soos die Herero's en Tswanas), en (iii) San, wat op hulle beurt olyfkleurig was voor die assimilasie.

Sambdama en *Tsaudama* moet, vir sover bostaande houdbaar mag wees, liewer as aparte etniese sub-eenhede gesien word as om hulle (soos Vedder bv. gedoen het) met latere tussenposisionele en bekende groepe te identifiseer, voorlopig altans. Hierdie tentatiewe afleidings het hoegenaamd geen ander grondslag nie as bespiegelings n.a.v. skrale etnonimiese en meegaande gegewens wat Wikar op hoor-sê-getuienis verstrek het en wat o.i. ontoereikend deur Vedder geïdentifiseer is.

SAMGOMOMKOA

Wikar 1779:28 "...kwam er een party van de Boestjesmans Hottentots uyt de zandveltskraal of Samgomomkoa..." Aldaar 30: "...boovengemeld Samgomomkoa of Zandveltsvolk..." Voetnoot aldaar 31: "Dr H. Vedder... has expressed...his opinion that the long name Sam (gomomkoa) used by Wikar arose from his question to his Hottentots, 'What people are these?' and their reply, 'saan gumo' i.e. 'merely San'. To Saangumo he added the masculine ending 'qua' (koa) denoting 'men, people'".

Maingard 1936:35 "...the ending *-koa* (*-kwa*)... makes the whole compound unwieldy and most unlikely".

Die *Sam-* vir die "Boestjesmans Hottentots" is waarskynlik met goeie reg gelyk te stel aan *San,* hier Nama vir "Boesmans". Die *-koa* van Wikar is elders vir die uitgang van die ml. mv., gewoonlik gespel *-kwa.* Die middelstuk *-gomo-* word deur Vedder op 'n wyse verklaar wat eintlik tipies by hom is, vgl. bv. **DAMARA.** Maingard het groot twyfel en wys dit in feite af. Wikar verklaar dit ook, hulle is die "Zandveltsvolk" of "-kraal" (die *-koa* vir "volk" of "kraal(bewoners)", maar hy sê nie reguit dat die "Zandvelt" die letterlike vertaling van die naam is nie.

SAN, SANA, SANAKWA, CANNA e.s.m. kyk ook: **SOAKWA/SONKWA/[BOESMAN]/OBIKWA** ens.

Gordon 1779 kaart 3 met tafereel van 'n werf/kraal en onderskrif "Bosjesmans Huijshouding", daaruit: "Desen hieten sig Saana of Saanaqua (in vorige tijden Sonquas genaamt) en sijn onderscheiden in hordes van verscheijde naamen, door de Hollanders Bosjemans, en verder op agter de Sneeuw Bergen Chinese Bosjemans genoemd, schoon sij, een en het selve volk sijn...Leven van de jagt, en al wat sij eetbaar vinden kunnen in het veld, dus armoedig en komen het vee hunner buren roven".

Somerville 1799-1802 in 1979:74 "They [die 'Bosjiesmans'] call themselves Saap -- sometimes Cãnna..."

Lichtenstein 1805 *Archiv*:309 "Saab, Ein Bosjeman" [in Koranna].

Campbell 1813:314 "Some of them [nl. Boesmans] wander about the sides of the Great River from the junction of the four rivers which compose it down to the very mouth. The tribe of Bushmen who live towards the mouth of the Great River are called Navii Ikaa..."

Von Wurmb in BRM 1830-31:45 "Sie [die Boesmans] nennen sich Naevii Uksas. Man glaubt hier allgemein, dass dieses Volk bloss ein verwilderter Stamm der Hottentotten sei..."

Knudsen 1844 in *Quellen* 3/23 [Knudsen, die 27-jarige sendeling op Bethanien, die enigste Blanke daar, lees in 1 Kronieke 8 en word getref deur ooreenkomste wat hy in sekere name meen te sien met Hottentotse stamname; daaruit maak hy die gevolgtrekking dat die Hottentotse stamme soos die Namakwas en die Korannas op herkoms uit die Bybellande wys, dit geld ook vir die San:] "Sabdi, V(ers) 19 (Cap. 8) [van 1 Kronieke] kann auch sehr leicht der Stammvater von Saab oder der Buschmänner sein. Saab hat sonst keine Bedeutung in ihrer Sprache, sondern bezeichnet nur das Volk, welches wir Buschmänner nennen. *Saabdi* [*-di* = se, *Saabdi* = Saabsen] heisst "Buschmann sein" (Besitzanzeigendes Fürwort), oder "Saab sein" mit Bezug auf die Nachkommen...*Saab* f., *Saan* pl. sind the Busch-

männer. Sie wohnen dünn zerstreut unter den Khoi-Khoin und andern Nachbarstämmen, und sind sich überall gleich, nämlich wie das Wild ohne Heimat, nur ihre Sprache variiert sehr..." [In sy oorspronklike ms.:] "Sabdi sind Sab, Buschmänner. Sabdi kommt überein mit Sab-//ein (Buschmann-gehörige, oder Kinder von Sab...)" [*Sab-//ein* is letterlik: *Sab-volk/stam*, *//ãi-n* in Nama = "stam/volk", tensy Knudsen dink aan //în, derde persoon pl. comm., ongeveer "hulle"].

Hahn C Hugo 1856 *Quellen* 25/180 "...Die Saan können die Namaqua schwer, wie sie sagen, gar nicht verstehen. Es gibt aber auf der ganzen Westküste keine Saan, und die so genannt werden, sind verarmte Namaqua. Die eigentlichen Saan sind im Buschmannlande und leben weit im Norden. Das vergesse man nie, wenn man von Buschmännern hört. Die sogenannten Saan auf der Westküste verstehen von Saan ebenso wenig wie die Namaqua. Die Namaqua im Norden, die man auch Saan nennt, und die mit Bergdamara zusammen wohnen, sind geradezu eines Stammes mit den Topnaars..."

Hahn Th in *Globus* 18/5 1870:66a "...Die anderen heissen *San* oder *Saqua*... Die Bedeutung dieser Benennung ist unklar: die uns am nächsten liegende Erklärung ist 'Pariahs, Verworfene, Gehetzte', eine Deutung, welche durch die Thatsache gegründet ist; eine zweite Erklärung gäbe die Wurzel *sau*, 'folgen' wonach sie also die 'Knechte, Unterwürfigen' wären. Wallmann, der ehmalige Missionsinspector der Rheinischen, dann der Berliner Mission, will Sab von der Wurzel *sa*, 'ruhen', ableiten, und erklärt daher 'die (ursprünglich) Sesshaften'. Auch diese Erklärung ist nicht zu verwerfen".

Wangemann 1872:1/60 "Er [die Boesman] selbst nennt sich Saab (Mehrzahl Saan). Das Wort bedeutet 'der Festsitzer, der seine Ruhe geniesst' --ein Spott auf die gegenwärtige Gestalt des Volks..."

Merensky 1875:65 "...so nehmen die Buschleute oder Saan, wie sie sich selber nennen..."

Hahn Th 1881:3 "In the Nama language, one of the Khoikhoi idioms, the Bushmen are called Sá-n (com. plur.) The meaning of this term is not quite intelligible, and I frankly confess that, after nine years, of which I have spent nearly seven amongst the Khoikhoi, I did not succeed in arriving at a quite satisfactory etymology, and I must still adhere to the interpretation which I first gave in the *Globus*, 1870, where I traced the word Sá-(b) to the root sá, to inhabit, to be located, to dwell, to be settled, to be quiet. Sá(n) consequently would mean Aborigines or Settlers proper..."

Kroenlein 1889:293 "*sā*, auflesen, aufraffen (vom Boden)...*sāb*, der Buschmann". [Hierby:] Kroenlein-Rust 1969:338 "*Sāb*. der Buschmann (Sammlertätigkeit andeutend)".

Stow 1905:275 ''The Bushmen in those days, he [Hendrik de Katse, 'n ou Koranna] said, inhabited all the land...The Bushmen of those parts called themselves T'hors-qua, but the Koranas styled them Sana. The Bushmen were also called by them [verstaan: die Korannas] 'Tua-'kne -- the Krantz or Cave dwellers...''

Norton 1924:35 ''...some Arab names are naturally found as far south as Sofala ...as...Zanzibar (or Zangue-bar, i.e. the coast of the Zeng, or black folk...)''.

Vedder 1929:14 ''Sie [die Saan] haben diesen Namen von ihrer Tätigkeit erhalten. Besitzlos, wie sie wohl immer waren, mussten sie im Velde aufsammeln und auflesen, was sich ihnen als Nahrungsmittel darbot. Saa heisst aber in der Namasprache auflesen, sammeln. Wir haben also 'Sammler' zu übersetzen.''

Vedder 1934:77 ''Die erste Gruppe [van die Boesmanstamme] umfasst die Saan, d.h. die Sammler. Der Name deutet schon darauf hin, dass die wilde wachsende Feldkost ihre Hauptnahrung ist. Sie sind in der Namib zu finden, streifen am Oranje umher, halten sich in ganz kleinen Verbänden in den Gebirgen des Namalandes auf und zeigen sich zahlreicher in den Bezirken Outjo und Grootfontein...''

Budack 1969:211 ''Die sogenannten 'Buschmänner' kamen mit allen anderen ethnischen Gruppen des heutigen Südwestafrika in Berührung... Im Nama, wie es bei den Kxoe-kxoen gesprochen wird, werden die 'Buschleute' in ihrer Gesamtheit Sán genannt...Diese Sammelbezeichnung fasst ethnische Gruppen zusammen, die weder sprachlich, noch kulturell oder rassisch eine Einheit bilden. Die feldbeuterische Lebensweise wurde jedoch als charakteristisches Merkmal aller dieser Menschen angesehen und in der Bezeichnung zum Ausdruck gebracht.

Der Terminus Sán ist nach Meinung einiger Informanten von Verbum sà in der Bedeutung '(verstreute Dinge einzeln) aufsammeln' (Englisch: to pick up, Afrikaans: optel) abzuleiten. Dr. Vedder übersetzte aufgrund dieser Erklärung mit 'Sammler' (Vedder 1934:77). 'Sammeln' im Sinne von 'zusammenbringen' (Englisch: to collect, Afrikaans: bymekaar maak) wird im Nama durch /hao-/hao ausgedrückt. Wenn die Ableitung von sá zuträfe, sollte man den Volksnamen eher durch 'Aufsammler' (Englisch: pickers-up, Afrikaans: optellers) wiedergeben. Die tonologischen Unterschiede zwischen Verbum und Substantive rufen jedoch Zweifel an der Richtigkeit dieser Deutung hervor, weil dem Nama die Möglichkeit einer Ableitung durch Tonveränderung fremd ist (nach einer mündlichen Mitteilung von Prof. Dr. Köhler). Meine Gewährsleute artikulierten das Wort sáb ohne Ausnahme mit einem Tiefton von gleichbleibendem Niveau. Das

Verbum sa hörte ich dagegen in einer Tonstufe, die etwas tiefer zu liegen scheint, als der Mittelton zwischen sàb und dem Verbum sá in der Bedeutung 'verfehlen'."

Die Boesmans word vandag in wetenskaplike werke gewoonlik aangedui as *San* wanneer na hulle as 'n ras of 'n fisiese tipe verwys word. Oor die San is baie geskryf en uitgebreide bibliografieë oor hulle is in verskeie tale saamgestel. Alles kon ons nie raadpleeg nie, waarskynlik nie eers al die hoofwerke nie, en ons keuse van aanhalings is bowendien uit die vele geraadpleegde werke tot 'n minimum beperk, en wel om net die hoofsake oor die naamgewing t.o.v. die term *San* se betekenis uit te bring, hier en daar met onregstreekse raakpunte. Daarop wys ons later, nou wil ons eers na die semantiese aspekte (voorlopig in isolasie) kyk.

Dit lyk of ons twee soorte verklarings gekry het. Die meeste probeer die geheim te ontdek deur die assosiasies teen mekaar op te weeg wat 'n waarskynlike grondwoord oproep as toepasbaar op wat ons van die ras San weet. Dit het Wallmann, Hahn, Wangemann, Kroenlein, Vedder, Rust en wel ook nog baie ander gedoen. Hulle het na die taalskat gegaan, na die "woordeboek". Daarteenoor staan o.a. Knudsen. Vir hom was die Bybel nie net die geopenbaarde wil van God nie, die Boek van waarheid oor die geestelike lewe nie, dit was ook 'n leerboek. In 1 Kronieke 8 lees hy die name van die nakomelinge van Benjamin en Saul, en meteens dring dit tot die jong yweraar deur dat hier iets aan hom van Bo geopenbaar word: die Hottentotte is eintlik Israeliete, 'n gedeelte van Benjamin se nasate wat na Moab moes uitwyk, en hy wat die Woord so graag aan die Jodedom wou bring, doen dit inderdaad hier in Afrika waar die verlore Jode as Hottentotte woon, en as Boesmans. *Naäman* is tog "Namakwas" of "Naman", *Gera* is tog "Gora/Kora" vir "Koranna", *Ulam* is dan "Oorlam", en vers 19 "Jakim en Sigri en Sabdi" -- *Sab* is die ekv. ml. vir ons "Boesman", met 'n comm. pl. *San;* die *-di* agter aan die *Sab-* is die gewone genitiefpartikel in Nama, "Sabdi" is dus "Sab se (kinders/mense)".

Die heel interessante hier is dat Knudsen uitkom by 'n persoonsnaam wat op 'n volkstam sou oorgegaan het, seker die gewoonste patroon in stamname onder die Khoekhoen.

Net soos Knudsen het die ander ook nie geweet nie, hulle was ook soekers, nie in die Bybelboek nie maar in die "taalboek". Gordon, met 'n besondere belangstelling ook vir stamnamige betekenisse, swyg hier; Lichtenstein, met 'n uitvoerige beskrywing oor die herkoms van "boesman", swyg eweneens. Die eerste "taalkundige" verklaringspoging waarvan ons weet, is die van Wallmann

wat Th Hahn 1870 aanhaal, wat ook vir Wangemann 1872 noem, en wat Th Hahn 1881 vir homself (sonder erkenning) toeëien.

Vir die oorsigtelikheid plaas ons 'n nommer voor die verskillende verklarings wat ons in die gegewe sitate spesifiek vir *San* gevind het.

1. Knudsen, Semitiese persoonsnaam *Sab,* geabstraheer uit *Sabdi.*

2. Th Hahn 1869 (nie aangehaal nie, maar daar met vraagtekens so gestel: "Buschmänner oder Sãn (Pariahs? Verworfener?)") , en weer in 1870, hier stel hy sy voorkeur vir "Pariahs, Verworpelinge, Uitgetartes". Kroenlein se woordeboek het nog nie verskyn nie en Hahn bou wel op sy eie kennis. Klaarblyklik beskou Hahn die grondwoord as *sá,* sonder nasaliteit: die *-n* is dus die uitgang van die mv. gemeenslagtig.

3. Th Hahn 1870 stel nog 'n ander moontlikheid voor, nl. 'n wortel *sau* = "volg" (ook so by Kroenlein 1889:296), wat vir *Sonkwas* die betekenis gee van "knegte, onderdaniges".

4. Wallmann wat self met behulp van Rynse sendelinge 'n *Vokabular* saamgestel het, en by wie Wangemann dikwels sy lig gaan opsteek het, kies as grondwoord *sá* (wat ook by Kroenlein 1889:294 beteken "ruhen, ausruhen, feiern") . As naam vir die Boesmans is dit dan by Wallmann die "Sesshaften" (die "Ingesetenes") en by Wangemann die "Platsitters" die "Genieters van die rus", as spotnaam bedoel. Hahn sê in 1870 uitdruklik dat die verklaring van Wallmann (nl. dat *San* = die ingesetenes) "nicht zu verwerfen" is. Maar in 1881 neem hy dit heelhuids oor as sy eie ("...*I* traced the word...to the root sá...; Sa(n) consequently would mean Aborigines or Settlers proper"). Hy druk Wallmann en Wangemann (wat in Duits geskrywe het) heeltemal uit en voortaan sal hierdie geleende afleiding in sy Engelse werk *Tsuni-//Goam* 1881 as Hahn se eie geld. Die verklaring pas bowendien mooi in by die opvatting dat die San die land voor die koms van die Khoekhoen in besit gehad het: die Khoekhoen het toe die land van hulle afgeneem en het die San toe aan hulle onderwerp. [Hahn mislei sy arglose lesers lieflik oor die tyd van "nearly seven (years) I have spent amongst the Khoikhoi"!]

(5) Die verklaring wat ons by Kroenlein, Vedder, Kroenlein-Rust en moontlik by ander vind, nl. dat *San* as naam verbindbaar is met die Boesmans se gebruik om veldkos in te samel en op 'n uintjieveld te "wei", word vandag baie algemeen aanvaar. Vedder se gesag het miskien baie daarmee te doen gehad, veral in Suidwes, ook die toepaslikheid van die naam wat die basiese behoeftes van die Boesmans betref, het seker daartoe bygedra, maar daar is geldige taalkundige besware wat Budack grondig behandel het, daarin blyk-

baar gesteun deur Köhler. Budack self doen ook nie iets anders as verklaring aan die hand nie.

Die eindresultaat is dat geen enkele van hierdie "taalassosiatiewe" verklarings wetenskaplik oortuigend verantwoord is nie. Dit is die huidige stand van sake.

Sal daar ooit vordering met die vraag kom? Ons is bv. onkundig oor baie sake wat hiermee verband kan hou. *San* is vandag bedoel om 'n oorkoepelende naam te wees. Die struktuur van die Boesman se leefwyse is bv. sodanig dat 'n sterk nasionale bewustheid nie kon ontwikkel het nie. 'n Nasionale leier het bv. nog nie opgestaan nie.

Waar kom die oorkoepelende naam dan vandaan? Gordon sê: "desen hieten sig Saana...", Somerville: "they call themselves Saap...", Merensky: "...Saan, wie sie sich selber nennen", Wangemann: "Er selbst nennt sich Saab..." Die voorbeelde kan met nog talle meer aangevul word.

Aan die ander kant, Lichtenstein wat 'n paar honderd Boesman- en Korannawoorde opgeteken het, verklaar dat *Saab* die Korannas se naam vir die Boesman is, ook Stow, maar Vedder en Budack beskou dit eksplisiet as Nama. Ons kan seker aanneem dat dit denkbaar juis is om te getuig dat die Boesmans hulleself San genoem het, dog sonder dat daarmee gesê is dat die naam oorspronklik self van hulle afkomstig is.

Die waarskynlikste is inderdaad dat dié naam vir hulle gegéé is, en dat party San toe dié naam vir hulleself aangeneem het. Dit herinner bietjie aan die vraag wat Ceram in een van sy boeke (*The last American*) oor huisdiere gestel het: "Who domesticated whom?", d.i. het die mens die hond bv. makgemaak of die hond die mens? Wat die San betref: as hulle self vir hulle 'n naam gekies het, gestel hulle het 'n behoefte daaraan gehad, dan sal hulle waarskynlik nie 'n naam uitgesoek het soos "Uintjies-soekers" of "Veldkos-oprapers" nie. Dit is dus van belang om te weet of die naam aan hulle gegee of van hulle gekry is.

Gordon 1779 het 'n interessante opmerking. Die "Saana/Saanaqua" was in sy tyd die "nuwe" naam, of anders, "in vorige tijden (waren sij) Sonquas genaamt". *Saanaqua* is dus die moderne uitspraak van *Sonqua*, dit is dieselfde naam vir dieselfde volk. Sekerlik het *San* so teen 1800 reeds algemeen geword/gewees, al sal die beginpunt van hierdie wisseling al vroeër gekom het, sê teen 1750, en sal dit moontlik verband gehou het met die groot noordwaartse trekke van die Oorlamme en die Baster(d)s na en oor die Oranjerivier. As ons die gelykheid in benaming en benoeming tussen *San(qua)* en *Son(qua)* by Gordon aanvaar, dan moet ons die variasie in die stamklinker miskien sien as 'n dialektiese wisseling. Dit stem dan, so lyk dit, in strekking ooreen met die wisseling

Obikwas en *Abikwas*, eersgenoemde vir die meer suidelike gebied, laasgenoemde vir die gebied noord daarvan, net soos dit die geval mag wees met *Son-* en *San-*, *San-* later as *Son-* (sê van 1750 af), en *San* vir die dialekstreek om die Oranjerivier en noordwaarts op.

Daar is dan 'n historiese sowel as 'n geografiese aspek in die dialektiese dichotomie *Son/San* te onderskei. Die teenstelling is dan ruweg: chronologies: eers *Son-* en toe *San*, geografies: eers Suid, toe Noord. Van die etnonimiese standpunt uit gesien: die semantiese inhoud van *Son* en van *San* moet dan dieselfde wees, vir albei geld dan dieselfde verklaring.

Ons het egter by geeneen 'n duidelike antwoord gevind nie. Knudsen sê dat *San* geen betekenis het nie, maar hy wil die naam op 'n Semitiese taal terugvoer, en daarvoor het hy wel 'n valse fondament gelê. Th Hahn stel in 1870 drie moontlikhede voor en spreek 'n voorkeur uit vir *San* as betekenende "pariahs", lede van die laagste Suid-Indiese kaste, en in 1881 verkies hy die afleiding van "inboorling/gevestigde inwoner", nadat hy eers vooraf "frankly confess (het) that, after nine years...I did not succeed in arriving at a quite satisfactory etymology". Intussen het hy sy verklaring van "Knechte..." stil-stil laat vaar. Dus: drie pogings, twee het hy verwerp en oor die ander is hy twyfelagtig, en tereg: dit val ook buitekant die naamgewingspatrone. Dr Budack het o.i. afdoende afgereken met die Vedder-tradisie van die "Sammlertätigkeit", en wel op taalkundige gronde. Dit lyk nie of ons van hierdie kant aanmoediging kry nie.

Waar ons nou oor *San* praat, wil ons eers 'n klein "Abstecher" maak. P.V. Tobias, skrywende oor "present and past distribution of the San" in sy *The Bushmen* 1978:19, het drie kaartjies wat die verspreiding van die San agtereenvolgens aangee in "pre-historic times", teen 1652, en vandag. Die eerste kaartjie veronderstel 'n verspreiding, gegrond op opgrawings en skelette, van so ongeveer die baai van Tunisië af suidwaarts en dan weswaarts tot so ongeveer die noordgrens van Suidwes-Afrika. Ons weer het opgemerk hoe daar in ou kaarte van die Donker Vasteland langs die ooskus van Somaliland af 'n aantal plekname voorkom met 'n eerste of tweede bestanddeel *So-*, *Sa-*, *-s/zam-/n* ens., en gewonder of dit dalk pleknaamkundige monumente van eertydse besettings deur San is. Dit is met die oog hierop dat ons die aanhaling uit Norton 1924 gegee het. Ons aanvaar sy bevinding.

Wat die distribusie van die Boesmans betref: Gordon wys daarop hoe dit in sy tyd gesteld was. In sy derde en vierde reise gee hy meer oor hulle en praat oor hulle gebiede van die Sneeuberge af tot aan die mond van die Oranjerivier, en die sitaat van Hugo Hahn dui die verspreiding ruweg aan volgens sy kennis

teen 1850. Omdat dit etnonimies niks nuuts gebring het nie, het ons geen aanhalings uit werke soos die van Valentyn, Forster, Mentzel, Sparrman, Thunberg, Barrow en ander ingevoeg nie. Aanhalings in oormaat kan ook verwar. So gee Campbell en Von Wurmb lokale, hoogstens regionale name, en Somerville se *Canna* lyk ook daarna, maar is dit wel nie: dit sal *Sanna* voorstel.

Dit kom voor of ons by *Son* moet aansluit vir die moontlikheid van 'n verklaring van sy teenstuk *San*. In die artikel **SONKWAS** het ons 'n verklaring van die eerste bestanddeel *Son-* probeer aanneemlik maak, nl. dat dit op die Boesman se verbasende bekruip- en sluipkuns teruggevoer mag word, dieselfde vermoë wat deurskemer in die name van *Struik-rower* en van *Boes-man*, vroeër *Bossie(s)man*. Dit is gebaseer op Nama *son* = "plotseling uit die gesig verdwyn". Die gedagte is dat *Son-* en/of *San* 'n naam is wat aan die volk gegee is en nie van hulle gekry is nie, dit is m.a.w. nie 'n San-naam van herkoms nie. Die kans is goed dat dit van herkoms Khoekhoens is en dat ons by die Khoekhoen vir die verklaring moet soek. Dit hoef dan oorspronklik ook nie noodwendig 'n uitsluitend etniese konnotasie te gehad het nie. Soos by **SOAKWAS** en weer by **SONKWAS** geblyk het, was dit by tye en op plekke op nie-Boesmans toegepas en het dit meer op die bedryf, die leefwyse geslaan, nl. om ander hulle rundvee moorddadig afhandig te maak. Die naam het soms 'n baie rekbare toepassing gehad. Herlees die baie belangrike sitaat by C. Hugo Hahn, die "apostel" van die Herero's.

Dat *San* sou beteken "Versamelaars/Oprapers/Optellers van veldkossies, uitgrawers van uintjies ensomeer", lyk so goed versoenbaar met die een soort oorlewingspoging van die besitlose kossoekers dat dit as verklaring teoreties tref en uit die woordvoorraad bewysbaar lyk, en wel in so 'n mate dat dit die soekers na die betekenis van die volksnaam gerusstel. Ons bevinding is dat dit te veel feite ignoreer, dat dit weer 'n geval is van "Grosssehen kleiner Dinge und Kleinsehen grosser Dinge". Ons meen daar moet voortgegaan word met die soek na die oplossing. 'n Taak wat miskien gesigspunte kan lewer, is om deur veldwerk die etniese name vir die Boesmans in ander kontaktale deeglik te ondersoek.

Nota 1: Dit verdien die aandag om kennis te neem van Westphal se bevindings oor die indeling van die Boesman se drie "language families" en van die artikel **TSHUKHWE.** Lees ook sy artikel in *Perspectives on the Southern African Past* 1979 p. 37-68 "Languages of Southern Africa".

Nota 2: Waar die spelling *Sá(n* of *-b)* of sá voorgekom het, moes die akuut eintlik 'n lengteteken gewees het, maar die drukmasjien kon dit nie maak nie.

Nota 3: Sopas is verneem dat die Taalraad van Suidwes-Afrika besluit het om die spelling van *San* te standardiseer as *Saan*.

[SANDDAMA] kyk **GOWANIN**

SATSI-KHOIKHOI

Hahn Th 1881:96:...''But it [die woord *Hottentot*] must be used either to designate the whole race, Bushmen and Khoikhoi, or it must be simply applied to the Nomadic Hottentot or Khoikhoi. Or, from the Khoikhoi words for Bushmen and Nomadic Hottentot, Sa- and Khoikhoi, we should form, analogous to our ''Indo-Germanic'', a word Satsi-Khoikhoi, to be applied to the whole race. Missionaries ... should not commit blunders as regards the ethnological nomenclature...'' [en dan val Hahn dr Wangemann aan].

Dr Hahn se beswaar is teen die onpresiese en losse gebruik van die woord *Hottentot* as etnologiese term. ''I protested against the indiscriminate use of the word *Hottentot''*, sê hy ook daar. Dr Wangemann sluit daaronder Damaras in, 'n Swart volk wat weliswaar Nama as huistaal praat, sowel as Herero's wat as volk 'n onverwante taal praat en etnologies totaal verskillend is. As *Hottentot* gebruik word, behoort dit net op die Khoekhoen toegepas te word, nie ook op die San nie, hulle moet aangedui word as *San,* en as na albei ''groepe'' verwys word binne 'n eenheidsverband, dan stel hy die term voor wat albei volksdele in die saamgestelde naam insluit. Hoewel die behoefte aan so 'n algemene term bly bestaan het, het Hahn se komposisie nie ingang gevind nie en het in die plek daarvan 'n korter vorm gekom, nl. **KHOESAN**, alwaar.

SAUDAMA, SAUMTAMAAP, SAUNDAMA, SOUDAMA ens. kyk **TSAUDAMARAS**

[SCARJUNE] kyk **OOKENA**

[SEEKOEIE] ook **[SEEKOEIDRAERS; SEEKOEINEMERS]** kyk **KOUWIJKWA**

[SIDE PEOPLE] kyk **NAMCAMEIS**

SIGEB-GROEPIE kyk **[SLAPARMS]**

[(SIMON) KOOPER-LEUTE, KOOPERS]

Kroenlein 1854 in *Quellen* 10/76 "Auch können wir unseren bösen Nachbarn, dem räuberischen Franschmann-Volk, keineswegs vertrauen...Der arme Piet Koper, ein gutgesinnter Mann...kann mit seinem gar kleinen gleichgesinnten Anhang nicht zu seinem Recht kommen..." Dies. 1855 ald. 10/108 "W(illem) Franschmann (ist) tot und Piet Kooper (ist) an seine Stelle getreten..." Dies. 1855 ald. 10/130 "Piet Kooper, der Nachfolger des Willem Franschmann bei den 'Karakoikois, unseren unfreundlichen Nachbarn, soll auch tot sein. Er war mit einem Kommando ausgezogen, um Jonker zu helfen und sich selbst ... durch Kriegsruhm einen Namen zu machen. Dieser Mann war ein gründlicher Heuchler. Als Franschmann noch lebte, war er es, der hauptsächlich darauf drang, dass das Evangelium zu ihnen kommen müsse. Nun er selbst das Heft der Regierung in Händen hatte, trieb er die Ungerechtigkeit fast noch weiter als Franschmann es früher getan hatte". [Die gerug van Piet se dood was vals.] Dies. 1870 ald. 12/574 "Sie [die 'Franschmannscher Leute'] waren über solche Botschaft [die moontlikheid van 'n eie sendeling vir hulle] sehr froh. Der Häuptling, Willem Cooper, ein humoristisch veranlagter Mensch, öffnete die Taschen seines Wamses und meinte, er würde seinen Lehrer am liebsten gleich darin mitnehmen..." Dies. 1873 ald. 13/639 "Hier beabschtigen sich die Franschmannschen niederzulassen. Das sagte mir der Kapitän Willem Kooper, als er bei unserer Rückkehr vom Kap im Mai mit dem alten Izak Kooper, dem Patriarchen dieses Stammes auf Berseba weilte..."

Olpp 1876 in BRM 1876:81 "Kara-gei-khois; Name des Häuptlings: Kachab; Ortsnamen: Ouobab, Ouobflussgebiet..."

Schultze 1907:172 "Die !Kxaragaikxoïn..., die Fransmanschen Hottentotten oder nach ihrem Kapitän auch Simon Kopper-Leute genannt..."

Geibel 1908:824 [Net voor die rebellie saam met Hendrik Witbooi was:] "die Franzmann-Hottentotten unter Simon Copper in Gochas, Zwartfontein und Haruchas..." [Na die opstand:] "blieben als einziger Stamm die Franzmann-Hottentotten bestehen. Sie waren die unumschränkten Beherrscher der deutschen und zum Teil auch der englischen Kalahari gewesen... Die Copperwerft (war) ein Sammelplatz für alles mögliche Gesindel... Der herrschende Stamm sind natürlich die Franzmann-Hottentotten, und diese wiederum ein willenloses Werkzeug in der Hand ihres Kapitäns. Sowohl dadurch, dass Copper von Jugend auf Kapitän ist, als auch durch seine Energie und Grausamkeit ist er ein Autokrat, gegen dessen Willen niemand den geringsten Widerspruch wagt. Hier findet man den krassesten Typ des absoluten Regiments verkörpert...Simon Copper ist ein Hottentot

mit echtem Malayerausdruck. Er gibt sein Alter auf Ende der Sechziger an... Um seinen nur aus Haut und Knochen bestehenden, einem Gerippe ähnelnden Körper von Mittelgrösse schlendern die viel zu weiten Kleider. Sein Hut hat die Form eines Tropenhelmes und ist vollkommen in gelbes Tuch, das Abzeichen des Franzmann-Hottentotten, eingenäht. Dieser Hut beschattet die fast stets zusammengekniffenen grauen Schlittaugen und das runzlige Gesicht, das den Stempel der Gemeinheit, des Misstrauens und der Hinterlist trägt..." [Onder die 'Anhang' word die kaptein se naam so aangegee: "Simon Copper Gunchag, Kapitän"].

Budack in brief 4 12 1985 "Die Namanaam van die Koper-geslag is ≠ Aixan".

Dit lyk nie of ons hier etnonimies veel twyfel hoef te hê nie. Die !Kara-kai-khoen het ook Afrikaanse name gehad, trouens, twee of drie selfs, nl. Fransmanne en Simon Koopers, en ook Geelboois. Nie dikwels het dieselfde stam van twee agtereenvolgende hoofmanne 'n stamnaam gekry nie, soos dit met die !Kara-kai-khoen die geval was. Die naam "*(Simon) Koper-leute*" het hulle van die kragtige outokraat Simon oorgeneem, of beter, ander het hulle dié naam toebedeel as navolgers en onderdane van hierdie energieke kaptein.

Die patriarg van die familie in hierdie tyd was Isak Koper (die toenaam verskillend gespel as *Koper, Kooper, Cooper, Kopper*). Hy self was nie 'n kaptein nie, maar na die dood van Willem Fransman het die kapteins uit hierdie familie gekom, die eerste was Piet Koper wat toe hy eers kaptein geword het, kerstening energiek teëgestaan het, volgens Kroenlein 'n "gründlicher Heuchler". Oorlogsroem het hom gelok en, 'n verbondene van Jonker Afrikaner, het hy in die slag van Otjimbingwe in 1863 geval.

Sy opvolger Willem Koper, deur Kroenlein as 'n "humoris" beskryf, het 'n sendeling ontvang.

Maar eers Simon het as karakter die aandag volkome getrek. Geibel skets hom baie duidelik vir ons, 'n geraamte van 'n mens, waarbinne 'n vuur gebrand het, despoties en agterdogtig en handhawend. "Erwartet der Kapitän Besuch, so gibt er seiner Würde durch Umhängen eines Fernglases, Umschnallen einer ungeheuren Pistole und durch eine möglichst majestätische Pose Ausdruck".

Vir ons doel is veral die beskrywing van sy tropiese sonhelm van belang. Die helm is oortrek met 'n geel doek. Die geel is ook die "Abzeichen" van die stam. Dit kom ongetwyfeld van die geel kleur van koper, en van die familienaam van Simon, nl. *Koper.* Dit sluit dan wel 'n verband uit met die daad van "inkoop, verkoop, handel" ens.

Wat die verband presies was, daaroor is ons in ons geraadpleegde lektuur nie ingelig nie. Moontlik kan dit van die gebruik van koper ringe om bene en/of arms kom, soos in die geval van *Kopervoet,* waaroor Vedder 1934:305 o.m. sê: "Die Nama nannten Tjamuaha Kopervoet, weil er an seinen Knöcheln schwere kupferne Ringe trug...". Kaptein Dawid Swartbooi vertel ook dat dit 'n gebruik was om as uitkenningsteken in die oorlog doeke om die hoede te bind wat in kleur direk by die stamnaam aansluit, soos die Witboois en die Swartboois gedoen het.

'n Ander moontlikheid kan wees dat die huidkleur êrens langs die lyn 'n opvallende geel of koperagtige glimmering gehad het wat voldoende afgewyk het van die "nasionale" norm van olyfkleur of geelbruin dat dit vir benoeming onderskeidend was, net soos die mate van wit of swart of rooi onomasties aktief kon gefunksioneer het, alleen of in samehang met ander faktore, in bv. die name *Geelboois, Swartboois, Witboois,* en in *Rooinasie.*

Alles tesaam geneem lyk dit of die naam in verband gebring moet word met die metaal, nl. met koper, soos die algemene naam suggereer wat ons by dr Budack vind, nl. *≠âib* vir "koper".

[SKERPIOENE] kyk **HOEKINGEIS**

[SLAPARM]

Die Slaparms is die volgelinge van Slaparm of Sigeb. Hulle is 'n afgeswermde klompie van die verbrokkelende "Swart Volk" of die Towenaars-Regshande wat op 'n tyd in die omgewing van Bethany onrustig en oproerig krale opgeslaan het om kort daarop weer die trekpad te kies en toe uit die lig van die geskiedenis beweeg het. Hulle hoofman se Khoekhoense naam was Sigeb (betekenis nie aangegee nie, miskien die 'Weggestuurde', of die 'Poeper'). Hy was lank onder die Boere in die Kolonie saam met baie van sy volgelinge en het toe later na sy tuiste teruggekeer, 'n stap wat hom berou het omdat hulle toe erg aan die rooftogte van die Boesmans onderhewig was en baie moes ly. Toe Lichtenstein en sy party in 1805 by Wittewater was, is hulle deur Sigeb en 8 of 10 van sy Korannas besoek. Sigeb se kraal was net enkele ure van Wittewater af geleë.

Sy Hollandse naam het hy van die Boere gekry "wegen einer Lähmung des linken Arms" (Lichtenstein 1811 2/415), vandaar dan "Slaparm". Slaparm was blykbaar op 'n tyd 'n persoon van betekenis gewees. Buffelbout was sy korporaal, sê Lichtenstein aldaar. Met Blankes het hy blykbaar op goeie voet verkeer. 'n Vier jaar voor Lichtenstein is Truter se verkenningstog op na en oor die Oran-

jerivier, P.B. Borcherds vertel o.d. 7 Nov. 1801 van die hulp wat hulle as gidse van die Korannakaptein "Slaparm" en sy volgelinge ontvang het.

[SMALWANGE] kyk COCHOKWAS

[SNESE BOESMANS/HOTTENTOTTE] kyk [CHINESE BOESMANS...]

[SNYERS, SNYKAAL] kyk KAUKAU...

SOAKWAS vgl. ook **SONKWAS, SAN, OBIKWAS** en **[BOESMANS]**

Van Riebeeck (1). o.d. 9 1 1653 [Herry van die Strandlopers sê dat die Cochokwas wat met hulle vee teruggekeer het na Saldanhabaai, opgevolg sal word deur] "...Visman, (bij haer Soaqua genaemt) met eenige maer niet veel coebeesten..." (2). 6 3 1654 "...te verstaen gevende al haer [die Kaapmans se] beesten van de Vismans (Soaqua onder haer [d.w.s. deur die Kaapmans] genaemt) geroofft waren..." (3). 3 4 1655 "...'S avonts quamen wederom aen't fort Jan Wintervogel met sijn volcq die wij op den [15] Martio 't landt ingesonde hadden, hebbende een persoon, genaempt Jan de Vos, achtergelaten, die van eenige bitter-amandelen (te veel gegeten) overleden was, ende rapporteerde dese gemelte, wederom geretourneerde personen dat omtrent 50 mijlen meest noortwaert van hier te landt ingeweest waren, ende aldaer gevonden hadde seecker natie van seer cleijne stature, ende arm van leven, heel wilt, sonder eenige huijsjes, vee, ofte ijts ter werelt, gecleet wesende met vellekens als dese Hottentoos, ende mede bijna soo spreeckende. Soo hadde oock sommige Saldanhars (haer soo tegen d' onse noemende) gevonden in verscheiden troupen, sommige 15 à 16, andre 20 à 30, met redelijck maer niet veele vee, ende seecker troup, omtrent 15 à 16 mijlen van hier, sterck ongeveer 70 à 80 mannen, met ontallijcke veel beesten ende schapen, seer begerigh na plaetcoper ende tabacq wesende, welcke d' onse te verstaen gaven dat hier omtrent niet quamen omdat den troup van Herrij's g'allieerde altijt hier omtrent lagh; schenen anders seer genegen te wesen om hier te comen, ende civil in't handelen.

"Soo hadden ons volcq oock eenigen Souquaas, Visman genaempt, ende vijanden van Waterman ende Saldanhaman wesende, sonder vee ontmoet, welcke op d' onse met volle geweer waren aengecomen maer niet g'attenteert, ende met geven van een tobacqjen ende wat cralen wedersijts on-

gemolesteert vertrocken.'' (4). 4 4 1655 ''...maer Soaquaa [hier die Vismans] lachten d'onze wat uijt alsse van Herrij spraken...'' 30 5 1655 ''...sijnde al hun schapen ende veele beesten van deselve affgenomen, oock gedeelte door hare [nl. die Kaapmans se] vijanden, Soaqua, dat oock der Saldanhars vijanden souden wesen...'' (6). 14 7 1656 ''...quamen een grooten troup Hottentoos...die...nu gejaeght wierden van Soanqua [let op die *-n-*], hare [Herry se Strandlopers] ende oock al der Saldanhars vijanden offte struyckroovers...'' (7). 16 7 1656 ''... [Herry het hom verryk met vee en wil hom militêr versterk om ook die vee van sy familiaal-verbonde Kaapmans (Goringhaikwas) en van die Saldanhars (Cochokwas)] ''om d'een off d' andere tijt haer...aff te nemen...ende [hy, Herry] begond al t'samen te spannen met de struyckroovers, Soanqua genaempt, om grooten aenhang te crijgen, ten welcken eynde veel volx bij hem getroont hadt, sijnde niemant van alle sijn eygen [maar hy wil hom by sy wywe] door aentelinge soo veel machtigh van volcx maken als rijck van beestiael...'' (8). 31 10 1657 ''Soanqua sijn struyckrovers, niemandt onderdanich als 't gewelt van pijl ende hasagayen, daer se haer principale op verlaten ende veel luyden verradelijck haer bestiael ende vrouwen ontrooffden...'' (9). 12 5 1658 ''[Gogosöa] gaff tot antwoort dat se niet van sijn volcq maer door de Soaquaas waren weghgehaelt, die daer seer gaeuw op wisten te passen, als maer weynich op 't bewaren gelet wierd, ende welcke Soäquas deselve al achter verbij de Lupaertsbergen hadden gedreven...'' (10). 10 3 1658 [Jan van Harwarden se dagboek] ''Vraegden aen onse Hottentos wat voor een crael off volcq daer lagen, ons tot antwoort gaven Sounqua te wesen...'' (11). 12.3.1658 [Van Harwarden nog eens] ''...dat het de Sounquas waren...'' [(10). en (11). aan die Groot-Bergrivier]. (12). 7 3 1659 [''Landreisigers'' keer terug van die tog om by Namakwas uit te kom, weens droogte moes hulle omdraai maar was tot aan die Olifantsrivier:] ''...doch niet verder cunnen comen als tegen seecker groote revier, die ebd' en vloeyde ende volgens dien meende in zee uytliep, over welcke haer door de Souquas (offte struyckroovers, heel wilde natie sonder huysen off vee, doch wel gewapent met hasegay, pijl ende boogh) bericht was, dat se omtrent noch 7 à 8 dagen te reysen hadden om bij de Namaquas te comen, maer merckende dat over deselve 't landt overal mede even dor, vol steenbergen ende weynigh water te becomen was, hadden dorstshalven moeten resolveren wederom te keeren, menende wel 90 mijlen gereyst te hebben op diverse corssen, meest aen de Noortsijde van Africa, 'twelck uyt haer gehouden notitie niet boven 30 mijlen bevonden wordt te sijn, sulcx haer reys weynigh beschootten sij.'' (13). 8 11 1660 ''...de Söaquas (volcq sonder beesten in 't overgebergte van Africa haer onthoudende ende meest struyckrovers sijnde)...

Dese Söaquas eeten se [sebras] veel, seggende dat het vleys lieffelijcker is als ossevleys...'' (14). 18 12 1660 ''...drie van onse lantreysers...lagen bij de Söaquas, sijnde bergvolcq, die principael haer erneren op 't wilt dat se schieten...'' (15). 20 12 1660 ''...ende oocq de Söaquas, het bergvolcq (die bij 't vangen van 't wilt ende roven van tamme beesten maer leven)...'' (16). 20 1 1661 ''...de Söaquas, sijnde berghvolcq...'' [wat by die Namakwas woon]. (17). 30 1 1661 [Cruythoff na Namakwas gestuur:] ''daar de Söaquas gewesen, welcke Soaquas Meester Pieter Meerhoff [wat op vorige tog saam was en Cruythoff op hierdie tog vergesel as sekretaris] meent dat correspondentie met dese Namaquas souden hebben...'' (18). 11 3 1661 ''[Die Namakwas wou:] de Soaquas, offte de Bergh-Hottentoos, die haer veel bestiael affrooffden, eerst wat soecken te verdelgen...'' (19). 23 4 1661 ''...den vrede te accepteren ende besluyten, daermeede onder getrocken de Soaquas, offte 't Berghvolck, nadat se van de Namaquas overwonnen zijn geweest...de voorss. Soaquas...'' (20). 21 11 1661 ''...de tijdingen hem door het berghvolcq, de Soaquas, gebracht...'' (21). 27 11 1661 ''...de Soaquas, het berghvolcq...'' (22). 7 12 1660 [in Jan Danckaert se verslag van die ''voyagie naer Monomotapa'':] ''...langs de bergen heenen gaende...vonden...20 Söaquas...wij reuylden honingh van de Söaquas voor tabacq...'' (23). 31 1 1661 [by dieselfde Jan Danckaert] 8 1 1661 ''...eenige Söaquas...'' (bis). (25). 4 2 1661 [Danckaert] ''...ons coers genomen over den rugh ter sijden Riebeeck's Casteel...quamen aen een kleyne rivier daer wij (sagen) Soaquas, 3 huysen sterck, sijnde van de roovers die d'andre Hottentoos haer beesten affnemen...sij wisten ons gansch geen bericht van de Namaquas te doen ...'' (26). 7 2 1661 [Danckaert] ''Nadat wij een weynigh gerust hadden [aan die Klein-Bergrivier], sijn 8 Soaquas bij ons gecomen; die woude ons wijs maken, dat de Namaquas ons doot soude slaen...'' (27). [Danckaert] 8 2 1661 ''...een van de Soaquas...'' (28). 11-12 2 1661 [Danckaert] ''Onder de voorn. bergh [Meerhofskasteel] sijn 4 à 5 schoone fonteynen; bij deselve staen veel Soaquas-huysen...'' [Op hierdie bladsy (*Daghreg.* 3/482) kom die naam nog sewe keer voor, tesaam dus 8 keer, telkens gespel *Soaqua(s)*. Dit is aan die noordelike elmboog van die Olifantsrivier]. (29). 14-15 2 1661 [Danckaert, nog langs die Olifantsrivier] ''...Soaqua...'' [Nog 3 keer op hierdie bladsy so voor, tesaam dus 4 keer]. (30). 20 2 1661 [Danckaert] ''...hij [die koning van die Namakwas] kost niet comen, hij moste eerst slagh leveren met Oedasoa...oock waeren der eenige Soaquas, die most hij aen een kant helpen...'' (31). [Van Meerhof op sy tog na die Namakwas gebruik op 5 4 1661 4 maal die naam in die spelling van *Soaqua(s)* op *Dahreg.* 3/496. (32). Aldaar 3/498 10/12 4 1661 gebruik hy 6 keer eweneens *Soaqua(s)* (in verband met sy pogings om met

die Namakwas in aanraking te kom. Die joernaalhouer is Van Meerhof self. Hierop volg die tog van Pieter Everaert 1661, joernaal gehou deur Cornelis de Cretser wat hierdie stam drie keer noem]. (33). 9 12 1661 "...g'assisteert met eenige Souquas..." (34). 17 12 1661 [Dieselfde De Cretser:] "...sijnde doen weder bij water...alwaer wij een Sonqua vernamen die ons seyde de Namaquas noch 3 dagen hier van daen te leggen...; ...daer wij...de cours ...vervolcht, alwaer wij 2 Sonquas-huyskens...vernomen..."

Wagenaar in BKD 1973:48. (35). 1 2 1663 [opsomming van Pieter Cruythoff se reis na die Namakwas en na Vigiti Magna, vertel van poging om die vyandige Namakwas te ontwyk:] "...echter had Kruijthoff een passagie achter haer craelen om gesocht en tot sijn behulp hier toe drie Souquas (zijnde een volcq dat onder de Namaquas behoort, maer altijt verre buijten haer craelen de wacht houden) mede genomen...; ...d'Onse (waren) ...'s nachts...van eenige Souquas...bekropen...; ...des anderen daags bij eenige Souquas huijskens gecomen was..."

Redakteurs en annoteerders neem gewoonlik sonder meer aan dat o.a. *Soa-*, *Soä-*, *Söa-*, *Soukwas* net spellingvariante van *Sonkwas* is en gelykgestel moet word met "Boesmans". Dit is ruweg moontlik. Daar word selfs verder gegaan. Wagenaar skryf elke keer wat hy hierdie naam besig: *Souqua(s)*. Die redaktrise van *Dagregister en Briewe van Zacharias Wagenaer* (deel II van die afdeling *Belangrike Kaapse Dokumente)* 1973:48 voetnoot het hierdie opmerking: "Skrywer van die K.T. het per abuis Souquas geskryf. In die Haagse Teks staan Sonquas". Wat beteken "per abuis"? Dat dit die verkeerde spelling/uitspraak is? Volgens die statistiek wat ons straks gaan gee, sou mens met meer reg presies die teenoorgestelde kon beweer. Feit is dat dit vir ons gelyk het of ons na hierdie gevalle moet kyk. Soos gesê, die terme kán variante wees, maar dit hoef nie noodwendig die geval te wees nie.

Vir die etnonimiek by hierdie naam ontstaan nou vrae. As die grondwoord sonder nasaliteit gehoor is (*Soa-*, *Söa-*, *Soä-* ens.) en die grondwoord wat bv. Hahn en Vedder ten grondslag aan hulle verklaring lê, wel altyd nasaliteit laat hoor, dan moet die ongelykheid aanneemlik gemotiveer word, of anders kom die verklarings onder verdenking. Ons het ons sitate beperk (in eerste instansie) tot die voorkoms van hierdie naam in die *Dagregisters* van Van Riebeeck en Wagenaar. Dit is met die oog daarop om te probeer kyk hoe die toestand aan die begin was wat die uitspraak en toepassing van die naam betref. Dit dek 'n periode van bykans vyftien jaar van dokumentasie in die *Daghregister.*

Daar vind ons die naam 61 keer opgeteken. Die uitgang is steeds *-qua* (as kollektief te beskou) in die sin van "Mans/mense/volk/stam". Die woordstam is dan

die gedeelte sonder die *-qua,* in ons optekeninge van die woord 'n stam wat 7 keer uitgaan op *-n* (*soan* 5x, *soun* 2x) en 54 keer op 'n klinker (*soa* 36x, *soä* 12x en *sou* 5 x), of persentueel uitgedruk: 11.5% op *-n*, 88,5% nie op *-n* nie. Ruweg uitgedruk: teenoor 'n spelling mét nasaal (soos *Soanqua*) staan die naam ongeveer 90% met 'n spelling sónder nasaal, (soos *Soaqua*). Die frekwenste spelling is *Soaqua,* die skaarste *Sonqua,* nl. twee keer, en dan albei kere by dieselfde persoon, nl. by Cornelis de Cretser wat die joernaalhouer by die landreis van Pieter Everaert in 1661 na Namakwaland toe was, en wat by hom ook verder nog vreemd voorkom, is dit: hy gebruik die naam 'n derde keer, maar dan gespel sónder enige nasaliteit, as *Souquas* (vgl. sitate 33 en 34).

Sonqua is gedurende die eerste 15 jaar die uitsondering in die eerste twee kommandeurs se amptelike dagverhale. Ons sluit straks weer by hierdie vasstelling aan.

Dek hierdie name dieselfde volk? Aan die begin was Van Riebeeck baie onkundig aangaande die verskillende volke en stamme, en hy het sy lig by Herry en by die tolkin Eva aangesteek. Nege maande na Van Riebeeck se aankoms beduie Herry aan die kommandeur dat daar drie inlandse volke is: (1). die vee- en volkryke Saldanhars (Cochokwas, d.i. Smalwange); (2). Herry se eie brandarm bedelaars, die Strandlopers (Goringhaikonas, en Herry reken daarby seker wel ook die Kaapmans of Goringhaikwas); en (iii). die Vismans, Herry noem hulle die Soakwas, sy bitterste vyande. Vgl. **VISMANS.**

Uit die verband blyk dit dat die naam *Soakwas* deur die Hottentotte aan die Vismans gegee is. Sy verklaring behoort uit die taal van die Hottentotte (bv. Ou-Kaaps) gehaal te word.

In ontwyfelbare toepassing op die Vismans verskyn *Soakwas* ook as *Souquas,* sitaat na (3), en selfs as *Soanquas,* sitaat na (6). Hierdie Soakwas vang vis met vislyne van die rotse af. Hulle woon ook ooswaarts van Tafelbaai aan die strand, dus tussen die Chainoukwas, Hessekwas en ander, en nou blyk dit dat hulle nie net van vis lewe nie, maar dat hulle die horingvee van die ander Hottentotte oorval en hulle buit die berge indryf. So kry die naam *Soakwas* (ons noem die hoofvorm) bybetekenisse, bv. van (a) struikrowers (vgl. o.m. sitate (7) en (8); en van (b) "Berghvolck" (vgl. (19), (20), (21) e.a.).

Dit is opvallend dat die Soakwas nou raakpunte met die Boesmans kry. Die sirkels sny mekaar. Dit vergemaklik naamsoordrag. Hier is nou mense wat dieselfde naam kan kry sonder dat hulle dieselfde volk is as die eintlike naamdraers. Die "Berghvolck" sal tog nie vis met 'n vislyn van die rotse af kan vang as hulle hier in die berge is nie. Uit party beskrywings kan ons immers die berge in hoofsaak lokaliseer. Die struikrowers wat horingvee deur oorrompeling afvat en die

buit die berge indryf ("horingvee" of beeste, want skape kan nie met die nodige nydige haas aangedryf word nie), het die tekenende naam van *Ibe-* of *Obekwas* gekry, waarvan *Hawekwas* 'n wisseluitspraak is. Die Hawekwas is Boesmans wat in die Hawekwasberge, distrik Worcester, vir hulle gevestig het. *Hawekwas* beteken letterlik die "Dryfjagters, die Oorrompelingsmense", na ons meen.

Soos reeds opgemerk is, die Hawekwasbergenaars sal nie daar met lyne vis kan vang nie, al sal hulle rotse genoeg hê. Jan van Harwarden 1658 praat van *Sounkwas* wat aan die Groot-Bergrivier gevind is ((10), (11)). En die togte van o.a. Cruythoff en Van Meerhof, ook van Everaert e.a. wat in 1658, 1660, 1661, 1662 en 1663 uitgevoer is (laasgenoemde in Wagenaer se tyd, vgl. (35)), praat van Soakwas (of 'n variant daarvan), as synde mense wat langs of bokant die Olifantsrivier woon en wat die landreisigers kan bring by die Namakwas vir wie veral Van Riebeeck besonder begerig was om met die oog op veeruil te leer ken. Kyk ook Jan Danckaert se tog van Des. 1660 en begin 1661 met lokalisasie van die Soakwas, bv. aan die Klein-Bergrivier en in die berge by Meerhofskasteel.

Ons probeer sê dat die naam *Soakwas* klaarblyklik aanvanklik toegepas is op die Vismans wat aan die seestrand moes gewoon het, dat die inlandse naam betreklik spoedig uitgebrei het na 'n volk dieper landwaarts in wat hulle in die berge skuilgehou het, en in die tyd van Van Riebeeck en Wagenaar selfs op 'n volk oorgegaan het wat deur sy woongebiede in "correspondentie" met die Namakwas was. Trouens, Cruythoff 1663 sê oor die "Souquas" o.a. "zijnde een volcq dat onder de Namaquas behoort, maer altijt verre buijten haer cralen de wacht houden..." (35).

Dit wil voorkom of ons nie net met 'n etnonimiese probleem te doen het nie maar ook met 'n etniese. Ons stel 'n paar aspekte bietjie skerper.

1. Ons verneem van hierdie Vismans die eerste keer by Van Riebeeck o.d. 13 Nov. 1652 as mense "sonder schapen...hun generende met de visserijen, sonder vaertuijgh, langs de clippen met vislijntjens daer se seer gretigh nae sijn..." Hulle is 400 tot 500 sterk en voortdurend in oorlog met al die ander inwoners.

Eintlik is hulle van nering Strandlopers, maar nie, soos Herry se klein klompie van 40 of 50, Hottentotte nie. Hulle is afhanklik van die see maar anders as Herry se Strandlopers, is hierdie Strandlopers in staat om meer as net mossels los te woel of aas te soek. Hulle kon ook (op die strand staande) vis uit die see met lyne trek. Bootjies het hulle nie gehad nie. Hulle is in getal sterk, in aanvalle moedig, en hoewel nie veefokkers nie, kon hulle vee afneem van dié wat het, en selfs handel daarin dryf. Die vyandskap tussen Herry se Strandlopers en die Vismans is klaarblyklik nie die gevolg dat die een die ander se gebied betree nie, Herry vertel by die ete in November 1652 aan Van Riebeeck dat die

Vismans is "woonende over 't gebergte beoosten de Caep na de Baija do Sambras ende die wegh uijt... [verstaan: Cape St. Blaize/Mosselbaai]".. Hoe kom die Vismans dan aan Tafelberg? Herry se aanduidings is seker hiperbolies en hy is hier ons enigste gids.

Is die Vismans dalk die Bosjesmans wat sulke kwaai rowery van vee uitgevoer het onder die Hessekwas, Gourikwas, Attakwas, en moontlik onder die Chainoukwas, sodat daar soms hulp van die Kaapse goewerneurs gevra is teen die plunderaars? Daar is groot kans dat ons hier die naam van daardie struikrowerende Bosjesmans gekry het, nl. uit die mond van Herry. Hoe ook al, die Vismans word tot 1655 by Van Riebeeck aangedui as *Soaqua, Souqua,* en een keer in 1656 as *Soanqua.*

2. Dieselfde naam word hierna aangewend vir blykbaar dieselfde volk met die toenaam van "struijkro(o)vers", die eerste keer op 16 7 1656 (sitaat 7, ook 8 en 12). Hulle is "niemandt onderdanich als 't gewelt van pijl ende hasagayen", geweldenaars wat "veel luyden verradelick haer beestiael ende vrouwen ontrooffden". Hulle is 'n "heel wilde natie sonder huysen off vee...". Vir die plundering en roof skuil hulle, blykens die naam, weg tussen struike en bossies.

3. *Soakwas,* soms met 'n deelteken op die *-o-* of die *-a-*, word nou gebruik met die toenaam "bergvolcq/Berghvolck/Berg-Hottentoos" of variante in spelling daarvan. Dit kom van Desember 1660 dominant voor in die *Daghregister* self (sitaat 14 e.v.). Eintlik is dit maar 'n voortsetting van die beroep van struikrowery en dui nou nog aan wat met die geroofde "tamme beesten" (sitaat 15) gemaak word, hulle word met groot haas die ontoeganklike berge ingedryf.

Aan die hand van die genoemde sitate maar ook met inagneming van ander nie-aangehaalde verslae kan ons 'n goeie gedeelte van hierdie Bergvolk lokaliseer. Dit is die berge van die Klein Karoo (Isaac Schrijver), die Kaapse berge, Hexrivier, Koue Bokkeveld-, Seder- en Bokkeveld-, ook die Roggeveld- en Hantamberge, en miskien verder noord tot by die Kamiesberge. Die oudste toenaam van "Visman" het hom nou onder hierdie "Bergvolk" ongeldig gemaak en ons vind dit dokumentêr nie vir hierdie gebiede na omtrent 1662 terug nie.

4. Ons het die sitaat oor Jan Wintervogel taamlik uitvoering aangehaal, vgl. nr (3). So 'n 50 "(Rynse) mijlen" [x 4,5 Engelse myl, ruweg 360 km] het Wintervogel en die sewe vrywilligers 'n "seecker natie van seer cleijne stature, arm van leven, heel wilt, sonder eenige huijsjes..." ontmoet. Waar dit was, weet ons nie. Hulle het "meest noort" gereis, en met die ongebaande weë het hierdie heel eerste ekspedisie na die binneland seker nie ver reguit gekom nie.

Algemeen word die "natie" as Boesmans beskou en word die geval gesien as die eerste kennismaking van Blank en Boesman. Wintervogel het geen naam vir hulle nie. Wintervogel was onder die drie weke weg gewees (uit en tuis). Sou hulle verder as die Koue Bokkeveldberge gekom het? Hier is nou 'n onomastiese knoop. Van Riebeeck het al meer as twee jaar tevore die naam *Soakwas* vir die *Vismans* opgeteken. Wintervogel kán albei, trouens, hy gebruik albei name vir 'n groepie wat hulle "met volle geweer" [wapens] genader het maar hulle nie aangeval het nie. Moet ons daarvan aflei dat Wintervogel geen verband tussen sy "Boesmans" en die aan hom bekende Vismans gesien het nie? Hy maak klaarblyklik nòg etnonimies nòg etnies 'n konneksie tussen die twee. Of anders hou hy hulle met opset en op goeie gronde apart.

5. Nog 'n opmerklike feit is dit: Van Riebeeck vertel heelwat oor die Vismans/Soakwas, maar as hy sy heel uitvoerige "Memorie tot Informatie" vir die aandag van sy opvolger opstel, gee hy 'n oorsig van die "veelderleij slagh van volcq", ook van Herry se Strandlopers, maar hy meld met geen woord iets oor die Vismans/Soakwas of oor die struikrowende Boesmans nie. Dit bly vir ons bevreemdend. Ses jaar na Van Riebeeck se vertrek sal Dapper die getal Sonkwas op "eenige duizenden sterk" stel, wat tog 'n aansienlike kontingent is, ongeag of hulle Vismans/Soakwas is of 'n ander en dus aparte groep.

6. Ons moet nou die strale soos met 'n brandglas op die kernvraag saamtrek. Dan vra ons onsself weer af of daar 'n verband tussen die *Soakwa* sonder nasaliteit en die *Soakwa* met nasaliteit bestaan, is hulle twee verskillende name vir verskillende stamme of verskillende name vir dieselfde stam? Anders gestel: is *Soakwa* net 'n wisselspelling van *Soankwa/Sounkwa/Sonkwa* of nie? Daarmee hang dit met die vraag saam of die grondwoord *so* of *son* is. Indien *so*, het ons geen wenk nie, indien *son*, het ons wel 'n wenk. Ons wil dus graag weet of Van Riebeeck goed gehoor het toe hy (of namens hom sy sekretaris) die Vismans/Struikrowers/Bergvolk se Khoekhoense naam geskryf het.

Dat hulle soms met eiename gesukkel het, is bekend. Ons neem die spelling van *Hottentot* by Van Riebeeck. Hy skryf in die reël *Hottento/Hottentoos*, een keer *Ottento*, twee keer *Ottentoos*. Nou weet ons dat Jón Ólafsson 1623, 'n Yslander wat 'n kwarteeu voor Van Riebeeck se koms aan die Kaap was, die woord *hottentot* presies so (nl. as "hottentot") opgeteken het (Raven-Hart het dit in die oorspronklike dokument in Reykjavik laat naslaan), en tog lees ons die volgende opmerking van die redakteur van Van Riebeeck se *Daghregister* (uitgawe 1957, deel 3: 482 vn) onder datum 12 2 1661: "K [Kaapse teks] het hier *Hottentot*, sover my bekend die eerste maal dat die vorm, ooreenstemmend met die teenswoordige Afrikaanse, in die *Daghregister* voorkom..." Die Haagse

teks het hier nog *Hottento* gehad. D.B. Bosman het nie heeltemal gelyk gehad nie: op 17 Maart 1658 staan inderdaad in die 1955-druk (2/463) "Hottentot", met slot-*t*. Ons voer dit aan as 'n voorbeeld daarvan dat mens ook bedag moet wees op die moontlikheid dat die "amptelike" norm nie noodwendig die norm is wat onder die gewone spreker in omloop mag gewees het nie.

Wat *Soakwa* betref: ons het redelike sekerheid dat die skryfwyse met *Soa-* geen nasala koloriet sal hê nie. Maar wat van die skryfwyse soos *Soä-* (2 keer in 1658) en *Söa-*(8 keer)? Die *()oa,* in verreweg die meeste gevalle *-soa,* is 'n uitgang wat by persoonsname van Khoekhoense herkoms veel voorkom. Dit word in die amptelike stukke geskryf sónder, frekwent egter ook mét 'n punt of deelteken oor een of albei die klinkers. By "Sousoa" het die redaktrise van die *Memoriën en instructiën 1657-1699* (*Belangrike Kaapse Dokumente* 1966 deel I:33) hierdie voetnoot: "Net soos die name van ander Hottentot-kapteins met 'n punt op die *o* en 'n punt op die *a* geskryf". Die gewoonste skryfwyse is met 'n deelteken op die een of ander van die twee klinkers. Hierdie besondere suffiks wat by persoonsname blykbaar ook onder die Hottentotte 'n teken van gesag of van rang (soos van aristokrasie) aandui, is nog steeds nie bevredigend verklaar nie. Th Hahn wil dit in verband bring met die enigsins plat *ôa* = "zeugen", d.i. "teel".

Die vraag van hierdie lang diskussie is dit: is die deeltekens op die *o* en/of die *a* van *Soa* daar om die *oa* van *Soa* tweelettergrepig te maak, of is dit daar om nasaliteit aan te dui? Ten gunste van nasaliteit kan die volgende dalk gewig in die skaal lê.

(a). In toepassing op die Vismans wat ons identifiseer as nie-Khoekhoense "Strandlopers", verskyn die Hottentotse naam as *Soaqua,* maar een keer slaan dit deur as *Soanqua* (met *-n-*), sitaat 6. (b). In toepassing op die "Struyckroovers" verskyn dit naas *Soa-* en *Souquas* as *Sounqua(s)* (vgl. 10 en 11). (c). In toepassing op die "Bergvolck" het ons die opvallende eienaardigheid dat die gewone spelling *Söaquas* is. (d). In toepassing op wat ons as "Boesmans" geïdentifiseer het (bv. onder die Namakwas), verskyn die naam in 1661 by De Cretser twee keer (uit 3) as *Sonquas.* Behalwe by die Bergvolk is daar dan telkens 'n byspelling met 'n *-n-* opgemerk. Sou mens kan sê dat *-n-* die bewys is dat daar 'n nasaliteit in die uitspraak was wat konsonanties gerealiseer is? En sou mens dan ook kan sê dat die deeltekens, bv. by *Söaqua(s),* pogings is om die vokaliese nasaliteit weer te gee, omdat die nasaliteit nie duidelik gelyk te stel is met die *-n-* nie?

Verder is te bedink dat Wagenaar in sy amptelike dagverslae aanvanklik *Souquas* skryf met betrekking tot die Bergvolk/Boesmans, maar andersins blykbaar

afwyk en vir plaaslike konsumpsie *Sonquas* skryf, so op 10 10 1663 in sy instruksie aan sersant Jonas de la Guere wat hy na die Namakwas op 'n ontdekkingstog gestuur het (BKD 1966:63 (1x), 64 (2x) en 66 (1x)). Selfs in sy *Daghregister* slaan *Sonquas* soms deur, vgl. die inskrywings van 29 11 1663 en 22 1 1664. *Soncquas,* só of ongeveer só gespel, word na Wagenaar vry algemeen, so by Isbrand Goske, en vir sover ons dit kon toets, nagenoeg die enigste by en sedert Simon van der Stel. Hierdie *Sonquas* is die struikrowers van wie bv. Simon skryf: "sonquas in die wandeling Bossiemans genaamt", of in 'n ander konteks "Sonquas of Obiquas" (vgl. die artikel **SONKWAS**.) Dié naam neem etnies 'n vaste tekenwaarde aan, nl. van "Boesmans", met wisselname: *Struikrowers/Bergvolk/Obikwas* ens.

Uit dit alles blyk, so meen ons, dat Van Riebeeck se spelling van *Söa* of *Soäquas* teenstellende waarde gehad het met die spelling daarsonder, en dat die waarde bedoel was as 'n poging om die naam in sy toepassing op die Bergvolk deur die neus te laat uitspreek, 'n genasaleerde uitspraak van die naam wat in die omgang gehoor is as *Son-kwas.* Die nasale koloriet van die klinkers is konsonanties gerealiseer as (in die uitspraak) *-ng-*, in die spelling as *-nq/nk-*, of vir die oog as -n-. Die grondwoord is dan nie *so/soa/sou* nie, maar *son/soun. Söaquas* is 'n spelwyse gewees van *Soanquas/Sonquas.* [Miskien kan die afleiding van kapteins- en persoonsname met suffiks *-(s)öa/oa/oa/oa/oa* baat by hierdie identifikasie vind indien dit blyk dat dit inderdaad geldig is.]

Dat die grondwoord *son-* mag wees, neem ons as grondslag in 'n poging om die betekenis van **SONKWAS** (alwaar) te probeer ontwar. Oor die etnonimiese aspekte praat ons hier nie verder nie, maar ons moet tog op die etniese aspek iets bysê.

Daar kan wel geen twyfel wees dat die struikrowers en die Bergvolk Boesmans is nie. Uit die sitate verneem ons dat hulle 'n "volk" is, klein van postuur, groot in getal, dat hulle pyl en boog en ook assegaaie knap hanteer, moedig is en as soldate deur Khoekhoen aangewerf word, hulle vang dassies, maak heuning bymekaar, jag op "grof wilt" met 'n voorkeur vir sebravleis, is arm, sonder vee, en beroof diegene wat beeste het, die beeste dryf hulle haastig die berge in, hulle hou hulle skuil in die berge, tussen struike en bossies, bekruip en besluip wat hulle wil skiet of buit, en het baie name, soos *Bossiemans, Obikwas, Struikrowers, Bergvolk* en *Sonkwas,* in verskeie spelling- en moontlik uitspraakvariante. Soms word hulle saam met Khoekhoen gegroepeer (vgl. "Berg-Hottentoos" o.d. 11 3 1661), maar is tog apart te stel.

Hierdie identifikasie maak die persentasies ongeldig wat ons vroeër uitgewerk het. Ons herverwerk die statistiek nie hier nie, want met ons nuwe insigte, bv.

om Vismans as 'n nie-Khoekhoense groep van die ander te skei, word dit 'n oriëntasie wat die nuwe en die oue nie meer streng vergelykbaar maak nie. Juis hierdie skeiding van die Vismans as 'n nie-Khoekhoense groep Strandlopers is een van die winsposte van ons ondersoek in hierdie artikel. Dit is 'n interessante bespiegeling hoe hulle as aparte groep ingeskakel is by die groepe wat ons in **STRANDLOPERS II** genoem het.

SOEROENOECOES

Gordon 1779, in brief aan Fagel 122-3 "...de verste geele Hottentots hieten *Soeroenoecoe* (N.B.). Zij leggen tussen de *Naucaap* en *Heij Gharieb* zijnde nog twee Spruiten, dewelke de eerste uit het Noordoosten, en de andere uit het Oost ten noorden komende, omtrend de Einiquas in de Oranje Rivier of *Gharieb,* loopen. Dese *Soeroenoecoes* leggen Zuidoost van de *Birinas*".

Ons kan hierdie stam nog nie identifiseer nie. Hulle is Khoekhoen en waar hulle suidoos van die swart Birinas of Tlhaping (Tswanas) lê, word hulle kleur teenstellend en bepaaldelik aangegee as "geel". Hulle lê verder tussen twee "spruiten", waarvan die een sonder twyfel die Vaalrivier is ("Hey Gharieb") , wat nouliks kwalifiseer vir 'n spruit! Die ander "spruit" is waarskynlik die Hartsrivier: die slotdeel *-caap* is met redelike sekerheid gelyk te stel met -!*kab,* Ou-Kaaps en Koranna vir Nama !*ab* = "rivier". Die *-s* van *-coes* is die Hollandse mv., die *-coe* by Gordon is dikwels die Khoekhoense uitgang van die ml. mv., gewoonlik gehoor as *-kwa.* Wat die bestanddele *soeroe-* en *-noe* is, weet ons nie. Met die kleurname van "geel" en "vaal" hier mag die *-noe* dalk soos *≠nu* wees (vir "swart") .

SOESEKWAS

Van Riebeeck o.d. 21 9 1660 [Jan Sacharias en toggenote bring berig dat hulle die Chainoukwas se koning gesien het, "die genoempt is Soesöa"].

Wagenaer o.d. 26 2 1664 in 1973:133 "...Sr. Jochum Blanck (kon) de cralen van de Chainouquas daer den verstorven Sousoa overste van is geweest, niet...vinden..."

Dapper 1668:26 "De Chainouquas staen onder eenen overste, genaemt Sousoä, een out man...De kleding van dezen overste Sousoa, is een schoon luipertsvel..."

Croese 1669 in RZA 1/122 "...de capiteyns Gonnoma, Ouduson en d'Cuyper (waeren) geresolveert tegens de Souswaes op te trecken om haer te bevechten, en haer vee t'ontweldigen..." Ald. 123 "...(ik was) eenige Hottentoos van de Soeswaesse natie verwachtende...; de van my verwaghte Swoeswaes (wae-

ren) by ons gecomen..." "...(Wy) quaemen omtrent den avont by een crael van de Zoeswaesse, bij wien d'Obiquaes tot noch toe gelegen hadden..."

Ten Rhyne [aan die Kaap 1673, in vertaling VRV 14 1933:111 uit Latyn:] "After them [nl. die Hessekwas en Namakwas] come the Sousvas with the same mental and physical equipment as our Hottentots..."

Schrijver 1689 in RZA 1922:99 "Hier ter plaatse [nl. aan die Knoflokskraal, oos van Palmietrivier] lag, met sijn Coraal der Sousequase Hottentots Captn Dorha, bij ons Claas genamt, van den welken wij twee draag-ossen geleend hebben..."

Van der Schelling 1690 in RZA 1922:170 "...en sij [die twee uitgeputte gestrandes van die galjoot *De Noord*] raakten nog dienselven avond in een coral van de Cauwers Hottentots alwaar 's anderen daags capitein Dorra, bij ons genoemd Claas, hoofd der Sousequase Hottentots haer kwam vinden...[Claas het hulle na sy kraal laat bring en versorg tot hulle weer herstel was].

Theal in herdruk 1964:155 van deel 3 "About this time [1666] the Chainouquas began to be called Soeswas by the Europeans, though the old chief Sousoa, from whom the new name was derived, died in 1664".

Ons enigste sekere vertrekpunt vir die etnonimie in hierdie geval is dat die "natie" (Croese/Cruse) ook die naam van die ou kaptein gedra het. En volgens die bronne besluit Theal dat dit die Blankes was wat die naam aan hierdie stam gegee het. Die Blankes het deur naamsoordrag van die Chainoukwas die Soesekwas gemaak. Theal het o.i. gelyk. Die vroegste vorme soos bv. by Croese en Ten Rhyne is eers adjektiwies by *Sousoa,* in die volksmond blykbaar veral *Soeswa,* die naam van die kaptein, wat soms gesubstantiveer is. Volgens die uittreksels hierbo aangegee, kom die stamnaam met uitgang *-kwa* eers teen 1690 op, wat tog die gewone stamnamige merker in die Ou-Kaapse dialek was. Die tweede, nou swaktonige lettergreep is met verloop van tyd erg verslyt toe die *-kwa* bygekom het, want die vroeë spelling laat tog blyk dat die naam eers lank was.

Die betekenis van die stamnaam word nou verskuif na die betekenis van die kapteinsnaam. Die uitgang *-öa*, *-oä* en *oa* is in Ou-Kaaps heel frekwent en hoort tuis onder die Khoekhoense antroponimika. Tot hiertoe is dit nog onvoldoende verklaar. Oor die betekenis van die stamdeel, die *Sous-* of *Soes-*, moet ons die antwoord voorlopig skuldig bly.

Die stamnaam *Soesekwas* toon seker die agting vir of die vernaamheid van die ou kaptein *Sousoa* onder die Blankes aan. Hy was inderdaad 'n vername figuur. Uiterlik het hy hom by amptelike besoeke aan die Kasteel aristokraties geklee

(Dapper), en hy het die gesag oor al die Kaapse Hottentotte gevoer. Hy was die belangrikste en betroubaarste leweransier van lewende hawe aan die Kompanjie en het 'n volgehoue beleid van vriendskap t.o.v. die Blankes gevolg. Hy het nie net vee gebring nie, hy het die Blankes uitgenooi om in sy land te kom vee inruil. Dié welwillendheid is ook onder Wagenaar voortgesit en gedurende die drie of so jaar sedert Sousoa, ten spyte van sy hoë ouderdom, die eerste keer die Kasteel besoek het, het hy op amptenaar en vryburger 'n diep indruk gemaak. Hy is einde 1663 of heel vroeg in 1664 oorlede. Dat sy "natie" dus die naam van "Sousoase (mense)" kon gekry het, naamlik onder die Blankes in eerste instansie, behoort nie vreemd te wees nie. Maar verder as "die Mense van Sousoa" kan ons nog nie kom nie.

[Elphick het 'n kort lewensberig oor Sousoa in SABW dee III 1977:769.]

SONKWAS kyk eers **SOAKWAS**

Dapper 1668:30/32 "De *Sonquas* is een volk, dat zijn woonplaets in heel machtigh hoogh gebergte heeft, en eenige duizenden sterk is.

"Het is een heel klein volk, beide mannen en vrouwen, hebben geen vee, maer leven op hun pijl en boge, daer zy wonder vaerdigh mede weten om te gaen, met schieten van dassen, die hun schuilplaetzen onder de klippen hebben, en zich bakeren en wentelen, daer dan de *Sonquas* dezelve in grote menigte met hunne pijlen treffen, en ter neer schieten. Zy gaen ook op de jacht van grof en groot wilt vee, inzonderheit van wilde paerden en muilezels.

"Het dassen-vlees verstrekt den *Sonquas* een aengename spijze, daer by, en by zekere worteltjes, die in d'aerde wassen, zy voornamelijk leven. Zy houden ook zeer vele jacht-honden, die op de dasse-jacht wel zijn afgerecht, en de dassen uit de holen weten te slepen, 't welk hun meeste spijze is.

"Het zijn ongemene grote rovers en stropers: want zy stelen van andere Hottentots al het vee, dat zy kunnen krijgen, en vluchten daer mee aenstonts in het geberghte, zonder van iemant, zelf van geen andere Hottentots, in die schuilhoeken en verhole gaten te kunnen gevonden worden..."

Ten Rhyne 1673 in VRV 14 1933:111 "Next [as vierde] are the *Sonquas* who for just occasion were bereft of their cattle by our countrymen, with the result that they live in the woods and are forced to seek a means of livelihood in the desert, chiefly by hunting wild animals..."

Tachard 1685 in vertaling van Raven-Hart 1971:286 "These folk are divided into various tribes, all of which live in the same manner... The first tribe

is called Sonquas in the language of the country... The Europeans call these folk Hottentots... Because they are agile, robust, hardy, and more skilled than the others in the use of arms, that is to say of assegais and arrows, they go to serve with other tribes as soldiers, and thus there is no tribe which has not Sonquas among their troops in addition to their own people. In their own country they live in deep caves, or sometimes in houses like the others. Hunting in which they are very skilled, gives them a good part of their food...At certain times they also collect the honey made by the bees in the hollows of trees and rocks..."

Van der Stel 1685 in Valentyn 1971:232 "Passeerden ook ontrent de 24 rivieren, aan de overkant van de Bergrivier, mede aan onze zyde, verscheide hutjens, behoorende aan de voor dezen genoemde struikroovers, Sonquas genaamt, gebouwt op de zelve manier van de andere Hottentots, met dit onderscheid, dat zy de zelve met takken en ruigte dekken, daar de anderen het zelve met matten doen..." Aldaar 258 "Door onderzoeking en narigting bevinden wy, dat de voorsz. Sonqua's zyn zoo veel als de armen in Europa, waar van yder natie van Hottentots de hare heeft, die van hen gebruikt worden, om kondschap te geven, wanneer zy eenige vreemde natien gewaar worden. Zy rooven van hun eigen Kraalen, in welkers dienst zy zyn, niets ter wereld; maar wel van anderen, het zy by oorlog of by vrede, dewyl zy...niets hebben, als 't gene zy op den roof haalen..." Aldaar 276 "...een sergeant...quam, by hem hebbende een Amacquas Sonqua, en rapporteerde met eenen, dat hy wel 20 diergelyke Sonquas by malkanderen gezien had...[in Namakwaland]..." Aldaar 240 o.d. 4 9 1685 "...quamen by den Heer Commandeur, die hun door Kaapze Hottentots liet vraagen, van welke troepen zy waren: zy zeiden Sonquas..." [en 'n voetnoot dat die Trinity-teks (die amptelike teks) hierby het: "Sonquas of Obiquas".] In die *Daghregister* van hierdie reis word na hierdie "natie" by omskrywing verwys as "struijkroovers", en by naam as "Obiquas", bv. op bl. 232 o.d. 29 8 1685 "...zeer hooge steene bergen, leggende aan de overkant [hier: westelik] van de Bergrivier...bewoont door een Natie van Hottentots, genaamt Obiquas, die haar zelven erneeren met rooven en steelen van andere Hottentots, dewyl zy niet het minste vee hebben, of iets om van te leven, en maken zich dan op deze wys meester van hunner nabuuren vee..."

Daghregister o.d. 31 10 1685 [Simon van der Stel] "...de sonquaas in de wandeling Bossiemans genaamt..."

Willem A van der Stel 1702 in 1897:141 "Whilst approaching the land of the Caffers, three of the Sonquas Caffers...came ... to show them [die 39 Vryburgers wat onwettig vee gaan ruil het] the way..."

Bogaert 1702 in Raven-Hart 1971:483 "All the usual inhabitants of the Cape of Good Hope...are divided into various tribes... In their own tongue they have the names of Sonquas, Namaquas...and so on. The Sonquas, who are usually bold, strong, and agile, excel all the others in the art of the assagayen, a certain sort of throwing-spear, and in the use of bows and arrows, for which reason they go to serve as soldiers with other nations, which always have Sonquas in service..."

Botha 1927:30 verwysende na die *Daghregister* van 28 2 1704 "The name Son qua which means murderers, robbers, still survives in *Sonquas Drift...*" [Die naam, ook in die vorm van "Sonquas Doordrift", soos by Simon van der Stel 1685, is veel ouer as die datum by Botha. Sonkwasdrif lê oos van Riebeek-Wes.]

Kolb 1727: 1/474 "Meer na het Oosten en recht aan de zee over de Koopmans-Hottentotten, leggen de *Sonquas...*" [Koopmans is die Chainoukwas].

Gordon 1779 kaart 3, tafereel van 'n werf/kraal met die onderskrif "Bosjesmans Huijshouding: Desen hieten sig Saana of Saanaqua (in vorige tijden Sonquas genaamt)..."

Ons het hier nie weer nagegaan hoe dié naam se variante in die amptelike stukke (bv. in die vir ons beskikbare *Daghregisters*) voorkom nie. Ons het dit veral vir die tydperke van Van Riebeeck en Wagenaar gedoen, en die lyn in hoofsake deurgetrek tot by die Van der Stels, vgl. **SOAKWAS.** Ons het vasgestel dat die naam by Van Riebeeck minstens 'n dubbele toepassing gehad het, nl. (i) op die "Vismans", en (ii) op "Sonkwas" in die sin van ons "Boesmans", naas ander name. *Sonkwa* as naam het hier in enkele gevalle voorgekom mét 'n *-n-* in die gronddeel (bv. as *Son-*), maar meer kere òf sónder 'n *-n-* in die eerste bestanddeel (bv. as *Soa, Sou-*) òf met 'n dubbelpunt bokant een van die twee klinkers, wat ons geïdentifiseer het as synde dikwels 'n teken vir nasalering. Van Wagenaar se tyd af word die uitspraak al meer en meer, en in Simon van der Stel se tyd nagenoeg konsekwent weergegee in die spelling *Sonqua* of 'n variant daarvan. Met die *-qua* as uitgang (in kollektiewe sin) gee dit 'n stam *son-* waarvan die betekenis dan vasgestel moet word.

Ons het geen goeie verklaring vir die stamnaam *Sonkwa* met *son-* as grondwoord opgespoor nie, behalwe dat ons verklarings vir die naam as *San(qua* ens,) teëgekom het met die veronderstelling daar dat *San* en *Son* bloot wisseluitsprake van mekaar is. Gordon skrywende in 1779 sê trouens ook dat die Boesmans aan die mond van die Oranjerivier hulleself "Saana of Saanaqua" noem, en dan, tussen hakies: "in vorige tijden Sonquas genaamt..." Wat beteken "vorige tijden"? Kom ons stel dit vóór 1750.

Dan mag ons seker die toestand so opsom: Vir omtrent 'n eeu (van Van Riebeeck af) was die naam vir die binnelandse Boesmans *Sonkwas,* daarna het dit *San* (*Saana/Saanaqua*) geword (chronologies). *Sonkwas* was die uitspraak vir die streke van die Kaap af uitbreidend tot so ongeveer by die Oranjerivier, en daarvandaan noordwaarts was dit *Saan* (geografies). Die dichotomie weerspieël dan ook, derdens, dialektiese verskille, ruweg: Kaaps vs. Nama.

Die drie artikels **SOAKWAS**, by name dié gedeelte wat op die Boesmans/Sonkwas daar betrekking het, **SONKWAS** (hierdie artikel) en **SAN** vorm saam 'n drieluik en moet as sodanig gelees word. Die een spieël na die ander, heliografies.

By **SAN** het ons besware bekyk t.o.v. die verklarings van Th. Hahn en Vedder. Hahn het self twyfel oor sy (in feite geleende) verklaring, Budack (en Köhler) opper ernstige besware teen Vedder en medestanders (soos Kroenlein en Rust) se singewing van *San.* Wat ons betref, ons het in **SOAKWAS** (die toepaslike gedeelte) gemeen dat die grondwoord nie soos Nama *sâ* (middeltoon) vir "rus" moet wees nie, ook nie soos *sá* vir "opraap/optel" moet wees nie. Hahn se *sâ* voer hom na die verklaring van *Sonkwas* as "aborigines/settlers proper", Vedder se *sá* voer hom na die betekenis van "Oprapers/Versamelaars" (van voedsel, veldkos ens.) Hulle gaan dus uit van die "woordvoorraad" en soek wat vir hulle na die sinvolste waarskynlikheid lyk, in die een geval (Hahn) volgens die vermeende geskiedenis, in die ander geval (Vedder) volgens die behoefte aan leeftog.

Ook ons het hier geen ander metode nie as om na die taal self te gaan. Ook ons aanvaar dat die naam van herkoms Khoekhoens is (Ou-Kaaps, Koranna, Nama ens.) Ook ons soek ter bevestiging op 'n tweede plan na die aanneemlikste verklaring. Dié plan is die patroonmatigheid van die geval. By die bespreking van *Boesman* was die besluit dat die Afrikaanse naam ontwikkel het uit *bosje(s)man* en verband gehou het met die plek wat die bossies en struikgewasse inneem in hulle taktiek met jag en oorlogvoering en rowery, en dat dit dalk ook deur hulle soort skuiling ("woning") bedags en snags ingegee mag gewees het. 'n Toenaam is *Struikrowers* wat dieselfde grondslag het as *bossiesmans,* nl. die gebruikmaking van struike, in die besonder wanneer hulle vee roof, en dan agter die struike vir hulle skuilhou, vir hulle "onsigbaar" maak, so-te-sê. Die struike kan hulle ook help wanneer die gebuite vee weggedryf word. Die naam *Bergvolk* pas ook hierby in. Die Khoekhoen het die Boesman in hulle taal ook genoem *Obikwas, Abikwas, Hawekwas.* Dié name slaan op die wyse van veebuit: die grondwoord beteken "dryfjag", "oorrompeling en die vinnige wegdryf (die berge in)". Sien die artikels. En nou lyk dit vir ons of die *Son-* van

Sonkwas dieselfde woord mag wees as *sōn* = ''verschwinden (plötzlich; von etwas, das man soeben noch deutlich sah)'' in Kroenlein 1889:301. In Kroenlein-Rust 1969:348 lui dit: ''plötzlich verschwinden (eben noch sichtbarer Gegenstände)'', met die pragtige toevoeging uit die taal van die Bergdama: ''sonen, sonin: 'Schmetterlinge''.

Ons wenk is dat die naam *Sonkwas* aan die Boesmans deur die ou inlanders gegee is vanweë hulle bedrewenheid om tussen bossies en struike ''plotseling'' te verdwyn as hulle iets bekruip en besluip, iets soos wild, vyande of veewagters ens.

Ons wil een saak hier bietjie skerper stel. Gordon sê hierbo uitdruklik: ''Desen [die Boesmans aan die mond van die Oranjerivier] *hieten sig* Saana... (in vorige tijden Sonquas...)'', hier met my kursivering. In die artikel oor **SAN** sal dit meermale beweer word, en met nog meer nadruk as by Gordon, dat dit die Boesmans se eie naam vir hulleself is. Dit lyk vir ons so heel natuurlik dat 'n enkeling of 'n indiwidualiseerbare groep mense soos 'n sibbe ens. 'n naam moet hê. Ook het ons waargeneem dat hoe ingewikkelder die lewensvorm van 'n groep is, hoe groter die behoefte is om onomasties skerper te onderskei, bv. in die benoeming van indiwidue en van plekke.

So het Lichtenstein 1811:2/82 bevind dat die Boesmans se benoemingsgewoonte swak is. Hy sê aldaar: ''Keiner het seinen eignen Namen, bei welchem er gerufen werden könnte, noch unterschieden sie sich selbst als ein Volk durch einen gemeinsamen Namen...'' Vroeër het hy ook hierop gewys, bv. in 1811 1/192: ''Es ist ein Merkmal der besonderen Wildheit dieser Nation [hy praat hier oor 'n groepie Boesmans], dass sie unter sich keine Namen kennen, und das Bedürfnis nicht fühlen, einander zu rufen oder persönlich zu unterscheiden...''

Wanneer roepname onder die Boesmans opgekom het, was dit wel as gevolg van omgang met ander nie-Boesmans. Groepname is dus ook altyd aan hulle van buite-af gegee, altans waar die opmerkings van Lichtenstein op 'n groep toepasbaar is. Hiervolgens is name soos *Sonkwas* en *San* nie hulle maaksel nie, dit sal name wees wat nie-Sonkwas en nie-San vir hulle as onderskeidende etikette, as kenmerkende uitkenningstekens gegee het.

Dit is ook die gevolgtrekking waartoe ons telkens by groepname vir die Boesmans/Sonkwas gekom het wanneer ons na die moontlike verklaring van sulke name gesoek en die gepoogde verklarings van ander ondersoek het. Die waarskynlikste verklarings van die woord(e) wat naam geword het, het vir ons 'n betekenis gehad wat aansluit by hulle bedryf om aan die kos te kom en aan die lewe te bly, d.w.s. by die jag (gewettig op die wild in die veld) of by veeroof (ongewettig). In hoeverre Lichtenstein se eie waarneming orals en altyd geldig

was t.o.v. die "wilde Boesmans", is nie hier ter sake nie; vir ons is van belang dat dit in lyn is met ons eie bevinding dat die name waarvan ons die betekenis kan agterhaal, deur Lichtenstein se "veldwerk" bevestig word.

SONOKEIS

Engelbrecht 1936:47 "The Sono-//êis or Pencil People".

Hulle word genoem as 'n vertakking van die //?Are-mâ-//êis of Linkstaanders, inligting soos verkry van segsman Vaaltyn van die Bloemhofse Korannas.

"Vaaltyn calls them the people of Kansi or Jeremia..." "Potloodmense" is 'n naam wat baie modern aandoen. Dit is miskien die vertaling, dan met *sono* betekenende "potlood"; die slotdeel is uit die pers. vnw. 3e persoon, met die morfeem *-s* van die vr. ekv. wat die funksie van 'n kollektief vervul.

[SPINNEKOPPE] kyk **HOENSINGAIS, HOESINGEIS**

[SPRINGBOKKE] kyk **HOENGQUIKWA**

[SPRINGBOKKE] kyk **UTEEIS**

[STABBERS] kyk **CABUSQUE**

[STEINKOPFER], kyk ook **[VRIESE]**

Kroenlein 1854 *Quellen* 10/95. [Daar is 153 kinders in die skool op Berseba.]

> "Diese Zahl dürfte sich um ca. 25-30 Kinder vermehren, da eine hier im Felde liegende Horde Bastards im Anzuge ist ... Es sind Steinkopfer, die schon ca. 10-12 Jahre hier unstet im Felde umherirren, zuletzt in Kalkfontein bei !Hoacha!nas [getranslitereer] lagen, in den Wirren jedoch hierher geflüchtet sind. Es scheint beinahe, als wollten sie sich nun förmlich an uns anschliessen. Es ist ein fürchterlich hochmütiges Geschlecht, und ich bin ihnen darum auch nicht sonderlich hold ..."

Die naam verskyn dikwels in die *Quellen*. Dit slaan op 'n familiegroep Basters onder leiding van Elias Vries, afkomstig uit die Steinkopf-streek. Die naam is dus 'n soort van ou adresnaam n.a.v. die vroeëre woonplek. Meer oor hulle onder die gewoner naam van **VRIESE.**

[STEKERS] kyk **CABUSQUE**

[STRANDLOPERS] I (GORINGHAIKONAS) kyk ook **GUNCHA**

Janssen, Leendert, 1647 [in Engelse vertaling van sy Dagboek deur Raven-Hart 1967:168 (vir agtergrond: die *Haerlem* het gestrand en daar is besluit om ongeveer 40 van die gestrandes met 'n Engelse skip wat in Tafelbaai seilgereed gelê het, saam te stuur tot op die eiland St Helena):] "...and a party of our crew [van die *Haerlem* se bemanning] was sent overland to the English ships to leave with them, but on the way were attacked by the Strandlopers so that some of them were wounded..." [Dit was o.d. 29 Maart. Op 18 Mei:] "Three native Strandloopers appeared near our fort, being kept a musket-shot distant...They...were given some bread and tobacco..." [Op 1 Junie:] "...13 Strandloopers appeared near our fort...of whom one spoke good English [Hadah of Herry] bringing 5 sheep which we bartered for some pieces of brass. They tried by all means to get us to let them examine our fort or the ship, which I could not agree to, well knowing with what enmity they had attacked Heer van't Zum and the crew of the ship Mauritius and for that reason did not let them come nearer than where they were, about a musket-shot from our fort, which did not please them so that they went away discontented." [Weer genoem op 10 Augustus. O.d. 2 September lees ons:] "...one man of the flute Noordmunster was killed by the Strandloopers", [en op 14 September:] "...about 20 of the Strandloopers came, including the one who spoke English [Hadah] and requested to be allowed to live near our fort [for protection from the tribe at Saldanha Bay], which however I cannot consider desirable..."

Hondius 1652:29-30 "De Strand-lopers omtrent de Tafel-bay eten ook de stinkende Azen der Vissghen, die sy by gebrek van de strant opsoekken/diewelke van de See op-geworpen worden, doordien sy niet en weten dat de levendige Vissghen te vangen zijn..."

Van Riebeeck *Daghreg.* o.d. 10 4 1652 "...de Strantlopers (die dagelijcks met vrouw ende kinderen bij ons aen de tenten sitten)..." O.d. 29 4 1652 "...de Strantloopers, die niet anders als magere lichamen ende hongerige buijcken medebrengen, welcke wij met wat gort ende broot, ende somtijts een dronck wijn, opvullen..." O.d. 8 5 1652: [Die Strandlopers het geen vee om te verruil nie:] "...sijnde dese Strandlopers niet anders versien als met magere hongerige buijcken daer se, dagelix broot ende ander cost toe bedelen om op te vullen, gelijck bij ons sulcx aen haer oock al veeltijts gegeven wort..." O.d. 19 6 1652 "Maer ons mancqueeren beesten ende schapen...(doch)...hebbende dese Strantlopers, die dagelijcks hier bij ons

sijn ende onder faveur van ons canon woonen, selffs niet anders te eeten als wat clipmosselen ende groente van 't landt. Ende wanneer die van Saldania comen, vluchten dese [die Strandlopers] datelijck wegh..." O.d. 13 11 1652 "Smiddaghs over taeffel, metten Hottento Herrij (die wat gebroochen Engelss spreeckt ende dagelijckx van ons taeffel spijsen om hem te meer genegen te maecken) in discours wesende ende hem wat nauw ondervragende, gelijck meermalen gedaen hebben, na de gelegentheijt van de verscheijdentheijt der inwoonders deser plaetse, wiste ons door teijckens ende halfftaelige, gebroocken Engelsse woorden te beduijden ende te verstaen te geven, dat hier in de Taeffelvaleij jaerlijckx driederleij soorte van menschen quamen, van eenderleij habit ende maniere wesende, namentlijck sijlieden welcke Strantlopers ende boven 40 à 50 (soo tot noch toe cunnen vernemen) in getal niet en sijn, onder haer genaempt na derselver geleende gebroocken Engelse spraecke: Waterman, omdat van mosselen leven, die uijtte clippen halen ende eenige worteltjens uijt d'aerde, sonder vee altoos te hebben." O.d. 20 10 1953: "Wij sijn dat brockjen vrij clackeloos quijtgeraect ende dat door de strantlopers, Watermans genaempt, die van de tijt onses aencompste altijt onder ons geschuylt, gewoont ende soo extraordinarie veele vruntschappen genoten hebben, ende doorgaens den buyck gevult ende al de vellen van de beesten gegeven sijn tot haer cledinge, etc., ende insonderheyt sijn wij te machtig bedrogen in onsen aengenomen tolcq Herry, die altijt als d' opperste over dit bij ons woonende volckjen hadden gehandhaeft ende van onse tafel als een groot vrunt in huys gespijst ende met Hollantse clederen gecleet, behalven dat hem telckens van yder aencoment schip met sacken broot, rijs, wijn, etc., hebben laten versien, quansuys voor sijn tolcqsdiensten, etc. ... De rest hebben ons dese gemelte Strantlopers, als voorhaelt, seer diefachtigh ende trouloosIijck ontstolen ende, Godt beter 't, al te haestich weghgevoert, dewijl wij gister voormiddagh onder 't sermoen saten."

Nieuhof 1654:12 "Deze Hottentots, of Strantloopers, vervoegen zich, op de komste van de Nederlantsche schepen, in de kombuis, by de koks-ketel, en smeeren het roet... in 't hair, en om het hooft, en aengezicht, om ter deeghe te glimmen... waer door zy...boven mate stinken..."

Godée Molsbergen RZA 1/13 "...het troepje 'Strandlopers', verarmde Hottentotten, Goringhaikona...De Goringhaikona waren het overblijfsel van een stam, die in gevechten met andere Hottentotten het vee had verloren, en nu leefde van schelpdieren, vis en aangespoelde walvissen. Waterman werden ze ook genoemd".

Theal *Ethnography* 1964:106 "In point of fact those destitute Hottentots who lived as beachrangers, as the first European colonists termed them, in all

probability had more Bushman than pure Khoikhoi blood in their veins..."

Ons het hier geen probleem met die betekenis van die naam nie. *Strandloper* kan vir verskillende sake as taalteken gebruik word, maar binne die konteks van ons sitate is dit die naam waarmee die Hollanders reeds vóór die koms van Van Riebeeck in 1652 bepaaldelik Herry se "troepje" aan die voet van Tafelberg aangedui het, soos onder meer blyk uit die sitate by Leendert Janssen 1647. Daar is ook ander groepe wat "Strandlopers" genoem word, maar hulle sluit ons voorlopig uit in hierdie artikel. Ons bepaal ons hier by Herry se volgelinge.

Hulle is Khoekhoen (Hottentotte) in "habit" (kleding), taal, voorkoms en "maniere" (vgl. Van Riebeeck, o.a. o.d. 13 11 1652). Trouens, die eie stamnaam van Herry se groepie hier aan die voet van Tafelberg en in die Tafelbergvallei, en die eie stamnaam van Gogosoa se sterk groep bo-op Tafelberg tot aan Kaappunt is ineengestrengel. Hulle bo-op die berg is die Goringhaikwas of (vertaal:) die "Hoëkraalmense/Hoëkralers", met die Hollandse toenaam van "Kaapmans", en hulle aan die voet van die berg, hieronder, is die Goringhaikonas of (vertaal:) "Hoëkraalkinders", met die Hollandse toenaam van "Strandlopers". Dit lyk of die inlandse naam wil sê dat die Strandlopers van Herry uitgestoot is uit die gebied van die Hoëkralers. Hoe ook al, daar is binnetaals 'n klaarblyklike stamnamige verband tussen die twee.

Geografies is daar ook 'n verband soos blyk uit die naburigheid van die algemene woongebiede, onderskeidelik bo-op en onderaan Tafelberg. Ons verwys na die sitaat van 13 Nov. 1652 ["wesende (hun) geduijrige woonplaatse in dese Taeffelvaleij ende achter de Leeuwen ende Taeffelbergh"].

Daar is verder ook familiebande. So was Eva 'n eie niggie van Herry, en Herry was onregstreeks vermaagskaplik verbonde met die Cochokwas of Saldanhars, aangesien die Cochokwas se kaptein Oedasoa met Eva se suster getroud was.

Om saam te vat: die stammetjie van Herry en hyself was gewoonweg net Hottentotte.

Die groot verskil wat daar tussen Herry se troppie en die ander Hottentotte by en rondom die Skiereiland bestaan het, was wesentlik ekonomies. Herry het nie gehad nie wat die ander stamme in oorvloed wel gehad het, nl. vee. Dit is Van Riebeeck se refreinmatige klag: met Herry kon hy nie handel dryf nie, hoewel Herry onder verpligting van die Hollanders gestaan het. Hy en sy groepie het prakties by die Blankes vry geloseer, en dit van die begin af, ja, selfs toe Van Riebeeck-hulle nog in tente gestaan het.

En tog het Herry se onbeduidende klompie 'n heel beduidende rol gespeel, veel groter as dit met die vee- en volkryke stamme die geval was. Die rede was Herry

se nut as tolk toe verbale kommunikasie nog onmoontlik was. Hy was geslepe, slu, moedig en werklik berekenend, ook in gevaarlike situasies. Maar dit gaan nie nou oor Herry nie. Dit gaan oor die naam wat die Hollanders aan sy stammetjie van om en by die vyftig gegee het, die naam van "Strandlopers".

Soos gesê, vee (vir die Khoekhoen se voedsel van melk en slaggoed) het die Strandlopers nie gehad nie, en hulle moes tog eet. Langs die strand of sandige kusstrook was daar opgespoelde aas, soms voldoende as die aas walvisse of iets groots was, en hulle kon verder deur eie inspanning "clipmosselen" aan die seekant loswoel of veldkossies opspoor. Die naam dui op hierdie bedrywigheid: om op die strand langs te loop en kos te soek. Dié stapel kon aangevul word wanneer die geleentheid hom per toeval voordoen, soos wanneer daar aan die strand skepe kom, of, met die vaste nedersetting, wanneer daar in die nabyheid voorrade vir die besoekers van oorsee beskikbaar kom. As daar dan nog leë mae en hongerige buike is, kan gebedel word, of met ligte werkies iets verdien word, of, les bes, kan gesteel word, soos gesien kan word uit die sitaat van 20 Okt. 1653 waar Van Riebeeck bitterlik kla oor Herry se "bedrog". Fel veroordelend is Van Riebeeck se opvolger kommandeur Zacharias Wagenaar hieroor en hy skel die Strandlopers skerp uit oor hulle "stelen en roven" [vgl. BKD 1966:71-2].

Dié uitsprake daar het geen etnonimiese waarde vir ons nie. "Strandlopers" was 'n goeie, selfverduidelikende naam en vertel wat gewoonlik bedags gedoen is. Snags het hulle bepaald in nabygeleë grotte of in hulle matjieshutte skuiling gevind. In SESA 5/611 is daar 'n kort artikeltjie oor *Hottentotshuisie* waaraan ons die volgende ontleen: "Situated in the Cape magisterial district, just south of Oudekraal on the west coast of the Cape Peninsula: it is the site of an early settlement of Strandlopers who lived in caves among the rocks..."

Strandlopers is nie 'n naam wat vir hierdie groepie asende Khoekhoen gemaak is nie. Dit was 'n bekende en ou Nederlandse woord wat op hulle oorgedra is. Reeds voor Van Riebeeck nog uit Nederland vertrek het, was dié naam vir die Goringhaikonas onder die Hollandse seeliede in gebruik. Dit is van terugkerende matrose dat Hondius dié naam in Amsterdam verneem het. Toe Van Riebeeck dit in sy *Daghregister* opgeneem het, was dit vir Herry se troppie as naam reeds pasmunt.

Die grondbetekenis is (toegepas op mense) geldig vir diegene wat alles wat die see op die strand werp as hulle wettige eiendom beskou, as buit waarop hulle besitreg kan uitoefen. Dit kan ook toegepas word op aasdiere soos die strandwolf, by ons die *strandjut*, of op voëlsoorte wat graag die strand afloop, bv. snipvoëls soos die *Aegialitis tricollaris*, "the treble-collared sand-plover" (Pettman 1913:482). Die toepassing op mense is in Nederlands heel gewoon, selfs

op vrybuiters "die zich aan de stranden van koloniale landen ophielden" (WNT s.v.), maar om as een van die voorbeelde van so 'n gebruik 'n sin oor ons Strandlopers by Van Riebeeck aan te haal, lyk minder goed deurdag. By ons is die Nederlandse naam in feite vereng tot 'n soort van sub-etniese stamnaam.

[STRANDLOPERS] II

Edrisi in Hewitt 1920:305 voetnoot "There is a much earlier reference to strandloopers on the East African coast. Edrisi, an Arab writer of the 12th century A.D. says: 'This country touches that of the Ouac-Ouas...The natives...their language is a species of hissing...they live on fish, shell-fish and tortoises. The Ouac-Ouac, or Wak-Wak, have been identified by recent authorities with the Hottentots, as if their name were merely the Arab rendering of Khoi-Khois. This seems important, for the Wak-Wak of Edrisi were clearly strantloopers, like the Watermans of the Cape, at any rate in habit..."

Dias in Hewitt 1920:305 "There is little historical evidence relating to the strandloopers of the Eastern Province, although they were seen at the very earliest date of our history by Bartholomew Dias [1485]". [As historiese bewyse skaars is of nie-bestaande, dan is daar tog ander relikte, en Hewitt 1920:304 se daaroor o.a.:] "Relics of bygone races are plentiful in and near the extensive shell-mounds that fringe the coast near the mouths of rivers...the mounds are the accumulated refuse of the so-called strandloopers, who fed on shell fish and other products of the sea... The strandlooping habit in the Western Province was characteristic of some degraded Hottentot or Bushman tribes who are now extinct..."

Daghreg. 1652 vir 26 Okt. by Verburgh se Joernael as Bylae I [20 inboorlinge van Saldanhabaai met wie die toggangers wou handel dryf maar nie kon nie en toe verneem] "het strantlopers te weesen, want se geen beesten, schapen noch oliphantstanden hadden..."

Gordon 1779 o.d. 20 Aug. "...passeerde de rivier [Oranje] binnen welkers mond een sandplaat...legt...aan de oversyde...ging ons volk aan het vissen...en enige harders gevangen. De hr paterson ging met my regt noord het land in met een hottentot en myn jonge koerikei. Nadat wy een uur gegaan waren quamen wy by een valey regenwater, hierby vonden wy klein en groot spoor van menschen...gingen het spoor na dat na de duinen liep...sagen...wilden...die...op de loop, als harten, gingen...er was eene grote hut, anders dan die der hottentotten gemaakt met twe hoge openingen...van opgespoelde bomen en noordcaper of walvis ribben met gras en ruigte overdekt...dese schepsels waren van postuur en gedaante [kleding etc.] als de

bosjemans dog hunne tanden kort en slegt...Sy spraken een dialect hottentots, daar wy met onse hottentot nog al van verstaan konden...sy seiden...dat sy hier altoos gelegen hadden en ver langs strand om kost gelopen dog dat zy van geen ander volk als bosjemans langs de rivier op wisten. Sy hadden allen zeer korte platte kleine tanden...Zyn [die 'chef' se] vader was ook chef van dese horde geweest. Het volk dat aan dese zyde der rivier geleeft had was uitgestorven op twe wyven..." [Op 21 Aug.:] "De bosjemans seiden dat er nooyt veel zeekoejen sig by de mond [van die Oranjerivier] onthielden..." [Nog verskeie verwysings na die "bosjemans" hier].

Gordon 1779 by 'n tekening van die kraal waarvan hy in die bostaande sitate vertel het, o.a. "Strand Bosjemans Huijshouding, zynde Vis eetende en Jagers Hottentotten, dese hordens bestaan maar uyt weinige persoonen, eetende selfs de doode opgespoelde Noordkapers en zee robben, als eene groote lekkernij..."

Hewitt 1920:307 "The similarity in culture of the strandloopers and the cave men is not limited to their pottery and implements, for the cave-dwellers were evidently fond of shell fish...Also at various places far inland, as at Cradock, there are relics of veritable strandloopers on the banks of rivers, their heaps of mussel shells containing bits of pottery quite like those from the coast..."

Vedder 1923:10 oor die **AOGUWUN** "Nördlich vom Brandberg bis zur Höhe von Zesfontein im Namibgurtel wohnend, haben sie nur geringen Handelsverkehr mit den Nama in Zesfontein...Trotz grösster Anstrengungen ist es mir nicht möglich gewesen, diesen Stamm näher kennen zu lernen. Es scheint, dass mit demselben Namen auch ein in jener Gegend wohnender Buschmannstamm benannt wird, der etwa die Ueberreste der alten 'Strandlooper' darstellen mag..."

Hoogenhout 1949:38 "On my return from an official visit to Ovamboland...I touched at Zessfontein, which is a Hottentot Reserve on the border of the Namib desert...In this region live the remnants of a race which is practically extinct, the Dauna-Daman or better known as Strandlopers..."

Green 1950:104 "You can find primitive man himself. Not long ago I was talking to high officials of this vast country behind the desert coast. They had been travelling in the Namib far to the north of this bay, visiting the remnants of a Hottentot clan living round an oasis. The chief of the Hottentots asked the officials whether they would like to meet certain queer people who were under his protection; and the officials agreed and waited.

"Five little human beings arrived, somewhat nervously, at the oasis. They

had never seen white men before. They were darkskinned and as small as Bushmen, their hair was matted, and they carried bows and arrows. The officials learnt that there were about fifty in the tribe; but the others were collecting shell-fish on the coast.

"It was a sensational meeting, for not one of the officials had ever seen natives like these in the territory. The late Major C.H.L. Hahn, the most experienced native commissioner in South-West Africa, soon solved the riddle.

"These people were Strandlopers, a race thought to be extinct. They tallied exactly with details given by Colonel Robert Gordon in 1779 — people only five feet in height with sparkling eyes and haggard faces. Strandlopers roamed this coast long before the Bushmen, leaving kitchen middens and stone implements for learned archaeologists to puzzle over. And here were the Strandlopers in the flesh, the very last of them. I wish that I could have seen them myself; but it was Colonel P.I. Hoogenhout, Administrator of South-West Africa, who described the meeting to me. The little men played reed flutes for him. 'It was not music as we know it,' said Colonel Hoogenhout. 'The flutes gave imitations of the sounds of nature, like the wind.'"

Green 1952:43 "By far the most mysterious people to be seen from time to time at Zessfontein are members of a group known to the Hottentots as '*Strandlopers*'. It is possible that these are the last of the old Strandlopers, a Bushman race inhabiting the beaches of South Africa centuries ago, but thought to have become extinct.

"Dr. van Warmelo identified the 'Sandlopers' as Bushmen, and no doubt he was right. Leading anthropologists have stated that the original Strandlopers were beach-roaming Bushmen, and not a distinct race. Nevertheless, it is dramatic to find such primitive folk, in the middle of the twentieth century, still following exactly the Strandloper way of life. They are very small and dark, these Strandlopers, with matted, peppercorn hair, wrinkled foreheads and deep-set eyes. I called them mysterious, and so they are. Even their speech is a riddle..."

Van der Horst e.a. 1978:10 e.v. "But just what is a Strandloper? Strandlopers are a distinct negroid race related to the Bushman and Hottentot. Apart from several distinct anatomical differences and habits when compared to the Bushman and Hottentot, the Strandloper mainly occupied the dunes and rocky environment of the South African coast while the Bushman and Hottentot lived more inland. Strandloper remains and archeological remains

indicate that they occupied caves from Port Nolloth to Cape Town on the west coast, Agulhas to Knysna on the south Cape coast and Cape St. Francis to East London along the south east coast. However, Strandloper specimens have also been found in the vicinity of Durban which appears to indicate that they have inhabited the coastal belt from Port Nolloth to Durban. The richest area of Strandloper remains seems to occur between Cape St. Francis and Port Elizabeth. This area is particularly rich in so-called Strandloper middens which contain food debris and flakes of pottery. The late Mr. W. Gess, a foremost authority on the Strandloper and Honorary archaeologist at the P.E. Museum, has made note of 187 middens along the Eastern Province coast.

"The most important anatomical feature of the Strandloper is the flat surfaced teeth and is in contrast with the Bushman, Hottentot and present *Homo sapiens* who have cusped teeth. According to Mr. Gess (1973) the flat surfaced teeth can be ascribed to the Strandlopers' diet. They seemed to have lived mainly on the flesh of shell-fish (mussel, alikrok, periwinkle, etc.). Shell-fish usually contain much sand around and in the soft flesh and this could serve as an ideal grinder on the teeth. It is fairly well established that the Strandloper fed on shell-fish by a study of their middens. Very few Strandloper skulls are unearthed with a full set of teeth as in the example.

"As yet very little is known of the origin of the Strandloper. According to the well known anthropologist, Clarck, the Strandloper possibly appeared during the Mid Stone Age and most seemed to have disappeared as recently as 250 years ago. It has been suggested that a catastrophe such as an epidemic ended the existence of this fascinating and yet poorly studied race."

Hierdie aanhalings is in die aard van 'n "stowery" of "bredie", 'n mengsel. Verskillende elemente is saamgegooi uit verskillende tye en plekke. Die bindingsfaktor is die naam *Strandloper,* 'n Hollandse naam wat aangewend word vir mense wat hoër aan die oos-, suid- of weskus van Afrika 'n bepaalde leefwyse volg. Dié leefwyse word in die naam goed gesuggereer. Vir hulle leeftog loop hulle as onverbonde groepe die strande af en eien hulle as hulle regmatige aanspraak toe wat hulle langs die strande kan opraap of uit die water kan uithaal (vis, skulpdiere, mossels, alikruike ens.)

Die beroep van strandjuttery is baie oud, vele eeue gelede is dit al beoefen, in eerste instansie deur diegene wat dit voordeliger of makliker gevind het as die jag of die veefokkery. Hulle lewenspeil is primitief, hulle voedselvoorsiening prekêr, hulle ekonomiese en politieke en kulturele betekenis is gering. Om-

dat hulle in die algemeen ook onontwikkeld is, word hulle op die laagste plan gestel en deur baie beskou as die pre-San, pre-Khoekhoen, pre-Bantoe.

Waar daar groepvorming is, is die uitkoms 'n klein gemeenskap wat ekonomies arm is en selde tot 'n etniese entiteit voer of daarop gelyk. Daar is ook gevalle waar die bepaalde leefwyse gevolg word maar die groepverband sodanig is dat hulle nie "Strandlopers" genoem word nie, soos aan die kus van Walvisbaai. Naas *Strandlopers* het die een groep van Sesfontein die naam *Sandlopers*.

Ons taak is etnonimiese standpuntneming. Oor hierdie naam het ons dit in **STRANDLOPERS I** na vermoë gedoen, en by die gevalle wat in die keuse van sitate hierbo vermeld is, kan die antwoord met wysiginge na die spesiale geval oorgeneem en toepasbaar gemaak word.

Vir sover hierdie Strandlopers 'n groep vorm, is hulle eerder te beskou as verspreide en losstaande gemeenskappies, elkeen verteenwoordig eerder 'n klas as 'n ras, en waar daar wel enige gemeenskaplikheid en/of etnisiteit bestaan, is dit die gevolg van die betreklike gelykheid tussen hulle vanweë die ooreenkomste in hulle leefwyse om deur strandlopery in hulle behoeftes aan leeftog te voorsien, bv. deur skulpdiere van klippe los te maak en daarvoor primitiewe geriewe te benut soos klipskerwe. Hulle verkose lokaliteit is die strand wat, soos gesê, in die naam uitdrukking vind, en 'n mate van presisering blyk ook uit subgroepe daarvan soos "Strand Bosjesmans" (Gordon), "Strandjäger" (Schöneberg in *Quellen* 1928 3/2), "Beach Hottentots" (Chapman 1868:2/345). Soos die rede vir hierdie uitgestote stiefkinders se leefwyse verdwyn, verdwyn ook hulle as klas.

Daar moet ook kennis van die "Vismans" as "Strandlopers" geneem word soos dit onder **SOAKWAS** bespreek is. Presies waar hulle inpas, sal nog moet uitgemaak word.

Nota: 'n Heel belangrike studie oor potskerwe deur Jalmar Rudner bevat 'n goeie oorsig van die verspreiding van die Strandlopers langs die kuste van Suidwes-Afrika en die Kaapprovinsie. Die studie neem ook kennis van navorsing deur ander en bring opvattings ter sprake soos trekrigtings en kontak met nie-Khoekhoense kulture. Daar is 'n goeie kaart oor die plekke waar puinhope ondersoek is en ook opgrawings gedoen is, en oor die ouderdom van die skerwe. "It was earlier thought that among the Strandlopers the pottery tradition was hardly more than 500 years old (Schofield), but Carbon 14 dates for deposits containing the same type of pottery not far from the coast (Brandberg, South West Africa and Scott's Cave, Cape south-east coast) show that the tradition possibly goes back more than a thousand years" (1968:611). Die strandlopery is dus 'n heel oue bedryf, maar dit moet heeltemal los van Herry se groepie

Hottentotte gehou word, hoewel hulle klaarblyklik die beroep ook beoefen het, wel onder druk van ekonomiese omstandighede.

SÜDNAMAQUA ('n naam vir die Oorlam)

Redakteur BRM 1852:214 "Und daran scheint auch so viel gewiss zu sein, dass die Südnamaqua oder Orlam, welche jetzt die Herren des grössten Theils vom oberen Gr. Namaqualand sind, als sie vor 40 oder 50 Jahren vom Grossfluss aus in das Land hinaufzogen, sich die Haukoïn [verstaan: die Bergdamaras] unterwarfen..."

Die term is sonder meer duidelik: die Oorlamme word gesien as Namakwas wat uit die Suide opgekom het en Groot-Namakwaland vir die grootste gedeelte daarvan in besit geneem het nadat hulle dit op die Haukhoen verower het.

SWAKOPDAMAN, TSOAXAUBDAMAN

Neib J 1928 *Quellen* 2/11 "...Mein Vater hies Salomon ≠Neib. Er wohnte in Otjimbingue... Auf ihn hörten alle Bergdama, die von Swakopmund bis nach Windhuk wohnten, und die wir Swakop-Daman nennen. Mein Urgrossvater aber war der alte ≠Neib. Der ist es, der die Swakop-Daman aus dem Namalande herausgeführt hat, und sie ins Hereroland brachte. Dies geschah zu der Zeit, als bereits Herero im Lande waren."

Zachaeus ['n Bergdama, ongeveer 80 jaar, in Usakos] 1928 in *Quellen* 2/45 "Da [die 'Veld von Otjimbingue' waar die Bergdamaras hulle na vervolging en omswerwings gevestig het] zerteilten sie sich. Die einen blieben am Swakop wohnen, und diese nennen wir heute noch die Tsoa-xou-dama [Swakop-Dama]..."

Krenz 1972 noem hierdie term nie vir die gelokaliseerde ondergroep nie. Eintlik het dit soms die waarde van 'n te ruim term, by Jacobus ≠Neib bv. vir die vestiging van Bergdamaras van die Swakopmonding af tot by Windhoek en wel tot by Okahandja, 'n gebied wat deur ander soos Krenz en Du Raan 1978 (nie aangehaal nie) in verskeie los groepies volgens die lokaliteit onderverdeel word. Oor die betekenis van die riviernaam Tsoaxaub, vervorm tot Swakop, vgl. Nienaber-Raper 1977:1011-3 ("'n agterent met mis bevuil") . Sowel ≠Neib as Zachaeus verklaar dat hulle, die Bergdamaras, self die naam aan die "Swakopdamaras" gegee het, 'n geleentheidsnaam wat klaarblyklik nie lewenskragtig was nie.

[SWARTBOOIS]

Hahn C Hugo 1852 in *Quellen* 25/132 "Den 26. August beim Kabfluss. Dieses ganze Gebiet gehörte früher Wilhelm Swartbooi. Er sieht es noch als sein Eigentum an..." [Hahn en Kleinschmidt is van Berseba af na die Grootvisrivier toe vir Bethanien.]

Fritsch 1872:346 "Der Stamm des Willem Zwaartbooi, an Zahl etwa 1500. Sie hatten früher den Löwen-Fluss und einen Theil des Bondel-Zwarts-Gebietes inne, aber sind nach und nach nordwärts vorgedrungen..."

Bernsmann 1880 in BRM 1881:46 "Die Ameiber (Zwartbooischen), früher auf Rehoboth, dann auf Ameib ansässig, jetzt ohne festen Wohnsitz, befindet sich in einer üblen Lage..."

Dawid Swartbooi (van 1880 tot 1910 kaptein van die Swartboois) 1928 in *Quellen* 2/95-6 "Die Karrasberge sind das ursprüngliche Land der Zwartboois...Die Zwartboois und die ...Rooi nasie waren ursprünglich ein Volk...Als der Stamm später auseinanderfiel, nannten ihn die andern Namastämme //Khouben...Weil wir sozusagen von dem grossen Stamm geboren sind, nennt man uns die //Khou-/gôan, d.h. die Kinder der //Khouben. Den Namen Zwartboois haben wir noch später erhalten. Damit wir uns gegenseitig sofort erkennen konnten, trugen die Witboois ein weisses Tuch oder Band um ihre Hüte. Die Rooi nasie aber trug ein rotes Band um ihren Hut. Wir Zwartboois banden ein schwarzes Band um die Hüte. Heute hat der Brauch nachgelassen. Wir tragen das Stammesabzeichen nicht mehr".

Vedder 1934:127 "...der abgezweigte Teil (erhielt) den Namen //Kou-/gôa = Kinder der //Kou. Diese Kinder nannte man auch nach dem Namen ihres Führers die 'Swartboois'..."

Die groepnaam wat al die mededingende Namaname gou en goed verdring het, is die Afrikaanse term *Swartboois.* Hierdie stamnaam kom van die kapteinsnaam. Dit is klaarblyklik nie 'n vertaling nie. Dawid Swartbooi gee 'n lys van die kapteins in *Quellen* 2/95. Die lys is blykbaar volledig. Die eerste drie kapteins dra nog suiwer Namaname, maar die derde, nl. ≠Haobeb Tsauxamab, het 'n seun !Huiseb wat sy opvolger word en wat in die omgang "Willem Zwartbooi" heet. Daarna is alle opvolgers voorkeursgewyse Swartboois, Willem en Dawid en Abraham en Kornelius, weer 'n Dawid wat ons segsman hierbo is, en daarop kom Petrus Swartbooi wat van hom oorgeneem het. Van die tyd van Willem af loop stamnaam en kapteinsname saam. Ons het, om dit by herhaling te sê, geen vroeëre Khoekhoense naam vir hierdie groep gevind wat in Nama die kleur "swart" bevat nie.

In ons lektuur het ons ook geen verklaring van die naam van die eerste Swartbooi teëgekom nie. Wat Dawid van die hoedbande sê, is ingegee deur die reeds bestaande naam. Die naam is ouer as die gevolg daarvan. Die term "Swartbooi" sal, wat sy eerste komponent betref, miskien teruggevoer kan word op die huidkleur met 'n sterker skynsel van donker of swart as wat vir die gewone //Khau-/gôan normaal was, sodat dit 'n kenmerkende aanwysingselement geword het. Vir bespieëling is daar nog genoeg ruimte, en ons laat dit voorlopig daarby. Vgl. Budack 1972 vir meer besonderhede.

[SYMENSE] kyk **NAMCAMEIS**

T

[TAAIBOSSE] kyk **GOUNAA(P)**

TAANEINA [GRASVELDVOLK]

Gordon 1779 in ms 4/123 "Verder heet zig ijder Horde na de naaste Fonteijn, rivier of iets particuliers, daar zig ophoud. — Dus Taan'eins, grasveld volk; Coeroep Einas, witte klip volk..."

Gordon skryf hier 'n brief aan die hooggeplaaste amptenaar, die griffier Hendrik Fagel in Amsterdam. Die brief is geskryf net voordat hy sy vierde reis onderneem het waar hy deeglike kennis oor die Khoekhoense stamme aan die Oranjerivier opgedoen het. Ons kry in die sitaat twee name wat in ons bronne nêrens elders aangetref is nie. Hulle dien as voorbeelde vir sy bewering dat die stamname, of altans die hordename, lokaliteite aangee. Een daarvan is *Taan'eina*, 'n naam wat Gordon vir Fagel direk vertaal.

Die *Taan-* staan vir "grasveld". Gordon 1779:2/38) self gee "gras" vir "Namaqua hottentots taal" op as *taap*, wat waarskynlik dieselfde woord is. "Gras" is in Nama */gâb* (Rust 1960:28), met dentale suigkonsonant vooraan en waarvoor Gordon se *T* nie 'n slegte verteenwoordiger is nie, altans organies. Die *-n* is by Gordon moontlik op te vat as die konsonantiese realisasie van die nasaliteit van die voorafgaande vokaal. Die *-eina* is dan die vertaling van "volk", eintlik van "volkere", by Nama *//âi-* = "volk", plus die *-n-* van die comm. pl., plus vir die objeksvorm *-a-*. Die naam is dan eerder te begryp as "Grasvolk". Die ligging is nie aangegee nie.

[TABAKSDIEVEN]

Nieuhof 1654 in 1682:14 "Wat verder...zijn de Hottentots, die de Kaepmans, op Engelsch Tabak-tekemans, en d'onzen Tabaks dieven noemen, uit oorzake sy de groene tabak, die de Nederlanders plaghten te planten, gestadig wegstoolen: zoo dat die daerom nu geen meer planten..."

Dapper 1668 in 1933:8 "De Gorachouquas, by d'onzen genaemt Tabaks-dieven, ter oorzake zy op zekeren tijt daer te lande al de Tabaks-planten van zekeren vryen lantbouwer van het velt hebben wegh-gestolen, en noch heden daer in volharden..."

Die rede vir die bynaam word hierbo aangegee, en in die *Daghregister* word die diewery snags ook beskryf, bv. o.d. 13 Maart 1657 (3/110) "Ende quam

's morgens een van de vrije luyden van Stevens Colonie clagen, dat hun eenige Hottentoos dese nacht wel ongeveer 100 lb. tabacq van 'tvelt gestolen hadden..."

Die bynaam het blykbaar spoedig hierna posgevat en die inlandse naam in die omgang gaandeweg verdring. Agt maande na bostaande aanhaling praat Van Riebeeck oor die "Gora Chouqua offte Gora Chauna, de tabacq-dieven", drie dae later (3/198) is dit weer "de Chorachouquas (wesende de tabacqdieven)", maar in Desember 1657 stel hy die bynaam eerste (3/207) "...met een schaep van de tabacqdieven (Gorachouqua genaempt)". Ons kan seker aanneem dat onder die burgery die Hollandse naam die gebruiklike geword het. Om nie in herhaling te verval nie, word verwys na die artikels **GORACHOUKWAS** en **[SALDANHARS]**.

[TABAKTEKEMANS]

Danckaert 1660 in *Daghreg.* 3/466 "...tot omtrent twee uyren van 't crael van de Taback-Teckemans, liggende onder den bergh genampt Clapmus..." Ibid. "Om een draeghos te crijgen van de Tabacq-Teeckemans capiteyn..."
Nieuhof 1654 in 1682:14 "Wat verder binnenwaerts, zijn de Hottentots, die de Kaepmans, op Engelsch Tabak-tekemans, en d'onzen Tabaks dieven noemen: uit oorzake zy de groene tabak, die de Nederlanders plaghten te planten, gestadig wegstoolen: zoo dat die daerom nu geen meer planten..."

TABAKSDIEVEN

Kyk verder onder **TABAKDIEWE.** *Tabaktekemans* word deur Nieuhof spesifiek as die Engelse variant daarvan aangegee, en daarin erken ons in die middelstuk sonder meer die woord *take* vir "vat/neem". Die uitgang *-mans* is die vertaalde Hollandse teenstuk van die Khoekhoense *-kwa(s)* of *-qua(s)*, uit die *-gu* van die mv. ml. plus die versterkende *-a* van die objeksvorm. Dit kom ook voor in die groepnaam *Kaepmans* in die sitaat hierbo. Elders verklaar Nieuhof sy gebruik van hierdie groepnaam waarmee veral die lastige klompie Strandlopers van Herry aangedui word. Herry was op 'n Engelse skip na Bantam, het genoeg Engels geken om as middelman by besoekende skepe op te tree, trouens, sy naam "Herry" kom van sy bynaam "King Harry", en ons kan aanneem dat die kans groot is dat die onvleiende verengelste vorm van *Tabakdiewe* sy werk is. Indien juis, dan het Herry se vorm plaaslik tog 'n mate van bekendheid gehaal, soos o.a. blyk uit die sitaat van Danckaert.

TAMAKWAS kyk **DAMROKWAS** en **DAMARAS**

T'ARIWANGKIJS kyk **KAREMANKIES**

THABOBE kyk **HABOBEN**

THAYKOA kyk **GEIKHAUN**

TKABOEK

Wikar 1779:205 "All these nations [Namakwas, Einikas, Korakwas, Bliekwas en Damrokwas] ...remain permanently in certain definite districts. On the contrary the 6th nation, commonly called Tkaboek by the Hottentots, roam everywhere like people who are poor, and keep in the scrub and wilderness (and are therefore known to the inhabitants [verstaan die koloniste] by the name of Bosjemans). Of these there are some who dwell amongst the Hottentots, and are employed in all kinds of service by the latter, especially as hirelings in time of war. These commonly remain attached to the nation amongst which they have gone to live... principally they make their livelihood by hunting rhinoceroses, sea-cows or other game, fish from the river, and partly by robbing cattle from other Hottentots among whom they do not live. Other [Bosjemans, die tweede groep naamlik] who have no fixed abode amongst the Hottentots are very shy of people and murderous. They live mostly in the mountains, scrub and deserts where they subsist on snakes, lizards, mice and still more extroardinary foods from which the other Tkaboeks abstain..." [Geneem uit "Text A", maar in vertaling].

Wikar 1779 in Moritz 1919:67 "[Uit Teks A, die verkorte en deur 'n amptenaar nagesiene en 'verbeterde' teks, hier in vertaling:] Wir marschierten den 27. [Sept. 1778] nach Eyas [vandag 'Yas 2819 DA = "Warmkuil/Warmbad"] und waren hier bei den wilden Tkaboebs, die gerade wie die Paviane beim Gewahrwerden eines Menschen in die Berge und auf die Felsränder fluchten und sich verbergen. Wir hatten auf unserer Rückreise das Glück, einige von ihnen zu uns zu locken...Ihre Sprache ist wenig von derjegnigen der Numacquas verschieden; sie bekleiden sich mit Fellen der Schakals, Nhaas, wilden Katzen und Dachse".

Vedder 1934:25 "[Oor Wikar se Thaboeks:] Dieser rätselhafte Stamm...sind die //Hawu(n), d.h. die Umherirrenden. Damit sind die Saan der Namib gemeint, die von den Nama verdrängt wurden, sich aber noch zahlreich in der Namib und den angrenzenden Gebieten aufhielten. Heute sind nur

noch kümmerliche Volksplitter von ihnen vorhanden... (Sie) wurden im vorigen Jahrhundert von den Nama in Bethanien und andern Nachbarn nahezu ausgerottet''.

Mossop 1935:14 "Chadoup (Tkaboek), *//Habu,* the Nama term for the San or Bushmen. *//Habu* means wanderers..."

Dis nodig om eers die artikel **CHABOUP** te lees. Vedder en Mossop stel *Chaboup* en *Tkaboek* voor as variante (ook in vorm) van dieselfde naam. Taalkudig is dit moontlik. Die *T-* voor *Tkaboek* is 'n suigklap, net soos die *T-* 'n suigklap is in Wikar se *Thabobe* (ook deur hom gespel *Chabobe*) wat sonder enige twyfel 'n spelwyse is van *//Haboben* (Velskoendraers). *Chadoup* het geen suigkonsonant vooraan in sy spelling nie, maar sy *Ch-* en die *K-* van *(T)Kaboek* is, volgens gelyklopende gevalle, inderdaad dikwels omruilbaar. Die *-p* van *Chadoup* is die uitgang van die ml. ekv., die mv. sal wees *Chadoukwa*; die *-k* aan die slot van *Tkaboek* kan of oorskyffout vir *-p,* of dit kan dalk 'n afkorting van die mv. wees, soos Wikar se herhaaldelike *Namacq:* vir *Namacqua,* hoewel hy in daardie geval altyd 'n dubbelpunt skryf as teken van afkorting, maar by *Tkaboek* dit nooit skryf nie.

Of Wikar die twee name in feite as gelyk bedoel het, is onseker. Met die oog op die etnonimiek moet ons dit nader bekyk, omdat veel daarvan afhang. Bowendien is dit die naam van 'n belangrike "Natie" (Wikar se term), en die besondere naam in hierdie naam in hierdie vorm kry ons net by Wikar. Het die naam vir 'n hele "nasie" net totaal verdwyn? Wikar noem die Chadoups uitdruklik die "Bossiemans van die Namacq:" Hulle is mak Boesmans, ook genoem "Boestjesmans Hottentots", afkomstig van die Sandveldskraal, in Nama heet hulle "Samgomomkoa" (die Sandveld is nie op Wikar se eiehandig-getekende kaart aangedui nie). Hulle leef in vriendskap met die Namakwas en die Einikwas. Soos die Namas het hulle vee, hoewel nie baie nie, maar is ook jagters en gaarders van veldkos, soos die gewone Boesmans.

Hulle kan ruweg genoem word "beskaafde Boesmans". Daar is twee kapteins, Gounzaap, en dan Ouga, Wikar se trouhartige reiskameraad en "broer". Uit die verband wil dit voorkom of die Chadoukwa 'n "kraal" of afdeling, 'n ondergroep van die Sandveldsvolk is, maar die samehang is nie duidelik nie. Wat duidelik is, is dat die Chaboukwa nie wild of menssku of moordsugtig is nie, en bepaald nie rowers nie. Mens sou op voorhand verwag dat die naam wat die Namas, aan wie hulle diensbaar is, vir hulle gegee het, 'n goeie, welgesinde klank sal hê. Lees die sitate onder **CHABOUP**

Met Wikar as ons enigste gids hier, hoofsaaklik gebaseer op die Inleiding van Teks A, weet ons dat die Tkaboek, die sesde "Natie" wat hy noem, 'n beson-

dere eienskap het waardeur hulle hulle in Wikar se tyd van die ander vyf nasies onderskei wat hy genoem het. Die onderskeid is dat die ander vyf nasies naastenby die algemene streek bewoon, maar die Tkaboek aan die rondtrek is. *Tkaboek* is 'n algemene naam ("commonly called") , 'n soort van kollektief wat inklusief is. Dit omvat twee groepe Boesmans. (i): Daar is 'n onderdeel wat hulle by die Namakwas as huurlinge en krygsdienstiges aangesluit het, deel in die oorlogsbuit, origens leef van jag, visvang en veeroof. (ii): Die "ander" is wild, menssku, vlug soos bobbejane die berge is. Hulle eet kos wat die ander groep van gru, is uitgeteer ("abgemagert") van groot armoede. Hulle is almal *Tkaboek.*

Vir ons lyk dit of *Chadoup* waartoe Wikar se reisgenoot en "opligtbroer" Ouga, "een oud vader en capiteyn van de Bossiemannen" (Wikar 1779:38) behoort het, nie dieselfde groep kan wees as die Tkaboek van 'Yas (tweede sitaat) nie. Die Chadoup is Boesmans, maar eervol en "beskaaf", die Tkaboek is ook Boesmans, maar in uiterlik en voorkoms, en in "beskawing" is hulle heeltemal verskillend. Oor die uiterlike voorkoms kan nagelees word in Moritz se vertaling (nie aangehaal nie). Ons meen die twee name verskil ook en moet verskillend verklaar word.

Tot dusver is net een verklaring gevind, die van Vedder wat deur Mossop oorgeneem is. Dit gaan blykbaar uit van Wikar se opmerking dat die Tkaboek mense is wat "umherschweifen" (in die vertaling van Moritz), of (sitaat) "(who) roam everywhere like people who are poor, and keep in the scrub and wilderness". *//Hawu* is dan die grondwoord en beteken "irren, sich verirren, irre gehen" (Kroenlein-Rust 1969:164). Dit is dan die "algemene" of "common" naam wat aan hierdie Boesmans deur die Namas gegee is. In Wikar se tyd was hulle duidelik suid van die Oranjerivier, maar Vedder pas die naam toe op die "Saan der Namib", en hier is hulle verdring en uitgeroei, volgens Vedder.

Die gewone Namawoord vir "umhergehen" is *!gû-mâ;* vir "dwaal, verdwaal, misreken" ens. is dit *//hawu;* vir "umherirren" is dit *//hawu-mâ* en *!gu-//hawu.* Ons moet daarmee rekening hou dat Vedder se verklaring deur klankassosiatiewe oorwegings gesuggereer kon gewees het. Daar is in elke geval ook nog ander poëtiese waarskynlikhede.

Voorlopig hou ons die vraag oop, omdat daar nog te veel aspekte is wat ons hinder. So wys ons daarop dat *//hawu* in sy betekenis van "umherirren" nie op die Chadoup betrekking sal hê nie, want Wikar sê hulle "remain attached to the [Namaqua] nation amongst which they have gone to live", en omdat die Namakwas in Wikar se tyd kenmerkend vaste woonplekke gehad het, sou ook die verbonde Chadoup nie rondswerwend gewees het nie. Daardeur het hulle hulle van die Tkaboek gedistansieer.

Dit val op dat Wikar self nie help met die betekenis van die naam nie. Soms doen hy dit. by die *Aukokoa, Chabobe, Einikwas, Gyzikwas, Husingais, Kaukoa, Namnykoa, Nanningai* en ander. Hoekom nie hier nie? Kan dit wees dat hy dit self nie geweet het nie?

Dit kan terloops opgemerk word dat Wikar baie duidelik sê wat *Boesman* as naam beteken: dit staan reeds in die sitate uit sy werk.

Dit lyk ook of daar geen verband tussen hierdie naam en bv. De Flacourt se *caboc* vir "negre" kan wees nie, vgl. die artikel **CHOBOKWAS.** Hulle is swart negervolkere. En die "Stekers" of "Stabbers", by Campbell die **CABUSQUE,** word as 'n Korannastam voorgehou, nie as Boesmans nie. Miskien moet mens Engelbrecht se stelling aanvaar dat Campbell se Cabusque nie geïdentifiseer kan word nie. Gedagtig daaraan dat Wikar die Tkaboek as 'n belangrike "natie" beskou, laat mens wonder of daar nie tog "spore" van hulle elders aanwysbaar is nie, en in hierdie geval, of die Korannastam *Cabus(que)* in Campbell se lys van iets oor die 30 jaar later as Wikar nie maar die nou ingebasterde Tkaboekstam van vroeër was nie. Die waarskynlikheid is wel baie min en word enkel deur die oppervlakkige klankooreenkomste gesuggereer.

T'KOUWIJQUA kyk **KOUWIJKWA**

T'NOEKIJQUA kyk **NUEIN ("OVERKANTNEMERS")**

TOBIQUER, ook **TOBIQUAS,** kyk **OBIKWAS**

T'OGAKWA kyk **COCHOKWAS**

[TOPNAARS] kyk **AONIN**

TOROXA-AIS vgl. ook **AICHA-AIN**

Budack 1969:224 "Jonkers Leute wurden ... //Aixa-//ais ('bösartiges Volk') oder Toroxa-//ais ('kriegerisches, kriegslusternes Volk') genannt, weil sie nach Meinung der alteingesessenen Naman fast nur von Krieg und Raub lebten..."

Dié naam is klaarblyklik 'n naam wat deur ander aan die Afrikaners van Jonker gegee is, hier wel deur die Namas. *Torob* beteken "der Krieg, das Kriegskommando" (Kr.-R 1969:360), en met die suffiks *-xa* vir 'n adjektiwiese (of adver-

biale) funksie, die "oorlogsugtige, krygsbeluste" *//ãis* of "volk". Lees verder s.v. **AICHA-AIN.**

TOUPKWA [HARTENAARS] of [HARTSRIVIERVOLK]

Gordon 1779 op los vel by 4e reis "Toup [en in half lyn hoër is klaarblyklik later ingeskryf: qua] hiet de hordes agter de koraquas aan die Hei Garieb. De Hei Garieb verdeelt sig daar weer in tweën, of t'oup qua 'aremanásh, is t' hart van een Mensch, en de linkerhand Natie. Die t'oupqua hebben vee schapen en beesten, en syn sterker als de koraquas".

Forbes 1965:107 "Far beyond here [nl. Gordon se 'turning point', deur Forbes gesitueer as moontlik Klein Naauwte, 24 km noordwes van Prieska] he [Gordon] shows on the north bank of the Hey Garieb (Vaal R.) a group of huts marked Hottentotten Taubqua Hordes, who may possibly be the t'Kouwyqua or Zeekoeneemers of Albrecht".

Tot hiertoe is Gordon ons enigste bron van hierdie Khoekhoense naam. Bowendien verklaar hy dit ook, hoewel mens moet "leer" om sy rowwe aantekeninge te lees. Lees die betrokke gedeelte in sy sitaat so: "T'oup qua, t'oup is 't hart van een Mensch: Aremanash: de Linkerhand-natie". Hy verklaar dus die twee stamname, die eerste is die "Hart-mense", die ander is die "Linkerhand-nasie" (beter sou gewees het, die "Links-staande-nasie", in die omgang ook bekend as die "Karemankies") .

Die Touwkas ken Gordon net van hoor-sê, ook hulle ligging ken hy net by benadering. Hulle woon in die rigting waar die Vaal- en die Hartsrivier ineenvloei. Daaroor kry ons elders betroubare inligting. Iets meer as 30 jaar na Gordon was Wm. Burchell in o.a. Korannaland op 'n navorsingsreis. Hy praat 1811:298 oor "the region which adjoins the Kora country of the Hart. A branch of the Kygariep [d.i. die Vaalrivier] extends to the Hart village, or chief kraal of that tribe". Op sy kaart teken Burchell die "Chief Kora's Kraal" in aan die Hartsrivier, heel hoog op, ongeveer by die huidige Hartswater, altans in die distrik Schweizer-Reneke, so ook by Thompson 1837 e. a. Burchell het selfs 'n grenslyn wat met 'n opwaartse boog net bokant die hoofkraal verbyloop en noem dit: "This line marks the northernmost boundary of the Country inhabitated by the various Nations of the Hottentot race". Die Korannas het hulle heel hoog langs die Hartsrivier gevestig en was 'n voorhoede teen die Swart volkere daarlanges.

As groep was die "Hartmense" by tye baie rusteloos en het mekaar beveg. So kry ons ook die Hollandse naam van die Toupkwas, nl. "Hartenaars", bv. by Andrew Smith 1835:285, ook op 312. Die naam *Hartenaars* vertoon dieselfde

patroon as *Bergenaars, Topnaars* e.a. ''Hartenaars'' is die direkte vertaling van ''Toubkwas''. Of die Toubkwas hulle stamnaam aan die rivier gegee of van die rivier gekry het, weet ons nie meer seker nie. Ook Hartsrivier se ou Khoekhoense (Koranna-) naam is opgeteken waarvan ''Hartsrivier'' die regstreekse vertaling is. Vgl. Nienaber-Raper 1977:374. Die grondwoord is in Nama *≠gaob*, by Tindall *≠kaup*, wat Gordon weergee met *taup* of *taub* (die *t* en die ≠ is organies inderdaad naby mekaar). Gordon se *-qua* is die ml. mv., in Nama *-gu*, plus die *a*-obj., en *Toubkwa* is letterlik ''Hart-manne/mense'', 'n vertakking van die Kora-groep, nl. die groep wat die langste sy Kora-identiteit in die geskiedenis bewaar het. Gordon se mededeling stel Forbes se gissing in die juiste perspektief; die *Toubqua* en Albrecht se *t'Kouwyqua* is nie dieselfde nie.

Gordon se informant(e) het 'n heel belangrike stuk geskiedenis meegedeel. Van hulle verneem Gordon dat die Toupkwas ''agter de koraquas aan de Hei Garieb'' gevestig is, dat hulle ryk aan skaap en bees is, en ''sterker (syn) als de koraquas''. Hierdie inligting kry Gordon terwyl hy nog in Korannagebied is. Die Korannas besef dat die Hartenaars ryk aan vee is en aan volk, dat hulle 'n mag is om mee rekening te hou. En tog hoor ons dokumentêr heel selde van hulle in die tyd van die eeuwending. Die pad van die reisigers het eintlik regs van hulle verbygegaan. Kyk verder onder **KAREMANKIES**.

Gordon noem die naam nog 'n keer, maar sonder dat dit ons veel help. Op sy kaart het hy 'n tekening van 'n anteloopsoort en daaronder 'n beskrywing wat so begin: ''Dit dier kan ik bijna seker stellen een voortbrengsel te sijn van een Blauw en Gemsbok'', maar later blyk dit dat, volgens die Khoekhoen die dier hom, weliswaar net in klein troppe, ''bij de Hei Garieb in het taubqua Land bevind''. Die plek van die tekening leer ons geografies niks, aangesien dit gewoon op 'n oop ruimte as vulling gestel is, tog dui die beskrywing die ligging van Toupkwaland in die algemeen weer eens aan, nl. ''bij de Hei Garieb'' of Vaalrivier. [In die bespreking spel ons die naam *Toukwas* en ignoreer Gordon se skerp en stomp aksente]

[TOWENAARS] kyk **KEICHAEIS**

TRAKOMKWAS

Daghreg. 4 2 1687 '''s namiddags komt d. E. Hr. Commandeur [Simon van der Stel] van de buyten posten hier wederom ten Casteele, mede brengende den Cap. der Trakomkwase Hottentots Gommoa Kouchama genaamt, hoofd der Struyckrovers, een magtig volck gelegen boven de Sounquas en over de breede Revier grensende met Inqua Komsakou die geloovd werd den Koning van Monotapia te wesen...''

Ons het hierdie naam in hierdie vorm nie elders teëgekom nie. Ons verneem dat dit die naam van "een magtig volck" is wat aan die Inkwas grens en, soos die Inkwas, oorkant "de breede Revier" woon. Ons kan die Inkwas wel situeer. Ten tyde van Schrijver 1689 was hulle noordwestelik van Aberdeen in die klowe van die Kamdebo. "De breede Revier" is waarskynlik te verstaan as "'n breë rivier", en hier wel die Kariega. "Boven de Sounquas" moet seker begryp word as "noord van die Sounquas", d.i. "Boesmans", volgens die gewone gebruik. In die amptelike stukke van hierdie tyd is 'n bynaam van die Boesmans "Struikrowers", mense wat tussen struike en bosse vir hulle skuil hou om op die regte oomblik ander van hulle vee te beroof. In die sitaat word klaarblyklik 'n lyn tussen "Struyckrovers" en "Sounqua" getrek. Simon van der Stel verkeer hier duidelik op goeie voet met die Struikrowerkaptein en die volk.

Aan hierdie volk is veel raaiselagtigs, o.a. dat hulle Khoekhoense naam blykbaar verdwyn het. Is dit omdat die "magtige volk" verdwyn het deur oorlog of deur opslurping? Of, en dit is belangrik, het hulle 'n ander naam aangeneem, bv. die van 'n nuwe hoofman, soos die Inkwas wat die Heikons geword het? Hiervan is baie voorbeelde. Die lid *Tra-* beteken hier moontlik "(getroude) vrou", soos in plekname (dink aan *Tarka, Traka, Tradouw*) en in die stamnaam *Tradiamaqua*. Die lid *kom-* roep baie moontlikhede op waartussen ons nie gaan kies nie. die *-se* in die sitaat is uit Hollands (wat hier adjektiwies fungeer) en die *-kwa* is die ml. mv. met die *-a* van die objekskasus. Moodie 1960:415 spel die naam "Trakoukwase H."

TSAUDAMA/SAUN(M)TAMA/ZOUDAMA ens.

Roos en Marais 1762 in RZA 2/54 "Ook is ons door de... keinamacquas verhaald, dat ten N:W: van hun nog twee Soorten van volkeren wierden gevonden, waar van d'eene Tamaqua's genaamt, niet alleen seer swart van gedaante, maar ook in 't aangesigt gekurvan zijn, terwijl d'andere Saumtamaap genaamt niet Soo Swart als de Tamaquas en lang haijr op 't hoofd hebbende, beijde deese natien andersints in opzigte van derselver kleederen, hutten, waapenen en handeldrijvende waren, niet van de Birinas komen te verschillen, bij welk een en ander, meergemelde keinamacquas nog voegden, dat er voor ons middel zoude zijn, om opwaards langs de Rivier de Visch, bij gedagte Saumtamaaps te kunnen koomen..."

Gordon 1779 op los vel in ms 4/21 "Damra of Damraqua en Gauwdamra ook. Swart. Leggen agter de Kouw. Saundamra rood. Leggen agter de Damra. Quoik'oro menseneters. De Damra verruilen aan hun hun oude volk, die sy dan mesten. Leggen agter Saudamra".

Wikar 1779:76-8 "Zy [die kleurige krale] koomen van de Zountama de meeste part, welke natie omtrent digt aan de strand zouden woonen, ander kant van die Zambdama. Deese Zambdama nader aan de Namacquoas leggende als de Zountama koomen om te werken by de Namacquoas, zy smeeden van eyzer en kooper fyne en groffe coraalen...De Zambdama en Zountama naties zijn veel zwarter als de Namacquoas maar tog zo zwart en schurfd van bakkes niet als de Damracquoa en de Blip...[Op 'n vraag van Wikar waar die Zoutamas aan die gekleurde krale kom, kry hy ontwykende stories, en dan vertel Wikar verder:] maar onze Namacquoas zeyden zy die met meyde van de Zountama getrout zijn, vertellen dat anders...[nl. dat die Zountama jaarliks beeste verruil vir krale van 'de agterste naties', en vir elke bees 'rykelijk' krale ontvang, maar by terugkeer sê die Zountamas dat hulle baie duur vir die krale moes betaal; hulle ontmoedig die agterste nasies om self met die Namakwas te kom handel dryf, want] de Namacquoas (is) zo een quaade natie, en dat de weg zo ver is en zonder water, dat als zy loopen zal haar kop als een voogelstruys eyerdop in vlakte worden, dat is t.z. dat zy sterven zullen en haar kop klapperdop zal van de Zountamas in de vlakte gevonden worden...de Zountama moogen wel deezen leugen gepractizeert hebben, om haare profijt...net zo een leugen vertellen ze ook van de schulpe of kouers die zy op de kop dragen... Zy [dit slaan hier op die volgende mededeling: 'Vandaag wist my eenige oude van myn reysgeselschap veel nieuws te vertellen'] wisten my op te noemen de Zambdama, Zountama, Blip en Kawep aan de strand, de Damracquoa N.O. van de Keukao, de grootste Nomacquoa capteynskraal..."

Campbell 1813:314 "Five tribes compose the Damara nation, 1st. Kuiwip... 2d. Komass. 3d. Houdam. 4th Soudamma, to the eastward. 5th Koop. The poor Damaras are called Gauw, and the rich Goomacha..."

Schmelen 1814 in Moritz 28/4:212 [in gesprek met die Damara Kairissip] "Er erwähnte vier Arten von Damaras, nämlich die Gaudamaras, Gomeggedamaras, Tsaudamaras und Wewiss. Sie verfertigten Speere, Eisenspitzen, Körbe und Holzschüsseln".

Vedder 1934:25 "Wikar hörte ferner von den Sambdama und Zountama...Die Zountamas...sind die Chou-dama, d.h. die Schmutzdama oder jetzt Bergdama genannt...Wikar bemüht sich den tief aus der Namakehle kommenden Anlaut durch ein Schriftzeichen wiederzugeben und wählt dazu ein Z". Aldaar op bl. 23 "Nun begegnen wir in de Niederschriften der alten Berichte den unglaublichsten Formen dieses an sich einfachen Stammesnamens. Wir lesen: Tma, Tama, Damra, Tamara, Damara, Damraqua, Tamracqua, Sambdama, Zountama, Sondama, und immer ist 'Dama' gemeint".

Mossop 1935:13 "For these [die Bergdamaras] he [Wikar] employs the names of (a) Zountama for xau-dama, i.e. Filth Damaras and perhaps also for ≠ou-dama, i.e. Bergdamaras who lived in the mountainous region between the Kuiseb and Swakop Rivers..." [Dit word in die feitelike gedeelte herhaal in voetnoot 66 op bl. 77].

Anders 1937:50 [N.a.v. Vedder se stelling dat *Zoun-* in *Zountama* gelyk te stel is met *xau* = "drek, uitwerpsel", en dat Wikar vir die *x* die skrifteken *Z-* gekies het:] "If that is so, one wonders why Wikar did not choose the *g* rather than z. In writing Kalagas, e.g., he certainly does employ g to denote the guttural sound; so also in *Kougaas*... [Op bl. 51] The Archives copy...also has *Soentama* (at least once) for *Zountama.* We shall, I think, hardly evade the inference that *Soen* or *Zoun* is a mere phonetic variant of *San.* Changes of *an* to *un,* I may add, are not unknown in Nama. Compare the variants Namakwa, Nomakwa, Numakwa (in VRS XV)..."

'n Uitsonderlike geval waar alle inligting op hoor-sê berus. Nie 'n enkele van ons segsliede het die Zountamas regstreeks ontmoet nie. Roos en Marais vertel oor wat hulle by die "Keinamacquas" of Groot Namakwas (benoorde die Oranjerivier) gehoor het. Gordon het die Namakwas ondervra (uit die verband en rigtings lei ons af dat hy aan die Oranjerivier was onder of naby die Bondelswarts) en skryf los aantekeninge neer op 'n los vel. Wikar doen uitvoeriger verslag van sy bron in hierdie woorde: "Vandaag wist my eenige oude van mijn reysgeselschap veel nieuwes te vertellen. Zy zouden na beduyding nog 16 dagreysen verder in 't noorden geweest hebben, als Hoppe zijn togt geweest is". Hop het in Nov. 1761 omgedraai waar Gründorn op die plaas Brauss vandag lê (2618 DB, oostelik van Keetmanshoop), soos vasgestel deur Mossop (kyk Wikar 1779:75). Dit is moeilik om te bepaal tot hoe ver noord Wikar se ou informante gevorder het: te perd het hulle sekerlik nie gery nie, dus moontlik te voet of per draagos. Ook Campbell en Schmelen het die inwoners ondervra, en Campbell het veel van sy inligting van Schmelen self gekry. Oor die Tsaudamaras het Schmelen die Damara Kairissip self uitgevra. Op grond van wat die Namakwas en Damaras vertel het, kan ons aan die bestaan van 'n afdeling Zountamas nie twyfel nie. Dan is dit opvallend dat hulle naam so vroeg verdwyn het, dokumentêr sê so teen 1830.

Wat die naam beteken het, is ons uit die vroeë tyd nie meegedeel nie. Gordon se "rood" het wel nie met die leksikale betekenis te doen gehad nie. Die "Damra/Damraqua/Gauwdamra" is "swart" volgens hom, wel in teenstelling met die ligbruin of okeragtige huidkleur van die Namakwas, en die "Saundamra" (ook "Saudamra" by hom) is "rood", en dit sal miskien kunsmatig wees as gevolg van bv. die rooi poeier wat van die bas van die kameeldoringboom gestamp

is en waarmee hulle hoof en lyf met vet insmeer, moontlik in navolging van die gebruik onder die **ROOINASIE.**

Pogings tot identifikasie en naamsverklaring kom 'n eeu later. Dan is die eintlike gesagvoerder die erkende kenner van die vroeë geskiedenis van Suidwes-Afrika, nl. Vedder. Hy doen dit n.a.v. Wikar se berig. Dit lyk of Vedder hom deur sy geskiedkundige insigte laat lei het soos mens dit uit Wikar kan aflei, en dit toe eers taalkundig probeer versoen het. Wikar se situering van die stamgroepe is nie baie helder nie. Onthou moet word dat sy segsmanne noordwaarts gereis het aan die oostelike kant van Keetmanshoop. Eers was daar die gordel van Namakwas, en naaste aan hulle was die Zambdama wat vir die Namakwas uit yster en koper krale "gesmee" het, dan eers kry ons die sluwe, leuenfabriserende Zountama wat in gekleurde krale handel drywe en die handel wil beskerm. Gordon sê die Zountema (by hom Saundama) is rooi, maar Wikar verneem dat die Sambdama en die Zountama swart is, dog veel swarter is die Damracquas en die Blip.

Daar is by hulle o.m. 'n onderskeidende kleurskakering: die Namakwas is ligbruin, weet ons, die Zambdama en die Zountama is ligswart, en die verderliggende Damracquas en Blip is sterk swart. Wys die ligter huidkleur op bloedvermenging by die Zambdama en die Zountama? Wikar sê direk dat daar ondertrouing was, "onze Namacquoas...die met meyde van de Zountama getrout zijn..." Dan was daar nie die normale standsverskil tussen die Zountama en die Namakwas wat daar tussen die Drekdamaras en die Namakwas was nie. Die Zountama, die handelsvernuftige seksie, moes dan tog mense van goeie stand en gesag gewees het, altans, die heersende Namakwamans het vir hulle vrouens uit die Zountama gekies, iets wat hulle nie maklik sou gedoen het met vrouens uit die veragte en verslaafde Xaudamaras nie. Hoe ook al, daar was dan die gordel van die Namakwas, en daaromheen noord- en noordweswaarts was die gordel van die Zambdama en van ons Zountama, albei ligswartes, en verder, as derde huidkleurgroep, die heel swartes. Hulle was die "Blip", bekend as die Tswanas (Tlhaping), die "Damracquoa", en die "agterste naties", gespesifiseer as o.a. die "Kawep" of Ovambo's, soos ons vandag seker weet. Dit lyk dan of Wikar se "oude" segsmanne wat 16 "dagreysen" verder was as Hop se verste punt op Brauss, oos van Keetmanshoop, (ongelooflik) so ver moes gewees het as die Etoshapan tussen 18° en 19° suiderbreedte of daarlangs.

Ons herhaal nou wat hierdie manne "my [Wikar'] wisten op te noemen: de Zambdama, Zountama, Blip en Kawep aan de strand, de Damracquoa N.O. van die Keukao, de grootste Nomacquoa capteynskraal". Die bepaling "aan de strand" geld vir die Kawep, vir die Blip (Tswanas) kan dit nie geld nie —

hulle lê te ver oostelik. Die "Keukao" is die "Rooinasie". Plaas ons die Rooinasie in die tradisionele gebied met hoofplaas Hoachanas 2318 CC, dan kry die ligging van die "Damracquoa" 'n enigsins onverwagte punt, nl. noordoos van die Rooinasie.

Dit is dan die gegewens waarmee Vedder moes werk. Oor die Kaweb (Ovambo's) en die Blip (Tlhaping) was daar geen onsekerheid nie, ook nie oor die "Keukao" en die Namakwas nie. Dan het Vedder ook geen twyfel gehad oor die element *-dama/-tama* van resp. Zambdama en Zountama nie: dit was dieselfde aa die eerste lid van *Dam(a)racquoa.* Uit die geskiedenis het Vedder die dubbele gebruik van *-dama-* geken. Die Damracquoa moes die Herero's gewees het, die Bees-, Vlaktedamras of wat daarmee gelyk staan. As Wikar se "oude" manne die Kawep geken het, dan móes hulle die Herero's geken het, en dan moes Damracquoa die swart, atletiese Damaras gewees het wat as die benaming van die beesminnende Herero's gedien het. En dan moes, so het Vedder klaarblyklik geredeneer, die Zambdama en die Zountama gelykgestel word met wat nog oorbly: die Bergdamara, by hom die "Chou-dama, d.h. die Schmutzdama oder jetzt Bergdama genannt".

Wat vir Vedder nou oorbly, is om *Zoun-* en *Chou* (*Xau-*) gelyk te maak. Dat *Zoun-* 'n *-n-* het en *Chou*-nie, sien Vedder nie as 'n noodwendige beswaar nie. Dat Wikar 'n *Z* gebruik om die klankwaarde van die Griekse *ch-* (die *x*) weer te gee, is seker 'n misrekening aan die kant van Vedder, soos Anders reeds aangetoon het. Die Griekse *x* word in ander name deur Wikar met 'n *g* geskryf, of met 'n *k* (bv. *≠Oxogua* is by Wikar *Aukokoa*). En waarom maak Vedder van Wikar se ander *Z-* in *Zambdama* dan 'n *G*? Nee, ons kan gerus aanneem dat Wikar se *Z* bedoel is as 'n *Z*. Daarteenoor staan in dieselfde naam die anlaut by ander stemloos as *S* in bv. die opgawes van Roos en Marais, Gordon, Campbell e.a., of in *Ts* soos by Schmelen.

Afgesien van die fonetiese onhoudbaarhede is daar by Vedder ook nog klassifikasiebesware. Gordon stel die "Saundamra" naamkundig én geografies apart van die "Gauwdamra". Ons kry eers die Khoekhoen, hier genoem die "kouw" aan die Oranjerivier, noordelike oewer (Groot Namakwaland). Die "Kouw" is wel die //Khau(n) of "Rooinasie", die oorheersende stam. "Agter" hulle (noord van hulle, so verstaan ons dit) kry ons die "Damra of Damraqua en Gauwdamra", en "agter de Damra" (d.w.s. die Damra, Damraqua of Gauwdamra) lê die rooi "Saundamra" as tweede gordel, en ten slotte, agter hulle is daar die Quoik'oro of Menseters. Dit stem dus by Gordon tog merkwaardig goed ooreen met Wikar se plasing van die gordels: die Khoekhoen/Namakwas, dan die Sambdama, dan die Zountama, dan die swarthuidiges, en by Gordon: die

Khoekhoen/ Kouw, dan die drie òf-name, dan die Saundamra. Die òf-name is iets van 'n knoop: *Gauwdamra* is sonder enige redelike twyfel soos Nama *Xaudama* (Vedder *Chou-dama*) of Drekdama, d.i. Bergdamara. Dat hulle verarm is en hongerlydend, blyk ook daaruit dat hulle hulle afgeleefdes verruil (vir vleis?) aan die Menseters.

Die kern van die argument is dat die *Gauwdama* en die *Saundamra* twee onderskeie groepe is, nie een en dieselfde groep is soos Vedder beweer nie. Ook Campbell praat spesifiek van twee, die "Soudama" én die "poor Damaras Gauw", en ook Schmelen se segsman praat van "Tsaudamaras" én "Gaudamaras", lg. is Vedder se *Choudama.*

Anders 1937 is een van die uitsonderinge: hy is anders en aanvaar Vedder se sienswyse nie. Vir hom is *Zountama* 'n fonetiese variasie van *Sandama*, waar *San* gesien word as die Namanaam vir die Boesman. Ongelukkig is daar baie min gegewens verstrek om hieroor standpunt in te neem. Ons het gehoor dat die "Saumtamaap" minder swart is as die Herero's, dat hulle lang hare het en nie eintlik van die Batlapeng in kultuur te onderskei is nie (asof hulle 'n vertakking is) en dat hulle kerfmerke in die gesig het (Roos en Marais), dat hulle rooi is en blykbaar die versieringstegniek van die Rooinasie oorgeneem het en op sosiaal gelyke voet met hulle verkeer, mense van stand is (anders as die Xaudaman), dat hulle knap handelslui is, maar watter taal praat hulle as 'n Damagroep? Wat is hulle postuur? Tog nie dié van die San nie, want hulle is in vele opsigte soos die Blip in voorkoms en in leefwyse. In voorkoms is hulle, hoewel Damara, d.i. Negroied, tog ligter van kleur as die gewone Damara, en die lang hare plaas hulle ook, soos dit lyk, in 'n eie klas.

Alles tesaam geneem lyk dit, voorlopig altans, of ons hulle as 'n aparte en eienamige afdeling moet beskou. Die lid *-dama/-tama* lê 'n sekere verband met die Dama-groep, hetsy primêr (bv. as Herero's of Tswanas), hetsy sekondêr (bv. as 'n ingelyfde langharige Negroiedegroep van elders, of 'n verbasterde groep van ligter huidkleur as die egte Damaras). In die tyd van Roos en Marais het hulle aan die boloop van die Visrivier gewoon en het hulle gesigte gekerfde merke gedra, waarskynlik seremonieel aangebring. As al die sitate verwys na dieselfde stam/nasie, soos ons meen, dan kan die naam miskien in sy spelling genormaliseer word as *Tsaudamaras*, soos by Schmelen 1814 wat die opinies van die Damara Kairissip regstreeks opgeteken het. Dan lyk dit of die eerste bestanddeel Khoekhoens van herkoms moet wees. Dit is dan hulle Namanaam. Die Tsaudamaras was duidelik in die invloedsfeer van die Namakwas, bv. van die Rooinasie of Kai//khaun. Daar is ondertrouing, bv. van Namamans met

Tsaudamaravrouens, en ook die Tsaudamaras smeer hulle met rooi poeier in, gestamp van die bas van die kameeldoringbome.

Die nuwe vraag is nou: wat beteken die lid *Tsau-* in Nama? Opmerklik hoe dikwels dit as eerste lid van o.a. kapteinsname in hierdie tyd opduik, so by Schmelen en Campbell: "...unser Häuptling Tsaumap..., by Schmelen 1814 in Moritz 1915:209, en aldaar op 211 "...Die Namen der Häuptlinge sind Tsaumap, Tsaugamap und Karramap..." Ons het nie tot ons eie bevrediging kon vasstel wat die verband tussen die hoofmanne *Tsaumap* en *Tsaugamap* was nie. Ons het nie gedokumenteerde gegewens in ons besit oor die betekenis van hierdie persoonsname nie. Wel is daar 'n Bergdamara-groepie wie se nakomelinge hulleself die *U-Sau-Beta* genoem het en wat Krenz 1972:5 vertaal het met "(wir) Folglinge", by *sau* = "hinterdreingehen, folgen" (Kroenlein-Rust 1969:342). Ons weet nie of dit op enige manier etnonimiese ekwivalensie t.o.v. die handelsvernuftige enigmatiese Tsaudamaras het nie. Die vraag is ook in hierdie verband nog oop. Vir prikkels lees hierby **TSOAXOUDAMA**.

TSEIB(S), ook **TSAIB(S)**, **ZEIB(S)** e.a. spellings (kyk ook **KARA/KARO-OAN**)

Weber 1858 *Quellen* 10/199: "Kapitän Zeib von Zwartmorast (≠Nu-≠goais) nähert sich uns nach langer Abkehr auch wieder...und Zeib versprach, mit seinem Volk nach [Nu]goais ziehen und Gärten anlegen zu wollen. (Er liegt gegenwärtig bei ≠Hoas im Aussenfeld)..."

Kroenlein 1863 in *Quellen* 11/359 "Der Zeibsche Stamm ist ein Zweig des roten Volkes, besteht also aus reinen Namaqua, nicht Orlam..."

Schröder 1865 in *Quellen* 14/12 "...ich machte eine Predigtreise zu den Zeibschen, die sich jetzt auf Zwartmorast [d.i. op Keetmanshoop] niedergelassen haben..."

Grundemann op sy kaart van 1867 "Zeib" [vir sy "stam" gesitueer noord van Löwenfluss of Chamop, en oos van Groot Visrivier tot noordoos van Keetmanshoop.]

Olpp 1876 in BRM 1876:81 "Naman. Stammesnamen: 1. Game-nus...; 2. Kharooas. Häuptling: Tseib; Ortsname: Nugoais, Keetmanshoop..." [en ander name]

Dubiel 1871 in *Quellen* 18/3 "Als Zeibs ganze Familie noch auf dem Platze war, schaute ich mich um um zu erfahren wieviel Leute eigentlich auf dem Platze wohnte. Bei Zeibs Werft zählte ich 19 Häuser..."

Fenchel 1885 in *Quellen* 18/95 "Tseib [so pas oorlede] gehörte zum Namastamm des Roten Volkes. Seine Ahnen hatten sich in früheren Zeiten von jenem Stamm getrennt und sich im südlichen Teil des Grossnamalandes nieder-

gelassen, [en dan volg sy lewensgeskiedenis tot aan sy doop:] "Er meldete sich mit aufrichtigem Herzen zum Unterricht, wurde im Oktober 1878 getauft und erhielt den Namen Fredrik Willem".

Von Francois H 1896:78 "...die vormals Tseib'schen oder Keetmanshoop-Hottentotten, !Karo !onan, in der Gegend von Keetmanshoop..."

Schultze 1907:172 "Die !Kxaro!ôan oder die Tsaibschen Hottentotten..."

Kornelius Frederik s.j. [1928] in *Quellen* 2/50 "Die sogenannten 'Zeibschen Hottentotten' waren die Nama, die sich zu ihrem Vormann Zeib hielten. Sie sind von Hoachanas gekommen und waren vor uns im Land..." [Aan die woord is 'n voorman van die !Aman van Bethanien.]

Vedder 1934:507 "Die Tseibschen Hottentotten mit dem Stammeszentrum Keetmanshoop unter dem Häuptling Tseib: 500 Seelen" [vir die tydperk 1870-1890].

Die uittreksels hierbo bevat goeie aanduidings hoekom die groep ook bekend was as die *Keetmanshopers* of die *Keetmanshoopse Hottentotte*. Dit is 'n geografiese term. Nadat hierdie groep hulle van die Rooinasie losgemaak het en deur Rynse sendelinge, veral deur Weber en Kroenlein, oorreed is om 'n vaste woonplek te kies, het hulle opgehou om te nomadiseer en onder aanvoering van Zeib vir hulle gevestig in ≠Nu-≠goais, vertaal as Swartmoeras, en herdoop tot Keetmanshoop.

By die familiegroep van Tseib het ander hulle aangesluit. Tseib het nog die oppergesag van die Rooinasie erken, en toe Kroenlein hom sover gekry het dat Tseib ingewillig het om 'n sendeling aan te neem, "stellte (er) nur die Bedingung, dass er sein damaliges Oberhaupt //Oasib fragen müsse, ob er einen Lehrer annehmen dürfe". Dit was eintlik net 'n skuifmeul om Kroenlein af te wys.

Tseib se afdeling het eers saam met Jonker Afrikaner geroof en geplunder, maar hom tog later daaraan onttrek. Hy is self later in sy lewe (Okt. 1878) gedoop en het die naam "Frederik Willem" gekry. Die voornaam "Frederik" het vir sy nakomelinge die agternaam geword. Hy het as leier die lotgevalle van sy stam sodanig oorheers dat sy volgelinge na hom genoem is. Oor die betekenis van die persoonsnaam *Tseib* het ons nog nie voldoende sekerheid nie. Die terme "die Tseibs/Tseibse/Tseibse Hottentotte" en soortgelyke name in klaarblyklik aan hulle gegee.

Vgl. ook **KARA/KARO-OAN.**

TSOAXOUDAMA (SWAKOPDAMA)

Zachaeus 1928 *Quellen* 2/45 "Sie [die Bergdamaras wat na die aanval van die

Herero's op hulle in die Erongoberge gevlug het] gingen is das Veld von Otjimbingwe, um dort zu wohnen. Da zerteilten sie sich. Die einen blieben am Swakop wohnen, und diese nennen wir heute noch Tsoa-xou-dama (Swakop-Dama)..."

Lees wat in die bespreking by **GOWANIN** oor Zachaeus en die rondtrekkende Bergdamaras geskryf is. Hier is die naam weer aan die plaaslike Bergdamaras gegee op grond van die onderskeiding t.o.v. hulle lokalitiet aan die Swakoprivier. *Swakop*, terloops, deur Blankes saamgetrek uit *Tsoa-xau-b* (of *-ob*, 'n morfeem met 'n fluviale funksie), lid vir lid "Agterste/agterent/aarsgat" en "mis/uitwerpsel", het betrekking op die afvoer by vloed van stompe en vuiligheid in die droë rivierbedding wat die waarnemer die beeld laat sien het van 'n dier, by name wel van 'n bees wie se agterent met mis bevuil is. Die groepnaam het blykbaar in onbruik geraak, selfs al sê Zachaeus dat hulle ten tyde van die ondervraging "heute noch" so genoem word. Bruwer 1966:146 klassifiseer hulle onder een van die faksies waaruit die Damaras oorsponklik ("originally") saamgestel was.

TSUKHWE en **TSHUKHWE HOTTENTOTS**

Westphal 1962:33 "No dialects of Hottentots were known hitherto and Nama and !ora and perhaps...Griqua were the only recognised Hottentot languages. We can now add the Tshu-Kwe languages of Northern Bechuanaland as typologically and linguistically if not genetically Hottentot languages..."

Westphal 1956:135 "Map No. 7: ...shows the languages of the Hottentot Family of languages. To this, as SW Africans who may have believed Nama to be an isolated remnant will see, I add the languages of Bechuanaland, the Caprivi, SE Angola, Rhodesia and Zambia which I have named Tshu-Khwe languages. These Tshu-Khwe languages are named for the word for "person" which is either tshu or khwe..."

Westphal in SESA 1970/2:612 "The so-called 'Masarwa' of Northern Botswana, South-Western Rhodesia, South-Western Zambia, South-Eastern Angola and North-Western South-West Africa are wrongly described as 'Bush'-speakers. Even though they live a so-called Bushman existence, their languages are related to the Hottentot family and these languages are therfore excluded from this linguistic survey. They form the Tshu-Khwe branch of dialects of the Hottentot family and should no longer be described as the 'Central Bushman languages' of the fictitious 'Khoisan family'. It is worth noting that the Tshu-Khwe dialects include such languages as those of the

Naron, the Shuakhwe, the Bukakhwe (wrongly described as 'River Bushmen'), the Xûkhwe (also known as the Hukwe or Mbarakwengo or Zama), the Gwikhwe, the Ganakhwe, the Detikhwe, the Danisin and many others. Their area is enclosed by a line drawn form Serowe to Gobabis to Dirico (in Angola) to Wankie and back to Serowe."

Westphal 1971:378 "In the interests of standardization I have made proposals for a new terminology... The term 'Tshu-Kwe' is derived from the two major forms of the root for 'person' in Bleek's 'Central Bushman', the former occurring around Francistown..., the latter in all other dialects..."

Ons het hierdie naam hier ingesluit, hoewel dit nie 'n stamnaam is nie, ewemin as wat **KHOESAN**, *Makro-khoisan* en dergelikes, streng genome, in die konteks van ons studie dit is. Maar aan 'n nuwe term soos hierdie het 'n behoefte bestaan waar vir doeleindes van klassifikasie 'n groepnaam nodig geword het: hierdie term wil 'n klas sprekers onderskei wat linguisties binne die familie van Khoekhoense tale tuishoort, altans tipologies. Hulle is wel nie etnologies Khoekhoens nie, net so min as wat die Damaras etnologies Khoekhoens is. Hulle is Namasprekende "Boesmans". Westphal maak nie van hulle 'n subklas van die Namas nie.

Hulle is 'n gewone neweklas. Westphal is internasionaal bekend as 'n gesaghebbende op die gebied van klassifikasie van die San- en Khoentale en hulle plek teenoor die Bantoetale. Dit kan verwag word dat sy term onder geleerdes navolging sal vind, en daarom dat ons hom in sitate daaroor aangehaal het, so gekies dat die samestelling *Tshu-kwe* se herkoms, betekenis en begripsomskrywing daaruit duidelik geword het en voldoende verklarend is.

TUAKNE

Stow 1905:275 "...The Bushmen were also called by them [die Korannas] 'Thua-'kne -- the Krantz or Cave dwellers..."

Dié naam kom dan uit Koranna. Stow het dit blykbaar van die Korannas gehoor. Die hoë kommas is suigkonsonante, en die hooflid sal wel wees soos Nama *//hoa* vir "die Höhle, ein überhängender Felsvorsprung" (Kroenlein 1889:170).

[TUINER, DE; TUINSE, DE] ens. I (Rehoboth-Basters)

Weber FW 1869 *Quellen* 8/30 "Durchzug der De Tuiner Bastards durch das Warmbader Gebiet. Br(uder) Heidmann stand auf der Schwelle. Er war mit seinem Capitän Hermanus van Wyk gekommen..."

Kreft HH 1869 *Quellen* 3/214 "Die Afrikaner [van Blydeverwacht] lassen wis-

sen: David Christian sollte den De Tuinschen das Weiterziehen nach Norden verbieten. Jan will es ihnen nur erlauben, wenn sie ihren gemachten Kapitän absetzen und sich unter sein Regiment begeben, denn er sei dort oben im Norden Herr des ganzen Landes...,

Kroenlein G 1870 *Quellen* 12/611 "Rehoboth wurde nachträglich den De Tuinschen Leuten zum Wohnsitz angewiesen, die es sogleich beziehen werden..."

Teen 1860 was daar verskillende groepe wat onder die versamelnaam *Basters* gegaan het, en dan is daar fyner onderskeidings nodig gewees, soms deur die naam van die leier oor te neem, soms deur die (vroeëre of huidige) woonplek as groepnaam aan te neem. Ons het hier te doen met die families wat hulle onder Hermanus van Wyk gevoeg het en hulle uiteindelik op Rehoboth gevestig het, die "Rehoboth-Basters" geword het. *De Tuiner, De Tuins(ch)e(n)* e.s.m. is afgelei van hulle vroeëre woonplek, De Tuin, aan die Tuinrivier, 'n sytak van die Hartbeesrivier. De Tuin lê wes van Kenhardt op 2920 BC/BD en het sy naam verkry van die feit dat daar tuine aangelê is. Daar was 'n sametrekking van Basters, hoofsaaklik belydende Christene, bearbei o.a. deur eerw. CHW Schroeder en JCF Heidemann. Laasgenoemde het die trek in 1868 na Rehoboth meegemaak: hy het nie net na die geestelike welsyn van die ongeveer 90 families van die Trek omgesien nie, maar was ook in ander opsigte soos met netelige onderhandelinge behulpsaam. Die naam *De Tuinse* was in die jare voor en met die Trek byna uitsluitend in gebruik, maar het na die vestiging in Rehoboth in 1870 in onbruik geraak, vermoedelik omdat die ou adresnaam sy toepaslikheid verloor het. Kyk ook **BASTERS**.

Opm. Aan die hand van 'n uitvoerige verslag van die direkteur van die Rynse sendinggenootskap in Barmen, Duitsland, ene Rhoden, is die redes vir die ondergang van die Basters se gemeenskap en gemeente van De Tuin beskryf, blykbaar op grond van die mededelinge van eerw. Heidmann. Gebrek aan weiding, onbeskermde weiregte, droogtes, veeroof gepleeg deur die Boesmans en Korannas, en die daarmee gepaardgaande moord en algemene onveiligheid, soos in nagaanvalle, het 'n trek noodsaaklik gemaak. Vgl. Schinz 1891:116 e.v. Dit is ongeveer dieselfde redes wat vir die uitwyking van Dirk Filander uit Pella gegeld het. (Heidemann het sy De Tuiners gelei oor Pella waar eerw. Hegner nog tevergeefs geprobeer het om die agtergeblewenes te versorg). Schinz skat by navraag die Tuinse seksie wat hulle onder Hermanus van Wyk op Rehoboth neergelaat het, op 600 tot 800 siele, en die ander seksies wat onder leiding van Klaas Swart (Zwart) uit die omgewing van De Tuin weggetrek het en toe tydelik in Warmbad vertoef het, op ongeveer 300 siele, vgl. bl. 121 aldaar by Schinz.

[TUINER, DE, TUINSE, DE ens. **II]** (Grootfonteiners)

Olpp J 1868 *Quellen* 16/52 "Vor 2 Jahren wurden den De Tuinschen in der Nähe von Berseba ein vorläufiger Wohnplatz angewiesen. Vor 2 Monaten zogen sie daran vorbei und wollen sich... auf Grosse Quelle im Bethanischen bezw. Kobus Booischen Gebiet niederlassen..."

Olpp J 1876 BRM 1876:82 "Bastarde (aus der Capkolonie). 2. De Tuiner. Klaas Zwart. Geious, Grootfontein" [in die volgorde: stamnaam, Kaptein, Pleknaam].

Kroenlein 1877 *Quellen* 13/683 "Die Grootfonteiner Bastards sind meist frühere Amandelboomer, die Rehobother dagegen de Tuinsche Leute der früheren Sterrenbergschen Gemeinde..."

Schroeder JG 1882 *Quellen* 8/3 "Vor 2 Tagen war auch Klaas Zwart, Kapitän der Bastards von Grootfontein hier, um ebenfalls um einen Platz zu bitten, wo sie sich wieder als Gemeinde sammeln könnten..."

Pabst H 1883 *Quellen* 8/2 "Die Grootfonteiner Bastards...wohnen jetzt 2 Tagereisen von Keetmanshoop entfernt, und beabsichtigen, näher nach Warmbad zu rücken..." Aldaar p. 5 "Sie gedenken, sobald Friede ist, wieder nach Grootfontein zurückzukehren..." Aldaar p. 9 "Nach eingehenden Erkundigungen hörte ich, dass sie vom Backfluss ins Miersche Gebiet gezogen seien...Dirk Vilander habe sie vorläufig aufgenommen".

Kyk onder bostaande kop die gelyknamige inskrywing **I** vir verklaring van die naam **[De TUINER, DE, TUINSE, DE** ens. **II]**

Tuiner of ander afleidings van *De Tuin* as versamelnaam van die Bastergroepe wat van De Tuin en Amandelboom [nou Williston 3120 BD] onder leiding van Klaas Zwart opgetrek het. Hulle het omswerwend getrek tot hulle hulle gevestig het in wat in die sitate genoem word Geious, in Duits *Grosse Quelle*, maar gewoonlik *Grootfontein*, letterlik vertaal uit die ou Namanaam (*kãi* = "groot", en */aus* = "fontein"), vandag bekend as Grootfontein-Suid, op 2516 BB, ongeveer 40 km suid van Maltahöhe.

Klaas Swart/Zwart was een van Hermanus van Wyk (Rehoboth) se lastige teenstanders. Omdat die Grootfonteiners numeriek 'n klein groepie was en oorlog probeer vermy het, het hulle in onrustige tye baie rondgeswerf maar telkens weer na Grootfontein teruggekeer. In 1901 was hulle in 'n opstand betrokke. Om dieselfde rede wat in die geval van die Rehobothers gegeld het, het *De Tuinse* as kennaam vir hulle in verval geraak. Die paar aanhalings hierbo wil juis laat sien hoe hulle by voorkeur aangedui word as die "Grootfonteiners" of die "Grootfontein-Basters".

[TWEELINGKRAAL, -VOLK] kyk GEISSIKWAS

'TWUAKNE kyk HOANA

U

UBIKWAS kyk **OBIKWAS**

UCHAGAS, UCHAGOS

Olpp J 1869 *Quellen* 16/53 "Einige sogenannte /Uchagos aus dem Löwenfluss kamen vor einem Vierteljahr nach Gibeon gezogen, können sich aber auf der Station nicht halten und wohnen jetzt 1 Tagereise nordwestlich von hier [Gibeon] im Leberfluss".

Olpp 1870 *Quellen* 16/76-7 "Mit einem Wort: die Armut [van die Witbooistam op Gibeon] ist gross. Nur eine Werft, die Uchagas, die vor einem Jahr hier her zog, und sich Witbooi unterstellte, ist noch vermögend, aber zu geizig um auszuhelfen ..."

Olpp 1879 *Quellen* 17/11 "Als ich mich 1868 auf Gibeon niedergelassen hatte, wuchs die Zahl der Witbooischen ... Der Zuzug der Uchaga, Naisiga, Giriga u.a. vermehrte die Arbeit des Missionars ..."

Tot dusver het ons die groepnaam net by Olpp teëgekom, en wel uit die tyd toe hy sy standplaas in Gibeon gehad het. Alleen die eerste keer skryf hy die naam met 'n suigkonsonant. Die grondwoord is */û* = "das Haar; die Farben (zunächst die des behaarten Tieres, Tierfarben)" (Kr.-R. 1969:368), en */ûxa* = "behaar, harig" of "haarkleurig", bv. van bees of skaap. Die beharing kan op mens of dier slaan, bv. vir mense in die sin van baard of liggaamshare, vir diere ook in die sin van rooi, bont of ander haarkleure.

Wat ons meegedeel is, maak 'n keuse tussen die twee moontlikhede nie maklik nie, die waarskynlikste is wel dat hulle Khoekhoen is met horingvee wat in die kleur van die huidhare opval. Ons hoor immers dat die Uchagas in 1870 opvallend ryk was. Ook weet ons dat hulle immigrante was, moontlik, selfs hoogswaarskynlik, Basters, en uit die Kaapkolonie, altans, hulle kom uit die Suide vandaan. Die vorige woonbuurt was die Leeurivier (suid van Keetmanshoop), die nuwe woonstreek is aan die Lewerrivier noordwes van Gibeon. Die trekrigting is die koers wat die Basters ingeslaan het.

Met die tweede bestanddeel van die naam, die *-gas,* ook *-gos,* is ons nog verleë. Olpp skryf dit telkens sonder klapklank, ook die eerste keer toe hy vir die eerste lid wel die suigklap gee. Dan is daar vir 'n *-ga* of *-go,* of 'n *-gao* of *-goa* te veel moontlikhede vir selfs redelike raaiwerk.

UDIKWAS kyk **ODIKWAS**

ULUNA-EIS

Engelbrecht 1936:47 ''Subdivisions of or offshoots from the //?Are-mâ//?eis [d.i. die Linkses] ...; (ii) the //Uluna-//?êis, mentioned by informants at Bloemhof''.

Die slotdeel is Koranna vir ''volk, groep, stam, kraalskap'', in Nama *//âis*. Die voorste lid verklaar ook Engelbrecht opvallenderwyse nie. Hy noem sewe ''lote'' van die stam van die Linkses, die trefwoord is die tweede. Niks meer is oor hierdie loot bekend nie.

***URIAIAIS** kyk **[WITVOETS]**

URIAKWA

Engelbrecht 1936:66 ''Jakob Sand ['n lid van die 'Eselvolk' of **DAUSEIEIS**] lives at Barkly-West...Nobody could explain why they [die Eselvolk] are also called *//?Uriakwa* (derived from *//?uri*, 'the hair standing straight up on the back of the springbuck')...''

URIDAMARAS kyk **OREDAMARAS**

URIKHOEB, URIKOEB ens.

Lichtenstein 1805:309 ''t'^{1}orekeub: Ein Europäer, Weisser, Colonist''.
Hahn Th 1881:102 ''The Europeans are called !Uri-khoin, white men, and the Bantu ≠Nu-khoin, black men...''
Kroenlein 1889:319 ''!Uri-khoib, der weisse Mann''.

Die komponente is in Nama *!uri* (hoogtoon) = ''wit'', en *khoe-* = ''mens'', sodat die vraag ontstaan of dit 'n selfstandige naam is dan wel of dit 'n vertaling is, nl. uit Afrikaans of uit Khoekhoens, na die geval. Die naam slaan op die kleur van die vel. Onder die Koranna het dit 'n wye toepassing gehad wat nuwe aankomelinge én die ou koloniste insluit. Lichtenstein het die eerste lid onder die Korannas gehoor met die dentaal, by hom geskryf t^{1}, dus as */ore* en nie as *!ore* nie. In die reël laat Koranna en Nama dieselfde suigklap hoor. Die verskil is hier skynbaar bloot dialekties. Die variabiliteit in die klinkers is ook nie ongewoon nie. By Hahn is die teenstelling tussen ''wit'' en ''swart'' eerder as tussen ''wit'' en ''bruin'', soos mens sou verwag het.

U-SAU-BETA (BERGDAMARA), ook **USAUBIN**

Krenz 1972:5 "Seine Bewohner [nl. van die Erongoberge] benannten sich da !Oe≠an. Als die Swartbooi-Naman um die Mitte des vorigen Jahrhunderts in das Kaokofeld trekten, und Otjitambi von den Hereros eroberten, nahmen sie mit sich vom Erongo (Ameib) einige Sippen der !Oe≠an, deren Nachkömmlinge sich U-Sau-Beta (wir Folglinge = Fortgeführte) nannten".

Krenz onderskei en benoem die Namidaman (of die Damaras in die Namib) volgens die gebiede waar hulle jag of veldkos versamel, soos hy dit uit eie waarneming vasgestel het of van ou Damaras verneem het. Dit is 'n interessante stukkie stamgeskiedenis wat naamkundig weerspieël word. *Sãu* = "hinterdreingehen, folgen", *u* = "met, saam", *bē* = "weg", en *-ta* (ook *-da*) is vir "ons". Verklaring soos by Krenz, verwysings soos by Kroenlein-Rust 1969. Daar kan ook gekyk word na **TSAUDAMARAS.**

Naskrif: In 'n opmerking 1985 voeg Krenz by die Swartboois het hierdie "Sippen der !Oe≠ân als Diener mitgenommen ..., diese nannten sich Usaubin, die 'Mitgenommenen'".

UTEEIS kyk **[SPRINGBOK]**

Engelbrecht 1935 in Wikar 1779:227 "The Albrecht list drawn up between 1806 and 1815 gives no classifications... in addition the names of others like the Katte...and Springbokke (*//ûte-..?êis*) appear..."

Engelbrecht 1936:19 "By following the general trend of their evidence [nl. van sy 5 Koranna-informante] I gathered that the ancestors of at least the Katte..., Karoshebbers ... and Springbokke (*//ûte-//?êis* moved away from somewhere in the Cape more or less simultaneously, taking a north-westerly route..." Aldaar 56, kopstuk of opskrif: "The Springbokke (*//ûte-//êis*)".

Dit is nie seker hoe ons Engelbrecht moet lees nie. Hy gee die Korannanaam telkens direk na die Afrikaanse naam, maar laat nie duidelik uitkom of die een 'n vertaling van die ander is nie. Die slotlid staan vir "volk", "stam" e.d. en is dieselfde as Nama *//ãis.* Die *-s* is die merker vir die vr. ekv. en fungeer hier as kollektief.

Indien *//ûte-//?eis* dan 'n letterlike vertaling is, moet die lid *//ûte-* 'n term vir "springbok" wees, die geheel die "Springbokvolk". Engelbrecht 1928:27 en 28 se inskrywing vir "springbok" in Koranna lui: */gûs* en *//gûs,* dus wel genasaleer in die vokaal (soos die *-û-* van *//ûte),* die tongslag is eweneens lateraal, maar dan is daar twee belangrike afwykings: die tongslag kan ook die dentaal wees, en in die opgawe van 1928 is die anlaut die *g-*, in die lateres is dit gedevelariseer, *//gûs* teenoor *//û-te.* Lichtenstein 1805 gee vir "springbok"

in Koranna: *t'huuns* [lees: *|huuns* of *|hû-s*], m.a.w. daar is behalwe die nasaliteit 'n variabiliteit.

'n Ander en ou spellingmanier is die van Wuras 1848:32 wat deur ander nagevolg is. Dit lui: *Kungtei-eis.* Dit is duidelik dieselfde as dié van Engelbrecht, nou met die velaar *K-* vooraan. Die res is sigbaar gelyk aan mekaar. Die tweede lid, *-te* by Engelbrecht, die *-tei-* by Wuras, is die uitgang van die vr. mv. *-ti*, tans *-di.* Die opgawes van Wuras en van Engelbrecht is dialekties-gekleurde skryfvorme van 'n naam wat ''Springbok(ooie)volk'' letterlik vertaal. Kyk ook **ODIKWAS** en **SPRINGBOK**, by die laasgenoemde artikel word motiewe vir die naam gegee soos deur ander voorgehou word.

V

[VEEDAMARAS, VIEHDAMARAS] kyk **GOMACHADAMARAS**

[VELSKOENDRAERSz] kyk **HABOBEN**

[VET-ORE] kyk **NUIGAEN**

[VILANDERS, ook **FILANDERS]**

Weber 1869 *Quellen* 8/34 "Hierbei sei sogleich bemerkt, dass zwischen den Afrikanern [van Jonker] und Bastards, deren Haupt Dirk Vilander heisst, Krieg ausgebrochen ist. Die Sache scheint verwickelt zu werden, da diese früher mit den Afrikanern zusammenwohnenden Bastards nun alle anderen Bastards hereinzuziehen suchen und Aufforderungen zur Hilfeleistung nach Keetmanshoop und selbst an die De Tuinier ergehen liessen..."

Schroeder JG 1882 *Quellen* 8/3 "...ich habe noch mitzuteilen, dass kürzlich der Kapitän von einigen Bastards, Dirk Philander, der seit längerer Zeit auf Mier wohnt, um mit den hiesigen Kapitän wegen einer festeren Grenze zwischen diesem und seinem Gebiet zu verhandeln, wobei es zu einem gegenseitigen Verständnis der Häuptlinge kam. Vor 2 Tagen war auch Klaas Zwart, Kapitän der Bastards von Grootfontein, hier um ebenfalls um einen Platz zu bitten, wo sie sich wieder als Gemeinde sammeln könnten..."

Pabst 1884 *Quellen* 8/9 "Ich schrieb sofort und erhielt kürzlich van Klaas Zwarts die Antwort...Dirk Vilander habe sie vorläufig aufgenommen. Ueber seine Vereinigung mit den Vilanderschen Bastards habe er noch nicht eingehend mit Dirk gesprochen..."

Judt 1891 *Quellen* 6/140 "Wie man sagt, hat Duncan (?) diesen Platz //Hasur von den Vilanderschen für eine Schuld von £1100 übernommen..."

Schinz 1891:121 [Noem die vier stamme van "Bastards" wat toe in die "Gebiet" gewoon het, in volgorde: oorspronklike standplaas, hoofman, huidige standplaas en sieletal, by die Vilanders is dit:] "Pella, Dirk Vyrlander, Rietfontein (Mier), 4-500".

Grafskrif en monument deur sy volgelinge opgerig: "Hier Rus Kaptein Dirk Vilander, gebore te Stellenbosch 1807, oorlede te Hakskeen, Rietfontein 25-8-1888, Opperhoof oor Bastergebied, Noordwes-Gordonia. Hoofsetel Mier 1846-1888"

Hierdie stam se kern was die gesin en familie van Dirk Vilander uit Stellen-

bosch (op 'n keer op Pella woonagtig), en het langsamerhand uit los groepies gegroei onder die sterk leiding van hulle hoofman wat hom in die gebied van Hasuur, Mier en Rietfontein 'n ryk gestig het. Lees ook die artikel **PELLAER.** Sy familienaam Vilander is Grieks van oorsprong (''Vriend van mans/'n Man wat vriendelik is'') en is klaarblyklik deur 'n kolonis gegee, uit dieselfde stratum as bv. Adoons, Kupido (Kiewiet, Kido ens.), Apools ens. Die stam se taal was duidelik Afrikaans, soos taamlik algemeen die geval onder die Basters was. Hulle het hulleself as ''Basters'' beskou en daarmee ook hulle hoër beskawingspeil te kenne gegee, asook dat hulle Christene was. Etnonimies is hier geen wesenlike probleme nie.

[VISMAN(S)]

Van Riebeeck *Daghreg.* 13 11 1652 [Herry eet saam met Van Riebeeck, word deur Van Riebeeck ondervra oor die inwoners, en Herry noem drie soorte: (i) 30-40 Strandlopers of Watermans; (ii) die ''Saldanjaman'', ryk aan vee, en (iii) soos volg:] ''De derde soorte waren bij hem genaemt Visman, welcke na 't vertreck van Saldanhaman mede met koebeesten alleen, sonder schapen, hier quamen ende hun generende met de visserijen, sonder vaertuijgh, langhs de clippen met vislijntjens daer se seer gretigh nae sijn — tegen welcke Visman (omtrent 4 à 500 sterck) dese Watermans ende Sandanjamans, nae Herrij's seggen, continuelen oorlogh hadden...'' [Herry raai Van Riebeeck aan om die Vismans dood te maak en hulle vee te vat.]... ''Na denselven wijders te kennen gaff, souden dese Visman altijt bedectelijck ende schuijlende voor Saldanjaman reijsen, geen vuijren gelijck Saldanhaman dervende branden, off als de Saldaniers haer vuijren vernamen (welcke ontelbaer in menichte van volck sijn) sochten hun altijt te attraperen, voor wien Visman oock dapper bevreest waren, woonende over 't geberchte beoosten de Caep na de Baija do Sambras ende die wegh uijt, ende Saldanjaman om de West ende Noort van hier na de baijen van Saldanha ende St. Helena''. [Ongeveer 'n maand later, aldaar op 16 Des. 1652, vertel Herry, toe as tolk gebruik, dat na die vertrek van die Saldanhars] ''...een ander volck (Visman genaempt) comen soude, met coebeesten alleen...'', [en as Van Riebeeck die vriendskap van die veeryke Saldanhars (of Cochoquas) wil wen, hy die Vismans moet uitroei. Twaalf dae later vertel die Saldanhars aan die Kasteel dat hulle 'n dag of twee gelede teen] ''...hare vijanden, Visman, doende waren'' [vier doodgeslaan het, ens., en vra dat Van Riebeeck teen hierdie ''rovers'' moet optree, vgl. *Daghreg.* o.d. 28 12 1652. Weer twaalf dae later (op 9 Jan. 1653) waarsku Herry nog eens teen hierdie rowers, en dan kom by die gewone Hollandse naam die

inlandse naam in die verslag in die *Daghreg.* by as ons lees oor die] "Visman (bij haer Soaqua genaemt)". [Dieselfde tweetaligheid kry ons by die volgende vermelding iets meer as 'n jaar later (6 Maart 1654): die sieketrooster word gestuur om vee van die Kaapmans te gaan ruil, maar die Kaapmans kan die Hollanders hierdie keer nie help nie, want] "al haer beesten (waren) van de Vismans (Soaqua onder haer [nl. deur die Kaapmans] genaemt) gerooft".

Wintervogel 3 April 1655 (*Daghreg.*) met sy "volcq" kom aan die Kasteel en doen verslag van hulle tog na die Swartlandgebied (*Daghreg.* 1/455) waarheen hulle op 15 Maart vertrek het. Daar het hy gevind "seecker natie van seer cleijne stature, ende arm van leven, heel wilt, sonder eenige huijsjes, vee, ofte ijts ter werelt, gecleet wesende met vellekens als dese Hottentoos, ende mede bijna soo spreeckende. Soo hadde oock sommige Saldanhars (haer soo tegen d' onse noemende) gevonden in verscheiden troupen, sommige 15 à 16, andre 20 à 30, met redelijck maer niet veele vee, ende seecker troup, omtrent 15 à 16 mijlen van hier sterck ongeveer 70 à 80 mannen, met ontallijcke veel beesten ende schapen...Soo hadden ons volcq oock eenigen Souquaas, Visman genaempt, ende vijanden van Waterman ende Saldanhaman wesende, sonder vee ontmoet, welcke op d' onse met volle geweer waren aengecomen maer niet g'attenteert ende met geven van een tobacqjen ende wat cralen wedersijts ongemolesteert vertrocken."

Maingard 1935:486-7 "The *Visman*...They were described by Herry...as living on their fishing which they carried out 'along the rocks, without boats and with small fishing lines'. They were *Sonquas.* They were the same people as the *Ubiquas* who are also called Sonquas...This is proved by a study of the topography of this ethnic group, for they occupied the mountains to the east of the Berg River and extended along the Breede River and the river Sonder Ende...Since *Ubiqua* is equated with the 'Fishmen', it should be derived rather from Hottentot *//au,* 'fish' + *ube,* 'to take away' + *kwa* (plural suffix)".

Op die oog af lyk dit na 'n maklike geval. Die oudste naam is Hollands en is saamgestel uit twee gewone woorde, en bowendien word die samestellings reeds by die eerste vermelding verklaar: die benoemdes "geneer" of onderhou hulle deur visvangs. Hulle vaar nie in bootjies die see in nie, hulle vang met vislyne die visse aan die strand tussen die klippe. Hulle is versot op vis. Klaarblyklik is dit hulle stapelvoedsel.

Opmerklik is verder dat hulle 'n sterk groep is, 400-500 sterk, in daardie dae 'n stam wat hom kon laat geld, die Kaapmans het bv. 300 weerbare manne getel. En die Vismans wás strydlustig. Hulle was voortdurend in oorlog met die

ander stamme van die Skiereiland (soos die groepe van Herry en van die Goringhaikwas self) en veral was hulle in oorlog met die magtige Cochokwas of Saldanhars. Weliswaar moes hulle maar lig loop. As hulle trek, het hulle nie nagvure gemaak nie, uit vrees vir die Saldanhars wat openlik vure aangesteek het. Ons hoor trouens dat hulle "dapper bevreest" vir die Saldanhars of "Smalwange" was. Dit lyk of hulle hand teen almal was. Herry sê hulle is rowers en slu, en Van Riebeeck sal die Saldanhars en die Kaapmans (hy kon gerus gesê het, ook die Strandlopers en Chorogoukwas) 'n diens bewys het as hy die Vismans wil oorval en uitmoor.

Dit lyk of die haat voortspruit uit die Vismans se slu en uiters moedige rooftogte wat, na ons aflei, gewoonlik geslaag het. Die Vismans het vee, veral horingvee. Of dit van hulle veerowery kom, dan wel of hulle self veefokkers is, word nie gesê nie, feit is dat hulle flink aan die veeruil meegedoen het. Dan was hierdie Vismans nie net van hulle visserye vir voedsel afhanklik nie. Ook is hulle nie sonder meer gelyk te stel met Boesmans nie. En in die derde plek is daar die mate van ongerymdheid ten opsigte van hulle visvelde en hulle woongebiede. Van Riebeeck verstaan Herry skets die woongebiede ruweg so dat die Vismans oos van die Kaap gehou het, die Saldanhars wes en noord van die Kaap. Volgens ons kennis van die stamgebiede teen, sê 1660, is dit darem seker nie baie realisties gemeet nie, altans wat die Vismans betref.

Daar word opsommend nog gewys na Maingard se begrensings. Jan Wintervogel se geselskap het wes van die Drakensteingebergte op na die Tulbach-gebied getrek, noordwaarts dus, en het "Vismans" aangetref. Hierdie groep het hulle sekerlik nie van vis gegeneer nie, sou mens sê, hoewel daar rekening met rivier- en damvis gehou moet word. Die afwesigheid van vis op plekke vanweë onbeskikbaarheid hoef die naam egter nie noodwendig onwaar te maak nie.

Wat ons van die Vismans weet, is onder dié naam veral uit Van Riebeeck se tyd. Hulle het weens hulle aggressiwiteit teen hulle vyande die Blankes se aandag getrek, en wel in die beginjare, 1652-54. Dan sak hulle onder dié naam weg. Gedurende die eerste Hottentotse oorlog (Mei 1659 tot April 1660) word hulle 'n keer genoem, nl. toe op 4 Aug. 1659 by Kaappunt 'n trop Hottentotte aangeval is en hulle uitgeroep het dat hulle nie Kaapmans is nie (teen wie die Hollanders as vyande opgetree het) maar "Vismans". Dié poging tot ontsnapping het nogtans nie gehelp nie, omdat hulle nie die Hollanders daarmee mislei het nie.

Twee verdere vermeldings is nie baie duidelik nie. Onder datum 21 Jan. 1660 word gesê dat "een van die vissers ofte Watermans...weder...bij 't fort gedult zijn" (dit is nog in die oorlogstyd), en o.d. 27 Sept. 1660 (na vredesluiting dus)

lees ons o.m. "aangaende de Vissers ofte Watermans, sulcke arme, caele gasten" wat onder die Vryburgers diens doen. Hiérdie "Vissers" is blykbaar nie "Vismans" nie, maar "Watermans". So verstaan ons dit, maar ander lees dit ook anders, bv. Donald Moodie wat onder die titel *The Record* (herdruk 1980) passasies uit die *Daghregister* en ander dokumente vertaal het, en in sy Register na hierdie laaste aanhaling soos volg verwys: "Vischman: Work for Europeans".

Hoe ook al, onder die amptelike stukke wat ons onder oë gehad het, verdwyn hierdie vroeë Hollandse naam rondom 1660 heeltemal. Het hierdie stam, relatief sterk in getalle en moedig in optrede, werklik ook heeltemal verdwyn? "Watermans" is hulle nie, soos ons die geskiedenis verstaan. Of het hulle tog voortbestaan onder 'n ander naam, soos **SOAKWA** of (kyk voorlopig die sitaat van Maingard) **OBIKWAS**? By **OBIKWAS** bring ons die verklaring van Maingard ter sprake, nl. of die naam *Visman(s)* nie maar net 'n letterlike vertaling van die inlandse naam is nie, soos ons ook 'n vraag oor **SOAKWA** sal stel aangaande die algemene bewering dat dit dieselfde woord is as *Sonkwa.* Raadpleeg dié artikels. Etnonimies stel die naam *Visman(s)* 'n noodsaaklike verband met vis daar, in die verklaring hiervan word bepaaldelik na seevis verwys, sodat die lokalisering altyd 'n strand of kus binne maklike bereik veronderstel.

Die identifikasie van *Vismans* bly die groot probleem. Indien hulle nie verdwyn het nie, onder watter naam of name is hulle terug te vind? Die probleem is dus meer etnies as etnonimies.

Interessant hoe 'n argeoloog soos AJH Goodwin (in Marbutt *The Cape Peninsula,* Kaapstad 1952:142) dit sien: "When Jan van Riebeeck arrived at the Cape just 300 years ago, he divided the local population into four groups: the Hottentots with their cattle and mat-huts, the hunting San or Sanqua, and the coast-dwelling Strandlopers and Fishmen. These last are hardly referred to, but we infer that they were Hottentots and Bushmen, herding and hunting people respectively who had turned for part of the year at least to the abundant sea-food to augment their normal sources of subsistence". Ook Goodwin beantwoord ons kernvrae nie. Hy skryf hier oor "Early man on the Cape Peninsula".

[VLAKTEDAMARAS] kyk **[EBENEDAMARAS]**

[VRIESE(N), VRIESER (kyk ook **STEINKOPFER)]**

Kroenlein 1854 *Quellen* 10/95 "...hier im Felde liegende Horde Bastards [Vriese]...die schon 10-12 Jahre hier unstet im Felde umherrirren, zuletzt in Kalkfontein lagen, in dem Wirren jedoch hierher geflüchtet sind. Es

ist ein fürchterlich hochmütiges Geschlecht, und ich bin ihnen darum nicht sonderlich hold..."

Weber 1858 *Quellen* 10/99 "Vor ca. 2 Jahren, als die Aussenposten der Vriesschen Familie, die sich unserer Gemeinde angeschlossen hat, in der Hei≠arixab ... lagen..."

Kroenlein 1870 *Quellen* 13/618 "Die Vriesen (Bastards) von Slangkop wollen gleichfalls herziehen und sich mit den Zeibschen zusammenschliessen ..."

Olpp 1873 *Quellen* 16/188 "In der Mitte der 50er Jahre war ≠Gaibis [Kalkfontein] von Steinkopfer Bastards bewohnt — den Vriesen...Später finden wir sie auf Keetmanshoop und auf Slangkopf ... wandten sie sich wieder dem Norden zu, suchten sich Selbständigkeit zu verschaffen und können sie nirgend erringen ..."

Papst 1883 *Quellen* 8/1 "Infolge der in der Kolonie herrschenden Dürre sind viele Bastards von dort, besonders von Steinkopf und Concordia, mit ihren Viehherden ins Warmbader Gebiet geflüchtet..." Dieselfde 1884 *Quellen* 8/8 "...Xamob (Löwenfluss), wo viele Bastards, Vriese genannt, wohnen".

Elias Vries (Olpp 1875 *Quellen* 16/236) was die paterfamilias en leier van die families wat weens die droogte van Steinkopf weggetrek het na Warmbad oorkant die Oranjerivier, baie geswerf het op soek na onafhanklikheid en 'n vaste woonplek, as Christene hulle telkens by 'n (sending)gemeente probeer aansluit het, oorgestaan het op Kalkfontein, in 1855 lid geword het van Kroenlein se Bersebaers maar daar ongewild geword het, 'n ruk in Kareehoutrivier (Hei≠arixab) vertoef het, opgeneem is in Slangkop maar toe weer verskuif het na o.a. Kalkfontein en Chamob. Dit wil voorkom of hulle eindelik in die Zeibse stam opgegaan het. Die patriargale groep, trots op hulle Basterskap, het die naam gedra wat hulle van die hoofman gekry het, oorspronklik waarskynlik De Vries. Mens lei af dat hulle redelik talryk was (vgl. **STEINKOPFER**), en dat hulle 'n sterk leier gehad het. Twee name is aan hulle gegee, die een geografies (hulle kom van Steinkopf), die ander patronimies.

W

[WAKWAK, WAQWAQ]

Hammond Tooke 1913:353 "The WaSandawi of South Masai-land, British East Africa, speak a language like the Hottentots, full of clicks, while their skulls are of Hottentot type. Again the Wakwak, a tribe so-called by the Arabian geographers of the Xth and XIIth Centuries, living south of the Zambesi but north of the Limpopo are supposed to be Hottentots (Wakwakwa or Wa-Khoikhoi); and the traveller Ludovic de Varthema describes a click-speaking tribe that he saw at Sofala in 1506."

Dart in SESA 2/970 (1960) "Beaumont's investigations have produced carbon datings from the Yale University and Groningen Radiocarbon Laboratories which show that the haematite was being extracted there by people practising a Middle Stone Age industry 29 millennia ago and at subsequent times down to about 450 A.D. Then a pottery-making people were using small iron objects, probably as ornaments, as well as armbands of stone and grindstones. As no Bantu-speaking people are known to have come so far south before the 10th century A.D., and the earliest known Arabic historical records of that century testify that the territory bordering on Sofala was nog *Zang*, i.e. Negro, but of "the Wak-Wak, inhabited by hideous aborigines, whose speech resembles whistling", it is obvious that the people living 500 m. farther south in Swaziland and half a millennium earlier must also have been Khoisan (or Bush-Hottentot) in type in the 5th century A.D."

Tobias SESA 2/618 (1970): "The scanty records from yet earlier times include that of the Moslem chronicler Massoudi of Bagdad: in *The golden meadows* (A.D. 915) he spoke of the little Wak-Wak people (identifiable as Bushman) in the parts around Sofala and Idrisi)". En weer Tobias 1977:214-5 "The writings of the very early travellers speak of two African peoples along the East African littoral, the black Zenj or Zinj, who are thought to be progenitors of some of the Bantu-speaking peoples of south-east Africa, and yellow, click-speaking Waqwaq (or Wakwak) who were manifestly Khoisan peoples -- though whether Khoikhoi (Hottentot) or San (Bushmen) is not certain. The Zenj were encountered as far south as Sofala from the tenth century to the beginning of the sixteenth century".

Dit is 'n naam uit die vroeë 10e eeu n.Chr vir bewoners in Sofala (2034 BA) en sy omgewing. Die naam kom uit Arabiese bronne. Ons belangstelling is gewek deur die opmerkings aangaande hulle taal en liggaamsbou wat aan 'n Khoesan-

volksgroep laat dink ("whether Khoikhoi or San is not certain") . Vir sover dit juis mag wees, open dit allerlei vrae. Ons weet ook nie uit watter taal die naam kom of watter herkomsland hulle het nie. Axelson het in 'n artikel oor Mosambiek in SESA 7/607 (1972) hierdie opmerking: "Arabs, who had been establishing settlements on the coast of Africa, made a recorded visit to Sofala in 922. In 945 a body of Wak-Wak arrived, probably from Indonesia, in search of ivory and tortoise-shell, leopard skins, ambergris and slaves. They plundered the coast, but some returned to trade and settle..."

Hiervolgens lyk dit nie of die Wakwak met die Khoesan verbind kan word nie. Hoe ook al, die vermoede van 'n verband word tog deur sommige by ons veronderstel, en Hammond Tooke rangskik die naam so dat die Wakwak en Khoekhoe wel dieselfde volk kan wees. Die eerste *Wa-* sien hy blykbaar as die persoonsprefiks van Bantoe vir die meervoud, die slotlid *-k* brei hy uit tot *-kwa* wat dan vir hom die vorm van *Wa-Kwakwa* gee en wat hy deurskou as gewoon *Wa-Khoekhoe,* nou deursigtelik gemoderniseer met 'n prefiks *Wa-* uit die oorheersende Bantoetaal van die omgewing. Dit is seker skerpsinnig en vernuftig, maar dan moet ook ander skakels gevind word. Met die feite tot ons beskikking wys ons dit voorlopig af. Ons skryf die naam in die kopstuk dan ook tussen vierkant hakies, d.i. ons beskou dit nog nie bewese as Khoekhoens nie.

[WATERMANS] kyk ook **GORINGHAIKONAS** en **[STRANDLOPERS]**

Bayley Wm. [tweede besoek:] 1639 in Raven-Hart 1967:146 [*Penguin Iland* is "Robbeneiland", *Thomas* is die "posmeester":] "Satterday the 11th this morning about 1 aclock wee gott one Anchorr aborde & houe apeeke to the other...About 9: or 10: Aclock this morning we sent our shallopp to *Penguin Iland* to carry *Thomas* with whom we lefte our lettres with the Rest of his family of watermen therre to resyde the whole number Consisting of 20 p[er]sons menn, weomen and Children".

Van Mandelslo 1639 [uit Nederlands vertaal deur] Raven-Hart 1967:152 "The inhabitants of this country are of two sorts: some which live very miserably by the waterside, but without ships or boats. They live on herbs, roots and fishes, and especially on the dead whales which are cast ashore by storms, which must serve as their best food. They are called the *Watermen*, because they live by the shore. The other sort, which live further inland, are called *Solthanimen,* from which this bight is called *Solthani Bay* [sic]. They live somewhat better than the Watermen. They also do not cultivate the soil, which is excellent and rich and produces all sorts of ground- and tree-fruits. But they have lovely cattle, sheep and goats..." [Op 153:] "On the

11th of this month we sent our longboat to the shore, and with it set fifteen persons of the Watermen on Pinguin Island, to wit four men, eight women and three children, since they earnestly begged us for this. They hoped to live there better and more contentedly on the dead whales, seals, and other fishes, but most of all on the wingless birds, the pinguins, with which the whole island was covered; as also to be safer there from the Soltanimans, who often greatly plagued them on the mainland, and oppressed them, and killed many''.

Van Riebeeck *Daghreg.* 13 11 1652 ''Smiddaghs over taeffel, metten Hottento Herrij (die wat gebroocken Engelss spreeckt ende dagelijckx van onse taeffel spijsen om hem te meer genegen te maecken) in discours wesende ende hem wat nauw ondervragende, gelijck meermalen gedaen hebben, na de gelegentheijt van de verscheijdentheijt der inwoonders deser plaetse, wiste ons door teijckens ende halfftaelige, gebroocken Engelsse woorden te beduijden ende te verstaen te geven, dat hier in de Taeffelvaleij jaerlijckx driederleij soort van menschen quamen, van eenderleij habit ende maniere wesende, namentlijck sijlieden welcke Strantlopers ende boven 40 a 50 (soo tot noch toe cunnen vernemen) in getal niet en sijn, onder haer genaempt na derselver geleende gebroocken Engelse spraecke: Waterman, omdat van mosselen leven, die uijtte clippen halen ende eenige worteltjens uijt d' aerde, sonder vee altoos te hebben.

De tweede soorte waren die van Saldanha, onder haer genaemt Saldanjaman, die alle jaren met ontelbare coebeesten ende schapen hier verschenen.

De derde soorte waren bij hem genaemt Visman, welcke na 't vertreck van Saldanhaman mede met koebeesten alleen, sonder schapen, hier quamen ende hun generende met de visserijen, sonder vaertuijgh, langhs de clippen met vislijntjens daer se seer gretigh nae sijn — tegen welcke Visman (omtrent 4 à 500 sterck) dese Watermans ende Saldanjamans, nae Herrij's seggen, continuelen oorlogh hadden ende malkanderen alle affbreuck sochten te doen, daer se conden off mochten. Ende na denselven ons wijders te verstaen gaff, soude men Waterman ende Saldanhaman groote vruntschap doen, als wij Visman wilde sien door practijcq van schoon samblant tot ons te locken om quansuijs (gelijck jaerlijks gewoon sijn) voor coper hun beesten aff te handelen ende dan, met vrou ende kinderen alsoo in ons macht crijgende, om te brengen ende haer vee tot ons te nemen: waertoe sigh geliet al de Water- ende Saldanjamans hun macht ende vermogen tot hulpe wel soude genegen sijn te contribueeren''. [Die ligging, verhouding van die drie groepe en die voedselvoorsiening word vervolgens aangedui. Die Vismans woon] ''over 't geberchte beoosten de Caep na de Bai-

ja do Sambras ende die wegh uijt...". [die Saldanhars na die baaie van Saldanha en St Helena en daaromtrent, en die Watermans] "wesende hun geduijrige woonplaetse in dese Taeffelvaleij, ende achter de Leeuwen- ende Taeffelbergh" [met Herrij as dié hoofman. Op 24 Nov. 1652 is hulle "Waterlieden". Op 20 10 1653, byna 'n jaar later, praat Van Riebeeck oor] "de strantlopers, Watermans genaempt", [Herry se volk; op 28 Jan. 1654 oor] "alle de Watermans ofte Strantloopers", [5 jaar later, op 30 July 1659 gaan dit oor] "Herry's volcqjen (Watermans genaemt)", [op 13/14 Okt. 1659 is dit weer eens] "Herry's volcq, Watermans genaempt". [Dan volg twee inskrywings wat kan verwarrend werk. Op 21 Jan. 1660 word geskryf oor] "den Hottentoo, Claes Das, een van de vissers ofte Watermans", [en onder datum 27 Sept. 1660 lees ons dat die Kaapmans 'n soort van diplomatieke oorwinning oor al die Kaapse Hottentotte behaal het, waarop Eva wat saam met Doman tolkdiens verrig het, aangemerk het:] "dat de Caepmans al de Hottentoos te slim sijn; ende aengaende de Vissers ofte Watermans, sulcke areme, caele gasten, dat se haer niet eens ergens derven bijvougen, maer hun al onder Compagnies resort houden, tot dienst van den borger, etc. in 't vissen, wassen, schuyren, etc., 'twelcq deselve al vrij adcommodabel [gerieflik] valt".

Dapper 1668:8 "De Goringhaikonas, of Watermans, staan onder eenen oversten, genaemt by hen *Demtaä*, en by d'onzen *Klaas Das*...Zy hebben een leger slechts van vier of vijf huizen, zijn omtrent vijftigh zielen, met vrou en kinderen, in getale sterk, en de armste onder alle de *Hottentots*".

Watermans as naam vir Herry se groep is ouer as Van Riebeeck. Dié naam word by hom vir die eerste keer iets meer as 'n halfjaar na sy aankoms hier opgeteken, en daarna slegs nog sporadies, en dan gewoonlik nie alleen nie. Van 1653 af noem hy hulle dikwels die "Watermans ofte Strantloopers" of iets vergelykbaars. Die naam "Watermans" raak al meer en meer op die agtergrond en lê dit af teen "Strandlopers".

Die vroegste optekening in die *Daghregister* toon die kommunikasieprobleem wat Van Riebeeck gehad het. Ons het die sitaat van 11 Nov. 1652 taamlik uitvoerig aangehaal. Herry praat nog nie Hollands nie. Geleentheid het hy tog gehad om dit aan te leer. Hy verkeer al meer as sewe maande met Van Riebeeck en sy mense, en byna 'n jaar lank was hy en sy Strandlopers met die gestrandes van die *Haarlem* op Fort Sandenburgh in aanraking. Met Engels het hy beter gevaar as met Hollands: hy was ongeveer 'n halwe jaar met 'n Engelse skip na Java en terug, waarskynlik in 1631-32 (so 'n twintig jaar voor Van Riebeeck se koms), en sedertdien het hy per geleentheid ook as 'n soort van posmeester die briewe "versorg" o.a. van Engelse skepe wat Tafelbaai aangedoen het. Hy kon

'n bietjie Engels brabbel, 'n taal wat Van Riebeeck self klaarblyklik nie vlot kon praat nie. Nou onthaal Van Riebeeck vir Herry aan sy tafel gasvry en probeer inligting oor die binnelandse stamme uit Herry te kry. Met gebare en met "halfftaelige, gebroocken Engelse woorden" is die gesprek gevoer. Die redakteurs van die *Daghregister* van 1952 verklaar "halfftaelig" so: "half tot die een en half tot 'n ander taal behorende" (is die "ander taal" Hollands?).

Hoe ook al, Van Riebeeck kon uitmaak dat daar drie stamme was, nl. die vee- en volkryke Saldanhars ten noorde van die hawe van Tafelbaai, die taamlik sterk stam van Vismans van 400 tot 500 siele, oos van Tafelbaai aan die strand, "dapper bevreest" vir die Saldanhars, sonder skape, maar hulle het beeste besit wat hulle van ander stamme, veral van die Saldanhars, geroof het, en wat verder die aandag getrek het, was dat hulle voedsel vis was wat hulle met lyne van die rotse af gevang het. Die derde stam is dié van Herry self, die Watermans, oor wie straks meer.

Nou benadruk ons die feit dat die Watermans en die Vismans heeltemal afsonderlike, aparte stamme is. Die Vismans en die Watermans woon albei langs die strand. Die Vismans en die Watermans het albei die see nodig, die Vismans vir vis, die Watermans vir o.a. mossels en uitgespoelde aas. Maar die Vismans is voortdurend in oorlog met die Saldanhars sowel as met die Watermans. Herry por Van Riebeeck trouens by elke geleentheid (voor die Eerste Hottentotse oorlog van 1659-1660) aan om onder voorwendsel van vriendskaplike begunstiging die Vismans in 'n val te lok, te vernietig, hulle beeste af te vat, en sodoende die welwillendheid van Saldanhars en Watermans te wen, Herry se Watermans, en na Herry se dood in 1663, Claas Das se Watermans.

As ons die sitate van 21 Jan. en 27 Sept. 1660 lees, dan lyk dit of Vismans 'n alternatiewe naam vir die Watermans is. Die beskrywings maak dit baie duidelik dat hierdie "Vissers" nie "Vismans" is nie, maar Watermans. Ten tyde van die onderhoud in 1652 het die Vismans 400 tot 500 getel, en die Watermans 40 of 50. Die Watermans het in die Tafelvallei gewoon, omtrent 'n kwartier van die Kasteel af, volgens Dapper, en altyd was hulle "areme, caele gasten" wat deur armoede en gebruik by die Vryburgers in diens getree het en nederige werkies verrig het. Een van die werkies was "in 't vissen" (kyk aanhaling o.d. 27 Sept. 1660). Dapper noem die Watermans die "armste onder alle de Hottentots".

As "Vismans" heel bepaald nie 'n alternatiewe naam vir die Watermans is nie, dan het die Watermans wel ander alternatiewe name gehad. Die gewoonste daarvan is **STRANDLOPERS** wat lank in gebruik gebly het, tot in ons tyd nog. Ook hy is Hollands. Die ander in ons sitate is "Goringhaikonas" by Dapper, d.i.

die "Hoëkraal-kinders". Vgl. **GORINGHAIKONAS.** As stamnaam lewer *Watermans* semanties geen werklike probleme nie. Dié woord het verskeie betekenisse in Nederlands en in Engels, die twee tale wat hier in aanmerking kom. Uit die konteks van die lang aanhaling blyk dit dat Van Riebeeck hulle aandui met die naam van "Strandlopers" wat klaarblyklik reeds die algemene term onder die Hollanders self was, en dan daaraan toevoeg: "onder haer [d.i. onder die Strandlopers of die volk van Herry] genaempt na derselver geleende gebroocken Engelse Spraecke: Waterman..." Ons verstaan dit so: Herry self gebruik hier 'n naam vir sy mense soos hy dit van die Engelse seevaarders in Tafelbaai verneem het.

In feite kom dit dan daarop neer dat Herry se volk wat die Blankes betref, twee name het, *Watermans* en *Strandlopers,* sodat hulle tweetalig benoem is, hoewel dan nie ook somaar dubbeltalig nie. Al het *waterman* in Engels verskillende "betekenisse" (vgl. by NED s.v. *waterman*), kry hy hier 'n eie, bepaalde inhoud wat deur Van Riebeeck verklaar word. Die naam kom daarvan "omdat [ze] van mosselen leven, die uijtte clippen halen ende eenige worteltjens uijt d'aerde, sonder vee altoos [voetnoot by hierdie woord 'in alle geval, hoe dit ook sy'] te hebben."

Van (eintlik Von) Mandelslo verklaar dié naam vir mense "who live very miserably by the waterside, but without ships or boats", en weer: "they are called the *Watermen,* because they live by the shore". Dit is heel opmerklik dat Van Mandelslo glad nie die Hollandse naam van "Strandlopers" gebruik nie. Dit lyk, sover ons kennis strek, of William Bayley, die Engelse kaptein van die Engelse skip *Mary,* die eerste is wat die naam "Watermen" (met sy Engelse meervoud) opgeteken het. Hy gebruik dié naam asof dit teen 1639 'n gewone naam is. As ons hierby bedink dat Herry hulleself in sy gebroke Engels op 11 Nov. 1652 aan Van Riebeeck signaleer as *Watermen,* dan is daar wel goeie rede om *Watermen/-mans* as 'n Engelse vinding op te vat, soos ons reeds hoërop ook gedoen het, maar nou eers die rede daarvoor bepaaldelik noem.

Herry se trop is wel Hottentotte, hulle kleding en taal is dié van die ander Hottentotte, behalwe dat hulle nie "vee" besit nie, nl. vir melk en vlees, en dus vir hulle stapelvoedsel mossels moet soek uit die seewater, vandaar dan die naam: "Manne wat hulle hoofdis uit die seewater haal".

Nota: Vir die interessantheid noem ons die volgende. Herry se naam waaronder die Engelse seelui in Tafelbaai hom geken het, was *Hadah,* só in Engelse geskrifte weergegee, en moet dus op Engels uitgespreek word, nie op Hollands nie. Toe hierdie Hadah omstreeks 1630 na Bantam in 'n Engelse

skip saamgeneem is en 'n ses maande later weer in Tafelbaai afgelaai is, het hy Harry of "king Harry" geword, en hy kon Engels praat. Om klaarblyklike redes skryf ons dit verder *Herry*. Is "Harry" net 'n aanpassing by 'n nabygeleë Engelse naam van die eietaalse naam *Hadah?* Indien wel, dan het die stamhoof en ook die stam self Engelse name gehad: *Harry* en *Watermen*. Harry het moontlik ook ander Engelse noemname gehad, vgl. *Thomas* by William Bayley hierbo. Sy Khoekhoense naam in Van Riebeeck se tyd was *Autshumao* wat dalk iets met "vis" (Nama *//au-*) te doen mag hê.

[WITBOOIS] kyk ook **KHOWESEN, [GIBEONER], ROOMANS**

Alexander 1828:1/137: "Naugabib [moordenaar van Threlfall] was shot at Silver Fountain by the people of Witboy, the chief of Pella ..."
Bleek 1858:9 "Cupido Witbooi's tribe numbers about 1800 souls ..."
Weber 1858 in *Quellen* 10/198 "Anfang Dezember machte Br. Krönlein einen Besuch bei Kido Witboois Volk (/Kowises)..." Dieselfde 1860 in *Quellen* 7/1 "Am Montag kamen wir an eine grössere Werft von Kido Witboois Volk, deren Haupt, Cornelius van der Westhuis, ein in Sünden alt und grau gewordene Mann ..." Dieselfde 1862 in *Quellen* 7/34 "...die Besetzung von Gôamûs durch Kido Witboois Stamm..."
Knauer 1863 in *Quellen* 16/1 "...bei den Witbooischen Leuten auf Kachazus [Gibeon]..." Ald. "...mit einem Theil des Witbooischen Stammes ..."
Schröder 1866 in *Quellen* 14/33 "Auch von den Witboois, die ursprünglich dazu gehörten [aan die Veldskoendraers], wohnt dort [verstaan: te Warmbad] selbständig eine fast ebenso grosse Werft wie auf Gibeon..."
Petersen 1928 in *Quellen* 2/39 "'Witboois' wurden sie genannt, weil sie in den Namakriegen ein weisses Tuch um den Hut zu schlingen pflegten, das oben zusammengeknotet war".
Witbooi, Hendrik, seun van die beroemde Hendrik (Witbooi III) 1928 in *Quellen* 2/109 "Die Vorfahren der Witboois wohnten in alter Zeit in der Umgegend von Kapstadt. Dort arbeiteten sie bei den Weissen...und bekamen mehr Verstand, als die andern Nama, die im Namaland wohnten...die Witboois zogen von Kapstadt fort und zogen nach Pella ..."
Vedder 1966:116 "They were called Witboois after their leader."

Vooraf behoort die artikel **KHOWESEN** gelees te word. Dit was die groep se Khoekhoense naam vir hulleself, 'n naam wat deur sommiges verklaar word as betekenende die "Bedelaars", deur ander as die "Byemense" n.a.v. die woord vir "Byekoningin" om wie die bye saamkoek, net soos die verbrokkelde sibbe-

of stamreste 'n konglomeraat rondom Witbooi I (Kido snr./Kupido, of Dawid — na sy doop) en sy kerngroep gevorm het. Die herrysenis van die Khowesen is hoofsaaklik as gevolg van die invloed van die jong leier !A-//ib /Gâbemab wat ongeveer 70 jaar sou regeer. Hy was 'n stambouer van hoë kwaliteit. Sy Hollandse naam was, soos gesê, Kido Witbooi. Omdat hy so uitstaande was, is aanvanklik na sy volgelinge verwys as "the people of Witboy", "Witbooi's tribe", "Witboois Volk", "Witboois Stamm", "Witbooische Leute" e.d.m., en nadat hierdie Moses sy volk by Gibeon in 1862-3 versamel het, is na hulle toenemend en later betreklik algemeen verwys as die "Witboois". Hulle het hulle Hollandse naam van hom gekry, volgens ook ons bronne dit stel.

Die probleem verskuif dus van die stamnaam na die persoonsnaam. Een fout kan direk reggestel word. Die onderwyser Isaak Petersen se verklaring kan nie aanvaar word nie. Die naam "Witboois" vir die Khowesen is veel, veel ouer as die insidente waarop hy sy argument bou, 'n insident wat teen 1884 geplaas word. Vgl. **WITKAMME.** Die *Wit-* van die stamnaam wil hy verbind met die wit doek om die bol van die hoed. Dit is eerder presies andersom, nl. dat die *Wit-* van die eienaam *Witbooi(s)* die feit bepaal het dat Hendrik Witbooi juis 'n wit doek om sy hoed gebind het (vgl. foto's van hom) en toe daarin primêr deur sy vererende kommandopligtiges nagevolg is, so ongeveer uniformsgewyse. Vir buitestaanders het die berede kommando toe gelyk soos die kamme oor die kop van hane, veglustige hane, en vandaar die toenaam "Witkamme".

Die persoonsnaam "Witbooi" was al vroeg blykbaar nie ongewoon nie, ons vind dit 'n paar keer opgeteken. Baastuinier Jan Hartogh was in 1707 op 'n veeruiltog ooswaarts. Hy ontmoet enkele van die voormanne van die Chainoukwas, van party hoor hy hulle name, daaronder die van kaptein "Witteboov". Ook Beutler, op pad terug van sy verkenningstog ooswaarts in 1752, en toe byna noord van die huidige George, en noord van die Outeniekwaberge, is "weeder besogt door den capitein Witteboov" (Molsbergen 2/331). Dit is nie uitgesluit dat dit dieselfde kaptein Witbooi is nie. In 1777 kla G. van Wyk by die landdros van Stellenbosch dat die Boesmans 3 Hottentotkinders vermoor het en "my Witteboov" ernstig gewond het (Moodie 1960:3 (70vn)). Drie jaar later is die "Hottentot Witteboov" weens brandstigting veroordeel (Moodie 1960:3(108)). In Thompson 1827 se geselskap was 'n "Witteboy".

Die *wit* slaan waarskynlik op 'n tint van die huidkleur wat ligter as die gewone is, net soos dit t.o.v. die (huid)kleur wel die geval sal wees met name soos *Geelbooi* en *Swartbooi,* hoewel daar ook ander oorwegings kan wees, soos besmering (met grond, roet, vet, ens.)

Wat die tweede komponent betref, die *-booi,* dit is wel uit Nederlands hier-

heen gebring. Sy herkoms, bande en afleiding is nog nie bevredigend uitgemaak nie. Dit geld ook van wat aangeneem word as sy teenstuk in Engels, nl. *boy*. Aan die Kaap het *booi* hom aangepas by die stratifikasies van die maatskappy en 'n eie begripsdraer geword, "Afrikaans" geword. Een van die gebruike so teen 1800 lees ons by Lichtenstein 1967:1/190 vn) oor hoe 'n Khoekhoen aangespreek moet word: "...ein Hottentott (nimmt es) sehr übel, wenn man ihn, wie einen Sclaven, *Pay* oder *Jonge* ruft, und verlangt von dem, der seinen Namen nicht weisst, geradezu *Hottentott* (hier auch wohl *Hotnot*) oder *Boy* angeredet zu werden".

Booi het in hierdie tyd 'n sosiale en ook 'n etniese waarde: dit het 'n hoër status as 'n slaaf bv., en dit dui aan dat die bedoelde persoon 'n "Hottentot/Hotnot" is wat so vry is soos enige gewone landsburger. (Lichtenstein wil presies die "Meinung" as onwaar bewys dat die Hottentot 'n "Leibeigener" is van die Kolonis, en verduidelik die verskil tussen slaaf en Hottentot soos dit o.a. in die aanspreekvorm uitkom).

Wat ons tema betref t.o.v. die persoonsnaam *Witbooi*, die naam is regtens eintlik net toepasbaar op 'n "Hottentot", regstreeks om rangverskil teenoor bv. 'n slaaf te signaleer, maar ook om sy etniese verband met die vrye inlanderskap te identifiseer. In 'n sin is *Booi* 'n eretitel. *Witbooi* sou hiervolgens wil sê dat die draer van die naam 'n *booi* (Hottentot) is wat met "wit" gekwalifiseer is. Terloops, ewe vry gereken teenoor 'n slaaf is 'n Boesman, en ons verneem bv. by Read van 'n Boesman *Kogelbeen* en 'n bekeerde Boesman *Kleinboy* (TLMS IV 1817:388).

Ons keer nou terug na die Witboois by Pella, die Khowesen. Hulle is Oorlamme, in die Khoekhoense sosiale stratifikasie net benede die Basters wat êrens in die lyn bloed van Blankes bygekry het. Die Oorlamstamme is outochtonies en grootliks ontstam en vereuropees, baie is gekersten, het Hollands as taal aangeneem, en het 'n goeie ontwikkelingspeil gehandhaaf. Onder hulle was ook Basters. Of die voorman van die Khowesen by Pella ook met Basters ondertrou het of op ander maniere toegang tot Blankebloed gehad het wat bv. in die kleur sigbaar geword het, weet ons nie. Ons is gelei om aan te neem dat Kido Witbooi die stigter is van die geslag wat onder die naam *Witbooi* aansien verwerf het, en as hy die eerste Witbooi van hierdie sibbe is, dan kon die komponent *Wit*-dalk aan hom gegee gewees het as 'n Booi wat kleur wys in die rigting van "wit".

Daar is nog 'n moontlikheid wat geopper moet word. So baie van die stamname hier teen die wending van die eeu het tweetalig geword, waarvan die Hollandse naam 'n vertaling van die ou stamnaam was, bv. soos geblyk het uit **BONDELSWARTS, ROOINASIE, SMALWANGE, VELSKOENDRAERS** en ander.

Is *Witboois* nie ook 'n vertaalde naam nie? Volgens onderwyser Hendrik Witbooi, seun van die befaamde kaptein Hendrik Witbooi, het die voorouers van die Witboois uit die omgewing van Kaapstad gekom, daar waar die "Kaapvolk" verkeer het, stamme met die voorgevoegde *goering-* e.d. variante wat volgens die klank verbindbaar is met bv. Nama *!(G)uri-* = "wit". Die persone met die naam "Witbooi" wat ons genoem het by Hartogh, Beutler en ander, kon reeds vroeë vertalings gewees het. En die beste: hierdie ou stam uit die tyd van Van Riebeeck het dan nie spoorloos verdwyn nie, maar het hier by Pella opgeduik, net soos die *Smalwange* teruggevind is aan die Oranje as die nakomelinge van die **KOCHOKWAS.** Die finale antwoorde het ons nie: te veel noodsaaklike skakels ontbreek nog.

[WITKAMME, WITKAMPER] en variante

Hegner 1889 in BRM 1889:335 "Bereits mein letzter Bericht ... hat angedeutet, in welche Unruhe und Zwiespalt die Gemeinde Berseba durch die wiederholten Besuche der 'Witkamper' versetzt wurde..."

Heidmann 1889 in BRM 1889:359 "...als wir durch die Nachricht unterbrochen wurden, es seien eben einige Witkampsche (Hendrik Witboois Leute) von Hornkranz angekommen. Die Nachricht erschreckte ihn dermassen, dass er sofort entfliehen wollte..."

Hegner 1889 in *Quellen* 14/90 "Von dort aus [d.w.s. van Tsu/garis af, naby Gibeon] kamen seine [Hendrik Witbooi se] Leute, die sogen. 'Witkam', einzeln und in Trupps hierher, sodass wir ihrer 20-27 auf der Station hatten ... Vor kurzem hatten wir einen zweiten Besuch; am Morgen des 1. Ostertages ritten wieder 20 'Witkam' = Weissköpfe auf der Station ein...Der Zweck ihres Kommens und Verweilens war hauptsächlich der, Munition bei den Händlern zu kaufen... Dass dieses Aufkaufen von Munition und dieses Besuchen der Freunde, das zugleich Spionage ist, nicht zum Frieden der Gemeinde beiträgt, ist offenbar..."

Gürich 1891:133 "So schlecht die Leute gekleidet waren...einen Hut hatte doch fast ein Jeder, und ausnahmslos war um den Hut ein weisses Tuch geschlungen; das ist der Witkamm, das phantastische Erkennungszeichen der Krieger und Anhänger Hendriks, das Wahrzeichen von seinen unschuldsvollen, 'reinen' Absichten. Wenn Hendriks Schaaren im Anzuge sind, so heisst es gleich: der ganze 'Witkamm' kommt. Seine Leute sind stolz auf diese Bezeichnung, stolz auf das weisse Tuch, wie sie es auch auf ihren Kapitän selbst sind ... Er [Hendrik Witbooi] ist der einzige Hottentotten-Häuptling, der auf stramme Mannszucht zu halten weiss. Seine Vorschriften für den Kampf sind durchaus human: auf Frauen, Kinder und Vieh darf

nicht geschossen werden...Auch ist er der Einzige seiner Rasse und seines Ranges, der die bei den Händlern entnommenen Waaren auch wirklich bezahlt...Als ich Hendrik Witboi, vor dessen Nemen schon die Hererő erzittern, ... eintreten sah, war ich erstaunt, ein so einfaches, gutmuthiges Gesicht zu sehen..."

Von Bülow 1896:150 "Diese Hottentotten [van Hendrik Witbooi] waren ganz junge Bengels mit gelben Gesichtern...An den ganzen Menschen war ausser ihrem Hute nichts merkwürdiges... Die vielbesprochenen Hüte waren ganz originell; sie bestanden in einem Filzdeckel mit breiter Krempe und waren über und über mit weissem Leinenzeug bespannt, welches in der Mitte des Kopfes in einem Knoten mit Zipfel endigte. Hendrik [Witbooi] wurde sammt seinen Leuten deshalb "Witkamm", d.h. weisser Kamm oder Rand genannt. Aus dieser Bezeichnung hat sich dann "Witkamp", entwickelt, und Witbooi selbst hat dem Missionar auf Rehoboth einmal erklärt, dass er sich in Wahrheit Witkamp, d.h. Kämpfer des Lichts nenne, da er in göttlicher Mission handle... Seine Leute pflegten ebenfalls zu erzählen, dass Hendrik unter göttlicher Eingebung handle... und zeine Züge gegen die Hereros nur die Strafe des Himmels für sie wäre".

Holzapfel 1901 in *Quellen* 19/2 "...Die Witkamps sind kaum noch eine Nation zu nennen. Diese wird zum grössten Teil aus den Aermsten der anderen Stämme gebildet..."

Heinrichs 1904 in *Quellen* 4/81 "...Die Witkamps und !Goxaser sind aufständig geworden ..."

Preller 1941:196 "Toe hy [Hendrik Witbooi, wat in Mei 1884 slag wou lewer teen die Herero's by Gurumanas maar gevind het dat die Herero's reeds padgegee het] in Rehoboth aankom,...het hy 'n witvlag gehys ten teken van vrede. Toe die Rehobothers hom nader, sien Hermanus van Wyk se Basters die Witboois se onderskeidingsteken --- 'n wit doek oor die bol van die hoed vasgebind, op so 'n wyse dat dit die indruk moes maak van die kam van 'n haan, sodat hulle dan die 'Witkams' was".

Die tweede komponent van die samestelling kan klaarblyklik op meer as een manier opgeneem word, o.a. as "kam" of as "kamp". Vir verklarings met 'n lokatiewe waarde skyn daar in twee betekenisse geen sterk gronde te bestaan nie. Ons dink hier aan "kam" as bergspitse wat soos 'n kam lyk (vgl. Von Bülow), en aan "kamp" in die sin van 'n omheinde of afgebakende terrein op 'n plaas. "Kamp" in die sin van 'n laer is egter wel moontlik.

Volgens die spelling kan die tweede komponent "kamp" wees, so by Hegner met "Witkamper", by Heidman uit die adjektief gesubstantiveer as "Witkampsche", en by Holzapfel en Heinrichs gepluraliseer as "Witkamps". Dit

kan wees dat hier gedink is aan -*kamp* in die sin van "oorlog, stryd, kryg", soos in Duits "Kampf", sodat -*kamper* bv. die "vegtende" of die "oorlogvoerende" beteken, 'n soldaat. Volgens Von Bülow verneem het, is dit presies soos Witbooi sy taak opgevat het, as 'n geroepe kampvegter met 'n goddelike opdrag. "Kamp" in die sin van "leërkamp" e.d.m. is ook nie uitgesluit nie, veral as gelet word op die "militêre" konnotasie van die naam.

Die bilabiale -*p*- aan die slot kan andersins miskien net 'n uitspraakvariant wees as gevolg van 'n skerper afsluiting na die homorganiese bilabiale -*m*-. Dit kan mens vermoed as gesien word dat dieselfde eerw. H. Hegner, toentertyd gevestig op Berseba, die naam in dieselfde jaar met -*kamp* en ook met -*kam* as tweede lettergreep spel, en in die laaste geval die naam *Witkam* vertaal as "Weissköpfe", d.i. "Witkoppe". Mens kan seker aflei dat Hegner nie bepaaldelik aan 'n grondwoord *kamp* dink nie, maar aan die kop van bv. 'n haan wat 'n *kam* het. Die historikus Preller stel dit inderdaad so voor, en uit die baie lektuur is dit duidelik dat hierdie verklaring die oudste (oorspronklike) en ook die algemeenste was. Dit blyk ook uit die gewone meervoud, byna altyd die "Witkamme".

Vir sover dit juis is, is die probleem dat hane rooi kamme het, nie wit kamme nie. Waarom dan hane kies? Hieroor kan mens spekuleer, bv. dat hane goeie vegters is (vgl. kemphane) of heersersnature het. Dan moet die "wit" saam met "(hane)kam" 'n bepaalde verklaring kry. Dit lê natuurlik voor die hand om te vermoed dat die wit kleur van die hoede met linne-omwindsels geneem is. Von Bülow gee daarvan 'n goeie beskrywing. Die wit linne was goedkoop en maklik verkrygbaar, dit kon gou om die bol van die hoed aangebring word, dit was van ver sigbaar, en daar was die onmiddellike harmonisering met die stamnaam "Wit-boois".

Hierdie Oorlam-vertakking het ook ander name gehad, soos */Khowesen* en *Gibeoners,* maar die bekendste en mees gevreesde was *Witboois.* Die wit kleur leen hom regstreeks tot identifikasie met die Witboois. Sy keuse was ongetwyfeld opsetlik, en afkomstig van die Witboois self, sodat dit moontlik is dat die naam ook hulle eie vinding was, want die eerste wit omwindsels het die indruk gewek dat hulle soos die kamme van hane lyk. Nogtans kon die naam vanweë die indruk ook aan hulle gegee gewees het. Hoe ook al, die Witkamme was mans, mans op kommando, berede mans, sodat die spesiale hoede die waarde van 'n uniform gehad het.

Soos bekend, het die hoed self statuswaarde verleen, vergelyk die erenaam van **GAWAKHOENA**, en let op wat Gürich meedeel: hoe swak 'n Witbooi ook al gekleed mag wees, 'n hoed het byna elkeen. Die hooftooisel word nou uniform gemaak en kry signaalwaarde. Die draers is dadelik uitkenbaar, na buite

vir die vyand, na binne vir mekaar as verbonde krygsliede. Die "uniform" alleen was genoeg om die vyand die skrik op die lyf te ja. Dit was 'n treffende gesig, die galopperende wit hoede agtermekaar. Die Witkamme was jonk, was goed gewapen, vol vertroue, en aangevoer deur Hendrik Witbooi wie se persoonlikheid en dissipline en roepingbewustheid hulle geïnspireer het tot gedetermineerdheid en veglustigheid. Net hulle verskyning was genoeg om vrees in te boesem. Dit is daarom dat ons die moontlikheid oopgehou het dat dit die aanskouers was wat aan die Witkamme die naam kon gegee het.

Die naam *Witkam(p)* is die jongste van die name wat hierdie vertakking van die Oorlams gedra het. In ons bronne het ons dit eers na 1880 teëgekom, en dan altyd in verband met Hendrik Witbooi of (in sy "eie" taal, Khoekhoens) !Nanseb/Gâbemab. Die naam Witkam(p) is, blykens party sitate, soms gebruik om die Witbooi-nasie te omvat, maar in die reël was dit alleen insluitend van mans op kommando, d.w.s. dit vervang nie die naam "Witbooi" nie, dit spesifiseer eerder 'n besondere afdeling wat as die leër in funksie was om die visionêre idealisme van !Nanseb as patriot en profeet in dade om te sit en af te dwing met die geweld van die wapen. Interessant is dat Gürich die "wit" simbolies gesien het as "das Wahrzeichen von seinen unschuldsvollen, 'reinen' Absichten". Blykbaar wil Gürich wat 'n baie hoë dunk van Witbooi gehad het, 'n nuwe (oordragtelike) betekenis aan die "wit" van die linnedoeke gee, dié van onskuld en reinheid. Hendrik self het ook sy eie herinterpretasie aan die militêre kant van die naam gegee. Hy verander die *-kam* tot *-kamp* en verklaar die *Wit-* as "(wit) lig", met 'n bepaalde simboliese toepassing, sodat hy, volgens sy eie verklaring aan die sendeling van Rehoboth, 'n "Stryder van die Lig" is met 'n goddelike roeping. Die geskiedenis toon dat die Witboois 'n valse lig gevolg het, dat die Witkamme selfs as Witkampers ondergegaan het: vgl. die strekking van die sitaat van Holzapfel.

Om saam te vat: Die beginpunt is die visionêre kaptein Hendrik Witbooi. Vir die verwerkliking van sy visioene het hy "boois" nodig gehad. Sy besondere volgelinge het (byna resepmatig, kan mens sê) die "Witboois" geword. Wanneer dit ontstaan het, is nie met groot sekerheid te sê nie, wel seker is dat Hendrik Witbooi se taakmag bepaaldelik uitkenbaar geword het deur die dra van 'n teken. Dié teken was 'n wit linnedoek wat die Witboois om die bol van 'n hoed (waar dit kon 'n breërand vilthoed) vasgedraai het om bo-op 'n knoop te vorm, sodat dit die indruk van 'n kam op die kop van 'n haan kon wek. Op kommando lyk so 'n afdeling gewapende jong mans soos galopperende wit koppe. Hier is nou die gegewens vir talle skeppende interpretasies. Die geel gesigte se wippende koppe onder die wit bolle van hulle hoede laat dink aan die kamme van veglustige hane. Die helder wit roep by sommige sulke assosiasies

op soos van wit (hemelse) lig, en sowaar ook van onskuld en reinheid (Gürich), by ander word die kamme wat onnatuurlik wit is en nie rooi nie, minder toepaslik geag en omgesit in *kamp,* wat weer eie herinterpretasies moontlik maak, soos uit die sitate gehaal kan word. Kaptein Witbooi het met sy naam vir sy volgelinge 'n kragtoer uitgehaal.

[WITKLIPSVOLKERE] kyk **COEROEPEINAS**

[WITMAN] kyk **[EUROPEAAN]**

[(DIE) WITVOETS]

Gebel, onderwyser [maak vir die Korannakinders Hollandse liedjies wat hy hulle op die wysies van Duitse volksliedjies laat sing; een daarvan herinner aan Sondag 19 Okt. 1834 toe die sendingpos Bethany aan die Rietrivier deur die Berlynse sendelinge gestig is, verslag in BMR 1836:152] "Want dien dag ('t was Zondag) kwamen/Opdat zy Gods woord vernamen,/Van de Witfoets groot en klein/tot de eerste leeraars heen".

Vir die lesers van die BMB is daar 'n voetnoot by Witvoet: "So heisst die Koranna-Horde in Bethania nach ihrem Hauptmann". Die verwysing is na die "stam" van Piet Witvoet wie se volgelinge in die begin die groot meerderheid aan die sendingpos uitgemaak het. Die naam *Witvoet* is semanties duidelik, maar sy ontstaan en verklaring nie. Piet se "voet" mag wit gewees het, sy hart nie. Die voortbestaan van die sendingpos was in 'n groot mate afhanklik van die ondersteuning van die kaptein van die sterkste kontingent heilbegeriges, maar spoedig skryf Gebel oor hom en sy soort insiggewende woorde. Die langasem-sin staan in BMB 1836:159 "Der alte Piet Witfoet, nachgerade enttäuscht von seiner Erwartung, dass die Sendlinge kommen, um den Häuptlingen durch Pulver, Pferde, Sattel, Kleider, Brot etc. Ansehen und Genuss zu bringen (worauf, wie erfahrne hiesige Missionare sagen, sich eigentlich das Verlangen all' dieser Häuptlinge und Stämme hier nach Missionaren hauptsächlich gründet) legt die Freundlichkeit und Zuthulichkeit, die er, als ein von alten Zeiten bekannter Schlaufuchs und verrufener Bursche, zuerst zur Schau stellte, mehr und mehr ab, und dies nicht für sich selbst allein, sondern hetzt auch die Andern, so viel in seinen Kräften, zur Opposition gegen das, was wir thun oder wollen, auf, und -- was das Bedeutendste und Traurigste ist -- macht den andern Familien, die nicht unter seiner Leitung, sondern auf eigne Hand der Schule wegen von einer andern Häuptlingschaft zu uns gezogen sind, das Leben bei uns möglichst unerträglich durch angemasste Obergewalt und steten Streit..." Piet Witvoet was

al vroeër die oorsaak daarvan dat "die ganze weitverzweigte Familie der Buffelbout's, die fast den halben Kraal ausmachten...von uns weggezogen (ist)... Den 22sten Januar 1836 zog denn Piet Witfoet wirklich ab, und, wie Gebel schreibt, nicht zum Herzeleid der Missionare..."

Witvoet se Korannanaam was waarskynlik !*Uri-≠ai-b*, dié van sy stam !*Uri-≠ai-//âi-s*. Die naam van hom en sy stam kom dikwels in geskrifte en verslae voor. Vgl. bv. Andrew Smith VRV dele 20 en 21.

[WIZARDS, SORCERERS] kyk **KEICHAEIS**

X

XAU-, XOUDAMARAS kyk **CHOUDAMARAS**

XAUEIS kyk **KOUWIJKWA**

XAUSAKWA

Engelbrecht 1936:74-5 "...the */Xâu-sakwa*...were excellent marksmen... According to Benjamin Kats */xâu* is but a corruption of *//xâu*, meaning to shoot with bow and arrow; *sa* [let wel: hier sonder nasaliteit] means Bushman, and to this is added the plural suffix masculine *kwa*".

Nog een van die betreklik weinige inlandse stamname wat aan 'n beroep ontleen is, hier van "jagter", of so kan dit miskien geïnterpreteer word. Die "met pyl-en-boog-skietende Sab". Is daar dan 'n ánder soort Boesman? Uit die verband wil dit voorkom of die naam aan hierdie stammetjie Boesmans gegéé is, bv. deur die Korannas self. Het hulle miskien onder hierdie Boesmans deurgeloop as gevolg waarvan die naam vir hulle benoemingskragtig geword het?

XHOSA (AMAXHOSA)

Lichtenstein *Archiv* 1808:291 voetnoot: "Ich werde diese, derer wahrer Name Kaussi, eigentlich Hottentotten Ursprungs und sowohl bei ihnen selbst, als bei den Schriftstellern eben nicht gebräuchlich ist... schlechthin Kaffers nennen..."

Döhne 1857:xii "The Xosa...cannot be traced more than ten or twelve generaions...The name appears, on the best authority, and by tradition, to be an epithet merely, and not a national designation --- meaning 'one who sets up a kingdom for himself'..."

Fritsch 1872:6 "Das Wort *Ama-xosa* bedeutet: 'die leute des Xosa', eines Häuptlings, welcher etwa um das Jahr 1530 gelebt haben soll. Seine Existenz gehört der Mythe an und wird von manchen Autoren, z.B. Döhne, ganz geleugnet. Der Letztere hält den Namen ursprünglich für ein Beiwort, und legt ihm die Bedeutung bei: Einer der selbständig eine Herrschaft gründe [vgl. die Inleiding by Döhne se *Zulu-Kafir dictionary* 1857:xii]. Der Buchstabe *x* [hier in die spelling *Xosa*] bezeichnet bei der Schreibweise den lateralen Schnalzlaut...Die erste Anführung des Namens findet sich in den Bericht...der Mannschaft des Schiffes Stavenisse wo das Wort *Magossche Kaffers* damit identificirt werden zu müssen scheint. Die Eigenthüm-

lichkeit die Stämme nach dem Häuptling zu benennen ist bei diesem Volke allgemein verbreitet und hängt mit ihren Sitten und dem daraus abgeleiteten Erbrecht zusammen..."

Westphal 1972 in SESA 6/263 "...the people now known as the Xhosas are composed of several tribes or tribelets including the Mpondos, Mfengos and many others. There is no tribe that describes itself as 'Xhosa'. Perhaps for this reason the British then applied the word 'Kaffirs' to this collection of related tribes and tribelets..."

Bruwer, J.P. van S. 1975 in SESA 11/550 "Xhosa, reputed founder of the Xhosa nation, about 1500 — c. 1550...The AmaXhosa reached the St. John's River...about 1650 and by 1750 their vanguard reached the Great Fish River..."

Dit is 'n opmerking by Lichtenstein wat die aanleiding vir die skrywe van hierdie artikel is. Hy meen die stamnaam *Kaussi* is van oorsprong Khoekhoens. Indien wel, dan behoort ons ook te vra wat dié naam beteken.

Kaussi is Lichtenstein se spelling vir wat tans genormaliseer is as *Xhosa,* beter: *AmaXhosa.* Fritsch wys daarop dat daar 'n veel ouer dokumentasie van dié naam is, soos weergegee deur die skipbreukelinge van die *Stavenisse,* die fluitskip wat in 1686 op pad na die Kaap suid van Port Natal gestrand het. Die skipbreukelinge het 22 maande onder die Xhosas vertoef voordat hulle in 1688 deur die *Centaurus* afgehaal is; die Blankes noem die Xhosas *Mago(o)se* (die *Ma-* is die prefiks vir die mv. klas 1).

Dié naam is dus oud, en in 1688 was dit so algemeen in omloop dat daardie Blankes dit as die normale naam vir Swartes in die binnelandse omgewing van Oos-Londen gehoor het. Dit was al ingeburger. As dit uit Khoekhoens gekom het, dan moes die naam van vroeëre redelike konstante kontak tussen die olyfkleurige inwoners en die donkerkleurige intrekkers getuig het, moontlik nog voordat die Xhosas St John's-rivier gehaal het. Die prefiksale *Ma-* regverdig seker die afleiding dat die Hollandse gestrandes die naam daar nie van die Khoekhoen gehoor het nie, maar van die Magose self, d.w.s. dat die Xhosas die vreemde naam vir hulleself toe reeds aanvaar gehad het, sprekende oor die tyd toe die *Centaurus* (in 1688) die skipbreukelinge kom afhaal het.

In sy *Reisen,* 123 jaar na die *Centaurus* se verslae, skryf Lichtenstein die naam *Koossa* wanneer hy dit gebruik (1811 dl. 1/405). Hy vermeld nie die laterale tongslag nie. In sy *Archiv*-artikel van 1808 sê hy in 'n voetnoot dat die naam wat hy gewoonlik gebruik, nl. *Kaffers,* nié die "wahre" naam is nie, die ware naam is die Khoekhoense *Kaussi.*

Veral twee sake boei ons: (i). Hoekom sê hy dit net hier, en dan in 'n voetnoot,

asof dit 'n nagedagte is? Het hy dié gedagte self gekry, of is dit dalk 'n wenk van Van der Kemp of van Read by wie hy op besoek was? (ii). Wat moet ons daarvan aflei dat "Kaussi bei ihnen [die Xhosas] selbst...eben nicht gebräuchlich ist...?" Ons het presies die teenoorgestelde afgelei toe ons merk dat die skipbreukelinge die vorm *Ma-gose* met die bepaalde prefiks in 1688 as die normale gebruik het.

Ons neem aan dat Lichtenstein gelyk kan hê dat die naam *Xhosa* van Khoekhoens af kom. Daar is vir eers die laterale suigklap / /, in die Nguni-sisteem voorgestel met die teken X-. Onder die Xhosa self is dié naam reëlmatig met die laterale klap gehoor. Die Ngunitale het hulle suigkonsonante uit Khoekhoen ontvang. In Nienaber-Raper 1977:17-18 word vlugtig hierop gelet, en hierdie vasstelling is deur baie ander al herhaaldelik benadruk. Aangesien *Xhosa* so 'n anlautende schnalz het terwyl Nguni oorspronklik self schnalzloos was, kan ons hierin 'n bewys van vreemde oorsprong sien. Nie net in die gebruik van suigkonsonante was die invloed van Khoekhoens op Nguni groot nie, veral op Xhosa, maar ook op ander gebiede het Khoekhoens hom laat geld, soos blyk uit groepe leenwoorde, bv. t.o.v. rivier- en bergname. Daar was verder saamwoning en ondertrouing, selfs van absorpsie van Khoekhoense stamme, vgl. die geval van die **GONEKWAS.** Dan is *Xhosa* bepaald 'n gegewe naam.

Lichtenstein verklaar dat hulle "ware" naam Kaussi nie onder die AmaXhosa "gebräuchlich" was nie, Döhne meen dit was nie 'n "national designation" nie, Westphal sê "no tribe describes itself as 'Xhosa'". *Xhosa* het nogtans 'n seëvierende loopbaan gehad. Daar was 'n behoefte aan hom, hy vul klaarblyklik 'n lugleegte: dit is 'n samevattende, oorkoepelende naam, en het 'n statusnaam geword.

Ons het 'n paar geskiedkundige werke vlugtig ingesien, en dit lyk of Fritsch en Bruwer se opvatting betreklik algemeen gedeel word dat die beginpunt van die naam vir die AmaXhosa die naam van 'n leier was, die "reputed founder of the Xhosa nation". Fritsch bring dit ook in verband met hulle erfreg. Neem ons 'n Khoekhoense oorsprong nog ernstig op, dan is die stamnaam AmaXhosa gebaseer op 'n kapteinsnaam Xhosa wat aan hom deur die Khoekhoen gegee is. Die naam sal dan uitgaan van 'n wortel (getranslitereer): *//o-* of *//ho*, of 'n vorm hiervan volgens die oostelike dialek. En so 'n wortel behoort ons te bring by 'n paslike naam wat aansluit by "one who sets up a kingdom for himself". Volgens Döhne is dit die betekenis van die grondwoord, gebaseer op volksoorlewering en bevestig "on the best authority". Vir 'n groot leier is dit bepaald 'n vleiende bynaam, ongeag of dit deur sy eie mense aan hom toegedig is of deur die Khoekhoen. Uitgaande van Khoekhoens kan ons hierdie betekenis met

//o- as grondslag nog nie waar maak nie. Voorlopig moet ons die vraag nog ooplaat.

XUN (skeldnaam wat Rooinasie gebruik), kyk Hahn by **ARIN**

Y

[YSTERBEKKE, YZERBEKKE] kyk **[GOLIATHS (REGSHANDE)]**

Z

ZAMBDAMA kyk **SAMBDAMA**

ZEIB(S) of **ZAIB(S)** kyk **TSEIB(S)**

ZOUNTAMAS kyk **TSAUDAMARAS**

Lys van foto's

1. Ds. F. Valentyn (1666–1727) bl. 925
2. Rektor P. Kolb (1675–1725) 925
3. Kol. R. J. Gordon (1743–1795) 926
4. Eerw. J. H. Schmelen (1777–1848) 926
5. Genl. J. E. Alexander (1803–1885) 926
6. Sandale en velskoene 927
7. Kapt. Adam Kok I (+ 1800) 928
8. Kapt. Adam Kok II (Dam) (c. 1760–1835) 929
9. Eerw. H. C. Knudsen (1816–1864) 930
10. Eerw. C. F. Wuras (1809–1891) 930
11. Kaptein Jonker Afrikaner (c. 1790–1861) 931
12. Kaptein Jan Jonker Afrikaner (1823–1889) 931
13. Evangelis Dawid Christiaan Afrikaner (?–1849) 932
14. Eerw. Carl Hugo Hahn (1818–1895) 932
15. Eerw. F. H. Vollmer (1819–1866) 933
16. Eerw. J. G. Kroenlein (1826–1892) 933
17. Eerw. J. Olpp snr. (1837–1920) 933
18. Mnr. G. W. Stow (1822–1882) 934
19. Dr. Theophilus Hahn (1842–1904) 934
20. Kaptein Willem Uithaalder (+ 1865) 935
21. Kapt. Daniël Tseib 936
22. Mnr. Moses Witbooi (c. 1810–1888) 936
23. Kapt. Hendrik Witbooi (c. 1840–1905) 937
24. 'n Witbooi met sy wit bolhoed 938
25. 'n Perdekommando Witboois 939
26. Dr. H. Vedder (1876–1972) 940
27. Prof. Leonhard Schultze (1872–1955) 940
28. Prof. L. M. Maingard (1884–1968) 941
29. Prof. J. A. Engelbrecht (1896–1976) 941
30. Mnr. F. K. Krenz (1901–1986) 942
31. Eerw. Daniël Goliath (Berseba) 942
32. Prof. E. O. J. Westphal (1919–) 943
33. Dr. K. F. R. Budack (1935–) 943
34. Dr. P. E. Raper (1939–), mev. P. F. Nel (1928–) en prof. G. S. Nienaber (1903–) 944

Ds. Francois Valentyn (1666-1727)
(Uit: Oud en Nieuw Oost-Indien, 1726)

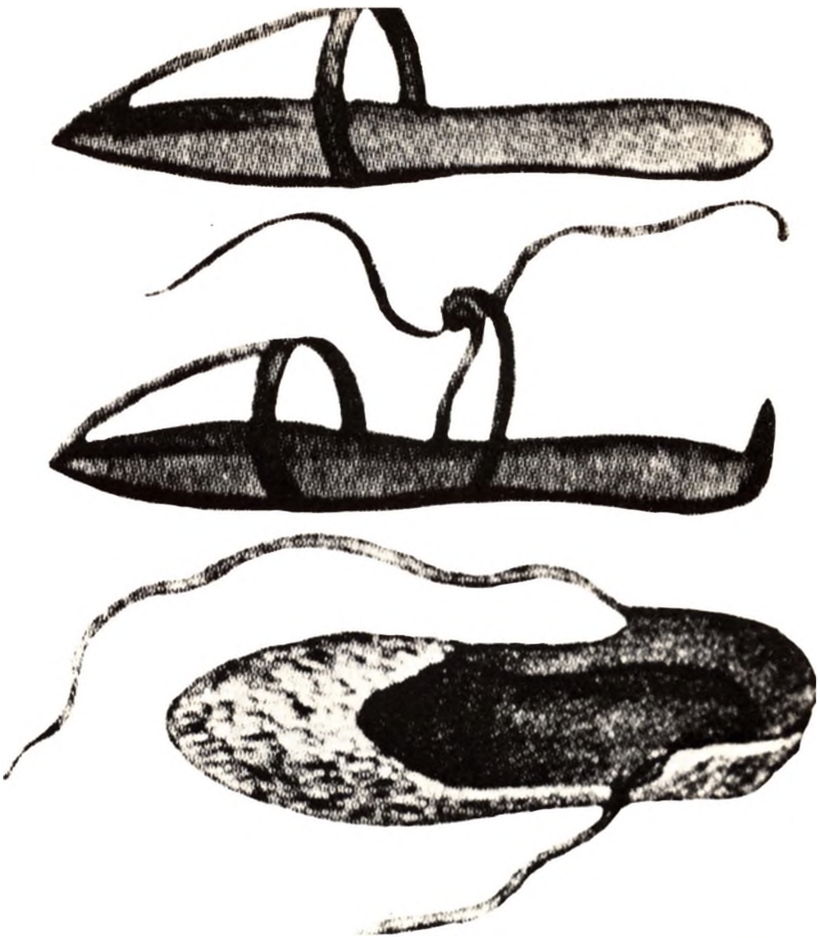
Rektor P. Kolb (1675-1725)

Links bo: Kol. R. J. Gordon (1743-1795) (so geïdentifiseer) (Na 'n skildery in die Fehr-versameling, Kaapstad)
Regs bo: Eerw. J. H. Schmelen (1777-1848)
Links: Genl. J. E. Alexander (1803-1885)

Sandale en velskoene: Al drie die foto's is van modelle wat F. le Vaillant gemaak het. Die twee boonstes is van sandale soos deur Khoekhoen gedra is. Dit is 'n sool gesny uit dik rou huid, soos uit 'n osvel, met bevestiging aan die voet deur 'n voorstuk van bande wat tussen tone gaan na 'n brug oor die voorvoet. 'n Verfyning is dat die agterkant van die sool opgebuig word.
Die onderste foto is van 'n velskoen soos deur die Khoekhoen in Le Vaillant se tyd (voor ongeveer 1800) gedra. Bokant die sool is oorleer aangebring met skoenriempies daaraan. Om so 'n skoen te maak vereis tyd en kundigheid.

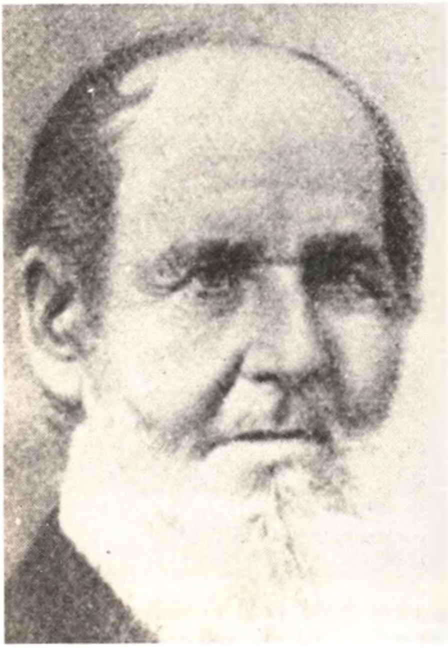
Kapt. Adam Kok I (+ 1800) (Uit: G. Molsbergen & J. Visscher 1913: 82 wat dit oorgeneem het uit Illustrated London News)

Kapt. Adam Kok II (Dam) (c. 1760-1835) (Na 'n tekening deur G. H. Ford)

Eerw. H. C. Knudsen (1816-1864)
(Uit die Bildarchiv van die Vereinigte Evangelische Mission, Wuppertal, Duitsland)

Eerw. C. F. Wuras (1809-1891)

Kapt. Jonker Afrikaner
(c. 1790-1861)

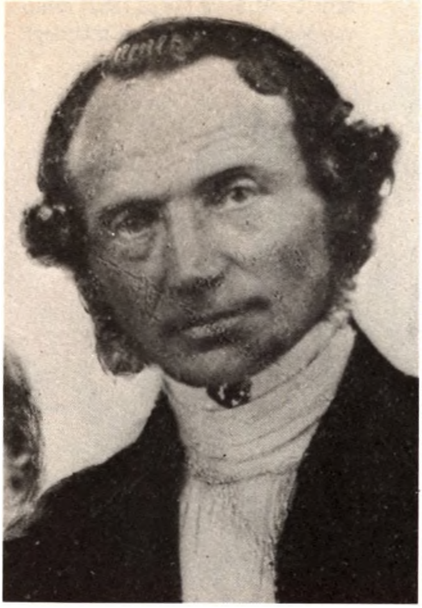
Kapt. Jan Jonker Afrikaner
(1823-1889)

Evangelis Dawid Christiaan Afrikaner (broer van Jager Afrikaner, Blydeverwacht), voor sy doop Hendrik Afrikaner, die persoon wat vir eerw. Knudsen gevra het om die Rijksboek te skryf

Eerw. Carl Hugo Hahn (1818-1895)

Links bo: Eerw. F. H. Vollmer (1819-1866)
(Uit die Bildarchiv van die Vereinigte Evangelische Mission, Wuppertal, Duitsland)
Regs bo: Eerw. J. G. Kroenlein (1826-1892)
Regs: Eerw. J. Olpp snr. (1837-1920)

Mnr. G. W. Stow (1822-1882) (Foto van McGregormuseum, Kimberley)

Dr. Theophilus Hahn (1842-1904)

(Kapt.) Willem Uithaalder (+ 1865) (per dr. Anna H. Smith, Africanamuseum, Johannesburg)

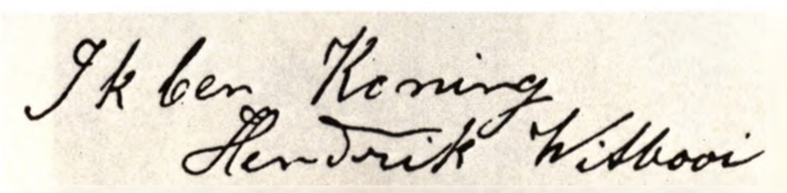
Kapt. Daniel Tseib

Mnr. Moses Witbooi
(c. 1810-1888) (vader van
Hendrik Witbooi)

Kapt. Hendrik Witbooi (c. 1840-1905) (met die wit bolhoed op, en sy handtekening onder 'n brief geskryf op 19.9.1894 van ≠O·//hab (Noukloof) af aan majoor Leutwein tydens die oorlog teen die Duitse Regering)

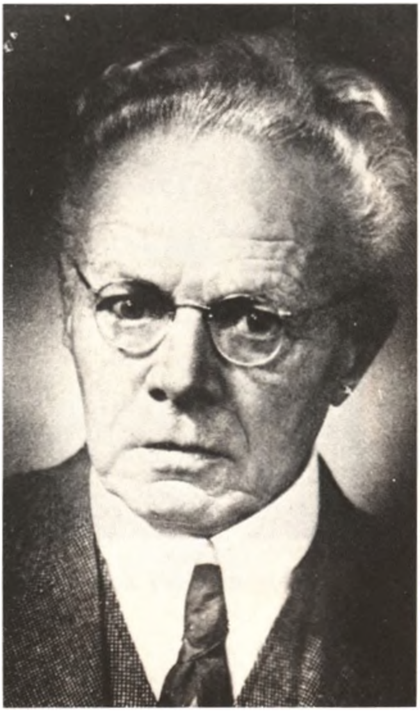
'n Witbooi met sy wit bolhoed in sy hande (Uit Von Bülow: Drei Jahre im Lande Hendrik Witboois)

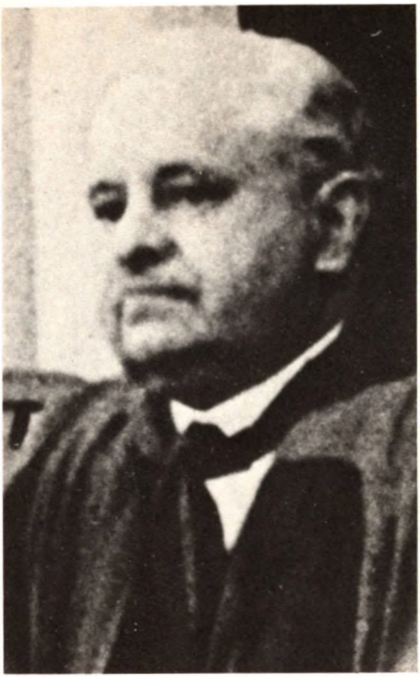
'n Perdekommando Witboois (Schwabe: Im deutschen Diamantenlande)

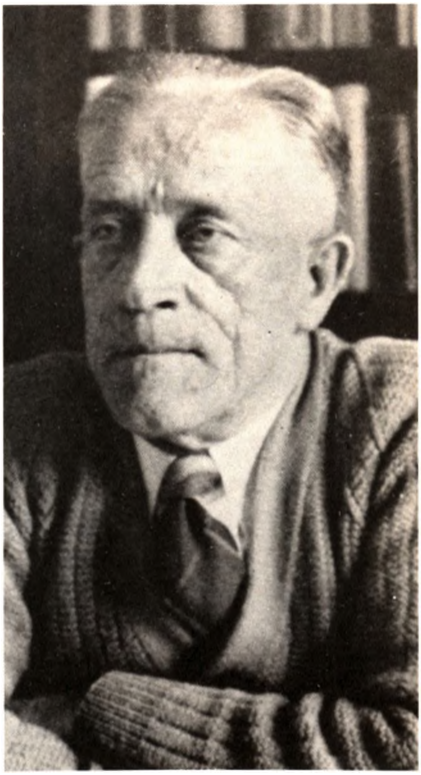
Dr H. Vedder (1876-1972)

Prof. Leonhard Schultze (1872-1955)

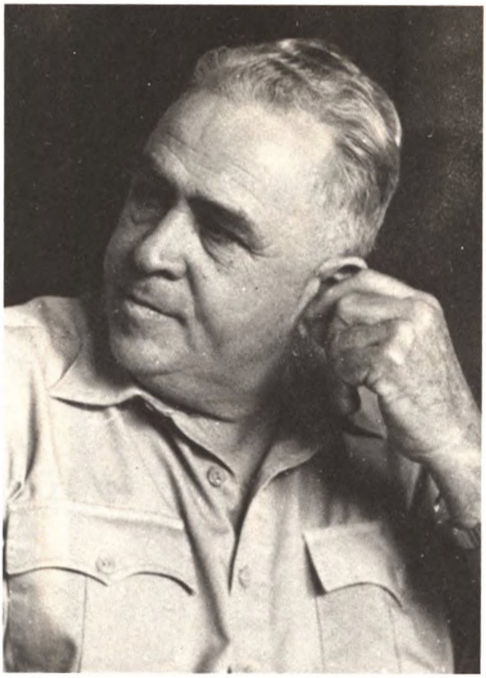

Prof. L. M. Maingard (1884-1968)
(University Archives, University of the Witwatersrand)

Prof. J. A. Engelbrecht (1896-1976)

Mnr. F. K. Krenz (1901-1986) (Foto geneem 1974)

Eerw. Daniël Goliath (Berseba) (in 1949 ingeseën as die eerste nie-blanke leraar in Berseba)

Prof. E. O. J. Westphal (1919-)

Dr. K. F. R. Budack (1935-)

Van links na regs: Dr. P. E. Raper (1939-), mev. P. F. Nel (1928-) en prof. G. S. Nienaber (1903-)

Bibliografie

Vooraf: Die boekelys bevat, om praktiese redes, net die belangrikste werke wat geraadpleeg is. Party daarvan het eiesoortige probleme geskep, soos die *Quellen. Quellen* is die afkorting vir *Quellen zur Geschichte von Südwest-Afrika,* 'n versameling van boustowwe wat in die hoofkantoor van die Rynse Sending in Barmen afgetik is vir dr H.H. Vedder wat die opdrag aanvaar het om die geskiedenis van Suidwes-Afrika te skryf. Die versameling het 30 bande beslaan. Enkele bande was in die vorm van 'n manuskrip, gereed om uitgegee te word, gepagineer van bl. 1 af verder. Ander bande het bv. die briewe en/of verslae van 'n sendeling bevat, van bl. 1 af, en dan daarmee saamgebind die materiaal van 'n ander of van meer as een ander sendeling, telkens weer beginnende van bladsy 1. So ontstaan in dieselfde band soms 'n aantal stelsels van paginering. Ek het "kortpad" gekies en die verwysing of aanhaling aangedui met die bandnommer en die bladsy wat vir die bepaalde segsman se stuk geld. Dit het dus 'n dubbelslagtigheid geskep. Die feit is dat daar só veelvuldig na die *Quellen* verwys is dat hierdie soort van inskrywing van die bron sterk opgeval het. Weens sy kortheid is hy soms ook toegepas waar ander veeldelige werke gebruik is. 'n Ander soort dubbelslagtigheid in die verwysing is by die gebruik van die *Daghregister* uit Van Riebeeck se tyd. In die beginjare was dit soms nodig om die juiste datum aan te gee, en is die afkorting o.d. (vir: onder datum) i.p.v. die deel en bladsy van die *Daghregister* gebruik.

Nog eens betuig ek my dank aan dr Lucie A. Möller van die Sentrum van Naamkundenavorsing wat die Bibliografie deskundig saamgestel het.

AFRIKANER, JONKER *kyk* VAN SCHOOR, A.

ALBERTYN, A.P.J. 1985. *Die ensiklopedie van name in Suidwes-Afrika.* Pretoria.

ALBRECHT, A. 1806. Sonderabdruck aus *Mitteilungen.* Moritz 28/4

ALBRECHT, C. 1806. Auszug aus einem Briefe — an die Missionsgesellschaft. . . Moritz 31/1

ALBRECHT, C. & A. Aufzeichnungen über das Jahr 1811. Moritz 31/1

ALBRECHT, C. & A. 1806-1815. Reise nach Gross-Namaland. Moritz 31/1

ALBRECHT, C. & A. 1809-1810. Tagebuch der Gebrüder C. und A. Albrecht. Moritz 31/1

ALEXANDER, J.E. 1838. *An expedition of discovery into the interior of Africa.* 2 vol. London.

ALLAMAND, J.N.S. & KLOCKNER, J.C. 1778. *Nieuwste en beknopte beschryving van de Kaap der Goede-Hope.* 2 dele. Amsterdam.

ALLEN, I.L. 1983. Personal names that became ethnic epithets. *Names* 31(4):307-317. Dec.

ANDERS, H.D. 1937. The Clicks. *SAJS* XXXIII:926-939. Mr.
ANDERS, H.D. 1937. Observations on certain sound changes in Xhosa derivatives from Khoisan. *SAJS* XXXIII:921-925 Mr.
ANDERS, H.D. 1937. Marginal notes to Wikar's journal (Van Riebeeck Society XV 1935) *Bantu Studies* 11(1):47-52 Mr.
ANDERSON, A.A. 1888. *Twenty-five years in a wagon.* London.
ANDERSON, W. 1919. Volkstämme am Oranje. Moritz 31/1
ANDERSSON, C.J. 1856. *Lake Ngami or explorations and discoveries during four years of wandering in wilds of South-Western Africa.* (Facsimile Reprint. Cape Town. 1967)
ANDERSSON, C.J. 1875. *Notes of travel in South Africa.* London.
ANON. 1763. *Hedendaagsche Historie of Tegenwoordige Staat van Afrika (by Isaak Tirion).* Amsterdam.
ANON. 1777. *Nieuwe algemeene Beschryving van de Kaap de Goede Hoop, I.* Amsterdam.
ANON. 1821. *Notes on the Cape of Good Hope made during an excursion in that Colony in the year 1820.* London.
ANON. 1849. Das Land und Volk der Damra. *BRM* 21:321-333 Okt. 22
ANON. 1852. Die Haukoïn oder Bergdamra. *BRM* 14:209-223
ANON. 1854. Das rothe Volk. *BRM* 17:257-288
ANON. 1940. A true and large discourse of the voyage of the whole fleete of ships set forth the 20 of April 1601. *In:* Hackluyt Society no. 85. London.
ANON. Cimbebas & Caffariae Littora, & C. Vervolg der Zee-kusten, en van het landt Congo, van de baey van Catembela met de kust van Caffrarien, tot de Kaep de Goede Hoop. M3/343:89
ANON. s.j. Coutumes moeurs & habillemens des peuples qui habitent aux environs du Cap de Bonne Esperance. Tom: VI No 18. pag. 74. 'n Ongedateerde Franse "Broadsheet"). *In:* K.A. 1/314 (Kaartseksie).
APPLEYARD, J.W. 1847. South African Languages. *In The South African Watchman and Missionary Magazine* vol. 1 & 2 (twee artikels in 'n reeks van 7)
APPLEYARD, J.W. 1850. *The Kafir language . . . and a grammar.* King William's Town.
ARBOUSSET, T. & DAUMAS, F. 1846. *Narrative of an exploratory tour to the North East of the Colony of the Cape of Good Hope.* London. Facsimile Reprint 1968 Cape Town: C. Struik.
AXELSON, E. 1954. *South African explorers.* Oxford.
BACHMANN, F. 1899. Die Hottentotten der Cape-Colonie. Ein ethnographisches Genre-Bild. *Zeitschrift für Ethnologie* vol. 31, 87-89. Febr.
BACKHOUSE, J. 1840. Reise nach Warmbad. Moritz 28/4
BACKHOUSE, J. 1844. *Narrative of a visit to the Mauritius and South Africa.*

London.
BAIN, A.G. 1852. On the geology of Southern Africa. *Transactions of the geological Society of London.* Second Series. Vol. VII. London 1845-1856. [Read November 17th 1852]
BAINES, T. 1864. *Explorations in South-West Africa.* London.
BAINES, T. 1877. *The gold regions of South Eastern Africa.* London.
BALL, V. 1889. *Travels in India by Jean Baptiste Tavernier.* Translated from the original French Edition of 1676. London.
BAM, J. 1879-1883. Berichte von Missionar J. Bam jnr. über Bethanien und Namaland. *In: Quellen* 3/245-286
BARNARD, A. 1979. Nharo Bushman medicine and medicine men. *Africa* 49(1):68-80
BARNARD, C.J. 1950. Robert Jacob Gordon se loopbaan aan die Kaap (M.A.-tesis, Universiteit van Stellenbosch). *Argief-jaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis.* Dertiende jaargang — Deel 1. Parow.
BARROW, J. 1801 & 1804. *An account of travels into the interior of Southern Africa.* 2 vol. London.
BARROW, J. 1806. *An account of a journey to Leetakoo, the residence of the chief of the Booshuana Nation.* London.
BARROW, B. 1975. *Song of a dry river.* Cape Town. Johannesburg. London: Purnell.
BARTH, P. 1926. *Südwestafrika.* Windhoek: John Meinert.
BAUCOM, K. 1970. More on the indigenous languages of South West Africa. *Anthropological Linguistics* 12:343-348
BAUMANN, H. 1975. *Die Völker Afrikas und ihre traditionellen Kulturen.* Teil 1. Wiesbaden.
BAUMANN, J. s.j. Ein Lebensbild Dr Vedders. *Ein Leben für Südwest-Afrika. Festschrift, Vedder.* Windhoek.
BAUMANN, J. (*red.*) 1967 *Van sending tot kerk.* Karibib: Evangeliese Lutherse Kerk.
BEACH, D.M. 1938. *The phonetics of The Hottentot Language.* Cambridge.
BEAUMONT, P.B. 1980. On the origins of Hottentot culture in Southern Africa. *S.A. Archaeological Society Newsletter:* 2-3 Jun.
BEELAERTS VAN BLOKLAND, C. 1941. *Eenige aardrijkskundige en historische gegevens betreffende Zuid-Afrika.* Zeist.
BEIDERBECKE, C.H. 1881. Vorstellungen der Herero von Gott, Schöpfung, etc. *BRM* 38(6):179-182
BELANGRIKE KAAPSE DOKUMENTE *kyk* BÖESEKEN, A.J. 1966/1973
BERTUCH & VATER. 1808. *Algemeines Archiv für Ethnografie und Linguistik I (1808).* Weimar.

BEUTLER, G.M. RZA *kyk* GODÉE MOLSBERGEN: *Reizen. . .*

BILL, M.C. 1974. The influence of the Hottentot languages on the Bantu languages. *Limi* 2(2):63-77. Pretoria: University of South Africa.

BIRKELI, E. 1925. *En orkenvandrer.* Norges første Afrikamissionaer H.C. Knudsen. Oslo: Lutherstiftelsens Forlag.

BLEEK, D.F. 1927. The distribution of Bushman Languages in South Africa. *In: Festschrift Meinhof.* Hamburg.

BLEEK, D.F. 1956. *A Bushman Dictionary.* American Oriental Society. New Haven.

BLEEK, W.H.I. 1858. The Hottentot language. *Cape Monthly Magazine* 3:341-41

BLEEK, W.H.I. 1858. *Languages in Africa. Philology* Vol. 1 part 1:1-35

BLEEK, W.H.I. 1858. *The library of His Excellency Sir George Grey,* K.C.B. London.

BLEEK, W.H.I. 1862-9. *A comparative grammar of South African Languages.* London.

BLEEK, W.H.I. 1872. V. Kurze Charakteristik der Südafrikanischen Eingeborenen-Sprachen. *Die Eingeborenen Süd-Afrikas.* Breslau.

BLEEK, W.H.I. s.j. Hottentot dialects. Ms. in the Grey-versameling, Openbare Biblioteek: Kaapstad.

BLOMMAERT, W. & WIDD, J.A. (*reds.*) 1937. *Die joernaal van Dirk Gysbert van Reenen. 1803.* VRV 18. Kaapstad.

BÖESEKEN, A.J. 1938. *Nederlandsche Commissarissen aan de Kaap 1657-1700* 's-Gravenhage.

BÖESEKEN, A.J. 1964. *Simon van der Stel en sy kinders.* Kaapstad: Nasou.

BÖESEKEN, A.J. 1966. *Belangrike Kaapse dokumente,* deel 1. Memoriën en instructiën 1657-1699 *in reeks* Suid-Afrikaanse Argiefstukke. Kaapstad. *Afgekort:* BKD.

BÖESEKEN, A.J. 1970. Die verhouding tussen Blank en Nie-blank in Suid-Afrika aan die hand van die vroegste dokumente. *S.A. Historical Journal* 2.:3-18 Nov.

BÖESEKEN, A.J. 1972. The meaning, origin and use of the terms Khoikhoi, San and Khoisan. *Cabo* I(1):5-10

BÖESEKEN, A.J. 1973. *Belangrike Kaapse dokumente,* deel 2. Dagregister en briewe van Zacharias Wagenaer 1662-1666, *in reeks:* Suid-Afrikaanse Argiefstukke. Pretoria: Staatsdrukker. *Afgekort:* BKD.

BÖESEKEN, A.J. 1974. The meaning, origin and use of the terms Khoikhoi, San and Khoisan. *Cabo* 2(2):8-10

BÖESEKEN, A.J. 1975. On changing terminology in history. *Cabo* 2(3):16-18

BOGAERTS, A. 1711. *Historische Reizen. . .* Amsterdam.

BOKHORST, M. (*red.*) 1973. *Francois le Vaillant: Reisiger in Suid-Afrika en sy versameling van 165 akwarelle 1781-1784.* Deel II. Kaapstad: Parlementsbiblioteek.

BORCHERDS, P.B. 1861. *An Auto-biographical memoir of Petrus Borchardus Borcherds.* Cape Town: A.S. Robertson.

BORCHERDS, P.B. 1907. *Bladen uit de memoirs van Petrus Borchardus Borcherds* (vertaald door Fred H. Olland). Amsterdam.

BOSHOFF, S.P.E. & NIENABER, G.S. 1967. *Afrikaanse etimologieë.* Pretoria: S.A. Akademie vir W. & K.

BOSMAN, D.B. 1942. Uit die biografie van 'n Hottentottin. 'n Eksperiment in beskawing *Hg.*: Jul. 3, 10

BOSMAN, D.B. & THOM, H.B. *Red.* 1952-57. *Daghregister gehouden by de Oppercoopman Jan Anthonisz van Riebeeck.* 3 dele. Kaapstad.

BOSMAN, F.C.L. *kyk* TEENSTRA.

BOTHA, C.G. 1924. *Collectanea.* VRV 5. Cape Town.

BOTHA, C.G. [1927] *Place names in the Cape Province.* Cape Town.

BOTHA, C.G. 1962. *General history & social life of the Cape of Good Hope.* 3 vol. Cape Town.

BOTHA, T.J.R. 1975. Diachroniese, sinchroniese en toegepaste pleknaamkunde in die R.S.A. *Taalfasette* 19(1):1-18

BOURQUIN, W. 1920. *Vokabular der Korana-Sprache von C.F. Wuras.* Berlin.

BOVINGH, J.G. 1714. *Kurze Nachricht von den Hottentotten.* 2e druk. Hamburg.

BRADLOW, E. & F. 1979. *William Somerville's narrative of his journeys to the Eastern Cape Frontier and to Lattakoe 1799-1802 VRS* no. 10. Cape Town: Van Riebeeck Society.

BRAND, H.J.D. 1973. *Kamieskroon vyftig.* [Kamieskroon].

BRANFORD, W. 1983. Khoisan peoples in the South African English Vocabulary, 61-76. *In* SINCLAIR, A.J.L. 1983

BREDENKAMP, H.C. 1982. *Van veeverskaffers tot veewagters.* Bellville: Universiteit van Wes-Kaapland.

BREUTZ, P.-L. 1957. *Die stamme van die distrikte Lichtenburg en Delareyville.* Etnologiese reeks Nr. 37. Pretoria: Staatsdrukker.

BREUTZ, P.-L. 1959. *The tribes of Vryburg district.* Etnological Publications No. 46. Pretoria: Government Printer.

BREUTZ, P.-L. 1968. *The tribes of the districts of Taung and Herbert.* Ethnological Publications No 51. Pretoria: Government Printer.

BREUTZ, P.-L. 1954. *Die Stamme van die distrik Ventersdorp.* Etnologiese Reeks nr. 31. Pretoria: Staatsdrukker.

BRINCKER, P.H. 1895. Etymologische Deutung von Stammesnamen in der Lingua-Bantu. *Globus* 68(24):15-16

BRINCKER, P.H. 1896. Zur Namenkunde von Deutsch-Süd-Westafrika. *Globus* 68(24):384-385

BRINK, C.F. *kyk* MOSSOP, E.E.

BRINTON, W. s.j. Derivation of the word "Hottentot", ms. in die Parlementsbiblioteek. Kaapstad.

BROADBENT, S. 1865. *A narrative of the first introduction of Christianity among the Barolong*. London.

BROOM, R. 1941. Bushmen, Koranas and Hottentots. *Annals of the Transvaal Museum* 20(3):217-251. Sept.

BRUWER, J.P. van S. 1966. *South West Africa : The disputed land*. Cape Town: Nasionale Boekhandel.

BRUWER, J.P. van S. 1965. Die Khoisan- en Bantoebevolking van Suidwes-Afrika. *Wissenschaftliche Forschung in Südwestafrika (3. Folge)*. SWA Wissenschaftliche Gesellschaft: 45-72

BRUWER, J.P. van S. 1972. Basters en Oorlams. *SESA* 5:609-610. Kaapstad: Nasou.

BRUWER, J.P. van S. 1972. Hottentots. *SESA* 5 606-610. Kaapstad: Nasou.

BRUWER, J.P. van S. s.j. Die Eingeborenen Südwestafrikas seit Maharero und ihre Rechtspflege. *Festschrift Dr. h.c. Heinrich Vedder*. Windhoek: S.W.A. Wissenschaftliche Gesellschaft.

BUDACK, K.F.R. 1965. *'n Volkekundige studie van die Tses-reservaat (Distrik Keetmanshoop, Suidwes-Afrika) met besondere verwysing na die geskiedenis en die interetniese verhoudinge van die bewoners*. M.A.-verhandeling. Universiteit van Pretoria.

BUDACK, K.F.R. 1969. Inter-ethnische Namen in Südwestafrika. *Ethnological and Linguistic Studies in Honour of N.J. van Warmelo*. Govt. Printer, Pretoria: Ethnological Publications no 52:211-231

BUDACK, K.F.R. 1970. Ein Beitrag zur Geschichte der Gai-//Khaun (Rote Nation). *Afrikanischer Heimatkalender*: 49-62

BUDACK, K.F.R. s. j. Die ≠Aonin und das Meer. *Zur Sprachgeschichte und Ethnohistorie in Afrika*: 14-38. Berlin: Dietrich Reimer.

BUDACK, K.F.R. 1971. Preisgedichte von Khoe-khoe-Häuptlingen in Südwestaftika. *Journal der SWA Wissenschaftlichen Gesellschaft* vol. 25:65-75. Windhoek.

BUDACK, K.F.R. 1971. Der Unterhäuptling bei den Khoe-khoen in Südwestafrika. *Journal* SWA Wissenschaftliche Gesellschaft 26:57-84. Windhoek.

BUDACK, K.F.R. 1972. Stam en stamkaptein by die Khoe-Khoen in Suidwes-Afrika. *Kyk* Eloff & Coertze.

BUDACK, K.F.R. 1972. *Die traditionelle politische Struktur der Khoe-Khoen in Südwestafrika*. Ph.D.-thesis, University of Pretoria.

BUDACK, K.F.R. 1977. The ≠Aonin or Topnaar of the Lower !Khuiseb Valley, and the sea. *Khoisan Linguistic Studies 3:* 1-42

BUDACK, K.F.R. 1979. The Khoe-Khoen of South-West Africa. *S.W.A. Annual:* 111-116 e.v.

BUDACK, K.F.R. 1980. Kampf in den Oranjebergen 1897. Der Afrikaner-Aufstand in Deutsch-Südwestafrika. *Afrikanischer Heimatkalender* 65-96. Windhoek.

BUDACK, K.F.R. 1980. *Die Volksgruppen Südwestafrikas:* Die Basters. 2 Teil. Daten und Fakten. ADK, Windhoek: 3-10

BURCHELL, W.J. 1822. *Travels in the interior of Southern Africa.* 2 vol. London. Facsimile reprint 1967. Cape Town: C. Struik.

BURCHELL'S TREK *kyk* Mc KAY, H.M.

BURMAN, J. 1969. *Who really discovered South Africa?* Cape Town.

BURMAN, J. 1981. The Little Karoo. Cape Town.

BURTON, A.W. 1942. The highlands of Kaffraria. King William's Town.

BÜTTNER, C.G. 1878. Die Bergdamra. *BRM.* 1 & 2 Jan. & Febr.: 29-42

BÜTTNER, C.G. 1884. *Das Hinterland von Walfischbai und Angra Pequena* Heidelberg. Herdruk nr 78 deur Staatsbiblioteek, Pretoria, in 1976

BUTTNER, J.D. *kyk* NIENABER, G.S. & RAVEN-HART, R.

CAMPBELL, J. 1815. *Travels in South Africa. 1st journey.* Third edition. London.

CAMPBELL, J. 1820. *Travels in South Africa. 2nd journey.* 2 vol. London.

CARLYLE, J.E. 1878. South Africa and its mission fields. London: James Nisbet & Co.

CARSTENS, W.P. 1970. Basters. *SESA* deel 2: 190-193

CARTER, G. & VAN REENEN, J. 1927. *The wreck of The Grosvenor.* VRV 8. Cape Town.

CASALIS, Eugene. 1889. *My life in Basutoland.* London.

CHAPMAN, J. 1849-1863. *Travels in the interior of South Africa. (Reprint 1971).* Cape Town: A.A. Balkema.

CHASE, J.C. 1843. *The Cape of Good Hope and the Eastern Province of Algoa Bay.* (Facsimile Reprint 1967). Cape Town: C. Struik.

CHURCHILL, R.S. 1969. *Men, mines and animals in South Africa.* Bulawayo.

CLARK, J.D. 1959. *The prehistory of Southern Africa.* Harmondsworth: Penguin Books.

CLARK, J.D. 1960. Early river craft and fishing practices in South Eastern Africa. *S.A. Archaeological Bulletin.* vol. 15

CLEATOR, P.E. *Lost Languages.* London: Robert Hale.

CLEMENT, A.J. 1978. The Road to the North: Overland to the Orange River. *Lantern* XXVII (3):76-83 Apr.

CLOETE, H. *kyk* SCHUTTE, G.J.

CLOPPENBURG, J.W. 1758. Journal van mijn reijs van 23 September tot 16 November 1768. (Onuitgegewe manuskrip, kopie in Kaapse Argiefbewaarplek).

CNOLL, G. *Dag Register kyk* BOTHA C.G. *Collectanea.*

COETSÉ, JANSZ J. *kyk* MOSSOP, E.E.

COETZEE, N.A. 1969. Volkekundige reisaantekeninge — Desember 1968. *T.V.V.* 25(3-4): 40-47 Jul. - 0.

CONRADIE, W.J. 1909. *Op reis in het Zuidwesten.* London.

COOK, E. *Auszüge aus Briefen des Missionars Edward Cook über Gross-Namaland.* Moritz 28/4

CORNELISSEN, A.K. s.j. *Oor die Geskiedenis van Upington: Die Korannas en Koranna-oorloë.* Deel II. 4 bl. afgerol.

CUST, R.N. 1883. *A sketch of the modern languages of Africa.* Vol. I & II. London: Trübner & Co.

DAMBERGER, C.F. 1801. *Travels in the interior of Africa.* London.

DAPPER, O. *kyk* SCHAPERA, I.

DART, R.A. 1955. Three Strandlopers from the Kaokoveld coast. *SAJS* 51(6): 175-179 Jan.

DE ALMEIDA, A. 1965. *Bushmen and other Non-Bantu peoples of Angola.* Johannesburg: Witwatersrand University Press.

DE BEAULIEU, A. *kyk* GUENIN, E.

DE BRUIN, S. 1869. *Historisch en geographisch Woordenboek.* 2 dele. Leiden: D. Noothoven van Goor.

DE FLACOURT, E. 1658. *Dictionnaire de la langue de Madagascar.* Parys. *In* dieselfde boekdeel gevolg deur *Petit Recueil.* Parys, 1658, en beginnende op p. 54 daarvan: *Chap XXV. Language des sauuages de la Baye de Saldaigne au Cap de Bonne Esperance. Sien ook* STRANGMAN.

DE GRAAF, N. *sien* WARNSINCK, J.C.M.

DE HOUTMAN, C. *sien* ROUFFAER, G.P. en IJZERMAN, J.W.

DE JONG, C. 1802-03. *Reizen naar de Kaap de Goede Hoop.* 3 dele. Haarlem.

DE KLERK, W.A. 1949. *Drie swerwers in Suidwes.* Johannesburg.

DE KOCK, W.J. *en ander, red.* 1968-1977. Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek. 3 dele. Kaapstad.

DE LA CAILLE, N.L. *kyk* RAVEN-HART, R.

DE LA GRASSERIE, R. 1896. De quelques particularités de la lanque des Namas. *Zeitschrift für Afrikanische und Ozeanische Sprachen.* deel 2:205-216

DE LA LOUBÈRE, S. 1691. *Du Royaume de Siam.* Parys.

DELPORT, A.B. s.j. Die Koranna-oorlog in Wes-Transvaal 1885

DE MIST, J.A. *kyk* GODÉE MOLSBERGEN.

DEMPWOLFF, O. 1934-5. Einführung in die Sprache der Nama-Hottentotten. *Zeitschrift für Eingeborenen-Sprachen* 25:30-66, 89-134, 188-229

DEN BESTEN, H. 1986. Double negation and the genesis of Afrikaans. *In* Muysken & Smith (*eds.*) *Substrata versus universals in Creole genesis. Papers from the Amsterdam Creole Workshop, April 1985.* 185-230. Amsterdam. . .
DEN BESTEN, H. 1987. Willem ten Rhyne (1686) over het bouwen van een Pidgin. *In* Appel, R. (*red.*) "You me linguistics fun!" 83-88. Amsterdam. [Huldebundel voor Ben Tervoort.]
DE NEYN, P. 1681. *Lusthof der huwelyken.* Amsterdam.
DENTLINGER, U. 1977. An ethnobotanical study of the !nara plant among the Topnaar Hottentots of Namibia. *Munger Africana Notes* Vol. VII:1-39 Jan.
DENTLINGER, U. 1977 The !Nara plant in The Topnaar Hottentot culture of Namibia. *Munger Africana Library Notes* 38:3-39
DENTLINGER, U. 1983. Social and spatial mobility along the Kuiseb river in the Namib desert, Namibia. University of Cape Town.
DEPARTEMENT VAN BANTOE-ONDERWYS, S.W.A. 1977. *Nama/Damara:* Spelreëls no. 2. Windhoek: John Meinert.
DERRICOURT, R.M. 1977. *Prehistoric man in the Ciskei & Transkei.* Cape Town: C. Struik.
DE VILLIERS, J. 1969. *Hottentot-regimente aan die Kaap 1781-1806.* Ongepubliseerde M.A.-verhandeling. Univ. Stellenbosch.
DIEHL, H.H. 1983. Carl Hugo Hahn in Suidwes-Afrika, 1842-1872. *Die Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse geskiedenis.* Jg. 43, deel 2. Pretoria: Staatsdrukker.
DIREKTEUR-GENERAAL VAN OPMETING. Verwys na vraelyste wat vir die gebruik van opmeting en kartografiese werk ingesamel is.
DORNAN, S.S. 1925. *Pygmies and Bushmen of the Kalahari.* London. [Facsimile reprint 1975. Cape Town: C. Struik].
DOVE, K. 1900. Geographische Bezeichnungen in der Namasprache. *Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen Afrikanische Studien 1900(3):* 57-65 Hamburg.
DOWER, W. 1902. *The early annals of Kokstad and Griqualand East.* Facsimile reproduction 1978. Durban.
DRASCHER, W. & RUST, H.J. 1961. *Ein Leben für Südwest-Afrika.* 2de druk. Windhoek.
DREXEL, A. 1921-22. Gliederung der Afrikanischen Sprachen. *Anthropos* 16-17: 73-108
DREYER, A. [1957]. *Jubelfees-gedenkboek van die gemeente Grikwastad 1882-1957.* Griekwastad.
DRIESZLER, H. 1932. *Die Rheinische Mission in Südwestafrika.* Gütersloh.
DU BRUYN, J. 1981. The Oorlam Afrikaners: from dependence to dominance, c. 1760-1823 (unpubl. paper) University of South Africa.
DUGMORE, H.H. 1958. *The reminiscences of an Albany Settler.* Graham's

Town.
DUNN, E.J. 1931. *The Bushman.* London: Charles Griffin & Co.
DU PISANI, E. 1976. *Die Nama van Gibeon.* M.A.-verhandeling, Universiteit van Stellenbosch.
DU PISANI, E. 1978. Dama settlement and subsistence along the Ugab Valley, South West Africa (Namibia). *Navorsinge van die Nasionale Museum.* Bloemfontein 4(1):1-20 Dec.
DU PLESSIS, E.J. 1973. *'n Ondersoek na die oorsprong en betekenis van Suid-Afrikaanse berg- en riviername.* Kaapstad: Tafelberg Uitgewers.
DU PLESSIS, J. 1911. *A history of Christian Missions in South Africa.* [London].
DU PLESSIS, J. 1918. Origin and meaning of the name "Hottentot". *Report of 15th annual meeting of S_2A_3.* Stellenbosch.
DU PLESSIS, J. 1932. The name "Hottentot" in the Records of the early travellers. *In SAJS* 32 (1932)
DU TOIT, H. 1916. Namakwaland. *Brandwag:* 140-142. Okt. 1
EBNER, J.L. 1829. *Reise nach Südafrika und Darstellung meiner während acht Jahren daselbst als Missionar unter den Hottentotten gemachten Erfahrungen.* Berlin: Oehmigke Comm.
EHRET, C. 1972. Outlining Southern African history: a re-evaluation. *Ufahamu* vol. III. no. 1. University of California.
EHRET, C. 1982. The first spread of food production to Southern Africa. 158-181 in EHRET & POSNANSKY.
EHRET, C. & POSNANSKY, M. 1982. *The Archaeological and linguistic reconstruction of African history.* Los Angeles: University of California Press.
EISELEN, W. 1929. *Stamskole in Suid-Afrika.* Pretoria: J.L. van Schaik.
ELOFF, C.C. 1983. *Die verhouding tussen die Oranje-Vrystaat en Basoetoland. 1878-1884.* Pretoria: Staatsdrukker.
ELOFF, J.F. & COERTZE, R.D. (*reds.*) 1972. *Etnografiese studies in suidelike Afrika.* Pretoria: Van Schaik.
ELPHICK, R. 1972. *The Cape Khoi and the first phase of South African race relations.* Michigan.
ELPHICK, R.H. 1974. The meaning, origin and use of the terms Khoikhoi, San and Khoisan: *Cabo* 2(2):3-7. + *Cabo* 2(3):12-15
ELPHICK, R. 1977. *Kraal and Castle, Khoi Koi and the Founding of White South Africa.* New Haven.
ELPHICK, R. & GILIOMEE, H. 1979. *The shaping of South African Society, 1652-1820.* Cape Town: Longman.
ENGELBRECHT, J.A. 1928. Studies oor Korannataal. *Annale van die Universiteit van Stellenbosch* VI(B) Afl. 2:3-12. Kaapstad: Nasionale Pers.
ENGELBRECHT, J.A. 1935. The tribes of Wikar's Journal. *Sien* MOSSOP, E.E. 1935

ENGELBRECHT, J.A. 1936. *The Korana.* Cape Town: Maskew Miller.
ENGELBRECHT, J.A. 1937. *Die wordings- en verwordingsgeskiedenis van die Koranna.* Intreerede, gehou op 23 Junie 1937, Universiteit van Pretoria.
ESTERHUYSE, J.H. 1968. *South West Africa 1880-1894: The Establishment of German Authority in South West Africa.* Cape Town: C. Struik
EWART, J. 1970. *James Ewart's journal.* Cape Town.
FARINI, G.A. 1886. *Through The Kalahari desert.* London.
FENCHEL, T. 1877-1906. Berichte und Briefe aus Keetmanshoop. *In: Quellen* 18/1-320
FIVAZ, D. & SCOTT, P.E. s.j. *African Languages: Khoisan.* Boston Mass.: G.K. Hall & Co.
FOCK, G.J. 1975. Waffen, Ausrüstung und Kleidung der Buschmänner nach eigenen Darstellungen auf Petroglyphen. *Zur Sprachgeschichte und Ethnohistorie in Afrika:* 39-47 Nov.
FORBES, V.S. 1965. *Pioneer travellers of South Africa.* Cape Town/Amsterdam: Balkema.
FORBES, V.S. 1965. Some early maps of South Africa. 1595-1795. *Journal for Geography* 2(6):9-20
FORBES, V.S. (ed.) 1967, 1968. *Travels and adventures in Southern Africa.* [Travels of George Thompson]. *VRS* 48 & 49. Cape Town: Van Riebeeck Society.
FORBES, V.S. 1971. Cartography. *SESA* 3: 107-114. Kaapstad: Nasou.
FORBES, V. 1975, 1977. *A voyage to the Cape of Good Hope . . . from the year 1772-1776.* [Anders Sparrman]. *VRS* 2nd series Part I no 6, Part II no 7. Cape Town: Van Riebeeck Society.
FORBES, V.S. & ROURKE, J. (*eds.*) 1980. *Paterson's Cape Travels, 1777-79.* Johannesburg.
FOUCHE, L. 1910. Uit die Journael van Gijsbert Heeck, Anno 1655. *Brandwag:* 211-213 Sept. 1
FREEMAN, J.J. 1851. *A tour in South Africa.* London.
FREISLICH, R. 1964. *The last tribal war: A history of the Bondelswart uprising which took place in South West Africa in 1922.* Cape Town: C. Struik.
FREY, K. 1958. *Die Nie-Blanke volkere van Suidwes-Afrika.* Johannesburg: SAUK.
FRITSCH, G. von. 1868. *Drei Jahre in Süd-Afrika.* Breslau.
FRITSCH, G. von. 1872. *Die Eingeborenen Südafrikas.* Dele 1 en 2. Breslau.
GALTON, F. 1889. *Narrative of an explorer in Tropical South Africa.* London: Ward Lock and Co.
GAYRE OF GAYRE, R. 1966. *Ethnological elements of Africa.* Edinburgh: Armorial.

GEIBEL, E. 1909. Die Eingeborenen der deutschen Kalahari (ausschliesslich Bezirk Aminuis) *Deutsches Kolonialblatt* vol. 20 (17):824-831

GODÉE MOLSBERGEN, E.C. 1916-1932. *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse tijd.* 4 dele. Den Haag.

GODLONTON, R. & IRVING, E. [1851]. *Review of the condition of the Frontier Hottentots from 1799-1851* . . . Graham's Town.

GODLONTON, R. & IRVING, E. [1851]. *Narrative of the Kaffir War of 1850-51.* Graham's Town.

GOLDBLATT, I. 1971. *South West Africa. From the Beginning of the 19th Century.* Cape Town: Juta.

GOODWIN, A.J.H. 1952. Jan van Riebeeck and the Hottentots 1652-1662. *S. Afr. Archaeol. Bull.* 6(25):2-53

GOODWIN, A.J.H. 1952. Commentary on "Jan van Riebeeck and the Hottentots". *S. Afr. Archaeol. Bull.* 7(26): 86-91 Jun.

GORDON, R.J. 1778-1779. Journaal der derde reis door een deel van zuidelik Africa gedaan. Ms.

GORDON, R.J. 1779. Journaal van de vierde reyse van Captein R.J. Gordon in het Zuidelyke Gedeelte van Africa. Ms.

GORDON, R.J. 1779. *Brief aan den Heer Griffier Fagel* ged. 24 April 1779. ms 4:105-129. VC 595

GREEN, L.G. 1950. *At daybreak for the isles.* Cape Town: Howard Timmins.

GREEN, L.G. 1952. *Lords of the last frontier.* Cape Town: Howard Timmins.

GREENBERG, J.H. 1949-50. The click languages. *In:* Studies in African linguistic classification. *South-western Journal of Anthropology* 6:223-37

GREENBERG, J.H. 1963. *Languages of Africa.* Mouton & Co.: The Hague. *See:* 66-84 *and* Index.

GREVENBROEK, J.W. 1695. *Sien* SCHAPERA, I. en FARRINGTON, B.

GREVENBROECK, J.G. 1886. Uit den ouden tijd. *Het Z.A. Tijdschrift:* 360-372 Febr.

GROBBELAAR, C.S. 1956. The physical characteristics of the Korana. *SAJS Suppl.:* 99-125 Nov.

GUENIN, E. 1905. *Relations anciennes de voyageurs célèbres: A. de Beaulieu.* Parys.

GUENTHER, M. s.j. More on Khoisan classification. *Comments and Communication IAI Bulletin:* 2-3

GÜRICH, G. 1891. *Deutsch Südwest-Afrika. Reisebilder und Skizzen aus den Jahren 1888 und 1889.* Hamburg: L. Friederichsen & Co.

HAHN, C.H. *kyk* LAU, B.

HAHN, C.H. 1842-1844. Die Reisen C. Hugo Hahns 1842, 1843, 1844. *In:* MORITZ, E. 1916. *Die ältesten Reiseberichte* 29/4 Berlin.

HAHN, C.H. 1842. Tagebuchaufzeichnungen und Reisenotizen 1842/43. *Alt Südwest-Afrika*: 99-121

HAHN, C.H. 1852. Reise der Herren Hugo Hahn und Rath im Südwestlichen Afrika, Mai bis September 1857. *In: Petermanns Mitteilungen:* 295-301

HAHN, C.H. 1877. Damaraland and the Berg Damaras. *Cape Monthly Magazine* XIV:218-297 Jan.-Jul.

HAHN, C.H.L., VEDDER, H. & FOURIE, L. 1966. *The Native tribes of South West Africa.* 2nd ed. London.

HAHN, J. 1869. Die Ovaherero. *Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde* 4(2):226-258

HAHN, J.S. 1852. *J. Samuel Hahns Reise von Berseba nach dem Kaplande. 1852.* Moritz 29/4

HAHN, J.S. 1848-1852. Berichte . . . über Bethanien und Namaland. . . *In: Quellen* 3/78-97

HAHN, Th. 1867. Die Nama-Hottentotten. *Globus* Band XII:238-242

HAHN, Th. 1868. Ein Racenkampf im nordwestlichen Theile der Cap-Region. *Globus,* vol. 14

HAHN, Th. 1868-9. Beiträge zur Kunde der Hottentotten. *Jahresbericht des Vereins für Erdkunde,* Dresden.

HAHN, Th. 1870. Die Buschmänner. *Globus* Band XVIII (5 & 6):66-155 Aug. - Sept.

HAHN, Th. 1870. *Die Sprache der Nama. Nebst einem Anhange enthaltend Sprachproben aus dem Munde des Volkes.* Leipzig: Johann Ambrosius Barth.

HAHN, Th. 1870. Sagen und Märchen der Ova-Herero in Südafrika. *Globus* Band XIII:268-311 Aug.

HAHN, Th. 1881. *Tsuni-//Goam: the supreme being of the Khoi-khoi.* London: Trubner & Co.

HAHN, Th. 1884. *An index of the Grey Collection in The South African Public Library.* Cape Town: Saul Solomon & Co.

HAHN, Th. 1901. *Collectanea Hottentotica.* Vols. I & II Manuscript. Cape Town.

HALL, H. 1858. Modern geographical nomenclature, from a colonial point of view. *Cape Monthly Magazine* vol. 3: Jan. - Jun.

HAMMOND-TOOKE, W.D. 1965. Segmentation and fission in Cape Nguni political units. *Africa: Journal of the International African Institute, London,* vol. XXXV:143-167

HANEKOM, T.W. 1950. *Die gemeente Namakwaland, 'n eeufeesgedenkboek 1850-1950*

HARINCK, G. 1969. *Interaction between Xhosa and Khoi. In:* THOMPSON, L. *African Societies in Southern Africa.* London: Heinemann.

HARRIS, J. 1705. *Navigantium atque Iterantium Biblioteca.* Part 1. London.

HARTMANN, G. 1896. *Bericht des Herrn Premierlieutenant Dr. Hartmann.* ZBU J XIII, b.5. Bd.1

HARTMANN, G. 1902-03. Meine Expedition 1900 ins nördliche Kaokofeld und 1901 durch das Amboland. *Beiträge zur Kolonialpolitik und Kolonialwirtschaft.* Heft 13:399-430

HARTOGH, J. 1707. *Dagregister gehouden op de landtogt en vee ruijling door den baas thuijnier Jan Hartog Ao 1707.* (Ongepubliseerde manuskrip, Kaapse Argief).

HÄSZNER, J.T. 1793. *Huislijk geneeskundig handboek voor de ingezetenen van Nederlands Africa.* Ms. in K.A., Kaapstad.

HATTINGH, J.L. 1981. *Die eerste Vryswartes van Stellenbosch — 1679-1720.* Bellville: Universiteit Wes-Kaapland.

HEECK, G. *sien* FOUCHE, L.

HEESE, C.P. 1980. *Sendingonderwys in Suidwes-Afrika 1806-1870.* Kaapstad: C. Struik.

HEIDER, E. 1873-1881. Berichte aus Hoachanas. *In: Quellen* 6/1-65

HEMMY, G. 1767. *Oratio Latina de Promontorio Bonae Spei in Schola Hamburgensi D. X Aprilis MDCCLXVII publice recitata.* Hamburg. *Kyk ook* WHITE, K.D.

HERBERT, Th. 1634. *A Relation of some yeares traveile begunne Anno 1626. Into Afrique and the greater Asia . . . by T.H. Esquier.* London.

HERPORT, A. 1930. *Reise nach Java, Formosa, Vorder-Indien und Ceylon* 1659-1668. *In: Reisebeschreibungen von deutschen Beambten . . .* Deel 5. 's-Gravenhage.

HESSE, E. 1694. *D'Aenmercklycke Reysen van Elias Hesse nae en in Oost-Indien; van 't jaar* 1680-1684 (vertaeld door S. de VRIES). Utrecht.

HESSELING, D.C. 1916. *Africana I — de naam Hottentot. In: Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde,* deel 15 (1916) Leiden.

HEWITT, J.A. 1876. The topographical nomenclature of South Africa. *Cape Monthly Magazine* 13:169-175 Jun.-Dec.

HEWITT, J.A. 1877. The names of our rivers. *Cape Monthly Magazine* vol. 15: 380-381. Jun. - Dec.

HEWITT, J.A. 1921. Notes relating to aboriginal tribes of the Eastern Province. *SAJS* vol. 17(3 & 4):305-321 Jul.

HIERNAUX, T. 1974. *The people of Africa.* London.

HIRSCHBERG, W.O.J. *Völkerkunde Afrikas.* Mannheim: Bibliographisches Institut.

HOERNLÉ, A.W. 1925. The social organization of the Nama Hottentots of Southwest Africa. *American Authropologist* 27(1):1-24 Jan. - Mrt.

HOERNLÉ, R.F.A. 1923. The expression of the social value of water among the Naman of South West Africa. *SAJS* 20(2):514-526 Jul.

HOFMAN, C.F. [g.d.]. *Korte beschreijving van Cabo de Goede Hoop.* [Facsimile reproduction made University of Natal Library 1967]

HOFMEYR, A.L.W. 1941. In the steps of Hendrik Jacob Wikar. *The Outspan*: 15-17, 71. Nov. 21

HOLDEN, W.C. n.d. *The past and future of the Kaffir races.* London: Richards, Glanville & Co.

HOLUB, E. n.d. *Seven years in South Africa.* Vol. I.

HONDIUS, J. 1652. *Klare besgryving van Cabo de Bona Esperanca.* Amsterdam: Jodocus Hondius. Facsimile-druk 1952. Kaapstad.

HOOGENHOUT, P.G. 1949. The Strandlopers of South-West Africa. *Survey of Race Relations* 16(12):38-41

INSKEEP, R.R. 1969. The archaeological background. *Oxford history of South Africa.* Oxford University Press.

INSKEEP, R.R. (1978). *The peopling of Southern Africa.* Cape Town/London.

JEFFREYS, M.D.W. 1947. The origin of the name Hottentot. *African Affairs* 46

JEFFREYS, M.D.W. 1968. The Cabonas. *African Studies* 27(1):41-43

JEFFREYS, M.D.W. 1968. *Some Semitic influences in Hottentot culture.* (Raymond Dart Lecture 4). Johannesburg Witwatersrand University Press.

JEFFREYS, M.K. (*red.*) 1944. *Kaapse plakkaatboek.* Deel 1 (1652-1707). Kaapse Argiefstukke. Kaapstad: Cape Times Ltd.

JENKINS, T. & TOBIAS, P.V. 1977. Nomenclature of population groups in Southern Africa. *African Studies* 36(1):49-55

JENNY, H. 1972. *Südwestafrika — Land zwischen den Extremen.* Stuttgart: W. Kohlhammer. Ook vertaal in Engels deur EICHBAUM, P. & H. 1976. *South West Africa — Land of extremes.* Windhoek: SWA Scientific Society.

JESSOP, J.P. 1964. Intinerary of Rudolf Schlechter's collecting trips in Southern Africa. *Journal of S.A. Botany* 30:129-146

JOD, P. 1963. Das Witbooi-Volk und die Gründung Gibeons. *Journal der SWA Wissenschaftlichen Gesellschaft* 16(81-96)

JODTKA, 1902. Deutsch-Südwestafrika: Reise des Küstenarztes Jodtka nach dem Okavango. *Deutsches Kolonialblatt:* 493-592

JUDT, F. 1882-1905. Berichte und Briefe aus Hoachanas. *Quellen* 6/2-289

KANNEMEYER, D.R. 1890-1891. Colonial Nomenclature. *Cape Illustrated Magazine* Part 1, 2 & 3: 402-407, 454-458, 472-477

KIENETZ, A. 1977. The Key Role of the Orlam Migrations in the early Europeanisation of South West Africa. *International Journal of African Historical Studies,* 10

KINGON, J.R.L. 1918. A survey of aboriginal place-names. *SAJS* 15:712-779

KIRBY, P.R. 1932. The music and musical instruments of the Korana. *Bantu Studies* VI:183-204

KIRBY, P.R. 1939 & 1940. *The Diary of Dr Andrew Smith.* VRV 20 & 21. Cape Town.

KITCHINGMAN, J. 1820. Tagebuch von J. Kitchingman . . . über seine Reise im Nordosten von Bethanien. In: MORITZ, E. 1915. *Die ältesten Reiseberichte* . . . 28/4. Berlin.

KLEINSCHMIDT, F.H. 1842. Aus dem Tagebuche des Missionars Kleinschmidts über seine Reise nach Bethanien und Eikhams. *In:* MORITZ, E. 1915. *Die ältesten Reiseberichte* 28/4 Berlin.

KLEINSCHMIDT, F.H. 1843. Kleinschmidts Aufzeichnungen über Kl. Windhuk und die Damaras. *In:* MORITZ, E. 1916. *Die ältesten Reiseberichte. . .* 29/4. Berlin.

KNUDSEN, H.C. 1842-1845. Die Reisen Knudsens. *In:* MORITZ, E. 1916. *Die ältesten Reiseberichte. . .* 29/4. Berlin.

KNUDSEN, H.C. 1844. Fortsetzung des Briefes von H.C. Knudsen, Bethanien, 6 Januar 1844. (Namateorie). *Quellen* Band III: Namaland und Bethanien.

KNUDSEN, H.C. 1848. *Gross Namaqualand.* Barmen: Steinhaus.

KNUDSEN, H.C. [s.j.] *Südafrica — das Hottentot Volk.* Notizzen: Ms. in Greyversameling, Openbare Biblioteek, Kaapstad.

KNUDSEN, H.C. *sien* ook KUNUDSIB.

KOEHLER, O. 1958. *A study of Karibib district.* Pretoria.

KOEHLER, O. 1959. *A study of Gobabis district.* Pretoria.

KOEHLER, O. 1959. *A study of Grootfontein district.* Pretoria.

KOEHLER, O. 1959. *A study of Omaruru district.* Pretoria.

KOEHLER, O. 1960. Sprachakkulturation im Herero. *Ethnologica* vol. 2: 331-362

KOEHLER, O. 1960. Sprachkritische Aspekte zur Hamitentheorie über die Herkunft der Hottentotten. *Sociologus* 10(1):69-77

KOEHLER, O. s.j. Die Sprachforschung in Südwestafrika. *In: Festschrift: Ein Leben für Südwest Dr. h.c. Heinrich Vedder:* 61-77 Windhoek: SWA Wissenschaftliche Gesellschaft.

KOEHLER, O. 1962. Studien zum Genussystem und Verbalbau der zentralen Khoisan-Sprachen. *Anthropos 57:* 529-546

KOEHLER, O. 1963. Observations on the Central Khoisan Language Group. *Journal of African Languages* 2:227-234

KOEHLER, O. 1969. Die Topnaar-Hottentotten am unteren Kuiseb. *In: Ethnological and Linguistic Studies in honour of N.J. van Warmelo (92-122).* Pretoria.

KOEHLER, O. 1981. Les langues Khoisan. *In:* PERROT, J. (*red.*) 1981. *Les*

langues dans le monde ancien et moderne. Parys.
KOEMAN, C. 1952. Nieuwe bijdragen tot de kennis van Zuid-Afrika's historische kartografie. *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootskap.* Vol. LXIX:73-95
KOEMAN, C. 1952. *Tabulae geographicae quibus colonia Bonae Spei Antiqua depingitur.* Cape Town.
KOEMAN, C. 1955. Beschrijving van een belangrijke 18e eeuwse manuscriptkaart van de Kaapkolonie. *Africana Aantekeninge en Nuus* XI(7):276-286
KOHLER, J. 1901. Rechte der deutschen Schutzgebiete. IV Das Banturecht in Ostafrika. *Zeitschrift für Vergleichende Rechtswissenschaft.* Band 15:1-83
KOLB, P. 1719. *Caput Bonae Spei Hodiernum.* 2 dele, Nürnberg.
KOLB, P. 1727. *Naauwkeurige en uitvoerige beschryving van De Kaap de Goede Hoop.* 2 dele Amsterdam.
KOLB(EN), P. 1731. *The present state of the Cape of Good Hope. (Translation G. Medley).* London.
KOLBE, F.W. 1848. *(Brief uit Schepmannsdorff met 'n beskrywing van plaaslike toestande en bewoners). Quellen* 28/1-5
KOLONIAL-HANDELS-ADRESSBUCH. 1907. Herausgegeben vom Kolonial-Wirtschaftlichen Komitee. Berlin: Unter den Linden 43
KORN, H. and MARTIN, H. 1955. 'The Pleistocene in South-West Africa', Proc. 3rd Pan-African Congress, Prehistory, Livingstone.
KOTZE, G.M. 1975. Streektaal van Namakwaland. *T.V.V.* 31(4):34-39 Okt.
KRATZENSTEIN, D.E. 1893. *Kurze Geschichte der Berliner Mission in Süd- und Ostafrika.* Berlin: Berliner Evangelische Missionsgesellschaft.
KREFT, H.H. 1853-1877. Berichte von H.H. Kreft über Bethanien und Namaland. . *In: Quellen* 3/115-242
KRENZ, F.K. 1971. ≠Aunin. Brief gedateer 25 Jan. 1971 aan W. Moritz.
KRENZ, F.K. 1971. Unterschiede in der Nama- und Bergdamasprache? *Mitteilungen der SWA Wissenschaftlichen Gesellschaft* 12(5/6):3-5
KRENZ, F.K. 1970. Ergänzungen zu den Wortdeutungen in den "Mitteillungen" X/10-11, *Mitteilungen, SWA Wissenschaftliche Gesellschaft,* Windhoek, 11(5):5-10 Aug.
KRENZ, F.K. 1972. Bergdama-Stämme: Gliederung nach ihren Wohngebieten aufgrund eigener Anschauung und Berichten alter Dama. *Mitteilungen der SWA Wissenschaflichen Gesellschaft* 13/1:4-7 Apr.
KRENZ, F.K. s.j. *Persoonsname van die Khoekhoen. (Getikte manuskrip).*
KRITZINGER, J.J. s.j. *Sending en kerk in Suidwes-Afrika.* 2 dele. Pretoria.
KROENLEIN, J.G. 1851-1864. Briefe und Berichte aus Berseba. *In: Quellen* 10/1-202
KROENLEIN, J.G. 1854. Bersebaer Bilder *BRM* 8/113-114

KROENLEIN, J.G. 1889. *Wortschatz der Khoi-Khoin.* Berlin.
KROENLEIN-RUST *kyk* RUST, F. *Nama Wörterbuch.*
KROPF, A. 1889. *Das Volk der Xosa-Kaffern im östlichen Südafrika nach seiner Geschichte. Eigenart. Verfassung und Religion.* Berlin: Berliner Evangelische Missionsgesellschaft.
KROPF, A. & GODFREY, R. 1915. *A Kafir-English Dictionary.* Lovedale.
KRUGER, G.P. 1960. *Outjo 1885 tot 1960: Geskiedenis en ontwikkeling van Outjo.* (Getikte manuskrip).
KUNUDSIB, H.C. 1845. *Nama-A.B.Z.:Kannis.* Kaapstad.
LAING, G.D. 1924. A preliminary report on some Strandloper skulls found at Zitzikama. *SAJS* XXI:528-541
LANGENFELT, G. 1919-20. On the origin of tribal names. *Anthropos* (Wien): 295-313
LANGUAGE, F.J. 1942. Herkoms en geskiedenis van die Thlaping. *African Studies* 1(2):115-133
LANHAM, L.W. & HALLOWES, D.P. 1956. An outline of the structure of Eastern Bushman. *AS* 15:98-118
LANHAM, L.W. 1962. The proliferation and extension of Bantu phonemic systems influenced by Bushman and Hottentot. *Proceedings of the 9th International Congress of Linguistics.* Cambridge.
LATROBE, C.I. 1818. *Journal of a visit to South Africa in 1815 and 1816.* London.
LAU, B. 1982. The Emergence of Kommando Politics in Namaland, southern Namibia, 1800-1870, MA-thesis, University of Cape Town.
LAU, B. 1985. *Carl Hugo Hahn Tagebücher 1837-1860 Diaries:* A missionary in Nama- and Damaraland. Part I-V. Windhoek: Archaeva.
LAUTS, G. 1854. *Geschiedenis van de Kaap de Goeie Hoop. Nederlandsche Volksplanting 1652-1806.* Amsterdam.
LEAKEY, R.E. 1981. *The making of mankind.* London.
LE CORDEUR, B. & SAUNDERS, C. (*eds.*) 1976. *The Kitchingman Papers.* Johannesburg: Brenthurst Press.
LEE, R.B. n.d. *The !Kung San.* Cambridge: Cambridge University Press.
LEE, R.B. & DE VORE, I. 1976. *Kalahari hunter-gatherers: Studies of the !Kung San and their neighbours.* Cambridge: Harvard University Press.
LEGASSICK, M. 1969. The Griqua, the Sotho-Tswana, and the missionaries, 1780-1840. Ph.D-thesis, University of California.
LEGASSICK, M. 1979. The northern frontier to 1820. The emergence of the Griqua people. *In:* Elphick and Giliomee (eds.): *The Shaping of South African Society,* 1652-1820 London.
LEHMANN, F.R. 1945. 'n Paar gedagtes oor die naam Boesman. *T.V.V.*

11(1):1-6

LEHMANN, F.R. 1945. Die naam "Hottentot". *TVV* 1(3) Feb. 1945

LEHMANN, F.R. 1951. Die Häuptlings-Erbfolgeordnung der Herero. *Zeitschrift für Ethnologie* 76(1):94-102

LEHMANN, F.R. 1961. Jonker Afrikaner und die Herero-Missionare seiner Zeit als "Hauptling wider Willen" (1844-1861), Südwestafrika. *In: Beiträge zur Völkerforschung Hans Damm zum 65. Geburtstag.* Berlin: Veröffentlichungen des Museums für Völkerkunde.

LEIBRANDT, H.C.V. 1897. *The defence of Willem Adriaan van der Stel. Precis of the Archives of the Cape of Good Hope.* Cape Town: W.A. Richards & Sons.

LEPSIUS, R. 1971. *Das allgemeine linguistische Alphabet: Grundsätze der Übertragung fremder Schriftsysteme und bisher noch ungeschriebener Sprachen.* Wiesbaden: Dr. Martin Sändig oHG. (Oordruk van die oorspronklike uitgawe van 1855).

LEPSIUS, R. 1880. *Nubische Grammatik mit einer Einleitung über die Völker und Sprachen Afrika's.* Berlin: Wilhelm Hertz.

LE ROUX, H.J.: *Die toestand, verspreiding en verbrokkeling van die Hottentotstamme in Suid-Afrika 1652-1713.* Ongepubliseerde verhandeling (M.A.). Universiteit van Stellenbosch.

LESTRADE, G.P. 1937. The spelling of names of Bantu languages and tribes in English. *Bantu Studies* XI(4):373-375 Dec.

LE VAILLANT, F. 1780-5. *Voyage de M. Le Vaillant dans l'intérieur de L'Afrique, par le Cap de Bonne-Espérance, dans les années 1780, 81, 82, 83, 84, & 85.* A Paris: Chez Leroy.

LE, VAILLANT, F. 1794-5. *Second Voyage dans l'intérieur de L'Afrique, par le Cap de Bonne-Espérance dan les années 1783, 84 et 85; par F. LeVaillant.* A Paris: Chez H.J. Jansen et Comp^{e}.

LE VAILLANT, F. 1796. *Travels into the Interior Parts of Africa, by the way of the Cape of Good Hope, in the years 1783, 1784 and 1785.* 3 vols. London.

LE VAILLANT, F. 1798. *Reize in de binnenlanden van Afrika, langs de Kaap de Goede Hoop, in den jaaren MDCCLXXX tot MDCCLXXXV gedaan door Le Vaillant,* uit het Fransch door J.D. Pasteur. 5de deel. Leyden & Amsterdam: Honkoop en Allart.

LICHTENSTEIN, H. 1808. Bemerkungen über die Sprachen der südafricanischen wilden Völkerstämme, nebst einem kleinen Wörterverzeichniss aus den gebräuchlichsten Dialecten der Hottentotten und Kaffern. *Allgemeines Archiv für Ethnografie und Linguistik:* 259-331

LICHTENSTEIN, H. 1967. *Reisen im südlichen Afrika 1803-1806.* 2 Teile. Stuttgart.

LINDSAY, Lord. 1849. *Lives of the Lindsays.* 3 vols. London.
LINKS, T.H. 1983. Khoi-invloed op die spreektaal van Kharkams (Namakwaland), 325-332. *In* SINCLAIR, A.J.L. 1983
LMS. 1803. *Transactions of the Missionary Society.* Vol. I. From its institution in the year 1795 to the end of the year 1802. London: Bye and Law.
LMS. 1806. *Transactions of the Missionary Society, in the years 1803, 1804, 1805 & 1806.* Vol. II. London: S. Hotlingsworth.
LMS. 1813. *Transactions of the Missionary Society, to the end of the year 1812.* Vol. III. London: Williams & Sons.
LMS. 1818. *Transactions of the Missionary Society to the year 1817.* Vol. IV. London: Williams & Co.
LONG, U. 1946 & 1949. *The chronicle of Jeremiah Goldswain.* 2 vols. VRS 27 & 29. Cape Town.
LORCH, F.B. 1981. *The Hyksos: Introduction. (Getikte manuskrip). Johannesburg.*
LOUW, J.A. 1957. *The nomenclature of cattle in the South-East Bantu languages. Communications of UNISA.*
LOUW, J.A. 1974. The influence of Khoe on the Xhosa language. *Limi* 2.2:45-62 Jun.
LÜDERITZ, F.A.E. 1945. *Die Erschliessung von Deutsch-Südwest-Afrika durch Adolf Lüderitz.* Oldenburg.
LYE, W.F. (red.) 1975. *Andrew Smith's Journal of his expedition into the interior of South Africa 1834-1836.* Cape Town: Balkema.
MACKENZIE, J. 1871. *Ten years north of The Orange River: A story of everyday life and work among the South African tribes from 1859 to 1869.* Edinburgh: Edmonston and Douglas.
MACKENZIE, N.H. 1955. South African travel literature in the seventeenth century. *In: Argief-Jaarboek* 18/2. Pretoria.
MAGGS, T. 1980. Bantu-speaking or Hottentot-speaking? *S.A. Archaeological Society Newsletter:* 1-2 Jun.
MAINGARD, L.F. 1931. A revised manuscript version of the Korana Catechism of C.F. Wuras. *Bantu Studies* 5:111-165
MAINGARD, L.F. 1931. The lost tribes of the Cape. *SAJS* XXVIII:487-504 Nov.
MAINGARD, L.F. 1932. Studies in Korana history, customs and language. *Bantu Studies* Vol. VI: 103-162
MAINGARD, L.F. 1932. Physical characteristics of the Korana. *Bantu Studies* Vol. VI:163-182
MAINGARD, L.F. 1933. The Brikwa and the ethnic origins of the Bathlaping. *SAJS* XXX:597-602 Jul.
MAINGARD, L.F. 1934. The linguistic approach to South African prehistory and

ethnology. *SAJS* XXXI:117-143 Nov.

MAINGARD, L.F. 1935. The origin of the word "Hottentot". *BS* 9:63-7 Johannesburg.

MAINGARD, L.F. 1935. The first contacts of the Dutch with the Bushmen until the time of Simon van der Stel (1686). *SAJS* XXXII:479-487 Nov.

MAINGARD, L.F. 1936. Hendrik Jacob Wikar: His editors, translators and commentators. *Bantu Studies* Vol. 10:31-40

MAINGARD, L.F. 1961. Kraggakamma — origin of the name and early history. *Africana Notes and News.* 14(8): 291-292 Dec.

MAINGARD, L.F. 1961. The central group of the click languages of the Kalahari. *African Studies* 20(2):114-122

MAINGARD, L.F. 1963. A comparative study of Naron, Hietshware and Korana. *African Studies* 22(3):97-108

MAINGARD, L.F. 1964. The Korana dialects. *African Studies* 23(2):57-66

MARKS, S. 1972. Khoisan resistance to the Dutch in the seventeenth and eighteenth centuries. *Journal of African History.* XIII(2):55-80

MARKS, S. 1981. Racial stereotypes in South Africa in historical perspective. *History Today* Vol. 31:15-21. Aug.

MAUCH, C. 1874. "Carl Mauch's Reisen im Inneren von Süd-Afrika 1865-1872". *Petermann's Geographische Mittheilungen.* Ergänzungsheft No. 37. Gotha: Justus Perthes.

MAYER, A. s.j. *Das Buch der deutschen Kolonien.* Leipzig.

McKAY, H.M. 1943. Sketch Map of Burchell's Trek. *Journal of South African Botany 9:* 27-78

MCKIERNAN, G. 1874. *The narrative and journal of Gerald McKiernan in South West Africa, 1874-1879.* VRV nr 35 (1954). Kaapstad.

MEDLEY, P. *sien* KOLB, P.

MEINHOF, C. 1904-1905. Hottentottische Laute und Lehnworte im Kafir. *Zeitschrift der deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 58 (1904): 727-769, en 59 (1905) 36-89

MEINHOF, Carl. 1905. The language of the Hottentots. *Addresses and papers delivered at the Joint Meeting of the British and South African Associations for the Advancement of Science 3:119-129*

MEINHOF, C. 1909. *Lehrbuch der Namasprache.* Berlin.

MEINHOF, C. 1912. Nama. *In: Die Sprachen der Hamiten.* 211-215. Hamburg.

MEINHOF, C. 1930. *Der Koranadialekt des Hottentottischen.* Berlin: Dietrich Reimer.

MEIRING, A.J.D. 1953. Die Hottentotte aan die Kaap voor die tyd van Van Riebeeck soos opgeteken deur Jodocus Hondius. *Navorsinge van die Nasionale Museum* 1(3):35-40. Okt.

MEIRING, J.M. 1959. *Sundays River Valley.* Cape Town.
MEISSNER, H.O. 1968. *Traumland Südwest.* Stuttgart.
MEISTNER, G. 1692. *Der orientalisch-indianische Kunst- und Lustgärtner.* Dresden.
MENTZEL, O.F. 1921. *A Geographical-topographical description of the Cape of Good Hope.* Part 1. VRS series 1, no. 4. Cape Town.
-----. 1924. Part 2. VRS series I, no. 6. Cape Town.
-----. 1944. Part 3. VRS series I, no. 25. Cape Town.
MENZEL, G. 1978. *Die Rheinische Mission.* Aus 150 Jahren Missionsgeschichte. Wuppertal: Vereinigte Evangelische Mission.
MERENSKY, A. 1875. *Beiträge zur Kenntniss Süd-Afrikas, geographischen, ethnographischen und historischen Inhalts.* Berlin: Wiegandt & Grieben.
MEYER, G. 1926. Die Gemeente te Steinkopf. *Koningsbode* (Kersnommer): 27-37 Des.
MEYER, H. *red.* 1910. *Das deutsche Kolonialreich.* Zweiter Band. Leipzig.
MEYFAHRT, N. 1850. Führungen der Korannas. *BMB:* 212-216
MOFFAT, R. 1842. *Missionary Labours and Scenes in Southern Africa.* (London: reprinted by Johnson Reprint Corporation, London: 1969)
MOLSBERGEN, E.C. GODÉE *kyk* GODÉE MOLSBERGEN, E.C.
MOODIE, D. 1838-1841. *The Record: or, a series of official papers. . .* Parts I, III & V. (a photostatic reprint). Amsterdam/Cape Town: Balkema. *Quoted as Record* 1960
MOODIE, D.C.F. 1888. *The history of the battles and adventures of The British, The Boers, and the Zulus, etc. in Southern Africa.* Vol. II. Cape Town: Murray & St. Leger.
MORITZ 28/4, te lees as MORITZ, E. uitgawe Band 28, Heft 4, 1915, en insgelyks vir 29/4 en 31/1
MORITZ, E. 1911. Reisestudien aus Südwest-Afrika. *Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin* 4:213-252
MORITZ, E. 1915-1919. Die ältesten Reiseberichte über Deutsch-Südwestafrika. *Mitteilungen aus den deutschen Schutzgebieten.* Band 28, 29, 30, 31. Berlin.
MORITZ, W. 1971. Unterschiede in der Nama- und Bergdamasprache. *Mitteilungen der SWA Wissenschaftlichen Gesellschaft* XII(5/6):3-5
MORITZ, W. 1972. Ababis, Erlebnisse eines Albert Voigts. *Aus alten Tagen in Südwest.* Heft 2. Schwäbisch Gmünd
MORITZ, W. 1974. Opmerkings tot die nuwe Nama ortografie. *Mitteilungen der SWA Wissenschaftlichen Gesellschaft* 15(1):7-9
MORITZ, W. 1978. Scheppmansdorf/Rooibank. . . *Aus alten Tagen in Südwest,* nr 5. Schwäbisch Gmünd.
MORITZ, W. 1980. Namen der Topnaar. *Namibiana:* 2(2):37-41

MORITZ, W. 1981. Zur Sippenordnung der Topnaar. *Namibiana* III(2):81-86
MORITZ, W. 1981. Erkundungsreise ins Ovamboland 1857. . . In reeks *Aus alten Tagen in Südwest,* nr 4. Bielefeld.
MORITZ, W. s.j. *Die Ansiedlungen der Topnaars am unteren Kuiseb.* (Ongepubliseerde manuskrip).
MOSSOP, E.E. 1931. *Joernale van die landtogte van die edele vaandrig Olof Bergh (1682 en 1683) en van die vaandrig Isaq Schrijver (1689).* VRS No 12. Cape Town: Van Riebeeck Society.
MOSSOP, E.E. 1935. *The journal of Hendrik Jacob Wikar (1779). . .and the journals of Jacobus Coetzé Jausz: (1760) and Willem van Reenen (1791).* VRS No. 15. Cape Town: Van Riebeeck Society.
MOSSOP, E.E. 1947. *The journals of Brink and Rhenius. VRS No. 28.* Cape Town: Van Riebeeck Society.
MUELLER, F. 1867. *Hottentoten Sprache In:* VON WULLERSTORF-URBAIN, B. *Reise der Oesterreichischen Fregatte Novara* pp. 7-19. Wien.
MUELLER, Fr. 1877. *Grundriss der Sprachwissenschaft,* Band I: *Einleitung in der Sprachwissenschaft* Abteilung 2: A.: *Die Sprachen der Hottentoten-Rasse.* Wien.
MUELLER, K. 1923. *Georg Schmidt, die Geschichte der ersten Hottentotenmission* 1737-44. Herrnhut.
MUNDY, P. 1914. *The Travels of Peter Mundy in Europe and Asia,* 1608-1667. *In:* HS, 2de reeks, no. 35, part II. London.
NAUDÉ, C.P. 1931. Ongebaande weë. Kaapstad: Juta & Kie.
NEWTON-KING, S. & MALHERBE, V.C. 1981. The Khoikhoi rebellion in The Eastern Cape (1799-1803). *Communications* No. 5. Cape Town: Centre for African Studies.
NIENABER, G.S. 1952. Twee Afrikaanse woorde. *In: TWK:* 18-25. Okt. (o.a. oor "Boesman").
NIENABER, G.S. 1956. Die vroegste verslae aangaande Hottentots. *African Studies* 15(1):29-35
NIENABER, G.S. 1958. Aangaande die klankbou van Hottentots. *Album Edgard Blancquaert* 113-122 (oordruk). Tongeren: George Michiels N.V.
NIENABER, G.S. 1963. *Hottentots.* Pretoria.
NIENABER, G.S. 1963. The origin of the name "Hottentot". *African Studies* 22(2):65-90
NIENABER, G.S. 1964. Raakpunte met Hottentots. *In:* VAN DER MERWE, H.J.J.M. (*red.*). e.a. *Studierigtings in die Taalkunde* 192-207. Pretoria: Van Schaik.
NIENABER, G.S. 1981. Khoekhoense plekname en die vasstelling van hulle betekenisse. *In:* SINCLAIR, A.J.L. *Kongresreferate 17de Nasionale Kongres*

1981. Bellville: Universiteit van Wes-Kaapland.

NIENABER, G.S. 1982. *Die betekenis van Aicha-Ais.* Pretoria: RGN (PR-reeks nr. 75)

NIENABER, G.S. 1983. Interessante wanspellings van enkele Hottentotse stamname. *In:* RAPER, P.E. (red.). *Names/Name 1983: Proceedings of the Second Southern African Names Congress/Verrigtinge van die Tweede Suider-Afrikaanse Naamkundekongres.* Pretoria: HSRC/RGN.

NIENABER, G.S. 1983. Hoekom Hottentots? *Acta Academica* 17:76-80

NIENABER, G.S. 1985. Griekwa-plekname. *In* VAN RENSBURG, M.C.J. (red.). *Die Afrikaans van die Griekwas.* Bloemfontein: UOVS. Ongepubliseerde Verslag van die RGN.

NIENABER, G.S. 1985. *Chinese Boesmans: 'n Hottentotse naam vir hulle opgeklaar.* Referaat gelewer tydens die Derde kongres van die Naamkundevereniging van Suider-Afrika, Windhoek: Akademie, 25 Sept.

NIENABER, G.S. & RAPER, P.E. 1977/1980. *Toponymica Hottentotica.* 3 dele. Pretoria.

NIENABER, G.S. & RAPER, P.E. 1982. *Hottentot (Khoekhoen) place names.* Durban: Butterworths.

NIENABER, G.S. & RAVEN-HART, R. 1970. *Account of the Cape, brief description of Natal, journal extracts on East Indies,* [by J.D. Buttner]. Cape Town: A.A. Balkema.

NIENABER, P.J. 1972. *Suid-Afrikaanse pleknaamwoordeboek.* 2e dr. Kaapstad.

NOBLE, J. 1877. The names of our rivers. *Cape Monthly Magazine* XV:291-294

NORGARB, J.H. 1864. Brief ged. 13 Sept. 1864 aan J.H. Neethling. *Argief van die Ned. Geref. Kerk in S.A.,* Kaapland. S5-2/20/1

NORWICH, O.I. 1983. *Maps of Africa,* bibliographical descriptions by Pam Kolbe. Johannesburg: Ad. Donker.

OBERHOLSTER, J.J. 1945. Die anneksasie van Griekwaland-Wes. *Argief-Jaarb. vir S.A. Geskiedenis* 8:11-62

OLAFSSON, J. *sien* PHILLPOTTS, B.

OLPP, J. 1868-1879. Briefe und Berichte von J. Olpp (snr.) aus Gibeon. *In: Quellen* 16/1-277

OLPP, J. 1884. *Angra Pequena und Gross-Nama-Land.* Elberfeld: Friderichs.

OLPP, J. 1888. *Nama-Deutsches Wörterbuch.* Elberfeld.

OLPP. J. 1888. Aus dem Sagenschatz der Nama-Khoi-Khoin. *In: Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft zu Jena.* 6:1-47 (Oordruk).

PABST, H. 1894. Skizze über die Kalahari und deren Bewohner. *Quellen* 23:91-100

PALGRAVE, W.C. 1969. *Report of W.C. Palgrave, Esqu., on his mission to Damaraland and Great Namaqualand in 1876.* (Reprint by State Library,

Pretoria).
PARKINGTON, J.E. 1972. Seasonal mobility in the Late Stone Age. *AS* 31(4):223-243
PASSARGE, S. 1899-1900. Über geographische Ortsnamen. *In:* SEIDEL, R. (red.). *Beiträge zur Kolonialpolitik und Kolonialwirtschaft:* 71-75. Berlin: W. Süsserott.
PASSARGE, S. 1907. *Die Buschmänner der Kalahari.* Berlin.
PASSARGE, S. 1908. *Südafrika, eine Landes-, Volks- und Wirtschaftskunde.* Leipzig: Quelle & Meyer.
PATERSON, W. 1789. *A narrative of four journeys into the country of the Hottentots, and Caffraria. . .* London: J. Johnson.
PATERSON, W. *kyk* FORBES, V.S. & ROURKE, J. (*reds.*).
PAULIG, F.E. 1863. *Bilder aus dem Missionsleben.* Leipzig: E. Bredt.
PAVER, F.R. 1955. A puzzle in antique cartography: Vigiti Magna. *Africana Notes and News* XI(4):188-197
PERCIVAL, R. 1804. *An account of the Cape of Good Hope.* London.
PETERMANN, A. 1855-1905. *Mittheilungen aus Justus Perthe's Geographischer Anstalt.* Gotha: Justus Perthes.
PETERMANN'S *Geographische Mittheilungen.* Kyk PETERMANN, A.
PETERSEN, I. 1928. Mitteilungen von Ismael Petersen. . . *Quellen* 2:35-40
PETTMAN, C. 1913. *Africanderisms.* London.
PETTMAN, C. 1915. An enquiry into the derivation of certain South African place names. *SAJS* 12:159-170
PETTMAN, C. 1919. An enquiry into the origin and derivation of certain South African place names. *SAJS* 16:432-442
PETTMANN, C. 1920-1922. Hottentot place-names. *SAJS* 17:334-352; 19:372-382
PFEIFFER, E.H. 1979. !Nara & Topnaar Hottentots. *SWA Annual:* 158-159
PFEIL, J. 1894. Skizze von Südwestafrika. *Petermann's Mittheilungen,* deel XL (=40):42
PHILLIPS, J. 1678. *The six travels of Jean Baptiste Tavernier, Baron of Aubonne. . .,* made English by J.P. 2nd part. London.
PHILPOTTS, B. 1931. *The life of the Icelander Jón Olfasson. . .* HS, 2nd series, no. 68, London.
PLANERT, W. 1905. Über die Sprache der Hottentotten und Buschmänner. *Mitteilungen des Seminars für orientalische Sprachen* III Abt. Hamburg.
PLANERT, W. 1905. *Handbuch der Nama-Sprache in Deutsch-Südwestafrika.* Berlin.
POSSELT, F.W.T. 1978. *Fact and fiction.* 1. A survey of native tribes of Southern Rhodesia. Bulawayo: Books of Rhodesia. (Facsimile reprint of the 1935 ed.).
POTGIETER, D.J. red. 1970-1976. *Standard encyclopaedia of Southern Africa.*

12 vols. Cape Town.
PRELLER, G.S. 1941. *Voortrekkers van Suidwes.* Kaapstad: Nasionale Pers.
PRINGLE, T. 1834. *Narrative of a residence in South Africa.* London.
PRINSLOO, K.P. 1981. *Die status van die hooftale in SWA/Namibië.* Referaat gelewer tydens die kongres van die Linguistevereniging van Suider-Afrika, Kaapstad, 22 Jan.
RADEMEYER, J.H. 1938. *Kleurling-Afrikaans. B. Die Basters.* Amsterdam.
RAIDT, E. (*red.*). 1971, 1973. Beschryvinge van de Kaap der Goede Hoope met de zaaken daar toe behoorende. Deel I & II van F. Valentyns reisbeskrywing. VRV Tweede reeks nrs 2 en 4. Kaapstad: Van Riebeeck-Vereniging.
RANGE, P. 1911. Die deutsche Süd-Kalahari. *Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin* (5):290-310
RAPER, P.E. 1968. Streekname van Hottentotsoorsprong. *T.V.V.* 24(1):24-29 Jan.
RAPER, P.E. 1968. Aantekeninge by Streekname van Hottentots-oorsprong. *T.V.V.* 24(3-4):35-40. Jul./Okt.
RAPER, P.E. 1972. *Streekname in Suid-Afrika en Suidwes.* Kaapstad: Tafelberg-Uitgewers.
RAPER, P.E. 1972. Grondbeginsels by die benaming van streke. *Humanitas* 1(4):305-308
RAPER, P.E. 1982. *Aspects of onomastic theory.* Pretoria: HSRC (PR-series no. 76)
RAPER, P.E. 1983. Oor die betekenisse van die eienaam. *In* Sinclair, A.J.L., *red. G.S. Nienaber - 'n huldeblyk.* Bellville: Universiteit van Wes-Kaapland.
RAPER, P.E. 1983. Toponimiese manifestasies van taalvariasie. *In* Claassen, G.N. & Van Rensburg, M.C.J., *reds. Taalverskeidenheid: 'n blik op die spektrum van taalvariasie in Afrikaans.* Pretoria: Academica.
RAPER, P.E. & MÖLLER, L.A. 1981. *Onomastics source guide, part 2, 1971-1978.* Pretoria: HSRC.
RAPER, P.E. 1987. *Dictionary of Southern African Place Names.* Johannesburg.
RAPPORT van de kommissie benoemd tot het instellen van een onderzoek in zake de opstand van de Bondelzwarts. Kaapstad. 1923
RATH, J. 1845. Aus dem Tagebuch Raths. *In:* MORITZ, E. 1916. *Die ältesten Reiseberichte . . .* 29/4 in *Mitteilungen.* Berlin.
RATH, J. & KOLBE, F. 1865. Notes on the Damara language. *In:* CHAPMAN, J. 1868. *Travels in the interior of South Africa: 1849-1863. II*
RAVEN-HART, R. 1967. *Before Van Riebeeck.* Cape Town: C. Struik.
RAVEN-HART, R. 1971. *Cape Good Hope 1652-1702.* 2 Vols. Cape Town.
RAVEN-HART, R. 1976. *Travels at the Cape 1751-53.* An annotated translation of *Journal historique du voyage fait au Cap de Bonne-Espérance. . . of Nicolas Louis de la Caille. 1751-53.* Cape Town: A.A. Balkema.

RENNIE, J.V.L. 1962. Andrew Geddes Bain and the Ecca. *Africana Notes* 15:91-95 Sept.

REPORT on and papers connected with affairs on the Northern Border of the colony of the Cape of Good Hope, August 1879. Cape Town: Saul Solomon & Co.

REPUBLIEK VAN SUID-AFRIKA. 1964. *Verslag van die Kommissie van Ondersoek na Aangeleenthede van Suidwes-Afrika 1962-1963.* Pretoria.

RHENIUS J.T. *kyk* MOSSOP E.E.

RIDSDALE, B. 1883. *Scenes and adventures in Great Namaqualand.* London: T. Woolmer.

RIECHMANN, R.M.B. 1901. Trauriger Verfall des Topnaarstammes in Deutsch-Südwest-Afrika. *BRM:* 39-44

ROBINSON, A.M. Lewin *ed.* 1973. *The letters of Lady Anne Barnard to Henry Dundas.* Cape Town.

ROHRBACH, P. 1907. Das Namaland. *In: Deutsche Kolonialwirtschaft I:* 4 e.v. Berlin.

ROOS, T. & MARAIS, P. *kyk* GODÉE MOLSBERGEN, E.C.

ROSS, R. n.d. *Adam Kok's Griquas.* Cambridge: Cambridge University Press.

ROUFFAER, G.P., en IJZERMAN, J.W. 1915-1929. *De eerste Schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indië onder Cornelis de Houtman,* 1595-1597, Eerste deel, LV no. 7. Den Haag, 1915. Tweede deel, LV. no. 25. Den Haag, 1925. Derde Deel, LV no. 32. Den Haag, 1929

ROUX, P.E. 1926. *Die verdedigingstelsel aan die Kaap.* Stellenbosch.

RUDNER, J. 1968. Strandloper pottery from South and South West Africa. *Annals of the South African Museum* 49(2):441-633

RUST, Fr. 1960. *Deutsch-Nama Wörterbuch.* Windhoek.

RUST, F. 1965. *Praktische Namagrammatik* auf Grund der Namagrammatiken von H. Vedder und J. Olpp. Cape Town/Amsterdam: Balkema.

RUST, F. 1969. *Nama-Wörterbuch (Krönlein redivivus).* Pietermaritzburg. (Ook aangehaal as Kroenlein-Rust).

SCHAPERA, I. 1951. *The Khoisan peoples of South Africa.* 2nd. ed. London.

SCHAPERA, I. & FARRINGTON, B. 1933. *The early Cape Hottentots: described in the writings of Olfert Dapper (1668), Willem ten Rhyne (1686) and Johannes Gulielmus de Grevenbroek (1695).* Cape Town: Van Riebeeck Society No. 14

SCHAUENBERG, Ed. 1867. *Die berühmtesten Entdekungsreisen zu Land & See.* Dritter Band. Lahr.

SCHEPPMANN, H. 1844-1846. V. Die Reisen Scheppmanns. *In:* MORITZ, E. 1916. *Die altesten Reiseberichte. . .* 29/4:236-245

SCHINZ, H. [1891]. *Deutsch-Südwest-Afrika.* Forschungsreisen . . . 1884-1887. Oldenburg: Schulzesche Hofbuchhandlung.
SCHINZ, H. 1933. Geographische Namengebung Südwestafrikas. *Petermanns Mittheilungen* 79 Heft 7/8:190
SCHLECHTER, R. *kyk* JESSOP. J.P.
SCHMELEN, H. 1814. Brief van. *Kyk* CAMPBELL, J. 1815. 399-400
SCHMELEN, J.H. 1824-25. Kurzer Bericht über seine Reise nach der Walfischbai. 1824-1825. Moritz 28/4
SCHMIDT, M. 1907. *Aus unserem Kriegsleben in Südwest-Afrika.* Berlin.
SCHMIDT, S. 1979. The rain bull of the South African Bushmen. *African Studies* 38(2)
SCHMIDT, S. 1984. Bilder aus Südwestafrika um 1860 — Aus alten Missionsberichten. *Mitteilungen der SWA Wissenschaftlichen Gesellschaft:* Apr. - Nov.
SCHOFIELD, J.F. 1948. *Primitive pottery.* Cape Town.
SCHOLTZ, P.L., BREDENKAMP, H.C. & HEESE, H.F. 1976. *'n Historiografiese beeld van volkeverhoudinge aan die Kaap tydens die Kompanjiebestuur (1652-1795).* Bellville: Universiteit van Wes-Kaapland.
SCHREYER, J. 1669-1677. *Reise nach dem Kaplande und Beschreibung der Hottentotten.* Herdruk 1931. 's-Gravenhage.
SCHRIRE, C. 1980. An enquiry into the evolutionary status and apparent identity of San hunter-gatherers. *Human Ecology* 8(1):9-32
SCHRIRE, D. 1965. *The Cape of Good Hope 1782-1842 from De la Rochette to Arrowsmith.* (Map Collectors Series No. 17). London: The Map Collectors' Circle.
SCHROEDER, C.W.H. 1870-1875. Koranna Zending. *In: De Gereformeerde Kerkbode in Zuid-Afrika,* deel XXII-XXVII. Kaapstad: Van de Sandt de Villiers & Co.
SCHROEDER, C.W.H. 1871-1877. Briewe aan Leden der Buitenlandsche Zending Commissie. NGK-Argief, Kaapstad.
SCHULTHEISS, C.F. 1848. Besuch des Br. Schultheiss auf den Stationen im Koranalande. *BMB* 8:117-135 Aug.
SCHULTZE, L. 1907. *Aus Namaland und Kalahari.* Jena: Gustav Fischer.
SCHULTZE, L. 1910. Südwestafrika *kyk* MEYER, H. *red. Das deutsche Kolonialreich.* Zweiter Band. Leipzig.
SCHÜSSLER, F. 1878. *Zuid-Afrika, populair geschetst. . .* Amsterdam.
SCHUTTE, G.J. 1982. *Briefwisseling van Hendrik Swellengrebel Jr. oor Kaapse sake 1778-1792.* Korrespondensie met H. Cloete. *VRV* II/3. Kaapstad: Van Riebeeck-Vereniging.
SCHWABE, K. 1901. *Im deutschen Diamantenlande.* Berlin.
SCHWABE, K. 1904. *Mit Schwert und Pflug in Deutsch-Südwestafrika.* Berlin.

SCHWABE, K. 1907. *Der Krieg in Deutsch Südwestafrika 1904-1906*. Berlin.
SCHWARZ, E.H.L. 1928. *The Kalahari and its native races*. London: H.F. & G. Witherby.
SCULLY, W.C. 1913. *Further reminiscences of a South African pioneer*. London.
SCULLY, W.C. 1915. *Lodges in the wilderness*. London.
SECRETARIAT OF THE UNITED NATIONS. The Rehoboth community of South West Africa. *African Studies* Vol. 14(4). 1955
SEIDEL, A. [c. 1892]. *Praktische Grammatiken der Hauptsprachen Deutsch - S.W.A.'s:* 1. Nama. . . 2. Verbesserte Auflage. Wien & Leipzig.
SEIDENFADEN, J. 1806. Seidenfadens Bericht über seinen ersten Besuch bei den Eingeborenen. Moritz 31/1
SELIGMAN, C.G. 1930. *Races of Africa*. London: Thorton Butterworth Ltd.
SEPP, D. 1939. *Tresoor der zee- en landreizen*. Register op LV dele 1-25. 's-Gravenhage: M. Nijhoff.
SERTON, P. 1954. *The narrative and journal of Gerald McKiernan 1874-1879*. VRS 35. Cape Town.
SHAW, M. 1973. Hottentotte, Boesmans en Bantoes. *In:* BOKHORST, M. *Francois le Vaillant: Reisiger in Suid-Afrika. . .* Deel I. Kaapstad: Parlementsbiblioteek.
SIMON, J.M. 1959. *Bishop for The Hottentots* (African memories 1882-1909), translated by BOUCHARD, A. New York.
SINCLAIR, A.J.L. (red.). 1983. *G.S. Nienaber — 'n huldeblyk*. Publikasiekomitee, Universiteit van Wes-Kaapland: Bellville.
SINGER, R. & LUNDY, J.K. *eds*. 1986. *Variation, culture and evolution in African populations*. Johannesburg.
SKEAD, C.J. 1973. *Zoo historical gazetteer. Annals of the Cape Provincial Museums. 10*. Cape Town: University of Cape Town.
SMALBERGER, J.M. 1975. *Aspects of the history of copper mining in Namaqualand: 1846-1931*. Cape Town: C. Struik.
SMITH, A. s.j. Hottentots. Ms. in Suid-Afrikaanse Museum, Kaapstad.
SMITH, A. 1830. Observations relative to the origin and history of the Bushmen. *South African Quarterly Journal* No 11: 171-189 Jan. - Apr.
SMITH, Andrew. *kyk* KIRBY, P.R. *kyk* LYE, W.F.
SMITH, A.B. 1981. Col. Robert Gordon on The Orange River. *Kwartaalblad van die Suid-Afrikaanse Biblioteek* deel 36(2):59-61 Des.
SMITH, A.J. 1961. Place-names. *Africana Notes and News* Vol. 14 (5):161-163 March.
SMITH, C.A. 1966. *Common names of South African plants*. Pretoria: Government Printer.

SMITH, J.J. 1962. Aardrykskundige eiename van Hottentotse herkoms. *In: Op ons Taalakker.* Pretoria: J.L. van Schaik.

SMUTS, W.J. 1847. *Dagboek.* Kaapstad. [Getikte ms. 38 p].

SNYMAN, J.W. 1970. *An introduction to the !Xū language.* Kaapstad: Balkema.

SNYMAN, J.W. 1974. The Bushman and Hottentot languages of Southern Africa. *LIMI* 2(2):28-77

SNYMAN, P.H.R. 1986. *Olifantshoek: Oase van die Langberg.* Pretoria: RGN.

SOGA, J.H. 1930. *The South-Eastern Bantu.* Johannesburg: Witwatersrand University Press.

SÖHNGE, G. 1967. *Tsumeb, a historical sketch.* Windhoek.

SOLOMON, E. 1855. *Native tribes of the interior.* Cape Town: Saul Solomon.

SOMERVILLE, W. *kyk* BRADLOW, E. & F.

SPARRMAN, A. 1785. *A voyage to the Cape of Good Hope.* 2 Vols. London.

SPARRMAN, A. *kyk* FORBES, V.

SPILHAUS, W.M. 1966. *South Africa in the making.* Cape Town.

STALS, E.L.P. 1984. *Duits-Suidwes-Afrika na die Groot Opstande.* Pretoria: Staatsdrukker.

STARRENBURG, J. 1705. *Dagverhaal van den Landdrost Johannes Starrenburg. Kyk:* VALENTYN, F.

STAVORINUS, J.S. 1798. *Reize van Zeeland over de Kaap de Goede Hoop en Batavia. . .* Leyden: A & J. Honkoop.

STEEDMAN, A. 1835. *Wanderings and adventures in the interior of Southern Africa.* 2 vols. London.

STEENKAMP, D.J. 1948. Plekname in die Noordweste. *Huisgenoot* 32(1360):35-36 Apr. 16

STEENKAMP, L.M. 1952. *Samevattende geskiedenis van Garies* (7 bl. afgerol)

STEENKAMP, W. 1975. *Land of the Thirst King.* Cape Town: Howard Timmins.

STEVENS, C.M. 1878. Remarks on "clicks" with an investigation of the etymon of some South African geographical names. *Trans. S. Afr. Philosophical Soc.* 1:51-60

STOPA, N. 1960. *The evolution of click sounds in some African languages.* Kraków.

STOPA, N. 1972. *Structure of Bushman and its traces in Indo-European.* London: Curzon Press Ltd.

STOW, G.W. 1905. *The native races of South Africa. Ed.* G.M. THEAL. London. Facsimile reproduction 1964. Cape Town: C. Struik.

STRANGMAN, E. 1936. *Early French callers at the Cape.* Cape Town.

STRASSBERGER, E. 1969. *The Rhenish Mission Society in South Africa 1830-1950.* Cape Town.

STRAUSS, T. 1979. *War along the Orange: The Korana and the Northern Border Wars of 1868-9 and 1878-9.* Communications No. I. Centre for African Studies, University of Cape Town.

STROHMEYER, E. & MORITZ, W. 1975. *Umfassende Bibliographie der Völker Namibiens und Südwestangolas.* Band I & II. Spenge.

STUART, M. 1806. *De mensch zoo als hij voorkomt op den bekenden aardbol.* Deel 5. Africa: Hottentotten & Namaquas. Amsterdam: Johannes Allart.

SUTHERLAND, J. 1845. *Memoir respecting the Kaffirs, Hottentots and Bosje mans of South Africa.* 2 vols. Cape Town.

SWARTBOOI, D. [1928]. (Oor die Swartboois). *Quellen* 2:95-108

SWELLENGREBEL, H. 1776. Journaal van eenen landtogt. . . *In:* Godée Molsbergen RZA deel 4(1-38)

SWELLENGREBEL, H. *jr. kyk* SCHUTTE, G.G. 1982

SYDOW, W. 1973. Contributions to the History and Protohistory of the Topnaar Strandloper Settlement at the Kuiseb River Mouth near Walvis Bay. *S.Afr. Archaeological Bulletin,* vol. 28

SYDOW, W. 1979. Was man so von den Buschleuten der Namib erzaehlt. *SWA Jaarboek:* 139-141

SZALAY, M. 1972. Die Kap-Hottentotten 1488-1652: Anhand der Schrift- und Bildquellen. *Ethnologische Zeitschrift:* 351-383

TACHARD, G. 1686. *Voyage de Siam* . . . Parys. 1689. *Second Voyage. . .* Parys. *Kyk* uittreksels in Engelse vertaling in RAVEN-HART 1971 deel 2:271-294 en 322-330

TAVERNIER, J.B. *kyk* BALL, V. asook PHILLIPS, J.

TEENSTRA, M.D. 1830. *De vruchten mijner werkzaamheden. . . red.* F.C.L. Bosman. Kaapstad: VRV nr 24 (1943)

TEN RHYNE, W. 1686. *Schediasma de Promontorio Bonae Spei. . .* (Engelse vertaling deur FARRINGTON, B. 1933 in VRV nr 14.) Kaapstad.

THEAL, G. McC. 1896 en 1911. *Belangrijke historische dokumenten.* Dele 1 en 2 1896. deel 3 1911. Kaapstad.

THEAL, G. McC. 1910. *The yellow and dark-skinned people of Africa south of the Zambesi.* London: Swan Sonnenschein.

THEAL, G. McC. 1899. *Records of South-Eastern Africa.* Deel III. London.

THEAL, G. McC. 1911. *History and ethnography of Africa south of the Zambesi.* London: George Allen & Unwin.

THEAL, G. McC. 1964. *History of South Africa before 1795. The Cape Colony to 1795. The Koranas, Bantu & Portuguese in South Africa to 1800.* 4 Vols. Facsimile reprint. Cape Town: C. Struik.

THOMPSON, G. 1827. *Travels and adventures in Southern Africa.* London: Henry Colburn.

THOMPSON, G. *kyk* FORBES, V.

THUNBERG, C.P. 1788-1789. Resa uti Europa, Africa, Asia. 4 Vols. Upsala. [ter sake dele 1 en 2]

----- 1793/95. *Travels in Europe, Africa & Asia.* vols. 1, 2, 3 in 1793, vol. 4, in 1795. London.

----- (Onder redaksie van FORBES, V.S. het daar 'n nuwe verwerking van THUNBERG se Reise in Engels as nr 17 van VRV se reeks 2 verskyn, ook met 'n nuwe vertaling uit die oorspronklike Sweeds, maar dit het te laat by ons gekom om gebruik van die uitvoerige aantekeninge daar te maak).

TINDALL, B.A. 1959. *The journal of Joseph Tindall, Missionary in South West Africa 1839-55.* VRS 40. Cape Town: Van Riebeeck Society.

TINDALL, H. 1856. *Two lectures on Great Namaqualand and its inhabitants,* delivered before the Mechanics' Institute. Cape Town: G.J. Pikes.

TINDALL, H. 1857. *A Grammar and Vocabulary of the Namaqua-Hottentot Language.* Cape Town.

TOBIAS, P.V. 1955. Taaibosch Koranas of Ottosdal. *SAJS:* 263-269 Apr.

TOBIAS, P.V. 1977. A century of research in human biology and palaeo-anthropology in Southern Africa. *In:* BROWN, A.C. *A history of scientific endeavour in South Africa. Royal Society of South Africa:* 214-239. Jun.

TOBIAS, P.V. *ed.* 1978. *The Bushmen.* Cape Town/Pretoria.

TOMLINSON, L.L. 1940. *Die Hottentotstamme van die Colonie in die verre geleegene districten tans Swellendam.* Swellendam.

TOMLINSON, L.L. 1943. *Geskiedkundige Swellendam.* Kaapstad: Nasionale Pers.

TOOKE, W.H. 1913. Notes on the geographical distribution of the Hottentot and Bantu in South Africa. *Records of the Albany Museum* 2(5):353-390. Feb.

TOOLEY, R.V. 1963. *Early maps and views of the Cape of Good Hope.* London: The Map Collectors' Circle.

TRAILL, A. 1974. *The complete guide to the Koon. AS. 1.* Communication 1. Johannesburg: African Studies Institute.

TRAILL, A. (*ed.*) 1977. *Khoisan Linguistic studies no. 3.* Johannesburg: University of the Witwatersrand.

TRAILL, A. 1978. The languages of the Bushmen. *In:* TOBIAS, P.V. *The Bushmen.* Cape Town: Human & Rousseau.

TRANSACTIONS OF THE [London] Missionary Society. 1803-1818. 4 Vols. London.

TROMP, T.M. 1879. *Herinneringen uit Zuid-Afrika ten tijde der annexatie van de Transvaal.* Leiden: E.J. Brill.

UNIE VAN ZUID AFRIKA. 1923. Rapport van de kommissie benoemd tot het instellen van een onderzoek in zake de opstand van de Bondelzwarts. Kaapstad.

UPINGTON, T. 1879. Cape of Good Hope. Report on the . . . affairs on the Northern Border. Cape Town: Saul Solomon & Co.

VALENTYN, F. 1726. *Beschrijvinge van de Kaap der Goede Hoope.* Dordrecht.

VALENTYN, F. *kyk* RAIDT, E.

VAN DER HORST, G. e.a. 1978. A new and unique discovery of a Strandloper skeleton. Our fossil heritage II. *The Eastern Cape Naturalist* 63:10-12. Mr.

VAN DER KEMP, J.T. 1803. An account of the religion, customs, population, government, language, history and natural productions of Caffraria. *LMS Transactions of the Missionary Society* vol. 1:432-505

VAN DER MERWE, D.W. 1980. *Van paternalisme tot selfbeskikking: die Berlynse sendinggenootskap en kerkstigting in Transvaal* 1904-1962 (ms van proefskrif vir D.Litt. et Phil.) Universiteit van Suid-Afrika.

VAN DER MERWE, J.H. *red.* 1983. *Nasionale atlas van Suidwes-Afrika (Namibië).* Goodwood (Kaap): Direktoraat Ontwikkelingskoördinering.

VAN DER MERWE, P.J. 1937. *Die noordwaartse beweging van die Boere voor die Groot Trek.* Kaapstad: Nasionale Pers.

VAN OORDT, L.C. 1941. Boesman alias Bosjesman. *Hg.*: 27, 69. Mrt. 14

VAN LINSCHOTEN, J.H. 1579-1592. *Itinerario* . . . Dele I en II in LV nr. 2. Den Haag, 1910. Deel III, in LV nr. 39. Den Haag, 1934. Dele IV en V in LV nr. 43. Den Haag, 1939

VAN MANDELSLO, J.A. 1658. *De Gedenkwaardige Zee ende Landt Reyse door Parsen en Indien.* Amsterdam, 1658

VAN REENEN, DIRK GYSBERT *kyk* BLOMMAERT, W. & WIID, J.A.

VAN REENEN, R.J. 1920. *Iets oor die Boesmankultuur.* Bloemfontein: Nasionale Pers.

VAN REENEN, W. *kyk* MOSSOP, E.E.

VAN RHEEDEN, H.A. 1685. H.A. van Reede tot Drakestein. *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap* 1941:30-221. Utrecht: Kemink en Zoon N.V.

VAN RIEBEECK: Dagh., *of* Daghreg., *of* Daghregister, *kyk* BOSMAN, D.B. & THOM, H.B.

VAN RIEBEECK, J. 1662. Memoriën en instructiën 1657-1699. *In:* BÖESEKEN, A.J. 1966. *Suid-Afrikaanse Argiefstukke: Belangrike Kaapse dokumente.* Kaapstad: Direkteur van Argiewe.

VAN SCHOOR, A. 1761. *Resolusies C 139: A van Schoor aan Politieke Raad,* 4 Sept. 1761:416-420. Kaapstad: Kaapse Argiefbewaarplek.

VAN TONDER, I.W. 1952. *Geel en Bruin: 'n Verhaal oor ons oudste inboorling-*

rasse. Kaapstad & Johannesburg: Juta & Kie.

VAN VREEDEN, B.F. 1961. Oorsprong en geskiedenis van plekname in Noord-Kaapland en aangrensende gebiede. (Ongepubliseerde Ph. D. proefskrif, Universiteit Witwatersrand).

VAN VREEDEN, B.F. 1965. Die Khoisan naamgewing in Griekwaland-Wes. *TVV* 21(4) 12-32 Okt.

VAN WARMELO, N.J. 1962. *Notes on the Kaokoveld.* Pretoria: Government Printer. [Heruitgawe van die eerste uitgawe 1951].

VAN WARMELO, N.J. 1969. *Ethnological and linguistic studies in honour of —*, edited by the Ethnological Section. Pretoria. 1969 (Opstelle by geleentheid van sy 65e verjaarsdag).

VAN WYK, E.B. 1972. *Hottentot languages. In: SESA* 5:603-604

VAN ZYL, D.H. 1947. *'n Griekwa-"Ietsigeit".* Kaapstad: Nasionale Pers.

VAN ZYL, N. s.j. *Schweizer-Reneke.* Schweizer-Reneke.

VEDDER, H. 1923. *Die Bergdama.* 2 Teile. Hamburg: L. Friederichsen & Co.

VEDDER, H. 1927. Korana-Katechismus von C.F. Wuras. *In: Festschrift Meinhof.* Hamburg: L. Friederichsen & Co.

VEDDER, H. 1928. The Berg Damara 37-78. The Nama 107-152. *In: The native tribes of South West Africa.* Heruitgegee 1966. *kyk* HAHN, C.H.L., VEDDER, H. en FOURIE, L. London.

VEDDER, H. [1928]. Ortsnamen und andere Namen aus Südwestafrika, aus den Sprachen der Eingeborenen übersetzt und erläutert. *Quellen* Band 2:161-182

VEDDER, H. [c. 1928 +]. *Quellen zur Geschichte von Südwestafrika.* 30 dele. (Ongepubliseerde getikte uittreksels en aantekeninge) Aangehaal as *Quellen* met bandnommer.

VEDDER, H. 1928-29. Bedeutung der Stammes- und Ortsnamen in Südwestafrika. *Journal der SWA Wissenschaftlichen Gesellschaft* IV:11-28

VEDDER, H. 1934. *Das alte Südwestafrika.* Berlin: Martin Warneck.

VEDDER, H. 1937. *Die voorgeskiedenis van Suidwes-Afrika.* Windhoek.

VEDDER, H. 1940. Ortsnamen in Südwestafrika. *Afr. Heimatkalender:* 55-62

VEDDER, H. 1958. *Kurze Geschichten aus einem langen Leben.* Barmen.

VEDDER, H. 1965. *Zur Vorgeschichte der Eingeborenen Völkerschaften von S.W.A.* (Spesiale Publikasie no. 3 van die SWA Wetenskaplike Vereniging). Windhoek.

VEDDER, H. 1966. The Nama/The Berg Damara. *In:* HAHN, C.H.L., VEDDER, H. & FOURIE, L. *The native tribes of South West Africa.* London: Frank Cass & Co.

VEDDER, H. 1972. *Sach- und Namen-Register zu Das alte Südwestafrika: Südwestafrikas Geschichte bis zum Tode Mahareros 1890.* Windhoek: SWA Wis-

senschaftliche Gesellschaft.
VENTER, P. 1943. *Geskiedenis van N.G.-kerk.* Upington.
VERCOULLIE, J. 1900. Artikel oor Hottentots, in *Bulletin de l'Académie Royale de Belgique.* Brussel. (Mededeling hieruit deur FRANKEN, J.L.M.).
VERMEULEN, G. 1677. *De Gedenkwaerdige Voyagie van — naar Oost-Indien in 't jaar 1668 aangevangen, en in 't jaar 1674 voltrokken.* Amsterdam, 1677
VISSER, J.L. 1676. *Journael van het in land gaen om te ruijlen.* VC 7:335-340. (Manuskrip in Kaapse Argief).
VISSER, P.G. 1940. Herinneringe van Suidwes-Voortrekkers. Kaapstad: Nasionale Pers.
VOLLMER, F.H. 1853-1866. Briefe von F.H. Vollmer aus Hoachanas. *In: Quellen* 5/36-154
VOLLMER, F.H. 1854. Vollmer's Tagebuch. *BRM* 18:273-280
VON BÜLOW, J.F. 1896. *Deutsch-Südwestafrika. Drei Jahre im Lande Hendrik Witboois.* Berlin: Mittler & Sohn.
VON ESTORFF, L. 1979. *Wanderungen und Kämpfe in Südwestafrika, Ostafrika und Südafrika 1894-1910.* 2te Auflage. Windhoek: John Meinert.
VON FRANCOIS, H. 1896. *Nama und Damara: Deutsch-Süd-West-Afrika* Magdeburg: E. Baensch.
VON MOLTKE, J. 1976. Die Oorlams-Hottentotte en Afrikaans. *SWA Jaarboek: 35-43*
VON WIELLIGH, G.R. 1961. *Jakob Platjie: Egte karaktersketse uit die volkslewe van Hotnots, Korannas en Boesmans.* Pretoria: Van Schaik.
VON WINKELMANN, Fr. s.j. *Historische Nachrichten der östlichen Kaffern.* Ms. in Algemeen Rijksarchief, 's-Gravenhage, onder Collectie-Alting.
VON WUELLERSTORF-URBAIN, B. 1867. *Reise der österreichischen Fregatte, Novara. Daarin: I. Die Hottentoten-Sprache.* Wenen.
[VORSTAND, SWAWV.] *1965. Die ethnischen Gruppen in Südwestafrika.* Wissenschaftliche Forschung in Südwestafrika (3 Folge). Windhoek.
WAGENAER, Z. 1666. Memorie aan C. van Qualbergen. *In:* BOËSEKEN, A.J. *Memoriën en Instructiën 1657-1699. Suid-Afrikaanse Argiefstukke.* Kaapstad: Direkteur van Argiewe.
[WALLMAN J.C.] 1854. *Vocabular der Namaqua-Sprache nebst einem Abrisse der Formenlehre derselben.* Barmen.
WALLMANN, J.C. 1858. Die Hottentotten-Stämme und ihre geographische Verbreitung. *In:* PETERMANN, A. *Mittheilungen aus Justus Perthus' Geographischer Anstalt. . .* Gotha: Justus Perthes.
WALLMANN, J.C. 1860. Schietfontein. *Der Missions-Freund* XV(2):17-32
WALLMANN, J.C. 1861. [Wallmann se inspeksiereis]. (Manuskrip in handskrif van Wallmann).

WANDRES, C. 1905. Die Hottentotten. *Windhuker Nachrichten* 11(4):3-4 Febr. 15; 11(6):2 Mrt. 15

WANDRES, C. 1909. Über den Ursprung der Namasprache und die Annahme derselben durch die Bergdaman. *Archiv* Nr. 11

WANDRES, C. 1927. Tiernamen in der Nama- und der Bergdama-Sprache ethymologisch erklärt. *Festschrift Meinhof*: 125-133 Hamburg.

WANDRES, C. 1928. Südwestafrikanische Orts- und Familiennamen der Eingeborenen. *Lüderitzbuchter Zeitung* 16(248):2 Okt. 27

WANGEMANN, D. 1886. *Ein zweites Reisejahr in Süd-Afrika.* Berlin: Verlag des Missionshauses.

WANGEMANN, H.T. 1872. *Geschichte der Berliner Missionsgesellschaft.* Erster Band: Die evangelische Missionsarbeit in Südafrika. Berlin.

WARNSINCK, J.C.M. 1930. *Reizen van Nicolaus de Graaff* . . ., in LV nr. 33. Den Haag.

WATERHOUSE, G. 1932. *Simon van der Stel's Journal of his Expedition to Namaqualand,* 1865-6. Dublin.

WATERHOUSE, G. 1953. *Supplement: Addenda et Corrigenda.* Dublin.

WATERMEYER, E.B. 1866. *Letter from Judge Watermeyer on the word Hottentot.* In: *TransPS* I (1866). London.

WEBER, F.W. 1867-1880. Briefe und Berichte aus Warmbad. *In: Quellen* 8/1-181

WEDGWOOD, H. 1866. *An Examination of Kolben's Assertion that Hottentot was the Native Name of the Race.* In: *TransPS* I (1866). London.

WELCH, S.R. 1948. *South Africa under John III,* 1521-1557. Cape Town.

WENDT, E. 1981. Die letzten Sammler und Jäger aus der südlichen Namib. *Afrikanischer Heimatkalender.*

WERNER, A. 1925. *The Bushman languages. The language families of Africa.* p. 117-31. London: Kegan Paul.

WEST, M.E. 1979. The San and Khoi people. *Perspectives on the Southern African Past.* UCT: Centre for African Studies: 87-95

WESTERMANN, D. 1930. *A study of the Ewe language.* London

WESTPHAL, E.O.J. 1956. The non-Bantu languages of Southern Africa. *In:* TUCKER, A.N. & BRYAN, M.A. *Supplement to Handbook of African Languages* vol. 3: 158-173. London & New York: Oxford University Press.

WESTPHAL, E.O.J. 1962. On classifying Bushman and Hottentot languages. *African Language Studies* III:30-48

WESTPHAL, E.O.J. 1962. A re-classification of Southern African non-Bantu languages. *Journal African Languages* 1:1-8

WESTPHAL, E.O.J. 1963. The linguistic prehistory of Southern Africa: Bush, Kwadi, Hottentot and Bantu linguistic relationships. *Africa* vol. XXXIII no.

3. Jul.
WESTPHAL, E.O.J. 1965. Linguistic research in S.W.A. and Angola. *Die Ethnische Gruppen in Südwestafrika.* (p. 125-44). Windhoek: SWA Wissenschaftliche Gesellschaft (Sonderdruck 1966)
WESTPHAL, E.O.J. 1968. Sentence analysis, word categories, and identification in Southern African languages. *Taalfasette* 6
WESTPHAL, E.O.J. 1970. Bushman Languages. *SESA* 2:612-3
WESTPHAL, E.O.J. 1971. The click languages of Southern and Eastern Africa. *In:* SEBEOK, T.A. *Current trends in Linguistics.* Vol. 7. The Hague: Mouton.
WESTPHAL, E.O.J. 1979. Languages of Southern Africa. *In: Perspectives on the Southern African Past.* UCT: Centre for African Studies: 37-68
WESTPHAL, E.O.J. 1983. Classificatory characters of Khoe Languages, 717-726. *In* SINCLAIR, A.J.L. 1983
WHITE, K.D. 1959. *De Promontorio Bonae Spei/The Cape of Good Hope.* Cape Town. *Kyk* HEMMY, G., waarvan dit die Engelse vertaling is.
WHITING SPILHAUS M. *kyk* SPILHAUS, W.M.
WIKAR, H.J. *kyk* MOSSOP, E.E.
WIKAR, H.J *kyk* HOFMEYR, A.L.W.
WILSON, M. 1970. *The thousand years before Van Riebeeck.* Johannesburg: Witwatersrand University Press.
WILSON, M. & THOMPSON, L. 1969. *The Oxford history of South Africa.* Vol. I. South Africa to 1870. Oxford: Clarendon Press.
WILSON, M. 1969. Changes in social structure in Southern Africa: The relevance of kinship studies to the historian. *In:* THOMPSON, L. *African Societies in Southern Africa.* London: Heinemann.
WILSON, M.L. 1986. Notes on the nomenclature of the Khoisan. 251-266. *Annals of the South African Museum* 97:8 (Aug.). Cape Town.
WILSON, M.L. 1986. Khoisanosis: The question of separate identities for Khoi and San, pp. 13-25, *kyk* SINGER & LUNDY.
WITBOOI, H. 1929. *Die dagboek van Hendrik Witbooi 1884-1905. VRV* Nr. 9, Kaapstad: Van Riebeeck-Vereniging.
WÜLFING, W. 1930. *Dich ruft Südwest!* Leipzig.
WURAS, C.F. 1848. Die Korannas in Südafrika. *BMB* No. 3:33-47 Mrt.
WURAS, C.F. 1927-29. An account of the Korana. *Bantu Studies* Vol. III:287-296
WURAS, C.F. *sien* BOURQUIN, W.
WURAS — Katechismus *kyk* VEDDER, H. 1927
ZABY, A. 1974. Eine Nama-Schriftsprache? *Mitteilungen der SWA Wissenschaftlichen Gesellschaft* No XV(5-6):1-3. Aug./Sept.
ZIMMERMAN, N.W. Ons swart tale (3), (4), (5), (6), (7), (8), (9). *Die Suidwester:* Sept. 9; Okt. 5; Okt. 12; Okt. 19; Okt. 27; Nov. 2; Nov. 9, almal 1977.

Kartografie

Enkele opmerkinge vooraf: Kaarte benoem in eerste instansie plekke, sy wesentlike waarde is toponimies. Waar plekke is, is ook mense, en normaalweg behoort hulle aan groepe en vorm deel van nasies en volke. Vir sover hulle benoem word, kry sulke kaarte ook o.m. etnonimiese waarde. So is daar talle kaarte wat bepaaldelik vir navorsing oor Khoekhoense name tot ons belangrikste bronne behoort. Daar is 'n groot aantal, gedruktes en ook nog ongedruktes, soms van baie ongelyke waarde, en almal is tydgebonde, sodat in die geval van nomadiserende groepe dit gebeur dat wat waar was toe die kaart gemaak is, 'n tiental jare later ongeldig geword het. Die betroubaarheid hang natuurlik eng saam met die ingeligtheid van 'n soms erg feilbare kaartmaker en sy kundigheid. Die etnonimikus moet hierdie kaarte as kennisbron ten volle benut, altans na vermoë. Ons gee hier 'n lys van die vernaamste landkaarte wat ons geraadpleeg het, maar met die voorbehoud dat maklik toeganklike werke nie vermeld is nie, soos atlasse, toeligtende kaarte in geskiedkundige werke en dergelike meer. Met inagneming van veelsoortige oorwegings is 'n seleksie gemaak.

AFDELINGSKAART VAN/DIVISIONAL MAP OF... (naam van distrik), (1884-1889). Vervaardig in die Surveyor General's Office, Kaapstad, meeste in 1890 of 1891. Die datum word telkens genoem waar van so 'n kaart gebruik gemaak is. Hierby is ingelyf die gegewens wat vervat is in die ongeveer 14 velle van die *Surveyor-General's property index map...*

ALEXANDER, J.E. 1838. *Map to illustrate Capt. Alexander's route in South Africa.* (Bylae tot sy boek, *kyk* Bibliografie).

ANDERSSON, C.J. 1851-56. *South West Africa.* 1. Map of Damaraland. 2. Andersson's Journey marked. (Kaart in Kaapse Argief, nr. M1/155).

ANDERSSON, C.J. *Map of Damara and Great Namaqualand...* (*kyk* onder GALTON, F.).

ANON, s.j. *De Trek der Veeboeren gedurende de 18de eeuw* (naar C.G. Botha. *Place names in The Cape Province*). (Kaart in Kaapse Argief, nr. M1/384).

ANON. s.j. *Karte von Süd-Afrika.* Nach Capt. Owen's Küsten. Aufnahme der Hebert. Arrowsmith'schen Karte, den Reisen und den Karten v. Burchell, Alexander, Gardner, Draye, Harris. Gezeichnet in der geographischen Kunstschule, Potsdam. (Kaart in Kaapse Argief, nr. M1/1209).

ANON. n.d. *A Map of the Country of the Hottentots, towards the Cape of Good Hope... from Kolben* (sic). (Kaart in Kaapse Argief, nr. M1/187).

ANON. 1876. *Special Commission to Damara Land and Great Namaqua Land.* Kaapstad s.j. (Palgrave se Kommissie).

ARBOUSSET, T. & DAUMAS, F. 1846. *Map illustrative of tour of Messrs. Arbousset & Daumas.* (Kaart in hul boek, *kyk* Bibliografie).

BACKHOUSE, J. *kyk* WYLD, J.

BAINES, T. *Baines's Explorations in South West Africa...Sheet 1: "From Walvisch Bay to Thounce"; Sheet 2: "From Thounce to the Victoria Falls...".* (Kaarte by sy boek, *kyk* Bibliografie).

BAINES, T. 1876. *A Map of the Gold Fields of South Eastern Africa...issued under the supervision of Henry Hall.* Port Elizabeth.

BARROW, J. *General Chart of the Colony of the Cape of Good Hope, constructed from...observations...in travelling in the Years 1797 & 1798* (opgeneem in sy boek). (*Kyk* Bibliografie).

BARROW, J. 1806. *A chart of the Southern Extremity of Africa.* Map showing the Expedition's route as it appeared in John Barrow's Travels to Cochinchina (1806).

BELLIN, N. (± 1730). *Le Pays des Hottentots aux Environs du Cap de Bonne Espèrance* (volgens Kolbe, kaart in Kaapse Argief, nr. M1/1193).

BELLIN, N. 1764. *Carte du Pais des Hottentots aux Environs du Cap de Bonne Esperance.*

BERGHAUS, H. 1855. *Das Capland nebst den Süd-Afrikanischen Freistaaten und dem Gebiet der Kaffern & Hottentotten.* Zuerst entworfen...1841. Neue Bearbeitung. Stieler's Hand-Atlas. Nr. 45.

BEUTLER, A.F. *kyk* WENTZEL, C.D.

BOUCHENROEDER, B.F. von. 1806. Algemeene kaart, van de Colonie de Kaap de Goede Hoop...door John Barrow. *In: Reizen in de Binnelanden van Zuid-Afrika, gedaan in den jare 1803.* Amsterdam: Mortier Covens en Zoon.

BOWEN, E. 1747. *A new and correct map of Africa.* Eman: Bowen.

BRINK, C.F. 1785. *Caart van een Zuidelijke gedeelte van Africa...geformeert door den Landmeter ten Brink, op den Landtogt gedaan...in den Jaar 1761.* (Opgeneem in Koeman, *kyk* aldaar).

BROWN, A.S. & G.G. 1893. *South Africa with key to section maps. In: "Brown's South Africa".* London: Sampson Low, Marston & Co.

BROWN, A.S. & G.G. (*red.*). 1910. *Central Transvaal. In: The Guide to South Africa* 1910-1911. London: Union Castle Mail Steamship Co.

BRUÉ, A.H. 1826. *Carte physique et politique l'Afrique.* Paris: J. Goujon.

BURCHELL, W.J. 1822. *A Map of the extratropical part of Southern Africa.* London. (By sy boek, *kyk* Bibliografie).

CHASE, J.C. 1843. *Cape of Good Hope, with the Eastern Province of Albany & Natal,* compiled from the latest authorities, particularly from drawings of J.C. Chase, esq., by Mr. J.S. Christophers. (Bylae tot sy boek *kyk* Bibliografie).

CLOETE, P. *Caart van een gedeelte der zuidelijke Oever van Africa, behoord tot het Journaal gehouden op den Land Togt gedaan door den Heer Van Swellengrebel, in 1776...door den Landmeter Cloete.* (Opgeneem in Koeman, *kyk* aldaar).

DE L'ISLE, G. 1722. *Carte d'Afrique.* Paris: Chez l'Anteur sur le Quay de l' Horlege du Palais. Avec Privilége du Roy.

DE L'ISLE, G. 1730. *Carte du Congo et du Pays des Cafres.* Amsterdam: Jean Covens et Corneille Mortier.

DE LA CAILLE, N.L. 1763, 1776. *Carte du Cap de Bonne Espérance et de ses Environs* (1751), afgedruk o.a. in sy *Journal historique*, Parys.

DE MAUREPAS, Comte. 1739. *Coste Occidentale d'Afrique.* Depuis le XIe Dégré de Latitude Méridionale Jusqu'au Cap de Bonne Espérance.

DE MAUREPAS, Comte. 1740. *Carte de la Coste Orientale D'Afrique,* Depuis le Cap de Bonne Espérance,...

DEUTSCH-SÜDWESTAFRIKA-REEKS. *Vorläufige Ausgabe. 1:400 000. Bearbeitet in der Topographischen Abteilung der Landesaufnahme.* Berlin. 'n Stel van 30 velle, elkeen genoem "Blatt", met nommer en naam van hoofplaas, op verskillende datums tussen 1910 en 1912, wat by aanhaling telkens aangegee word.

DIVISIONAL MAP OF... *kyk* onder AFDELINGSKAART VAN ...

DRÈGE, I.F. 1848. *Karte von Süd-Africa, nach I. Arrowsmith's new Map from the Cape of Good Hope 1834 entworfen von I.F. Drége.* Regensburg.

DSWA-REEKS *kyk* onder DEUTSCH-SÜDWESTAFRIKA-REEKS.

ELPHICK, R. 1977. *Kraal and Castle...* (Verskeie kaarte verwerk en vereenvoudig van verskillende outeurs, *kyk* Bibliografie).

FORBES, V. 1965. *Pioneer travellers of Southern Africa.* Cape Town: Balkema. (Kaarte van reisigers van 1752 tot 1800).

FORSTER, D.I.R. 1797. *Carte von der südlichen Seite von Afrika....*entworfen nach le Vaillant's und D. Sparmann's Carten, *verbessert und vermehrt von D.I.R. Forster aus handschriftlichen Carten und nie gebrauchten Hülfsmitteln.* Nürnberg.

FREDERICI, J.C. *Caart van de Zuijdelijke Kusten van Africa..., exact opgenomen...door den Luit. van de Artilerie, J.C. Frederici. in den Jaare 1789 & 1790...* (Opgeneem in Koeman, *kyk* aldaar).

FULLERTON, A. 1856-8. *South Africa: from official and other authentic authorities.* London: Fullerton & Co.

GALTON, F. 1856. *Map of Damara and Great Namaqualand and the adjacent countries beyond Lake Ngami, as explored and surveyed by Messrs. Galton & Andersson.* Scale 52 geogr. miles = 1 inch. Hurst and Blackett. (Reisroetes van 1851 en 1853). (*Kyk* Bibliografie).

GENERAL STAFF, SOUTHAMPTON (GEOGRAPHICAL SECTION OF THE): *Cape Colony Reconnaissance Series* (1907-14), skaal 1:250 000. 32 velle wat Noordwes-Kaap dek. Vir gebruik van die "War Office".

GORDON, R.J. *Map of the Cape.* Fotokopie van Gordon se kaart nr. 3, waarvan daar 'n fotokopie is in die Cory-biblioteek, Rhodes-Universiteit, Grahamstad, in 12 seksies van 15 1/2" x 7", onder die titel soos hierbo aangehaal. Prof. V.S. Forbes het in 1948 dele oorgeteken, vgl. o.a. sy *Pioneer Travels* kaart nr. 21 (*kyk* Bibliografie).

GRUNDEMANN, R. 1867. *Allgemeine Missions-Atlas,* nach Originalquellen bearbeitet. Erste Abtheilung: Afrika, Lieferung II. Gotha: Justus Perthes. Skaal 1:3 000 000.

HAHN, Th. *Original map of Great Namaqualand and Damaraland,* compiled from his own observations and surveys by Th. Hahn Ph.D. Cape Town: Saul Solomon & Co. (Geteken: Theoph. Hahn October 1879.)

HAHN, Th. 1879. The central section of South West Africa, redrawn from the "*Original Map of Great Namaqualand and Damaraland*". Cape Town: Saul Solomon & Co.

HALL, H. 1856. *Map of the Eastern Frontier of the Cape Colony,* compiled by Henry Hall...from Military and other surveys. London.

HALL, H. 1857. *South Africa.* Cape Town. J.A. Crew.

HALL, H. 1874. *South Africa.* London. Stanford.

HALL, H. n.d. *Ethnological South Africa, compiled from all the available official authorities* ... by Henry Hall. Engraved and printed by J.A. Crew. Cape Town. (Kaapse Argief Nr. M1/2162, 3, 4, 5).

HARTMANN, G. *Dr. Georg Hartmann: Karte des nördlichen Teiles von Deutsch-Südwest-Afrika, von der Küste bis zum 19° östlicher Länge und vom 17. bis 21° südlicher Breite. 6 Blatt im Massstabe 1:300 000...Bearbeitet auf Grund der Originalaufnahmen von Dr. Georg Hartmann unter Hinzufügung des durch die Kolonialabteilung des Auswärtigen Amtes zur Verfügung gestellten unveröffentlichten Materiales des Kaiserlichen Gouvernements von Deutsch-Südwest-Afrika sowie einiger anderer Routenaufnahmen.* Berlin. 1903/1904.

HOP, H. *kyk* BRINK C.F.

JOHNSTON, T.B. *South Africa, Scale 1:3 817 440,* 25 miles to an inch. (Aantekening daarop) "Based on inland Railway railheads shown. Map was drawn about 1880. H.R. Moffat. Feby. 1873". *Uit* Keith Johnston's General Atlas.

KIEPERT, R. 1893. *Hauptmann C. von Francois' Routen im deutsch-britischen Grenzgebiete in Südwest-Afrika 1890-1892...zusammengestellt von Richard Kiepert. Massstab 1:2 000 000.* Berlin.

KOEHLER, O. *A study of...* (verskillende gebiede, telkens met kaart(e), *kyk* Bibliografie).

KOEMAN, C. 1952. *Tabulae geographicae quibus Colonia Bonae Spei antiqua depingitur.* N.V. Hollandsch-Afrikaansche Uitgevers Maatschappij, voorheen Jacques Dusseau & Co. Kaapstad — Amsterdam — Pretoria.

KOLB, P. 1727. *Caarte van de Kaap de Goede Hoop leggende in't zuyder gedeelte van Africa. In:* KOLB, P. 1727. *Naauwkeurige...beschryving...* Amsterdam: Lakeman. (Verskeie kaarte en foto's van kaarte).

LATROBE, C.I. 1821. *The Southern Division of the Cape of Good Hope Colony.* London. (Kaart by die *Journal* van Latrobe, *kyk* Bibliografie).

LAUTS, U.G. 1846. *Kaart van Natalia en van Afrika's Zuidhoek. In:* LAUTS, U.G. 1847. *De Kaapsche Landverhuizers of Neerlands afstammelingen in Zuid-Afrika.* Leiden: Hazenberg.

LE VAILLANT, F. *Map of M. Le Vaillant's two Journies in the Southern part of Africa.* (Kaarte van sy reise, *kyk* Bibliografie).

LEISTE, C.H. *Caart van de Zuijd Kust van Africa, opgenomen door den Landmeter Leisten in 1779 ... diend tot't Journaal van den Landtogt gedaan door den Gouverneur van Plettenberg in 1778...* (Opgeneem in Koeman, *kyk* aldaar).

LICHTENSTEIN, H. s.j. *Kaart van het Europeesch gebied aan De Kaap de Goede Hoop.* Getekend door H.H. Gottholdt, Dordrecht. (Kaart in Kaapse Argief, nr. M2/562, ook opgeneem in KOEMAN, *kyk* aldaar).

LICHTENSTEIN, M.H.C. s.j. *Karte vom Süd-Ende Afrika's und vom Cap-Colonie-Lande, nach Barrow, Lichtenstein, Campbell, Burchell, Latrobe u.a., zu C. Ritter's Erdkunde..., nebst einem Plane der Halbinsel des Vorgebirges der guten Hoffnung, nach einer Handzeichnung von J. Jenes(?), mitgetheilt von Prof. Lichtenstein.*

LONDON MISSIONARY SOCIETIES. 1813(?). *Map of South Africa,* with the Stations of several of the Missionaries.

MOFFAT, R. 1857. *Plan of a portion of the Kai 'Gariep or Great "Orange" River.* Kuruman. ('n Tweede kaart, Kaapse Argief, nr. M2/442).

MOFFAT, R. (Jr.) 1856. *Plan of a portion of the Kai "Gariep or Great Orange River, constructed from observations made during a journey from Little Namaqualand to Kuruman in Oct. 1856.* (Kaart in Kaapse Argief, nr. M1/2598, M1/2599).

MORITZ, Ed. *Die ältesten Reisen in Südwest-Afrika, zusammengestellt von Prof. Dr. Ed. Moritz.* Skaal 1:5 000 000. Bylae by sy *Mitteilungen.* (*Kyk* Bibliografie by Band 1928).

PALGRAVE, W.C. (1876?). *Rough Sketch Map...* (vir gebruik deur die Spesiale Kommissie).

PALGRAVE, W.C. 1876. *Special Commission to Damara Land and Great Namaqua Land.* (Kaart in Kaapse Argief, nr. M3/2990).

PATERSON, W. 1789. *Map of the Southern Extremity of Africa,* adapted to Lt. Paterson's Travels in the years 1777, 1778 & 1779. (Bylae by sy boek, *kyk* Bibliografie).

PETERMANN, A. 1855. *Karte zur Übersicht der wichtigsten Entdeckungen im innern Süd-Afrika's in den Jahren 1849-1853. In: Petermann's Geographischen Mitteilungen.* Tafel 5.

PETERMANN, A. 1858. *Karte von Süd-Afrika zur Übersicht der neuesten Entdeckungen von Livingstone, Moffat, Galton, Andersson. In: Petermann's Geographischen Mitteilungen.* Tafel 7.

PISANI, L.A. (1793). *Carta geografica de Africa del Capo de bon Esperanze Sinost... In:* NORWICH, O.I. 1983. *Maps of Africa.* Johannesburg: Ad Donker.

RAVENSTEIN, E. 1856. *Map of Damara and Namaqualand and the adjacent countries to and beyond Lake Ngami, as explored and surveyed by Messrs. Galton & Andersson.* London: Hurst & Blackett.

RAVENSTEIN, E. 1856. *Sketch map of South Africa to show the progress of discovery.* London: Hurst & Blacket.

RAVENSTEIN, E. 1883. *A Language Map of Africa. In:* CUST, R.N. *Modern Languages of Africa.* London.

RECONNAISSANCE SERIES *kyk onder* GENERAL STAFF...

RICHTER, J. 1845. *Charte des Rheinischen Missionsgebietes in Süd-Afrika.* Berlin: Dietrich Reimer.

RICHTER, W. *Charte des Rheinischen Missionsgebietes in Süd-Afrika, entworfen von Dr. Richter.* ("Erste deutsche Karte von Südwestafrika 1845") . Oordruk by MORITZ, Ed. *Mitteilungen* Band 1928. (*Kyk* Bibliografie).

RITTER, C. [± 1820]. *Karte vom Süd = Ende Afrikas und Cap = Colonie = Lande nach Barrow, Lichtenstein, Campbell, Burchell, Latrobe, u.a. In:* RITTER's *Erdkunde* 2te Auflage S 91-136.

SA-REEKS, ook SUID-AFRIKA REEKS: skaal 1:50 000, geteken deur Opmeting, gedruk deur die Staatsdrukker, Pretoria, in velle van 15 breedtegr. en 15 lengtegr. elk.

SCHINZ, H. *Deutsch-Südwest Afrika, entworfen nach den Karten von Th. Hahn, Juta, und eigenen Forschungsresultaten,* met reisroete 1884-1887 daarop aangedui. Skaal 1:2 534 400. (Bylae tot sy boek, *kyk* Bibliografie).

SCHULTZE, L. *Skizze des Namalandes, der südlichen Kalahari und des Kaplandes.* Skaal 1:2 500 000. (Bylae by sy boek, *kyk* Bibliografie).

SENSUSKAART 1891. Die Afdelingskaart van Namakwaland word so aangedui.

SOMERVILLE, W. 1801-1802. *Map showing route taken by Truter and Somerville's expedition from Cape Town to Lattakoe and back.* (*In:* VRS second series no. 10).

SPARRMAN, A. *Mappa geographica Promontorii Bonae Spei...*delineavit A° 1779, edidit Andreas Sparrman. (Bylae by sy boek, *kyk* Bibliografie).

SPRIGADE, P. & MOISEL, M. 1903/1904. *Kriegskarte von Deutsch-Südwestafrika, bearbeitet von P. Sprigade u. M. Moisel.* Massstab 1:800 000.

LEISTE, C.H. *Caart van de Zuijd Kust van Africa. opgenomen door den Landmeter Leisten in 1779 ... diend tot't Journaal van den Landtogt gedaan door den Gouverneur van Plettenberg in 1778...* (Opgeneem in Koeman, *kyk* aldaar).

LICHTENSTEIN, H. s.j. *Kaart van het Europeesch gebied aan De Kaap de Goede Hoop.* Getekend door H.H. Gottholdt, Dordrecht. (Kaart in Kaapse Argief, nr. M2/562, ook opgeneem in KOEMAN, *kyk* aldaar).

LICHTENSTEIN, M.H.C. s.j. *Karte vom Süd-Ende Afrika's und vom Cap-Colonie-Lande, nach Barrow, Lichtenstein. Campbell, Burchell, Latrobe u.a., zu C. Ritter's Erdkunde..., nebst einem Plane der Halbinsel des Vorgebirges der guten Hoffnung, nach einer Handzeichnung von J. Jenes(?), mitgetheilt von Prof. Lichtenstein.*

LONDON MISSIONARY SOCIETIES. 1813(?). *Map of South Africa,* with the Stations of several of the Missionaries.

MOFFAT, R. 1857. *Plan of a portion of the Kai 'Gariep or Great "Orange" River.* Kuruman. ('n Tweede kaart, Kaapse Argief, nr. M2/442).

MOFFAT, R. (Jr.) 1856. *Plan of a portion of the Kai "Gariep or Great Orange River, constructed from observations made during a journey from Little Namaqualand to Kuruman in Oct. 1856.* (Kaart in Kaapse Argief, nr. M1/2598, M1/2599).

MORITZ, Ed. *Die ältesten Reisen in Südwest-Afrika, zusammengestellt von Prof. Dr. Ed. Moritz.* Skaal 1:5 000 000. Bylae by sy *Mitteilungen.* (*Kyk* Bibliografie by Band 1928).

PALGRAVE, W.C. (1876?). *Rough Sketch Map...* (vir gebruik deur die Spesiale Kommissie).

PALGRAVE, W.C. 1876. *Special Commission to Damara Land and Great Namaqua Land.* (Kaart in Kaapse Argief, nr. M3/2990).

PATERSON, W. 1789. *Map of the Southern Extremity of Africa,* adapted to Lt. Paterson's Travels in the years 1777, 1778 & 1779. (Bylae by sy boek, *kyk* Bibliografie).

PETERMANN, A. 1855. *Karte zur Übersicht der wichtigsten Entdeckungen im innern Süd-Afrika's in den Jahren 1849-1853. In: Petermann's Geographischen Mitteilungen.* Tafel 5.

PETERMANN, A. 1858. *Karte von Süd-Afrika zur Übersicht der neuesten Entdeckungen von Livingstone. Moffat, Galton. Andersson. In: Petermann's Geographischen Mitteilungen.* Tafel 7.

PISANI, L.A. (1793). *Carta geografica de Africa del Capo de bon Esperanze Sinost... In:* NORWICH, O.I. 1983. *Maps of Africa.* Johannesburg: Ad Donker.

RAVENSTEIN, E. 1856. *Map of Damara and Namaqualand and the adjacent countries to and beyond Lake Ngami, as explored and surveyed by Messrs. Galton & Andersson.* London: Hurst & Blackett.

RAVENSTEIN, E. 1856. *Sketch map of South Africa to show the progress of discovery.* London: Hurst & Blacket.

RAVENSTEIN, E. 1883. *A Language Map of Africa. In:* CUST, R.N. *Modern Languages of Africa.* London.

RECONNAISSANCE SERIES *kyk onder* GENERAL STAFF...

RICHTER, J. 1845. *Charte des Rheinischen Missionsgebietes in Süd-Afrika.* Berlin: Dietrich Reimer.

RICHTER, W. *Charte des Rheinischen Missionsgebietes in Süd-Afrika, entworfen von Dr. Richter.* ("Erste deutsche Karte von Südwestafrika 1845") . Oordruk by MORITZ, Ed. *Mitteilungen* Band 1928. (*Kyk* Bibliografie).

RITTER, C. [± 1820]. *Karte vom Süd = Ende Afrikas und Cap = Colonie = Lande nach Barrow, Lichtenstein, Campbell, Burchell, Latrobe, u.a. In:* RITTER's *Erdkunde* 2te Auflage S 91-136.

SA-REEKS, ook SUID-AFRIKA REEKS: skaal 1:50 000, geteken deur Opmeting, gedruk deur die Staatsdrukker, Pretoria, in velle van 15 breedtegr. en 15 lengtegr. elk.

SCHINZ, H. *Deutsch-Südwest Afrika, entworfen nach den Karten von Th. Hahn, Juta, und eigenen Forschungsresultaten,* met reisroete 1884-1887 daarop aangedui. Skaal 1:2 534 400. (Bylae tot sy boek, *kyk* Bibliografie).

SCHULTZE, L. *Skizze des Namalandes, der südlichen Kalahari und des Kaplandes.* Skaal 1:2 500 000. (Bylae by sy boek, *kyk* Bibliografie).

SENSUSKAART 1891. Die Afdelingskaart van Namakwaland word so aangedui.

SOMERVILLE, W. 1801-1802. *Map showing route taken by Truter and Somerville's expedition from Cape Town to Lattakoe and back.* (*In:* VRS second series no. 10).

SPARRMAN, A. *Mappa geographica Promontorii Bonae Spei...*delineavit A° 1779, edidit Andreas Sparrman. (Bylae by sy boek, *kyk* Bibliografie).

SPRIGADE, P. & MOISEL, M. 1903/1904. *Kriegskarte von Deutsch-Südwestafrika, bearbeitet von P. Sprigade u. M. Moisel.* Massstab 1:800 000.

Dietrich Reimer (Ernst Vohsen). Berlin. Blaaie: Zesfontein; Andara, insluitende Linjanti; Owambo; Otawi; Windhoek; Rehoboth; Keetmanshoop; Warmbad.

SPRIGADE, P. & MOISEL, M. *Südwestafrika. Bearbeitet von Paul Sprigade und Max Moisel.* 2te verbesserte und vermehrte Auflage 1912. Massstab 1:2 000 000. Dietrich Reimer (Ernst Vohsen). Berlin.

SUIDWES-AFRIKA-REEKS: Op die skaal 1:250 000 het velle (ook volgens Ruitsones gemerk) verskyn wat in hipsometriese tinte deur Opmeting voorberei is en deur die Staatsdrukker te Pretoria uitgegee is, op verskillende datums per vel, wat telkens genoem word waar aanhalings gemaak word.

SURVEYOR-GENERAL's map of Cape of Good Hope, 1895, in vier velle, skaal 1:800 000, waarvan die noordwestelike vel deur ons aangehaal is as VEILLET (*kyk daar).*

SWA-reeks kyk SUIDWES-AFRIKA-REEKS.

SWELLENGREBEL, H. (die jonge) *kyk* CLOETE, P.

TACHARD, G. 1686. *Carte des pays et des peuples du Cap de Bonne Espérance nouvellement decouverts par les Hollandois. In:* TACHARD, G. *Voyage de Siam des pêres Jesuites...* Paris Seneuze.

THOMPSON, G. *A map of Southern Africa,* compiled and corrected from the latest surveys, by George Thompson. Published Feb. 1827. London. (Bylae by sy boek, *kyk* Bibliografie).

TIRION, I. 1763. *Kaart van het Zuidelikste gedeelte van Afrika of het land der Hottentotten.* Te Amsterdam.

TOOKE, H.W. 1913. *Distribution of tribes about end of XVIth and beginning of XVIIth Centuries. Alb. Mus.* Vol. II. part 5. (Kaart by sy artikel). (*Kyk* Bibliografie).

TOPOGRAFIESE REEKS: 'n Reeks wat die topografie in hipsometriese tinte uitbring. Origens soos by TOPO-KADASTRALE REEKS vir skaal, velgrootte e.d.m.

TOPO-KADASTRALE REEKS: 'n Reeks op skaal 1:250 000, in velle met graadvierkant gemerk en na 'n hoofplek genoem as kennaam, velle elk 1° x 2°, saamgestel deur Opmeting (vroeër genoem Driehoeksmeting), gedruk deur die Staatsdrukker, Pretoria. By aanhaling word die jaar van uitgawe telkens gegee. Vir die geskiedenis en beplanning kyk Forbes in "Cartography", hierbo genoem.

VALENTYN, F. *Nieuwe Kaart van Caap der Goede Hoop* in sy boek van 1726. (*Kyk* Bibliografie).

VAN PLETTENBERG, J. *kyk* LEISTE, C.H.

VEDDER, H. 1934. *South West Africa illustrating the period 1820-1880.* (Kaart in sy boek, *kyk* Bibliografie).

VON FRANCOIS, C. s.j. *Karte des südlichen Theiles von Deutsch-Südwest-afrika zwischen Gibeon-Rietfontein und Warmbad.* Nach den Originalkarten des Herrn Major C. von Francois. Berlin.

VON FRANCOIS, H. s.j. (Kaart in) *Nama und Damara.* Magdeburg.

VON REILLY, F.J.J. 1795. *Karte von Afrika nach Vaugondy.* (Wien). (Neu verzeichnet herausgegeben von Franz Joh. Jos. von Reilly).

VOORMAN, P.H. 1805. *Generale Kaart van de Colonie Kaap de goede Hoop in Zuijd Afrika...* (Gee die reis van P.J. Trüter in 1801-02, net in ms.).

WACKERNAGEL, H. (1884). *Karte des Herero — (Damara —) und Namaqua Landes an der Westküste Süd-Afrika's,* nach den im Besitze der Rhein. Missionsgesellschaft befindlichen Original-Aufnahmen, entworfen von H.W.A. Wackernagel. Massstab 1:3 000 000. Verlag R.L. Friderichs in Elberfeld.

WANGEMANN, H.T. 1881. *Geographisch-Geschichtliche Übersichtskarte über die Evangelische Missionsarbeit in Süd-Afrika.* Massstab 1:3 250 000. Berlin.

WENTZEL, C.D. *Korte Schets van de marsch, gehouden op de Togt in den Jaare 1752...gedaan en geteekent door C.D. Wentzel.* (Opgeneem in KOEMAN, *kyk* aldaar).

WENTZEL, C.D. *Caart van den Zuijdelijken uijthoek van Africa.* (Dieselfde tog as voorgaande, net uitvoeriger en verbeter, opgeneem in KOEMAN, *kyk* aldaar).

WESTPHAL, E.O.J. 1963. *The linguistic prehistory of Southern Africa.* (Verskeie kaarte in sy artikel, *kyk* Bibliografie).

WEYERMÜLLER, F. 1842. *Die Völker Südafrikas...* Strassburg: Levrault.

WYLD, J. 1842. *South Africa* compiled for the Rev. R. Moffat's work... *In:* MOFFAT, R. 1842. *Missionary labours and scenes in Southern Africa.* London: Snow.

WYLD, J. 1844. *South Africa.* London. (Kaart by die reise van Backhouse, *kyk* Bibliografie).

Verkorte Aanvullende Bladwyser

Die stamname onder bespreking verskyn in die NAAMLYS elkeen op sy alfabetiese plek. Daar word waar nodig ook kruisverwysings aangegee. Onderstaande Bladwyser het daarmee 'n heel beskeie doel, naamlik om die leser te help om die belangrikste verwysings binne die teks van hoofstukke 1 tot en met 7 maklik te vind.

AFRIKANERS (stam van Jager, Jonker e.a.) 45, 47, 54, 82
AICHA-AIS (ook bekend as AFRIKANERS) 25, 49
AMAKWAS 31-33, 37-38 (ook vir GROOT- en KLEIN-AMAKWAS), 39 (Landstreek), 40, 55, 65
!AMAN 40
AMAS 49, 65
AMBRAALS 45, 54
AONIN 48, 59
ATTAKWAS (ATIKWAS) 17, 35, 65-66, 67 (familiegroep).
AUKOKOA (kyk ook onder COCHOKWAS) 84
AWAKHOEN (kyk ook onder KAI-//KHAUN) 50
BANTOE 40, 67
BASTERS 2, 23, 25, 26, 39, 44, 45, 47, 49, (rangorde), 53, 74, 82, 87, 88
BERBERS 71
BERGDAMARAS 8, 12, 41, 43, 68
BERGENAARS 55, 85
BERG-HOTTENTOOS 13
BERGVOLCK 13
BINNELANDERS 19, 26
BITTERBOSSE 69
BOESMANS (Insluitende grafeme soos BOSJE- en BOSJESMANS, BOESEMANS e.d., en BUSHMEN, BUSCHMÄNNER ens.) 9, 11, 13, 26, 31, 35-37, 49 (rangorde), 66-67, 69, 75-77 (in die vorm QHUENASOKÉ), 78
BONDELSWARTS 14-15, 38, 40-41, 56, 90
BOOISE 45, 82
BRIEKWAS 12, 14-15, 37, 40
BRIGOUDIJS 14-15
BRUINES 12, 13, 69, 88
CABONARS 18
CABOUKWAS 34
CAFERS (insluitende grafeme soos CAFFERS, CAFFRES, CAFIRS, KAFIRS en terme soos CAFRES ERRANS en groeperings soos GROOTE en KLEINE KAFFERS) 26, 35, 42, 67-68
CAMINOEKWAS 56 (kyk verder GAMINUS)
CAPOIDS 73
CAPPOIDS 73
CAUAN (KOUAS e.d., en /KHAUAN) 45, 47, 62, 65
CAUKWAS 14, 18
CHABOUP 40
CHAINOUKWAS 14, 17-19, 63, 64 (gesagsposisie), 66, 67 (plek in familiegroep).
CHAMAKWAS 18
CHARIGURIKWAS (en wisselspellings soos CHARINGGURIKWAS of -NAS en groepe soos KLEIN- en GROOT-CHARIGURIKWAS ens.) 14, 16, 56, 57, 62, 63 (sieletal), 64 (familiegroep), 65, 85
CHAUKWAS 18
CHINESE BOESMANS/HOTTENTOTTE 36, 44
CHOBOKWAS en -NAS, COBONAS (vir XHOSAS en NEGERVOLKE) 11, 12, 14-16, 18, 64 (gesagsposisie), 66, 78, 80
COBONAS (vir //HABOBEN of VELSKOENDRAERS) 40
COCHOKWAS (insluitende grafeme soos AUKOKOA, KOCHOKWAS, OCHOKWAS, COGMANS, KOEKEMANS) 11, 14-16, 19, 31, 45, 61 (vertakking van KORANNAS), 62, 63 (gebied en weerbare manne), 64 (stamverwantskap), 65, 81, 82, 83-86 (trekroete uit Skiereiland).

COMEINKWAS 40, 91
CUMISSOKWAS 14, 15, 18, 91
DACHAMAEKERS 13, 14, 18
DAMARAS 28, 40, 69 (sensus), 70 (indeling), 79 (waar ingeskakel), 85
DAMASKWAS 35, 66, 67
DAMASONKWAS 35, 66
DAMROKWAS 37, 38-40
D'GAUAS 27, 35, 36, 67 (stamverwantskap).
EINIKWAS 26, 32, 37-39, 40-42
EYCOUKWA 18
FREDERIKSE 45
GAMINUS 27, 38, 40, 48, 56, 59, 91
GAMNAMAKWAS 57
GAMTOUS/GAMTOUERS 26, 35, 67 (stamverwantskap).
GEIKHAUN/ GEI-//KHOUS e.d. kyk KAI-//KHAUN.
GEISIKWAS kyk GYSIKWAS.
GONAKWAS 26, 35, 36, 42, 44, 67 (stamverwantskap), 79
GONNEMAS (en wisselspellinge soos GONNEMANS, GOENJEMANS, GUNJEMANS, GOEYEMANS? en kyk ook HOYMANS) 20, 31, 32, 33, 82, 84, 85
GORACHOUKWAS 14, 16, 19, 20, 61, 63 (noem aantal weerbare manne), 64 (familiale verband), 65, 85
GORINGHAIKONAS 17, 19, 20, 61, 62
GORINGHAIKWAS 14, 16, 19, 20, 30, 61, 62 (oor oppergesag), 63 ("alle eeuwen" op Tafelberg), 64 (familiale verbande), 86 (is Klein-Korannas, word Kouringais, High Tribe ens.).
GORONAS/GOROKWAS (faksie van COCHOKWAS) 14, 19, 61, 64 (stamverbondenheid).
GOWASAN 48
GOURIKWAS 67
GREGRIKWAS (en variasies soos GRI(S)GRI(S)KWAS) 26, 31, 33, 57, 65
GRIEKWAS 32, 36, 37, 40, 49 (rangorde), 53, 55, 57 (Groot- em Klein-), 64, 65, 69, 70 (indeling), 74 (ondergegaan), 80, 85, 87
GURIKWAS 14
GROOT DODEN 56
GYSIKWAS/GEISIKWAS 40, 69
HABOBEN 40, 48, 59
HADZA 70, 74
HAI-/KHAUAN 57
HAI-//UM 70, 80
HAMCUNKWA kyk HANCUMKWA
HAMITIES 71
HANCUMKWA 13, 14, 16-18, 20, 64 (hoë gesag), 66
HAUKHOEN 5
HERERO 37, 40, 41, 43, 79
HESSEKWAS 17, 26, 31, 33, 65, 66, 67 (stamverwantskap).
HETIETE 74
HEUSAKWAS 14, 17
HOENGEYKWAS 35, 66, 67 (familieverband).
HOTTENTOT(TE) (nie aparte verwysings vir bv. HOTTENTOT-BOSJESMANS of HOTTENTOTTISCHEN CAPVÖLKER e.d. nie) 1, 3, 4, 9, 11, 13, 18-21, 24, 26 (naam word pejoratief), 27-31 (neem Hollands aan), 32 (Makkes en Wildes), 33, 35-37, 41, 44, 45, 47 (Hottentots word skeldnaam), 50 (status verswak), 54, 55, 66, 71, 78, 81-83 (sy gevoelswaarde), 85, 87, 92
HOUTUNKWAS 18
HOYMANS, HOOYMANS 19, 82, 84, 85
HURISAN 48
(INDO)GERMANE 74, 76
INKWAS 66, 67
KAAPMANS 13, 16, 17, 19, 61, 62 (oppergesag oor Skiereilanders), 63, 81, 85, 90
KAIGUKWA 18
KAI-/KHAUAN 45, 57
KAI-//KHAUN (ook GEIKHAUN, GEI-//KHOUS ens.) 50, 53 (bond van families), 54, 56, 58-59 (afstigting), 59-60 (hoof- en substamme en gesagsposisie), 62, 63, 65, 85
KAMESONS 31, 32, -3, 38, 91
KAP-HOTTENTOTTEN, ook CAPE HOTTENTOTS (vir "SKIEREILANDERS") 8, 61, 62
KARAGEIKHOES 48
KARAKHOEN 59
KARANISAN 48
KAROSHEBBERS 41
KAWEB 40
KAYA 82
KEDI 70

KHARO-OAS, -OUS 48, 59
//KHAUBEN 50
//KHAU-/GÔAN 57, 59
KHOEKHOEB (vroeër KHOIKHOIB, kyk ook QUAIKUIP) 82, 91, 92
KHOEKHOEN (vroeër KHOIKHOIN ens.) 1-3 (verband tussen plek- en stamname), 3-8 (aanbieding en bewerking van boustof: 5-6 antwoorde wat soms verkry word; 6-8 behoefte aan goeie chronologie en tydberekening), 9-13 (Khoekhoen beland tussen twee magte, die Hollanders en die Swartes, met die Boesmans as die derde), 12-18 (Van Riebeeck se indeling van die Khoekhoense stamme), 18-21 (verwantskap van Skiereilanders onderling en met Korannas), 21-22 (die stamlewe verbrokkel), 24-29 (Khoekhoen verarm, verbaster, trek rond, trek weg, verhollands en ontstam), 29-42 (ten spyte van nedersettings versnel die proses van ontstamming), 30-43 (pogings om stamme genealogies te groepeer), 44 (stand teen 1800), 48-49 (indeling van stamme in Groot-Namakwaland), 50 (naamstryd), 50-59 (proses van afskilfering en vorming van teenstellings soos Groot- vs Klein- ens.), 60 (patrilineêre orde), 61, 62, 63 (Skiereilandse groepe), 66-67 (Suidoostelike familie), 67-70 (indeling van Khoekhoens), 71-73 (is Khoekhoen bodembevolking of immigrant?) 74 (invloedsfeer het verkwyn), 75-77 (Lorch se teorie), 79, 80, 81, 82, 83-86 (naamgewingspatroon), 84 (wegtrekroetes van Skiereilanders en Kaapse groepe soos Gorachoukwas, Goringhaikwas, Cochokwas, Gonnemans, Odikwas, Gurikwas), 86-88 (Vernuwing en toekoms).
KHOESAN 7, 13, 69, 73, 76 (Lorch se teorie).
KHONAIKWA 18
KHOUGAOGOAS 48
KHOUGEIS 48
KHWEKOVAB 69
KLEURLINGE 69, 82, 88
KOEKEMANS 84
KOESJITIES 71
KOOPMANS 26, 90
KORANNAS 1, 14, 20, 21, 27-28, 40, 41 (ook substamme), 42, 45, 46 (lyste van Koranastamme), 49 (status), 53 (familieskap tussen Korannas en Skiereilanders, voortgesette bespreking op 60-65 en 86), 53 (Groot- en Klein-Korannas, nog eens 85 en 86), 55, 60, 64, 65, 69, 70 (indeling), 74 (as volk ondergegaan), 84-85, 87, 90
KORIKAMBES 55
KOURINGAIS 86
KOUSAN 47
KOWESIS 49
LANDSHOTTENTOTTE 35, 44, 53, 66, 80, 87
MONGOOLS 71
MONOMOTAPERS 14, 78
NAMAKWAS (insluitende NAMA(S), GAM- en KEINAMAKWAS, GROOT- en KLEIN-NAMAKWAS) 5 (Namagroep), 8, 14, 15, 19, 20, 23, 25, 26, 28, 33, 39-40 (grenslyne), 41 (grens tussen KLEIN- en GROOT-NAMAKWAS), 42, 45-47, 49 (rangorde), 50, 53, 55, 56, 58 (afstigting), 61, 63, 66, 68, 69 (sensus), 70, 74, 79, 80, 85, 88, 90
NILOTIES 71
NOUWANGE kyk SMALWANGE.
NUSAN 47
OBIKWAS 31-33
ODIKWAS 84-85
OENGAYKWA 18
OGEIS 48, 56, 59
OMAKWAS 18
OORLAMME 2, 23-25, 44, 45, 47, 49-50 (rangorde), 23, 65, 74, 82, 87
OOSTELIKE GROEP/OOS-KAAPS 20
OUTENIEKWAS 12, 35
PELLAERS 49
PROTO-KHWE 73
QUENA 54, 78, 82
QHUENASOKÉ 73-77 (Lorch se teorie).
RIVIERVOLK 41 (substamme).
ROOINASIE 41, 45, 49 (rangorde), 50, 58 (afstigting), 90
SALDANHARS 13, 15-19, 62, 84
SAN 1, 5-8, 13, 32, 40, 50, 52, 60, 68, 70, 73, 74-77 (Lorch se teorie) 91 (spelling).
SANDAWE 70
SMALWANGE 41, 45, 83-84
SNYERS 41
SOAKWAS 13

SON 5-6
SONKWAS 12, 31, 32, 38, 80
SOESWAS 17
SPRINGBOKKE 55, 59 (skatpligtig aan ROOINASIE), 84-85
STEINKOPFER 49
STRANDLOPERS 11, 13, 17, 61, 67, 81, 87, 90
STRUIKROWERS 13, 33
SUIDOOSTELIKES (familiegroep) 65-67, 70, 86
SWARTBOOIS 57, 58 (afstigting), 59
TABAKDIEWE 13, 16, 19, 20, 81, 85, 90
TAUBKWA 42
TLHAPING 12, 40
TOWENAARS 85
TRADIAMAKWAS 40
TSHUKHWE 60, 68 (met subgroepe), 69, 70
TSWANAS 12
TUINIERS 49
TWEELINGVOLK 40, 41, 69
UTE-EIS 84-85
VELSKOENDRAERS 40, 41, 90
VISMANS 13, 17, 1-
WATERMANS 13, 17
WITBOOIS 47, 54, 82
XHOSAS 9, 12, 36, 42, 44, 66, 68

ISBN 0 86874 349 6

9 780868 743493